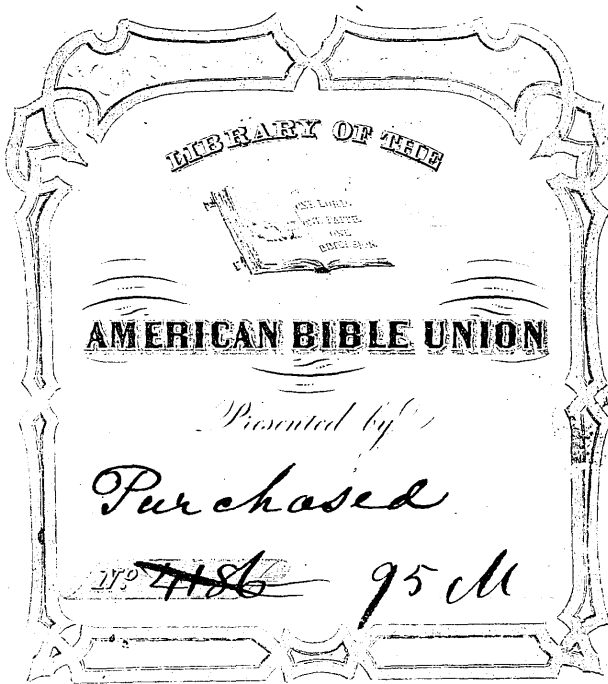

106
2

Gen. Lib.
Dep.
Henry

The University of Chicago
Libraries

American Bible Union Coll.

Bengel, Johann Albrecht

D. JOH. ALBERTI BENGELII

G N O M O N

NOVI TESTAMENTI,

IN QUO

EX NATIVA VERBORUM VI SIMPLICITAS, PROFUNDITAS, CONCIN-
NITAS, SALUBRITAS SENSUUM COELESTIUM INDICATUR.

Editio Tertia,

PER

FILIUM SUPERSTITEM,

M. ERNESTUM BENGELIUM,

QUONDAM CURATA,

TERTIO RECUSA

ADJUVANTE

JOHANN E STEUDEL.

TOMUS I.

TUBINGAE,

SUMTIBUS LUDOV. FRID. FUES.

LONDINI,

APUD DAVID NUTT

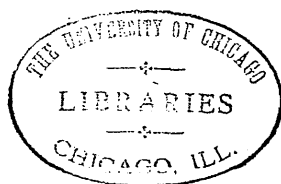
270 STRAND.

1850.

BS 3540

.B 439

v. 1

SALUTEM LECTORI CHRISTIANO.

Quatuordecim abhinc annis b. patri meo editionem tertiam Gnomonis Bengeliani, quum non amplius a bibliopolis emenda exstaret, denuo typis exscriptam iis, qui sacrae scripturae operam impendunt, offerre visum est. Cujus novae editionis exemplaria jam nunc prorsus vendita testantur, egregio hoc commentario non solum auctoris aevo N. Testamenti exegesis novum ingressam esse stadium, sed etiam nostra aetate omnibus verbum divinum perscrutantibus auxilium exhiberi optatissimum. Quare pro certo habendum est, libro eadem, quae exstat, forma denuo typis excuso, emtores non esse defuturos.

Faxit jam Deus, ut Gnomon Bengelianus nova hac emissus editione iis, qui veritatem divinam cognoscere student, fidum certumque se praestet ducem et sicut prioribus temporibus, etiam hac nostra aetate, qua verbi divini

thesauros promere tantopere monent turbae multiplices,
proficiat in aedificandam ecclesiam Domini Jesu Christi,
cui gloria in aeternum.

Scripsi Stuttgartiae 18. Aug. 1849.

JOHANNES STEUDEL,

DIACONUS MÜNSINGENSIS.

LECTURIS SALUTEM.

Pluribus abhinc annis iterum iterumque hinc atque illinc in votis esse perceptum est, ut *Bengelii Gnomon*, cujus exemplaria non amplius a bibliopolis emenda exstarent, venum denuo traderetur. Scilicet eo res conversa est, ut eorum s. scripturae interpretum, quibus omnes verbi divini thesauros fideliter promere cordi fuerat, et quos aetas profundioris sensus eruendi negligentior aliquamdiu seposuerat, scripta magno cum studio desiderarentur. Id quod *Calvini* quoque commentariis nuperrime edendis occasionem praebeuit. Suo ipsissimo caractere b. *Bengelius* excellit; non eruditionem, sed omnem *vitam* suam christianam in explicando sacro codice distinctissimo colore, acerrimo iudicio exhibet. Si quis de singulis locis quali *Bengelius* forte sententia fuerit, aliena perceperit enarratione, moris quem secutus *Bengelius*, veram profecto hac via ideam ob oculos ponere minime huicce contigerit. Ipse, ut eum nôris, evolvendus, immo summa cum animi attentione subtilitas ejus exquirenda, pii ejus sensus, brevissimis vix verbis indigitati, appropriandi, ut eos, quos ex divino fonte praebebat, haustus sumas.

Ceterum cum ipse prostet liber, non est quod de hisce plure moneamus.

De iis, quae externam, qua liber prodit, formam spectant, ratio aliqua reddenda. Textus secundum eam, quam Beati filius curaverat, editionem tertiam prelo subactus est, in qua quid praestiterit, ejus ipsius prooemium, quod sub junctum invenis, edisserit. Eas tantum hujus editoris notas omittendas censuimus, — non quae ipsius *Bengelii* labores atque cogitata aliorum congesta exhiberent, quae conservare religio postulabat, sed quae nonnisi objectiones atque censuras, quas praeterlapsis jam temporibus atque ex ingenio, quod nostri non amplius est aevi, liber expertus est, spectarent, aut eruditorum ejus aevi quorundam consensum cum *Bengelii* sententia memorarent, quas nullius amplius momenti nostrae aetatis hominibus

esse eo magis apparet, cum ea tantum, quae fortuito occurrerent, respecta sint; nonnisi fragmenta alienorum de hoc libro iudiciorum quaedam hominum notitiae tradita erant. Uni magis consilio adumbrandisque historicis ea inserviunt, quae filius b. *Bengelii* praefationi adsperserat: quare singula haec, etsi alia majoris alia minoris sint pretii, intacta manerent visum est. Indices etiam cum terminorum technicorum in gnomone obviatorum indice adijici, quos Volumen secundum continebit, ad faciliorem libri usum augendum gratum lectoribus fore censuimus. Nec non, quamvis a pronepote vita *Bengelii* pluribus enarrata et verissima Beati imago vivis coloribus efficta fuerit, (Dr. *Joh. Albr. Bengel's* Leben und Wirken etc. von M. *Joh. Christian Frid. Burk*. Stuttg. 1831. dignum Viro eximio monumentum! cujus jam ed. II. exstat*)) succincte tamen, quae vitae ejus rationes fuerint, maximam partem ex ejusdem ipsius autographo relatum hic etiam reperire nemini non jucundum erit.

Prodeat igitur, ita instructus, liber denuo in orbem christianum! Insunt quidem, quae provectioni sacrarum litterarum scrutationi locum cedent. Ut pietas et religio, qua divini codicis sensum *Bengelius* elicere annisus est, nunquam non in scripturae interpretibus vigeant, faxit Deus! —

---

*) Eadem anglice prodiit sub titulo: A Memoir of the Life and Writings of John Albert Bengel, Prelate in Württemberg compiled principally from original manuscripts never before published. By the Rev. John Christian Frederic Burk, A. M. D. Ph. Rector of Great Bottwar, in Württemberg. Translated from the German By Robert Francis Walker, M. A. Curator of Purleigh, Essex, and formerly Chaplain of New College, Oxford. London: — William Ball, Aldine Chambers, Paternoster Row. 1837.

Scrib. Tubingae d. 28. Junii 1835.

D. JOH. CHRISTIAN. FRID. STEUDEL.

PROOEMIUM EDITORIS.

Paucis Te volo, benevole Lector. Brevitatis enim studium tum b. Parentis mens, tum hujus praecipue libri indoles gnauiter suadet. Accipe igitur, quae in limine monenda esse duxi. Annus nunc annique quarta pars abiit, ex quo Typographus Tubingensis, qui *Gnomonis Bengeliani* divulgationem sex abhinc lustris in se suscepserat, ejusque secundam Editionem, curante b. *Burkio*, A. MDCCLIX. adornauerat, *tertiam* se jamjam *Editio-*
nem serio meditari, nec opinanti mihi per amicum aperuit. Qui cum periculum in mora esse, ob instantes nundinas vernaes, censeret; vix tridui spatium reliquum mihi fecit, quo, quid consilii capiendum esset, perpenderem. *Cu-*
ras posteriores b. Auctoris omnes fideliter *Burkiana* manu Editioni secundae insertas esse, firmiter tenebam: neque tamen nihil in gratiam Lectorum veri amantium pro temporis ratione addi posse, persuasum habere mihi videbar. Typographum igitur, eundemque Venditorem libri, non cunctanter certiore feci, quatenus essent momenta, quibus opellam meam qualemcunque praestare Operi pararem. Ea publico indicio statim is communicari curavit cum orbe literario.

Qualia igitur ista sint, et quibus ego rationibus satisfacere iis studuerim, indicare nunc meum est.

Primo quidem accurata Operis *revisio* stipulata fuit, quam facili negotio, neque tamen, ut confido, leui cura, ex Msto b. *Burkii*, qui minutissima sphalmata in Editione II^{da} oculorum et manuum sedulitati relictas religiose notaverat, rogatu meo praestitit amicus infra nominandus.

Deinde pari fere consilio, quo et b. *Burkius*, in Editione altera Apparatus critici, labores b. Bengelii *criticos*, et ven. *Helvvagius* meletemata b. Parentis *chronologica*, in Editione novissima Ordinis temporum, in unum quasi focum colligere studuerunt, eandem et mihi quoad punctum *exegeticum* provinciam relictam esse, qualiscunque sim, existimavi. Eas igitur notulas exegeticas, immo et

pastorales, practicas etc. (talía videlicet nauseare, generosi animi non est), quae tum *Versio germanica* b. Viri, tum *Harmonia Evangelistarum*, tum et breve spicilegium s. t. *Notulae criticae* (App. crit. Ed. II. P. IV. nr^o. XIV. obvium) hinc inde exhibent, et quarum in *Gnomone* nullum hactenus vestigium fuerat, non perfunctorie excerpere et *latino idiomate*, ne concentui deessem, donare institui; Lectoribus ea re non nihil emolumenti afferri posse ratus, si b. *Bengelii cogitationes priores posterioresve, citra molestam Scriptorum ab ipso editorum collationem, suis locis quasi alligatas reperire* datum esset. Has igitur observationes omnes *margini* credere animus fuerat, ut scilicet *gnomonica* sibi glossa constaret: sed aggressus negotium quum viderem, Lectori ea lege non exiguam molestiam creari, si in ipso quandoque constructionis flumine modo sursum modo deorsum oculis vagari teneretur: mutato consilio eas duntaxat notas, quae in contextu Gnomonis difficiliorem nexum reperirent et verborum cohaerentiam turbarent, ad marginem relegare; reliquas *textui* Gnomonico, *typis et uncis distinctas*, inserere, annuentibus etiam amicis, haut alienum esse duxi. Qua in re literas initiales *V. g.* per scriptionis compendium *Versionem germanicam N. T.*, et *Not. crit.* spicilegium supra memoratum innuere, vix opus fuerit monitu; ne dicam, *Harmoniae evangelicae* citatas paginas Editioni secundae, A. MDCCXLVII. divulgatae, nunquam non respondere. Neque vero vel *Versionis germanicae* vel *Harmoniae* usum singularem ullo modo hac methodo antiquari existimaverim: observationes enim promiscuas, textus sacri intelligentiae subservientes, non *continuam* utriusque libri *frugem*, huius loci esse, nemo est qui ignoret.

Quum *porro* Eruditorum recentiorum varia, ut fit, iudicia expertus sit liber, ex quo b. Auctor versari inter mortales desiit: me et veritati et optimi Parentis etiam nomini debere istud putavi, ut, sicubi vel ad modestas *objectiones* vel ad morosas et iniquas *censuras* hinc inde obvias *regerendi* nonnihil opportunitas aliqua sese obtulerit, non prorsus obmutescerem, sed religiose, quid pectus alat, atque cordate exponerem. Atque hic quidem quum ad innumera Scripta excurrere et loci (nondum enim, ubi manum admovi, Tubinga me tenuit) et temporis et spatii rationes vetarent: uni fere *S. R. D. Ernesti*

Bibliothecae theologiae inhaerere, et ex hujus Viri relationibus de *aliorum* etiam auctorum sententiis iudicium facere necesse habui; quas si quando minus recte cepisse videar, alienis me oculis vidisse libens profiteor, et aequos rerum arbitros ad loca *citata* recursuros confido. — Hoc quidem jam loco non possum, quin famigeratissimi D. *Semleri* mentionem faciam: qui blandioribus quidem verbis bene mereri velle de *optimo*, quem dicit, *Bengelio* interdum videtur. Quis vero crediderit, eo inhumanitatis Eundem progredi posse, ut iniquissimis modis quavis occasione perstringere in paraphrasibus suis, et supinae *negligentiae*, *sacrarum nugarum*, *naeniarum*, *foedarum doctrinae inquinatum*, *turpium declamationum*, *stultarum sententiarum*, *theologiae a superiorum temporum barbarie nihil differentis*, etc. (vid. Praef. Paraphr. Ep. ad Rom., et Paraphr. Ep. ad 1 Cor., e. g. c. 5, 6. 11, 7.) opprobriis cumulare Beatum non vereatur? Non gregarii, qualis ego sum, remonstrationem, sed *Patrum* ecclesiae nostrae, indignis hodie modis exagitatae, castigationes graviores funesta Viri *principia* desiderare, quin experta jam non semel esse, cordatiorum nemini obscurum est. Nemo itaque mirabitur, ex rationibus ad Joh. 1, 1., p. 366., notâ marginali, allegatis in refutanda Ejus acerbitate admodum parcum me esse, vel et justo rerum taedio affectum prorsus tandem ad silentium confugere. Qui *suo arbitratu de auctoritate librorum sacrorum statuere*; qui *inspirationis* vocabulo novam atque inauditam, eamque *tenuissimam* significationem subjicere; qui praeter *morum praecepta*, a philosophis, poëtis et oratoribus haut raro pari successu, vel meliori scilicet, ex-culta, *divini nihil* fere in prophetarum documentis agnoscere; qui *Christo et Apostolis*, ad istas DEI pandectas toties provocantibus, perpetuae fraudis *suspicionem*, sub specioso *ἑρριώων judaicarum* et *οἰκονομίας* nomine apud rerum ignaros movere; qui de singulis Scripturae locis non-nisi ex *utilitate ethica*, immo ex suo gustu iudicare; qui sanctissima dogmata de *Christi persona et officiis*, ad amussim Verbi DEI religiose examinata atque ab omni hactenus orbe christiano pie agnita, descriptionibus historicis *ad statum animi emendandum nihil facientibus* annumerare; qui spem *resurrectionis et vitae aeternae* (in qua omnis cognitionis salutaris cardo vertitur) modo

non uno fidelium oculis identidem *subducere*, et v. gr. locum illustrem Rom. 8, 18. fin. de *externa religionis opportunitate* atque ἀπολύτρωσιν τῆ σώματος, v. 23., ad *pacatorem vitam* frigidissime detorquere; qui *immunitatem a morte*, fidelibus ab optimo Salvatore Joh. 8, 51. stipulatam, nonnisi falsis *Judaeorum opinionibus* de *mortis angelo* etc. per doctrinam Christi corrigendis oppositam perhibere; qui denique in augustissimum *Apocalypseos* D. N. J. C. librum, nimiam sui confidentiam et gravissimorum antiquioris recentiorisque aevi tum testium tum arbitrorum contemptu abreptus, *blasphemis* utique *injuriis* invehi non erubescit (nolo enim pluribus moerorem lecturo ciere) — hujus, Lector! meletemata atque interpretationes toto coelo non a *Bengelii* tantum, sed a cujusvis religiosi Commentatoris rationibus distare debere, adeoque non responsionum stricturis, sed *voluminibus* opus habitura esse, Tute senties. Immo vero, ut fidem faciam dictis, brevi tamen rem expediturus, provocare licebit ad eas purioris religionis novissimas *defensiones*, quae multorum jam (quae DEI gratia est) sauciatos animos demulcent. Sunt eae v. gr. S. R. D. C. F. *Schmidii* Disp. Inaug. qua divina origo librorum canonicorum V. T. ex antiquis Scriptis Judaeorum et Christianorum probatur et vindicatur, *Ejusdemque* kritische Untersuchung, Ob die Offenbarung Johannis ein göttliches Buch ist; Magn. Dn. Canc. D. *Reussii* Vertheidigung der Offenbarung Johannis gegen den berühmten Hallischen Gottesgelehrten, Hn. D. Semler, *Ejusdemque* Diss. theol. de recta ratione modoque divinam S. Scr. originem et auctoritatem probandi; S. R. D. C. F. *Sartorii* Diss. de utilitate librorum V. T. historicorum apud Christianos; S. Ven. M. M. F. *Rosii* Christliches Glaubensbekenntniss und überzeugender Beweis von dem göttlichen Ursprung und Ansehen der Bibel; Pl. Rev. M. I. F. *Frischii* Apocalyptischer Katechismus, Praef. §. 7. ss.; *Anonymi* Unzulänglichkeit des Beweises wider die Offenbarung Johannis aus einem Zeugnisse des römischen Aeltesten Cajus etc.; ne gravissimas aequae ac justas censuras memorem, in *Ephemeridibus literariis*, numero haud spernendo, cuivis obvias. Talibus igitur tanti Novatoris dictaminibus ut ego datâ operâ singulis locis, qui b. Parentem vellicant, obnitar, non exspectant, puto, aequi rerum arbitri. — Ceterum non *refutando* tandum, sed

confirmando etiam atque *illustrando* occupatum me fuisse in adhibendis Eruditorum quorundam effatis, per se patet. Quae autem *meae* sunt observatiunculae, eas, in *marginē* repositas, novo *signorum atque typorum* discrimine, adjectis nominis initialibus *E. B.*, a reliquis omnibus, quod par est, sejunctas volui. At ne nunc quidem expedituisse polemicum punctum mihi videor. Quum vero ipse b. auctor in *Praefatione* multas modernorum Objectiones jamtum *occupaverit*, quae denuo subinde recurrunt: satius equidem esse duxi, ipsam Praefationem quoque *notulis marginalibus* conspergere, quam superflua sermonis copia Lectorem hoc loco detinere.

Jam de *critico* puncto, quae breviter attingam, habeo. Sunt nimirum numero sat multae observationes, quas, post editum Apparatum sub continua indagine recens obortas, *Gnomoni* b. Auctor, commodiore loco destitutus, sparsim inseruit. Hae quum per b. Burkium *alteri Apparatus* critici *Editioni* maximam partem redditae sint: ego nunc suis locis relinquendas censui, adeoque a Gnomonis nova hac Editione, tanquam alieno quasi hospitio, *exulare jussi*; ea tamen lege, ut *non omnes* omnino resecarem, sed eas, quae indivulsum cum exegesi nexum haberent, retineri etiamnum curarem. Accedit, quod harum ipsarum in locum *novae*, utut tenuissimae, *observationes criticae*, quas margo itidem complectitur, suffectae sunt. Etenim observatis hinc inde leviusculis discrepantiis inter eam quam *Gnomon* et eam quam *Versio germanica* propinat, exegeseos rationem, *mutatae* aliquando *sententiae* fundamentum in eo reperi, quod b. Parens eo temporis intervallo, quod primam inter N. T. graeci atque novissimam Editionem intercessit (annorum XVIII intercapedinem innuo), *lectionum variantium* aestimum immutare subinde coactus est. Ea de re ut facilius Lector judicium ferre posset, utriusque Editionis Bengeliana collationem equidem instituere, atque ita, cur hoc illove loco vel a margine Editionis N. T. prioris, vel a Versione germanica Gnomon (*in medio* constitutus) abludat, succincte monstrare, non gravatus sum.

Ad *Indices* quod attinet, prioribus Editionibus subiectos, eos *ex usu quemque suo optime locupletare* posse, ipse b. Auctor monuerat: jam vero quoad hoc etiam punctum non deesse penitus Lectori studui, praesertim cum

non uno fidelium oculis identidem *subducere*, et v. gr. locum illustrem Rom. 8, 18. fin. de *externa religionis opportunitate* atque ἀπολύτρωσιν τῆ σῶματος, v. 23., ad *pacatorem vitam* frigidissime detorquere; qui *immunitatem a morte*, fidelibus ab optimo Salvatore Joh. 8, 51. stipulatam, nonnisi falsis *Judaeorum opinionibus* de *mortis angelo* etc. per doctrinam Christi corrigendis oppositam perhibere; qui denique in augustissimum *Apocalypseos* D. N. J. C. librum, nimia sui confidentia et gravissimorum antiquioris recentiorisque aevi tum testium tum arbitrorum contemptu abreptus, *blasphemis* utique *injuriis* invehiri non erubescit (nolo enim pluribus moerorem lecturo ciere) — hujus, Lector! meletemata atque interpretationes toto coelo non a *Bengelii* tantum, sed a cujusvis religiosi Commentatoris rationibus distare debere, adeoque non responsionum stricturis, sed *voluminibus* opus habitura esse, Tute senties. Immo vero, ut fidem faciam dictis, brevi tamen rem expediturus, provocare licebit ad eas purioris religionis novissimas *defensiones*, quae multorum jam (quae DEI gratia est) sauciatos animos demulcent. Sunt eae v. gr. S. R. D. C. F. *Schmidii* Disp. Inaug. qua divina origo librorum canonicorum V. T. ex antiquis Scriptis Judaeorum et Christianorum probatur et vindicatur, *Ejusdemque* kritische Untersuchung, Ob die Offenbarung Johannis ein göttliches Buch ist; Magn. Dn. Canc. D. *Reussii* Vertheidigung der Offenbarung Johannis gegen den berühmten Hallischen Gottesgelehrten, Hn. D. Semler, *Ejusdemque* Diss. theol. de recta ratione modoque divinam S. Scr. originem et auctoritatem probandi; S. R. D. C. F. *Sartorii* Diss. de utilitate librorum V. T. historicorum apud Christianos; S. Ven. M. M. F. *Rosii* Christliches Glaubensbekenntniss und überzeugender Beweis von dem göttlichen Ursprung und Ansehen der Bibel; Pl. Rev. M. I. F. *Frischii* Apocalyptischer Katechismus, Praef. §. 7. ss.; *Anonymi* Unzulänglichkeit des Beweises wider die Offenbarung Johannis aus einem Zeugnisse des römischen Aeltesten Cajus etc.; ne gravissimas aequae ac justas censuras memorem, in *Ephemeridibus literariis*, numero haud spernendo, cuivis obvias. Talibus igitur tanti Novatoris dictaminibus ut ego datâ operâ singulis locis, qui b. Parentem vellicant, obnitar, non exspectant, puto, aequi rerum arbitri. — Ceterum non *refutando* tandem, sed

confirmando etiam atque *illustrando* occupatum me fuisse in adhibendis Eruditorum quorundam effatis, per se patet. Quae autem *meae* sunt observatiunculae, eas, in *marginē* repositas, novo *signorum atque typorum* discrimine, adjectis nominis initialibus *E. B.*, a reliquis omnibus, quod par est, sejunctas volui. At ne nunc quidem expedituisse polemicum punctum mihi videor. Quum vero ipse b. auctor in *Praefatione* multas modernorum Objectiones jamtum *occupaverit*, quae denuo subinde recurrunt: satius equidem esse duxi, ipsam Praefationem quoque *notulis marginalibus* conspergere, quam superflua sermonis copia Lectorem hoc loco detinere.

Jam de *critico* puncto, quae breviter attingam, habeo. Sunt nimirum numero sat multae observationes, quas, post editum Apparatum sub continua indagine recens obortas, *Gnomoni* b. Auctor, commodiore loco destitutus, sparsim inseruit. Hae quum per b. Burkium *alteri Apparatus* critici *Editioni* maximam partem redditae sint: ego nunc suis locis relinquendas censui, adeoque a Gnomonis nova hac Editione, tanquam alieno quasi hospitio, *exulare jussi*; ea tamen lege, ut *non omnes* omnino resecarem, sed eas, quae indivulsum cum exegesi nexum haberent, retineri etiamnum curarem. Accedit, quod harum ipsarum in locum *novae*, utut tenuissimae, *observationes criticae*, quas margo itidem complectitur, suffectae sunt. Etenim observatis hinc inde leviusculis discrepantiis inter eam quam *Gnomon* et eam quam *Versio germanica* propinat, exegeseos rationem, *mutatae* aliquando *sententiae* fundamentum in eo reperi, quod b. Parens eo temporis intervallo, quod primam inter N. T. graeci atque novissimam Editionem intercessit (annorum XVIII intercapedinem innuo), *lectionum variantium* aestimum immutare subinde coactus est. Ea de re ut facilius Lector judicium ferre posset, utriusque Editionis Bengeliana collationem equidem instituere, atque ita, cur hoc illove loco vel a margine Editionis N. T. prioris, vel a Versione germanica Gnomon (*in medio* constitutus) abludat, succincte monstrare, non gravatus sum.

Ad *Indices* quod attinet, prioribus Editionibus subiectos, eos *ex usu quemque suo optime locupletare* posse, ipse b. Auctor monuerat: jam vero quoad hoc etiam punctum non deesse penitus Lectori studui, praesertim cum

additamenta, quae ad hanc Editionem accesserunt, expeditionis memoriae subsidium suo quasi jure passim requirere mihi quidem viderentur.

Ultimo denique momento, cujus ratio exigi queat, satisfaciendum esse intelligo. *Terminorum* scil., quos vocant, *technicorum* expeditionem usum, a lectoribus Gnomonis frequenter desideratum, promittere, quantum in me esset, memini. De his *b. Auctor* quid senserit, in Ipsius Praefatione, §. XXIV, videre est, ubi: *Talia ubique*, ait, *periphrasin exprimere, longum fuisset: alibi ergo consulent, qui in aliquo figurae nomine haerent*. At fefellit Beatum sua fiducia, quâ, non sui sed lectorum quoque temporis rationem habens, nervosae brevitati operam dedit. Etenim Eruditorum aliqui morosae Eum obscuritatis, quin scholasticae etiam pertinaciae eo nomine incusare; lectorum vero alii, optime cetera in eum animati, sed vel indaginis ulterioris plus justo fortassis impatientes, vel aliorum subsidiorum opportunitate destituti, *figurarum* certe *explicationem* optare non desierunt. Itaque desideratissimus Affinis meus, *b. Burkius*, pluribus abhinc annis, tum *b. Soceri* tum suis etiam libris consulturus, *Lexicon gnomonicum* conscribere instituit, quod feliciter absolutum, numerosa bonorum multitudine saepissime urgente et flagitante, non dubitasset prelo committere, nisi Eruditorum quorundam iniquiora de *b. Viro* judicia obicem hactenus posuissent. Hujus igitur Operis aliquam certe frugem Lectorum parti non exiguae exhibiturus filium Beati superstitem, *M. Joh. Alb. Burkium*, legitimum Scripti citati heredem, precibus meis nulla difficultate permovi, ut mihi, reliquorum laborum serie cumulado, sedula dexteritate sua adesset, atque succinctum *Terminorum* distincte explicatorum et exemplis illustratorum *Indicem*, Epitomatoris officio defunctus, adornaret, appendicis loco Gnomonis huic Editioni subjungendum. Qua re qui juvari se quodammodo sentient (sentient autem, ut spero, non pauci) eos nolui, cui debeant hanc partem officii, penitus ignorare.

Sed contrahenda nunc vela sunt, ne brevitatis, quam praefatus sum supra, immemor esse censear. Unum tamen restat. Quanquam enim *biographiam b. Bengelii* Editioni Apparatus critici novissimae, P. IV. nr^o. VIII, *b. Burkius* inseruit, hoc ipso nomine tantum non culpatus post-

modum a nonnemine (vid. meine *Beleuchtung derjenigen Erinnerungen, welche in Hn. D. J. A. Ernesti theol. Bibl. B. I—X. gegen den sel. D. Bengel hin und wieder vorkommen*, §. 9. p. 37. coll. *Bibl. th. T. IV.* p. 106. 1. 2. 3.): me tamen apud Lectorum aliquos (omnibus nimirum placere velle insipientis esset) gratiam haut vulgarem initurum esse speravi, si et hoc *praecipuo* loco, quae Vitae rationes Beati fuerint, tum ex Ipsi-
us ἀπογράφῃ tum ex aliis certissimae fidei fontibus docerem. Idque Institutum tanto minus videbitur superfluum esse, quanto plura identidem de b. Bengelio ejusque caractere, sensu, methodo etc. prodeunt, quae falsa veris mirabili ratione miscent: cujus rei praecipuum specimen habetur in cel. *J. M. Schroeckhii Abbildungen und Lebensbeschreibungen berühmter Gelehrten*, T. III. Fasc. I. p. 87. sq. wobey auch die äusserliche Gestalt des sel. Mannes durch einen übelgerathenen Abdruck ungemein verstellt ist. — *Coccejo* et *Bengelio* (ut unum hoc ex multis moneam) eandem interpretandi rationem nemo unquam citra immanem judicii lapsum tribuerit.

Faxit DEUS O. M. idemque benignissimus in Christo Pater, ut et b. Parentis opera, in eruendo Scripturae sensu et gustu posita, salutaribusque hactenus effectibus minime destituta, largiori in posterum segete efflorescat, et mea etiam, quantulacunque sint, conamina, gloriae divinae subserviendi, scopo suo non prorsus excidant. Amen.

Scrib. Tubingae, d. 31 Maji, A. MDCCLXXIII.

P R A E F A T I O,
DATA IN COENOBIO HERBRECHTINGENSI
A. D. 20. MARTII A. D. 1742., ET POSTMODUM RECOGNITA.

S U M M A R I U M.

- §. I. Verbum DEI scriptum in V. et N. T. donum maximum:
II. rite tractandum.
III. *Commentarii* primaevius temporibus haud necessarii:
IV. posteriori tempore, quatenus utiles?
V. *Aetates* exegeseos sacrae.
VI. *Praesentis* operis origo.
VII. *Gnomonis* N. T. titulus: instituti summa.
VIII. *Monita*, de sincera firmaque lectione N. T. dignoscenda,
et cum textu *recepto* prudenter coagmentanda.
IX. Examen criseos *Mastrichtianae*.
X. Fundamentum hujus *exegeseos*, textus curate recognitus:
XI. idemque Sectionibus interpunctionibusque *distinctus*.
XII. *Rectus* apostolorum *sermo* assertus.
XIII. Libri N. T. in *Tabulas* synopticas *redacti*.
XIV. *Insita vis verborum* perpensa; *Graecorum* praesertim, id-
que ex *Hebraismo*.
XV. *Affectus* sancti, et in iis *mores* quoque, considerati.
XVI. *Multiplex* inde annotationum ratio.
XVII. *Allegationes* auctorum parciores.
XVIII. Quid praestitum, speciatim, ad *Evangelistas* singulos?
XIX. quid ad *Acta et Epistolas*?
XX. *Apocalypsis*, iterum tractata: Cel. D. Joach. Langii super
ea dissensus et assensus: auctoris *Ordo temporum*.
XXI. *Orthodoxia ejusdem*.
XXII. Studium etiam pro iis, qui non *Graece* discunt.
XXIII. genus *sermonis*.
XXIV. termini *technici*.
XXV. *Gnomonis*, in *mole* non magna, *usus*.
XXVI. Declaratio de *Germanica* interpretatione N. T.
XXVII. Hortatio ad *constantem* culturam Scripturae sacrae.
-

GRATIA ET PAX MULTIPLICETUR CHRISTIANO LECTORI.

§. I. Verbum DEI viventis, quod primaevos quoque patriarchas rexit, Mosis aetate in literas est relatum, et ad Mosen ceteri prophetae accesserunt. Postea, quae Filius DEI praedicavit, quae Paracletus per apostolos est locutus, ea apostoli et evangelistae perscripserunt. Haec *Scriptura sacra* dicitur, et, quanta quanta est, cum hoc ipso titulo suo optimum sui est encomium. nam ideo *sacra Scriptura* appellatur, quia DEI effata complectitur et DOMINI est liber. *Verbum DEI nostri manet in aeternum*, Es. 40, 8. *Amen*, inquit ipse Salvator, *dico vobis, donec praetereat coelum et terra, jota unum aut unus apex non praeteribit a lege, donec omnia fiant*: ac rursum, *Coelum et terra praeteribunt: verba autem mea non praeteribunt*: Matth. 5, 18. 24, 35. Est igitur systema testimoniorum divinatorum solidissimum pretiosissimumque Scriptura V. et N. T. neque solum singulae partes DEO dignae sunt, sed etiam conjunctae unum corpus integrum aptumque referunt, quod nullo defectu, nullo excessu laborat. Fons est sapientiae: quem, qui gustarunt, omnibus aliorum quamlibet sanctorum, expertorum, devotorum, sapientum hominum documentis anteponunt *).

§. II. Sequitur, ut ii, quibus tantum bonum est creditum, bene utantur. Usus quoque docet Scriptura, qui in *faciendo* consistit: ut faciamus, cognitione est opus: cognitio, obvia rectis corde **).

§. III. Non glossarum myriades in ecclesia V. T. scriptae sunt, quanquam restrictior tum luminis mensura erat: neque ecclesiam N. T. talibus protinus subsidiis doctores onerandam putarunt. Quilibet liber tum, quum propheta quispiam aut apostolus eum emisit, suum secum jubar attulit, praesenti rerum conditioni accommodatus. Textus, qui in ore omnium semper esse deberet et assidue lectitari, suam ipse cum integritate perspicuitatem sustentabat. Non baccas, quasi cetera essent putamina, seligere, non commentariorum impedimenta cumulare, sanctis curae erat. Scripturam habebant. Rudioribus vox doctorum in V. et N. T. praesto erat.

§. IV. Quae per literas commentariosque expediri possunt,

---

*) Adde: qui non gustarunt, omnibus aliorum, quamlibet profanorum, vanorum, protervorum, fatuorum (Ps. 53, 2.) hominum documentis postponunt. Hinc illae lacrymae.

**) Conf. Ps. 25, 14. Matth. 11, 25. Joh. 7, 17. 1 Cor. 2, 14. — Neque enim eorum quisquam, qui recti corde sunt, per quascunque technas hermeneuticas eripi sibi locorum istorum salutarem vim patietur.

haec sunt potissimum: ut sinceritas *textus* conservetur, restitatur, vindicetur: ut propria *vis linguae* ejus, qua scriptor aliquis sacer utebatur, declaretur: ut *circumstantiae*, quas sermo quilibet respexit, explicentur: ut *errores* et abusus postea exorti restinguantur. Nil horum desiderabant primi auditores: nunc autem commentariorum est, haec quodammodo supplere, et efficere, ut *auditor hodie iis adjutus instar sit auditoris antiqui tali subsidio nil utentis*. Unum est, in quo superiores vincantur a posteritate, quod haec prophetias subinde ex eventu clarius interpretatur. In quolibet genere, quae singuli lectores e Scriptura hauriunt, universi inter se communicare possunt ac debent, ore praecipue, nec non literis; sed ita, ut ne ipsius Scripturae usus perpetuus imminuatur aut obruatur.

§. V. Scriptura ecclesiam sustentat: ecclesia Scripturam custodit. Quando viget ecclesia, Scriptura splendet: quando ecclesia aegrotat, Scriptura situm contrahit. Itaque Ecclesiae Scripturaeque facies sinul vel sana solet apparere vel morbida: et ecclesiae constitutioni subinde respondet tractatio Scripturae. Ea tractatio a primis seculis N. T. ad hodiernum usque diem diversas habuit aetates. Prima possit dici *nativa*: secunda, *moralis*: tertia, *arida*: quarta, *rediviva*: quinta, *polemica*, *dogmatica*, *topica*: sexta, *critica*, *polyglotta*, *antiquaria*, *homiletica*. Adhuc igitur non ea Scripturae vixit experientia et intelligentia in ecclesia, quae in ipsa Scriptura offertur. Evincunt hoc opinionum luxuriantes discrepantiae, et caligantes in prophetis oculi nostri. Plus ultra vocamur, ad eam in Scripturis facultatem, quae sit *virilis et regalis*, perfectionique Scripturae satis prope respondeat. Sed *per adversa excoquendi* erunt homines prius *). Earum aetatum historia et descriptio justum atque utilem tractatum daret: sed alia sunt hoc quidem loco magis necessaria.

§. VI. Quisquis in Scriptura interpretanda aliquid navare vult, se ipse explorare debet, quo jure id faciat. Quod ad me attinet, non praevia mei fiducia animum appuli ad commentandum, sed de improvviso, paulatim, divina gubernatione, huc sum adductus. Officii publici ratio, quae N. T. Graecum studiosae juventuti *ultra viginti septem annos* **) exponendum mihi in-

---

*) — Quicquid in contrarium sentiant literatorum illi, qui, suis dumtaxat viribus confisi, neque tentatione quidquam neque oratione, sed omnia meditatione perfici in Scriptura intelligenda existimant. VEXATIO DAT INTELLECTUM.

**) Facile arbitratus est, vel mediocris ingenii hominem, eumque haud nimiae assiduitatis, tot annorum exercitatione vix posse quin eum cognitionis gradum superet, quem in rebus hermeneuticis recentiorum aliqui, iique ex parte non admodum veterani, concedendum b. Bengelio existimant.

junxit, ansam dedit ad observationes quasdam faciendas: crescente numero, schedis eas committere institui, et, venerandi cujusdam Antistitis impulsu, perpolire. Exegesis comitata est recognitio textus: in recognitione textus ad resolvendam Apocalypsin una et altera varians me duxit lectio: Harmonia evangelistarum, interim exorta, et exegesis Apocalypseos, Ordinem temporum peperit. Nunc haec omnia, scrutinio in orbem redeunte, in eadem exegesi N. T. confluant, suppleantur, limantur. Quare de his omnibus partim repetenda sunt aliqua, partim ab integro dicenda, ut coronis operi, quod unum est quodammodo, hoc quasi *galeato* prologo imponatur.

§. VII. *GNOMONIS* titulum, modestum, ut arbitror, et appositum, his pridem annotationibus exegeticis dedi, *indicio*, tantum quodam fungentibus: ipsumque *Indicis* nomen placuerat, nisi, quum index dicitur, *Registrum* citius sive *Regestum*, quam digitus aut stilus index, plerisque in mentem veniret. Hoc denique agitur, ut, quae in sententiis verbisque Scripturae N. T. sita *vis* est, neque tamen primo intuitu semper ab omnibus observatur, ea breviter *monstretur*, lectorque in textum recta introductus quam lautissime pascatur.

Nonnihil Indicis satis est in Gnomone factum:

Omnia te textus, si sapias, ipse docet.

§. VIII. Humanus delectus dictorum et exemplorum e Scriptura petitorum suum retinet usum, terminari autem eo non debet Scripturae studium, sed ipsam totam, ut est, pernosci decet, ab iis praesertim, qui docendi munere funguntur. Quod ut rite fiat, firma textus sacri verba ab iis, quae ancipiti varietate laborant, distinguamus, oportet, ne aut apostolica verba sine fructu praetereamus, aut pro apostolicis librariorum verba tractemus. Talem textum omni cura et fide sistere sum conatus, in *editione* N. T. Graeci majore, Tubingensi, et in *minore*, Stuttgardiana. Utraque prodit anno 1734, et minor novo postmodum *Prologo* (*admonitione*) A. 1738 aucta est; (denique A. 1753 tota recusa). Nam quae interjecti bene longi temporis suppeditavit usus, ea haud plane supprimi, sed *ante obitum* *) promulgari oportere censui. Harum editionum aliquam, non aliam, adhibeant, oportet, qui quovis loco, quid *mea recognitio* habeat, scire aut referre volunt. Qui *priori* editioni minori assuevit, is differentias *posterioris*, nullo negotio, proprio fructu, in illa notabit. Ipsum N. T. nostra opera recognitum, cum hocce Gnomone, pro una editione habendum venit, non secus ac si unicum volumen esset. Id amplius dispalescet in pro-

---

*) Sane, ante obitum. Nimirum in ipso lectulo emortuali quum jam decumberet Beatus, in revidenda et purganda Editione de A. 1753., prelo tum subjecta, etiamnum occupatus fuit.

gressu praefationis hujus, praesertim §. XI. Assensores recensio mea bene multos est nacta, quorum nonnulli etiam in Translationibus eam *ex parte* adoptarunt: in adversarios autem incidit *duos* potissimum. nam quae Andreas Buttigius in praefatione N. T. Graeci collegit, ea meis congruunt potius, et quatenus differunt, in Prologo, quem modo memoravi, soluta dantur: quae autem alii ad singulares quasdam lectiones dixerunt, ea suis locis dilucidamus. Duobus igitur illis, (quorum nominibus parcere jam possum,) duas reposui *Defensiones*. Una excusa est cum Harmonia Evangelistarum, Germanice, A. 1736, Tubingae; et Latine, seorsum, commodius, paulo auctior, A. 1737, Lugduni Batavorum (*Vid. App. Crit. Ed. II. P. IV. nro. IV.*): qua ostendi, me non egisse *timide*. altera, qua, eundem me non *temere* egisse, evici adversus impetum veritati apud ignotos valde noxium, Novis literariis Tubingensibus inserta fuit A. 1739, et eodem anno, iterumque Ulmae A. 1745, seorsum recusa (*Vid. App. Crit. I. c. nro. IX.*) Prior Defensio jam propemodum antiquata est. nam et is ipse, cui respondi, crisis Maastrichtianam, qua parte correxit, ad totam rationem meam conformavit: et quid alii de causa illius et mea senserint, enarrat Doctiss. Lilienthalius in Biblioth. exeg. p. 1263. seq. Quo magis *alteram*, velim, Defensionem indagent et cognoscant, qui et a temeritate abesse et tamen rem cognoscere cupiunt. Omnes certe, quibus id schediasma lectum sciam, me sincero textui N. T. religiose incumbere agnoscunt, atque ea ipsa societas, cujus nomine censor egerat, quamvis rogata a me et provocata, tamen ne syllabam quidem, recensione mea novatam, adhuc, quod sciam, produxit, *in den früh aufgelesenen Früchten*. Optatum veritatis admissae argumentum. Pars defensionis refertur infra, ineuntibus annotationibus ad Apocalypsin.

Spiritui se plerique subducunt eruditorum: quare ne literam quidem suam rite tractant *). Hinc de variantium lectio-

---

*) *Hujus observationis vim sensisse aliquatenus videtur cel. Michaëlis, quum in der Einleitung in die göttliche Schriften des N. B. T. I. p. m. 731., hunc in modum disseruit: Und in der That, wer des Gewissens wegen begierig ist, die wahre Lesart zu finden, der wird die Mittel eifriger zusammen suchen, und sie gleichsam mit mehrerem Geist unpartheyischer und glücklicher anwenden, als wer nur aus Beruf, oder um den Namen eines Critici zu erlangen, oder aus gelehrter Musse und Neigung, die Kritik des N. T. treibt. etc. Sed, pag. seq. apparet, non eo usque extendendum esse Viri judicium, quasi Spiritui, theologicæ sic dicto, tribuendum aliquid esse in critico scrutinio existimaverit. Er will nemlich (sic de Bengelio pergit), durch eine innere Gnade und Geschmaek werde bisweilen die wahre Lesart unter allen Zusätzen menschlicher Hände deutlich erkannt. Wo Gott eine solche critische Gnade verheissen hat, weiss ich nicht, und ich fürchte, wenn man ihr folgen sollte, so würde sie bey einem immer anders, als bey dem andern sprechen. Atque omnino et recordari esset, nec*

num decisione, deque decisionis cum textu recepto conjunctione, confusissimae adhuc dominantur opiniones. nam alius antiquioribus manuscriptis nititur, alius pluribus, ita quidem, ut etiam falsum jactet numerum: alius Latinam versionem, alius orientales evehit: alius Scholiastas Graecos laudat, alius vetustiores patres: alius contextum, (qui sane plurimum valet,) ita defendit, ut planiora omnia et pleniora sequatur: alius expungit, quicquid ab uno, si placet, Aethiopico, non dicam, interprete, sed librario, semel omissum est: alius receptiorem textum cupide reprehendit; alius eum sine ulla exceptione tuetur. *Non omnes, qui citharam habent, sunt citharoedi.* Nos, re diu multumque agitata, omnem lectionis varietatem his *Monitis* *) et discerni et digeri posse confidimus:

I. Partes sacri textus longe plurimae remanent *nulla* notabili varietate (Gratia DEO) affectae.

II. Totam eae doctrinam salutarem omnibus criteriis praeditam continent.

III. Ad eas cuncta lectionis *varietas*, tanquam ad normam, exigi et dijudicari debet ac potest.

IV. Lectionem N. T. eamque variantem, habent codices *manuscripti*, ex manuscriptis *impressi*, *Graeci*, *Latini*, *Graecolatini* (de quibus non *aliter* sensi in Apparatu, p. 387. 642. [Ed. II. p. 20. 319. s.] ac de principe eorum *Boerneriano* Lud. Kusterus in praef. N. T.) *Syriaci* etc. *Latinizantes* Graeci vel aliarum linguarum: liquida allegata *Irenaei* etc. ut cuius generationi largitur divina providentia. Omnia vocabulo *codicum* late interdum accepto complectimur.

V. Hi tamen codices per ecclesias omnium seculorum et climatium diffusi sunt, et manum primam ita prope attingunt, ut conjunctim, in omni varietatum multitudine, sinceram lectionem exhibeant.

VI. Certè nulla unquam *conjectura* audienda est: tutius seponitur, quae forte laborare videtur, particula textûs.

periculo insigni careret, si quis gustu spirituali omnes variantes optime decidi posse arbitraretur. In iis vero locis, qui (ut l. c. p. 631. legimus) affecti Criticis audiunt, adeoque Conjecturam criticam desiderare videntur, utrum hominis spiritualia nauseantis et communia captantis, an spiritu imbuti votum (praesertim pro rei, quae sub manu est, indole) praevalere debeat; nulla equidem disputatione putem opus habere: quanquam b. Bengelius, hoc ipso Praefationis §º, Mon. VI, nullam unquam conjecturam audiendam esse (quae scil. omnibus omnino Codicum, Editionum Patrumque vestigiis destituta sit), caute judicat.

*) *Atque haec quidem Monita, cum sequenti (§. IX. X.) Criseos Mastrochianae, Examine utut Apparatus critici Editioni II, Nro. VII sub-juncta, nolui h. l. eliminare, ne Lectoribus rerum imperitis praegustum Criseos sacrae, his ipsis thesibus propinatum, surriperem.*

VII. Universi codices in decidendo sunt *norma* singulorum.

VIII. *Graeci* codices, eam obtinentes antiquitatem, quae ipsam lectionis varietatem superet, valde *pauci* sunt: reliqui permulti.

IX. Quamlibet parum valeant *versiones* et *patres*, ubi a Graecis exemplaribus N. T. discedunt; certe ubi Graeca exemplaria N. T. inter se differunt, ea praepollent, quibus versiones patresque consonant.

X. *Latinae* versionis lectio, ubi *) consensione patrum Latinorum vel etiam aliorum testium idoneorum firmatur, eximium ob singularem antiquitatem pondus habet.

XI. Testium *numerus* pro utraque cujuslibet loci lectione vigilanter iniri debet: et idcirco discernendi sunt codices *Evangelistarum* ab iis, qui *Acta* et *Epistolas*, cum *Apocalypsi* vel sine ea, vel hanc solam habent: *integri* a mutilis: ii, qui ad Stephanicam *editionem* collati sunt, ab iis, qui ad Complutensem, aut ad Elzevirianam, aut ad ignotam aliquam sunt collati; ii, quos *recte collatos* esse constat, v. gr. Alexandrinus, ab iis, quos recte collatos esse non constat, aut quos constat segnius esse collatos, v. gr. a Vaticano, qui alias vix parem haberet.

XII. *Plures* ita demum testes paucioribus; et, quod *gravius* est, testes climatibus, seculis, linguis, *diversi*, propinquis inter se; et, quod *gravissimum* est, *antiqui* novis praeferendi sunt. nam quum Fontis nomen prima tueatur unice manus, Graeca utique; ab ea quo propius absunt rivi, id est, codices ex primaevis deducti, Graeci, Latini etc. hoc plus habent ponderis.

XIII. Quas lectiones vel incuria librariorum vel indiscreta cura admisisse existimari jure potest, eae postponi debent lectioni tali, quae non nimia quidem facilitate blanditur, sed nativa dignitate nitet.

XIV. Ita sequiorem lectionem prodit *alliteratio*, *parallelismus*, *ecclesiasticae* lectionis, ineuntis praesertim vel exeuntis, opportunitas: *hiatum*, verba recurrentia: *glossam*, facilitas apparens. in varietate multiplici, *media* lectio genuina.

XV. *Quinque* igitur *Momenta* sunt Decisionum: *Antiquitas* testium, *diversitas* eorum, et *multitudo*: tum, lectionis *sequioris* origo, et *genuinae* color nativus.

XVI. Haec ubi concurrunt, dubium nemini, nisi sceptico, remanet.

XVII. Quotiescunque autem de his Momentis pars pro una lectione, pars pro altera militat; criticus modo huc, modo illuc moveri potest, vel, si ipse acquiescit, ceteri tardius assentiuntur. Ubi alius alio majorem in oculi vel corporis vel animae aciem

---

*) *Hujus restrictionis non semper memores videntur fuisse Criticorum illi, qui nimiam Beato Latinae Versionis reverentiam tribuunt.*

habet, frustra disputatur. Alter alteri nil obtrudere potest aut eripere, nisi forte ipsa olim autographa reperiantur. *)

XVIII. Non optima crisis est, quae hanc summam praescribit: *Sic Erasmus, sic Stephani, sic typographi fere omnes excuderunt: ergo sic legendum est, apicum tenus, ad consumptionem usque seculi; et vetusta monumenta, quatenus cum hac lectione congruunt, sunt admittenda; quatenus aliud, quamlibet magno consensu, referunt, rejici debent.* Dicendum, quod res est: compendiosa est haec crisis, ephebis digna. Obstinatum credulitatem erga lectionem receptiorem alit: et adversus antiqua documenta prae fracte suspicacem se facit. Quicumque sunt, qui sine ea firmitudinem textuum ab omni varietate immunium, atque adeo ipsius Scripturae ac religionis dictitant *periclitari, periculose* ipsi sentiunt, fideique vim ignorant. Aequissimum Calovii judicium, ab hodierna quorundam superstitione typographica longe remotum, retulimus in Apparatu, p. 401. (Ed. II. p. 35. Obs. XIX.) Etiam ante typographiam inventam integra erat Scriptura: non ad typographiam Seculi XVI, cujus intra limites, quae a zelotis defenditur lectio, tota conflata est, divina se providentia, Scripturae sacrae invigilans, alligavit.

XIX. Typographica tamen lectio, *fere tota*, firmiter defenditur, non ex eo quia usu invaluit, sed quia iis, quae hic explanamus, criteriis excellit: eoque nomine gaudemus.

XX. Qui per Frobenium et post Lutheri obitum per Stephanos Elzeviriosque excusus est, et adhuc propagatur, textus N. T. Graeci, is a Lutheri versione non raro differt, ut docet *Tabula* locorum N. T. Bibliis Hebraicis et Graecis Germanicisque *Zullichaviensibus* adjecta. Quae autem cum *Luthero* congruit genuina lectio, eam cum prolubio amplecti fas est. Sincerus quidem textus citra studium partium quaeri debet: quem tamen multi minus curant (indignum!) quam sartam chirothecam.

XXI. Valde optanda esset talis editio N. T. Graeci, in qua ipse textus totam lectionem germanam, omni varietate dispulsa, liquido exhauriret: sed nostra aetas id non assequitur, et quo propius unus alterve nostrum ad primaevam sinceritatem se recepit, eo minus assentiuntur plerique.

XXII. Consultum est igitur, ut tantisper, dum uberior lucis mensura obtingit ecclesiae, textus eclecticico judicio ex *editionibus* probatis quam sincerissimus corrogetur. **) In sola Apocalypsi aliquid ex mss. adpersum dedi: causamque saepius dixi. ***)

*) Quae innocens conjectura, quum rei impossibilitas demonstrari nequeat, tanto minus contentui exponenda erat, quanto magis religiosam criticorum fidem acui fas est hac ipsa consideratione.

**) Justam hanc et providam agendi rationem esse, agnoscit cel. Michaëlis, in der Einleitung etc. T. I. p. 755. sq.

***) Neque tamen defuit, qui sanctitatis libri hujus in occupationibus criticis minus justo memorem fuisse b. Bengelium perhiberet; ab ipso cel. D.

XXIII. Perpaucae tamen lectiones *recepti textus*, vel tanquam dubiae, vel tanquam sequiores, ab reliquo textu secerndae veniunt: et, ut tales, sine ullo veritatis detrimento in ipso textu notantur.

XXIV. Immo iis exceptis, et, aliquantisper duntaxat, quasi sequestratis, toto demum *reliquo* textu firmiter nititur et salubriter utitur etiam idiota.

XXV. Vicissim nonnullae lectiones pretiosissimae, e situ suo extractae, ut *genuinae* recognoscuntur, ad veritatis incrementum.

XXVI. Lectiones extra textum receptum, vel aequae probabiles, vel genuinae, praesertim si minus multis codicibus fultae reperiantur, non confestim textui sunt inferendae, sed in margine indicandae.

XXVII. Id indicium fieri potest, varietatibus marginis in classes quasdam distinctis. nam quaelibet varietas, quoad quovis tempore constitui potest, aut in aequilibrio est, aut altera lectio alteri antistat, et hoc rursum vel magis notabili discrimine, vel minus notabili. Unde lectiones firmae, plausibiles, dubiae, in textu aut margine collocatae, analytice ad quinque gradus, quos alioqui, (*ut in magnitudinibus stellarum, in qualitatibus, frigoris etc.*) innumeros esse expertum habeo, reducuntur. Hos ergo gradus literulis α β γ δ ϵ notavi.

Nemo receptiori lectioni, ut arbitrator, ita aut infensus est aut addictus, ut his Monitis possit refragari. Nonnulla uberius explanantur, additis exemplis, infra, in ep. ad Rom. in ep. Jac. et in Apocalypsi, passim. Nil autem novi affero: haec eadem antea sensi et scripsi. *Nota* Theophilus a Veritate *esse* ait, *quae eruditi contra meam editionem N. T. monenda invenerint.* vid. *Beleuchtung* p. 27. *Eruditos*, opinor, eos narrat, quibus Defensione altera respondi. Hanc ergo velim perpendat: idemque, quae mihi pag. 58., et pag. 64. in extremo, adscribit, de iis editionem meam respiciat. Exceptionem, qua usus est in aequitate sua erga me declaranda, missam faciet. Non opere rose me posthac defendendum mihi puto, ne minus magni aestimare subsidium videar virorum pietate, zelo, orthodoxia, literatura praeditorum, qui suis me judiciis et vindiciis haud ignotis tegunt, et aliter animatos, me quiescente, et sustinent et vincunt. Atque jam ego potius eo progredior, ut, quales sint duces, quos plerique sequuntur, ostendam.

§. IX. Exiit videlicet Amstelaedami anno 1711 cum ipso N. T. Graeco *Crisis Gerardi a Mastricht*, per canones XLIII criticos varias decidentis lectiones: cui crisi nil non tribuerunt

---

Ernesti nimiae hac in caussa severitatis incusatus. Vide sis meine *Beleuchtung* etc. §. 11. et §. 55. nro. 3.

eruditi, non solum in Germania, ut I. G. Bajerus in Dissertatione de var. lect. N. T. usu et abusu, p. 18. etc. sed etiam aliis in terris, ut Ant. Blackwallus Britannus in Classicis sacris, p. 617. etc. Atqui *summam* criseos illius a veritate abesse, demonstravi in Apparatu, p. 440. 441. 442. (Ed. II. p. 76. 77. 78.): et quum A. 1735 eadem crisis aliquantum mutata prodisset Amstelaedami, alterum examen institui in Defensione illa priore, §. 26. 30. 33. 37. Et Apparatum et Defensionem, fas est, evolvant, qui crisi illa nitendum putant. In ea Defensione, Latine edita, adjeci haec: *Decantatos illos XLIII canones criticos Gerardi a Mastricht singulatim, ordinatim, modeste, vere examinatos, alio tempore dabimus*. Nunc ferme poenitet promissi: et talis hodie examinis labore supersederem libenter, quum intelligam, esse aliquos, quibus quam minimum criseos in hoc opere quam maxime probetur. Sed quia *complures etiamnum canonibus illis capiuntur*, neque aptiorem hujus discussionis locum prospicio: in praesenti eam dabo, ita ut canones ipsos referam (quo certe nomine ab eorum admiratoribus gratiam iniero;) animadversiones ad utramque editionem criseos illius accomodem; facilitati brevitatiue dem operam; neque inter aculeos, quibusdam e somno excitandis necessarios, modestiae obliviscar.

C A N O N I.

Variantes Lectiones, quod omnes fateri coguntur, ortae sunt ex *negligentia, oscitantia, festinatione*, aliquando et ex *malitia* descriptorum. Est nobis *Varia Lectio*, aberratio descriptoris a scriptura vel mente Auctoris, quem describit; quae generalis descriptio, omnem quidem, etiam minimae literulae aberrationem pro varia lectione recognoscit. Commode tamen priores causae magis ad vitium; posterior vero ad malitiam referri, et pro varia lectione haberi poterit. Non enim omnis *aberratio* a scriptura, est *aberratio* etiam a *mente* Auctoris: quod multo major pars harum lectionum (*in ed. N. T. Oxon. A. 1675, et inde in ed. Amst.*) imo ausim adserere tres quartae partes demonstrabunt.

A N I M A D V E R S I O.

Verum hic dici, agnoscimus, sub ea cautione, quae ad canonem VIII. dabitur, de *sensu* sive mente scriptoris sacri: at inde nullius loci lectio prae altera praerogativam obtinet. Nusquam in margine, quod meminerim, ab auctore allegatur hic

canon, quanquam *observationis* potius, quam *canonis* titulum meretur, ut complures alii.

II. Descriptores errarunt oscitanter saepenumero, quando in eodem aut sequenti versu repetitiones vocabulorum inveniebantur, putantes se anteriora vel posteriora descripsisse. Exinde *detractiones*, omissa voce aut sententia intermedia, aut sequente; aut *variationes*. Idem et a dictante proficisci poterat.

Canon bonus, saepe adhibendus, sed raro adhibitus ab auctore. Adhibendus erat, pro lectione marginis, v. gr. ad Luc. 10, 11. 1 Joh. 2, 23.

III. Aliquando etiam inde sunt causae *additionum*, unaque vox aut sententia *bis repetita*, quando sc. descriptor in eandem vocem aut periodum inciderat, aut quid neglexerat.

Canon bonus, saepe adhibendus, sed raro adhibitus ab auctore. Causa in eo allegata non solum additiones, sed etiam permutationes verborum complectitur. Allegandus igitur erat, v. gr. ad 2 Petr. 2, 2. pro lectione marginis.

IV. Descriptores saepe in eo errarunt aut variantem lectionem fecerunt, quando vocem scripserant ante praecedentem, quam delere volebant, ne decor descriptionis periret: inde *trajectio* vocum orta, quae variantem lectionem sensu sano facere non debet. idem factum, si quam vocem *neglexerant*, quam postea addere volebant.

Vera observatio: sed utra lectio genuina sit, aliunde dignosci debet.

V. Descriptores saepe periodum legerant, et obliti vocis vel vocum originariarum textus, substituebant *aequipollentem* aut *fere equipollentem*, aut *aliam*, aut penitus omiserunt, quam postea, ne exemplar macularent, mutare, delere vel supplere noluerunt. Id pro variante lectione non adsumendum, nec textus mutandus.

De locutionibus *aequipollentibus*, quae sit manûs primae, quae Graeci librarii, aut interpretis, hac observatione non deceditur: neque eadem omissionem ab additione discriminat.

VI. Peccarunt saepe descriptores in mutandis, omittendisve *litteris*, praesertim *unius organi*: item in mutandis *syllabis*, quae quoad sonum sibi similes videbantur; id quod frequenter contigit in *nomnibus propriis* ex una in aliam linguam translatis: quae cum sensum saepe non turbarent, illa propter exemplaris nitorem mutare volebant: quod non pro variante lectione, sed pro negligentia descriptoris habendum. Ita et iudicandum, quando *temporum*, *modorum*, aut *verborum mutationes*, vel *generum* aut *casuum* contingebant. etc.

Errorum causam ita haec tangit observatio, ut ad decisionem non faciat.

VII. Descriptores saepe peccarunt in omittendis vel ad-

dendis vel variandis *particulis*, *pronomini*bus, *adverbiis*, *prae-positionibus*, aliisque, quod et saepe in *verbis compositis* factum: hoc tamen variantem lectionem non facit, nec pro ea habendum. Millies et millies sic peccatum.

Eadem ratio.

VIII. Quae lectio additione vel detractio-
ne aut mutatione, item variatione constructionis, *non mutat sensum*, etiamsi in tribus quatuorve codicibus manuscriptis inveniatur, pro variante lectione non habenda, nec admittenda contra plurimos alios Codices, bonae vel melioris notae. Nulla quippe causa tum cogit, variantem lectionem receptae praeferre.

Cum a *tribus quatuorve codicibus*, de quibus Canone XI, discesseris, haec observatio nusquam lectionem unam alteri praefert. Raro etiam additio vel detractio vel mutatio *sensum* plane eundem relinquit. Interesse aliquid, si ego non sentio, alius fortasse sentit; si hodie non video, heri fortasse vidi vel cras videbo. Si non interest ad dogma, interesse potest ad elegantiam, ad simplicitatem, ad emphasin; ad connexionem, ad parallelismum qualemcunque.

IX. *Unus Codex* non facit variantem lectionem, quia arguit incuriam descriptoris, maxime in omittendo: modo recepta lectio sit secundum analogiam fidei: alias canon XXII habet locum.

Canone IX—XII. et XL—XLIII, coll. Proleg. n. 108., de *numero* codicum agit Noster: sed primum *diversitas* et *antiquitas* codicum pluris est, quam *numerus*, quem sine discrimine accipit: deinde ipsum numerum minime habet explicatum, multos ratus codices, ubi pauci aut vix ulli sunt; paucos, ubi sat multi sunt, vel plures, vel plurimi. nam in laterculo codicum, cano-
nibus praemisso, plerique solos Evangelistas, pauci Acta et epistolas, Apocalypsin aliquot tantummodo habent; iidemque subinde sunt mutili, non pari diligentia excussi, ad editiones inter se discrepantes collati: at Noster lectioni marginis sui solet concedere tantummodo codices in margine expresse cita-
tos, et totam fere reliquam laterculi molem textui suo ita ad-
scribit, ut *centenos* subinde codices, etiam in Apocalypsi, a tex-
tus sui lectione stare putet. *Manifestum hunc atque magnum errorem* secunda recte appellat editio criseos Mastrichtianae; itaque formulam de *centenis* codicibus etc. delevit: sed reliquum tenorem retinet. Eo magis admonendi sunt, qui hanc crisis jam persanatam putant. Simili errore Ant. Blackwallus in Clas-
sicis sacris p. 594. ad Act. 2, 24., et ad 1 Joh. 4, 3., allega-
vit *CXX MSS*: quum haud XL sint codices, ad Acta et ad Epistolas Johannis, ante eum collati: idemque *sedecim* (sic enim, opinor, legi voluit, non *sexaginta*) Stephanicos, has illasve par-
tes N. T. complexos, pro codicibus totius N. T. amplexus est, p. 600. 617. s. 636. In excerptis Oxoniensibus, quae Mastrich-
tius crisi substravit suae, unus, duo, tres aut quatuor codices

saepe dicuntur lectionem aliquam habere, quae multis testibus nititur. Apud ipsum Mastrichtium lectio textus, quamlibet imbecilla, nunquam potest causa cadere; lectio marginis, quamlibet germana, vincere nunquam.

Quod ad *Canonem IX* seorsum attinet, *unus* sane *codex*, ubi minor codicum est copia, variantem facere lectionem potest; imo unus codex, v. gr. Apocalypticus apud Erasmum, ipsum textum sustentavit: sed quo major copia comparatur, eo rarius unus codex variam lectionem cum specie potest facere. Saepe autem unus dabatur Mastrichtio, ubi multi sunt. Citatur hic canon ad Matth. 26, 35. Marc. 9, 40.; at lectio marginis non *uno* Ms. sed *fere omnibus* nititur. Ap. 3, 12. omnes libri, etiam excusi ante Bezam, habent *ναϗ*. quare qui libros MSS. contulere, nullam hic varietatem notarunt. Apud Bezam error typothetae dedit *λαϗ*. id Beza correxit: sed unus Huissus, qui codicem Alexandrinum ad textum cum mendo *λαϗ* excusum contulit, *ναϗ* demum tanquam variam lectionem codicis Alex. notavit. Inde Mastrichtius lectionem *ναϗ*, quasi in *uno* tantum codice repertam, hoc canone IX reprobavit, quum in *omnibus* exstet ac plane genuina sit. Haec non potuissent accidere Mastrichtio, nisi in *summa* criseos errasset. Ultima canonis verba, *modo recepta etc.* receptam lectionem sine causa in discrimen adducunt.

X. Neque *duo Codices* faciunt variantem lectionem, contra receptam et editam et sani sensus lectionem; quia id duorum descriptorum, forte ejusdem, duarum descriptionum arguit incuriam, maxime in omittendo: in quo plerumque sufficit ratio illa sola: *omissum esse*.

Citatur Canon v. gr. ad Apoc. 14, 1. 17, 4.: et lectio marginis non *duobus* codicibus, sed *omnibus* nititur, errorem refutans ab Erasmo inductum, et per Stephanos et tot alios receptum. Et tamen sunt, qui Stephanico prelo divinam pro integritate N. T. providentiam mancipare audeant, nec desinant audaciam iis adscribere, qui sua aetate omnibus subsidiis a Providentia oblatis religiose ad communem aedificationem utuntur.

XI. Neque faciunt variantem lectionem *tres aut quatuor codices*, maxime in omittendo, contra viginti et quod excurrit alios manuscriptos.

Citatur Canon v. gr. ad Luc. 13, 35., at lectio marginis non *tribus aut quatuor*, sed *permultis*, iisque praecipuis testibus nititur. Sic Matth. 2, 11. 28, 19., lectio marginis non *tribus quatuorve*, sed ita multis codicibus nititur, ut lectioni textus ne *unius* quidem firma relinquitur opinio.

Ubi Millius *plures*, inquit Mastrichtius in Proleg. §. ult. *codices, versiones et patres adducit, ibi parva mutatione numerus codicum, verbi gratia, trium quatuorve, ad sex septemve augeri et extendi potest; ut nec ille variam lectionem facere*

debeat contra centum (ed. 2., *plerosque*) *alios codices seu testes*. De *centum* seu *plerisque* illis jam diximus: *trium quatuorve*, et *sex septemve*, pusilla est differentia; sed multo major intercedit, ut margo Mastrichtianus ad Apparatum nostrum collatus quemlibet lectorem quovis docebit loco.

XII. *Magnus codicum* manuscriptorum *numerus* veluti viginti aut plurium, firmat et probat receptam et communem lectionem sani sensus, potissimum in omittendo.

Lectio sani sensus, quae ante typographiam inventam vel etiam deinceps *recepta et communis* fuit, justo codicum firmatur numero: sed justum numerum, variis ex causis, modo plures, modo pauciores faciunt codices; et diversitas testium antiquitasque plus valet.

XIII. Stephani *Curcellaei* annotationes variantium lectionum, pro variantibus lectionibus non habendae, quia ille non notat codices, unde eas habeat, an ex manuscriptis, an vero ex impressis exemplaribus. Possunt etiam pro uno codice haberi.

De Curcellaeo dixi in Appar. p. 440. (*Ed. II. p. 76.*) *Miratur* Mastrichtius in Notis ad 1 Cor. 6, 5., *unum* Curcellaeum ab Oxoniensibus citari, quum vel *triginta* MSS. habeat Millius. Fugit ergo illum, talia *multis* dari locis, v. gr. Matth. 5, 48. Jac. 2, 18. Qui non vident, palpare possunt excerpta Oxoniensia, quae canonibus Mastrichtianis substernuntur, neququam esse idonea: neque *editiones* a Mastrichtio justa cura esse collatas. nam Curcellaeum solum aut paene solum citari putat, ubi textum Curcellaeus *editionum*, interdum meliorem, allegat, ut Rom. 7, 6. 1 Petr. 2, 21. Ap. 22, 15.

XIV. *Versiones* etiam antiquissimae ab editis et manuscriptis differentes, uti nec *impressi* libri, faciunt variantem lectionem; sed magis ostendunt oscitantiam interpretis aut corruptionem exemplaris, quo usus fuit. *Complutensis* prima editio anno 1514, valde exacta et ad varia manuscripta, etiam caractere ad antiquum Scripturae manuscriptorum modum expressa, fere tantae fidei est, ac codex manuscriptus: quare et Oxoniensis editio 1675 ejus variantes lectiones expressit.

Quid ponderis habeant *versiones*, ab editis et manuscriptis, quibusdam certe, *haud differentes*, non docet Canon. Sane mss. Graecos, quibus hodie utimur, vetustate longe vincunt, et vix unquam in sequiore lectione consentiunt. quare ad decisionem, ubi codices Graeci inter se differunt, quamplurimum faciunt. Oxoniensis margo unam *versionem* Copticam cum fragmentis Gothicis, ad Evangelistas tantummodo, allegat. Magni defectus. Neque *impressi* libri non faciunt variantem lectionem, ubi constat, editores manuscriptis esse usos. *Complutensem* editionem laudat auctor canonum: sed persaepe optimas ejus lectiones rejicit.

XV. Ex *genio codicum* manuscriptorum observandus est

genius descriptorum et descriptionum, an soleant vel omittere quid vel addere. Vide et Canones XXX et XXXI.

Hic *genius* parum facit ad Decisionem, quippe quae nunquam unius codicis genio nititur.

XVI. Quodsi in aliis Evangelistis, quam ejus qui legitur, aliae voces, aut vocum mutationes, inflexiones etc. occurrant, probabile est, inde variantem lectionem manasse.

Hic canon nil a canone XXIV diversum habet.

XVII. *Citationes Patrum* textus Novi Testamenti raro facere debent variantem lectionem, quoniam ex memoria factae, saepe non ipsa verba, sed aequipollentia adducunt.

In margine Oxoniensi nulla *patrum* allegatio: quare canon XVII cum tribus sequentibus in hac crisi quiescit. Raro in notis quoque allegantur patres. Magnus iterum defectus. nam ubi patres a codicibus discedunt, verba eorum haud premenda sunt: sed ubi codices inter se differunt, ii praevalent, qui cum patribus congruunt; et quo antiquiores sunt patres, eo ponderosius est suffragium. Saepe vix apparet, quid patres legerint in textu suo: saepe firmiter constat. Discrimen explanatur in Appar. p. 389. s. (*Ed. II. p. 23.*)

XVIII. Ita saepe Patres, quae ad intentionem non faciunt, omittunt.

Tali in casu, quae patres omittunt, ea nemo prudens rejiciet.

XIX. Patres quoque, ex lapsu memoriae, uni adscribunt, quae apud alium leguntur.

Talis lapsus memoriae nulli adhuc lectioni genuinae detrimentum attulit.

XX. Patres quoque citant aliquoties, quae nullibi reperiuntur. Fides semper esto penes citantem.

XXI. Quae pro veris variis lectionibus a Criticis habentur et quae sensum mutant, non ad hos canones examinandae aut dijudicandae, sed earum origo, causa et ratio investiganda et disquirenda: ad quod canon vigesimus tertius ablegat.

Scholion hoc methodicum est, non canon.

XXII. Lectio *absurda* et quam antecedentia vel consequentia absurditatis convincunt, rejicienda est.

Lectio aperte *absurda* plerumque unius tantum est codicis, adeoque hic canon est supervacuus. Interdum absurditas non est in codice, sed in excerpto, v. gr. Matth. 18, 20., collato Millio: vel in interpretatione varietatis, v. gr. Matth. 21, 32., ubi juxta *Cant.* pharisaeos, contra atque alii interpretantur, *credere poenituit*. Porro absurda saepe est lectio, quae non videtur: saepe videtur, quae non est. In canonibus XII Pfaffianis, qui dissertationem de var. lect. N. T. concludunt, octavus est insignis: *Lectio in speciem absurda non est statim*

rejicienda, nec ea quoque, quae obscuritatem dictionis secum fert, tales enim lectiones non solent fingi.

XXIII. Vide notas.

Vide Apparatum. ibi enim *Notas* illas, quoad opus esset, consideravimus.

XXIV. Cognita origine variantis Lectionis, perit plerumque varians lectio; veluti si ex uno Evangelista in alium *vox* sit translata vel *periodus*. quod satis usitatum erat, ut sc. constarent diversae enunciationes Evangelistarum. *etc.*

Insignis Canon. Pro lectione marginis allegandus erat ad Luc. 3, 19. etc. quin etiam extra Evangelistas, v. gr. ad Eph. 5, 9.

XXV. Glossema.

Continetur hoc in Canone XXXV. Ibi ergo vide.

XXVI. Saepenumero descriptores, voces, quas censebant *superfluas*, aut *non necessarias*, compendii causa omiserunt, praesertim quando sensum non turbabant aut mutabant: id quod pro variante lect. non admittendum; sed audaciae descriptoris imputandum.

Omissio plerumque casu fit, rarius consilio, ut recte iudicat D. *Hauberus*, cujus ceteroqui crisis cum sententia hujus Canonis congruit, ut notamus ad Act. 15, 34. Porro quomodo ea, quae omissa sunt, ab iis, quae addita sunt, discerni debeant, auctor criseos non indicat. Sic res in incerto manet.

XXVII. Contra, quando *sensus ellipticus* aut *obscurus* aut *imperfectus* descriptoribus videbatur, addebant vel nomen vel verbum vel pronomen etc. saepe ex antecedentibus. Quae quoque audacia est.

Continetur hoc in eodem Canone XXXV. Ibi ergo vide.

XXVIII. Quando descriptores saepenumero anteriorem vocem, verbum, numerum, casum, aut tempora *mutaverunt*, tunc in sequentibus, quum anteriora delere et exemplar maculare nollent, isti mutationi inhaerere cogebantur. Innumera istius continuatae mutationis exempla occurrunt.

Hujus canonis eadem ratio est, quae quarti. Eum respice.

XXIX. Efficacior lectio textus recepti.

Genuina lectio semper est *efficacissima*. Efficacia autem, nativae simplicitatis comes, a furo, Graecis saepe placito, discerni debet. Sic Matth. 23, 8. 2 Cor. 8, 8. Apoc. 11, 17., canon hic a Mastrochio pro textu allegatus, fortiter pro margine militat.

XXX. Codex solet quid omittere.

Canon inutilis. Plane subordinatur Canoni IX.

XXXI. Codex consuevit aliquid addere.

Ejusdem valoris Canon.

XXXII. Distinctiones, seu commata et puncta diversimode posita, item conjunctiones et disjunctiones vocum, in exemplari-

bus manuscriptis non faciunt diversitatem lectionis, quia in antiquis saepe desunt, aut voces cohaerent. Inde aliquando *coactio*, aliquando *distractio* orta. Sed pertinet hoc magis ad interpretes et explicatores textus, quam ad criticam.

Ne hic quidem canon est.

XXXIII. Omissio vel variatio quaedam saepe contigit, quando verbi aut praepositionis *constructio remotis aequae ac proximis* poterat aptari. Multoties a descriptoribus hac ratione peccatum.

Utra lectio genuina sit, per hanc Observationem non deciditur, quod ad *variationem* attinet. De *omissione* diximus ad Canonem XXVI.

XXXIV. Refer quoque numerum vel numeros canonum, huic (sc. 34.) adscriptos, ad proxime praecedentem lectionem, et ex illo canone vel canonibus pete rationem vel crisin ejusdem lectionis.

Recte *Monitum* appellat auctor. Non est Canon.

XXXV. Descriptores clarius saepe quid praecepta lectione exprimere, voluerunt: quod non statim recipiendum. Sic multoties peccatum. Haec pro *glossenatis* magnam partem habenda.

Hic vero Canon *longe est excellentissimus*: sed eum praetermisit auctor, ubi maximi usus erat, v. gr. Marc. 7, 2. Act. 10, 21. 23, 9.: imo contrarium Canonem XXVI pro eo allegavit, nimis saepe. v. gr. Matth. 4, 12. Marc. 12, 32. Praecipue ineunte pericopa Graeci librarii supplere *ὁ ἰησοῦς* et alia. Graviter Reineccius in praef. ad N. T. quadrilingue: *Attentionem et circumspectionem magnam, magnum postulat rei quae agitur momentum, ne qua verba DEI inter hominum scholia abjiciantur, nec haec etiam hominum verba pro verbis Dei venditentur*. Et quidem periculosum est, demere; addere, etiam periculosius, ut ostendi in Appar. Part. I. §. 21. (Ed. II. p. 17.) Quare etiam atque illud inculcandum statuo: *Fucatae lectionis criterium fere est blanda sermonis facilitas, multos, sed recentiores, lactans librarios; geminae, brevitatis sermonis, cum antiquitate testium*. Ita vero ad glossemata proscribenda tardi et sua opinione religiosi sunt praesentis aetatis homines, ut periculum sit, ne multi sanam lectionem N. T. gravissimis in locis, dum emendandam putant, oblitterent, et quemvis Mastrochii canonem potius, quam hunc *aureum*, audiant et sequantur. Quodsi scriptores, quorum multi quam minimum sibi spatium cogitandi (*at judicandi tanto majorem licentiam*) indulgent, exiguo fructu admonentur; omnes prudentes lectores in angulis suis cautius sapere debent.

XXXVI. *Enallage* temporum et casuum, item modorum, singularis et pluralis numeri, positivi et comparativi, toties invenitur in descriptione facta, ut maxima fere pars variantium

lectionum inde sit orta: quod et ad Canonem VI referri potest, nisi quod hic strictior sit.

Haec quoque observatio decidendi vi caret inter duas unius loci lectiones.

XXXVII. Omisit saepe codex manuscriptus aliquid, quia vel in verbo, vel anterioribus descriptor censebat id satis expressum esse. Multoties hac ratione a descriptoribus peccatum, praesertim a descriptoribus doctioribus.

Vide ad Canonem XXVI. Nil enim ab eo differt.

XXXVIII. Si quae deprehenduntur aut observantur variae lectiones, nulla adsumatur in textum, sed relinquatur lectio editorum nostrorum exemplarium, praesertim Complutensis, aut Stephaniana; de varia lectione doceant notae observatoris.

Non est Canon decisioni inserviens: *Monitum* appellat auctor.

XXXIX. Quando in textu edito nulla occurrit varia lectio, difficultas tamen apparet in sensu, ratione verborum aut rerum, iudicium non tam pertinet ad Criticam, quam ad commentatorum explicationem aut conciliationem.

Par ratio. Sunt autem variae lectiones insignes, quarum nullum in editione Mastrichtiana vestigium invenitur. Vid. Appar. p. 142. (*Ed. II. p. 78.*), ubi notatur locus. Marc. 10, 14., cum aliis.

XL. Indicat hic canon, quod maxima pars manuscriptorum hactenus cognitorum et collatorum habeat lectionem variantem.

Nusquam, quod sciam, canonem auctor hunc allegat, quam persaepe et optimo jure et summa cum utilitate pro marginis lectione allegandus erat: atque ejus loco passim Canon XLI. XLII. XLIII, imo XII. XI. X, imo IX, allegantur. Ne *uni quidem* lectioni genuinae, sive textus Elzeviriani, in quem incidit auctor criseos, sive marginis, verum is numerum codicum adscribit: sed semper, ubi ea in textu est, justo majorem; ubi in margine, justo minorem.

XLI. Hic, quod aequalis pars manuscriptorum pro edita vel variante lectione stet.

Hic Canon saepe potuisset adhiberi commode; sed raro adhibetur. Allegatur v. gr. ad Matth. 26, 74., sed ibi MSS. summo consensu stant pro margine.

XLII. Hic, quod tertia pars MSS. nobis cognitorum, seu XXX vel ultra XXX pro varia stent lectione.

Pro tertia hic saepe parte habetur, quae longe est potior, ut Matth. 17, 14. Marc. 6, 33. Luc. 8, 43. Act. 24, 20. Gal. 5, 7. Phil. 1, 23.

XLIII. Hic tandem, quod quarta et minor pars MSS. seu XX vel infra XXX pro varia lectione allegari possint.

Pro quarta denique hic et minore parte habetur, quae non modo non minor, sed etiam longe major est, v. gr. Act. 20, 28. 21, 15.

Haec cum ita sint, examen variarum lectionum, quod specimenis gratia ex Matth. 25. dedit auctor criseos, Proleg. num. 94. seqq. quam parum valeat, patet. Nullius rei severius examen esse debet, quam Regularum, nam ex regulis cetera pendunt. Haec igitur Crisis, quam examinavimus, 1) falsissimo nititur numero codicum. 2) gravissimos genuinae lectionis testes praeterit. 3) canones suos applicat alienis locis: non applicat, ubi plurimum ii valebant. etc. Eximii viri laudes non cupio imminuere: sed crisis ejus est *receptioris textus, ubi is sanus est, vaga defensio, ejusdemque eliminandi remora decumana*. Utinam tandem evigilent, qui eam gregatim sequi amant, quum suis possent oculis uti. Tolerabiliores sunt, qui totum negotium criticum contemnunt, modo ne id ex contemptu ipsius Verbi divini faciant; quam qui hanc rem pro magna habent, sed et ipsi sinistre eam tractant, et alios in errore detinent aut in errorem inducunt. Hinc quoque *ingens fiducia praecipuum malae causae praesidium est et supplementum*.

Regulas etiam quasdam proposuit *Daniel Whitby* in *Examine* var. lect. Millii, praef. fol. 8., inprimis laudatus a *J. G. Carpzovio* in praef. comm. crit. Rumpaei. Eae quatenus de testium antiquorum valore agunt, bonae sunt: sed de locis N. T. singulatim auctor non semper recte judicat. Millium saepe reprehendit jure: sed idem saepe in alterum extremum, ut fit, delabitur. Hoc discrimine non observato, multi, qui Whitbium commendant, Whitbio abutuntur: ut recte utaris, alteram partem, id est, Millium, nunquam non audiri oportet. De Whitbio notavimus aliqua etiam in *Appar.* p. 443. 787. seq. (*Ed. II. p. 79. 498. sq.*) et in *Defensione* altera. Novissime canones octo defecatiores dedit cel. *Carolus Gottlob Hofmannus* ad *Pritii* *Introd.* in lect. N. T. cap. 29. quorum etiam, ut ceterorum apud alios, potestas in iis *Monitis*, quae §. VIII. dedimus, continetur.

§. X. Fundamenta recognitionis meae, ut spero, firma agnoscent omnes boni: et ex iis quoque fundamentis aliud quidem aliudque de difficilioribus locis iudicium, sed constans longe plurimarum varietatum decisio fluit. Namque mutandae sententiae libertatem integram mihi reservavi: *) ut autem mutanda

---

*) Quo nomine a Wetstenio inconstantiae et levitatis notam iniquissime Bengelio inustam esse, cel. Michaelis testatur in der Einleitung etc. *T. I. p. m. 739. sq.*, postquam ipse nimiae fere constantiae (*l. c. p. 732.*) eundem Bengelium accusarat: excusationis tamen aliquid his verbis subjiciens: Vielleicht ist sein ohnehin, natürlicher Weise, zur Standhaftigkeit geneigtes Temperament durch die schlechten Widersprüche Unwissender, die er anfangs erdulden musste, noch mehr gewöhnet worden, auf die Widersprüche nicht zu achten. Atque ea ipsa iudicii aequitate denuo Vir literatissimus utitur, quum (*l. c. p. 738.*) de altera *Apparatus critici* Editione, in qua uberiores contradictionum

sit, raro accidit. Talia quaedam loca in hoc Gnomone facile invenient *), qui sua interesse existimaverint: plures vero lectiones, pridem nobis placitae, vindicantur. Ipse textus recognitionis meae, id quod etiam atque etiam contra falsas suspiciones declarari oportet, in Apocalypsi plurimos optimosque codices, in ceteris N. T. libris etiam editiones probatas, *sine ullius literae exceptione*, sequitur: *sincerae* autem lectioni, ad hodiernum usque diem indagatae, sive in textu eam, sive alibi retuli, *Exegesis*, de qua potissimum agitur in praesenti, recte *superstruitur*. id quod §. VIII. et IX. erat comprobandum. **) Vicissim vera exegesis docebit, non merae curiositatis esse delectum talis editionis N. T. Graeci, quae textum habeat rite recognitum.

§. XI. Textus in sectiones, cola, commota distincti, sed non discerpti, eximia est utilitas, imprimis ab *Ant. Blackwallo*, et, qui eum studiose exornavit, *Christophoro Wollio*, declarata, tom. 2. de classicis sacris, part. 2. cap. 1. Ea mente, in editione mea, majorum initia periocharum distincte notavi; ipsas autem periochas, continuas et indivulsas reliqui: puncta, cola, commata, accentus, spiritus, (de quibus aliquid valde necessarium dicitur infra ad Ap. 1, 5.) ex sententia ipsorum verborum, data opera recognovi. Multi editores talia promittunt; pauci, praestant. Hinc, quemadmodum opinor, fit, ut tandem ne vere

---

usum desideraverat, haec tandem epiphonematis loco addit: Doch, vielleicht hätte er mehr geändert, als er an den Rand seines Buchs geschrieben hinterliess, wenn er die neue Ausgabe erlebt und selbst besorgt hätte. *Quodsi quis perpenderit*, Novum Testamentum Wetsteinianum (de Prolegomenis enim excusatio ista valet) annis demum 1751 et 1752 Amstelodami prodixisse, adeoque vix ante obitum b. Bengelii, officiorum haud levi onere sub ingravescentem aetatem cumulati, publici juris factum esse, is profecto intricatissimarum (ut cel. Michaëlis notat) Wetstenii observationum molem Bengelio, ad aeternitatis marginem constituto, etiamnum perlustrandam, ne dicam ponderandam fuisse, sine palpabili injuria nunquam existimabit. His praemissis non possum, quin Eruditi citati in hac causa epierisin generalem (l. c. p. 741. obviam) hac occasione addam. Die Fehler (ait), die Wetstein Bengeln vorwirft, (und wer war besser im Stande, Fehler einer vorigen Sammlung zu entdecken, als der an einer noch grössern Sammlung arbeitet?) sind entweder Fehler des Urtheils, oder, wo es auf Facta ankommt, nur sehr einzelne bei wenigen Stellen; so, dass die Zuverlässigkeit der Bengelischen Sammlung bei diesem Streit eher gewinnt, als verliert. Wenigstens wollte ich, der ich nie mit eben dem Fleiss die verschiedenen Lesarten untersucht oder gesammelt habe, als Wetstein, doch im Wetsteinischen N. T. leicht mehr Fehler in Anführung der Lesarten zeigen, als Wetstein Bengeln gezeigt hat. — *Haec hactenus*.

*) Quae quidem secundae nunc Apparatus Editioni ut plurimum reddita sunt; Gnomoni demta.

**) Atque haec nova ratio est, cur meum, Editoris, non fuerit, ista, utut Crisin proxime spectantia, haec loci rescare.

quidem affirmanti fides habeatur. Qui in quotidiano editionis meae usu distinctiones majores et minores, quarum exempla habet praefatio ed. min. §. 6. probe observavit, is commemorationem hanc a me non sine causa factam esse sentiet, fructumque, ut spero, capiet non mediocrem. Nolim vero quisquam, cui exemplar N. T. Graeci *extra Wirtembergiam* ex meo deductum obtigerit, ex eo meum aestimet: multo enim aliter hîc, aliter illic versiculi disjunguntur et conjunguntur. Interpunctionem in his notis vix unquam aliam damus, atque antea; interdum autem eandem declaramus, ut insigni loco Rom. 8, 31.

§. XII. Ad rectam commentationem inprimis necessaria est notitiâ *eloquii*, quo usi sunt scriptores N. T. De eo magna pridem est disceptatio, inprimisque multa de hoc argumento congressit *Jo. Lamius* in libro de Eruditione apostolorum. Nos dicemus, quod opus est. Sapientia DEI sermonem DEO utique dignum habet, etiam quum Ipse per organa sua ad nostram se accommodat crassitudinem. Porro quid dignum DEO sit, (coll. 1 Cor. 2, 1. 14, 21.) nostrum non est definire arroganter, sed obsequiose credere. *) Exactam veritatis cognitionem apud sanctos Dei homines ut in V. sic in N. T. comitabatur *ordinata series argumentorum, expressio sensuum praecisa, genuinus affectuum vigor*. Ultra haec tria nil potest desiderari: haec autem tria fecerunt, ut illi quamlibet idiotae ita scriberent, uti conveniebat, et supra Graecorum rhetorum scita evecti, eloquentiam vere naturalem, citra omnem curam, praestarent. Describemus singula: et quid de iis observatum sit in hoc opere, simul indicabimus.

§. XIII. *Ordinem* argumentorum in quovis libro exhibet *Tabella*, qua summam ejus sum complexus, non memoriae tantummodo sublevandae causa, sed ut ideam scriptoris sacri quam accuratissime exhiberem. qui eas tabellas animo impresserit, utilitatem percipiet. Quolibet ineunte capite, argumentum ejus nemo desideraverit. Divisio N. T. in capita, qua hodie utimur, obscuris seculis facta est, post pericoparum delectum, quae idcirco ex capite in caput interdum procurrant: saepe divellit, quae arcte cohaerent; et conjungit, quae distincta sunt. Igitur argumenta capitum rectius ex tabulis divisionem illam non curantibus petuntur. Ubi tabulae in majoribus partibus subsistunt, subdivisiones, non tamen nimiae, in notis supplentur. Tabulae inprimis inscitiam, impiam interdum, eorum retundent, qui apostolos, quicquid in mentem veniret, sine ordine effudisse putant. In operibus divinis, ad herbulam usque, summa inest symmetria:

---

*) *A qua modestia quam longe Eruditorum haud pauci hodie absint, mirum quantum sua sibi perspicacia atque ingenii alacritate placentes, nolo pluribus exaggerare. Clamante re ipsa, verborum declamationibus, utut aequissimis, opus non est.*

in sermonibus divinis, ad elementum usque, exacta praesto est concinnitudo.

§. XIV. Omnis interpretationis maxime proprium est, ut vis et *significatio* verborum, quae textus habet, declaretur adaequate, id est, ut, quicquid ex mente auctoris verba valent, capiatur; nil, quod ea non valent, fingatur. Duae sunt boni sermonis virtutes, profunditas et facilitas. Eae raro conjunctae sunt apud humanos scriptores: atque ut quisque scribit ipse, sic ei videntur alii scribere. Qui omnia verba expendit, in alieno scripto se aliquid alicubi invenire putat, ne auctori quidem quaesitum: qui magis promiscue scribit, aliorum quoque sermones dilutius accipit. At in Scripturis divinis summa profunditas cum summa facilitate conjungitur. *) quare cavendum est, ne ad nostrum illas modulum in interpretando exigamus; neve, quia anxia solitudine careant scriptores sacri, ideo etiam illorum verba quasi minus considerate posita tractemus. Omnes mundanas in stilo curiae elegantias longissime superat divinus sermo. Deus, non ut homo, sed ut Deus, verba facit, se ipso digna. Altae sunt ejus cogitationes: inde verba, inexhaustae virtutis. Apud interpretes quoque Ejus, quamvis ab hominibus haud eruditos exactissima est oratio. Impressioni rerum in animis eorum, exacte respondet verborum expressio, quae adeo non est infra captum auditorum, ut potius viam ejus raro assequantur. Saepe conclusionēs ipso mundo ponderosiores ex epitheto, ex accidente grammatico, ex adverbio, deducunt apostoli, ut ostendimus in Appar. Part. I. §. 1. In Paulo particulam καὶ pressim accepit Chrysostomus, et idem alique patres alia multa, ut notavimus ad lib. de Sacerd. §. 136. 441. Haec vestigia sequi fas est: hac mente Lutherus ait, *Nil aliud esse Theologiam, atque Grammaticam, in Spiritus sancti verbis occupatam*. Quod ipsum ab aliis Theologis subinde repetitum legitur. Continetur hac observatione scrutiny sermonis *emphatici*, in quo propria significatio interdum intentior est, interdum remissior. Multa erant, vernacula Graecis, *emphatica*, nobis Germanis non item obvia: ut pronomina personalia adhibita vel non adhibita, quae nos raro praetermittimus, Graeci plerumque; et verba media, nobis et Latinis ignota; et verba simplicia vel composita, v. gr. γινώσκω, ἐπιγινώσκω, quae uno verbo Latino aut Germanico exprimuntur, Graece autem differunt; et articulus, quo Latini carent. Vicissim saepe fit, ut emphasis exaggeretur praeter rem, ut in ἡ μὴ

*) Attende, Lector! Hae ipsae regulae hermeneuticae, divinum librum a reliquis omnibus, ut par est, segregantes, in causa sunt, quod Bengelii interpretationes eorum gustui minus respondent, qui non eam, quae christiano homine digna est, Verbi DEI reverentiam intus foveant, et vel Ciceronis effata curatius, quam Pauli axiomata rimari dignantur.

cum subunctivo, in verbo ἐκβάλλω, in praepositione ἐντὸς etc. in compositis ἐκπειράζω, ἐκπορνεύω, ὑπεναντίος, ὑποδείκνυμι κτλ. quae apud LXX a simplicibus non differunt. Utilis est ac laudabilis vel qualiscunque intelligentia N. T. Graeci: sed minus exercitatis facile accidit, ut falsas emphases mirentur, amplectantur et venditent, verasque praetereant. Quo magis necessarium est, ut nos invicem adjuvemus. Luce utuntur etiam hebetes oculi, ad vitae summam; sed tamen qui visu pollet, multa exactius assequitur: sic in Scriptura omnes vident, quantum est necessarium: sed quo acutior visus, eo major dulcedo: et quae unus interdum videt, ea alii, qui per se non videbant, illo monstrante cernunt. Multas ego emphases ab aliis sine causa productas refutavi vel certe dissimulavi: *) veras, sponte

---

*) *Exempla rei habes v. gr. Matth. 3, 8., ubi eam, quae inter dignum fructum et dignos fructus Origeni intercedere visa fuit, differentiam non approbat Auctor: c. 9, 38. not. ult., ubi ἐκβάλλειν non semper vim significare monet: c. 12, 40. not. fin., ubi medium sive eor terrae non praecise quaeri debere, sed ipsi terrae, in qua Christus plus XXX annos versatus sit, opponi memorat: c. 16, 22. ubi τὸ ἐπιτιμᾶν molliori verbo untersagen, in Vers. germ. interpretatur (coll. Ernesti Bibl. th. T. I. p. 225.): c. 21, 35. ubi latiore vim verbi ἰδεῖν defendit: Luc. 10, 42. ubi τὸ Unum Necessarium ad frugalitatem hospitii mavult, quam ad res spirituales referri: c. 17, 21. ubi voculam ἐντὸς non respectu cordis Pharisaeorum, sed respectu totius populi Judaici, adhibitam censet: c. 23, 51. ubi non de Christo, sed de vegetis juvenibus lignum humidum explicat: Phil. 1, 21. ubi per τὸ ζῆν vitam Pauli naturalem indigitari perhibet etc. Facile sedulus lector insignem observationum silvam congesserit, quibus frequentius b. Bengelius obviam ire fictitiis emphasibus satagit, quam aliorum Interpretum quicquam. Quodsi aliis in locis etiamnum aliquibus videatur in admittenda emphasi nimium liberalis esse: viderint rerum arbitri, annon spiritualis iudicii carentia sub specioso indolis linguarum praetextu subinde lateat. — Qua in re gravissimum S. R. D. Crusii monitum exstat in der Vorrede zu Hn. Past. D. C. G. Michaëlis Neuem Testament, 4to Leipz. 1769. pag. XXIII. ubi inter alia: Bey denen (ait), welche den richtigen Text liefern oder auch übersetzen und wohl auslegen sollen, ist zwar viel Kenntniss von Sprachen, Geschichten und allerley Wissenschaften, nebst vielem Fleisse nöthig, aber eine noch so weitläufige Gelehrsamkeit machet die Sache noch lange nicht aus, sondern es gehört auch eine reife und richtige Beurtheilungskraft dazu, und damit dieselbe reif und unverhindert seyn kann, wird ein tugendhaftes Herz, nemlich ein gläubiges, demüthiges, gegen Gottes Wort ehrerbietiges Herz, erfordert. Die Frömmigkeit und gute Absicht, zusamt dem Gebet, kann die Stelle der Gelehrsamkeit nicht vertreten: denn es müsste durch Wunder geschehen, die weder verheissen noch vorhanden sind. Die blosse Gedächtnissgelehrsamkeit ohne eine practische Beurtheilungskraft ist unzuverlässig, und wird öfter verkehrt als richtig angewendet. Die Materialien aber, welche solche Gelehrte, jeder in seiner Art, liefern, sind andern brauchbar, welche besser urtheilen. Aber auch die natürlich gute practische Beurtheilungskraft, wo das Herz ohne wahre Frömmigkeit und gläubige Ehrfurcht für Gott ist, machet in den Hauptsachen, worauf es in der heiligen Schrift*

oblatus, non neglexi. *) Quodsi nimius interdum existimabor, metum facile deponet, qui *perpetuam* accurati sermonis *analogiam* per omnes aequae Scripturae periochas mirabiliter sibi constantem observaverit.

Plane ad vim verborum recte pensandam pertinet notitia *Hebraismi*, quo tinctus est sermo Graecus N. T. Indubium est, apostolos et evangelistas ita loqui et scribere solitos esse, uti Judaeis potissimum, in Asia et alibi gentium, Graece loquentibus accommodatum erat. Judaei porro *Hebraicae* linguae indolem in quotidianum sermonem Graecum, ut fit, derivatam habebant, et Graeca translatio V. T. magnopere hebraizans, plane eis erat familiaris: atque ea translatio gradatim inserviit divino consilio, ut Graeca lingua vehiculum fieret verbi divini. Quisquis ergo idiotismus erat in translatione V. T. et in sermone Graeco Judaeorum, apostoli et evangelistae eo recte usi sunt: et quo familiariorem eam translationem habuerit lector N. T. Graeci, quo melius perspectam habebit syntaxin Hebraicam, hoc plus proficiet. Locupletissimam linguarum facultatem Paracletus sanctis hominibus contulit: sed ad auditores et lectores ii se demittere necessum habebant. Si apostolus aliquis ad Barbaros aut Graecos mitteretur hodie, Barbarorum, ut opinor, linguis asperimis, aut hodierna Graecorum, quamlibet corrupta, dialecto, sapienter uteretur. **) Habet stilus N. T. passim locutiones cum probatissimis auctoribus Graecis, etiam ubi minime putasses, congruentes: sed apud scriptores N. T. tota ac perpetua sermonis indoles est consideranda, *Hebraizans*, ***) abs

ankommt, die grösste Gelehrsamkeit noch nicht zuverlässig brauchbar. Denn unbekehrte Leute urtheilen nach ihrem Hang, wie eines jeden Gemüthszustand ist, bald frech und weggehen, bald fürchtam und zweifelsüchtig; sie sind partheyisch und verblenden sich selbst. Bisweilen können sie sich dünken redlich zu handeln, aber so, wie die Apostelfeinde, welche meyneten, sie thäten Gott einen Dienst daran. Vielfältig aber verfahren sie auch wissentlich unredlich, handeln flüchtig, sehen die Sachen obenhin an etc. etc.

*) Sic v. gr. Matth. 16, 4. repetitionem voc. *σημεῖον* *sonticā* *caussā* non carere: sic Matth. 9, 4. voc. *ἔμεις*, *quā* *justissima* *culpationis* *retorsio* *continetur*, *minime* *abundare*: sic Matth. 6, 9. in locutione *ὁ ἐν τοῖς σπαραοῖς*, coll. v. 10. numerum non temere variare: sic Matth. 28, 5. pronomen *ἔμεις* *itidem* *grave* *antitheton* *involvere* *docetur*. Innumera hujus generis notata (quae in omni, vel quotidiano, sermone fundamentum habent; neglecta vero usum Scripturae nemini spernendum multoties reprimunt) facile esset cumulare h. l.: sed brevitati consulendum est. Lectorum itaque vigilantiae investiganda relinquuntur.

**) Quare et hodie in sermonibus sacris vel habendis, vel divulgandis etiam, verba, quae dicunt, provincialia (utut peregrinis peregrina videantur) prorsus exulare debere, equidem non existimem: immo vero amoris potius et prudentiae, quam *ἰδιοσυγκρασίας* *irrisionibus* *dignae* *esse* *putem*, *ut* *ratio* *dicendi*, *citra* *plebejos* *barbarismos*, *auditorum* *lectorumve* *idiotismis*, *quantum* *fieri* *potest*, *accommodetur*.

***) Hoc ipsum de Hebraismis momentum, arduum sane et omnem Exegeteos sacrae ambitum concernens, omni cura et sollicitudine ponderatum

qua sane stilus eorum, qui foris sunt, discrepat, quanquam sparsim aliqua sunt similia, quod non mirum, quum tam modicum est volumen N. T. et tanta librorum Graecorum profanorum moles, atque horum auctoribus subinde etiam aliquid excidit, quod ipsis minus placeret, et tamen ad locutionem N. T. a philologis multae lectionis cupide confertur. Adde, quae notavimus ad Joh. 6, 37. 12, 6. Ap. 11, 5.

Quae cum ita essent, in explicandis Graecis locutionibus N. T. non longe abire necessum habui: declarationem fere e proximo petii, et v. gr. in loco aliquo epistolae ad Romanos contuli, primum, contextum ipsum, ipsamve ad Romanos epistolam: deinde, reliquas Pauli epistolas: deinde, ceteros libros N. T. tum, LXX interpretes, ut vocantur, porro, patres Graecos, qui et N. T. Graecum et veteres, ipsi Graeci, legerunt: postremo, adeoque raro, eos, qui foris sunt. *) Ubi loca V. T. allegantur in Novo, verba LXX interpretum, ea praesertim, a quibus differt Novum Testamentum, descripta dedi, quo commodior esset collatio. Ubi eadem sunt verba V. T. et Novi, proprietatem textus Hebraici LXX interpretibus anteposui. quo vestigio, quid sit *τροποφορεῖν, ἐτοιμασία, κεφαλὴς βιβλίας κτλ.* optime discitur. Operam equidem dedi, ut in has annotationes quam plenissime derivarem utilitates ex LXX int. capiendas. Quae

---

b. Auctori fuisse, aperte hic locus docet. Applicationem et usum huius principii hermeneutici (quod nescio annon Bengelii praecipue operâ multis demum vel innotuerit vel certe commendatum sit) frequentissime in hoc libro omnis fere pagina prodit. (Vid. e. gr. Matth. 1, 1. 12, 21. 16, 22. 22, 42. 25, 51. 26, 25. etc.) Methodus itaque Bengeliana prorsus id infert, ut Hebraismorum perpetua ratio habeatur. Neque tamen huius rei vel negligentiam vel ignorantiam quoque Eruditorum nostrae aetatis aliqui exprobrare Beato unquam desinunt. Enimvero si quis, quibus locis hac in parte satisfactum non sit, per inductionem ostendere dignaretur: vix equidem dubito, quin singulis paene in casibus demonstrari posset, non Hebraismi neglectum, sed alias rationes in promptu esse, cur pressius aliquando, quam istis quidem Viris placeat, verborum proprietati inhaerere, Bengelius consultum duxerit. (Cf. meine Beleuchtung etc. §. 3. et 17.) Generalibus vel exprobrationibus vel defensionibus nihil tali in re conficitur.

*) *At, qui foris sunt, iis nunc, perversissimâ sane methodo, ab eorum haud paucis, qui insigni inter Eruditos loco habentur, primae subinde partes conceduntur: ultimae fere, contextui sacro et peculiari prophetarum apostolorumve, divino spiritu actorum, genio. Duo scilicet idem quum faciunt, duo idem quum dicunt, non est idem. His non observatis, et Scripturae analogiâ leviter posthabita, immanis paralogismorum cumulus, infelici omine, non potest non omnem sacram exegesis, sub speciosissimo vastae eruditionis praetextu, corrumpere, et divinisima quaevis ad inanes humani ingenii speculationes detrudere. Utinam religiose omnes perpenderent, quae hac de re pluribus gravissime disseruit S. R. D. Crusius, in der Vorrede zum Burkischen Fingerzeig, s. t. von dem Unterschiede zwischen der Auslegung der Texte, und der Aufsuchung der Beweisprüche, d. A. 1760.*

ex Grammatica Graeca aut Lexico peti possunt, ea nemo hic pertractata desideraverit. *) Interdum, ubi momenti aliquid subest, aut ubi alii hallucinantur, ad talia descendimus.

§. XV. Cum *affectibus* sanctis, quod comparari possit, terra nihil alit. Continentur autem in iis etiam τὰ ἥθη, sive *Mores*, vocabulo minus commodo. *Affectus*, absolute dicti, *concitati* sunt: *mores*, sunt affectus lenes, mites atque compositi. De his non alienum fuerit legere Quintilianum lib. VI. cap. 2. nam disputatio tota in hanc praefationem induci non potest. *Argumenta*, *mores*, *affectus*, habent, ut omnes, ita sancti sermones, etiam in Novo Testamento. *Argumenta*, nemo non tractat: *affectuum* rationem habent sapientiores, spirituali experientia praediti: *mores*, omnium pace dixerim, propemodum negliguntur, praeterquam quod *Verecundia* scripturae interdum praedicatur. Et tamen *mores* per omnes sermones atque epistolas N. T. mirabiliter diffusi, *continuum* quandam *commendationem* habent ejus, qui agit aut loquitur aut scribit, et *Decorum* praecipue complectuntur. Delibavimus aliquid in Apparatu, p. 372. (i. e. §. I. *Introductionis in Crisin N. T. Ed. II. p. 4. sq.*), et plura in Harmon. evang. p. 57. 103. 111. 214. 216. 242. 278. 281. s. (*Ed. II. d. a. 1747, p. 56. 69. 171. 183. 340. 342. 380. 382. 451. 454. sq.*) sed in praesenti opere uberior *morum* juxta cum *affectibus* est consideratio. Haec pleraque sunt ejusmodi, ut magis sensu cordis, quam verborum circuitu assequaris. Quae potissima causa erit, cur annotatio nostra saepe nimium subtilis **), saepe satis frigida putari possit: sed qui paulatim assueverint, non dubito, quin mihi assensuri sint, et sermones divinos admiraturi. Tenerrimo penicilli ductu pictor, celerrimo notularum fugientium tinnitu musicus summam artis elegantiam exercet, et in apice cujusvis rei quae minima

---

*) Immo vero *Lexicorum* fidem caeco quasi impetu secutum identidem esse Gnomonis Auctorem, est qui non erubescat identidem ingeminare. Quae vel judicii perspicacia vel animi integritate istud fiat, meum non est discernere. Auctorum graecorum lectione haud proletaria imbutum fuisse b. Bengelium, nemini facile, qui vel Chrysostomi de sacerdotio libros, ipsius curâ editos, cum subjunctis annotationibus, vel Gregorii ad Originem panegyricum, (ut reliqua taceam) fugitivo oculo perlustraverit, alienum esse vel obscurum potest. Conf. Vitam Beati, §. 15.

**) Huc v. gr. ordinem verborum quoque referas, cujus ratio singularis ostenditur Luc. 11, 36. Marc. 4, 31. sq. Marc. 15, 20. coll. Hebr. 13, 12. Hebr. 4, 7. not. etc., nec non Allusiones, quae, utut mentes bene compositas et seria σοφισμένην tinctas, jucundissime aliquando afficiant, facillime tamen ab aliis, tanquam nugae, traducuntur atque exsibilantur. Vid. e. g. Matth. 10, 58. Luc. 5, 10. 12, 46. Act. 1, 18. not. ad σπλάγγνα, 2 Cor. 9, 10. 2 Tim. 2, 9. Sane in talibus modum qui tenere nesciunt, ipsi quandoque res in se gravissimas leviorum risui imprudentes exponunt: sed prorsus haec omnia, propter abusum metum, dissimulare, cordati interpretis non est; etiamsi complures minime parcant, quae non capiunt, exagitare.

sunt, ea rudes quidem oculos et aures subterfugiunt, sed floridissimas revera delicias habent, ex ipsa radice pullulantes. Sic se habet Scriptura sacra. Capiat quilibet, quod capit: cetera exagitare parcat.

§. XVI. Complura eorum genera sunt, qui libros sacros commentando illustrare aggrediuntur: interdum etiam alii aliorum instituta contemnunt, sua unice amant. Ego neque paraphrasten totus ago, neque grammaticum, neque scholiasten, neque antiquarium, neque dialecticum, neque dogmaticum, neque polemicum, neque porismaticum: et tamen quiddam ex his *omnibus* liberrime conflatum apporto. *) Nil est, quod non aliquem praebeat usum: ubi usus cupide urgetur, in abusum degenerat: ab-usui medetur sobria et aequa omnium subsidiorum aestimatio. *Dicta classica* non praetervehor: difficultates vulgo vexatas non dissimulo: sed tamen ceteras consideratū aequae dignas scripturae partes aequae expendo. Quod genus annotationum praesens quaelibet pars, quisque locus, qui sub manu est, ad vim suam explicandam postulat, eo utor: ut vel verba et locutiones evolvantur; vel habitus animi apud eos, qui loquuntur, et apud eos, quibus scribitur, notetur: vel verae doctrinae observentur, falsae redarguantur; vel monita pietatis et prudentiae christianae eliciantur; vel allegata V. T. in Novo et alia parallela loca expendantur; vel argumentorum pondera et nexus resolvantur: eaque omnia ita proponuntur, ut lectori ansa detur plura cogitandi. In singulas annotationes **) dicere putabitur Gnomon: *Sic* habet textus, non aliter. *hoc* nomen, *hoc* verbum, *haec* par-

---

*) *Mirari profecto subit (falendum enim est), quid factum sit, ut cel. D. Ernesti, Instit. Interpr. N. T., Ed. II. P. II. c. 9. §. 52. eorum interpretum generi (coll. §. 51.) Bengelium annumeret, qui grammatica modo et philologica secuti sunt, ut sensus verborum explicaretur. Judicet lector, num in his omnis Gnomonis usus subsistat; an reliqua simul, h. l. indigitata, complectatur? Equidem, qui dogmaticarum, qui polemicarum, qui pastoralium, qui practicarum, etc. observationum largam segetem ex hoc libro collegerunt, eoque labore haud parum frugis consecutos se confessi sunt, Lectores neque numero neque mentis vel probitate vel acumine spernendos nominare, citra jactantiam, facile possem. Sed sufficit h. l. ad eam methodi gnomonicae delineationem provocare, quam Anonymus aliquis b. m., isque nullo partium studio impeditus, dedit peculiari tractatione A. 1762 conscripta, et postmodum Tomo VI. P. II. des Burkischen Fingerzeigs, A. 1766, Praefationis loco praemissa: quacum conferri utiliter queat alterius cujusdam Anonymi libellus, s. t. Versuch einer näheren Bestimmung des Begriffs, den man mit dem erbaulichen Exegesen verbinden soll, und was der sel. Prälat Bengel darinnen eigentlich geleistet hat, Greiz, 1769. — Unum est, Lector! quod etiam atque etiam rogatum te velim: TUIS FAC OCULIS VIDEAS.*

**) *Huic succinctae methodo qui semel assuefactus fuerit, is optime consultum et operae et temporis sentiet, quascunque reliqui lectorum de obscuritate sermonis querelas fundant.*

ticula, *hic casus, hoc tempus est*, non aliud: *hic* verborum ordo, *haec* verborum repetitio aut commutatio, *haec* argumentorum consecutio, *hic* animorum motus etc.

§. XVII. Opinionum divortia operose enumerata ac refutata, cum scriptorum nominibus et librorum titulis, non admodum requireret, *) qui, quid hîc agatur, intelligit. Esse quosdam expedit, qui eas partes suscipiant, historiamque interpretationum vel per secula deducant: sed paucorum facultas est; nec desunt tamen, qui multa in utilitatem communem eruant et convehant. Ineptas vero sententias et vix cuiquam in mentem venturas, subinde commemoratas legere, minus juvat infirmos, quam ignorare. Male nobiscum ageretur, si ad regiam veritatis viam dignoscendam necessum esset, omnia avia in numero habere et pertentare: imo multitudo sententiarum veram interpretationem saepius obruit, quam subministrat. Novis tamen quibusdam interpretationibus occurro, neque auctoribus neque verbis eorum citatis. Lector, earum inscius, non sentiet; neque enim opus est: gnarus, perspiciet, quid velim. Nonnullas etiam speciosiores interpretationes, minus adhuc discussas, attingo: et, ubi mea sententia paradoxa videri posset, aliorum consensionem, veterum praesertim, ostendo.

§. XVIII. In commentariis nihil est tritius, quam *Harmoniae Evangelicae* titulus: sed sub hoc ipso titulo quiddam ab aliis fere omnibus sejunctum dare necesse habui. *Harmoniae* basis est, TERNARIUS PASCHATUM inter Baptismum Domini et inter Exaltationem ejus, ab antiquis frequenter, novissime a *Timotheo Philadelpho* agnitus: sed plura paschata plerique statuunt recentiores. Ad veram paschatum trium amussim *Evangelistas* tractavi *conjunctim in Harmonia* evangelistarum Ger-

---

*) Atqui haec ipsa, nisi fallor, vanitatis fuga, qua lectorum potius commodo, quam gloriolae suae consultum voluit Auctor, in causa est, cur literatorum aliqui, nimio polyhistorias aestimio capti, eam Bengelii in legendis et ponderandis variis variorum libris assiduitatem vix probabilem esse credant, quâ inanis aliquis jactator frequentem sui admirationem facile fortassis rapturus ad se fuisset. Ea certe recordiae species neque Bengelio, salva aequitate, neque aliis nostri vel soli vel aevi Doctoribus tribui potest, quam Eruditorum aliquis haud ita pridem, sua de Suevicis Theologis cogitata aperturus, his verbis descriptam dedit: Daher lesen und prüfen sie auch die Schriften berühmter und gefährlicher Philologen entweder gar nicht, oder mit einem viel zu mächtigen Vorurtheil, als dass sie das wahre aus dem falschen mit gebührender Genauigkeit aussondern sollten. Fateor, in isto eximii Viri, et de b. Parente meo, quin de veritate evangelica, haud medicriter meriti, judicio reperisse me aliqua, quae praecipitantiæ nonnihil prodere, et maturius examen, ab Ipso posthac, ut confidere fas est, instituendum, desiderare viderentur. Talia sunt v. g. quae de microcosmo et macrocosmo, de Chiasmo, de typis et allegoriis, de Emphasibus, de Subjecto et Objecto etc. liberiori dicendi ratione proposuit.

manice edita A. 1736., recusa A. 1747, *) et cum eo tractatu intime connexa est *singulorum* in praesenti Evangelistarum consideratione. Quare quae maxime sunt necessaria, placide repetam.

I. Nativitas J. C. non potest poni ultra bimestre ante mortem Herodis.

II. Mors Herodis non potest citius aut serius poni, quam in mense februario anni 3 ante aeram Dionys. Demonstrat id eclipsis lunae apud Josephum, et quae Josephus inter eam et inter pascha illius anni facti esse scribit.

III. Annus 15 imperii Tiberii non potest initium habere ante mensem Tisri in anno 27 aerae Dion.

IV. Dominus cum esset quasi annorum 30, baptizatus est, et interjectis 40 diebus tentatus, aliquo intervallo ante pascha anni 28 aerae Dion.

V. Eodem, non alio, in anno, templum poterat dici annis 46 aedificatum. Joh. 2, 20.

VI. Crucifixus est Dominus anno 30 aerae Dion. Namque hic ipse annus, non annus 29, 31, 32, habuit pascha in fine hebdomadis: annus autem 33 nimis est serus, et omnibus antiquae ecclesiae sententiis refutatur.

VII. Ergo tota historia a Paschate Joh. 2, ad Pascha Joh. 18, includitur in annum 28. 29. 30. aerae Dion. Sunt Paschata tria.

Hae theses, singulatim, dubiae videri possunt, sed in suo nexu certae sunt et immotae; et paschata non nisi tria necessario inferunt. Adversarium Harmonia mea humanissimum nacta est D. *Hauberum*: qui quid hodie sentiat, haud scio; sed certe summam Harmoniae ab illo adornatae adoptavit opus eximium, quod inscribitur *Deutsche Original-Bibel*: **) novissimeque D.

*) *Hujus recentioris Editionis occasione, accessionibus haud vulgaribus ornatae, in Praefatione b. Auctoris, §. 6. generatim, quid de posteriorum Editionum ἐξέργασια senserit, his verbis declaravit: Die Besitzer der vorigen Exemplarien pflegen zu wünschen, dass die letztere Gedanken besonders gedruckt würden: aber solches ist nicht thunlich. Denn wann wir von allen Büchern, die heut zu tage noch Dienste leisten, nur ihre ersten Ausgaben hätten, und alle folgende grosse und kleine Zusätze und Verbesserungen, die ein jeder Verfasser selbst und seine Nachfolger nacheinander gemacht haben, besonder gestellt wären, was wäre das für eine ungeheure Unordnung? Also gebühret es sich, dass ein Besitzer einer vorigen Ausgabe die folgenden vermehrten und verbesserten mit günstigen Augen ansehe, wiewohl einem Schriftsteller auch geziemet, die vornehmsten Aenderungen anzuzeigen. — Quod Monitum haud judicassem hoc loco repetendum esse, nisi et Apparatus critici, a. b. Burkiio editi, et Gnomonis respectu eadem fere aliquorum desideria responsionis istud loco requirere visa essent.*

**) *Cui tamen ipsi libro annexa est b. Bengelii Tabella s. t. Vergleichung des Neuen Testaments, darinn Lutheri deutsche Uebersetzung, Reineccii griechischer Text, und Bengelii Revision des griechischen N. T. unterschieden sind. Vid. App. Crit. Ed. II. p. 678. sqq.*

Walchius in Meletematis de Vita D. N. I. C. me saepius reprehendit. Horum autem neuter chronologicos Evangelistarum adhibuit nervos. Studiose chronologiam evangelicam memoria nostra tractarunt Camp. Vitringa, P. Allix, Com. Camillus de Sylvestris, Nicasius Grammatici, J. J. Hottingerus, C. G. Hofmannus, Leonardus Offerhaus etc. Longe inter se differunt; sed si configas eos et in unum contrahas, quicquid ex vero quisque habent, id ternarium paschatum, ipsis quandoque invitis, confirmat: neque ii, qui quatuor, ne dicam, qui plura, paschata fingunt, characteres illos chronologicos, ab ipsis evangelistis tam graviter praescriptos, sine violentia tractare possunt. Quaternarius paschatum magnam periocharum earundem seriem, a Matth. 4. ad 13. et in parallelis Marci Lucaeque locis, quam ternarius simplicem agnoscit, duplicat vel triplicat, manifesto incommodo. Ternarius, vel apud Matthaeum vel potius apud Marcum et Lucam, in historia pauculorum tantummodo mensium, *Trajectionem* infert, eamque fructuosam; Quaternarius, sub specie ordinis, *confusionem*. Lightfootus in Chronicis et V. et N. T. id ex instituto agit, ut *Trajectiones* apud Evangelistas, quamvis quatuor paschata habet, et in tota scriptura obvias demonstret. Ternarius exacte congruit cum LXX hebdomadibus apud Danielelem, et cum lectionibus Mosis et prophetarum in sabbatis et diebus festis, ad quos aperta frequens apud Evangelistas est allusio, cursuque Salvatoris celeritatem convenientissimam tribuit: Quaternarius haec omnia obliterat. Uberiorem demonstrationem ipsa habet Harmonia, §. XII, Ordoque Temporum, cap. 5. Hinc jure concludo: *) *Quisquis plura tribus Paschata inter Baptismum Domini et inter Exaltationem statuit, ejus opera in Evangelistis, quatenus Harmoniam spectat, irrita, et in Vitam D. N. J. C. minime honorifica debet haberi ab omnibus, qui errore non aequae atque veritate pascuntur.* Ad Harmoniam Evangelistarum, **) ita constitutam, et ad Ordinem temporum, ***) passim hic remittit Gnomon, †) eoque jam expeditior et Evangelistarum consideratio reliqua. Tabulam quoque, ex Evangelistis coagmentatam, tanquam Monotessaron, habet Harmonia: ††)

*) *Hujus non Oraculi, sed legitimae Conclusionis vim quibus rationibus equidem adversus recentiorum objectiones, DD. Bertlingii sc., Büschingii, Loeberi, Ernesti, munerum et eruditionis fama conspicuorum, tueri conatus sum, videre est in meiner Beleuchtung etc. §§. 20. 26. 29.*

**) d. A. 1747.

***) ejusque nunc utramque Editionem.

†) *Ita quidem, ut tertia nunc Editio praecipuas harmoniae stricturas (ut in Prooemio dixi), quae exegesis potissimum illustrare viderentur, Lectoribus exhibeat.*

††) *habet etiam Pl. Rev. D. C. G. Michaëlis Neues Testament nach der Uebersetzung Lutheri, mit gehörigen Orts bemerkter genauerer Berichtigung der Uebersetzung nach dem Grundtext, und eingeschalteten Er-*

Gnomon autem singulos Evangelistas singulis, in Tabulis, ad quemque seorsum accommodatis, refert.

§. XIX. *Acta* Apostolorum magnam habent conjunctionem cum *Epistolis*, *Pauli* praesertim, et per has bonam partem illustrantur: in *Epistolis*, non desultoria est annotatio nostra ad sermones confertiore doctrina plenos, sed aequabiliter deducta ac propemodum perpetua. Summam ac seriem Historiae dat *Ordo temporum*, cap. 6.

§. XX. De rationibus tractationis nostrae *Apocalypicae*, praeter proprium notarum ad hanc prophetiam *prooemium*, in ipsis passim *notis* agitur. Nam ut Germanica exegesis seorsum exstat, sic Latina in extremo hoc volumine datur. De illa, Germanica, *Epicrisin* (*Beurtheilung*) nuper emisit cel. Theologus, D. *Joachimus Langius*, eamque Antidoto W. Sherlockii contra papatum, quod in vernaculum sermonem transtulit *Friedericus Eberhardus Rambachius*, sub titulo *Mantissae Apocalypicae* adjecit: convenit autem *Epicrisis* cum Latino ejus *commentario* in *Gloria Christi*. Quare Gnomoni huic et examen praecipuorum *Commentarii* nervorum, et responsionem ad *Epicrisin* committi oportere existimavi. De *Epicrisi* illa ut nuncium accepi, constitui, non minore cum prolubio cedere veritati, a subactissimo interprete monstratae, quam eandem mihi propitiam defendere. Scripti potitus, nonnulla, quae vel displicerent Auctori ejus vel placerent, delibata inveni. Ego vicissim, qua parte aut assensus eximii Viri me delectarit, aut dissensus ad meam sententiam recognoscendam invitarit, exponam: quemadmodumque ille summa usus est humanitate, sic ego observantiam erga Senem, cujus etiam hospitio anno 1713, et deinceps commercio gavisus sum, tuebor.

I. Praecipue de *bestia* et de *meretrice* dissentit, p. 371—405. Multum haec ab illa differt, fateor: veram autem differentiam consideramus infra ad cap. 13, 1.

II. Infert inde, ad superiores suos remittens commentarios, *generatim*, in interpretatione septem *sigillorum* et septem *tubarum*, adeoque totius *libri*, me titubare, non minus, quam *Vitringam*. p. 405. Resp. Interpretatio bestiae et meretricis vindicata — et reliquae partes, se mutuo sustentant. Complura sunt, quorum speciosam quidem explanationem dedit *Epicrisis*, p. 371. seqq. 394. seqq. 400. seqq. sed mihi ea non obsunt: nam egomet ut vera agnosco. Optabilior fuerat discussio eorum,

---

klärungen, als ein Auszug der zur Auslegung gehörigen Arbeiten des sel. D. Bengels über das Neue Testament, Leipzig 1769.; *habent* Biblia germanica, Tubingae A. 1770, cum Praef. S. R. D. C. F. Sartorii, typis Sigmundianis edita; *habet ipsius* b. Bengelii Uebersetzung des N. T., Ed. II., A. 1769, curante b. Burchio edita, Append. Nro. IX.; *habent plura passim recentiorum Commentatorum monumenta.*

quae in quaestione sunt. Hic vero est, quod admiremur. Ipsam *summam* systematis apocalyptici, a cel. D. Langio adornati, examinaveram in libro meo, pag. 500—504., auctore *nominationim* laudato, scripseramque ibi, *Quisquis veritatem quaerit, is hoc momentum quam diligentissime perpendat*: et tamen de toto illo examine *prorsus tacet*, nec paginam 107. s. 123. s. 214. s. 285. 295., omnesque fere, quas collegeram in Praef. §. VII., attingit. Lectum sibi librum, ait: alias pro certo haberem, eum cursim tantummodo nonnulla decerpisse. Equidem loca illa in praesenti *ab integro repetita* putari volo. nam ea commentarios cel. auctoris mihi perpensos et errores, quos is in Vitringa redarguit, a me vitatos, curate praesupponunt. Praeterea Gnomon apocalypticus, cujusmodi sit cel. viri interpretatio, in *sigillis, tubis*, aliisque partibus, ubi nervus inest, modeste monet, ad c. 4, 1. etc.

III. Initia *vae trium*, ipsiusque *vae tertii*, nimis alte putat a me poni. p. 406. Respondetur infra, in cap. 8, 13.

IV. De *duobus testibus*, deque *urbe magna*, assentitur: itemque de *regno*. p. 406. seqq.

V. Capitis 12. expositionem approbat, quod ad futura attingit tempora: quod ad praeterita, non approbat p. 408. De praeteritis, vid. infra, ad cap. 12, 5.

VI. Amplectitur *gentium conversionem, millennium futurum*, (sed *simplex*,) *resurrectionem primam*. p. 409—421. Atque hac potissimum in parte ab *equuleo*, quem persaepe appellat, *hermeneutico*, prophetiam liberavit. Concordiam autem scripturarum de ultimis temporibus, quae et ut mala et ut bona describantur, in duplici adventu Christi quaerit; ut mala sint ante adventum priorem, bona in millennio: comm. apoc. f. 239. quanquam concordiam illam, salva adventus unitate, non nisi *bis mille* asserunt anni, de quibus infra, ad c. 20, 4.

VII. Quae de aliis *temporum periodis* ad mille annos collatis, dixerim, negat se capere. p. 421. Non recordatus est eorum, quae exposueram p. 127. 644. etc. ex genuina temporum analysi. Quam qui agnoscunt, hi scrutinium propheticum aetati nostrae maximopere necessarium perspiciunt: (coll. Epier. p. 409. seq.) qui non agnoscunt, in longo seculorum spatio fluctuant. nam hypothesis ab Halensi Theologo inprimis, v. gr. de bestiae mensibus 42, annos communes $3\frac{1}{2}$ notantibus, ipsos illos annos $3\frac{1}{2}$ et subsequentem ecclesiae florem, duo etiamnum secula et ultra differt. vid. *Erkl. Offenb.* p. 503. seq. Tali spe, adhuc praestaret alia meditari, atque prophetias in hanc jam partem versare.

VIII. Prolixas libri mei periochas referre dignatus est Theologus Venerandus, de iis capitibus, in quibus et meam cum

ipso *) consensionem invenit, et veritatis *victoriam* jure praedicat: pag. 422. non tamen *omnium* esse partium recensioem, ipsi tituli, modo memorati, indicant. nam intra perpauca Apocalypseos capita versantur: cetera fere intacta manserunt. Omnino liberum ei fuit: lectoris autem interest scire, multo ibi plura esse a me tractata, in quibus est *fluxus rerum ex invisibilibus in visibilia, et refluxus ex his in illa: differentia septenorum angelorum ecclesiarumque, sigillorum, tubarum, phialarum: septenariorum divisio in quatuor et tria: cursus rerum ex oriente in occidentem, etc.* Eorum causa, quae Ven. Theologus egregie pertractarat, non scripsissem exegesis: sed cum certum haberem, ex fonte sapientiae apocalypticae inexhausto quiddam in meum canalem manavisse, id ad alios derivandum censui.

IX. Ad prophetias V. T. recludendas quiddam a me proficisci posse, singulari benignitate censet, p. 428. Systema autem meum amplius limari oportere, addit ille, et egomet agnosco. Ex Apocalypsi, *non obsignata*, Daniel, qui *obsignatus* erat, et alii prophetae, qui *mysterium DEI* descripserunt, recludentur. **) Sed quae idem ille retractanda mihi judicat, ea veram cum prophetiis V. T. collationem nunquam impediunt.

X. Firmitus id mihi spondet *Ordo temporum*, illi expectatus. Id syntagma, cum utraque exegesi Apocalypseos, editum inter utramque, intimam habet necessitudinem. Etenim unam historicarum periodorum et propheticarum catenam, perpetuo se nexu cohibentem, refert.

Omnem meam *ἐνψυχίαν* et docilitatem evocavi, ut, sicubi *grandaevus Hermeneuta* demonstrasset, falli me, scite etiamnum ab errore desisterem. Sed sine assentatione, abs qua illum abhorreere novi, sententiam mutare non possum: *Germanicoque* sermone, quo uterque nostrum juxta cum Latino usus est, non-

*) Consensiones nimirum, quoad praecipua Apocalypseos momenta inter plurimos interpretes, a Lutheri inde, quin remotioribus etiam temporibus, intercedentes, callide dissimulant; dissensum quovis modo exaggerant, qui certitudinis aliquid in exegesi hujus libri impetrari posse, tenacissime pernegant. Ea vero judicandi methodo nullam salutaris veritatis partem infelici scepticismo non involvi posse, pluribus demonstratum dedit S. R. D. C. F. Schmidius, in *seiner kritischen Untersuchung*, Ob die Offenbarung Johannis ein ächtes göttliches Buch ist? p. 22. sqq. not. marg. Conf. S. R. D. Crusii Vorrede zu Hn. Past. Michaelis N. T., p. XXV. sqq.

**) Qua in re, si insignes doctrina et auctoritate Viros audias, haud vulgarem, DEO largiente, operam praestitit Ven. M. M. F. Roosius, Lustnauensis in hac vicinia Dioeceseos Superintendens, in lib. qui inscribitur: *Auslegung der Weissagungen Daniels*, die in die Zeit des N. T. hinein reichen, nebst ihrer Vergleichung mit der Offenbarung Johannis, nach der Bengelischen Erklärung derselben. Cf. *cel. D. Crusii Hypomn. ad Theol. proph. P. I. p. 207.*

nulla, si Dei voluntas feret, submittam, tempore. *Est enim justa et brevis exspectatio quarundam rerum, unde applicatio prophetiae ad nostram aetatem distinctior evadat, facultasque detur, complura utilia uno fasce complectendi.* Veritatem utrique bona sectamur fide: amor illius in me, mea etiam observantia in illum, ingenua sententiae alterius declaratione, alterius leni tolerantia, non modo non laeditur, sed etiam pascitur. Neque ipsa dissensio de capitibus quibusdam fructu caret. nam quanto major in ea utriusque nostrum est perseverantia, tanto magis nostra eorundem de aliis capitibus consensio spectatores atque arbitros amicissimi certaminis ad rem considerandam commovere debet: et quisquis rationibus primipilaris Hermeneutae hinc satisfactum judicabit, is aliorum in sententias meas apocalypticas impetu minus terrebitur. Posthac facilius evadet res, ut dixeram in Praef. §. XV. Interea ex animo opto, ut Theologus Halensis in *Bibliis Parentheticis* divino munere ex divino sensu explicet. Atque utinam, quum tam multi ex ejus auctoritate pendent, re maturius, quoad pretiosae ejus horae patiantur, perpensa, publicae declaret, *utrum adversarius an defensor earum systematis mei partium, quibus Epicrisis ejus contradixit*, (nulla me φιλονεικία agit, sed gravitas rei urget) *apud posteritatem illuminationem haberi velit.* Versiculis non minus de ecclesia merebitur, quam volumine. Me non pudefaciet victoria veritatis. In extremo promam, quod unum ad decisionem sufficiat: cupidior semihorii de mille annis (suo loco firmis) interpretatio totum Systema, cujus tantus Defensor est Theologus Halensis, non obscure invexit. Illa cadente, hoc veritati cedit.

Aliorum hominum variae se cogitationes produnt super meis in hoc genere commentationibus. Apud quosdam ceteris meis laboribus vix redemero culpam, quam a me in prophetico studio contractam putant. *) Sunt, quibus calculi mei haud satisfacere ferantur: sublimitatem videlicet mathematicam quaerunt, et humilitatem nostram transvolant. nam nobis rudimenta arithmetica, dummodo *fracti* numeri vigilanter observentur, sufficiunt. **) Plures, seposito scrutinii labore, facilius se expediunt, et in portu sibi navigare videntur, dum in salo oculos claudunt. Videant, quid agant: nobilior est veritas, quam quae se obtrudat. Ego nil novi habeo, quod pro ea dicam. Apologia etiamnum hac utor: *Ora, scripturam sacram antepone pectoris tui scrinio, et rem TOTAM ***)* prius cognosce, quam

*) Conf. hac de re, quae Ven. Hellwagius notavit in Praef. ad Ed. II. Ord. Temp. §. X. XI.

**) Neque tamen, quod in Cyclo (Lipsiae, ut fama est, germanice prope diem iterum prodituro) demonstratum est, vel subtilissimae Astronomorum observationes cum b. Auctoris linea chronologica non consentiunt.

***) — eamque, si quid in re tam seria mihi quoque concessum fuerit flagitare, BENIGELII potius, quam ullius vel defensoris vel adversarii verbis exhibitam, —

judicium facias. Felix, qui loquitur in aures auscultantium.
Sir. 25.

§. XXI. *Orthodoxiam* meam nemo adhuc in discrimen adduxit. *) Quisquis scripta mea perpenderit, agnoscat, ne normam Scripturae non solum in doctrinis, sed etiam in verbis ea religione sequi, quae vel bonis a superstitione vix abesse videatur. Nullam enim aberrationem a linea Veri in Scriptura nobis propositi tam levem statuo, ut non agnitio veritatis sit praestabilior, scientiae DEI, ipso inspectante, respondens, et gloriae illius consentanea. Una est veritas: maxima et minima sui parte cohaeret. Erit ergo lectoris, bene existimare, donec erroris reus peragar ab aliquo, qui non ipse accusando erret. Fit hoc nimis saepe, ut unus alteri malam sententiam, abs qua uterque aequè abhorret, tribuat, et mille alios brevi praecipitique relatione misere offendant. Tali in casu quid lectori, quid mihi, faciendum putem, declarat *Erkl. Offenb.* praef. §. XIII.

§. XXII. Qui Graece didicere vel discunt, eos propria non potest non manere utilitas: sed aliis tamen quoque veritatis amatoribus prodesse cupio. Quos ut Graeca Latinis necessario interspersa quam minimum impedirent, ipsi operam a me datam sentient. Nam Graeca textus verba sola praefiguntur verbalibus nostris annotationibus **), sed Graeca et Latina realibus: in cursu earum, Latina prae Graecis aut cum Graecis ponuntur. Latina textus verba ex Vulgata et ex aliis translationibus sunt desumpta, vel nunc demum Graecis exprimendis adhibita, eo plerumque casu, quem Latinus postulat contextus, quamvis Graece sit alius; et eo verborum delectu, ut etiam cum ali-

---

*) Immo vero Chiliasmī labem adspargere Beato, post innumeras declarationes, ne hodie quidem iniquiorum aliqui desinunt; quo nomine iustissima querela me usum esse (in meiner Belcuchtung etc. §. 21.), Epemeridum literariorum relationes passim testantur.

**) Saepissime hac ipsa concisa methodo mera verborum translatio vel explicationis vel refutationis usum attentis lectoribus subtiliter exhibet. Sic v. gr. Matth. 15, 6. vocula καὶ, per atque adeo reddita, nexum cum praecedentibus ostendit: sic Matth. 4, 16. verbum conspexit, graeco εἶδε junctum, eam ideam suppeditat, quae germanica phrasi zu sehen bekommen exprimitur: sic Matth. 10, 34. Imperativo, quem Vers. Luth. habet, Indicativus, scitis, substituitur: sic Marc. 4, 11. verbo accidit innuitur, non DEI sed hominum culpā, i. e. per accidens, ut loquuntur, istud fieri: sic Marc. 10, 11. latinum, in illam, lectorem commonefacit, non suo saltem incommodo talem peccare, sed ipsi praecise mulieri injuriam facere. Plura cumulare supersedeo: et ne his quidem oculatiores opus haberent. Enimvero fit nonnunquam, ut, his neglectis, inanes lusus et nullius frugis minutias quandoque subesse suspicetur aliquis, ubi Objectionibus dubiisve vel apertis et in publicum emissis, vel privatim communicatis, vel animum certe subituri, tacite occurrere b. Auctor instituit. Multas igitur iudicii obliquitates parit Elenchi, quam dicunt, ignoratio.

qua purae Latinitatis imminutione vis nativa Graecorum verborum quam proxime redderetur.

§. XXIII. In reliquo sermone eam Latine loquendi formam adhibui, quae huic generi commentandi apta videretur, sine moroso aut contemtu *) aut studio Latinitatis, quae ubi nimis colitur, majus fastidium, a cultoribus tamen violata, movet, apud eos praesertim, qui aliquid vernaculae Latinitatis olfecerunt.

§. XXIV. Termini technici passim occurrunt, quales sunt: *Anthypophora, apodioxis, asyndeton, ἐν δια δύοιν, epiphonema, epitasis, ethopoeia, hypallage, litotes, mimesis, oxymoron, ploce, προθεραπεία καὶ ἐπιθεραπεία, prosopopoeia, sejugatio, zeugma* etc. ubi monendus est lector, ne annotationem per terminos technicos in compendium redactam, sed opinione utiliore, subito praetereat, v. gr. Joh. 10, 27. s. Praecipuum autem usum habet *concisa oratio* sive *semiduplex*, ex stilo Hebraico: et *χiasmὸς*, qui inprimis oeconomiam totius epistolae ad *Hebraeos* pandit. **) Utriusque figurae exempla refert *Index*. Talia ubique per periphrasin exprimere, longum fuisset: alibi ergo consulent ***), qui in aliquo figurae nomine haerent. Annotationes loquuntur vel ex persona auctoris, id est, ejus, cujus sermonem refert ipse textus; vel ex persona exegetae.

§. XXV. Ubi notabilis est difficultas, satis sum copiosus ****): plerumque autem brevis sum, *quia* saepe res plana est et facilis, in historiis praesertim: *quia* observationes pluribus locis illustrandis idoneas non in singula loca, sed fere primo quoque loco propono: *quia* complura jam alibi tractavi, quae hîc repetere non necesse fuit: §. VIII. XIX. XXI. *quia* multa, quae ad periocharum divisionem et connexionem, ad commata et puncta attinent, ex ipso textûs, meaeve recensitionis, intuitu peti possunt: §. XI. *quia*, quae ad analysin spectant, ex *Tabellis* patent, nec facile in Notis repetuntur: §. XIII. *quia* simplicem

*) Cujus tamen postulare Beatum vel amicissimorum aliqui hodiernum pergunt. Enimvero vel ipsi (quod praefiscini dixerim) quid Latinitas vernacula ferat, subinde meminisse negligunt; vel concisae brevitati nesciunt quidquam largiri; vel terminis technicis (de quibus §. seq.) minus adsuefacti, prolixam ubique periphrasin facilius tolerarent; vel ne istud quidem satis tenent, quod ante hos 50, et quod excurrit, annos locutiones haud paucae usitationes inter Theologos fuerint, quae nunc demum nauseam movere delicatioribus auribus incipiunt. Ceterum, barbaricam scholasticam et evitasse Auctorem, et modo non uno sublatum ivisse, ex coaevorum scriptorum collatione nullo negotio demonstrandum fuerit. Conf. quae de Scripturae stilo notantur ad Joh. 12, 6.

**) Rem ipsam, putem, saniorum Interpretum nemini obscuram esse: sed in terminis ultra modum difficiles aliqui se exhibent.

***) Jam vero consultum etiam sibi per Appendicem, huic Editioni subjungendam, ex parte sentient.

****) Ut ostendit syllabus, quem damus Ind. III, s. t. Considerationes uberior.

fere veritatem, sine silva multarum opinionum, propono: §. XVII. *quia* multa per terminos technicos expediuntur. §. XXIV. Inde volumen hoc, uti toti N. T. perlustrando destinatum, exiguae molis est, et levius, quam alii saepe commentarii in singulos N. T. libros. Ne *Usus* quidem, quos vocant, singulis capitibus subjungendos putavi. qui tractui amoris divini in veritate obsequitur, is ex verbis divinis, sententia eorum perspecta, omnia salutaria, sine labore, sine stimulo sugit *). Ad sententiam autem perspicendam, et ad ea potissimum, quae §. IV. notavimus, assequenda, opis aliquid, ut confidimus, hic allatum experientur, qui recte legent, id est, ita, ut expendant omnia, neque a textu distraherentur, sed in textum simpliciter introduceantur. Neque inutiles erunt *indices* in extremo. Plura aut commendandi operis aut excusandi causa non addam: unum, Lector, rogo, si aliquem noveris Exegetam totius N. T. vel partis ejuscunque, prae quo Noster Gnomon *supervacuis* tibi *videatur*, hunc cum alio illo in *una* duntaxat periocha aut capite, v. gr. Matth. 24. Act. 13. Rom. 12. Hebr. 12. 1 Petr. 3. Apoc. 10., conferas, et tum *demum* judicium facias. Commemorandus hoc loco mihi venit *M. Philippus David Burk*, qui non modo Tractatum Apocalypticum et Ordinem Temporum et Gnomonem nitide describens, dexteritate quaerendi et disceptandi ansam mihi dedit, ut multa commodius explanarem, sed etiam quotidiana multorum annorum consuetudine ita sensum percepit meum, ut post decessum quoque meum quibusdam, quorum fortasse tum pluris quam hodie interfuturum sit, variis de rebus pro me, quasi *ἰσόψυχος*, respondere possit. **)

§. XXVI. In praefatione majoris editionis N. T. censui, notas exegeticas ita dividi oportere, ut philologica Latino, fructuosiora Germanico sermone exponerem. Postea expertus sum, illa ab his aegre separari posse: itaque conjunctim ea hic exhibet Gnomon. Eo minus necessaria est Germanicae tractationis festinatio. Germanico enim sermone ad totum N. T. annotationes, aedificationi *magis merae* aptas, adornare institui: quis progressus, quis exitus, vivente me aut dormiente, futurus sit, Deo committo. ***) Ceteroqui nullum est prolixius pensum,

*) *Vides, Lector, non cum fuisse Bengelium, qui rerum piarum quadam imagine consolari inferioris loci homines vellet. Quin, eam in proponendis Asceticis moderationem adhibuit, ut non defuerint, qui vix hac in re satisfactum sibi a Viro, qualem experti erant, existimarent.*

**) *Hic idem b. m. Vir et Gnomonis Bengeliani, A. 1759, et Apparatus critici, A. 1763, et Versionis germanicae (ut mox dicetur) A. 1769 novas Editiones fide atque industria haud vulgari adornavit; suis etiam Scriptis tum Eruditorum parti potiori, tum aliis etiam praecipue hominibus, verae salutis cupidis, eximie commendatus.*

***) *Prodiit b. Viri Versio Germanica N. T. cum annotationibus aedificationi magis merae aptis Stutgardiae A. 1753, paulo post ejus obitum.*

in quod ab integro me detrudere audeam. Complura brevi tempore exempla eorum hominum occurrerunt, quos aetate in literis contrita, corripuit imbecillitas. Quod virium et dierum superest, mihi et iis, quibuscum sum una, deberi intelligo, referoque me ad illud Davidicum, *Da ut me recolligam, antequam decedam ac non sim.*

§. XXVII. Ad summa venit hodie Scripturae sacrae *abusus* omnifarius, magis vero nefarius *contemptus*: neque id solum apud profanos homines, sed etiam apud eos, qui sibi sapientes, imo spirituales videntur. *Τὸ γέγραπται, scriptum est*, quo ipse DEI Filius, in monomachia cum Satana, omnes insultus devicit, usque adeo vilescit, ut, qui Scriptura *tota* ac *sola* pascuntur, *spiritu* carere aut desipere existimentur. Sic portas *pseudopropheta* apertas inveniet. Porro scriptores boni practicos tractatus, preces, hymnos, soliloquia, novellas sanctiones, certatim producant. Singula valde sint utilia: at *universus* eorum acervus multos a libro Domini, id est, a Scriptura, quae una omnes utilitates et plenissime et purissime complectitur, avertit. Coeleste *Depositum*, quod Deus a Mosis tempore usque ad apostolos per pensa subinde explicatiora non frustra dedit, servant, qui optima quaeque probant. Tum, si quis subsidii quidpiam ad salutarem Scripturae N. T. tractationem praesenti opere sibi praestari posse existimat, eo velim in gloriam DEI et in suam aliorumque aedificationem, mihi bene precatus, utatur.

Iterumque, b. Burkii curâ, emendatior, Editorisque prooemio, nec non Tabulâ harmonicâ et Pericoparum Indice aucta, lucem vidit A. 1769.

VITA b. BENGELII,

maximam partem ex Autographo, A. MDCCXXI, verno tempore,
ac deinceps, brevi ante obitum, scripto.

---

§. 1. *Johannes Albertus Bengelius* lucem illam, cui committuntur vitae vivorum civium, neque ita quaerit, ut sua sponte non satis habeat, si DEO sit notus ac sibi, neque ita fugit, ut requirenti editori (*des Erläuterten Württembergs, P. I. p. 211. Ill. J. J. Mosero*) morem gerere cunctetur. In quo quia neminem juvat illud duntaxat scire, quo quisque loco quoque tempore aut coeperit aut visus sit aut desierit vivere; neque vero in vita quoquo modo exponenda ab ingenii rationibus status animi ita sejungendus est, ut *Christianum obriuat literatus*: facilius ipse patitur, aliquid de sese dici, quod nonnulli existiment reticere potuisse, quam nihil commemorari, quod gloriae DEI, et *unius certe alteriusve fratris* salutis, salva modestia, inservire possit.

§. 2. Natus est igitur *Winnendae* in Ducatu Wirtembergico, et propter imbecillitatem subito baptizatus domi d. 24. Junii MDCLXXXVII. Patrem habuit M. *Albertum Bengelium*, Diaconum Winnendensem, piaae, quae etiamnum in oppido illo viget, memoriae: matrem adhuc viventem (*ad Christum scilicet abiit d. 13. Jun. MDCCXXXIII*) *Barbaram Sophiam, Joh. Laurentii Schmidlini*, Theologi Stutgardiani, filiam, materna stirpe *Hafenrefferiana* et *Brentiana* oriundam. Quum sex annorum esset, patrem, a quo jamtum elementis religionis et rudimentis literarum et numerorum imbutus erat, quadragenario non multo majorem amisit: eodemque tempore consumpta per incendium bellicum non vulgari bibliotheca aliisque rebus, quae maxime educationi et studiis conducere viderentur, in eum statum redactus est, ubi cum matre vidua et cum fratre *Josepho Bengelio* (*Altensteigensium prius, tum Sulzensium praefecto et Ser. Ducis Consiliario, qui nonnisi quatuor mensium intervallo felici ad beatos migratione Nostrum praeivit*) ac sorore pridem mortua, curam et bonitatem Dei clarius perspiceret. Ipso vigilante, obtigit puero paternus amicus, *David Wendelinus Spindlerus*: qui apud *Win-*

nendam, mox apud *Marpacum*, nam combusta erant oppida, deinde *Schorndorfi* et *Stutgardiae* praeceptorem agens, hunc comitem, convictorem discipulumque eximia quadam comitate complecteretur: neque solum in literis, ut erat methodi callentissimus, sed etiam in assidua Scripturae sacrae tractatione contineret.

§. 3. *Stutgardiam* ut cum Magistro venit, anno MDCLXXXIX novum quasi studium ingressus, et primum in classe V sub *Seb. Kneerio*, praeceptore literatissimo, deinde in gymnasio superiore, sub optimis professoribus, ex quibus superstites veneratur *Tob. Meurerum*, nunc Rectorem et Abbatem (*St. Georgianum*), *Jo. Schuckartum*, et *Matthaeum Conradum Hochstetterum* (Abbatem postea *Murrhardensem*), linguis et artibus institutus est: donec anno hujus seculi tertio ineunte, quum paulo ante vitricum esset nactus et curatorem ad sua studia sublevanda promptissimum, *Johannem Albertum Gloecklerum*, nunc Consiliarium Camerae reddituum ecclesiasticorum (*d. xxx. Jun. MDCCXXVII vivis ereptum*), Serenissimi Nutritii munificentia *Tubingam* in illustre Stipendium transferretur.

§. 4. Optimum autem et maximum ineuntis aetatis suae magistrum habuit DEUM: id quod vel hoc loco non modo posse se praedicare, sed etiam debere arbitratur. Nam cum omnes ejusmodi confessiones ad unius fidissimi Patris laudem pertinent: tum intervalla annorum non paucorum alium quemque a se ipso reddunt, ut quae olim bona malave repetantur, ea sine pudore, sine gloria, in praesentia fortasse aut melior se ipso aut deterior possit eloqui. Deus igitur lubricum aetatis assidua custodia sepsit, et indefatigabili patientia sustinuit. Praeter scholam publicam alii labores identidem obvenere, ut semper aut minores pueros doceret, aut imperatis destineretur pensis, quae animum ab otio revocarent. Quanquam ab aequalibus et natu majoribus diligeretur; tamen semper arduum quiddam ac grave animum clam coquebat: quare seria ludicris, et divina omnibus rebus praeoptaret, atque ea potius admiraretur, quae pie, graviter, modeste dicta et facta essent, quam, quae petulanter, vane, improbe, ea aemularetur. Culpas, graviores illas quidem, quam apertiores, praesens intus in animo admonitio premebat: facileque prohibebat, ne corruptelae extrinsecus affrictae adhaerescerent.

§. 5. Certissimo etiam Dei provisu in ejusmodi libros sacros vel ex propinquorum donatione vel ex puerili mercatu incidit, quos illico ita probaret (quanquam postea demum, quanti ab aliis fierent, cognovit) ut eorum atque adeo scripturae sacrae lectioni, quicquid fere vacui temporis haberet, impenderet. Unde odor gratiosus insedit animo, in medio deinceps vanorum et impiorum scriptorum usu duraturus: vicissim profectus in

literis ne esset nullus, Dei benignitate et scholae bonitate perfectum est. Sic praeparatus, illo tempore in Stipendium Ducale pervenit, quum Dominus in veteranis illius gregis memorabilem pietatis ardorem excitasset, in plures magno durabilique cum fructu diffusum.

§. 6. Confecto cursu propaedeutico, post magisterium philosophicum, Theologiam capessivit anno MDCCIV, quam tum *Joh. Wolsf. Jaegerus*, *Michaël Foertschius*, *Christophorus Reuchlinus*, *Joh. Christoph. Pfaffius*, et mox, *Foertschio* Jenam profecto, *Andreas Adamus Hochstetterus*; deinde *Reuchlino* pie defuncto, *Joh. Christianus Klemmius* docebant. Primum Theologici studii biennium valde habuit aerumnosum et animo et corpore. Nam priorem annum paene perdidisse sibi visus est, quum Thesium theologiarum confirmationem eam, quae expleret animum, ex originali textu quaerens, variis N. T. lectionibus, (quibus onustum fuerat exemplar, in quod inciderat quodque terebat) quanquam eadem de re vix sciret quenquam mortalium laborare, misere circumageretur. Atque utinam verecundiam illam, quae adolescentes opinione plures impedit, quo minus dubitationes suas, quasi indignas virorum prudentum auribus, expromant, primo quoque tempore excussisset. Sed tamen hoc quoque multum ei profuit: quod dum singula rimaretur, textum non potuit non reddere sibi familiarissimum, et attentionem assequi ad multas res perutilem; cognitaque varietatum levitate, didicit, ita vescendum praesenti pane, ut non curaret, qualis fuisset mola libraria, ex qua ille tam sapidus tamen ac mundus evasisset.

§. 7. Posterioris anni maxima pars in aedibus parentum, qui tum *Maulbronnae* degebant, transacta est vario et ancipiti morbo. Inde vitae et academiae restitutus, illis praestantissimis doctoribus in Theologia Exegetica, Didactica et Polemica operam dedit: ad quos accesserunt *Matthaeus Hillerus* et *Godofredus Hoffmannus*; quorum alter in Hebraico, alter in Homiletico studio peritissimum se ducem praebuit. Atque hi doctores vivi: de scriptoribus, quos coluerit praeter ceteros, etsi ita noti sunt, ita probati, ut suum iudicium nihil ad eorum estimationem addere, nihil ex ea detrahere putet, tamen aliquid indicandum videtur, ut alii, qui suis ducibus melius sint usi, ad juventutem utiliter admonendam invitentur.

§. 8. Methodum Theologiae cognovit ex *Spenero* de impedimentis studii Theologici: rationem tractandae Scripturae sacrae, ex *Frankii* praefatione ad N. T. graecum et Manuductione: pro ipsis testimoniis librisque divinis enucleandis cum textu primigenio varias contendit metaphrases, tum *Placium*, *Glassium*, *Sebast. Schmidium* in Collegio, et *Hedingerum*. Theologiam Catechetica ex *Speneri* Explicatione vernacula

hausit. Acroamaticam ex *Koenigio* primum, quippe quem *Joh. Christoph. Pfaffius* explicabat, tum ex libris Symbolicis, *Cheminio*, iterumque *Spenero*. Moralem sive practicam ex *Arndio* et *Schomero*: quos ipsos eorumve similes, cum satis evoluerit, tamen pro vicenis aliis singulos saepius a se tunc evolutos mallet.

§. 9. Post examen illud, quo Stipendiariorum Ducalium profectus Theologici primo explorari in Consistorio *Stutgardiano* solent, anno MDCCVII disputavit publice, Praeside *Joh. Wolfg. Jaegero*; ex qua disputatione, de Theologia mystica, tractatus deinde exstitit: eodemque tempore, amplissimae Facultatis Philosophicae jussu, Directore Exc. Professore *Roeslero*, praesidium in Dissertatione solenni Candidatis accommodavit.

§. 10. Non multo post vicarias in ecclesia praestitit operas *Mexingae* prope *Uracum*, et primulo dimidii mensis usu didicit, quae res juveni ab academia ad ecclesiam profecturo maxime essent necessariae. Eidem Cancellario celeberrimo *Jaegero* illud inprimis debet, quod, cum subinde aliqua ei vel elaboranda vel elaborationi praestruenda demandasset, perspicuitatem, quae ipsius viri magna dos erat, severe exegit, eoque effecit, ut eam orationis virtutem posthac justo colendam studio putaret.

§. 11. Anno MDCCVIII Repetentis munus in illustri Stipendio cepit et in quintum gessit annum: cum quo post vicariatum ecclesiasticum *Nürtingensem*, *Tubingensis*, paucorum mensium, et *Stutgardianus* prope bimus conjunctus fuit. Inter haec *Andreae Adami Hochstetteri*, pia memoriae, summa est usus ac continua benevolentia. Hunc philosophiae moralis professorem et auditur philosophiae cultor, et in novissima ejus dissertatione philosophica, de Pretio redemptionis, praesidem habuit; Theologiae Professorem et Catechetam, sanctioris disciplinae studiosus plurimum auscultavit; ab hoc, cum pro loco in Facultate Theologica Theses selectas proponeret, respondens ultro cooptatus est: hunc Pastorem *Tubingensem*, Concionatoremque aulicum *Stutgardianum*, Vicarius *Tubingensis* et *Stutgardianus*, quasi Lunam igniculus minor, comitatus est: hunc in studiis proseguendis auctorem, in ceteris rebus fautorem habuit. De quo unum hoc, in se ipso expertus, non potest non referre. quum in juvene conatus aliquis esset in quacunque materia bona quamlibet tennis et immaturus, non eum, sibi patefactum, ullo modo contempsit, distulit, absterruit, neque in prima herba suffocavit: sed blande probavit, jussit urgere coepta, et velut in beneficii loco, ut sibi exhiberet, petiit. Quae ratio ad alliciendas erigendasque bonas mentes quantum faciat, nemo est qui non possit existimare.

§. 12. Anno MDCCXIII quum Serenissimo Duci placuisset Monasterium *Denkendorfinum* instaurari, ut una esset ex offici-

nis quatuor, in quibus alumni ex scholis oppidanis delecti ad Theologicum Stipendium *Tubingense* praeparantur, ipse ex Vicario *Stutgardiano*, in variis gratiae divinae experimentis, illius collegii praeceptor juxta atque ecclesiae minister, praevio duplici examine, constitutus, peregrinandi facultatem obtinuit, ut tantisper, dum aedificaretur, celebriores *Germaniae* scholas videret, solidasque instituendae juventutis rationes cognosceret.

§. 13. In hoc iter octo meliores anni menses insumpsit; *Eltangae, Norimbergae, Altdorfii, Heilsbrunnae, Erlangae, Pabergae, Coburgi, Rudolstadii, Jenae, Naumburgi, Portae, Leucopetrae, Martisburgi, Halae, Lipsiae, Cizae, Altenburgi*, in reditu, *Vinariae, Erfurti, Gothae, Isenaci, Gissae, Wezlariae, Francofurti, Hanoviae, Heidelbergae*, longiora, breviora commoratus tempora, methodos Evangelicorum, Reformatorum, Jesuitarum, Scholasticorum artes, consilia, desideria investigavit, scholarum oeconomiam, bibliothecas percontatus est, viros doctos ac bonos lustravit in academiis aliisque sedibus et nominatim *I. E. Stoltii, C. Weidlingii, Joach. Langii, H. C. Crellii, I. C. Langii*, hospitio ac mensa; ceterorum humanitate ac familiaritate, quos, satis notos, delectu habito, nominare anceps foret, omnes enumerare, longum: inprimis autem Paedagogii regii *Halensis* saluberrimo eoque intimo ac perpetuo aditu gavisus est. In salutationibus hoc etiam sibi faciendum putavit, non modo ut eos homines, qui quamplurimis monumentis honoribusve quam maxime inclaruissent, sed etiam eos, qui latent, experiretur: ac per hos non minus profici sensit, quam per illos; quod alteri si ab iis, quae prodidissent, discederes, non semper nimium conferrent; alteri saepenumero ad impertienda quae haberent propria, ubi lacesserentur, essent alacriores.

§. 14. Reversus ante brumam migravit *Denkendorfam*: habitaque oratione auspicali de *certissima ad veram eruditionem perveniendi ratione per studium pietatis*, utriusque officii partes obire coepit, quas etiam, constituta familia, hodie obit (*obiitque ad A. usque MDCCXLI*), praeposito *Joh. Eberh. Knollio*, Superintendente generali, Collega *Andrea Christophoro Zellero*, post duos alumnorum manipulos nunc instruens tertium (*quibus decem fere postea successerunt*). Inter labores scholasticos est ei nata *Ciceronis* epistolarum ad diversos editio, quam post tot alias ut non temere suscipi speraret, amicorum effecerat cohortatio: ac nonnulli, dum neque doctissimis neque imperitissimis aptam judicant, pulcre confirmant, editorem, quod in operis praefatione sibi propositum fuisse edixerat, ut medium lectorum genus sublevaret, id esse consecutum. Est etiam, scholis praecipue patriae monasticis accommodata, et superiorum censura et approbatione jam munita probatissimorum librorum *Chrysostomi* de sacerdotio recognitio, cum interpretatione Latina, notis

variorum ac novis, et indicibus: cujus voluminis non magni editionem una adhuc moratur expectatio *Montfauconiani* Chrysostomi. (*Prodiit vero liber Stutgardiae, Anno MDCCXXV.*)

§. 15. Praeterea subinde quae in lectionibus sibi occurrerent, literis mandare consuevit: unde complures ortae sunt ad *N. T. graecum annotationes*, ex emphasi maxime et proprietate ipsorum verborum eductae, eoque nomine ad demonstrandam divinorum eloquiorum admirabilem excellentiam non plane inutiles: tum, si hoc statim subdi licet, (etenim varium quiddam talis praeceptor esse cogitur) scholia ad *Ovidii Tristium* libros V, quibus praestantissima ceteroqui *Verpoortenniana* limantur. In privatis studiis ad publica, ut par est, attemperatis, cum Scriptores Lexicorum et idiotismorum Graecae Latinaeque linguae supplementis et animadversionibus mactavit, quum usu venit, tum bene multas in Patres aliquot, Graecos maxime, curas contulit: unde non desunt, quae *Macarium* in *Germania*, *Basilium* Seleuciensem in *Gallia*, *Ephraimum* Syrum in *Britannia* editum, in ipso sermone Graeco, partim ex codicibus, partim ex conjecturis idoneis emendato; inde eundem *Basilium* et *Macarium* in interpretatione Latina, atque hunc etiam in *Germania*, adpersis explicationibus, praestare possint non solum docto lectori planiores, sed etiam pio efficaciores.

§. 16. Observationes de *Sanctitate et Gloria Dei*, quae perpetuo Scripturae sacrae sermone omnino *Deitatem* significat, pridem quidem illas institutas, sed incertum quo tempore expediendas, tamen non addere, mentio illa prohibet publica, quam inscio quidem auctore, sed animo propensissimo, vir summe reverendus fecit in *Corona anni 1718*, Tubingae vernaculo sermone edita. Cetera pleraque cum vix editurus sit ipse, ea mente hic commemorantur simpliciter, ut, si qui fuerint, qui in iisdem scriptoribus adornandis versentur, illiusque symbolam sibi nonnihil profuturam suspicentur, iis sine invidia, gloriae divinae et utilitatis communis studio, concedere possit.

§. 17. Nefas enim ducit, aut non versari in optimis, quae cujusque otium in suo ferat choro, aut in his ita versari, ut aliis minus prodesse, quam ipsum pascere queant: aut denique, quae prodesse possint, claudere.

§. 18. Huc usque, Lector, ea se protendunt, quae ipse b. Parens de vitae suae rationibus *Ill. Mosero* (ut dictum est), grandaevo nunc seni, venerabunda mente memorando, morem gerens libro supra citato inserenda suppeditavit.

§. 19. Interim plurimum operae Scripturae sacrae impendens Beatus, Annotationes *exegeticas*, in auditorum usum, conscribere coepit, quibus cum *critica* subinde se immiscerent, non superfluum fore iudicavit, si novi Testamenti nova Editio

curaretur. Congesta igitur *Editionum* complurium farragine collationem earundem A. MDCCXXII suscipere, tum vero conquisitis undique mstis *Codicibus*, quorum 30 Editio Millio-Kusteriana ignoraverat, *Syram Gothamque* translationem excutere, *Aegyptiacae* autem et *Armenae* aliarumque Versionum lectiones aliunde communicatas consulere, et *Vulgatae* inprimis, cujus 5 Codices et numerosa undiquaque excerpta impetraverat, operae non parum impendere satagit; utriusque Ecclesiae *Patrum* testimonia haud perfunctorie inter se conferens. His ita praeparatis non ex Criticorum regulis, sed ex suis, ut res ferebat, observationibus ad fontes Editionum reliquarum, *Complutensis* nimirum, *Erasmicae* et *Stephanicae*, omnes dijudicare, *Kusteri Milliique* annotationes examini subicere, veritatem ex antiquiorum et recentiorum testimoniis eruere, dubias lectiones sequestrare, probatiores partim textui partim margini inserere, divisiones textui commodas, retentis tamen capitibus et commatibus, conciliare; atque ita Opus parare Ecclesiae proficuum religiose studuit.

§. 20. Haec dum ageret, A. MDCCXXV *Chrysostomi de Sacerdotio* libros edidit, adjuncto *Prodroxmo N. T. graeci recte cauteque adornandi*, quem mox, monentibus amicis, s. t. *Discipuli de temporibus* insecutum est *Monitum de praejudicio hermeneutico accuratiorem Apocalypseos explicationem etiamnum impediante*, *Schelhornii* Tomo VI Amoenitatum insertum, quod paucis post annis auctius lucem vidit in *Beverleyi* Indice chronologico. Maturescentibus interim Viri laboribus A. MDCCXXXI peculiaris ejusdem Tract. s. t. *Notitia N. T. recte cauteque adornati* prodiit, cujus praecipue *Bibliothecae theologicae* selectae Pars 55. exhibuit. Huic tandem Consistorii Stutgardiani et Facultatis theologicae Tubingensis approbatione impetratâ successit A. MDCCXXXIV *Novi Testamenti Graeci* cum *Apparatu Critico* Editio major, eodemque tempore *manualis Editio*, marginis lectiones cum textu exhibens, impressa fuit.

§. 21. Eodem anno, requirenti Ephemeridum s. t. *Altes und Neues* Editori inserendam permisit *Sciagraphiam accuratae nec tamen coactae Exegeseos in Apocalypsin I. C.*, adjectis aliis quibusdam ejusdem generis considerationibus, l. c. et in *der geistlichen Fama* obviis. Exegeticum scilicet Scripturae studium cum critico conjunxerat Beatus. Primum eo scopo curae ipsi erat *Evangelistarum Harmonia* et *propheticorum temporum resolutio*. Harmoniae inquirendae primam occasionem dederat nota marginalis aliqua, in bibliis hebraicis ad locum 1 Sam. 20, 18. reperta: unde A. MDCCXXXVI Tubingae prodiit *richtige Harmonie der vier Evangelisten*, cui emendatior deinceps, et responsionibus contra dissentientes aucta Editio successit A. MDCCXLVII. Biennio post Ulmae prodiit *nöthige*

Antwort auf dasjenige, was etliche Gelehrten wider das von ihm revidirte N. T. vorgebracht haben, tertium A. MDCCXLV recusa.

§. 22. *Chronologicae* veritati communem istam de die prophetico per annum explicando sententiam obicem ponere, senserat jam A. MDCCXXVII: quae observatio cum subinde confirmata esset, collatio locorum Apoc. 13. et 21, 16. cum Daniele fundamentum Exegeseos in Apocalypsin Johannis, quae s. t. *Erklärte Offenbarung Johannis oder vielmehr Jesu Christi*, A. MDCCXL luci exposita (et bis vel ter postmodum recusa) est, insequentibus declarationibus, quarum partem spicilegia (die *Nachlesen*), denen 60 *erbaulichen Reden über die Offenbarung* subjuncta, exhibent. Apocalypticorum temporum resolutione haud satiato de Scripturae totius Chronologia meditari, et theses aliquas chronologicas constituere animus fuit: unde, confluentibus V. T., Historiae Evangelicae et Apocalypseos momentis, continua se ipsi obtulit Linea chronologica, quam s. t. *Ordo temporum* A. MDCCXLI communis juris fecit, et cujus nova Editio, recentioribus b. Auctoris observationibus castigata, curante ven. *Hellwagio*, A. MDCCCLXX exiit.

§. 23. Has inter occupationes muneris *pastoralis* partes ad annum usque MDCCXXXIX (quo Pastori loci ordinario credebantur) et *Praeceptoris* Claustralis (*Professores hodie audiunt*) officium ad annum usque MDCCXLI, i. e. per annos XXVIII, provirili tenuit. Quinque istis lustris, et quod excedit, peractis monasterio *Herbrechtingensi* Consilarii et Abbatis nomine praefectus otii plus obtinuit, quod edendo primum *Gnomoni N. T.*, A. MDCCXLII publicato, cujus primas lineas dudum jam duxerat, impendit. Variorum dubia, monita et contradictiones veritati chronologicae subinde penitus indagandae ac dilucidandae, adeoque reliquis scriptis, s. t. *Weltalter, Cychus, Zeugniß der Wahrheit, Ehrenrettung der h. Schrift* etc. edendis occasionem praebuere. Qua in re de se ipso loquentem b. *Bengelium* (in Rathlefs Geschichte jeztlebender Gelehrten, T. VI.) haud abs re fuerit: *Er hat sich, (ait), in Streitschriften vornemlich, dieses zur Regul gemacht, kein Wort zu setzen, dessen ihn im letzten Stündlein reuen möchte, und also ist ihm durch die innere Zucht manchmal gewehret worden, seine Gegner so abzuweisen, wie es vor der Welt eine Art gehabt hätte. Eine solche Gegenwehr stehet der Natur an: und ganz schweigen ist leicht: Aber in der Furcht Gottes die Wahrheit vertheidigen, ist eine rechte Uebung.*

§. 24. Anno MDCCXLVII *Statuum provincialium* membris adscriptus, et biennio post Abbatis *Alpirspacensis* et *Consistorii* Wirtembergici Assessoris munere ornatus, Stutgardiam A. MDCCCLIX concessit, ibique A. MDCCCLI Facultatis theologiae Tu-

bingensis proprio motu, cum Collegis Consistorialibus, *Doctoris Theologiae* nomen obtinuit. Hoc tempore amicum ei certamen cum b. *Michaëlis*, Halensium Professore, obortum est, cujus testimonium in *Tractatione de sinceritate N. T. graeci tuenda* exstat, quam ipse cel. monitor, ab auctore hoc scopo ipsi transmissam, A. MDCL cum suis annotationibus excudi curavit. Ultimum denique, dum viveret, Zinzendorfiano coetui scriptum opposuit s. t. *Abriss der sogenannten Brüdergemeinde*, cui vulgando variae variorum quaestiones, provocaciones et suspiciones ansam dederunt.

§. 25. Atque hoc quidem loco non possum, quin eorum in gratiam, qui *interiora* non minus, quam externa spectant, *statum animi*, quo per DEI misericordiam Beatus fuit, Ipsius iterum verbis, quae dicunt, formalibus ex biographia, sermoni funebri a b. D. *Tafingero* habito, subjuncta, non vanitatis, sed gloriae divinae et boni exempli causâ exponam.

§. 26. Diejenige, die in meiner Lebensbeschreibung von meinem Christenthum handeln möchten, will ich solcher Mühe überheben, damit mir kein Lob, als dessen ich nicht werth bin, gegeben, und GOTT allein desto höher gelobet werde. Ich wünsche hiebey, dass kein Mensch von mir einen einigen Gedanken fassen möge, der die Wahrheit überschritte: und dass allein die Erbarmung Gottes an mir, als einem ihrer Gefässe, den Ruhm behalte.

§. 27. Mein ganzes Christenthum bestehet darinn, dass ich meines Herrn Jesu Christi Eigenthum bin, und dass ich eben dieses allein für meinen einigen Ruhm; und für alle meine Seeligkeit halte. Von meiner Kindheit an hat Gott es gefüget, dass ich sein Wort hören, lesen und lernen konnte, und die Kraft davon ist unvermerkt dergestalten in mein Herz einge- drungen, dass ein kindliches Vertrauen zu Ihm, ein Ernst im Beten, ein Verlangen nach jenem bessern Leben, ein Vergnügen an den Sprüchen der heiligen Schrift, ein Geschmack an denen üblichen Gesängen, und auch an denen gemeinsten Kinder-Gebetlein, eine Bewahrung des Gewissens, eine Scheue vor dem Bösen, eine Liebe zum Guten entstand.

§. 28. Von einer Zeit zur andern mussten mir solche Bücher in die Hände kommen, woraus ich eine geistliche Nahrung erhielt, und allermeist ward ich auf mancherley Weise veranlasset, die heilige Schrift emsig zu lesen. Von der Thorheit und Leichtsinnigkeit der Jugend fehlte es an leidigen, plötzlichen, unbesonnenen Ausbrüchen nicht, und die Gefahr zur Verführung von aussen war nicht häufig (weil ich ausser den öffentlichen Lectionen auf vielerley Wege immer etwas zu thun bekam, und vor dem Müssiggang verwahret wurde), aber bisweilen desto schneller.

§. 29. Weilen der Wille zwar folgsam war, aber im Verstand mancher Zweifel entstund, den ich zu entdecken und mir benehmen zu lassen zu schüchtern war, hatte ich manche Mühseligkeit, die mich ohne Nutzen abmattete (*conf.* §. 6.), und mir nicht nur im Exterieur eine beständig nachgehende Blödigkeit zuzog, sondern auch bisweilen das Vermögen, meine Mine zu regieren, schwächte, dagegen aber auch diese Wirkung hatte, dass oft unbekannte angefochtene Leute bey dem ersten Blick die Hoffnung eines Mitleidens und ein Vertrauen gegen mir fasseten und äusserten. Dazwischen kriegte ich doch von der göttlichen Leutseligkeit die innigste Friedensblicke, insonderheit bey denen ersten Gängen zu dem Abendmahl des Herrn.

§. 30. Mit einer solchen Fassung kam ich aus dem hiesigen Gymnasio auf die Universität und in das Fürstliche Theologische Stipendium zu *Tübingen*, da so wohl vor als nach dem Magisterio die Gnade Gottes immer mehr an meinem Herzen arbeitete, und mir auch den Umgang mit ältern eifrigen Studios segnete. Auf meinen *Vicariaten* liess mich Gott gegen das Gewissen der Zuhörer offenbar werden, welches ich viel Jahre hernach bey unvermutheten Gelegenheiten erfuhr. Bey meinem *Closter- und Predigtamte* suchte ich der Gemeinē, und vornemlich der studirenden Jugend, einen wahren geistlichen Nutzen zu bringen; wobey es nebenher auch manche Veranlassung gab, auf zerschiedene Weise etwas zum gemeinen Besten beyzutragen. Was bey meinem Aufzug nach *Denkendorf* in der ersten Nacht zwischen Gott und mir vorgegangen, hat bey mir einen guten Grund meines ganzen Aufenthalts dasselbst gegeben. Die Kloster-Jugend suchte ich insonderheit zur Ehrerbietung gegen heilige Dinge zu gewöhnen, sie vor dem Lügner und vor der Unreinigkeit zu bewahren, und fein frühe nach ihrer Fähigkeit einen Saamen von denen Sachen beyzubringen, die ihnen mit der Zeit bey dem Kirchendienste am brauchbarsten seyn möchten.

§. 31. Ich war niemalsen darauf bedacht, dass ich mir gute, bequeme, vergnügte Tage und Stunden machen, viel zeitliche Güter sammeln und erübrigen, und hohe Ehrenstellen erlangen möchte: mein Fleiss gieng nur dahin, das, was mir vor die Hand käme, es möchte wichtig oder gering, ansehnlich oder unscheinbar seyn, nach dem Vermögen, das von Gott dargebracht ward, treulich zu verrichten. Meine Wege liess ich Gott befohlen seyn, und sahe nur auf jenes gute Ziel hin, ohne Wahl eines sanften oder rauhen Weges.

§. 32. In meiner innern Uebung stellte ich mich gern in zwey Momenta oder Augenblicke. Das eine war, da ich in Adam ein Sünder worden bin: das andere aber, da Jesus Chri-

stus seinen Geist in seines Vaters Hände überantwortete, und auch mich zu Gott führete. Eine Gleichheit des Gemüths machte, dass ich unter den Fröhlichen für traurig, nicht weniger aber unter Traurigen für fröhlich geachtet ward. In misslichen Fällen stellte ich mir gern das äusserste vor, und was unterblieb, hielt ich für Gewinn. Ich verglich mich eher mit denen, die es ringer, als mit denen, die es besser hatten, und also ward mir die Vergnügsamkeit nicht schwer.

§. 33. Als ich nach *Herbrechtingen* came, und mehr ruhige Zeit hatte als zuvor und hernach, suchte ich dieselbe mir und andern durch das Ausgeben erbaulicher Schriften und durch andere freye Arbeit zu Nutz zu machen. Sodenn ward ich bey der Aufnahm in den Landschaftlichen Ausschuss und in das Fürstliche Consistorium erst recht inne, was es ist, für das gemeine Beste eines Landes und der Kirche in demselben nicht nur überhaupt, sondern auch in so vielen und vielerley besondern Fällen wachen und Sorge tragen helfen. Die Verlängnung des eigenen Willens macht alle sonst beschwerliche Aenderung der Geschäfte leicht, und meine beständige Absicht war, Gottes Ehre zu befördern und zu retten. Gegen gnädigste Herrschaft war ich so gesinnet, wie es einem dankbaren Unterthanen, einem getreuen Rath, einem gewissenhaften und für das werthe Vaterland zugleich geflissenen Landstand zukommt. Gegen Höhere hielte ich mich als einen geringern: gegen meines gleichen handelte ich je und je nach der Gleichheit: und Geringere sahe ich an als solche, denen zu Dienste die Grössere da sind. Bey dem allen hielte ich mich für verpflichtet, nicht nur das Gute zu fördern; sondern auch dem Bösen nach Möglichkeit Abbruch zu thun, und dabey galt es mir gleich, ob ich es selbst thäte, oder ob andere diesen Vorzug hätten.

§. 34. Wer mich nun nach etlichen besondern Materien, die ich in meinen Schriften abgehandelt habe, schätzen wollte, der möchte mich nicht von allem Fürwitz los sprechen. Nun habe ich mir zwar angelegen seyn lassen, das, was mir unter die Hände kam, andern auf das getreulichste mitzuthemen; für mich selbst aber suchte ich beständig, wie meine Bekannten wissen, meine Seelen-Nahrung in den gemeinsten catechetischen Grund-Wahrheiten mit aller Einfalt und ohne Grübeleey. Glauben, Hoffnung, Liebe, Sanftmuth, Demuth ware die Hauptsache.

§. 35. Hiebey wird es heissen: Hat Gott dich lieb gehabt, so hat es dir an *Trübsal* nicht fehlen können. Und daran hat es auch nicht gefehlet. Dafür aber rechne ich nicht eigentlich die Krankheiten; da ich bey meiner schwächlichen Leibes-Constitution gleichwohl nicht viel schmerzliche und an der Ar-

beit hinderliche Krankheiten gehabt: nicht die Trauerfälle; da zum Exempel von Anno 1715 bis 1726 sechs meiner Kinder in ihrer zarten Kindheit gestorben sind; denn eben bey solchen Heimsuchungen hat Gott seinen Lebens-Trost reichlich verliehen: nicht die unverdiente Schmach, womit mich etliche meiner Gegner überschüttet haben; denn solches ist bey der eiteln gelehrten Welt nichts ungemeines, und wie ich es ihnen jederzeit vergeben habe, also ist es durch den Eingang, den ich sonst habe, weit überwogen worden. Mein Leiden war meistens geistlich und verborgen, sachte und anhaltend: und sonderlich gab mir bisweilen einen geschwinden Stich die Ewigkeit, die der Mensch vor sich hat; da ohne peinliche Furcht vor dem Weh, ohne wirkliche Freude auf das Wohl, *die Ewigkeit* an sich selbst, mit ihrer grossen Wichtigkeit, mein Innerstes durchdrang und schärfer durchläuterte, als keine Widerwärtigkeit zu thun vermag.

§. 36. Als mit den Jahren die Geschäften zu- und die Kräften abgenommen, befliss ich mich, dass mich nichts verschlingen, alles aber mein Verlangen nach jener ewigen Ruhe fördern möchte. Und solches ist nun erfüllet. Hinfort ist es ausgesorgt: Hinfort ist Friede und Freude vorhanden. Geht unserm Gott die Ehre! Die Gnade des Herrn JESU sey mit allen! — *Hactenus b. Bengelius.*

§. 37. Matrimonium iniit Noster A. MDCCXIV cum *Johanna Regina*, nat. *Seegeria*, cujus fideli consortio ita delectatus fuit, ut frequentibus DEUM precibus rogaret, vellet eam, utut valetudine non admodum secura praeditam, ad postremum usque vitae halitum sibi conservare; qua in re tanta ejus fiducia fuit, ut sua ipse manu in biographiae suae *αὐτογραφῶν*, integris adhuc viribus, verba subjicere non dubitaret: *id quod factum est.* Nec fefellit sua Beatum confidentia: quum post XVII demum annos et quod superat, 20 nimirum Martii MDCCCLXX, secuta sit pia matrona desideratissimum thori et fidei socium. Liberos ex ea suscepit numero duodecim, quorum dimidia pars in infantia decessit, pars dimidia superstes optimo parenti fuit. Ex 4 filiabus, felici matrimonio *D. A. R. Reussio*, Ser. Wirt. Ducis nunc Consiliario atque Archiatro primario, *C. G. Williardto*, S. C. Maj. Consiliario in L. J. Esslingensi, b. *M. P. D. Burkio*, Kirchoteccensis quondam Ecclesiae Pastori atque Dioeceseos Superintendenti, et *M. E. F. Hellwagio*, Ecclesiae jam Sulzensis Pastori Pastorumque in eo tractu Superintendenti junctis, nepotes neptesque 21 numeravit, 15 reliquit; filiorum bigae coelibus adhuc valedixit, Medicinae Licentiatum alteri, qui Stuttgartiae A. MDCCCLIX pie obiit, alteri Alumno t. t. Bebenhusano, Tubingensis hodie Ecclesiae Diacono.

§. 38. *Postremi morbi* initia sentire coepit a die fere na-

tali, 24. Junii, A. MDCCCLII; exinde enim virium prostratio cum variis symptomatibus naturae debilitatem significantibus Beatum incescit; qui tamen officiis fungi prius non desiit, quam diebus ante obitum 16 lectulo penitus affixus esset. Insecutâ d. 28. Octobr. pectoris inflammatione qualis fuerit ejusdem ad beatam migrationem compositio, et qualis inprimis ante acceptam cum domesticis S. C. declaratio, videre est in Epicediis, *sermoni funebri*, ex voto Beati ad Ebr. 7, 24. 25. habito, annexis, aliisque monumentis, quae exstant, publicis. Placidissime itaque obiit beatae memoriae vir d. 2. Nov. hor. mat. 2. A. MDCCCLII. annorum 65, mensium 4 et 18 dierum peregrinator. DEO, luminum Patri, sit laus et gloria in aeternum!

GNOMON

NOVI TESTAMENTI.

Novum Testamentum dicitur interdum corpus librorum sacrorum, quibus ipsum N. T. proprie dictum descriptum exstat; porro quid sit N. T. proprie dictum, declaramus infra ad Matth. 26, 28. Habet hoc Corpus partes duas, quarum altera continet apostolorum et evangelistarum libros, altera est apocalypsis Jesu Christi. In illa primum est historia Jesu Christi ab adventu in carne usque ad ascensionem in coelos; deinde ecclesiae christianae, a Christo exaltato, per apostolos constitutae, historia et institutio. Denique in hac Revelatio plane singularis docet, quid de Christo, de ecclesia, de universo futurum sit, usque ad consummationem. Breviter, sunt evangelistae, actaque et epistolae apostolorum, et apocalypsis. Ipse horum librorum mutuus habitus idoneum praebet argumentum perfectionis. Quo circiter tempore quilibet scriptus sit, in *Ordine temporum* ostendimus.

ANNOTATIONES

IN EVANGELIUM

SECUNDUM MATTHAEUM.

Evangelistae habent primordia rerum N. T. Joh. 16, 12. *) De auctoritate illorum [*quæ posteriores sunt Apostolis et Prophetis, Pastoribus atque Doctoribus priores*, Harm. p. 35.] vid. Eph. 4, 11.

---

*) Inaestimabili (scilicet) DEI O. M. beneficio, amplissimas a nobis gratias requirente, factum est, ut, quae optimus Salvator in terris versatus et fecit et dixit, per electos aliquos viros literis consignari, eorumque Evangelium vel testimonium scriptum ad hunc usque diem conservare vellet. — *Quatuor* illi quidem, a primis inde Christiani nominis temporibus numerati sunt, rejectis permultis spuriis et a fidei sinceritate alienis scriptis. Quibus volupe est, quatuor Paradisi flumina cardinalia, et insignem aliorum typorum, quaternario distinctorum, copiam, inprimis vero (quod canae antiquitatis est) Leonem, Bovem, Hominem et Aquilam Evangelistarum quadri-

1 Petr. 1, 12. Sūnt bis duo: alteri, Johannes et Matthaeus, fuere apostoli, adeoque ipsi interfuerunt: alteri, Marcus et Lucas, in se ipsis specimen praebent fidei, evangelio ex aliis certissime cognito praestitae. Sed Matthaeum Marcus, hos duos Lucas, hos tres Johannes praesupponit et quasi supplet. Matthaeus, apostolus, primo scripsit, [*id quod vel ex eo patet, quod ἡγεμόνος titulus, a Luca semel (c. 3, 1.), a reliquis nunquam expressus, in historia passionis a Matthaeo constanter tribuitur Pilato. Harm. p. 57.*] et Marco Lucaeque simul auctoritatem constituit: Johannes, item apostolus, postremo [*neque tamen (ut ex c. 5, 2. patet) post vastatas demum Hierosolymas, Harm. p. 58.*] scripsit, et Marci Lucaeque libros, per se firmos, etiam magis ad hominem comprobavit. [*quanquam anno post ascensionem octavo Matthaeum, Marcum decimo, Lucam decimo quinto, tricesimo tertio denique Johannem scripsisse, frequens utique, sed non satis firma est sententia. Harm. p. 57.*] Matthaeus scripsit praecipue ad demonstrandum implementum scripturarum et ad convincendos Judaeos: Marcus condidit Breviarium, et multa notabilia ab illo relicta adjecit, praecipue spectans tirocinium apostolorum: Lucas relationem contexuit de officio praecipue Christi, maxime historice: Johannes refutavit oppugnatores Deitatis. Omnia, quae hi Quatuor viri commemorant, vere et fecit et dixit Jesus Christus: ea autem ex uno thesauro delegerunt, quorum firmissimam quisque habebat scientiam, quae characteri cujusque interno spirituali respondebant, et quae ei tempori, cum scribebat, iisque, ad quos mittebat, congruebant *). Chrysost. Hom. I. in ep. ad Rom. ineunte, *Moses libris quinque, inquit, a se scriptis, nusquam nomen suum praefixit. sed neque Matthaeus, neque Johannes, neque Marcus, neque Lucas. quid ita? praesentibus scribebant, neque attinebat, se ipsos indicare praesentes.*

Dicitur evangelium 1. ipsa *annuntiatio laeta*, quam de Jesu Christo et Jesus Christus, et prodromus ejus, et apostoli ceterique testes primum Judaeis, deinde toti humano generi tulerunt. 2. totum munus et institutum propagandae illius annunciationis, vel per praeconium, vel per literas. unde dicitur evangelium v. gr. Pauli. 2 Tim. 2, 8. Inde, ulteriore metonymia, horum monumenta, qui historiam salutarem scriptis prosecuti sunt. Si velis quatuor libros, quos Tertullianus *evangelicum instrumentum* vocat, simul nominare Graece, dicendum proprie erit, in singulari, τὸ κατὰ ματθαῖον, κατὰ μαρκον κτλ. εὐαγγέλιον, non in plurali, nisi forte brevitatis gratia. Est enim unum idemque argumentum; idque tantum alio descriptum mo-

---

gae adplicare, sua illos sibi habere patiamur: nihilo enim minus omnibus et singulis laus sua sarta manet atque teeta. EVANGELISTA, si exacte descriptum velis, est sanctus DEI homo, qui historiam de Jesu Christo, testimonio irrefragabili, vel ore vel literis prolato, reliquis hominibus publice exponit. *Harm. evang. Ed. II. p. 54. s.*

- *) Quodsi testimonia Johannis et Matthaei, itemque Marci et Lucae conjunxeris: plenum habebis conversationis, actorum dictorumque Jesu Christi decursum, initium, progressum et finem, omnesque insuper, quas in discipulis, in populo, in adversariis, et, ex horum indigentia, in ipso Salvatore, si methodum spectes, observare licet, vicissitudines. *Harm. p. 58. s.*

do *κατὰ ματθαῖον*, quod ad Matthaeum attinet, penes Matthaeum, per Matthaeum, ut Matthaeus pro sua parte descripsit, alio *κατὰ Μάρκον* etc. conf. *κατὰ*, Act. 27, 7 fin. Veruntamen ut in Pentateucho prima vox protinus est *Bereschith*, (quae ipsius tituli postea vicem obtinuit;) sic Matthaeus, cum scribere inciperet, scripsit *βιβλος*, Marcus *ἀρχή* etc. *Evangelii* tamen appellatio, pro libro, apud antiquissimos patres occurrit. Apud eosdem Hebraice Matthaeus scripsisse perhibetur. quid obstat, quo minus idem Graece eundem librum eodem exemplo scripserit, etiamsi proprie non ex lingua in linguam transferret? conf. Ier. 51, 63. 36, 28. et quae eo notat *Franzius* de Interp. p. 504. nec non *la Vie de Mad. Guion* Part. 2. p. 229.

Conspectum libri hunc damus:

I. Nativitas et quae eam mox secuta sunt.	
a. Genealogia.	c. I. 1—17
β. generatio.	18—25
γ. magi.	II. 1—12
δ. fuga et reditus.	13—25
II. Introitus.	
a. Johannes.	III. 1—12
β. Jesu baptismus.	13—17
γ. tentatio et victoria.	IV. 1—11
III. Acta et dicta, quibus se Jesus Christum esse demonstravit;	
a. Capernaumi.	12—16
ubi notetur	
1. praedicatio.	17
2. vocatio Petri et Andreae, Jacobi et Johannis.	18—22
3. praedicatio et sanatio: multorum confluxus.	23—25
4. Sermo in monte.	V—VII.
5. Leprosus.	VIII. 1—4
6. Centurio et servus ejus.	5—13
7. Socrus Petri.	14. 15
8. multi aegri.	16. 17
β. iter, duobus de sequela admonitis, trans mare, et imperium in ventum et mare.	18—27
daemonia ex hominibus in porcos migrantia.	28—34
γ. rursus Capernaumi.	
1. paralyticus.	IX. 1—8
2. Matthaei vocatio. Conversatio cum peccatoribus	
defensa.	9. 10—13
3. jejunium.	14—17
4. Puella mortua, et, post haemorrhousae sanationem,	
resuscitata.	18—26
5. duo caeci.	27—31
6. daemoniacus.	32—34
7. ambulat Dominus, et operarios peti jubet.	35—38
8. operarios mittit et instruit,	X. 1—42
et ipse praedicat.	XI. 1
9. Johannis legatio.	2—6
10. Johannes laudatur: civitates contumaces reprehenduntur: laborantes invitantur.	7—30
11. spicae frictae.	XII. 1—8
12. manus arida sanatur.	9—13

a	b		
		13. Pharisei insidiantur: Jesus secedit.	14—21
		14. Daemoniacus sanatur: populus miratur: Pharisei blasphemant: Jesus eos refutat.	22—37
		15. Signum postulantibus redarguit.	38—45
		16. declarat, qui sint sui.	46—50
		17. docet per similitudines.	XIII. 1—52
		δ. Nazarethae.	53—58
		ε. Aliis locis.	
		1. Herodes, Johanne interfecto, de Jesu audiens haesitat: Jesus secedens a populo quaeritur.	XIV. 1—13
		2. Sanat et V millia satiat.	14—21
		3. iter maritimum, et sanationes in terra Genesareth.	22—36
		4. manus illotae.	XV. 1—20
		5. Cananaea.	21—28
		6. aegroti multi, sanati.	29—31
		7. IV millia cibati.	32—38
		8. in finibus Magdala, signum postulantibus refutatur.	39—XVI. 4
		9. admonitio de fermento.	5—12
IV.		Praedictiones de passione et resurrectione.	
	α.	praedictio prima.	
		1. praeparatio per confirmationem articuli palmarii, quod Jesus sit Christus.	15—20
		2. praedictio ipsa et intercessio Petri refutata.	21—28
	β.	praedictio secunda.	
		1. transfiguratio in monte, et imperatum silentium.	XVII. 1—13
		2. lunaticus sanatus.	14—21
		3. praedictio ipsa.	22—23
		4. didrachma soluta.	24—27
		5. Quis major.	XVIII. 1—20
		6. Officium remittendae fratri offensae.	21—35
	γ.	praedictio tertia.	
		1. migratio ex Galilaea.	XIX. 1—2
		2. quaestio de divortio.	3—12
		3. humanitas erga parvulos.	13—15
		4. dives pedem referens,	16—22
		et inde sermones de salute divitum,	23—26
		de praemiis sequelae,	27—30
		de novissimis et primis.	XX. 1—16
		5. praedictio ipsa.	17—19
		6. filiorum Zebedaei petitio: praeceptum humilitatis.	20—28
V.		7. duo caeci sanati.	29—34
		Acta Hierosolymitana, proxime ante passionem.	
	α.	feria prima.	
		1. introitus regalis.	XXI. 1—11
		2. purgatio templi.	12—17
	β.	feria secunda. Ficus.	18—22
	γ.	feria tertia. Acta	
		a. in templo.	
		1. interpellatio antistitum,	
		X refutata,	
		α. per quaestionem de baptismo Johannis.	23—27
		β. per similitudines:	
		a. de duobus filiis.	28—32
		b. de vinea.	33—44
		γ ad insidias progressa.	45—46
		2. parabola de nuptiis.	XXII. 1—14

3. adversariorum quaestiones:	
de censu.	15—22
de resurrectione.	23—35
de praecepto maximo.	34—40
4. Salvatoris quaestio mutua, de Davidis Domino.	41—46
admonitio de scribis et pharisaeis, XXIII.	1—12
et elenchus contra eos,	13—36
et contra ipsam urbem.	37—39
b. extra templum. Sermo de fine templi et muni-	
di.	XXIV. XXV.

VI. Ipsa passio et resurrectio.

A. passio, cum morte et sepultura.

a. feria quarta.	
α. Jesu praedictio.	XXVI. 1. 2.
β. Antistitum deliberatio.	3—5
γ. Judae, unctionem Domini aegre ferentis, pactum de pro-	
ditione.	6—16
b. feria quinta.	
α. interdiu: pascha paratum.	17—19
β. vesperi:	
1. proditio indicata.	20—25
2. coena Dominica.	26—29
γ. noctu.	
1. scandalum discipulorum et Petri praedictum.	30—35
2. lucta in Gethsemane.	36—46
3. Jesus capitur, gladio uti vetat: turbas redarguit: a	
discipulis deseritur.	47—56
4. ad Caiphā ducitur; falsi testes irriti: ipse se filium	
Dei confitetur: capitis damnatur: illuditur.	57—68
5. Petrus negat et flet.	69—75
c. feria sexta.	
α. passio summa.	
☩ mane.	
1. Jesus Pilato traditur.	XXVII. 1. 2.
2. Judae exitus.	3—10
3. Jesu regnum, et silentium.	11—14
4. Pilatus Barrabam, ab uxore frustra admonitus,	
dimittit, Jesum crucifigendum tradit.	15—26
5. Jesus illuditur et educitur.	27—32
☩ hora tertia. Acetum et fel: crux: vestes divisae:	
titulus crucis: duo latrones: blasphemiae.	33—44
☩ ab hora sexta ad nonam. Tenebrae: derelictio.	45—49
β. Mors,	50
velumque scissum ac motus ingens.	51—53
Centurio miratur: mulieres spectant.	54—56
γ. sepultura.	57—61
d. feria septima: sepulcrum munitum.	62—66

B. Resurrectio: α. mulieribus nunciata,	1. per angelum, XXVIII.	1—8
	2. per ipsum Dominum.	9—10
β. per adversarios negata.		11—15
γ. discipulis ostensa.		16—20

CAPUT I.

v. 1. *ΒΙΒΛΙΟΣ γενέσεως*) Locutio LXX viralis, Gen. 2, 4, 5, 1. Etenim Hebraismum habent maxime libri N. T. primo tempore scripti: providitque sapientia divina, ut versio graeca V. T. eam praepararet linguam, quae doctrinae N. T. vehiculum foret aptissimum. Spectat autem titulus hic, *Recensio ortus*, proprie ad proxima sequentia, ut ex reliqua parte versus primi patet, neque tamen vis ejus non ad totum librum porrigitur, quo id agitur, ut Jesus agnoscat Christus, filius David etc. [*in quo, ceu promisso Messia, vaticinia V. T. complementum nacta sint. Hinc subinde formulam frequentat: Ut impleretur. Vers. germ.*] v. 20. c. 9, 27. etc. Nam Scriptura cum genealogiis etiam causas earum solet contexere. Gen. 5, 1. 6, 9. — *Ἰησοῦ χριστοῦ, Iesu Christi*) conjuncta *Iesu Christi, et Christi Iesu*, vel absoluta *Christi* per antonomasian appellatio, post adventum Paracleti invaluit: quare libri evangelici in praefationibus duntaxat et conclusionibus, insequentes ubique eam habent. Rom. 3, 24. Gal. 2, 16. nott. Conf. v. 16. — *δαυὶδ — ἀβραάμ, Davidis — Abrahami*) Dicitur Christus filius Davidis, et filius Abrahæ, quia utrique promissus. Abraham primus, David ultimus virorum, quibus ea promissio data, unde tanquam a proximo patre dicitur Filius David. v. Rhenferd. op. phil. p. 715. Uterque cum fide et gaudio accepit. Ioh. 8, 56. Matth. 22, 43. In tota hac scala quilibet priores patres, sed non insequentes scivit. O quam jucundum lectu fuisset illis hoc Matthæi exordium, quod nos tam parum curamus. Allusio prævía fit ad tessaradecadas, v. 17. quarum primam *Abrahami*, secundam *Davidis* nomen distinguit: tertiam eleganter non a nomine proprio, sed a transportatione inchoatam, ipse suo nomine Iesus Christus coronat. Nam prima tessaradecas nec non secunda habent promissionem, tertia impletionem. Retrorsum autem incedit oratio v. 1. a Christo ad Davidem, a Davide ad Abrahamum. Eoque commodius Abraham secundo loco ponitur, quia mox redit versu 2. Marcus autem ineunte libro suo, Iesum appellat *Dei filium*, non *Davidis*, quia statim incipit a baptismo Iohannis, per quem Iesus ostensus est Filius Dei. Sic uterque evangelista scopum libri sui profitetur in titulo. Prior pars hujus versiculi habet summam N. T. et altera anakephalaesin V. T.

v. 2. *ἀβραάμ, Abraham*) Matthæus in enumerando descendit: quanquam etiam v. 1. ascendit: neque ab Adamo, sed ab Abrahamo incipit; non tamen exclusis gentibus: coll. c. 28, 49. nam in Abraham omnes gentes fiunt benedictæ. — *καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ, et fratres ejus*) Non Abrahamo, non Isaaco, non Iacobo adduntur fratres, quos habuere, sed Iudæe. Promissiones fuere in familia Israelis.

v. 3. *καὶ τὸν ζαρά, et Zara*) cum fratre natum. — *ἐκ τῆς θάμαρ, ex Thamar*) Matthæus subinde mulierum mentionem injicit, quæ casu quodam singulari junctæ fuerunt Abrahamidis. Thamar de-

buerat uxor fieri Sela, Gen. 38, 11. 26. et ex ea ipse Iuda genuit Phares et Zara. Rachab erat ex Cananaeis: et tamen facta est uxor Salma. Ruth erat Moabitis: et tamen Booz eam duxit. Uxor Uriae, Davidis est facta.

v. 4. *ναασών, Naasson*) tempore Mosis. de ipso Mose memorabile est in hac tota serie silentium.

v. 5. *τον βοόζ ἐκ τῆς ραχάβ, Booz ex Rachab*) Sunt, qui proximos Boози genitores praetermissos putent: sed si quoque habetur Ruth 4, 21. neque prima tessaradecas, ceterarum norma, hiatum admittit. v. 17. Rectius alii in tanto temporum tractu genitores valde grandaevos agnoscunt. *Rachab* hic Hierichuntinam illam dici, vel articulo *τῆς ραχάβ* ejusque vis relativa docet. Neque obstat orthographia, nam pro *רהב* *ραάβ* et *ραχάβ* scribitur. vid. Hilleri Onom. sacrum p. 695. Rahab illa, cum exploratores occultavit, erat adolescentula, Jos. 6, 23. vixit autem ultra Josuam et seniores. ib. c. 24, 29. seq. et postea demum Salmoni nupserit oportet, quia de his nuptiis in eodem libro nil commemoratur, sed habitatio duntaxat Rahab in Israel. Jos. 6, 25. In Ruth. 1, 1. prima videntur denotari Judicium tempora, ut verbum *שפ* (quod alioqui putari posset redundare,) habeat vim inchoativam, quemadmodum saepe *מלך regnum cepit*: et Naemi in terram Moab ierit, antequam populus a Moabitis premeretur, Jud. 3, 12. Itaque Rachab potuit esse, ut erat, mater Boози. Huic seni nupsit Ruth, c. 3, 10. et horum nepos Isai valde grandaevus (conf. de Jojada, 2 Chron. 24, 15.) genuit Davidem. 1 Sam. 17, 12. 14.

v. 6. *δαυὶδ δὲ ὁ βασιλεὺς, David autem rex*) Nomen illud *ὁ βασιλεὺς*, pridem nonnulli omiserunt: sed *Davidis regnum* bis memoratur hoc loco, uti postea *transmigratio Babylonis*. Ita subaudi, *Salomo rex* etc. usque v. 11. quanquam David potissimum rex appellatur, non solum, quia primus est rex in hac serie, sed etiam, quia thronus ejus Messiae datur. Luc. 1, 32.

v. 7. *ἐγέννησε, genuit*) Homines mali, etiamsi, dum vivunt, sibi sunt inutiles, tamen non frustra exstiterunt. certe per eos nascuntur etiam electi.

v. 8. *ιωράμ δὲ ἐγέννησε τὸν ὀζιαν, Ioram autem genuit Oziam*) intervenientibus Achazia, (qui idem profecto est Joachaz, 2 Chron. 24, 17. 22, 1.) Ioas et Amazia. 1 Chr. 3, 11. seq. Itaque *genuit* mediate, ut dici solet *filius*, mediate. v. 1. nam etiam Esr. 7, 3. transiliuntur sex patres, coll. 1 Chr. 6. Tres illos Matthaeus, non quo ipse eos ignoraret, cujus peritiam totus contextus ostendit, sed quia omnibus notissimi erant, praetermisit: neque per fraudem id fecit; nam si numeres, aucta generationum multitudo vim addet argumento de Messia jam exhibito. Neque illos ob impietatem omisit: nam alios quoque impios, v. gr. Iechoniam, eumque consideratissime, memoravit, vel etiam pios praetermisit. Verum ut in demonstrandis itineribus ac viis praecipua esse cura solet, ubi bivia occurrunt, simpliciter via per se expedita: sic Matthaeus in hacce genealogia eos praecipue notat, qui *fratres* habuere, et prae fratribus stemma Messiae propagarunt, usque eo, ut, cum causam haberet Jojakimi non appellandi, *fratres* ejus filio ejus unico assignet: at Joasum, qui unica sui temporis scintilla fuerat, cum ejus genitore et nato quam commodissime praetermisit. Porro ut in geographia distantiae locorum,

salva veritate, modo per longiores, modo per breviores stationes describuntur, sic in genealogia gradus generationum, etiam apud Hebraeos. Ac res ex V. T. evidenter notas, neque ulli erroris periculo obnoxias, sermo N. T. solet non tam explicare, quam innuere, brevitate ardori spiritus, Act. 7, 16. not. vel etiam ad alias res apta. *Ozia* antea dictus *Azaria*: sed una in Hebraeo litera ם exempta, appellatus est *Ozia*.

v. 11. *ἰωσίας δὲ ἐγέννησε τὸν ἰεχονίαν*, *Josias vero genuit Jechoniam*) Multi et pridem et nuper, sed vix alii atque Graeci, inserere *Jojakimum*; quippe quem et historia V. T. haberet, et apud Matthaeum numerus XIV generationum, a Davide usque ad transmigrationem Babylonis, requirere videretur. Neque tamen *Jojakimus* inseri potest: nam historia non pateretur, *Jojakimum* sine fratribus, quos habebat, poni, et sic fratres dari *Jechoniae*, quos non habebat. Nonnulli sub priore apud Matthaeum *Jechoniae* mentione *Jojakimum* quaesivere, Hieronymus praesertim, Porphyrii objectionem de hiato versus hujus refutans: sed nullus metaplasmus efficiet, ut יחזקיהו (LXX. *iwanxiu*) et *iechoniās* unum idemque sit nomen; neque magis sub *Jechonia* bis posito *Jojakim* et *Jechonias* accipi possunt, quam sub *Isaaco* et ceteris bis nominatis duo *Isaaci*, et sic deinceps. Idem *Jechonias* suo bis nomine ponitur: hunc *Josias* genuit interjecto *Jojakim*: et *Jechoniae* patruos Matthaeus *fratres* ejus dicit, coll. Gen. 13, 8. idque pereleganter. nam *Sedekias*, transmigratione jam facta, post *Jechoniam*, exclusis hujus filiis, regnavit, (octo post *Jechoniam* annis natus,) quo nomine concinne post *Jechoniam* memorantur fratres ejus, quorum princeps *Sedekias* erat, qui expresse *frater Jechoniae* dicitur, pro *patruo*, 2 Chr. 36, 10. 2 Reg. 24, 17. — ἐπὶ τῆς μετακίσεως, *sub migratione*) Ἐπὶ, cui opponitur μετὰ *post*, v. 12. dicitur etiam, cum id, *sub quo* aliquid fit, proxime sequitur. Marc. 2, 26. not. Sic כ prefixum, Gen. 10, 25. Nativitatem *Jechoniae* proxime subsecuta est *migratio*. Dicitur apud LXX. ἀποικισία et μετακισία, illud, respectu terrae *Canaan*; hoc, respectu *Babylonis*. — βαβυλώως, *Babylonis*) i. e. in *Babylonem*, sic, ὁδὸς αἰγύπτου *via in Aegyptum*. Jer. 2, 18.

v. 12. μετὰ, *post*) postquam *Babylonem* migraverit. — σαλαθιήλ δὲ ἐγέννησε τὸν ζοροβَابΕΛ, *Salathiel autem genuit Zorobabel*) interjecto *Pedaja*. Alius *Salathiel*, alius *Zorobabel*, parens et filius, iisdem tamen fere temporibus, exstant Luc. 3, 27. *).

v. 13. ἐγέννησε τὸν ἀβιουδ, *genuit Abihud*) Hic idem, qui *Hodavjah*, qui item aliquot patribus interjectis genitus est ex *Zorobabel*, 1 Chron. 3, 19. 24. uti docet *Hiliterus* in Syntagm. p. 364. fs. ostendens, *Judaeos* agnovisse genealogiam *Messiae* l. c. nec sane aliam ullam genealogiam longius ibi produci opus fuit, quam *Messiae*. Dubium ergo non est, quin idem locus *Judaeis* fuerit notissimus, eoque minus a *Matthaeo* repetitu necessarius. In hac ergo generatione desinit Scriptura V. T. Cetera *Matthaeus* ex idoneis monumentis ceterioribus, publicis sine dubio, dedit.

v. 16. τὸν ἀνδρα μαρίας, *virum Mariae*) Plane singularis haec

*) Cujus rei causas aperit D. CRUSIUS l. c. p. 369 s. *Lucae Zorobabelem principem Judaeae, et Josuae συζυγον, Matthaei autem, hominem privatum fuisse ostendens.* E. B.

flexura est lineae genealogicae: atque hoc loco plura veniunt dicenda.

I. *Messias sive Christus est filius David.*

Hoc constat inter omnes. Matth. 22, 42. Act. 2, 30.

II. *Jesum esse Christum, et Matthaeus et Lucas, etiam in genealogia, docent.*

Patet ex Matth. 1, 16. Luc. 3, 22.

III. *Quo tempore Matthaeus et Lucas scripserunt, ortus Jesu ex David extra dubitationem erat positus.*

Stante urbe, Matthaeus et Lucas scripserunt, et tum genealogia, Davidica praesertim, tota ex tabulis publicis repeti poterat. Neque adversarii, cum Jesus toties *filius David* vocaretur, quidquam exceperunt.

IV. *Genealogia apud Matthaeum ab Abrahamo, apud Lucam a prima rerum origine, usque ad Josephum, Mariae virum, non per matres, sed per patres, eosque natura patres, textitur.*

Patet id de patribus omnibus iis, quorum nomina ex V. T. repetuntur apud Matthaeum et Lucam: quare ne illud quidem, utrum Chiljoni an Machloni uxor Ruth fuerit, indicatur, sed Obed simpliciter ponitur filius Booz ex Ruth. Ab Abraham ad David eosdem plane patres et Matthaeus et Lucas memorant: ut dubium non sit, quin uterque etiam a David ad Joseph, non matres, sed patres, eosque natura tales, respiciant. Sic in libris regum et chronicis, quotiescunque *mater* sola regis alicujus memoratur, indicium est, illum, pro quo *filius ejus* subinde *rex factus* esse dicitur, *patrem* fuisse *naturalem*.

V. *Genealogia a Salomon apud Matthaeum, et a Nathan apud Lucam, non eodem, sed diverso respectu, ad Josephum perducitur.*

Certum est id ex §. praecedente.

VI. *Jesus Christus est genitus ex Maria, non ex viro quoque ejus Josepho.*

Hoc elucet ex Matth. 1, 16.

VII. *Mariae genealogiam texi, necesse fuit.*

Sine genealogia Mariae non posset ortus Jesu ex Davide perspicui, ut ex modo dictis fluit.

VIII. *Diu Josephus pro genitore Domini Jesu est habitus.*

Mysterium Redemptoris ex virgine nati non simul, sed paulatim est patefactum, et interim honestus matrimonii titulus pro velamine esse debuit. Pro filio igitur Josephi habitus est Jesus, v. gr. post baptismum, a Philippo, Joh. 1, 46. tempore praeconii publici, a Nazarenis, Luc. 4, 22. Matth. 13, 55. et, uno anno ante passionem, ab Judaeis, Joh. 6, 42. Haesit opinio haec apud multos etiam post ascensionem Domini, atque adeo tum, quum Matthaeus paucis annis post ascensionem Domini scriberet evangelium.

IX. *Ergo Josephi quoque genealogiam tantisper exstare, opus fuit.*

Omnibus, qui Josephum Jesu genitorem putabant, constare debuit de ortu Josephi ex Davide. Alias Jesum non potuissent agnoscere filium Davidis, adeoque Messiam. Hinc angelus primum Josepho apparens, eumque mox de conjugio assumenda, eum *filium Davidis* nominavit: v. 20. nempe quia hunc titulum filius Mariae aliquantisper ita, quasi ex Josepho tractum, gesturus erat. Non dissimile est, quod Jesus non solum matris suae primogenitus erat, Luc. 2, 7. 23. sed etiam pro Josephi eum primogenito haberi oportuit: quare *fratres* Jesu fuere consobrini, non comprivigni. Supervacaneus est eorum conatus, qui ex connubio Josephi et Mariae consanguinitatem utriusque deducere nituntur. Vel si ipse David proximus progenitor utrique communis fuit, tamen Matthaeus propositum obtinet. Itaque Josephi genealogiam adornavit Matthaeus, sed eo temperamento, ut veritati ipsi nihil adimeret. Non ait, Jesum esse filium Josephi; Mariae esse ait. Hoc ipso genealogiam Josephi, quae usum suum aliquandiu habebat, versu 16 innuit antiquatum iri. Mariae ortus ex Davide eo tempore non minus erat notus, ut patet ex Luca.

X. *Aut Matthaeus Mariae et Lucas Josephi, aut Matthaeus Josephi et Lucas Mariae genealogiam habet.*

Hoc consequitur ex §§. praecedentibus.

XI. *Josephi genealogia est, quam Matthaeus habet; Mariae, quam Lucas.*

Matthaeus ab Abrahamo ad Jacobum deducit seriem, et Jacobum dicit *genitorem* Josephi, et Josephum expresse Mariae virum appellat. Josephus igitur, non Mariae, sed suo nomine, ut filius eorum, quos Matthaeus recenset, spectatur. Porro Matthaeus Josephum ut ab Jacobo *genitum* expresse Mariae contradistinguit: sed apud Lucam, minus adstricta locutione, simpliciter post *Joseph* ponitur *Eli*. Quum igitur Josephus proprie sit filius Jacobi apud Matthaeum, idem apud Lucam filius Eli suo nomine esse non potest. Superest, ut alieno nomine, nomine conjugis suae, sit filius Eli. Ergo Maria est Eli filia. Occurrit in scriptis Judaeorum *מרים בת עלי* *Maria filia Eli*, quam apud inferos vehementissime discruciari dictitant. vid. Lightfoot ad Luc. 3, 23. et Wolf. ad Matth. 1, 20. Non tamen nominat Mariam Lucas in genealogia. nam absonum fuisset, Judaeis praesertim, si scripsisset: *Jesus erat filius Mariae, Eli, Mathat* etc. Quapropter virum Mariae nominat, sed ita, ut ex toto capite I. et II. omnes possent intelligere, pro Maria nominari virum ejus.

XII. *Apud Lucam est genealogia primaria, apud Matthaeum secundaria.*

Ubi genealogia aliqua per matres aequae ac patres adornatur, multimodis ex una quispiam stirpe ortus ostendi potest: sed per patres nonnisi unica et simplex potest esse deductio. Porro in genealogia Jesu Christi patribus Maria mater *incomparabili* jure accensetur. In generatione communi patres matribus sunt potiores: at Maria una omnium potissimo jure genealogiam ingreditur, prae quovis patre ex toto genere humano. nam quicquid ex humana, Abrahamica, Davi-

dica stirpe traxit Jesus, id *totum* ex matre traxit. Hoc unum *mulieris* sine viro semen est. Ceteri liberi ortum sui *partim* patri, *partim* matri, acceptum referunt. Primaria ergo Mariae, apud Lucam, est genealogia. Nec nisi secundaria esse potest Josephi apud Matthaeum, ad tempus adhibita, dum omnibus innotesceret, Jesum esse Mariae, non etiam Josephi filium. Memorat Matthaeus Jechoniam, quem tamen primaria Messiae genealogia praeterit. Jer. 22, 30. coll. Luc. 1, 32. 33.

XIII. *Quicquid in tota re superest difficultatis, id fidem nostram non modo non debilitat, sed etiam confirmat.*

Stirps Davidica tempore Jesu Nazareni eo paucitatis venerat (Apoc. 22, 16.) ut ob hanc quoque causam *Filius David* per antonomasian diceretur pro Messia: eademque ita in Jesu et propinquis ejus substituit, ut quilibet, qui sciret, Jesum ex ea ortum esse, non posset non Jesum, quum propinquorum nemo cum eo conferendus esset, Messiam, cujus tempus aderat, agnoscere, etiam citra lucem fidei. Proinde ortus Jesu ex semine *David*, perinde ut ortus ex *Bethlehem*, vulgo minus innotuit; quin potius *Nazareni* cognomine quodammodo velatus est, ut fidei pretium maneret: Joh. 7, 27. 41. 42. hominesque aliis prius argumentis ad fidem in Jesum Messiam perducti, ex iisdem eliciebant hanc conclusionem, Jesum esse Davidis filium. Matth. 12, 23. Sed tamen non deerant publice monumenta idonea: unde Judaeorum antistites, cum omnia moverent adversus Jesum, tamen prosapiam ejus in nullam vocavere controversiam. Quin etiam ad Romanos multa pervenit de genere Jesu Davidico notitia. Luc. 2, 4. Olim facilitas genealogiae ostendebat, Jesum esse filium Davidis: nunc ipsa difficultas, deletis cum urbe Hierosolymorum tabulis publicis, argumento est, contra Judaeos certe, Messiam pridem venisse. Quemcunque alium ii pro Messia sunt admissuri, ejus ortum ex Davide non aliter, atque Jesu Nazareni, nosse poterunt. Veruntamen non parum mutata est, progrediente luce, ratio. Appellatus est quondam Jesus *filius David* a multitudine, c. 12, 23. 21, 9. a pueris, ibid. v. 15. a caecis, c. 9, 27. 20, 30. a Cananaea, c. 15, 22. sed discipulis nunquam praedicavit, se esse filium Davidis: neque discipuli in confessionibus eum dixere Davidis, sed Dei filium. Davidis quoque filium appellantes, ulterius invitavit. Matth. 22, 42. s. 9, 28. Initio, ortus Jesu ex David erat magis argumentum fidei: deinceps idem magis objectum est fidei factum. Nulla jam fideles impedire difficultas potest. 2 Cor. 5, 16. Jesus est *radix* et *genus* David, stella illa splendida matutina.

XIV. *Matthaeus et Lucas, ipsi genealogiae alias utilitates attexunt.*

Si tantummodo ortum Mariae, nec non Josephi, ex *Davide*, ostendere voluissent, satis fuisset, praesuppositis V. T. documentis, ibi, ubi illa desinunt, v. gr. in Zorobabel, vel certe in ipso Davide, incipere, et seriem per Nathanem vel Salomonem usque ad Jesum Christum continuare. At Matthaeus longius ab Abrahamo orditur, et per Davidem et Salomonem descendit: Lucas autem ad Nathanem et Davidem ascendit, et dehinc ultra Abrahamum ad ultimam progreditur humani generis originem. Utrique igitur aliud quiddam fuit eodem tempore propositum.

Lucas, ut ex primo ejus aspectu apparet, amplissimam instituit anakephalaeosin, summamque stemmatis humani, et Salvatoris cum eo stemmate necessitudinem omnibus, etiam gentibus, exhibet: at Matthaeus, Hebraeis scribens, ab Abrahamo orditur, promissionem illis in memoriam revocans. Rursum Lucas totam seriem per gradus plus LXX. simpliciter enumerat: sed Matthaeus praeter insignes quasdam stricturas particulares, quas adspergit, de mulieribus, de fratribus, de transmigratione Babylonis, totam seriem, quam describit, in tres periodos partitur, et in quavis periodo quatuordecim generationes, ut mox considerabimus, numerat. Atque hinc etiam oportunitas *descensus* apud Matthaeum, et *adscensus* apud Lucam perspicitur. nam tali modo alter stricturas et partitiones illas commode notavit: alter strictiore verbo ἐγέννησε, genuit, potuit abstinere, et bono formulae, ὡς ἐνομιζέτο, ut censebatur, uti, et exquisita ratione totam seriem in Deo terminare. — ὁ λεγόμενος, qui dicitur) Matthaeus agit cum lectore Judaeo, qui de Jesu Messia, v. gr. per genealogiam, convincendus est. Ac passim ea scribit et confirmat, quae ceteri evangelistae praesupponunt. Vis nominis Christi refert maxime promissionem Davidi datam de regno Messiae: et vis nominis Jesu refert maxime promissionem Abrahae datam de Benedictione *).

v. 17. πάντας, omnes) Ingens symperasma. Cujus vim his positionibus expendimus:

I. Gravissimo Matthaeus consilio hancce clausulam perscripsit.

Messias per Nathanem ex Davide ortus est: Matthaeus autem a Davide per Salomonem descendit ad Josephum. Quare ii, qui jam norant, Jesum non esse ab Josepho genitum, genealogia Josephi minus utebantur. Hanc igitur, bono omnium, qui Jesum vel ex Maria sine Josepho natum crederent, vel ex Josepho quoque ortum putarent, ita adornat, ut eodem tempore utrosque deducat tamen ad Christum, Davidis filium.

II. Tres tessaradecadas facit Matthaeus.

Eas tali diagrammate proponimus:

1. Abraham	David	Jechonias
2. Isaac	Salomon	Salathiel
3. Jacob	Roboam	Zorobabel
4. Judas	Abia	Abiud
5. Phares	Asa	Eliakim
6. Esrom	Josaphat	Azor
7. Aram	Joram	Sadoc
8. Aminadab	Ozias	Achin
9. Naasson	Joatham	Eliud
10. Salmon	Achaz	Eleazar
11. Booz	Ezekias	Matthan
12. Obed	Manasses	Jacob
13. Jesse	Amon	Joseph
14. David:	Josias:	Jesus, qui vocatur Christus

*) Graecum Χριστός et hebraicum משיח Unctum dicit, i. e. Regem. Jesus proprium Domini nomen est: Christus, cognomen, officium

III. *Statuit ergo Matthaeus tres periodos.*

Omnes gradus recenset Lucas, ad *Deum* usque ascendens, nec tamen periodos facit; tantum abest, ut in periodis gradus numeret: Matthaeus autem tres periodos, ab Abraham ad David, a David ad migrationem, a migratione ad Christum, describit; atque in his periodis mox XIV. gradus videbimus.

IV. *Quamlibet periodum redigit Matthaeus ad XIV. generationes.*

Matthaeus non omnes patres memorat: et tamen hos, quos memorat, in numerum redigit. Sunt, qui hic quaerant *septenarium*: sed tessaradecadas, non septenarios simplices, notat evangelista. Rursum, easdem tessaradecadas in nullam summam confert: non enim cunctas ait esse 40 vel 41 vel 42 neque nostrum est, illas in talem numerum cogere. In annis regum v. gr. Israël is saepe unus idemque annus est ultimus praecedentis regis et primus subsequenter. Eandem rationem apud Matthaeum debemus admittere, quum res ipsa nos eo compellit. Sane David rex et primam tessaradecadem ingreditur, ut ultimus, et secundam, ut primus. Primam ingreditur, alias ea tantum XIII. generationes haberet: secundam ingreditur, quia uti prima ab Abrahamo inclusive, tertia ab Jechonia inclusive, sic media a Davide inclusive debet incipi. Neque vero pariter Jechonias etiam secundam tessaradecadem, ut ultimus, ingreditur, nam a Davide non ad Jechoniam, sed ad transmigrationem, XIV. generationes numerantur. *Vallesius* p. 454. Jechoniam quasi duplicem personam putat, rectius de Davide id dixeris.

V. *Utrumque eo spectat, ut doceat, Jesum dici vere et esse Christum.*

Notanter a nomine *Jesu* ad cognomen *Christi* progreditur v. 16. 17. 18. Atque in periodis notat *dissimilitudinem*: in generationibus, *aequalitatem*. Ea dissimilitudo, ea aequalitas, et seorsum, et conjunctim, ad magnum illum scopum, de *Jesu Christo*, pertinent, ut jam jamque videbimus.

VI. *Tres periodi sunt inter se dissimiles.*

Si meram genealogiam Matthaeus voluisset texere, tota hacce congerie supersedere, vel certe nomina propria potuisset recensere, et dicere, *ab Abraham ad David, a David ad Jechoniam, ab Jechonia ad Jesum*. Nunc dicit, post cetera, *ad migrationem, a migratione ad Christum*. Primae igitur periodi terminus, limes, statio, est *David*; secundae, *migratio*; tertiae, *Christus*. Prima periodus est patriarcharum: secunda, regum: tertia, privatorum fere.

VII. *Ea dissimilitudo egregie probat, Jesum esse Christum.*

Diversi illi tituli, ad quos Matthaeus tres periodos reducit, ostendunt, hoc tempus, quo natus est *Jesus*, esse tempus Christi, ipsumque *Jesum* esse Christum. Prima tessaradecadas et secunda illustre habent initium; tertia, quasi caecum et anonymum. Hinc et firmiter

---

innuens. Christum veteres expectabant ante natum *Jesum*: nato *Jesu*, hunc ipsum Christum esse, demonstrabatur; qua demonstratione latius deinceps divulgata vulgaris appellatio *Jesus Christus* invaluit. *Vers. germ.*

infertur et clarissime exsplendescit tertiae et omnium finis et meta, *Christus*. Prima, est promissionis, quia Abraham in ea primus est, et David ultimus; quorum utrique data promissio: secunda, adumbrationis, per regnum Davidicum; quae quum annos revera pauciores complexa sit, quam prima vel tertia, idoneo est argumento, regnum Davidis per Christum longe augustius deinceps ac diuturnius fore: Luc. 1, 32. seq. tertia, exspectionis est. In prima, primus, Abraham, et ultimus, David, sunt praecipui: in secunda, primus, idem David, est praecipuus: in tertia primus quidem est Jechonias *vinctus*, 1 Chron. 3, 17. cui non heres throni promissus, sed perinde, ut patruo et patri, sic ipsi, alia omnia denunciata sunt, Jer. 22, 41. 48. 24. ut quanquam semine non plane careret, tamen, in memoriam posteritatis, scriberetur ערירי *sterilis*, sine successione regni, ibid. v. 28. 30. atque horum trium respectu *terra terra terra* inclamaretur ter. ibid. v. 29. Hinc in confinio tessaradecadis secundae et tertiae Jechonias non nominatur, sed pro eo migratio memoratur Babylonis. Grande huic argumento pondus additur apud Jeremiam. Namque medio inter Abrahamum et Davidem Mosis tempore, factum est foedus cum populo: idque sub ipsam Jechoniae migrationem est antiquatum Jer. 29, 1. 31, 31. Ebr. 8, 8. 13. Temporibus Abrahami et Davidis promissus est Christus: post Davidis tempora minus diu stetit regnum, sub migrationem Babylonis sublatum. Tum vero novum foedus, cujus sponsor Christus, est promissum. Ergo status populi post migrationem non potuit non assequi *Christum*. In psalmis et in aliis prophetiis regum tempore latis sermo fere per *comparationem* status praesentis et futuri incedebat: sed post migrationem Babylonis potius per *oppositionem* incedit, futura prospiciens subinde propius.

VIII. Matthaeus tres periodos inter se exaequat.

Patet ex numero XIV. ter, considerate sane, posito. Vid. §. 4.

IX. Tertiam secundamque tessaradecadem conficit, praetermissis aliquot patribus: in prima vero nullum praetermittit.

In secunda praetermittuntur (post *Joramum*) *Achazias*, *Joas* et *Amazias*, et (post *Josiam*) *Jojakimus*; in tertia: (post *Salathielem*) *Pedaja*. Neque vero *Zorobabel* immediate genuit *Abihud*. Nam quum illius filii sint *Mesullam* et *Hananias*, utrumvis horum nominum ab *Abihud* differt. *Novem* patres post *Zorobabelem* praetermissos numerat Hillerus l. c. *Hodavjahu* eundem esse docens atque *Abihud*. Posterius David a Salomone ad *Hodavjahu* recensentur 1 Chron. 3, 5. 10—24. Nunc, quia nec secunda, nec tertia tessaradecas per se habent XIV. generationes, prima necessario tot habet, alias numerus XIV. per quem tres periodi aequantur, fundamento careret, ac pro eo numerus XV. aut alius major locum haberet. Plane XIV. generationes enumerantur in V. T. ab Abraham ad David: 1 Chr. 1, 34. 2, 1. 4—15. unde R. Bechai dicit, regem David esse decimum quartum ab Abrahamo, secundum numerum literarum nominis דוד quae faciunt XIV. Antiquioribus seculis seriores fere genitores erant; ceterioribus, maturiores. hinc prima tessaradecas per se stat: secunda per minorem ellipsin, tertia per majorem conficitur. Eaeque generationes apud Matthaeum subaudiendae relinquuntur, quae ex V. T.

notae sunt: sed post eas, quae ex V. T. repeti possunt, nulla in N. T. praetermittitur, et in V. T. nulla est plane praetermissa. Prima igitur tessaradecadas est in re; secunda et tertia, in methodo.

X. *Numerus generationum, quas Matthaeus praetermittit, cum earum numeris, quas et ipse et Lucas ponunt, congruit.*

Omnino XIV. *generationes* inter Joram et Abihud praetermittit Matthaeus §. 9. Concinneque ab Abraham ad Christum tessaradecadas, *tribus* pro numero periodorum expressis, *quatuor* tamen innuit. Tali pacto Matthaeus ab Abraham ad *nativitatem* Christi habet implicite *generationes* 55. Lucas, ab Abraham ad Jesum XXX. *annorum*, expresse refert *generationes* 56. Conveniunt.

XI. *Aequalitas tessaradecadum non terminatur in ipso numero numerante, XIV.*

Amant Talmudici, numeros rerum diversarum, affines, plane ad paritatem redigere. Exempla collegit Lightfootus ad h. l. eaque Judaeis, si tessaradecadas Matthaei sugillant, recte ille quidem reponit: sed ipsam tessaradecadum veritatem idem remissius tuetur. Magis ad rem pertinet, quod Jac. Rhenferdus huc confert, *generationes* XV: ante Salomonem, et totidem post Salomonem ab Judaeis ita enumerari, ut cum diebus lunae crescentis et decrescantis congruant. Sed ea quoque ratio dilutior est. Neque mnemonicum, masoreticum, aut aliud ejusmodi subsidium secutus est Matthaeus. Quid enim magnopere referret, nomina potissimum ac numerum patrum horum praeter ceteros memoria tenere, aut Judaeis, ea sat probe tenentibus, nova, et in tot genealogiis V. T. aliisque Scripturae capitibus gravissimis nunquam usitata methodo amplius imprimere? Quodsi integritatem enumerationis hujus quadam quasi masora munire voluisset, satius fuisset, unam omnium generationum summam facere. Denique gravitati apostoli et evangelistae parum conveniret, *generationes*, ut commodum foret, recensere, et tum aequalitatem tessaradecadum mirari. Non propter se notatur numerus XIV. sed propter aliud: non finis est, sed medium, ad obtinendum finem majoris momenti.

XII. *Aequalitas hic agitur chronologica.*

Apostoli ex N. T. in V. T. respicientes, maximam *plenitudinis temporum* rationem habent: et Hebraei summa chronologiae capita numeris generationum, v. gr. in Seder Olam, comprehendere solent. Scite igitur Matthaeus sub genealogia chronologiam propinat lectori, utramque in hoc connectens breviario. Particula *וְ* igitur illativam vim habet, et articulus *אֵי* relativam, ut innuantur ipsae illae *generationes*, quae in praecedentibus versibus enumeratae sunt. Quodvis autem hujus versus incisum in subjecto et in praedicato habet vocabulum, *generationes*: idque in subjecto respondet hebraico *דִּלְרֵי* uti Gen. 25, 13. sed in praedicato respondet hebraico *דִּרְרֵי* et habet vim chronologicam, ut vocabulum numerale XIV. additum ostendit. coll. Gen. 15, 16. In Graeco est antanaclasis uno vocabulo graeco hebraica duo rependente. Hinc manat paraphrasis: *Omnes igitur illae generationes* (absit tautologia) *genealogicae*, methodi causa ad numerum XIV. revocatae, *sunt* reapse *generationes chronologicae* XIV. ab Abrahamo ad Davidem etc. Quae cum ita sint, sat gravis

cernitur causa, cur Matthaeus genealogiam, quae per se sine numero generationum, eoque sic inito, multo planior fuisset, ad tales numeros redigat. Bene Chrysostomus ait, a Matthaeo *generationes, tempora, annos numerari, et auditori exquirenda proponi*. Hom. 4. in Matth. Sed videamus, in quo sita sit *aequalitas temporum*? Non est sita in numero XIV. per tres periodos methodi causa adhibito: §. 11. neque in *annis generationum* per singulas tessaradecadas; nam in prima fere tessaradecade multo longiores sunt generationes, quam in secunda et tertia: sed in ipsis periodis. Consideretur Schema:

A. M. 1946. Abram natus.

2016. Promissio I.

2121. Abraham mortuus.

2852. David natus.

2882. David rex II.

2923. David mortuus.

3327. Jechonias natus.

3345. Jechonias *vinctus* III.

3939. *Christus* natus.

3969. *Christus* baptizatus.

Nunc I. sume annos cujusvis tessaradecadis, eosque divide per 14. qui est *numerus generationum*, habebis longitudinem singularum *generationum*, periodis ipsarum convenientem: ut in prima periodo habeat generatio annos 62. in secunda 33. in tertia 42. *Media* longitudo, 46. fere. Hoc autem non valde urgebo: sume, quod potius est, II. annos 1923 a promissione Abrahamo data ad N. C. eosque divide per 3. qui est *numerus periodorum*. *Media* periodorum longitudo erit ejusmodi, quae primam periodum non expleat, secundam excedat, sed cum tertia pulcre congruat. Tertia igitur, tanquam primaria, cui duae illae ministrant, inter longitudinem primae et inter brevitatem secundae, se mutuo compensantes, media incedit. Fecitque evangelista, quod solent chorographi, qui duarum urbium distantiam expressuri, stationes interjectas ea arte enumerant, ut, quos uni stationi passus addunt, alteri demant, summam ipsam illaesa veritate eo commodius efficiant: imo fecit, quod solet omnis chronologia, quum annos ita enumerat in canonibus, ut mensium dierumque excessus et defectus absorbeantur. Breviter: anni primae secundaeque periodi simul sumti, duplum sunt annorum periodi tertiae. Simillima ratione apud Mosen, post Abraham, tempora *Isaac, Jacob, Levi, Kahath, Amram, Mose*, quae pauciores pluresve generationes genealogicas in hac vel illa familia exhibere poterant, ad *quatuor* generationes chronologicas, praetermissis duntaxat annis, quibus *Levi, Kahath* et *Amram* genuere, sive ad 400 annos, contrahuntur. Difficile est, picturam Mosis et Matthaei exsequi verbis: neque potest interpretatio tali in re non cruda et acerba primo videri; saepius autem perpensa, mitescet.

XIII. *Chronologica trium periodorum aequalitas documento est, Jesum esse Christum.*

In periodis temporum, divinitus definitis, perpetua est analogia: et hae tres ponderosissimae periodi praecipue inter se respondent. A migratione *ad Christum*, inquit Matthaeus, sunt XIV. generationes, quemadmodum Gabriel Danieli LXX. hebdomadas afferens, ur-

bem dixit aedificatam fore *ad Christum Ducem*: Dan. 9, 25. atque eam ipsam temporum rationem in animo Matthaeus habuit. Migratio, revelatio, quae Danieli obtigit, reditus, ipsum hebdomadum initium, brevia, sed insignia habent intervalla: dehinc longo itinere comitantur hanc tessaradecadem hebdomades, dum utrasque et tessaradecadem prius, quam hebdomadas, implet *Christus*. LXX. hebdomades intra 560 annos subsistunt, ut *Ordo temporum* ostendit, et sunt circiter 12 generationes, singulae, ut §. 12. notavimus, annorum 46 fere. Intra LXX. hebdomadas Christum venire oportuit: ergo a migratione Babylonis ad Christum non potuere *plus XIV.* generationes expectationem Israël is morari.

XIV. *Magnam hancce conclusionem dissimilitudo trium periodorum, et aequalitas tessaradecadum, conjunctim, firmant cumulatus.*

Si quis ea, quae §. 7. et 13. diximus, invicem contulerit et junxerit, sentiet, haec duo argumenta se mutuo corroborare. Prima periodus, et secunda, fuere multo lautiores, quam tertia: haec igitur non potuit non habere exitum, post tantam promissionis regniue pausam, optatissimum.

In *Commentatione de genealogia JESU Domini, qua natalem Ipsius, academiae Halensis nomine, A. 1749. indicit* cel. Theologus, *Sigism. Jac. Baumgarten*, tribus locis *Gnomon* meus aperte sollicitatur.

Primo loco, post refutatam opinionem Will. Readingii, ex jure Jesu Christi in regnum judaicum inferentem, Josephum nullos antea filios genuisse, me *idem statuere videri* ait. p. 20. At ego tantummodo ostendi, Jesum, quemadmodum pro filio Josephi habitus fuerit, aequè pro primogenito Josephi habendum fuisse. p. 10. §. *Omnibus*. De regni jure nil ibi memoravi.

Secundus mox locus sic habet: *Duplicant et mirifice adaugent difficultatem, qui Phadaïam u Matthaeum praeteritum fuisse existimant, ut Zerubabelem Sealthielis nepotem, Iechoniae pronepotem, efficiant, quod multis interpretibus placuit, licet Phadaïa 1 Chron. 3. com. 18. 19. diserte Sealthielis frater, Iechoniae filius vocetur. Longe tamen tolerabilior est illa opinio sententia Matthaei Hilleri, quam dissertationis de genuina versione vocum, quae extabant in crucis dominicae elogio cap. III. p. CCCLXI—CCCLXIII Syntagmatum hermeneuticorum protulit, rever. Bengelius vero gnomonis pag. VIII. etc. et XIV. ulterius prosecutus est; Abiudem Matthaei eundem esse cum Hodaïa seu Hodaïahu 1 Chron. 3. com. 24. commemorato, decimo a Zerubabele. Quo immensi saltu adeo sibi placuit, ut serio opinetur, Matthaeum cogitanter et prudenter integram tessaradecadem praeterisse, quae his novem posteris Zorobabelis, ejusdem patre Phadaïa, tribus posteris Ioram, et patre Iechoniae conficiatur, neque mysterio id carere ad tres temporum periodos constituendas, quas ex arbitrio deinde computat. Dabimus ipsius verba: Omnino XIV. generationes inter Ioram et Abihud praetermittit Matthaeus: concinneque ab Abraham ad Christum tessaradecades, tribus pro numero periodorum expressis, quatuor tamen innuit. Tali pacto Matthaeus ab Abraham ad nativitatem Christi habet implicate generationes LV.*

„Valde et dolenter veremur, ne ficta hac concinnitate fides Scriptoris sacri in discrimen conjiciatur, nulla distinctione sensus impliciti et expressi avertendum. Non ferenda esset opinatio, etiamsi liber chronicorum disertam Abiudis mentionem faceret, ob indubiam plurium hominum communitatem ejusdem nominis: quae inexcusabilis plane videbitur cuivis, sollicitè secum reputanti, et quot fidiculis opus sit ad Abiudem in Hodaïam transformandum, et quantopere periclitetur divina fides libri chronicorum, si statuatur, quo unico argumento improbabili sententiae subveniunt conjectores, nullam aliam in excitato libro genealogiam longius produci quam Messiae, quam sine revelatione divinitus facta scriptor chronicorum certo ignorasset.“

Quae in Programmata subsequuntur, ad me non pertinent. Resp. I. Tres temporum periodos non ex arbitrio computavi, sed ex stricturis in textu repertis. Primam enim et secundam disternit rex David, qui in mera genealogia Ruth 4, 22. non dicitur rex: secundam et tertiam captivitas Babylonica; quae non est generatio, sed epocha. Non longe abludit ipsum programma p. 24. II. *Tajakimum* an praetermiserit Evangelista, nunc magis dubito, quam antea: sed certum est, tres eum generationes praetermisisse, *Achaziam*, *Ioas* et *Amaziam*, quas cur prae aliis praetermiserit, aliam causam Gnomon p. 8., aliam Programma p. 18. affert. Quare quae in Programmata contra alias generationes item praetermissas disseruntur, videndum est, ne ea demum fidem scriptorum sacrorum in discrimen conjiciant. Sex patres, Esr. 7, 3. Programma quoque p. 18. docet omitti. III. Sive unus homo fuit, qui *Hodaja* et *Abiud* vocatur, sive duo: certe unum utriusque nominis significatum Hillerus demonstravit, cujus *fidiculis* multi, si eas adhibere dignarentur, in eruenda veritate proficerent. IV. *Hodajam* tamen alium, alium *Abiud* fuisse, nunc agnosco, sed unico inductus argumento, quod, quo propius *Abiud* a Christo abest, eo longius absit ab antiquitate *Chronicorum*, ipsiusque *Hodaja*. Genealogiam Messiae, vel Josephi, in Chronicis longius productam esse, quam ceteras, ego nusquam dixi, neque dicendi causam habui. V. Numerum generationum XIV, quas a Matthaeo praetermissas Hillerus notavit, specie quadam auxit congruentia cum ter XIV. generationibus ab Evangelista memoratis. VI. Ubi illa verba mea de Matthaeo abrumpit Programma, ibi Gnomon continuo haec subnectit: *Lucas ab Abraham ad Jesum XXX. annorum expresse refert generationes 56. Conveniunt.* Hinc, ut opinor, elucescit innocuum *impliciti* et *expressi* antitheton, et commoda numeri generationum apud Matthaeum et Lucam per generationes a Matthaeo omissas conciliatio. VII. Si paulo pauciores sunt omissae a Matthaeo generationes, id reliquae expositioni meae nil detrahit. VIII. Quum Programma p. 13. locum Luc. 3, 23. attingit, de eo quoque monebimus aliquid. In his verbis, *ὧν, ὡς ἐνομιζέτο, υἱὸς ἰωσήφ, τοῦ ἡλεὶ κτλ.* comma post *ἐνομιζέτο* dispungit rever. Baumgartenius, ut totum hoc, *ὡς ἐνομιζέτο υἱὸς ἰωσήφ*, parentheses faciat: quum potius verbum *ἐνομιζέτο*, sine ulla veritatis imminutione, ad totam genealogiam pertineat, ut in Gnomone ostendi. Obiter addo, eodem loco, in commemoratione aetatis Jesu, quasi *annorum 30*, per *τὸ ὡς quasi*, latitudinem aliquam ipsi anno 30 adscribi, ut *dies* nonnulli accedere possint, vel potius decedere, non autem praecisum 30 *annorum* nu-

merum perimi. Cel. Baumgartenius in Hist. eccl. Sec. I. p. 105. *paucos aliquot annos supra 30* introducit: hoc autem pacto momentosissimae temporum apud evangelistas rationes luxantur. Permultas hominum aetates Scriptura memorat, et numeri, v. gr. 21 vel 29 annorum, etsi quam proxime ad rotunditatem accedunt, tamen praecise ponuntur: quare gravissimam notationem aetatis Jesu nequam in suspensio relictam censere debemus.

Tertius locus est p. 26. „Qui aliam hic temporum seu durationis harum periodorum aequationem et comparationem moliuntur, bonae causae male consulunt, quae crudis et acerbis opinionibus non juvatur: qualem cuivis primo visum iri ipsemet fatetur rev. Bengelius suam de chronologia sententiam, quam in hac genealogia latere, atque ad interpretationem pertinere existimat gnomonis p. XV. etc. Nobis certe non accidit, quod fore putavit, ut saepius perpensa mitescat, quibus vel decies relecta multumque perpensa repugnantior evasit, plane convictis, quicquid operationibus arithmeticis ex numeris in historia sacra obvis efficitur, scriptoribus sacris tribui aut ad sensum illorum referri non posse, nisi ingenium judaicum cabalistica sagacitate superare velimus.“

Hanc censuram subsecuti sunt alii, non sine accessione. etenim Lipsiae prodiit et exercitatio quaedam, et exercitationis recensio, in qua haec denique verba de me exstant: *Er übertrifft fast die jüdischen und cabbalistischen Erdichtungen, da er ROHE Meynungen in der geistlichen Chronologie annimmt.* Sed ad Halensem censuram redeo. Videndum, ne postrema ejus, quae memoravi, verba ipsum scriptorem sacrum feriant, cujus sane sensus multo longius supra meram accommodationem ad gustum judaicum est positus, quam Programma agnoscit aut agnosci patitur. Quodsi alia sufficiens dabitur interpretatio, meam libenter dispungam. Non accidit auctori Programmatis, ut sententia mea saepius perpensa mitesceret: accidit tamen aliis, qui notas meas ad v. 16. 17. perpendunt. Etenim chronologiam sub genealogia propinari ab Evangelista, ego neque solus neque primus dico. *Chrysostomum* allegavi p. 15. Accedit *Dan. Chamierus*, qui aetates chronologicas ter XIV. per gradus genealogicos revera paulo plures innui docet. Vid. omnino *Panstrat. cath. Tom. 3. lib. 18. c. 2.* Novissime rev. *Joh. Frid. Fresenius* commentationem de generationibus ter XIV. Matth. 1. adornavit, quae et seorsum exstat, et a cel. ejus fratre Collectioni V. pastorali cum simili mantissa ex *Joh. Despagne* inserta est. Ipsum Programma in verba incidit ad meam sententiam sese praeter auctoris voluntatem accommodantia, p. 24. *„Promissionis divinae gradatione integrum tempus, quod a foedere DEI cum Abrahamo inito effluxerat, in tres periodos dirimebatur ipsa LONGITUDINE ad hominum AETATES computata propemodum aequales.“* Recte aetates ait. Aequalitas proprie est in numeris aetatum, quae per numeros generationum expressarum innuuntur, quum verus generationum partim expressarum partim omissarum numerus paulo sit prolixior. Quae cum ita sint, numeri in Scriptura sacra lectorem vigilantem ad operationes arithmeticas invitant: neque, ubi res ipsa respondet, sine periculo usquam exsibilantur. Annorum saepe numeros Hebraei per generationes expriment. Absit judaicum ingenium; absit cabali-

stica sagacitas: Evangelistae *sagacitatem* Progr. p. 25. laudatam ingenium christianum merito, si non assequi, certe subsequi conatur. Facile existimari potest, Programma tempore solenni, loco celeberrimo propositum, multo plures invenisse lectores, quam hanc meam declarationem: sed tamen eam nonnullis emolumenti quidpiam allaturam esse spero. Ac praestat, vel unum hominem ad veritatem indagandum ducere, quam a vestigio ejus quamlibet tenui multos alienare.

v. 18. τοῦ δὲ Χριστοῦ ἡ γέννησις οὕτως ἦν. *Christi autem generatio sic erat*) Hac lectione antiquissima respicit textus versum 17. et *Messiae* adventus, per tot generationes exspectatus, exserte demonstratur. Sic quoque, ἐγεννήθη, *genitus est*, et γέννησις, *generatio*, h. l. inter se respiciunt. Utrique respectui inservit particula δὲ *autem*. Sic nomen *Jesu* c. 2, 1. repetitur ex cap. 1. vers. ult. Postea Graeci plerique addiderunt, Ἰησοῦ, *Jesu*: quo pacto versum 1 vel 16 respiceret oratio, minore vi. *Christus* erat, quem ex Spiritu sancto in utero habebat Maria, quem *postea* Joseph, angelico monitu, *Jesum* nominavit. Eleganter et ordini rerum convenienter nomen *Jesu* reservatur in versum 21. 25. Conf. Luc. 2, 11. not. Γέννησις *generatio* et conceptionem (conf. γεννηθῆν, v. 20.) et nativitatem (conf. γεννηθέντος, c. 2, 1.) complectitur, v. 18—25. Habet enim versus 18 propositionem eorum, quae sequuntur, ad quae etiam οὕτως *sic* refertur: tractationemque propositioni respondentem γὰρ, *enim*, conjunctio incipit. Conf. γὰρ, *enim*, Hebr. 2, 8. Cavet particula *sic*, ne quis ex genealogia Josephi praemissa, Josephum *Jesu* patrem naturalem putet. — μνηστεύεισθς, *cum desponsa esset*) ארש LXX. μνηστεύουσι. Deut. 20, 7. etc. — πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτούς, *antequam convenirent*) Ne domum quidem adhuc Joseph duxerat Mariam, v. 20. sed h. l. proprie, et ex illa ipsa causa tanto firmius, negatur commercium tori, ad asserendam graviditatem ex Spiritu sancto. Neque τὸ *antequam* infert, post partum illos convnisse. — εὐρέθη, *inventa est*) Maria Josepho, fortasse matrimonium jam consummare conanti, sanctam graviditatem suam, ceteroqui occultam, quin aperuerit, dubium non est. — ἐκ, *ex*) Ita *ex*, v. 20. coll. Ioh. 5, 6.

v. 19. δίκαιος, *justus*) Disceptatur, quo sensu Joseph dicatur *justus*. res plana. Joseph volebat Mariam dimittere, et dimittere clam. utriusque rei causam notat evangelista. cur *clam*? quia nolebat rem propalare poenasque persequi, sicut lex contra suspectas aut adulteras permittebat, et sic in ea exemplum edere, cujus pietatem ceteroqui amplexus erat. cur autem volebat omnino *dimittere*? superest in contextu: quia *justus* erat, neque eam, quae fidem connubialem fre-gisse videretur, retinere honestum putabat. Multa simul cogitabat, animusque ejus in dubio erat. id oratione nonnihil ambigua (nam participia et in *etsi* et in *quia* et in *cum* resolvi possunt,) Matthaeus in hac brevitate pulcre exprimit. Ceteroqui δίκαιος etiam *facilem* ac lenem notat, ut *injustus* severum. — παραδειγματίζειν) LXX. Num. 25, 4: παραδειγματίσουν αὐτοὺς τῷ κυρίῳ κατέναντι τοῦ ἡλίου. de suspensis. Simplex, δειγματίζειν, exstat Coll. 2, 15. nam δεῖγμα et παράδειγμα notat id, quod *ostentui* proponitur. — λάθρα, *clam*) nullo judicio publico, vel ne causa quidem in libello repudiij commemorata. satis esse solebant duo testes. — ἀπολύσαι, *dimittere*) timens eam assumere.

v. 20. ἰδοὺ, *ecce*) Non diu relictus est dubitationi suae. [*Oppor-*

tuno (scilicet) tempore Deus, quid agendum sit, suos docet. Vers. germ.] — κατ' ὄναρ, per somnium) Somniorum mentio fit etiam Act. 2, 17. ex V. T. Ceteroqui solus in N. T. Matthaeus somnia commemorat: unum quidem de uxore Pilati, c. 27, 19. unum de magis, reliqua de Ioseph. h. l. et cap. 2, 12. 13. 19. 22. Hoc regimen conveniebat primis illis Novi Testamenti viis. [Mox homines de Christo vaticinati sunt: tum Christus ipse interpretem egit. Vers. germ.] — αὐτῷ, ei) Primo ad Mariam missus est Gabriel: deinde Iosepho cetera sunt revelata. Sic utrique certa omnia. — Ἰωσήφ, Joseph). In apparitionibus plerumque ii, quibus obtingunt, appellantur, ex nomine, tanquam noti. Act. 9, 4. 10. 10, 3. 13. — παραλαβεῖν, assumere) in societatem vitae atque victus, connubii nomine, ideo additur, mulierem tuam. — μαριάμ, Mariam) Haec appellatio primitus usitatio fuit, ex Hebr. et LXX. int. sed. postea terminatio graeca successit. Idcirco μαριάμ, de matre Jesu, ponit Matthaeus in sermone angeli, h. l. sed μαρίας, suis verbis, v. 16. 18. de eadem, et quotiescunque de ceteris feminis ejusdem nominis loquitur. Et sic fere Lucas. Mirjam, rebellio, Hillero, populi scilicet in Aegypto. non in Mariae, sed in Jesu nominis etymo Scriptura vim esse docet. — τὸ) Foetus nondum natus, neutro genere solet appellari. Conf. Luc. 1, 35. not.

v. 21. τίξεται, pariet) Non additur, tibi, ut additur de Zacharia, Luc. 1, 13. — καλέσεις, vocabis) Secunda persona. Sic Iosepho paternum munus commissum est. Plura de Iosepho commemorat Matthaeus: postea comperta hominibus veritate, potiores Mariae partes tribuuntur, apud Lucam, c. 1, 31. — ἰησοῦν, Jesum) Complura Messiae nomina in V. T. indicata fuere: proprium autem Jesu nomen non fuit expresse indicatum. Sed tamen notatio ejus ac vis ubique praedicatur, Salus videlicet. Et ipsum nomen tamen etiam ante nativitatem ejus, h. l. imo ante conceptionem, Luc. 1, 31. est praedictum divinitus. יֵשׁוּעַ idem quod יְהוֹשֻׁעַ Neh. 8, 17. Utrumque LXX, ἰησοῦς. Et eatenus recte statuerunt pridem viri docti, in nomine Jesu inesse Tetragrammaton. Vid. Hilleri Synt. p. 337. ubi interpretatur: IS QUI EST, SALUS EST, imo angelus interpretatur: ΑΥΤΟΣ ΣΩΣΕΙ, ubi αὐτὸς divino nomini respondet: coll. Hebr. 1, 12. not. neque alia re nomen Iehoschuah differt a pristino Hoscheah, Num. 13, 16. nisi quod mentio nominis divini inserta est, ex oratione rogante, salva, faciens affirmantem, Jehovah salus. Cumque nomen Emmanuel expressissimam habeat Deitatis cum salute mentionem, nomen ipsum Jesus, cujus vim videlicet evangelista V. T. Jesajas (ipse suo nomine idem significans) per synonymion Emmanuel clare innuit, multo magis eam postulat: sunt enim synonyma adaequata. v. 22. 23. not. Quin etiam si י in יֵשׁוּעַ mere pro indicio tertiae personae habeatur, tamen, ut solebat in plurimis nominibus hebraicis, Deus subauditur, et hic quidem singulari ratione. — αὐτός, Ipse) Αὐτός, casu recto, semper habet emphasin; hic maximam. Casu obliquo, saepe est mere relativum. — σώσει, salvabit) Quotiescunque ergo de Jesu Christo occurrunt illa, salvare, Salvator, salus, salutare, Jesu nomen dici censebimus. — τὸν λαόν, populum) Israël, et qui ad hunc aggregabuntur. [Gentes accessuras, vel angelis tum temporis mysterium fuit. Vers. germ.] — αὐτοῦ, suum) eundemque Dei. c. 2, 6.

v. 22. ὅλον, totum) Sic, totum, c. 26, 56. Multa sunt, in quibus prophetiae Esajanae exacte respondisse eventum ab angelo nunciatum evangelista observat: 1. Virgo gravida et pariens. 2. Filius mas. coll. Ap. 12, 5. 3. Nomenclatura. 4. Nominis interpretatio. — ἵνα πληρωθῇ, ut impleretur) Sic c. 2, 15. 17. 23. 4, 14. 8, 17. 12, 17. 13, 35. 24, 4. 27, 9. 35. Impleta sunt in Iesu non solum, quae ipse fecit, quorum aliqua infidelibus possunt suspecta videri; sed etiam, quae ei aliunde obtigerunt. Ubicunque haec locutio occurrit, gravitatem evangelistarum tueri debemus, et, quamvis hebeti visu nostro, credere, ab illis notari eventum non modo talem, qui formulae cuiuspiam veteri respondeat, sed plane talem, qui propter veritatem divinam non potuerit non subsequi ineunte N. T. Saepe autem ab iis allegantur ejusmodi vaticinia, quorum contextum, prophetarum tempore, non dubium est, quin auditores eorum ex intentione divina interpretari debuerint de rebus jam tum praesentibus. Eadem vero intentio divina, longius prospiciens, sic formavit orationem, ut magis proprie deinceps ea conveniret in tempora Messiae: et hanc intentionem arcanam (de qua etiam ad Iudaeos olim aliquid subinde emanasse, eruditi observant) apostoli et evangelistae divinitus edocti nos docent, nosque ob eventuum convenientiam dociles habere debent. Hoc ad defendendos evangelistas satis est, donec quispiam aliunde ad auctoritatem eorum agnoscendam perducitur. Certe sinceritas eorum hinc elucet, quod et numerum vaticiniorum de Messia, et onus adeo (dulce illud quidem) probandi, Jesum esse Christum, quam maxime amplificaverunt. At Judaei ita omnia dicta, de Messia, quovis potius derivare laborant, ut mirum sit, illos omnino credere adhuc, Messiam esse aut fore. — διὰ τοῦ προφήτου, per prophetam) Matthaeus prophetas saepissime allegat, ad ostendendum vaticiniorum et eventuum consensum: ceteri evangelistae id magis praesupponunt *). λέγοντος dicentem constr. cum προφήτου, prophetam. c. 2, 17. Esajas non appellatur. veteres studiose legebant: eo minus opus erat libros aut periodos citari.

v. 23. ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἔξει καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐμμανουήλ) LXX. Es. 7, 14. ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται υἱόν, καὶ καλέσεις κτλ. — ἰδοὺ, ecce) Particula signo exhibendo aptissima. Es. l. c. — ἡ παρθένος, virgo) Hebraice est עַלְמָה et עַלְמָה virginem notat, sive derives ab עַלַם, ut sit, quae virum latuit, quae non est cognita viro. conf. v. 25. Luc. 1, 34. opponuntur enim inter se נַעֲלָם et יָרַע ut in generali significato, Lev. 5, 3. 4. ita in hoc speciali: sive עַלְמָה sit ἀκμαία, cujus conjugato Syrus utitur pro ἡκμασεν, Ap. 14, 18. Articulus ἡ (de quo conf. c. 18, 17. not.) ex specula divinae praescientiae singularem demonstrandi vim habet: agitur enim de signo, et ecce additur, et ad ipsam mox virginem sermo dirigitur, vocabis. Innuitur aliqua Esajae tempore, quae ex virgine (de cujus foecunditate naturaliter minus constabat,) mater, eaque filii, erat futura: sed eadem, ut verborum

*) Ea nimirum dicta, quae ipse Dominus allegavit, annotarunt quandoque Marcus et Lucas; sed sua ipsi sponte parcius provocarunt ad V. T., quoniam lectores praevidebant in fide christiana jam jamque stabilitos. Johannes denique unum alterumque vaticinium ejusque complementum postliminio adjecit. Harm. p. 49.

sublimitas docet, typus erat virginis, quae virgo Messiam peperit. Ita duplex erat signi vis, in propinquum et in longinquum. Vid. Al. Morum. Ex prophetia sola, matris virginitas non prorsus evincitur: sed complementi ostensio jubar retro jacet super prophetiam, ejusque sententiam patefacit. — *υἱόν, filium*) Messiam, cujus est terra. Es. 8, 8. — *καλέσουσι, vocabunt*) Hebr. et LXX. *vocabis*, scil. tu, virgo, mater. *vocabis*, exstat jam v. 21. ad Josephum: unde nunc substituitur, *vocabunt*, scil. omnes, deinceps. Angelus ad Mariam: *Dominus TECUM*, Luc. 1, 28: at non parentum alteruter, sed omnes, qui vocant, *NOBISCUM* ajunt. Conf. ibid. v. 54. Singularem attentionem merentur ea verba, in quibus scriptores N. T. a LXX int. vel etiam ab hebraeo sermone differunt. — *τὸ ὄνομα, nomen*) Non innuitur nomen totidem literis in circumcisione datum, sed tamen nomen verum, coll. Es. 9, 5. immo etiam proprium, quo (a parentibus quoque) *vocatur*, coll. Es. 8, 8. et vel maxime proprium, quatenus synonymon est nominis *Jesu*. conf. exemplum synonymorum ad v. 8. Revera multi fidelium *Emmanuel* appellant Salvatorem, tanquam nomine aliquo proprio: quanquam ex parte *Jesu* minus convenisset, appellare se *NOBISCUM Deus*. — *ὁ ἐστὶ μεθερμηνεύμενον, μεθ' ἡμῶν ὁ θεός, quod est, si interpreteris, Nobiscum Deus*). Haec hebraici nominis interpretatio indicat, Matthaeum graece scripsisse. Tales interpretationes, hebraicis vocabulis adjectae, docent, scriptores N. T. non absolute requirere, ut lector Scripturae sacrae sit hebraeae linguae peritus. Verbo *μεθερμηνεύσαι* utitur etiam Siracides in praef. Nomen, *Nobiscum Deus*, per se, quatenus enunciationem integram includit, non est nomen divinum: (vid. Hiller. Onom. p. 848.) ideo etiam puero Esajae tempore nato inditum est: eademque ratio est nominis *Jesu*. sed quo sensu proprie Christo utrumque competit, *θεάνθρωπον* denotat. nam unio utriusque in illo naturae est fundamentum unionis Dei et hominum, neque hanc sine illa, praesertim ubi de nativitate Christi agitur, cogitare quisquam potest.

v. 24. *ἐποίησεν, fecit*) sine procrastinatione. — *ὥς, ut*) Hinc iisdem verbis et jussus angelicus et factum Josephi describitur. h. l. et cap. 2, 15. s. 20. s. — *παρέλαβε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, assumpsit mulierem suam*) ea specie foris, ac si communi more consuescerent.

v. 25. *καὶ, et*) *Et*, ait, non *sed*. Et assumpsit, et non cognovit: utrumque ex praecepto angelico. — *οὐκ ἐγίνωσκεν αὐτήν, ἕως οὗ, non cognovit eam, donec*) Non sequitur, ergo *post*; sufficit tamen, confirmari virginitatem ad partum usque: de reliquo tempore lectore aequo relinquitur existimatio. Non interdixit angelus expresse, ne eam cognosceret: sed ex natura rei id perspexit vir. — *ἕως οὗ ἔτεκε τὸν υἱόν, usque dum peperit filium*) Pervetusta versio *Aegyptiaca* simpliciter habet, *usque dum peperit filium*: neque addit, *suum primogenitum*. quo pacto egregie inter se respondent sermo Angeli, nec non dictum prophetae, et factum Josephi. *Pariet filium, et vocabis nomen ejus Jesum. Pariet filium, et vocabunt nomen ejus Emmanuel. Peperit τὸν υἱόν, filium, et vocavit nomen ejus Jesum*. Articulus *τὸν* habet vim relativam, et refertur ad versum 21, hoc sensu: *usque dum peperit filium illum*. Eadem lectio est in cod. *Barbarin.* 1. (quo nomine insignem illum *Vaticanum* hoc loco innui existimamus:) eandemque *Latini* olim interpretis fuisse, non lubrico postea vestigio cognovimus. nam Helvidius, et libro contra

eum ineunte Hieronymus, Matthaei verba sic referunt: *et non cognovit eam, donec peperit filium suum*; saepius autem sic, *donec peperit filium*; citra illud, *suum*, et citra *primogenitum*. Ac ne abrumpi ab iis textus videatur, plena allegatio Hieronymi uno loco sic habet: *Exurgens autem — accepit uxorem suam, et non cognovit eam, donec peperit filium, et vocavit nomen ejus Jesum*. (Vid. *App. crit.* Ed. II. ad h. l.) Clausula haec, de *primogenito*, ex Luca ad Matthaeum traducta videtur: atque ipse sermo, de *Virginis filio*, Filium excellenti et plane singulari modo *Primogenitum* infert. [*quae libe expresse dicitur* Luc. 2, 7. Vers germ.]

Nonnullis in locis aliter atque antea incedit Crisis nostra: neque tamen inconstantiae quisquam mihi dicam scripserit *). Non enim ad ea, quae pristino usu invaluerant, me recipio; quod tamen ipsum, si veritas jubet, non refugio: sed in iis, quae obruta fuerant, e situ suo educendis paulatim progredior **). — *ἐκάλεισε, vocavit*) Josephus. v. 21.

C A P U T II.

v. 1. *Ἐν βηθλεὲμ τῆς ἰουδαίας*, in *Bethlehem Judaeae*) Ita distinguitur a Bethlehem Zabulonitarum. Jos. 19, 15. — *ἡρώδου* *Herodis*) *Herodis Magni*, Ascalonitae, alienigenae, sceptro jam jamque recedente ab Juda. In hujus filiis erant, Archelaus v. 22. *Herodes Antipas* et *Philippus*, de quibus c. 14. et Luc. 23. et *Aristobulus*, pater *Herodis Agrippae*, de quo Act. 12. — *ἰδοὺ, ecce*) Haec particula saepe indigitat rem nec opinatam. non fuerat nunciatus Hierosolymis adventus magorum. — *μάγοι, Magi*) *Μάγος* apud LXX. saepe pro *ἷσας* in Daniele ponitur, et apud Persas *sapientem* significat, sive *philosophum*. Ab hac conditione hos appellasse Matthaeus satis habet: reliquam eorum dignitatem aut numerum non definit; neque illud, utrum curiosis artibus aliquando dediti fuerint, nec ne; neque, ex quibus orientis partibus oriundi fuerint, quo ipso Salus haec non restringenda innuitur. *Magus*, vox media, et in oriente late patens. Fuisse videntur ex posteris Abrahae, sed extra Israël: neque enim Magorum nomen Judaeos fert; auri vero turisque mentio remittit nos ad Es. 60, 6. ubi de adventu gentium: ut hoc jam loco praeludia sint Messiae a gentibus potius, quam a popularibus amplectendi. Luc. 4, 26. s. *Rex Judaeorum*, inquit, non, *rex noster*. Si facias duas classes eorum, qui Christum vel susceperunt vel non susceperunt, et utrinque varietatem hominum observes; multa ex toto N. T. utiliter observabis. — *ἀπὸ ἀνατολῶν, ab oriente*) Cap. 8, 11. Meridies et septentrio tantum in singulari dicitur graece; *oriens* (*ἀνατολῶν*) et occidens etiam in plurali sub variis meridianis. Unam eandemque regionem spectant omnes, versus polos; non eandem, in longitudinem.

*) Eandem veniam, a nullo sane rerum perito denegandam, vindicavit sibi cel. Michaëlis Praef. ad Einleitung in die göttlichen Schriften des neuen Bundes. Ed. II. p. XVIII. fs. EB.

**) Et ea ipsa, quae ad progressum hunc referre queas, quum b. Burkius ex *Gnomonis N. T.* Ed. II. A. 1759 luci exposita, *Apparatus Critici Editioni* II, quae A. 1763 prodiit, maximam partem inseruerit, ex hac tertia *Gnomonis Editione*, ni obruantur Lectores, cavulare jussimus; relictis tamen iis, quae indivulsum cum *Exegesi* nexum habent. E. B.

— *παρεγένοντο, advenerunt*) postquam appellatus erat *Jesus*, c. 1, 25. adeoque post circumcisionem ejus *). — *εἰς ἱεροσόλυμα, Hierosolyma*) Sane metropolis esse debebat, ubi veritas cognosci posset: nec dubium, quin in ea ipsa urbe natum regem putarint.

v. 2. *ποῦ, ubi*) De re deque tempore ita certi sunt, ut tantum quaerant, *ubi?* Scribae solum *locum* sciebant: *tempus* a magis debebant discere, vel discendi ansam sumere. Notitia temporis et loci debet esse conjuncta. — *ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς, natus rex*) Affirmant et nativatem jam factam, et conjunctum cum ea jus regni, Herodi praeter ipsorum opinionem terribile. Dicitur *natus*, qui *ab ipso ortu* rex est, ut 1 Chron. 7, 21.: *οἱ τεχθέντες ἐν τῇ γῇ*. — *τῶν Ἰουδαίων, Judaeorum*) *Judaeorum* nomen, post migrationem Babylonis, omnes *Israēlitas* complexum est, *Graecis* oppositum sive gentibus. Unde etiam Galilaeis datur. Luc. 7, 3. Ioh. 2, 6. Act. 10, 28. etc. Veruntamen Christum *regem Israēlis* appellaverunt Judaei sive *Israēlitae; gentes, regem Judaeorum*. c. 27, 29. 37. 42. Ioh. 1, 50. 12, 13. 18, 33. — *γὰρ, enim*) Super nativitates potissimum cadunt prognostica, vera et vana. — *αὐτοῦ τὴν ἀστέρα, stellam ejus*) propriam. Quo melius Magi ordinarium siderum cursum sciebant, eo facilius vim extraordinarii phaenomeni et analogiam stellae visae ad natum regem hunc assecuti sunt. Quae autem in utroque genere ratio illorum fue-

---

*) Immo etiam *post παράσσειν* Luc. 2, 22. s. memoratam factum esse magorum *adventum*, et *fugam* Egyptiacam, intime cum eo connexam, non est quod dubitemus. (*Argumenta vid. suo loco*). — Atque hic ipse rerum ordo, quo *παράσσειν* in templo, adventus magorum, et migratio Egyptiaca se invicem excipiunt, utilissimas praebet consequentias. Nam 1) paupertatem parentum Jesu, quam sacrificium ex lege Lev. 12, 6. 8. oblatum probat, paterna DEI cura Magorum donis compensavit, ut in fuga, unde viverent, suppeteret. — 2) Varium in hac eventum serie Decorum observare licet. Primo quidem Jesus, ut Primogenitus, Domino praesentatus est: tum Ipsi, Jesu, praesentarunt sese gentium primitiae. In suā *παράσσειν* Israēlitis Ipse Hierosolymitanis, et brevi post gentibus etiam innuit. Ex Magorum sermone, a *Stella* visa ad natum Judaeorum Regem concludente, et ex aetate puerulorum, per Herodem secundum tempus a Magis compertum occisorum, conjicere licet, tempore conceptionis Christi stellam ab ipsis visam atque ita longum iter instructum esse, ut tempore maxime decente, sex nimirum hebdomadibus post nativitatem elapsis, adorabundi adventarent. — 3) Simeon Jesum ut lumen gentium praedicavit, statim subjungens verbum de Cruce. Utrumque parentibus Jesu, quum sisteretur, novum quid fuit atque inexpertum: itaque postea demum, at brevi omnino, alterum adventu magorum, alterum fugā in Egyptum adimpleri coepit. — 4) Praesentatio in templo ea ipsa feria, quae deinceps *Dies Dominica* audivit, facta est. — 5) Intellectu facillimum est, qui Rex Judaeorum a nativitate sua usque ad praesentationem in templo regi Herodi, grandaevo, aegrotanti, filiorum causā moerore lacerato, et Judaeis exoso, ignotus manserit, nec prius nisi per Magos innotuerit. Sane et Herodes Tetrarcha de miraculis, quae ante decollationem Johannis Jesus patravit, tanto temporis intervallo nequidquam inaudivit. — 6) Totam migrationem Egyptiacam, si ante *παράσσειν* ponas, hieme factam esse oportet: at verus rerum ordo opportune istud infert, ut fuga instante vere, et redivit ipso verno tempore contigerit. *Harm.* p. 53. 55. s.

rit, quis hodie constituet? Stella utique erat vel nova ipsa, vel novo loco, vel novo certe vel etiam vario motu: quae an adhuc exstet, an iterum apparitura sit, quis scit? sine dubio accessit revelatio vel vetusta ex prophetiis Bileami, Danielis etc. vel nova per somnium. coll. v. 12. [*Revelationum divinarum rationes non raro iis tantummodo patent, quibus obtingunt.* Vers. germ.] Magi per stellam, piscatores per pisces adducuntur. Chalcidius comm. in Plat. meminit traditionis de hac stella. — ἐν τῇ ἀνατολῇ, in oriente) Indicant, unde venerint. Articulus τῇ plagam illam denotat. In constr. cum vidimus. nam ex oriente viderant stellam ad occidentem, super clima Palaestinae. v. 9. — προσκυνῆσαι αὐτῷ, adorare eum) προσκυνεῖν in N. T. saepius Dativum, (ut etiam apud profanos;) interdum Accusativum habet. Agnoscunt Regem gratiae, et Dominum suum. Luc. 1, 43. Omnia tamen pro analogia horum initiorum interpretanda sunt. certe civilibus de causis non erat, cur tam arduo itinere instituto adorarent, mox domum redituri, regem dissitum et parvulum, ac non Herodem quoque: neque civilem adorationem Herodes prae se tulit. v. 8. Adorant. v. 11.

v. 3. ἐταράχθη, perturbatus est) Eo facilius perturbari rex septuagenarius potuit, quia pharisaei paulo ante praedixerant, regnum a familia Herodis ablatum iri, ut Josephus docet l. 17. ant. c. 3. Regis perturbatio testimonium est contra socordiam populi. Si Herodes timet, cur non quaerunt, cur non credunt Judaei? — πᾶσα, omnis) scil. πόλις, urbs. [quae tam diu Messiam praestolata fuerat. Vers. germ.] — μετ' αὐτοῦ, cum eo) Regem sequebatur populus, ei pridem assuetus. Subito etiam bonae rei nuncio homines percelli solent. — πάντας, omnes) qui tum aderant. — ἀρχιερεῖς) Raro ἱερεῖς, plerumque ἀρχιερεῖς appellantur in N. T. Alius erat ὁ ἀρχιερεὺς, princeps sacerdos in singulari: ἀρχιερεῖς in plurali, propiorem ceteris cum illo principe sacerdote necessitudinem, et inde maiorem auctoritatem habebant. Act. 4, 6. — γραμματεῖς τοῦ λαοῦ, scribas populi) Γραμματεὺς respondet apud LXX Hebraeo שׂוֹפֵר quo sensu occurrunt οἱ γραμματεῖς τοῦ λαοῦ 1 Macc. 5, 42. coll. Deut. 20, 5. et שׂוֹפֵר. Isque significatus huic loco congruit, ubi agitur de Responso Theologico. Scribae populi dicuntur in antitheto ad sacerdotum principes: erantque homines doctoresve privati, in Scripturis versati. Adde c. 22, 35. not. — ἐπυνθάνετο, quaerebat) Debuerat etiam prius. — ποῦ ὁ χριστὸς γεννᾶται, ubi Christus nascitur) Quaestionem Magorum suam facit. Verbum praesens nascitur congruit summae expectationi illius temporis de Messia.

v. 5. βηθλεὲμ, Bethlehem) Magis, ad Christum tendentibus, scribarum, non euntium, a maioribus accepta scientia inservit. — γὰρ, enim) Hanc causam ipsum concilium illud allegavit; Matthaeus autem comprobabat.

v. 6. καὶ σὺ, et tu) Mich. 5, 1.: καὶ σὺ βηθλεὲμ ὁ οἶκος εὐφρα-
θᾶ, ὀλιγοσὸς εἶ τοῦ εἶναι ἐν χιλιᾷσιν ἰουδα. ἐκ σοῦ μοι ἐξελεύ-
σεται, τοῦ εἶναι εἰς ἄρχοντα τοῦ ἰσραὴλ. quem ad locum vide Notas Hal. Ad prophetam simul et evangelistam haec sit paraphrasis: Et tu Bethlehem Ephrata; sive regio in tribu Juda, parva es ὅτι
quae sis, sive quatenus es (conf. de 1 Nold. Concord. partic. pag. 458.) in millibus Juda, si haec dignitas, ceteroqui non contemnenda, tuumque captum ac modum prope excedens, conferatur ad dig-

nitatem tuam singularem, cujus nomine es *nullo modo minima*, sed omnibus modis maxima in ducibus millibusque Juda, *quod ex te Mihi exhibit* להירר *qui sit Dominator in Israël*. Similis locutio, 2 Sam. 7, 19. Es. 49, 6. Major honor minorem obscurat et absorbet. — γῆ ἰοῖδα, *terra Juda*) Terra sive regio, pro oppido, per synecdochen partis majoris pro toto, ut ager, pro pago, Luc. 9, 12. *Juda*, Tribus Messiae. Utrunque pro Hebraeo *Ephrata*. LXX. Jos. 15, inter v. 58 et 59, vel inter v. 59 et 60: θεῶν, καὶ ἐφραθᾶ, αὐτὴ ἐστὶ βηθλεὲμ κ. τ. λ. Haec periocha, si non, ut inter homoeotelevta, ex Hebraeo excidit, sed si in Graeco superflua est; indicio est, Bethlehem in distributione terrae ne in urbibus quidem fuisse habitam: coll. Joh. 7, 42. sed saltem a Rehabeami temporibus, 2 Chron. 11, 6. Michas eam in masculino genere alloquitur, cum respectu implicito אלכסר *chiliadas*. Conf. אֶלְכִּיָּהוּ הָיִלִּיָּאס מוֹי, *familia mea*. Jud. 6, 15. Unde Matthaeus, quum ἐλαχίστην in foeminino dixit, scil. γῆν, vicissim pro *chiliadibus* memorat τοὺς ἡγεμόνας *chiliadum duces* (nam אֶלְכִּיָּהוּ et אֶלְכִּיָּהוּ affinia sunt) quibus praefert unum ἡγούμενον, *Ducem* Christum: neque tam hanc civitatem sive chiliada ceteris chiliadibus praefert, quam Ducem ex ea egressum cunctis ducibus chiliadum Judae. — ἐκ σοῦ γὰρ ἐξελεύσεται, *ex te enim exhibit*) LXX ex Hebraeo, ut vidimus, habent, ἐκ σοῦ μοι ἐξελεύσεται idque sequitur Cod. Basil. β. Er. ed. 1. Ald. Alii conjunctim, ἐκ σοῦ γὰρ μοι ἐξελεύσεται. Pronomen μοι, *mihi*, Deum praeclare refert de Christo ut Filio suo loquentem: Luc. 1, 32. coll. v. 13. sed conjunctio γὰρ, *enim*, patriam Christi significantius ostendit. Verbi exhibit synonymon est, *nascetur*: v. 4. Hebr. נָצַח cuius verbi conjugatum נִצְחָה (LXX int. ἔξοδοι,) item de nativitate, eaque ab aeterno, debet accipi. coll. נָצַח Job. 38, 27. Num. 50, 13. נִצְחָה LXX, τέσσα, non semel. — ἡγούμενος, ὅστις ποιμανεῖ, *Dux, qui pascet*) 1 Chron. 11, 2. de Davide: σὺ ποιμανεῖς τὸν λαόν μου τὸν ἰσραήλ. καὶ σὺ ἐσθὶς εἰς ἡγούμενον ἐπὶ τὸν λαόν μου τὸν ἰσραήλ. De eodem pascere, Ps. 78, 71. 72. Verbum rege dignum, et tamen congruens cum adolescentia ejus Bethlehemitica, pastoralis. Verbo *pascet* concise complectitur Matthaeus versum 3. cap. cit. Michae, ubi LXX sic quoque habent. — τὸν λαόν μου, *populum meum*) Respondet illud apud Micham: *exibit MIHI*, i. e. Deo. — τὸν ἰσραήλ, *Israëlem*) Articulus additur nomini viri etiam pro gente posito. *Israëlem*, tribus cunctas. In subsequenti historia non occurrit Bethlehem: ut dubitari possit, an Dominus unquam eo redierit.

v. 7. λάθρα, *clam*) ne quid emanaret. Insidiarum argumentum. — ἡκριβώσε, *accurate percontatus est*) ad minimam usque temporis partem. Patet hinc Herodis astus, et magorum simplicitas. [*Tantas ille inimicitias fovit, utut doctrinam de Christo non pro fabula haberet, sed jam tempus et locum nativitatis nosset.* Vers. germ.] — γαινομένου, *apparentis*) Praesens tempus, quo conspici coepta esset stella, quae appareret, quaeivit Herodes. — ἐξετάσατε ἀκριβῶς) Eadem phrasis, Deut. 19, 18. — ἐπὶ πάνδε, *si vero*) Particula facit antitheton, Luc. 11, 22. 34. Herodes nuncium magorum non habuit pro vero, sed tamen pro possibili. Itaque mirum non est, quod non ipse statim una profectus est, ut adoraret.

v. 9. ἀκούσαντες, *cum audissent*) Rex potius illos audire de-

buit et adjuvare. Tamen Magis responsum obtigit optatum. [*quos nil movebat Scribarum Judaeorumve torpor.* Vers. germ.] — *ἰδοῦ, ecce*) Toto itinere non viderant stellam. — *ἔλθων, veniens*) Conjiungere ex hoc verbo licet, causam intelligentem fuisse, quae stellam regeret. conf. *veniens*, v. 8.

v. 10. *ἰδόντες, videntes*) Nocturnum tempus fuerit oportet. — *τὸν ἀστέρα, stellam*) Et tempus et locum et Scriptura et stella eis ostendit: tempus quidem Scriptura cum aliqua latitudine, ex ratione generali, qua universalis tum erat Messiae expectatio.

v. 11. *εἶδον, viderunt*) Suaviter exprimitur incrementum et progressus a *gaudio visae stellae* ad *gaudium visi ipsius regis*. Sequitur lectio *εἰσὺν invenerunt*, respondet sermoni Herodis, *interrogate diligenter, et cum inveneritis etc.* sed *quaerendi laborem* Magis ademit *statio stellae*. Non tam *invenerunt*, quam *viderunt*. Conf. Luc. 2, 17. 20. 26. 50. — *προσεκύνησαν αὐτῷ, adorarunt eum*) Maria Magis non erat objectum adorationis. Si sine peccato concepta fuerat, ut potentior ecclesiae romanae pars hodie statuit, quid causae est, cur nunc adoretur, et tum non fuerit adoranda? Nam jam tum adorandi regis mater erat. — *τοὺς θησαυροὺς, thesauros*) *חֲצֵיזָרִי LXX, θησαυρός*, Prov. 8, 21. etc. apotheca, theca, etiam portabilis. — *προσηύγκαν, offerebant*) tanquam regi. Non offensi sunt praesenti egestate ejus. — *χρυσὸν καὶ λίβανον καὶ σμύρναν, aurum et tus et myrrham*) ex bonis terrae suae. De auro et ture praedictum, Es. 60, 6. Hae primitiae ostendebant, omnia fore Christi, etiam regnum minerale, vegetabile etc. Hagg. 2, 8.

v. 12. *χορηματισθέντες*) vel singuli, vel per unum ipsorum. Sic optarant, vel rogarant: nam *χορηματισμός, responsum*. Idem verbum, v. 22. — *μὴ ἀνακάμψαι, ne reverterentur*) Id ergo facere cogitabant. — *ἀνεχώρησαν, secesserunt*) itinere seorsum flexo.

v. 13. *ἐγερθεῖς, surgens*) confestim. — *τὸ παῖδον, puerum*) Hujus potior, quam matris ratio habetur. [*Et Christi potius nomini ac regno, quam ulli extra Christum virtuti, mundus invidet.* V. g.] — *ὥς ἂν, donec*) Ita fides Josephi exercebatur. non omnia ei simul revelata sunt: tempus redeundi expectare debuit. neque interim angelus ei locutus est. — *Ἡρώδης, Herodes*) de quo Joseph ex sermone magorum bene speravisse videtur.

v. 14. *νυκτός, noctu*) [*nulla post mandatum acceptum interjecta mora.* V. g.] Magnum noctis beneficium in persecutionibus.

v. 15. *λέγοντος, dicentem*) Constr. cum *προφήτου, prophetam*. v. 17. — *ἐξ αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου*) Sic Hos. 11, 1. in Hebr. at LXX. *ἐξ αἰγύπτου μετεκάλεσα τὰ τέκνα αὐτοῦ*. Aquila, *ἀπὸ αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱὸν μου*. Apud Hoseam hoc dicitur: *Tum quum puer erat Israël, dilexi eum: et ex quo in Aegypto erat, filium vocavi meum*. Patet hoc ex parallelismo utriusque hemistichii. Locutioque, *ex terra Aegypti*, sic exstat Hos. 12, 10. 13, 4. et ab aegyptiaco tempore Israël coeptus est dici *filius Dei*: Ex. 4, 22. s. ac semper *eduxisse* populum ex Aegypto, nunquam exinde *vocasse* Deus dicitur. Proinde etiam Matthaeus, de Messia, eoque item parvulo, interpretans, allegationem cum commoratione ejus in Aegypto potius, (conf. Es. 49, 49.) quam ad reditum ejus ex Aegypto refert. Jesus ab ipsa sua nativitate, Filius Dei erat; et statim post nativitatem in Aegypto fuit. quanquam et populum et Messiam ex Aegypto

in terram promissionis redire oportuit, ob id ipsum, quia et illum et hunc Deus dilexit, et Filium suum vocavit. Commemoratio Christi in Aegypto erat praeludium christianismi aegyptiaci. Vide Deut. 23, 7. Primis christianismi temporibus egregia fuit in Aegypto ecclesia. fortasse erit etiam posthac. Conf. Es. 19, 24. s. De unius dicti uno sensu bis impleto conf. not. ad c. 1, 22. Videlicet et populum, ob Messiam, et Messiam ipsum, in quo est omnie beneplacitum, ut uno amore, sic uno sermone complexus est Deus. Messias est similis populo suo in adversis: Messiae similis est populus ipsius in beatissimis rebus. *Totus Christus caput et corpus est.* Quin etiam tum, quum populus in Aegypto erat, *Jesus Christus* in uno ex iis patribus, qui c. 1, 4. recensentur, in Aegypto erat. conf. Hebr. 7, 10.

v. 16. *ἐνπαίχθη, illusus sit*) Sic accepit rex, contra Magorum animum: revera tamen regiam auctoritatem prae divina pro nihilo habuerunt. Nesciebat jam, quid ageretur. — *ἀποστείλας, mittens*) scil. interfectores, repente. — *ἀνέile, interfecit*) Hoc erat peccatum clamans. coll. v. 18. — *πάντας, omnes*) quorum quatuordecim milia, ut in liturgia sibi a B. Matthaeo relicta notant Aethiopes, et Graeci observant in calendario suo, nefanda Herodis inmanitate, Christus et ipse puer martyres consecravit. Feuarent. ad Iren. l. 3. c. 18. — *τοὺς παῖδας, pueros*) non puellas. Ex. 1, 16. — *διετούς, bimo*) Masculinum, uti *τριετούς*, 2 Chron. 31, 16. coll. Hebr. — *χρόνον, tempus*) Tempus, a magis indicatum, erat fortasse paululum ultra annum. Itaque Herodes *biennium* definiit.

v. 18. *φωνή* — Ier. 31, 15.: *φωνὴ ἐν ῥαμᾶ* (Alex. ἐν τῇ ὑψηλῇ) ἡκούσθη θοῆνου καὶ κλαυθμοῦ καὶ ὀδυρμοῦ· ῥαγὴ ἀποκλειομένη ἐπὶ τῶν νιῶν αὐτῆς· καὶ οὐκ ἠθέλησε παρακληθῆναι κ. τ. λ. — ἡκούσθη, audita est) Sic, ut ad Dominum pervenerit. Sic ait Dominus, praefatur et subjicit Ieremias. — *θοῆνος καὶ κλαυθμός καὶ ὀδυρμός πολὺς*) LXX habent, *θοῆνου καὶ κλαυθμοῦ καὶ ὀδυρμοῦ*. Fons autem, כְּדִי בְכִי הַמָּר וְרִים Respondet apud Matthaeum brevior tot versionum lectio, *κλαυθμός καὶ ὀδυρμός πολὺς*, ut plurale hebraicum epitheto graeco exprimitur. [Vid. App. Crit. Ed. II. ad h. l. Itaque et margo Editionis d. A. 1753, verbis *θοῆνος καὶ* omittendis, loco prisca ε, signum nunc γ adjungens, et Vers. germ. ad h. l. breviori lectioni magis favet, quam Editio prima. E. B.] Sermo accentusque hebraici rem gradatim magis declarant, poniturque 1. luctus clarus, indefinite: tum ea, quae luget et quos luget. 2. eadem recusans, oblatam scilicet, consolationem; et causa, cur recusarit. Caput XXXI. Ieremiae multum prospicit in tempora N. T. adeoque haec quoque periocha, sive captivitatem babylonicam simul spectavit Ieremias, sive minus, ad eventum hunc N. T. pertinet. Unius dicti unico sensui minor et major non unius temporis eventus respondere potest, donec vaticinium *exhauritur*. — *ῥαγὴλ, Rahel*) Antonomasia: i. e. singulae filiae Rahel, et aliae matres, quae sic *filios dolorum* habuere. coll. Gen. 35, 18. Filii *Rahel* nominantur, aliarum matrum filii simul subaudiuntur, uti 1 Cor. 10, 1. sub patribus Judaeorum etiam gentes continentur. *Filii*que *Rahel* dici poterant etiam parvuli Bethlehemitici, ob sepulcrum Rahel prope hoc oppidum, Gen. 35, 19. quemadmodum Jacobum *patrem* dixere Samaritae eodem, quo Jacobus olim, loco habitantes. Ioh. 4, 12. Sed *Rama* quoque de tribu Benjamin fuit, Ios. 18, 25. nati ex Rahel. Credibile est, gladia-

tores ab Herode tam subito emissos in finibus Bethlehem *usque ad Rama* pervenisse: nam valde vicinae erant, Iud. 19, 2. 9. 13. Ezr. 2, 24. 26. unde Ieremias, sacerdos ex terra Benjamin, eum cladis terminum notavit. — *κλαίονσα*) i. e. *κλαίει, flet*, Hebraismus. — *οὐκ ἤθελε παρακληθῆναι, recusavit solatium capere*). Phrasis, qua luctus ingens exprimitur. — *οὐκ εἰσὶ, non sunt*) Sic Gen. 42, 36. *ἰωσήφ οὐκ ἔστι, συμεων οὐκ ἔστι*. 1 Reg. 20, 40. *οὗτος οὐκ ἔνν*. Hebr. *אין אישׁ non est*: singulari numero, distributive. Suos singulae filios praecipue lugent, vel etiam unicos. nam etiam unica proles in plurali *liberorum* nomine ponitur. erant bini et paulo minores: quare non facile una duobus orbari potuit. Res accurate praedicta. Alii singularem numerum referunt ad Messiam, quem mulieres interfectum putarent, aut expulsum dolerent.

v. 20. *εἰς γῆν, in terram*) Manebat Josepho libertas eligendi tantisper oppidi vel regionis; sed tamen in terra sua oportebat adolescere Emmanuelem. — *τεθνήκασι, mortui sunt*) Pluralis concise significat, et Herodem esse mortuum, neque alios jam esse ullos, qui insidientur. [*Quanta hostium copia, contra Christum subinde insurgens, funditus periit!* V. g.] — *οἱ ζητοῦντες τὴν ψυχὴν*) Phrasis LXX-viralis.

v. 22. *βασιλεύει*) *Regnabat* Archelaus, sive carebat *regio* ille nomine sive gaudebat. — *ἐφοβήθη, timuit*) sollicitus de puero: veritus, ne Archelaus imitaretur odium paternum. — *ἐκεῖ*) שׁמָה LXX. *ἐκεῖ, illuc*. saepe. — *ἀπελθεῖν, discedere*.) Maria, sine dubio etiam Joseph, Nazarethae habitabant prius. — *μέρη, partes*) Colligi hinc potest paupertas Joseph, qui non haberet certam sedem, quam potissimum repeteret. — *τῆς γαλιλαίας, Galilaeae*) Hoc non obstabat, quo minus patriam Christi scire possent attentae animae.

v. 23. *ἐλθὼν κατοικήσεν εἰς*) Sic c. 4, 13. Id est, *habitatum concessit*, vel, *habitavit*, coll. Act. 7, 4. Sic Gen. 13, 18.: *ἐλθὼν κατοίκησε περὶ τὴν θοῦν*. — *ναζωράετ*) Hebr. נָזָר Graecis τ finale est T. — *ναζωραῖος, Nazarenus*) Vitam privatam, id est, longe maximam aetatis partem, Jesus in oppido *Nazaret* transegit: unde *Nazareni* Ei cognomen in frequentissimo hominum, ei vel deditorum vel infensorum, sermone, atque in ipso crucis titulo tributum est. Hoc ipsum est, quod prophetia, hic a Matthaeo citata, pridem indicarat. Sunt, qui totum implementum in allegoria etymi *Nazaret* quaerant: atque id quidem plane ex נָזָר (non ex נָצַר quo Judaica abutitur acerbitas) peti oportet. nam Hebraicum נ per Σ semper exprimitur, Ζ autem Hebraeo נ ubique, etiam in *ναζωραῖος*, respondet. Constans est haec regula, cui nemo, nisi contrariis exemplis prolatis, obniti jure potest. Respice, quae solidissimus in hoc genere Hillerus docet, Syntagm. hermen. p. 347. seqq. et Onom. sacr. p. 695. 701. 893. eaque confer ad I. H. a Seelen Medit. exeg. p. 632. Pertinet hoc ad etymologiam nominis *Nazaret*; sed allegoriam nondum statuminat. Neque enim cur *naziraeatum* leviticum Christo adscribamus, causa est ulla, Matth. 11, 19. neque est, cur aliquo significato vocabuli נָזָר scopum prophetiae exauriri putemus. Christum e *Bethlehem* exiturum per Michaeam est praedictum: *Bethlehem a pane* nomen habet: *panis* vitae Christus. quis autem eo, quod panis vitae Christus est, Michaeae prophetiam impletam esse dixerit? Oppidum, ubi natus est Christus, prophetia designatum agnoscimus. Pari modo oppidum, ubi

Idem adolevit, quin etiam solenne cognomen, quod inde exstitit, indicatum est, oraculo illo, *Quoniam Nazaraeus vocabitur*. Itaque particula *ὅτι*, ut solet in testimoniis citandis, praefixa est ab evangelista. Quanquam quo tempore floruerit ille propheta, per quem hoc praedictum est: utrum oppidum *Nazaret*, cujus nulla in V. T. alia fit mentio, jam tum aliquo numero fuerit, nec ne? ipsene propheta ille *Nazarenus* civis fuerit, et insignem hunc versiculum Nazaretæ deposuerit? utrum sermone solo, [*Multa enim elocuti sunt prophetae, scriptis eorum publicis haud inserta*. V. g.] an etiam stilo cum comprehensum posteritati reliquerit? unde Matthaeus acceperit? quis novit? quid nosse attinet? In coelo alia sidera haemisphaerium alterutrum, alia utrumque illuminant, alia varios ortus et occasus habent. In terris flumina aliquando visui mortalium se subducunt, donec ex occultis meatibus iterum erumpunt. Sic divina oracula varietate admirabili dispensantur. Exemplum plane singulare praebet locus Iohanneus de Tribus in coelo testantibus, quem per multa secula ignoravit orientalis ecclesia, occidentalis autem et Africana semper, quamquam non ubique, celebravit. Hoc sane, *Nazarenus vocabitur*, minus aut cognitum a plerisque aut intellectum fuit: alias Galilaea, ipsaque Nazaret, non ita contenta fuisset. Ioh. 1, 47. 7, 52. Recteque multi pridem negarunt, hunc versiculum in Scripturis V. T. exstare. Eadem est igitur ratio ejus, atque prophetiae Henochi, per S. Judam demum in literas N. T. relatae, et sic obsignatae: eadem, atque apophthegmatis illius, quod a Domino prolatum, apud evangelistas non obvium, Pauli ore et Lucae stilo laudatur Act. 20, 55. Neque vero habent Judaei, quod causentur, in N. T. citari aliquid, quod non exstet in V. T. Ipsi enim multa vetera narrant, quae nihilo magis ibi exstant. Proverbia Salomonis a cap. 25, 4., prophetia Azariae, epistola Eliae, et multa ejusmodi alia, ubi delituere, donec libris V. T. v. gr. 2 Chron. 15, 2. seqq. 24, 12. longis post temporibus inserta sunt? Certe nil causae erat, cur Matthaeus hoc fingeret, si ipsius tempore mera fuisset novitas. Tali modo plus nocuisset toti causae christianae, quam profuisset. Alia ei suppetebant sat multa prophetiarum in Jesu Nazareno impletarum specimina. Qui excellentem hunc versiculum dilutius interpretantur, ut conficiant, cum hic vel illic in Scriptura V. T. contineri, ii revera prophetiis antiquis unam detrahunt: qui vero τὸ ὀνόμαζεν, *Nazarenus vocabitur*, diserte olim editum existimant, hi homogeneam testimonii totius prophetici partem agnoscunt; adeoque integritati Scripturae revera consulunt, et simul simplicitatem tuentur. conf. Calov. Bibl. ill. et Rus. T. I. Harmon. evang. p. 284. *Nazareni* cognomen quis habiturus sit? non additur in versiculo. Videlicet ubicunque in prophetiis aliquid occurrit a Messia non alienum, id de Messia, quamvis non expressa ejus sit mentio, accipiendum venit. Plura tamen duobus hisce verbis in perbrevis vaticinio cohaesisse verba, credibile est. Conveniens erat diuturnior hujus monumenti occultatio cum ratione vitae Christi privatae in latebris oppidi *Nazaret* agenda, et fidei sanctorum probandae, et perfidiae malorum judicandae. Ioh. 1, 46. seq. 7, 41. seq.

Posteaquam palmariam ac propriam *Nazareni* nomenclaturam in ipso oppido *Nazaret* positam fuisse, evictum habemus: nunc demum, etymon et patriae et cognominis Christi, haud inane esse, Consecrarii in loco statuimus. Christus, filius Davidis Bethlehemitae, non est vo-

catus Bethlehemita; quare in etymo oppidi Bethlehem non perinde mysterium quaeritur. Vocatus est Christus *Nazarenus*. fecit id quidem hominum sermo; imo vero fecit providentia Patris. Non temere Pilatus, ut tribus linguis cardinalibus *Jesum regem Judaeorum* categorice scriberet et scriptum retineret, gubernatus est: non temere accidit, ut *Nazarenum* et Pilatus simul scriberet, et alii, antea posteaque, dicerent. Nomina *Jesu*, *Christi*, *Emmanuelis*, et reliqua, quod sonant, id revera exhiberi, innuunt: unum *Nazareni* cognomen, omine carere, recte negaveris. נָזָר est *regii capitis insigne*: et נִזְרָה Hillero interprete est oppidum, quo vertex montis coronatur. Itaque *Nazareni* cognomen Germanice exprimi posset: *Zu Cronberg hat der Geerönte gewohnet*. Vid. Psalm. 132, 18. Solent locorum nomina pro ipsa re significata poni. omittimus *Veronenses*, *Placentinos*, *Laudicenos* Latinorum: major Scripturae gravitas. *Kanani-tes* etiam *Zelotes* dictus, et a patria et a virtute. Matth. 10. 4, Luc. 6, 15. Vid. omnino Es. 63, 4.

C A P U T III.

v. 1. Ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, in diebus illis) In Evangelistariis haec formula meram vim habet inchoandi sermonis: sed in Evangelistis plus valet. hoc loco denotat: *Jesu habitante Nazaretæ*. c. 2, 23. *) Notatur non breve, sed nulla majori mutatione notabile intervallum. — παραγίνεται) Suaviter iteratur hoc verbum v. 13. Saepè LXX id in praesenti ponunt. — ἀκηροῖσσαν, *praedicans*) clare. Congruit mox, vox. *Baptista, praedicans*: duae partes officii Iohannei. — ἐν τῇ ἐρήμῳ) in deserto) v. 3.

v. 2. μετανοεῖτε) Amabile vocabulum v. 8. 11. *mutate sensum*, induite sensum regno coelorum dignum, regalem, coelestem. Sic ipse Jesus Christus, sic apostoli praedicare coeperunt: sic Dominus Iohannem iussit scribere, Apocalypsi ineunte. — βασιλεία, *regnum*) Vid. ad c. 4, 17. — οὐρανῶν, *coelorum*) Plur. שָׁמַיִם. Haec phrasis, *regnum coelorum*, apud solum Matthaeum exstat, ut Judaeis, quibus scribebat, opinionem regni *terreni* eximeret.

v. 3. οὗτος, hic) Complura sunt individua in N. T. quae in veteri praedicta sunt. — γὰρ, enim) Causa, cur Iohannes ita exoriri tum debuerit, uti v. 1. 2. describitur, quia sic praedictum erat. — φωνὴ κτλ. vox etc.) V. Luc. 3, 4. not. vox, sc. est. — βοῶντος, *clamantis*) Iohannis. Similis locutio, Rom. 10, 15. *pedes nunciorum*. — ἐν τῇ ἐρήμῳ, in deserto) non, in templo, aut in synagogis. Sunt, qui construant, in deserto parate etc. quia sic postulent accentus apud Esajam. Sed si id voluisset evangelista, mox parallelum illud בְּצִרְבָּה in solitudine rependisset. Nunc haec inter se respondent: *praedicans in deserto: vox clamantis in deserto*. v. 1. 3. Res eodem recidit. ubi vox, ibi auditores, qui jubentur parare viam, ibi etiam adventus Domini. Matthaeus etiam mox c. 4, 15. quiddam ab accentibus hebraicis diversum tenet. Conf. Hebr. 3, 7. not. — ὁδόν, viam)

*) Josephus, quum Iohannes in publicum prodiret, vix in vivis adhucdum fuit. Is nimirum spectatur, de quo per prophetas dictum est, *Nazaraeus vocabitur*. Nazaretæ Jesus a reditu ex Egypto ad Iohannis usque proditum commemoratus est. *Harmon.* p. 65.

Una est via primaria: et haec multas *τριβους semitas* complectitur. — *Κυρίου, Domini*) Hebr. יהוה pro quo Hebraei posteriorum seculorum אדני dixerunt. LXX verterunt κύριος. Hoc loco innuitur Christus. Nomen *Dominus*, de Christo, variam in N. T. habet significationem, pro rerum, temporum, et loquentium varietate. In dictis e V. T. allegatis saepe respondet nominibus יהוה et אדני quorum alterum majestatem ejus, ut Filii Dei, alterum gloriam ejus, ut Messiae etiam spectat. Homines, inter quos ambulabat, eum sic appellarunt, pro diverso fidei suae captu. Apostoli et fideles deinceps saepe simul spectarunt ejus dominationem et potestatem in suos et in omnia, in ipso etiam statu exinanitionis, sed magis in statu exaltationis: ubi interdum additur pronomen *meus*, quod tetragrammato יהוה non additur. — *εὐθείας*) *rectas*.

v. 4. αὐτός) *ipse*. Prosopographia insignis. Habitus quoque et victus Johannis praedicabat, congruens cum doctrina et officio. qualis poenitentium esse debet, talem hic minister poenitentiae semper habuit. conf. cap. 9, 14. 11, 18. not. — ἀπὸ τριγῶν καμήλου, *de pilis cameli*) Vestis erat parabilis et aspera, minus exquisite texta. coll. Marc. 1, 6. — καὶ ζώνην δερματίνην περὶ τὴν ὀσφῦν αὐτοῦ) Sic LXX, 2 Reg. 1, 8. de Elia: καὶ ζώνην δερματίνην περιζωσμένος τὴν ὀσφῦν αὐτοῦ. Zona Johannis erat, ut Eliae, non ex corio, sed *ex pelle*, sine magno paratu. Non sine causa commemoratur amictus multorum Sanctorum in Scriptura; etiam Baptistae, ipsiusque Jesu Christi. — τροφή, *cibus*) *Potus*, intelligitur ex Luc. 1, 15. — ἀκρίδης,) Lev. 11, 22. לַחֲמִי LXX ἀκρίδης, animal vescum. — μέλι ἄγριον, *mel agreste*) sua sponte fluens. 1 Sam. 14, 25. Locustae poterant interdum deficere.

v. 5. πᾶσα, *omnis*) ex omnibus partibus.

v. 6. ἐβαπτίζοντο) *baptismum accipiebant*: Medium. — ἐξομολογούμενοι) *ἐξ. libere diserteque* (non modo in aurem Johannis) *fatebantur, peccata, sua*. Vera confessio peccata etiam individualia, ut olim apud sacrificia pro peccato, citat, quanquam non singulatim enumerat. Medium ingenue tenet inter laxum formulae generalis ab-usum et inter angustias confessionis auricularis. Sic animam sublevat. In baptismo poenitentiae confitebantur peccata sua: in baptismo Christi confitebantur Christum.

v. 7. πολλούς, *multos*) qui partim perseverarunt baptismum accipere, (coll. v. 11.) partim justo Johannis elencho deterriti recessisse videntur. Ceteri longe plurimi ne *veniebant* quidem c. 21, 25. Luc. 7, 30. — φαρισαίων καὶ σαδδουκαίων, *pharisaeorum et sadducaeorum*) Sectae diversae. — αὐτοῖς, *illis*) pharisaeis praecipue, sed populo quoque, ante baptismum. v. 11. Luc. 3, 7. Saepe verba factum comitantia posterius recensentur. 2 Sam. 1, 16. 15. — γεννήματα, *progenies*) Familiae variae. — ἐκιδνῶν, *viperarum*) Hoc opponitur gloriationi de patre Abrahamo. (Conf. c. 23, 33. — τίς, *quis*) q. d. -Vos aliis viam monstrare videmini: quis autem vobis monstravit? Supponit, futuram esse iram: esse rationem effugiendi, in proximo: ab ea alienos esse pharisaeos et sadducaeos. — ὑπέδειξεν, *monstravit*) Compositum verbum respondet simplici. Approbat accessum eorum, sed sub magna conditione. — φυγεῖν, *fugere*) per baptismum. — μελλούσης, *futura*) in quam *incurrant* per impenitentiam regnum coelorum repudiantes. Eadem *ira* appellatur postea, *re-*

niens. 1 Thess. 4, 10. Simul refutatur error *Sadducaeorum*, resurrectionem negantium. — ὀργῆς, ira) quae venit in destructione urbis, et in extremo iudicio.

v. 8. ποιήσατε) fert. — καρπὸν ἄξιον) *Dignum fructum*, singulari numero, a *Pharisaeis et Sadducaeis*, apud Matthaeum; *dignos fructus*, plurali numero, a *populo*, apud Lucam, postulari ait *Origenes*. Ad rem quid intersit, non equidem perspicio. Ipsum vocabulum *fructus* saepe collectivum est: et in Iohannis praeconio, singulari numero, *sterilitati* opponi potest; plurali numero, *ubertatem* infert. Homines, arbores: itaque fructus, poenitentia ipsa. — τῆς) Construe cum καρπὸν. sic ἄξια τῆς μετανοίας ἔργα. Act. 26, 20. — μετανοίας) *Μετανοία* est *mentis transmutatio* et omnis mali retractatio, qua id irritum optatur et infectum.

v. 9. μὴ δοῦναι) Verbum δοῶ (perinde ut φάσκω, et particula ὥς, et Latina, *prae me fero, ostendo, puto, videor, apparet, species*,) interdum veram rem eamque conspicuam, interdum speciem inanem, quam quis vel sibi vel aliis objicit, denotat. Itaque h. l. sensus est: *potestis quidem aliquo modo ita dicere; sed ea re non debetis placere vobis.* *) — λέγειν, dicere) secure. — τὸν Ἀβραάμ, Abraham) quippe cuius posteritas non deficit. — λέγω γὰρ ὑμῖν, dico enim vobis) Formula gravissima, in re maxima, a viro magno adhibita. conf. c. 5, 18. not. — δύναται, potest) Iudaei putabant, se non posse excidere. — ἐκ τῶν λίθων) ex his lapidibus, et undecunque, uti ex gleba Adamum. Deus non est alligatus ad legem successionis in ecclesia. — τούτων, his) Lapidēs certe, eosque fortasse indigitavit Iohannes, qui Josuae tempore in Jordane erecti fuerant, ut testimonio essent, populum Israël per Jordanem intrasse terram promissam, Deoque eam debere, non sibi. Sermo instar adagiū, ut Luc. 19, 40. — τέκνα, filios) spirituales. Filii secundum carnem erant, qui tamen dicuntur genimina viperarum.

v. 10. ἤδη δέ, jam vero) Antitheton: futura. v. 7. — καὶ, etiam) Ubi gratia se exhibet, ira quoque ingratis ostenditur. Non modo fieri potest, ut puniamini, sed etiam prope est. — ῥίζαν, radicem) Non modo ramis intentata est securis. — δένδρων, arborum) Iudaeorum: Luc. 13, 7. s. ad quos gentes erant lapides. — κείται, jacet) etsi ictus nondum coeptus est. — ἐκκόπτεται, excinditur) Praesens. sine mora. — πῦρ, ignem) Hebr. 6, 8.

v. 11. ὑμᾶς, vos) Phariseos igitur non exclusit Iohannes a baptismo. — ἐν ὕδατι, in aqua) Huic parti respondet finis in hoc versu. Quanquam non tam baptismum, quam se ipsum Iohannes extenuat: et rursum aquae antitheton hoc uno loco ignis ille dicitur, sed Spiritus sanctus ubique. — εἰς μετάνοιαν, in poenitentiam) Huic parti respondet v. 12. — δέ, vero) Antitheton pertinet non solum ad baptizantes; sed etiam ad baptizatos, (Act. 1, 5. vos:) et ad diversa tempora. — ὀπίσω μου, post me) Decebat, Iohannem nasci paullo prius, quam Messiam. — ἐρχόμενος, veniens) statim, v. 13. — ἰσχυρότερός μου, valentior me) quem magis, quam me imbellem, timere et colere debeatis. Suam potentiam non esse magnam; Christi, infinitam, ut Dei, esse, [quam vel ad salutem vel terribili modo ne-

*) Nihil non homines, justitiarum praesertim, corradunt, ut rejecta poenitentia Deum sibi vindicent. V. g.

mo sit quin experiatur, V. g.] docet Iohannes. v. h. mox, et v. 12. Non statim dicit: *Messias post me venit*, sed paraphrasi rem occultius et tamen augustius exprimit. Dixit autem hoc Iohannes, cum jam maxime floreret. Act. 13, 25. — βασιάσαι, ferre) sicut minister calceos fert, quos herus aut poposcit aut demi jussit. Ps. 60, 40. — αὐτός, Ipse) In hunc credite. Act. 19, 4. — ὑμᾶς, vos) quotquot illum suscipietis. — βαπτίσει; baptizabit) abundanter impertiet, Tit. 3, 6. Act. 2, 3, 4, 17. 10, 44. eoque se valentorem ostendet. Spiritus et ignis vim habet maximam. — ἐν, in) Differentia Iohannis et Christi. Ioh. 4, 33. — πνεύματι ἁγίῳ, Spiritu sancto) Vid. Luc. 3, 16. n. — καὶ πυρὶ, et igne) Hoc habet Lucas, Marcus non habet. Quare etiamsi incerta esset apud Matthaeum lectio, nil esset periculi: certum est autem, hunc quoque scripsisse καὶ πυρὶ, et igne. Spiritus sanctus, quo Christus baptizat, igneam vim habet: atque ea vis ignea etiam conspicua fuit oculis hominum. Act. 2, 3.

v. 12. οὗ, cuius) Et hoc, et αὐτοῦ ejus ter cum vi positum, ostendit potestatem Christi. οὗ-αὐτοῦ, Hebraismus. — τὸ πτύον, ventilabrum) Id Evangelium est. — ἐν τῇ χειρὶ, in manu) jam jam. Totus sermo Iohannis, adeoque initium evangelii, prorsus convenit cum extrema clausula prophetiae V. T. apud Malach. 3, 19—24. ubi nexus rerum a Mose ad coronidem prophetiae veteris, ab hac ad prodromum et Christum, huiusque diem pantoeriticum exquisite et solenniter declaratur. — αὐτοῦ, ejus) Nec prodromus, nec ullus apostolus hoc ventilabrum habebat, eodem modo, ac Dominus Jesus. Solatium imbecillitatis ministrorum: Dominus faciet. Non vana est sine viribus ira illorum. — ἄλωνα, aream) In area sunt viatores: in horreo, victores. — αὐτοῦ, suam) Hebr. 3, 6. — καὶ συναῖξει τὸν σῖτον αὐτοῦ εἰς τὴν ἀποθήκην, et congregabit triticum suum in horreum) Aut omittendum est αὐτοῦ suum,*) aut construendum cum ἀποθήκην, horreum, [quod recte Lutherus fecit. Not. crit.] coll. Matth. 13, 30. triticum congregate in horreum meum. Idem Dominus tritici est, qui horrei: idem vero etiam horrei, qui areae. Luc. 3, 17. — ἄχυρον, paleam) [quanquam tritico subinde non ab-similem. V. g.] palea non venit sub censum. — πυρὶ, igne) Quivis aut igne baptizatur, aut igne comburetur. Nil est tertium. — ἀσ-βέσω, inextinguibili) Videte igitur, ut peccata vestra prius deleantur. Job. 20, 26. Impium comedet πῦρ ἄκαυσον. vel potius ex cod. Alex. πῦρ ἄσβεσον. (quod verbum alias LXX non haberent:) ut πῦρ ἂν ᾧ sit ignis nullo statu extinguendus.

v. 14. διεκάλειν, prohibebat) Nondum scierat Iohannes, hunc esse Christum: scierat tamen, Christum in proximo esse, eumque ad baptismum affore, et signo evidenti indigitatum iri. Ioh. 4, 33. interea, ut primum Jesus videt, ex sympathia illa, qua in utero comotus fuerat, et ex aspectu ejus gratiosissimo judicat, hunc baptismi candidatum esse Christum, eamque sententiam scite cum prae-via protestatione [qua decore cautum fuit, baptismi humilitas utne Christi honori quidquam derogaret. V. g.] expromit. **) Vid. Luth.

*) Quod aestimio marginis Editionem b. Auctoris convenit; quanquam Versio germ. alterum dilemmatis membrum, Lutheri approbatum sequatur. E. B.

**) Signo deinceps, quod Deus promiserat, post baptismum acceden-

postill. eccl. ad h. l. Fest. Epiph. Part. III. ed. Spen. f. 95. 96. — *ἐγώ, ego*) Credibile est, ipsum Iohannem non fuisse baptizatum. Luc. 1, 15. fin. — *χρῆσαν, opus*) Nam majoris est alias baptizare: minoris baptizari, et ea re ad baptisten venire. — *ὑπὸ σοῦ βαπτισθῆναι, a te baptizari*) baptismo tuo, in spiritu et igne. Si nostrum alter ab altero baptizandus est, ego is sum. — *ἔρχη, venis*) baptismum petens.

v. 15. *ἄφες, sine*) Comiter Iohannem ad silentium redigit. Huc refertur *ἀφίησιν sinit*. — *ἄρτι*) sine mora, hac una vice. — *οὕτω*) sic, ut ego ad te sim profectus. — *πρέπον, decorum*) Quod Iohanni non videbatur esse decorum, id erat maxime; quia justum. Decentia in divinis consiliis et operibus admiranda latissime patet. Hebr. 2, 10. 7, 26. Speciatim in sermonibus et actionibus Christi elucet ejusmodi Decorum, quod ab evangelistis tam bene expressum argumento est, illos a Spiritu S. actos scripsisse. neque enim id humani ingenii quamlibet excellentissimi fuisset. — *ἡμῖν, nobis*) Loquitur ut Iohanni nondum plane cognitus. Convenit, *mihi*, principaliter; *tibi*, ministerialiter. In mente Jesu poterat etiam hunc sensum habere: decorum est mihi et Patri meo, ut ego impleam omnem justitiam. v. 17. conf. Hebr. 2, 10. iterum. — *πληρῶσαι, ad implendum*) justitiam omnem. Id praestat, non Iohannes et Jesus, sed solus Jesus, in baptismo id ipsum recipiens. unde etiam ad passionem translata *baptismatis* appellatio: Luc. 12, 50. — *πᾶσαν δικαιοσύνην, omnem justitiam*) omnes justitiae partes, atque adeo hanc quoque, ceterarum majorum arrhabonem. Pro particulari justitiae intuitu, Iohannes videretur baptizandus a Jesu: pro *universo* justitiae ambitu, conversa res est. Hoc dixit Jesus, pro eo, quod ceteri, qui baptizabantur, quia peccatores erant, de suis *peccatis* confitebantur. Talis oratio non nisi Messiae ipsi conveniebat. In rebus summe humilibus tamen Filius Dei cavet juri majestatis suae. Ioh. 13, 7. s. 14, 30. 18, 5. 20. 36. — *τότε, tunc*) protinus.

v. 16. *εὐθὺ, statim*) Nil erat, quod eum diutius teneret, sic quoque *statim* resurrexit. — *ἰδοὺ, ecce*) Res magna et nova. — *αὐτῷ, ei*) Id plus est, quam si Matthaeus scripsisset, *super eo*. — *οἱ οὐρανοί, coeli*) Plurale.

v. 16. 17. *καὶ, et*) Gloriosissima apparitio S. Trinitatis, et documentum, quid fiat, quando nos baptizamur. nam non sibi baptizatus est Christus. Et Spiritum S. accepit, quo nos baptizaret. Ioh. 1, 33. — *εἶδε, vidit*) Jesus: Marc. 1, 10. nec non Iohannes. Ioh. 1, 32. — *ὡσεὶ περιστερὰν, sicut columbam*) Conf. Gen. 8, 10. s.

v. 17. *φωνή, vox*) Apertissima Dei patefactio. Tales illae, quae memorantur Act. 2, 2. s. Ex. 19, 4. 9. 16. 40, 34. s. Num. 16, 34. 42. 1 Reg. 8, 10. s. 18, 38. — *οὗτός ἐστιν, Hic est*) Marcus et Lucas scribunt, dictum esse, *Tu es*. Matthaeus sensum expressit. *Hic*, dictum c. 17, 5. Assentit fides: *tu es Filius Dei*. c. 16, 16. — *ὁ*) Articulus bis positus summam habet emphasin. — *υἱός, Filius*) Ioh. 1, 18. 3, 16. — *ἀγαπητός, dilectus*) Possit hoc videri esse nomen, coll. cap. 12, 18. ut duo sint praedicata haec: Hic est *Filius meus*: est *Dilectus*, in quo beneplacitum est mihi. Sed epitheton esse, patet ex

---

te tanto magis confirmatus fuit, atque testimonio de Jesu, DEI Filio, gerendo aptatus. *Harm.* p. 146.

Luc. 3, 22. *Amor est quiddam naturale, quia Hic est Filius: beneplacitum*, quasi superveniens, quia *facit*, quae Patri *placent*. *Dilectus*, unicus: qui amorem patris non cum alio partitur. — *ἐν ᾧ. in quo*) *Ἐν, in*, maxime notat objectum, deinde etiam causam. Objectum beneplaciti paterni est Filius per sese, et in Filio omnes et omnia. Phrasis LXX viralis. conf. not. ad Col. 2, 18. — *εὐδόκησα, beneplacitum est mihi*) Verbum *εὐδοκᾶν*, et *εὐδοκία*, adhibetur, vel quum id, quod egomet habeo atque ago, mihi allubescit, vel quum id, quod alter. Utraque notionis pars huic loco congruit, de beneplacito Patris in Filio. Est aeterna *σοργή* erga Unigenitum, est comitas perpetua erga mediatorem, et in illo erga nos, filios reconciliatos. Additur c. 17, 5. *eum audite*. tum enim de passione dicturus erat. nunc id non additur; nam initio idem illud docuit duntaxat, quod Pater dixit, *Hic est Filius meus*.

C A P U T IV.

v. 1. *Τότε, tunc*) ex baptismo. — *ἀνέχθη, sursum ductus est*) Hierosolyma versus, impulsu puro. — *εἰς τὴν ἔρημον, in desertum*) desertiorem partem illa parte, de qua c. 3, 1. — *πνεύματος, a Spiritu*) sancto. c. 3, 16. — *πειρασθῆναι, ut tentaretur*) Tentatio haec specimen est totius status exinanitionis Christi: omniumque tentationum non solum moralium, sed spiritualium maxime, epitome, quas machinatus est diabolus ab initio. — *ὑπὸ τοῦ διαβόλου, a diabolo*) LXX int. hebraicum *יָדוּ* fere vertunt *διάβολος*: tantum 1 Reg. 41. bis terve exprimunt *σατάν*.

v. 2. *νηεῦσας jejunans*) sine dubio virtute baptismi. Jejunio connotatur etiam abstinencia a potu. — *ἡμέρας, dies*) In his diebus, in hoc secessu, maximae res intercesserunt inter Deum et Mediatorem. — *τεσσαράκοντα, quadraginta*) Memorabile tempus, etiam in vita Mosis et Eliae. Sed Mosis status, sine cibo, erat lautus: Christi, quod magis mirandum, humiliationis. Eliae antea cibum attulerat angelus: Christo postea angeli plures ministrarunt. XL dies habuit Jesus, antequam prodiret in publicum: XL dies, quasi praeparationis causa, ante ascensionem. — *ὑστερον, postremo*) Hactenus non tam fuerat tentatio, quam ad eam praeparatio. conf. v. seq. init. — *ἐπείνασε, esurivit*) Fames, tentatio valde acerba. *Sitim*, in passione expertus est. Conferri potest haec tentatio cum illa, quae describitur Gen. 3. Tentator simili arte usus est. sed quam protoplasti rem male gesserant, eam Christus restituit.

v. 3. *προσελθὼν, accedens*) visibiliter. Tempus captavit Tentator. [*Eo videlicet anni tempore in deserto debebat Jesus, quo nox longior, ferarum rapacitas excitator, tempestas inclementior, neque frugum aliqua vel in arboribus vel alicubi fuit copia*. Harm. p. 149.] — *ὁ πειράζων, Tentator*) qui nollet sciri, se esse Satanam. Et Christus demum in fine Satanam appellat v. 10. postquam satanas satanitatem, id est, superbiam, singularem characterem, plane prodiderat. Sic artem nequissimam arte divina delusit. Videtur tentator sub schemate *γραμματέως, scribae*, apparuisse; quia *τὸ γέγραπται, scriptum est*, ei ter opponitur. — *εἰ, si*) Sic quoque v. 6. Et dubitat Satan, et in dubitationem conatur adducere; vera eripere, falsa persuadere. Conditione sollicitat, quod de coelo

cap. 3, 17. categorice pronuntiatum fuerat. — ἐπὶ, *dic*) Tentator agnoscit, qui Filius Dei sit, hunc esse omnipotentem. — οἱ, *hī*) id est, aliquis horum lapidum fiat panis. Luc. 4, 3. — λίθοι, *lapides*) Quasi diceret: *Versaris in deserto, quod lapides duros habet, panem non habet.* Immo alia ratione persentiscēs, tentator, hunc esse Dei filium. Mox initium faciet perdendi tui. Luc. 4, 34. 41.

v. 4. γέγραπται, *scriptum est*) Non provocat Jesus ad vocem de coelo locutam: non respondet ad argumenta tentatoris: adversus conclusiones ejus tenet scripturam solam ejusque τὸ ὄν. An filius Dei sit ipse, nec ne, relinquit in medio. Erga homines non saepe allegavit Jesus scripturam, sed dixit: *Dico vobis.* Adversus satanam unice illud dicit: *scriptum est.* i. e. quisquis ego sum, certe illud teneo, quod scriptum est. Omnes sententiae, quas proferebat, etiam per se erant indisputabiles; et tamen tenet illud: *scriptum est.* Quo ipso etiam exprimit, nunc se adesse, eum, qui scripturae esse satisfactorius: ostenditque scripturae gravissimam auctoritatem, ipsi satanae irrefragabilem. — οὐκ-θεοῦ) Dent. 8, 3. LXX, οὐκ-θεοῦ, ζήσεται ὁ ἄνθρωπος. Etiam in eremo vim hujus dicti senserat populus. Ejusdem libri caput VI. citatur versu 7. 40. unde tria dicta duae paraschae conjunctae וַיִּסְתַּח וַיִּבְרַח et וַיִּבְרַח habent; in *deserto* Israēlitis proposita; in *deserto* a Christo pro gladio contra tentatorem adhibita. Eo anni tempore, quo Moses dixerat, Jesus tentatus dicta adhibuit. — ζήσεται, *vivet*) Id expertus erat Jesus his XL diebus. Tam facile est sine pane vivere, quam ex lapide panem facere. *Ανάρμεια*, *praesens animi quies*, nil quaerere praeter *vitam*. Victurum se, sciebat Jesus. — ἄνθρωπος, *homo*) Non respondet tentatori de Filii Dei appellatione: sed quasi unus e multis, ad verbum scriptum alligatis, loquitur. Ac Mosis jam tempore sapientia divina iis verbis totum hoc testimonium expressit, quibus Salvator feriret tentatorem. Hieronymus: *Propositum erat Domino, humilitate diabolum vincere, non potentia.* — παντὶ ὄνματι ἐκπορευομένῳ) Sic Ps. 89, 35. τὰ ἐκπορευόμενα διὰ τῶν χειλέων μου. de promissione divina. Conf. LXX. Num. 30, 13. et Dent. 23, 24. de votis, item Ier. 17, 16. Num. 32, 24. Metonymia: *exitus oris*, i. e. res, quae ore nuncupatur. — διὰ) *per os*, adeoque *ex corde*.

v. 5. τότε, *tunc*) Matthaeus eo temporis ordine describit assultus, quo facti sunt. v. 8. 10. not. Lucas gradationem observat in locis, et describit desertum, montem, templum. c. 4, 1. 5. 9. Quae ordinis non modo innoxia, sed etiam salubris varietas argumento est, non alterum evangelistam ab altero scripsisse. Fortasse etiam tertii assultus quiddam ante secundum assultum tentator vibravit in Jesum, et alio alioque habitu apparuit. — παραλαμβάνει) Concise, id est: *assumit et ducit.* et sic v. 8. Verbo *ducendi* Lucas utitur, c. 4, 9. 5. Mirabilis potestas tentatori concessa; usque dum ei dicitur, *abi.* v. 10. Gregorius: *Nil mirum est, si Christus a diabolo se permisit circumduci, qui a membris illius se permisit crucifigi.* Satan ubique centat. conf. de mutatione locorum, Num. 23, 13. 27. Christus ubique tentatus est, omnibus locis, ubi postea erat munere functurus. — εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν, *in sanctam urbem*) ubi praesidium angelicum in primis sperandum videri poterat. — ἐπὶ, *super*) Quam vere in deserto, tam vere in pinnaculo et in monte fuit Jesus. — πτερύγιον, *pinnaulum*) in quod adscensus longe facilius fuerat, quam descen-

sus ex eo. Quodnam hoc fuerit pinnaculum, ambigunt antiquarii *). Christus per alta et profunda tentabatur.

v. 6. *γέγραπται, scriptum est*) Speciosissima tentatio, quae Scripturam videtur apposite allegare. Non dubium est, quin hujus dicti vim inprimis saepe senserit Satan as ex opposita sibi custodia piorum per angelos. — *ὅτι-περὶ σοῦ καὶ ἐπὶ κτλ.* Ps. 91, 11. 12. LXX, *ὅτι-περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάξαι σε ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς σου. ἐπὶ κ.τ.λ.* Fraus satanae potius est in falsa applicatione, quam in omissione. — *ἐπὶ χειρῶν, super manibus*) Id est, magna circumspeditione tuebuntur. — *λίθον, lapidem*) ex quo structum templum. Speciose psal- mum applicat tentator.

v. 7. *πάλιν γέγραπται, iterum scriptum est*) Etsi Satan as retor- quebat *τὸ scriptum est*: tamen Jesus id sibi non sinit quasi protri- tum quiddam extorqueri, sed ter adhibet. Scriptura per scripturam interpretanda et concilianda. — *οὐκ ἐκπειράσεις κτλ.* Sic plane LXX, Deut. 6, 16. Ex eorum interpretum usu *ἐκπειράζειν* non est signifi- cantius, quam *πειράζειν*. Hoc autem dicit Jesus: Meum non est ten- tando provocare Deum. — *Κύριον, Dominum*) Positum est hoc pro nomine proprio.

v. 8. *πάλιν, iterum*) Tertius conflictus: ut patet etiam ex verbo *abi*. v. 10. — *ὄρος, montem*) Novum tentationis theatrum. — *δεί- κνυσιν, monstrat*) ad oculos ea, quae horizon complecteretur; cete- ra, per enumerationem et indigationem fortasse. subtilis spiritus est satanas.

v. 9. *δώσω, dabo*) At Filius est heres: et quicquid potestatis ha- bebat satanas, propter hominum defectionem a Deo, id Christus, *va- lentior*, non per pactionem, sed per victoriam eripuit. Quae diabo- lus in tentatione non potuit persuadere Christo, ea perficiet per be- stiam, Ap. 13, 2. vasallum suum: et quae Christo obtulit, adversario illi conferet, regna mundi. — *ἐάν, si*) Magna superbia, regna mu- neri offerre, pro uno actu adorationis, id munus agnoscentis. [*Quae angelus Johanni non permisit, ea tentator a Jesu, Domino, postulat.* V. g. Sine dubio specie venerabili apparuit.

v. 10. *ὑπάγε, abi*) *Abi post me satana*, dixit Dominus Petro, Ipsum *prehendenti*, et, ne passionem subiret, prohibenti, eoque ser- mone Petrum in *locum*, qui discipuli esset, pedem referre jussit. Ad satanam vero dixit, *Abi Satana; abi*, non *post me*, sed plane *a me*. — *σατανᾶ, Satana*) Tentasti, ut explorares, quis ego sim: et ego tibi dico, quis tu sis. Tentatorem, quum is maxime *favere* vi- deri vult, *Satanam* appellat. [*Superbia enim, Satanam se esse, pla- ne demonstraverat.* V. g. — *Κύριον-προσκυνήσεις κτλ.*) Deut. 6, 13. LXX, *Κύριον-φοβηθήσῃ κτλ.* Pro timore convenienter ponit Je- sus *adorationem*. coll. v. 9. — *μόνω*) Sic LXX. qui etiam *μόνος* salvo sensu inseruere Gen. 3, 14. 17.

v. 11. *ἄγγελοι, angeli*) quos pugnam spectasse probabile est. conf. 1 Cor. 4, 9. 1 Tim. 3, 16. — *διηκόνουν, ministrabant*) sine dubio pro eo, ac tum opus erat, scil. allato cibo. conf. 1 Reg. 19, 5. s.

v. 12. *ἀκούσας δὲ ὅτι κτλ. audiens vero quod etc.* Nomen *Jesu* ponitur v. 17. non ponitur v. 12. nam haec periocha, v. 12—16. cum

*) Porticum fuisse (*Hügel, bedeckter Gang*), ex cujus summitate tremen- dus in profunda prospectus patebat, nullum est dubium. V. g.

superioribus connexa innuit, quomodo *Johannes* locum Domino fecerit: sed versu 17. seqq. describitur ipsum *Initium* preconii a Domino factum, qui includitur vocatio binorum fratrum, quare versu 18. iterum subauditur ὁ ἰησοῦς, *Jesus*, non exprimitur. — παραδόθη, traditus sit) in custodiam. (c. 11, 2.) Decrescente Johanne, crevit Christus *). — ἀνεχώρησεν, secessit) Idem verbum, simili in causa, c. 14, 13. — εἰς, in) Galilaeam, et quidem in partem Galilaeae ab Herode, et Johannis carcere remotiorem. Totam Galilaeam appellat Matthaeus in antitheto ad Judaeam, ubi tentatio fuerat. *Jesus* tum ex vita privata prodiit in publicum.

v. 13. ναζαρέτ, *Nazaret*) ubi hactenus habitarat. — παραθαλασσίαν, *maritimam*) v. 15. 18. ubi magna erat frequentia.

v. 15. γῆ ζαβουλὸν καὶ γῆ νεφθαλεὶμ ὁδὸν θαλάσσης πέραν τοῦ ἰορδάνου — ὁ πορευόμενος — καὶ τοῖς καθημένοις — ἀνέτειλεν αὐτοῖς) Es. 8, 23. 9, 1. LXX, χώρα ζαβουλὸν ἢ γῆ νεφθαλεὶμ καὶ οἱ λοιποὶ οἱ τὴν παραλίαν καὶ πέραν τοῦ ἰορδάνου — ὁ πορευόμενος — οἱ κατοικοῦντες — λάμψει ἐφ' ὑμᾶς. Arcissime cohaerent duo versus apud Esajam: quare ex priore partem topographiae sumit evangelista. Ex eodem climate, multi apostoli. Ps. 68, 28. Act. 1, 11. 2, 7. Ἡ γῆ, λαὸς, terra, populus: Appositio. — ὁδὸν) 77 LXX, ὁδὸν subaudi κατὰ. Topographia prophetica mirabilis; latitudine et longitudine ad punctum conveniente. — θαλάσσης, *maris*) v. 18. — πέραν τοῦ ἰορδάνου, *trans Jordanem*) עבר πέραν dicitur de limite non modo ulteriori, sed etiam citeriori. — γαλιλαία τῶν ἐθνῶν) *Galilaea* Israelitis habitata, *Gogitis* contermina, praesertim quod ad tribum Zabulon et Naphthali attinet. vid. Hilleri Onom. p. 816. *Galilaea* minus antea erat exulta: Hierosolymis erat arx cultûs levitici. itaque Judaei facilius debebant agnoscere: Galilaeis compensatur, quod non habuerant.

v. 16. πορευόμενος, *ambulans*) **) Gradatio triplex: *populus*

*) Decentissime captivitas Johannis hoc loco, et obitus ejusdem cap. 14, 3. in transitu quasi memoratur, non ut contigit res, sed ut ad aures Jesu pertigit. — Neque tamen longo intervallo captivitatis initium antecessit famam ad Christum perlatam. Joh. 3, 24. nondum in vincula coniectus, at in eo tamen erat, ut decresceret, v. 29. 30. Neque etiam c. 4, 1. custodiae mentio fit; et c. 5, 35. fuisse quidem dicitur *lychnus ardens et lucens*; sed inde non sequitur, eum tum temporis, ubi talia Christus de ipso asseruit, in carcere jam detentum fuisse (nam ne in illo quidem statu ardens lychnus et lucens plane non fuit): enimvero Johannes eo respectu in praeterito memoratur l. c., quod Judaei laetitiae ex Johanne quaesitae pertaes jam essent, et verum Lumen, *Jesus Christus*, splendore suo infinito Johannem, cereum quasi lychnum, jamjam obscurasset. Accedit, quod captivitatem, in eaque mortem Johanni instantem, praescivit Salvator. Johannes itaque semestri fere post muneris publici auspicia circa Pentecosten vinculis traditus est, exinde vero plenus propemodum annus ad obitum ejus effluxit. Qui plura tribus Paschata baptismo et morti Salvatoris interponunt, eos Johannis captivitati, minus opportune, biennium tribuere necesse est. Johannem quippe, captivitate haud exclusa, cito transire decuit. Unus Propheta magnus, *Jesus*, praecipuam temporis partem solus transegit in Officio suo. *Harm.* p. 183 s.

**) Lectio πορευόμενος in Ed. I. N. T. signo β distincta cum hac observatione Gnomonis propius convenit: sed Editioni d. A. 1753. τὸ πορευό-

ambulans: et sedentibus: in tenebris: in regione et umbra mortis: vidit lucem magnam: lux orta est illis. — Gravius est *sedere* tenebris detentum, quam *ambulare*. — εἶδε) *conspexit*. — φῶς, *lucem*) [quae mundum illustrat universum. V. g.] Nemo salvatur, nisi illuminatus. Act. 13, 47. — καὶ τοῖς καθημένοις) Ps. 107, 40.: *καθημένους ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου*. *Sedendi* verbum aptum notandae solitudini inertii. — *χώρῃ καὶ σκιᾷ*) *Ἐν διαὶ δυοῖν*. Situs regionis erat natura depressus: ei congruebat conditio spiritualis. — ἀνέ-τελεν αὐτοῖς, *orta est illis*) Hebr. כָּנַן *fulget, super illos*. Hoc sermonis incremento rependitur epitheton, μέγα, *magnam*, in inciso praecedente.

v. 17. ἤρξατο, *coepit*) Frequens verbum. innuit initium actionis saepe iterandae, aut deliberatae certe et amplae, vel etiam diutinae. [Sane Jesus docere in scholis prius jam coeperat, quam Nazareta. Capernaum venisset, Luc. 4, 13.: sed nunc, altius elata voce, ad κη-ρουγμα etiam vel ad proclamandum DEI regnum se contulit. Ipse Rex praeconem egit. Harm. p. 190.] — ἡ βασιλεία, *regnum*) Divini stili est elegantia, ut primum in abstracto dicatur venisse regnum, deinde in concreto rex, sive Messias. Illud initii occultis, hoc glorificationi congruit. Conf. not. ad Luc. 1, 35. nec non ad 2 Thess. 2, 3. — τῶν οὐρανῶν) *regnum coelorum*, id est, regnum Dei. c. 5, 3. coll. Luc. 6, 20. sic enim interdum apud Matthaeum etiam, procedente ejus libro, et semper in ceteris N. T. libris appellatur *), v. gr. Act. 1, 3. 28, 31. Rom. 14, 17. Frequens metonymia est, ut coelum pro Deus dicatur: eaque primis evangelii temporibus consentanea. c. 3, 2. Regni coelorum appellatione, libris N. T. fere propria, praecidebatur spes regni terreni, et invitabantur omnes ad coelestia. Sic appellatur cum prospectu ad consummationem Luc. 21, 31. Act. 1, 3.

v. 18. θάλασσαν τῆς γαλιλαίας, *mare Galilaeae*) v. 15, 23. — σίμωνα, *Simonem*) Simon, primus in sequela hac, primus mansit.

v. 19. δεῦτε, *venite*) Habet vim vocandi hoc verbum, cum connotatione momenti praesentis. c. 11, 28. 21, 38. etc. Id patet ex singulari δεῦρο. — ποιήσω, *faciam*) Potestas Christi Jesu. — ἀλιεῖς, *piscatores*) Jer. 16, 16.

v. 20. εὐθέως, *statim*) Prompta sequelae celeritas versu 22. notatur in Jacobo et Johanne, ubi εὐθέως exstat: eadem celeritas sub ver-

---

μενος ad signum γ ableganti, Vers. germ. respondet lectionem κατή-μενος exprimens. E. B.

*) Coelorum regnum, Poenitentia et Evangelium tres termini sunt, quibus praeter Matthaeum frequentissime utuntur Marcus et Lucas; Johannes, in Evangelio, nunquam. Easdem vero hic ipse res aliis locutionibus perquam venustis effert. Regnum DEI, ex reliquorum Evangelistarum more, appellat ille quidem, sed nonnisi in colloquio cum Nicodemo; idem istud subindicans, quando describitur Jesus ut Filius Dei, ut Vita, ut Lumen, ut Sponsus, ut Is, cui Pater omnia in manus, cui potestatem super omnem carnem, cui omnem iudicium tradidit, qui omnes denique ad se trahet, et quae sunt similia. Poenitentiam Johannes innuit, ubi τὸ superne nasci, ad Jesum venire, fidem suscipere, rel. urget. Evangelium idem est, quod testimonium nuncupare amat. Multum istae locutionum variationes lectorem attentum juvare queant: modo ne in verbis haereamus, sed virtus eorum cordis intima pervadat. Harm. p. 190 s.

bum *δεῦτε* v. 19. in sequela Petri et Andreae notatur, sive legas *εὐ-
θείως*, sive non legas. In ipso operis faciendi ardore, vocationem ac-
ceperunt. Sic Matthaeus, c. 9, 9. Beatum momentum! — *ἡκολούθη-
σαν, secuti sunt*) ingenue, sine celeri pactione de mercede. c. 19, 27.

v. 21. *μετά, cum*) Erant igitur juvenes, vegeto adhuc patre Ze-
bedaeo, utroque parente vivente. Johannes inde LXX annos vixit.
Jacobus inter apostolos primus obiit; Johannes diu superstes ei fuit.
[*Frequentius hi duo, quam Petrus et Andreas, conjunguntur in N. T.*
Vers. germ.] — *καταριίζοντας, parantes*) Hoc verbum dicitur de
instrumento, quod vel ad opus paratur, vel post opus reparatur.
Prius huic loco magis convenit. Utrumque par fratrum, ab ipso
opere, alio atque alio, promte magnaue obedientia discesserunt.

v. 23. *καὶ περιήγεν κτλ.*) Sic plane cap. 9, 35. [Item c. 4, 23.
Marc. 6, 6. Act. 10, 38. etc. *Hac lege brevi tempore insignem homi-
num multitudinem doctrina et miraculis suis adjuvit: discipulos eo
magis exercuit: id praeterea consecutus, ut nullum homines taedium
Ipsius, quin desiderium subinde fortius caperet.* Harm. p. 235. s.]
— *κηρύσσων, praedicans*) Doctrina in synagogis publica erat: sed
magis publicum *praeconium*. c. 10, 27. 11, 1. Conf. etiam Luc. 8,
39. Jon. 3, 2. 4. — *τὸ εὐαγγέλιον, evangelium*) Praecipua doctrina
Christi, evangelium: cetera, quae docuit, pertinebant duntaxat ad
impedimenta removenda. — *τῆς βασιλείας, regni*) Dei. In Scrip-
tura sacra perpetuo spectatur *Deus*. — *πᾶσαν, omnem*) Nemo
aegrotus, nemo mortuus, cui Jesus occurrebat, in morbo aut morte
mansit. — *νόσον, morbum*) *Νόσος, morbus* totius corporis: *μαλα-
κία, aegritudo* partis alicujus, cum dolore: *βάσανος, tormentum*.
v. 24. *μάστιξ, flagellum*. Luc. 7, 24. — *ἐν τῷ λαῷ, in populo*) In
populo Israël: et, in populo, ut promiscue offerebantur aegri, etiam
ii, quorum morbus publice notus erat. Joh. 9, 8. Act. 3, 10. At mira-
cula recentiora ex antro nescio quo homines saepe mutasve imagi-
nes ex composito protrudunt, quibus ea acciderint.

v. 24. *ἀπῆλθεν, abivit*) procul. — *ἀκοή*) *הקוץ LXX, ἀκοή*,
saepe. — *συρίαν, Syriam*) provinciam, cujus pars habebatur Palaes-
tina. — *προσήνεγκαν, obtulerunt*) etiam Syri. — *κακῶς ἔχοντας,*
male habentes) Miracula Jesu Christi ad hominum salutem compara-
ta. Joh. 6, 2. Matth. 11, 5. Act. 10, 38. — *δαιμονιζομένους, obsessos*)
Saepe conjuncta fit mentio aegrotorum et obsessorum. Act. 5, 16.

v. 25. *ὄχλοι, turbae*) Pluralis, ob multitudinem locorum. — *δε-
καπόλεως, Decapoli*) cis Jordanem et ultra. *Samaria* non memo-
ratur. — *πέραν ἀπο τῆς πέραν.*

C A P U T V.

v. 1. *Ἰδὼν, videns*) procul. — *ὄρος, montem*) superioremque
partem montis. Ibi oravit et apostolos designavit. Marc. 3, 13—19.
Luc. 6, 12—16. Postea venit in medium montem; Ipse cum discipu-
lis descendens, et populo ascendenti occurrens: ibi *sedet*, ad docen-
dum. Luc. 6, 17. not. *) Mons, pars terrae edita, coelo propior,

*) Nox Luc. 6, 12. memorata, *successit* miraculis Marc. 3, 10. et *prae-
cessit* miracula Luc. 6, 18. Vesperae utrumque miraculorum genus
dirimenti convenit, quod Matth. 5. initio dicitur; *Videns turbas as-*

sanctissimis actionibus opportuna. — προσήλθον, accesserunt) Proxima admissio et docilitas discipulorum recentium. [non duodecim saltem, sed et reliquorum. V. g.]

v. 2. ἀνοίξας, aperiens) Initium, studio factum, magnae rei pars magna. Phrasis scripturae in exordiis relationum de rebus magnis et deliberatis: vertit humeros, sustulit pedes, sustulit oculos, aperuit os. Act. 10, 34. Hic Fons coepit aquam fundere. conf. Matth. 13, 35. — ἐδίδασκεν, docebat) instruebat doctrina; solatio, hortatu, monitis. — αὐτοὺς, eos) discipulos. hos enim alloquitur, audientibus turbis. [quas tamen ipsas simul allocutus est. v. 17. V. g.] c. 7, 28. Duas Jesu homilias, quae omnium instar essent, copiose descripserunt evangelistae: alteram initio habitam publice, h. l. alteram, extremo tempore, privatim. Joh. 13. seqq. In praesenti scopus Domini est, docere veram justitiam, Es. 63, 1. in quo simul declarat, Se stabilitum venisse legem et prophetas; et redarguit surrogatam falso scribarum justitiam. In Exordio est invitatio dulcis I. ad communionem verae justitiae, in eaque beatitudinis, v. 3. s. II. ad communicationem ejus erga ceteros, v. 13. s. Tractatio est a v. 17. ad c. 7, 12. fin. in qua primis, etiam ad verbum, respondent ultima. Conclusio α. portam justitiae demonstrat, c. 7, 13. s. β. monet de pseudoprophetis, in alia omnia ducentibus et euntibus, v. 15. s. γ. hortatur ad faciendos hos justitiae sermones, v. 24. s. Persuasit doctor coelestis v. 28. s.

v. 5. μακάριοι, beati) Initiale hoc verbum, toties repetitum, indicat scopum doctrinae Christi. [Magna hic, per Dominum, beatitudo proponitur. Ebr. 2, 3. V. g.] Proponitur autem, per paradoxa plane eximia, beatitudo non solum per se, sed quatenus in Christo jam praesente omnibus animis capacibus praesto est. Tales in plebe latebant, neque erant nulli: c. 9, 36. s. 11, 28. Es. 29, 19. quamquam, ad ceteros, non multi. etenim beatus saepe connotat raritatem rei magnae. Sir. 34. (31.) 8. unde illorum, illi etc. ceteros, aliter affectos, excludit: coll. Luc. 6, 24. seqq. ubi vae exprimuntur. Sunt autem μακαρισμοὶ praedicationes beatitudinis septem absolutae, quibus notatur status piorum secundum se; et duae respectivae, respectu hominum. in utroque genere primo loco ponitur regnum coelorum, complexus beatitudinum. Omnes ordine enumerantur pulcerrimo. Conferri ex opposito possunt octo vae eorumque ordo, quae in scribas et pharisaeos pronunciantur c. 23, 13—16. 23. 25. 27. 29. Memoratur certe utrobique regnum coelorum, hinc v. 3. et ibi v. 13. misericordia, hinc v. 7. ibi v. 23. puritas, hinc v. 8. ibi v. 25. et persecutio, hinc v. 10. s. et ibi v. 29. s. nec dubium, quin etiam reliqua comata inter se conferri possint. In subjecto describuntur sancti, ut sunt nunc, in hac vita; in praedicato, ut erunt in illo die. Luc. 6, 25. 23. Quamquam sic verba sua instruit Salvator, ut simul innuat beatitudinem singulorum sanctorum in praesenti ineuntem, et populi sancti beatitudinem prophetice significet etiam in terra futuram. v. 5. — οἱ πτωχοὶ, pauperes) Vocativus aut expresse, aut in sensu. coll. v. 11. et Luc. 6, 20. neque obstat pronomen illorum. conf. c. 23, 37. not. Paupertas, fundus primus. Pauper est, qui non habet dice-

---

cendit in montem; insequente die reliqua sibi vindicante: Quum consedisset (post sanationes apud Lucam, quae stans perfecerat), discipuli ad Eum sui accesserunt. Harm. p. 242.

re, *hoc meum est*: et quum aliquid habet, non cogitat, quid habiturus sit, sed ex aliena liberalitate pendet. Opes, quae tali paupertate abnegantur, sunt vel spirituales vel naturales, et vel adsunt vel absunt. Tales virtutes cardinales et fundamentales a mundo contemnantur: quas autem mundus virtutes miratur, eae vel nullae sunt, vel falsae, vel christianarum virtutum duntaxat propaggines et appendices. — πνεύματι, spiritu) id est, in intimis suis. Hoc subaudiendum etiam in seqq. usque ad v. 8. ubi exstat corde. — ὅτι, quoniam) Quaevis ratio beatitudinis congruit cum praevia descriptione subjecti, et desumitur vel a contrario; nam opera Dei fiunt in mediis contrariis, 2 Cor. 4, 6. 7, 6. 12, 9. vel a talione benigna, proximave convenientia. — ἔστιν, est) jam. Praesens, in hoc versu, et futurum, in versibus sequentibus, se invicem connotant. — ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, regnum coelorum) quod Messias confert, in V. T. promissum. [Hoc vocabulo inchoatur haec tractationis pars et clauditur, v. 10. V. g.]

v. 4. 5. οἱ πειθοῦντες· οἱ πραεῖς· lugentes: mites) Mites, transpositis versiculis, Latini plerique praeponunt lugentibus. Et congruunt versus 3. 5. Beati PAUPERES spiritu, quia eorum est regnum COELORUM. Beati MITES, quia ii hereditate accipient TERRAM. עֲנִי פְּתוּחִים, עֲנִי פְּרָאִים, praesertim Ps. 37, 41. (ubi de hereditate terrae sermo est,) et 44. Sed manet ordo versiculorum. namque versui 3. subordinatur versus 4, et versui 5. subordinatur versus 6. Lugere latius patet, quam de suis contristari peccatis. 1 Cor. 5, 2. not. — *) παρακληθήσονται, consolationem accipient) Futurum tempus innuit promissiones in V. T. datas, et nunc praestandas. Luc. 16, 25. 2 Thess. 2, 16. Pauperes et mites, v. 3. 5. ut in solenni illo עֲנִי וְאֲבִירָךְ conf. etiam c. 11, 29.

v. 5. πραεῖς, mites) Fere tales hic nominantur, quos mundus proculcat. πρᾶος Romanis pravus, segnis. — κληρονομήσουσι, hereditabunt) Futurum. Mites videntur ubique importunitati terricolarum cedere: ac tamen terram occupabunt, non brachio suo, sed hereditate, auxilio Patris. conf. Ap. 5, 10. Interea dum impiorum usurpatio manet, tamen omnis fructus ordinatur ad mitium commoda. In omnibus his sententiis beatitudo in coelo et beatitudo in terra se invicem connotant. Ps. 37, (36,) 41. οἱ δὲ πραεῖς κληρονομήσουσι γῆν, καὶ κατατροφήσουσιν ἐπὶ πλεθρῇ εἰρήνης. Quin haec summa est totius illius Psalmi. vid. ibid. v. 3. 9. 22. 29. 34.

v. 6. οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες, qui esuriunt et sitiunt) qui sentiunt, se per se non habere justitiam, qua se Deo hominibusque probent, eamque vehementer desiderant. Describitur fides, convenienter initio N. T. — τὴν δικαιοσύνην, justitiam) Justitiae auctorem plane se hic praestat Jesus, v. 10. s. 20. c. 6, 1, 11. Non significatur hic jus fori humani, sed divini. Hic versus est centrum hujus periochae, et thema totius homiliae. Non dicit, beati justī, ut mox dicit, beati misericordes etc. sed, esurientes et sitiētes justitiam. Justitia mera suo tempore iis obtinget. 2 Petr. 3, 13. Es. 60, 21. — χορτασθήσονται, saturabuntur) justitiā, Rom. 14, 17. Haec erat ipsius Jesu pastio: Ioh. 4, 34. coll. Matth. 3, 15. Hanc saturitatem suis

*) Voculā αὐτοὶ innuitur, contraria eventura esse aliter affectis. V. g.

propinat hoc ipso sermone toto, et promittit proponitque hoc ipso versiculo.

v. 7. *ἐλεήμονες*) Graecum *ἔλεος*, unde *ἐλεήμονες*, hebraico *רחם* respondet, neque tantum ad miserabilia pertinet objecta.

v. 8. *καθαροὶ τῇ καρδίᾳ*, mundi corde) Non sufficit puritas ceremonialis. Cordis virtutem docet Jesus. cordis puritas et castitatem complectitur et immunitatem a ceteris inquinamentis peccati. — *τὸν θεὸν ὄψονται*, Deum videbunt) Promittitur clara cognitio de Deo jam nunc, sed iis verbis, quae magis proprie in aeterna vita implentur, 1 Ioh. 3, 2. 3. 6. Conf. de contrario, 1 Thess. 4, 5.

v. 9. *εἰρηνοποιοὶ*, pacifici) factores pacis legitima omnis inter discordes, dissidentes, bellantes. — *υἱοὶ*, filii) Quanta dignitas! — *θεοῦ*, Dei) qui est Deus pacis. — *κληθήσονται*, vocabuntur) erunt et cluent.

v. 10. *οἱ δεδιωγμένοι*, qui persecutionem patiuntur) v. 11. *δεδιωγμένοι*, qui se contulerunt ad sustinendam persecutionem. Jam nunc denuntiat Jesus, quid Ipse, quid sui a mundo sint accepturi. Indicat autem gradatim. *jugum* dicit c. 11, 29. *crucem*, c. 16, 24. coll. Marc. 8, 34. Matth. 10, 38. de *cruce* ad solos discipulos dicit. — *ἕνεκεν δικαιοσύνης*, propter justitiam) propter me. v. seq. Conf. cap. 10, 39. 42. 16, 25. 18, 5. 19, 12. 29.

v. 11. *ὀνειδίσωσιν*, conviciati fuerint) coram. subaudi, homines, Hi inferunt contumeliam per verba; *persecutionem*, re ipsa. — *ὑμᾶς*, vos) Jesus loquitur interdum in prima persona plurali, de se et hominibus, ubi agitur de re plane externa, Ioh. 11, 7. aut ubi tanquam ignotus loquitur, c. 3, 15. Ioh. 4, 22. sed plerumque in secunda; quod ipsum significat, non esse Eum conditionis communis. v. 12. s. 20. Joh. 6, 49. 10, 34. 14, 9. 20, 17. — *εἰπωσι*, dixerint) absentes.

v. 12. *χαίρετε*, gaudete) Gaudium non solum affectus est, sed etiam officium Christiani, Phil. 4, 4. et in adversis gradus patientiae summus ac nervus. — *ἀγαλλιᾶσθε*, exultate) ut etiam alii gaudium vestrum sentiant. — *ὅτι*, quoniam) Licet ergo de mercede laetari. — *ὁ μισθός*, merces) ex gratia. Mercedis vocabulum dicit quiddam ultra beatitates ex ipsa justorum indole pullulantes. ideo dicitur, *gaudete*. — *τοὺς προφῆτας*, prophetas *) qui de Christo testantes odium subie-re: Act. 7, 52. quorum magnam scitis esse mercedem. *Persecutio* fuit non modo apud rudes gentes, dum ad evangelium adducerentur: sed semper, in V. et N. T. 1 Joh. 3, 12. 13.

v. 13. 14. *ὑμεῖς*, vos) primi discipuli et auditores Messiae. [Vos, Christiani, filii DEI, v. 16. V. g.] *Sal* et *lux* in natura sunt prima et latissimi usus. Saepe in scriptura res eadem methaphoricis verbis enuntiatur, ut attentio nostra excitetur: deinde ubi non ita, ut debebamus, intellexerimus, et interim caecitatem nostram senserimus, propriis verbis aperitur. — *τῆς γῆς τοῦ κόσμου*, terrae: mundi) Terra per se sale; mundus, luce caret. — *εἰ*, si) Non affirmatur h. l. sal ad fatuitatem recidere: sed sub conditione ostenditur, quae sit ratio salis terrae. — *μωρανθῇ*) Galenus, in Glossis Hippocr. *μεμωρωμένα*, τὰ ἀναίσθητα. Marc. 9, 50. *ἄναλον γένηται*. Salis est, saporem habere et dare: huic saporis opponitur insulsitas, fatuitas, va-

*) τὰς πρὸ ὑμῶν, ait, per v, non πρὸ ὑμῶν, per η. Ipse ante Prophetas fuit. V. g.

lor amissus. — ἀλισθήσεται, *salietur*) Impersonale, nec sal (Marc. l. c. nec terra aliunde condietur. — ἔξω, *foras*) procul ab omni usu oeconomico. — καὶ, *et*) adeoque. — καταπατεῖσθαι, *conculcetur*) Nil est *tritius*, quam qui vult divinus haberi, ac non est. [*Merum seculi hominem non tantopere dedecet sua vanitas.* V. g.] — ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, *ab hominibus*) obviis quibusque. Haec τῶν articuli vis.

v. 14. *) ὄρους, *montem*) Apposite, coll. v. 1. De re conf. Ap. 21, 10.

v. 15. καίτοι, *Impersonale: subaudiendum, οἱ καίτοι.* conf. c. 7, 16. — ὑπὸ) *sub*, i. e. pone. Luc. 8, 16. ὑποκάτω.

v. 16. ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, *coram hominibus*) omnibus. — ὅπως, *ut*) Particulae vis non tam super verbum *videant*, quam *glorificent*, cadit. — ὑμῶν — ἔργα, *vestra opera*) opera, non vos; splendorem, non lychnum. [*Sequitur*, Patrem vestrum; non, vos ipsos. Cf. c. 6, 2. V. g.] — τὸν πατέρα ὑμῶν, *Patrem vestrum*) qui vos Sui similes genuerit. [*Ubique bonum opus videris Deum, glorifica, ob filiorum sanctitatem.* 1 Petr. 2, 12. V. g.] In hac concione tota Deum ut Patrem nobis ostendit *Filius*, idque locupletius, quam omnes olim prophetae.

v. 17. μὴ νομίσητε, *nolite putare*) Sermo concisus per metonymiam consequentis: Nolite putare, timere, sperare, me doctorem similem esse doctorum, quibus assuevistis, istorumque more soluturum esse legem. qui illud putat, putat etiam hoc. [*Perquam vulgaris est haec opinio.* V. g.] — ἦλθον, *veni*) Ergo Jesus erat, antequam veniret. Sic, *inveni*, c. 8, 10. — καταλύσαι, *dissolvere*) Composito *dissolvere* opponitur verbum *implere*; et simplici *solvere*, et *docere*, opponitur *facere et docere*. Ex quo verborum vis apparet. illa dicuntur de toto, Lege; haec de praeceptis singulis. *Dissolvere etolvere* est irritum facere. — τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας, *legem aut prophetas*) Prophetas nonnulli ex Judaeis minoris faciebant, quam Legem. Junguntur etiam c. 7, 12. — πληροῦσαι, *implere*) factis et dictis praestare, ut *omnia fiant*, quae lex postulat. v. seq. fin. [*Non fuit novae legis conditor: sed sua Ipse obedientia legem implevit, et, quomodo per Suos impleatur, docuit.* V. g.] Rabbini agnoscunt, Messiae esse, Legem perficere.

v. 18. ἀμήν, *amen*) Amen, sermone ineunte, solus Jesus ad confirmandum adhibuit, apostolus nullus. Apud Hebraeos interdum jurisjurandi vim habuisse, docet Wagenseil. in Sota p. 379. et ubicunque in hebraeo est אֲמֵן Chaldaeus habet קִיָּא *constans ego*: et קִיָּא apud eundem passim pro נִשְׁבַּע ponitur. v. Lud. de Dieu ad h. l. et Kimchi ipsum אֲמֵן interpretatur קִיָּא. In Novo tamen Testamento non est iuramentum propriè. nam ei respondet καὶ et ἀληθῶς. Luc. 11, 51. 24, 3. coll. Matth. 23, 36. Marc. 12, 45. Est tamen asseveratio gravissima, ei propria, qui per se ipsum et per veritatem suam asseverat: et a dignitate personae loquentis aequipollet iuramento, praesertim ubi geminatur, vid. Ioh. 1, 52. not. Servatur hebraica vocola in omnibus linguis. [*et retinenda est in transferendo, ut in fine, sic*

*) Verbo οὐ δύναται innuitur, non opus esse coacta simulatione: neque etiam lychnus, dummodo non sufflaminetur, non potest lucere. V. g.

in principio sententiae. Eadem ratio aliorum verborum hebraicorum. Not. crit.] — λέγω ὑμῖν, dico vobis) Haec formula, Domino frequens et propria, summam habet auctoritatem, denotatque saepe rem ab Ipso pronunciatam, quae secundum rationes speciales neque in V. T. expresse legitur, neque aliunde evidenti argumento patet, sed ab Ipso ex occultis sapientiae scientiaeque thesauris primum promittitur, ut assensus auditorum sola ejus affirmatione nitatur, socordibus praecisa excusatione in posterum. Prophetae soliti sunt dicere in tertia persona, **יְהוָה** dicit Dominus: apostoli, scriptum est: at Christus, in prima persona: *Ego dico vobis*, v. 20. 22. 26. 28. 32. 34. 39. 44. 6, 2. Ioh. 3, 3. 14, 12. 25. etc. Conf. Ioh. 4, 21. 14, 25. nott. Paulus in prima persona semel iterumque loqui coactus, valde limitat, Rom. 12, 3. 1 Cor. 7, 7. Correlatum hujus *Dico vobis* et *fides*: quae per hanc ipsam formulam, pro modo illius temporis, in limine videlicet Novi Testamenti, tanquam fundamentum ponitur. Minus saepe Christus, nec nisi singulari de causa, scripturae loca allegat: sua auctoritate decore nititur. — **ἕως ἄν παρέλθῃ**, donec transeat) Verbum **παρέλθῃ** modum consummationis seculi in medio relinquit. — **ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ**, coelum et terra) machina solidissima. — **ἰῶτα**, jota) in alphabeto hebraico litera minima, maxime elementaris, et in qua Keri et Chetib persaepe differunt, ut promiscue videatur abesse vel redundare. In Codice Hebraeo 66420 jota numerantur. Graeci jota saepe subscribunt aut praetermittunt. — **κεφαλαία**, apex) literae appendix, aut portio, linea, qua litera a litera, ut **ב** a **ב** vel **א** a **א** distinguitur, vel sonus a sono, ut punctum vocale aut accentus: denique quicquid ullo modo in lege pertinet ad divinam voluntatem significandam, vel ejus significationem adjuvandam. — **οὐ μὴ**) **οὐ μὴ** semper habet subjunctivum, neque emphasis nimium debet extendi. sic v. 20. 26. — **παρέλθῃ**, praeteribit) Colligi hinc potest integritas scripturae. Nam scriptura nisi integra esset, non posset perspicui impleta. — **ἀπὸ τοῦ νόμου**, a lege) Subaudi, et a prophetis. Pars minima legis opponitur toti mundo. — **ἕως ἄν**, donec) Nam justitia habitat in novis coelis et terra nova, 2 Petr. 3, 13. — **πάντα**, omnia) Legis. Antitheton, unum. v. seq. — **γένηται**, fiant) Facta sunt et fiunt per Jesum Christum, etiam in Christianis: non erant facta ante illum.

v. 19. **λύσῃ**, solverit) Oppositum, facere v. 19. Solvebant scribae, qui sibi magni videbantur. Idem verbum, *solvere*. Ioh. 7, 23. 10, 35. — **τούτων**, horum) Relativum spectat ea, quae sequuntur v. 22. 28. etc. — **τῶν ἐλαχίστων**, minimorum) Praecepta haec, *Non occides* etc. non sunt minima in se; nam. his tota lex continetur: sed quatenus vere explicata subtilissimos etiam affectus et motus animae et linguae regunt, et sic hominibus, cum aliis collata, minima videntur. — **καὶ**, et) Et ponitur, non *vel*; quia sermo de doctoribus v. 20. [Quod quisque facit, id ipse docet, in praeceptis minoribus. Nullus falsorum doctorum eo insaniae progreditur, ut mali nihil mahum bonive nihil bonum praedicet. V. g.] — **ἐλάχιστος**, minimus) Resp. minimorum. Ploce. Pro eo ac nos tractamus verbum Dei, Deus nos tractat Ioh. 17, 6. 11. Ap. 3, 10. Parum, notat paene nihil: inde *minimus*, nullus. (nam nihili faciebant v. gr. iram:) conf. v. 20. *non intrabitis*. [Regni coelorum haeredes, ubi de tali quaestio inciderit, dicent: parvus est, nullus est. V. g.] Aliud notat

ἐλάχιςτος h. l. aliud ὁ μικρότερος in regno coelorum c. 11, 11. — ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, in regno coelorum) injustum non ferente. — ποιήσῃ καὶ διδάξῃ, fecerit et docuerit) Idem ordo verborum Act. 1, 1. fecerit, omnia, v. 18. nam ne unum quidem solvere licet. — οὗτος, hic) Pronomen amplificans. c. 7, 21. (in Lat.) Luc. 9, 24. Ioh. 7, 18. — μέγας, magnus) Praecepta omnia ei sunt magni, praesertim in suo complexu, v. 18. ideo magnus vocabitur.

v. 20. ἐὰν μὴ περισσεύσῃ, nisi abundaverit) Justitia nostra, etiamsi legi satisfecerit, nunquam tamen περισσεύσει, redundabit, ultra legem: sed scribae et pharisaei putabant, suam justitiam redundare. eam debemus vincere. Cum περισσεύσῃ conf. περισσὸν, v. 47. Ultra Phariseos et ultra publicanos veniendum, v. 48. — ὑμῶν ἡ δικαιοσύνη, vestra justitia) Ὑμῶν, praepositum, majore emphasi opponitur scribarum et pharisaeorum justitiae. [quae optima tum temporis censebatur. V. g.] Alii, ἡ δικαιοσύνη ὑμῶν. Justitia illa, cujus specimina dantur v. 19. 22. s. Non perimit hic sermo justitiam fidei: sed sermo Jesu Christi, ante glorificationem ipsius, medium quasi tenet inter Mosen et apostolos. — πλεῖον τῶν i. e. πλεῖον τῆς δικαιοσύνης τῶν κτλ. — γραμματέων, scribarum) Jesus justitiam suorum non jubet esse majorem justitia Mosis, quasi lex Mosis fuisset imperfecta, quae tamen facientibus promittebat vitam; et erat justa, sancta, bona, spiritualis, Rom. 7, 12. 14. sed majorem justitiā (quod tamen vocabulum eleganter omittitur) scribarum et pharisaeorum, qui ceremonialem et forensem, morali missa, tutati sunt. Pharisei urgebant traditiones; scribae, sive *karai*, literam, quae erat scripta et lectitabatur. Scribarum maxime videbatur esse, docere; pharisaeorum, facere. Mosen non nominat, sed impersonaliter ait, dictum esse. — οὐ μὴ εἰσέλθῃτε, non intrabitis) c. 18, 3. Ioh. 3, 5. 1 Cor. 15, 50.

v. 21. ἠκούσατε, audistis) ex publica lectione, cum assensu. In N. T. remittuntur doctores ad lectionem legis, populus ad auscultationem. Ioh. 12, 34. Rom. 2, 13. 18. — ὅτι ἐγὼ εἶπα, dictum esse) Locutio impersonalis: cui eleganter opponitur, Ego dico. Dixit Moses, vere: dixerunt interpretes Mosis, sensu imminuto, v. 31. 43. sensum Mosis et sensum interpretum non distinxere auditores. Expressum ad Mosen, sed mitius antitheton est c. 19, 8. 9. Moses permisit: dico autem vobis, quo loco ego non additur. Nulla enim pugna est inter Mosen et Christum: a Mose et Christo aberant Judaei. Mosis legem non excedit sermo Christi, c. 7, 12. nam concupiscentia, v. 28. etiam in lege prohibetur: Rom. 7, 7. sed quae legi vera detraxerant scribae, Ipse restituit; quae falsa affinxerant, (vid. v. 43.) detergit. Antitheton: ego autem dico. qua formula Christus per suam auctoritatem, ut si nullus unquam fuisset Moses, nam servus domino cedit, simpliciter omnia constituit, nec legislatoris, nec interpretis habitu, sed ut Filius, voluntatem Patris sui patefaciens, c. 7, 21. coll. c. 3, 17. Lex perfecta est: quicquid Salvator prohibet h. l. aut jubet, etiam lex prohibuit aut jussit. Intima cordis ea judicat, Rom. 7, 14. sed ob durum cor populi saepius externa exprimit. Ideo Dominus ait: Ego vero dico vobis: non, Moses autem dixit vobis. In multis aliter affecti erant Judaei tempore pharisaeorum, quam tempore Mosis. — τοῖς ἀρχαίοις, antiquis) patribus, tempore Mosis. Cum veteri ac primitiva norma convenire videri volebant scribae, antiquitas

tenenda, sed genuina. [*Scilicet non Mosis tempore laxior ista legis interpretatio antiquis proposita est, sed Scribarum Pharisaeorumque tempore. Ipsi antiquitatis nomine, ut fit in controversiis religionis vel pravis moribus, novationes suas incrustabant.* V. g.] Antitheton, vobis. unde patet, τοῖς ἀρχαίοις, antiquis, non esse casu sexto: faciliorque est constructio: dictum est antiquis, id est, ad antiquos, quam, ab antiquis. — οὐ φονεύσεις, non occides) Jesus incipit a praecepto apertissimo. — τῇ κρίσει, judicio) דין κρίסעס, judicium inferius per singula oppida, XXIII judicum, qui etiam capitis damnare poterant. Dativus, τῇ κρίσει, hoc valet, quod ad judicium attinet. et sic mox, τῷ συνεδρίῳ, quod ad synedrium attinet. nam ἔνοχος dicitur absolute.

v. 22. πᾶς, omnis) Hoc opponitur laxae scribarum sanctioni. — ὁ ὀργιζόμενος, qui irascitur) vel affectu diutino vel motu subito. — τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ, fratri suo) Haec appellatio indignitatem irae ostendit. — εἰκῇ) Plane humanum haecce glossa sensum redolet. [*quam recte omisit Lutherus.* Not. crit.] Qui sine causa irascitur, nimis iracundus est: ne pharisaei quidem sine causa irasci fas esse docuerunt. Etiam si causa sit irascendi, nulla esse ira debet. Deus etiam cum causa prohibet odisse, qui inimicos diligere jubet. Tertull. de spectaculis c. 16. Vicissim Magistratus, occidens eos, qui occidi debent, recte facit: nec tamen dicitur, Non occides sine causa. — ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει, reus erit judicio) i. e. homicida est, coll. v. 24. [*Quicquid enim miti amori repugnat, id, contra vitam insurgens, homicidium spirat* V. g.] Ut spectator cupidus mulieris, adulter est: sic osor fratris, homicida est, 1 Joh. 4, 15. Non innuuntur hoc versu tres gradus poenae humanae: nam neque judicii synedrionique fuit iram et raka vindicare; neque vallis filii Hinnom locus fuit supplicii ullius, nedum supplicii aliunde quam ab judicio synedriove inflicti, nedum supplicii ob stulti convicium. Itaque judicium et synedrium assignatur irae et raka, tanquam primo et secundo gradui homicidii, primum et secundum poenae gradum in gehenna (conf. v. 30.) merentis: tertioque homicidii gradui, stulti convicio, proprie assignatur gehenna ignis, et innuit poenam gehennae ardentiorē. Est ergo metonymia consequentis. reus est judicio etc. i. e. est homicida in primo, secundo, tertio gradu. Reatus civilis denotat reatum spirituale ad culpam et poenam. — εἴπῃ, dixerit) corde vel etiam ore, semel aut diu. — ῥακᾶ, raka) Vocula hebraica, Hebraeis, ut Lightfoot docet, frequens: cujus vim graeca nulla exprimit. Medium quiddam notat inter iram et stulti appellationem. [*Oscitantia per eam vel praeceptum agendi ratio exprobrari solebat.* V. g.] Raka Syris idem notare, quod tu, contemptim prolatum, ait Chrys. ad h. l. Alii derivant a Syr. rak, sput. fy interpretis vetus Anglicus. ריקים dicuntur homines leves, Jud. 9, 4. 11, 3. 2 Par. 13, 7. et sic κενός, Jac. 2, 20. Elenchus etiam formulas hominum triviales et mores obvios speciatim debet tangere. v. 34. s. 1 Cor. 15, 32. Jac. 2, 3. 4, 13. — τῷ συνεδρίῳ, synedrio) magno, hierosolymitano, in totam gentem, LXXII judicum, graviora supplicia decernenti. — μωρεῖ, stulte) Acerbissimum convicium, [*et hodiernum valde usitatum,* coll. v. 34. V. g.] negans sensum communem, quo qui caret, est insana-bilis et deploratus. conf. fatuum factum fuerit, v. 13. not. Perpar-

ce vocabulo *μωρός* utuntur LXX int. sed frequenter Siracides. — *ἐνοχος ἔσται εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός*, reus erit in gehennam ignis) Locutio concisa, scil. *ut detur in vallem Hinnom*, ubi morticina et cadavera insepulta jacent, et tandem comburantur. Non exstat *γέννα* vocabulum apud LXX. et in N. T. utitur eo Matthaeus, Marcus, Lucas, Jacobus: Iohannes, Paulus, Petrus, Judas non utuntur. Ex Hebr. *גִּי הַיָּם* *vallis lamenti* deducit Hill. onom. p. 811. De igne vallis illius vid. Jer. 7, 31. s. etc. *εἰς* dicitur, ut *εἰς νόθους*.

v. 23. *ἐὰν οὖν, si ergo*) Non tum demum necessaria dicitur esse reconciliatio; nam *τὸ ἰβὶ* indicat, etiam prius *recordari* fas esse: sed hoc dicitur, Quicquid agis, vel si res optima, sanctissima et maxime necessaria jam suscepta sit, omnia relinque, dum reconciliatus sis Eph. 4, 26. Peccant, qui non nisi tum, quum S. Coenam accepturi sunt, cum fratre transigunt. Maxime tamen necessaria est reconciliatio, et maxime urgens in conscientia recordatio, rem divinam facturis. — *ἐπὶ, ad*) nam in altare offerre erat sacerdotis: et sequitur, *ante altare*. — *καὶ ἐκεῖ μνησθῆς, et ibi recordere*) Verbum Dei exprimit intimas cordis humani rationes. Inter rem sacram magis subit recordatio offensarum, quam in strepitu negotiorum. — *ἔχει, habet*) tanquam offensus.

v. 24. *ὑπαγε, πρῶτον, abi, primum*) Antitheton, *tunc veniens*. — *διαλλάγηθι, reconciliare*) ut Deo reconcilieris. — *ἐλθὼν, veniens*) non, *revertens*. Prior itio irrita.

v. 25. *ἵσθι εὐνοῶν, esto benevolus*) Benevolentia benevolentiam quaere, ipso opere. — *τῷ ἀντιδίκῳ, adversario*) cui pecuniam debes. coll. v. 26. Sermo parabolicus. Id inprimis valet de adversario, qui graves iras vel ultra mortem gerit. — *ταχὺ, cito*) Tarda est superbia cordis ad deprecandum et satisfaciendum. — *ἐν τῇ ὁδῷ, in via*) ad tribunal. — *μετ' αὐτοῦ, cum eo*) Actor solebat reum prehendere. — *παραδῶ, tradat*) Magna potestas adversarii. Deus, ut iudex, persequitur postulationem ejus, qui peragit. — *φυλακὴν, custodiam*) ubi totus ipse sis pignus debiti persolvendi.

v. 26. *ἕως ἄν, donec*) Debitor sibi relinquitur. c. 18, 34. Mirere, ab iis, qui hinc persolvendi facultatem inferunt, particulam *donec* urgeri potius, quam *novissimum* quadrantem. — *τὸν ἔσχατον, novissimum*) Adeo omnia exigit justitia! ne unum quidem quadrantem exigit aut ultra, quam debes aut citra *). — *ποδράντην, quadrantem*) Frequentissime ex lingua in linguam cum ratione traducuntur Substantiva, quibus res peregrinae appellantur.

v. 27. *ἐρρέθη, dictum est*) Homicidium et adulterium, aequae sunt peccata contra proximum, nec non vindicta: itaque non additur, *antiquis*, sed subauditur versu 27. 31. 38. 43. ex v. 21. Additur autem versu 33. ubi agitur de *juramentis*, adeoque de officiis erga Deum.

v. 28. *βλέπων, intuens*) Huc ref. *oculus*, v. seq. — *πρός, ad*) Particula *ad* determinat rationem intuitus. — *ἤδη, jam*) eo ipso. [Cor scilicet Deus spectat: in quo, hem! quae non eveniunt! V. g.]

*) O vanam veteris hominis et fallacissimam persuasionem, quā Deum nonnisi leviter exigere debita opinatur. Immo vero, nisi remissio intercedat, immensas culpas tollens; extrema hominis avaritia tantum rigorem non adhibet, quantum jure meritoque divina justitia observat. V. g.

v. 29. ὁ δεξιὸς, *dexter*) *Dextrum*, proprie in manu, promptius est et carius; inde etiam in oculo, pede etc. Zach. 11, 17. Exod. 29, 20. — σκανδαλίζει, *scandalizat*) ad male videndum; sicut manus ad male agendum. — ἔξελε αὐτὸν, *erue illum*) Non oculum, sed scandalizantem oculum: i. e. omnia facito dura tibi, donec desinat scandalizare te. Non materia, sed *concupiscentia*, qua oculus manusve viget, innuitur; haec enim in scandalo est anima oculi: perinde ut mox corpus dicitur pro homine. Qui in scandalo oculi id plane agit, ne videat, revera se ipsum excaecat. Vicissim posset aliquis oculum materialem eruere, et tamen concupiscentiam intus fovere. Par illud, *mortificate* Col. 3, 5. Saepe sententia negans exprimitur per affirmationem oppositi. v. 39. s. cap. 6, 17. — βάλε, *projice*) serio. Huc ref. mox, *projiciatur*. — συμφέρει, *expedit*) ad salutem. Non modo non nocet, sed etiam gloriosum erit. — ἀπόληται, *pereat*) [*Non reapse perit oculus; sed comparative incedit sermo, ut c. 18, 6. 8. 9. V. g.*] Vera sui abnegatio non constat minoris, quam amissio oculi etc. et est tam necessaria, ut praestet ipso oculo orbari, quam cum oculo peccare, nisi peccatum ab oculo separari posset. Oculus revera erutus, v. gr. martyri, restituitur in resurrectione. — ἓν, *unum*) Sane multos *unius* membri, v. gr. gulae, neglecta mortificatio perdit. — ὅλον, *totum*) Uno membro peccante, totus homo peccat et luit. — γένναν, *gehennam*) ignis aeterni c. 18, 8. s.

v. 30. χεὶρ, *manus*) A visu res abit ad actum.

v. 31. ὅς ἂν ἀπολύσῃ, *quicumque dimiserit*) Divortium pro re arbitraria habebant. — *) ἀποσάσειον, *repudium*) i. e. *libellum repudiij*. c. 19, 7. et apud LXX. Metonymia. [*Quasi nihil Moses, praeter formalia, spectaret, sentiebant. V. g.*]

v. 32. λόγου) לִשְׁמֵךְ *λόγος*, *causa*, cur aliquid rite fiat [*Quae etiam ad sequens incisum, καὶ ὅς ἐάν, pertinet. V. g.*] — ποιεῖ αὐτὴν μοιχεύσθαι, *facit eam moechari*) per alias nuptias, quarum potestatem dat divortium. — ἀπολελυμένην, *dimissam*) ex licentia scribarum.

v. 33. ἀποδώσεις, *reddes*) Ergo *pejere* est promissa non *reddere*. Inprimis ergo promissoriis juramentis interdicat Christus; quum homines de futuris *per* ea confirmant, quorum nil in ipsorum potestate est v. 36. Juramenta humana, de quibus Moses praecipit, quaeve sancti jurarunt, saepius ad confirmandum, rarius ad promittendum spectant. Et sane plures *pejerant* de futuris, quam de praeteritis: unde prudenter Romani, magistratus decedentes potius, quam ineuntes juramento obstrinxerunt. — ὄρκους, *juramenta*) res jurato promissas.

v. 34. μὴ ὁμῶσαι ὅλως, *non jurare omnino*) τὸ *omnino* utrumque, falso et vere, jurandi genus, non tamen verum juramentum universaliter prohibet. Verus juramenti usus in lege, non modo, uti divortium, permittitur, sed plane stabilitur, neque hinc a Christo tollitur, v. 17. Valde autem frequens apud Judaeos erat juramentorum abusus, ut ex formulis hic citatis patet, legitimo eorum usu obruto: neque perjurum eum putabant, qui *creaturas* in jurejurando quamlibet falso allegasset. v. Sam. Petiti var. lect. cap. 16. In Elle sche-

*) δότω non mandatum indicat, sed permissionem. V. g.

moth rabba sect. 44. hoc exstat Judaeorum placitum: *Ut coelum et terra transibunt, sic juramentum per ea conceptum transit.* Plane autem prohibetur res, dum abusus valde grassatus tollitur, verusque usus restituitur. Multi veterum christianorum simpliciter hanc literam acceperunt, eoque facilius juramenta ethnica declinarunt: vide tamen Ap. 10, 6. Ier. 23, 8. Es. 45, 23. (qui locus tempora N. T. spectat:) contra hodie periculum est, ne paucissima in tot juramentis vera sint; et in veris, paucissima necessaria; et in necessariis, paucissima libera, fructuosa, sancta et laeta. Multa ad pompam, ad calumniam, ad compescendas suspiciones justas comparata sunt. — *ἐν, per*) Id, per quod juratur, oppignoratur: ergo debet esse in potestate jurantis. Sacrilegus est, qui male jurat; v. 34. ss. Ita nec *per Deum* hoc sensu jurare licet, quod in casum meae perfidiae velim Deo me abdicare. hoc enim non est in potestate jurantis. Sed eo modo jurandum, qui in ipsa lege divina stabilitur, ut sit invocatio nominis divini. Etiam sollemnis formula, *Ita me Deus adjuvet*, non in illo, sed in hoc sensu accipienda est, ut emphasis cadat super vocem *Deus*. Certe haec interpretatio consulit juranti, et rem paulo faciliorem facit. — *τοῦ οὐρανοῦ, coelum*) Quanto gravius peccant, qui per Deum ipsum jurant! — *θρόνος, thronus*) Quanta Dei majestas! Non includitur coelo Deus; sed majestas ejus maxime in coelo patet.

v. 35. *εἰς*) Diff. ab *ἐν*. Solebant urbi Hierosolymorum optime precari. sensus ergo formulae hic erat: Ita salva sit urbs: ita expectat in urbem. — *πόλις*) *urbs*: sedes regia. — *τοῦ* *) *μεγάλου βασιλέως, magni illius Regis*) Ps. 48, 3. i. e. Messiae, cui coelum et terra (v. 34. s.) paret. Sic ipsum de se loqui non dedecet. c. 9, 38. 22, 43.

v. 36. *κεφαλῇ, caput*) Gravius etiam peccant, qui per *animam* aut *vitam* suam jurant. — *λευκήν ἢ μέλαιναν ποιῆσαι, album aut nigrum facere*) Fucus artis humanae non est albedo aut nigredo vera. Non modo non pilus, sed ne color quidem pili est in potestate hominis.

v. 37. *ὁ λόγος ὑμῶν, sermo vester*) quotidianus, ordinarius. — *ναὶ ναὶ, οὐ οὐ, est, est: non, non*) *Est* rei sit *est* dicti: *non* rei sit *non* dicti. Cf. 2 Cor. 1, 17. s. Jac. 5, 12. not. — *περισσόν, abundans*) Nimietas, vitiosa. — *ἐκ τοῦ πονηροῦ, ex malo*) Neutrum. v. 39.

v. 38. *ὀφθαλμόν, oculum*) scil. exiges. Ex. 21, 24. LXX, *ὀφθαλμόν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος*. Talio, poenarum convenientissima, ut in noxa majori, homicidio, et in minori, furto, sic in media. Lev. 24, 20. Frequens mutilatio in poenis etiam extra talionem; quidni in talione? Conf. Jud. 1, 7. **) Plus proficerent poenae, nisi nimis longe recederet humanum judicium a divinae legis sapientia, aequitate, severitate.

v. 39. *μὴ ἀντισηῆναι, non resistere*) Infinitivus pendet a *λέγω, dico*: ut Ap. 13, 14. *Malo resistere*, est par pari referre. — *ἀλλ', sed*) Exemplum citatur injuriae, privatae, forensis, curialis, v. 39. 40. 41. — *ῥαπίσει, caedet*) Alibi *ῥαπίσειν* est virgis, sed h. l. propter maxillae mentionem, alapa caedere. — *δεξιάν, dextram*) vel si-

*) Magnificus articulus. Not. crit.

**) Quod Magistratui praeceptum erat, id vindictae privatae tribuebant Scribae. V. g.

nistrum. Luc. 6, 29. Synecdoche. — *ἐσρέψον, praebe*) Prodest aliquando id ipsum proprie facere. [*Quod quando fieri debeat, prudentia spiritualis filios DEI docet. Verba Christi non humanae, ejusque naturalis vitae, sed aeternae Verba sunt. Quae stulta videntur mundo, secus apparent in Vita aeterna. V. g.*] Mundus contra ait: Duello tuam virtutem asserere. Huic opprobrio nominis christiani, huic malo resistere debebant, qui possunt; et, ut possent, operam dare. Unus homicida ex duello, castra reatu involvit. Doctrinas a Salvatore hinc datas multi ita diluunt et extenuant, ut ad justitiam scribarum et pharisaeorum delabantur, vel etiam infra eam.

v. 40. *χιτῶνα· ἱμάτιον· tunicam: vestem*) Invertuntur haec Luc. 6, 29. uti ibidem versu 44. coll. Matth. 7, 16. uva et ficus. Salvus est sensus: utrumque dimitte. *ἱμάτιον* pretiosius, quam *χιτῶν*. Marc. 13, 16. — *σοῦ, tuam*) jure.

v. 41. *ἀγγαρεύσει*) Vox Persica. *Angariare* autem poterant ii, qui publico nomine iter faciebant. vid. Vriemoet. observ. ad h. l.

v. 42. *αἰτοῦντι, roganti*) gratis sibi dari volenti, quamvis non optimo jure petat. — *δίδου, da*) uti Deus. Luc. 11, 10. — *τὸν θέλοντα, volentem*) etiamsi non valde obtestari audeat. — *μὴ ἀποσραφήs, ne aversere*) quamvis specioso praetextu.

v. 43. *τὸν πλησίον, proximum*) *Τοὺς πέλας* dici πάντας quosvis alios, apud Sophoclem et Aristotelem, notat Gatakerus Adv. misc. posth. c. 10. f. 527. — *μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου, odio habebis inimicum tuum*) [*Pessima Glossa! V. g.*] Abutebantur Judaei praecepto de gentibus quibusdam execratis, v. gr. Deut. 23, 7. nam etiam inimicos diligere jussi erant. Placita Judaeorum de odio inimicorum exhibet Christophorus Cartwrightus l. 2. Mellif. Hebr. c. 4.

v. 44. *ἀγαπάτε· εὐλογεῖτε· καλῶs ποιεῖτε· καὶ προσεύχεσθε· amate: benedicite: benefacite: et orate*) Quatuor sunt haec membra, quorum secundo et tertio veteres quidam carent, *Latinus* secundo, *Tertullianus* tertio, in libro de Patientia, c. 6. Quatuor igitur legenda sunt: quanquam primo fere continetur tertium, et secundum quarto, per *χρισμόν* unde Lucas secundum ac tertium transponit. Versu 46. repetitur τὸ *amare*: et τὸ *salutare* respondet τῷ *benedicere*. — *ἐπηρεάζόντων*) *Ἐπηρεία* est, quam infero non mei commodi, sed alieni detrimenti causa. vid. Not. ad Chrys. de Sacerd. p. 429. Igitur magni odii est indicium. Proprium antitheton: orate pro talibus; bona per preces eis conciliate, qui vobis bona eripiunt.

v. 45. *ὥπως γένησθε, ut fiat*) Ita fiunt filii, quum inimicos amant, ut jam ante habeant Patrem. Ploce: Filii fiunt filii, sicut discipuli fiunt discipuli, Ioh. 15, 8. Deus Israël factus est Deus Israël 2 Sam. 7, 24. Magna comitas, quod Deus filios suos non indignatur invitare ad sui imitationem. — *ὅτι, quod*) Ratio, sub qua Pater imitandus est. Ut Deus nos tractat et regit, sic homines inter se debent tractare et regere. — *τὸν ἥλιον αὐτοῦ, solem suum*) Magnifica appellatio. Ipse et fecit solem, et gubernat, et habet in sua unius potestate. — *ἀνατέλλει· βρέχει· oriri facit: pluit*) Pietatis est, de rebus naturalibus potius ita loqui, ut Deo acceptas referamus, quam impersonaliter dicere: *pluit, tonat*. Vid. c. 6, 26. 30. Job. 36, 27. s. cap. 37. seqq. Ps. 104: etc. Valde hoc urget Franzius de Int. p. 83. 632. *Pluvia*, magnum beneficium.

v. 46. *τίνα μισθόν, quam mercedem*) Deus locum mercedis dan-

dae apud nos quaerit. — *τελῶναι, publicani*) qui omnia ad quaestum referunt, sed in coelo nullum habent.

v. 47. *ἀσπάσησθε, salutetis*) Antitheton v. 44. *benedicite* etc. Ipsum verbum *amandi* v. 46. iteratur ex v. 44. sed quia ethnici non item benedicunt et orant: ideo hic pro verbo benedicendi et orandi ponitur verbum *salutandi*. — *ἀδελφός **) — *ἔθνηκοι, fratres — ethnici*) *Publicani* spectant *utilitatem* suam: *ethnici* quoque, officia *humanitatis* erga propinquos et *amicos*: et potius erga *consanguineos*. Ideo versu 46. allegantur *publicani*: versu 47. *ethnici*. — *τὸ περισσόν, quid egregium*) ut decet filios Dei. [*Non securum esse convenit, qui praeter communia et vulgaria nihil facit*. V. g.]

v. 48. *ὕμεις, vos*) prae illis. — *τέλειοι, perfecti*) in amore, erga omnes. (Col. 3, 14.)

C A P U T VI.

v. 1. *Προσέχετε*) Celeusma veteribus christianis frequens, *πρόσχε σεαυτῶ*. Sic enim LXX. hebraeum *רשמי* reddunt, in Deuteronomio frequens. [*Multifaria nobis a corde nostro, mundo et satana pericula intentantur*. V. g.] — *τῇν*) Hoc pendet a *μὴ ποιεῖν*. — *δικαιοσύνην, justitiam*) Ita similem figuram habet partium subsequen- tium, de eleemosyna, precibus, jejunio, tractatio, ut inter se collatae valide probent, hoc seorsum versu primo non partis primae portionem haberi, sed propositionem generalem. Scopus universi sermonis hujus est, docere veram *justitiam*, c. 5, 6. 40. 20. 6, 55. eique scopo congruit haec lectio. alii, *ἐλεημοσύνην ***). *Justitia* est totum: coll. c. 5, 6. not. sequuntur partes tres, *eleemosyna*, tanquam prae- cipuum officium erga proximum: *oratio*, erga Deum, v. 5. *jejunium*, respectu nostri, v. 16. Saepe hi tres respectus, erga Deum, erga nos, erga proximum, percurruntur. Rom. 2, 24. 22. 7, 12. 14, 17. 1 Cor. 6, 11. 13, 5. s. 13. Eph. 5, 9. 1 Tim. 4, 13. Tit. 4, 8. 2, 12. Hebr. 12, 12. s. — *θεαθῆναι, spectari*) *Theatrum* et *hypocrita* v. 2. sunt cognatae significationis.

v. 2. *μὴ σαλπίσσης ἔμπροσθέν σου, noli tuba canere ante te*) Affectata haec atque insolens ostentatio, *buccinandi* proprie, non abhorret a moribus hypocritarum apud Judaeos. conf. v. 5. 16. Buccina poterant convocari pauperes: id in ostentationem vertit hypocrisis. — *οἱ ὑποκριταί, hypocritae*) *Hypocrisis* est mixtura malitiae cum specie bonitatis, qua homo vel alios vel etiam se ipsum decipit. — *ἀμήν, amen*) Scit Jesus, quid sit divini judicii occulti. — *ἀπέχουσι, habent*) Metonymia antecedentis pro consequente. i. e. non sunt accepturi ullam mercedem apud Patrem coelestem, v. 4. [*Mercedem habent, laudem humanam*. V. g.]

v. 3. *μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά, nesciat sinistra*) tantum abest, ut buccinam teneat. Ne tu quidem, quod facis, recolas.

v. 4. *ἐν τῷ κρυπτῷ, in abscondito*) Pii lucent, et tamen latent. — *ὁ πατήρ σου, Pater tuus*) Numero singulari *Pater meus* dicere

*) *Lectionem q̄ils margo Editionis 2dae, nec non Vers. germ. praefert lectioni ἀδελφός; quod secus se habuerat in Ed. maj. d. a. 1754. E. B.*

**) *Cui lectioni minorem aliquanto valorem margo Edit. 1. tribuerat, quam Edit. 2. E. B.*

Unigeniti proprium esse, observat Ioh. Despagne: at *pater tuus* dicitur ad fideles etiam; *pater*, vel *pater noster*, a fidelibus dicitur. Conf. Ioh. 20, 17. — ἐν τῷ κρυπτῷ, in abscondito) Ipse est in abscondito, et sua agit in abscondito, et maxime probat, quae in abscondito fiunt. Omnis rerum veritas est in abscondito. — ἀποδώσει, reddet) Hoc jam, αὐτὸς ipse non adjecto, retributionem a Deo, ac non ab hominibus, proficiscentem exprimit. Haec certa merces, v. 4. Illud ipse v. 4. et ἐν τῷ φανερῷ in manifesto v. 4. 6. 18. eo consilio videntur addidisse nonnulli, ne quis construeret, *Pater tuus, qui videt id, in occulto reddet tibi*.

v. 5. φιλοῦσιν, amant) adeoque solent. — γωνίαις, angulis) ubi plateae concurrunt. — ἐσῶτες, stantes) quo magis conspiciantur.

v. 6. ἐν τῷ κρυπτῷ, in occulto) In occulto et est et videt Deus.

v. 7. μὴ βαττολογῆσθε) Battos plures ex antiquitate collegit Gätakerus, balbutie et inde tautologia insignes, et ex ea sic appellatos. Hesychius, βαττολογία, ἀργολογία, ἀκαιρολογία. βατταρίζειν, ἐμοὶ μὲν δοκεῖ κατὰ μίμησιν τῆς φωνῆς πεποιτῆσθαι κτλ. βατταρισμοῖς, φλυαρίαις. Igitur βαττολογεῖν idem, quod mox πολυλογία, quum eadem identidem dicuntur, ut solent balbi, priorem pronunciationem altera emendari putantes. — ὥσπερ οἱ ἐθνικοὶ sicut ethnici) In omnibus rebus vitandus mos hypocritarum; in precibus, etiam ethnicorum. — ἐν, in) i. e. dum multa verba faciunt. Putant, multis verbis opus esse, ut deos suos doceant, et hi, si non hoc, at alio tempore audiant. conf. v. 8. ex opposito, scit. — πολυλογία) Idem verbum Prov. 10, 19. LXX. Ammonius, Μακρολόγος μὲν ἐστὶν ὁ περὶ ὀλίγων πολλὰ λέγων· πολυλόγος δὲ, ὁ περὶ πολλῶν πολλὰ λέγων· Christus etiam de multis pauca orare jubet v. 9. seqq. — εἰσακουθῆσονται, exaudientur) Hebr. כָּנַע respondere, LXX εἰσακούειν. Deus respondet solide. c. 7, 7.

v. 8. πρὸ, ante) Oramus ergo, non ut doceamus Patrem, sed ut colamus.

v. 9. οὕτως, sic) i. e. his verbis, hac sententia: brevi appellatione Patris: brevi enumeratione rerum, quibus opus est. Sic vere orasse satis est: praecipue in sensu, modo hac, modo illa parte desiderii nostris citata; neque non in verbis. nam opponitur haec formula multiloquio, et habet verba rebus aptissima, ordinem sapientissimum, plenitudinem in brevitate admirabilem, qua v. gr. concio haec tota continetur. Materia hujus orationis, est basis totius epistolae prioris Petri. vid. 1 Petr. 1, 3. not. — πάτερ, Pater) Nunquam usitata in V. T. appellatio, vocandi certe casu, nam exempla, quae Lightfootus collegit, aut dissimilia sunt, aut recentia, illudque unum probant, Judaeos Deum appellavisse Patrem in coelis: quam nunc formulam Christus vere animat. Gloria fidelium N. T. sic orare. Ponitur hoc loco fundamentum orandi in nomine Christi. Joh. 16, 23. Patrem quisquis appellare potest, omnia orare potest. — ἡμῶν, noster) Singuli orant omnium filiorum Dei causa. Sed et preces horum sociatae prae solitariis hac vocula commendantur. c. 18, 19. — ὁ ἐν τοῖς οὐρανόις, qui es in coelis) i. e. Maxime et Optime. c. 7, 11. Mox, in coelo dicitur, v. 10. nec sine causa in tam brevi sermone numerus (alias saepe promiscuus, cap. 22, 30. 24, 36.) variat. Coelum h. l. dicitur, in quo voluntas Patris fit ab omnibus, qui Patri ministrant; coeli universi, qui unum illud quasi angustius et inferius coelum continent et ample-

ctuntur. conf. Luc. 2, 14. not. — ἁγιασθήτω, sanctificetur) Petita sunt septem; quae universa dividuntur in duas partes. Prior continet tria priora, *Patrem spectantia: tuum, tuum, tua*: posterior, quatuor reliqua, *nos spectantia*. In illis proponimus sensum nostrum filialem, Divino juri, dignitati et beneplacito subscribentem, perinde ut plausus angelicus, Luc. 2, 14. at in his seritur nobis et metitur. In utrisque exprimitur nixus filiorum de Dei terra in coelum, coelum in terram quasi deducentium. Primum petitur *sanctificatio* nominis Paterni ac divini. Deus est sanctus, i. e. Deus: sanctificatur ergo, quando ita, ut est, agnoscitur et colitur et celebratur. Modus in *sanctificetur* eandem vim habet, quam in *veniat* et *fiat*, adeoque est rogatio, non doxologia expressa.

v. 10. ἐλθέτω — γενηθήτω κτλ. *veniat — fiat*) Transposuit duas hasce rogationes Tertullianus, instituti sui causa. nam in libro de Oratione, postquam illud, *Sanctificetur nomen tuum*, tractavit, *SECUNDUM HANC FORMAM*, inquit, *subjungimus: Fiat voluntas tua in coelis et in terra*. Tum *Adventum regni Dei* ad seculi finem refert. — ἡ βασιλεία σου, *regnum tuum*) c. 4, 17. not. Ap. 11, 15. 17. Sanctificatio nominis divini ex V. T. quasi derivatur in Novum, continuanda et augenda apud nos: sed adventus regni Dei est Novi testamenti quodammodo proprius. Sic cum utroque petito confer. Ap. 4, 8. 5, 10. — τὸ θέλημά σου, *voluntas tua*) Semper sibi ipsi propositam Jesus habuit Patris voluntatem, faciendam per Ipsum, et per nos. c. 7, 21. 12, 50. — ὡς, *sicut*) *Pastoris erunt partes, monere fidelem populum verba illa*, Sicut in coelo, et in terra, *ad singulas referri posse singularum (trium) primarum postulationum, ut, Sanctificetur nomen tuum, sicut in coelo, et in terra. Item, adveniat regnum tuum, sicut in coelo, et in terra. Similiter, Fiat voluntas tua, sicut in coelo, et in terra. Catechismus Romanus*. Sed codices, qui apud Lucam non habent, *fiat voluntas tua*, etiam hoc praetermittunt, *sicut in coelo, et in terra*. — ἐν οὐρανῷ, *in coelo*) Non rogatur, ut haec in coelo fiant, sed coelum norma est terrae, in qua aliter alia fiunt omnia.

v. 11. τὸν ἄρτον, *panem*) alimentum corporis. v. 19. s. 25. s. un. de patet, non fuisse discipulos jam tum supra curas vitae evectos. Haec brevis rogatio opponitur multiloquio ethnico, eandem rem praecipue spectanti, v. 7. poniturque prima in iis, quae ad nos referuntur, sicut vita naturalis prior est spirituali. Omni indigentiae nostrae consulitur hac oratione. — ἡμῶν, *nostrum*) terrenum. Panis autem spiritualis est Panis Dei, i. e. a Deo, ex Deo. — ἐπιούσιον) Dicitur ἀπὸ τῆς ἐπιούσης, *die postero*; componiturque ex ἐπὶ et ἰούσα. nam ex εἰμὶ (ex quo est etiam περιούσιος,) vel ex οὐσία, *essentia* vel *peculium*, componeretur ἐπουσίος, ut ἐπουράνιος etc. nam ἐπὶ non semper quidem in compositione ι ante vocalem amittit: sed amittit tamen in ἔπειν. Quolibet die, quod quolibet die opus est, dat pater coelestis: neque necesse est, ut det prius. Ea paterna dilatio providentissima infert appellationem τοῦ ἐπιουσίου. Denotatur ergo propagatio indigentiae nostrae, et beneficentiae Dei paternae, ut ex anno, sic ex die quovis priore in quemlibet subsequentem. conf. 2 Reg. 25, 30. λόγον ἡμέρας ἐν ἡμέρᾳ αὐτῇ. Act. 6, 1. διακονία καθημερινή. *Panis*, quasi totum quiddam, per universos nobis dies est destinatus: sed *datio* in singulos dies distribuitur. Utrumque exprimit τὸ ἐπιού-

σιος. quod quolibet vitae meae die mihi conducibile fuit, id non necesse mihi fuit pridie ejus diei dari, sed eo ipso die: et quod postridie conducibile fuit, sat cito datum est postridie. Et sic in posterum. Ita latius se extendit significatio τῷ ἐπιουσίῳ, respectu praeteritorum et futurorum, quam *crastini*. — σήμερον, *hodie*) Τὸ καθ' ἡμέραν, *quotidie* Luc. 11, 3. *Quotidie* dicimus et oramus, *Hodie*. Exprimatur fiducia et ἀντάρξια. Sic, ἐφ' ἡμέρας τροφή, Jac. 2, 15. coll. Prov. 30, 8. Sic Manna datum.

v. 12. καὶ, *et*) Tres reliquae rogationes spectant vitae spiritualis in mundo initium, progressum, exitum: rogantesque confitentur non solum de sua indigentia, sed etiam de reatu, periculo, et angustiis. Quum haec amota sunt, Deus est illis omnia in omnibus, per rogationes tres primas. — ὀφειλήματα, *debita*) lapsus v. 14. peccata, Luc. 11, 4. Conf. Matth. 18, 24. [*Non in genere tantum reatus nostros peccatis contractos deprecari nos oportet; sed qui hoc aliove singulari modo Deum offendit, is tales etiam offensas speciatim agnoscere atque deprecari tenetur, adeoque honorem Ipsi debitum deferre.* V. g.] — ὡς, *sicut*) Modo, *sicut in coelo, etiam in terra*: nunc, *in coelo, sicut in terra*.

v. 13. μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς, *ne inferas nos*) Tentatio semper est in medio: unde rogamus, non ut ne sit, sed ut ne nos ea tangat aut vincat. c. 26, 41. 1 Cor. 10, 13. — ἀλλὰ, *sed*) Sexta rogatio et septima arcte cohaerent. ideo a nonnullis habentur pro una. — ὀὔσαι, *libera*) 2 Tim. 4, 18. — ἀπὸ τοῦ πονηροῦ, *a malo*) a Satana. [*qui Tentator est.* V. g.] c. 13, 19. 38. — ὅτι σὺ ἐξείς ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα, εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν. *quia tuum est regnum, et potentia, et gloria, in secula amen*) Scopus orationis dominicae hic est, ut doceamur paucis petere ea, quorum indigemus, v. 8. et ipsa oratio, etiam citra doxologiam, summam laudis divinae imbibit. Nam sanctificatur et glorificatur a nobis eo ipso coelestis Pater, dum ut Pater coelestis invocatur, dum tantae res ab Ipso uno petuntur, dum omnia ad Ipsum solum referuntur. Celebramus Eum autem tali fere modo, quo Peregrinantes et Militantes contenti esse debemus. Ubi ad metam pervenerit universitas filiorum Dei, merà fiet in coelo doxologia. Sanctificetur nomen Dei nostri. Venit regnum ejus: facta est voluntas ejus. Remisit nobis peccata: tentationem ad exitum perduxit: a Malo nos liberavit. Ipsius est regnum et potentia et gloria in secula. Amen. Praesertim tempori illi, quo Dominus hanc formulam discipulis praescripsit, convenientior erat rogatio, quam hymnus. Jesus nondum erat glorificatus: discipuli vixdum capiebant amplitudinem harum rogationum, multo minus vim gratiarum actionis ei respondentis. Denique nemo negat, piam et sanctam et doxologiam in scriptura frequentibus congruentem esse clausulae totius sententiam: sed illud quaeritur, an Dominus eam hoc loco his verbis praescripserit? Sincera crisis parum curat, in vexationibus locis, quid habeant hodie plerique Graeci codices, qui sane opinione recentiores et pauciores sunt: illud potius agitur, quid primaevi Graeci codices habuerint, atque adeo fons ipse, id est, manus prima. Stat stabitque, vetustate proximus fonti, interpret Latinus, qui clausula certo caret: sed hujus testimonii vis non nisi longi temporis usu percipitur. *) Hoc tamen loco Graeci quoque testes, pauci illi quidem,

*) Quae ipsa sine dubio ratio est, cur b. Auctor in Editione N. T. gr. mi-

sed exquisiti, Latinum firmant. Quae in Apparatu dixi, diligenter notari pervelim; inprimis §. X. ad h. l.

v. 14. γὰρ, enim) Ref. ad v. 12. Vide, quanti sit, remittere proximo. E septem rogationibus una, quinta, conditionem quandam sive restrictionem habet, *uti et nos*. hujus ergo ratio subnectitur.

v. 15. τὰ παραπτώματα αὐτῶν) Ubi hoc in legendo praetermittitur, eleganter innuitur, peccata hominum erga nos, si cum peccatis nostris erga Patrem conferantur, evanescere. Etiam τοῖς ἀνθρώποις omittunt Latini aliquot tractatores.

v. 16. ὅταν νησέητε, quum jejunatis) Magni esse debebat nobis quoque jejunium. non est de lege ceremoniali. — ἀφανίζουσι) speciem adimunt, neglecto cultu quotidiano, lavandi, ungendi. Exquisitum oxymoron: ἀφανίζουσι· φανῶσι.

v. 17. ἀλειψαι, νίψαι) Medium. solus unge et lava. Ungebantur Judaei, festis diebus. [Sensus est: Severioribus exercitiis abstinere. V. g.]

v. 18. τῷ πατρὶ, Patri) scil. notus sis.

v. 19. ἔπου, ubi) Ref. ad terra. hoc habet vim aetiologiae. [Ea est hominum non paucorum vitae ratio, ut ad colligendum rerum terrenarum copiam in mundo esse videantur. V. g.] — βρώσις) tineae opposita, rubiginem dicit omnemque malam qualitatem, qua aliquid potest inutile fieri. — καὶ κλ.) et ita furantur.

*) v. 21. θησαυρός ὑμῶν — καρδία ὑμῶν, thesaurus vester — cor vestrum) Alii, θησαυρός σου — καρδία σου. Consequentia singularem numerum habent; pluralem antecedentia, quibus hic versus cohaeret. Manet ergo pluralis numerus. **) Singularis, thesaurus tuus, interpreti Latino facile obrepsit, et Graecis ad sermones asceticos aptus fuit. Thesaurus vester dicitur, quem colligitis. Luc. 12, 34. — ἔσαι, erit) vel in terra, vel in coelo, ut par est.

v. 22. ὁ ὀφθαλμὸς, oculus) Subjectum. — ἐὰν οὖν Sententiae ipsi congruit οὖν particula, et facile a quibusdam ommissa est, apud quos non potest non subintelligi. Talibus non immorabimur. — ἀπλῆς, simplex) In sacris vocabulum simplicitatis nunquam in malam partem ponitur. simplex et bonus, intentus in coelum, in Deum, unice. Antitheton, duobus v. 24. Quod v. 22. 23. sub schemate proponitur, versibus seqq. propriis verbis declaratur. — φωτεινόν, lucidum) quasi totum oculus.

v. 23. πονηρός, malignus) versutus, duplex, varius, philautia tinctus. coll. c. 20, 15. — τὸ φῶς, lux) lychni, quae esse debebat. — τὸ σκότος, tenebrae) totius corporis, quantae erunt tenebrae! Singularis, tenebra, veteribus non ignotus, a multis Theologis in loco adhibitus, saepius conveniret simplicitati hermeneuticae. — πόσον, quantae) tantae, quantum corpus.

---

nori, quae proxime ante obitum ejus prodiit, omissionem Clausulae signo γ notaverit: non enim minus firmam, neque etiam semper aequalem lectioni textus, sed interdum etiam talem signo isto indigitavit b. Bengelius, de qua decisio tota lectori relinquatur; utut Critico ipsi, longi temporis usu exercitato, vel satis firma, vel satis etiam refutata videri queat. E. B.

*) Particula δὲ v. 20. indicat, utrumque simul stare non posse. V. g.

**) Attamen margo Ed. 2. voculae σοῦ signum γ subjiiciens, decisionem lectori relinquit, et Vers. germ. praefert lectionem σοῦ. E. B.

v. 24. κυρίως, dominis) Sane et Deus et Mamona *dominatur* suis, sed diversimode. — δουλεύειν, *servire*) [plenis viribus. V. g.] servus esse. — ἡ γὰρ, *aut enim*) Sermonis disjunctivi pars utraque habet καὶ consecutivum. Cor hominis neque ita vacuum esse potest, ut non serviat *aut* Deo *aut* creaturae: neque simul duobus servire. [quamvis hanc *artem combinandi quamplurimi callere putent*. V. g.] nam aut haeret adhuc in odio contra Deum, aut stat a Deo: si illud, *tum* (καὶ) non potest non amare Mamona; si hoc, *tum* (καὶ) non potest non contemnere Mamona. Hoc potest inverti: coll. v. 22. s. ut membrum de re laudabili praecedat. Servitutum sequitur affectus et studium v. 24. — θεῷ δουλεύειν, *Deo servire*) Id describitur Luc. 12, 35. s. [Hunc, qui solus bonus est, oderunt Mamonae servi, instinctibus naturalibus obsequentes. V. g.] — μαμωνᾶ, *Mamonae*) Mamona non solum dicit affluentiam, sed bona externa quamvis pauca. v. seq. [et vel maxime necessaria, v. 32. Quodsi vel tale Mamonae servitium DEI servitio resistit: quid tandem erit, servire DEO? Pleno scil. amore in ipsum ferri atque existimatione nunquam intermittente. V. g.] Mamona a Poenis lucrum dici Augustinus notat: et sic quoque Chaldaeis.

v. 25. μὴ μεριμνᾶτε, nolite curare) Discipuli reliquerant omnia. unde curae se eis offerre poterant. — τῇ ψυχῇ, *animae*) Cibo sustentatur anima in corpore, quod ipsum cibo pascitur: veste corpus solum tegitur. — καὶ τί πίνετε, *et quid bibatis*) Hoc a librariis facile omisum est, vel a nobis facile subauditur. Expressam potus mentionem magis postulat versus 31. quam versus 25. nam v. 31. curaces loquentes inducuntur per Sermocinationem, in v. 25. ipsius Domini sermo est. *) — ἡ ψυχὴ, τὸ σῶμα, *anima, corpus*) quae Deus dedit et curat, v. 30. fin. [Nihil tam vile est et exiguum, quod Omniscientia Ejus negligat. v. 32. V. g.]

v. 26. 28. τὰ πετεινὰ τῆ οὐρανῆ, τὰ κτῖνα τῆ ἀγροῦ, *volucra coeli, lilia agri*) quorum curam non gerunt homines; illa saepe etiam persequentes, v. gr. corvos. Luc. 12, 24. [Pigrityae, formicae exemplum (Prov. 6, 6.); curis, volucrum coeli opponendum est. V. g.] — οὐδὲ συνάγουσιν, *neque colligunt*) v. gr. per emtionem, in posterum. [vel etiam in alia repositoria, ut videre est in reliquis animantibus. V. g.] — ὑμῶν, *Vester*) dicit, non, *eorum*. — μάλλον, *plus, excellentius*, ut filii, quam alii homines; vel, quam vos cum ista cura reputatis. Non est pleonasmus. Valet in his consequentia a minori ad majus, h. l. et a majori ad minus, v. 25.

v. 27. τίς — ἐξ ὑμῶν, *quis — ex vobis*) Locutio Christo frequens, majestatis plena, et tamen popularis. — ἡλικίαν, *staturam*) Vid. Luc. 12, 25. 26. not. — πῆχυν, *cubitum*) ut fiat giganti similis.

v. 28. πῶς? *quomodo*. — αὐξάνει, *crescunt*) in magnam altitudinem. — οὐ κοπιᾷ, *non laborant*) Laborare, remote, nere proxime pertinet ad amictum parandum; ut *serere* et *metere* ad victum.

v. 29. λέγω, *dico*) Christus vere scivit Salomonis amictum. — ὡς, *ut*) scil. *amictum est* vel *est*. — ἓν, *unum*) quodvis; nedum,

*) Omissionem tamen verborum καὶ τί πίνετε, minus firmam judicat margo Ed. 2. cujus iudicium, verba ista exprimendo, sequitur Vers. germ. E. B.

etuntur. conf. Luc. 2, 14. not. — ἁγιασθήτω, sanctificetur) Petita sunt septem; quae universa dividuntur in duas partes. Prior continet tria priora, *Patrem* spectantia: *tuum, tuum, tua*: posterior, quatuor reliqua, *nos* spectantia. In illis proponimus sensum nostrum filialem, Divino juri, dignitati et beneplacito subscribentem, perinde ut plausus angelicus, Luc. 2, 14. at in his seritur nobis et metitur. In utrisque exprimitur nixus filiorum de Dei terra in coelum, coelum in terram quasi deducentium. Primum petitur *sanctificatio* nominis Paterni ac divini. Deus est sanctus, i. e. Deus: sanctificatur ergo, quando ita, ut est, agnoscitur et colitur et celebratur. Modus in *sanctificetur* eandem vim habet, quam in *veniat* et *fiat*, adeoque est rogatio, non doxologia expressa.

v. 10. ἔλθτω — γενηθήτω κτλ. *veniat — fiat*) Transposuit duas hasce rogationes Tertullianus, instituti sui causa. nam in libro de Oratione, postquam illud, *Sanctificetur nomen tuum*, tractavit, *SECUNDUM HANC FORMAM*, inquit, *subjungimus: Fiat voluntas tua in coelis et in terra*. Tum *Adventum regni Dei* ad seculi finem refert. — ἡ βασιλεία σου, *regnum tuum*) c. 4, 17. not. Ap. 11, 15. 17. Sanctificatio nominis divini ex V. T. quasi derivatur in Novum, continuanda et augenda apud nos: sed adventus regni Dei est Novi testamenti quodammodo proprius. Sic cum utroque petito confer. Ap. 4, 8. 5, 10. — τὸ θέλημά σου, *voluntas tua*) Semper sibi ipsi propositam Jesus habuit Patris voluntatem, faciendam per Ipsum, et per nos. c. 7, 21. 12, 50. — ὥς, *sicut*) *Pastoris erunt partes, monere fidelem populum verba illa*, Sicut in coelo, et in terra, *ad singulas referri posse singularum (trium) primarum postulationum, ut, Sanctificetur nomen tuum, sicut in coelo, et in terra. Item, adveniat regnum tuum, sicut in coelo, et in terra. Similiter, Fiat voluntas tua, sicut in coelo, et in terra. Catechismus Romanus*. Sed codices, qui apud Lucam non habent, *fiat voluntas tua*, etiam hoc praetermittunt, *sicut in coelo, et in terra*. — ἐν οὐρανῷ, *in coelo*) Non rogatur, ut haec in coelo fiant, sed coelum norma est terrae, in qua aliter alia fiunt omnia.

v. 11. τὸν ἄρτον, *panem*) alimentum corporis. v. 19. s. 25. s. unde patet, non fuisse discipulos jam tum supra curas vitae evectos. Haec brevis rogatio opponitur multiloquio ethnico, eandem rem praecipue spectanti, v. 7. poniturque prima in iis, quae ad nos referuntur, sicut vita naturalis prior est spirituali. Omni indigentiae nostrae consulitur hac oratione. — ἡμῶν, *nostrum*) terrenum. Panis autem spiritualis est Panis Dei, i. e. a Deo, ex Deo. — ἐπιούσιον) Dicitur ἀπὸ τῆς ἐπιούσης, *die postero*; componiturque ex ἐπὶ et ἰούσα. nam ex εἶμι (ex quo est etiam περιούσιος,) vel ex οὐσία, *essentia* vel *peculium*, componeretur ἐπουσίος, ut ἐπουράνιος etc. nam ἐπὶ non semper quidem in compositione ante vocalem amittit: sed amittit tamen in ἔπεσιν. Quolibet die, quod quolibet die opus est, dat pater coelestis: neque necesse est, ut det prius. Ea paterna dilatio providentissima infert appellationem τῷ ἐπιουσίου. Denotatur ergo propagatio indigentiae nostrae, et beneficentiae Dei paternae, ut ex anno, sic ex die quovis priore in quemlibet subsequentem. conf. 2 Reg. 25, 30. λόγον ἡμέρας ἐν ἡμέρᾳ αὐτῇ. Act. 6, 1. διακονία καθημερινή. Panis, quasi totum quiddam, per universos nobis dies est destinatus: sed *datio* in singulos dies distribuitur. Utrumque exprimit τὸ ἐπιού-

σιος. quod quolibet vitae meae die mihi conducibile fuit, id non necesse mihi fuit pridie ejus diei dari, sed eo ipso die: et quod postridie conducibile fuit, sat cito datum est postridie. Et sic in posterum. Ita latius se extendit significatio *τῷ ἐπιουσίῳ*, respectu praeteritorum et futurorum, quam *crastini*. — *σήμερον, hodie*) *Τὸ καθ' ἡμέραν, quotidie* Luc. 11, 3. *Quotidie* dicimus et oramus, *Hodie*. Exprimatur fiducia et *ἀντάρκεια*. Sic, *ἐφ' ἡμέρας τρογὴ*, Jac. 2, 15. coll. Prov. 30, 8. Sic Manna datum.

v. 12. *καὶ, et*) Tres reliquae rogationes spectant vitae spiritualis in mundo initium, progressum, exitum: rogantesque confitentur non solum de sua indigentia, sed etiam de reatu, periculo, et angustiiis. Quum haec amota sunt, Deus est illis omnia in omnibus, per rogationes tres primas. — *ὀφειλήματα, debita*) lapsus v. 14. *peccata*, Luc. 14, 4. Conf. Matth. 18, 24. [*Non in genere tantum reatus nostros peccatis contractos deprecari nos oportet; sed qui hoc aliove singulari modo Deum offendit, is tales etiam offensas speciatim agnoscere atque deprecari tenetur, adeoque honorem Ipsi debitum deferre.* V. g.] — *ὡς, sicut*) *Modo, sicut in coelo, etiam in terra: nunc, in coelo, sicut in terra.*

v. 13. *μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς, ne inferas nos*) Tentatio semper est in medio: unde rogamus, non ut ne sit, sed ut ne nos ea tangat aut vincat. c. 26, 41. 1 Cor. 10, 13. — *ἀλλὰ, sed*) Sexta rogatio et septima arcte cohaerent. ideo a nonnullis habentur pro una. — *ῥῶσαι, libera*) 2 Tim. 4, 18. — *ἀπὸ τῆς πονηροῦ, a malo*) a Satana. [*qui Tentator est.* V. g.] c. 13, 19. 38. — *ὅτι σὺ ἐξῆς ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα, εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν.* quia tuum est regnum, et potentia, et gloria, in secula amen) Scopus orationis dominicae hic est, ut doceamur paucis petere ea, quorum indigemus, v. 8. et ipsa oratio, etiam citra doxologiam, summam laudis divinae imbibit. Nam sanctificatur et glorificatur a nobis eo ipso coelestis Pater, dum ut Pater coelestis invocatur, dum tantae res ab Ipso uno petuntur, dum omnia ad Ipsum solum referuntur. Celebramus Eum autem tali fere modo, quo Peregrinantes et Militantes contenti esse debemus. Ubi ad metam pervenerit universitas filiorum Dei, merà fiet in coelo doxologia. *Sanctificetur nomen Dei nostri. Venit regnum ejus: facta est voluntas ejus. Remisit nobis peccata: tentationem ad exitum perduxit: a Malo nos liberavit. Ipsius est regnum et potentia et gloria in secula. Amen.* Praesertim tempori illi, quo Dominus hanc formulam discipulis praescripsit, convenientior erat rogatio, quam hymnus. Jesus nondum erat glorificatus: discipuli vixdum capiebant amplitudinem harum rogationum, multo minus vim gratiarum actionis ei respondentis. Denique nemo negat, piam et sanctam et doxologiam in scriptura frequentibus congruentem esse clausulae totius sententiam: sed illud quaeritur, an Dominus eam hoc loco his verbis praescripserit? Sincera crisis parum curat, in vexatioribus locis, quid habeant hodie plerique Graeci codices, qui sane opinione recentiores et pauciores sunt: illud potius agitur, quid primaevi Graeci codices habuerint, atque adeo fons ipse, id est, manus prima. Stat stabitque, vetustate proximus fonti, interpretes Latini, qui clausula certo caret: sed hujus testimonii vis non nisi longi temporis usu percipitur. *) Hoc tamen loco Graeci quoque testes, pauci illi quidem,

*) Quae ipsa sine dubio ratio est, cur b. Auctor in Editione N. T. gr. mi-

sed exquisiti, Latinum firmant. Quae in Apparatu dixi, diligenter notari pervelim; inprimis §. X. ad h. l.

v. 14. γὰρ, enim) Ref. ad v. 12. Vide, quanti sit, remittere proximo. E septem rogationibus una, quinta, conditionem quandam sive restrictionem habet, uti et nos. hujus ergo ratio subnectitur.

v. 15. τὰ παραπτώματα αὐτῶν) Ubi hoc in legendo praetermittitur, eleganter innuitur, peccata hominum erga nos, si cum peccatis nostris erga Patrem conferantur, evanescere. Etiam τοῖς ἀνθρώποις omittunt Latini aliquot tractatores.

v. 16. ὅταν νηστεύητε, quum jejunatis) Magni esse debebat nobis quoque jejunium. non est de lege ceremoniali. — ἀφανίζουσι) speciem adimunt, neglecto cultu quotidiano, lavandi, ungendi. Exquisitum oxymoron: ἀφανίζουσι· φανῶσι.

v. 17. ἀλείψαι, νίψαι) Medium. solus unge et lava. Ungebantur Judaei, festis diebus. [Sensus est: Severioribus exercitiis abstinere. V. g.]

v. 18. τῷ πατρὶ, Patri) seil. notus sis.

v. 19. ὅπου, ubi) Ref. ad terra. hoc habet vim aetilogiae. [Ea est hominum non paucorum vitae ratio, ut ad colligendum rerum terrenarum copiam in mundo esse videantur. V. g.] — βρώσις) tinea opposita, rubiginem dicit omnemque malam qualitatem, qua aliquid potest inutile fieri. — καὶ κλ.) et ita furantur.

*) v. 21. θησαυρός ὑμῶν — καρδία ὑμῶν, thesaurus vester — cor vestrum) Alii, θησαυρός σου — καρδία σου. Consequentia singularem numerum habent; pluralem antecedentia, quibus hic versus cohaeret. Manet ergo pluralis numerus. **) Singularis, thesaurus tuus, interpreti Latino facile obrepsit, et Graecis ad sermones aetlicos aptus fuit. Thesaurus vester dicitur, quem colligitis. Luc. 12, 34. — ἔσται, erit) vel in terra, vel in coelo, ut par est.

v. 22. ὁ ὀφθαλμός, oculus) Subjectum. — εἰν οὖν Sententiae ipsi congruit οὖν particula, et facile a quibusdam omissa est, apud quos non potest non subintelligi. Talibus non immorabimur. — ἀπλῆς, simplex) In sacris vocabulum simplicitatis nunquam in malam partem ponitur. simplex et bonus, intentus in coelum, in Deum, unice. Antitheton, duobus v. 24. Quod v. 22. 23. sub schemate proponitur, versibus seqq. propriis verbis declaratur. — φωτεινόν, lucidum) quasi totum oculus.

v. 23. πονηρός, malignus) versutus, duplex, varius, philanthia tinctus. coll. e. 20, 15. — τὸ φῶς, lux) lychni, quae esse debebat. — τὸ σκότος, tenebrae) totius corporis, quantae erunt tenebrae! Singularis, tenebra, veteribus non ignotus, a multis Theologis in loco adhibitus, saepius conveniret simplicitati hermeneuticae. — πόσον, quantae) tantae, quantum corpus.

nori, quae proxime ante obitum ejus prodiit, omissionem Clausulae signo γ notaverit: non enim minus firmam, neque etiam semper aequalem lectioni textus, sed interdum etiam talem signo isto indigavit b. Bengelius, de qua decisio tota lectori relinquatur; utut Critico ipsi, longi temporis usu exercitato, vel satis firma, vel satis etiam refutata videri queat. E. B.

*) Particula δὲ v. 20. indicat, utrumque simul stare non posse. V. g.

**) Attamen margo Ed. 2. voculae σοῦ signum γ subjiciens, decisionem lectori relinquit, et Vers. germ. praefert lectionem σοῦ. E. B.

v. 24. *κυριοις, dominis*) Sane et Deus et Mamona dominatur suis, sed diversimode. — *δουλεύειν, servire*) [plenis viribus. V. g.] servus esse. — *ἡ γὰρ, aut enim*) Sermonis disjunctivi pars utraque habet καὶ consecutivum. Cor hominis neque ita vacuum esse potest, ut non serviat aut Deo aut creaturae: neque simul duobus servire. [quamvis hanc artem combinandi quamplurimi callere putent. V. g.] nam aut haeret adhuc in odio contra Deum, aut stat a Deo: si illud, tum (καὶ) non potest non amare Mamona; si hoc, tum (καὶ) non potest non contemnere Mamona. Hoc potest inverti: coll. v. 22. s. ut membrum de re laudabili praecedat. Servitutem sequitur affectus et studium v. 24. — *θεῷ δουλεύειν, Deo servire*) Id describitur Luc. 12, 35. s. [Hunc, qui solus bonus est, oderunt Mamona servi, instinctibus naturalibus obsequentes. V. g.] — *μαμωνᾶ, Mamona*) Mamona non solum dicit affluentiam, sed bona externa quamvis pauca. v. seq. [et vel maxime necessaria, v. 32. Quodsi vel tale Mamona servitium DEI servitio resistit: quid tandem erit, servire DEO? Pleno scil. amore in ipsum ferri atque existimatione nunquam intermittente. V. g.] Mamona a Poenis lucrum dici Augustinus notat: et sic quoque Chaldaeis.

v. 25. *μὴ μεριμνᾶτε, nolite curare*) Discipuli reliquerant omnia. unde curae se eis offerre poterant. — *τῇ ψυχῇ, animae*) Cibo sustentatur anima in corpore, quod ipsum cibo pascitur: veste corpus solum tegitur. — *καὶ τί πίνετε, et quid bibatis*) Hoc a librariis facile omisum est, vel a nobis facile subauditur. Expressam potus mentionem magis postulat versus 31. quam versus 25. nam v. 31. curaces loquentes inducuntur per Sermocinationem, in v. 25. ipsius Domini sermo est. *) — *ἡ ψυχὴ, τὸ σῶμα, anima, corpus*) quae Deus dedit et curat, v. 30. fin. [Nihil tam vile est et exiguum, quod Omniscientia Ejus negligat. v. 32. V. g.]

v. 26. 28. *τὰ πετεινὰ τῆ οὐρανῶ, τὰ κτῖνα τῆ ἀγρῶ, volucra coeli, lilia agri*) quorum curam non gerunt homines; illa saepe etiam persequentes, v. gr. corvos. Luc. 12, 24. [Pigritiae, formicae exemplum (Prov. 6, 6.); curis, volucrum coeli opponendum est. V. g.] — *οὐδὲ συνάγουσιν, neque colligunt*) v. gr. per emtionem, in posterum. [vel etiam in alia repositoria, ut videre est in reliquis animantibus. V. g.] — *ὑμῶν, Vester*) dicit, non, eorum. — *μᾶλλον, plus*, excellitis, ut filii, quam alii homines; vel, quam vos cum ista cura reputatis. Non est pleonasmus. Valet in his consequentia a minori ad majus, h. l. et a majori ad minus, v. 25.

v. 27. *τίς — ἐξ ὑμῶν, quis — ex vobis*) Locutio Christo frequens, majestatis plena, et tamen popularis. — *ἡλικίαν, staturam*) Vid. Luc. 12, 25. 26. not. — *πῆχυν, cubitum*) ut fiat giganti similis.

v. 28. *πῶς, quomodo*. — *αὐξάνει, crescent*) in magnum altitudinem. — *οὐ κοπιᾷ, non laborant*) Laborare, remote, vere proxime pertinet ad amictum parandum; ut serere et metere ad victum.

v. 29. *λέγω, dico*) Christus vere scivit Salomonis amictum. — *ὧς, ut*) scil. amictum est vel est. — *ἓν, unum*) quodvis; nedum,

*) Omissionem tamen verborum καὶ τί πίνετε, minus firmam judicat margo Ed. 2. cujus judicium, verba ista exprimendo, sequitur Vers. germ. E. B.

uti sertum. [*Albis vestibus Reges utebantur: easque superat liliorum albedo*. V. g.] — *τούτων*, horum) Demonstrativum.

v. 30. *ὅε*, vero) Epitasis. Vestes ad decus et necessitatem pertinent. illud spectat mentio *liliorum* cum verbo *περιβάλλεσθαι* hoc mentio *graminis* cum verbo *ἀμφιένυσθαι*. — *χότρον*, gramen) ex. gr. tritici herbescentis. c. 13, 26. *Μείωσις*. — *ὄντα* brevissimo tempore manens. *) — *αὔριον*, cras) interjecto tempore: tum stramen, decussis granis, igni servit. — *κλίβανον*, clibanum) ad calefaciendum. Vide Lyran. Plinius: *cortices decussi* (de lino) *clibanis et furnis praebeant usum*, l. 19. c. 1. Non dicitur, *in ignem*, uti Ioh. 15, 6. coll. 1 Cor. 3, 12. sed *in clibanum*: ergo non merae combustionis, sed utilitatis alicujus causa. — *ἀμφιένυσιν*, vestit) Vestis proprie est id, sine quo nudum est corpus. gramen tametsi nullum habet extrinsecus adjacentem vestitum, tamen, quia nudum non est, sed sua superficie tegitur, ipsum sibi vestis est, praesertim summa et florida sui parte, quae exiit, quum arescit. [*Idem tamen etiam de maturis aristas valet, quae colore auro non absimili superbiunt*. V. g.] — *πολλῷ μᾶλλον*, multo magis) in hac vita plerique non assequuntur Salomonis ornatum, nedum liliorum. Ergo sermo spectat ad certitudinem, non ad gradum ornatus, at in vita futura ornatiores erimus liliis. Verum ornatum in rebus quamlibet pereuntibus non debemus plane abjicere. — *ὀλιγόπιστοι*, parum credentes) *Incredulitas* Christo plane ignota et exosa erat. nam norat Patrem. *Fidem* h. l. docet. [*Hic solus titulus est, quem Jesus, discipulos reprehensurus, adhibuit*. c. 8, 26. 14, 51. 16, 8. V. g.]

v. 32. *πάντα*) haec omnia, et nil praeterea. — *τὰ ἔθνη*, gentes) Non modo avarorum in ethnicis, sed omnium ethnicorum curae debent a fidelibus abesse. At multi hodie non eam, quam gentes, habent *ἀνάρκειαν*. — *ἐπιζητεῖ*, requirunt) tanquam rem *difficilem*. Sequitur verbum simplex, *ζητεῖτε*, quaerite. — *οἶδε* — *πατήρ* — *ὁ ὁράνιος*, novit — *pater coelestis*) Argumentum a divina omniscientia, bonitate, omnipotentia. — *ὑμῶν*, vester) prae ethnicis.

v. 33. *ζητεῖτε*, quaerite) regnum, quod jam praesto est; non *difficile* acquisitu. — *πρῶτον*, primum) Qui id *primum* quaerit, mox id *unum* quaeret. — *βασιλείαν δικαιοσύνης*, regnum, justitiam) Coelestis cibus et potus opponitur terreno, et sic quoque vestitus. quare Lucas c. 12. ut *vestem*, v. 29. sic *justitiam* v. 31. subaudiendam relinquit. quanquam etiam *justitia satiat*, c. 5, 6. — *αὐτῷ*, ejus) Vid. not. ad Rom. 1, 17. — *ταῦτα*, haec) *Ταπεινώσις*. — *προσθεθήσεται*, apponentur) Sunt haec *προσθήκη* appendix vitae et corporis, v. 25. ac potius regni, Luc. 12, 32.

v. 34. *ἡ αὔριον*, crastina) Monitum mire *ἄσπερον*, quo cura videtur concedi in crastinum, et tamen revera tollitur. nam curaces etiam ex futuris curis praesentes faciunt: unde curam procrastinare fere idem est, quod curam deponere. Accedit prosopoeia: (conf. Ps.

*) *Huc referas, quae de regione Smyrnensi habet Pl. R. C. W. Lüdecke. in den Nachrichten vom türkischen Reich, §. 18. 21. und in der Beschreibung vom türkischen Reich, §. 4. p. 47. ss. ubi inter alia memorabilia, Pentecostes tempore omnia istis locorum viridantia apparere; sed austro celerrime oborto 24 horarum, vel bidui, ad summum tridui intervallo nihil non albere perhibet.* E. B.

19, 2.) dies curabit, non vos. Qui hoc discet, curas tandem a die ad horam contrahet, vel plane dediscet. — *μεριμνήσει ἑαυτῇ* *) Dativus commodi, uti v. 25. *μὴ μεριμνᾷτε τῇ ψυχῇ — τῷ σώματι κτλ.* — *ἀρκετὸν, satis*) Mira sane temperatura res adversas et secundas per omnia vitae nostrae tempora Deus distribuit. — *ἡ κακία*) Itaque curae non fuerunt initio. *κακία, aerumna*: ut *כִּיב אֶגְאוֹתֶם* laetus Prov. 15, 15. — *αὐτῆς, ejus*) etiamsi non cumuletur per aerumnam diei praeteriti vel futuri.

C A P U T VII.

v. 1. *Μὴ κρίνετε, nolite judicare*) sine scientia, amore, necessitate. Tamen canis pro cane, ut porcus pro porco est habendus, v. 6.

v. 2. *ἐν ᾧ μέτρον, in qua mensura*) Talio. [*Cuiuslibet igitur, quid olim retributionis habiturus sit, non difficile est judicatu.* V. g.]

v. 3. *ἐν τῷ ὀφθαλμῷ, in oculo*) parte corporis nobilissima, tennerrima, maxime conspicua. — *ἐν τῷ σῷ, in tuo*) Rom. 2, 21. s. —

v. 4. *πῶς, quomodo*) i. e. qui convenit?

v. 5. *διαβλέψεις, transpicias*) trabe e medio sublata, oculo expedito. Qui, se correcto, alterum corrigit, non est iudex perversus. [*Quis enim non festucam digito suo, ne dicam oculo, per manum probe subactam extrahi lubens patitur? Eadem ratio culicis et cameli.* c. 23, 24. V. g.]

v. 6. *μὴ δώτε, nolite dare*) Hic occurritur alteri extremo. Extrema enim sunt, iudicare non iudicandos, et canibus sancta dare, nimia severitas, et nimia laxitas. [*Haec admonitio maxime spectat conversationem quotidianam. Publice quum talia proponuntur, leviter isti transeunt.* V. g.] — *κυσὶ, χοίρων, canibus, porcis*) Canes sua impuritate pascuntur; porci externa: 2 Petr. 2, 22. Phil. 3, 2. not. *Sancti et canes, opposita.* Ex. 22, 30. Canis non est fera, sed tamen animal vile. — *ὑμῶν, vestras*) Antitheton implicitum: *Sanctum, res Dei*; margaritae, fidelium, quae his a Deo committuntur secreta bona. — *ὀφθαλμοῖς, lacerent*) Hoc quoque ad porcos referendum videtur. [*Pedibus margaritas, rostro sanctos infestant porci. Bonae mentis homo non semel, quae sibi sancta et pretiosa sunt, etiam aliis talia videri debere existimat, dum contraria expertus cautius agere discat.* V. g.] — *ὑμᾶς, vos*) a quibus aliud expectabant, siliquas etc.

v. 7. *αἰτεῖτε, petite*) Contra indigentiam vestram dona petite. — *ζητεῖτε, quaerite*) quae amisistis, occulta; recipientes vos ex errore. — *κρούετε*) qui foris estis, *pulsate*) ut intromittamini, 2 Cor. 6, 17. fin. *Rogate, quaerite, pulsate, nec desistite.* [*Talem promissionem, quotiescunque occurrit, in usum tuum vertere, ne quaeso, Lector, cessa.* V. g.]

v. 8. *πᾶς, omnis*) petens, ab homine: multo magis a Deo.

v. 9. *ἡ, an.* — *ἐξ ὑμῶν, ex vobis*) Parabolae sunt maxime populares, ad hominem. — *ἄνθρωπος, homo*) non plane inhumanus. —

*) *Lectionem ἑαυτῇ pro minus firma declaraverat margo Ed. maj.; sed Gnomonis jam Ed. I. d. A. 1742. itemque margo Ed. II. subsequente Vers. germ., mutato iudicio lectionem τῇ ἑαυτῆς constituunt sequiorem.* E. B.

αριον, panem) Pani extrinsecus similis est lapis (ad cibum inutilis:) et pisci, anguis (noxius.) pisce facilius caret puer, quam pane: et tamen etiam piscem impetrat. pisces dabantur, ut hodie poma. — μή λίθον, num lapidem) Non enim nec panem nec lapidem dabit parens rogatus.

v. 11. ὑμεῖς, vos) Christus jure se excipit, praeterea neminem. quis homo etc. v. 9. — πονηροί, mali) Illustre testimonium de peccato originali. conf. malus, cap. 6, 13. [Hunc imitantur homines, divinae indolis expertes. V. g.] Talem malitiae confessionem habet Greg. Paneg. p. 20. 146. rara illo seculo emphasi. Homo male audit in Scripturis, c. 10, 17. Joh. 2, 25. Matth. 16, 23. Rom. 3, 4. etc. Mirum ideo, Scripturam sacram a genere humano esse receptam. panis et piscis, bona: homo, malus, ad nocendum promptus. [Mirum sane, patrem humanum filio piscem petenti anguem non porrigere. V. g.] — οἶδατε, nostis) discriminantes panem a lapide etc. Mirum est, mansisse in nobis hanc intelligentiam. Ita mali sumus, conf. Job. 39, 17. cum anteced. — ἀγαθὰ, bona) et innoxia, et conducibilia. [ipsumque adeo bonum Spiritum. V. g.] — τέκνοις, liberis) praesertim rogantibus. — ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, qui in coelis) in quo nulla est malitia. — τοῖς αἰτέουσιν, rogantibus) filiis. Ubi incipit vera rogatio, ibi divina filiatio.

v. 12. οὖν, ergo) Summa rerum a v. 1. Simul concludit, et redit ad c. 3, 17. Respondent-ultima primis. Et debemus nos imitari bonitatem divinam versu praec. laudatam. — θέλητε ἵνα ποιῶσιν, vultis ut faciant) Vultis: notanter. nam saepe faciunt secus. sic non nos. Faciant, benefaciendo, non laedendo. — οἱ ἄνθρωποι, homines) Indefinita hominum appellatio, a Salvatore frequenter adhibita, jam alludit ad futuram ejus doctrinae in toto genere humano propagationem. — οὕτω, sic) easdem res, eodem modo. vel: sic, ut haec tenus dictum est. — οὕτως, hic) Multa etiam alia lex et prophetae praecipunt, v. gr. de Deo amando. Sed tamen huc quoque inprimis tendit lex et prophetae: quod tibi vis etc. et qui hoc praestat, cetera omnia facilius praestat. c. 19, 19.

v. 13. εἰσελθετε, intrate) Id agite, ut plane intretis. [in vitam, in regnum coelorum. V. g.] hoc praesupponit ambulare conantes in via angusta. Antitethon, intrantes. — στενῆς, angustam) justitiae. — πύλη, porta) Haec ponitur ante viam: est ergo porta, h. v. qua homo incipit qualicunque modo operam dare salutis animae: sicuti v. seq. est porta, qua suscipitur verus christianismus. — ἀπάγουσα, abducens) ex hac brevi vita: sic v. seq. — πολλοί, multi) [quamvis eorum plurimi alia omnia sibi persuadeant. V. g.] 4 Esr. 9, 15. ss. — οἱ εἰσερχόμενοι, intrantes) Non opus est, ut inveniant. nam sponte sua incidunt in perniciem. coll. v. seq. — δι' αὐτῆς, per illam) portam.

v. 14. ὅτι στενὴ) Multi, τί στενὴ? quomodo 2 Sam. 6, 20.; כִּי רַבָּה הָיְתָה דֶּעֱדוּזָאֵי הַבַּשִּׁילֵּט. Sed ibi est ironia. Lectio genuina, ὅτι πλατεῖα — ὅτι στενὴ κτλ. Sic 1 Reg. 21, 15. geminatur כִּי ὅτι ἐκ ἑξὶ ναβουθαι ζῶν, ὅτι τέθνηκε. כִּי posterius valet sed, et sic exprimitur a LXX Dan. 9, 18. 2 Chron. 20, 15. Vid. etiam Hebr. 8, 10. s. *) — αὐτήν, illam) portam. coll. v. 13. initio et fine.

*) Εἰς τὴν ζωὴν dicitur; vita enim praesens non omnino est vita. V. g.

v. 15. *προσέχετε, cavete*) Multa sunt pericula: ideo saepe admonemur. c. 6, 1. 16, 6. 24, 4. Luc. 12, 1. 15. etc. — *δὲ, autem* *) Dum ipsi datis operam, ut intretis; cavete eos, qui claudunt, c. 23, 13. — *ψευδοπροφητῶν, pseudoprophetae*) qui aliter docent, ac veri prophetae. c. 5, 17. [Conf. v. 12. *Qui iniquitatem operatur, utut prophetet in nomine Christi* (v. 22.), *falsus tamen propheta est. Hodie qui pharisaeos et falsos prophetas exprobrare amant, ipsi sunt tales.* V. g.] — *οἰτνες — αὐτοὺς*) Simillimus locus, Luc. 20, 45—47. *ἐνδύμασι προβάτων, vestimentis ovium*) iis vestibus, ut si essent oves.

**) v. 16. *ἀπό, a*) Hoc graviter repetitur v. 20. — *καρπῶν, fructibus*) Fructus est, quod homo, tanquam arbor, ex bona vel mala indole sua, omnes interiores facultates permeante, scaturit. Doctrina undecunque compilata et linguae alligata non est fructus: sed id omne, quod doctor aliquis ex suo corde promit et profert, in sermone et actione, ceu quiddam ex intima sua constitutione fluens, ut lac, quod mater praebet ex se. c. 12, 33. ss. Hoc est, *facit*, v. 17—19. coll. v. 21. 23. 24. 26. Prophetam verum aut falsum *constituit* non loquela sola, sed tota ratio *ducendi* se et secum alios per utramvis viam et portam in vitam aut in interitum. c. 15, 14. 13. unde facere et dicere sunt intime conjuncta, c. 5, 19. Porro fructus sunt *gnorismata* sive criteria veritatis aut falsitatis prophetae, adeoque etiam doctrinae a propheta propinatae. Igitur doctrina non est fructus, ex quo propheta cognoscitur: sed est forma, quae ei dat esse veri falsive prophetae et ipsa ex fructu cognoscitur. Bonitas arboris ipsius est veritas et lux interna etc. Bonitas fructuum est sanctitas vitae. Si fructus essent in doctrina positi, nullus orthodoxus damnari posset, aut causa esse interitus alieni. v. Schomer Theol. moral. p. 252. — *ἀκανθῶν, spinis*) etsi earum baccae sunt uvae similes; ut tribulorum capita, ficis. Luc. 6, 44. eadem comparatio aliter inflectitur. nam *ἀκανθα, spina*, et *βαίος, rubus*, valde inter se propinqua sunt. Utrique ergo negatur *σαφύλη, uva*. *Ἀκανθα, spinæ* quaedam etiam magna habent germina: ideo et illis et *tribulis* possunt negari *ficus*.

v. 19. *δένδρον, arbor*) Continuatur allegoria. [*Nemo verus propheta gehennam intrat: coelorum regnum nemo falsus.* V. g.]

v. 21. *οὐ πᾶς, non omnis*) Omnes enim aliquo modo dicunt et dicent, v. seq. Conf. Luc. 9, 57. 59. 64. — *λέγων, dicens*) Antitheton: *faciens*. Conf. 1 Cor. 9, 27. 13, 1. s. — *μοι, mihi*) Sensus: *mihi* (et Patri meo) *voluntatem Patris mei* (et meam.) — *κύριε, Domine*) Agnovit Jesus, deberi sibi appellationem hanc divinam. Ipsum multi, etiam amplissimi viri, ipse neminem, ne Pilatum quidem, dominum vocavit. — *ὁ ποιῶν, qui facit*) Antitheton, *operantes*. v. 23. (Conf. c. 21, 31.) — *τὸ θέλημα, voluntatem*) quam ego praedico, justam, *lege* expressam. conf. c. 5, 19. — *τοῦ ἐν οὐρανοῖς, qui in coelis*) Igitur coelum nemo contrarius Deo intrabit. — *ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τῆ πατρὸς μου τῆ ἐν οὐρανοῖς, ἔτος εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν ἁγίων, sed qui facit voluntatem Patris mei, qui in coelis, hic intrabit in regnum coelorum*) [Vid. App. Crit. Ed. II.

*) Omissionem tamen particulae hujus facilius concedit margo Ed. 2. N. T., quam Editio major. E. B.

**) Ἐσωθεν δὲ Interiora spectat verum iudicium. V. g.

ad h. l.] In tali antitheto plenum sermonem adhibere solent scriptores sacri.

v. 22. πολλοί, multi) etiam ex iis fortasse, quos posteritas *Beatos Sanctosque* habuit et haberi jussit: ex iis certe, qui rara dona habuerant, et qui bonam interdum voluntatem ostenderant: Marc. 9, 39. qui divinam potentiam vel sapientiam, ac non misericordiam apprehendunt. — ἐρῶσι, dicent) ex sua persuasione, assentati sibi. Multae animae errorem, quo se ipsae decipiunt, in illum usque diem retinent: c. 25, 11. [*Misera, prius, expectatio: horrendum, deinceps, judicium!* V. g.] Illustrari hinc potest doctrina de statu post mortem. In judicio demum patefient omnia, Rom. 2, 16. 1 Cor. 3, 13. — ἐκείνη, illo) die, magno: illo die, ad quem dies citiores veluti nulli sunt. — σὺ, tuo) Huc cadit emphasis atque accentus in his tribus incisis: tuo, Domini. — προσφητεύσαμεν, prophetavimus) mysteria regni tui pronuntiavimus. adde: commentarios et observationes exegeticas ad libros et loca V. et N. T. scripsimus, homilias insignes habuimus etc. — δαιμόνια, daemonia) Non dicitur, *diabolos*. nam hoc tantum singulare est.

v. 23. τότε, tunc) etsi non antea existimarant. — ὁμολογήσω, fatebor) aperte. Magna potestas hujus Dicti, v. 29. — οὐδέποτε, nunquam) etsi nomen meum allegatis. — ἐργαζόμενοι, operantes) Ne tum quidem mutata erit iniquitas eorum. — ἀνομίαν, iniquitatem) quantumvis νόμον legem jactent. Infidelitas proprie damnat: et tamen in judicio magis allegatur lex, c. 25, 35. 42. Rom. 2, 12. quia reprobi ne tum quidem, cum Jesum Christum cernent, fidei rationes perspicient.

v. 24. ἐμοιῶσω, assimilabo) Versu 26. assimilabitur. Salutaria Deus ad se refert: mala a se removet. conf. c. 25, 34. 41. — προνομίᾳ, prudenti) Justitiam veram sua sponte comitatur vera prudentia. conf. c. 25, 2.

v. 25. καὶ, καὶ, καὶ, et, et, et) In novissimis hominis et mundi concurrunt tentationes. *πλὴν*, in tecto: *flumina*, in imo: *venti*, ad latera. [*Quaevis hic judicia innuuntur: praesertim extremum. Vix quidem, sed servatur tamen justus.* V. g.] — ἡ βροχή, pluvia) Arficulus significat, pluviam non defuturam. — προσέπεσον, irruerunt) ad tentandum. v. 27. προσέκοψαν, impegerunt, quasi temere.

v. 26. ἀκούων, audiens) Qui nec audit, nec facit, plane non aedificat. — ἐπὶ τὴν ἄμμον, super arenam) [*haud minori negotio, quam prudens.* V. g.] quae saepe petrae videtur similis, sed non consistit.

v. 27. μεγάλη, magna) Sane! totalis! Non opus est, omnes homilias desinere in usum paracleticum.

v. 28. συνετέλεσεν, consummavit) Nihil abrupte egit Dominus. c. 11, 1. 19, 1. 26, 1. — ἐξηντήσσοντο, percellerantur) Admirabilitas doctrinae verae solida; Act. 13, 12.: profanae, absurda. Mirere fortasse, cur hac homilia non clarius locutus sit Jesus de persona sua. At 1. doctrinam ipsam ita excellenter explanavit, ut inde de excellentia prophetae existimarent. 2. Jam erat persona ejus satis patefacta. 3. In ipsa homilia satis innuit, quis sit, nempe *is qui venit*, Filius Dei, iudex omnium. c. 5, 11. 17. 22. 7, 21. seqq.

v. 29. ὡς ἐξουσίαν ἔχων, ut potestatem habens) Non poterant se subducere. [*Docentis majestatem sentiebant et vim verbi.* V. g.] Veritatis character, animos constringere lubentes. Specimina ἐξουσίας

potestatis vide in not. ad cap. 5, 3. 18. ss. 7, 22. s. item c. 8, 19. Joh. 7, 19. — *γραμματοῖς*, *scribae* *) quibus assueverat populus, nullam habentibus *potestatem*.

C A P U T VIII.

v. 1. *Ἠκολούθησαν*, *secuti sunt*) non statim recesserunt.

v. 2. *λεπρός*, *leprosus*) Morbi gravissimi: *lepra*, h. l., coll. 2 Reg. 5, 7. *paralysis*, v. 6. (coll. Marc. 2, 3.) *febris*, v. 14. Omnes sanavit Jesus. Probabile est, leprosum [quem Matthaeus justo narrationis ordine inter sermonem montanum et servum Centurionis collocat, Harm. p. 252.] eminus auscultavisse. — *ἐὰν*, *si*) Non dubitat leprosus, sed modeste eventum a sola voluntate Jesu suspendit. Fides dicit, *si vis*: non, *si potes*, Marc. 9, 22. — *δύνασαι*, *potes*) Inprimis initio objectum fidei erat omnipotentia Jesu. Hanc fidem concipere potuit leprosus ex sermone ejus.

v. 3. *τὴν χεῖρα*, *manum*) cui lepra debuit cedere, alios, qui tangerent, inquinatura. — *θέλω*, *volo*) Resp. *si vis*. Echo prompta, ad fidem leprosi maturam. Ipsa leprosi oratio continebat verba responsionis optatae. *Volo*, magna potestas. Prima miracula Dominus confestim fecit, ne videretur cum labore fecisse: posteaquam vero auctoritatem sibi constituit, moram interdum adhibuit salutarem hominibus.

v. 4. *μηδενί*, *nemini*) antequam sacerdotem adieris, ne sacerdotes, si prius audissent, negare possent, lepram recte esse mundatam: *nemini* eorum, qui non adfuerant. — *σεαυτὸν*, *te ipsum*) non per alium. — *εἰς μαρτύριον*, *in testimonium*) Joh. 5, 36. Sic LXX. *μαρτύριον*, Ruth. 4, 7. Sacerdotes non sequebantur: Jesus ad eos mittit, ex Galilaea Hierosolymam. multum versabatur tum in Galilaea. — *αὐτοῖς*, *illis*) ut testimonium illis exlibeatur, de Messia praesente, legi non derogante: et ut illi possint testimonium reddere.

v. 5. *προσῆλθεν αὐτῷ ἑκατόνταρχος*, *accessit ad eum centurio*) Non adiit Jesum centurio, quem etiam coram non ita laudaturus fuerat: v. 10. coll. c. 11, 7. etiam alios quidem coram Jesus laudavit, sed non nisi post antegressam humiliationem, neque tam singulariter et comparative, ut hic centurionem in contradistinctione ad totum Israël. et quae reverentia centurionem movit, ut se dignum negaret, cuius sub tectum intraret Dominus, eadem ipsum retinuit, ne ad illum iret: v. 8. Luc. 7, 7. 10. [Unam eandemque apud Matthaeum et Lucam historiam esse firmiter demonstravit b. D. Hauberus in den harmon. Anmerk. p. 72. Harm. p. 255.] Videtur exisse domo, sed antequam ad Jesum perveniret, retulisse pedem. Voluntas igitur ejus pro ipso facto, ac pluris, divinitus aestimabatur: et hanc aestimationem praeclare exprimit Matthaeus, sublimiori divinae quam humanae historiae lege. In spiritu colloquebatur Jesus et centurio vere.

v. 6. *λέγων*, *dicens*) Conf. c. 11, 3. Luc. 14, 18. — *παράλυτικός*, *paralyticus*) Paralysis morbus difficilis medicis.

v. 7. *ἐλθὼν*, *veniens*) Divinâ sapientiâ Jesus eos sermones ponit, quibus elicit confessionem fidelium, eosque antevertit. Causa, cur homines illorum temporum multo celeriores, majorem, frequen-

*) Lectionem pleniorē οἱ γραμματεῖς αὐτῶν καὶ οἱ γραμματεῖς breviori huic aequalē fere censet margo Edit. d. A. 1753. E. B.

tiozem effectum verborum coelestium acceperint, quam hodie. Ad servum centurionis ostendit se venire paratum: ad filium regii non promittit. Utroque modo fidem excitat; simulque ostendit, se non esse personarum acceptorem.

v. 8. *ξέγην, tectum*) quamvis non sordidum. coll. Luc. 7, 5. Erant alii, quos reverentia non deterruit a conspectu contactuque Domini. c. 9, 18. 20. Unus idemque affectus internus variis iisque bonis modis sese potest exserere. — *εἰπὲ λόγῳ, jube verbo*) Sic morbum, Dominico jussu cessurum, centurio exprimit. Pauci, *εἰπὲ λόγον*, remissius. — *ἰαθήσεται, sanabitur*) Centurio respondet verbo glorioso: Jesus humiliter dixerat, *θεραπεύσω, curabo*. — *ὁ παῖς μου*) Humaniter loquitur. non dicit, *ὁ δούλος μου*.

v. 9. *καὶ γὰρ, nam etiam*) Potuisset ratio excipere: servus et miles imperium libere audiunt; morbus non item. sed hanc exceptionem concoquit sapientia fidelis, ex ruditate militari pulcre elucens: et potius ea, quae spem confirmant, quam quae frangant, conspicit, ex summo Christi dominio et imperio, qui et mari ventisque et morbis imperabat, v. 26. Luc. 4, 39. Ipse jubet: res fit. Centurio potest imperare militi et servo: morbo non potest. Dominus vero imperare morbo potest: idque, humanitus loquendo, facilius, quam voluntati hominis saepe contumacis. — *ἄνθρωπός εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν, homo sum sub potestatem*) Non dicit, *Ego sum praefectus militum*: sed, quum alios sibi subjectos commemorare necessum habet, *προθεραπεύειαν* adhibet, *egomet subjectus sum*. Latet simul antitheton: Jesus est Dominus supremus, *souverain*. — *ὑπὸ, ὑπ', sub, sub*) Tales hodie vocantur *subalterni*.

v. 10. *ἐθαύμασε, miratus est*) Objectum admirationis Christi: fides et infidelitas. Marc. 6, 6. Jesus valde laudat amicos suos, ubi locus est. c. 11, 7. 15, 28. 25, 35. 26, 10. Luc. 7, 44. 24, 3. — *ἐν τῷ Ἰσραὴλ, in Israël*) populo. Neque centurio neque Cananaea ex Israël erat: sed erga Cananaeam videri possit Dominus majorem postea adhibuisse protestationem. Etenim illa aperte venit ex gentium finibus: sed centurio habitabat in Israël; et centurio ipse id occupavit, quum se dignum negavit, et seniores Judaeorum interposuit. Luc. 7, 3. s. — *τοσαύτην, tantam*) praesertim cum centurio non tam saepe versaretur cum Jesu. Ea fides erat specimen fidei, qua gentes forent superaturae Judaeos. — *πίστιν, fidem*) Ex hac prima in N. T. fidei mentione colligi potest, *fidem* et in intellectu et in voluntate esse, perinde ut *infidelitatem*, consilium, liberum arbitrium. conf. Concordantias in *πίθω*. Ex omnibus virtutibus eorum, qui Dominum adibant, Ipse unam solet *fidem* laudare, c. 15, 28. Luc. 7, 50. [Quo major humilitas, eo major fides. v. 8. Luc. 17, 5. 10. V. g.] — *εὑρον, inveni*) quaerens, cum veni.

v. 11. *πολλοί, multi*) non — judaei, centurionis similes. Id pertinet ad accendendam Judaeorum aemulationem. — *ἀπὸ ἀνατολῶν, ab oriente*) C. 2, 1. *ab oriente et occidente*, euphemismus, i. e. ex ethnicis. — *ἔξουσιν, venient*) Praedictio: venient, in spiritu [et fide. V. g.] — *μετὰ, cum*) Hebr. 12, 23. [cum Patribus in fide, Hebr. 11, 9. V. g.] — *βασιλείᾳ, regno*) in hac vita et in futura.

v. 12. *υἱοὶ τῆς βασιλείας, filii regni*) regno proximi. Alio significato eadem appellatio c. 13, 38. — *σκότος, tenebras*) Quicquid est extra *regnum Dei*, est *exteriorius*. Regnum enim Dei lux, et reg-

num *lucis* est. Tenebrae illae non modo oculum, sed etiam mentem teterrima caligine offundent. — *ἐξώτερον, exteriores*) Ipse homo infidelis tenebras habet intra se: ideo convenientem locum accipit tenebras extra quoque. Et quo quisque propior esse potuit, hoc longius ejicietur foras in intimas tenebrarum partes. — *ἐκεῖ, ibi*) demum. Extra locum convivii, lucidissimum. — *ὁ*) Articulus insignis. In hac vita dolor nondum est dolor. — *κλαυθμός, fletus*) Tum plorabunt, quos nunc flere pudet, heroës: ex dolore ob amissum bonum et contractum malum. Horribilis tot miserorum sonus! Quanto beatius, coelestes audire sonos! Ap. 14. etc. — *βρυγμός τῶν ὀδόντων, stridor dentium*) ex impatientia, et poenitudine acerbissima, et indignatione contra sese, ut auctores suae ipsorum damnationis. [*nec non ex livore in alios, quibus invident salutis adeptionem.* Conf. Ps. 112, 10. V. g.] philautia, cui homo indulsit, tum versa erit in odium sui, nec tamen poterit a se ipso discedere. Neque solum cum tenebris conjungitur hic fletus et stridor dentium, sed etiam cum igne etc. c. 13, 42, 50. Luc. 13, 28. Aliter: Molles flebunt: duri frement. duo temperamenta. Eadem phrasis Act. 7, 54.

v. 13. *ὡς ἐπίστευσας, sicut credidisti*) Prolixa concessio.

v. 14. *πενθεράν, socrum*) Non multo ante Petrus uxorem duxerat, et errant, qui eum canum pingunt: [*quamquam seniore reliquis fuisse, vero non est ab simile.* Harm. p. 257.] nam omnes discipuli erant adolescentes, longum peracturi cursum in mundo. Joh. 21, 18. *) Hoc probe tenendum in omni historia evangelica. [*Etenim juvenilem discipulorum aetatem, eorumque prosapiam et statum pristinum qui perpenderit, is complurium erratorum, in discipulatu ab ipsis commissorum, facile veniam dabit, pro ista temporis ratione non plus justo ab iisdem requireret, neque paucis sese difficultatibus expeditum sentiet.* Harm. l. c.] — *πυρέσσουσιν, febrientem*) in ipso paroxysmo.

v. 15. *διηκόνει αὐτῷ, ministrabat illi*) officio matris familias fungebatur, sanitatis verae signo laeto. Marcus et Lucas mentionem faciunt discipulorum de socru Petri rogantium: unde subjiciunt, *διηκόνει αὐτοῖς, ministrabat eis*, Domino et discipulis. Matthaeus de solo Domino loquitur. Itaque αὐτῷ scripsit: αὐτοῖς ex parallelismo allitum est. [*Plus semel Petri socrum febrī liberatum esse, eorum sententia est, qui Trajectiones evitare annuntiantur. Atqui aegrotis per Salvatorem sanatis non a morbo redeunte, sed a majori malo periculum imminabat. Neque, ut reliquos, ea de re commonefecit socrum Petri; quae si febrī denuo correpta fuisset, brevissimo id post priorem sanationem intervallo evenisset, adeoque discipuli adhuc recentes cum aliis dubitare potuissent, an febris (prae ceteris morbis alternare solens) plene sublata fuerit.* Harm. p. 257.]

v. 16. *ὥπρας, vespere*) ejus diei, quo tam multa erant dicta et facta. Vespertino tempore solent morbi esse graviore. — *τὰ πνεύματα, spiritus*) id est, daemonia. — *λόγῳ, verbo*) solo. — *πάντας,*

*) De Juda Iscar. id colligas ex Ps. 109, 8. 9. Jacobi et Johannis uterque parens, Zebedaeus et Salome, itidem superstites erant. Harm. p. 258.

omnes) sine exceptione; quum homines interdum habere ferantur salubrem et benignam manum contra quosdam duntaxat morbos.

v. 17. ὅπως πληρωθῇ, ut impleatur) Medicum spiritualem deiecit etiam corporis morbos depellere ab iis, qui ei occurrebant. [*et quorum insignis multitudo subinde memoratur. Matth. 4, 23. 9, 35. s. (Luc. 4, 21.) 12, 15. 15, 30. 24, 14. Harm. p. 259*]. Igitur hoc quoque modo impletum est, quod dictum erat per Jesajam. Unus homo corpore et anima constat: Una animae et corporis corruptela: Unam utrique opem, ut res ferebat, hic Medicus praestitit. — ἐλαβε, *sumsit*) abstulit a nobis.

v. 18. ἀπελθεῖν, *abire*) Ita Jesus requiem quaesivit: populo tempus dedit fructum ex doctrina ferendi; ejusque studia incendit in posterum.

v. 19. εἷς, *unus*) Ex tanta multitudinem hic singularem animi motum ostendit: sed videtur tamen sectatus commoditates, scriba mollior piscatoribus. Ad tentandum veniebant frequenter scribae.

v. 19. 21. εἶπεν, *dixit*) Jesu Christi doctrina plane oppugnat voluntatem hominum propriam. Sequi, sed non recte, aut non tempestive, conantes, sapienter amandavit: Marc. 5, 18. sequi tergiversantes, sequi se jussit. Aliter scribas tractavit, aliter discipulos. Luc. 9, 57—62. — διδάσκαλε, *doctor*) Eos, qui humano jure *Rabbi* et *Domini* vocabantur, non sic appellavit Jesus, sed ab illis sic appellatus est merito Marc. 5, 35. Joh. 3, 2. 4, 49. Matth. 8, 6. Apostoli auditores appellavere *fratres* et *patres*: Jesus non sic appellavit.

v. 20. καὶ, *et*) Non repellit Jesus hunc hominem, sed conditionem proponit, qua intentionem ejus corrigat, vitae commoditatem opesve quaerentis, vel etiam facultatem patrandi miracula. — ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, *filii hominis*) Vid. ad c. 16, 13. — ἐκ ἔχει, *non habet*) Admiranda paupertas et tolerantia, cum peregrinatione perpetua. [*Neque proprium. Ipsi domicilium fuit, neque sedes fixa alicubi Marc. 4, 45. Sequi Eum, quocunque iret, facilius justo aestimavit Scriba. Harm. p. 269.*]

v. 21. μαθητῶν, *discipulorum*) ex numero eorum, qui non semper aderant.

v. 22. τοὺς νεκροὺς, *mortuos*) Locutio sequelam valde urgens, et ideoque multa complectens. Considerandi veniunt *mortui sepeliendi* et *mortui sepelientes*. *Mortui sepeliendi* sine dubio sunt proprie mortui, sive pater discipuli hujus jam tum mortuus erat, sive senex, morti vicinus, et, praeter hunc unum filium, orbus. conf. Tob. 14, 12. *Mortui sepelientes*, sive, quibus sepultura mortuorum suorum relinquere debeat, sunt *partim* ipsi quoque mox morituri, mortales, additi mortalitatis legi, coll. Rom. 8, 10. praescindendo a spe vitae melioris, nec tamen sublata ea spe. Appellatio ex contextu limitanda: uti Luc. 20, 34. *filii seculi hujus* dicuntur, qui tamen etiam salvari possunt. sic *mortui* dicuntur, qui aptiores sunt ad sepeliendum, quam ad annunciationem regni Dei. Uti cap. 9, 24. *non mortua* dicitur puella, quae mox vivet: coll. Joh. 11, 4. sic *mortui* dicuntur, qui mox moriuntur *). Tempore pestis, mortui sepeliuntur ab iis, qui mox item

*) Mortui sunt in domo sua perennante, neque longe ab eadem absunt lugentes, sed circumcirca obambulant, donec et ipsi ingrediantur. Col. 12, 5. V. g.

morientur: nec multo se aliter habet tota conditio generationum mortalium, in longitudine seculorum. *Partim* sunt jam *mortui*: et horum respectu locutio est hypothetica, hoc sensu: tu me sequere, et mortuorum sepulturam vel mortuis relinque, i. e. mortui, sine sepultura per te manento. Similis locutio Ex. 21, 14.: *Homicida de altari abripiatur*, i. e. *occidatur, vel si ad altare confugerit*. Abrupta est igitur *mortuorum sepelientium* appellatio, conveniens jussui moram non ferenti, sanctas causas habenti, et ex sensu coelesti Salvatoris fluenti. Protinus totos debemus nos dedere. — *τοὺς ἑαυτῶν, suos*) necessarios Gen. 23, 4. Hic discipulus debebat abnegare patrem suum. [*Citius h. l. ventus et mare, quam homines, obtemperarunt Christo*. Harm. p. 269. s.]

v. 23. *τοῦ*) Articulus refertur implicite ad v. 18. — *πλοῖον, navem*) Jesus habebat scholam ambulantiem: et in ea schola multo solidius instituti sunt discipuli, quam si sub tecto unius collegii sine ulla sollicitudine atque tentatione vixissent.

v. 24. *μέγας, magnus*) His periculis maritimis valde exercitata fuit discipulorum fides. — *καλύπτεσθαι, tegeretur*) Periculum ad summa venit: deinde auxilium. — *ἐκάθευδε, dormiebat*) Nullus timor in Jesum cecidit. Immo v. 26. miratus est hominum timorem, in summo periculo. Dormiebat, fessus labore diei vario.

v. 25. *σῶσον, serva*) Oratio abrupta. — *ἀπολλύμεθα, perimus*) Candoris est, quod discipuli infirmitates suas describere: nec tamen hoc eis difficile fuit. nam post adventum Paracleti erant alii homines facti.

v. 26. *) *δειλοὶ, ὀλιγόπιστοι, timidi, parvi fide*) Synonyma. conf. Marc. 5, 36. Non arguit discipulorum, quietem Domini abruptum, importunitatem, sed duntaxat timiditatem. [*In omni vita Christi nullus unquam ullius creaturae metus in omnibus, quae ipsi evenerunt, apparet*. V. g.] — *τότε, tunc*) Jesus animos discipulorum prius, deinde mare composuit. — *ἐπετιμῆσε, increpuit*) Satanias in hac tempestate, ut credibile est, regnat.

v. 27. *ὑπακούουσιν, obediunt*) Conf. Marc. 4, 27. Venti et mare alias libera.

v. 28. *γεργεσηνῶν, Gergesenorum*) **) *Gerasa*, (dictum pro *Gargescha*), et *Gadara*, urbes vicinae. vid. Hiller. Onom. p. 807. 812. — *ἐκ τῶν μνημείων, ex monumentis*) Obsessi fugiunt celebritatem, in qua vigent exercitia pietatis. Etiam invisibiles hospites commorantur in sepulcris; Marc. 5, 3. infensi, credo, maxime in impiorum sepulcris. — *παρελθεῖν*) ne transire quidem.

v. 29. *τί ἡμῖν καὶ σοὶ, quid nobis et tibi*) Formula alienandi. (LXX, 1 Reg. 17, 18. Jud. 11, 12. 2 Reg. 3, 13.) Hic desperationem et horribilem expectationem confitentur, simulque hoc videntur dicere: non tecum, sed cum hominibus peccato obnoxii negotium habere cupimus. — *υἱὲ τοῦ Θεοῦ, filii Dei*) Homines open petentes, cum fiducia appellarunt *filium Davidis*: daemones cum terrore appellant *Filium Dei*. — *ᾧδε, huc*) Jus quasi quoddam eo loco daemones si-

*) *Καὶ λέγει et dicit*] nihil plane turbatus. V. g.

**) *Lectionem hanc, quam a sola Origenis conjectura ortam censet cel. Michaëlis, majoris h. l. facit margo Bengelianus, quam in parallelis Marc. 5, 1. et Luc. 8, 26. E. B.*

bi arrogabant, et in porcos eo loco. — *πρὸ καιρῶ*, ante tempus) Potest construi cum *venisti*, vel cum *torquere*, vel cum utroque. Adulto mundi tempore, et tamen citius, quam hostis vellet, Jesus venit. *κατὰ καιρόν*, Rom. 5, 6. — *βασανίσαι*, torquere) Tormentum est daemoniis, carere corpore, aut humano, aut bruto, quod summe appetunt invadere, ut ardorem restinguant v. 34. Praeludium hoc erat futurae subjectionis sub pedes Jesu.

v. 30. *χοίρων*, porcorum) Porcorum possessores aut ethnici erant habitantes inter Judaeos, aut quaestum appetentes Judaei.

v. 31. *παρεκάλουν*, rogabant) Aliud est petere communiter; quomodo etiam homines naturales, etiam daemones, potuere aliquid impetrare: (coll. Marc. 5, 40. 12.) aliud orare in fide. Etiam hosti indulgetur interdum aliquid Job. 4. — *εἰ, si*) Jam sentiebant, sibi migrandum esse. — *ἐπιτρέψον*, concede) Damnum daemonibus adscribendum, non Domino. quem quis cogeret impedire daemones?

v. 32. *ἀπῆλθον*, abiverunt) Unum Jesu miraculum, ubi poenam dedit arbor, ficus: unum, ubi porci: unum, ubi homines, ementes et vendentes in templo. Specimen vindictae futurae. Cetera fuere gratiae plena: et in his ipsis quoque fuit beneficium, v. gr. h. l. tuta via: regio a spiritibus, quibus obnoxia erat, liberata, illis in mare coactis: obsessi liberati: sublata copia animalis nimia, vetiti quippe comestui, et hic daemoniis obnoxii. Et rei erant Gergesen, amittendi gregis. Jus et potestatem Jesu, res ipsa ostendit. — *ἀπέθανον*, mortui sunt) Non videtur brutum obsessum diu vivere posse. Quod homines obsessi non statim ita pereunt, beneficium est a Deo.

v. 33. *βόσκοντες*, pascentes) etiamsi non fuerant *ποιμένες*, pastores ex professo. — *ἔφυγον*, fugerunt) Daemonia non potuerant illos corripere.

v. 34. *) *παρεκάλεισαν*, rogaverunt) Qui rei familiaris studio tenentur, facilius pellunt, quam persequuntur. etiam avaritia timida est. Vel rogarunt, non malo animo Luc. 5, 8. [Rogantibus certe talia Gergesen, eorumque vicinis Gadarenis, principem tamen eorum, qui obsessi fuerunt, praeconem evangelii reliquit. Gadarenus hic, et Gergesen alter fuerit. Harm. p. 274.]

C A P U T IX.

v. 1. *Διεπέρασε*, trajecit) rogatus a Gergesen. Dominus beneficia sua non obtrudit invitis. [Et eo flagrantius desiderium sui excitavit in hominibus, quod non longiores in uno loco moras fecit. Harm. l. c.] — *ιδίαν*, suam) Capernaum, exaltatam Hoc incola.

v. 2. *προσέφερον*, offerebant) Tales oblationes factae sunt Salvatori plurimae, gratae. — *αὐτῶν*, illorum) ejus, qui ferebatur, et eorum, qui ferebant. — *θάράσει τέκνον*, confide fili) Confide: nec peccata tibi oberunt, nec morbus. Sic, *confide filia*, v. 22. — *ἀφείωνται σοι*, remissa sunt tibi) Sine dubio magnus erat peccatorum magnorum sensus in homine illo. [Hoc principale beneficium fuit, cujus occasione praecipue hominum cogitationes patefactae sunt. v. 3. 8. Harm. p. 276.] σοι habet emphasin et accentum h. l. sed v. 5. idem sermo repetitur recitative, et σοι vel σου est enclitica. [Nun-

*) *πᾶσα ἡ πόλις*, urbs universa] Tantum terrena movent! V. g.

quam ista vox, ex quo homines terra tulerat, hoc modo fuerat audita. V. g.]

v. 3. εἶπον ἐν ἑαυτοῖς, οὗτος βλασφημεῖ, dicebant secum, *Hic blasphemat*) Blasphemia est, cum I. Deo tribuuntur indigna. II. Deo negantur digna. III. Dei propria communicantur cum iis, quibus non competunt.

v. 4. εἰδὼς, *noscens*) Sic, praeter multos codices Graecos, quos primus ad hunc locum Millius notare coepit, *Gothus* quoque habet interpretes, et *Curcellaei* margo. ἰδὼν olim nonnulli ex v. 2. arripuisse videntur. ἐπιγνοὺς in parallelo habent Marcus et Lucas. Sic εἰδὼς c. 12, 25. — ὑμῖς, *vos*) Emphasis. [*Saepe quis, dum alios peccatorum arguit, peccat ipse. Et atrocissima quidem peccata vel solo corde committi possunt.* V. g.]

v. 5. τί γάρ, *quid enim*) In se, utrumque est divinae potestatis et potentiae; et intus in se est peccati et morbi nexus: una, quae utrumque tollit, virtus: ratione iudicii humani, facilius est dicere: *remissa sunt.* et hoc potest, quod minus videtur, qui potest dicere: *Surge,* quod majus videtur.

v. 6. εἰδῆτε, *sciatis*) Hoc quoque verbum *potestatem* spirat. — ἐπὶ τῆς γῆς, *in terra*) Hic proprie locus est, ubi et admittuntur peccata et remittuntur. Terra, theatrum operum Christi ab initio. [*quin, palaestra peccati et gratiae.* V. g.] Prov. 8, 31. Ps. 16, 3. hemistichio utroque collato: Gen. 6, 5. Jer. 9, 24. (25.) Joh. 17, 4. Luc. 2, 14. Omnem potestatem, inquit, habeo in coelo, quidni etiam in terra? c. 16, 19. 28, 18. [*Et vicissim nostrum nunc est dicere: Si potestatem illam, in terra versatus, habuit: quidni etiam resuscitatus et in coelum assumptus.* Act. 5, 31. V. g.] Coelestem ortum hic sermo sapit. — ἐξουσίαν, *potestatem*) A potentia ad potestatem valet consequentia h. l. — λέγει, *dicat*) Similis flexus sermonis inter protasin et apodosin, Num. 5, 20. s. Jer. 5, 14.

v. 8. ἐξουσίαν τοιαύτην, *talem*) tam salutarem *potestatem*, de qua v. 6. eamque propinquam, in homine Jesu Christo. — τοῖς ἀνθρώποις, *hominibus*) tam diu cum peccato conflictatis. [*Dativus commodi.* V. g.] Lata oratio, uti v. 6. Gaudebant, unum esse in genere humano, hac potestate praeditum.

v. 9. ματθαῖον, *Matthaeum*) gente Hebraeum, et tamen publicanum. Apud Marcum et Lucam vocatur *Levi* *). Credibile est,

*) Cui quidem sententiae argumenta penitiori consideratione haud indigna opponit J. D. Michaëlis in der Einleitung etc. T. II. p. m. 932. ss. quam ipse suum eidem calculum olim adjecerat. Levin jam publicanorum principem, et Matthaeum subministratorem ejus fuisse, ex rationibus facile ardentibus suspicatur l. c. Vir eruditus. Neque tamen vel Matthaeus, qua fuit modestia, obsequium Levis, sui ex hypothesi praefecti, et hospitis in celebrato convivio principalis; vel Marcus et Lucas vocationem Matthaei, apostolatus nomine insignioris, omisisse censendi sunt. Matthaeum a Nazarenis Matth. 13, 55. inter Mariae 4 filios s. consobrinos Jesu non referri, nil impedit; nam ne Levi quidem (Marc. 2, 14. Alphaeo aperte adscriptus) quaternarium istum ingreditur. Quid si Levin, eundemque Matthaeum, Alphaei quidem filium, at non ex Maria, sed alia uxore susceptum, adeoque nullo sanguinis vinculo cum Salvatore conjunctum dixeris? Ipsum certe Etymon personarum identitatem suadere videtur. Nam לֵוִי (Levi) a לֵוִי adhaesit, annexus est, et לֵוִי vel

Matthaeum non fuisse delectatum illo nomine, quod ut publicanus gesserat. — καθήμενον, *sedentem*) in ipso negotio. Et tamen secutus est Matthaeus *). Ingens miraculum et specimen virtutis Jesu. Generosum obsequium. [*aeternae lactitiae ferax.* V. g.]

מַתְּתָי (Matthaeus) a voce Arab. מַתְּתָי, propinquitatem iniit: quae, ut opinor, haud obscure conspirant. Adde: Quali pacto Saulus ab ea temporis periodo, qua sollemniter ad opus praeconii segregatus primitias expeditionis suae Sergium Paulum habuit, et Barnaba superior evasit, Pauli cognomine, ab ipso Luca etiam, ornatus fuit (Act. 13, 2. 9.): tali pacto Levi (Luc. 5, 27.) ab eo momento, quo solenni electione Apostolis adscriptus est, Matthaei nomen, apud Lucam itidem (c. 6, 15.), obtinuit. His ponderatis utra sententia praeferenda sit alteri, judicet Lector. E. B.

- *) *Series rerum haec fuisse censenda est:* Matthaeus brevi ante, ut publicanus, Jesum adiit, et jam tum, supra omnem captum suum, ad munus apostolicum vocatus est, Matth. 5, 1. Luc. 6, 15. (conf. Num. 11, 26.): unde insignis in hunc selectum publicanum Salvatoris clementia patet. Sermoni montano ut apostolus recens designatus interfuit; ubi dubium non est quin verba: *nonne idem vel publicani faciunt?* ab ipso c. 5, 46. consignata penitissime animum ejus penetraverint. Neque tamen eo ipso die quotidianam sequelam aggressus est, sed in exercendis vectigalibus aliquid adhuc negotii habuit, eam, quae Luc. 3, 13. commendatur, justitiam sine dubio observans. Magna fuit apud Judaeos publicanorum, si vel ipsi Judaei essent, detestatio, cui Salvator Matth. 18, 17. dictionem suam accommodavit. Neque tamen publicani, sive idem cum Phariseis sive remotior eis accessus patuerit, templo omnino prohibebantur, Luc. 18, 15. Johannes publicanos, siquidem in peragendo munere ad justitiam commoveri se paterentur, ad baptismum admisit: immo vero ne Salvator quidem publicanos facessere prorsus ab isto negotio, sed injusto Mamona amicos parare sibi jussit, Luc. 15, 1. 16, 1. 9. Traditionibus judaicis, communione ecclesiastica publicanos excludentibus, neque Christus alligatus erat neque praecursor ejus. Ac postea deum ex malevolentia in Christum severiora de publicanis statuisse Judaeos credibile est. Itaque Matthaeus ad apostolatam vocatus, nec jam tum portitorium relinquere statim jussus, fungi hoc munere potuit, usque dum ad sequelam vocaretur. Quodsi Matthaeus idem, quod Zacchaeus, ante conversionem suam fecerit: eadem etiam, qua Zacchaeus, lege iis, quos fraudaverat, satisfacere, vel rationes etiam quascunque cum reliquis publicanis conferre debuit. *Jesus igitur, quum ad portitorium sedentem eum videret: Sequere me, ait. Et surgens Ipsum secutus est.* Praeter communem auditorium discipulorumque, accedentium subinde ac discedentium, turbam, *sectatores* certos Jesus in quotidianam consuetudinem (Luc. 9, 59. 18, 22. Act. 1, 21.) et duodecim *Apostolos* s. insignes regni coelorum nuncios adoptavit. Petrus et Andreas, Jacobus itidem cum Johanne, *sectatores* prius facti sunt, quam *apostoli*: Matthaeus ad *apostolicam* dignitatem citius vocatus est, quam sequelae quotidianae adueferet, quanquam et haec in longum procrastinari non potuit, et ne *ultra pauculos dies* procrastinata quidem reapse fuit. Itineri saltem in regionem Gergesenorum, publicanum hunc fortassis cognitum habentium, suscepto non interfuit: at reliqua Domini facta Capernaïtica, migrationem istam antegressa et subsequuta, spectare utique potuit. Si vel maxime in sequendo Christo Apostolorum postremus fuit; sat cito tamen rem consecutus est. Act. 1, 21. *Harm.* p. 281. s.

v. 10. οἰκία, domo) Conf. v. 28. vel, si de Matthaei domo accipias, Marc. 2, 15. Luc. 5, 29. videtur Matthaeus hoc convivio valedixisse sociis pristinis *): nec jam appellat suam domum. — *τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ, publicani et peccatores*) qui contra praeceptum VI et VII peccarant atrocissime. — *συνανέκειντο, una discumbebant*) Suavissima communitas Jesu. [*cujus in gratiam convivium celebratum fuit, accedentibus, praeter Ipsius jussum, publicanis et peccatoribus. Pharisaeorum igitur objectio, si vel externa spectaveris, aequitate carebat.* V. g.]

v. 11. τοῖς μαθηταῖς, discipulis) Pharisei agebant ex obliquo, callide, vel saltem timide. Discipulis dicebant: cur sic facit magister vester? magistro: cur sic faciunt discipuli? c. 12, 2. 15, 2. Marc. 2, 16. 18. — *διατί, cur*) Summa fuit omnium, etiam adversariorum, existimatio de sanctitate Jesu. Luc. 19, 7.

v. 12. **) *χρεῖαν, opus*) Ubique spectandae sunt *χρεῖαι, indigentiae*. — *καὼς, male*) Sic sane habent peccatores. [*Infirmi- tatem robori oppositam sentis? Itaque ad medicum te converte, opem quaerens.* V. g.]

v. 13. πορευθέντες, profecti) in synagogam, ubi poteritis evol- vere Hoseam. Saepe *πορεύου, abi*, dixit ad alieniores. Joh. 8, 11. Perquam plena decoris majestatisque et ab apostolorum modo diversa est ratio Jesu, scripturas citantis. Id enim ita facit, non ut ipse earum auctoritate nitatur, sed ut auditores ex ea convincat: magis- que ea ad adversarios, quam ad discipulos ipsi credentes utitur. — *μά- θετε, discite*) qui putatis, vos jam esse doctores consummatos. — *ἐλεον θέλω, misericordiam volo*) Pauci, *ἐλεος θέλω*, ut LXX. Hos. 6, 6. quibus cetera hujus loci verba congruunt. Saepius LXX. dicunt *τὸ ἐλεος*, ut Hos. cap. cit. v. 4. interdum tamen *ὁ ἐλεος*, ut Graeci ve- teres. Es. 60, 10. 63, 7. Dan. 4, 9. 9, 20. Ps. 101, (100.) 1. adde 1 Macc. 2, 57. 5, 44. maximeque in XII. prophetis, Jon. 2, 9. Mich. 6, 8. (qui locus item parallelus est cum evangelista,) 7, 20. Zach. 7, 9. denique Hos. 12, 6. Sic *ὁ ἐλεος* dicitur h. l. et Matth. 12, 7. 23, 23. Tit. 3, 5. Hebr. 4, 16. sed *τὸ ἐλεος* saepe dicit Lucas, Paulus, Jacobus, Petrus, Johannes, Judas. Mich. 7, 18. LXX, *θελητῆς ἐλέους ἐσίν*. Est h. l. axioma hermeneuticum; immo summa theologiae casualis c. 12, 7. In *misericordiam*, coll. c. 23, 23. et in *victimam* est synecdoche. Actus *misericordiae*, edere cum peccatoribus, ut lucrifiant. [*Tantum ab- est, ut poenitentiam fastidire debeas. Animae scilicet curatio est.* V. g.] ***) — *ἦλθον, veni*) coelitus. — *καλέσαι, vocare*) Auctori- tas Christi. — *ἁμαρτωλοὺς, peccatores*) Reponitur verbum. coll. v. 11.

*) Iisdemque occasionem Dominum adeundi, quae vix alio tempore tanto talium numero data fuisset, obtulisse. V. g. Brevi post, glo- riam Jesu ex factis Ejus, et ex suscitata praesertim Jairi filia cog- novit Matthaeus, c. 9, 19. neque longo posthaec intervallo, cum reli- quis Apostolis, emissus est; qua occasione *Matthaeum publicanum* se c. 10, 3. dixit, et intimo gratitudinis sensu (quod pronum est) affectus memoria recoluit, quanta celeritate ex statu publicani (c. 18, 17.) in apostolicam legationem miraculis insignem Gratia ipsum transtulerit. Harm. p. 282.

**) ὁ δὲ Ἰησοῦς] Suppetias fert discipulis fidus Magister. V. g.

***) καὶ ὁ θναίων] Haec rigidae observationis eorum pars est, quae Lege continentur. V. g.

v. 14. τότε, tunc) tempore convivii. [et jejuniorum, ut apparet, publicorum die, non Lege quidem divina, sed privato aliquorum arbitrio celebratorum. Harm. pag. 283.] — προσίχονται, accedunt) dedita opera. — μαθηταὶ ἰωάννου, discipuli Johannis) Medii erant inter pharisaeos et discipulos Jesu: et a pharisaeis videntur hic fuisse excitati. [Matthaeus enim, h. l. Johannis discipulos, Marcus (c. 2, 18.) eosdem cum Phariseis; Scribas et Phariseos, Lucas memorat. Harm. l. c.] coll. Luc. 5, 33. — σοῦ, tui) Modeste agunt, nec de Johanne aut ipso Jesu quaerunt.

v. 15. καὶ, et) Magna cum sobrietate et festivitate respondet Dominus, a vestibus et vino (quorum usus erat in convivio) parabolas desumit jucundas, ad confutandam quaerentium tristitiam. — οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος, filii thalami) sodales sponsi. [Sponsus ipse, si 40 dies in eremo exceperis, nusquam jejunasse legitur. V. g.] Conviviis et nuptiis conveniunt parabola et aenigmata: quae huic quoque nuptiali tempori adhibentur. — πενθεῖν, lugere) Lugere et jejunare conjuncta. — ἐλεύσονται, venient) Significat abitum, postea futurum. — καὶ τότε, et tum) nec ante, nec post. — νηξέουσιν, jejunabunt) necessario et libenter. [Haec ipsa Christianismi facies. Modo nuptiale tempus est, modo jejuniū. V. g.]

v. 16. οὐδεὶς, nemo) Discipulos rudes, novos et integros, nulla peculiari disciplina imbutos, sumsit Jesus. cap. 15, 2. coll. not. ad Luc. 7, 20. vestis vetus erat doctrina Pharisaea; nova Christi. — αἶρε, tollit) et se et plura. — αὐτῷ) Masculinum. — χεῖρον σχίσμα, peior scissura) Ergo jam erat scissura aliqua. Sermo est de veste plane pannosa.

v. 17. ὑστροὺς, utres) qui doliorum loco erant. Utres veteres, pharisaei; novi, discipuli: vinum, evangelium. — ἀπολοῦνται, peribunt) ut nec illud, nec aliud posthac vinum capiant. — ἀμφότεροι, ambo) Masculinum, ut in τῆς, c. 23, 17.

v. 18. προσεκύνει, adorabat) etsi externa specie major esset Jairus, quam Jesus. [Nullo modo fidei officit modestia. V. g.] — ἐτελεύτησεν, mortua est) Ita dixit ex conjectura, aut post nuncium acceptum de filia mortua, quam reliquerat (magna vi fidei,) morti proximam. Marc. 5, 23. — ἐλθὼν*), veniens) conf. Joh. 4, 47.

v. 20. γυναῖκα, mulier) Statuam mulieris hujus, et Domini eam sanantis, suo aevo mansisse scribit Eusebius l. 7. H. E. c. 17. — ὀπισθεν, retro) prae verecundia. — τοῦ κρασπέδου, fimbriam) Num. 15, 38. LXX. int. Eam quoque legis partem servavit Jesus. A veste, quam Dominus tum gerebat, ad reliquias quascunque non valet consequentia.

v. 21. τοῦ ἱματίου, vestem) Mulier ex suae immunditiae sensu, absolutam Jesu puritatem agnovit. — σωθήσομαι, servabor) Huic verbo cogitato suaviter respondet servavit v. 22. [Mirum quantum juvat, quae spiritus fidei et amoris docet, ea simpliciter agere et sine ambagibus. c. 26, 7. V. g.]

v. 22. θυγατέρα, filia) Erat ergo ea minus provectae aetatis. [Neutiquam Salvator optimus eo nomine eam reprehendit, quod neglecta rogatione opem quasi suffurata esset. V. g.] — ἡ πίστις σου σέσωκέ σε, fides tua in statum salutis te collocavit). Ita Jesus

*) Lectionem εἰς ἐλθὼν praeferit margo Editionis 2. E. B.

dicere solitus est ad eos, qui salutem corporis et animae ad se ultro quasi attraxere Luc. 7, 50. 17, 19. 18, 42. quibus verbis ostendit, se eorum fidem nosse: fidem laudat et confirmat: beneficium ratum habet, et manere jubet: apud alios autem, si sine ope manserint, solam infidelitatem in causa esse significat. [*Non semel evenit, ut fidem quis habere se tum denuum sentiret, quum Salvator ipsi nunciaret.* V. g.]

v. 23. τὰς αἰλητὰς, *tibicines*) Tibiae etiam in luctu adhiberi solitae, minorum praesertim. — τὸν ὄχλον, *turbam*) Luc. 7, 12.

v. 24. ἀναχωρεῖτε, *secedite*) Id est, non hic desideratur opera vestra. Certus ad miraculum accedit conf. 14, 19. — ἡ γὰρ ἀπέθανε, *non enim mortua est*) Dixit hoc Jesus, antequam intraret, ubi mortua jacebat. Deo vivunt omnes mortui, Luc. 20, 38. Et puella, ob resurrectionem mox futuram, et celeriter, et certo, et facile, non erat annumeranda mortuis olim resurrecturis, sed dormientibus. — κατεγέλων, *irridebant*) Id ipsum confirmavit veritatem mortis et miraculi. Videntur timuisse amissionem mercedis funebis.

v. 25. ἡγέρθη, *excitata est*) Resuscitavit Jesus mortuos, ex lectulo, feretro, sepulcro. h. l. et Luc. 7, 14. Joh. 11, 44. Curiosum foret quaerere de statu animarum ad breve tempus separatarum.

v. 26. ἡ φήμη, *fama*) v. 31. — ἐκείνην, *illam*) Matthaeus non scripsit hunc librum in terra illa. v. 31. c. 14, 34. 35. 4, 25.

v. 27. τυφλοὶ, *caeci*) Multi caeci fidem acceperunt et postea visum. Sine dubio visum ideo maxime quaesiverunt, ut, illo tempore viventes, Messiam cernerent: et cernebant cum gaudio incredibili. — ἐλέησον ἡμᾶς, *miserere nostri*) Nervosa formula. habet confessionem miseriae, et implorationem misericordiae liberrimae. Etiam ii, qui foris sunt, usi sunt hac orandi formula. [v. g. *mulier cananaea, pater lunatici, decem leprosi, etc.* V. g.] *ὡς δαυὶδ, fili David*) i. e. Christe c. 1, 1. 22, 42. [*Male ipsos habuit, quod eo ipso tempore, quo filius Davidis tam diu exspectatus in mundo degebat, sibi viventibus ne videre quidem Eundem concessum esset.* V. g.]

v. 28. ἐλθόντι, *venienti*) Perseverabant in orando. — δύναμαι, *possum*) Objectum fidei.

v. 29. κατὰ, *secundum*) Affirmat, non limitat. — γενηθήτω) fiat.

v. 30. ἀνεώχθησαν, *aperti sunt*) Conf. de auribus, Marc. 7, 34. s. de ore, Luc. 1, 64. ἐνεβριμήσατο, *injunxit*) fortasse, ne pharisaeis daretur occasio conf. v. 34. [*Interdicto simpliciter parere satius fuisset: neque tamen, quantum virtus Christi expertos urgeat, non exinde colligitur.* V. g.] — ὁρᾶτε, *videte*) Verbum absolutum. neque enim hinc pendet imperativus subsequens.

v. 32. προσήνεγκαν, *obtulerunt*) hominem, qui vix poterat sua sponte venire.

v. 33. Ἰσραὴλ, *Israël*) populo, in quo tam multa apparuerunt.

v. 34. ἐν τῷ ἄρχοντι, *in principe*) Magnitudinem miraculorum negare non poterant: magno igitur ea auctori, sed pessimo, adscribunt. [*Protervius etiam acerba ejusmodi dicta postmodum effuderunt. Quantacunque (autem) malitia eorum fuerit, oculatiores certe erant ac ii, qui neque daemones agnoscunt, neque obsessionem, neque expulsionem.* V. g.]

v. 35. τῆς βασιλείας, regni) Dei. — πᾶσαν, omnem) omnium, qui offerebantur.

v. 36. ἐσπλαγγχίσθη, misertus est) Animus Jesu, operum misericordiae feracissimus. [*Misericordiae opus insigne, animas miserabiles orando docendove ad sanitatem perducere.* V. g.] — ἐσκυλμένοι, defatigati) aegre incedentes. Verbum huic loco valde accommodatum, de quo vid. ad Marc. 5, 35. Plane debilis lectio, ἐκλελυμένοι. — ἐρρόιμνοι, abjecti) jacentes. ulterior miseriae gradus. [*Tales proprie sunt, qui Christi notitia destituuntur.* V. g.] Et tamen talis conditio jam est praeludium auxilii appropinquantis. conf. de messe, Joh. 4, 35. — ὥσεί πρόβατα μὴ ἔχοντα ποιμένα, sicut oves non habentes pastorem) Num. 27, 17.: ὥσεί πρόβατα, οἷς οὐκ ἔστι ποιμήν. ποιμήν proprie est ovium pastor. De ovibus conf. c. 10, 6.

v. 37. ὁ μὲν) Eadem rursum dixit [*elapso anni spatio* Harm. p. 288.] ad LXX. Luc. 10, 2. — θερισμός, messis) N. T. nam in V. T. sementis erat Joh. 4, 35. s. Et rursum praesens tempus est sementis; consummatio, messis. — πολὺς, multa) c. 10, 23. — ἐργάται, operarii) idonei, quibus dandum sit negotium.

v. 38. δεήθητε, rogate) Vide quanti sint preces. Ipse Dominus messis vult se iis commoveri. Plura sine dubio obtingerent humano generi, si plures homines pro hominibus [*propiores pro remotioribus*, V. g.] promptissimae voluntati divinae occurrerent 1 Tim. 2, 3. not. Nobis seritur et metitur. Dominus nos monet, ut ipsum rogemus; nos praevenit, ut praevenire doceat (conf. Joh. 16, 5.) et, illico, dum rogare jubet, simul desiderium inserit, quod ipse exaudit. c. 10, 1. Hi ipsi, qui orare jubentur, operarii constituuntur mox. ibid. — κυρίου, dominum) c. 10, 1. 13, 37. Christus est dominus messis. — ὅπως ἐκβάλλῃ, ut emittat) ἐκβάλλειν non semper vim significat, uti v. 33.

C A P U T X.

v. 1. Καί, et) Cohaeret hoc cum fine cap. 9. ut repetita ovium mentio innuit. Mittit, antequam valde rogetur — προσκαλεσάμενος, advocans) solenniter *). Non omnes omnia simul audiebant et spectabant. — δώδεκα μαθηταίς, duodecim discipulos) [*quorum electionem, ante sermonem montanum factam, praesupponit Scriptor*

*) Haec insignis ista Legatio est, ad quam provocat Dominus Luc. 22, 35. Etiam τὰς Septuaginta sine crumena, pera et calceamentis misit, Luc. 10, 4. at Luc. 22, 35. non de Septuaginta sermo est, sed de Apostolis. Reditus Apostolorum habetur Marc. 6, 30. Luc. 9, 10. Hoc interim spatio non semel Dominus praesentes habuisse discipulos perhibetur, Matth. 12, 1. 49. 13, 10. Marc. 6, 1. — Facile mihi persuadeo, nullam ejus temporis memorabilem partem effluxisse Salvatori, quin aliquos certe Apostolorum suorum, ceu testes eorum, quae tum gravissime et dixit et fecit, praesentes habuerit. Neque etiam diu abfuerunt universi, coll. v. 23. Interea redierunt alius post alium; quo pacto aliqui ex τοῖς Duodecim nominari possunt οἱ δώδεκα; vel etiam penes Dominum, itinera facientem, veniendo subinde abeundoque alternarunt, usque dum una esse universis iterum contingeret. Videtur sane Luc. 9, 10. subinui, reditum ipsum paulo maturius factum esse, narratione vel relatione plus semel subsecuta. Harm. p. 292.

sacer. V. g.] Versu seq. *duodecim apostoli* dicuntur. Matthaeus *apostolus apostolos* uno loco appellat, hic videlicet, ubi primum *mittuntur*: semel Marcus; idque postquam primam illam *legationem* obierant, c. 6, 50. Johannes *apostolus*, nunquam; nam c. 13, 16. generali notione id vocabulum refert: Lucas, in evangelio, aliquoties duntaxat, idque eadem, ac Matthaeus et Marcus, aliisque *deinceps* magnis de causis, c. 6, 13. 9, 10. 14, 49. 17, 5. 22, 14. 24, 10. Etenim erant tum *discipuli*: idcirco sic appellitantur. At post adventum Paracleti, in actis et epistolis nunquam *discipuli* dicuntur, sed apostoli. discipuli autem iisdem in actis dicuntur, qui aut cum apostolis *didicerunt*, aut ab apostolis *discebant*; et erant viri apostolici et semen totius posteritatis christianae. Act. 6, 1. 21, 16., abs quo ipso loco vocabulum *discipulorum* non occurrit in N. T. sed dicuntur *fratres, christiani, fideles, sancti*. etc. — ἔδωκεν, dedit) Apostoli gradatim profecere. magna potestas, dandi potestatem. — αὐτοῖς, illis) Discipuli, praesente Domino, in miraculis duntaxat adhibiti sunt aliqua ratione, c. 14, 19. 17, 27. sed miracula non fecere, c. 17, 18. nisi a Christo emissi, Luc. 10, 17. aut post abitum Christi. Joh. 14, 12. — πνεύματων, spirituum) i. e. contra *spiritus*. — ἀκαθάρτων) Frequens epitheton, *spiritus immundi*: interdum πνεύματα πονηρά *spiritus mali* dicuntur. — θεραπεύειν, sanare) ejus nomine c. 9, 35.

v. 2. τὰ ὀνόματα, nomina) Scriptura in enumerationibus accuratum tenet ordinem. Gen. 48, 20. Num. 12, 1. Ez. 14, 20. *Noah, Daniel, Job*. Igitur series apostolorum, principum regni Christi, multo graviorum, quam ulla regum mundi *Praecedentia*, rationem (nam v. g. Petrus *primus*, non sine ordinis indicio, dicitur), neque fortuitum quicquam habet. Non dicitur: *Bartholomaeus, Petrus, Judas, Johannes, Andreas, Matthaeus* etc. observandaeque sunt quatuor quasi locationes:

(I.) h. 1.	(II.) Marc. 3, 16.	(III.) Luc. 6, 14.	(IV.) Act. 1, 13. 16.
1. Simon	Simon,	Simon	Petrus
2. et Andreas:	et Jacobus,	et Andreas:	et Jacobus
3. Jacobus	et Johannes,	Jacobus	et Johannes
4. et Johannes:	et Andreas, c. 13, 5.	et Johannes:	et Andreas:
5. Philippus	et Philippus,	Philippus	Philippus
6. et Bartholomaeus:	et Bartholomaeus,	et Bartholomaeus:	et Thomas:
7. Thomas	et Matthaeus,	Matthaeus	Bartholomaeus
8. et Matthaeus:	et Thomas,	et Thomas:	et Matthaeus.
9. Jacobus Alphaei	et Jacobus Alphaei,	Jacobus Alphaei	Jacobus Alphaei
10. et Lebbaeus:	et Thaddaeus,	et Simon Zelotes:	et Simon Zelotes
11. Simon Cananites	et Simon Cananites.	Judas Jacobi	et Judas Jacobi:
12. et Judas Iscariota.	et Judas Iscariotes.	et Judas Iscariotes.	Matthias.

Ordo primus et tertius enumerat binos: secundus singulos: quar-

tus mixtim. Ordo primus et tertius fere respondet vocationis tempori et conjunctioni apostolorum per paria: secundus dignitati, ante passionem Christi: quartus, dignitati, post ascensionem Christi. Universi ordines habent tres quaterniones, quorum nullus cum alio quicquam permutat: tum, in primo semper primus est Petrus: in secundo Philippus: conf. Joh. 1, 42. 44. 12, 22. in tertio Jacobus Alphaei. in singulis ceteri apostoli loca permutant. Proditor, semper extremus. Primi tertique quaternionis ratio continetur in his, quae modo dicta sunt: in secundo Matthaeus se ipsum, modeste, ponit post Thomam suum, eo ipso se scriptorem libri comprobans; nam Marcus et Lucas Thomam postponit, quanquam Lucas Thomam rursum (post confirmatam ejus fidem, Joh. 20, 27. s.) in Actis etiam supra Bartholomaeum ponit, et Philippo associat. Ex primo quaternario scripta Petri et Johannis, ex secundo, Matthaei; ex tertio, Jacobi et Judae sive Thaddaei habemus. Johannes non enumeravit apostolos in evangelio, sed in apocalypsi implicite. vid. Ap. 21, 19., et Exegesis Germ. — *πρῶτος*, *primus*) Primitas Petri Luc. 8, 45. 9, 32. Joh. 1, 42. Matth. 16, 16. Joh. 21, 15. Act. 1, 15. 2, 14. 8, 14. 10, 5. 15, 7. primus autem fuit *inter* apostolos, non supra apostolos: in apostolatu, non praeter apostolatum, quid hoc ad papam Romanum? non plus, quam ad quemvis episcopum: imo etiam minus. — *ὁ λεγόμενος*, *dictus*) Cognomen postea notius factum. — *ὁ τῷ ζεβεδαίου*, *Zebedaei*) ut distinguatur ab illo *Alphaei*.

v. 3. *ὁ τελώνης*, *publicanus*) Confessio humilis, Evangelistae, de se. Petrum, Andream etc. non appellat piscatores; se, publicanum appellat. — *λεββαῖος*, *Lebbaeus*) *Thaddaeus* (a Chald. ܬܕܝܐ) et *Lebbaeus* (ab Hebr. לֵבִי) synonyma, *hominem pectorosum* denotant, Hilero interprete. Onom. p. 123. Sic *Thomas* idem, quod *Didymus*. Brevior haec lectio, et media, videtur esse germana. [Vid. App. Crit. Ed. II. ad h. l.] Nomen hujus apostoli erat *Judas Jacobi*: sed ut ab *Juda* Iscariote distingueretur, *Lebbaeus* quasi nomine est vocatus *).

v. 4. *Ἰσκαριώτης*, *Iscariotes*) *de vico* Iscariot, tribus Ephraim, ut ait Hieron. in Esai. 1, 9. ineunte. *In lingua aethiopica reperio* Ἰῥῥῥῥῥῥ *pro marsupio. sic enim τὸ γλωσσόκομον* *interpretes reddidit* Joan. 12, 6. et 13, 29. *hinc non incommode derivari potest* Ἰῥῥῥῥῥ *ὁ ἔχων γλωσσόκομον. ut hoc agnomine ab ipsis apostolis distinctus fuerit ab altero Juda apostolo.* Lud. de Dieu in Act. 1, 16. — *ὁ καὶ*, *qui etiam*) *Etiam* significat, a prodicione Judam apertissime denotari. — *παραδούς*, *tradidit*) Proditionis mentione, Matthias in apostolatu successor tacite innuitur, quem Lucas in actis appellat.

v. 5. s. *ὁδὸν· πόλιν· οἶκον*, *viam: urbem: domus*) Samaritano-

*) *Lectionem pleniorē, λεββαῖος ὁ ἐπικληθεὶς θαδδαῖος, praetulerat margo Ed. maj., quae θαδδαῖος in textu habet: breviori lectioni, λεββαῖος, prima jam Editio Gnomonis palmam decernit; eandemque, textui restitutam, margo Editionis 2., cum Vers. germ., ita vindicat, ut de reliquis, ὁ ἐπικληθεὶς θαδδαῖος vel legendis vel rejiciendis, Lectori decisionem relinquat. Quod reliquum est, Judam Jacobi cum Thaddaeo et Lebbaeo eundem esse, Syrisque Adai s. Adaeum audivisse, pluribus demonstrat. cel. Michaëlis in seiner Einleitung etc. T. II. p. m. 1687. fs. E. B.*

rum *vias* in itinere calcare interdum necesse habebant. [*Inter Iudaeam nimirum et Galilaeam sita erat Samaria. V. g.*] Urbes autem eorum eo minus opus erat intrare apostolos et ibi commorari, quia Dominus eis praedicarat in itinere, Joh. 4. et apostoli postea ad eos venturi erant. Initium horum mandatorum spectat legationem primam: reliqua pleraque, totum apostolatium, ad quem hic introducuntur. conf. v. 18. Eadem fere mandata dedit ceteris LXX.

v. 6. *πρόβατα, oves*) c. 9, 36. — *ἀπολωλότα, perditas*) Id plus dicit, quam *in errorem ductas*. conf. c. 18, 12. 14. Cum his apostoli satis habebant negotii. — *Ἰσραήλ, Israël*) a quo discessere Samaritae.

v. 7. *πορευόμενοι, proficiscentes*) Resp. *profisciscimini* v. 6. — *κηρύσσετε, praedicate*) Hic erant discipuli, ut studiosi theologiae, qui rudimenta ministerii ponunt, vicariasque praestant operas, postea in scholam reversuri. [*Ipsimet quidem perfecta Jesu Christi cognitione adhucdum destituti erant, postea demum de passione sua, morte ac resurrectione distinctius eos instruunt. Interim praeconium eorum, miraculis quamplurimis confirmatum, hominum animos praeparavit, ut Illi, cujus hoc nuncio spes oblata fuerat, adventanti nullo deinceps negotio victas darent.* cf. v. 23. Harm. p. 293.] — *ἤγγικεν, appropinquavit*) Summa sermonum, [*poenitentiam suadentium. V. g.*] conf. Marc. 6, 12.

v. 8. *ἀσθενεῦντας — δαιμόνια, infirmos — daemonia*) Gradatio, coll. v. 4., ubi summus gradus primo ponitur. — *δωρεάν, gratis*) Hoc stat cum v. 10. fin. Pro labore debetur merces: sed miracula et charismata vendi non debent.

v. 9. *μὴ κτήσῃσθε, ne acquiratis*) Sic didicere *αὐτάρκειαν* apostolicam. Quae jam habebant, iis uti poterant; non nova acquirere. — *χρυσὸν, ἄργυρον, χαλκόν, aurum, argentum, aes*) pecuniam magnam aut parvam. — *εἰς τὰς ζώνας, in zonas*) quae erant etiam loco crumenarum.

v. 10. *πῆραν, peram*) in qua panis, et quae ad victum pertinent, servabantur. Marc. 6, 8. — *μηδὲ ῥάβδον, neque baculum*) Marc. 6, 8. *nisi baculum solum*, qui *baculum* non habebat, non demum debebat esse sollicitus de *comparando* baculo; dicitur enim, *ne acquiratis*: qui habebat, poterat secum ferre, commoditatis, non defensionis causa. — *ἄξιος, dignus*) Vicissim, digna est merces operario. — *τροφῆς, cibo*) Hoc verbo continentur, quae versu 9. 10. enumerantur.

v. 11. *ἐξέτασάτε, exquirite*) percontatione apud alios, et scrutinio spirituali. pii pios, impii impios facile indagant. — *ἄξιος, dignus*) quicum *maneatis*. — *κακεῖ, et ibi*) in domo hominis ejus, dum urbe exitis. [*Insignis inde praerogativa primitiis obtigit. V. g.*] Mutatio domorum potuisset speciem praebere hominum delicatorum.

v. 12. *ἀσπάσασθε, salutate*) dicite *שלום pacem*, v. seq. i. e. salutem. Formulas et ritus sumsit Jesus e medio: sed elevavit ad usum sublimiorem.

v. 13. *ἐὰν μὲν, si quidem*) i. e. si vos recipient. — *ἐλθέτω — ἐπιστραφήτω, veniat — revertatur*) Imperativus hoc loco proprie potest accipi, *vobis precantibus veniat: vobis non invitis revertatur*. ita vos gerite, ut veniat, ut revertatur. salutationem vestram eis pro-

pensa voluntate impertite, vel ad vos recipite. [*Solutionis et ligationis quasi praeludium hoc fuit.* V. g.] — ὑμῶν, vestra) cujus nuncii estis. — ἐὰν δὲ, si vero) contra vestram spem. — ἐπισταφῆτω, revertatur) per testimonium officii praestiti et augmentum tranquillitatis et virtutis spiritualis. Quod semel a Dei opulencia exiit, non frustra exiit, sed aliquem certe invenit, cui id obtingat. Solatium ministrorum, qui sibi videntur nil aedificare. Dominus his ita dicit: Illi aspernati sunt; vobis habete.

v. 14. ὅς ἐάν, quicumque) quisquis paterfamilias, aut magistratus. — ἐξερχόμενοι, exeuntes) Non jam erat invincibilis hominum ignorantia. Hodie in majore et operariorum et auditorum multitudine non item opus est exire. — ἡ, aut) si in nullam urbis domum fueritis admissi. — κονιορτόν, pulverem) quod poena vel pulverem terrae ab impiis tritae sit correptura, v. 15., a qua immunes plane esse vellent apostoli. vid. Act. 13, 51. coll. c. 18, 6. Marc. 6, 11.: in testimonium illis, ut sciant, sibi dictum esse, constantiam vestram videntes. Id movet spectantes et audientes. Neh. 5, 13. — τῶν ποδῶν) Hoc pendet ab ἐκτινάξετε. Pedibus calceisve adhaerere censetur culpa, 1 Reg. 2, 5. Igitur apostoli pulvere a pedibus excusso debuere declarare, remotam a se esse culpam non auscultantium.

v. 15. ἀνεκτότερον, tolerabilius) Ergo pejus est non credere evangelio, quam Sodomitas imitari. cap. 11, 22. 24. Videtur hypallage: Urbs illa in die iudicii graviolem poenam subibit, quam terra Sodomorum et Gomorrhorum aut pridem pertulit aut in iudicio habebit. Si perbrevis repulsa tam graviter punietur; quid fiet iis, qui morosius resistunt?

v. 16. ἰδοὺ, ecce) Ecce saepe facit ad demonstrandam rem praesentem. — ἐγὼ, ego) Dominus vester. nolite dubitare. Salvus conductus. — πρόβατα, oves) inermes. — ἐν μέσῳ, in medio): non, in medium. jam estis inter lupos. — λύκων, luporum) qui oves perditas v. 6. nolent reduci. conf. c. 7, 15. de pseudoprophetis; quanquam hic appellatio luporum latius patet. — γίνεσθε) Saepe in adhortationibus hoc potius, quam ἐξε dicitur. evadite tales et praestate vos. — ὡς οἱ ὄφεις, sicut serpentes) Pii impiis saepe videntur serpentes, et sic vincunt serpentem antiquum. — καὶ, et) Sic et prudens et simplex fuit David erga Saulem. [Non raro tanquam sui omnino similes alios quis habet. At meminisse juvat, multos te peiores esse, aliquos fortassis meliores. V. g. — ἀκέραιοι, sine cornu) ungula, dente, aculeo: innoxii active, atque adeo etiam passive. Complura ejusmodi activa simul et passiva sunt. Conf. Rom. 16, 19. not.]

v. 17. προσέχετε δὲ, cavete vero) Declaratur τὸ prudentes: acceditque moniti extensio. nam hominibus est generale. Conf. Joh. 2, 24. [Quantae sint rationes, homines cavendi, maxime tum patescit, ubi conversandum uscum fuerit nulla consideratione externa cohibitis. V. g.] — συνέδρια, συναγωγαῖς, synedria, synagogis) Synedria, ubi proceres conveniunt: synagogae, ubi etiam populus. — ἐν ταῖς) Actionem habebunt tam sanctam, quae etiam in synagoga (synedrio opposita), suscipi queat. c. 23, 34. — μαξιγώσουσιν, flagellabunt) Dura praedicuntur: tamen rem gesserunt apostoli. Et sic Jesus ipse.

v. 18. δὲ) ἐπιτακτικόν. — ἀχθήσεσθε, ducemini) Non ultro ve-

nerunt apostoli ad proceres. Ducti sunt. — αὐτοῖς, illis) Judaeis, in antitheto ad gentes. Quae coram praesidibus et regibus gerebantur, omnibus innotuere. — καὶ τοῖς ἔθνεσιν, et gentibus) Ergo hoc caput etiam ulteriora spectat, apostolatium post ascensionem Domini.

v. 19. μὴ μεριμνήσητε, nolite curare) Una, non curandi, cura sit. Non omnis praeparatio ex eo nobis prohibetur. 1 Tim. 4, 15. coll. Luc. 21, 14. 1 Cor. 14, 26. Sane in re subita hodie quoque fidelis confessor curare non debet, quid dicendum sit. — ἤ, aut) Eleganter notatur cura. sed ubi τὸ quid obtigit, τὸ quomodo non deest. Quomodo aut quid includit, quicquid sub curam cadere potest: ergo maxime etiam verba, de quibus multi, rem in promptu habentes, laborare solent. Spiritus non loquitur sine verbis, v. 20. Dabo vobis os et sapientiam, Luc. 21, 15. Idem syntheton, aliis de rebus, Joh. 8, 28. 12, 49. 50. Rom. 8, 26. 1 Petr. 4, 11. Inspiratio verborum non ex differentia vocularum, quomodo, quid, sed ex ipsa promissione deducitur. — ἐν, in) etiamsi non ante. Multi tum maxime sentiunt virtutem spiritualem, quum eam aliis impertiendi hora est. — τί) pro ὅ. c. 15, 32. Luc. 17, 8.

v. 20. οἱ λαλοῦντες, loquentes) Similis usus articuli, Joh. 6, 63. — ἐν ὑμῖν, in vobis) tanquam organis.

v. 21. ἀδελφός, frater) Maxime propinqui facillime scinduntur. — θανατώσασιν, occident) morte atroci, etiam per magistratus.

v. 22. διὰ τὸ ὄνομά μου, propter nomen meum) quod mundus odit. — ἔτος, hic) vero. Est hoc apophthegma ex iis, quae non semel dixit Salvator. cap. 24, 13.

v. 23. τὴν ἄλλην) alteram. — καὶ ἐκ ταύτης διώκωσιν ὑμᾶς, φεύγετε εἰς ἑτέραν). Plenior haec lectio probatur. App. Crit. Ed. 2. p. 115 s. [quamquam in margine Ed. maj. d. A. 1734. inter non probandas relata. EB.] — ὅ μὴ τελήσητε, non perficietis) Conf. כבב 2 Chron. 31, 1. — τὰς πόλεις, oppida) nedum vicis, Israel. v. 6. Docet, non esse periculum, ne non sint habituri, ubi praedicent; neque nimis diu uno loco manendum esse: aliis locis diutius manendi facultatem fore. — ἕως ἂν ἔλθῃ, usque dum veniat) De hoc adventu vide v. 7. et cap. 11, 1. [Nimirum hic ipse adventus ille innuitur, quo hanc Legatorum suorum annunciationem istis diebus amplissima sua praesentia, beneficentia atque praeconio tanquam Is implevit, quem venire, Evangelium praedicare, praedicarique per alios curare oportuit. Matth. 11, 3. 5. Pari modo septuaginta etiam discipulos Regni divini appropinquationem nunciare jussit, subsecuta Ipsius in istis locis praesentia. Luc. 10, 1. 9. Harm. p. 293.]

v. 25. ὁ δοῦλος) i. e. ἵνα ὁ δοῦλος γένηται ὡς ὁ κύριος αὐτοῦ, ἀρκτεὸν αὐτῷ ἐστίν. Zengma. — οἰκοδεσπότην, patremfamilias) Revera Jesus fuit paterfamilias, et aluit magnam discipulorum familiam, Luc. 22, 35., perfectissimum praebens ut solitariae, sic oeconomicae vitae specimen: idemque est paterfamilias ecclesiae. — βεελζεβούλ, Beelzebub) Beelzebub, deus Ekron, 2 Reg. 1, 2. sed Beelzebub Graeci videntur minus potuisse pronunciare: unde LXX. verterunt βααλμυῖαν. Ipsi evangelistae graece scripsere βεελζεβούλ, pro nunciationis, ut videtur, non etymi causa, (ut LXX., μελχὸλ pro Michal), quae causa cum interpretes non tangeret, ad sonum hebrai-

tus mixtim. Ordo primus et tertius fere respondet vocationis tempori et conjunctioni apostolorum per paria: secundus dignitati, ante passionem Christi: quartus, dignitati, post ascensionem Christi. Universi ordines habent tres quaterniones, quorum nullus cum alio quicquam permutat: tum, in primo semper primus est Petrus: in secundo Philippus: conf. Joh. 1, 42. 44. 12, 22. in tertio Jacobus Alphaei. in singulis ceteri apostoli loca permutant. Proditor, semper extremus. Primi tertiique quaternionis ratio continetur in his, quae modo dicta sunt: in secundo Matthaeus se ipsum, modeste, ponit post Thomam suum, eo ipso se scriptorem libri comprobans; nam Marcus et Lucas Thomam postponit, quanquam Lucas Thomam rursum (post confirmatam ejus fidem, Joh. 20, 27. s.) in Actis etiam supra Bartholomaeum ponit, et Philippo associat. Ex primo quaternario scripta Petri et Johannis, ex secundo, Matthaei; ex tertio, Jacobi et Judae sive Thaddaei habemus. Johannes non enumeravit apostolos in evangelio, sed in apocalypsi implicite. vid. Ap. 21, 19., et Exegesis Germ. — *πρῶτος*, *primus*) Primitas Petri Luc. 8, 45. 9, 32. Joh. 1, 42. Matth. 16, 16. Joh. 21, 15. Act. 1, 15. 2, 14. 8, 14. 10, 5. 15, 7. primus autem fuit inter apostolos, non supra apostolos: in apostolatu, non praeter apostolatatum, quid hoc ad papam Romanum? non plus, quam ad quemvis episcopum: imo etiam minus. — *ὁ λεγόμενος*, *dictus*) Cognomen postea notius factum. — *ὁ τῷ Σεβεδαίου*, *Zebedaei*) ut distinguatur ab illo Alphaei.

v. 3. *ὁ τελώνης*, *publicanus*) Confessio humilis, Evangelistae, de se. Petrum, Andream etc. non appellat piscatores; se, publicanum appellat. — *λεββαῖος*, *Lebbaeus*) Thaddaeus (a Chald. ܬܕܝܐ) et Lebbaeus (ab Hebr. ܠܒ) synonyma, *hominem pectorosum* denotant, Hilero interprete. Onom. p. 123. Sic Thomas idem, quod Didymus. Brevior haec lectio, et media, videtur esse germana. [Vid. App. Crit. Ed. II. ad h. l.] Nomen hujus apostoli erat Judas Jacobi: sed ut ab Juda Iscariote distingueretur, Lebbaeus quasi nomine est vocatus *).

v. 4. *Ἰσκαριώτης*, *Iscariotes*) de vico Iscariot, tribus Ephraim, ut ait Hieron. in Esai. 1, 9. ineunte. In lingua aethiopica reperio ገዢ ስካርያ *pro* marsupio. sic enim τὸ γλωσσόκομον *interpres* reddidit Joan. 12, 6. et 13, 29. hinc non incommode derivari potest Ἰσκαριώτης ὁ ἔχων γλωσσόκομον. ut hoc agnomine ab ipsis apostolis distinctus fuerit ab altero Juda apostolo. Lud. de Dieu in Act. 1, 16. — *ὁ καὶ*, *qui etiam*) Etiam significat, a proditione Judam apertissime denotari. — *παράδους*, *tradidit*) Prodicionis mentione, Matthias in apostolatu successor tacite innuitur, quem Lucas in actis appellat.

v. 5. s. *ὁδὸν· πύλιν· οἶκον*, *viam: urbem: domus*) Samaritano-

*) Lectionem pleniorē, *λεββαῖος ὁ ἐπικληθεὶς θαδδαῖος*, praetulerat margo Ed. maj., quae θαδδαῖος in textu habet: breviori lectioni, *λεββαῖος*, prima jam Editio Gnomonis palmam decernit; eandemque, textui restitutam, margo Editionis 2., cum Vers. germ., ita vindicat, ut de reliquis, ὁ ἐπικληθεὶς θαδδαῖος vel legendis vel rejiciendis, Lectori decisionem relinquat. Quod reliquum est, Judam Jacobi cum Thaddaeo et Lebbaeo eundem esse, Syrisque Adai s. Adaeum audivisse, pluribus demonstrat. cel. Michaëlis in seiner Einleitung etc. T. II. p. m. 1687. Is. E. B.

rum *vias* in itinere calcare interdum necesse habebant. [*Inter Iudaeam nimirum et Galilaeam sita erat Samaria. V. g.*] Urbes autem eorum eo minus opus erat intrare apostolos et ibi commorari, quia Dominus eis praedicarat in itinere, Joh. 4. et apostoli postea ad eos venturi erant. Initium horum mandatorum spectat legationem primam: reliqua pleraque, totum apostolatam, ad quem hic introducuntur. conf. v. 18. Eadem fere mandata dedit ceteris LXX.

v. 6. *πρόβατα, oves*) c. 9, 36. — *ἀπολωλότα, perditas*) Id plus dicit, quam *in errorem ductas*. conf. c. 18, 12. 14. Cum his apostoli satis habebant negotii. — *Ἰσραὴλ, Israël*) a quo discessere Samaritae.

v. 7. *πορευόμενοι, proficiscentes*) Resp. *proficiscimini* v. 6. — *κηρύσσετε, praedicate*) Hic erant discipuli, ut studiosi theologiae, qui rudimenta ministerii ponunt, vicariasque praestant operas, postea in scholam reversuri. [*Ipsimet quidem perfecta Jesu Christi cognitione adhucdum destituti erant, postea demum de passione sua, morte ac resurrectione distinctius eos instruuntis. Interim praeconium eorum, miraculis quamplurimis confirmatum, hominum animos praeparavit, ut Illi, cujus hoc nuncio spes oblata fuerat, adventanti nullo deinceps negotio victas darent. cf. v. 23. Harm. p. 293.*] — *ἤγγικεν, appropinquavit*) Summa sermonum, [*poenitentiam suadentium. V. g.*] conf. Marc. 6, 12.

v. 8. *ἀσθενῶντας — δαιμόνια, infirmos — daemonia*) Gradatio, coll. v. 1., ubi summus gradus primo ponitur. — *δωρεάν, gratis*) Hoc stat cum v. 10. fin. Pro labore debetur merces: sed miracula et charismata vendi non debent.

v. 9. *μὴ κτήσησθε, ne acquiratis*) Sic didicere *αὐτάρκειαν* apostolicam. Quae jam habebant, iis uti poterant; non nova acquirere. — *χρυσὸν, ἄργυρον, χαλκόν, aurum, argentum, aes*) pecuniam magnam aut parvam. — *εἰς τὰς ζώνας, in zonas*) quae erant etiam loco crumenarum.

v. 10. *πήραν, peram*) in qua panis, et quae ad victum pertinent, servabantur. Marc. 6, 8. — *μηδὲ ῥάβδον, neque baculum*) Marc. 6, 8. *nisi baculum solum*, qui *baculum* non habebat, non demum debebat esse sollicitus de *comparando* baculo; dicitur enim, *ne acquiratis*: qui habebat, poterat secum ferre, commoditatis, non defensionis causa. — *ἄξιος, dignus*) Vicissim, digna est merces operario. — *τροφῆς, cibo*) Hoc verbo continentur, quae versu 9. 10. enumerantur.

v. 11. *ἐξετάσατε, exquirite*) percontatione apud alios, et scrutinio spirituali. pii pios, impii impios facile indagant. — *ἄξιος, dignus*) quicum *maneat*. — *ἐκεῖ, et ibi*) in domo hominis ejus, dum urbe exitis. [*Insignis inde praerogativa primitiis obtigit. V. g.*] Mutatio domorum potuisset speciem praebere hominum delictorum.

v. 12. *ἀπαύσαθε, salutate*) dicite *ἡσὺν pacem*, v. seq. i. e. salutem. Formulas et ritus sumsit Jesus e medio: sed elevavit ad usum sublimiorem.

v. 13. *ἐάν μὲν, si quidem*) i. e. si vos recipient. — *ἐλθέτω — ἐπισραφήτω, veniat — revertatur*) Imperativus hoc loco proprie potest accipi, *vobis precantibus veniat: vobis non invitis revertatur*. ita vos gerite, ut veniat, ut revertatur. salutationem vestram eis pro-

pensa voluntate impertite, vel ad vos recipite. [*Solutionis et ligationis quasi praeludium hoc fuit.* V. g.] — ὑμῶν, vestra) ejus nuncii estis. — ἐὰν δέ, si vero) contra vestram spem. — ἐπιστραφήτω, revertatur) per testimonium officii praestiti et augmentum tranquillitatis et virtutis spiritualis. Quod semel a Dei opulencia exiit, non frustra exiit, sed aliquem certe invenit, cui id obtingat. Solatium ministrorum, qui sibi videntur nil aedificare. Dominus his ita dicit: Illi aspernati sunt; vobis habete.

v. 14. ὅς ἐάν, quicumque) quisquis paterfamilias, aut magistratus. — ἐξερχόμενος, exeuntes) Non jam erat invincibilis hominum ignorantia. Hodie in majore et operariorum et auditorum multitudine non item opus est exire. — ἢ, aut) si in nullam urbis domum fueritis admissi. — κονιορτόν, pulverem) quod poena vel pulverem terrae ab impiis tritae sit correptura, v. 15., a qua immunes plane esse vellent apostoli. vid. Act. 13, 51. coll. c. 18, 6. Marc. 6, 11.: in testimonium illis, ut sciant, sibi dictum esse, constantiam vestram videntes. Id movet spectantes et audientes. Nch. 5, 13. — τῶν ποδῶν) Hoc pendet ab ἐκτινάξατε. Pedibus calcisive adhaerere censetur culpa, 1 Reg. 2, 5. Igitur apostoli pulvere a pedibus excusso debuere declarare, remotam a se esse culpam non auscultantium.

v. 15. ἀνεκτότερον, tolerabilius) Ergo pejus est non credere evangelio, quam Sodomitae imitari. cap. 11, 22. 24. Videtur hypallage: Urbs illa in die iudicii graviolem poenam subibit, quam terra Sodomorum et Gomorrhorum aut pridem pertulit aut in iudicio habebit. Si perbrevis repulsa tam graviter punietur; quid fiet iis, qui morosius resistunt?

v. 16. ἰδοὺ, ecce) Ecce saepe facit ad demonstrandam rem praesentem. — ἐγὼ, ego) Dominus vester. nolite dubitare. Salvus conductus. — πρόβατα, oves) inermes. — ἐν μέσῳ, in medio): non, in medium. jam estis inter lupos. — λύκων, luporum) qui oves perditas v. 6. nolent reduci. conf. c. 7, 15. de pseudoprophetis; quanquam hic appellatio luporum latius patet. — γίνεσθε) Saepe in adhortationibus hoc potius, quam ἔξε dicitur. evadite tales et praestate vos. — ὡς οἱ ὄφεις, sicut serpentes) Pii impiis saepe videntur serpentes, et sic vincunt serpentem antiquum. — καὶ, et) Sic et prudens et simplex fuit David erga Saulem. [*Non raro tanquam sui omnino similes alios quis habet. At meminisse juvat, multos te peiores esse, aliquos fortassis meliores.* V. g. — ἀκέραιοι, sine cornu) ungula, dente, aculeo: innoxii active, atque adeo etiam passive. Complura ejusmodi activa simul et passiva sunt. Conf. Rom. 16, 19. not.

v. 17. προσέχετε δέ, cavete vero) Declaratur τὸ prudentes: acceditque moniti extensio. nam hominibus est generale. Conf. Joh. 2, 24. [*Quantae sint rationes, homines cavendi, maxime tum patescit, ubi conversandum iiscum fuerit nulla consideratione externa cohibitis.* V. g.] — συνέδρια, συναγωγαῖς, synedria, synagogis) Synedria, ubi proceres conveniunt: synagogae, ubi etiam populus. — ἐν ταῖς) Actionem habebunt tam sanctam, quae etiam in synagoga (synedrio opposita), suscipi queat. c. 23, 34. — μασιγῶσιν, flagellabunt) Dura praedicuntur: tamen rem gesserunt apostoli. Et sic Jesus ipse.

v. 18. δέ) ἐπιτακτικόν. — ἀχθήσεσθε, ducemini) Non ultro ve-

nerunt apostoli ad proceres. Ducti sunt. — *αὐτοῖς, illis*) Judaeis, in antitheto ad *gentes*. Quae coram praesidibus et regibus gerebantur, omnibus innotuere. — *καὶ τοῖς ἔθνεσιν, et gentibus*) Ergo hoc caput etiam ulteriora spectat, apostolatam post ascensionem Domini.

v. 19. *μὴ μεριμνήσητε, nolite curare*) Una, non curandi, cura sit. Non omnis praeparatio ex eo nobis prohibetur. 1 Tim. 4, 15. coll. Luc. 24, 14. 1 Cor. 14, 26. Sane in re subita hodie quoque fidelis confessor curare non debet, quid dicendum sit. — *ἤ, aut*) Eleganter notatur *cura*. sed ubi *τὸ quid* obtigit, *τὸ quomodo* non deest. *Quomodo* aut *quid* includit, quicquid sub curam cadere potest: ergo maxime etiam verba, de quibus multi, rem in promptu habentes, laborare solent. Spiritus non loquitur sine verbis, v. 20. *Dabo vobis os et sapientiam*, Luc. 24, 15. Idem syntheton, aliis de rebus, Joh. 8, 28. 12, 49. 50. Rom. 8, 26. 1 Petr. 4, 11. Inspiratio verborum non ex differentia vocularum, *quomodo, quid*, sed ex ipsa promissione deducitur. — *ἐν, in*) etiamsi non ante. Multi tum maxime sentiunt virtutem spiritualem, quum eam aliis impertiendi hora est. — *τί*) pro *ὅ*. c. 15, 32. Luc. 17, 8.

v. 20. *οἱ λαλῶντες, loquentes*) Similis usus articuli, Joh. 6, 63. — *ἐν ὑμῖν, in vobis*) tanquam organis.

v. 21. *ἀδελφός, frater*) Maxime propinqui facillime scinduntur. — *θανατωσέσθιν, occident*) morte atroci, etiam per magistratus.

v. 22. *διὰ τὸ ὄνομά μου, propter nomen meum*) quod mundus odit. — *ἔτος, hic*) vero. Est hoc apophthegma ex iis, quae non semel dixit Salvator. cap. 24, 13.

v. 23. *τὴν ἄλλην*) alteram. — *καὶ ἐκ ταύτης διώκωσιν ὑμᾶς, φεύγετε εἰς ἑτέραν*). Plenior haec lectio probatur. App. Crit. Ed. 2. p. 115 s. [*quantquam in margine Ed. maj. d. A. 1734. inter non probandas relata. EB.*] — *ὃ μὴ τελήσητε, non perficietis*) Conf. כִּבֵּשׁ 2 Chron. 31, 4. — *τὰς πόλεις, oppida*) nedum vicos, Israel. v. 6. Docet, non esse periculum, ne non sint habituri, ubi praedicent; neque nimis diu uno loco manendum esse: aliis locis diutius manendi facultatem fore. — *ἕως ἃν ἔλθῃ, usque dum veniat*) De hoc adventu vide v. 7. et cap. 11, 1. [*Nimirum hic ipse adventus ille innuitur, quo hanc Legatorum suorum annunciationem istis diebus amplissima sua praesentia, beneficentia atque praeconio tanquam Is implevit, quem venire, Evangelium praedicare, praedicarique per alios curare oportuit. Matth. 11, 3. 5. Pari modo septuaginta etiam discipulos Regni divini appropinquationem nunciare jussit, subsecuta Ipsius in istis locis praesentia. Luc. 10, 1. 9. Harm. p. 293.*]

v. 25. *ὁ δοῦλος*) i. e. *ἵνα ὁ δοῦλος γένηται ὡς ὁ κύριος αὐτοῦ, ἀρκετὸν αὐτῷ εἶναι*. Zeugma. — *οἰκοδεσπότην, patremfamilias*) Revera Jesus fuit *paterfamilias*, et aluit magnam discipulorum familiam, Luc. 22, 35., perfectissimum praebens ut solitariae, sic oeconomicae vitae specimen: idemque est *paterfamilias* ecclesiae. — *βεελζεβούλ, Beelzebub*) *Beelzebub*, deus Ekron, 2 Reg. 1, 2. sed *Beelzebub* Graeci videntur minus potuisse pronunciare: unde LXX. verterunt βααλμυιαν. Ipsi evangelistae graece scripsere βεελζεβούλ, pro nunciationis, ut videtur, non etymi causa, (ut LXX., μελχὼλ pro Michal), quae causa cum interpretes non tangeret, ad sonum hebrai-

cum redierunt. Ceteroqui זבול Hebraeis frequens, ad contemptum idolorum: sed compositum בעל זבול apud illos non reperitur. quamquam credibile est, ob parechesin ad זבול Hebraeos graece loquentes eo libentius βεελζεβούλ pro βεελζεβούβ dixisse. *Beelzebub* scribit *Tertullianus* lib. 4. c. Marcion. c. 26. ex Luc. 11. — ἐκάλεσαν, vocarunt) Vid. c. 9, 34. Marc. 3, 22. vocarunt Beelzebub, i. e. Beelzebubi consortem. — πόσω μᾶλλον, quanto magis) Christum magis et prius oderat mundus: atque discipuli debebant judicare, se multo magis debere illud odium subire, multo minus recusare. [*Domestici virtutis minus habent, neque insuper naevorum nihil, quos exprobrare mundus callet.* V. g.] — τῶς οἰκιακῆς αὐτῆς, domesticos ejus) scil. appellabunt domesticos Beelzebub.

v. 26. εἰ, igitur) etsi eritis exosi. — ἑδὲν, nihil) Conf. Marc. 4, 22. Luc. 12, 2. — γὰρ, enim) Mundus non tam cito absorpserit vos, per quos longe lateque propagabitur veritas. — πεκαλυμμένον, tectum) remotum a visu. — ἀποκαλυφθήσεται, detegetur) Messiae maxime tempore. — κρυπτόν, occultum) remotum ab auditu. conf. v. seq.

v. 27, ἔς, aurem) unam, secreto. — ἐπὶ τῶν δομάτων, in summa parte domorum) planā. ubi loquentes vel etiam auditores versari poterant. conf. 2 Sam. 16, 22. [*Onnem timorem jubet exulare.* V. g.]

v. 28. καὶ μὴ, neque) Connexio: qui publice veritatem occultam praedicat, hunc mundus affligit. Qui Deum timet, nil extra eum timere debet: qui Deum non timet, omnia extra eum timet. 1 Petr. 3, 14 s. [*Mundus magnum eorum animum admiratur, qui nil timent, heroibus illum virisque dignum existimans. Atqui solus DEI timor heroismus est veri nominis, quo absente omnis, quam dicunt, animi praesentia mendax est, et inconsideratae temeritatis index.* V. g.] — ἀπὸ, ab) Hoc non iteratur. plus est, timeo illum, quam, timeo ab illo. — ἀποκτενόντων) Thema κτείνω, inde κτείνω, κτείνω, κτείνω. vid. Eustath. — τὸν δυνάμενον, Eum qui potest) et quidem cum summa ἐξουσία potestate, Luc. 12, 5. id est, Deum. Jac. IV, 12. — καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα, et animam et corpus) Duae partes hominis essentielles. — ἀπολέσαι, perdere) Non dicitur, occidere. Anima est immortalis. — ἐν γέεννῃ, in gehenna) Non facile est, veritatem praedicare: neque cuiquam severius praecipitur, quam ministris verbi, ut constat ex epp. ad Timotheum et Titum. Ideo stimulus admovetur efficacissimus. Plerique testes veritatis gravissimis primum terroribus divinitus excitati sunt et adiguntur.

v. 29. δύο προυνθία ἀσπαρίου, duo passeruli asse) *Quinque passeruli assibus duobus.* Luc. 12, 6. Causa, cur non sint timendi homines. — ἓν, unus) alter prae altero. — ὃ πεσεῖται, non cadet) *Cadere in terram est interire.* Vis futuri habet conditionem: si cedit, non cadit sine Patre. — ἄνευ τῆ θελήματος τῆ πατρὸς ὑμῶν, sine voluntate Patris vestri) Antiqua lectio, et latius dedita, quam ut pro paraphrasi haberi debeat, cum praesertim etiam citra illud, voluntate, sensus constaret, uti Es. 36, 10., ἄνευ κυρίου. et Hebraei שׁוֹנֵי מַלְאָכָיו sine Deo. [*Vid. Appar. Crit. Ed. II. ad h. l.*] *).

*) Minus tamen firmum pleniori lectioni valorem tribuit Editionis N. T. 2dae margo. E. B.

Huic voluntati ex parallelo respondent numerati fidelium capilli. — ὑμῶν, vestri) non illorum.

v. 30. ὑμῶν, vestri) Antitheton. — αἱ τρίχες, capilli) quos ipsi parum curatis. quis curat pilos pectine evulsos semel? Proverbium frequens, de re minima.

v. 31. πολλῶν, multis) Antitheton, unus v. 29. — ὑμεῖς, vos) etiam singuli.

v. 32. ἐν, in) i. e. quum de me quaeritur. Diff. a me et illum, v. seq. coll. Luc. 12, 8. 9. — ἀνθρώπων, hominibus) Sermo est praecipue de persecutoribus.

v. 33. ἀρνῆσομαι καὶ γὰρ αὐτόν) Hanc verborum seriem, jus talionis (uti v. 32.) exactius exprimentem, habent Lat. Goth. et cod. ms. Byzantinus, pluresve. nam talia plerumque neglexere codicum collatores. Alii, ἀρνῆσομαι αὐτόν καὶ γὰρ.

v. 34. εἰρήνην, pacem) boni cum malo. — μάχαιραν, gladium) i. e. divisionem violentam, διαμερισμόν, Luc. 12, 51. 22, 36., progredientem a discordia familiarum v. 35. ad bella et caedes.

v. 35. διαῆσαι, separare) ex consequenti. — ἄνθρωπον, hominem) filium, mei amantem. v. 37. — κατὰ, contra) Ponuntur h. l. contra se ea, quae alias inter se maxime diligunt.

v. 36. ἐχθροί, hostes) Homo suos domesticos, propinquos, servos, familiares, habebit pro suis hostibus, si in me credet. Mich. 7, 6.

v. 37. ὁ φιλῶν, qui amat) ex fuga gladii. Gradatio, postponere parentes, liberos, et versu seq. semetipsum.

v. 38. τὸν σταυρόν, crucem) Crux, apud Judaeos inusitata, non erat in adagio pro re adversissima. itaque hoc loco Jesus alludit ad crucem suam, quam Ipse jam tum ferebat in occulto. — λαμβάνει, sumit) libenter.

v. 39. ψυχὴν, animam) Anima dicit hominem respectu vitae naturalis. animam, i. e. se ipsum. coll. Luc. 9, 24. 25. — ἐνεκεν, causa) Multi mundi causa perdunt animam.

v. 40. ὑμᾶς, vos) Gradatio descendens: vos (apostolos,) prophetam, justum, minorem. — ἐμε, me) Non modo tantundem est, ac si me reciperet: sed revera me recipit.

v. 41. εἰς ὄνομα, in nomen) sub hac ratione, non alio respectu. *) — προφήτην, δίκαιον, prophetam, justum) Propheta est, qui loquitur; justus, qui agit, Dei nomine, et insigni justitia fulget. c. 13, 17. 23, 29. Hebr. 11, 33. — μισθόν, mercedem) Nam ostendit, se Deo aequae esse obedientem, ac si ipse quoque propheta esset. Quaeri potest, quomodo, qui ipse non sit justus, possit justum excipere, qua justum. Resp. Talis eo ipso resipiscit, et desinit esse hostis justitiae.

v. 42. μικρῶν, minorum) Cap. 11, 11. Zach. 13, 7. suave epitheton discipuli, coll. v. 41. de gemina mentione prophetarum etc. Tales non curat mundus. Ex minoribus fiunt prophetae et justi. — ψυχῶν, frigidae) Hoc sine sumtu est, et vel in via fieri potest. Pro-

*) Hunc sensum Versio Danica (ex relatione S. R. Königsmanni) aptis verbis, Weil er ein Prophet ist, exprimit. Vid. D. Ern. Bibl. Th. T. I. p. 222. Sic Vers. Gallica, quae Genevae anno 1744 prodiiit: en qualité de Prophète. Latinum, Prophetarum nomine, idem dicit. E. B.

verbialis locutio, et antitheton ad recipiens. — *μὴ ἀπολέσῃ*, non perdet) Solatium ex pristinis recte factis, etiam inter pericula subsequenda. [*O immensas DEI divitias, qui tanta praeemia persolvere et habet et amat!* V. g.] — *αὐτῷ*, ejus, minoris) vel potius, suam. Plus est suscipere, quam potare: ideo majorem habet mercedem.

C A P U T XI.

v. 1. *Ἐτέλεσεν*, consummavit) Nil abrupte egit Jesus. c. 26, 1. not. Luc. 7, 1. — *κηρύσσειν*, praedicare) omnibus locis. conf. Joh. 3, 2. seqq. [*Verbum διδάσκειν privatam institutionem, ut κηρύσσειν publicam dicit.* V. g.] — *αὐτῶν*, eorum) Israëliitarum. [*populi scilicet miseratione digni*, c. 9, 36. V. g.]

v. 2. *τῷ Χριστῷ*, Christi) ea, quae Christi erat facere. [*Talia etiam ante vinctum Johannem Jesus fecerat: sed nunc multo frequentiora.* V. g.] — *μαθητῶν*, discipulorum) quos volebat confirmare et Christo tradere. [*Ipse videlicet nil dubii de Christo alebat.* V. g.]

v. 3. *ὁ ἐρχόμενος*) Adventator. Ps. 40. Hebr. 10, 37. — *ἢ, an*) Nullum tum erat alter: Johannes hac disjunctiva se ipsum excludit. — *ἕτερον*, alterum) Aliquem esse, qui veniat, pro certo agnoscunt. — *προσδοκῶμεν*, expectemus) longiore mora. [*Cessabat jam expectationis tempus. Septuagesima Danielis hebdomas imminebat.* V. g.]

v. 4. *ἃ ἀκούετε*, quae auditis) rerum testimonia, VII generum. v. 5. 6. Miracula praedicta, benefica, multa, varia. [*Visus aliis praecedere solet auditum; sed verbum Christi fidei desideriis propius quasi respondebat, quam opera.* Joh. 14, 11. Etiam h. l. humiliter Jesus loquitur, ut c. 12, 17. 44. s. Non, quae dico et facio, inquit. V. g.]

v. 5. *) *εὐαγγελίζονται*, evangelizantur) Passivum. coll. Luc. 16, 16. Sermo enim de operibus Christi Jesu ipsius, quae tum videbant et audiebant discipuli Johannis. conf. Luc. 4, 18. de hoc opere [*Christi, ad hoc ipsum* (Es. 61, 1.) *uncti*, V. g.] praedicto. Neque omnes pauperes adhuc evangelizabant, sed apostoli. Matth. 10, 7. [*coll. supr. v. 1.*]

v. 6. *μακάριος*, beatus) Rara felicitas. Character Messiae, id ipsum, quod multi in eo scandalizentur. [Esai. 52, 14. *Id ipsum discipulis Johannis praecipue potuit esse pronum.* Vid. v. 18. coll. 19. V. g.] Alios beneficiis mactabat: ipse erat tenuis, pauper, spreus. — *ὅς ἐάν*, quicumque) praesertim etiam ex discipulis Johannis, diversum Johannis et Jesu victum intuentes. v. 18. s.

v. 7. *πορευομένων*, abeuntibus) Alias potuissent inflare se. Mundus laudat in faciem, a tergo obtrectat: divina veritas, contra. — *ἤρξατο*, coepit) Antea populus non coepisset. — *περὶ Ἰωάννου*, de Johanne) Johannis status describitur respectu hominum et sui et Dei,

*) *τοιοὶ ἀναβλέψαι*] Eo ipso momento talia miracula fiebant (Luc. 7, 21.), Christo reservata. Priscis temporibus coecitate, lepra, morte mulctabantur peccatores. V. g. — *νεκροὶ ἐγείρονται*] quod novissime factum erat juveni Nainitico, Luc. 7, 14. V. g.

v. 7. 8. 9. — *θεάσασθαι, spectare*) otiose. Joh. 5, 35. — *κάλαμον, calamus*) His abundabat vadum Jordanis. Johannem talem voluissent, quales ipsi se gerere amabant, versu hoc et seq. Quaerebant hominem facilem et desiderii ipsorum obsecundantem; quem non ipsi appellarent arundinem, sed Jesus *arundinem arundinem* dicit. Saepe enim veritas homini sermonem tribuit, non qualem ipse format, sed qualem res ipsa fert. Jer. 18, 12. Ipse populus non sinit, cur exissent. Contra character Johannis describitur: coll. v. 18. simulque tollitur scandalum, quod ex vinculis praecursoris capi posset. — *ἀνέμον, vento*) favoris, delata Messiae existimatione ad illum; vel persecutionis. — *σαλευόμενον, agitatum*) Medium: *agitari se sinentem*. Haec opinio non refutatur, ut eae, quae sequuntur: quia se ipsa refutat.

v. 8. *ἀλλὰ, sed*) Ponitur, ubi id, quod praecessit, missum fit. — *ἡμφιεσμένον, vestitum*) Talem prodromum, talem Messiam ipsum optassent. — *τὰ*) Articulus refertur ad *μαλακοῖς*. — *φορῶντες, gestantes*) Johannes si voluisset, potuisset esse aulicus. — *οἴκοις, domibus*) Esth. 4, 2. non in eremo aut carcere. — *τῶν βασιλείων, *) LXX. τὰ βασίλεια* Esth. 1, 9. 2, 13. *οἶκοι τῶν βασιλείων conclavia arcis*.

v. 9. *προφήτην, prophetam*) Diu nullos habuerant prophetas. [*Talis haberi nequit, nisi ab inconstantia et mollitie alienus.* V. g.] — *ναὶ, nae*) Prophetam, dico vobis, et propheta majus. — *περισσότερον, plus*) Neutrum, ut in *τί, quid*. Plus, scil. exeuntes vidistis, quamvis non nossetis. — *προφήτην, propheta*) Nam propheta eminens nunciat.

v. 10. *ἔτος γὰρ, hic enim*) Hoc Johannem multo majorem facit, quam illa res, de qua v. 7. s. — *ἰδὲ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδὸν σου ἔμπροσθέν σου*) Malach. 3, 1. LXX. *ἰδὲ ἐξαποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου, καὶ ἐπιβλέψεται ὁδὸν πρὸ προσώπου μου, καὶ ἐξαίφνης ἦξει κτλ.* — *ἐγὼ, ego*) Sermo Patris ad Filium. — *τὸν ἄγγελόν μου, angelum meum*) Johannes a Deo missus, angelus, post quem venit ipse Angelus foederis. — *πρὸ προσώπου σου, ante faciem tuam*) immediate ante te. LXX. *ἐξαίφνης* l. c. Johannes non fuit propheta in longinquum. Luc. 1, 76. Unus adventus, unus sermo, et Patris est et Filii. Luculentissimum argumentum Deitatis Christi, quod ea, quae in N. T. de Christo dicuntur, ex V. T. tanquam praedicata Deo propria repetuntur. Vid. not. ad Joh. 12, 41. Act. 2, 33. Rom. 9, 33. 14, 11. 1 Cor. 1, 31. 10, 9. Eph. 4, 8. Hebr. 1, 6. 8. 10. s. Ap. 1, 8. 17.

v. 11. *ὃ ἐγὼ ἐγείρωμαι, non excitatus est*) adhuc. *Ἐγείρωσθαι* munus collatum denotat. — *ἐν γεννητοῖς γυναικῶν, in natis mulierum*) Magna universalitas. sic in, de excellentia Mariae, Luc. 1, 28. — *μεϊζων, major*) propheta, Luc. 7, 28. 1, 15. vel si Enoch, Moses, Elias spectentur. — *τῷ βαπτιστῇ, baptista*) Hoc cognomen jam tum additum, ob rei novitatem et magnitudinem; non postea, ad discernendum duntaxat ab Johanne apostolo. — *ὁ δὲ μικρότερος, minimus vero*) Comparativus cum articulo superlativus est. Quam longe Johannes excellit quemque maximum prophetarum veterum, tam longe Johannem excellit minimus quisque in regno coelorum, v. gr. prae-

*) Hanc lectionem alteri aequalem aestimaverat margo Ed. maj.; sed margo Ed. 2. suffragante Vers. germ., praefert βασιλείων. E. B.

co Christi, vel civis. Johannes ipse nondum erat in regno coelorum, sed praeibat. [*Et ipsi tum Apostoli baptizando jam docendoque superabant Johannem* Joh. 4, 2. Matth. 10, 7. etc. Harm. p. 299. fin.] Jesus non est *minimus* IN regno coelorum: sed ipse Rex est, et ipse per regnum coelorum innuitur. v. praec. et v. 3. c. 3, 11. Et minoritas et majoritas hīc exprimitur, ut est, non in opinione hominum, sed in re, in notitia Christi exhibitī. 1 Petr. 1, 12. Respectus speciei externae, v. 6. huc non pertinet. Erat Jesus *spretus ignotusque inter homines*, sed non *minimus*, quod ad regnum coelorum attinet: omnes cives regni coelorum eum pro rege agnoscebant jam. Conferatur phrasis, cap. 5, 19. Nusquam dicitur *minor Johanne*; nec, *minimus in regno coelorum*. Minimus in regno coelorum est minimus civium regni. In eo TERTIO, in quo Johannes est major ceteris, minimus in regno coelorum est minor ceteris civibus regni coelorum. Johannes nondum sciebat omnia, quae hodie ex symbolo apostolico sciunt catechumeni. Eximia gradatio: propheta, Johannes, apostolus vel christianus. Majus est, in hoc genere, in comparatione V. et N. T., scire praesentia, quam futura, quamvis proxime futura. sed alias axioma divinum est, scire futura.

v. 12. δὲ, autem) Antitheton, hoc sensu: quanquam Johannes minor est minimo in regno coelorum, tamen jam ab initio dierum Johannis regnum coelorum vim facit. Regnum coelorum non in Johanne, sed statim post Johannem venit. — βιάζεται) Cap. 13, 32. s. Luc. 14, 23. sese vi quasi obtrudit. Saepe LXX. βιάζομαι ponunt, vim adhibeo. Johannes lamentatur: Jesus canit. Estque metonymia, regnum, i. e. rex, Messias. c. 4, 17. not. — βιάσαι, vim facientes) Luc. 13, 24. Non est h. l. querela, de vi mala. nam querela incipit versu 16. Correlata: vim facit, vim facientes: [*Hoc pacto fervet opus et ex voto procedit.* V. g.] — ἀρπάζουσιν, rapiunt) ut raptim, celerrima vi, perruptis obstaculis, ad se redigant bonum in medio positum. [*ut fit in merce vendibili.* V. g.] Luc. 7, 29.

v. 13. γὰρ, enim) Nunc completur, quod usque ad Johannem fuerat praedictum. — προφηται, νόμος· ἰωάννου· prophetae, lex: Johannem) Conf. Malach. 1, 1. 3, 22. 23. et vid. not. ad Matth. 3, 12. Fuere prophetae etiam ante Mosen, et, quod lex secundo loco ponitur, facit gradationem, nam Moses prophetarum V. T. maximus: item lex h. l. allegatur propter officium prophetandi. Ubi V. T. desinit, in extremo, apud Malachiam, ibi N. T. incipit, apud Marcum. Itaque hoc, usque ad Johannem, valet de scriptura: valet etiam, ultra Malachiam, de ipso patre Johannis, Luc. 1, 67. usque ad, sine mutatione. limes prophetiae et V. T. Dehinc complementum est. — προεφητεύσαν, prophetarunt) Hoc totum eorum munus fuit. testimonio fungi rerum futurarum; ultra, Johannes. versu 9.

v. 14. εἰ θέλετε, si vultis) Vestra res agitur. Declaratur τὸ vim facientes: coguntur volentes. Res parata est: tantum opus est, ut velitis. — ἡλίας, Elias) Articulus ὁ non additus antonomasian indicat. βιαζᾶς Johannes facit patres cum filiis. conf. autem, v. 16. In hoc Elia terminatur prophetia V. T. Malach. in fin. Johannes ob ipsum prodromi officium, cum Thisbita commune, Elias dicitur. — ὁ μέλλων, futurus) Sermo est tanquam e prospectu Testamenti Veteris in Novum. [*Et Johannes non absolute ὁ μέλλων ἔρχεσθαι dicitur, sed Ἡλίας ὁ μέλλων ἔρχεσθαι.* V. g.]

v. 15. ὅτα ἀκέειν, *aures audiendi*) Sic LXX. Deut. 29, 4. Conf. Rom. 11, 8. Formula praecidendi, Christo propria: qua ostenditur, cetera, quae expressius dici possent, in iis, quae jam sint dicta, contineri.

v. 16. τὴν γενεάν, *generationem*) homines malos hujus optimi temporis. — παιδαρίοις, *) *puerulis*) Jesus non solum Judaeos, sed etiam se et Johannem, diversis modis comparat cum *puerulis*, mirabili, quod ad ipsum attinet, facilitate. — ἀγοραῖς, *foris*) Urbs magna plura saepe habet *fora*. Praeconium Johannis et Christi erat publicum.

v. 17. ὑψήσαμεν, *tibia cecinimus*) v. 19. — ἐθρονήσαμεν, *lamentati sumus*) v. 18. χιασμός.

v. 18. ἦλθε, *venit*) Insignis anaphora. coll. v. 19. — μήτε ἐσθίων, *neque edens*) Non edebat cum aliis, vel ne in conspectu quidem aliorum. Victus Johannis congruebat cum doctrinae indole: et sic quoque Christi. Ideo altero alterum connotatur. — μήτε πίνων, *neque bibens*) Luc. 1, 15. — λέγουσι, *dicunt*) Mundus virtutem ab extremo carpit: vitia ad mediocritatem redigit. — δαιμόνιον, *daemonium*) Vulgaris sermo *spiritum familiarem* appellat. — ἔχει, *habet*) Consuetum Judaeis convicium; quo vel amentem vel nimis sapientem vel superbum notabant. qui hominum communitate abstinent, facile hac suspitione gravantur.

v. 19. ἄνθρωπος, *homo*) Notant, ut unum e multis, nota opposita ei, de qua v. 18. — τῶν τέκνων, *filiis*) τῶν ἔργων (*operibus*) olim lectum fuisse a multis, ostendimus in Apparatu. **) Ambrosius in Luc. 7, 35.: Bene, inquit, ab omnibus, quia circa omnes *justitia reservatur, ut susceptio fiat fidelium, rejectio perfidorum. Unde plerique Graeci sic habent: Justificata est Sapientia ab omnibus operibus suis. Quod opus justitiae sit, circa uniuscujusque meritum servare mensuram. Idem vero Matthaei, non Lucae codices notare videtur. ad illos enim subinde, licet ad Lucam commentetur, recurrere solet. — αὐτῆς*) Valla referri arbitratur ad *γενεᾶς*. sed vide Luc. 7, 35. (ubi plura ad h. l. annotantur.) coll. v. 31. [*Christus nimirum Sapientia est: filii Sapientiae, qui congregari se ab ea patiuntur. Hanc ob rem culpatur Sapientia, simplicis erga tales facilitatis nomine, adeoque justificare se demum cogitur.* Luc. 15. V. g.]

v. 20. τότε ἤρξατο, *tunc coepit*) Antea non exprobrarat. Haec exprobratio est praeludium judicii extremi. Quilibet auditor N. T. est aut multo beator (v. 11.) aut multo miserior antiquis. — δυνάμεις, *virtutes*) v. 5. [*Poenitentia et cognitio Jesu Christi, conjuncta sunt.* V. g.]

v. 21. εἰ, *vae*) Interjectio haec non est imprecandi, sed enunciandi. c. 24, 19. Opponitur, *beatus*. Hoc ubique observandum.

v. 21. 23. ὑμῖν σοί, *vobis: te*) Duabus urbibus duae, uni illis miseriori miserior una opponitur, in vicinia, ex historiis V. T. — πάλαι, *olim*) prisco illo tempore, quo difficilius erat poenitentiam

*) παιδίοις utriusque Editionis margo, nec non Vers. germ. videtur praeferre. E. B.

**) Qui tamen, ut et margo Ed. 2. et Vers. germ. lectionem τέκνων pro firmiore agnoscit. E. B.

agere. Vide Act. 17, 30. Non licet dicere: *quid facis?* conf. Ez. 3, 6. — ἐν σάκκῳ, *in sacco*) subaudi, edente s. aut simile quiddam.

v. 22. ἀνεκτότερον, *tolerabilius*) quia minus impenitentes erant: et poenitentiam fuerant acturi: et poenam jam tulerunt. — κρίσεως, *judicii*) Judex erit is ipse, in quo tum scandalizabantur.

v. 23. καπερναοῦμ, *Capernaum*) Haec urbs beatorum, quam Chorazin et Bethsaida: sed ex peccato infeliciores. ideo cum Sodomis, non cum Tyro et Sidone confertur. — ἕως τῆ οὐρανῶ, *ad coelum usque*) Nam Dominus ex coelo, ipsumque adeo coelum, se illuc habitatum contulerat. [*Specimina hujus exaltationis vid. Joh. 2, 12. 4, 47. Matth. 4, 13 — 13, 53. Joh. 6, 24. Matth. 17, 24. Harm. p. 301.*] — ὑψωθεῖσα, *exaltata*) in conspectu Dei, Christi, et angelorum. — ᾗδου, *infernum*) qui est infimum in rerum natura. — ἐμειναν αὖν, *mansissent*) non deletae. Magnus conditionis effectus. [*Aut enim non patrassent facinora, aut commissorum eos poenituisset; quare nec tum deleti essent, nec deinceps. V. g.*] Idem verbum, Joh. 21, 22.

v. 25. ἀποκριθεὶς, *respondens*) ad ea, quae de Patris consilio, de suis cogitationibus, de discipulorum mente agitabat. [*Exultante spiritu, quae sequuntur, protulit. V. g.*] — ἐξομολογῆμαι, *confiteor*) De Deo nil, quod non ita se habeat, cum laude praedicatur. הוֹדָה *confessio*, praedicatio. Iisdem postea verbis gratias Patri egit Jesus re per LXX. bona gesta. — πάτερ, κύριε τῆ οὐρανῶ καὶ τῆς γῆς, *Pater, Domine coeli et terrae*) Pater Jesu Christi saepe dicitur; interdum etiam *Deus* ejus; nunquam, *Dominus* ejus; *Dominus* autem coeli et terrae. Discamus exemplo Jesu Christi in precibus tribuere Deo appellationes argumento precum congruentes. Judaei quoque vetant in precibus cumulare nomina divina. Magnificentissima hoc quidem loco est compellatio. — ὅτι ἀπέκρυψας, — καὶ ἀπεκάλυψας, *quod occultavisti, et revelasti*) Duplex ratio laudandi. ἀπέκρυψας, *occulta tenuisti*: (conf. v. 27.) ἀπεκάλυψας, *revelasti*. conf. iterum v. 27. in extremo. — ταῦτα, *haec*) de Patre et Filio, de regno coelorum. — σοφῶν, *sapientibus*) qui sibi arrogant habitum noëticum. — συνεῶν, *prudentibus*) qui sibi arrogant habitum dianoëticum. conf. 1 Cor. 1, 19. — ἀπεκάλυψας, *revelasti*) c. 16, 17. — νηπίοις, *infantibus*) quales erant XII. et LXX. Luc. 10, 21. adolescentuli. nam postea testati sunt diu. *infantes*, credere praeconi, simplices. Matth. 18, 3.

v. 26. ναὶ, *nae*) Assentitur Jesus beneplacito Patris. Summa exomologeseos filialis, *nae Pater*. — ὁ πατήρ) In hoc loco significantius, quam πάτερ. — εὐδοκία ἔμπροσθέν σου, *beneplacitum coram te*) Voluntas et intellectus Dei decreta profert. *Beneplacitum* est summum, ultra quod in rimandis decretorum divinatorum causis ire non licet nobis. Sic mox, de Filio, *voluerit*.

v. 27. πάντα, *omnia*) Hic sermo flectitur ad auditores. Post resurrectionem expressius dixit, *omnia, in coelo et in terra*, sibi esse tradita, c. 28, 18. sed hoc loco id dicitur implicite, coll. v. 25. *Omnia*, etiam potestas revelandi. *Omnia*, adeoque etiam *omnes*. Joh. 13, 3. 17, 2. 1 Cor. 15, 25. 27. — παρεδόθη, *tradita sunt*) Nil sibi reservavit Pater, quod Filio non dederit. Conf. Joh. 13, 3. Matth. 28, 18. Intime conjuncta Patris Filiique ratio v. 25—27. Joh. 6, 39. 40. Et sic in tota Apocalypsi. Vid. *Erkl. Offenb.* p. 65. — οὐδεὶς,

οὐδὲ, *nemo, neque*) De ordine sermonis, conf. Joh. 8, 19. — εἰ μὴ ὁ πατήρ, *nisi Pater*) Non addit, et cuicumque voluerit Pater revelare, quia id dixit versu 25. et h. l. docet, quid sibi Pater traderit. Spiritus sanctus non excluditur: mentio tamen hīc non fit, quia ejus oeconomia nondum ita nota erat hominibus. — βούλεται, *voluerit*) Cui autem velit, patet ex v. seq.

v. 28. δεῦτε, *venite*) statim. c. 4, 19. not. — πρὸς με, *ad me*) quum pharisaei, quum ipse Johannes vos non explet. — πάντες, *omnes*) ne vós terreat limitatio, v. 27. — οἱ κοπιῶντες, *laborantes*) Huc ref. ζυγὸν et ζυγός, *jugum*. — πεφορτισμένοι, *onerati*) Huc ref. discite et onus. מוט onus, i. e. doctrina, *disciplina*. — καὶ γὰρ, *et ego*) Cum alibi frustra quaesivistis, apud me invenietis, v. 29. — ἀναπαύσω, *requiescere faciam*) Hoc declaratur mox, ὅτι etc. Correlata: *requiescere faciam: invenietis requiem*.

v. 29. ἄρατε, *tollite*) Jugum Christi subire est in disciplinam ejus se totum tradere. — ὅτι, *quia*) Cur libenter a Jesu discere debeamus, hinc patet. Nostra mansuetudo et humilitas est consequens. — πρὸς εἰμὶ καὶ ταπεινός κτλ. *mansuetus sum et humilis corde*) tametsi gravis est sermo versu 20 ss. *Mansuetudo* parit suavitatem jugi; *humilitas cordis*, levitatem oneris. Pharisei erant austeri et elati. Admiranda Dei virtus est Demissio; quae tamen in scripturis non tam uno vocabulo appellatur, quam copiose describitur: cujus imago apud sanctos est humilitas; contrarium, apud Satanam et malos, superbia. *Demissio* enim est, quod summa illa Majestas omnino dignata est creaturas facere, hominesque praesertim, quamlibet minimos, quamlibet misellos, et aspicere sine fastidio, et sibi conjungere. Ac modo inprimis conspicuo Filius Dei in carne exseruit humilitatem. Ps. 34, 7. 113, 6. Luc. 1, 48. 52. s. 12, 37. 22, 27. Joh. 12, 26. 13, 14. Phil. 2, 8. Ebr. 11, 16. — τῇ καρδίᾳ, *corde*) Τὸ *humilis* per se non dicit qualitatem cordis: τὸ *mansuetus* dicit qualitatem cordis. ideo τὸ *corde* magis refertur ad *humilis*, quam ad *mansuetus*. Vocabulum *corde* facit ad periphrasin. Rom. 2, 5. — καὶ, *et*) Et ponitur, ut in καὶ γὰρ, *et ego*, v. 28. LXX. Jer. 6, 16. καὶ εὐρήσετε ἀγνισμόν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν. A Christi corde manat quies in animas nostras, v. 29. — εὐρήσετε ἀνάπαυσιν, *invenietis requiem*) vobis adhuc ignotam, sed quaesitam et optatam.

v. 30. ζυγός μου, *jugum meum*) Alio instituto dicitur *cruz* pii, alio *jugum*. c. 10, 38. — χρησός, *suave*) Sum enim *mansuetus*. — ἐλαφρόν, *leve*) Sum enim *humilis*.

C A P U T XII.

v. 1. Ἐν, *in*) Alienissimo quoque tempore interpellarunt pharisaei. — ἤρξαντο τίλλειν, *coeperunt vellere*) Statim interpellarunt pharisaei. Non minimae erat operae, tot grana fami sedandae ex aristis excutere.

v. 2. ἰδὲ, *ecce*) Hoc volunt dicere: Magister debet praestare, quod discipuli ipso praesente faciunt. *ecce*: repentinum interdictum volunt habere. — ἐκ ἔξου, *non licet*) Non dubitanter definiunt. ideo refutantur severe v. 3. 5. 7. Formula: *licet*, vel, *non licet*. Frequentior tum fuit correptio falsa, quam hodie vera. — ποιεῖν, *facere*) Ref. non ad *edere*, sed ad *vellere*. — ἐν σαββάτῳ, *in sab-*

bato) Magnam historiae evangelicae partem occupat materia de sabbato.

v. 3. ἐκ ἀνέγνωτε; non legistis?) Legerant, sine spiritu. Auctoritate V. T. eos revincit Jesus. — δαυὶδ, David) cujus factum non reprehenditis. — ὅτε ἐπείνασεν, quum esuriret) Id 1 Sam. 21, 3. lectori subaudiendum relinquitur. — μετ' αὐτοῦ, cum eo) ibid. v. 4.

v. 4. οἶκον τοῦ θεοῦ, domum Dei) Amplificatur, quae esse poterat, dubitandi ratio. Sic appellatur, tabernaculum, templo paulo post aedificato. — τοὺς ἄρτους, panes) Multum ceremoniale est in sabbato. alias a panibus propositionis non fieret consequentia. — τῆς προθέσεως, propositionis) פנים. — εἰ μὴ, omnibus, nisi: id est, sed.

v. 5. ἡ) Latine an. — ἐν τῷ νόμῳ, in lege) *) Gradatio, ad argumentum stringentius: ab exemplo principis, quod sacerdos probarat, ad legem ipsam; a prophetis, etiam prioribus, quorum partes legebantur, ad legem, quae tota legebatur; et a cibo sacro ad tempus sacrum, de quo agitur. — οἱ ἱερεῖς, sacerdotes) Qui maxime debent legem tueri, tamen in hac re maxime excipiuntur. Ita quoque sacerdotes Christi ad sabbatum minus sunt alligati, quam reliqua multitudo. — ἐν τῷ ἱερῷ, in templo) dum sacris operantur. — βεβήλῃσι, profanant) Τὸ βέβηλον, profanum) opponitur τῷ ἁγίῳ sacro, nec semper impuritatem aut reatum involvit. Lev. 10, 10. 1 Sam. 21, 4.

v. 6. λέγω, dico) Formula haec magnam habet potestatem. — ἱερῷ, templo) in quo sacerdotes ministrant. Templum cedit Christo: sabbatum cedit templo, v. 5. Ergo sabbatum cedit Christo, v. 8. — ἔσιν ὧδε, est hic) Non dicit: Ego sum major. Jesus humilis corde. v. 41. 42. c. 11, 4. 5. sic, hodie, Luc. 4, 21. 19, 9. add. Matth. 13, 17. Joh. 4, 10. 9, 37.

v. 7. ἐγνώκετε, cognovissetis) Plusquamperfectum. — ἔλεον, misericordiam) Vid. cap. 9, 13. Misericordiam et praestitere discipuli sibi, [Davidem hac in re imitati, V. g.] et iudicio temerario violantar pharisaei. — θυσιαν, sacrificium) sabbato sanctius. v. 5. — κατεδικάσατε) condemnassetis temere, cito, crudeliter. [Cogitationibus condemnantibus saepe aliquis, dum alterum peccati arguit, ipse nec opinatus peccat. V. g.] Hoc argumento etiam fuerat responsum, si quis dubitasset, an liceret ante pascha vellere spicas.

v. 8. κύριος, dominus) Majestate Christi nititur discipulorum innocentia et libertas: dominatioque filii hominis exserit sese in misericordia. — σαββάτου, sabbati) Dominus templi et rerum omnium sane etiam est Dominus sabbati: neque id modo juris habet, quod David habuit.

**) v. 10. ἦν, erat) Vel eo venerat sua sponte, ut sanaretur; vel ab aliis insidiarum causa adductus. — ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτῷ, ut

*) Illo ipso anni tempore in sabbatis Leviticus legebatur, in quo tam multa de sacrificiis, etiam sabbato celebrandis, occurrunt. V. g.

**) V. 9. Καί] Octiduo post ea, quae modo dicta sunt, (V. g.) et octiduo ante Pascha. Brevi hoc tempore permulta maximi momenti res gestae sunt. Populus jam ad festum se parabat: hinc larga beneficiendi occasio Salvatori se obtulit. Harm. p. 309.

accusarent eum) quasi sabbatum violasset: cujus magna tum erat observatio, etiam in iudiciis, v. 14.

v. 11. *ἐν, unam*) cujus jactura non magna. — *οὐχὶ κρατήσῃ;* *nonne prehendet?*) Verbum aptum ad sanationem manus. Tum id licuit: postea ne hoc quidem permiserunt Judaei.

v. 12. *τοῖς σάββασι, sabbatis*) Nam bonum non est procrastinandum. — *καλῶς, bene*) ovi et homini, immo homini prae ove. [*Cogitaverit quis, de ove periculum in mora fuisse, hominem vero tanto temporis tractu corporis labe affectum a die in diem facile potuisse semel procrastinari. At opportunum erat opem ferri, quum aegrotus occurreret medico. Sabbato major hominum turba congregata fuit, qui spectare rem eaque lucriferi poterant. V. g.*] In sabbato non licet facere operas quotidianas, solitas, ad quaestum: licet, quae tempus et locus adferunt, ad salutem proximi et animantum, maximeque ad laudem Dei.

*) v. 15. *ἀνεχώρησεν, secessit*) Huc spectat imprimis versus 19. Strepitum vitavit Jesus.

v. 16. *ἵνα μὴ, ut ne*) Potestas Jesu, etiam multitudini silentium imperantis.

**) v. 18. *ἰδὲ ὁ παῖς μου, ὃν ἡρέτισα· ὁ ἀγαπητός μου, εἰς ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχὴ μου· θήσω τὸ πνεῦμά μου ἐπ' αὐτόν, καὶ κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγελεῖ· ἐκ ἐρίσει, ἐδὲ κραυγᾶσει. ἐδὲ ἀνέσει τις ἐν ταῖς πλατείαις τὴν φωνὴν αὐτοῦ· κάλαμον συντετριμμένον οὐ κατεάξει, καὶ λίνον τυφόμενον ἐσβέσει· ἕως αὖ ἐκβαλῇ εἰς νῆκος τὴν κρίσιν. καὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπύσουσι* Es. 42, 1—4. LXX, *ἰακῶβ ὁ παῖς μου, ἀντιληψομαι αὐτὸν· ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτόν ἡ ψυχὴ μου, ἔδωκα τὸ πνεῦμά μου ἐπ' αὐτόν, κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει· οὐ κραῖζεται, οὐδὲ ἀνήσει, οὐδὲ ἀκουσθήσεται ἔξω ἡ φωνὴ αὐτοῦ· κάλαμον συντεθλασμένον ἐσυντρίψει, καὶ λίνον καπνίζόμενον ἐσβέσει, ἀλλὰ εἰς ἀλήθειαν ἐξοίσει κρίσιν κτλ.* — *ὁ παῖς μου, minister meus*) עבד Es. 42, 1. Et saepe graeco *παῖς* hebraeum illud exprimunt οἱ LXX. v. gr. ubi de *Mose* agitur, et de ipso Messia. Conf. Act. 3, 13. 26. 4, 27. 30. nam ultra non repetitur in N. T. de Messia: vel quod Graecum *παῖς* ullumve aliud non satis respondeat Hebraeo illi, quo apostoli quoque initio sunt usi; vel quod neutrum conveniat statui exaltationis. Parallela sunt, *minister* et *dilectus*: itemque, *complexus* et *beneflicium*. — *ἡρέτισα*) *ἀφαιρῶ, ἀφαιρῶν ὀρίζω*. — *εἰς ὃν, in quem*) *Eis, in*, denotat perpetuam mentis paternae tendentiam erga dilectum. 2 Petr. 1, 17. — *κρίσιν, iudicium*) hominibus salutare. v. 20. Joh. 16, 11. *Κρίσις, iudicium*, separatio peccati et justitiae. — *τοῖς ἔθνεσιν, gentibus*) cum ab Judaeis discesserit. — *ἀπαγγελεῖ, annuntiabit*) Et fecit et nuntiavit. Futurum, h. l. sed praeteritum, postea, apud Paulum: Eph. 2, 17.

v. 19. *αὐτῷ, ejus*) ex domo. Opportune praecedit specimen humi-

*) V. 14. *Οἱ δὲ φαρισαῖοι*] Non eo labore, quali ad evellendas aristas ovemque ex fovea extrahendam opus est, sed verbis sanationem Jesus praestiterat. Merum fuit sine negotio benefactum: neque tamen coeci homines sabbatum eo profanatum esse non putabant. V. g.

**) V. 17. *ὅπως πληρωθῇ*] Placida, qua Christus utebatur, et saluberrima agendi ratio his verbis innuitur. *Vers. germ.* — Ea quantum quaeso distat ab adversariorum moribus! *Harm. p. 310.*

litis et mansuetudinis Jesu, ostensionem severitatis v. 34. Sic etiam flevit, urbem intraturus; deinde vendentes et ementes e templo ejecit.

v. 20. *κάλαμον*, *calamum*) כנה Hieron. ad Algas. quaest. 2. *arundinem quassatam*, Israëlem interpretatur; et *linum fumigans*, *populum de gentibus congregatum*, qui extincto legis naturalis ardore, *fumi amarissimi*, et qui noxius oculis est, *tenebrosaeque caliginis involvebatur erroribus*. Quem non solum non restinxit et redegit in cinerem: sed e contrario de parva scintilla, et pene moriente, maxima suscitavit incendia: ita ut totus orbis arderet igne domini Salvatoris, quem venit mittere super terram, et in omnibus ardere desiderat. — οὐ κατεάξει· οὐ σβεσσει non confringet: non extinguet) Ταπεινώσις. maxime fovebit. conf. v. 7. cap. 11, 28. Es. 42, 3. 61, 1—3. — ἐκβάλῃ) Hebr. ירצו ירצו Utrique respondere apud LXX solet verbum ἐκβάλλειν extendere. — εἰς νίκος, in victoriam) נצח ut nil in perpetuum resistat.

v. 20. 21. κρίσιν. καὶ τῷ) Post κρίσιν habent LXX, ἀναλάμψει καὶ οὐ θραυσθήσεται, ἕως ἂν θῇ ἐπὶ τῆς γῆς κρίσιν, καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιούσιν. Atque ad eum Esajae locum (c. 42, 4.) ita commentatur Hieronymus: *Quod autem sequitur, Splendebit et non conteretur, donec ponat super terram iudicium, Matthaeus evangelista non posuit; sive, inter iudicium et iudicium media, scriptoris errore sublata sunt.* — Pro quo nos interpretati sumus: Non erit tristis, neque turbulentus, sed aequalitatem vultus omni tempore conservabit. — Aquila et Theodotius interpretati sunt, Non obscurabit et non curret, donec ponat in terra iudicium. et est sensus: Nullum vultus tristitia deterrebit: nec festinabit ad poenam, qui iudicii veritatem ultimo tempore reservavit. Interpositio in Hebr. sic habet, כהה ולא ירוץ עד ישים בארץ משפט, לא Hieronymique suspicioni, de hiatu per librarium admissio, refragatur Jansenius, subscibit autem non immerito Drusius *). Porro quum toto hocce loco a verbis LXX interpretum multum discedat evangelista, haud facile assequare, quibus graecis apud Matthaeum verbis hebraicum Esajae hemistichium fuerit expressum. Ipsa quidem sententia placidam et moderatam actionem Messiae decentissime exprimit. Adde Apparatum, p. 474. [Ed. II. p. 118.]

v. 21. καὶ, et) Hieronymus ad Algas. quaest. cit. huc reponit illud Esajae: *splendebit et non quassabitur, donec ponat super terram iudicium: ut tamdiu lumen*, inquit, *praedicationis ejus in mundo resplendeat, nulliusque conteratur et vincatur insidiis, donec ponat in terra iudicium, et impleatur illud, quod scriptum est: Fiat voluntas tua, sicut in coelo et in terra.* — ὀνόματι, nomine) Hebr. תורה Lege. Evangelium est sermo de nomine Christi.

v. 22. δαίμονιζόμενος, *daemoniacus*) valde miserabilis. — καὶ λαλεῖν καὶ βλέπειν, et loqueretur et videret) Videtur ita exprimi ordo miraculi.

v. 24. ἀκούσαντες, *audientes*) quae populus dicebat. — οὗτος, hic) Contemunt. [Verba quam pauca quanti possunt momenti esse! V. g.] — εἰ μὴ, nisi) Valde affirmant. — ἐν τῷ βασιλείᾳ ἁρχοντι

*) Margo Ed. maj. dubiam dignitatem additamento isti tribuit, quod margo Ed. 2. et Vers. germ. prorsus omittunt. E. B.

των δαιμονίων, in Beelzebul principe daemoniorum) Sic appellant Satanam. In V. T. nomen id erat idoli. conf. 1 Cor. 10, 20.

v. 25. ἐνθυμήσεις, cogitationes) amarissimas. conf. v. 34. s. — βασιλεία, regnum) Primum agitur de regno, deinde de domo: et v. 26. de individuo, Satana: cujus regnum complectitur homines malos; domus, daemonia. — οὐ σαθρήσεται) scil. ab hero aut domino. Ammonius: σαθῆναι μὲν ἐστὶ τὸ ὑφ' ἐτέρου· σῆναι δὲ, τὸ κατ' ἰδίαν φώμην, καὶ προαίρεσιν.

v. 26. εἰ ὁ σατανᾶς τὸν σατανᾶν, si Satanas Satanam) Satanas sive diabolus est unus. Satanam (inquit Jesus) ego ejicio. In tenebris non est ullus major Satana. Ergo si vestra oratio vera est, Satanas esse debet, qui Satanam ejicit. at hoc plane absonum est. unum regnum, una urbs, una domus, non dividitur contra se. Nomen pro pronomine reciproco, uti Ex. 16, 7. Lev. 14, 15. 26. 1 Reg. 8, 1. 10, 13. 12, 21. 2 Reg. 17, 31. Nec tamen haec obstant, quo minus accusativum τὸν σατανᾶν, Satanam synecdochice positum iudices, pro consortibus ipsius. Ita ex. gr. diceret, Gallus se ipsum confecit, si quando altera cohors Gallica alteram internecioni dedisset. Sic Satanas se ipsum ejiceret, i. e. princeps, Satanas, qui unus est, ejiceret eos, quos suos esse novit, consortes suos. — βασιλεία, regnum) quod tamen valde stabile est. Satanas dicitur habere regnum; nec tamen ipse unquam rex dicitur. est enim usurpator.

v. 27. 28. εἰ· εἰ δέ, si. si vero) Dilemma. — οἱ υἱοὶ, filii) quos non potestis non insimulare, si me, inquit Jesus, calumniimini. adde Marc. 9, 38. et confer Act. 19, 13. — ὑμῶν, vestri) quos non ita vexatis, cum sint et gentis et disciplinae vestrae. — ἐκβάλλουσι, ejiciunt) [meo nomine. V. g.] Marc. 1. c. Matth. 7, 22. — αὐτοὶ ipsi.

v. 28. εἰ) Hoc, absoluta priore dilemmatis parte, valet quum. — ἐκβάλλω, ejicio) Jesus omni modo destruxit regnum satanae. — ἄρα, ergo) Character et gnorisma regni Dei, ubi satanas cum suis rebus expellitur. hoc enim erat reservatum Messiae. — ἔφθασεν, praevenit) Verbum hoc proprie hic ponitur (coll. prius, v. 29.) et grande quiddam innuit. — ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, regnum Dei) Antitheton, coll. v. 26. v. 29. ἡ) Lat. an. Interrogatio disjunctiva. — οἰκίαν, domum) Satanae domus erat Mundus. — τοῦ ἰσχυροῦ) alicujus, qui validus est. conf. Hebr. 2, 14. — πρῶτον, prius) Jesus ligavit satanam: tum spolia retulit. — δέσῃ, ligaverit) majore robore. — διαρπάσει, diripiet) Vid. ad Marc. 3, 27.

v. 30. ὁ μὴ, qui non) Pars altera dilemmatis, quod habet versus 27. 28. confirmatur versu 29. prior confirmatur versu 30. hoc sensu: Filii vestri non sunt contra me, nec dispergunt: ergo mecum sunt et mecum colligunt. Non valet Neutralitas in regno Dei. Activitas illa, quae homini naturalis est, aut in bono aut in malo exercetur: praesertim apud eos, qui verbum Dei audiunt. Christi autem res et causa est simplex et casta: quae quum tot habeat alienos et adversarios, tamen omnes vincit, neque cum iis colludit. Luc. 12, 51. Axioma. — συνάγων, colligit) Christi et christianorum opus, colligere. c. 23, 37. Joh. 11, 52. ἑβήρ.

v. 31. βλασφημία, blasphemia) quae peccati species atrocissima. Qui majestatem regis cujuspian terreni convitiis laedit, atrocius puniatur, quam qui multa aureorum millia surripit. — ἀφεθήσεται, remittetur) ita, ut poena poenitenti condonetur. — ἡ τοῦ πνεύματος βλασφημία, Spiritus blasphemia) Aliud est peccatum contra Spiritum sanctum,

aliud blasphemia contra Spiritum Sanctum. (conf. Act. 7, 51. 1 Thess. 4, 8.) Non iteratur *peccati* vocabulum. Peccato se ipsum laedit miser homo: blasphemus multos alios irreparabili noxa afficit. Atque pharisaei blasphemabant Spiritum sanctum, non in aliquo homine sancto gregario, sed in ipso Messia.

v. 32. *) *τὸ υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, filium hominis)* pro statu conspicuo, quatenus aequo tum loco cum hominibus conversabatur, Phil. 2, 7. v. gr. uti describitur c. 14, 19. conf. ad c. 16, 13. Itaque non facile hodie dicitur aliquid contra Filium hominis: facilius committitur blasphemia contra Spiritum sanctum **). — *οὔτε-οὔτε, neque-neque)* Id est, certissimam utrinque poenam et gravissimam exantlabit. vid. Chrys. ad h. l.

v. 33. *καὶ, et)* Subaudi, *facite*: imperativo in futurum resolvendo. — *καλὸν, bonum)* Judaei volebant esse bona arbor cum fructu malo: id quod plane sentiebant contra veritatem.

v. 34. *τῆς καρδίας, τὸ εἶδος, cordis, os)* Vid. cap. 15, 18. Rom. 10, 9. 2 Cor. 4, 13.

v. 35. *θησαυροῦ, thesauro)* Vere thesaurus est in quovis homine, et copia latens ***). — *τὰ ἀγαθὰ, πονηρά)* Articulus saepe vim relativam habet: ideo ad *τὰ ἀγαθὰ*, versu 34 laudata, non ad *πονηρά*, Ibidem non memorata, adhiberi, aliquando mihi visus est. Sed nimis promiscue plerique talem articulum vel scripserunt vel praetermiserunt †). Antiquus *Cant.* habet *ἀγαθὰ* sine articulo.

v. 36. *ὄνημα, verbum)* Nominativus absolutus, uti Luc. 24, 6. Joh. 17, 2. Act. 7, 40. Ap. 3, 12. LXX. Ps. 17, (18) 31. — *ἀργόν, otiosum)* non modo *malum*. Ne *otiosum* quidem fert thesauri boni-

*) *καὶ ὅς ἐστιν, et quicumque]* Sermo proxime antecedens ulterius illustratur. V. g.

**) Sermones igitur contra Filium hominis erant, quando contumeliose de Illo propter ortum ex Nazaret, propter humilem conversationem etc. loquebantur: at contra Spiritum sanctum sermones erant isti, quibus miracula Ejus per Spiritum sanctum perpetrata criminabantur et virtuti tenebrarum adscribebant homines. Utrouque sermonum genere illo praesertim tempore, quo Christus in medio eorum versabatur, culpam poterant contrahere. Quae autem nunc eorum conditio est, qui bonas Spiritus S. operationes in organis Ejusdem hodiernum criminantur? Christiani scilicet pro sua parte Spiritum habent, neque suis praeterea labibus carent. Eorum aliquem si quis criminatur, plurimum fortasse labes ejus contuetur, bonum eo minus animadvertens, adeoque Spiritum in aliis non blasphemat, utut gravissime ceteroquin delinquat. Christus Jesus praeter omnem mensuram Spiritu instructus alieni nihil plane admixtum habuit. Inde blasphemiae, quibus Ipse proscindebatur, multo erant graviiores. V. g.

***) *Atque vocabulum hoc, thesaurus, copiam aperte indigitans, comprobatur, etiam v. praec. vocem πλήρωμα non temere pro plenitudine (germ. Ueberfluss) accipi; quanquam suis locis, per hebraismum, simpliciter sumi queat pro re contenta (מלֵא).* Ipse Lutherus non: was im Herzen ist; sed: wess das Herz voll ist. Conf. Luc. 6, 45. ubi *θησαυρὸς explicatur per περισσύνμα.* Haec notari velim ad ea, quae habet S. R. D. Ernesti neustee theol. Bibl. T. I. p. 809. E. B.

†) Itaque in margine Ed. 2. nec non in Vers. germ. articulus *τὰ* utrinque omittendus censetur. E. B.

tas *). — ἀποδώσουσι λόγον, reddent rationem) id est, luent. Metonymia antecedentis.

v. 37. **) ἐκ, ex) Verba exponunt justitiam vel injustitiam, quae in corde est.

v. 38. ἀπεκρίθησαν, responderunt) tanquam alias non credituri sermoni, quem modo audierant. — θέλομεν, volumus) Cur vultis? quia sic libet. Abnegant eo modo signa priora. — ἀπὸ σὲ, abs te) abs te ipso: ut, a coelo, c. 16, 1.

v. 39. γενεά, generatio) progenies unius aetatis et indolis. — μοιχαλὶς, adultera) proprie etiam: c. 5, 32. et, per synecdochen, valde rea. Jac. 4, 4. — σημεῖον, signum) et quidem certi cujusdam generis. Ter hoc vocabulum ponitur, magna emphasi. conf. 2 Cor. 11, 12. ubi sententia est: occasionem volunt: neque occasio eis datur: similis illi: signum quaerunt: signum non dabitur. — ἐπιζητεῖ, quaerit) ultra ea, quae jam vidit: perinde requirit, ac si nullum viderit. — τὸ σημεῖον ἰωνᾶ, signum Jonae) i. e. tale, quale in Jona datum est.

v. 40. ἰωνᾶς, Jonas) Jonas tum non est mortuus; sed tamen tam non creditus est redux fore e pisce, quam Jesus ex corde terrae. At redit et ille et hic. — ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους, in ventre ceti) Jonam in ventre ceti fuisse, dubitari non debet ob angustam balaenarum quarundam gulam. Varias sunt enim cetorum species: atque hodie in eorum ventre cadavera hominum condita reperiuntur. et si non ita esset, tamen illud ponendum, singularem illum fuisse piscem. Jon. 2, 1. — ἔσται, erit) Signum in futurum, uti Joh. 2, 19. 6, 62. 39. — γῆς, terrae) Inde signum habebunt, non de coelo prius, quanquam inde petebant. conf. Luc. 11, 16. Messiae exinanitioni conveniebant signa non nisi a terra, ad opem hominum. Signum illius temporis, illi temporis consentaneum, non noscebant. Matth. 16, 3. Deinde signa ostensa sunt de coelo, et ostendentur. Act. 2, 19. Matth. 24, 30. — τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας, tres dies et tres noctes) Tres dies in corde terrae fuisse Jesum, nemo dubitat: noctes autem Ille duas quidem ibi fuit, quatenus nox dicit tenebras inter diem et diem interjectas, coll. Marc. 14, 30. et tamen trium dierum totidemque noctium ratio constat, si non astronomice exigas, sed per synecdochen resolvas. Nam tres dies et tres noctes efficiunt periphrasin unius notionis, et, si exstaret, vim vocabuli terminique unius, quo commoratio Jesu in sepulcro significetur, quasi dicere triduinocinium sive tria noctidua. Poterant simpliciter dies tres dici; sed est hoc idioma sermonis sacri, ut in designando tempore continuo noctes interjectae addantur: c. 4, 2. Gen. 7, 4. 1 Sam. 30, 12. s. Job. 2, 15. et tum concinnius dicitur, tres dies et tres noctes, quam tres dies et duae noctes, quamvis die ipso parascueus, non nocte praevia ei cohaerente, sepultus fuerat Dominus. Ac spectatur noctiduum simpliciter, ut dies naturalis, citra noctis lucisque vicem: et revera primum noctiduum

*) Ex Arabismo via putem demonstrari posse, ad mendacia restringi debere hoc Salvatoris monitum: nam verba λέγω δὲ ὑμῖν haud obscure indicant, gradatim incedere sermonem Christi, et a verbis pravis, v. 33. memoratis, ad otiosa etiam descendere. Confer similem epitasin in αἰσχρότης, μωρολογία, εὐτραπεία, Eph. 5, 4. Perpendamus qualeso cautelam, omnibus et Criticis et Doctoribus et Oratoribus sacris, locutionum vim, in moralibus praesertim, investigaturis nunquam non commendandam, quae habetur Matth. 5, 19. E. B.

**) ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, in die judicii] Hem quantus dies! V. g.

(synecdochice dictum) a feriae sextae hora circiter decima erat usque ad noctem exclusive: secundum, plenissimum, a noctis illius initio usque ad finem sabbati et ad initium noctis sequentis: tertium, proprie dictum, ab initio noctis sequentis usque ad resurrectionem Domini et exortum solis feria prima mane. Itaque duobus certe diebus duae noctes cohaerent; neque una nox uni diei primo demta, veritatem mutat locutionis a potiori rem denominantis. Sane non duo fuere noctidua; neque quatuor: tria igitur. Congruit stilus hebraeorum, de quo vid. Lightfoot. et Wolfium ad h. l. et Michaëlis ad Jos. 2, 46. Haec quam satisfacere lectori non injusto possunt; tamen synecdochen non tam *tres dies et tres noctes*, quam ipsa commemoratio in corde terrae sibi vindicat. Etenim Scriptura saepe tempus aliquod definit; ac non totam rem ei tempori adaequate inclusam, sed partem rei, diuturniorem ceteris partibus, exprimit: v. gr. annos 430 commemorationis in Aegypto, Ex. 12, 40. Et sic totus passim liber Judicum. Hoc igitur loco commemoratio in corde terrae, id est, in sepulcro, exprimitur; sed simul innuitur passio, certe inde ab agone in Gethsemane, ubi Jesus in terram, postridie subeundam, procidit, et a captura, qua Judaei templum illud solvere aggressi sunt, (ut Erasmus existimat Annot. f. 134.) imo etiam *illustre* Tridui cum feria quinta initium, Joh. 13, 31. (coll. Harmon. evang. p. 310. 366.) quo tempore Salvatorem licitati sunt Judaei, sub terram mittendum. Haec omnia commemoratio in terra latius sumta complectitur. Ps. 71, 20. Etenim filius hominis non modo in sepultura, sed vel maxime in passione *signum* fuit generationi illi, Joh. 8, 28. Hoc modo ternarius dierum noctiumque praecise completur, a luce feriae quintae ad lucem feriae primae. Tempus mortis duorum testium exacte definitur, 3½ dierum. Ap. 11. Ergo tres dies et tres noctes Domini in medio terrae versantis exacte definitas existimare debemus. *Medium* sive *cor terrae* non debet praecise quaeri: sed opponitur ipsi terrae, in qua plus XXX annos versatus est Christus.

v. 41. *ἄνδρες, viri*) quos secutae sunt uxores et liberi. Versu sequenti unius *feminae* exemplum additur, quae *sapientem* audit, cum sequior sexus videri posset *prophetiam* potius, quam sapientiam quaerere. — *ἀνασηθονταί, insurgent*) v. seq. *excitabitur*. coll. Luc. 11, 32. 34. *insurgent* sua sponte, *excitabitur*, divino nutu. altero verbo vis alterius continetur. — *μετά, cum*) — *κατακρινῶσιν, condemnabunt*) Conf. Rom. 2, 27. Ergo in iudicio contra se invicem sistuntur, quorum par aut opposita est ratio. — *εἰς, in*) Proprie exprimitur *fides* Ninevitarum. Jon. 3, 5. coll. *εἰς* Rom. 4, 20. — *κῆρυγμα, praeconium*) sine miraculis. [ut in Salomone, v. 42. V. g.] — *ἰωνά, Jonae*) de quo etiam v. 39. Nuncii salutis sunt prophetae, sapientes et scribae, cap. 23, 34. Scribam agere, non decuit Dominum. Joh. 7, 15. coll. not. ad Luc. 4, 16. At ex prophetarum genere eum, qui huc maxime quadrabat, Jonam, Propheta summus; idemque, Sapientia ipsa, ex sapientum genere insignem nominat Salomonem: et utroque Amplius adesse significat. utrique creditum fuerat sine signis. — *πλείον, amplius*) Is, qui potius audiendus. [futurus ipse iudeus. V. g.] — *ὧδε, hic*) in proximo: coll. v. seq. *ex finibus*.

v. 42. *νότον, austri*) ex Arabia felici. — *πλείον σολομώνος, plus Salomone*) Salomo erat sapiens: sed hic est Sapientia. Luc. 11, 49.

v. 43. *ὅταν, quum*) Refutata interpellatione pharisaeorum; prosequitur Jesus ea, quae pendent ex v. 30. coll. Luc. 11, 23. 24. — *ἐξέλθῃ,*

exiverit) ut dictum v. 29. — *διέρχεται, transit*) passim. — *ἀνύδρων, aqua carentia*) Ubi nulla aqua, non habitant homines. Ps. 107, 35. s. — *ἀνάπαυσιν, requiem*) *Requies* nulli non creaturae optabilis. requiem hostes sibi constitutam censerent, in homine. — *οὐχ εὗρισκει, non invenit*) extra hominem. Miserum, semper quaerere, nunquam invenire.

v. 44. *οἶκόν μου, domum meam*) Quod semel occuparat hostis, id in suo aere censet. — *ἐξῆλθον, exivi*) Sic loquitur, quasi non *ejectus*. Vide superbiam, quae non modo ex hoc verbo, sed potius ex toto sermone spiritus impuri patet, sic loquentis, ut si in sua potestate situm esset *exire* vel *venire*. Idem verbum v. 43. Dominus adhibet, absque singulari emphasi. Potest eadem vox vel *emphasin* habere, vel *emphasi* carere in diversis sermonibus, pro diverso statu et mente loquentis. — *ἐλθόν, veniens*) Speculandi causa. — *εὗρισκει, invenit*) Ergo domus non sic fuerat, antequam *ejectus* fuerat hostis. — *σκολάζοντα, otiantem*) Tranquillitas, quamvis bona, non longe distat a periculo. Idem verbum, Ex. 5, 8. 17. *ἡσυχάζειν*. — *σεσαρωμένον, purgatam*) a malis. — *κεκοσμημένον, ornatam*) bonis. v. 28. Munda maxime quaerit hostis, ubi requiescat; non ut munda maneant, sed ut ipse ea quoque immunda reddat.

v. 45. *τότε, tunc*) ut speculatus est. — *ἐπτά, septem*) Itaque cum eo sunt octo. Octo etiam peccata capitalia numeravere patres. vid. Columbanus et ad eum Goldastus: it. Ephraim Syrus f. v. 3. Septem tamen differunt ab uno illo malitia; fortasse etiam inter te. Numerus major includit minores, etiam disjunctive. coll. Luc. 8, 8. cum Matth. 13, 8. Ergo alium v. gr. sex, alium quinque, quatuor etc. spiritus occupare possunt. — *πονηρότερα, peiores*) subtilius operantes, non per crassos paroxysmos. Sunt ergo *impuri* spiritus, qui tamen minus mali sunt: sunt item spiritus valde *maligni* alii. — *κατοικεῖ, habitant*) perseverantius, quam antea. — *χείρονα*) septuplo *pejora* et amplius. — *καὶ, etiam*) Quod homini accidit in corpore, id generationi isti fiet spiritualiter. [cui tanta per Christi virtutem liberatio obtigerat. V. g.]

v. 46. *μήτηρ, mater*) Non plane hic congruebat sensus Mariae cum sensu Filii. — *) *αὐτῇ, ei*) quasi ejus causa. [Interpellare Eum, animus erat. Marc. 3, 21. 34. V. g.]

v. 48. *τίς, quis*) Non spernit matrem, sed anteponit Patrem: v. 50. et nunc non agnoscit matrem et fratres, sub hoc formali. Formula corrigendi.

v. 49. *καὶ, et*) Cum severitate summa **) conjungitur summa comitas et sobrietas. — *ἰδοὺ, ecce*) Resp. ecce, v. 47.

v. 50. *ποιήσῃ, fecerit*) [tanquam discipulus et auditor. V. g.] Non dicit, *facit*, sed loquitur cum aliqua conditione. — *τὸ θέλημα, voluntatem*) ex qua regeneramur. [Jac. 1, 18.] — *αὐτὸς, is*) hic demum. — *ἀδελφός, frater*) Tertium hoc dicitur, magna vi. — *καὶ ἀδελφή, et soror*) Fratrum appellatio in plurali, v. 46. seqq. etiam sorores complectitur. — *μήτηρ, mater*) Gradatio.

*) *οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ*] Hi non erant filii, quos ad Mariam attulisset Josephus. Christus enim, ut Josephi filius, ita primogenitus omnino filius ejusdem habitus fuit. V. g.

**) *cujus rationem in loco parallelo* Marc. 3, 21. *quaerendam esse, cel. Michaëlis docet in der Einleitung* etc. T. 2. p. m. 1162. E. B.

C A P U T XIII.

v. 2. Τὸ) Articulus navem innuit ibi haberi solitam. — καὶ, et) ut viderunt Illum populi. — αἰγιαλὸν) Opportuna statio. Hesychius: αἰγιαλὸς, ὁ παραθαλάσσιος ἐν τόπῳ ψαμμώδει ἢ ψηφίδας ἔχων.

v. 3. ἐν παραβολαῖς, in parabolis) Singularis periodus doctrinae Christi, in Galilaea, ad populum: ut ad sacerdotum principes et populi seniores, Hierosolymis. Marc. 12, 1. coepit. coll. Matth. 21. 22. Parabolae, in oriente frequentes. Multum ante in utrisque locis docuerat sine parabolis. Parabolae sunt septem: quatuor ad populum, v. 3. 24. 31. 53. et tres, ad discipulos, v. 44. 45. 47 *). Primae quatuor, et tres ultimae proprium inter se nexum habent. Illas connectit formula: *Aliam parabolam.* harum initio dicitur, *Iterum simile.* Et quia septima prae aliis consummationem seculi spectat; prima autem eam non spectat, sed prophetiam Esajae ad populum, tempore Jesu docentis, applicat: sane praeter communes et perpetuas regni coelorum sive ecclesiae rationes conveniunt hae septem parabolae, reconditissimum habentes sensum, v. 35. etiam in periodos et aetates ecclesiae diversas: ita quidem, ut alia post aliam in complemento incipiat, non tamen prior quaelibet ante initium sequentis exeat. Prima et secunda, prae sequentibus, explicatae sunt apostolis: in prima, ante explicationem; in secunda, post explicationem dicitur illud: *qui habet aures ad audiendum, audiat.* et prima quidem impleta est, ut diximus, primo tempore; secunda, tempore apostolorum et deinceps; tum enim coeperunt dormire homines, v. 25. tertia et quarta, propagationem regni Dei apud principes, et apud totum genus humanum, denotant. Quinta, statum ecclesiae occultiore; sexta, statum regni Dei super omnia aestimati; septima, statum ecclesiae novissimo tempore valde mixtum refert. Illud quaeri potest, utrum septem parabolae ita per totum tempus N. T. extendantur, ut a meta quatuor priorum incipiant tres posteriores; an illae quatuor ab initio ad finem decurrant, et item hae tres. Pendet hinc distributio accuratior, quam sapientibus relinquo dijudicandam:

1. Tempus apostolorum.	v. 16.
2. post apostolorum decessum.	25.
3. Constantinus.	32.
4. Sec. IX sub tuba angeli VII.	33.
5. Regnum bestiae et Reformatio.	44.
6. Regnum Dei super omnia aestimatum, ligato Satana.	46.
7. ultima confusio.	47.

— ὁ σπείρων) Christus, *seminator*, in praesenti.

v. 4. παρὰ, ad) eo, ubi ager et via inter se attingunt.

v. 5. πετρώδη, saxosa) Non innuuntur lapides sparsim in agro

*) Parabolam de quadruplici agro prius Salvator, quam domum redisset, *remotis* tamen *arbitris*, sive in mari sive in continente, discipulis rogantibus explicuit, v. 10. coll. Marc. 4, 10. Deinde reliquas parabolae turbae proposuit, Marc. 4, 35. et domum reversus petentibus discipulis parabolam quoque de zizaniis illustravit: v. 36. coll. Marc. 4, 34. — Post parabolas hasce, quarum complures ab agricultura desumtae sunt, propositas quum dies aliquot elapsi essent, *messis hordeacea* incepit. Pari modo parabola de sarena (v. 47.), in mare conjecta, prope a mari fuit prolata. Harm. p. 322.

jacentes, sed petra sive saxum continuum sub terrae superficie tenui. — οὐκ εἶχε, non habebant) Subauditur ἄλλα alia, recto casu. — πολλήν) Hebr. כר multus; interdum nimius; hîc, sat multus. — ἐξανέτειλε) non modo ἀνέτειλε, orta sunt, sed in altum creverunt.

v. 6. ἐκαυματίσθη, usta sunt) minus extrinsecus. — ἐξηράνθη, exaruerunt) prorsus, intrinsecus. [Homo, cui boni aliquid adhaerescit, jacturam ejus, utut non praecipitem, facere potest. V. g.]

v. 7. ἀνέβησαν, ascenderunt) ultra sementem ipsam. spinæ antea minus creverant. Qui verbum audivere, nec tamen in bono crescunt, vigorem vertunt ad incrementum in malo.

v. 8. καλήν, bonam) mollem, profundam, purgatam. — ὁ μὲν, ὁ δέ, ὁ δέ) Ref. ad ἄλλα.

v. 9. ὁ ἔχων, qui habet) Conf. mox v. 11. 12. 13. 43. Audiens audiat: habenti dabitur.

v. 10. διατί, quare) Res nova videbatur discipulis. v. 3.

v. 11. ὅτι, quia) Potest referri ad quare. conf. propterea, v. 13. — ὑμῖν, vobis) habentibus. — τὰ μυστήρια, mysteria) Sic appellantur non omnia, quae omnes scire debent ex revelatione: sed quae praeiis, qui necessaria norunt, ii, quibus arcana revelantur, sciunt. — ἐκείνοις, illis) Hoc vim habet removendi. — οὐ δέδοται, non datum est) nosse mysteria nuda.

v. 12. ἔχει, habet) Habere significat divitem esse: qui habet, criterio habentis gaudet, et de perseverantia in dies fit certior. — περισσευθήσεται, reddetur abundans) et se ipsum vincet. [Id in temporalibus fit, ac potius in spiritualibus. V. g.] — ὅστις οὐκ ἔχει, qui non habet) Huc ref. ὅτι, quia, v. 13. et ad tolletur refer ne quando, v. 15. — καὶ ὁ ἔχει) etiam ea res, quam habet, tolletur. — ἀρθήσεται, tolletur) Etiamsi audiat, tamen non audiet: et quod audiit, tandem, praesertim post judicium, ita auferetur ab eo, ac si nunquam audisset quicquam. Damnati torquebuntur ignorantia et siti sciendi.

v. 13. ὅτι, quia) Non igitur sine causa Jesus per parabolas ad populum est locutus. Et tamen saepe sine parabolis antea locutus erat, cum misericordia: c. 9, 36. Marc. 6, 34. nec profecerant. — οὐδὲ συνιούσι) neque animadvertunt.

v. 14. καὶ, et) adeoque. — ἀναπληροῦνται) Hoc differt nonnihil a πληροῦνται, quod alias in prophetiis allegandis adhibetur. Dictum Esajae, (c. 6, 9.) tempore Esajae et deinceps, ac plane tempore Messiae implebatur. — ἀκοῇ, auditu) Id est, quam proxime aberitis, et tamen aberitis.

v. 15. ἐπαχύνθη γάρ) Sic LXX, sed in Hebraeo non est particula causalis. Sermo autem celeriter se ab iis avertit. — ἡ καρδία, τοῖς ὠσὶ, τοὺς ὀφθαλμοὺς, cor, auribus, oculos) Haec tria mox ordine retrogrado occurrunt: oculis, auribus, corde. Cor initio primum est, in fine extremum. a corde corruptio manat in aures et oculos: per oculos et aures sanitas pervenit ad cor. — ἐκάμυσαν) clauserunt. — μήποτε — ἰάσωμαι, ne quando — sanem) Ergo Deus voluerat sanare illos: et plane propinqua eis erat sanatio; si modo advertissent. Marcus: et remittantur illis peccata, c. 4, 12. conf. Ps. 103, 3. — συνῶσι, intelligant) Subiectum quo συνέσεως et νοήσεως, est cor, non cerebrum: uti etiam πωρώσεως, Joh. 12, 40., et σκοτασμοῦ, Rom. 1, 21. sic quoque ἀπιστίας et πίσεως. eam sequitur ἐπιστροφή. [Nimirum cum verbo συνῶσι accentus hebraici illud, καὶ ἐπιστρέψωσι, propius

nectunt, quam cum ἰσώμααι. Atque compluribus in locis ex V. T. in Novo allegatis accentus hebraici cum vi ipsorum verborum coelestium accuratius conveniunt, quam distinctiones a Graecis adjectae, v. g. Matth. 4, 15. 19, 5. 21, 5. Luc. 4, 18. Act. 7, 6. 8, 32. Hebr. 1, 12. 3, 9. 12, 26. 13, 6. Et hi tamen fuere Christiani. Ergo non debemus accentus illos a Judaeis recentioribus coecitati suae relictis profectos existimare. Altioris sublimiorisque sunt originis. App. Crit. Ed. II. p. 420.]

v. 16. ὀφθαλμοὶ, ὠτα, αὐρεῖ) corporis, prae sanctis V. T. et animae, prae populo praesenti. Subjectum quo beatitudinis.

v. 17. προφηταί, prophetae) 1 Petr. 1, 10. 12. not. — ἐπεθύμησαν, concupiverunt) eaque cupiditas pia fuit, et pretiosa coram Deo. Joh. 8, 56. not. — ἐκ εἶδον, non viderunt) Hebr. 11, 13. 39.

v. 18. ὑμεῖς, vos) prae populo. — τοῦ σπείροντος) de Seminante, a Seminante dictam.

v. 19. μὴ συνίεντος) Συνιέναι, animadvertere. Quae semel in σύνεσιν penetrarunt, in ea minus potest, Malus sive diabolus, qui unus, prae angelis suis, per volucres significatur. — ἀρπάξει, rapit) vi, et arte celerrima, ut avis rapax. v. 4. — ἐν τῇ καρδίᾳ) in corde. — σπαρείς, consitus) instar fundi.

v. 20. ὁ δὲ, qui vero) In quavis anima unus praecipue character eminet. — εὐθύς, statim) Celeritas nimia et laetitia non semper signum optimum: ubi totus vigor ad externa se diffundit et in iis se consumit. — μετὰ χαρᾶς λαμβάνων, cum gaudio accipiens) Gal. 4, 14. s.

v. 21. ῥίζαν, radicem) quae plane necessaria est, et ex ipso verbo existit. — πρόσκαιρός ἐστὶ, temporarius est) Dum tempus fert, credit. Luc. 8, 15. πρόσκαιρος dicit per se bonum quiddam, sed sine perseverantia. ideo sequitur δὲ adversativa, et εἶτα, Marc. 4, 17. — θλίψεως, afflictione) in genere. — διωγμῷ, persecutione) in specie. [quod vel obliquo vultu, dictiorive ad illusionem accedente fieri queat. V. g.] — διὰ τὸν λόγον, propter verbum) quum id ore propagatur, vitaeque exprimitur. — εὐθύς, statim) Quod cito fit, cito perit *)

v. 22. ἡ ἀπάτη τῆ πλέυς, fraus divitiarum) [quae varia est, et, quamvis horrendum in modum fallat, vix tamen unquam consideratione digna videtur. V. g.] Divitiae auferunt animam suavitate sua, curae opposita h. l. **) — ἄκαρπος γίνεταί sterile fit) verbum, scil. in homine. Vid. Marc. 4, 19. Verbum in audiente non pervenit ad fructum idoneum et consummatum, qui sit usui. homo ὁ τελεσφορεῖ, Luc. 8, 14. Thomas Magister: εὐκαρπία δένδρα, ὧν ὁ καρπὸς ἐστὶ χρήσιμος ἀνθρώποις εἰς τροφήν· ἄκαρπα, τὸ ἐναντίον, ὧν τοῖς καρποῖς οὐ χρωῶνται οἱ ἄνθρωποι· ἄκαρπον δὲ, τὸ μὴ ποιεῖν καρπὸν, παρ' οὐδενὶ τῶν παλαιῶν εὐρεταί.

v. 23. ὅς, qui) auditor. coll. Marc. 4, 20. Alias poterat ὅς etiam referri ad τὸν λόγον. — καρποφορεῖ) fert fructum consummatum. — ὁ μὲν, ὁ δὲ, ὁ δὲ κτλ.) Accusativus, neutro genere. nam subjectum

*) σκανδαλίζεται] adeoque ad infidelitatem relabitur. V. g.

**) συμπίπτει, suffocat] Multi ita in tractando Verbo DEI versantur, ac si non fundus esset cor, in quo semen perstet ac vigeat, sed granarium, quod penoris modo minus modo plus, modo aliquid modo nihil queat continere. V. g.

ὅς, singulari numero hīc expressum, non fert subdivisionem sui, in tria bonorum Verbi auditorum genera, per ὁ μὲν, ὁ δὲ, ὁ δὲ, quod vulgo legitur. Porro etiam protasis habet ὅ, v. 8. et parallelus locus ἐν, item bis, Marc. 4, 8. 20. Unius auditoris progressus ex tribus v. gr. granis, copiosus, mediocris, minus copiosus, significatur, per *centum, sexaginta, triginta*. [*quando unam eandemque doctrinam occasione vel centies data in suum aliorumque usum vertit*. V. g.] Quemadmodum triplex est gradus audiendi sine fructu; sic triplex copia fructuum, quae tamen non praecise ad 100 et 60 et 30 restringitur. nam aliud potest etiam facere 40. 50. 70. 80. 90. etc. 100 longius absunt a 60, quam 60 a 30. Habenti dabitur.

v. 24. παρέθηκεν, *proposuit*) uti convivae proponitur cibus *). — ἐν τῷ ἀγρῷ, *in agro*) in quo ipse est: nam non dicitur, *in agrum*.

v. 25. τὰς ἀνθρώπους, *homines*) quorum erat custodire agrum. Ipse Dominus non dormit. — αὐτῶν, *ejus*) Non dicitur, *eorum*. — ζιζάνια) Hoc vocabulum neque LXX. habent, neque antiquiores Graeci. Igitur ex hebraeo קִצְיִץ *flos* formatum noscitur. Multi inter frumenta flores nascuntur agricolis molesti. — ἀνὰ) ubique, in medio, inter triticum. — ἀπ᾽ ἧθεν, *abūt*) [*patrator utne innotesceret*. V. g.] Inde aliquantis per latuere zizania.

v. 26. τότε, *tunc*) Ubi bonum crescit, ibi malum tum demum magis apparet.

v. 27. κύριε, *Domine*) Nomen Filii hominis, v. 37. — πόθεν, *unde*) Non norant servi, quis fecisset, aut quando. — ζιζάνια, *zizania*) Zizania majorem speciem habent, quam cardui et spinae. Ergo a tolerantia illorum ad horum non valet consequentia. Saepe et pro tritico se venditant, et triticum tanquam zizania eradicare conantur.

v. 29. οὐ· *non*) Zelus, quem habent pii, contra zizania, non reprehenditur; sed tamen in ordinem redigitur. — ἅμα) *eodem tempore*. — τὸν σῖτον, *triticum*) quod pro zizaniis haberetis.

v. 30. συναυξάνεσθαι, *una crescere*) Incrementa in bono et malo simul fiunt, apud singulos interdum; et apud universos maxime, et quo longius procedunt tempora, eo exstantiora sunt utraque. — καιρῷ, *tempore*) Tum demum erit opportunum. — πρῶτον, *prius*) ut spectent pii poenam impiorum; impii gloriam piorum ne videant. Sic Matth. 25. iudex justos quidem prius alloquitur, sed tamen postea v. ult. impii prius in ignem aeternum ablegantur. — δέσμας, *fasciculos*) Ut σαθμὸς σάθμη, λῦμα λύμη, sic δεσμὸς, δέσμα, δέσμη dat. vide Eustathium. Carebunt libertate: conjungentur homogenea. κατακαῦσαι) *Urentur et comburentur*. — δέ, *autem*) Tum erit perfecta separatio. — συναγάγετε) *colligite et portate*.

v. 31. ἄνθρωπος, *homo*) Similitudo a viro: uti v. 33. a femina. conf. Luc. 15, 4. 8.

v. 32. ὅ, *quod*) semen. nam κόκκῳ est masculinum. — μικρότερον, *minimum*) non absolute, sed spectata proportionem seminis ad germen. Erat species seminis notissima, proverbio trita. c. 17, 20. — σπερμάτων, *seminum*) Mundus habet varia sapientiae, potentiae, virtutis semina: ea omnia vicit fides christiana, per omnem mundum pro-

*) ἡ βασιλεία τῶν ἐραυνῶν, *regnum coelorum*] Hujus quotiescunque mentio fit in sermonibus et parabolis Domini, id ipsum totius Evangelii succincta recapitulatio habenda est. V. g.

pagata. Grano simile est regnum coelorum, adeoque tota res christiana, fides etc. Varie haec possunt exprimi. *Fides* innuitur omnium credentium, qui fidem amplectuntur ante alios. Hi alii sunt, qui postea credunt, gentes, reges etc. — *μειζον*) *majus*. — *λαχάνων, δένδρον, oleribus, arbor*) Duo genera vegetabilium. Exemplum talium arborum ingentium affert Tremell. ad Syr. h. l. *arbor*, v. gr. Constantini tempore. [*Per mundum universum regnum Christi dispan-ditur*. V. g.] — *τὰ πτείναν, volucres*) Ez. 17, 23. — *κλάδοις*) *patulis ramis*.

v. 33. *ἐνέκρουσεν*) *גג LXX, ἐγκρούπτω*. Ez. 4, 12. unde *ἐγκρου-φίας*. — *σάτα τρία, sata tria*) Quantum uno tempore ab homine portari, vel ad pinsendum sumi, soleret. Gen. 18, 6. — *ἐζυμώθη, fermentatum est*) Retulerim hoc ad propagationem potius, quam ad corruptelam ecclesiae. [*Nulla sane urget necessitas, ut fermentum pro re culpabili habeas: hinc malum fermentum dicitur fermentum vetus, 1 Cor. 5, 7. V. g.*] *Fermentum* est ipsum regnum coelorum, cujus rationes et evangelium et apostolos complectuntur. — *ὅλον, tota*) sc. farina. [*Parvum fermentum, ut in malo, Gal. 5, 9, sic in bono totam massam fermentat. V. g.*] Magna vis! Videtur hoc pertinere ad totum genus humanum, quod refert *tria sata*, ex tribus Noachi filiis propagatum in orbe terrae *).

v. 35. *τὸ ῥηθέν*) Ps. 78, 2. *ἀνοίξω ἐν παραβολαῖς τὸ ῥῆμα μου, φθιέξομαι προβλήματα ἀπ' ἀρχῆς*. — *προφῆτε, prophetam*) qui cecinit psalmum illum. Spiritus Christi erat in prophetis: ideo prophetae potuerunt suo modo de se praedicare, quae postea in Christo uberrime impleta sunt. — *ἀνοίξω, aperiam*) Antea non erat factum. — *ἐρευνέομαι*) Hebr. *יבדק scaturiam*: quod LXX. alias reddunt *ἐρευνόμαι*, Ps. 19, 3. et *ἐξερευνόμαι*, Ps. 119, 171. 145, 7. Hesychius: *ἐρευνέται, ἀναβάλλει*, scil. fons aquas. Idem, *ἐρευνέτο, ἐβρύγετο, ἐβρουεν*. dicitur autem *βρύχειν* de strepitu fluctuum et rugitu leonis. Igitur *ἐρευνόμαι* denotat scaturiginem prae copia et impetu sonoram. unde LXX. etiam pro *רעש rugire* ponunt *ἐρευνέσθαι*. — *καταβολῆς*) Non solum dicit fundamenta, sed structuram. 2 Macc. 2, 29.

v. 36. *φράσον, explica*) Discipuli dociles amplius rogant.

v. 38. *οὗτοι, hi*) quorum habetur ratio maxima: vel inprimis, praesentes discipuli. — *τῷ πονηρῷ, mali*) Masculinum.

v. 39. *συντέλεια· ἄγγελοι, consummatio: angeli*) Praedicatum, in contextu: extra contextum, subjectum. *συντέλεια*, v. 49, concursus *τῶν τελῶν*, 1 Cor. 10, 11.

v. 41. *αὐτοῦ· αὐτοῦ, suos: ejus*) Majestas Filii hominis. Hujus sunt *angeli*, coll. v. 39. fin. Hujus est *regnum coelorum*. Hujus est *mundus*. v. 38. coll. v. 24. — *βασιλείας, regno*) quod est regnum gratiae. — *σκάνδαλα, offendicula*) quae bonum semen impedi-erant, etiam apud alios. Horum poena praecipua est.

**) v. 42. *καὶ βαλοῦσιν, et jacent*) Id recurrit v. 50. totidem verbis.

v. 43. *τότε, tunc*) amotis impiis. — *ἐκλάμψουσιν*) non ardebunt, ut impii: sed *effulgebunt*, singuli, et multo magis universi. [*Quid vel*

*) Conjecturam hanc vix ridendam judicaverit, qui meminerit, unius rei vel dictionis non unam tantum (qualis ad *σάτα τρία* h. l. notata est) sed plures posse causas esse. E. B.

**) *τὴν ἀνομίαν, iniquitatem*] pro sua parte. V. g.

cogitatu jucundius? V. g.] Idem verbum, Dan. 12, 3. LXX. — *τῷ πατρὸς αὐτῶν*, *Patris sui*) qui justus est, et gloriosus. Quanta justorum differentia a filiis mali! v. 38. — *ὁ ἔχων ὄτα*, *qui habet aures*) Formula non solum populo, sed etiam discipulis accommodata.

v. 44. *θησαυροῦ*, *thesauro*) non frumenti, [ut Jer. 41, 8. V. g.] sed auri, gemmarum etc. — *κεκρυμμένον· ἔκρυψε*, *occulto: occultavit*) Latuerat invenientem: deinde inveniens celavit alios. *occultavit* in ipso agro, ubi invenerat. Studium et prudentia sanctorum. Prov. 7, 1. Abscondita illi inveniunt: inventa abscondunt. Inventio thesauri non praesupponit *τὸ quaerere*, ut margaritae, quae percontatione inveniuntur. — *χαρᾶς*, *gaudio*) Gaudium spirituale, stimulus abnegandi mundi. — *αὐτοῦ*, *ejus*) Ref. ad *thesaurum*. vel est adverbium. — *ὑπάγει*, *abit*) Praesens, ut *vendit, emit*. Versu 46. ponitur praeteritum. Actum sequitur status.

*) v. 45. *οὐρανῶν, ἀνθρώπων* *coelorum homini*) Coelestium similitudines, ex humanis v. 52. c. 18, 25. 20, 1. 22, 2. — *ἐμπορῶν*) *Εμπορος*, qui mercaturae causa peregrinatur et navigat. — *μαργαρίτας*, *margaritas*) Pluralis in singularem transit versu seq.

v. 46. *ἓνα*, *unam*) incomparabilem. Id ipsum est regnum coelorum.

**) v. 47. *ἐκ παντὸς γένους*, *ex omni genere*) Joh. 21, 11. not.

v. 48. *ἐπληρώθη*, *impleta est*) Numerus malorum et justorum complebitur in novissimis diebus. — *καθίσαντες*, *sedentes*) studiosae. — *καλὰ, σαπρὰ*, *bona: putrida*) individua piscium ex quovis genere. [*Qui non se ipsum fastidiat malus homo?* V. g.] — *ἔξω*, *extra*) *sagenam*.

v. 49. *πονηροὺς*, *malos*) et injustos. — *ἐκ μέσου*, *ex medio*) Mali, etiamsi plures sunt, non censentur. Conf. v. 30. — *τῶν δικαίων*, *justorum*) et bonorum.

***) v. 51. *πάντα*, *omnia*) Reliquas Jesus parabolas item paratus erat discipulis explicare. Sed intelligebant; si non perfecte, tamen vere.

v. 52. *πᾶς γραμματεὺς*, *omnis scriba*) Jesus neque est scriba, neque *μαθητευθεὶς initiatus*. loquitur ergo de discipulis: et quod versu 12. propriis verbis dictum erat, id nunc, quum discipuli tantisper profecere (unde etiam *scribae* appellantur,) per paroemiam eis confirmatur. *Scriba* est homo doctrina vel etiam literis V. T. imbutus: itaque huc ref. *vetera*, ex Mose et prophetis nota. Hoc genus est: accedit species, *μαθητευθεὶς κτλ.* i. e. homo *novi* praeterea Test. doctrina *initiatus*. huc ref. *nova*, tum primum revelata. v. 35. *Nova* hic memorantur ante *vetera*. nam haec ex illis lucem et gustum sumunt, et tandem suavissime contemperantur. 1 Joh. 2, 7. 8. — *μαθητευθεὶς*) *Βασιλεῖω*, regem facio et regem ago; sic *μαθητεύω*, discipulum facio, (*μαθητὰς ποιεῖν* Joh. 4, 1.) et *discipulum* ago, c. 27, 57. Prior notio obtinet h. l. *discipulus factus*. — *τῇ βασιλείᾳ*) Alii, *εἰς τὴν*

*) *τὸν ἀγρὸν ἐκείνον*, *agrum istum*] cum thesauro. Lucrandi studio si teneare: hanc parabolam sequere. V. g.

**) *πέπρακε*] *vendidit*. Hoc vero est omnibus, quaecunque habueris, renunciare. V. g.

***) V. 50. *εἰς τὴν κάμινον τῷ πυρὸς*, *in fornacem ignis*] O miseros, qui assantur inibi! V. g.

βασιλείαν. Utravis lectione, per metonymiam sive per prosopopoeiam, innuitur Christus ipse, uti c. 11, 12. Si *εἰς* placet, confer 2 Cor. 11, 3. sin Dativus *) conf. c. 27, 57. — *ἀνθρώπῳ*, *homini*) Omnes fere parabolaе a rebus *humanis* sumtae sunt, ad perspicuitatem. — *ἐκβάλλει*, *promit*) copiose. — *θησαυροῦ*, *thesauro*) frumentario. — *καὶ παλαιά*, *nova et vetera*) Locutio proverbialis, de bona copia, ex anno praeterito ac praesenti. Cant. 7, 13. *Nova*, ut ex bonis *regni coelorum*: *vetera*, ut *scriba e scripturis*. conf. v. 35. [*Nova jam palmam habent*. V. g.]

v. 53. *ἔτελεσεν*, *absolvit*) Hae parabolaе orbem quandam et systema conficiunt. sic, *absolvit*: c. 11, 1. *implevit*. Luc. 7, 1. Ostenditur autem per eas, praeter communem conditionem ecclesiae N. T. specialior ratio futurorum eventuum. conf. not. ad v. 3. et ad Joh. 16, 13. — *μετῆγεν*, *migravit*) Finem fecit tantisper habitandi in Capernaum **). Deinceps Jesus, ab Herode exagitatus, minus uno loco mansit.

v. 54. ***). *σοφία*, *δυνάμεις*, *sapientia*, *virtutes*) 1 Cor. 1, 24. Admiratione doctrinae et operum Jesu provehi debemus ad fidelem personae agnitionem: alias admiratio in stuporem desinit.

v. 55. *τέκτονος*) *fabri lignarii*. — *ἡ μήτηρ*, *mater*) Hinc colligi potest, Josephum pridem fuisse mortuum; Mariam vixisse sine splendore. — *μαριάμ*, *Ἰάκωβος*, *Maria*, *Jacobus*) Hos sic appellant, quasi nil haberent, nisi nomen; quo nomine notissimi essent.

v. 56. *ἀδελφαί*, *sorores*) Has ne nominare quidem dignantur.

v. 57. *ἐσκανδαλίζοντο*, *offendebantur*) ut fit iis, qui unum observant, altero, quod potius observandum erat, non observato. — *προφήτης*, *propheta*) In propheta sunt duo: quiddam commune, vulgare, naturale, domesticum: et quiddam eximium, coeleste, spirituale, publicum. hoc non observant, qui illud norunt. familiaritas parit contentum; in patria, magis etiam domi. — *ἄτιμος*, *contemptus*) Contemptus, quem propheta fert alibi, non est contemptus, si compareretur cum contemptu in patria. alibi aliquid certe honoris habet.

v. 58. *ἀπιστίαν*, *infidelitatem*) Causa, cur hodie non fiant miracula multa, non tam est fides plantata, quam *infidelitas* regnans.

*) quem utriusque Editionis *margo cum Vers. germ. praefert*. E. B.

**) Eodem modo idem dicitur c. 19, 1. de ultimo Salvatoris itinere ex Galilaea in Judaeam, ante Passionem, suscepto, coll. Jer. 39, 9. Itaque verbum istud opponitur habitationi, quam sat longo tempore in Capernaum habuerat Salvator, c. 4, 13. Non multo post denuo Salvator eo rediit; sed, lustratione discipulorum facta, mox iterum abiit, Joh. 6, 22 — 71. Idem anni fere interjecto spatio factum est Matth. 17, 24.; quae ipsa omnium postrema visitatio fuit. Alloquium ad urbem Capernaum Luc. 10, 15. eminus prolatum est, itineris ad Passionem ducentis non exigua parte jam absolutâ coll. Luc. 9, 51. Eadem deinceps ratione Hierosolymas allocutus est eminus Luc. 13, 34. *Harm.* p. 324.

***). *εἰς τὴν πατρίδα αὐτῆς*] Quemadmodum Nazaretæ solenni plane modo in publicum prodierat Luc. 4, 16.: ita, relicta Capernaum, Nazaretam denuo revertitur. Tum Nazareni, quae Luc. 4, 23. praedicta fuerant, agebant. *Harm.* l. c.

C A P U T XIV.

v. 1. *Καίρῳ*, tempore) Jam circiter annum publice egerat Jesus. — *ἤκουσεν*, audivit) Novis rebus perstreperunt aures et aulae regum; sed spiritualia ubique didita vix tandem eo perferuntur. [Et si omnino perferuntur, manca sunt et falsis mixta, neque facile vertuntur in usum. Attamen laetabilis exceptio locum hic subinde obtinet. V. g.]

v. 2. *παῖσιν*, ministris) Amici principum, plerumque juvenes. In terrore, magni cum parvis promiscue loquuntur. — *ἕως*, hic) Herodem vexabat conscientia. *) non erat talis regis decidere. statuebat, cum dubitatione. Luc. 9, 7. 9. Erat Herodes Sadducaeus: sed Sadducaismus nutat, ubi novum quiddam occurrit. Ratio priscis vel certe mortuis sanctis mavult adscribere res miras, quam vivis; et iis, quos semel magni facere coepit, quam aliis. [Johannes celerrime consummatus fuit: sed qui vita eum privarant, pessime deincepsuebant. V. g.] — *ἰωάννης*, Johannes) Virtutes Jesu ante mortem Johannis non audierat. Johannes in vita non fecerat miracula: sed quia vir sanctus fuerat, homines existimant, vim miraculosam tamen in eo fuisse. conf. c. 16, 14. Tantam vim etiam apud non sanctos habet existimatio sanctitatis. Porro vel mortuo Johanni adscriptae sunt actiones Christi: debuit igitur ille decrescere, ut Christus cresceret. De iis, quae Christi prodromus ante Ipsum occisus defunctis nunciavit, evangelizavit, multa dicunt Graeci communiter, apud Leonem Allatum de libris ecclesiast. Gr. p. 303. s. et apud Wetsten. ad Dial. c. Marcion. p. 53. itemque Latini, quos citat Ittig. Diss. de Ev. mortuis annunciat, §. XI. quibus add. Ambros. ad Luc. 1, 17. et Gers. Lect. 2. super Marcum. — *ὁ βαπτιστής*, Baptista) Hoc cognomen Johanni tribuit etiam Herodes, etiam Herodiadis filia, etiam Josephus. Ita celebratum fuit. — *αὐτὸς* ipse. — *αἱ δυνάμεις*, virtutes) Has describit, quasi substantiales. — *ἐν αὐτῷ*, in illo) in Jesu.

v. 3—12. *ὁ γὰρ κτλ.*) Johannis mortem non opus erat aut in V. T. praedici, aut ex professo et ordine describi. quia is non est pro nobis mortuus. Pulcre autem resumitur ejus mentio, vigente jam Christo. — *ἡρωδιάδα*, Herodiadem) Huic Eliae inimica fuit regia mulier; ut veteri, Jesabel. — *τῷ ἀδελφῷ*, fratris sui) *φίλῳ* praemittunt plerique, ex Marco. **) qui quum solus hunc Herodis fratrem memorat, non ex Matthaeo omnia sumsisse noscitur. Brevior apud Matthaeum lectio, per Vulgatam servata est. *fratris*, vivi, nec improlis, ut docet Josephus l. 18. c. 7. sed satis erat, quod *frater* esset. Utriusque etiam neptis ex fratre Aristobulo erat Herodias.

v. 4. *οὐκ ἔξεστι*, non licet) Johannes vim veritatis amarae non fregit argumentis nimis conciliantibus: nec verba erant mollia, nec vestis. Johannes non venit in Galilaeam: sed tamen potuit Herodem reprehendere. — *σοι, tibi*) Peccata, regum etiam, in secunda persona debent redargui. — *ἔχειν*, habere) Causas matrimoniales non posunt plane abdicare theologi: c. 19, 3. s. quorum est quaerere de omni eo, quod *licet* vel non licet. Conf. c. 22, 17.

*) *Tantum abfuit, ut per jocum haec diceret.* E. B.

**) *Gnomonis haec observatio proprius convenit utriusque Editionis margini, quam Versioni germ., quae Philippi nomen h. l. retinet.* E. B.

v. 5. ἐφοβήθη, *timuit*) Saepe ii timent, qui testes veritatis opprimunt: neque tamen ipsi testes fiment oppressores suos. [*Malum propositum, vix inchoatum, ubi se occasio leviuscula obtulerit, ad actum posthaec deducitur.* V. g.]

v. 6. γενεσίῳ diei, quo vel natus est (LXX. Gen. 40, 20.) vel regnare coepit. Dies illustres magnum comitatur peccandi periculum. [*Ejus generis sunt v. g. Encaenia, nundinae etc. quae ubi ex more celebrantur, frequenter fuit laetitia taedia excipiunt atque lamenta. Nec tamen meliora persuaderi sibi mundus patitur.* V. g.] — ὠρχήσατο, *saltavit*) Res levis, ansa rei gravissimae. — θυγάτηρ, *filia*) Salome. — ἐν τῷ μέσῳ, *in medio*) inspectantibus omnibus, in convivio.

v. 7. ὁμολόγησε, *confessus est*) Saltando petierat puella: cui rex etiam antehac natali die suo videtur aliquid dedisse solitus.

v. 8. προβεβασθεῖσα, *ante instructa*) antequam peteret. — ὧδε, *hic*) antequam regem poeniteret. — πίναν, *patina*) quam fortasse in manu tenuit. Res horrendas impii sciunt cum euphemia verbis elegantibus proferre.

v. 9. ἐλυπήθη, *contristatus est*) Latuerat in rege iudicii aliquid. Mali propositi exsequendi necessitas subita percellit etiam pessimos. Gaudia mundi comitatur tristitia. — ὁ βασιλεὺς, *rex*) tetrarcha, proprie. v. 4. — συνανακειμένοις, *una discumbentes*) Rex convivae timuit: convivae, regem. hi, cum Johannem deprecari debuissent, non deprecati, participes facti sunt caedis.

v. 10. ἀπεκφάλισε, *decollavit*) Vel hoc mortis genus argumento erat, Johannem non fuisse Messiam. coll. Joh. 49, 36. [*A Christi nimirum corpore ne os quidem ullum, nedum caput, auferri decebat.* V. g.] — ἰωάννην, *Johannem*) Non omnis subita et violenta mors, misera; vel si caput auferatur.

v. 11. μητρὶ, *matri*) quae sine dubio crudeliter tractavit.

v. 12. σῶμα, *corpus*) sine capite. — ἐλθόντες, *venientes*) Ea re profuit discipulis Johannis, mors ejus. — ἀπήγγειλαν, *annunciaverunt*) Nuncium, qua animi significatione acceperit Jesus, non exprimitur: accepit videlicet, ut Dominum decuit.

v. 13. ἀκούσας, *audiens*) ea, quae a v. 4. ad 12. memorata sunt. [*famam scil. suam ad Herodem pertigisse.* Conf. Joh. 4, 13. Harm. p. 351.] — ἀνεχώρησεν, *secessit*) Interfector Baptistae indignus erat, qui videret audiretque Dominum. c. 21, 23—27. Postea quidem eum vidit, Luc. 23, 8. sed non sponte accedentem, verum hostium violentia adductum. itaque hic aspectus Herodi non fuit signum gratiae. Confer de Samuele et Saulo. 1 Sam. 15, 35. et 19, 24. — κατ' ἰδίαν, *seorsum*) nemine assumpto, nisi discipulis. — πεζῇ, *pedibus*) vid. Eustath.

v. 14. ἐξελθὼν, *egressus*) e secessu, in publicum.

v. 15. ὀψίας, *vespere*) Varios gradus habet vesp. v. 23. — ἡ ὥρα, *hora*) dimittendi populi, capiendi cibi et quietis, vel cibi peregre petendi. — ἑαυτοῖς, *sibi*) Discipuli videntur interdum illis emisse.

v. 16. ἢ χρεῖαν, *non opus*) Quod non opus est, de eo videlicet non est laborandum. — ὑμῖς, *vos*) significanter. Rudimenta fidei miraculorum apud discipulos.

v. 17. ἄρτους, *panes*) singulatim paratos.

v. 19. ἀνακληθῆναι, collocari) Exercetur populi fides. — τοῦς) quicquid aderat. — ἀναβλέψας, sursum oculos tollens) Jesus omnia retulit ad Patrem, Joh. 11, 41. 17, 1. praesentissima fiducia; secus ac peccatores. Luc. 18, 13. — οἱ δὲ μαθηταί, discipuli vero) Praeludium administrationis futurae. Act. 4, 35.

v. 20. πάντες, omnes) Quanto magis in S. Coena omnes possunt uno Domini corpore pasci? — κλασμάτων, frustrorum) panis sapidissimi. conf. Joh. 2, 10. Solidissimum miraculum. Populi non erat auferre aliquid, curiositatis causa. — δώδεκα, duodecim) Cap. 16, 9. not. Etiam piscium reliquiae erant. Marc. 6, 43. Servabatur ad cibum futurum, non, ut manna, memoriae causa.

v. 21. γυναικῶν καὶ παιδίων, mulieribus et pueris) quorum sine dubio non levis numerus.

v. 22. εὐθὺς, statim) Robus bene per nos actis non debet immorari consideratio nostra. — ἡνάγκασεν, coëgit) magnis, ut credere fas est, de causis. Non libenter navigabant soli. — τὸ πλοῖον, nāvem) de qua v. 13. — ἕως, donec) Nil dixisse dicitur, se precaturum. Exemplum praebuit praecandi in occulto.

v. 23. τὸ ὄρος, montem) qui erat in ea regione. Montes et loci editi, Act. 10, 9. opportuni precibus: ob solitudinem, sub coelo. — κατ' ἰδίαν, seorsum) ne discipulis quidem praesentibus. In tali secessu res gestae sunt maximae, inter Deum et Mediatorem. Non intercessit actio scenica. Quid Christus egerit cum Patre, colligi potest v. gr. ex Ps. 16. Luc. 11, 2. s. coll. v. 1. Joh. 17. — προσευξασθαι, precatum) ultra mediam noctem v. 25. Fructum vide versu 33. s.

v. 25. τετάρτη, quarta) extrema. Apud Judaeos quoque nox divisa erat in quatuor vigilias. Aliquandiu debuerunt laborare, dum opem tulit. — ἀπῆλθε, abiit) Precibus, quae diu durarant, tamen quasi abruptis, abiit ad juvandos discipulos. — περιπατῶν, ambulans) vento flante.

v. 26. ἐταράχθησαν, turbati sunt) Saepe Christum pro alio potius, quam pro Christo habemus. conf. v. 2. Jam non solum mare, sed etiam Dominum formidabant. — φάντασμα, φάντασμα, γάσμα, idem. Sap. 17, 15. 4. nec valde differt φαντασία. ib. c. 18, 17.

v. 28. κέλευσον, jube) Egregius motus fidei. Petrus, Jesu desiderio, navem relinquit, sive super mari ambulandum est, sive natandum per mare. Joh. 21, 7.

v. 29. ἔλθε, veni) Qui se ultro offert, ab eo plus postulatur: magis tentatur: potentius servatur.

v. 30. βλέπων, videns) Et sensit Petrus, et in undis vidit. — τὸν) Ventus fortis antea fuerat, sed a Petro non ita observatus. — ἐφοβήθη, timuit) quamvis piscator esset, nandi peritus. Joh. 21, 7. Qui gratia niti coeperunt, natura minus uti possunt. — καταποντίζεσθαι, submergi) Pro modo fidei ferebatur ab aqua: sicut pro modo manuum sublatarum Mosis vicit populus.

v. 31. ὀλιγόπισε, parvam fidem habens) Etiam magna fides, tamen est exigua respectu ejus fidei, quae in nobis esse debebat. Constantia debet adesse. — εἰς τί, quorsum?) quo fructu? Non reprehenditur, quod exierit e navi; sed quod non manserit in firmitate fidei. tentationi se obtulit; recte: sed perstare debebat. — ἐδίξασας,

dubitasti) Fidei natura perspicitur ex opposito, quod est dubitatio et metus. Marc. 5, 36. Rom. 14, 23. Jac. 1, 6. *) **)

v. 36. *μόνον, tantum*) Pia humilitas. ***)

C A P U T XV.

v. 1, †) *Οἱ ἀπὸ ἱεροσολύμων, Hierosolymitani*) qui videbantur auctoritate praepollere, et zelo; tam longam profecti viam, [*Paschatis festo Hierosolymis celebrato*. Harm. p. 340.]

v. 2. *τῶν πρεσβυτέρων, veterum*) *Πρεσβύτερος* interdum est nomen dignitatis munerisve; interdum opponitur juventuti, interdum posteritati, ut h. l. — *ἄρτον, panem*) Alios cibos facilius edebant Judaei sine lotione manuum, quam panem. Wall. not. crit. p. 47.

v. 3. *διατί, cur*) Respondet, uti quaesierant v. 2. [*Veritati nunquam desunt quaestiones, hypocritarum quaestionibus opponendae*. V. g.] — *καὶ ὑμεῖς, etiam vos*) sive transgrediuntur discipuli, sive non; vos estis transgressores maximi. — *διὰ, propter*) Traditiones, etiam ubi minime putares, detrahunt mandatis divinis. [*earumque cumulus, utut singulae sua specie non careant, dici vix potest quantum subinde nocuerit*. V. g.] — *ὑμῶν, vestram*) Illi dixerant, *vetum*. Jesus non accipit personam.

v. 4. *ὁ γὰρ θεὸς, Deus enim*) Antitheton: vos v. 5. — *τίμα, honora*) Honor significat justa beneficia, 1 Tim. 5, 3. not. quae negare, summa est *contumelia*. *τίμα τὸν κύριον*, Prov. 3, 9. de sacrificiis. Metonymia antecedentis. Ex. 20, 12. *τίμα τὸν πατέρα σε καὶ τὴν μητέρα σε*. — *ὁ κακολογῶν, qui maledicit*) Ex. 21, 17. *ὁ κακολογῶν πατέρα αὐτοῦ ἢ μητέρα αὐτοῦ, θανάτῳ τελευτάτω*. Maledictis impetitur vita: et vitam per parentes accipit proles. — *θανάτῳ, morte*) Observa, juvenus!

v. 5. *ὑμεῖς δέ, vos autem*) Quae Deus jubet, sunt amoris: traditiones humanae in alia omnia eunt. — *δώρον, donum*) sc. est. *Korban est illud, quicquid* etc. Formula erat: *לך קרבן שאני נהנה בך illud omne, quo tibi quomocunque utilis esse possem, esto mihi Korban*. h. e. tam mihi sit prohibitum tibi ulla in re benefacere, quam est mihi illicitum attingere Corban. vid. L. Capelli Corban. Vel etiam revera, ad vitandam speciem avaritiae, contulerunt in Corban,

*) v. 33. *θεὸς υἱὸς ἐστὶ, Dei filius est*] Talem si agnoverunt Jesum propter miraculosam in mari ambulationem: non oportuit eos hoc ipsum miraculum ad stuporem usque mirari; quo nomine reprehenduntur a Marco c. 6, 51. 52. Animus enim, quem intelligentem fides et sobrium fecit, admirationem immoderatam dediscit. Harm. p. 535.

**) v. 35. *οἱ ἄγροες, viri*] In agro fortassis labore perfungentes. V. g.

***) *ὅσοι ἤψαντο, quotquot tetigere*] Ex tantis miserabilium hominum turbis non unus quidem reperitur, qui opem a Jesu petens repulsam tulerit. Ingrati tamen correpti postea, et, qui opus habebant, nova peccata cavere admoniti sunt. Harm. p. 337.

†) *Τότε, tunc*] Hac particula narratio eorum, quae ante et post Pascha contigerant, connectitur: unde colligere datur, Jesum tum temporis non ascendisse Hierosolymas. Harm. p. 340. Tempore minime opportuno ex obliquo interpellarunt hypocritae, quaestionem grande sonantem, sed in meras denique minutias desinentem, proponentes. V. g.

quae parentibus debebantur: sicut multi pauperibus vel orphanis tribuunt, quae aliis invident, extorquent, denegant. — ὁ ἐὰν κτλ.) *quicquid ex me utilitatis capturus fores.* — ὡφελήθης) ܩܕ ܩܢܬܝ solebant dicere sacerdotes, cum populus aliquid offerret. — καὶ, et) Particula (per *Hebraismum*) inchoat apodosin. — οὐ μὴ τιμήσῃ, non honorabit) Pharisaeorum edictum erat: *talis erit liber ab officio erga patrem et matrem.* Id autem Dominus effert iis verbis, quae injuriam pharisaeorum apertius exprimunt, praecepto Dei contrariam *).

v. 6. καὶ) *atque adeo.* — διὰ, propter) Cor occupatum traditionibus non capit mandata Dei.

v. 7. προφήτευσεν, prophetavit) praedixit.

v. 8. ὁ λαὸς οὗτος) Es. 29, 13. ἐγγίξει μοι ὁ λαὸς ὅτιος ἐν τῷ σῶματι αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς χεῖλεσιν αὐτῶν τιμῶσί με, ἡ δὲ καρδιά διδάσκοντες ἐντάλματα ἀνθρώπων καὶ διδασκαλίας. — οὗτος, hic) Pronomine hoc indicatur fastidium. 1 Cor. 14, 21. — με, me) Deum, loquentem per Esajam. — καρδιά, cor) cujus accessu vere colitur Deus, et cultus summa continetur. [Plurimum sane positum est in corde. v. 19. V. g.]

v. 9. μάτην, frustra) Quanta vanitas in religionum parte maxima tot seculis et climatibus! — σέβονται, colunt) Deum ejusque praecepta parce curabant: et, si curabant, id observantia mandatorum humanorum contaminabant. — διδάσκοντες διδασκαλίας, docentes doctrinas) operose, diu, frequentes. conf. Marc. 7, 13. — ἐντάλματα) Appositio indigna nomine ἐντολῶν. praecepta per doctrinas adornantur et condiuntur. — ἀνθρώπων, hominum) quamlibet veterum: v. 2. quorum nulla in religione est auctoritas.

v. 10. προσκαλεσάμενος, advocans) Non omnes semper attendebant. Pharisei non erant digni, quibus hoc diceretur. v. 14. — τὸν ὄχλον, turbam) ne deciperetur oratione pharisaeorum.

v. 11. ἔ, non) Id nisi ita esset, fideles sine fastidio maximo non possent habitare in mundo vanitati subjecto. — τὸ ἐκπορευόμενον, quod egreditur) Peccatum originale hic evidenter innuitur. — τῷτο, hoc) Demonstrativum.

v. 12. οἶδας, nosti) Sentiebant omniscientiam Jesu. — ἐσκάνδαλισθησαν, offensi sunt) [atque a Te aversi V. g.] scandalo accepto, vel potius captato.

v. 13. φυτεία, planta) Doctrina, sive potius homo. φυτὸν, natura: φυτεία, cura. — πατήρ, Pater) Joh. 15, 1. s. — ἐκριζωθήσεται, eradicabitur) Et huc faciunt scandala. Talis planta, quamlibet speciosa, est extra Christum.

v. 14. ἄφετε, sinete) nolite eos morari. — ὁδοῖ, viae duces) Es. 9, 16. **)

v. 15. ἀποκριθεὶς, respondens) Plane singularis candor est historiae divinae per omnes libros, in notandis hominum sanctorum erratis. — παραβολὴν ταύτην, parabolam hanc) Parabola est v. 13. sed sermo apertus a v. 10. Itaque Petrus, ut discipulus, improprie

*) Confer similem construendi rationem Apoc. 2, 24. E. B.

**) ἀμφότεροι, ambo] Ineptorum hominum satius est alterum ab altero facessere. V. g.

loquitur. Neque tamen id expresse reprehendit Jesus. Modo rem tenuissent.

v. 16. ὑμεῖς, vos) Resp. nobis, v. 15. Vos: non modo pharisaei et populus. Resp. intelligite, v. 10.

v. 17. ἔγω, nondum) quanquam v. 11. et alibi instituti estis de tota ratione pietatis, ex qua possetis hanc quoque rem colligere. — νοεῖτε) animadvertitis. — εἰς, in) In, ter: nec cordis fit mentio, in quo est aut puritas vera aut impuritas.

v. 19. διαλογισμοὶ πονηροὶ, cogitationes malae) quales habebant Pharisaei. articulus additur Marc. 7, 21. — φόνοι, μοιχεῖαι, caedes, adulteria) contra praeceptum V. etc. Pluralis numerus facit ad gravitatem. — βλασφημίαι, maledicta) contra proximum, cum falso testimonio conjuncta. In talibus enumerationibus τὸ asyndeton saepe vim habet τῷ etc. quasi is, qui loquitur, plura voluerit addere aut cogitanda relinquere? conf. Marc. 7, 22. [Non tantae sunt latrinae (v. 17.) sordes quantae cordis humani nondum purificati. Haec quis est qui perpendat? qui ad veram puritatem contendat? Ea vero destitutus qui ex hac vita decedit, quorsum ruit? in stagnum sulphuris et ignis. Hem quae colluvies tam multorum erit impurorum! Noli Lector, offendi! Juvat hoc loco sermonis turpitudine. Fac nauseam rei suscipias et ad fugiendam cordis impuritatem commovere. V. g.]

v. 20. ὁ κοινοὶ τὸν ἄνθρωπον, non polluit hominem) In ipsa hominis appellatione latet argumentum. nam spiritualis natura, quae in homine potior pars est, non attingitur a sordibus externis.

v. 21. τὰ μέρη, partes) non versus totam regionem.

v. 22. *) ἐξελθῶσα, egressa) Nam Jesus non intravit fines Cananaeorum. — ἐκραύγασεν, clamavit) eminus, a tergo, coll. v. 23. 25. — με, mei) Suam fecerat pia mater miseriam filiae. v. 25. conf. v. 28. — νίε δαυὶδ, fili David) Ergo audierat de Promissione mulier, pridem, vel nuper.

v. 23. δέ, vero) Decebat, hanc declarationem et quasi protestationem indignitatis ethnicae praemittere dignationi singulari, cui tamen eadem viam parabat: nec tam precibus Cananaeae, quam Cananaeae et discipulorum opem dedit. — ἔκ ἀπεκρίθη — λόγον) Sic LXX. Es. 36, 21. 1 Chron. 24, 12. — ἀπόλυσον, dimitte) Metonymia consequentis: i. e. juva, ut soles, coll. v. seq. Sic solebat Jesus dimittere. — κραῖζει, clamat) Credibile est, discipulos iudicium hominum esse veritos; et sua causa, ne clamor molestiam afferret, et mulieris causa, opem petiisse.

v. 24. 26. εἰ μὴ — τοῖς κυναρίοις, nisi — catellis) Sermo in thesi expressus, in hypothese nullam habet repulsam: sed potius spem facit fidei constanti. Thesis autem accipienda est, non de officio toto mediatorio, sed de praedicatione et miraculis.

v. 24. ἀπεσάλην, missus sum) Jesus omnia retulit ad suam missionem. — πρόβατα, oves) Israël, grex Domini. Ps. 95. Jesus, Pastor. — οἶκον, domus) Id restringere videbatur gratiam.

v. 25. ἐλθῶσα, veniens) a tergo Salvatoris ad faciem ejus progressa, [viam Ipsi intercludens, V. g.] quanquam etiam discipulis repulsam dedisse videbatur.

*) χαράριον] ex posteris Canaanis. V. g.

v. 26. τῶν τέκνων, *liberorum*) Jesus ad Judaeos locutus est severe: de Judaeis, ad externos, honorifice. Joh. 4, 22. Sic nos de ecclesia evangelica. — κυναρτοῖς, *catellis*) indignis. [Vel tertius conatus frustraneus esse videbatur. Nec tamen destitit. V. g.] At jam hic diminutivum est. Jesus ipse dat ansam mulieri capiendi sui. Midrasch Tillim: *Nationes mundi assimilantur canibus.*

v. 27. καὶ, *nae*) Arripit mulier appellationem *catellorum*. nam sequitur, καὶ γὰρ, quod vertendum, *etenim*. *nae*, particula partim assentientis: partim assensum ad preces Domino quasi in linguam imponentis, i. e. orantis. Sic καὶ, Philem. v. 20. Judith. 9, (12.) 14. [Talia non poterat anticipando ex libris discere. Optimas precandi formulas praebet spiritus fidei. V. g.] — ἐσθίει, *edunt*) cum filii saepe prodigant panem. — ἀπὸ τῶν ψυχίων, *de miculis*) Non dicit, *micas*, nec dicit, *panem*. — τῶν πιπτόντων, *cadentibus*) Antitheton: λαβεῖν καὶ βαλεῖν. Petit ut rem innoxiae utilitatis. — ἀπὸ, *a*) Non postulat mensae admoveri: non longe tamen a mensa se abesse innuit. Vicina Israël gens illa erat. — τῶν κυρίων αὐτῶν, *dominorum suorum*) Id praerogativam *liberorum* et tamen quandam *catellorum* cum iis necessitudinem indicat. Congruit sermo *Canaanaeae* cum *Canaane servo*. Gen. 9, 26.

v. 28. ὦ γύναι, *o mulier*) Nunc demum eam alloquitur, [haud vulgare ei laudem tribuens, qua ne intumesceret mulier, periculum non erat, ob singularem animi humilitatem. V. g.] — μεγάλη, *magna*) Modestia non obstat magnitudini fidei. c. 8, 8. s. — ὡς, *ut*) Post luctam eo plus datur. — θέλεις, *vis*) Fides est etiam in voluntate. — ἀπὸ, *a*) Secuta est sanitas durabilis.

v. 29. ἐκάθητο, *sedebat*) Non ultro jussit populos accedere, sed expectavit.

v. 30. ἑτέρους, *alios*) *infirmos*. — ἔρριψαν, *jecerunt*) cum se invicem premerent *).

v. 32. σπλαγγίζομαι, *miseret me*) Dum populus prae admiratione oblitus est famis: miseretur ejus Jesus, nec laude miraculorum tangitur. alias gloria et misericordia raro conveniunt. — προσμένεσθαι μοι, *manent apud me*) [aliis identidem aliisque infirmis in medio positis. V. g.] Populi intererat manere apud Jesum: atque id tamen Jesus pro causa novi beneficii eis conferendi amplectitur. Paratus erat populus manere diutius. — τι, *pro* ὅ. LXX. Gen. 38, 25. — νήσεις, *jejunos*) Nullius opis indigos homines a se dimisit.

v. 33. πόθεν, *unde*) Conf. Num. 11, 21. 2 Reg. 4, 43. — ἡμῖν, *nobis*) Jam intelligebant discipuli, suas fore in ea re partes aliquas.

v. 34. ὀλίγα ἰχθύδια, *paucos pisciculos*) Extenuant apparatus. nam v. 36. tollitur forma diminutiva.

v. 36. εὐχαρισήσας, *gratias agens*) Gratiarum actioni locus est etiam ante cibum: Act. 27, 35. et tum idem est, quod εὐλογία sive benedictio. Est enim recognitio beneficii divini de praeterito et futuro. Jesus omnia retulit ad Patrem: et hic gratias egit pro panibus et pro instanti saturitate populi. coll. Joh. 11, 41. εὐχαρισεῖν, verbum a Phryniccho improbatum, sed a Diodoro quoque Siculo adhibitum.

**) v. 39. ἀνέβη, *iterum conscendit*) navem videlicet paulo ante memoratam, c. 14, 33. Idem verbum, eadem vi, Marc. 6, 51.

*) V. 31. τὸν θεὸν Ἰσραὴλ, *Deum Israël*] Vid. v. 24. V. g.

**) τετρακισχίλιοι, *quadringenti*] Ingentia sane miracula fuere, quibus et

CAPUT XVI.

v. 1. Οἱ φαρισαῖοι καὶ sadducaῖοι, *Pharisaei et Sadducaei*) Pharisaeis maxime plebs, Sadducaeis proceres erant addicti, Act. 5, 17. 23, 6. ut hodie turba in superstitionem, prudentes in atheismum procliviores. Duo extrema opposita. Duos tantum Sadducaeorum insultus in Jesum describunt evangelistae: quorum prior hoc loco exstat. nam de religione minus laborabant, quam pharisaei. — ἐκ τοῦ ὕψους, *ex coelo*) Miracula de coelo facta fuerant tempore Moysis, Josuae, Eliae. Causa, cur pharisaei nollent miracula ab Jesu ante eam diem edita pro divinis amplecti, haec fuisse videtur, quod, cum Is nondum edidisset signum e coelo, putarent, cetera potuisse etiam a satana proficisci: conf. cap. 12, 24. 38. et quod signum e coelo, in omnem creaturam agens, majus esset, quam signa in microcosmo. [*Fortassis etiam vaticinio Joëlitico nitebantur.* Act. 2, 19. V. g.] Sadducaei, qui nullum spiritum, adeoque nec satanam esse putabant, censuere, facultatem Jesu extendere se tantum ad famem et morbos corporis, non ad majora omnia. Apud utrosque valebat illud: Varietas miraculorum, (tanquam spectaculorum,) delectat. Libido illorum notatur verbo illo, *volumus.* c. 12, 38.

v. 2. ὀψίας· πρωί, *vesperi: mane*) Duo prognostica omnium communissima et maxime popularia. [*utut, ex physicorum relationibus, non in omnia climata convenient, App. crit. Ed. II. p. 124.*] nam ubi coelum rubet vesperi, noctis frigiditas tenuiores vapores adstringit, ne fiat tempestas, etiamsi venti fiant: ubi mane coelum rubet cum nigrore, calore solis vapores crassi in tempestatem erumpunt.

v. 3. ὑποκριταί, *) *hypocritae*) Hypocrisis erat, major eorum in naturalibus quam in spiritualibus sollertia. nam qui illam habent, hac multo minus, quam tardi homines, carere debent, etsi saepe ea carent. Exemplum utriusque conjunctae, c. 2, 2. — πρόσωπον τῷ ὕψους, *vultum coeli*) non, *faciem.* *Vultus* hominis variat, *facies* semper est eadem. Prosopopoeia, ut in *συνάξιν*, modo. — τὰ σημεῖα τῶν καιρῶν, *signa temporum*) i. e. singulis temporibus congruentia. Non modo tempora ex signis, sed simul etiam signa ex indole temporum; et signa eorumque genera inter sese dijudicari debere, Jesus docet. Varius enim est influxus Dei in homines, per varias doctrinas, personas, tempora, signa; quae omnia inter se respondent. quare aliis temporibus alia signa conveniunt. Messiae in terra versanti conveniebant signa minus illa quidem splendida, sed tamen quae hominibus in terra (cap. 9, 6.) plane essent salutaria. c. 8, 17. Luc. 9, 54. Quare non de coelo, sed de sese debuerant argumenta capere. Luc. 12, 57. Pariter post ascensionem non edidit signa in terra, ut olim. [*Neque in posterum deerunt signa de coelo.* V. g.] — ὑ δύνασθε, *non potestis?*) scil. signum a signo dig-

---

quiquies (c. 14, 21.) et quater virorum millia saturata sunt; atque tum ad summum venerat miraculorum Jesu copia. Tot millibus testium quam late gloriam Ejus divulgatam esse oportet! *Harm.* p. 344.

*) *Majorem lectioni hujus nominis firmitudinem* Ed. maj. tribuerat, quam Editionis 2. *margo: neque tamen rejecit* Vers. germ. E. B.

noscere. cum admiratione dictum. Si velletis, maxime possetis: nunc voluntaria vos coecitas impedit.

v. 4. *γενεά*, natio) ipsa sui temporis signum. nam talis futura erat tempore Messiae. c. 11, 6. — *πονηρά*, mala) et molesta. — *μοιχαλῖς*, adultera) fidem connubialem, quam Deo sanctissime servare debebat, frangere solita. — *σημεῖον* — καὶ σημεῖον, signum — et signum) Gravis repetitio. Miraculorum speciem praescribunt, ita, quasi nulla esset alia: [eorum, quae hactenus permulta viderant, pertaesi, adeoque semel iterumque signa de coelo postulant. Harm. p. 345.] quare totum eis miraculorum genus negatur. quae postea facta sunt miracula, non in gratiam talium, sed popelli et aegrotorum facta sunt. [quorum vix unum deinceps Matthaeus; Marcus nonnisi coecum Bethsaidensem, c. 8, 22. memorat. Docendo autem sine intermissione perrexit Jesus. Harm. p. 346.] — τὸ σημεῖον ἰωνᾶ, signum Jonae) Illud non ex coelo, sed ex media terra. Jonas ex cetō redux Ninevitis suam probavit legationem: sic Messiae demonstratio Judaeis per resurrectionem Jesu, cui antea non credidere, data est. Porro post triduum in medio terrae transactum satis signorum de coelo fore tacite innuit: quae facta sunt ab ascensione in coelum, et fient in abolitione coelorum. conf. cap. 24, 30. Act. 2, 19. quid? ne tū quidem nulla erant de coelo signa. Matth. 3, 16. — καταλιπὼν, relinquens) Justa severitas. Tit. 3, 10. Populum nunquam ita reliquit Jesus.

v. 6. ὁρᾶτε, videte) Necessarium est puritatis doctrinae studium. — ζύμης, fermento) Sermo metaphoricus, eoque aenigmaticus: quo Jesus profectum discipulorum, qui jam diu auditores erant, tentat. Metaphora autem alludit ad cogitationes, quas scaturiebat mens discipulorum. Nolite curare defectum panis cibarii: sed alimenta periculosa, quae animis propinant hypocritae. Oblitos esse panum discipulos ea ex causa, credibile est, quod sollicitos eos habuisset tentassetque controversia a Pharisaeis et Sadducaeis mota, v. 1. Pharisei et Sadducaei alias erant valde inter se divisi: sed tamen hic contra Jesum conspirant. v. 1. Ideo uno *hypocritarum* titulo utrosque affecit, v. 3. et contra utrosque simul munit discipulos h. l. Atque ipsa *hypocrisis* hoc fermentum erat, Luc. 12, 1. qua acti, signa temporis praesentis sufficientissima non agnoverunt, alterius temporis (unde plurale, *temporum*, v. 3.) signa postulant. [Quin, omnis omnium sectarum error unum est fermentum, quod fovet vetus homo. V. g.] Fidelis et credit et loquitur: qui horum utrumvis ab altero divellit, est infidelis, est hypocrita. c. 24, 51. not. Neque igitur, qui parvam fidem habet (v. 8.) ab hypocrisi liber est. Opportunissime de hoc fermento cavendo monentur discipuli, ex praesentibus signis nondum intelligentes. v. 11. [Estque in eo etiam sermonis opportunitas, quod discipuli, qui divinis miraculis in pane bis perpetratis brevi antea, ipsi ea re occupati interfuerant, nunc inopiā obortā panis necessitatem sentiebant. Eo penitus igitur panis spiritualis meminisse poterant, et sanae doctrinae necessitatem perspicere. V. g.]

v. 7. ἄφρους, panes) Victus in familia Jesu valde simplex et frugaliter fuit. Putabant, eo loco, quo nunc venirent, emendum fore panem, neque ullam fore copiam panis, quem constaret fermento pharisaeorum non esse subactum. Respondet Jesus, etiamsi nullus alius panis haberi posset, tamen eos etiam sine pharisaeorum et totius illius climatis pane alitum iri.

v. 8. *τί διαλογίζεσθε*, quid cogitatis) [*Magnam temporis partem cogitationibus turbulentis homines interdum noctique transigunt.* V. g.] Homo gravius sibi imputat defectum in cura rerum externarum; cujus veniam Deus facillime tribuit. Major fidei ratio. — *ὀλιγόπιστοι*, parvam fidem habentes) Ex fidei penuria facilis non modo in dubitationes et timores, sed etiam in errores hermeneuticos aliosque, et in oblivionem lapsus est. [*Cautelâ de fermento propositâ discipulorum, de pane sollicitorum, parva fides prodita fuit: quam deinceps duplicis tot millium saturationis commemoratione roboravit Dominus.* Harm. p. 547.]

v. 9. *οὐπω*, nondum) Diu audisse, auget in tarditate discentis culpam. — *νοεῖτε* — *μνημονεύετε*, intelligitis — recordamini) Verbum *νοεῶ*, dicit quiddam magis voluntarium, quam *συνίημι*. v. 12. Marc. 7, 18. 2 Tim. 2, 7. Peccatum etiam cadit in mentem et memoriam. debebant intelligere, vel si duo illa miracula non essent facta. Memoria tenere debemus in operibus divinis etiam circumstantias, et ex priori auxilio sperare ulterius. [*Non ista obliuio, quam ipsi sibi exprobrarant v. 7., sed alia plane, cum stupore ex incredulitate nata, h. l. in vitio ponitur.* V. g.]

v. 9. 10. *πόσας κοφίνους, πόσας σπορίδας*, quot cophinos, quot sportas) In priore miraculo, ut numerus panum numero millium, sic numerus cophinorum respondit numero apostolorum, ut singuli cophino, quem gestabant, pleno gauderent; in altero, numerus sportarum numero panum. Si plures habuissent cophinos aut sportas, sine dubio panes etiam in majus fuissent multiplicati, conf. 2 Reg. 4, 6. ut essent complementa. Marc. 8, 20. Erat autem *σπορίς*, sporta, major, quam *κόφινος*. Gloss. vet. *κόφινος*, corbis, CORBULA. Juvenalis, de Judaeis egenis: *quorum cophinus foenumque supellex.* ex quo patet, cophinum fuisse *καφότερον*, leviolem, ut a quovis pro usu quotidiano circumferri posset: sporta videtur cepisse justum onus bajulatoris. conf. Act. 9, 25.

v. 10. *τῶν* —) Id cuiusque est, quo quisque fruitur atque utitur. — *ἐλάβετε*, sumistis) ad victum ulteriorem, in compensationem panum V et VII. quos impendistis.

v. 11. *πῶς*, quomodo) Particula admirandi. conf. c. 8, 10. not. — *οὐ περὶ ἄρτου*, non de pane) Sensus literalis saepe verior et augustior est sensu literac: et ubi haec de naturalibus agit, ille ad spiritualia ducit. In spiritualibus magis presse debent accipi verba coelestia.

v. 12. *συνῆκαν*, intellexerunt) Tamen aliquid intelligendum reliquit Jesus discipulis. Ipse ostendit, quid fermentum non significaret h. l. illi debebant, cum audissent, quid non esset, colligere, quid esset. Sic quoque cap. 17, 13. — *ἀπὸ τῆς διδαχῆς*) a fermento doctrinae. [*cujus specimen exstat v. 4.* V. g.] Doctrinae vocabulum, in antitheto ad panem, late sumitur, ut etiam *hypocrisin* denotet. Haec doctrina hypocritica erat fermentum.

v. 13. *δὲ*, autem) Notabile temporis intervallum fuit inter antecedentia, et inter ea, quae hîc panduntur. Ideo laxior est sermonis connexio. *) Quae sequuntur, brevi tempore ante passionem Domini

*) Cum Matthaeo scilicet Marcus et Lucas novam hîc periocham inchoant, quâ communi consilio docent, quomodo in finibus terrae

facta sunt: et brevitās hujus intervalli [unum fere mensem cum dimidio complexi, V. g.] adjuvat rectam interpretationem promissionum, quae exstant versu 18. et 28. et interdicti, quod exstat versu 20. c. 17, 9. etc. [*Paucis post hebdomadibus omnia undique percrebuerunt remotis repagulis. Eorum, quae hactenus discipuli didicerant, haec erat summa: Jesus est Christus. Haec repetitur et confirmatur v. 16., eique porro superstruitur thesis: Christus patietur etc. quae summa est reliquae historiae evangelicae. V. g.] — καίσαρος, Caesareae) Judaeos Caesari parere, ablato a sua tribu sceptro, Messiamque venisse, ipsum hoc nomen Palaestinae oppidis haud pridem inditum omnes admonere poterat. Vide tamen Jac. *Alting.* Schilo p. 147. 153. In exegesi sacra lector ponere se debet quasi in illo tempore et loco, quo oratio habita res gestae est; et affectus, vim verborum, contextum considerare. — τῆς φιλιππῆς, Philippi) Sic Caesarea mediterranea distinguitur a Caesarea maritima. — τίνα, quem) Discipuli auscultando et quaerendo profecerant: nunc Magister quaerendo examinat, et catecheseos specimen praebet. — τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου) me, quem ipse appellare solco *Filium hominis*. Petrus antitheton tangit: *tu es Filius Dei viventis*, v. 16. conf. Joh. 5, 19. 27. Fræquens apud evangelistas et diligentissime observanda est haec nomenclatura, qua nemo nisi solus Christus, a nemine, dum Ipse in terris ambularet, nisi a semetipso appellatus est *Filius hominis*. Primum Joh. 1, 52. ut primum reperti fuere, qui eum Messiam et Filium Dei, ib. v. 50. agnoscerent; et deinceps saepissime, ante praedictionem passionis et post. Nam ab iis, qui fidem in Ipsum suscipiebant, dictus est *Filius David*. Recte suspicati sunt Judaei, ea designari Messiam. Joh. 12, 34. Nam ut Adamus I cum tota progenie dicitur *Homo*, sic Adamus II (1 Cor. 15, 45.) dicitur *Filius hominis*: non ea notione, qua *filius hominis*, id est, tenues, opponuntur *filiis viri*, id est, potentibus, Ps. 49, 5. quæ homines communiter dicuntur *filiis hominum*. Marc. 3, 28. Eph. 3, 5. Ez. 2, 4. et passim: sed cum articulo, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. Videtur articulus respicere prophetiam Dan. 7, 13. Unus hic nempe homo est, quem Adamus post lapsum ex promissione expectavit pro tota sua progenie: ὁ δεύτερος, secundus, 1 Cor. 15, 47. quem omnis prophetia V. T. indigitavit, qui totius generis humani jura et primogenituram sustinet, Luc. 3, 23. 38. et cui uni, quod humani nominis nos non poeniteat, (Ps. 49, 21.) debemus. Rom. 5, 15. Porro hac appellatione Christus, inter homines ambulans, et expressit, et pro oeconomia illius temporis occultavit (conf. Matth. 22, 45.) inter homines, et satanam celavit, se esse τὸν υἱὸν Filium absolute dictum, id est, Filium Dei, promissum datumque homini, Gen. 3, 15. Es. 9, 6. ortumque ex*

Israëliticae septentrionalibus postremam migrationem salutis plenam aggressus sit. Prope Caesaream Philippi discipulos, quibuscum solus erat, quaerit: *quem homines me ajunt esse?* eisque Passionem suam indicat. Tum ita profectionem suam instruit, ut omnem jam terram Israëlis bono semine imbuat. Post gloriam in monte demonstratam redit Capernaum, viam inde per mediam Samariam et Galilaeam faciens; porro trans Jordanem, in eoque latere Judaeam versus tendens Bethabaram salutatur, et Jordane denuo trajecto Hierichuntem denique et Bethaniam venit. Matth. 16, 13. — 20, 34. fs. *Harm.* p. 367.

homine. Hebr. 2, 11. (perinde uti uno *exaltationis* vocabulo et crucem et glorificationem suam insignivit: Joh. 12, 32.) et simul se ipsum praesentis suae conditionis quasi admonuit. Matth. 20, 28. Phil. 2, 7. 8. Neque vero tantum Exinanitioni ea convenit appellatio: sed Filius hominis dicitur pro statu quolibet conspicuo, (Joh. 12, 34. coll. v. seq. *lux vobiscum*;) vel in exinanitione vel in exaltatione. convenitque ipsa forma corporis, juventutem referens, Dan. 7, 13. Evolve omnino v. 27. 28. et cap. 12, 32. 24, 27. 30. 37. 39. 44. 25, 31. Luc. 17, 22. Joh. 12, 23—36. 5, 27. Act. 7, 56. quare etiam talis appellatio per omnes epistolas XXI apostolicas (nam Hebr. 2, 6. non additur articulus, et verba Davidis sunt, non Pauli, qui tamen *hominem* et *virum* saepe appellat Christum. vid. not. ad Rom. 5, 15.) non occurrit: sed appellatio *Filii Dei*. Atque in ipsa Apocalypsi, c. 1, 13. 14, 14. uti diu ante apud Dan. l. c. ad eam duntaxat alluditur. Apostolorum vel in hoc uno idiomate convenientia ostendit, eos eodem divino motu scripsisse.

v. 14. οἱ μὲν, ἄλλοι δὲ, ἕτεροι δὲ, *aliqui quidem, alii vero, alii vero*) Non sufficit nosse variorum opiniones: nostra nobis constare fides debet; quae deinde etiam ex opinionibus aliorum, per se vanis, profectum capiat. — ἰωάννην — προφητῶν, *Johannem — prophetarum*) Non opus est referri hoc ad metempsychosin a pharisaeis creditam: nam de ipsius Eliae, qui non erat mortuus, reditu, de ceterorum resurrectione ex mortuis suspicati sunt. c. 14, 2. Luc. 9, 8. 19. — ἱερεῖαν, *Jeremiam*) Hunc Judaei exspectabant tum. — ἓνα, *unum*) quemvis, indefinite. Non putabant, Majus quidpiam venire posse, quam olim habuissent. Cum *Mose* non comparabant Jesum.

v. 16. ἀποκριθεὶς, *respondens*) Petrus ubique, pro ardore suo, praecipuas habuit inter apostolos loquendi partes. — σίμων πέτρος, *Simon Petrus*) Hoc solenni loco nomen et cognomen jungitur. Apparet, Simonem citius et uberius agnosce Filium Dei, et condiscipulis praeluxisse. — σὺ εἶ, *tu es*) Firmiter dicit: *Tu es*. non, *dico te esse*. Antea debuit credere Petrus, tum audire etiam in monte. c. 17, 5. Similem confessionem dederat Petrus, Joh. 6, 69. sed plus celebratur haec, quam dedit post tot tentationes, [Joh. 7—10.] tam sollemniter interrogatus. — ὁ χριστός, ὁ υἱός, *Christus, Filius*) Ergo haec duo non sunt plane synonyma, ut voluit Joh. Lockius: sed altero posito alterum tacite connotatur. vid. Act. 9, 20. Estque gradatio. nam cognitio de Jesu, ut est Filius Dei, sublimior est, quam de eodem, ut est Christus.

v. 17. μακάριος, *beatus*) Hoc vocabulo non solum beata, sed etiam rara simul conditio significatur. c. 13, 16. Non dixerat Jesus discipulis antehac, se esse Christum. Ea dixit et fecit, unde, revelante Patre, ipsum agnoscerent esse Christum. — σίμων βάρ ιωνᾶ, *Simon Bar Jona*) Expressa nomenclatio significat illud: Dominus novit suos. Et Petro in memoriam revocat specimen illud omniscientiae, quod ei datum erat Joh. 1, 43. coll. ib. c. 21, 15. [*Ipse Petrus tam gratum se esse vix cogitavit. Beatus est, non qui propria sibi auctoritate quidquam tribuit, sed quem beatum praedicat Dominus. V. g.*] — σὰρξ καὶ αἷμα) homo quicumque. *caro et sanguis*, metonymice, corpus et anima. Eph. 6, 12. Gal. 1, 16. Nemo, ante Petrum, mortalium, tum hoc ipsum sciebat. v. 14. — οὐκ ἀπεκάλυψε, *non revelavit*) Christi cognitio non hauritur, nisi ex reve-

latione coelesti. c. 14, 27. — ὁ πατήρ μου, *Pater meus*) Sic repetitur et confirmatur Summa confessionis Petri. Petro *revelarat* Pater coelestis per doctrinam Jesu Christi, cordi Petri inscriptam.

v. 18. σὺ εἶ πέτρος, *tu es Petrus*) Suavissime respondet illi verbo: *Tu es Christus*. [*Christus suos, suique Christum decentissime compellant per universam scripturam*. V. g.] — πέτρος — πέτρα, *Petrus — petra*) Πέτρος alias denotat lapidem; sed in Simone *petram*. enimvero talem virum non conveniebat appellitari *Petram* foeminina terminatione: vicissim Matthaeus libenter scripsisset, ἐπὶ τούτῳ τῷ πέτρῳ, si sermonis ratio tulisset. quare haec duo, πέτρα et πέτρος stant pro uno nomine, sicut unum utrinque nomen *Kepha* legitur in Syriaco. *Petrus* hic ponitur, ut proprium. dicitur enim, *tu es*, non, *tu eris*. et tamen connotatur aperte vis appellativi, ut *petram* denotet. Certe super apostolos aedificata est ecclesia Christi, [Eph. 2, 20.] Ap. 21, 14. quatenus illi et primi fidelium fuere, et ceteri fideles illorum opera accessere. qua in re praecipua quaedam sane Petri, salva apostolicae potestatis aequalitate, praerogativa existit. nam is et primus Judaeos lucrificavit plurimos, Act. 2. et idem primus gentes ad evangelium admisit, Act. 10. [*Idemque etiam hoc ipso loco reliquos discipulos, quorum nullum tanta alacritate tum temporis responsurum fuisse verisimile est, cognitione sua et confessione superavit*. V. g.] Praeterea hic potissimum fratres suos confirmare, ovesque et agnos Domini pascere jussus est. Atque illustre cognomen, alias ipsi Christo tribui solitum, qui item *Petra* dicitur, haud sine maximae rei significatione inditum Petro esse oportet, qui etiam in catalogo apostolorum *primus* dicitur, et primo semper loco ponitur. Matth. 10, 2. vid. etiam 1 Petr. 2, 4—7. Tute haec omnia dicuntur: nam quid haec ad Romam? [*Petrus an Romae, et quidem solutus vinculis, per tempus fuerit, plena dubii res est. Fuerit etiam; non sane fuit, nisi ut Apostolus: et Ecclesia illic plantata Ministris suis ordinariis gavisata est. Horum itaque, non istius, in locum sequentium temporum Episcopi successerunt, qui degenerantes postea domini et papae facti sunt*. V. g.] Videat *Petra* romana, ne cadat sub censuram versus 23. — καὶ, et) Magnificentissima promissio, portas inferni, regnum coelorum, et terram, diversis modis complexa. — οἰκοδομήσω; *aedificabo*) Non dicit, *super hac petra fundabo*. *Petrus* tamen non est fundamentum. Super *petra* aedificatur sapienter. c. 7, 24. — μου τὴν ἐκκλησίαν, *meam ecclesiam*) Magnifica de Jesu locutio, in evangelistis non alibi occurrens. — πύλαι ἄδου) Etiam πύλαι, sine articulo. Τῷ ἄδου inferno mox opponitur coelum, uti cap. 11, 23. Contra fidem nil potest infernus: fides potest in coelum. Portae inferni (ut alibi portae mortis) nominantur etiam Es. 38, 10. Sap. 16, 13. ἄδου, infernus valentissimum quiddam, Cant. 8, 6. quanto magis ejus portae? Metaphora, portae, a re architectonica, ut in *aedificabo* et *claves*. Ecclesia Christi videtur quasi urbs sine moenibus: et tamen portae inferni, quae illam impetunt, non praevalebunt. Notantur infernalium munimenta et respondentia illis propugnacula mundi, v. gr. *Porta* Ottomannica, et *Roma*, ubi orci orificium esse, apertum M. Curtii tempore, aperiendum iterum olim Ap. 19, 20. existimat Er. Schmidius: *Roma*, inquit, sita est in iis proxime partibus Italiae, ubi adhuc ante Romam conditam *Homerus* suum *Ulys-*

sem, et post Romam conditam, non magni intervalli discrimine, Virgilius suum Aeneam ad inferos descendisse fingit. Sed ne poetica fide agere velle videar, (quanquam instar praedictionis Caiphae haberi haec poetica possint) age audi et historicam. In medio foro Romae olim, si Livio et aliis Romae praeconibus credendum, infernus, quem vos (Pontificii) in visceribus terrae ponitis, os suum aperuit, nullisque terris ingestis hiatus ille expleri potuit, usque dum Marcus Curtius armatus et equo insidens insiliit. Ut nimirum, velut Enochum et Eliam vivos coelum, ita hunc Curtium vivum infernus primitias acciperet, per πύλας hasce ᾗδε, in medio foro Romae tunc apertas, quae haud dubie Divina potentia rursus aperientur, quando Bestia et pseudopropheta in stagnum ignis sulfure ardens vivi conjicientur, uti promittitur Ap. 19, 20.

v. 19. δώσω σοι *), dabo tibi) Futurum. Ipse Christus exaltatus claves accepit oeconomice. Ap. 1, 18. et Exeg. Germ. Dedit, quas hic promisit, deinceps claves Dominus non soli Petro, conf. Luc. 5, 10. not. sed primo, ratione temporis: quatenus Petrus primus fuit, qui post resurrectionem Christi gessit apostolatum. Act. 1, 15. 2, 14. Si Petro et episcopis post eum romanis, ac non ceteris apostolis, datae sunt claves: etiam post mortem Petri episcopus romanus ceteros apostolos pascere debuit. — τὰς κλεῖς, claves) Claves denotant potestatem. Tertull. lib. de jejuniis cap. 15. Apostolus claves macelli tibi tradidit: ubi alludit ad 1 Cor. 10, 25. Ad duas res valet usus clavium, ad claudendum et ad aperiendum: ipsae claves non dicuntur esse duae. [Plures utique Petro traditae esse censi possunt: hinc Judaeis et Gentibus tanta cum efficacia introitum in regnum coelorum aperuit. Conf. contrarium c. 23, 4. 13. Luc. 11, 52. V. g.] Una eademque clave et clauditur et aperitur, Ap. 3, 7. Mille claves Henoch traditas fuisse asseverant Judaei. vid. Alting. Hist. promot. acad. Hebr. p. 107. — τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, regni coelorum) Non dicit, ecclesiae; neque, regnorum mundi. — δέσης, λύσης, ligaveris, solveris) Claves denotant totum munus Petri. quare ligandi et solvendi verbis [quae in claves non conveniunt proprie, sed tamen intime cum usu clavium cohaerent. V. g.] comprehenduntur omnia ea, quae Petrus in virtute nominis Jesu Christi et per fidem in illud nomen, apostolica potestate, gessit; docendo, convincendo, hortando, prohibendo, permittendo (vid. Tertull. modo cit.), consolando, remittendo, Matth. 18, 18. 15. Joh. 20, 23. sanando, Act. 3, 7. 9, 34. resuscitando, ibid. v. 41. coll. c. 2, 24. puniendo, c. 5, 5. coll. 1 Cor. 5, 5. Exemplum rei in terra gestae, in coelis rati habitae, ipse commemorat Act. 15, 8. Juvat cum hoc loco conferre alterum, Matth. 18, 18. et cum utroque tertium parallelum: Joh. 20, 23. Hoc loco Petro uni post editam confessionem de Jesu Christo potestas promittitur (1.) ligandi et (2.) solvendi, peccata, et quidquid sub eam potestatem cadit; quasi per aenigma, non expresso, quae liganda et solvenda essent, quia discipuli rem tantam nondum capiebant, Luc. 9, 54. Capite 18. post glorificationem in monte discipulis in fide progressis communiter datur potestas (1.) ligandi et (2.) solvendi offensas fratrum, maxime autem solvendi per

*) Lectionem σοι δώσω alteri isti, δώσω σοι, exaequat margo Ed. II. E. B.

preces in nomine Christi. Joh. 20. Jesus post resurrectionem, *afflatis* discipulis, potestatem praebet, peccata (1.) remittendi et (2.) tenendi. sic enim et verba et verborum ordo mutatus extat, porta salutis aperta. Maxima pars est potestatis apostolicae, in peccata: conf. Hos. 13, 12. cetera per synecdochen in hoc sermone continentur. De usu verbi *λύειν* haud alienum fuerit conferre locum Aristophanis, Ran. Act. 2. scen. 6. in epirrhemate: *αἰτίαν ἐκθεῖσι, ἄτσαί τὰς πρότερον ἁμαρτίας (χοή.)* i. e. *Crimina causas exponentibus remittenda sunt.*

v. 20. *μηδενί, nemini*) Jesus ne apostolis quidem, se Christum esse, dixerat, sed reliquit, quod ipsi ex rerum testimoniis cognoscerent. Ergo non conveniebat, id ceteris, ante ejus resurrectionem, quae totum testimonium de Messia erat corroboratura, ab apostolis aperte dici. [*quum vel ipse Petrus doctrinam de Filio DEI et de Passione Ipsius conciliare vix posset.* Harm. p. 369] nam qui mysterium, minus dextre, proponit non capientibus, et sibi et aliis nocet. Porro ii, qui credidissent aliquo modo, Jesum esse Christum, regnum mundanum cum seditioso strepitu quaesissent: ceteri plerique Christum talem illo tempore vehementius repulissent, et crucifigendo atrocius peccassent, minus patenter poenitentiae januam in posterum habituri. Postea [*et paucis quidem hebdomadibus interjectis* Harm. p. 369.] aperte testati sunt. — *ὁ χριστός, Christus*) Postquam discipuli Jesum agnovere Christum, eumque confessi sunt, paulo post eis transformationem suam ostendit, cap. 17. et de se ut Christo aperte locutus est inter illos. Marc. 9, 44. Joh. 17, 3.

v. 21. *ἀπὸ τότε*) illo tempore, et deinceps. — *ἤρξατο, coepit*) Ergo antea non ostenderat. [*nisi tectis verbis.* V. g.] Evangelium in duas partes potest dividi, ex quibus divina Jesu methodus elucet. prior propositio est: *Jesus est Christus.* altera: *Christum oportet pati, mori, et resurgere.* conf. Joh. 16, 30. 31. 32. vel brevius: Christus per mortem intrabit in gloriam. Discipulos Jesus primo convicit de subjecto; deinde de praedicato ei debuerunt credere ante passionem Domini. Post glorificationem ejus populus primo didicit praedicatum, et inde convictus est de subjecto. Act. 17, 5. Priorem propositionem ut discipulis persuasit Jesus, v. 16. alteram addidit. Postea eos in montem duxit. [*ubi idem, quod ante baptismum, coelitus intonuit:* Hic est Filius meus dilectus, *addito epiphonemate:* Hunc audite. *Audiendus videlicet eorum inprimis respectu erat, quae colloqui in monte novissime habiti summa fuerant, de exitu Ejus in Jerusalem; de Passione, inquam, de Morte ac Resurrectione.* Harm. p. 370.] Ad haec observanda plurimum momenti habet series harmoniae evangelicae. Homines saepe omnia simul docent: non item sapientia divina. — *δεικνύειν, ostendere*) aperte. — *ἀπελθεῖν, abire*) simulque discedere ab illa ratione, cui assueverant discipuli. — *παθεῖν, pati*) Ubi Jesu obtigerat gloria aliqua, ut h. l. per confessionem Petri, tum maxime recordari solitus est passionis suae instantis. Prima haec annuntiatio, passionis et mortis generatim meminit: secunda cap. 17, 22. s. traditionem in manus peccatorum addit: tertia denique c. 20, 17—19. flagella, crucem etc. exprimit. Prima secundae, quam secundae tertia, tempore propior fuit. — *προσβυτέρων, ἀρχιερέων, γραμματέων, presbyteris, pontificibus, scribis*) Tria genera eorum, qui populum debuissent ad Messiam ducere: hodierno fere stilo, con-

silium justitiae, consistorium et facultas theologica. c. 26, 3. — *ἐγερ-
θῆναι*, excitari) Nondum addit de ascensione. Gradatim omnia ul-
teriora panduntur. v. 27.

v. 22. *προσλαβόμενος*, assumens) quasi pro jure suo. Fami-
liarius egit, post agnitionis editum specimen: sed Jesus in ordinem
redigit. conf. Luc. 9, 28. 48. s. 54. s. — *ὁ πέτρος*, Petrus) idem, de
quo v. 16. [*Edito laudabili specimine quam facile fit, ut eo gravius
quis impingat!* V. g.] Facilius Locum de persona Christi fert ra-
tio, quam verbum crucis. Subitae mutationes in Petro v. 16. 22.
c. 17, 4. Inde expertus testatur, nos virtute Dei custodiri, Epist.
1. c. 1, 5. non nostra. — *ἤρξατο*, coepit) Ceteras doctrinas sine ex-
ceptione acceperat. — *ἰλωσ*, propitius) sc. sit Deus. Formula de-
curtata. *ἰλωσ ἡμῖν καταλιπεῖν νόμον*. 1 Macc. 2, 21. Et sic LXX.
interdum expriment *יהוה* Hebraeum.

v. 23. *ὑπάγε*, abi) tuum non est assumere et increpare. Quo
magis Petrum praedicarat beatum, eo magis nunc eum reprehendit;
ad reprehensionem concoquendam antea per fidem praeparatum: ut
et hunc ipsum corrigat, et ceteros discipulos praeservet v. 24. —
ὀπίσω) ex conspectu meo, ad tergum. [*Non consultorem, inquit,
sed sectatorem esse te decet*. V. g.] Satanam jusserat plane faces-
sere, c. 4, 10. — *σατανᾶ*, satana) Appellativum. Conf. Joh. 6, 70.
de Juda, sed coll. not. ad Ap. 12, 9. Petrus se putabat maxime be-
nevolum, cum diceret, *ἰλωσ κτλ.* sed tamen *satanas* dicitur. conf. 2 Sam.
19, 22. *שׂתן* qui se in via objicit. — *σκάνδαλόν μου*, scandalum meum)
i. e. non modo tu scandalum capis ex sermone meo, sed mihi, si fieri
posset, noxium scandalum tuo sermone praeberes. Summa vi hoc
dicitur, et causam continet celerrimae severitatis erga Petrum. [*Hac
ratione Salvator, quaecunque scandalo esse possent, veluti ignis
aquam, proxime quidem accedentem sed nequaquam permiscendam,
eo ipso momento repulit*. V. g.] Si animam Jesu tangere aliquid
potuisset, periculosior fuisset sermo discipuli, quam incursus Ten-
tatoris. Matth. 4. conf. not. ad Hebr. 4, 15. *Petra et Scandalum*,
antitheton. Scandalum, ante pedes positum, [*perfectissimae erga
Patrem obedientiae memor* Harm. p. 371] retro amandat Jesus. —
τὰ τῷ Θεοῦ, quae Dei sunt) verbum crucis pretiosum. Sensus Je-
su perpetuo divinus. [*Mundo scandalum est Crux: quae Cruci con-
traria sunt, scandalum erant Christo. Hunc sensum de passione
Christi et eorum qui Christi sunt, deque gloria insequente, postea
temporis Petrus aluit; id quod prior ipsius Epistola maxime testa-
tur*. V. g.] — *τῶν ἀνθρώπων*, hominum) carnis et sanguinis.
v. 17.

v. 24. *θέλει*, vult) Nemo cogitur; sed si vult, leges subire de-
bet. — *ὀπίσω μου ἐλθεῖν*, post me venire) Id denotat statum et pro-
fessionem; sequatur, officium. — *ἀπαρνησάσθω*, abneget) Vim ver-
bi expende c. 26, 70. Abnegare se, renunciare. sic, *ἀρνησθαι*, Tit.
2, 12. *ἀποτάσσεσθαι*, Luc. 14, 33. Oppositum, *ὁμολογία*, confessio,
Hebr. 10, 23. [*Petrus, quum sibi facit, quod Jesu in abnegatione
fecerat, seipsum abnegat. Quando sensus Petri humanus hoc il-
ludve cupit, Petrus regerit: Ego Petrum non jam novi, nulla mi-
hi plane cognatio illocum intercedit, nec mihi, quid velit homo
innuatque, constat. Tantum qui contra seipsum invaluit, ei*

et Crux haud molesta est, nec jucundius quidquam sequela Christi. V. g.] — *μοι, me*) ut sit, ubi ego.

v. 25. *θῆλῃ — σῶσαι, voluerit — servare*) Non dicitur, *servaverit*. — *ψυχὴν, animam*) Anima est homo, secundum rationes animales et humanas. — *σῶσαι, servare*) naturaliter. — *ἀπολέσει, perdet*) spiritualiter, vel etiam corporaliter. — *ἀπολέσῃ, perdiderit*) naturaliter: abjecta per abnegationem omni *suitate*. non dicitur, *voluerit perdere*. — *ἐνεκεν ἐμοῦ, mea causa*) Hoc spectat sui *abnegatio*: ceteroqui multi vitam amittunt *mundi et sui ipsorum causa*. — *εὕρήσει, inveniet*) *servabit*, est apud Marcum et Lucam. *servabit*, spiritualiter vel etiam corporaliter. Periculum in mundo. Anima, quae salvatur, *Inventum* est.

v. 26. *ἔλον, totum*) Totum nemo unquam lucratus est: et, si lucraretur, quid proderet? — *ψυχὴν, animam*) Vera prudentia refert omnia ad animae; falsa ad corporis utilitatem. — *τί δώσει, quid dabit*) Non sufficit orbis. [*uni unius hominis animae redimendae*. At Christus quantam quaeso multitudinem sanguine suo, totum videlicet mundum, redemit! V. g.] — *ἀντάλλαγμα, redhostimentum*) quod non debet vilius esse anima redimenda.

v. 27. *μέλλει ἔρχεσθαι*) Id plus est, quam si diceretur *ἐλεύσεται, veniet*. Ut doctrinam de persona Christi statim subsecuta est doctrina de cruce, sic hanc statim doctrina de gloria. — *τότε, tunc*) Eo omnia differuntur. — *ἀποδώσει ἐκάσῳ, reddet unicuique*) Negotium hoc est majestatis divinae. Rom. 2, 6. [*Frequentissima hujus dicti in Scriptura est mentio*. V. g.] — *πραΐεν, actionem*) Singularis. Vita hominis tota, una actio. [*ex qua, vel Christo vel ventri obnoxia, multa porro vel bona vel mala opera, prodeunt*. V. g.]

v. 28. *τινὲς, quidam*) Hos non nominat: et his ipsis profuit ignorare, se esse. [*potuitque simul et reliquos acuere*. V. g.] Petrus tum vix sperabat, se in his fore. — *ὧδε, huc*) Particula valde demonstrans. — *ὥς ἂν ἴδωσι, usque dum videant*) Innuitur res futura non propediem; alias omnes, vel plerique omnes, eousque vixissent; sed tamen illa hominum aetate. Habet hic *terminus* temporis varia intervalla, *visio ipsa* varios gradus, *usque ad* videntium *obitum* vario tempore subsecutum. coll. Luc. 2, 26. *antequam*, de Simeone. Atque alium gradum habuit adventus Filii hominis ante obitum Jacobi, Act. 2, 36. et in illo libro passim, usque ad c. 12. coll. Hebr. 2, 5. ss. alium ante obitum Petri, 2 Petr. 4, 14. 19. Luc. 24, 34. alium, eumque summum, ante obitum Johannis, in splendidissima Revelatione venientis Jesu Christi per Johannem descripta: Joh. 21, 22. not. cui respondebit eventus ipse. v. 27. Matth. 26, 64. Atque hujus rei praeivium documentum sex post diebus datum est *in monte*; simulque ex omnibus discipulis ii, qui potissimum visuri essent, designati. Non dubium est, quin tres ii, qui *transfigurationem* in monte viderunt, [*ex quibus Jacobus A. 44. Petrus A. 67. Johannes A. 102. defuncti feruntur*. Harm. p. 372.] etiam in aliis postea experimentis gloriae Christi habuerint praecipuum quiddam. Hoc Dictum respexisse, sed non dexterrime intellexisse videntur, qui diem novissimum nimis propinquum putarunt. — *τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον, filium hominis venientem*) Sermo est de adventu conspicuo ad iudicium, v. 13. not. ascensionem mox subsequi incipiente.

CAPUT XVII.

v. 1. *Ἡμέρας ἕξ, dies sex*) Lucas, *quasi octo*, circiter; connumerato die dicti et facti. Haec definitio temporis innuit nexum aliquem cum praecedentibus. In transfiguratione confirmata est doctrina de *Filio Dei*, et de ejus *exitu* sive *passione* etc. — *παράλαμβάνει, assumit*) Scivit Jesus, quid futurum esset in monte. — *ὁ ἰησοῦς, Jesus*) Quia nomen Jesu hic ponitur, ut initio novae partis, hinc patet, c. 16, 28. non tantum spectari clarificationem in monte. — *τὸν*) Matthaeus ea quoque candide commemorat, in quibus alii apostoli ei antelati erant. Petri et Johannis, qui interfuerant, scripta exstant. ille commemorat ep. secunda; hic, ut satis notam et testatam rem praesupponit. Conf. de Petro, Jacobo et Johanne, c. 26, 37. — *ὄρος, montem*) Mons non nominatur: eoque superstitioni occurratur. Praecipuae manifestationes divinae in montibus factae. Act. 7, 50. 38. Opinio de monte *Thabor* speciosa est. Jerem. 46, 18.

v. 2. *μετεμορφώθη, transfiguratus est*) Hoc verbo notatur, gloriam semper internam fuisse Jesu. alia vis verbi *μετασχηματίζεσθαι*, Phil. 3, 21. 2 Cor. 11, 14. conf. *μορφή καὶ σχῆμα*, Phil. 2, 6. ss. — *φῶς, lux*) *infra solem*. Vestes non nihil diluere splendorem corporis.

v. 3. *ὤφθησαν, apparuerunt*) cum suis corporibus. — *μωσῆς καὶ ἠλίας, Moses et Elias*) Utriusque discessus ex hominibus fuerat singularis: uterque in monte Sina et Horeb revelationibus insignis. Utriusque conjuncta mentio Malach. 4, 4. 5. Probabile est, Mosen statim a morte et sepultura resuscitatum fuisse, ut non fuerit exanimis, Elia vivente in coelo: certe post obitum intravit terram promissionis, quae sanctum hunc montem habebat. Et tamen Christus est *ἀπαρχή, primitiae*, non Moses. Resuscitatio Mosis non confert vitam aliis: confert resuscitatio Christi. Ceteroqui Mosis redivivi haec apparitio mysterii plena est. *Ἀθανασίαν* ei jam tum fuisse collatam, neque post Christi resurrectionem ei *βελτίωσιν* quandam obtigisse quis spondebit? *) O quam multa sunt in mundo glorioso supra captum nostrum. Si haec apparitio Mosis et Eliae, non in canone, sed tamen per alios testes idoneos relata extaret, quis non pro fabula haberet? — *συλλαβόντες, colloquentes*) Non est pleonasmus. loquebatur *uterque* cum Jesu. Colloquium maximum. Moses in fine oeconomiae primae: Elias, in medio mediae: Jesus, in principio tertiae. Illi non nisi vero messiae testimonium perhibent. — *μετ' αὐτῶ, cum illo*) non etiam cum tribus apostolis.

v. 4. *καλὸν* כֹּלֵן Gen. 1. — *εἶναι, esse*) manere. Immo *καλὸν ἦν, bonum erat*, multo aliud. Joh. 16, 7. Ad stationem, Luc. 9, 52.

*) Primo die mensis Adar, ex relatione Josephi lib. 4. *Antiq. in extr.*, obiisse Mosen (coll. Deut. 34, 8. Jos. 1, 11. 4, 19.) commemoraverat b. Bengelius in *Harm. ev. Ed. I.* ad h. l., eodemque anni tempore transfigurationem Christi, praesente Mose, factam esse monuerat; sub-juncta cautela, observationis hujus utut non singulare videatur momentum esse, fieri tamen posse, ut in posterum aliquos juvet. Brevi post, ad transfigurationem Christi, mense Septembri factam, provocabat non-nemo, Mosis et Eliae adventum mense Septembri A. 1737 exspectans: cui errori jam refutando inservire poterat observatiuncula ista, quam inanibus ingenii lusibus facile quis adnumerandam judicasset. Vid. *Harm. ev. Ed. II.* p. 375. s. E. B.

non opus erat tabernaculis: aut ad unam noctem. ib. v. 37. [*Petrus non jam in votis habet in monte isto mansisse. Ab eo, quod bonum est, ad ea, quae meliora sunt, per Crucem transire datur.* V. g.] — *εἰ θέλεις, si vis*) Bona et necessaria exceptio. — *τρῆς, tria*) non sex. Apostoli volebant esse cum Jesu. — *μωσῆ, Mosi*) Mosen et Eliam cognovit Petrus in illo lumine.

v. 5. *ἔτι, adhuc*) Brevis mora. — *λαλῶντος, loquente*) Non plane apta fuerat locutio. — *ἰδοὺ, ἰδοὺ, ecce, ecce*) Magna momenta. Revelatio una e maximis. — *νεφέλη, nubes*) Gloriam meram non fert natura mortalis. medicina fortis diluitur liquore. addatur *somnus*, Luc. 9, 32. Nubem tamen intravit Moses et Elias. ibid. v. 34. Magna admissio! In nubibus saepe conspicua majestas divina. — *αὐτοῦς, eos*) discipulos. Luc. 9, 34. — *φωνή, vox*) Vox venit de coelo, primo, c. 3, 17. tum, hoc medio tempore; et extremo, paullo ante passionem, Joh. 12, 28. Post singulas illas de coelo voces, nova virtus in Jesu, novus ardor et nova suavitas sermonum et actionum ejus, novus successus, emicuit. — *οὗτος, hic*) Hic sermo habet tres partes, quae psalmos, prophetas et Mosen, unde repetuntur, respiciunt. [*Et non multo ante discessum suum ad hoc ipsum gloriosum testimonium in posteriori sua Epistola provocavit Petrus.* V. g.] — *αὐτῶ, eum*) prae Mose et Elia. Hoc celeusma, *Eum audite*, non dicebatur apud baptismum, Matth. 3, 17. — *ἀκούετε, audite*) Viatorum est *audire* et auditum propagare potius, quam *videre*, ut Petrus optabat. Pater probavit omnia, quae locutus erat Filius, de se ut Filio Dei; et quae locuturus erat posthac, etiam multo uberius, de cruce inprimis. nam de illo ut *Filio*, expresse hinc ipse testabatur Pater: de *Cruce*, magis magisque *audiendus* erat Filius.

v. 7. *ἤψατο, tetigit*) Aspectus et auditus prosternit: tactus familiaris et efficax erigit. — *μὴ φοβεῖσθε*) *desinite timere*.

v. 8. *ἰησοῦ μόνον, Jesum solum*) Hinc constat, hunc esse Filium, audiendum, non Mosen, non Eliam.

v. 9. *μηδενὶ, nemini*) ne condiscipulis quidem. — *ἕως οὗ, usque dum*) Deinde dixerunt, 2 Petr. 1, 18. Scripsit etiam Matthaeus, etsi non interfuerat. — *ἀναστῆ, surrexerit*) Gloria resurrectionis credibiliorem fecit gloriam illam praeviam.

v. 10. *οὖν, ergo*) Mentioni mortis opponunt restitutionem per Eliam, quem v. 3. putant venisse, idque non celandum esse, promovendae fidei causa, ut expectationi scribarum eventus jam respondisse agnoscatur. — *πρῶτον, prius*) ante Messiae regnum.

v. 11. *ἔρχεται, venit*) Praesens, medium inter vaticinium et complementum. Et ministerium Johannis efficax etiam post ejus necem erat. — *ἀποκαταστήσει, restituet*) Idem verbum, Mal. 3, 24. LXX. Et hoc negotium restituendi omnia argumento est, in prophetia de Elia non spectatam esse brevem illam apparitionem Eliae in monte. — *πάντα, omnia*) apud parentes et liberos, seminaliter. Joh. 10, 40. s. Act. 19, 3.

v. 12. *δὲ, vero*) Docet, adventum Eliae et mortem Messiae non modo non inter se pugnare, sed congruere. — *οὐκ ἐπέγνωσαν, non agnoverunt*) etsi Jesus id c. 11, 14. aperte dixerat. sic ne Christum quidem, etiamsi aperte eis dixisset, agnovissent. [*Mundus aut plane non credit, aut meris expectationibus inhaerens complementum ipsum*

silium justitiae, consistorium et facultas theologica. c. 26, 3. — *ἐγερ-
θῆναι*, excitari) Nondum addit de ascensione. Gradatim omnia ul-
teriora panduntur. v. 27.

v. 22. *προσλαβόμενος*, assumens) quasi pro jure suo. Fami-
liarius egit, post agnitionis editum specimen: sed Jesus in ordinem
redigit. conf. Luc. 9, 28. 48. s. 54. s. — *ὁ πέτρος*, Petrus) idem, de
quo v. 16. [*Edito laudabili specimine quam facile fit, ut eo gravius
quis impingat! V. g.*] Facilius Locum de persona Christi fert ra-
tio, quam verbum crucis. Subitae mutationes in Petro v. 16. 22.
c. 17, 4. Inde expertus testatur, nos virtute Dei custodiri, Epist.
1. c. 4, 5. non nostra. — *ἤρξατο*, coepit) Ceteras doctrinas sine ex-
ceptione acceperat. — *ἰλωσ*, propitius) sc. sit Deus. Formula de-
curtata. *ἰλωσ ἡμῶν καταλιπεῖν νόμον*. 1 Macc. 2, 24. Et sic LXX.
interdum exprimunt *יְהוָה* Hebraeum.

v. 23. *ὑπάγε*, abi) tuum non est assumere et increpare. Quo
magis Petrum praedicarat beatum, eo magis nunc eum reprehendit;
ad reprehensionem concoquendam antea per fidem praeparatum: ut
et hunc ipsum corrigat, et ceteros discipulos praeservet v. 24. —
ὀπίσω) ex conspectu meo, ad tergum. [*Non consultorem, inquit,
sed sectatorem esse te decet. V. g.*] Satanam jusserat plane faces-
sere, c. 4, 10. — *σατανᾶ*, satana) Appellativum. Conf. Joh. 6, 70.
de Juda, sed coll. not. ad Ap. 12, 9. Petrus se putabat maxime be-
nevolam, cum diceret, *ἰλωσ κτλ.* sed tamen *satanas* dicitur. conf. 2 Sam.
19, 22. *שׂוֹן* qui se in via objicit. — *σκάνδαλόν μου*, scandalum meum)
i. e. non modo tu scandalum capis ex sermone meo, sed mihi, si fieri
posset, noxium scandalum tuo sermone praeberes. Summa vi hoc
dicitur, et causam continet celerrimae severitatis erga Petrum. [*Hac
ratione Salvator, quaecunque scandalo esse possent, veluti ignis
aquam, proxime quidem accedentem sed nequaquam permiscendam,
eo ipso momento repulit. V. g.*] Si animam Jesu tangere aliquid
potuisset, periculosior fuisset sermo discipuli, quam incursus Ten-
tatoris. Matth. 4. conf. not. ad Hebr. 4, 15. *Petra* et *Scandalum*,
antitheton. Scandalum, ante pedes positum, [*perfectissimae erga
Patrem obedientiae memor Harm. p. 374*] retro amandat Jesus. —
τὰ τῷ Θεοῦ, quae Dei sunt) verbum crucis pretiosum. Sensus Je-
su perpetuo divinus. [*Mundo scandalum est Crux: quae Cruci con-
traria sunt, scandalum erant Christo. Hunc sensum de passione
Christi et eorum qui Christi sunt, deque gloria insequente, postea
temporis Petrus aluit; id quod prior ipsius Epistola maxime testa-
tur. V. g.*] — *τῶν ἀνθρώπων*, hominum) carnis et sanguinis.
v. 17.

v. 24. *θέλει*, vult) Nemo cogitur; sed si vult, leges subire de-
bet. — *ὀπίσω με ἐλθεῖν*, post me venire) Id denotat statum et pro-
fessionem: sequatur, officium. — *ἀπαρνησάσθω*, abneget) Vim ver-
bi expende c. 26, 70. Abnegare se, renunciare. sic, *ἀρνεῖσθαι*, Tit.
2, 12. *ἀποτάσσεται*, Luc. 14, 33. Oppositum, *ὁμολογία*, confessio,
Hebr. 10, 25. [*Petrus, quum sibi facit, quod Jesu in abnegatione
fecerat, seipsum abnegat. Quando sensus Petri humanus hoc il-
ludve cupit, Petrus regerit: Ego Petrum non jam novi, nulla mi-
hi plane cognatio illocum intercedit, nec mihi, quid velit homo
innuatque, constat. Tantum qui contra seipsum invaluit, ei*

et *Cruce haud molesta est, nec jucundius quidquam sequela Christi.* V. g.] — *μοι, me)* ut sit, ubi ego.

v. 25. *Θέλει — σῶσαι, voluerit — servare)* Non dicitur, *servaverit.* — *ψυχὴν, animam)* Anima est homo, secundum rationes animales et humanas. — *σῶσαι, servare)* naturaliter. — *ἀπολέσει, perdet)* spiritualiter, vel etiam corporaliter. — *ἀπολέσῃ, perdiderit)* naturaliter: abjecta per abnegationem omni *uitate.* non dicitur, *voluerit perdere.* — *ἐνεκεν ἐμοῦ, mea causa)* Hoc spectat *sui abnegatio:* ceteroqui multi vitam amittunt *mundi et sui ipsorum causa.* — *εὕρησται, inveniet)* *servabit,* est apud Marcum et Lucam. *servabit,* spiritualiter vel etiam corporaliter. Periculum in mundo. Anima, quae salvatur, *Inventum* est.

v. 26. *ἕλουν, totum)* Totum nemo unquam lucratus est: et, si lucraretur, quid prodesset? — *ψυχὴν, animam)* Vera prudentia refert omnia ad animae; falsa ad corporis utilitatem. — *τί δώσει, quid dabit)* Non sufficit orbis. [*uni unius hominis animae redimendae.* At *Christus quantam quaeaso multitudinem sanguine suo, totum videlicet mundum, redemit!* V. g.] — *ἀντάλλαγμα, redhostimentum)* quod non debet vilius esse anima redimenda.

v. 27. *μέλλει ἐρχεσθαι)* Id plus est, quam si diceretur *ἐλεύσεται, veniet.* Ut doctrinam de persona Christi statim subsecuta est doctrina de cruce, sic hanc statim doctrina de gloria. — *τότε, tunc)* Eo omnia differuntur. — *ἀποδώσει ἐκάστῳ, reddet unicuique)* Negotium hoc est majestatis divinae. Rom. 2, 6. [*Frequentissima hujus dicti in Scriptura est mentio.* V. g.] — *πρᾶξιν, actionem)* Singularis. Vita hominis tota, una actio. [*ex qua, vel Christo vel ventri obnoxia, multa porro vel bona vel mala opera, prodeunt.* V. g.]

v. 28. *τινές, quidam)* Hos non nominat: et his ipsis profuit ignorare, se esse. [*potuitque simul et reliquos acuere.* V. g.] Petrus tum vix sperabat, se in his fore. — *ᾧδε, huc)* Particula valde demonstrans. — *ἕως ἄν ἴδωσι, usque dum videant)* Innuitur res futura non propediem; alias omnes, vel plerique omnes, eousque vixissent; sed tamen illa hominum aetate. Habet hic *terminus* temporis varia intervalla, *visio ipsa* varios gradus, *usque ad videntium obitum* vario tempore subsecutum. coll. Luc. 2, 26. *antequam,* de Simeone. Atque alium gradum habuit adventus Filii hominis ante obitum Jacobi, Act. 2, 36. et in illo libro passim, usque ad c. 12. coll. Hebr. 2, 5. ss. alium ante obitum Petri, 2 Petr. 1, 14. 19. Luc. 21, 31. alium, eumque summum, ante obitum Johannis, in splendidissima Revelatione venientis Jesu Christi per Johannem descripta: Joh. 21, 22. not. cui respondebit eventus ipse. v. 27. Matth. 26, 64. Atque hujus rei praeview documentum sex post diebus datum est *in monte;* simulque ex omnibus discipulis ii, qui potissimum visuri essent, designati. Non dubium est, quin tres ii, qui *transfigurationem* in monte viderunt, [*ex quibus Jacobus A. 44. Petrus A. 67. Johannes A. 102. defuncti feruntur.* Harm. p. 372.] etiam in aliis postea experimentis gloriae Christi habuerint praecipuum quiddam. Hoc Dictum respexisse, sed non dexterrime intellexisse videntur, qui diem novissimum nimis propinquum putarunt. — *τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον, filium hominis venientem)* Sermo est de adventu conspicuo ad iudicium, v. 13. not. ascensionem mox subsequi incipiente.

CAPUT XVII.

v. 1. *Ἡμέρας ἕξ, dies sex*) Lucas, *quasi octo*, circiter; connumerato die dicti et facti. Haec definitio temporis innuit nexum aliquem cum praecedentibus. In transfiguratione confirmata est doctrina de *Filio Dei*, et de ejus *exitu* sive *passione* etc. — *παράλαμβάνει, assumit*) Scivit Jesus, quid futurum esset in monte. — *ὁ ἰησοῦς, Jesus*) Quia nomen Jesu hic ponitur, ut initio novae partis, hinc patet, c. 16, 28. non tantum spectari clarificationem in monte. — *τόν*) Matthaeus ea quoque candide commemorat, in quibus alii apostoli ei antelati erant. Petri et Johannis, qui interfuerant, scripta exstant. ille commemorat ep. secunda; hic, ut satis notam et testatam rem praesupponit. Conf. de Petro, Jacobo et Johanne, c. 26, 37. — *ὄρος, montem*) Mons non nominatur: eoque superstitioni occurritur. Praecipuae manifestationes divinae in montibus factae. Act. 7, 50. 38. Opinio de monte *Thabor* speciosa est. Jerem. 46, 18.

v. 2. *μετεμορφώθη, transfiguratus est*) Hoc verbo notatur, gloriam semper internam fuisse Jesu. alia vis verbi *μετασχηματίζεσθαι*, Phil. 3, 21. 2 Cor. 11, 14. conf. *μορφή καὶ σχῆμα*, Phil. 2, 6. ss. — *φῶς, lux*) infra *solem*. Vestes non nihil diluere splendorem corporis.

v. 3. *ὤφθησαν, apparuerunt*) cum suis corporibus. — *μωσῆς καὶ ἡλίας, Moses et Elias*) Utriusque discessus ex hominibus fuerat singularis: uterque in *monte* Sina et Horeb revelationibus insignis. Utriusque conjuncta mentio Malach. 4, 4. 5. Probabile est, Mosen statim a morte et sepultura resuscitatum fuisse, ut non fuerit exanimis, Elia vivente in coelo: certe post obitum intravit terram promissionis, quae sanctum hunc montem habebat. Et tamen Christus est *ἀπαρχή, primitiae*, non Moses. Resuscitatio Mosis non confert vitam aliis: confert resuscitatio Christi. Ceteroqui Mosis redivivi haec apparitio mysterii plena est. *Ἀθανασίαν* ei jam tum fuisse collatam, neque post Christi resurrectionem ei *βελτίωσιν* quandam obtigisse quis spondebit? *) O quam multa sunt in mundo glorioso supra captum nostrum. Si haec apparitio Mosis et Eliae, non in canone, sed tamen per alios testes idoneos relata extaret, quis non pro fabula haberet? — *συλλαλῶντες, colloquentes*) Non est pleonasmus. loquebatur *uterque* cum Jesu. Colloquium maximum. Moses in fine oeconomiae primae: Elias, in medio mediae: Jesus, in principio tertiae. Illi non nisi vero messiae testimonium perhibent. — *μετ' αὐτῶ, cum illo*) non etiam cum tribus apostolis.

v. 4. *καλόν*) *טוב* Gen. 1. — *εἶναι, esse*) manere. Immo *καλὸν ἦν, bonum erat*, multo aliud. Joh. 16, 7. Ad *stationem*, Luc. 9, 32.

*) *Primo die mensis Adar, ex relatione Josephi lib. 4. Antiq. in extr., obüsse Mosen (coll. Deut. 34, 8. Jos. 1, 11. 4, 19.) commemoraverat b. Bengelius in Harm. ev. Ed. I. ad h. l., eodemque anni tempore transfigurationem Christi, praesente Mose, factam esse monuerat; subjuncti cauteld, observationis hujus utut non singulare videatur momentum esse, fieri tamen posse, ut in posterum aliquos juvet. Brevi post, ad transfigurationem Christi, mense Septembri factam, provocabat non-nemo, Mosis et Eliae adventum mense Septembri A. 1737 expectans: cui errori jam refutando inservire poterat observatiuncula ista, quam inanibus ingenii lusibus facile quis adnumerandam judicasset. Vid. Harm. ev. Ed. II. p. 375. s. E. B.*

non opus erat tabernaculis: aut ad unam noctem. ib. v. 57. [*Petrus non jam in votis habet in monte isto mansisse. Ab eo, quod bonum est, ad ea, quae meliora sunt, per Crucem transire datur.* V. g.] — *εἰ θέλεις, si vis*) Bona et necessaria exceptio. — *τρῆς, tria*) non sex. Apostoli volebant esse cum Jesu. — *μωσῆ, Mose*) Mosen et Eliam cognovit Petrus in illo lumine.

v. 5. *ἔτι, adhuc*) Brevis mora. — *λαλῶντος, loquente*) Non plane apta fuerat locutio. — *ἰδὲ, ἰδὲ, ecce, ecce*) Magna momenta. Revelatio una e maximis. — *νεφέλη, nubes*) Gloriam meram non fert natura mortalis. medicina fortis diluitur liquore. addatur somnus, Luc. 9, 32. Nubem tamen intravit Moses et Elias. ibid. v. 34. Magna admissio! In nubibus saepe conspicua majestas divina. — *αὐτοῖς, eos*) discipulos. Luc. 9, 34. — *φωνή, vox*) Vox venit de coelo, primo, c. 3, 17. tum, hoc medio tempore; et extremo, paullo ante passionem, Joh. 12, 28. Post singulas illas de coelo voces, nova virtus in Jesu, novus ardor et nova suavitas sermonum et actionum ejus, novus successus, emicuit. — *οὗτος, hic*) Hic sermo habet tres partes, quae psalmos, prophetas et Mosen, unde repetuntur, respiciunt. [*Et non multo ante discessum suum ad hoc ipsum gloriosum testimonium in posteriori sua Epistola provocavit Petrus.* V. g.] — *αὐτῷ, cum*) prae Mose et Elia. Hoc celeusma, *Eum audite*, non dicebatur apud baptismum, Matth. 3, 17. — *ἀκούετε, audite*) Viatorum est *audire* et auditum propagare potius, quam *videre*, ut Petrus optabat. Pater probavit omnia, quae locutus erat Filius, de se ut Filio Dei; et quae locuturus erat posthac, etiam multo uberius, de cruce inprimis. nam de illo ut *Filio*, expresse hīc ipse testabatur Pater: de *Crucē*, magis magisque *audiendus* erat Filius.

v. 7. *ἤψατο, tetigit*) Aspectus et auditus prosternit: tactus familiaris et efficax erigit. — *μὴ φοβεῖσθε*) *desinite timere.*

v. 8. *ἰησοῦν μόνον, Jesum solum*) Hinc constat, hunc esse Filium, audiendum, non Mosen, non Eliam.

v. 9. *μηδενὶ, nemini*) ne condiscipulis quidem. — *ἕως οὗ, usque dum*) Deinde dixerunt, 2 Petr. 1, 18. Scripsit etiam Matthaeus, etsi non interfuerat. — *ἀναστῆ, surrexerit*) Gloria resurrectionis credibiliorem fecit gloriam illam praeiviam.

v. 10. *οὖν, ergo*) Mentioni mortis opponunt restitutionem per Eliam, quem v. 3. putant venisse, idque non celandum esse, promovendae fidei causa, ut exspectationi scribarum eventus jam respondisse agnoscatur. — *πρῶτον, prius*) ante Messiae regnum.

v. 11. *ἔρχεται, venit*) Praesens, medium inter vaticinium et complementum. Et ministerium Johannis efficax etiam post ejus necem erat. — *ἀποκαταστήσει, restituet*) Idem verbum, Mal. 3, 24. LXX. Et hoc negotium restituendi omnia argumento est, in prophetia de Elia non spectatam esse brevem illam apparitionem Eliae in monte. — *πάντα, omnia*) apud parentes et liberos, seminaliter. Joh. 10, 40. s. Act. 19, 3.

v. 12. *δὲ, vero*) Docet, adventum Eliae et mortem Messiae non modo non inter se pugnare, sed congruere. — *οὐκ ἐπέγνωσαν, non agnoverunt*) etsi Jesus id c. 11, 14. aperte dixerat. sic ne Christum quidem, etiamsi aperte eis dixisset, agnovissent. [*Mundus aut plane non credit, aut meris exspectationibus inhaerens complementum ipsum*

recusat credere. V. g.] — ὅσα ἠθέλησαν, quaecunque voluerant) *) Johannis mors non soli Herodi adscribitur. conf. ad cap. 14, 9. Jesus Eliam, quum Johannes Bapt. venit, venisse ait: Johannes Bapt. id negat. Utrumque vere, si responsiones conferantur ad quaestiones praegressas. Judaei quaesiverant, num esset Elias (conf. c. 27, 49.) ille videlicet, qui venturus esset, ante adventum secundum, sive ante diem magnum et terribilem. ideo Johannes respondit, non. Discipuli sententiam Scribarum ex sermonibus Christi temperantes, et cum his conciliare studentes, putarant, Eliam Thisbitem venturum esse ante adventum primum. ideo Jesus respondet, tum venisse Johannem baptistam.

**) v. 14. καὶ, et) Hic jam alia longe scena se pandit, quam optarat Petrus v. 4. Dum Moses in monte erat, populus deliquit. Ex. 32, 1. Dum Jesus in monte erat, res apud populum non optime gesta est.

v. 15. ἐλέησόν με τὸν υἱόν, miserere filii mei) Potuit orare lunaticus, Respice me, et miserere mei, quia sum unigena. vid. Ps. 25, 16. in Hebr. et Gr. Et hoc repetit parens ejus. — τὸ) Articulus universe imuit naturam horum elementorum; quod lunaticus apud ignem et aquam proclivior sit in paroxysmum: sed Marc. 9, 22. not. ignis et aquae memorantur, et hae quidem indefinite sine articulo.

v. 16. οὐκ ἠδυνήθησαν, non potuerunt) Turpe discipulis erat, accusari aliunde. Candida Matthaei etiam de sese confessio. Mirum, non nocuisse daemonem discipulis, coll. Act. 19, 16.

v. 17. ἄπιστος, infidelis) Conf. v. 20. Severo elencho discipuli accensentur turbac. — ἕως πότε, usque quo) Postquam in monte Jesus robur acceperat majus, jam ei gravior accidit infidelitas hominum et miseria, cui succurrit. Conf. Ex. cap. cit. v. 19. [Transfiguratio amoenissimum, et causa lunatici molestissimum facile fuerit eorum, quae in terra Jesu degenti evenerunt, V. g.] — ἔσομαι, ero) Festinabat ad Patrem: nec tamen abitum se facere posse, sciebat, priusquam discipulos ad fidem perduxisset. Molesta erat tarditas eorum. Joh. 14, 9. 16; 31. — μεθ' ὑμῶν, vobiscum) Jesus non de hoc mundo. — ἀνέξομαι, tolerabo) Metonymia consequentis. Vita Jesu perpetua tolerantia.

v. 18. ἐπειμήσεν, increpuit) ut hostem. — αὐτῷ, illud) daemonium. Marc. 9, 25. — αὐτῷ, illo) puero.

v. 19. ***) εἶπον, dixerunt) Salutaris submissio, et causae indagatio. — οὐκ ἠδυνήθημεν, non potuimus) Assueverant jam miraculo. c. 10, 1.

v. 20. ἀπιστίαν, infidelitatem) in hac parte. — πῶς ὡς κόκκον σινάπεως, fidem ut granum sinapis) Oppositum: mons ingens. Huic fidei antitheton est fides vicens et exstimulata per preces et jejunium. Ex eo patet, translationem montis minus esse miraculum, quam ejectio-

*) Et mala quidem atque proterva libidine. Haec ipsa mundi coeca perversitas inferit, ut bonae caussae per tot obstacula perrumpendum sit. Non semel, qui boni nonnihil patravit, splendidissima eo nomine redhostimenta praestolatur a mundo. In ea vero sententia diu perstare nequit, qui Deum, mundum et seipsum noscit. Merita, hoc remunerationis genus ferentia, non spiritualia sunt, sed mundana. V. g.

**) V. 13. περὶ ἰωάννη, de Johanne) non de illo, quem v. 5. viderant, Elia. V. g.

***) οἱ μαθηταί, discipuli) ne Petro quidem, Jacobo et Johanne exclusis. Alioquin his, de monte reversis, expulsionem daemonis deferendam fuisse putaris. V. g.

nem talis daemonii, de quo hîc sermo est. nam daemonium arctius haeret in homine spiritualiter, quam mons in radicibus suis naturaliter: et fides, etiam minima, tamen est vehementior situ montis. Dices: cur ergo illud miraculum minus frequens? Resp. Factum tamen est aliquando: sed saepe fieri non opus est, etsi eo se extendit opulentia fidei. Mons per naturam ex creatione est in loco suo: daemonium non item in homine. Ergo hoc ejici salutaris est, quam montem transferri. Conf. de fide, Marc. 11, 22 ss. 16, 17. Joh. 14, 12. s. — ἐρεῖτε, dicetis) dicere potestis. Hoc apostolis potissimum dicitur. neque enim omnibus obtingit donum miraculorum. — ὄρει, monti) v. 1. cap. 21, 21. Exempla non desunt in Hist. eccl. Eorum unum vid. in Not. ad Greg. Thaum. Paneg. pag. 127. seq. vid. etiam Stapul. comm. f. 78. — ἐκεῖ, illic) Poteritis etiam locum assignare monti. — ὁδὲν, nihil) vel si sol sistendus sit.

v. 21. τῷτο, hoc) Non dicitur hoc loco, daemoniorum genus, universe; sed hoc genus, determinate. Ergo non unum est genus daemoniorum. Ejecerant discipuli antea etiam sine precibus et jejunio: at hoc genus indolem habet precibus et jejuniis [quatenus per ea fides augetur. V. g.] maxime contrariam et cedentem. Jejunio non assueverant discipuli: c. 9, 14. et sobrietatem, absente Domino, tum videntur minus servasse.

v. 22. *) μᾶλλον — παραδίδοσθαι) est, ut tradatur. — εἰς χεῖρας ἀνθρώπων, in manus hominum) quae sane gravis conditio! Sic traditus ille, qui tantam potestatem habebat: v. 18.

v. 24. καπερναύμ, Capernaum) ubi habitabat Jesus. [aliâ tamen, quam prius, ratione: nam cum discipulis, quibus Passionem indicabat, in obscuro versabatur, Luc. 9, 18. etc. donec iter Passione finiendum aggrediretur, Luc. 9, 51. 13, 32. Harm. p. 380.] — διδραχμα) ἄρῃ LXX. saepe διδραχμὸν. — λαμβάνοντες, accipientes) pro templo **).

v. 25. ναὶ, etiam) Ergo Jesus etiam priore anno solverat. [sed interim solenniter pro filio DEI agnitus decentissime jam nunc apud Petrum dignitati suae cavet. Harm. p. 380.] — εἰσῆλθεν, intravit) ea ipsa de re. — προέφθασε, praevenit) Petrus rogare volebat. toto hoc facto mire confirmata fides Petri. In medio actu submissionis emicat Majestas. — σίμων, Simon) Appellatio quasi domestica et familiaris. — ***) τέλη ἢ κῆνσον, vectigalia aut census) agrorum capitumque. — ἀλλοτρίων, alienis) civibus, qui non sunt filii.

v. 26. ἐλεύθερον, liberi) Sensus comparisonis. Jesus est Filius Dei (v. 5.) et haeres omnium; at Dei domus est templum, cujus in usum didrachma penduntur. Decebat, Jesum, didrachma solventem,

*) ἐν τῇ γαλιλαίᾳ, in Galilaea) Longo adhuc intervallo a loco Passionis constituti. V. g.

**) Exactio ista, referente Tr. Schekalim, die mensis Adar 15. solebat fieri. Qua lege eventibus et itineribus, ab encaeniis Joh. 10, 22. usque ad h. l., ac porro ad Sabbatum usque, cujus Joh. 12, 1. mentionem habes, frequenter memoratis apprime respondet temporis spatium. — Utrumque Sabbatum, Luc. 13, 10. 14, 1. notatum, temporis istius mediam partem occupat, et Lazari suscitatio paucis diebus ante vecturam Domini solennem facta est. Harm. p. 380.

***) οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, reges terrae) Cum his Dominus Jehovah, ad cujus cultum solutus est census, comparatur. V. g.

id facere cum protestatione. hanc non capiebant, qui sumebant; ergo ad Petrum fit. Jus Jesu sequuntur etiam, qui ad Jesum attinent.

v. 27. *ἵνα δὲ μὴ, ut ne autem*) Scandali vitandi causa vel miraculum factum. conf. c. 18, 6. 7. — *αὐτοὺς, illos*) qui non noverant jus Jesu. Facillime, ubi de pecunia agitur, scandalum capiunt a sanctis homines negotia mundana curantes. — *βάλε, jace*) Petrus, piscator. Non erat in crumena pecunia. — *ἀναβάντα, ascendentem*) Multiplex omniscientiae et omnipotentiae miraculum: 1. capi aliquid: 2. et cito: 3. in pisce fore pecuniam: 4. eamque in pisce primo: 5. nummum fore tanti, quantum opus esset: 6. fore in piscis ore. Ergo piscis eo ipso momento staterem sive tetradrachmum ex fundo maris afferre jussus est. — *ἀντὶ ἐμοῦ καὶ σοῦ, pro me et te*) Par valde dispar. quid enim Petrus ad Jesu magnitudinem? Petrus habebat familiam: ceteri discipuli, [*annum vigesimum, ut credere fas est, nondum egressi, adeoque solvendae stipi sacrae nondum adstricti*. V. g.] erant familia Jesu. (Conf. not. ad Matth. 8, 14.) Ideo dixerant, *Magister vester, non, tuus*, v. 24.

C A P U T XVIII.

v. 1. *Ὥρα, hora*) cum audierant, de libertate liberorum, c. 17, 26. (convenit ergo h. l.) cumque viderant, Petrum, Jacobum et Johannem esse adhibitos in monte, c. 17, 1. — *τις, quis*) Indefinite interrogant, verbis: mente, de se ipsis existimant. [Marc. 9, 33. s. et Luc. 9, 46. s. *res mutata paululum schesi proponitur. Discipuli nimirum postquam in via disceptassent, eoque nomine ab optimo Salvatore constituti essent, siluere primum: tum vero, omnibus a Salvatore in unum convocatis, aliqui demum quaestionem protulerunt*. Harm. p. 381. s.] *) — *ἐν τῇ βασιλείᾳ, in regno*) Vide ut intres: prius noli quaerere, quae sint rationes singulares.

v. 2. *παιδίον, puerulum*) Diminutivum, ad refutandos discipulos magna quacrentes. Fertur fuisse Ignatius *ὁ θεολόγος*. Sine dubio fuit excellentis indolis et suavissimae speciei, divino nutu tum praesens. — *ἐν μέσῳ αὐτῶν, in medio eorum*) Vid. Marc. 9, 36. not.

v. 3. *καὶ εἶπεν, et dixit*) Quaerendo, *quis major*, offendere poterant discipuli, et se ipsum quisque, et condiscipulos, et puerum praesentem. Omnibus his offensionibus occurrit sermo Salvatoris, sua et Patris sui cura pro salute animarum proposita v. 5—20. Hinc nexus sermonis perspicitur. — *ὥς τὰ παιδιά, ut pueruli*) In his mirabile sit aliquid, oportet, quod adultis pro exemplo proponuntur, humilitatis, simplicitatis, fidei. Ubique Scriptura favorem demonstrat erga parvulos. — *ὃ μὴ εἰσέλθῃτε, non ingrediemini*) tantum abest, ut maximi sitis futuri, in regno coelorum. Non dicit: non manebitis; sed, non intrabitis: quo magis eorum fastum reprimat.

v. 4. *ὅστις, quicumque*) De individuo, de quo quaeiebant, non respondetur. — *ἔτος, hic*) demum.

v. 5. *δέξινται, exceperit*) humiliter, amanter, ad profectum animae. patet ex antitheto, v. seq. — *τοῦτον*) Eadem terminatio, Act. 21, 25. *talem*: nam interdum *pueruli* etiam sunt corrupti. [*Cordis igitur humilitate praeditum designat*. V. g.] — *ἓν, unum*) Providentia

*) Conf. quae hanc in rem disseruit J. D. Michaëlis in der Einleitung etc. T. II. p. m. 911. ss. E. B.

etiam de singulis. v. seq. Frequens *unius* in hoc capite mentio. [v. 10. 12. 14.] — ἐπὶ, *in*) non ob causas naturales aut politicas. — ὀνόματι, *nomine*) v. 20. — ἐμὲ, *me*) qui sum in parvulis credentibus; ut Pater est in me. Similiter dici potest: In justificatione Deus, credentem hominem suscipiens, Christum suscipit.

v. 6. σκανδαλίσῃ, *offenderit*) scandalo vel fidei vel vitae; provocando ad superbiam vel rixam, avocando a virtutibus aetate illius. Maxima debetur puero reverentia, si quid turpe paras. Minores minus callent: ideo major noxa. — τῶν πισυνόντων, *credentium*) Jesus magnam habuit rationem minorum, eosque fide imbuat. c. 14, 21. 19, 13. 21, 15. — συμφέρει, *conducit*) Nam submersione horribilior est ignis, v. 8., et stagnum ignis, Ap. 19, 20. — μύλος ὀνίκος, *mola asinaria*) inprimis gravis. Apposita locutio, in sermone de scandalo. nam ad lapidem offensio est: — καταποντισθῇ, *demergatur*) Supplicium frequens et horribile. [in oppositione ad regnum coelorum. V. g.] — πελάγει, *pelago*) profundo: Act. 27, 5. not. — τῆς θαλάσσης, *maris*) vicini. c. 17, 27.

v. 7. τῷ κόσμῳ, *mundo*) Late patent scandala. — τῶν, τὰ, τὸ) Emphasis. — *) ἐλθεῖν, *venire*) illo ipso ceteroqui beato Messiae tempore praesertim: sicut aestate abundant insecta. Prope aberant discipuli a scandalo: quanto propius alii? — πλὴν) Epitasis. vae mundo scandalis laeso: immo vero vae homini, qui scandalo laedit.

v. 8. εἰ δέ, *si vero*) Qui sibi a scandalo non cavet, alios scandalizabit: ut vice versa. — χεῖρ, πῦς, *manus, pes*) Sane in impetu peccandi, male agendi, male eundi, urgetur v. gr. manus, spiritibus animalibus eo confluentibus: neque in hoc sermone proprietas est nulla; nam imperativus, excide, aufer, valet v. gr. de manu, quatenus ea sic affecta est. — ζωὴν, *vitam*) Oppositum, ignem aeternum. — κωλόν, κτλ. *claudum etc.*) Sane p̄i in mundo et sibi et aliis sunt claudi, surdi, muti etc. Ps. 58, 14. Id accipiendum de tempore mortificationis, non glorificationis: namque membra magis mortificata, magis fulgebunt in gloria. Gal. 6, 17. — αἰώνιον, *aeternum*) Apertius in V. T. τὸ αἰώνιον significat interdum aeternitatem aliquam finitam, quam in N. T.

v. 9. ὁφθαλμός, *oculus*) v. gr. per superbiam, h. l. aut per invidiam, vid. Marc. 7, 22. vel per lasciviam. Est gradatio. Carior oculus manu vel pede. Saepe ubi scandalum unius membri victum est, ab alio scandalum sequitur. — μονόφθαλμον) *Μονόφθαλμος* Matthaeo et Marco idem est, quod ἐτερόφθαλμος Ammonio. — τὴν γέενναν, *gehennam*) ignem aeternum. v. praec.

v. 10. μὴ καταφρονήσητε, *nolite contemnere*) Contempsisse videntur versu 1. s. Superbia adultorum frequens contra parvulos; quorum adspectu admonentur originis suae: quo fit, ut hos nullo numero habeant, nec revercantur. Contemnit, qui vel corrumpit vel non aedificat. — οἱ ἄγγελοι, *angeli*) quos non offendere, sed in hac ipsa pro parvulis cura imitari debetis. — αὐτῶν, *eorum*) Angeli curam gerunt minorum, ad corpus et animam: et eo magis, quo minus suppetunt sibi. Adulti homines habent etiam illi quidem suos angelos; sed tamen iidem illi etiam magis quodammodo sibi relictii sunt. — βλέπουν, *vident*) ut apparitores. Idque non solum ad dignitatem, sed etiam ad defensionem

*) ἀνάγκη, *necesse*] ob incredulitatis frequentiam. V. g.

parvulorum pertinet. Duplex eorum functio. Hebr. 1, 14. — τὸ πρόσωπον, *faciem*) Ex. 33, 14. 20. Num. 6, 25. s.

v. 11. γὰρ, *enim*) Infantes curae sunt Deo, non quin fuerint etiam sub perditione, sed quia sunt ex ea restituti. — τὸ ἀπολωλὸς, *amissum*) v. 14. Humanum genus, una massa perdita; sub qua etiam, propter peccatum originale, infantes continentur, etiam melioris indolis. sed ea tota redempta. Si rex dicat, se urbem incendio absumptam reaedificaturum, nollet hoc accipi de una platea. *Amissio* peccatoris est coram oculis Dei quiddam quasi contingens. Ergo praescientia non infert necessitatem.

v. 12. τί, *quid*) Suavis communicatio. — ἑκατὸν, *centum*) Facilior alias jactura unius in magno numero. — ἓν, *una*) Vel una rotunditas frangeretur, et numerus definitus minueretur. — ἀφείς, *relinquens*) Errantes curare pastorum est, prae iis, qui in via sunt. — ἐπὶ τὰ ὄρη, *in montes*) vel cum labore, in loca sola. Sermo videtur ad mare habitus.

v. 13. εἰς γένηται εὗρεϊν, *si fiat, ut inveniat*) *Inventio* peccatoris est coram oculis Dei quiddam quasi contingens: (conf. de amissu, v. 11. not.) ergo gratia non est irresistibilis. conf. Luc. 15, 6. 9. 24. 17, 18. — ἀμὴν λέγω ὑμῖν, *amen dico vobis*) Formula respicit apodosisin, uti Luc. 11, 8. Joh. 12, 24. Conf. iuramentum divinum, Ez. 33, 11.

v. 14. οὐκ ἔστι θέλημα, *non est voluntas*) sive optabile quidquam. Ez. 18, 23. Non additur articulus. conf. *voluntates*, Act. 13, 22. Voluntati Dei subservire debet studium nostrum in curanda omnium salute. — ἐμπροσθεν, *coram*) Intellectus divinus imuitur, discerens, quae *voluntati* placeant. — ἵνα, *ut*) Id est, maxime vult, omnes salvari. — εἰς, *unus*) Discipuli quaesierant in comparativo: Jesus respondet potissimum in positivo.

v. 15. εἰς δὲ, *si vero*) Summa capitis: quisque se ipsum et alios non praepedire, sed adjuvare debet ad salutem. Item: nos debemus respondere divinae voluntati, de qua v. 14. Item: noli offendere fratrem: offensam fratris emenda. — ἀμαρτίῃ σου εἰς σέ, *peccaverit in te*) scandalo dato. 1 Cor. 8, 12. — ὑπάγε, *abi*) Conf. *profectus*, v. 12. — Id neminem dedecet. Etiam Christus ad nos venit et nos quaesivit. — ἐλέγξον, *argue*) *) Sequitur *testium*. Illud inter duos, hoc, *testari*, inter plures. — αὐτὸν, *eum*) *fratrem*. Arguitur et ignoscitur ei ideo, quia *frater* est. — μόνος, *solum*) Reprehensio solitaria, gratiosa. — ἐκέρδησας, *lucrificisti*) Ergo frater per peccatum erat perditus. Lucrum, beatum. corpus aegroti sanatum, medici non fit proprium; domus ardens non fit propria vicini, ignem restinguentis: id est, non lucrifunt. at quem hominem lucratus sum, quodammodo meus fit: (ut apud Romanos in imperatoris victoris clientelam venit populus victus.) conf. Luc. 19, 24. 17. Philem. v. 19. 1 Cor. 9, 19. not.

v. 16. ἓν ἢ δύο, *unum aut duos*) ut sint, te actore addito, duo aut tres, testes. Jure sanctiori testis idem, qui actor esse potest. — ἐπὶ) Deut. 19, 15.: ἐπὶ σώματος δύο μαρτύρων καὶ ἐπὶ σώματος τριῶν μαρτύρων σταθήσεται πᾶν ῥήμα. — σταθῇ πᾶν ῥήμα, *stabilitur omne verbum*) et contra peccantem, et ad ecclesiam deinde. Hic locus exem-

*) Hoc per asyndeton (in Vers. germ. haud observatum) efferri, utriusque Editionis margo subinnuit. E. B.

plo est, non omnia, quae jus forense mosaicum habet, excludi ex politica et ecclesia christiana.

v. 17. *παρακούσῃ, non obdixerit*) neglecto elencho. — *τῇ ἐκκλησίᾳ, ecclesiae*) quae est in eo loco, ubi tu versaris et frater tuus. duobus aut tribus opponitur ecclesia ea fere proportionem, qua duo aut tres uni. Decem homines apud Hebraeos *עשר* ecclesiam, coetum publicum, constituere censentur, in litibus privatis. [*Non hic sermo est de Ecclesia catholica s. universali. V. g.*] Rhenferd. op. phil. p. 729. et Buxt. Synag. Jud. c. 25. ubi eadem praescribuntur *offendenti*, quae Jesus *offenso* praescribit. — *ἔσω, sit*) Rom. 16, 17. 1 Cor. 5, 11. 2 Thess. 3, 14. 2 Tim. 2, 21. Tit. 3, 10. 2 Joh. v. 10. — *σοὶ, tibi*) etiamsi forte non item testibus et ecclesiae. Ergo ante elenchum nemo debet haberi pro alieno. — *ὁ ἐθνικός*) Libet hoc potissimum loco de articulo aliqua colligere. Recte notat B. Stolbergius in collegio ms. de particulis: *in sacris vix repertum iri exemplum articuli abundantis*. Nusquam is plane otiosus est, nunquam sine ratione ponitur; quamvis ei aliena saepe emphasis a philologis obtruditur. Aequipollet germanico *der*: et notat minus quam *hic*; plus, quam *quidam*. Itaque habet vim determinandi: determinat autem *vel* subjecti universalitatem, totalitatem, Matth. 6, 22. *ὁ λύχνος*. corpus non habet lychnum, praeter oculum. *vel* totam speciem, Matth. 15, 11. Rom. 1, 17. *vel* subjecti singularitatem et unitatem, Matth. 1, 23. Joh. 1, 21. 13, 13. restringendo etiam genus ad speciem, Act. 19, 17. *τοῖς*. etenim in Logicis quoque universales et singulares enunciationes aequipollent. unde saepe habet vim relativam, etiam in partitione. Luc. 18, 10. Ap. 17, 10. *vel* rei exquisitam quandam rationem. c. 8, 12. *ὁ κλαυθμός, fletus*, ad quem fletus in praesenti non est fletus. Digna materies, quae a philologis curatius digeratur. Hoc loco *ὁ ἐθνικός* dicit totum genus ethnicorum, et ex eo quemlibet. sic, *ὁ τυφλός*, Deut. 28, 29. — *τελώνης, publicanus*) Judaeis facile erat, habere aliquem, ut ethnicum; ideo quasi per incrementum sermonis additur, *et publicanus*. nam publicani inter Judaeos erant, et tamen vitabantur.

v. 18. *ὅσα ἐὰν, quaecunque*) omnia, in quae potestas ligandi et solvendi valet; offensas praesertim *). — *δῆσητε, ligaveritis*) v. 17. fin. — *λύσητε, solveritis*) v. 15. fin. Privatae et communis offensae retentio magnam inter se affinitatem habet: et sic quoque remissio. v. 15—35. Docet Jesus suos peccata proximorum ligare et solvere in suo nomine, v. 20. neque vim nullam habet, quum illi offensas fratrum etiam sua causa per iracundiam ligant et tenent.

v. 19. *πάλιν, iterum*) Res eadem dicitur, sermone paulo alio. particula facit epitasin, uti cap. 19, 24. Gal. 5, 3. Hoc loco sermo est de conjunctis, versu 18. de singulis. coll. c. 16, 19. — *δύο, duo*) si non plures. Antitheton ad *cunctos*. v. 18. *duo*, v. gr. conjuges. Magna virtus unitae fidei. Quod precibus unius hominis ex propria ejus imbecillitate obesse potest, id vel unius fratris societas compensat. — *ἐπὶ τῆς γῆς* — *ἐν ὐρανοῖς, super terra* — *in coelis*) Idem antitheton, v. 18. — *αἰτήσονται, petierint*) ad ligandum, ad solvendum.

*) Hanc potestatem Christus tum demum discipulis dedit, quum gratiosam Patris coelestis voluntatem experti (v. 14.) Ipsum, Jesum, pro Filio DEI agnovissent (c. 16, 16.) atque Spiritum S. acceperint, Joh. 20, 22. V. g.

v. 20. γάρ, enim) Nomen Jesu addit vim precibus. — δύο ἢ τρεῖς, duo aut tres) Vid. Eccl. 4, 12. cum antecedd. Tres, parabilis numerus, etiam sterili ecclesiae tempore: major, non item, et quidem cum majore periculo, ne adsit hypocrita: sed tamen ubi multi simul sunt, sinceri; quanta erit virtus! — εἰς, in) ut nomen meum colant. In nomine Jesu Christi rata sunt omnia apud Patrem, v. 19. — ἐμὶ, sum) et mecum omnis gratia. c. 28, 20. Act. 18, 40. 2 Tim. 4, 17. Ubi Filius est, ibi est Pater: quod vult Filius, vult Pater.

v. 21. ποσάκις, quoties) uno die, vel, tota vita. coll. Luc. 17, 4. [Orta est haec quaestio ex aliquo sensu superabundantis gratiae divinae, quae in sermonibus praecedentibus tantopere celebrata fuerat. V. g.]

v. 22. *) ἐβδομηκοντάκις ἑπτὰ) LXXVII. Terminatio κς afficit totum numerum 77. Sic septuag. int. Gen. 4, 24. de ultione. [Tantum discordiam vel inter pessime animatos vix oriri posse credas. Itaque placabilitas defatigari nescia requiritur. V. g.]

v. 23. διὰ τῆτο, propterea) subaud. dico. — ἠθέλησε, voluit) libera voluntate, summa potestate.

v. 24. ἀρξάμενος, incipiente) antequam sciret servus, quae esset ratio conservorum. — προσήνεχθη, allatus est) vel invitatus. — εἰς, unus) servus, qui debebat etc. Quanta sunt debita omnium, si unius est tam grave? Quisque se pro illo uno habere debet. coll. v. 35. 12. c. 20, 15. Par enim est omnium ratio. — μυρίων ταλάντων, decies mille talentorum) Graeca lingua non capit duobus verbis summam grandiorum, quantitate discreta et continua exprimendam. Si debemus fratri 100 denarios condonare, id est septuagies septem remittere: Dominus, 10,000 talenta condonans, quantum peccatorum remittit? Talentum habet circiter 6000 denarios. Itaque 10,000 talenta habent 60,000,000 denarios: quorum quantilla pars sunt 100 denarii? nam 6 denarii faciunt florenum, 9 denarii thalerum imperialem, aut non multo plus. Talentum unum Hebraicum, aut duo Attica, sunt 2250 flor. [Emergit Summa 15,000,000 thalerorum, vel 22,500,000 florenorum. Tanto debito si vel unus servus, quem cum reliquis Apostolis Petrus v. g. de seipso interpretari debuit, constringi potest: quis non eorum cumulus erit, quae Dominus universis gratiam nanciscentibus remittit? quin eorum, quae in loco cruciatus, pluribus omnino, nullā calculi remissione factā, luenda sunt! V. g.]

v. 25. ἐκέλευσεν, jussit) Jus ostenditur: jure tamen suo non utitur dominus: at servus qualicumque jure suo abutitur. — ὅσα εἶχε, quaecunque habebat) peculium, quod quidem ipsum domini erat.

v. 26. μακροθύμησον, longanimitas esto) noli celeriter agere mecum. — πάντα, omnia) Tota mundi aetate servus tantum parare non potest. Ostenditur ergo sensus animi contriti.

v. 27. **) ἀπέλυσεν, dimisit) ut petierat servus. — ἀφῆκε, remisit) quod rogare non ausus erat servus. Unum petierat: duo impetravit beneficia.

v. 28. ἐξελθὼν, egressus) angustiiis solutus. Ante rationes collatas

*) ἀμαρτήσαι, peccabit) Non de levi aliqua offensione, quae subitanam, et peccaminosam illam quidem, at sponte remittentem indignationem pariat, sed de graviore laesione haec intelligenda sunt. V. g.

**) σπλαγχνισθεῖς) Condonare, remittere, summam misericordiae opus. V. g.

mitius tractavit conservum. Ipsam recuperatae libertatis, sanitatis etc. laetitiam majus comitatur periculum peccandi. [*ut vel tum deum irae quis obnoxius fiat.* V. g.] Joh. 5, 14. 2 Reg. 20, 13. *) **) — ἐκατόν δηναρία, centum denarios) Nomina graeca numorum, neutrius generis. Satis magnum pro conservo debitum: sed nil ad talentum vel unicum. Centies centum, μύριοι. — ἀπόδος, redde) Importuna flagitatio. — εἰ) Lat. si. particula vehemens, pro quum. — ὀφείλεις, debes) Dura exprobratio.

v. 29. παρεκάλει, rogabat) Versu 26. dicitur adorabat. — λέγων, dicens) Iisdem verbis, quae leguntur v. 26.

v. 30. οὐκ ᾔθελεν, non voluit) Opponitur τῷ miseris v. 27. [Quanti subinde est, Velle vel Nolle, in caussis per se non gravissimis! V. g.] — ἀπελθὼν, abiens) ad practorem. — ἔβαλεν, jecit) quo ipso involavit in jus domini.

v. 31. ἐλυπήθησαν — διεσάφησαν, tristati sunt — detulerunt) Tristitia et delatio justa. Saepe λύπη (tristitia) simul indignationem denotat.

v. 32. αὐτόν, illum) singulativum. nam v. 24. cum ceteris erat citatus. — ὅλλε πονηρῶς, serve male) Sic non vocatus fuerat ob debitum. Vae ei, quem Dominus increpat. c. 25, 26. Immisericordia, proprie malitia. — ἐκείνην, illud) Hoc vocabulum rem praeteritam amplificat.

v. 33. οὐκ ἔδει, nonne oportebat?) Oportuit, summae aequitatis lege ***) — τὸν σύνδουλόν σε, tuum conserrum) quem debebas misereri: meum servum, in quo laesisti me.

v. 34. ὀργισθεὶς, iratus) Ante non iratus fuerat. conf. Luc. 14, 21. Qui gratiam experti sunt, iram maxime vereri debent. — τοῖς βασανισταῖς, tortoribus) non modo custodibus. — ἕως οὗ, donec) Reviviscentia peccatorum: quae fundatur in jure Dei inexhausto in servos suos.

v. 35. ἀπὸ τῶν καρδιῶν) Offensa revocatur ad animum: ab animo, a corde, debet dimitti. quae sic fiunt, indefessa frequentia fiunt. [Sin minus, debitore necopinantibus occurrente, reviviscit indignatio. V. g.] conf. miseris, v. 27.

C A P U T XIX.

v. 1. Ἐτέλεισεν, absolvit) Sermones illi omnes in Galilaea ad populum habiti magnam habent inter se connexionem, et perfectum cursum absolvunt. [Nihil abrumpere solitus est, sed omnia ad finem perducere. c. 26, 1. V. g.] — μετῴρεν, migravit) fine facto ambulandi in Galilaea. [Ex hac migratione colligere fas est, ea, quae Luc. 13, 31. — 18, 14. memorantur (neque enim Jesus in Samaria diu morari solebat) tridui istius spatii facta esse, cujus mentio exstat Luc. 13, 32. Harm. p. 421.]

v. 2. ἐκεῖ, ibi) Multis locis factae sunt confertae sanationes ab Jesu.

*) εἶρεν, invenit) Gratiam divinam experto mox occasio tibi se offeret vel simili vel dissimili agendi ratione utendi. V. g.

**) εἶνα, unum) Fit aliquando, ut omnibus quis hominibus bene velit, et uni saltem inimicus maneat atque infestus. V. g.

***) πᾶσαν, omnem) Conf. πᾶν, v. 34. O regiam et facilitatem et severitatem! V. g.

v. 3. *) *πᾶσαν, omnem*) Volebant ab Jesu elicere universalem negativam; quam putabant Mosi esse contrariam.

v. 4. *ὁ ποιήσας, qui fecit*) sc. eos: hac constructione, *marem et foeminam fecit eos, qui fecit eos a principio. ὁ ποιήσας ἐποίησεν*, eximia Ploce. — *ἀπ' ἀρχῆς, a principio*) In omni disceptatione vel interpretatione recurrendum est ad origines instituti divini. v. 8. Act. 15, 7.

v. 5. *εἶπεν, dixit*) Deus, per Adamum. — *ἐνεκεν, propter*) In conjugio, vinculum naturale et morale. — *καταλείψει, relinquet*) Ergo jam tum non eadem potuit esse *uxor*, quae *mater*. Initium graduum prohibitorum. Necessitudo arctissima conjugalis: cui uni paterna et materna cedit. — *πατέρα, patrem*) etsi neque adhuc pater factus erat Adam, nec mater Eva. — *γυναικί, uxori*) et sic quoque *uxor viro. vir*, caput familiae. — *ἔσονται, erunt*) una caro; dum in carne erunt. — *οἱ δύο*) Sic Marc. 10, 8. 1 Cor. 6, 16. Eph. 5, 31. et cod. Samaritanus, LXX. et versio Syriaca Geneseos.

v. 6. *ἓκ, non*) jam ita, ut antea, duo sunt. — *δύο, duo*) Non subaudiendum, *σάρκες, carnes*. nam v. 5. dicitur: *hi duo*. — *ὃ, quod*) non *ἃ, quae*. nam sunt jam una caro. — *συνέζευξεν, conjunxit*) *unavit*. — *ἄνθρωπος, homo*) v. 3. — *μὴ, ne*) Haec sententia multas admittit parodias: quod Deus sejunxit, jussit, concessit, prohibuit, benedixit, laudavit, solvit, ligavit etc., homo ne jungat, prohibeat, vetet, jubeat, maledicat, reprehendat, liget, solvat etc. ne *sua* quidem in re. Act. 10, 15. Num. 23, 8. Rom. 14, 3. 20. — *χωρίζτω, separet*) In concubinato aut junxit Deus duos, aut non. si non junxit, nefaria est conjunctio: si junxit, cur separantur?

v. 7. *δέναι, dare*) Marcus, *scribere*. Moses utrumque. — *βιβλίον ἀποστόλης*) Sic LXX. — *καί, atque*) ita.

v. 8. *πρὸς, ad*. **) — *ἐπέτρεψεν, concessit*) non *ἐνέτειλατο, praecepit*, nisi eo sensu, quo Marcus id verbum ponit cap. 10, 3. — *ἀπ' ἀρχῆς, a principio*) Origines conjugii quoque Moses idem perscripsit; ex quo Jesus rem demonstrat.

v. 9. *μὴ, non*) Sic *μὴ, non*, 1 Joh. 5, 16. — *καὶ γαμήση, et duxerit*) Divortii culpa potissimum aggravatur ex votis secundis.

v. 10. *τῷ ἀνθρώπῳ — τῆς γυναικὸς, hominis — muliere*) Nomina ponuntur pro toto genere.

v. 11. *αὐτοῖς, illis*) Causae illi, cur non sit contrahendum matrimonium, eique universali, at minus verae, ab incommodo politico, quam discipuli inducebant ex indissolubilitate ejus; opponit Jesus causam legitimam, at particularem, quae unica est, nempe si quis sit *eunuchus*, i. e. quacunque de causa ab universali lege contrahendi matrimonii exemptus. — *ὃ πάντες, non omnes*) Hoc opponit Jesus universali

*) *πειράζοντες αὐτόν, tentantes eum*] Salvatorem de compluribus factis, vel ab Ipso vel a discipulis commissis, interrogarunt adversarii sub initium: quum vero snae caussae suorumque defendendae nihil reliqui fecisset, ejus generis interpellationibus abstinentes eo magis deinceps liberas quaestiones cumulabant, quibus incantum opprimere atque imparatum animus erat. *Harm. p. 422.*

**) *τὴν σκληροκαρδίαν, cordis duritiem*] Tanta est animi humani perversitas, ut rebus non paucis, quibus (ut Judaei libello repudi) in ruborem agi debebat, ad praeposteram sui purgationem abutatur. *V. g.*

enunciacioni discipulorum: et *non omnes* valet *nulli*. coll. Rom. 3, 9. *non plane*. Sequitur magna exceptio, *sed quibus datum est*. — τῶν, *hunc*) Refertur pronomen etiam ad sequentia, coll. v. 12. in epiphonemate: et *enim* initio ejusdem versus subjicitur, uti Matth. 1, 18.

v. 12. εἰς, *sunt*) Tria genera eunuchorum: de quorum primo et secundo agitur indirecte, de tertio directe. nam illos aut natura parit, aut manus humana facit tales: hijs *datum est* divinitus, etsi habili ad matrimonium corpore essent. Atque hi capiunt verbum hoc de eunuchismo beato: illi tantummodo legem de matrimonio non capiunt, etsi per accidens etiam accedere potest eunuchismus beatus. — ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, *ab hominibus*) quorum arte castrantur, ut cubicularios, musicos etc. agant, aut alias matrimonio, ad quod habiles erant, subducuntur. nam hi quòque sub enumeratione perfecta continentur. — εὐνοῦχισαν, *eunuchos fecerunt*) id quod ii soli possunt, quibus *datum est*. non est hominis, alterum ita *eunuchum facere*. 1 Cor. 7, 7. — ἑαυτοὺς, *se ipsos*) libera a matrimonio abstinentia, relicta interdum etiam uxore propter nomen Christi, v. 29. adjunctis exercitiis castitati inservientibus, et naturae ignes domantibus. — διὰ, *propter*) non quo soli coelibes salventur; sed ut coelestibus rebus percipiendis et propagandis magis vacent. 1 Cor. 7, 32. 9, 12. — χωρεῖτω, *capiat*) Praeceptum, non ad universos, verum ad eos, qui *possunt*. Ne discipuli quidem omnes capere potuisse videntur. 1 Cor. 9, 5.

v. 13. προσηγήθη, *allati sunt*) adultiorum studio. [*Tales igitur erant, qui sponte vel appetere quidquam vel intelligere necdum poterant*. V. g.] neque parvulos, sed eos, qui afferebant, reprehenderunt discipuli. — ἵνα, *ut*) Si baptismum petissent, sine dubio etiam baptismus eis datus fuisset. — μαθηταί, *discipuli*) quorum bona pars videntur fuisse coelibes: at coelibes, nisi humiles sint, minus sunt comes erga infantes, qui ipsos suae pristinae parvitatatis admonent; et discipuli, cum omnia reliquissent, videntur non satis semper favisse aliorum admissioni, vel certe putabant, auctoritati Jesu repugnare curam parvulorum. sed tamen Jesu humanitas descendit etiam ad parvulos. conf. c. 18, 2. s. — ἐπειμὼν, *increpabant*) Non debemus terreri per eos, qui verecundiam injungunt intempestivam. [*Immo vero tanto magis incensa est parvulorum cupiditas*. V. g.] Conf. c. 20, 34.

v. 14. εἶπεν, *dixit*) Antea jus matrimoniale, nunc jura liberorum defendit Jesus. — ἄφετε καὶ μὴ κωλύετε, *sinite nec prohibete*) Venia locupletissima. Verbum ἀφίημι non semper notat *missum facere*. Vid. Marc. 11, 16. — τὰ παιδία, *puellos*) Hafenrefferus: *infantulos*. — τοιούτων, *talium*) infantum, quippe *talium*, praesertim ubi ad Christum venire cupiunt. τοιούτος notat substantiam cum qualitate. Act. 22, 22. Fac, notari tales, qui infantum sunt similes: ergo multo magis infantes ipsi, qui tales sunt, regnum Dei habent, et accipere debent possuntque, venientes ad Christum. Multi eorum, qui tum fuere infantes, postea in Christum Jesum credidere adulti. — ἡ βασιλεία, *regnum*) Qui regnum Dei quaerit, Jesum debet accedere.

v. 15. ἐπιθεῖς, *imponens*) ut rogatus erat v. 13. *Impositio manus*, ac potius *manuum*, adhibita est ad bona corporis et animae charismata hominibus, speciatim minoribus vel ministris, conferenda et propaganda. Act. 9, 12. Ebr. 6, 2. 1 Tim. 5, 22. 2 Tim. 1, 6. Non dicitur etiam *orasse*, uti rogatus erat v. 13. ab iis videlicet, qui unitatem ipsius cum Patre minus agnoscebant.

v. 16. *ἰδοὺ, ecce*) dum Jesus regnum coelorum etiam infantibus pandit. — *εἰς*) ex suo illo ordine *unus* tandem. — *ἀγαθὲ, bone*) Bonus de bono bene docet. Joh. 7, 12. — *ποιήσω, faciam*) De faciendo quaerit homo: sed *crede* praecedit. — *ζωὴν, vitam*) Vita aeterna in V. T. cognita, Hebr. 11, 16. et aperte sic appellata, Dan. 12, 2.

v. 17. *τί, quid*) Qui Bonus est, *de bono* interrogandus est *). Cetera vid. ad Marc. 40, 18. — *εἰ δὲ θέλεις, si vero vis*) ut ostendis. Iterum, *si vis*, v. 21. — *τήρησον τὰς ἐντολάς, serva praecepta*) Jesus securos ad Legem remittit: contritos, Evangelice consolatur.

v. 18. *ποίας, qualia*) Non opus erat quaerere. nam praecessit, *τὰς*.

v. 18. 19. *οὐ φονεύσεις — ἀγαπήσεις, non occides — diliges*) Praecepta negativa et affirmativa. Officia secundae tabulae, palpabiliora.

v. 19. *τίμα, honora*) Honor aliquid addit ad amorem. — *τὸν πατέρα, patrem*) Credibile est, juvenem magis peccasse contra hoc, quam contra praecepta negativa. Ideo in extremo ponitur. — *πλησίον, proximum*) In amore proximi potissimum deficiebant Judaei. — *ὡς σεαυτὸν, sicut te ipsum*) Amor, quo Deus nos amat, est norma amoris, quo nos invicem amare debemus. Deus amat Titium, sicut Cajum. Ergo Cajus debet amare Titium, sicut Cajum. [*Hoc amore qui praeditus est, is vel mendicantium proli eum praestabit: qui praeditus non est, quibusvis, vel a Deo electis, seipsum is anteponeat.* V. g.] Nec tamen, ut Dei, sic piorum indiscretus est amor erga bonos et malos.

v. 21. **) *ἔφη, dixit*) Quia Juvenis plura requirit, et sic se ipse ad plura obligat, plura ei proponuntur. — *τέλειος, perfectus*) *Perfectus* est, quem nil deficit, quo minus ingrediatur vitam. Obnixè quaerenti, lautissimam conditionem proponit Dominus, apostolicae proximam. — *ὑπαγε — δεῦρο, abi — veni*) confestim. Praeceptum est, non consilium: necessarium, coll. versu 24. seq. sed particulare, ad idiosyncrasiam hujus animae accommodatum. Nam multi sequebantur Jesum, quibus hoc non imperavit. Perfectus esse potest, qui opes habet: pauperibus omnia dare potest, qui a perfectione plane abest. [*Zachaeus, Luc. 19, 8. dimidiam bonorum partem distribuens, laudem consecutus est.* V. g.] Sermo Domini obligabat hominem, ultro sese, idque tam prolixè, offerentem; quamvis ei, ut adhuc alieniori, non expresse praeciperetur, sed consulenti consuleretur. Apud alios, qui jam non possunt accipere mandata peculiariora, id compensat Ductus providentiae divinae. — *πᾶλιν, vende*) Si dixisset Dominus: dives es et adhaeres divitiis; juvenis id negasset. quare ipsum statim documentum postulat. — *ἔξεις, habebis*) Promissio, in medio praeepti posita, statim rata futura: habebis et habere te senties. [*Nam in hac jam vita ex thesauro isto ea, quibus opus sit, porriguntur,* v. 29. V. g.] — *θησαυρόν, thesaurum*) Hereditas appellatur *thesaurus*, in antitheto ad bona mundana. Vis esse dives? hunc thesaurum quaere. — *ἀκολουθεῖ, sequere*) Tunc non defutura erat institutio ad fidem.

*) *Ea scil. lectio, quam verbis, λέγεις — θεός, utriusque Editionis margo praeferendam innuit, haec est: ἐρωτᾷς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ; εἰς ἐστὶν ὁ ἀγαθός.* Conf. margo Vers. germ., et Michaëlis *Einleitung* etc. T. I. p. m. 224. * E. B.

**) v. 20. *ἐκ νεότητός μου, a juventute mea*] *Lectio, haec omittens, utut minus firma per marginem utriusque Editionis declarata sit, in Versionem german. tamen deinceps, rationibus aliter ponderatis, recepta est.* E. B.

v. 22. *λυπούμενος, tristatus*) quod non posset simul et opes retinere et Jesum sequi. Tristitiam absorpsisset obedientia. — *κτῆματα, possessiones*) bona immobilia. coll. *vende*, v. 24. Huc referuntur *agri*. v. 29.

v. 23. *δυσκόλως, difficulter*) Hic juvenis, cum pedem jam in limine haberet, ob divitias eum retulit. Difficile est diviti, omnia relinquere. [*immo ne facile quidem cogitat de vita aeterna consequenda*. V. §.]

v. 24. *καμηλον, camelum*) quadrupedem. conf. 23, 24. Non rudens filo, sed *foramen acus* opponitur portae.

v. 25. *ἀκούσαντες, audientes*) Scriptura ubique mediam inter praefidentiam et timiditatem ostendit viam. v. 26. 28. 30. 1 Petr. 5, 7. coll. v. 6. 8. — *τίς, quis*) Soliciti erant discipuli vel pro se, quibus alia impedimenta aequae obstatere possent, vel qui spem haberent opum consequendarum: v. 27. vel pro aliis; qui timor multo laudabilior. conf. Ap. 5, 4.

v. 26. *ἐμβλέψας, intuitus*) ad cogitationes territorum discipulorum figendas. Jesus etiam vultu et nutu multa docuit. Hic obtutus imprimis *Matthaeum*, publicanum quondam, commovit. — *εἶπεν, dixit*) summa cum suavitate. — *ἀδύνατον, impossibile*) plus etiam quam moraliter impossibile. — *πάντα, omnia*) Ergo etiam hoc. Omnipotentia divina in regno non naturae solum, sed etiam gratiae et gloriae spectatur. Virtus humanā major est, qua cor humanum a rebus terrenis abducitur. Causa divitum defendi maxime potest apud pauperes et timoratos. — *δυνατὰ, possibilia*) Id singuli cognoscent electi.

v. 27. *εἶπεν, dixit*) animo simplici. — *ἡμεῖς, nos*) non ut ille dives. — *πάντα, omnia*) Opifici pauca sua aequae sunt omnia, ac satrapae multa. — *τί ἄρα ἔσται, quid ergo erit*) Resp. *accipiet*, v. 29. *dabo* etc. c. 20, 4. 2. 7. fs. — *ἡμῖν, nobis*) in regno Dei.

v. 28. *εἶπεν, dixit*) Petrus junctim dixerat, *reliquimus et secuti sumus*. Jesus distincte respondet. nam hoc apostolorum proprium; v. 28. illud, cum aliis commune. v. 29. Ps. 45, 14. — *ὑμεῖς — καὶ ὑμεῖς, vos — et vos*) vos XII. — *ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ, in regeneratione*) Hoc construitur cum verbis sequentibus: nam *sequela Jesu* absolute memorari solet, sine hoc additamento; at *sessionis*, de qua mox, tempus notatur convenienter. Nova erit genesis, cui praeerit Adamus II. ubi et microcosmus totus, per resurrectionem, et macrocosmus, genesin iteratam habebit. conf. Act. 3, 21. Ap. 21, 5. Matth. 26, 29. Conjuncta: *παλιγγενεσία, regeneratio, et renovatio*. Tit. 3, 5. tum erimus *fili*. Luc. 20, 36. Rom. 8, 23. 1 Joh. 3, 2. — *καθίσεσθε, sedebitis*) Medium, de discipulis: de Domino, *καθίστη*, activum. Ineunte iudicio stabunt; Luc. 21, 36. 2 Cor. 5, 10. tum, absoluti omnibus culpationibus, considebunt. 1 Cor. 6, 2. — *θρόνους, thronos*) Thronum Judae *sumsit alius*. Act. 1, 20. De thronis, conf. Ap. 20, 4. — *κρίνοντες, judicantes*) Tempore Iudicium erat Theocratia, de qua vide *Erkl. Off.* p. 553. Sic in millennio priore, sublatis hostibus, recuperatus Israël habebit iudices. Es. 1, 26. Promissio autem apostolis data longius prospicit. — *δώδεκα, duodecim*) Numero tribuum respondet numerus principum, Num. 7, 2. fs. et apostolorum, Ap. 21, 12. 14. — *φυλάς, tribus*) ad quas apostoli primitus erant missi.

v. 29. *καὶ πᾶς, et omnis*) non modo apostoli; de quibus solis non debuerat quaerere Petrus. 2 Tim. 4, 8. — *ἀφῆκεν, reliquit*) Domino

jubente, c. 4, 19. vel per varias vias ita dirigente. — οἰκίας, domus) *) Hoc primo loco ponitur. conf. v. 21. 27. de domo. In enumerandis propinquis Matthaeus et Marcus, c. 10, 29. tenent ordinem amoris, per paria, per gradationem, agris postremo positis; Lucas, c. 18, 29. temporis ordinem. — ἡ γυναῖκα, aut uxorem) salva videlicet lege Mosis. v. 9. Notandus singularis numerus contra polygamiam: nam quae plura esse possunt, ea hoc loco in plurali enumerantur, fratres etc. perinde ut Marc. 10, 29. etiam οἰκία domus in singulari ponitur. Potest aliquis habere plures domos, sed pauci plures habent: ac nemo simul in duabus habitat, quas relinquat. — ἔνεκεν τοῦ ὀνόματός μου, propter nomen meum) propter nominis Christi confessionem et praedicationem. — ἑκατονταπλασίονα, centupla) eadem illa, quae hoc versu enumerantur. coll. Marc. 10, 30. — λήψεται, accipiet) in hac vita: nam futura centuplo et millecuplo uberior est. Luc. 19, 16. 17. Accipiet autem, non politice, ac per manum: sed tamen vere, quoad fideli opus est, et in aliis, quibus fidelis obtingere maxime ea cuperet. conf. Matth. 5, 5. Act. 4, 35. 1 Cor. 3, 22. Impii sunt usurpatores: jus est Dei et heredum ejus. his conceditur, quantum eis salutare est. Verbum accipiet proprius congruit cum ratione mercedis: sed hereditabit dicit quiddam longe uberius. Scriptura expressius copiosiusve loquitur de temporalibus poenis, quam praemiis; et de aeternis praemiis, quam poenis. — ζωὴν, vitam) v. 16. 17.

v. 30. πολλοὶ δὲ, multi autem) Antitheton ad omnis, v. 29. Fortasse etiam juvenis ille ex novissimis ad primos reversurus innuitur. — πρῶτοι, primi) Id in priore hemistichio subjectum est, ut constat ex appositione, πολλοὶ, multi, articulum absorbente: in posteriore, est praedicatum, contra ac capite 20, 16. Itaque hic apophthegma potius proponitur, (quia maxima emphasis est in clausula,) ad spem; uti Marc. 10, 31.: sed c. 20, 16. et Luc. 13, 30. ad timorem. Utrisque locis τὸ multi sermonem facit modalem, et praecipue pertinet ad classem deteriore: nam melior, paucos habet. Primi et ultimi vel differunt genere, ut illi sint, qui salvantur; hi, qui pereunt: vel potius gradu, ut hi quoque salventur, sed multo illis sint inferiores. F. S. Loeferus in Explanazione hujus parabolae subaudit οἷς hoc sensu: Primi erunt ut ultimi, et ultimi ut primi. pag. 106. etc. neque per se incommoda est ellipsis: sed hanc interpretationem non fert contextus in parallelis Marci, qui subsequentem parabolam non habet: et Lucae, qui hanc sententiam alio loco prolatam refert. Innuitur revolutio inter Judaeos potissimum et gentes, coll. c. 8, 10. seqq. Luc. 13, 30. cum anteced. et Rom. 9, 30. seq.

C A P U T XX.

v. 1. Γὰρ, enim) Resp. c. 19, 30. Similis nexus parabolae, c. 18, 23. Petrus docetur verecundiam postulandi, coll. c. 19, 27. et se cum

*) Οἰκίαν, in singulari, ex Parallelis manasse, b. Auctor existimaverat Appar. crit. ad h. l. p. 482; (Ed. II. p. 128.) hinc etiam in Gnomone pluralem numerum praetulit. At in Ed. manual. N. T. gr. d. A. 1753, mutatā sententiā, singulari οἰκίαν, signo β apposito, palmam dedit, congruente deinceps Vers. germ. ad h. l. Hac ratione Observatio in Gnomone statim subsequens eo magis stringit. E. B.

aliis conferendi. Conf. omnino Luc. 17, 5—10. ubi videmus, melius sentire, qui se inutiles servos, quam qui se aliis potiores ferunt.

v. 2. *συμφωνήσας, conveniens*) Cum *operariis* primis magis ex pacto et jure agitur: cum posterioribus magis ex mera liberalitate, etiam in conducendo, sed cum reprehensione otii eorum. v. 4. 6. 7. Otium compensant obedientiâ sine praefinitione mercedis praestita. Dies in XII. horas divisus significat *non* totum tempus mundi aut N. T. quod unius operarii vita nunquam exaequat; *neque*, ut videtur, vitae humanae datum singulis spatium, in quo a vocatione usque ad obitum, alius diutius, alius minus diu laborat: quanquam potuit ante nos aliquis unam horam laborare, et poterit posthac alius prima hora incipere; adeoque hîc etiam valet illud: qualibet hora est quaelibet hora: sed spatium a vocatione prima apostolorum ad glorificationem Christi et adventum Paracleti. Denarius est merces illa omnibus ex aequo proposita, de qua c. 19, 29. 24. in praesenti et futura vita; ejus diversitas diversitati laborum respondens in hac vita non modo non apparet, sed saepe inversa videtur: ideo medium, paritas, sumitur. Vespera est tempus illud, quum quisque multo propius a meta laborum, quam ab initiis eorum abest vel abesse videtur adeoque apud discipulos etiam tempus proximum tum ante abitum Jesu. Suam et alienam vesperam in unum ii momentum conjiciunt, qui se cum aliis comparant. Operarii, omnes vocati; non modo apostoli. Sensui operariorum de toto die affinis est sensus Petri non satis discrete reputantis dissimilitudinem suam et divitis illius. Et tali sensu erga homines maxime notos et aequales quisque tentatur; qui ampliorum habet animam, etiam erga remotiores. — *μετὰ τῶν ἐργατῶν, cum operariis*) Convenit paterfamilias cum operariis, et operarii cum ipso, v. 13. Illud certam mercedem spondet: hoc docet, quid operario satis esse debeat. — *ἐκ δηναρίου, denario*) Haec erat diurna merces, ut fere est hodierno die. *ἐκ* non iteratur versu 13.

v. 3. *ἄλλος, alios*) qui hora I. non comparuerant.

v. 6. *τὴν ὑνδεκάτην, undecimam*) Articulus emphaticus, non positus de hora IX. VI. vel etiam III. — *ἄλλην, totum*) Alibi non poterant operas locare.

v. 7. *ἡμεῖς, nos*) Hoc convenit in gentes.

v. 8. *ὀψίας, vespere*) Allusio praevia ad iudicium novissimum. Vespera vitae singulorum est instar vespere mundi. — *ἀπὸ τῶν ἔσχατων ἕως τῶν πρώτων, ab ultimis ad primos*) Duo genera. nam *primis* accensentur omnes, qui ante undecimam venerunt. v. 9. s.

v. 9. *ἀνὰ, singulatim*) Joh. 2, 6.

v. 10. *οἱ πρώτοι, primi*) Medii, non murmurarunt: nam ii quoque primis se pares factos videbant. Cui invideri potest, is minus invidet. — *πλείονα, plura*) XII. denarios pro XII. horis.

v. 11. *ἐγόγγυζον, murmurabant*) Conf. Luc. 15, 28. seq.

v. 12. *ἔτοι, hi*) Invidia saepe non sibi plus postulat, sed alteri minus vult. invidet non ceteris de hora nona, sexta, tertia, sed de undecima. — *οἱ ἔσχατοι, ultimi*) Sic operarii invidiae causa appellant. — *ἐποίησαν, fecerunt*) Act. 15, 33. — *ἡμῖν, nobis*) Loquitur etiam pro iis, qui intermediis horis venerant, et, si minus totius diei onus, at aestum meridiei tulerant. — *βάρος, onus*) intrinsecus, a labore. — *τῆς ἡμέρας, diei*) totius. — *καύσωνα, aestum*) extrinsecus, a sole.

v. 13. ἐνὶ, uni) qui erat instar ceterorum murmurantium. conf. de uno, c. 22, 41. not. — ἐταῖρος) Hoc dicitur etiam ad alieniores *).

v. 14. 15. τὸ σὸν, ἐν τοῖς ἐμοῖς, tuum, in meis) Antitheton.

v. 14. ὑπαγε, abi) Sic non dicitur ei vel eis, qui circa undecimam horam. — θέλω, volo) Summa hujus verbi potestas. v. 15. conf. not. ad Marc. 12, 38. — τῷ ἔσχάτῳ, ultimo) Repetitur hoc ex oratione murmurantis; sed in singulari, de extremo extremorum. quilibet invidus singulariter uni cuiquam invidet. — σοὶ, tibi) Non repetitur, portanti onus etc.

v. 15. ὁφθαλμὸς, oculus) Ex oculis animus lucet. — ἀγαθός, bonus) Bonus est, qui etiam plus praestat, quam justitia v. 4. infert. Rom. 5, 7.

v. 16. ὕτως, tali modo) Ex parabola infertur iterata, sed quodammodo inversa, conclusio: simulque tali modo limitat sermonem, ut Apoc. 3, 16.: non omnes primi deficiunt, sed tamen omnes se custodire debent, et deficiunt ii, qui sic se gerunt, ut ἐταῖρος sodalis ille. Etiam de intermediis multi in gradus superiores vel inferiores venire possunt. — ἔσονται, erunt) Respectu apostolorum non est praedictio, sed admonitio. — οἱ) Articulus hoc loco (ut ubique; excepta majori per nomen proprium, per pronomen demonstrativum aut personale determinatione,) est nota subjecti, simulque remittit ad c. 19, 30. nec facit universalitatem omnimodam. — πρῶτοι, primi) v. 8. fin. — πολλοί, multi) videlicet primi, qui ipsi multi, c. 19, 30. et praeterea οἱ ἔσχατοι, ultimi. — κλητοί) Κεκλημένος est v. gr. operarius, etiamsi non iret in vineam: κλητός, qui vocationem suscepit. — **) ἐκλεκτοί, electi) exquisiti prae aliis. Videtur hoc loco, ubi primum occurrit, non omnes salvandos denotare, sed horum excellentissimos. vid. Franckii *Sonnt. und Festtags-Predigten* p. 431. s. W. Wall. not. crit. p. 27.

v. 17. ἀναβαίνων, ascendens) Iter valde memorabile, in quo magni et varii motus animorum exstiterent. — παρέλαβε, assumpsit) Rem proposuit, non ut sermone quotidiano, sed solennius. [in hac tertia denunciatione. V. g.] Praecedentium relationum de Passione instante altera post confessionem discipulorum, altera post transformationem in monte (quae universalem operum Ejus admirationem comitem habuit) facta fuerat: tertia nunc, reliquis sollemnius, sponte accedit. Harm. p. 452.]

v. 18. 19. παραδοθήσεται· παραδώσεσι, tradetur: tradent) Grave verbum. Luc. 23, 25.

v. 18. ἀρχιερεῦσι, pontificibus) Appellatio haec videtur tum valde communis fuisse. — γραμματεῦσι, scribis) quorum erat scientia; uti pontificum, sententia.

v. 19. τοῖς ἔθνεσι, gentibus) id est, genti romanae, principi ceterarum. — ἐμπαῖσαι, illudendum) Magna ignominia! Passionem semel iterumque praedixerat minus definite: nunc flagella, crucem etc. exprimit, uti c. 26, 2. summam, crucem.

*) ἐν ἀδικίᾳ σε, non injuria te afficio] Deum laedere, pravum est; sed pejus etiam, a DEO laesum se putare; idque opinione frequentius evenit. V. g.

**) ὀλίγοι, pauci] qui, merae gratiae adhaerentes, plus honoris Domino deferunt, quam ferventissimi operarii. V. g.

v. 20. τότε, tunc) valde alieno tempore. — *) προσκυνῶσα, adorans) Ex adoratione et ex sermone feminae patet, magnam penes eam fuisse existimationem de majestate Jesu, sed non magnam scientiam. — τι, aliquid) Indefinite petebat aliquid, ut solent, qui repulsam agnoscunt non fore injustam. 1 Reg. 2, 20.

v. 21. **) ἵνα καθίσωσιν, ut sedeant) Videtur illa provocare ad promissionem c. 19, 28. de XII. thronis: et promissionis ad filios suos specialius applicandae ansam sumsisse ex appellatione filiorum tonitruui. Marc. 3, 17. not. — ***) υἱοὶ μου, filii mei) Nil huc pertinebat necessitudo naturalis. — δεξιῶν) Τὰ δεξιὰ, passim, dextra manus, pes, latus. Alios antea Jesus habiturus erat a dextris et sinistris, c. 27, 38. — εἷς, unus) Credibile est, ordini discipulorum in officio respondere ordinem eorum in gloria.

v. 22. εἶπεν, dixit) graviter, cum misericordia. — ὑμεῖς οὐκ οἴδατε, non nostis) Nescitis, quid sit gloria mea: quid sit sessio a dextris et sinistris: quibus conveniat: et quid praerequiratur. — τι αἰτέσθε) quid sit, quod petitis. [Id nosse oportet, qui petere vult. V. g.] — δύνασθε) Respondet filiis: potestisne? habet animus vester hanc virtutem? — τὸ ποτήριον, poculum) Etiam de baptismo sermo est apud Marcum. vid. cap. 10, 38. 39. not. Apud Matthaeum, incisum de baptismo alii habent, alii non habent. †) — ὃ ἐγὼ, quod ego) Jesus jam tum habitabat in sua passione, et ex ea promit sermonem. Atque ipsum, non modo decem condiscipulos, quasi praevertebat oratio duorum: quos ad subsequendum adigit. — δύναμεθα, possumus) Ne hoc quidem satis norant, quid responderent. fert tamen Dominus illos, et confessionem eorum accipit. [ea, quae captum ipsorum tum superabant, deinceps in eis perfecturus. V. g.] conf. c. 26, 39. 37.

v. 23. τὸ μὲν ποτήριον, poculum quidem) Locum huncce, cum parallelis, singulari industria tractavit Thomas Gatakerus lib. I. Adversar. miscell. c. 3. unde praecipuos nervos sumemus. — καθίσαι, sedere) Erunt ergo certe, qui sedeant a dextris et sinistris Christi. — ἀλλ' οἷς, sed quibus) Hac sive oppositione, sive exceptione (nam res eodem recidit) non negat Jesus, suum esse dare, vid. Ap. 5, 21. sed limitat, declaratque subjectum, cui daturus sit, et tempus ordinemque; omnia, ut solet, ad Patrem referens. Non dedit Jesus, antequam, passione exantlata, Ipse ad dextram Patris consedisset: neque terrenum est regnum, in quo dat: neque dat iis, qui nondum passi sunt. Itaque sub ipsa repulsae specie promittit Jacobo et Johanni.

v. 24. οἱ δέκα, decem) In his ingenuus evangelista. — ἡγανάκησαν, indignati sunt) Verebantur, ne sibi aliquid detraheretur. [Similem disceptionem, in ultima coena obortam, Lucas refert c. 22, 24. Harm. p. 433.]

*) ἡ μήτηρ] Sollicitae matris prius omnino, quam filiorum animum cogitatio ista subiisse videtur: atque in ipsa etiam supplicatione interpretis ea vicem gessit. Harm. p. 433.

**) τι θέλεις, quid vis] Ipse Salvator non festinanter agit in promittendo. V. g.]

***) οἱ δύο] Admodum opportune loqui sibi videbatur. V. g.

†) Attamen v. seq. incisum istud de baptismo lectionibus firmioribus annumerat margo Ed. 2. quam hoc versu. E. B.

v. 25. *προσκαλεσάμενος, advocans*) Ergo indignationem habuerant, Magistro non praesente. Ex professo eos corrigit. — *οἶδατε, nostis*) Ideo putatis, similem esse rationem regni Messiae. — *κατακυριεύουσιν· κατεξουσιάζουσιν*) Κατὰ in his compositis significationem intendit; (vid. LXX. Gen. 1, 28. Ps. 72, 8.) et h. l. praescindit ab usu potestatis legitimo et abusu frequenti. — *οἱ μεγάλοι, Grandes*) consiliarii, ipsis saepe dominis imperantiores.

v. 26. *ἐχ' ἔγωγς, non sic*) Potestatis civilis usum atque exercitium omne istic interdici prorsus eis, ad quos verba haec spectant, mihi neutiquam fit verosimile: et minus multo, praelationem omnem et imparitatem inter suos vocibus illis Dominum Christum sublatum ire voluisse, si quidem et gradus inter eosdem diserte agnoscit ipse, quibus alii tanquam majores minoribus praeficiantur. Luc. 22, 26. tum et ipsum se eis *ὑπόδειγμα* proponit. ib. v. 27. Matth. 20, 28. Non magis ergo Christus interdicto isto suorum in se invicem quorumvis, quam sui ipsius in suos potestati quicquam detraxit. Gatakerus: satis hierarchice. — *ἐν ὑμῖν, in vobis*) Haec christianos quosvis, tam principes, quam et plebejos spectare videntur. idem. Christus docet, aliter habere se regnum suum, quam seculi istius regna se habeant. in istis enim dignitates externas, principatus, satrapias haberi, quae in eos etiam, quos honore afficere volunt, conferre pro libitu suo reges consueverint: ceterum in regno suo nihil hujusmodi reperiri: non quod in ecclesia Christi atque inter christiani nominis professores ista aut non sint aut non licite usurpentur, sed quod ad regnum Christi spirituale, ad quod suos invitat, non pertineant, nec proveniant inde. proinde non esse, cur ipsum sectando, istiusmodi sibi quisquam spondeat praefecturas: neque enim tale quippiam cuiquam se polliceri, cum nec usurpet aut exerceat ipse: suis se non dignitatum secularium dilargitorem, sed humilitatis et modestiae spiritualis exercendae autorem doctoremque tam praxi quam praecepto profiteri. ad hanc igitur, (ambitione omni prorsus amota,) cujus ipsum pro exemplo habeant, componant se ipsi, suos monet universos. idem. — *μέγας, magnus*) magni regis minister.

v. 27. *πρῶτος, princeps*.

v. 28. *ὥσπερ, sicut*) Summum exemplum. — *διακονῆσαι, servire*) Rom. 15, 8. — *καί, et*) Gradatio. — *δῆναι, dare*) sicut datur pretium pro emtione. — *τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, animam suam*) id est, se ipsum. Gal. 1, 4. 2, 20. — *λύτρον, pretium redemptionis*) Gall. *ransom*. — *ἀντὶ πολλῶν, pro multis*) Magnum ministerium et valde demissum. Illud, pro quo pretium datur, quodammodo desideratius est ei, qui pretium dat, quam pretium ipsum. Et multis, non solum universis, sed etiam singulis, se impendit Redemptor.

v. 9. *ὄχλος, turba*) quae fuerat in ea urbe. [ac deinceps regio introitui interfuit. V. g.]

v. 30. *δύο, duo*) Marcus unum commemorat Bartimaeum, insigniorem: cap. 10, 46. *) ut mox Matthaeus asinam et pullum; Marcus

*) Eundemque Lucas c. 18, 35. innuit, qui transponendae historiae occasionem exinde habuit, quod coecorum alter, Jesu Hierichuntem intrante, in via notitiam divini hujus medici acquisivit. Sal-

pullum solum, ejus potior usus erat. Lucas, c. 24, 4. duos angelos, qui apparuere; Matthaeus et Marcus unum, qui verba fecit.

v. 31. οἱ δὲ, *illi vero*) Non sunt audiendi, qui perversum pudorem aut decorum noxium inculcant.

v. 32. τί, *quid*) In precibus debemus interdum petitiones speciatim exprimere.

v. 34. σπλαγχνισθεῖς, *misertus*) Misericordia Jesu, de omni humana miseria. — ἡκολούθησαν, *secuti sunt*) cum multis, c. 21, 8. sine hodego.

C A P U T XXI.

v. 1. Καὶ ὅτε, *et quum*) Ab hoc loco actiones et certamina Jesu Christi copiose, magno consensu, describunt evangelistae. — εἰς) ad urbem, in quam videlicet erant ingressuri. — τότε, *tunc*) non prius. Vectura mysterii plena innuitur. Toties urbem intrarat Jesus *); nunc in hoc ultimo itinere, ejusque fine, semel equitat, urbis videlicet regiae (c. 5, 35.) possessionem solenni modo capiens, non in aliquot modo dies, sed illius regni (Marc. 11, 10.) causa, quod sub illos dies erat instituturus. Luc. 24, 47. 1, 33. Zach. 9, 10. fin. cum toto illo contextu.

v. 2. ἀπέναντι) ante oculos. — εὐθέως, *statim*) Sic quoque v. 3. Omnia facilia Domino. — δεδεμένην, *ligatam*) jam quasi paratam. — πῶλον, *pullum*) Pullus neminem antea vexerat: Jesus nullo ante jumento, nisi forte in tenerrima aetate, vectus erat. Ex vico sumsit asinam, in viam brevem.

v. 3. ὁ κύριος, *Dominus*) Jesu dediti erant, quorum erat asina. **) — δὲ, *autem*) Id est, non multis verbis opus erit vobis. — ἀποσέλλει, *mittit*) Praesens, ob eventum certum et celerem, animo jam ad mittendum parato. conf. Marc. 4, 29. εὐθέως ἀποσέλλει τὸ ὄρεπανον. c. 11, 6. ἀφῆκαν.

v. 5. εἰπατε, *dicite*) Hic locus exemplo est, multos sermones apud prophetas accipi debere, non solum ut ab illis dictos, sed ut ab apostolis dicendos. Exstat hoc Es. 62, 11. cetera apud Zachariam, quem a potiori parte Matthaeus citat: etenim *gaude* ita suppletur. Tempore complementi *dicendum est*: tum laetitia sua sponte existit. Zach. 9, 9. LXX. χαῖρε σφόδρα θύγατερ σιών, κήρυσσε θύγατερ ἱερουσαλήμ· ἰδοὺ — σοὶ δίκαιος καὶ σωζων αὐτός· πρᾶϋς καὶ ἐπιβεβηκώς ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλον νέον. — τῇ θυγατρὶ σιών, *filiae Sion*) i. e. per synecdochen, Hierosolymis. — βασιλεὺς σου, *rex tuus*) idem-

---

vator dum apud Zachaeum pranderet vel pernoctaret potius, Bartimaeo coecorum alter, quem Matthaeus adjungit, interim associatus est. Harm. p. 434. s.

*) Intrarat nimirum 1) in infantia, Luc. 2, 22. 2) in pueritia, l. c. v. 42. 3) in tentatione, Luc. 4, 9. 4) in festo paschali, Joh. 2, 23. 5) ad diem Pentecostes, Joh. 5, 1. 6) durante scenopegia, Joh. 7, 10. Haec, ad Passionem, migratio septima denique fuit. Solenni vecturâ in urbem factâ de die in diem ivit rediitque, donec ineunte feria sexta laqueis constrictus introduceretur, educendus ante meridiem in locum Golgatha. Harm. p. 443. s.

**) *χρεῖαν ἔχει, opus habet*] Tanti Domini quanta egestas! V. g.

que sponsus. — σοι, tibi) tuo commodo. — *πραῦς καὶ, mansuetus* *) et) Saepe eadem res uno loco verbis propriis et metaphoricis exprimitur. Equus, jumentum bellicum, quo non est usus Rex pacis. Zach. 9, 10. Olim utetur, Apoc. 19, 11. — ὄνον, *asinum*) non, *asinam*. Hebr. דומרי. — υἱὸν ὑποζυγίου, *filium subjugalis*) qui tamen nondum ipse jugum subierat. Pullo vectus est, asinā item usus, pulli comite.

v. 6. καὶ ποιήσαντες) et cum fecissent.

v. 7. ἐπεκάθισεν, *insedit*) decore, ministrantibus discipulis. Luc. 19, 35. Persarum reges non tam conscendebant equos, quam iis imponebantur. vide Brisson. — ἐπάνω αὐτῶν, *super eos*) et quidem super pullum. Marc. 11, 2. s. Joh. 12, 14. 15.

v. 8. ὁ) Populus autem, qui plurimus erat. — ἐν τῇ ὁδῷ, *in via*) non modo κατὰ τὴν ὁδόν. nam Lucas, *substraverunt*. c. 19, 36. — κλάδεις, *ramos*) Judaeis aliisque populis solemne erat, laetitiam publicam ramis arborum decisis ostendere.

v. 9. **) ὡσαννὰ) נא הושיעה נא Ps. 118, 25. LXX. ὦ κύριε σῶσον δὴ· ὦ κύριε εὐλόωσον δὴ. Conjugata: ἰησοῦς, v. 11. נרשע Zach. l. c. et ὡσαννά. — τῷ) Hosanna, inquit, quod a prophetis praescriptum est, canimus Filio David. Valde cum hoc ingressu congruit, quod Isidorus Clarius a Judaeo quodam se didicisse ait, verba haec, *Hosanna, Benedictus qui venit* etc. a sacerdotibus dici solita fuisse, cum *victimae* offerebantur immolandae. Adeoque frequens erat formula *Hosanna*, ut etiam fasciculos in festo Tabernaculorum gestari solitos ita appellarent. — εὐλογημένος — Κύριε) Sic LXX. Ps. 118, 26. qui psalmus erat pars *Hallel* sive hymni paschalis, quem paucis post diebus erant recitaturi. — ἐν ὀνόματι, *in nomine*) Constr. cum *benedictus*, juxta accentus Hebr. — ἐν τοῖς) Juva Tu, qui es in altissimis.

v. 10. λέγουσα, *dicens*) ex admiratione. — τις, *quis*) In magno concursu non statim conspicitur princeps: nec soliti erant videre Jesum aliter ac pedibus iter facientem.

v. 11. ὁ προφήτης, *propheta*) Primum Jesus ut propheta est agnitus, deinde ut sacerdos et rex. — ὁ ἀπὸ ναζαρετ, *Nazarenus*) Solennis erat haec appellatio.

v. 12. ἐξέβαλε, *ejecit*) ***) tamen *mansuetus*, v. 5. Primo tempore purgavit Jesus templum: Joh. 2, 14. redierunt autem profani. nunc extremo tempore iterum purgat, quamvis paulo post cessaturum, templum. c. 23, 33. — πάντας, *omnes*) Magnum miraculum. Multi milites non ausuri fuerant. — τῶς) Voluerant commodissimam facere cultus publici, praesertim circa pascha, rationem: sed paulatim longius progressa videtur fuisse licentia. — ἐν τῷ ἱερῷ, †) in

*) Haec ipsa virtus filiae Sion et Regem suum et nuncium de adventante Rege adeo amabilem reddit. V. g.

**) οἱ προάγοντες — ἀπολαύοντες, *praecedentes — sequentes*] Quorum illi ex urbe obviam iverant; hi ad Jesum vel Hierichunte vel alibi locorum in transitu se congregarant. V. g.

***) Ejectio haec non ipso isto gratiae laetitiaeque pleno die facta est, sed oculorum *mutui* (cujus Marcus c. 11, 11. meminit) quum parere homines detrectarent, severiora justissimae indignationis specimina postridie Dominus exhibuit. coll. Marc. l. c. v. 15. *Harm.* p. 447.

†) Lectionem pleniorē, ἐν τῷ ἱερῷ τῷ θεῷ, quam pro sequiori declarare.

templo) et quidem in parte ejus extrema, atrio gentium: ubi *gentium* erat *orare*. Marc. 11, 17.

v. 13. ὁ οἶκός μου — κληθήσεται ὑμεῖς δὲ αὐτὸν ἐποιήσατε σπήλαιον λησῶν) LXX. Es. 56, 7. ὁ γὰρ οἶκός μου — κληθήσεται πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. Jer. 7, 11. μὴ σπήλαιον λησῶν ὁ οἶκός μου; — προσευχῆς, *precum*) *Oratio*, magna pars cultus publici. 1 Reg. 8. Ideo *preces* ponuntur ante *ministerium verbi* apostolicum. Act. 6, 4. Synagogae quoque erant *docendi* officinae, nec tamen non domus *precum*. In templo praevalebat munus *precandi*, in his munus *docendi*. — σπήλαιον λησῶν) *speluncam latronum*) Severa appellatio, eaque proverbialis: de loco, qui omnes improbos et omnia profana admittat. non dicit, *forum*. In spelunca latrones non tam obvios violant, quam ipsi nidulantur.

v. 14. ἐν τῷ ἱερῷ, in templo) Verus templi usus; ab adversariis, abusus tolerantibus, impugnatus. Nemo alius in templo miracula edidit: Messiae hoc erat.

v. 15. τὰ θαυμάσια; *mirabilia*) v. 12. 14.

v. 16. ἀκούεις, *audis*) Hypocritis, quicquid non quotidianum et tralatitium est, nimium est. — *) θηλαζόντων, *lactantium*) qui etiam *trimi* esse possunt. 2 Macc. 7, 28.

v. 17. αὐτὸς, *illos*) perversos.

v. 18. ἐπείνασε, *esurivit*) rex ille gloriae. v. 5. Miranda exinanitio.

v. 19. μίαν, *quandam*) unam illo loco. — ἦλθεν, *venit*) ut via ferebat. Ficus videtur stetisse in loco communi. Communitas Jesu in vietu. Joh. 4, 6. 7. — ἐπ') *juxta*. **) — λέγει, *dicat*) Eo ipso occurrit offensioni, si quis miratus esset Domini famem et accessum ad arborem fructu carentem. Maxima humanitatis et deitatis indicia uno tempore edere solitus est. Joh. 11, 55. 40. ***) — μηκέτι, *post-hac non*) V. T. multa habet miracula ad poenam: evangelica historia, in extremo, hoc ferme unicum. conf. c. 8, 52. not. — καρπὸς, *fructus*) Itaque succum posthac non erat acceptura frustra. Talis.

rat Ed. maj., *lectioni textus aequalem fere judicat margo* Ed. 2. et Vers. germ. E. B.

*) *νηπίων*] Qui mundo infantes adhuc videntur, apertum tamen os divinitus habere possunt. Parvulos adultiorum verba intercepisse h. l. existimaveris, coll. v. 9. neque tamen res coram Deo non pretiosa fuit. Probitatis exemplo alter alteri modo ne desit: reliqua, immo vero omnia, curabit Dominus. V. g.

**) *εἰ μὴ γέλλα μόνον*] Praestat nihil omnino, quam *folia* duntaxat, repraesentare. Cogita, homo, cujus tu generis arbor sis. V. g.

***) Talia sunt v. g. Tenuis nativitatis conditio: Angelorum testimonium; | Circumcisio: nomen Jesu; | Purificatio: Hymni Simconis et Annae; | Habitatio Nazarena: Vaticinii complementum; | Obsequium erga parentes: Specimen generosae gravitatis in puero duodecennali; | Baptismus; | Johannis protestatio, responsio Jesu decenterissima; | Vox coelestis, Spiritus DEI descendens; | Fames et Tentatio: Ministerium angelorum; | Indicium Passionis: Transformatio in monte; | Didrachma in Capernaum: Declaratio de filiorum libertate, miraculum in pisce et numo; | Pedilavium: Magister et Dominus; | Captivitas: Ego sum!; | Crux: Regia Inscriptio; | Mors et Sepulcrum: Miracula, cum testimonio Centurionis. *Harm. ev.* p. 455.

poena Judaeorum. Luc. 13, 6. Exemplum, quid sit *maledictio*. — *ἐξηράνθη, arefacta est*) mutatio habitu etiam externo, foliis marcescentibus vel etiam defluentibus.

v. 21. *ἀποκριθεὶς, respondens*) Saepe Jesus discipulos ab admiratione miraculorum duxit ad salubriora. Luc. 10, 20. — *πίσιν, fidem*) Fidei natura declaratur ex opposito, quod est *dubitatio*. — *τῷ ὄρει τῷ, monti huic*) v. 1. Sermo proverbialis. — *θάλασσαν, mare*) remotum ab Hierosolymis. Talia si minus adhuc impleta sunt, posthac impleri possunt.

v. 22. *αἰτήσητε ἐν τῇ προσευχῇ, petieritis in precibus**) Marc. 11, 24. Miracula facta per *preces* fidelium. — *λήψεσθε, sumetis*) tanquam beneficium. sic, *illi*. Marc. 11, 23. 24.

v. 23. *προσῆλθον, accesserunt*) Solennis erat quaestio: quae causam dabat elenchi finalis. — *οἱ ἀρχιερεῖς, pontifices*) Suum jus violari putabant. — *λέγοντες, dicentes*) Scepticismus morosus adversariorum nunc demum diplomata flagitat, cur Filius heres de vinea curet. v. 37. 38. Putabant, Jesum docere non vocatum, qui neque sacerdos esset, neque levita. — *ποιᾶ, qua*) coelesti, an humana? — *ταῦτα, haec*) Ref. ad *docenti*. add. Marc. 11, 27. **)

v. 24. *ἀποκριθεὶς, respondens*) Methodus apta respondendi tentantibus. — *ἐρωτήσω, interrogabo*) Sic quoque c. 22, 41. *Fal-luntur sane interpretes, qui Christum nihil quaesivisse volunt, quam adversariorum silentium*. Moshem. Or. de Christo unice Theologis imitando p. 17. — *ἓνα, unum*) postquam vos me et nunc et saepe interrogastis: eumque conjunctum cum vestra interrogatione. Johannes citra vocationem humanam potuit esse propheta et fuit: ergo etiam Jesus. Si agnovissent baptismum prodromi; agnovissent potestatem Christi: sed quia illum non agnoverant, v. 32. non poterant in Christum credere, neque erant digni, quorum fastidio et diffidentiae projicerentur ulteriora. Habenti datur: a non habente aufertur.

v. 25. *τὸ βάπτισμα, baptismus*) id est, tota ratio. confer. mox, *non credidistis*. — *ἐξ ὐρανό, ex coelo*) id est, ex Deo. Metonymia *εὐλάβειαν* habens. — *διελογίζοντο, cogitabant*) Mens mala est, quae de re divina non spectat veritatem, sed assumit, quod commodum est. — *αὐτῷ, ei*) testanti de me. Quicquid ex coelo est, fide dignum est.

v. 26. *φοβούμεθα, timemus*) Nolebant metum profiteri. — *τὸν ὄχλον, turbam*) Vix erat populus eo statim, quo verebantur mali antistites, progressurus: magno tamen Johannis studio flagrabat. Et solebant ex repentino zelo impetere summa vi eos, qui nefanda aut loquebantur aut loqui videbantur. — *προφήτην, prophetam*) *coelitus* missum. id quod diu non acciderat.

v. 27. *οὐκ οἶδαμεν, non novimus*) Coacta confessio ignorantiae turpissimae. [*in qua tamen superbi refugium quaerere maluit interdum, quam veritati victas dare. Illaqueatus est Improbus*. V. g.] — *οὐδέ, neque*) Repulsa rara, justa. qua ipsa Jesus *ἐξουσίαν potestatem* suam divinam probat. [*Non habenti plura dari non convenit*. V. g.] — *ὑμῖν, vobis*) infidelibus, non discendi causa in-

*) Eadem est fidei ad preces, quae ignis ad flammam relatio. V. g.

**) *τις, quis*] ex archisacerdotum aliorumve procerum ordine. V. g.

terrogantibus. Ansam agnoscendae potestatis praebuit. c. 22, 45. Saepe dixerat prius.

v. 28. *) *τέκνα δύο, filios duos*) Specimen duorum generum. **) — *προσελθών, accedens*) comiter. — *τῷ πρώτῳ, ad primum*) qui alterum anteibat. v. 31.

v. 30. *τῷ ἑτέρῳ, ad alterum*) qui alia ratione dicitur *major natu*, Luc. 15, 25. — *ὡσαύτως, similiter*) eodem utique animo. Aequitas vocationis. — *ἐγώ, ego*) scil. *eo, ὑπάγω*. conf. *ecce ego*, Act. 9, 10. *ego*, scil. *sum*. Jud. 13, 11. — *κύριε, domine*) Conf. c. 7, 22.

v. 31. ***) *εἰς, in*) vel, *quod attinet ad regnum coelorum*.

v. 32. *ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης, in via justitiae*) *Via justitiae* plus dicit, quam *via justa*. — *τελιῶναι, publicani*) injusti. — *αἱ πόρναι, meretrices*) impudicae. Quaeri potest, an hae, atque adeo mulieres omnes, itemque infantes, baptizati fuerint a Johanne. coll. Act. 16, 15. — *ὃ μετεμελήθητε*) *non mutastis sententiam*. — *ἔσθρον, postea*) conspecto illorum exemplo.

v. 33. *οἰκοδεσπότης, paterfamilias*) habens familiam copiosam. — *ἀμπελῶνα, vineam*) Ecclesia judaica. [*Mosis tempore plantata*. V. g.] — *φραγμὸν, sepem*) Lex. †) — *ληνὸν, torcular*) Jerusalem. — *πύργον, turrem*) Templum. v. 23. — ††) *ἀπεδημῆσεν, peregre abiit*) Innuitur tempus divinae taciturnitatis, ubi homines agunt pro arbitrio. c. 25, 14. Marc. 13, 34.

v. 34. *ὁ καιρὸς, tempus*) Conf. Joh. 4, 35. Hic quoque latet causa, cur non citius venerit Messias. — *τοῖς δούλοις, servos*) *Servi* sunt ministri extraordinarii, majores: *agricolae*, ordinarii. [*quorum isti ab his male ut plurimum accipiuntur, de quieta possessione sua interpellari se videlicet aegre ferentibus*. V. g.] — *τοὺς καρπούς, fructus*) subaudi, *patrisfamilias*, an potius, *vineae*.

*) *τί δὲ ὑμῖν δοκεῖ, quid autem vobis videtur*] Quaestioni de Baptismo Johannis postquam immittere se Judaei detrectassent, Salvator cum Johanne seipsum defendit, incredulitatem antistitum corripiens. Harm. p. 460.

**) *In Dialogo, quem Niceae Athanasius cum Ario habuisse fertur, primus filius ad Judaeos, alter ad gentes adplicatur*. Vid. App. Crit. Ed. II. p. 131. E. B.

***) *ὁ πρῶτος, prior*] Splendidis verbis, opere destitutis, praestat sine verbis opus: itemque praestat subsequi laudabile exemplum, quam prorsus facessere. V. g.

†) *Mutato paululum schemate sepem pro discretionem populi ab omnibus terrae gentibus, connotatā divini contra eas tutelā; torcular pro sacerdotum ordine; turrem pro Regno declaravit b. Auctor*, Vers. germ. not. ad h. l. *Neque tamen ex hac priorum posteriorumve cogitationum differentia concludendum existimem, talia in Parabolis pro inanibus fosculis haberi debere. Aenigmatis partes, utut abstrusiores, non sunt otiosae*. Conf. quae dicenda erunt ad c. 22, 11. not. E. B.

††) *ἐξ ἰδίου αὐτῶν*] Haec est Potestatis ecclesiasticae ratio. Vineae elocata est agricolis. Qui officiis vel politicis vel ecclesiasticis praesunt, pro arbitrio suo ii quidem agere possunt et privatis commodis, quasi vineae possessores, consulere; possunt servos Domini male tractare; possunt Ecclesiae jura pro lubito suo petulanter detorquere; ipsumque adeo heredem non jam interficere quidem, sed suo tamen loco extrudere aliquantisper possunt. At, Visitationis tandem tempus adventat. V. g.

v. 35. ἔδειραν) LXX, pro *ἡσπερ pellem detraxit*, saepius ἐκδέρω, δέρω semel ponunt; aliter nunquam. Vetus Onomast. *Excorio, ἀποδέρω*. At δαίρω, verbero, Arrianus l. 3. Epict. c. 19. et 22. Unde aperte differentiam verborum statuunt Suidas et Favorinus. Quin etiam Hesychius, δειραντες, ἐκδειραντες· ἔδειραν, ἐξέδειραν, ἐξεδερμάτησαν. Veruntamen Glossae veteres, δέρω, τύπτω. Aristophanes in Vespis, ἢ δέδοκται μοι δέρεσθαι καὶ δέρειν δι' ἡμέρας, ubi interpretes, δέρεσθαι δὲ καὶ δέρειν ἀντὶ τῷ τύπτεσθαι. Nempe verba κεφαλαιόω, τραχηλίζω, γαστριζώ, et sic δέρω, latam vim habent, caput, collum, ventrem, cutem multandi, vel penitus auferendo, vel caedendo. Recentiores Graecos fuga amphiboliae vel δέρω, vel δαίρω, et inde hoc loco ἔδηραν, scribere hortata est. — ἔδειραν· ἀπέκτειναν· ἐλιθοβόλησαν, verberarunt: occiderunt: lapidarunt) Gradatio. secundi gradus species atrox est tertius. conf. Marc. 12, 3. s. Luc. 20, 10. fs. ubi plures gradus intermedii ponuntur.

v. 36. *) πλείονας, plures) potiores. ut Hebr. רבים. Potiores, numero certe, et sine dubio etiam virtute, potestate etc. Incrementum vocationis non est indicium fidelioris populi.

v. 37. ὕστερον, postremo) Hebr. 4, 1. — ἐντραπήσσονται, reverebuntur) Exprimitur, quid facere debuerint.

v. 38. ἐσιν, est) Heredem nosse poterant; et tamen jus ejus impugnabant. — δεῦτε, ἀποκτείνωμεν αὐτόν) Sic LXX. Gen. 37, 20. — κατὰσχωμεν, oblineamus) sic putarunt, occiso Christo. c. 27, 63. s.

v. 39. ἐξέβαλον καὶ ἀπέκτειναν, ejecerunt et interfecerunt) Marcus, interfecerunt et ejecerunt. Jesum et ante necem, negato ejus jure, v. 23. reprobarunt, praesertim ethnico judici tradentes; et post necem, etiam sepulturam infestantes. c. 27, 63. fs.

**) v. 41. κακοὺς κακῶς, malos male) Talio. male: respectu miserorum et malorum colonorum. conf. Hebr. 10, 29. *pejore*. — ἐκδώσεται, elocabit) In ecclesia ex gentibus collecta ministri et curatores magna utuntur libertate. Idem verbum, v. 33. — καιροῖς, temporibus) diversis. — αὐτῶν, illorum) Ref. ad fructus. v. 34.

v. 42. ἐν ταῖς γραφαῖς, in scripturis) Unum est volumen, quod scripturae et libri nomen meretur: ceteri eatenus aestimari merentur, quatenus ad intelligentiam unius hujus libri et ad obedientiam ei exhibendam faciunt, et ad illum archetypum conformantur. — λίθον — ὕμῶν) Sic plane LXX, Ps. 118, 22. 23. Psalmus, qui hīc citatur, erat notissimus. v. 9. not. (Conf. c. 26, 30.) — ἀπεδοκίμασαν, reprobarunt) ne pro lapide quidem idoneo, dignoque ecclesiae membro, habuerunt. — ἐγένετο, factum est) Id agnoscitur ex magnitudine rei et ex dissensu aedificantium. — αὐτῇ) Femininum pro neutro, hebraice: haec, scil. res, Ps. 102, 19. *היא* LXX, αὐτῇ. Ps. 119, 50. 56. Jud. 15, 7. 24, 3. ἐγενήθη αὐτῇ. 1 Reg. 3, 48. — καὶ ἔστι, et est) *היא* scil. *אבן*. Lapis ipse est mirabilis. — θαυμασῇ, mirabilis) propter tantam gloriam. Femininum ponit evangelista, quia noluit LXX deserere. — ἡμῶν, nostris) credentium. [1 Petr. 2, 7.]

*) πάλιν ἀπέστειλεν ἄλλας] Servos priores mediorum temporum, quae Regum dicuntur, Prophetas habueris; posteriores eos, qui circa Captivitatem Babylon. floruerunt. V. g.

**) v. 40. ὅταν ἔν ἐλθῇ] Factus est hic adventus in vastatione Hierosolymorum. V. g.

v. 43. αὐτῆς, ejus) regni. [Si vel bona sis arbor, fructus tuus non est, sed vineae. Rom. 11, 17. V. g.]

v. 44. ὁ πεσὼν, qui cadit) Is cadit super hunc lapidem (Christum exinanitum,) qui offendit non credendo, dum praedicatur evangelium: super eum autem cadit lapis, (Christus exaltatus,) qui adventu ejus ad iudicium improvise obteritur. Utrumque accidit Judaeis maxime, et gentibus. 2 Thess. 1, 8. Dan. 2, 34. 45. — λιμνήσει) Λιμνᾶν dissipare, ut palea ventis traditur. vid. LXX int. apud quos hoc verbo exprimitur Hebraeum שער Job. 27, 21. et חסא Dan. cap. cit. v. 44. et decies, חסא.

v. 45. *) λέγει, dicit) Sentiebant, nondum omnia dixisse Jesum. cap. 22, 1.

C A P U T XXII.

v. 1. Ἀποκριθεὶς, respondens) Respondet non modo qui rogatus est, sed cui causa loquendi est data. — πάλιν, iterum) Refer ad parabolas. — ἐν παραβολαῖς, in parabolis) eo consilio, ut plures proferret.

v. 3. καλέσαι τοὺς κεκλημένους, vocatum vocatos) Vocatio prima et secunda: ante nuptias, ipso nuptiarum die.

v. 4. ἄριστον) Prandium, respectu Judaeorum, primo tempore N. T. sed coena, respectu sanctorum, in consummatione ipsa conubii spiritualis. Ap. 19, 9. **) Historiam ecclesiae ab uno temporum ad alterum complectitur haec parabola. — ἡτοίμασα, paravi) Dei, non nostra facultate, constat salus nostra. — σιτισα, altitia) Vocabulum generale. — πάντα, omnia) Nam multa sunt praeter tauros et altitia. — δεῦτε, venite) illico.

v. 5. ἀμλήσαντες, negligentes) Hoc jam plus, quam illud, non volebant venire. Oportebat intelligere, Act. 7, 25. et vigilare. — ἀπῆλθον, abiverunt) relicta etiam urbe: quae ideo incensa, v. 7. Qui vocationem non admittit, ea etiam, quae habuerat, amittit. — ἴδιον αὐτοῦ, proprium: suum, Suitas. — ἀγρόν, ἐμπορίαν: agrum, mercaturam) Bonis immobilibus alius, alius mobilibus districti: alius per falsam αὐτάρκειαν, alius per cupiditatem acquirendi detentus.

v. 6. λοιποὶ, reliqui) qui non volebant videri neglexisse. [et qui nec agrum colebant nec mercaturam. Ii videlicet, qui impe-

*) περὶ αὐτῶν] tanquam agricolis et architectis. V. g.

**) Quoniam enim vocabulo γάμος quodcumque solenne convivium ex Scripturae stilo innui quandoque, facile largiamur: hoc tamen loco significatum istum generatorem obtinere, ex eo quod Sponsae mentio desideretur, confidentius justo alicubi concluditur. Scilicet c. 25, 1. fs., ubi Sponsus bis semel memoratur, Sponsae itidem ne verbulo quidem inferitur mentio. Et analogiam textuum Matth. 22, 2. 15. coll. Apoc. 19, 9. 20. strictiorem h. l. significatum requirere, prorsus mihi persuadeo. Neque nullius momenti existimem in eo esse, quod vox γάμος in una ista parabola octies repetitur, et semel duntaxat vocatur ἄριστον. Denique ἀγαθαὶ ἡμέραι γάμων καὶ εὐφροσύνης (Esth. 9, 22.) facilius etiam, quam locutio ista, ἐποίησε γάμος τῷ νῦν αὐτῷ, vitam nuptialem, in genere sic dictam, inferunt: ne dicam, ipsum festum Purim, l. c. memoratum, memoriam nuptiarum Regis cum Esthera proprie celebratarum, aperte involvere, coll. c. 2, 17. 18. E. B.

dimentorum minus habent, eo gravius haut raro delinquant, ubi rebus divinis sese ingerunt, praepostere circa eas versando. V. g.] — ὑβρισαν, contumelia affecerunt) 2 Chron. 30, 10. 1 Tim. 4, 13. Hebr. 10, 29.

v. 7. ἀκούσας, audiens) Peccatum inobedientium erat clamans. — στρατεύματα, exercitus) copias romanas [annis posthaec 40 immissas. V. g.] — φονεῖς, homicidas) Praecipuum scelus totam poenam provocat. Amosi I. — αὐτῶν, illorum) latronum et contemtorum.

v. 8. τότε, tunc) Act. 13, 46. — λέγει, dicit) Saepe rationes consilii sui revelat Dominus servis. — ἐστίν, est) nec propter ingratos plane omittitur. [Est sane, etiamnum. V. g.] — ἐκ ἧσαν ἄξιοι, non erant digni) Conf. Act. 1. c. Nemo ducitur indignus, nisi postquam bonum oblatum recusavit: quo facto, prodit sese. Praeteritum, non erant digni, indignos eo magis praetermittit.

v. 9. τὰς διεξόδους, compita) Jucundum esset videre itinera apostolorum in toto orbe terrarum, sicut v. gr. in tabula cernitur navigatio Pauli. ὁδὸς totum: διεξοδοί, partes et quasi rami.

v. 10. συνιγαγον, coëgerunt) partim per vocationem jussam, interdum tamen adhibita vi non optima. — πονηροὺς τε καὶ ἀγαθοὺς, malos et bonos) Locutio quasi proverbialis. [Haec hodiernae Ecclesiae facies. Non haec ipsa Rex mandaverat servis, v. 9. Nemo bonus ante vocationem: acceptatâ rite vocatione, bene se habent omnia. V. g.]

v. 11. ἄνθρωπον, hominem) insignem aliquem, inter malos omnes, vocatos, nec tamen electos; qui unus instar est horum omnium, quem maxime putares electum, et quo non electo paucitas electorum perspicitur. Singularis habet emphasin; nam sermo aequè alias admisisset pluralem. — ἔνδυμα γάμου, vestem nuptiarum) *) Haec vestis est justitia Christi. c. 6, 33. not.

v. 12. ἔταιρε) Verbum medium, quod etiam ad alieniores dicitur. — πῶς, quomodo) quo indultu servorum? quo ausu tuo?

v. 13. **) διακόνους, famulis) ἄλλοι, servi emittuntur: διάκονοι, famuli ministrant ad mensam. Joh. 2, 5. — ἐκβάλετε εἰς, ejicite in) Fiet hoc paulo ante vesperam nuptialem. Ap. 19, 20.

v. 14. ***) πολλοὶ, multi) Hoc sermoni regis subjungit Jesus. conf. ὅτι, quia, Luc. 16, 8. — γὰρ, enim) Sententia generalis argumento est, hunc hominem vestitu nuptiali carentem et omnes ejus similes ejici.

v. 15. τότε, tunc) De pessima mente adversariorum vide Marc. 12, 12. s. Luc. 20, 20.

v. 16. μαθητάς, discipulos) cum quibus putabant Jesum incautius acturum: quorum eladem putabant sibi minori fore dedecori. — ἡρωδιανῶν, Herodianis) Herodis, atque, ejus exemplo, Caesaris,

*) Tales vestes eos ipsos distribuisse olim, qui nuptias celebrarent, in Vers. germ. not. ad h. l. etiam b. Auctor perhibet.

**) ἐπιμύθη, obmutuisti] Hâc obmutescentiâ quaevis objectiones contra genuinum Christianismum directae evanescunt. V. g.

***) ἐκεῖ ἔσαι — πολλοὶ γὰρ εἰσι κλητοὶ] Duae locutiones, frequentius repetitae a Salvatore, adeoque consideratu dignissimae. Harm. p. 463. s.

partibus inprimis addictis, quas Pharisei detrectabant. Josephus 17 ant. 3. Vid. Marc. 3, 6, 12, 13. Inter ipsos ceteroqui Herodianos varia potuit esse de rebus sacris, de Herode etc. opinio. — ἀληθῆς, ἐν ἀληθείᾳ, verus, in veritate) Verum sciendum et loquendum est. Veritas est harmonia rerum et facultatis cognoscentis, volentis, loquentis, agentis. — τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ, viam Dei) cujus viae pars est doctrina de iis, quae Deo danda sint. Dei hominum, speciosum antitheton. — εἰς πρόσωπον, in faciem) Volebant, Jesum negare, tributum Caesari dandum. [quod vel brevi ante coll. c. 17. 24.) vel eo ipso tempore, mense scil. Nisan ex more solvebatur. Harm. p. 465.] Veritas et res et personas vere aestimat: qui autem personas spectat, veritatem facile prodit.

v. 17. εἴτε, licetne) Non modo dicunt: oportetne? sed, licetne? propter ea, quae Deo deberentur. — ἢ οὐ; an non) Flagitant responsum rotundum.

v. 18. γινώσκεις, cognoscens) sine mora, nemine docente. — ὑποκριταί, hypocritae) Jesus verum se eis ostendit, ut dixerant v. 16.

v. 20. εἰκὼν, imago. — ἐπιγραφὴ, literae inscriptae.

v. 21. ἀπόδοτε, reddite, ut par est. — ἔν, igitur) Hodie promiscuus numismatum usus est, v. gr. Gallicorum in Germania: sed in Judaea non nisi Romana pecunia videtur in usu fuisse. at si Judaei non fuissent in potestate Caesaris; non eo erant animo, ut numisma externum, praesertim imaginibus ethnicis signatum, in usu haberent. — καὶ, et) Uno non tollitur alterum, ut vos putatis. Quae Dei sunt, quae Deo dicata et reservata sunt, non sunt Caesaris: quae Caesaris sunt, non tamen nullo modo Dei sunt *). — τὰ τοῦ Θεοῦ, quae Dei sunt) cujus causam agere videri vultis. v. 16.

v. 22. ἐθαύμασαν, mirati sunt) conspicuo modo, ob responsum tutum et verum.

v. 23. σαδδουκαῖοι, Sadducae) Extremo tempore omnes consurgunt contra Jesum. Rara Sadducaeorum apud evangelistas mentio: in illo die ne Sadducaei quidem quieverunt. — ἀνάστασιν, resurrectionem) Notissimum jam tum pridem fuisse articulum hunc, patet ex eo, quia non additur, resurrectionem mortuorum. Atque hujus articuli hostes vario eum gradu impugnant, immortalitatem animae penitus negando, [negando scilicet occupatur fere ficulnea mundi, eaque mendicissima sapientia. V. g.] vel ejus conjunctionem cum pristino corpore tollendo. Atque inter ipsos Sadducaeos variis esse error potuit.

v. 24. τέκνα) filium vel filiam, aut plures liberos. Deut. 25, 5.

v. 25. παρ' ἡμῶν, apud nos) Sadducae, super raro et fortasse pridem jactato casu, hoc dubium [parum acute, ut videtur, hactenus dissolutum, V. g.] cient, quod ex quavis muliere, quae pluribus viris nupsit, prope aequae desumi poterat. Errorum defensores fucum saepe petunt ab iis, quae nil parumve ad rem pertinent.

*) Saepius humana sagacitas alterutri duntaxat Officiorum lateri adhaeret: vera sapientia omnia simul ponderat. Hypocritae cogitabant: Tributum aut Deo, in usum templi, dandum est, aut Caesari. Jesus utrumque, ait, fas est fieri. Sadducae cogitabant: Si datur resurrectio, uxorem aut primo fratri, aut secundo etc. reddi oportet. Ex omnibus ne ulli quidem, subiecit veritas. V. g.

v. 28. *τίνος, cuius*) Aut omnium, inquit, aut unius erit uxor: at nullus prae ceteris jus habet. Respondet Jesus: nullius uxor erit.

v. 30. *Disjunctionem* fecerant etiam pharisaei, inter ea, quae sunt Caesaris, et ea, quae Dei: ad illos, utrumque ait Veritas; ad Sadducaeos, utrumque negat. Saepe terrena sapientia in parologismum se praecipitat insufficienti, etiam in rebus facilibus, enumeratione partium, quarum nulla coelestem fugit sapientiam.

v. 29. *μὴ εἰδότες, quum ignoratis*) Duplex haec ignorantia mater est errorum fere omnium. resurrectio mortuorum nititur virtute Dei: et fides resurrectionis, nititur scripturis. Jesus eis *πρωτον ψευδος* refutat: quo se minime putabant laborare. Primo solvit argumentum veritati oppositum: deinde veritatem ipsam probat. — *τὰς γραφὰς, scripturas*) quae plane vitam futuram spectant. v. 31. s. Sadducaei Mosen non intelligebant: prophetas, Mosen declarantes, non recipiebant. — *τὴν δύναμιν, virtutem*) Virtus Dei faciet homines *angelis pares*. v. 30. Ignorare Deum ejusque virtutes, caput est erroris. 1 Cor. 15, 34. [Rom. 4, 17.]

v. 30. *οὔτε γαμήσου, neque nubunt*) viri. — *οὔτε ἐγκαμίζονται, neque nuptum locantur*) mulieres. conf. v. 25. — *ὡς ἄγγελοι τῶ θεῷ, sicut angeli Dei*) Absurdum illud, quod Sadducaei fingebant, super justos prae injustis caderet; nemini injustos suspicante nuptiis gavisuros. itaque de solis justis respondet Jesus. Justi tum erunt ejusdem conditionis, atque angeli Dei; [*Injusti, ut angeli peccatores*. V. g.] sine conjugio, cibo et potu naturali etc. Alibi consortes aevi futuri dicuntur fore *Deo similes*: sed quia Deus Filium et filios habet; hoc loco, ubi de gignendo quaeritur, dicuntur fore, ut angeli: simulque angelorum quoque existentia contra Sadducaeos ignorantes defenditur. — *εἰσὶ, sunt*) viri et mulieres.

v. 31. *) *ὑμῖν, vobis*) inquit, non nobis. Christo non sunt scripta. [et ne Abrahamo quidem, Isaaco et Jacobo, qui prius vixerant, quam apparitio Mosis contingeret, literis deinceps mandata. V. g.] vobis, Abrahae posteris.

v. 32. *ὁ θεός, Deus*) Ex. 3, 6. Hoc ter ponitur, non semel; quia Jacob non solum ab Isaaco, Isaacus non solum ab Abrahamo, sed singuli etiam a Deo audivere promissionem: divinitusque nomen Abrahamo mutatum, Isaaco datum, Jacobo, Israël, additum. Gen. 17, 5. 19. 32, 28. — *οὐκ ἔστι θεός νεκρῶν, non est Deus mortuorum*) Non est (Deus) Deus mortuorum. Ellipsis, uti Rom. 3, 29. Valor consequentiarum hoc exemplo noscitur. Haec locutio, *Deus tuus*, exprimit et beneficium divinum, et officium humanum. Beneficium divinum (id enim hoc loco spectatur) sic expressum, est infinitum, aeternum, et cui praestando minime sufficit vita terrena, quamlibet felicissima et longissima, Ps. 144, 15. Luc. 16, 25. nedum peregrinatio dierum paucorum et malorum, ut erat vita Abrahami, Isaaci, maximeque Jacobi, ad vitas patrum superiorum, quibus tamen promissio illa non item obtigerat, collata. Nam non dicitur, opulentia, longaevitas, securitas tua, mundus denique tuus, sed, *Deus tuus*: neque Deus tuus ad quinquaginta, ad centum, ad septingentos annos, sed simpliciter, *Deus, tuus*. Itaque ut primum Deus se

*) *περὶ δὲ τῆς ἀναστάσεως*] Non objectionem errantium tantummodo refellit Jesus, sed verum quoque illis demonstrat. V. g.

v. gr. Abrahamo Deum ejus declaravit, communionem sui, aeterni, aeternam ei et detulit et detulisse est agnitus. Et quanquam mors corporis apud patres intervenit, ea tamen non potest esse perpetua, nec longam, si ad vitam aeternam comparetur, habere moram. Nam ipse Abraham, quantus quantus est, et in quantum Abraham nominatur, id est, non Abrahae tantummodo anima, sed etiam corpus, cui sigillum quoque promissionis inditum est, habet *Deum*. Deus autem non est non entis Deus: ipse est Deus vivens; ergo ii, qui Deum habent, vivere debent, et, qua parte vivere intermiserant, reviviscere in perpetuum. Vis formulae ostenditur etiam Hebr. 11, 16. not. qui locus inprimis huc facit. paravit illis urbem, vel maxime in aeternitate. et ideo appellatur *Deus eorum*. Atque haec est argumentatio Christi firma, evidens, et prius inaudita: et immortalitatem animae, et resurrectionem corporis, contra Sadducaeos, spiritum esse ullum negantes, potentissime vindicans. Nervus autem non est situs in verbo *ἐγώ*, *sum*, ejusve praesenti ad Moysen tempore: quod Matthaeus quidem, sed nec Moyses, nec Marcus, nec Lucas exprimit, sed in ipsa formula. Atque haec locutio, *Deus meus, tuus, illius etc.* est longe frequentissima: sed praeterea locus hic ad Sadducaeos citatus est omnium exquisitissimus: quia 1. in eo loquitur Deus ipse, irrefragabili veritatis argumento. 2. loquitur in sollemnissimo viso. 3. loquitur de Abrahamo, Isaaco et Jacobo conjunctim: 4. et quidem post obitum illorum, idque longo intervallo, ipso tempore promissionis praestandae erga eos etiam in posteris eorum; quod indicium erat, patres illos in sua ipsorum vita non reportasse bona sibi promissa. Atque ita mortuorum resurrectionem *indicavit* *ΚΑΙ* etiam Moyses, Luc. 20, 37. non modo prophetae, prae quibus publice lectitabatur Moyses ante Antiochi tempora. Simul autem perficitur paroemia Judaeorum, qui dicerent, Deum non esse Deum viventium, sed mortuorum. Vid. Al. Mori Axiom. IX. et E. F. Cobii diss. de nervo hujus loci.

v. 35. *εἰς ἕξ αὐτῶν*, *unus ex illis*) Hic a Salvatore minus reprehenditur: quare ab aliis inductus videtur. — *νομικὸς*, *legalis*) quantus quantus erat: et opinione scientiae plenus, scientiam ostentaturus. *νομικὸς*, idem, qui *γραμματεὺς*; Luc. 11, 45. 44. 53. et *μοδιδάσκαλος*, Luc. 5, 17. 21.

v. 37. *ἀγαπήσεις*, *diliges*) Id ex Decalogo, Deut. 5, 10. repetit Moyses; ib. c. 6, 5. deciesque repetitum, eodem libro, cujus haec ipsa summa est, gravissima cum contestatione concludit. ib. c. 30, 19. s. — *ἐν ὅλῃ καρδίᾳ σε καὶ ἐν ὅλῃ ψυχῇ σε, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σε*) Articulum fere indifferenter tractarunt, qui libros vel descripserunt vel contulerunt: sed quantum ex codicibus novissime collatis colligere licet, in tertio tantum inciso Matthaeus articulum posuit. Id in Hebraeo est *בְּכָל הַלֵּב* q. d. *et in omni validitate tua*. LXX: *καὶ ἐξ ὅλης τῆς δυνάμεώς σε*. apud Marcum, *καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σε καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σε*. apud Lucam, *καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σε καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σε*: uno hebraico *בְּכָל* per duo graeca expresso. Etiam accentus hebraici a duobus prioribus incisis arcte conjunctis hoc tertium distinguunt. Omnia epitasin faciunt; cui articulus in tertio tantum inciso apud Matthaeum positus congruit. *Tria sunt eorum OMNIUM, quae unquam in homine deprehenduntur, fundamenta, Idea, Desiderium, et Motus*: inquit Jo. Jac. Syr-

bis Philos. primae part. I. cap. 1. §. 1. OMNIA amore Dei animanda et regenda sunt.

v. 38. *πρώτη*) praeceptum non modo maximum, necessitate, amplitudine, diuturnitate rei; sed etiam *primum*, natura, ordine, tempore, evidentia.

v. 39. *δευτέρα*, secundum) Resp. *primum*. — *ὅμοια*, simile) ejusdem indolis, in antitheto ad sacrificia, Marc. 12, 33. Amor proximi est similis amoris Dei, prae omnibus aliis officiis, sicut luna est similis soli, prae omnibus astris. Gen. I. Facile legisperitus, de uno sollicitus, alterum erat praeteriturus. Ei periculo occurrit Jesus, et plus respondet, quam is interrogarat. — *ὡς*, sicut) amas te ipsum. Amorem sui non opus est seorsum praecipere. qui Deum amat, se ipsum amabit ordinate, citra philantiam. Deus amat me sicut te, et te sicut me. quare ego debeo te, proximum, amare, sicut me; et tu me sicut te. nam divino amoris noster amor debet respondere.

v. 40. *κρίματα*, καὶ οἱ προφῆται, vel simpliciter, *κρίματα*) Conf. Appar. Crit. Ed. II. ad h. l. De lege quaerebatur: de lege potissimum respondetur. v. 36. 40. *Pendet*, elegans verbum: qui utrumvis praeceptorum tollit, legem tollit [*tam multa praecepta complexam*. V. g.]

v. 41. *συνηγμένον*, congregatis) solenniter. conf. v. 34.

v. 42. *τί*, quid) Semper vos pharisaei, inquit, quaeritis de praeceptis: nunc aliquid vobis proponam, de quo tamen etiam scriptum est, tanquam de capite gravi; ut videatis, in scripturis quaerendam esse non legem magis, quam evangelium *). — *δοκεῖ*, videtur) Hoc verbo, *videtur*, majori jure utitur Jesus ad Pharisaeos, quam Pharisaei ad Jesum v. 17. Etiam *opinio* poterat initium fieri fidei. — *τινὸς υἱὸς*, cujus filius) Ita Jesus occasionem eis dedit sui, Messiae, agnoscendi. Doctrinam de Deo, v. 37. ut uno, illustrat doctrina de Trino. — *τῷ δαυὶδ*, David) Medioeria de Christo facilius accipit ratio, quam aut humiliora aut gloriosiora.

v. 43. *ἐν πνεύματι*, in spiritu) adeoque vere. 1 Cor. 12, 3. — *κ' ὄριον*, dominum) Id signum subjectionis. Phil. 2, 11. coll. 1 Petr. 3, 6. Plus erat, Christum habere filium, quam regem esse: et tamen David non ait, Christum esse sibi filium, sed gaudet, eum sibi esse Dominum, se illi servum. At hoc gaudii nobis quoque paratum est. Luc. 1, 43. Joh. 20, 28. Phil. 3, 8. Qui Messiam solummodo ut Davidis filium spectant, minorem cognitionis partem spectant. Dominatio, cujus subditus est ipse David, coelestem et Regis majestatem et Regni indolem ostendit.

v. 44. *εἶπεν* — *ποδοῦν σε*) Sic LXX. Ps. 110, 1. — *τῷ κυρίῳ μου*, Domino meo) Ergo Dominus Davidis erat, antequam ei diceret Dominus: *Sede*. — *κάθου*, sede) impera. 1 Cor. 15, 25. *Dextra*, potentia. — *ἕως αἰῶν*, usque dum) Non negatur aeternitas sessionis; sed negatur, hostium impetum obesse sessioni. Regnum bellicum habebit finem (uti fere heres regni imperium, quod durante bello gesse-

*) Utriusque Summam postremo hoc loco Prophetarum maximus proposuit. Primus Jesu in templo sermo fuit, quo DEUM Patrem suum confessus est, Luc. 2, 49. Joh. 2, 16. Ejusdemque ultima jam quacstio in templo prolata, Davidis Ipsum Dominum esse, indigitat. Harm. p. 469.

rat, victis hostibus deponit:) regnum pacificum fine caret. conf. 1 Cor. 1. c. Etiam antea subordinatus erat Filius Patri; sed tunc non sic apparuit propter gloriam regni: etiam postea regnabit, sed ut Filius Patri subordinatus. — *θῶ*, *ponam*) Hostes prostrati *jacebunt*. — *ἐχθρὰς*, *hostes*) in his etiam pharisaeos. — *οἶ*, *tuos*) Odium hostium speciali ratione fertur in Primogenitum. — *ὑποπόδιον*, *scabellum*) Ipsi hostes erunt scabellum pedum Christi, jure victoriae. conf. Jos. 10, 24. Ps. 47, 4.

v. 45. *εἰ ἔν*, *si ergo*) Hunc articulum illo inprimis tempore debuerant Judaei summo studio discere. Dominum esse, aliquanto evidentius est de Christo, quam Davidis filium esse. [*Tanta est Filii Dei gloria! Davides, aequae ut Abrahamus* Joh. 8, 56. *diem Christi vidit, novissimum puta, quo omnes adversarii scabellum Domini fient*. V. g.]

v. 46. *λόγον*, *verbum*) ea de quaestione, ut de ceteris. — *ἐρωτῆσαι*, *interrogare*) ad tentandum. discipuli interrogabant ad discendum. — *ἐκέτι*, *posthac non*) Nova dehinc quasi scena se pandit.

C A P U T XXIII.

v. 1. *Τότε*, *tunc*) omissis adversariis.

v. 2. *ἐκάθισαν*, *sederunt*) Mosen repraesentantes, legem ejus legendo et interpretando, quin etiam plura urgendo. — *οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι*, *scribae et pharisaei*) Non omnia utrorumque aequae erant vitia, quae hîc commemorantur: sed nonnulla habebant communia, nonnullorum erant inter se participes. Luc. 11, 45. [*Et ea quidem ex sermonibus Jesu, per Matthaeum plenius descriptis, Marcus et Lucas delegerunt, quae rudi plebeculae clarissime demonstrarent, cur cavendi essent scribae: fastum videlicet, avaritiam et hypocrisin*. Harm. p. 472.]

v. 3. *ἔν*, *ergo*) Hac particula limitatur *τὸ* quaecunque dixerint, ne putet populus, traditiones pharisaicas aequae sibi esse servandas, atque praecepta Mosis. v. 4. — *τηρεῖτε*, *servate*) animo. *) — *ποιεῖτε*, *facite*) re. Imperativus: cui respondet alter, qui sequitur. — *λέγουσι*, *dicunt*) Mosaica, servanda, facienda.

v. 4. *δισμεύσι γὰρ*, *ligant enim*) Explicatur illud, *dicunt*, *non faciunt*. — *βαρὶα*, *gravia*) Epitheta doctrinis hominum apta. [*quae nec Lege continentur, et Legi contraria sunt*. V. g.] — *ὤμῳ*, *humeros*, *digito*) Antitheton. — *κινῆσαι*, *movere*) nedum ferre. Incomparabile quiddam scriptura habet in describendis characteribus animorum intimis. Exemplo est totum hoc caput, et Luc. 12, 16. s.

v. 5. *δὲ*, *autem*) tametsi videntur multa facere bona. — *φυλακτήρια*, *phylacteria*) Ex. 13, 9. 16. Deut. 6, 8. 11, 18. — *κράσπεδα*, *fimbrias*) Num. 15, 38.

v. 6. *φιλεῖς*, *amant*) et singuli et pro toto ordine suo.

v. 6. s. *ἐν τοῖς δείπνοις συναγωγαῖς ἀγοραῖς*, *in convivis: synagogis: foris*) locis publicis.

v. 8. *μὴ κληθῆτε*, *ne appellemini*) ne ita tractemini aut tracta-

*) τὰ ἔργα αὐτῶν] Vers. 5—7. }
μὴ ποιεῖτε] Vers. 8—12. } V. g.

bis Philos. primae part. I. cap. 1. §. 1. OMNIA amore Dei animanda et regenda sunt.

v. 38. *πρώτη*) praeceptum non modo maximum, necessitate, amplitudine, diuturnitate rei; sed etiam *primum*, natura, ordine, tempore, evidentialia.

v. 39. *δευτέρα*, secundum) Resp. *primum*. — *ὅμοια*, simile) ejusdem indolis, in antitheto ad sacrificia, Marc. 12, 33. Amor proximi est similis amoris Dei, prae omnibus aliis officiis, sicut luna est similis soli, prae omnibus astris. Gen. I. Facile legisperitus, de uno sollicitus, alterum erat praeteriturus. Ei periculo occurrit Jesus, et plus respondet, quam is interrogarat. — *ὥς*, sicut) amas te ipsum. Amorem sui non opus est seorsum praecipere. qui Deum amat, se ipsum amabit ordinate, citra philautiam. Deus amat me sicut te, et te sicut me. quare ego debeo te, proximum, amare, sicut me; et tu me sicut te. nam divino amoris noster amor debet respondere.

v. 40. *κρίματα*, καὶ οἱ προφῆται, vel simpliciter, *κρίματα*) Conf. Appar. Crit. Ed. II. ad h. l. De lege quaerebatur: de lege potissimum respondetur. v. 36. 40. *Pendet*, elegans verbum: qui utrumvis *praeceptorum* tollit, legem tollit [*tam multa praecepta complexam*. V. g.]

v. 41. *συνηγμένον*, congregatis) sollemniter. conf. v. 34.

v. 42. τί, quid) Semper vos pharisaei, inquit, quaeritis de praeceptis: nunc aliquid vobis proponam, de quo tamen etiam scriptum est, tanquam de capite gravi; ut videatis, in scripturis quaerendam esse non legem magis, quam evangelium *). — *δοκῇ*, videtur) Hoc verbo, *videtur*, majori jure utitur Jesus ad Phariseos, quam Pharisei ad Jesum v. 17. Etiam *opinio* poterat initium fieri fidei. — *τίνος υἱός*, cujus filius) Ita Jesus occasionem eis dedit sui, Messiae, agnoscendi. Doctrinam de Deo, v. 37. ut uno, illustrat doctrina de Trino. — *τῷ δαυὶδ*, David) Mediocria de Christo facilius accipit ratio, quam aut humiliora aut gloriosiora.

v. 43. *ἐν πνεύματι*, in spiritu) adeoque vere. 1 Cor. 12, 3. — *κύριον*, dominum) Id signum subjectionis. Phil. 2, 11. coll. 1 Petr. 3, 6. Plus erat, Christum habere filium, quam regem esse: et tamen David non ait, Christum esse sibi filium, sed gaudet, eum sibi esse Dominum, se illi servum. At hoc gaudii nobis quoque paratum est. Luc. 1, 43. Joh. 20, 28. Phil. 3, 8. Qui Messiam solummodo ut Davidis filium spectant, minorem cognitionis partem spectant. Dominatio, cujus subditus est ipse David, coelestem et Regis majestatem et Regni indolem ostendit.

v. 44. *εἶπεν* — *ποδοῦν σε*) Sic LXX. Ps. 110, 1. — *τῷ κυρίῳ μου*, Domino meo) Ergo Dominus Davidis erat, antequam ei diceret Dominus: *Sede*. — *κάθου*, sede) impera. 1 Cor. 15, 25. *Dextra*, potentia. — *ἕως ἄν*, usque dum) Non negatur aeternitas sessionis; sed negatur, hostium impetum obesse sessioni. Regnum bellicum habebit finem (uti fere heres regni imperium, quod durante bello gesse-

*) Utriusque Summam postremo hoc loco Prophetarum maximus proposuit. Primus Jesu in templo sermo fuit, quo DEUM Patrem suum confessus est, Luc. 2, 49. Joh. 2, 16. Ejusdemque ultima jam quaestio in templo prolata, Davidis Ipsum Dominum esse, indigitat. *Harm.* p. 469.

rat, victis hostibus deponit:) regnum pacificum fine caret. conf. 1 Cor. I. c. Etiam antea subordinatus erat Filius Patri; sed tunc non sic apparuit propter gloriam regni: etiam postea regnabit, sed ut Filius Patri subordinatus. — *θῶ, ponam*) Hostes prostrati *jacebunt*. — *ἐχθροίς, hostes*) in his etiam pharisaeos. — *οἷ, tuos*) Odium hostium speciali ratione fertur in Primogenitum. — *ὑποπόδιον, scabellum*) Ipsi hostes erunt scabellum pedum Christi, jure victoriae. conf. Jos. 10, 24. Ps. 47, 4.

v. 45. *εἰ ἔν, si ergo*) Hunc articulum illo inprimis tempore debuerant Judaei summo studio discere. Dominum esse, aliquanto evidentius est de Christo, quam Davidis filium esse. [*Tanta est Filii Dei gloria! Davides, aequae ut Abrahamus Joh. 8, 56. diem Christi vidit, novissimum puta, quo omnes adversarii scabellum Domini fient.* V. g.]

v. 46. *λόγον, verbum*) ea de quaestione, ut de ceteris. — *ἐπερωτηῖσαι, interrogare*) ad tentandum. discipuli interrogabant ad discendum. — *ἐκείν, posthac non*) Nova dehinc quasi scena se pandit.

C A P U T XXIII.

v. 1. *Τότε, tunc*) omissis adversariis.

v. 2. *ἐκάθισαν, sederunt*) Mosen repraesentantes, legem ejus legendo et interpretando, quin etiam plura urgendo. — *οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι, scribae et pharisaei*) Non omnia utrorumque aequae erant vitia, quae hîc commemorantur: sed nonnulla habebant communia, nonnullorum erant inter se participes. Luc. 11, 45. [*Et ea quidem ex sermonibus Jesu, per Matthaeum plenius descriptis, Marcus et Lucas delegerunt, quae rudi plebeculae clarissime demonstrarent, cur cavendi essent scribae: fastum videlicet, avaritiam et hypocrisin.* Harm. p. 472.]

v. 3. *ἔν, ergo*) Hac particula limitatur *τὸ quaecunque dixerint*, ne putet populus, traditiones pharisaicas aequae sibi esse servandas, atque praecepta Mosis. v. 4. — *τηροῖτε, servate*) animo. *) — *ποιεῖτε, facite*) re. Imperativus: cui respondet alter, qui sequitur. — *λέγεσθαι, dicunt*) Mosaica, servanda, facienda.

v. 4. *δισμεύετε γὰρ, ligant enim*) Explicatur illud, *dicunt, non faciunt*. — *βαρέα, gravia*) Epitheta doctrinis hominum apta. [*quae nec Lege continentur, et Legi contraria sunt.* V. g.] — *ὀμῶς, δακτύλῳ, humeros, digito*) Antitheton. — *κινῆσαι, movere*) nedum ferre. Incomparabile quiddam scriptura habet in describendis characteribus animorum intimis. Exemplo est totum hoc caput, et Luc. 12, 16. s.

v. 5. *δὲ, autem*) tametsi videntur multa facere bona. — *φυλακτήρια, phylacteria*) Ex. 13, 9. 16. Deut. 6, 8. 11, 18. — *κρασπέδα, fimbrias*) Num. 15, 38.

v. 6. *φιλοῦσθαι, amant*) et singuli et pro toto ordine suo.

v. 6. s. *ἐν τοῖς δειπνοῖς συναγωγαῖς ἀγοραῖς, in conviviiis synagogis: foris*) locis publicis.

v. 8. *μὴ κληθῆτε, ne appellemini*) ne ita tractemini aut tracta-

*) τὰ ἔργα αὐτῶν] Vers. 5—7. } V. g.
μὴ ποιεῖτε] Vers. 8—12. }

ri postuletis. — εἰς γὰρ ἐσιν ὑμῶν ὁ διδάσκαλος, unus enim est vester doctor) Alii, εἰς γὰρ ἐσιν ὑμῶν ὁ καθηγητής, ὁ χοιζός. atque id quidem versu 10. exstat *): sed versu 8. agitur de Patre coelesti, coll. c. 16, 17. Joh. 6, 45. Act. 10, 28. Gal. 1, 1. 15. Eph. 1, 9. Psalm. 25, 12. 32, 8. Ideo subsequitur: omnes autem vos fratres estis. quae ratio ad nonum quoque versum pertinet, ut neque vocemur magistri, neque patrem quemquam in terra vocemus. De Christo agitur versu 10. et convenienter subjungitur versus 11. Confer, de Patre doctore et Christo duce, c. 11, 25. 27. — ἐσε' estis) Indicativus.

v. 9. πατέρα, patrem) Hic quoque magnificus doctorum, in se-nectute praesertim, titulus erat. — μὴ καλέσητε, ne vocaveritis) neque lingua neque animo, infallibilitatem cuiquam adscribente.

v. 10. καθηγηταί, ductores) auctores. Gradatio: Rabbi, pater, ductor. Erant hi tituli eminentiae spiritualis apud Judaeos. quae destruitur etiam 1 Cor. 3, 5. s.

v. 11. ὁ δὲ μείζων, qui vero major) i. e. qui vult esse major, בָּר c. 20, 26.

v. 12. ὅστις δὲ, quicumque vero) Ez. 21, 26. LXX: ἐταπεινώ-σας τὸ ὑψηλόν, καὶ ὑψώσας τὸ ταπεινόν. — ὑψώσει, exaltabit) ut scribae et pharisaei.

v. 13. s. εἰ, vae) Octies h. l. dicitur vae: **) octies, beati, et amplius. Matth. 5. a v. 3. not. — εἰ — κλείετε τὴν βασιλείαν — κατεσθίετε τὰς οἰκίας κτλ.) In multis codd. haec transponuntur: sed prius est illud, in quo fit mentio regni coelorum, coll. c. 4, 17. 5, 3. etc. [quoniam is prior videtur esse versus, quem seorsum referunt Marcus et Lucas. App. crit. Ed. II. p. 134.] ***). — ὑποκριταί, hypocritae) Characteres hypocritarum ex hoc elencho colli-gi possunt: ut fecit Thomasius in Cautelis. Non quia pharisaei et scribae erant, miseri; sed quia hypocritae. — κλείετε, clauditis) cla-vi. clauditis, ut inscii et caeci. — ἔμπροσθεν, ante) oculos, cum ho-mines jam prope essent. — ἐκ εἰσέλκεσθε, non intratis) Magnum vae, et primum. conf. Matth. 5, 3. de primo gradu beatitudinis. — εἰσέλκομεντες, intrantes) voluntate, vel re.

v. 14. κατεσθίετε, comeditis) summa avaritia. Domos viduarum comedere, [quibus praecipue parcendum erat, sed quae, persua-sionibus obnoxiae, facillime opprimuntur, V. g.] atrocissima spe-cies; quae ponitur pro toto genere rapacitatis. — καὶ) etiam. — μακρὰ) Instar adverbii. commodè quoque legitur, (προφάσει) μα-κρὰ ex orationibus suis fecere magnam πρόφασιν, praetextum co-

*) Verisimilius quidem Eruditorum aliquis iudicavit, nomen καθηγητής, ut minus obvium, a librariis in διδάσκαλος, transmutatum, quam vocem δι-δάσκαλος in locum τῷ καθηγητής suspectam esse. Sed argumentorum cri-ticorum pondera multum, nī fallor, conjecturam istam superant; ut ta-ceam, alteram istam conjecturam, qua vox καθηγητής ex v. 10. (de quo nihil disceptatur) ad v. 8. translata creditur, non minori certe veritatis specie gaudere. Cf. App. Crit. Ed. II. p. 133. E. B.

**) Varios elenchi gradus contra oblocutores inde a c. 9, 4. adhibuerat Salvator: jam vero sancto fervore incitatus omnem denique rem pla-nissime exprimit. Harm. p. 472.

***). Per marginem Ed. 2. ea lectio, qua versus 14. totus omittitur, lectioni textus tantum non aequalis censetur. E. B.

medendi domos viduarum. Herodianus, *πρόφασις ὀλίγη, εὐτελής, μικρά*. — *λήψεσθε, sumetis*) pro praemio talium precum. — *περισσότερον, abundantius*) Qui male agit, judicatur: qui bono abutitur ad malum ornandum, magis judicatur.

v. 15. *περιάγειτε*) Sermo proverbialis, *circumitis*, tanquam *Rab- bini*. v. 7. — *ἓνα, unum*) magno studio, sed sub quo parum virtu- tis latet; ita, ut aegre unum nanciscamini. — *υἱὸν γέεννης, filium gehennae*) *dignum gehenna*. Deut. 25, 2. כֶּן הַכּוֹר LXX. ἄξιός πλη- γῶν. — *διπλοτέρων, dupliciter magis*) propter majorem hypocrisin; [quam a doctoribus suis, ultra pravitatem ethnicam, non depositam, adsciscit, V. g.] cum posset insignem consequi gradum in populo Dei.

v. 16. *ὁδηγοὶ τυφλοὶ, duces caeci*) Antea *hypocritae*, et sae- pius: nunc appellatio commutatur, pro re nata. Conjungitur ea, v. 23. s. 25. s. Ad summa venit, v. 33. — *οὐδὲν ἔστιν*) scil. *ὀφείλων, nihil debet*. — *χρυσῷ, auro*) quo templum erat ornatum.

v. 17. *μωροὶ καὶ τυφλοὶ, stulti et coeci*) Peccabant etiam contra sensum communem: quo censente, propter quod unumquodque tale est, illud ipsum magis est tale.

v. 18. *ἐν τῷ δώρῳ, in dono*) Origo erroris, justitia operario- rum. Pluris faciebant dona sua, quam divinum institutum. — *ἐπάνω αὐτῷ, supra illud*) supra altare.

v. 20. *ἐν πάσι τοῖς ἐπάνω αὐτῷ, in omnibus quae sunt supra illud*) Sicut versu 21. non repetitur mentio auri, sed memoratur is, qui templum inhabitat; sic hoc versu *omnia*, quae supra altare sunt, dicunt quiddam multo majus, quam *munus* supra altare, imo quid- dam ei oppositum muneris. quid igitur? ignem sacrum, et totum mi- nisterium sacerdotum, divinitus institutum, qui etiam ipsi non modo juxta altare, sed etiam *super* altare stabant et ibant.

v. 23. *ἀποδεκατοῦτε, decimatis*) et decimare jubetis. coll. v. 24. *duces*. — *ἡδύσμον, mentham*) non modo fruges, sed *herbas*. — *κῦμινον, cuminum*) quod proverbio ut res parva notatur. — *ἀφήκατε, dimisistis*) pridem: vel etiam, remisistis aliis, per silentium vestrum. — *βαρύτερα, graviora*) Pertinent haec ad theologiam comparativam. Tria enumerantur, tribus minoribus opposita, graviora. de quibus vid. Sir. c. 4. toto. Graviora qui curat, is demum in mi- noribus recte potest *judicare*. — *τὴν κρίσιν, judicium*) quo discer- nitur inter bonum et malum. et, in utroque genere, inter majora et minora. c. 12, 18. not. et cap. 16, 3. Luc. 12, 57. 1 Cor. 11, 31. Mich. 6, 8. — *τὸν ἔλεον, misericordiam*) c. 9, 13. — *τὴν πίσιν, fidem*) *sinceritatem*, quae opponitur *hypocrisi*. nam qui c. 24, 51. dicuntur *hypocritae*, Luc. 12, 46. dicuntur *infideles*. conf. 1 Tim. 4, 2. 3. Sunt hi tres plane insignes tituli: *judicium, misericordia, fides*. Debebant- que capita locorum theologicorum ex talibus constitui titulis, quos ipsa scriptura assignat: v. gr. Joh. 16, 8. Rom. 3, 27. 1 Cor. 13, 13. 1 Thess. 4, 9. 5, 1. Hebr. 6, 1. sq. — *μὴ ἀφίεναι, non dimittere*) Resp. *dimisistis*. Itaque *ταῦτα, haec*, refertur ad *mentham etc. ἑκείνα, illa*, ad *judicium etc.* et oportebat *facere* habet vim approbandi: *) *non dimittere* pertinet ad elenchum. Saepe Graecis ἕτος et ἐκεῖνος,

*) Sane et in minimis rebus egregia se virtus exserere potest. Marc. 12, 42. V. g.

Latinis *hic* et *ille*, non pro serie verborum, sed pro ratione rerum adhibetur. vid. Not. ad Chrysost. de Sacerd. p. 509. s.

v. 24. τὸν κώνωπα, *culicem*) Hoc unum, *percolare culicem*, iis, qui verentur *camelum deglutire*, non debet contra mentem Salvatoris objici. nam nemo temere culicem deglutit, qui etiam suffocare potest. trabs molesta magis; nec tamen festuca negligitur in manu, nedum in oculo, cap. 7, 5. ὁ καὶ ἡ κώνωψ, *culex*, proprie vinarius, qui facile in colum incidit.

v. 25. τὸ ἔσωθεν) *superficiem, externam*. — ἔσωθεν, *intus*) ubi potus et cibus. — γέμεσιν, *plena sunt*) poculum et patera. — ἀρπαγῆς, *rapinae*) v. 14. — καὶ ἀκρασίας, *et intemperantiae*) Ἀκρασία adversatur *abstinentiae* non solum in cibo et potu, sed etiam in pecunia et quaestu. Hac notione Aristot. l. 7. Eth. Nic. c. 6. vult addi mentionem rei, cujus quis est continens vel incontinens, κέρδεις, τιμῆς, θυμῶ. atque hoc quidem loco id patet ex synonymo *rapinae*. Gregorius Naz. ἀκρασία ἐμοὶ πᾶν τὸ περιττὸν καὶ ὑπὲρ τὴν χρείαν.

v. 26. καθάρισον, *purga*) removendo *rapinam* per eleemosynam. Luc. 11, 44. — πρῶτον, *primum*) Applicari haec possunt ad doctrinam decori. — ἵνα, *ut*) Alias enim illa mundities externa non est mundities.

v. 27. ὅτι, *quod*) Hoc versu maxime proprius character *hypocritarum* describitur. nam hypocrisis nominatur versu 28. coll. Luc. 11, 44. cum contextu. — κεινισμένοις, *dealbatis*) Judaei sepulcra calce dealbarunt.

v. 28. ἀνομίας, *injustitiae*) Hoc proprie opponitur *justitiae*.

v. 29. *) προφητῶν δικαίων, *prophetarum: justorum*) v. 35. Hoc totum erat, quod faciebant in memoriam pristinorum prophetarum et justorum, sine observatione dictorum et imitatione factorum: cum similitudine patrum suorum, in animis; cum contentu in Mesiam, de quo testati fuerant illi. Subaudi ergo *tantum*, uti c. 24, 38. *Justos* potius, quam *sanctos*, scriptura bene defunctos appellare solet: Luc. 14, 14. Hebr. 12, 23.

v. 30. λέγετε, *dicitis*) publica protestatione. — ἐκ ἃν ἡμεν, *non essemus*) Ita sibi confidebant.

v. 31. μαρτυρεῖτε, *testamini*) factis, v. 29. et verbis, v. 30.

v. 32. καὶ ὑμεῖς, *et vos*) Pronomen hoc non solum facit antitheton ad patres, sed ostendit etiam, indicativi vim inesse in imperativo *implete, implebitis*: *implete* igitur. conf. Joh. 13, 27. — πληρώσιντε, *implete*) quando vultis, non jam impedimini. Estote vobis relictii. Quod animo alitis, manu agite. — τὸ μέτρον, *mensuram*) Ut vitae, ut crucis, ita etiam peccati mensura est, quando v. gr. ad tres transgressionem quarta accessit. Amos 4, 3. etc.

v. 33. ἐχιδναῶν, *viperarum*) de quibus v. 30. 32. — φύγητε) Subjunctivus: *quomodo effugeritis?*

v. 34. δια τῆτο, *propterea*) Consectarium vae octavi. — ἐγὼ, *ego*) Propterea etiam sapientia Dei dixit: *mittam* etc. Luc. 11, 49. Liber IV. Esrae, cap. 1. et hic locus, miram habent similitudinem v. 30.: Ita vos collegi, ut gallina pullos suos sub alas suas. v. 32.: Ego misi pueros meos prophetas ad vos, quos *acceptos* interfecistis, et *lania-*

*) ὅτι οἰκοδομεῖτε] Hypocrita vel iis, quae in se haut iniqua sunt, culpam sibi contrahit. V. g.

stis corpora eorum, quorum sanguinem exquiram, dicit Dominus.
 v. 53.: *Haec dicit Dominus omnipotens: Domus vestra deserta est.*
 Magna est de illo Esrae libro existimatio multorum, quibus e nostris Schickardus in Tarich p. 135. et Hainlinus in Sole temporum accedunt: plurimumque auctoritatis haec ipsa ei evangelica allegatio parit. Jul. Caes. Scaliger: *Librorum Esrae admirabile ac divinum Compendium apud me est, Syra conscriptum lingua. in iis longe praestantiores sententiae continentur, quam in concionibus sordidissimi calumniatoris. etc.* Exerc. 308. Scilicet Syriacum illud, quod Compendium vocat Scaliger, metaphrasis fuerit libelli Hebraici, cujus prolixior, quae Latine exstat, paraphrasis multa habeat attexta apocrypha. Qualis etiam fuerit ratio librorum Sapientiae et Siracidae. etenim modo hebraismum spirant: modo graecismum merum habent. — ἀποσέλλω, mitto) Praesens. Nuncii Dei sunt missi, ut plurimum peccante populo. — προφῆτας, prophetas) qui ex singulari revelatione accipiunt doctrinam, ut David. Hi soli memorantur de praeterito, v. 30. nunc adduntur sapientes et scribae. — σοφῆς, sapientes) qui habent gustum veri et boni habitualem (כֹּהֵן אֱלֹהִים) ut Salomo. hi sunt medii inter prophetas et scribas. — γραμματεῖς, scribas) qui monumenta prophetarum et sapientum adornant et administrant, ut Esra. In his magna ex parte habitus est acquisitus; in sapientibus, insitus; in prophetis, infusus. Unde prophetas plurimum, sapientes multum, scribas minus, nec tamen parum, odit aut contemnit mundus. — ἀποκτενεῖτε, occiditis) ut Jacobum. — σταυρώσατε, crucifigatis) ut Petrum et Andream; etsi Petrus alibi martyrium passus est.

v. 55. ἔλθῃ, veniat) Id repetitur v. 56. veniet. Conf. Luc. 11, 50. sq. — πάν, omnis) ipsius praesertim Messiae. Luc. 13, 35. — αἷμα, sanguis) Ter hoc dicitur uno hoc versu, magna vi. — ἐκχυνόμενον) Praesens. Nondum erat effundendi finis. — ἐπὶ τῆς γῆς, in terra) tota. conf. Gen. 4, 11. — Ζαχαρίας υἱὸς Βαραχίε, Zachariae filii Barachiae) illius, de cujus prophetia et morte agitur 2 Chron. 24, 20. seqq. *) Multa ejus apud Judaeos mentio. vid. Lightfoot. [De Zacharia quodam Baruchi filio, spectatae virtutis viro, in medio templo (ut Josephus refert) brevi ante vastationem ejus occiso, haec intelligere; cum Kornmanno aliisque, non ideo tenemur, ut Omniscentiae gloria intemerata servetur Christo: hoc ipsum videlicet vaticinium de vindicta generationi isti imminente, cum aliis multis, complemto suo comprobatum fuit. Lucae nonnisi de Prophetis est sermo: at propheta non fuit Josephi Zacharias. Sane prioris Zachariae non sine multis causis mentionem Christus prae aliis facere potuit. Tales h. l. (ut Ezech. 14, 14.) viri praecipue allegantur, qui in Scriptura nomen habent: et antiquus ille Zacharias, Abelis ad instar, sine controversia Sancti et Prophetae nomine a Judaeis

*) et quem in Evangelio Nazarenorum, referente Hieronymo, non Barachiae, (ut in graecis exemplaribus) sed Jojadae filium dici, pluribus docet cel. Michaelis in der Einl. etc. T. II. p. m. 1078. s. Enimvero haud abs re fuerit conferri cum istis, quae S. R. D. Crusius monet Hypomn. P. I. p. 301. ubi Jojadam cognomen Benedicti Jehovahae propterea suspicatur accepisse, quod domum Davidis servaverat, quum Joasum caedi subtraxisset, et deinde occisi Athalia in regno paterno collocasset; quo factum, ut honorifico hoc nomine deinceps vulgo appelleretur. E. B.

habitus est: immo vero culpaē in eo contractae memoria inter Judaeos plane non fuit antiquata. Harm. p. 472.] — τῷ ναῷ, templum) In templo haec dixit Jesus: in templo vindicta insignis futura erat.

v. 36. λέγω, dico) iterum. conf. Gen. 41, 52. — ἥξει, veniet) quod attinet ad initia vindictae. nam extrema se porrigunt longe ulterius. v. 39. — πάντα, omnia) Qui peccat, particeps fit omnium, qui idem commiserunt. — γενεάν, generationem) c. 24, 34. not.

v. 37. ἱερουσαλήμ ἱερουσαλήμ, Jerusalem Jerusalem) Gravissima epizeuxis. [commiserationis pariter atque horroris plena. V. g.] — ἡ ἀποκτείνουσα, occidens) Participium vim nominis habet. — λιθοβολῶσα, lapidans) Id obtigit Christi pretomartyri, Act. 7, 58. — τὸς ἀπεσταλμένους, missos) quamvis inviolabiles legati sunt in mundo. — πρὸς αὐτήν) i. e. πρὸς σε. conf. Luc. 1, 45. Es. 47, 10. — ποσάκις, quoties) Toties maxime, quoties Jesus in Judaeam, in urbem, in templum venerat. Vid. Harmon. evang. [et not. Gnom. ad c. 21, 1. *)] — καὶ ἐκ ἡθελήσατε, et non voluistis) etsi ego volui. Es. 50, 15.

v. 38. ἰδὲ ἀφίεται, ecce relinquitur) Praesens, bis expressum. Dixit haec, dum exiret. c. 24, 1. conf. Joh. 12, 56. — ὑμῶν, vestra) domus, quae alias domus Domini dicta. Sic ad Mosen, populus tuus. Ex. 32, 7. — ἔρημος, deserta) relicta a Messia. [quo absente nihil non vastum est atque desertum. V. g.] Etiam post ascensionem suam Christus templo usus est insigni modo, cum suis discipulis. Sed respectu Judaismi desiit templum jam esse, quod fuerat. hinc tandem destructum est. v. 36. Saepe vox ἔρημος sumitur certo respectu. Ita forum ἔρημον, quando silent judicia.

v. 39. λέγω, dico) Vid. Luc. 13, 35. not. — ἴδητε, videbitis) vos, Hierosolymitae. coll. Luc. 13, 35. — ἀπ' ἄρτι, ab hoc tempore) Praesenti tempori includitur breve illud usque ad mortem, idque extra templum. — ἕως, usque) post longam pausam. — εἰπήτε, dicatis) Ita erant dicturi in paschate recitantes τὸ Hallel, sed sine applicatione ad Jesum. Vere fiet suo tempore, quod hīc praedicatur, uti cap. 21, 9. factum est, quod Luc. 13, 35. praedictum erat. Non tamen addit, iterum: etsi verba illa populus acclamarat Matth. 21, 9. Nam neque omnes ei ita acclamarant: et, qui acclamabant, non ita intellexerant, quid dicerent, uti posthac intelliget Israël: et paullo post quasi retractarunt. Dictio prior fuit tenuior: dictio altera erit digna hoc nomine. Conf. rursus praetermissum Act. 1, 11. not. — εὐλογημένος, benedictus) Cantus conversionis. Ab hoc versu desinit publicus sermo Christi ad Judaeos: ab hoc versu incipiet illorum resipiscentia.

C A P U T XXIV.

v. 1. Ἀπὸ τῷ ἱερῷ, ἐπορεύετο) Sic habent Colinaei ed. et mss. Buncleanus, Cantabrigiensis, Paris. 5. 6. Steph. η. pluresve, Chrysost. Aeth. Arab. Lat. Pers. Syr. Quo pacto ἐπορεύετο, absolute dictum, (uti Luc. 4, 30.) majorem vim habet, in antitheto ad v. 3. sedente eo. [Ultima jam vice in templo fuerat. V. g.] Recentiores librarii, ut si nil referret, scripsere, ἐπορεύετο ἀπὸ τῷ ἱερῷ. Sermo etiam seculi consumptionem complexus, commode sub dio est habitus. — οἱ μαθηταί, discipuli) unus praecipue. Marc. 13, 1. — ἐπιδείξαι, ostensum) Credibile est, Jesum nunquam spectasse externas templi partes. non enim fuit curiosus. conf. Marc. 12, 15. not. Inter-

nas templi partes spectavit, merito, c. 11, 11. — τὰς οἰκοδομὰς, *structuras*) Singulae partes erant magnae structurae: imo eo tempore exercebatur aedificatio illa, de qua Joh. 2, 20. Et fortasse magis fervebat, ob Pascha instans. — τῷ ἱερῷ, *templi*) destruendi. c. 23, 38. et quidem ea aetate, paucis post aedificationem absolutam annis.

v. 2. ταῦτα, *haec*) ut stant. — οὐ μὴ ἀφεθῇ, *non relinquetur*) Jesus cogitationes discipulorum curiosas severioribus delet. — λίθος, *lapis*) Adagium de gravissima vastatione. Solum illud etiam aratro scissum est.

v. 3. ἐπὶ τῷ ὄρει, *super monte*) unde et prospectus erat in templum: et initium futurum erat obsidionis. — τὸ σημεῖον, *signum*) Vaticiniis rerum maximarum saepe signa addita: hinc discipulorum quaestio de signo illius temporis. — τῆς σῆς παρουσίας, *tui adventus*) Videntur discipuli respicere. c. 23, 39.

v. 4. καὶ, *et*) Discipuli quaesierunt, minus distincte, 1. de tempore templi destruendi: 2. de signo adventus Domini et finis mundi; quasi uterque eventus simul futurus esset, adeoque commune tempus et commune signum haberet. Respondet Jesus, distincte, (1.) de templo et urbe destruenda, hujusque rei signis, v. 4. s. 15. s. (2.) de adventu suo et fine mundi, ejusque rei signis v. 29—31. (3.) de tempore templi destruendi, v. 32. s. (4.) de tempore finis mundi, v. 36. Sic quoque apud Marcum et apud Lucam, qui c. 24, 11. 25. utriusque rei signa seorsum notat. — βλέπετε, *videte*) Futura et novissima non debemus curiositatis causa, sed muniendi nostri studio quaerere. Omnia sunt referenda ad firmitudinem in agnitione et confessione Jesu Christi. Huc enim spectat prophetia: cetera ab-rumpuntur, quibus ad meram scientiam uteremur. Illustrari hinc potest thesis de perspicuitate et perfectione scripturae. — ὑμεῖς, *vos*) Hoc non tam apostolis, Paracletum non multo post accepturis, quam gregi fidelium, quem illi tum repraesentabant, majoribus, ne seduceretur, periculis obnoxio, dicitur. Initium, *prudencia*: finis, *patientia*. v. 13.

v. 5. πολλοὶ, *multi*) Initio venient pseudochristi: in medio, pseudoprophetae, v. 11. postremo, utrique, v. 24. Gradatio, bimebris. — ἐπὶ, *sub*) non modo dicent, se esse a me missos, sed, se esse, qui ego sum. — λέγοντες, *Ἐγώ εἰμι ὁ χριστός*, *dicentes: ego sum Christus*) Scripsit Theophylactus, Dositheum quendam Samaritam perhibuisse, eum se esse, de quo Moses praedixisset, prophetam. Simonem quoque Samaritam appellasse se ipsum ingentem potestatem, id est, δυνάμειν μεγάλην. de quo in historia apostolica Lucae. Huc etiam referri videntur posse, Theudas, et Aegyptius quidam, et alter praestigiator, quem non nominat Josephus (qui ista narrat libro XVIII. antiquae historiae, et secundo captae Judaeae) omnes praetendentes prophetae nomen, fraudulentissimi ipsi ac seditiosi. Quin et posterioribus temporibus Manes ausus fuit sese Christum profiteri, et similiter XII. tanquam apostolos sibi ascivit. Joachimus Camerarius.

v. 6. μελλήσετε—ἀκούειν) Futurum complicatum: *audieturi eritis*. Evangelistarum scripta ante impletionem hujus praedictionis edita magnam hinc firmitudinem nacta sunt. *Audieturi*: Christiani magis audiunt bella, quam gerunt. — πολέμους, *bella*) in propinquo. — ἀκούας πολέμων, *rumores bellorum*) remote. — μὴ θροεῖσθε, *nolite turbari*) Metonymia antecedentis: i. e. nolite statim fugam capessere. Verbum

magna proprietate positum. nam *θρόος* ex *θρέω* ἤγεν *σὺν* *θορύβῳ* *βοῶ* ἢ *λαλῶ*. — *γὰρ*, *enim*) Fundamentum tranquillitatis. — *οὐπω*, *nondum*) Pii facile putant, non posse altius ire mala. ideo monentur. — *τὸ τέλος*, *finis*) *nondum*, de quo v. 2. 14. *necdum* tempus fugae. v. 15. Luc. 21, 20. *Initium* demum versu 8.

v. 7. *ἐγερθήσεται*, *excitabitur*) cum antea plus pacis fuisset. — *ἔθνος*, *gens*) etiam extra Judaeam. — *λιμοὶ, καὶ λοιμοὶ, καὶ σεισμοὶ*, *fames, et pestes, et terrae motus*) Huc fere omnia in Novellis revocari possunt. quanquam historici ea saepe minus, quam humana facta, memorant. — *κατὰ τόπους*, *passim*) Semper fuere pestes et reliqua: sed non ita frequenter.

v. 8. *ἀρχή*, *initium*) respectu Judaeorum. Antitheton, *finis*. v. 6. 14. — *ὠδίνων*, *dolorum*) qui antecedunt *regenerationem*. c. 19, 28. Rom. 8, 22. Metaphora a partu.

v. 9. *ἀποκτενῶσιν ὑμᾶς*, *occident vos*) quosdam ex vobis. Luc. 21, 16. Hos non indicat Dominus, ut omnes vigilant. Ante vastationem urbis Jacobus major ab Herode, ut Lucas memorat, Petrus a Nerone, ut historia ecclesiastica tradit, occisus est. *Vos*: quasi vos in culpa essetis, et miseriam generi humano pareretur. Extremum hoc mundi solatium est. Judicium incipit a domo Dei. — *μισούμενοι*, *exosi*) Religio christiana habet singulare quiddam, corrupto mundo, omnes sectas toleranti, invisum.

v. 10. *σκανδαλισθήσονται*, *offendentur*) fidei jacturam facient. [ut amoris, v. 12. V. g.] — *ἀλλήλους*, *mutuo*) Id omnium tristissimum.

v. 11—13. *καὶ*, *et*) Solicite retinenda fides, amor, spes.

v. 12. *τὴν ἀνομίαν*, *injustitiam*) *Injustitia* et *amor* opponuntur: nam *legis complementum amor*. *injustitia* vim involvit; *amor* quiddam quasi nativum. — *ψυχρῆται*, *refrigescet*) *Amoris* est *ardere*. — ἢ *ἀγάπη*) *amor*, (erga Deum, homines, propinquos, se ipsum, spiritualis, imo etiam naturalis:) qui summa *legis*. *σοφγὴ* facit, ut v. gr. prole nata gaudeant parentes: ubi dura fecit tempora iniquitas, gaudent prole denata aut non nata. *amor*, ornatus christianorum et vigor, atque adeo status eorum omnis. Phil. 1, 9. 2 Petr. 1, 7. Ap. 2, 4. Idem, fundamentum *ὑπομονῆς patientiae*. v. seq. — *τῶν πολλῶν*, *multorum*) *multitudinis*, eorum, qui amore non excellunt. *injustitiam* maxime exercent valde potentes, aut nimis pauperes: inde *ceterorum* quoque *amor* [*abreptā*, *per* *injustitiam*, *benefaciendi cupid*, V. g.] frigesceat. violata justitia, quae vocatur particularis, hebesceat justitia, quae vocatur universalis.

v. 13. *ὁ ὑπομείνας*, *qui perstiterit*) Constantia tuemur fidem, amorem, spem. — *εἰς τέλος*, *in finem*) tentationis. — *οὗτος*, *hic*) tanquam exemptus. v. 22. — *σωθήσεται*, *servabitur*) Urbe deleta, liberabantur Christiani. Luc. 21, 28. 31.

v. 14. *) *εἴτε*, *hoc*) quod Jesus praedicavit. — *ἤξει*) *ἔχειν* est non modo appropinquare, sed plane *advenire*, imo *adesse*. — *τέλος*, *finis*) de quo v. seqq. Ideo subsequitur *ergo*, v. 15. Ante hunc finem apostolatu perfuncti sunt duo illi, Petrus et Paulus, aliique v. 9.

*) *κηρυχθήσεται*] Factum id ante vastatas Hierosolymas. Col. 1, 25. V. g.

v. 15. τὸ βδελύγμα τῆς ἐρημώσεως, *abominationem desolationis*) Abominationem profanationis sequebatur abominatio desolationis. Sic appellatur exercitus romanus ex gentibus conflatus, cujus signa militaria abominabantur Judaei, tanquam idola, cum Romani divinitatem signis illis tribuerent. vid. Spizelii Collatio de vaticin. ang. p. 135. — τῆ προφητε, *prophetam*) Conf. Hebr. 11, 32—34. de Daniele propheta: etsi a nonnullis Judaeis non reliquorum prophetarum numero habitus. Saepe levis causa errorem parere magnum potest. In latinis Bibliis libri apocryphi canonicis quondam *mixti*, pro argumenti affinitate, et in indice librorum per notulas quasdam ab iis *discreti* sunt, ut in MSS. observare licet: deinde hac cautione, debili quippe, neglecta, ipsi quoque pro canonicis habiti. E diverso quum ii, qui libros V. T. in unum corpus redigere coeperunt, Danielis librum nondum habuissent, is liber, et serius et extra Palaestinam scriptus, hagiographis adjectus est; non incommode quidem, quatenus hebdomades per Daniele praedictae, impleri coeperunt in Ezra, c. 4, 24. sed tamen inde Daniele, qui prophetis non esset adjectus, ne prophetam quidem fuisse, aliqui putarunt, accedente fastidio scrutinii temporum propheticorum. Prophetam vero eum fuisse, confirmat Propheta maximus. — ἐσῶς) Sic scribendum, non ἐσός, etiam in neutro. nam ἐσῶς contrahitur ex ἐσαός. unde ἐσῶτα Luc. 5, 2. ἐνεσῶτα Rom. 8, 38. etc. Referendum ad βδελύγμα, *abominationem*, jam stantem firme, staturam dñi. Prosopopeia. — ἐν τόπῳ ἁγίῳ, *in loco sancto*) Dan. 9, 27.: ἐπὶ τὸ ἱερόν. LXX. Tempus fugae jungitur Luc. 21, 20. cum ipso articulo exercitus appropinquantis: atque in hoc ipso tempore monitum de fuga divinitus iteratum fuisse memorat Eusebius l. 3. H. E. c. 5. Itaque *locus sanctus* non denotat hic templum, sanctumve sanctorum; nam eo profanato serum fuisset fugere: sed locum circa urbem sanctam, extra urbem, eumque definitum; scilicet illum ipsum, quem Salvator, dum haec dicebat, sua praesentia, ut saepe, sanctum habuit. conf. Act. 7. 33. Certe in *monte olivarum* praecipuam obsidionis vim fuisse, docet Josephus. προσετέτακτο αὐτοῖς στρατοπεδεύσασθαι κατὰ τὸ ἐλαιῶν καλεσμένον ὄρος, ὃ τῇ πόλει πρὸς ἀνατολὴν ἀντίκειται. l. 6. de Bello Jud. c. 3. Idemque mons sanctus erat etiam Judaeis, quia ex eo templum vicinum introspecti poterat: atque in eo Schechinam tres annos cum dimidio stetisse tradiderunt. Appellarunt etiam המשיחה *montem unctionis*. Pertinet huc vel maxime Zach. 14, 4. ubi sanctitatem ipsa mentio plagae orientalis importare videtur. Itaque quem Matthaeus *locum sanctum* vocat, eum Marcus sic describit, *ubi non oportet*. Quod utrumque respicit ad illud Dan. 9, 27. ubi regio montis illius dicitur כנף שקיצים *plaga*, ceteroqui sancta, sed tum propter oppugnatores idololatræ *abominabilis*: quia ibi שקיץ שמם Dan. 12, 11. 11, 31. *abominamentum vastans* erat staturum. Namque כנף plagam mundi significat, etiam citra mentionem venti. Es. 11, 12. A locis sanctioribus initium poena capere solet, et inde se ad reliquas partes diffundere. — ὁ ἀναγινώσκων νοεῖτω, *qui legit, intelligat*) Eandem parenthesin habet Marcus c. 13, 14. quanquam incisum illud de Daniele multi in Marco non legunt. Uterque evangelista, cum scriberet ante obsidionem urbis, monuit lectorem suum, ut accuratum Domini consilium de loco et celeritate fugae observaret. Dan. 12, 10. οἱ νοήμονες συνήσους. at Hebr. המשכלים יבינו *sapientes intelligent*. ὁ ἀναγινώσκων non dicit lectorem Danielis publicum, (nam initio obsi-

dionis series lectionum Legis erat in Levitico; et neque illis neque ceteris ulla ex Daniele sociata erat:) sed quemcunque *lectorem* vel Danielis vel evangelistae, ipsa maxime obsidione appropinquante. Omnes debent *intelligere*: et, si orandum fuit, ne *sabbato* fuga fieret; quid erat, cur lector *sabbaticus* prae aliis admoneretur?

v. 16. *τότε, tunc*) Hic respondetur ad *τὸ πότε, quando*. v. 3. Saepe *tunc* in hoc sermone ponitur. — *οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, qui in Judaea*) non Judaei omnes, nec Christiani omnium locorum; sed ii, qui, verbis Jesu credentes, in Judaea erunt. — *φευγέτωσαν, fugiant*) sine spe solvendae obsidionis. — *ἐπὶ τὰ ὄρη, in montes*) In montibus h. l. promissa securitas: et deinde inventa, Pellae. Euseb. l. c. Monet Jesus, ne quis se tutum fore putet in urbe, contra atque carnalis Judaeorum prudentia in ipsa obsidione pertinacissime sibi persuasit.

v. 17. *μὴ καταβαίνετω, ne descendat*) ne per scalas interiores, sed exteriores descendat. — *ἄραί τι, sublatum quid*) v. gr. cibos. Resp. *vestes*, v. 18.

v. 18. *ἀγροῦ, agro*) Agricolae leviter vestiti in agrum eunt.

v. 19. *εἰ, vae*) non ponitur ad imprecandum, sed ad indicandum. Neque *liberorum generatione* interdicitur, sed tantummodo miseria praedicatur. — *ταῖς*) Non poterunt celeriter fugere. Piae participabunt calamitatem communem. Luc. 23, 29.

v. 20. *προσεύχεσθε, precamini*) Precibus multa mitigantur. Orant; neque hieme facta est fuga. — *χειμῶνος*) Non solum tempus anni, sed etiam tempestas videtur denotari. c. 16, 3. Certe verno tempore eventus fuit. conf. v. 18. de agro. — *σαββάτω, sabbato*) non quin fugere liceret in sabbato, Christianis praesertim, aut sarcinas ferre: sed quia valde miserum est, eo die, qui laetitiae datus est, abruptis sacris publicis fugere; et quia singuli minus ad fugam parati, alii aliis in fuga paranda per frequentiam impedimento sunt in januis synagogarum vel portis urbium, magis quam ruri vel in tectis. Sabbato Hierosolymam de improvviso cepit Ptolemaeus Lagi, teste Jos. 12. ant. 1. denique poenae, sabbato Judaeis venientes, ceteris graviore. vid. Hainlini chronol. explan. fol. 19. 20. Quin etiam hostes ob sabbati odium illo die erant truculentiores. Quo tempore maxime peccatur, poena venit conf. Hos. 5, 7. Sabbati usus non plane exspiravit ante templi destructionem.

v. 21. *ἀπ' ἀρχῆς κόσμου, a principio mundi*) tempore diluvii etc.

v. 22. *ὃς ἂν ἐσώθῃ, non salvaretur*) Salute animae, quae *electis* adscribitur, excluderentur per mortem praematuram. *Salutem assecuti* dicent illud, quod resonat Ap. 7, 10. — *πᾶσα σὰρξ, omnis caro*) infirma per se. — *ἐκλεκτοί, electos*) *Electi*, jam conversi, ceteris mixti: vel posthac convertendi; vel nondum nati. Ubi supra robur fidelium ordinarium excedit vis tentationum, electio allegatur, v. 24. 31. Luc. 18, 7. Deique fides et virtus, 1 Cor. 10, 13. 1 Petr. 1, 5. Ap. 13, 8. — *κολοβωθήσονται, decurtabuntur*) Quod *κολοβῆται*, partium integritatem ita amittit, ut tamen pro toto haberi possit. aptum verbum.

v. 23. *τότε, tunc*) sub interitum Hierosolymorum. — *μὴ πισεύσητε, nolite credere*) Nam ab illo tempore non conspicietur Filius hominis, usque ad Adventum suum. Itaque de adventu ad iudicium v. 27. agitur incidenter: ex professo autem v. 29. seq. — *ὦδε, hic*) v. gr. ubi aliquis est, qui se Messiam dicit.

v. 24. *σημεῖα καὶ τέρατα, signa et prodigia*) *Signa* intellectum

afficiunt: *prodigia* affectum percellunt, quorum species sunt *terruculamenta*, Luc. 21, 11. conf. Act. 2, 19. — *εἰ δυνατόν, si possit*) Hoc inciso denotatur conatus summus, sed tamen irritus. conf. Act. 27, 39.

*) v. 26. *ἐρημῳ, deserto*) Id speciose dici poterat, coll. c. 3, 3. quadratque in eos, qui globos et turmas cum tumultu ad se traxerunt. Act. 21, 38. Ideo subjicitur: *nolite exire*. — *ταμεῖοις, cellis*) Id convenit in eos, qui quaedam recondita venditari curarunt. Ideo subjicitur: *nolite credere*.

v. 27. *ἀσραπή, fulgur*) Sermo est de *fulgure* non quovis, sed de eo, quod totum horizonta interdum implet celerrime; sine praecone praevio. — *ἀνατολῶν, oriente*) Fulgur venit etiam a reliquis plagis: sed h. l. de oriente dicitur venire. credibile est, Christi adventum fore ab oriente. Intervallum inter *apparitionem adventus* (2 Thess. 2, 8. not.) et inter ipsum *adventum* facit, ut *adventus* ipse sit repentinus tandem. — *τῷ υἱῷ τοῦ ἀνθρώπου, filii hominis*) Hoc loco, usque ad v. 44. inprimis saepe appellatur *Filius hominis*. coll. c. 25, 31.

v. 28. *ὅπου γὰρ, ubi enim*) Hoc adagium hic cum mentione falsorum doctorum, quae versu 25. fit; sed Luc. 17, 37. 31. s. cum mentione angustiarum bellicarum conjungitur. Itaque *cadaver* sit Judaeismus carnalis, expers vitae illius, qua corpus Christi vegetatur, et tamen aliqua corporis specie se venditans, in quem aquilae tanquam in cadaver eis relictum, avide et magno numero sint involaturae; (*congregabuntur, futurum*;) Christus autem, qui ut fulgur venit, non est apud illud cadaver quaerendus. v. 23—27. Aquilarum non omne genus, sed aliquod tamen carnivorum est. conf. Job. 59, 30. Tales aquilae sunt partim pseudochristi et pseudoprophetae, partim copiae Romanorum. Hi, nec primi gentium, aquilam in signis habebant: et ad horum signa militaria, aquilam, h. l. et aprum, Ps. 80, 14. sunt, qui alludi putant. conf. Hos. 8, 1.

v. 29. *εὐθέως δὲ μετὰ, statim vero post*) Quatuor sunt hoc loco observanda. 1) Sermo est de sole proprie obscurando etc. Atque haec phrasis apud prophetas saepe occurrit de interitu populi alicujus, et apud illos quoque majorem proprietatem habet, quam communiter putatur; etenim ubi magnus est hominum interitus, sane spectatores solis ad paucitatem rediguntur. Sed multo magis hoc loco id proprie valet. nam totus sermo est propriis verbis instructus: ergo hic quoque versus. 2) *pressura* innuitur illa ipsa populi judaici, eaque unius generationis. 3) non dicitur, *post pressuram illam*, neque, *post dies illos*, sed, *post pressuram dierum illorum*, uti Marc. 13, 24. *in diebus illis, post pressuram illam*. Dies illi referuntur ad v. 22. et 19. neque innuitur pressura diuturna, sed brevis, v. 21. 22. 34. 4) post pressuram *τὸ εὐθέως, cito*, moram perbreve innuit, quum *οὐπω, nondum*, i. e. *ἐκ εὐθέως, non cito*, de mora brevi, eandem pressuram praecedente, dicatur, v. 6. Luc. 21, 9. Marc. 1. c. imo moram excludit. Versio Angl. *immediately*. Dices: Magnus saltus est, a vastatione Hierosolymorum ad finem mundi, qui ei *cito* subjungitur. Resp. Prophetia est, ut pictura regionis cujuscumque, quae in proximo tecta et calles et pontes notat distincte; procul, valles et montes latissime patentes in angustum cogit. sic enim debet etiam esse eorum, qui prophetiam legunt, prospectus in futurum, cui se prophetia ac-

*) *προεῖρηκα*] singulari fide in vos ac pietate usus. V. g.

commodat. Atque oculi discipulorum, qui in sua quaestione finem templi mundique conjunxerant, nonnihil velati relinquuntur: (neque enim erat tempus sciendi, v. 36.) unde postea, Dominicum sermonem imitantes, summo consensu, finem adesse dixerunt. In progressu autem et prophetia et prospectus magis magisque etiam ulteriora explicant. quo pacto non distincta ex obscuris, sed obscura ex distinctis debemus interpretari, et sapientiam divinam, omnia semper videntem, non omnia simul revelantem, in suis aenigmatibus venerari. Postea revelatum est, antichristum fore venturum ante finem mundi: ac rursus haec duo Paulus propius nexit, donec apocalypsis etiam millenos annos interposuit. Revera tamen post Hierosolymorum vastationem (et mox quidem, quatenus nullus alius eventus intermedius hic erat memorandus, conf. c. 3, 1. not.) factus est adventus Domini, videlicet, quod ad initia attinet. vid. Joh. 21, 22. not. Ad hunc adventum, non praecise ad obscurationem solis et lunae, refertur particula *cito*; id enim convenit cum amplitudine sensus Domini: ut sensus sit, *mox post pressuram dierum illorum* fiet, ut *sol obscuretur etc.* Similis nexus adverbii cum verbo, Gen. 2, 17.: *quo die comederis*, fiet, ut *morte moriaris*: et infra, c. 26, 64. not. et Luc. 4, 48. Potest simul locutio referri ad modum dicendi, ut hoc dicatur: *post aerumnam illam* (id quod *statim* subiungi, institutum sermonis hujus et ratio temporis hujus, dum cetera intercessura indicentur, ferunt,) *sol obscurabitur etc.* Saepe adverbia, ut h. l. *εὐθέως*, *statim*, non rem sed sermonem modificant. Sic cum verbo *dicendi* subaudito conjungitur *καλῶς*, *bene*, et verbum *aboletis*, Marc. 7, 9. *rursus*, Hebr. 4, 6. Denique *signa* in sole etc. majore intervallo differt Lucas c. 21, 24. s. Sunt, qui τὸ εὐθέως *statim* non de brevi intervallo, sed de subito post longa intervalla eventu accipiant. Retinendum vero prius illud, ita quidem, ut particula *statim* complectatur totum spatium inter vastationem Jerusalem per Titum et inter consummationem seculi. Talibus in locis est prophetica (ut b. Antonius appellabat) nubecula. Nondum erat tempus revelandi totam seriem rerum futurarum a vastatione Hierosolymorum usque ad consummationem seculi. Paraphrasis verborum Domini haec est: De iis, quae *post pressuram dierum illorum*, delendae urbis Jerusalem, evenient, *PROXIMUM*, quod in praesenti pro mea conditione commemorandum et pro vestra capacitate exspectandum venit, hoc est, *quod sol obscurabitur etc.* Porro, inde non sequitur, etiam τὸ *post haec* laxè debere accipi Ap. 4, 1. ubi *celeritas* ex c. 1, 1. praesupponitur. Tales formulae ad analogiam sui quaelibet loci accipiendae sunt. — ὁ ἥλιος, *sol*) Sermo proprie accipiendus, de calamitate diversa ab iis, quae superius descriptae sunt. In V. T. sermo talis metaphoram habet, ab eo, quod proprie fiet in consummatione seculi. — ὃ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς, *non dabit splendorem suum*) quem dare solet, et quum crescit, et quum decrescit. Divisa naturaliter tempora habent eclipses solis et lunae, sed tum sol simul et luna laborabunt. — ἀπὸ τῆ οὐρανῶ, *a coelo*) Non additur: *in terram*. conf. Marc. 13, 25. *excidentes*. Erunt, quasi non essent; sine luce. — *δυνάμεις*, *virtutes*) illae coeli firmæ et concatenatae, [Prov. 8, 27.] a stellis distinctae, subtiles, in terram influere solitae. Sic apud Matthaeum, Marcum, Lucam appellantur. — *σαλευθήσονται*, *movebuntur*) Aptā metaphora a mari fluido. [Apoc. 6, 14.]

v. 50. τὸ σημεῖον, *signum*) *) Hoc *signum* est specialius: illa, de quibus Luc. 21, 25. praecedunt, et sunt generaliora. His rebus ipsa Filii hominis appellatio congruit: coll. not. ad c. 16, 13. nam planetus tribuum terrae, Ap. 1, 7. cum *ipsius* conspectu jungitur. Hoc igitur dicit: nolite aliud *signum* praeivium quaerere: v. 27. Ipse erit *signum* sui, sicuti Luc. 2, 12. idque eo magis, quia cum ipso ejus conspectu vel etiam paullo ante videbunt homines pompam in nubibus: nisi caligo, fulgor, forma crucis, aut aliqua stella, etiam apparebit. conf. c. 2, 2. Antehac fuerat *signum*, cui *contradicebatur*: Luc. 2, 34. tum erit *signum* apertum. *Signum* denotat quiddam valde illustre et oculos percellens, sive alterius rei sive sui significationem habens. Ap. 12, 1. Sole, luna, stellis extinctis, *signum* illud erit visibile in fulgore Domini et inde nubis ac nubium. In summa, *signum*, coll. Marc. 13, 26. 4. est pompa advenientis Filii hominis, qui ipse mox conspiciendus dicitur h. l. — φυλαί, *tribus*) Judaicae, maxime. — ὄψονται, *videbunt*) Num. 24, 17. — νεφελών, *nubibus*) Lucas ait: in nube. Currus habebit multos: [ut fit in pompa regali. V. g.] uno valde eximio vehetur.

v. 51. αὐτοῖς, *suos*) Credibile est, certum angelorum numerum peculiariter appellari angelos Christi; etsi omnes subjecti sunt Christo. — σάλπιγγος, *tuba*) Tubarum usus, ad convocandam multitudinem: illa *tuba* habebit vocem magnam. — ἐπισυναΐξουσιν, *congregabunt*) Conf. 2 Thess. 2, 1. — ἀπ' ἀκρων οὐρανῶν) Ἀπ' ἀκρὸς γῆς, Marc. 13, 27. ἀκρον, *omnis extremitas*: ubi terra desinit, ibi coelum incipit. unde etiam interdum *montes* et *coelum* parallela sunt. 2 Sam. 22, 8. Ps. 18, 8. כנב Hebr. Deut. 30, 4.: ἀπ' ἀκρὸς τῆ οὐρανῆ ἕως ἀκρὸς τῆ οὐρανῆ. et sic ib. c. 4, 52.

v. 52. ἀπὸ δὲ τῆς συκῆς, *a ficu vero*) a re obvia. — τὴν) sequentem. — παραβολὴν, *parabolam*) amoenissimam.

v. 53. ταῦτα πάντα, *haec omnia*) Non semper praeteriri debet *ordo verborum*: saepe emphasis, et, in pronunciando, accentus, super prius verbum cadit. Primus est hic locus, qui id demonstrari postulat: sic igitur faciemus. Luc. 11, 36.: εἰ δὲν τὸ σῶμά σε ὉΛΟΝ φωτεινὸν, μὴ ἔχον τι ΜΕΡΟΣ σκοτεινόν, ἔσαι ΦΩΤΕΙΝΟΝ ὅλον, ὡς ὅταν ὁ λύχνος τῇ ἀσραπῇ ΦΩΤΙΖῃ σέ. hic ὅλον habet emphasisin ante φωτεινόν, in antitheto ad μέρος: et φωτεινόν habet emphasisin ante ὅλον, quae verbo φωτίξῃ declaratur. Joh. 14, 2. 3.: ἐτοιμάσαι ΤΟΠION ὑμῖν — ἸΜΙΝ τόπον κτλ. hic apparentem contradictionem tollit *ordo verborum*. Negans sermo est, LOCUS non est parandus vobis; jam quippe paratus ipse. affirmans sermo est, VOBIS parandus est locus, id est, ingressus in locum muniendus. Verus uterque sermo. Eph. 2, 1. 5.: ἸΜΑΣ ὄντας νεκροὺς — ὄΝΤΑΣ ἡμᾶς νεκροὺς κτλ. hic ὑμᾶς facit antitheton ad ἡμᾶς, c. 1, 19. et deinde ὄντας notat *statum* praeteritum mortis, oppositum vivificationi. Jac. 2, 18.: δεῖξόν μοι τὴν ΠΙΣΤΙΝ σε ἐκ (al. χωρὶς) τῶν ἔργων σε, καὶ γὰρ δεῖξω σοι ἐκ τῶν ἔΡΓΩΝ με τὴν πίσιν με hic prius πίσιν spectat ad illud, σὺ πίσιν ἔχεις: et alterum ἔργων ad illud, καὶ γὰρ ἔργα ἔχω. Haec in praesenti sufficiant, ex quatuor diversis notata scriptoribus N. T. Nunc apud Matthaeum, quum v. 53. ΤΑΤΤΑ πάντα, et v. 54. ΠΑΝΤΑ ταῦτα, praecipui codices habent, (quanquam alii confundunt,) prius ταῦτα, prae πάντα, emphasisin habet, ut exprimat res proxime futuras, (unde in parallelo,

*) Habetur hic responsio ad quaestionem v. 3. propositam. V. g.

Marc. 13, 29. id πάντα praetermittitur,) et, hac emphasi supposita, alterum πάντα exprimit omnes, item has videlicet, res, proxime, ea generatione, futuras. Ipsum pronomen ταῦτα non ad totum sermonem praecedentem refertur; nam alia sunt signa praevia, aliae res subsequutur, per signa indicatae: sed ad initia, quae comparantur cum ficu, in antitheto ad aetatem ipsam, i. e. ad regnum Dei appropinquans. Impletis iis, quae a v. 4. ad v. 28. describuntur locus erat factus regno Dei, magis magisque invaliduro, uno tractu. Principia, remotis remoris, erant instar totius. Apud Matthaeum porro et Marcum, utrumque haec antitheton facit ad illo, ἐκείνης, v. 36. hoc sensu: *HAEC omnia, quae ad Hierosolyma pertinent, fient, antequam haec generatio praetereat: sed de ILLO* (remotiore, novissimo, iudicii) *die, nemo novit etc.* Haec observatio analysin totius sermonis hujusce sublevat. Antitheton inter haec et illa Lucas quoque habet. vid. not. ad Luc. 21, 36. — γινώσκετε, scitis) coll. v. 32. vel, scite. — ἐγγύς, prope) res ipsa. — ἐπὶ θύραις, ad januas) valde prope.

v. 34. γενεά, generatio) aetas hominum. Hac notione, cui eventus congruit, maxime proprie respondetur quaestioni, quando. v. 3. conf. v. 15. 20. cap. 23, 36. Luc. 23, 28. A tempore, cum haec dicta sunt, ad vastationem Hierosolymorum fuere anni 40. et a vero anno nativitatis I. C. fuere anni 75. circiter. Hebraei autem, v. gr. in Seder Olam, pro generatione una numerant 75. annos: ac verba, non praeteribit, innuunt, majorem certe partem generationis, sed non totam generationem, praeterituram esse, antequam omnia fiant. Vera est praedictio, respectu annorum 75. vel 40. *) Tam accurate eam, multis ante eventum annis, descripsit evangelista.

v. 35. ὁ ὀρανός, coelum) cujus motus certissimas alias habet leges. — ἡ γῆ, terra) alias fundatissima. — λόγοι μου, sermones mei) Plurale, coll. omnia, v. 34. — οὐ μὴ παρέλθωσι, non praeteribunt) Sermones mei repraesentabuntur re ipsa; tametsi non statim ita videtur hominibus. Coelum et terra locum cedet coelo novo et terrae novae, quae verbis meis describuntur. Sic firma lex. Cap. 5, 18.

v. 36. περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης, de die vero illo) De templo et urbe, tempus ostendit Dominus; v. 32. fs. de mundo, diem et horam sciri, negat hoc versu. Vero facit ad antitheton, et ταῦτα, αὕτη, haec, spectant in proxima; illo, in longinquum. Porro si prius tempus cum aliqua latitudine definitum est; multo hic minus definitus est *DIES ILLE* et *hora*: nec tamen sine causa *dies* et *hora* dicitur. *Dies*, totum; *hora*, pars. Ignorata hora, non necessario ignoratur dies: ignorato die non necessario ignoratur tempus paullo latius. Et quod tempore hujus sermonis ignoratum fuit, post ascensionem Domini et post apocalypsin Johanni datam revelari potuit, et clepsydra sensim elabente propius sciri potest. Alias dies novissimus, hora novissima nunc quidem, quum erit, sciri posset. De die loqui pergit Jesus v. 37. s. de hora, v. 42. s. de utroque, v. 50. — ἄγγελοι, angeli) quorum alias magna scientia. — τῶν ὀρανῶν, coelorum) Plurale.

v. 38. τρώγοντες, edentes) Huc pertinent artes cibariae, ad luxum etc. Id agebant: nil aliud.

*) Ex Scriptoribus Talmudicis varia producuntur, quae 40 annis ante templi urbisque vastationem contigisse feruntur, et historiae Passionis sic satis conveniunt. *Harm.* p. 481.

v. 39. οὐκ ἔγνωσαν, nesciebant) volentes.

v. 40. *) παραλαμβάνεται, assumitur) in tutelam. v. 31. [ut Noachus cum domo sua. V. g.] — ἀφίεται, sinitur) in periculis, quicquid obveniat. [ut homines in diluvio. V. g.] Praesens, respectu τῷ tunc: et Salvatori res jam erat ante oculos.

v. 41. ἀλήθεσαι, molentes) Muliebris labor, molere.

v. 42. γρηγορεῖτε, vigilate) Hac sine dubio de causa tam frequens in veteri ecclesia nomen, Gregorius, Vigilantius. Quaeras, cur ii, qui tam longe aberant a die novissimo, ex eo capite ad vigilantiam excitentur? Resp. 1) Longinquitas eventus illis non erat indicata. 2) viventes quovis tempore repraesentant extremo tempore victuros. 4) 1 Thess. 4, 15. not. 3) par est ratio judiciorum divinatorum incertaeque obitus horae, quavis actate, ac diei novissimi: et hora mortis est instar horae resurrectionis iudicii, ut si nullum tempus fuisset interjectum. 4) idem est sensus piorum, Domino obviam tendens, cum longissima ac brevissima expectatione. 5) si singulis esset a tempore apostolorum ad adventum Domini vigilandum; tamen foret operae pretium. — ὁ κύριος υἱῶν, Dominus vester) Filius hominis. v. 44.

v. 43. **) γινώσκετε scitis. — εἰ ᾗδει, si scisset) vigilasset: eaque cura non fuisset magnopere miranda. — ποῖα, quali) Supponitur, patremfamilias esse monitum de venturo fure. In corporalibus vigilantes sumus, etiamsi pars noctis ignoretur: modo sciatur, fore hanc noctem, vel aliquam ex proximis noctibus. — φυλακῇ, custodia) quae longior tamen est, quam hora. — ὁ κλέπτης, fur) Novissima tentatio, quae sita est in occultatione horae illius, conjuncta cum ceteris arduis circumstantiis, est severissima. Spes enim metusque, quo propius ad ipsum complementum acceditur, eo magis acuuntur, et morae vel exiguae fere impatientes fiunt. Sic ex. gr. iis erit, qui in ultimo parvo chrono vivent, quando cetera antecedentia in cap. 20. Apoc. nunc impleta erunt. — οὐκ ἂν εἴασε, non sinisset) per somnolentiam. — διοργισθῆναι, perfodi) etiam cum mora.

v. 44. ἔρχεται, venit) Praesens.

v. 45. τίς ἄρα ἐστίν, quis ergo est) Quis est, qui talem se esse velit? ergo refertur ad quaestionem, quae praecessit apud Lucam, c. 12, 41. sed hic habet vim declarandi magnitudinem et raritatem rei. — πισὸς καὶ φρόνιμος, fides et prudens) Duae virtutes cardinales boni servi: ex quibus saepius laudatur fides, quia haec est in voluntate; quae comitem habet prudentiam ***) coelitus donatam. — δῆλος, servus) Pastor. articulus additus emphasin habet. — θεραπείας, famulatio) Grex. — τοῦ διδόναι, ut det) Hoc refertur ad fidem. Oppositum, v. 49. — τὴν τροφήν, cibum) justa qualitate et mensura. τὸ σιτομέτριον, Luc. 12, 42. — ἐν καιρῷ, in tempore) Hoc refertur ad prudens.

v. 46. εὕρήσει, inveniet) Ergo non cogimur.

v. 48. ἐκεῖνος, ille) quem scit Dominus. — χρονίζει, cunctatur) c. 25, 5. [Conf. Eccl. 8, 41.]

*) Τότε, tunc] in ipso adventu, v. 39. Conf. c. 25, 1. V. g.

**) Tres apud Matthaeum parabolae vigilantiam aut securitatem spectant: quarta, bonam fidem aut diffidentiam. Harm. p. 484.

***) Prudentia eorum est, qui non in diem vivunt, sed ita se gerunt, ut serius citius adventante Domino suo gessisse se optabunt. V. g.

v. 49. *συνδῆλως*, *conservos*) Sic vocantur, ad exprimendam injuriam; quamvis huic servo fuerint subjecti. — *δὲ, autem*) Antitheton, inter injuriam contra conservos, et suam luxuriam. — *μετὰ, cum*) Tales ergo tum erunt multi, quorum totus status erit luxuria. 1 Thess. 5, 7. Simile loquendi genus: *ἦλθον, μετὰ τῶν ἐρχομένων*. Gen. 42, 5.

v. 50. *ἦ, quā*) scil. venturum. conf. v. 44.

v. 51. *διχοτομήσει, in duas partes secabit*) supplicium jam olim frequens, et in *διψύχως, bianimes*, conveniens. *לחם* sic vertunt LXX. Hypocrita animam et corpus dividit in cultu Dei: quare corpus ejus et anima dividetur in perniciē aeterna. Aeterna perniciēs dicitur mors: omnis autem mors hoc habet, ut corpus exanimet. Tum neque animam juvabit commercium corporis, neque corpus commercium animae, sed potius enecabit. Tum possit dicere quilibet miserorum: *disrumpor*. Conf. Hebr. 4, 12. quod attinet ad vim verbi apud malos. Duplici delicto duplex respondet poena: percussioni servorum et ancillarum, dichotomia; comessationi et potationi, pars cum hypocritis. — *ὑποκριτῶν, hypocritis*) Malum, hypocrisis: poena hypocritarum, specimen poenae. Luc. 12, 46.: *infidis*, qui non sunt *fidi*. coll. v. 45. — *θήσει, ponet*) iudicio justo, severo, immutabili.

C A P U T XXV.

v. 1. *) *δέκα, decem*) Mysterium habet numerus, Luc. 19, 13. isque h. l. in duas partes aequales divisus. [vel quod numerus utriusque aequalis erit, vel quod inaequalitas non constabit. V. g.] Sponsa olim decem ad minimum debebat habere virgines, quae ei adessent in nuptiis. [In genere, apud Judaeos certe, decem constituunt societatem. V. g.] Non multa suppetunt ex antiquitatibus Judaicis hanc parabolam illustrantia: utilius conferetur Psalmus 45. et Canticum Canticorum. — *λαμπάδας, lampadas*) ardentes utique. — *ἐξῆλθον, exibant*) exire instituebant. v. 6. — *νυμφίς, sponsi*) Luc. 12, 36.

v. 2. *φρόνιμοι, μωραὶ, prudentes: stultae*) Vid. cap. 7, 24. 26. — *καὶ αἱ*) Harum conditio jam notior ex descriptione prudentum. [Probitati studebant quidem, sed non constanter. Utrumque statum planissime descriptum habes 2 Petr. 1, 5 — 8. 9. 10. 11. V. g.]

v. 3. *ἐλαϊον, oleum*) praeter illud, quo ardebant in praesenti lampades. v. 8. fin. Lampas ardens, est fides: lampas et praeterea oleum, est fides locuples. [Vel, si mavis: FLAMMA ardente h. l. indicatur virtus Spiritūs atque ardor supernaturalis animae nequicquam laboranti divinitus immissus, 2 Petr. 1, 3. 4. OLEO, sancta industria ex parte hominis, 2 Petr. 1, 5. atque hōc quidem hominem non pro tempore saltem praesenti, quantum satis est, sed largiter etiam (2 Petr. 1, 8.) ad omnes casus futuros instructum esse oportet: quo pacto introitus in domum nuptiarum et certus eum et largus praeterea manet, v. 11. Non omnem omnino locum Spiritui S. concedebant stultae. V. g.]

v. 4. *ἀγγείους, vasis*) His notantur penetralia cordis.

v. 5. *ἐνύσασθαι*) Hebr. *נרם* LXX. *νυσαΐειν*. Dormitatio est vel post somnum. Prov. 6, 10. vel ante somnum, Es. 5, 27. ut h. l. **)

*) *Τότε, tunc*] appropinquante die novissimo. V. g.

**) *πᾶσαι, omnes*] Etiam prudentes, non sine periculo, consopitae sunt:

v. 6. *μέσης, media*) nocte, somno profundo, etiam virginum harum. — *κραυγή, clamor*) ad excitandum. cum tuba. [*Tormenta bellica quaecunque superans, 1 Thess. 4, 16.*]

v. 7. *ἠγέρθησαν, excitatae sunt*) ex somno. — *πᾶσαι, omnes*) Tum etiam evigilabunt mali et securi. Omnia expergefient. Quantum aberat, quo minus intrarent etiam stultae? et tamen excidunt.

v. 8. *σβέννυνται, exstinguuntur*) in hoc ipso articulo. misere!

v. 9. *λέγουσι, dicentes*) Eo ipso se prudentes demonstrabant, uti ceteris rebus. — *μήποτε, ne forte*) Abrupta oratio; festinationi illi conveniens. — *οὐκ ἀρκέσῃ*) Metonymia consequentis. *Non sufficeret* utrisque: i. e. non possumus vobiscum communicare. Sua quisque fide vivet. — *ἡμῖν, nobis*) Tum prudentes sibi aegre suppetunt. Prudentum exemplum prius debuistis sequi. — *πορεύεσθε, proficiscimini*) Quod tum consultum videbitur, faciamus in tempore. — *πρὸς τὰς πωλῶντας, ad vendentes*) quamvis non sint mercatores. — *ἀγοράσατε, emite*) Ap. 3, 18.

v. 10. *ἀπερχομένων, abeuntibus*) Id ipsum erat periculosum, in quo consilium quaerebant. *Parum abfuit quin intrarent: sed abfuit tamen.* V. g. — *αἱ ἑτοιμοί, paratae*) Prudentes, paratae *).

v. 11. *παρθέναι, virgines*) quas jam virginum nomen nil juvabat.

v. 13. *γρηγορεῖτε, vigilate*) Qui vigilat, non solum lampadem ardentem, sed etiam oleum in vase habebit: qui oleum in vase habet, eum somnus non magnopere tenet. v. 5.

v. 14. *ὑπάρχοντα, opes*) Distributionem earum vide v. seq. [*Innuuntur iis dona spiritualia, facultates temporales, tempus ipsum, et omnis denique generis occasiones.* V. g.]

v. 15. *ἔδωκε, dedit*) Ipsam negotiandi rationem eis permisit, neque dixit, date mensariis. — *πέντε, δύο, ἓν, quinque, duo, unum*) Affinis parabola, Luc. 19, 13. ubi singulis servis singulae minae dantur, et unius decem minas, alterius quinque peperit; tertius iners fuit. Bona, quae Deus dat, distribuuntur pro aequitate: et in inaequalitate tenuissimus a ditissimo quis scit an superetur plus quinque partibus? Liceat huc conferre, quod Plato suis legibus nemini in civitate census minimo quinquuplicato maiorem permisit. v. Arist. polit. l. 2. c. 5. Quinque talenta A. Ruimerus ecclesiastes Batavus habere existimavit ecclesiam reformatam; duo, lutheranam; unum, romanam. Quid Graeca habet? quid aliae, antiquae vel novae? quid posteritas? — *δύναμιν, facultatem*) negotiandi. nemo urgetur ultra, quam potest. ideo jure adigitur ad reddendam rationem. — *εὐθὺς, statim*) cap. 26. s.

v. 18. *ἀπέκρυψε, occultavit*) in terra. v. 25.

---

at expergefactis tantum olei, quantum sat esset, suppetiit. Dormitantibus oleum iis, quibus parcum antea fuerat, penitus evanescit. V. g.

*) *ἐκλείσθη*] Vix quisquam, dum janna patet, cogitando assequitur, quanta eorum, qui *clausis* foribus adstabunt, lamentatio futura sit. Quoties quaeso pusilla res prudentiam inter atque stultitiam decedit: at magnopere nostra refert ea decisio. Sunt 1) qui largo in aeternum laetitiae regnum introitu gaudent: 2) qui ex naufragio quasi erepti ad littus appellant: 3) qui aperte in via lata ad perniciem rapiuntur: 4) qui, cum proxime a consequenda salute abfuerint, jacturam tamen ejus faciunt. Horum prae reliquis miseranda conditio est. V. g.

v. 19. *πολὺν, multum*) ut tempus esset, alterum tantum lucrandi. Non est absoluta celeritas adventus Domini.

v. 20. *προσελθὼν, accedens*) cum fiducia. malus servus, cum diffidentia. v. 24. — *ὁ τὰ πέντε, qui quinque*) Pii prius, quam mali, audiunt sententiam. v. 34. — *ἴδε, ecce*) Parrhesia servi boni. — *ἐπ' αὐτοῖς, super illis*) Non sibi lucrum tribuit servus, sed bonis Domini.

v. 21. *εὖ, bene*) Formula laudandi. De laude agitur 1 Cor. 4, 5. — *ἀγαθὲ, bone*) Oppositum, *male*. v. 26. — *πισέ, fide*) Oppositum, *ὀκνηρὲ, segnis*, v. 26. *fides segnitatem* pellit. — *ὀλίγα, pauca*) Si V talenta sunt pauca; quanta erunt *τὰ πολλὰ, multa*! — *καταστήσω, constituam*) ad plura es idoneus, frugi es. Oppositum, *ἀχρεῖον, inutilem*. v. 30. — *εἰσελθε, intra*) Oppositum, *ἐκίτε*. v. 30. — *χαρὰν, gaudium*) convivium, *festin*: lucem, risum, plausum. coll. v. 30.

v. 24. *ἔγνω σε, novi te*) Non novit, qui *durum* putat. Deus est amor. [Et boni specie haut quidem caret, si frequentius de austeritate divina cogites: sed nec omni periculo ista cogitatio destituitur. V. g.] Justitia videtur impiis injustitia. Jus Dei transcendit captum creaturae. — *σκληρὸς, durus*) *austerus*, Luc. 19, 24. Talis non erat hic dominus: sed qui revera tales domini in terra sunt, videant, cui servo similes futuri sint in iudicio. — *οὐ διεσκόρπισας, non disseminasti*) Atqui Deus omnia largitur.

v. 25. *φοβηθεῖς, territus*) sine amore, sine fiducia. *veritus*, ne tibi non satisfacerem; ne de meo cogerer dependere; ne ex agro, ubi non videbatur sementis te digna esse, in horreum, unde non videbatur tuum quicquam sparsum esse, frustra conarer aliquid inferre. Malus et piger servus, dum talem sibi herum finxit, qui lucrum quaereret nimium, ultra vires servi; ne legitimum quidem paravit, quod parare poterat. Fac, quod juberis, et quod potes: successum expecta, et miraberis. — *ἐκρύψα, occultavi*) Oppositum, Ps. 40, 10. s.

*) v. 27. *ἔν, ergo*) Ignota manet servo malo bonitas Domini ab illo negata. — *βαλεῖν, committere*) Major erat fodiendi labor. v. 18. — *τὸ ἐμὲν, meum*) Resp. tuum, v. 25. sed additur h. l. *cum foenore*.

**) v. 29. *τῷ γὰρ ἔχοντι παντὶ, nam habenti omni*) ita, ut, quo plus habet, eo plus ei detur. — *ὃ ἔχει, quod habet*) Revera talentum servus habuerat. v. 24.

v. 30. *ἀχρεῖον, inutilem*) etiam in posterum. [utut nihil damni intulerit. V. g.] Conf. v. 21. not. et Luc. 16, 11. *Ἀχρεῖος, Attice ἄχρειος*, apud Eustathium. — *ἐκβάλετε, ejicite*) Antitheton, v. 21. Ipse Dominus intrare jubet: *ejicite*, dicit ministris, uti c. 22, 13.

v. 31. *τῇ δόξῃ, gloria*) de qua tam multa praedicta sunt. — *καὶ, et*) Non subaudiendum verbum *venerint*, sed nominativus ex hebraismo sic resolvitur: *omnibus angelis eum comitantibus*. — *πάντες, omnes*) Adde, *omnes*. v. 32. Omnes angeli: omnes nationes. Quanta cele-

*) v. 26. *καὶ ὀκνηρὲ; et piger*] Animum quandoque magis, quam corpus, *pigritia* occupat. Eodem sane negotio servus hic, quod in fodiendo, v. 18. consumsit, ad argentarios abire poterat: quos adire si prius jussi essent servi, procul dubio et hic obsecutus esset. Ea vero lege non tantum laudis parassent servi. Strenue igitur viribus tuis fac utare. V. g.

**) v. 28. *ἔχοντι τὰ δέκα, habenti decem*] qui ne partiri quidem cum eo tenebantur, cui erant quinque talenta. Quantum quaeso retributionis olim discrimen patefiet! V. g.

britas! — *τότε, tum*) ut praedictum est. Discipuli putabant, id statim fore.

v. 32. *ἀφοριεῖ, separabit*) Ante non erit plena separatio.

v. 33. *ἐρίφια, haedulos*) Diminutivum. quamlibet gigantes, erunt *haeduli*. Tum non *אֵילִים* et *עֲרִירִים* erunt.

v. 34. *τότε, tum*) Conferenda v. 41. oratio ad haedos.

Hic: *venite:*

illic: *abite a me:*

benedicite Patris mei:

maledicti:

hereditate regnum:

in ignem:

paratum vobis:

paratum diabolo:

et angelis ejus:

a fundatione mundi:

aeternum. v. 46.

— *ὁ βασιλεὺς, Rex*) Appellatio majestatis plena, v. 40. solisque piis laeta. — *τῷ πατρός μου, Patris mei*) In Christo electi sumus. — *κληρονομήσατε, hereditate*) Ergo non nimis premi debet *enim*, v. seq. — *ἡτοιμασμένον, paratum*) Hoc verbum affine est nomini *καταβολή, conditus*. — *ὑμῖν, vobis*) Ergo homines electi non sunt suffecti in locum angelorum, qui peccarunt. — *ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, a conditu mundi*) *Ἀπὸ, ab*, hebraeo *מ* respondet, quod significat *ante*. coll. Eph. 1, 4. Ubi bonum et malum inter se comparantur, bonum saepe describitur ab aeternitate, ut sic loquar, antecedente; malum, ab exitu. sic hoc versu, coll. v. 41. et 1 Cor. 2, 7. 6.

v. 35. *) *ἑδώκατε, dedistis*) Ex omnibus bene et male factis ea potissimum, quae in sanctos profecta erunt, commemorabuntur, quae fidem et amorem in I. C. et fratres ejus praesupponunt, et confessionem nominis ejus involvunt; quae maxime et frequentia, et insignia, et conspicua sunt: et tum ex manifesta Domini gloria, fratrum dignitas, et bene maleque in eos factorum ratio manifesta erit. conf. c. 10, 40. s. Simul hoc sermone continetur sanctorum pristina miseria et laus; impiorum pristina facultas et improbitas; et utrorumque justissima catastrophe. Ex operibus autem misericordiae commemorantur corporalia, quae et contemptiora sunt in mundo, et tum erunt evidentius specimen fidei; quatenus homo impendit aliquid facultatum et laboris sui, (cum spiritualia sint sine sumtu:) et improbis etiam magis sub oculos cadent. Neque aptum fuerat Judici, dicere: erravi, peccavi, et revocavistis me etc. — *μοι, mihi*) Hoc praesupponit fidem. Nam sub hac ratione fideles bene faciunt. — *ἑδίψησα, siti*) Status fidelium in hac vita: fames, sitis, nuditas, captivitas etc. — *συνηγάρητε*) Idem verbum Jud. 19, 15. LXX.

v. 37. *πότε σέ, quando te*) Fideles opera bona sua, impii mala, v. 44. non perinde aestimant, ut Judex. [*Et justorum complures, quorum alios alii benefactis in mundo mulctarunt, sibi invicem ignoti manent. V. g.*]

v. 40. *ἐφ' ὅσον, in quantum*) Particula intendens. Sine dubio etiam facta singularia proferentur. — *ἐνι, uni*) Omnia in rationes referuntur, nil oblivioni traditur. Etiam unica occasio magni saepe est, in utramvis partem. v. 45. — *τούτων, horum*) Demonstrativum. — *τῶν ἀδελφῶν, fratrum*) Praestat benefacere bonis, quam malis: nec tamen hi excluduntur, Matth. 5, 44. servato ordine in genere hominum

*) *γάρ, enim*] O ingentem retributionem! Aeternum Regnum pro tantillis benefactis! V. g.

et operum. Homines, quo fiunt honoratiores, eo superbius tractant suos: sed Jesus discipulos initio saepe appellavit *discipulos*: deinde, in verbo crucis, semel *filios*, Joh. 13, 33. et *amicos*, Joh. 15, 15. post resurrectionem, *παιδιά*, *pueros*, Joh. 21, 5. et *fratres*. conf. c. 28, 40. Joh. 20, 17. coll. c. 13, 1. et hanc appellationem iterabit in illo iudicio. Quanta fidelium gloria! Hebr. 2, 10. ss. In statu exinanitionis cavebatur honori Jesu, ne tali appellatione videretur vulgaris conditionis esse: sed in statu exaltationis nil periculi est. Observa autem: Christus neminem, vocandi casu, *fratrem* appellat: alia ratio est c. 12, 48. s. Hebr. 2, 11. s. neque rursus Christum scriptura appellat *fratrem* nostrum. neque v. gr. Petrum decebat pro *Domine* dicere, *Frater*. Joh. 21, 15. 20. 7. c. 13, 13. quid? etiam Jacobus, ab aliis *frater Domini* appellatus, se ipse *Dei et Domini J. C. servum*, Jac. 1, 1. Judas se *Jesu Christi servum* item, *Jacobi fratrem*, v. 1. appellat. Vid. etiam Matth. 23, 8. Luc. 22, 32. Inter mortales *fraternitas* inaequalis ita colitur, ut amicus major minorem *fratris* appellatione dignetur; minor ad majorem appellatione honorifica utatur. Sic etiam coelestis curia suam habet *civilitatem*; nulla inter humilitatem et fiduciam pugna. Sic quoque appellatio *amici* videtur *μονόπλευρος*, ut Dominus Suos dicat *amicos*, non contra. Joh. 15, 15. Excipitur parrhesia fidei, quae Canticum canticorum assequitur. — *τῶν ἐλαχίστων*, *minimorum*) extrinsecus, vel etiam intrinsecus. Species quaedam indigitatur in toto genere sanctorum. alii sunt, quibus bene erat factum; alii, qui benefecerunt. — *ἐμοί*, *mihi*) non modo *etiam mihi*. coll. *neque mihi*, v. 45.

v. 44. *τότε*, *tum*) Et tum justi jam ex verbo *venite regaliter* assidebunt iudicio in maledictos. — *τὸ ἡτοιμασμένον*, *paratum*) Sic Es. 30, 33. Tempore hujus iudicii jam erit diabolus in inferno. Ap. 20, 10. s. conf. 2 Petr. 3, 7. fin.

v. 42. *ἔκ*, *non*) Peccata *omissionis*.

v. 44. *καὶ αὐτοί*, *etiam ipsi*) Processus distincte descriptus. respondebunt vel cuncti, vel etiam singuli. — *πότε*, *quando*) Ignorantia durabit apud impios usque ad tempus illud, cum conatu justificandi sese.

v. 45. *τῶν*) Non additur *ἀδελφῶν*, *fratrum*, uti v. 40. Ignorant mali rationes justorum, et ignorabunt.

v. 46. *ἀπελεύσονται*, *abibunt*) Locus iudicii differt a loco, in quem *discedent* utrique. — *κόλασιν*, *poenam*) [igne constantem, v. 41.] Differunt *τιμωρία* ultio, et *κόλασις* poena. Nam poena *ejus qui patitur gratia fit*. Ultio vero *ejus qui facit, ut expleatur*. Arist. I. rhet. 10. n. 51. — *αἰώνιον*, *aeternam*) Aeternum dicitur, quod temporis mundani terminos attingit et excedit. conf. Rom. 16, 25. not. — *δὲ*, *vero*) Christus, rex, alloquetur prius justos, injustis audientibus: sed injusti prius abibunt, spectantibus justis. c. 13, 49. Sic damnati nil vitae aeternae videbunt: justi videbunt vindictam in illos. — *δίκαιοι*, *justi*) hoc ipso iudicio declarati.

CA P U T XXVI.

v. 1. *Ἐτέλεσε πάντα*, *absolvit omnes*) Omnia dixerat, quae dicenda habuerat. Non citius accessit ad patiendum, nec diutius distulit. Ex harmonia evangelica sermonum Jesu potest adornari proprium Systema.

v. 2. *δύο, duos*) Per varios temporum articulos Jesus praedixit mortem suam *). — *καὶ, et*) adeo, hoc convenienti tempore. — *παράδοται, traditur*) Praesens tempus. Totum se comparabat Jesus ad patiendum. et id jam agebant hostes. Marc. 14, 1.

v. 3. *συνήχθησαν, congregati sunt*) Sic v. 57. c. 27, 1. 17. 27. 62. coll. Luc. 22; 66. Matth. 28, 12. Act. 4, 5. 26. s. — *οἱ ἀρχιερεῖς, pontifices*) Horum in ea re maximae partes erant. Accedebant autem scribae, jurisconsulti; et *seniores populi*, reliqui assessores dicasterii judaici. — *τῷ λεγομένῳ, dicti*) Scripsit Matthaeus ad lectores eorum temporum et locorum, quibus nomina Caiphae, et Judae v. 14. non essent alioqui cognita.

v. 4. *δόλω, dolo*) Indigna consultatio.

v. 5. *ἐν τῇ ἑορτῇ, in festo*) Immo tunc! Volebant rem differre, dum populus, qui jam tum frequens aderat paschatos causa, finito festo abiisset. Sed proditore se offerente, ruperunt moram. Sic consilium divinum successit. — *λαῶ, populo*) qui Jesum agnoscebat prophetam, et frequens tum conveniebat.

) v. 7. *ἀλάβαστρον, alabastrum*) ex lapide tenui potius, quam ex vitro. nam alias sine vulneribus non potuisset *confringi*. Marc. 14, 3. — *ἔχουσα, habens*) Unum habebat alabastrum: neque melius eum collocari posse agnoscebat *). — *ἀνακειμένη, discumbentis*) Alii un-

*) Quemadmodum *triduum* fuit a feriae sextae vespera ad lucem diei dominicae: sic *biduum* a feria quarta ad quintam, quae *Paschatos* et *azymorum* dies erat. Marc. 8, 31. 14, 11. 12. (ut Romanis quandoque *ante diem secundum Kal.* idem fuit, quod *pridie Kal.*) Concise Matthaeus *traditionem ad crucifigendum* nuncupat. Pedetentim ea successit, per Judam sub noctem feriae quintae, per Caipham sequenti mane, et per Pilatum duabus fere horis interjectis. Sic a prodizione perventum est ad crucifixionem. *Harm.* p. 487. Qui sermonem hunc et crucifixionem intercessit dies, memoratur v. 17. *V. g.*

**) v. 6. *ἐν βηθαία, in Bethania*] Idem scilicet convivium fuit cum rebus concomitantibus, eademque unctio, per Johannem justo temporis ordine c. 12, 1. ss. per Matthaeum et Marcum in transitu notata. — Unctio indignationem Judae iniecit, quam cum per dies aliquot in sinu fovisset, Satanas prodicionem ei suggessit, et ipse denique obsedit miserum. Existimari facile nequit 1) aliam duntaxat feninam, nec potius Mariam, a Salvatore tam singulariter deamatam, *facti sui*, quin *sui ipsius*, *memoriam* impetrasse; neque enim alius cujuscunque, nisi Mariae, *nomen* hac in re memoratur. — Difficilius etiam creditu est 2) pios discipulos *praetextu* de 300 denariis, pauperibus distribuendis, quem Judae tanta vi confutaverat Dominus, pauculis post diebus *denuo* fuisse usos. Ipsum denique 3) unctionis diem a Johanne notatum pro unico die *instructionis suae ad sepulcrum* Jesus declaravit: ejusdem igitur conditionis *alter* aliquis dies, apud Matthaeum et Marcum, esse nequit. — Nec praeterea quidquam obstat, quin omnia, quae Johannes memoriae prodit, in aedibus Simonis leprosi evenerint, et Maria pretioso unguento caput primum Salvatoris, tum pedes etiam perfuderit, quorum concise Johannes, *abstersionem capillis factam commemoraturus*, mentionem facit. *Harm.* p. 493. ss.

***) *καὶ κατέχευεν, et effudit*] Facilius unctionis ejusmodi ratio percipitur, quando consideratur, priscos mensae accubuisse potius, quam assedis. Scamna pulvinis instructa habebant, et situm pedibus retroversum compositis tenebant. *V. g.*

gebantur post mortem: Christum ungi decuit vivum potius. Post mortem, supervacuum fuit.

v. 8. ἀπώλεια, perditio) Immo tu, Juda, perditionis es. Joh. 17, 12.

v. 9. ἡδύνατο, poterat) Hic discipuli non recte utuntur theologia comparativa. — τοῖς πτωχοῖς, pauperibus) quibus quod datur, id alias perbene collocatur. c. 19, 21. Luc. 19, 8. [Idque in usu fuisse discipulis, ex hoc ipso loco patet. V. g.]

v. 10. κόπεις, labores) Sane labor est, haerere in conscientia, non modo de re facienda, Rom. 14, 15. sed etiam de re facta; praesertim ubi scrupulum movent, qui propiores sunt Salvatori. — τῇ γυναικί, mulieri) In ipsum Dominum inciviler agebant discipuli: sed id ipse minus reprehendit, quam molestiam mulieri exhibitam. — καλόν, bonum) etsi ipsa nesciebat, se tam bene fecisse. Simplicitas actionis non tollit bonitatem ejus. [Saepe enim agentis alicujus opinione actio vel pejor est vel melior. c. 25, 38. 44. Hebr. 13, 2. V. g.] Non erat perditio respectu pauperum, v. 11. non respectu discipulorum, Marc. 14, 7. med. non respectu mulieris, v. 13. non respectu Domini, v. 12.

v. 12. βαλῆσά, jaciens) largiter. — ἐνταφιάσαι) Innuit sermo mortem brevi certoque futuram. ἐνταφιάζειν non sepulcro inferre, sed sepulcro aptare notat. Jacobi ἐνταφιασμός fuit in Aegypto, Gen. 50, 2. LXX. sepultura deinceps.

v. 13. τὸ εὐαγγέλιον τῷτο, evangelium hoc) quod Christus praedicavit. [Humiliter loquitur et modeste. V. g.] — λαληθήσεται, dicetur) et sane dicitur. Hoc dictum et audit Matthaeus et postea perscripsit. Argumentum pro veritate religionis christianae. Nullus monarcha omnibus opibus suis actioni ulli immortalitatem praestare potest. — μνημόσυον, memoriam) Memoria piorum vigere potest, etiamsi nomina eorum non sint nota *).

v. 14. πορευθεῖς, abiens) **) Discipuli non erant clausi: poterat abire malus.

v. 15. ἔξησαν) Saepe pro hebr. עָשָׂה LXX. ἔζημι ponunt: et ipsum ἔξησαν exstat Zach. 11, 12. ubi de his triginta argenteis praedictum est. — τριάκοντα ἀργύρια, triginta argenteos) Tanti servus aestimatus, Ex. 21, 32.: liber, duplo.

v. 17. πρώτη, prima) Erat feria tum quinta, dies XIV. mensis primi. [quo omne fermentum removeri oportuit: adeoque agni paschalis consumptio ultra 24. horas, ad feriae sextae vesperam procrastinari non potuit. Harm. p. 499.] conf. Ex. 12, 6. 15. — ποῦ, ubi) Quaerunt, ubi, non, an. [neque etiam, quando, ajunt; de solo diversorio solliciti. Et, Judacos quoque, non Jesum solum feriae quintae vespere convivium paschale celebrasse, inde colligi fas est, 1) quod alioquin discipuli de omisso Paschate, finire feriam sextam a Judaeis procul dubio reprehensi fuissent, et quod 2) eo, quo Christus passus est, anno Lunae Solisque conjunctio ante Pascha incidit in feriam quartam, adeoque Novilunium et ipsum Pascha in diem

*) Conf. tamen Joh. 12, 5. et not. marg. ad v. 6. ex Harm. ev. supra appositam; et vicissim not. Gnom. ad Luc. 24, 18. E. B.

**) Abiit sine dubio sub noctem feriae quartae. Ea ipsa nocte Judas, a Satana occupatus, adversarios Jesu convenisse, at sequenti die ultiora iis cum constituisse censendus est. Harm. p. 496.

Sabbati protrudi non potuit. — Accedit 3) quod coena, etiam a Johanne c. 13, 1. 2. memorata, feriâ quartâ proxime ante Paschatis festum celebrata fuit. Harm. p. 501. s.] Jesus facere solitus est, quae fieri moris erat, ex Lege. — σοὶ, τῷ) Jesus est, ut paterfamilias, inter discipulorum familiam.

v. 18. τὸν δεῖνα) Est hoc vicarium nominis proprii vocabulum. — ὁ διδάσκαλος, Magister) Ergo ὁ δεῖνα hospes ille erat discipulus, sed non ex duodecim. — ὁ καιρός μου, tempus meum) quod diu prospexi et praedixi; ut patiar. — ποιῶ, facio) Comis ratio denunciandi, prompto illi discipulo, apud quem Pascha faciebat Magister. Mirum est, a literatis quibusdam Pascha tum a Domino factum in dubium vocari aut negari. Vid. vers. 17—19. 30. init. et Luc. 22, 7. s. 12. 14. 15.

*) v. 23. ὁ ἐμβάψας, intingens) Communitas acetabuli, quorum plura in una mensa erant, et simultanea et uno momento facta iunctio a Jesu et a Juda, signum erat proditoris, in individuo. v. 25. Marcus habet ὁ ἐμβαπτόμενος, intingens: Matthaeus, ὁ ἐμβάψας. ille igitur praesens adhibet sensu indeterminato.

v. 24. ὑπάγει, abit) per passionem ad gloriam. — καθὼς, sicut) ideoque Filio hominis non obtingit vae. Solatium. — εἰ δέ, vae autem) Praevisio divina non facit, quo sit minus peccatum proditoris. — ἐκείνῳ, illi) de quo ipso etiam scriptum est. — παραδίδοται, traditur) Hoc verbo accedit aliquid ad τὸ abit. — εἰ ἂν ἐγεννήθη, si non natus esset) si aut non conceptus, aut ante partum mortuus esset. Job. 3, 2. 10. s. Praescindit haec locutio ab interminabili aeternitate perditionis: est enim adagium. conf. Luc. 23, 29. Sir. 23, 19. (Gr. v. 14.) [At major etiam hinc miseria denunciatur, quam ea, quae c. 18, 6. exponitur. V. g.] Judas inter omnes infelices animas singularem plane locum obtinet. Tandiu ambulavit cum Jesu; non sine aerumnis: paullo ante pentecostem laetam, interiiit. — ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος, homo ille) Videri possit praedicatum. ille, appellatio jam ut remoti.

v. 25. **) ῥαββὶ, Rabbi) Nunquam Judas Jesum appellavisse Dominum legitur. — σὺ εἶπας, tu dixisti) Formula respondendi ajendo: primum, erga agentes; inde etiam erga interrogantes, ubi interrogatio tanquam modus detrahitur, et sermo categoricus relinquitur. Judas est proditor? Judas est proditor. Tale illud, Ex. 10, 29. כִּן כִּברר sic est, ut tu dixisti. Confer 1 Reg. 20, 40. et not. ad v. 64.

v. 26. ἐσθιόντων, edentibus) uti v. 21. Ergo Judas aderat, ***)

*) v. 21. ἀμὲν λέγω ὑμῖν, Amen dico vobis] Querelam de impuritate ac perfidia Judae sermonibus cum pedilavio ac, sequenti die, cum Coena sua conjunctis inservit Dominus; utroque autem die querelam istam sciscitatio discipulorum de Proditore statim excipit. Alterius diei et querelam et percontationem Matthaeus et Marcus Coenae Dominicæ anteponunt: postponit Lucas. — Sunt igitur simultanea. Medium scil. locum inter querelae atque percontationis initium et progressum Coenae institutio tenuit etc. Harm. p. 510. s.

**) μὴτι ἐγὼ εἰμι, num ego sum?] Integri corde quod amoris causa dicunt, id fucati imitando effingunt. V. g.

***) Argumenta, quibus thesis haec praeter istud nititur, summatim proponam:

1. Si Judas ante recitatum hymnum abiisset, idem fecisset, quod

coll. omnes. Marc. 14, 23. *πλὴν*, Luc. 22, 21. — *λαβὼν*, *accipiens*) sua manu. Summa S. Coenae dignitas. coll. Joh. 4, 2. — *τὸν ἄρτον*, *panem*) qui in promptu erat. — *εὐλογήσας*, *benedicens*) *εὐχαριστήσας*, *gratias agens*, v. 27. *בָּרַךְ*. Altero verbo alterum declaratur. *Gratias egit Patri*: eodemque tempore *benedixit* pani, nec non vino, per gratiarum actionem illam et orationem. conf. Luc. 9, 16. Joh. 6, 11. 1 Cor. 14, 16. 17. — *ἔκλασε*, *fregit*) post *benedictionem*. contra transsubstantiationem. Accidens enim, quale post benedictionem panem esse ajunt, non potest frangi. — *καὶ ἐδίδου*, *et dabat*) Ipse Jesus non dicitur edisse et bibisse hīc. neque enim pro ipso dabatur corpus et effundebatur sanguis. — *λάβετε*, *sumite*) Quis potuisset sumere, nisi Dominus instituisset? conf. Joh. 3, 27. — *εἶπο*, *hoc*) Id opponitur umbris veteribus, q. d. habetis me ipsum. *hoc*, quod vos sumere jubeo. sequitur enim: *sanguis meus*, qui est *novi testamenti*. *Corpus* aequae proprie explicandum, atque *sanguis*. Divisa autem corporis et sanguinis dispensatio ipsam refert Domini mortem, in qua a corpore eductus est sanguis. [et *cujus memoria ad Ejus adventum usque vigere debet*, v. 29. V. g.] *In ipso mortis articulo eum statim adiit Christus, qui a vita, quam ante mortem vixit, et post resurrectionem, et aeternum deinceps diversus est*. Harm. pag. 510.] *Benedictio* praecessit et praecedit pronunciationem

ante preces finito convivio recitandas hodie quis decedens faceret, adeoque nefandum consilium suum eo magis aperuisset.

2. Supplicationibus Jesu ad montem oliveti durantibus non defuit Judae tantum temporis, quantum cohorti adducendae sufficeret.

3. Verbis Institutionis immediate Lucas c. 22, 21. ista subjicit: *VERUNTAMEN*, *ecce manus proditoris mei mecum est super mensam*: quae ipsa querela cum a Matthaeo et Marco Coenae dominicae praemissa sit, non possunt sermones isti a se invicem divelli.

4. De *abaco*, cui Judae manus t. t. cum Jesu, ut merce, adfuerit, sermonem Jesu explicare, alienum est. nam 1) non venditor cum merce, sed merx cum venditore esse dicitur: 2) triginta argenteorum summa non tanti fuit, ut de abaco sit cogitandum: 3) numerata jam Judae fuerat pecunia. Matth. 26, 15. 4) *Τὸ*, *Ecce praesentiam sane proditoris innuit*, cum Jesu *in mensa conviviali* accumbentis (coll. v. 30. 16, 21.) et *manu sua intingentis in patinam*.

5. Verbis, *Veruntamen ecce* etc., sensu usitato sumtis, a pane et calice benedicto depulsum esse proditorem dixeris? Atqui Marcus mentioni *τῶν* 12, c. 14, 17. factae, statim subjicit relationem, quod *OMNES biberint ex calice*, v. 23. coll. *πάντες*, Matth. 26, 27.

6. Si Johanni, ais, vel et Petro die jam praecedente proditor innotuit: qui nunc demum singuli dixisse feruntur: *Egone sum?* Enimvero Johanni in operto sciscitanti occulte sane proditor detectus fuit — quem Petro rem aperuisse, suspicari quain affirmare facilius est. — Reliqui novem discipuli ne Petri nutum quidem observarunt: itaque et Johannis interrogatio et responsio Domini eos latuit, Joh. 13, 28.

7. Pedilavium proditori contigisse, tantae propemodum admirationis res est, quanta admissio ad coenam dominicam: nec minorem etiam osculi, proditoris causa oblata, concessio stuporem movet? Quod reliquum est, nonnisi de *historica veritate* hīc agitur: neque unquam perfidorum oecconomorum causam tueri animus est. Harm. pag. 511. sqq.

verborum: *Hoc est corpus meum*. Facile patimur esse allusionem ad formulam Judaeorum, qui in paschate a liberis rogati: *quid hoc est?* respondebant: *זה גוף של פסח וגו'* *hoc est corpus agni, quem patres nostri comederunt in Aegypto*. — *μεν*, *meum*) Subaudi: *quod traditur pro vobis*. ex v. 28. Evangelista paucis rem describit, ut e praxi notam. Illud, *hoc facite in mei commemorationem*, continetur versu 29.

v. 27. *τὸ ποτήριον*, *poculum*) illud ipsum, quod aderat, ex quo omnes biberant. — *πάντες*, *omnes*) Vel si una species sufficeret, bibendum esset potius. Etiam 1 Cor. 11, 25. *τὸ quoties* in poculi mentione ponitur. [*Post esum bibitio non est liberi arbitrii*. V. g.] Locuta sic est scriptura, *praevidens* (Gal. 3, 8.) quid Roma esset factura. Discipuli tum repraesentabant *τὸς πολλὰς*, *multos*, de quibus v. 28. in aetiologia. Sic *multi* et *omnes* conjunctim, 1 Cor. 10, 17. Christianis non debet indifferens esse S. coena.

v. 28. *τοῦτο*, *hoc*) Demonstratur praesens ipse sanguis verus Christi, perinde ut in formula mosaica, Hebr. 9, 20. sanguis victimarum. nam ad illam formulam respicitur. — *τῆς καινῆς*, *novi*) Antitheton, Exod. 24, 8. — *διαθήκης*, *testamenti, dispositionis*) Totam coelestis doctrinae rationem sub schemate *foederis*, multi reformati theologi, neque nulli evangelici, superiore aetate conabantur exponere. quae quidem methodus accommodata potissimum fuerat theologiae judaicae: sed nova oeconomia divina vocabulo veteris instrumenti exprimitur, ut solet, quamvis improprie sumto: neque *διαθήκη*, *dispositio, nova* dicitur facile, nisi in antitheto expresso aut implicito ad veterem. quid? ipsa vocabula *ברית* et *διαθήκη* differunt, eamque habent differentiam, quae rei ipsi mirabiliter respondet. nam *ברית* magis congruit oeconomiae veteri, quae habebat formam *foederis*: *διαθήκη*, oeconomiae novae, quae habet formam *testamenti*. quare ipso graeco *ריית-יקי* utuntur talmudici, non habentes hebraicum vocabulum, quo *testamentum* significant. *Foederis* autem ratio non ita congruit cum plena filiatione, quae est in N. T. Ipsa denique *testamenti* ratio quodammodo desinet in vita aeterna propter artissimam nostri conjunctionem cum Deo. Joh. 17, 24. s. 1 Cor. 15, 28. — *πολλοῖν*, *multis*) etiam extra Israël. — *ἐκχυνόμενον*, *quod effunditur*) Praesens. In S. coena ea vis est, ac si eodem semper momento Jesu Christi corpus traderetur et sanguis effunderetur. — *ἄφεσιν*, *remissionem*) Proprium bonum N. T. [Eph. 1, 7.]

v. 29. *λέγω*, *dico*) De ordine verborum horum et antecedentium confer Luc. 22, 15. ss. [*Si narrationis seriem, quam Lucas tenet, cum ea conferas, quae apud Matthaeum et Marcum habetur: Dominus videtur cum agno paschali comestionis in regno Dei — et cum suo poculo novae bibitionis in regno Dei promissionem combinasse, adeoque arte inter se conjunxisse ista mysteria*. Harm. p. 509.] — *ἀπ' ἄρου*) Particula valedictioni apta. — *γεννήματος τῆς ἀμπέλος*, *genimine vitis*) Periphrasis vini, a sermone terricolarum remotior, sensui Salvatoris, mundum relinquentis, apta. *γέννημα* et *γένημα*, etiam cum de vite et vino sermo est, promiscue scribitur, apud LXX. quoque. — *ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης*, *usque ad diem illum*) praedictum. vid. Luc. 22, 16. 48. 50. Hinc elicit Paulus annunciationem mortis Domini, *donec veniat*. 1 Cor. 11, 26. — *αὐτό*, *illud*) Ref. ad *genimen vitis*, i. e. *vinum*, plane coeleste. — *καιρὸν*,

novum) in plena consummatione novi testamenti. Hoc locatur supra illud novi, v. 28. Praeludium vide Joh. 24, 12. Pascha iudaicum exceperit coena dominica: hanc subsequenter coelestia ulteriora. Νέος οἶκος dicitur alias, c. 9, 17. non καινός· at καινὸν h. l. novitatem dicit plane singularem. — ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρὸς μου, in regno Patris mei) 1 Cor. 15, 24. Luc. 22, 16. 50. Tho. Gatakerus vinum novum existimat idem esse, quod ἔτερον, aliud, (coll. Marc. 16, 17. cum Act. 2, 4.) ut denotetur vinum diversi plane generis ab eo, quod Dominus cum suis tunc simebat.

v. 50. ὑμνήσαντες) Psalmum 113. s. 115. 118. 136. ubi mysterium ipsius redemptionis egregie expressum est, vel cecinerunt vel recitarunt *). Habebat hymnus etiam illud, quod citatur c. 21, 9. 42. Saepe orasse in mundo Jesum legimus; cecinisse, nunquam.

v. 51. πάντες, omnes) Antea praedixerat de uno proditore. — σκανδαλισθήσεσθε, offendemini) ita ut vestra in me fides valde titubet. Idem verbum, Rom. 14, 21. — γέγραπται, scriptum est) Praedictionem impletum iri nocte illa, concludere poterant discipuli ex conjunctione percussione pastoris et dispersionis ovium. — πατάξω, percutiam) gladio, metonymico, crucis, de qua prophetarum non fuerat expressius scribere. Zach. 13, 7. LXX. **). πᾶταξον τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσεται τὰ πρόβατα. Deus Jesum, quum percutiendum dedit, percussisse noscitur. — διασκορπισθήσεται, dispergentur) Tota discipulorum tutela, ante adventum Paracliti, erat praesentia Jesu: quo percusso, dispersi sunt. — τὰ πρόβατα, oves) Discipuli erant instar totius gregis per eos postea colligendi.

v. 52. προάξω, praeibo) ut pastor. Verbum pastorale. — γαλιλαίαν, Galilaeam) ubi apparitio futura erat valde solennis, ad oves iterum congregatas. Jesus ad eos, qui cum ipso ex Galilaea ascenderant, hoc dicit: antequam a festo domum redeatis, resurgam.

v. 55. εἰ καὶ ***) , etiamsi) Potuisset potius ita dicere: Etiam si nemo, tamen ego. — ἐδέποτε, nunquam) non modo non hac nocte.

v. 54. ἐν ταύτῃ τῇ νυκτὶ, in hac nocte) Nox jam tum erat: et nocte id fore, magis mirum erat, quam interdiu. — πρὶν, antequam) A galliciui bona noctis pars superest. Ergo valde refutatur Petri nunquam. — ἀλέκτορα, gallus) Gallus hic innuitur proprie dictus, coll. Marc. 13, 55. 3 Macc. 5, 20. Galli Hierosolymis non erant nulli, sed tamen rari, (ut docet Lightf.) apud Iudaeos certe; qui tamen Romanis gallos prohibere non poterant. coque mirabilior erat praedictio Domini. — φωνῆσαι, canat) Marcus addit, bis. Sensus apud Matthaeum est, antequam gallus canat semel, ab-

*) Hymni recitationem insecuta demum sunt, quae Johannes refert c. 15. 16. 17. Hymnus enim cum convivio paschali arcte cohaeret; et ea est Joh. 18, 1. connexionis formula, ut preces Jesu Joh. 17. ab exitu ex urbe per hymnum dirimi nequeant. Haud immerito existimaveris, hymnum in coenaculo adhuc pronunciatum esse, at sermones Jesu Joh. 15. 16. nec non preces c. 17. sub dio (v. 1.), in area hospitii (si placet), intra urbem resonasse. Harm. p. 522.

**) Sic Ed. Grabii et Breitingeri, c. Cod. Alex.; Reineccii textus habet: πατάξας τὸν ποιμένα, καὶ ἐκσπάσας τὰ πρόβατα. E. B.

***) Voculam καὶ omittendam potius censet utriusque Ed. margo: sed Gnomoni respondet Vers. germ. E. B.

negabis me; et abnegatio erit triplex. — *τοῖς, ter*) Salvator nos novit multo magis, quam nos ipsi nos. — *ἀπαρνήσῃ, abnegabis*) Ad scandalum cordis accedet peccatum oris, [*fidei noxium*. V. g.]

v. 35. *λέγει, dicit*) satis obfirmato animo. Sic fere Joh. 13, 8. — *ὃ μὴ, nequaquam*) Agnoscit ergo Petrus, abnegationem esse peccatum *). — *εἶπον, dixerunt*) Lenitas Salvatoris nil reponit denique.

v. 36. *αὐτῷ*) Adverbium. Sic. LXX. *εἵτε αὐτῷ*. etc. Num. 9, 8. 52, 6. — *προσεύξομαι, prece*) Jesus indicat id, quod mitius est: graviora reticet. conf. Gen. 22, 5. *Vigilate mecum: orate, non, orate mecum*, ait. Non aequales discipulis orandi partes cum Ipso erant. Unus est Filius: unus Mediator.

v. 37. *παράλαβὼν, assumens*) tres, testes, quos adhibuerat etiam c. 17, 1. — *τὺς δύο, duos*) qui se obtulerant, c. 20, 20. s. — *ἤρξατο, coepit*) repente. — *λυπεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν, tristari et moerere*) Marcus, *ἐκθαμβεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν*. *Λυπεῖσθαι* sive *ἐκθαμβεῖσθαι*, dicit incursum objecti horribilis: *ἀδημονεῖν*, fugam suavitatis ex aliis percipiendae. Idem verbum, Phil. 2, 26. not. Hesychnius, *ἀδημεῖν, θαυμάζειν, ἀπορεῖν, ἀδημονεῖν*. Eustathius, *ἀδημων ὁ ἐξ ἄδῃ ὁ ἐξὶ κόρου τινὸς ἢ λύπης ἀναπεπτωκώς. ἀδημονεῖν τὸ ἀλύειν καὶ ἀμυχανεῖν*.

v. 38. **) *ἕως θανάτου, usque ad mortem*) Talis tristitia communem hominem potuisset ad sui necem adigere. — *ὧδε*) hic) ne plane mecum cati. — *μετ' ἐμῷ, mecum*) In magnis tentationibus juvat solitudo, sed tamen, ut in propinquo sint amici. Jesus discipulos secum excitat, etsi sciebat, eos nil subsidii sibi laturus.

v. 39. *ἐπὶ πρόσωπον, in faciem*) non modo *in genua*. [*quod Lucas memorat*. V. g.] summa demissio. [*alibi nusquam obvia*. V. g.] — *πάτερ μου, Pater mi*) Jesus orat filialiter. — *εἰ δυνατόν ἐς, si possibile est*) Conf. v. 53. ex quo versu etiam patet, quam promte et perfecte Jesus se tradiderit voluntati Patris. — *τὸ ποτήριον, poculum*) a Patre oblatum, tota passionis massa plenum. — *θέλω, volo*) Non erat haec voluntas Jesu absoluta, ut calix transiret, quicquid Pater vellet. conf. Joh. 21, 18. fin.

v. 40. *εὐρίσκει, invenit*) Aliter debebant esse comparati discipuli. — *καθεύδοντας, dormientes*) Sub hoc somno obliti sunt declarationis suae, versu 35. datae. — *τῷ πέτρῳ, Petro*) v. 35. Quam-

*) καὶ πάντες, et omnes] Proditionis periculo liberati ne scandalo quidem obnoxios se esse suspicantur. V. g.

**) ἡ ψυχὴ μου, anima mea] Quanta quaeso in sanctissima Salvatoris anima respectu operis a Patre Ipsi demandati, nec non respectu Passionis et Glorae suae, postremis praecepit mensibus, diebus et horis, per vicissitudines pretiosissimas, evenerunt; quum v. g. in iis, quae Patris erant, esse Eum oportuit; quum baptismum suscepit; quum tentatorem vicit; quum Zelum de Patris domo exseruit; quum de revelatione infantibus facta gavisus est; quum transformatus est in monte; quum vultum recta Hierosolymam versus direxit; quum solemniter in urbem intravit; quum dixit: Jam contristata est anima mea etc.; quum pedes discipulorum lavit; quum elocutus est verba: Nunc glorificatus est Filius hominis; quum postremum ante Passionem suam convivium cum discipulis celebravit. Et hoc ipso loco, ubi animam suam ad mortem usque contristatam esse testatur. Adde singula, quae in Cruce effatus est, oracula. Harm. p. 526. s.

vis audierat Petrus, magnum sibi instare lapsum, tamen vigilare interim et orare jubetur. — *ἔτως*) *adeone?* — *ἐκ ἰσχύσατε*, non *valuistis*) qui tanta promissistis. haec nimia *infirmetas*. v. 41. — *μίαν*, *unam*) Jesus igitur saepe vigilavit solus, longa tempora. — *γοηγορήσαι*, *vigilare*) Preces sponte fluerent apud vigilantes. v. seq.

v. 41. *ἵνα μὴ*, *ut ne*) Materia precum. Luc. 22, 40. coll. *ut ne*, cap. 24, 20. — *εἰς πειρασμὸν*, *in tentationem*) quae ingruit et adest. — *τὸ μὲν*) Haec sententia, peccato dempto, etiam de Jesu tum valebat. Hebr. 5, 7. Ideo vigilabat ipse et orabat. v. 59. 40. — *πνεῦμα*, *spiritus*) Inde frequens apostolis mentio *carnis* et *spiritus*. — *) *σὰρξ*, *caro*) Id nos non ad excusandum torporem, sed ad vigiliam acuendam debemus accipere. — *ἀσθενής*, *infirmus*) ad rem bene gerendam.

v. 42. *ἐὰν μὴ*, *nisi*) Poculum, dum bibit Jesus, *transiit*. — *πίω*, *bibam*) Jam addita *bibendi* mentione, propius ad bibendum se confert. — *γενηθήτω*, *fiat*) Jam oratio Jesu propius accedit ad patiendum, coll. v. 39. Obedientia.

v. 43. *γὰρ*, *enim*) Aetiologia *τῷ* iterum *dormientes*. — *βεβαρημένοι*, *gravati*) Talis saepe segnitie pios tenet, cum minime decet.

v. 44. *ἐκ τρίτου*, *tertia vice*) Tertium, decretorium. — *τὸν αὐτὸν*, *eundem*) ut tristitiae consentaneum. Saepe apta est animae iteratio verborum.

v. 45. *καθεύδετε τὸ λοιπὸν*, *dormite reliquum*) Imperativus discipulos sibi id unum agentes quasi relinquens, eoque ipso vehementius excitans, cum teneritudine et severitate. Non est ironia, sed metonymia: q. d. si me excitantem non auditis, brevi aderunt alii, qui vos excitent. Interea dormite, si vacat. Luc. 22, 46. *quid dormitis?* per interrogationem, quam etiam in Matthaeo et Marco nonnulli statuerunt. — *ἀναπαύεσθε*, *requiescite*) Ut *somnus* opponitur *vigiliae*; sic *requies*, labori orandi. — *ἡ ὥρα*, *hora*) saepe praedicta. v. 18. dixerat, *tempus meum*, laxius.

v. 46. *ὁ παραδιδύς με*, *qui prodit me*) de quo dixi. *me*, inquit, non, *vos*.

v. 47. *ξύλων*, *lignis*) ut in subito tumultu. v. 55. **)

v. 49. *κατεφίλησε*, *deosculatus est*) plus semel *ἐφίλησε*, *osculatus est*, contra quam dixerat, v. 48. idque faciebat, quasi bene sentiens. Intemeratam Jesu faciem violat temeritate summa.

v. 50. *ἐταῖρος*) Ammonius: *ὁ ἐταῖρος ὁ πάντως φίλος. καὶ ἐταῖροι οἱ ἐν συνηθείᾳ καὶ ἐν συνεργίᾳ πολὺν χρόνον γεγονότες*. conf. Luc. 22, 48. *ἰδοὺ*. Ps. 55, 14. Sir. 57, 5. et anteced. — *ἐφ' ᾧ*) Locutio elliptica. i. e. *hoccine illud est, cujus causa ades?* Hesychius *ἐφ' ᾧ πάρει*, *ἐπὶ ποίῳ σκοπῇ πάρει καὶ παραγέγονας ἔνταυθα*; ***)

*) *πρόθυμον* — *ἀσθενής*, *promptus* — *infirmus*] Vid. v. 55. 35. coll. v. 40. V. g.

**) v. 48. *κρατήσατε αὐτόν*, *prehendite eum*] Verebatur Judas, ne, ut prius, ita et nunc evaderet Jesus. V. g.

***) *καὶ ἐκράτησαν αὐτόν*, *et prehenderunt eum*] Primum turba *cepit* Jesus: interim ictus et sanatio auriculae in Malcho evenit: tum circumdatum, ut jam captivum, *adsumserunt*. Istud Matthaeo et Marco *κρατεῖν* audit: hoc *συλλαμβάνειν*, Lucac et Johanni. Hic itaque laqueis denique constrinxerunt. *Harm.* p. 530.

v. 51. *εἰς, unus*) Petrum non appellat Matthaeus: causas habere plures potuit. Periculum Petro imminere poterat apud *τοὺς ἔξω*. — *τὸν δῆλον, servum*) Hic ceteris fortasse acrius egit, jussus. — *τὸ ὠτίον, auriculam*) periculosissimo ictu. Humerum aggressoris praecipui petierat.

v. 52. *σθ*) *tuum gladium*: alienissimum a *mea* causa. — *τόπον, locum*) Gladius extra vaginam non est in loco suo, nisi ubi subservit irae divinae. — *λαβόντες, qui capiunt*) Deo non dante. — *ἐν μαχαίρᾳ*) Sic LXX. *ἐν μαχαίρᾳ ἀποθνήσκειν*, 2 Chron. 23, 14. Jer. 21, 9. — *ἀποθανέονται, morientur*) Hoc verbo ratio poenalis innuitur.

v. 53. *ἄρτι, nunc*) quoque. — *τὸν πατέρα μου, Patrem meum*) Jesus, etiam cum calix bibendus est, eam mentem *filialem* retinet, quam habuit antea et semper, erga Patrem. v. 42. — *πλείους ἢ δαί-δεκα λεγεῶνας, plures quam duodecim legiones*) Legio erat sex millium: 12 legiones, 72 millia. Singulis discipulis ex XII opponitur legio; ex LXX discipulis, chilias. Angeli in suos numeros et ordines divisi sunt.

v. 54. *πῶς, quomodo*) Salvator plane suscipit passionem. — *ὅτι*) Scripturae dixerunt, sic oportere fieri. v. 56. [*Dei Legem Jesus in corde gessit. V. g.*]

v. 55. *τοῖς ὄχλοις, turbis*) Harum impetum animi sedavit Jesus, ut, si non nunc quidem, impellentibus proceribus, at tamen postea facilius ad sanitatem redirent. — *ὡς ἐπὶ λησὴν, tanquam super latronem*) contra quem subito tumultu omnia *ligna* pro armis sunt. — *καθ' ἡμέραν, quotidie*) inprimis a scenopegia ad encaenia illo anno. — *ἐν τῷ ἱερῷ, in templo*) ubi facile potuistis me captare. — *ἐκ ἐκρατήσατέ με, non cepistis me*) Metonymia consequentis: non potuistis me prius capere. Luc. 22, 53. [*Satis diu ante decollationem suam Johannes baptista in custodia detentus fuerat: at Christo ad extrema haec momenta liberam conversationem concedere mundum oportuit. Harm. p. 532.*]

v. 56. *τὸτο δὲ ὅλον γέγονεν, hoc vero totum factum est*) Hanc paraphrasin videtur Matthaeus intertexuisse verbis Domini de implendis scripturis. conf. Marc. 14, 49. — *αἱ γραφαί, scripturae*) Plurale. Passio, confluens complementorum. [*Alteram tam subitae mutationis apud Judaeos causam Lucas refert: potestatem tenebrarum, c. 22, 53. Harm. p. 532.*]

*) v. 58. *ἀπὸ μακρόθεν, a longinquo*) vario animo: cum periculi sensu. Medius inter animositatem, v. 51. et timorem, v. 70. — *ἐκάθην, sedit*) *Communitas* non opportuna. **)

v. 59. *ἐξήταν, quaerebant*) Hic illa falsorum testium exorta co-

*) *ἀφέντες αὐτόν, deserentes eum*] Huic Ipsi, quem deserebant, securitatem suam debebant discipuli. Jesus ab omnibus deseritur: Ipse nimirum solus est, qui perficere opus et potuit et debuit. *Harm. p. 533.*

**) Triplex Petri abnegatio non pro differentia hominum, promiscue eum interrogantium, neque pro expressionum conditione, quarum complures una abnegatio habuit, numeranda est: sed pro loci, temporis et graduum in abnegando diversitate. Abnegationem simplicem juramentum exceperit, pejerationibus atque execrationibus deinceps additis. v. 70. 72. 74. *Harm. p. 535.*

pia. Nullus major injustitiae actus commissus unquam est, quam contra Jesum: respectu Dei autem summus est actus justitiae.

v. 61. δύναμαι, possum) Non ita dixerat. Falsum testimonium arripit aliqua vera: et non magna verborum mutatione saepe magna calumnia fieri potest. Torquent sermonem tertio ante anno dictum: et nunc complemento inserviunt inscii.

v. 62. τί, quid?) Interrogatio separata.

v. 63. ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, Filius Dei) Caiphas cum Judaeis non plane politicam de Messia ideam habuit.

v. 64. σὺ εἶπας, tu dixisti) De illius interrogatione, se esse Christum, quasi sit ipsius verbis hoc affirmatum, ait. Neque est in graeco communi sermone haec figura inusitata. In Hippolyto Euripidis: σὺ τὰδ' ἐκ ἐμοῦ κλύεις. Ex te ista audis, non ex me. Et apud Xenophontem ἀπομνημονευμάτων. III. αὐτὸς, ἔφη, τῷτο λέγεις, ὃ σῶκράτης. Ipse tu, inquit, hoc dicis, o Socrates. Camerarius. — πλὴν, tamen) etsi non creditis. πλὴν, ut ἀλλὰ, saepe facit ad epitasin. — ἀπ' ἄρτι) Id est, a modo fiet, ut videatis, et ex argumentis visibilibus cognoscatis, me esse, qui sedeam et veniam. Est sermo complexus: a modo VIDEBITIS sedentem et VENIENTEM. Cum sessione a dextris conjunctus est reductus ad iudicium: et post passionem Domini credidere, Joh. 8, 28. olim visuri. Praeteritis non credebant: ideo Jesus futura, ut saepe, allegat. In gloria Jesu hoc, quod Ipse est Filius Dei, est primum: hoc, quod venturus est ad iudicium, est novissimum. illud hujus fundamentum; hoc illius argumentum gloriosissimum. In adversissimis quibusque rebus summos fines exitusque intueri, maxime juvat filios Dei. conf. not. ad 2 Cor. 41, 45. — τὸν υἱὸν, filium) Loquitur in tertia persona: modeste, et tamen aperte. — καθήμενον, sedentem) Tum stabat Jesus. In ascensione consedit a dextris Dei. — ἐκ, ex) Deitas Christi. — δεξιῶν) Τὰ δεξιὰ, plurale. — τῆς δυνάμεως, Potentiae) id est, Dei. Hebraei saepe dicunt הגבורה Deum. Potentia latissime se ostendit in omnibus Dei operibus et apertissime.

v. 65. διέρρηξτε, discidit) uti cui prae aestu animi nimis angustae essent vestes. Mos ille vetus aliquam cum affectu convenientiam habebat. — ἔργον, opus) Sane opus habuerant, quia invicta innocentia Jesu.

v. 66. τί, quid) Rem ut expeditam tractat. Moses ait: Blasphemus moriatur. Caiphas dicit: Jesus est blasphemus. Assessores concludunt: Jesus moriatur. — δοκεῖ) φαίνεται. Marc. 14, 64. — θανάτου, mortis) Id apud Pilatum quoque censent. Joh. 49, 7.

v. 67. τότε, tunc) quasi nil jam injuriae posset illi inferri. Principes subtilius; multitudo crassius insultant. Qui Dei honorem laedit, omni contumelia dignus est. Talem putabant Jesum. — ἐκλόαφισαν, colaphos inflixerunt) pugno, manu. — ἐρρόαπισαν, ceciderunt) virgis. has enim habebant ministri. Marc. 14, 65. Οὐδὲν ταύτης τῆς πληγῆς ἀτιμότερον. Chrys. Hom. 4. c. Anom.

v. 68. λέγοντες, dicentes) petulantissime. — τίς, quis) Olim videbitis, quis quem verberaveritis.

v. 69. μία παιδίσκη, una ancilla) Non magna erat tentatio, si interrogantem spectes: major, si praesentes. [Verbatur ancilla, ne, si eorum aliquem, qui a partibus Jesu esset, intromitteret, culpam sibi contraheret, eoque nomine Petrum constituebat. Reliqui de-

inde rem exceperunt. Nec videtur periculum ei quisquam conflare voluisse. Saepe securi seculi homines multo plus damni aut commodi sanctis afferunt, quam quidem ipsi vel existimant vel intendunt. V. g.] — ἦσθα) pro ἦς. sic quoque LXX, Ps. 10, 14.

v. 70. λέγων, dicens) Quam paucis verbis quam graviter peccari potest! c. 12, 24. Act. 5, 8. fin.

v. 71. ἐξερχόμενα, exeuntem) Fuga justo tardior, novum habet periculum. — ἄλλη, alia) et simul prior, quae alium et hanc aliam excitavit. Marc. 14, 69. Luc. 22, 58. Abnegatio ad plures plurium interrogationes facta, uno paroxysmo, pro una numeratur: et tamen ter abnegavit. — ἰησὺ τῷ ναζωραίου, Jesu Nazoraeo) Nazoraei cognomen additur, ut distinguatur ab aliis, qui nomen Jesus gerebant. Filius Dei, nomen gessit inter homines usitatum.

v. 72. μετ' ὄρκου, cum juramento) Pristini mores Petri non abhorruisse videntur a juramentis. — τὸν ἄνθρωπον, hominem) quasi Petrus ne nomen quidem Jesu sciat.

v. 73. εἶ, es) Praesens. crescit tentatio. antea dixerant ἦσθα, v. 69. in imperfecto. — λαλία, loquela) Si Petrus tacuisset, tutior fuerat: negando, id est, loquendo, auxit periculum. Habebant autem homines illi majora ad Petrum convincendum argumenta: v. 47. 51. sed mundus contra pios plerumque arripit rationes omnium infirmissimas; praesertim in zelo perverso. Jam temporibus Judicium dialecti exstiteret tribunal.

v. 74. ἤρξατο, coepit) Antea non eo usque processerat: nunc gubernaculum animae plane amisit. — καταθεματίζειν) Alii καταναθεματίζειν. sed id decompositum nusquam reperias. at καταθεματίζαντες habet Iren. 1. l. c. 13. §. 2. Just. M. κατάθεμα τὸ συνθέσθαι τοῖς ἀναθεματίζουσι. idem, ἀναθεματισμός καὶ καταθεματισμός. Oecumen. ad Act. 23, 12. κατ' ἐπίτασιν εἴρηται τὸ ἀνάθεμα, ὡς καὶ τὸ κατάθεμα. συγκατατίθεται γὰρ, τῷ ὄντι τῷ ἐναντίῳ καὶ συγκαταδικάζεται. κατάθεμα, (Ap. 22, 5.) in malam partem, quod ἀνάθεμα etiam in bonam. — τὸν ἄνθρωπον, hominem) At conf. c. 16, 16 — εὐθέως, statim) Magna circumstantia. — ἐφώνησε, cantavit) Peccata matutina, gravia.

v. 75. καὶ) tum demum. infidelitas, timor, tristitia, ligat etiam naturales facultates, quas fidei laetitia refocillat. Luc. 24, 7. 8. *) — εἰρηκότος) Grande participium. — πικρῶς, amare) Lacrumarum physica amaritudo aut dulcedo congruit cum affectu animi. Si non fletus, at luctus certe diuturnus fuit. Marc. 16, 7. [Omnis jam prisca temeritas cessabat. V. g.] Lacrumae piorum, etiam virorum, non facile alia de causa flentium, insigne praebent argumentum pro efficacia adeoque pro veritate religionis christianae.

C A P U T XXVII.

v. 1. Πάντες, omnes) Frequentius hoc concilium fuit, quam pridie. c. 26, 57. — ὥσε, ut) sententiam pridie latam exsequerentur.

v. 2. ἀπήγαγον καὶ παρέδωκαν, abduxerunt et tradiderunt)

*) ἐμνήσθη, recordabatur) Oblivio non caret damno. Quodsi tamen Petrus in ipso abnegationis actu verborum Jesu memor non destitisset, atrocius etiam peccatum fuisset. V. g.

Conf. v. 9. et quae ad finem v. 9. notamus. — τῷ ἡγεμόνι) *Procuratori*.

v. 5. ὅτι κατακρίθη, *condemnatum esse*) Jesum, a sacerdotibus. — μεταμεληθεὶς, *poenitens*) Non putarat. Vellet, si posset, factum infectum reddere. — ἀπέσχεψε, *retulit*) mane.

v. 4. ἡμαρτον, *peccavi*) Sic in inferno quoque sentient damnati. [Atque utinam tam aperte amici Christi, fide, amore et spe excitati, veritatem confiterentur, quam aperte desperati interdum homines, conscientiae stimulis agitati, facere solent, ubi nullum jam de mundo male merendi locum superesse sentiunt! Harm. p. 542.] — αἷμα ἁθώον, *sanguinem innocentem*) Non jam Messiam agnoscit, tenebris suis misere involutus. — τί πρὸς ἡμᾶς; *quid ad nos?*) Vide, quam transilient τὸ innocentem. — σὺ ὄψει, *tu videbis*) Impii in facto consortes, post factum deserunt; [omnes tamen, pro sua quemvis parte, poenā tandem manente. V. g.] pii, in facto non consortes, postea medentur. Conf. v. 24.

v. 5. ὀίπας, *jacens*) irrequieto animo. [Id ipsum, quo inescatus fuerat, gravissime deinceps peccatorem contristat. V. g.] — ἐν τῷ ναῷ, *in templo*) Ergo Judas erat in templo, apud sacerdotes principes et presbyteros, et conscientiam perturbatissimam utenque sublevaturus, numos ad rem sacram conatus est conferre. Regio templi, ignota est. Ναὸς hic latius dicitur, et ἱερόν denotat. — ἀπήγγατο, *strangulavit sese laqueo*) id quod plerumque fit per suspendium. Sic 2 Sam. 17, 23. LXX. de Achitophel: quem tamen angina perisse nonnulli putant, perinde ut Iscarioten. strangulandi notionem exquisite demonstravit Raphelius ex Polybio etc. add. Act. 1, 18. not.

v. 7. τὸν) notum illum. — ἰᾷ πρῶμῳς, *figuli*) Usus eo figulus sit, unde argillam sumeret. — εἰς ταφὴν, *in sepulturam*) Sic peregrinis jam tum plus juris erat Hierosolymis. sic quoque Abrahæ primæ possessio fuerat *sepultura*.

v. 8. ἐκλήθη, *vocatus est*) Testimonium publicum rei factæ. Appellatio agri quanquam a vulgo orta, tamen non fuit fortuita. — αἱματος, *sanguinis*) v. 6. — ἕως, *usque*) Matthæus scripsit aliquanto post. Conf. c. 28, 15. Adrichomius: *Est vero hujus terræ (in Agro sanguinis) virtus mirabilis et fidem pene superans, quod defunctorum corpora viginti quatuor horarum spatio in pulverem redigat. quam virtutem etiam in alias regiones devecta minime perdit. Nam cum jussu Imperatricis Helenæ de hoc agro, quantum terræ ducentæ et septuaginta, ut ajunt, naves capere poterant, Romanam avectum, ac juxta montem Vaticanum in eum locum exoneratum sit, quem incolæ CAMPUM SANCTUM vocitant, licet coelum mutarit, eandem tamen retinere vim quotidiana experientia docet. Romanos enim respuens, sola peregrinorum corpora ad sepulturam admittit: quorum etiam hæc omnem carnis substantiam intra viginti quatuor horas prorsus consumit, ossibus tantum residuis. Id novi peregrinatores confirmant partim, partim negant.*

v. 9. τῷ προφήτῃ, *prophetam*) Aperte apud Zachariam hæc verba exstant: quem Matthæus non ignoravit, c. 24, 4. s. Vide Apparatum, p. 493. [Ed. II. p. 141. s. ubi docetur, vocem Ἰεροϋλὴ esse Glossema, et permultos recentiores id expungi velle. Not. crit.]

— καὶ ἔλαβον) Zach. 11, 12. LXX: καὶ ἔρω πρὸς αὐτὸς, εἰ καλὸν ἐνώπιον ὑμῶν ἔστι, δότε σήσαντες τὸν μισθόν μου, ἢ ἀπειπάσθε· καὶ ἔσησαν τὸν μισθόν μου τριάκοντα ἀργυροῦς. καὶ εἶπε κύριος πρὸς με· κάθες αὐτὸς εἰς τὸ χωνευτήριον, καὶ σκέψομαι αὐτὸ, εἰ δόκιμόν ἐστιν, ὃν τρόπον ἐδοκιμάσθην ὑπὲρ αὐτῶν. καὶ ἔλαβον τὸς τριάκοντα ἀργυροῦς, καὶ ἐνέβαλον αὐτοὺς εἰς οἶκον κυρίου εἰς τὸ χωνευτήριον. Evangelista summam rei respicit, et paraphrasin addit. — τὴν τιμὴν τῷ τετιμημένῳ, ὃν ἐτιμήσαντο) Magna vis verborum. ὁ τετιμημένος ἡρῳῶν quāquam in Bibl. hebr. est ἡרῳֶה v. Lud. de Dieu. — ἀπὸ υἱῶν Ἰσραὴλ, a filiis Israël) Conf. מלכיהוה Zach. 11, 13. Potest ἀπὸ a construi vel cum ἔλαβον acceperunt, vel potius cum ἐτιμήσαντο aestimarunt. Principes sacerdotum, quantum in ipsis erat, Christum abalienarunt a filiis Israël.

v. 10. ἔδωκαν, dederunt) Ἔδωκα, dedi, est apud prophetam, et ex propheta in evangelistam a quibusdam inductum: neque obscure probat Gebhardi in Zach. 11, 13. Sed hic scribitur ἔδωκαν, dederunt, et vis τῷ dedi, atque adeo tota differentia verborum Matthaei a verbis Zachariae, suppletur per illud, sicut praecepit mihi Dominus. Eadem formula Ex. 9, 12. καθὰ συνέταξε κύριος τῷ μουσῇ. — συνέταξε) scribere vel dicere praecepit.

v. 11. ὁ βασιλεὺς, Rex) Jesus coram Caipha se Christum; coram Pilato, Regem se fatetur. — σὺ λέγεις, tu dicis) Aperta confessio et sancta. (Conf. 1 Tim. 4, 13.) Jesus ostendit, silentium suum deinceps non fore a defectu parrhesiae, et Pilato statim respondet; Caiphae, cum Judaeos pridem docuisset, adjuratus. Hoc, tu dicis, Marcus quoque et Lucas notant: et plane haec summa est omnium, quae ab Jesu ad Pilatum dicta refert Johannes c. 18, 34. 36. 37.

*) v. 13. τότε, tunc) Pilatus, rationis judicio, moderate se gessit primo. — πιλάτος, Pilatus) Nomus mediam syllabam corripit, passimque in πρίμος, Τερκυάτος, δεντάτος etc. vocalem Latinis longam acunt Graeci. — ἡ ἀκούεις, non audis?) Interrogatio separata: **) coll. Marc. 15, 4.

v. 14. πρὸς ἑδὲ ἐν ῥήμα, ne ad unum verbum quidem) quod videlicet attineret ad respondendum Judaeis de regno. semel Pilato respondit postea de alia re. Joh. 19, 11. — ὥς, ita ut) Nam nemo solet tacere, ubi caput agitur; praesertim facto semel initio loquendi.

v. 15. κατὰ, in) Id congruebat liberationi ex Aegypto. — ἑορτήν, festo) Pascha Johannes nominat. — εἰώθει, consueverat) Etiam politicae consuetudines subserviunt providentiae divinae. — ἓνα, unum) non duos simul.

v. 16. ἐπίσημον) latronem notissimum, summo scelere [et eo ipso quidem, cujus Jesus accusabatur, immo majori etiam] insignem. et tamen hic antelatus est Jesu. quantus contentus! Mox duobus aliis, in ignominia supplicii, antelatus est latronibus. [Atqui Justī hujus morte illi ipsi, qui mortem meruerant, liberantur. Harm. p. 550.] — λεγόμενον, dictum) de quo frequens erat sermo. ***)

*) v. 12. εἰδὲν ἀπεκρίνατο, nihil respondit) Accusatoribus nil novi proferentibus silentium Jesu eorum, quae jam dixerat, confirmatio subinde fuit. Harm. p. 547.

**) Quāquam in Vers. germ. cum sequentibus conjuncta. E. B.

***) Latronem hunc bis h. l. Jesum Barabbam dicit Versio Armena, quae

Credibile est, Barabbam longo post tempore vixisse, in monumentum historiae de Jesu. *Barabbas* dicitur *filius parentis*: parenti optatus, carus: indulgentia corruptus.

v. 17. *χοιζόν*, *Christum*) Ergo Jesus jam tum persaepe appellatus erat Christus.

v. 18. *διὰ φθόνον*, *propter invidiam*) Invidebant, quia populus Jesu adhaeserat.

v. 19. *καθήμεν*, *quum sederet*) in ipso articulo negotii ferventis. In tali strepitu obnunciationes paradoxae non debent negligi. — *βήματος*, *tribunali*) Magna vis fuit somnii: cujus tamen rationem mulier magis intellexit, postquam res evenire coepit. Fortasse somnium habuit, cum Pilatus jam in negotio esset. — *λέγουσα*, *dicens*) Magnum beneficium oblatum praesidi hac admonitione, prae Judaeis, aliunde satis admonitis. — *) *τῷ δικαίῳ*, *Justo*) Sic Pilatus quoque appellat, v. 24. cum debili ad hanc uxoris verba respectu.

v. 20. *ἐπεισαν*, *persuaserunt*) verbis in speciem blandis. — *ἀπολέσωσιν* *interimendum postulant*.

v. 22. *τί*, *quid*) Non putabat Pilatus, Judaeos durius aliquid postulatu-
ros. Non debuerat quaerere: tutius erat, simpliciter dimittere. conf. Act. 18, 14. s. — *σταυρωθήτω*, *crucifigatur*) Crucem meritus erat Barabbas: hinc Jesum crucifigi postulant.

v. 24. *ὅθεν ὠφελεῖ*, *nilil prodest*) Quidni, Pilate? Desperatum est hoc praesudicium practicum, ubi dicitur: Nil agimus. *ὅθεν*, nominativus: vel accusativus, coll. Joh. 12, 19. — *μᾶλλον*) non *major*, sed *potius*. seditionem timebat. — **) *λέγων*, *dicens*) Protestatio contraria facto. — *δικαίε*, *Justi*) Id Pilatus accepit ex monito uxoris. v. 19. — *ὅψεσθε*, *vos videbitis*) Ut Judaei ad Judam, sic Pilatus ad Judaeos. Formula rejiciendi, Act. 18, 15.

v. 25. *πᾶς*, *omnis*) Argumentum contra Judaeos, cur hodie-
num sint in exilio, quanquam paulatim mitiore. — *ἐφ' ἡμᾶς*, *super nos*) Conf. Deut. 28, 18. Ps. 69, 24. 109, 17. Dicunt: nos praestabimus. [*Culpa seipsos constringunt, nec tamen liberant Pilatum. Uno aliquid momento suscipi potest, quod per omnem vitam, immo vero aeternum luendum tibi sit. Nec desunt, qui multo minus ambigant, quam Pilatus. V. g.*]

v. 26. *πραγελώσας*, *flagellans*) post sententiam latam. [*Cum dimissione Barrabae traditio Jesu in voluntatem Judaeorum immediate conjuncta fuit, et utramque flagellatio cum illusione insecuta est. Apud Caiphā sententiae capitis demum illusio successit: eademque ratione militibus proterviam istam in Jesu exercere integrum prius non fuit, quam Pilatus Judaeorum Eum libidini tradidisset. Harm. p. 553.*]

v. 27. *ὅλην*, *totam*) etiam eos milites, qui tum non debebant adesse, neque adfuerant. [*Hic vero ad summum venit Salvatoris*

antiquissima (ex judicio cel. Michaëlis) lectio ea de causa improbata fuit Origeni, quod indignum esset, hominem tam sceleratum nomine Jesu insigniri. Vid. Einleitung in die G. S. des N. B. T. I. p. m. 224. * E. B.

*) *μηδέν*, *nilil*) ait, uno verbo. Sic Pilatus in ipso negotio sine mora versari debuerat. V. g.

**) *ἀπενίψατο*, *abluit*] Tali ritu neutiquam abluitur capitale scelus. V. g.

traditio in manus ethnicorum peccatis cumulatorum. Harm. l. c.] — *σπείραν*) Lat. *spiram*. Alias graeci pro latino *I* ante consonam solent *I* simplex ponere, ut in *πιλᾶτος*, non *πειλᾶτος* etc. *σπείρα* autem scripsere, quia sic propius abest a sono consueto *πείρα*, *σπείρω* etc.

v. 28. *χλαμύδα κοκκίνην*, *chlamydem coccineam*) Illudunt regnum: ut Judaei, prophetica dignitatem. c. 26, 68. *purpura* appellatur Marc. 15, 17. *vestimentum purpureum* Joh. 19, 2. Interdum promiscue adhibetur utraque appellatio; interdum differunt. Ap. 17, 4. Etiam alter color alteri superinductus olim.

v. 29. *ὁ βασιλεὺς*, *rex*) Tractarunt Jesum, quasi hominem emotae mentis, qui se pro rege habuisset.

v. 31. *ὅτε*, *cum*) Finito ludibrio etiam coronam spineam removerunt. [*in picturis Crucifixum referentibus omittendam.* V. g.]

v. 32. *κυρηναῖον*, *Cyrenaeum*) Nec Judaeus, nec Romanus ullus erat, qui vellet tollere crucis onus. Ex Asia, Europa et Africa, adfuere homines. Etiam in remotissimis terris Christus postea nactus est, qui crucem ferrent. — *ἄσπ, tolleret*) Non dicitur Simon tulisse nolens. Eximie sermo de Pass. apud Athanasium: [Tom. 1. fol. 10. 11.] *Crucem tulit Simon homo, ut omnibus innotesceret, Dominum non suam mortem, sed hominum obire.*

v. 33. *κρανίς*, *calvariae*) Collis a figura appellatus. [*non, ut putem, a craniis maleficorum morte mulcatorum, ibi circumjacentibus. Golgotha enim in singulari Calvaria s. Calvariae locus dicitur. Ex omnibus in crucis circuitu partibus universus orbis Filium DEI suspensum spectare potuit.* Harm. p. 562.)

v. 34. *ὄξος*, *acetum*) Marcus c. 15, 23. *vinum myrrhatum* appellat. Erat liquor medii inter vinum dulce et acetum acrius saporis: coll. v. 48. not. myrrha conditus, ex more; felle adulteratus, ex petulantia. — *ἐκ ἡθέλε πινῖν*, *non voluit bibere*) Id enim decebat differri ad finem laborum: Joh. 19, 30. et Jesus sensus plane imperturbatos volebat retinere ad mortem usque *).

v. 36. *ἐτίθουν*, *custodiebant*) Conf. v. 65. *Circa horam tertiam crucifixio et vestium partitio facta est: strepitu igitur ut plurimum praeterito illis, qui Jesum custodiebant, sat temporis suppetiit, quo, res ista qualis esset, perpenderent. Attamen prodigia demum fuerunt, quibus homines isti resipiscere deinceps didicerunt.* v. 54. Harm. p. 565.]

v. 37. *ἔστιν*, *est*) Vere, est! Titulus fortasse diutius in cruce mansit, quam corpus Jesu **).

v. 39. *παραπορευόμενοι*, *praetereuntes*) Multi ne stare quidem dignabantur. — *κινῶντες*, *moventes*) Gestus non agnoscentis aliquid.

*) v. 55. *σαρκώσαντες*, *crucifigentes*] Christus, nobis in benedictionem, factus est maledictio. Talia fari quis audeat, nisi Apostolus effatus esset? Gal. 5. Perpendantur etiam loca Gen. 5, 6. Joh. 5, 14. 1 Petr. 2, 24. Harm. p. 565. — *διεμερίσαντο τὰ ἱμάτια αὐτοῦ*, *dispartiti sunt vestes Ejus*] Pauperrimus homo quum moritur, tegumenti certe aliquid in corpore habet: Jesus nihil. Ne familiaribus quidem, sed militibus, vestes ejus cedunt. l. c. p. 564.

**) v. 58. *δύο λησται*, *duo latrones*] Horum crucifixionem serius commemorant Matthaeus et Marcus: unde crucifixionem Jesu Pilato ejusque subditis causam principalem fuisse colligas. Harm. p. 567.

v. 40. *λέγοντες, dicentes*) Adversariorum scommata possunt numerari septem. [Atrocissimus latro quum supplicio afficitur, vix unquam praeterea irridetur: at Filio DEI in cruce pendenti ore scriptoque, proceres ac plebei, Judaei cum Gentilibus mordacissime illudunt. Harm. p. 568.] — *τρῖσιν, tribus*) Imo jam primus dies erat. — *σῶσον, salva*) Proscindunt nomen Jesu: mox nomen Filii Dei: et nomen regium: v. 42. s. et verba ejus. v. 40. — *εἰ υἱός, si filius*) c. 4, 3.

v. 41. *ομοίως, similiter*) Nunc populum imitantur principes: magna confusio! sed vincunt acerbitate. [Tales vix alias hunc in modum publice, quid intus foveant, produnt. V. g.]

v. 42. *πισεύσομεν, credemus*) Nos ob id ipsum credimus, quia non statim de cruce descendit, sed opus consummavit.

v. 43. *πέποιθεν, confisus est*) Conf. finis versus. — *εἶπε γὰρ, dixit enim*) Hoc aut a praetereuntibus dictum, aut ab evangelista explicationis causa additum, censere possumus. LXX. Ps. 22, (21) 9. *ἤλπισεν ἐπὶ κύριον, ῥυσάσθω αὐτόν· σωσάτω αὐτόν, ὅτι θέλει αὐτόν.*

v. 44. *οἱ λησται, latrones*) Nonnulli amplificationis causa pluralem pro singulari positum existimant, et latronem conversum excipiunt. atque in re tam horribili non videtur synecdoche locum habuisse. Nec desunt exempla hominum, qui inter dira et lenta supplicia et blasphemii fuerant et conversi sunt.

v. 45. *πᾶσαν, omnem*) Orbis terrae innuitur. nam ipse sol laborabat. [Sunt, qui Eclipsin hanc eandem esse opinentur cum ea, quae a Phlegonte aliisque antiquis notata fuit, vel et pro ea, cujus nunc apud Sinenses vestigia exstant. Eorum quicquid fuerit; argumentis illi longe fortioribus, si quidem ultra annum 30 Passionem Christi detrudant, erroris redarguuntur. Harm. p. 571.] — *ἕως, usque*) Trihorium mysterii plenum. In tempus hujus derelictionis et tenebrarum apte confertur psalmus VIII., cujus versu 4. praetermissa solis mentio his tenebris congruit.

v. 46. *περὶ δὲ, circa vero*) Ex hac connexion colligi potest, eclipsin solis (in plenilunio) ostendisse non tam malitiam hostium, quam derelictionem Jesu: quae totum illud trihorium, ut credibile est, duravit, et, ut desiit, clamavit Jesus hoc epiphonema. Lucas c. 23, 45. derelictione non memorata, eclipsin conjungit cum scissione veli. *Ut derelictio finita erat, continuo patebat Mediatori sanctum sanctorum.* — *) *ἀνεβόησεν, exclamavit*) Maximi momenti et silentium, quod praecessit, et clamor hic, iteratus versu 50. — *σαβαχθανὶ*) שבקחני q Graece χ sequente θ. — *θεέ μου, Deus meus*) Alias solitus est dicere: *Pater.* nunc dicit, *Deus meus*, quasi jam alienior; sed tamen *bis*, et addit, *meus*, cum fiducia, patientia, resignatione sui. Christus est עברי Domini: et tamen *Deum* appellat, non *δεσπότην*. Ps. 22, 2. LXX. *ὁ θεὸς ὁ θεός μου, πρόσχες μοι, ἵνατί ἐγκατέλειπες*

*) *ἐννάτην ὥραν, horam nonam*] Tempore meridiano sententiam definitivam a Pilato dictam, et educationem eo usque tardatam fuisse, non nemo suspicatus est, ut crucifixio tertiâ demum a meridie horâ, sacrificii vespertini tempore, facta sit. Immo vero mors evenit eo tempore, postquam Salvator Optimus per sex horas integras in cruce pependerat. Harm. p. 571.

με; ubi patet sententia ex reliquo versu 2. et 3. Non solum ait se a Deo traditum voluntati hominum; sed etiam a Deo ipso quiddam esse passum nobis ineffabile. — *ἰνατί, cur*) Sciebat Jesus causam; et ad omnia se comparaverat: sed tamen τὸ *cur* exprimit, Filio per se non fuisse sustinendam talem derelictionem, sed id evenisse illi ex causa nova, ad brevem moram: qua elapsa, desiderium suum erga Patrem denuo expleri, gratiam habet. — *ἐγκατέλιπες, dereliquisti*) Praeteritum. *) eo momento desiit derelictio, et paullo post passio omnis. In media et maxima derelictione silebat. Super una derelictione queritur.

v. 47. *ἡλίαν, Eliam*) Impium est, detorquere verba, formulas et preces sacras.

v. 48. *ὄξος, aceto*) Acetum bibere solebant ipsi milites: ut notat Gataker. Misc. posth. c. 6.

v. 49. *οἱ δὲ λοιποὶ, reliqui autem*) qui aderant, oppositi iis, quorum sermo et actio refertur versu 47. [*sed eo non excluso, qui spongiam aceti plenam in hyssopo Jesu praebebat, et quem Judaeum fuisse, militiae Romanae adscriptum, facile existimaveris, coll. Marc. 15, 36. Harm. p. 574.*] — *ἔλεγον, dicebant*) Post eclipsin terribilem redeunt ad scommata. — *ἄφες, sine*) Negant, socii opem, Elia allegato, esse necessarium.

v. 50. *κράξας, clamans*) Libera vitae positio. Per vim crucis ab hominibus allatam, non fuit exanimatus. Marc. 15, 44. Sed tamen recte illi dicuntur Eum interfecisse; quia fecerunt, quantum in ipsis erat. — *ἀφῆκε τὸ πνεῦμα, emisit spiritum*) Mortem Jesu Christi paucis commemorat historia divina: fructum mortis J. C. copiose praedicant homiliae et epistolae apostolorum. Itaque evangelium praebebat lanam: apostolus vestem conficit. qua similitudine utitur *Macarius de Elev. mentis* cap. 19. Nunquam de morte Salvatoris adhibetur verbum *κοιμᾶσθαι, obdormire*, coll. v. 52. sed *ἀποθνήσκειν, mori*, quo verbo et veritas, et gravitas, et brevis, et virtus mortis Christi significatur. [*Deus ed reconciliatus est. Pretiosissimum sane momentum! V. g.*]

v. 51. *ἔσχισθη, scissum est*) Ergo liber jam aditus in sancta. **) — *ἡ γῆ, terra*) orbis terrae, v. 45. speciatim vero terra Israëlitica et Hie-

*) Recentiorum aliqui vertunt: *Qui fiat, ut me relinqueres?* Atqui interpretatio ista, utut naturali mollitiei blandiatur, neque verba textus assequitur, neque divino rigori in gravissimo hoc negotio satisfacit. — Filialem quasi *expostulationem* dixeris, qua, si mutatis paululum verbis rem exprimere liceat, dilecto Patri haec ait dilectus Filius: *Eequid istud mihi fecisti?* Optime sane factum! optime toleratum! Cujus tam singularis tempusculi nomine grates habeat immortales! *Harm. p. 575.*

**) Scissionem hanc morti Christi postponunt Matthaeus et Marcus: Lucas anteposit verbis: *Pater, in manus tuas commendo spiritum meum.* Utrumque simul factum, hoc ipso incomparabili momento. — Lucas, trium horarum eclipsin cum veli ruptione combinans, indicat 1) finitā eclipsi reliqua omnia ad mortem usque Salvatoris celerrime sibi invicem successisse, et 2) veli scissionem, ipso mortis momento factam, cum prodigiosa eclipsi non minus cohaerere, quam cum insequentibus miraculis. A Deo relinqui, idem erat *animae* Jesu, quod *corpori* erat mori: prius tenebris, posterius veli scissione significatum est. Mortem exantlatam vivificatio in Spiritu statim excepit (1 Petr. 3, 18.), quae maximos motus in visibilibus pariter ac invisibilibus conflavit. *Harm. p. 576.*

rosolymitana. *) — αἱ πέτραι, *petrae*) Peregrinatores confirmant, rupturas petrarum invicem respondententes adhuc conspici.

v. 52. κεκοιμημένων ἁγίων, *sanctorum, qui dormierant*) *Sanctorum* vocabulum aequè ad vivos atque ad defunctos pertinet: imò in mentione mortuorum additur, *qui dormierant*. Et tales sancti non ad humanum, sed ad divinum *canonem* aestimantur. *Sanctorum*, qui vel diu ante natum Christum, vel non multo post (vid. ad Joh. 11, 25.) obierant, sine dubio ex omnibus tribubus. Videntur veteres huc Jobum retulisse. nam exeunte ejus libro LXX. int. et Theodotion addunt, γέγραπται δὲ αὐτὸν πάλιν ἀναστήσεσθαι μεθ' ὧν ὁ κύριος ἀνίστησιν.

v. 53. ἐξελθόντες, *egressi*) Sancti, quorum corpora suscitata erant. cum pompa. — μετὰ τὴν ἔγερσιν αὐτοῦ, *post excitationem Ipsius*) Hoc incisum proprie spectat ad verbum ἡγέρθη, *excitata sunt*, cui verbale ἔγερσις, alias in N. T. non obvium, hoc loco aptatur: et tamen hoc idem incisum inter egressum sanctorum ex monumentis et inter ingressum eorum in urbem ponitur. Synchysis verborum rebus pulcre respondet. Statim sub mortem Jesu Christi, discissum est velum, terra mota, petrae scissae: atque cum his portentis reliqua contextit Matthaeus. unde colligere licet, unum eumque continuum fuisse, a morte Domini ad resurrectionem usque, motum, qui primum vivos, v. 54. deinde mortuos commoverit. Inter excitationem corporum sanctorum, et inter egressum eorum e monumentis, non potest notabile intervallum statui. Primus ex mortuis surrexit, non moriturus, Christus: habuit autem comites. Post excitationem Ipsius, etiam excitatio sanctorum facta est: sed egressus eorum ex monumentis, et ingressus in urbem sanctam, post Ipsius excitationem factus memoratur, quia multi illi, quibus sancti excitati apparuere, tempus ingressus et apparitionis norant, sed ipsam eorum excitationem non viderant. Silentium Pauli 1 Cor. 15, 25. non probat, corpora sanctorum sine animis exisse e sepulcris; animasque deinde sine corporibus ascendisse, ut colligit Artemonius ad Init. Ev. Joh. p. 574. — ἐνεφανίσθησαν, *apparuerunt*) singuli singulis, vel etiam plures pluribus. Exemplum verac apparitionis.

v. 54. τηροῦντες, *custodientes*) ex ordine suo. — ἀληθῶς, *vere*) Antitheton refertur v. 40. 43. — θεῷ υἱὸς, *Dei filius*) Eum se esse dixerat: et veritatem dicti agnoscunt e signis.

**) v. 56. ἡ τῆς) Notiores erant filii, quum Matthaeus scripsit. ideo ab illis denominatur mater.

v. 57. καὶ αὐτὸς, *etiam ipse*) item, ut piac illac mulieres. — μαθητεύσει, *discipulus erat*) et discipulos adducere studebat.

v. 58. ἤτιςατο, *rogabat*) Magna alias erat potestas praetoris in corpora supplicio peremta. conf. *donavit*, Marc. 15, 45. *Hac de causa*

*) Grandes istae rerum commotiones a momento mortis Christi ad resurrectionem Ejus continua serie procedebant, in regno praecipue invisibilium efficaciam suam exserentes. *Harm.* l. c.

**) v. 55. ἀπὸ τῆς γαλιλαίας] Iter ex Galilaea versus Hierosolyman Luc. 9, 51. memoratum hic innuitur. — Tam brevi tempore quanta mulieres istae, acque ut Apostoli, viderunt et audiverunt! Jam Apostolorum defectum compensant. *Harm.* p. 578. Hac in vita et morte Jesu constantes fuere. Nulla igitur historiae evangelicae pars testibus oculatis destituitur. *V. g.*

forte Josephus Arimatheensis petiit sibi dari corpus Christi, ne in publicum facinorosorum sepulcrum reponeretur. Buxt. Lexic. Talm. col. 1962. — τὸ σῶμα) Omnes evangelistae sic appellant corpus Jesu mortui; neque enim *cadaver* appellari decebat. Divina stili conformitas, ab humanis commentatoribus vel postmodum relictā. — ἀποδοθῆναι, reddi) Abalienarant Judaei: Josephus, senator, publico quasi nomine, recepit a gentibus, et cum Nicodemo restituit Judaeis. conf. Joh. 19, 40. fin.

v. 59. σινδόνι, *sindoni*) quae antea non texerat corpus Jesu. Jam initia honoris. (1 Cor. 15, 4.) Josephus, *honestus senator*. Marc. 15, 43. Non licebat mortuos involvere pretiosius.

v. 60. καινῷ, *novo*) quod nulla corruptione inquinatum fuerat: et, ne quis sanctorum veterum diceretur pro eo surrexisse, eive vim surgendi tribuisse. — αὐτῷ, *suo*) Jesus Christus, vitae dux, sepulcro illatus alieno. — τῇ θύρᾳ, *januae*) Sepulcrum non erat fossa angusta, sed crypta. — ἀπῆλθεν, *abivit*) non sperans ea, quae mox erant futura.

v. 61. καθήμεναι, *sedentes*) Mora sancta et salutaris.

*) v. 62. τῇ δὲ ἐπιούριον, *postridie vero*) Sabbati periphrasis: coll. c. 28, 1. qua Matthaeus magna de causa est usus; fortasse quia sabbatum judaicum jam noluit appellare *sabbatum*. — καὶ οἱ φαρισαῖοι, *et pharisaei*) Horum nullae partes in ipso iudicio fuerant. c. 26, 3. 57. Nec tamen plane quieverunt. Joh. 18, 3. Forsan inter Scribas etiam et Presbyteros Pharisei erant. Forsan Pharisei ex singulari zelo multa etiam fecerunt, quae non praecise officii erant.

v. 63. κύριε, *domine*) Assentantur. antea non sic appellarant. — ἐκεῖνος, *ille*) Jam volebant Jesum ex omni memoria esse evulsum. [Neque unquam principes populi suo nomine Jesum appellasse reperias. V. g.] — ἐγείρωμαι, *excitor*) Praesens.

v. 64. ἀσφαλισθῆναι, *muniri*) Inscii inserviunt veritati confirmandae. Nulla humana ἀσφάλεια Deum impedit. Act. 5, 23. 16, 23. — τῷ λαῷ, *populo*) Se putabant pharisaei id non credituros: populo, ut sibi persuaderent, cavere volunt. — καὶ ἔσται, *et erit*) Posterior vero victoria veritatis latius patuit, quam prima. — ἐσχάτη, *ultima*) Similis locutio, 2 Sam. 13, 16.

v. 65. ἔχετε, *habetis*) Pilatus cito dat custodes, et quidem quasi cum indignatione, coll. c. 28, 11. s. calumniatores cito expedit.

v. 66. ἡσφαλίσαντο, *muniverunt*) Hoc, totum: partes, *sigillum* et *custodia*.

C A P U T XXVIII.

v. 1. Ὁψέ,) *post sabbatum*: coll. Marc. 16, 1. E. Schmidius confert huc Plutarchum: ὀψὲ τῶν βασιλέως χρόνων. et Philostratum: ὀψὲ τῶν τρωϊκῶν, *post bellum trojanum* **). Nunc, cum hebdomade nova, exoriuntur res multo aliae. — σαββάτων — σαββάτων, *sabbati* — *sabbati*) habet *Lat.* nec solus. σαββάτω — σαββάτων, lectio

*) καὶ ἡ ἄλλη, *et altera*] de qua v. 56. V. g.

**) Graeca verba sic transtuleris: *Eo die, qui a vespera post sabbatum orditur, et sequenti mane in primam feriam illucescit. Hic solis dies fuit, multo mane.* Harm. p. 584. ss.

media. — τῇ ἡμέρᾳ, luce) Elapso mortis tempore, Jesus celerrime surrexit. — εἰς μίαν) ἡμέραν, diem totum, primum hebdomadis. Prima sabbatorum jam coeperat vespere praecedente: jam in primam illam illucescebat dies nocti oppositus. Cum resurrectione Domini Jesu Christi conjungitur prima diei dominici mentio eximia *). Plerumque dicitur ἡ μία, cum articulo. Marc. 16, 2. Luc. 24, 1. Joh. 20, 1. 19. Act. 20, 7. add. 1 Cor. 16, 2. — σαββάτων) feriarum. — ἦλθε, venit) Praestabant talia officia ii, qui non proxima cognatione conjuncti erant. quare non mirum, matrem Domini non una fuisse.

v. 2. θύρας, janua) sepulcri. Non decebat, sepulcrum manere clausum. — ἐκάθηντο, sedebat) Postea surrexit angelus, cum socio suo. Luc. 24, 4. — αὐτῶ, eum) lapidem. Sic nemo poterat lapidem denuo advolvere sepulcro.

v. 3. ἰδέα, species) in facie. — λευχὸν, album) Hoc habitu antehac apparuisse non leguntur coelestes nuntii: apparuere autem postea. Act. 1, 10. 10, 30. [Nuntio respondebat habitus. Harm. p. 589.]

v. 4. ὥσεί νεκροί, quasi mortui) Nec militaris audacia sustinet vim coelicolarum.

v. 5. μὴ φοβεῖσθε, nolite timere) Initiale verbum in apparitionibus, quo timor, ex apparitione gloriosa percellens corda mortalium, temperatur, securitas promittitur: attentioque conciliatur. — ὑμεῖς,

---

*) Hujus succinctam historiam ex collatione Evangelistarum a. b. Bengelio instituta lubet hic apponere, ea tamen lege, ut argumenta suis locis Lectori investiganda relinquuntur. Summa rerum, quam Harm. ev. pag. 584. sqq. exhibet, hac redit. Uctionis apparatus, cujus ante sabbatum initium factum erat, post finem sabbati continuatio per feminas atque absoluto, multo maturius quam reliquae feminae, ad sepulcrum venit Maria Magdalena (amplius enim inter tempus antelucanum et solem orientem intervallum intercedit, quam ut omnes simul ante lucem exsiste et oriente sole ad monumentum pervenisse censerent). Interim angelus divinitus missus lapidem a sepulcri janua, terrae motu actum comitante, maximo custodum terrore, devolvit. Maria Magdalena saxum devolutum omnium prima animadvertit, eamque rem, sepulcrum haud ingressa, nuntiavit it Petro et Johanni. Haec dum geruntur, reliquae feminae sepulcrum ingressae, corpore Domini non reperto in sollicitudinem adducuntur, atque nuncio angelico de resurrectione percepto anfangiunt. Tum Petrus et Johannes ad sepulcrum pervenientes, conspecta rerum conditione corpus Domini ablatum esse credunt, domumque revertuntur. Maria, ad sepulcrum jam constituta (huc enim Apostolos denuo secuta erat) lacrymis indulget, et duobus angelis, quorum vix curam habet, conspectis, ipsum Jesum videt, qui mox et reliquis feminis, nuntium angelicum et discipulis perferre paratis, apparet. (His abeuntibus custodes sepulcri rerum gestarum nuncio ad sacerdotes perlato pecuniâ datâ corrumpuntur.) Jam ad discipulos Maria, reliquis feminis stipata, pervenit, sed optimi nuntii fidem ne apud Petrum quidem invenit. Dominus interim Cleophae et socio (et alibi Petro etiam) adparet. At ne istis quidem fidem prius discipuli tribuunt, quam interveniente, quae Simoni praeterea contigerat, adparatione relationes relationibus confirmatae essent. Eâ ipsâ denique vespere discipulis in unum congregatis et sermones de his inter se conferentibus, conspiciendum se praebet rediivus Dominus. E. B.

vos) etsi milites timori suo relinquuntur. — οἶδα, novi) Sic eis in cor adigit sermonem angelus.

v. 6. ἔκ ἐστιν, non est) Versus hic incisa habet perquam apta. — ὁ κύριος, Dominus) Gloriosa appellatio.

v. 7. εἰπατε, dicite) Apostoli maxime debuerant credere, antequam viderent. ideo per mulieres eis nunciatum est, fidesque eorum tentata. [Harum vero singularis ea dignatio fuit, quod ipsis primis post resurrectionem suam Dominus apparuit. V. g.] — ἡγέρθη, excitatus est) Verba discipulis dicenda se porrigunt usque ad videbitis. coll. v. 10. — ἐκεῖ, ibi) Et tamen optimus Salvator prius se eis ostendit. Apparitio in Galilaea fuit valde sollemnis et publica: v. 10. 16. et promissa ante mortem Domini.

v. 8. φόβος καὶ χαρὰς, timore et gaudio) In spiritualibus haec possunt esse simul.

v. 9. *) καὶ ἰδὲ, et ecce) Elegans expressio rei subitae et improvisae. — ὁ ἰησοῦς, Jesus) Obedientibus revelatio ulterior obtingit. — χαίrete, gaudete) Formula frequens, a Jesu adhibetur sensu eminenti. — προσεκύνουν αὐτῷ, adorarent eum) Jesum ante passionem alii potius alieniores adorarunt, quam discipuli.

v. 10. τοῖς ἀδελφοῖς μου, fratribus meis) Joh. 20, 17. not.

v. 11. τινὲς, aliqui) Ceteri alio iverunt, aut certe non ad sacerdotes. — πάντα, omnia) Ex his omnibus colligebant, Jesum resurrexisse.

v. 12. ἱκανὰ, sat multos) ut corrumperent milites romanos, qui mentirentur, contra veritatem, magno suo periculo. [Auri fames plus apud eos valet, quam terror v. 4. V. g.]

v. 13. εἰπατε, dicite) Magno scandalo fuere militibus sacerdotibus, et atrocissime peccarunt contra Deum. — ὄντι Specimen perfidiae et calumniae judaeicae. — νυκτός, noctu) Speciose mentiri docent.

v. 14. εἰάν, si) Quam laboriosum bellum mendacii contra veritatem! — ἐνὶ penes.

v. 15. διεφθμισθῇ, divulgatum est) Multa sunt ejusmodi, quibus se miseri Judaei detinent. [Et vel unus sermo pravus quam insignes subinde noxas parit! V. g.]

**) v. 17. οἱ δὲ, alii) vel aliqui de XII. His vero dubitationem, si qua remansit, ademittit pentecoste. Quo tardiores ad credendum fuerant, eo majore postea fide digni fuere testes. Dubitatum est ab illis, ne dubitaretur a nobis. Leo serm. I. de Ascens.

v. 18. προσελθὼν, accedens) coque ipso etiam dubitantibus fidem faciens. — αὐτοῖς, illis) ad illos. — ἐδόθη μοι, data est mihi) praesertim resuscitato, et ascendenti. Summam habet hic locus earum re-

*) Verba proxime antecedentia, ὅς — μαθηταῖς αὐτοῦ, exprimit quidem Vers. germ.; sed utriusque Editionis graecae margo praefert omissionem. E. B.

**) v. 16. εἰς τὴν γαλιλαίαν, in Galilaeam] Haec ipsa illa omnium sollemnissima fuit apparitio, quam ante Passionem suam Dominus promiserat. Nec temere pro eadem haec habetur, cui fratres plus 500 interfuere, 1 Cor. 15, 6. Paulo enim Dominus post ascensionem suam adparuit: at reliquis Apostolis (v. 7.) opus tum non amplius fuit eâ visione. Hierosolymis utique post ascensionem discipuli 120 numerati sunt (Act. 1, 15.). Sed multo plures Galilaea tenuit. Harm. p. 611.

rum, quas Dominus deinceps per apocalypsin uberius declaravit. de omni potestate et de praesentia apud suos vid. ibi c. 1, 18. 13. — *πᾶσα, omnis*) Causa, cur Jesus discipulos mittat in omnem mundum, et cur totus mundus Iesum debeat colere: cur baptismum instituat Jesus. [*in salutem hominum, in terra convertendorum et ad coelum adducendorum*. V. g.] Vid. Eph. loco mox citando. — *ἐν ὁρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς, in coelo et super terra*) C. 9, 6. 16, 1. Hactenus in terra fuerat; nunc in coelum ascendit: omnia implet. Eph. 4, 10. cum antec. et conseq.

v. 19. s. *πορευθέντες κτλ., profecti etc.* *) Praeceptum proficiendi praesupponit expectationem Paracleti. Luc. 24, 49. Summa Actorum: quae in hanc partem utiliter conferri possunt cum evangelistis, quorum Summa est, *quaecunque praecepi*. — *μαθητεύσατε — βαπτίζοντες*) *Μαθητεύειν* est *discipulos facere*. complectitur *baptismum et doctrinam* h. l. conf. Joh. 4, 1. — *αὐτοῖς, eos*) *τὰ ἔθνη, gentes*. Synthesis frequentissima. c. 25, 52. etc. Judaei, qui per circumcisionem jam foederi Dei erant inserti, erant baptizandi *in nomine Jesu Christi*, et accepturi donum *Spiritus sancti*: Act. 2, 58. Gentes *in nomen Patris, et Filii et Spiritus sancti* baptizandae dicuntur in his verbis institutionis: plane fuerant alienae a Deo. Eph. 3, 6. not. Conf. not. ad Act. 11, 21. Illae gentes, de quibus Act. 10, non erant plane ignarae Dei Israelis, nec plane alienae. Judaei, qui semel Iesum Christum filium Dei agnoscebant, eo ipso non poterant non et Patrem D. N. J. C. et Spiritum Filii agnoscere. — *εἰς τὸ ὄνομα, in nomen*) Formula sollemnissima et gravissima baptismi, summa pietatis, [*cujus omnia Symbola fidei christianae antiquitus adornata periphrasin esse s. ἐξηγήσας, optimo jure dixeris*. In ipso Christi Jesu baptismo *Pater et Filius et Spiritus Sanctus se manifestarunt*. V. g.] *Mysterium S. Trinitatis post resurrectionem Christi clarissime revelatum cum habitu singularum personarum inter se et erga nos*: Rom. 8, 9. not. et quia S. Trinitatis confessio adeo arcte innexa baptismo, minus mirum est, in scriptura N. T. non saepe ita expresse poni.

v. 20. *αὐτοῖς, illos*) Discipulis dictum est ideo, ut dicerent aliis. — *τηρεῖν, observare*) *tenere*, ut baptizatis convenit, fidei virtute, non modo legaliter. Saepe sic Johannes. Inprimis notandum ex hoc solenni loco verbum. — *ἐνετειλάμην, praecepi*) Haec praecepta exstant Matth. 5. Joh. 15. etc. — *μεθ' ὑμῶν, vobiscum*) etiam cum in toto mundo critis divisi. Pertinet hoc etiam ad totam ecclesiam. nam sequitur, *usque ad etc.* — *πάσας, omnes*) continua praesentia, eaque praesentissima. Marc. 16, 17. 19. s. [*Ergo nunquam plane exspirabit Ecclesia christiana*. V. g.] — *ἕως, usque ad*) Tum enim nos erimus cum Domino. [*Huic itaque, Lector, te trade, in Eoque permane. Sic optime tecum et in tempore actum erit et in aeternum*. V. g.]

*) Munus evangelicum saepius Apostolis suis injunxit Salvator a mortuis redux (Joh. 20, 21. 21, 15.): Evangelistae igitur praeceptorum istorum Summam hanc illave occasione data potuerunt exhibere. Matthaeus eam cum apparitione in Galilaea conjungit: Lucas, post apparitionem istam commemorat, c. 24, 49. immo Hierosolymis, ad diem ascensionis, coll. Act. 1, 2. ss. Idemque de Marco suspiceris, c. 16, 15. 15. *Harm. p. 612.*

IN EVANGELIUM SECUNDUM MARCUM.

CAPUT I.

v. 1. Ἀρχὴ τοῦ εὐαγγελίου Ἰησοῦ χριστοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, *initium evangelii Jesu Christi filii Dei*) Magna-partim cum Matthaeo est Marci convenientia, partim cum Luca. Inde etiam synopsis ejus cum synopsi utriusque concurrit. Describitur

I. INITIUM EVANGELII:

1. Johannes viam parat.	c. I. 1—8
2. Jesum baptizat, qui FILIUS DEI proclamatur.	9—11
3. Jesum tentat Satan: angeli ei ministrant.	12. 13

II. EVANGELIUM ipsum,

1. in Galilaea. Hic notandae periodi tres:	
A. Johanne tradito:	14
a. summatum:	
α. locus et materia praedicationis.	14. 15
β. vocatio praecipuorum apostolorum.	16—20
b. speciatim:	
α. Actiones ab adversariis non reprehensae:	
1. potenter docet.	21. 22
2. obsessum liberat.	25—28
3. Petri socrum et multos aegrotos sanat.	29—34
4. orat.	35
5. ubique docet.	56—59
6. leprosum mundat.	40—45
β. Actiones, ab adversariis, paulatim gravius, reprehensae. Hic occurrit	
1. paralyticus.	II. 1—12
2. vocatio Levi, et cibus cum publicanis et peccatoribus sumtus.	13—17
3. quaestio de jejuniis soluta.	18—22
4. spicae evulsae.	23—28
5. manus arida restituta, et adversariorum insidiae.	III. 1—6
γ. Secensus Domini, et acta	
1. apud mare.	7—12
2. in monte, ubi XII apostoli vocati.	13—19
3. domi: ubi suorum, atrocissima scribarum blasphemia refutata, quaestionem corrigit.	20 s. 22 s. 31—35
4. e navi, ad populum; et seorsum ad discipulos.	IV. 1 s. 10 s. 26 s.
5. in mari, et trans mare.	55—41. V. 1—20
6. cis mare, iterum: ubi Jairus et haemorrhousa.	21—45
7. Nazaretæ, scandalum.	VI. 1—6
8. Apostolorum emissio.	7—13
B. Johanne interemto:	14
1. Herodis auditio de Jesu, et opinio de Johanne, quem interfecerat, redivivo.	14—29
2. secessus Domini cum Apostolis reversis.	30—51

a b c

a b c

5. populi studium: Domini misericordia: 5000 saturati. 31 s. 33—44
4. iter maritimum. 45—52
5. in terra Genesareth multos sanat: 53—56
docetque, quid inquinet vel non inquinet. VII. 1 s. 14 s. 17 s.
6. in finibus Tyri et Sidonis ejicitur daemonium. 24—30
7. ad mare Galilaeae sanat surdum et mutum. cibatur 4000 51—57. VIII. 1—9
8. venit in Dalmanutha, et respondet de signo c coelo. 10—13
9. in navi, monet de fermento doctrinae. 14—21
10. ad Bethsaida sanat caceum. 22—26
- C. Jesu, Filio Dei, agnito.
1. Petro CHRISTUM fatente, discipulis silentium injungit, et passionem praedicat: Petrum increpat: sequelam requirit. 27. IX. 1
2. sex post diebus glorificatur: silentii causas explicat: lunaticum sanat: iterum passionem praedicat. 2—32
5. discipulos docet modestiam, aequitatem, concordiam. 33 s. 38—50
2. in Judaea:
- a. in finibus: X. 1
1. agit de divortio. 2 s. 10 s.
2. de parvulis. 13—16
3. de vita assequenda, et divitiarum impedimento. 17 s. 25 s. 28 s.
- β. in via ad urbem:
1. passionem praedicat tertio. 32—34
2. Jacobo et Johanni respondet, et decem ceteros corrigit. 35 s. 41—45
- γ. ad Jerichuntem, Bartimaeo visum donat. 46—52
- δ. Hierosolymis: XI 1
- a. Introitus regalis 2—11
- b. postridie, ficus devota. 12—14
templum purgatum. 15—19
- c. postridie,
1. apud ficum arefactam, fidei vis commendatur. 20—26
2. in templo,
1. potestas Jesu vindicatur. 27—33
2. parabola proponitur, de vinea. XII. 1—12
3. quaestio de censu. 13—17
4. de resurrectione. 18—27
5. de maximo praecepto. 28—34
6. de Davidis Domino. 35—37
7. populus scribas cavere jubetur. 38—40
8. laudantur oboli viduae. 41—44
3. apud templum, in monte oliveti, praedicat templi et urbis, mundique finem. c. XIII. 1 s. 3 s. 14 s. 24 s. 28 s. 33—37
- d. BIDUO ANTE PASCHA: adversariorum et proditoris pactum. XIV. 1—11
- e. DIE PRIMO AZYMORUM:
1. Duo Discipuli pascha parant. 12—16
2. vesperi, coena. 17 s. 22 s.
3. post hymnum, praedicatur discipulorum scandalum, et Petri abnegatio. 26—31
4. in Gethsemane,
- a. Jesus orat: discipulos excitat. 32—42

a	d		
		β. proditur: capitur: deseritur.	43—52
		5. in aula pontificis,	
		α. mortis condemnatur.	53—65
		β. a Petro abnegatur.	66—72
		f. Feria VI. Acta	
		α. in praetorio.	XV. 1 s. 6 s. 16—20
		β. in via.	21
		γ. in Golgatha:	22
		1. potus.	23
		2. crux ipsa, et vestes divisae.	24. 25
		5. titulus.	26
		4. duo malefici.	27. 28
		5. contumeliae.	29—32
		6. tenebrae trihorii: clamor Jesu: adstantium	
		scomma: potus: mors: velum scissum	33—38
		7. centurionis effatum: mulierum spectatio.	39—41
		δ. vesperi, sepultura.	42—47
		g. Post sabbatum, Resurrectio Domini, nunciata	
		α. per angelum.	XVI. 1—8
		β. per Ipsum,	
		1. Mariae Magdalenae.	9—11
		2. duobus in agrum euntibus.	12 s.
		3. undecim discumbentibus.	14
		III. EVANGELIUM 1. a Domino resuscitato apostolis	
		commissum,	15—18
		2. et post adscensionem confirmatum.	19. 20

Ipsa primum *initii* vocabulo nova oeconomia aperitur. v. 15. Ideo Luc. 3, 1. ut epocha longe maxima notatur. Titulus, v. gr. apud Malachiam, *משא* *Onus*; at nunc, *Initium evangelii*. Atque hic titulus concisus quiddam habet. nam *initium evangelii* est in Johanne baptista; *evangelium*, in toto libro. *Initium* tamen appellat Marcus non libri sui, sed rei gestae, coll. v. 2. uti Hoseas, c. 1, 2. Cum illo principio concinne congruit principium libri: respondetque simul clausulae propheticae V. T. per Malachiam scriptae; perinde ut finis l. 2 Chron. et initium Esdrae. Proprius hujus *evangelistae*, quem ipse tali titulo profitetur, scopus est, *Evangelii*, de *Jesu Christo Filio Dei*, (v. 14.) origines, historiam, rationes, cursum, consummationem describere. *) c. 1, 1. 14. seq. 8, 35. 10, 29. 13, 10. 14, 9. 16, 15. Hinc tam saepe *evangelii* vocabulo utitur: hinc patet, ultima Marci esse genuina. c. 16, 15. 20. Hinc *Petrus*, excellentem evangelii praeconem, tam singulariter commemorare solet.

v. 2. *ως, sicut*) Sic habere se debuisse initium evangelii, ostendit Marcus ex prophetis: eoque probato, cetera omnia probantur. Apodosis est versu 4. — *ἐν ἡσαΐα τῷ προφήτῃ*, in *Esaja propheta*) Ex Malachia prius, deinde ex Esaja, testimonium affert Marcus: itaque non-

*) Et hujus descriptionis ordinem ita instruit, ut, per *dichotomiam* incedendo, I. ea Salvatoris facta, quae diversis quidem temporibus, at uno loco (qui Capernaum fuit) evenerunt, cumulatim referat, ex iisque, a nemine impugnatis, concludat, Jesum verum Messiam, Sanctum DEI esse, c. 1, 16—45. II. eas adversariorum quaestiones atque interpellationes itidem simul exponat, quae diversis pariter temporibus, locis autem fere iisdem prolatae sunt, dum secutae sunt ipsae insidiae. c. 2, 1. — 3, 6. *Harm.* p. 203. s.

rum, quas Dominus deinceps per apocalypsin uberius declaravit. de omni potestate et de praesentia apud suos vid. ibi c. 1, 18. 13. — *πᾶσα, omnis*) Causa, cur Jesus discipulos mittat in omnem mundum, et cur totus mundus Iesum debeat colere: cur baptismum instituat Jesus. [*in salutem hominum, in terra convertendorum et ad coelum adducendorum*. V. g.] Vid. Eph. loco mox citando. — *ἐν ἔρανῳ καὶ ἐπὶ γῆς, in coelo et super terra*) C. 9, 6. 16, 1. Hactenus in terra fuerat; nunc in coelum ascendit: omnia implet. Eph. 4, 10. cum antec. et conseq.

v. 19. s. *πορευθέντες κτλ., profecti etc.* *) Praeceptum proficiscendi praesupponit expectationem Paracleti. Luc. 24, 49. Summa Actorum: quae in hanc partem utiliter conferri possunt cum evangelistis, quorum Summa est, *quaecunque praecepi*. — *μαθητεύσατε — βαπτίζοντες*) *Μαθητεύειν* est *discipulos facere*, complectitur baptismum et doctrinam h. l. conf. Joh. 4, 1. — *αὐτοῖς, eos*) *τὰ ἔθνη, gentes*. Synthesis frequentissima. c. 25, 32. etc. Judaei, qui per circumcisionem jam foederi Dei erant inserti, erant baptizandi *in nomine Jesu Christi*, et accepturi donum *Spiritus sancti*: Act. 2, 38. Gentes *in nomen Patris, et Filii et Spiritus sancti* baptizandae dicuntur in his verbis institutionis: plane fuerant alienae a Deo. Eph. 3, 6. not. Conf. not. ad Act. 11, 21. Illae gentes, de quibus Act. 10, non erant plane ignarae Dei Israël, nec plane alienae. Judaei, qui semel Jesum Christum filium Dei agnoscebant, eo ipso non poterant non et Patrem D. N. J. C. et Spiritum Filii agnoscere. — *εἰς τὸ ὄνομα, in nomen*) Formula sollemnissima et gravissima baptismi, summa pietatis, [*cujus omnia Symbola fidei christianae antiquitus adornata periphrasin esse s. ἑξαγωγίαν, optimo jure dixeris*. In ipso Christi Jesu baptismo *Pater et Filius et Spiritus Sanctus se manifestarunt*. V. g.] *Mysterium S. Trinitatis post resurrectionem Christi clarissime revelatum cum habitu singularum personarum inter se et erga nos*: Rom. 8, 9. not. et quia S. Trinitatis confessio adeo arcte innexa baptismo, minus mirum est, in scriptura N. T. non saepe ita expresse poni.

v. 20. *αὐτοῖς, illos*) Discipulis dictum est ideo, ut dicerent aliis. — *τηρεῖν, observare*) *tenere*, ut baptizatis convenit, fidei virtute, non modo legaliter. Saepe sic Johannes. Inprimis notandum ex hoc solenni loco verbum. — *ἐνετειλάμην, praecepi*) Haec praecepta exstant Matth. 5. Joh. 15. etc. — *μεθ' ὑμῶν, vobiscum*) etiam cum in toto mundo critis divisi. Pertinet hoc etiam ad totam ecclesiam. nam sequitur, *usque ad etc.* — *πάσας, omnes*) continua praesentia, eaque praesentissima. Marc. 16, 17. 19. s. [*Ergo nunquam plane exspirabit Ecclesia christiana*. V. g.] — *ἕως, usque ad*) Tum enim nos erimus cum Domino. [*Huic itaque, Lector, te trade, in Eoque permane. Sic optime tecum et in tempore actum erit et in aeternum*. V. g.]

*) Munus evangelicum saepius Apostolis suis injunxit Salvator a mortuis redux (Joh. 20, 21. 21, 15.): Evangelistae igitur praeceptorum istorum Summam hanc illave occasione data potuerunt exhibere. Matthaeus eam cum apparitione in Galilaea conjungit: Lucas, post apparitionem istam commemorat, c. 24, 49. immo Hierosolymis, ad diem ascensionis, coll. Act. 1, 2. ss. Idemque de Marco suspiceris, c. 16, 15. 15. *Harm.* p. 612.

I N E V A N G E L I U M

SECUNDUM MARCUM.

C A P U T I.

v. 1. Ἀρχὴ τοῦ εὐαγγελίου Ἰησοῦ χριστοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, *initium evangelii Jesu Christi filii Dei*) Magna-partim cum Matthaeo est Marci convenientia, partim cum Luca. Inde etiam synopsis ejus cum synopsis utriusque concurrit. Describitur

I. INITIUM EVANGELII:

1. Johannes viam parat.	c. I. 1—8
2. Jesum baptizat, qui FILIUS DEI proclamatur.	9—11
3. Jesum tentat Satanās: angeli ei ministrant.	12. 13

II. EVANGELIUM ipsum,

- (1. in Galilaea. Hic notandae periodi tres:

A. Johanne tradito: 14

a. summatim:	
α. locus et materia praedicationis.	14. 15
β. vocatio praecipuorum apostolorum.	16—20

b. speciatim:

α. Actiones ab adversariis non reprehensae:

1. potenter docet.	21. 22
2. obsessum liberat.	23—28
3. Petri socrum et multos aegrotos sanat.	29—34
4. orat.	35
5. ubique docet.	36—39
6. leprosum mundat.	40—45

β. Actiones, ab adversariis, paulatim gravius, reprehensae. Hic occurrit

1. paralyticus.	II. 1—12
2. vocatio Levi, et cibus cum publicanis et peccatoribus sumtus.	13—17
3. quaestio de jejuniō soluta.	18—22
4. spicae evulsae.	23—28
5. manus arida restituta, et adversariorum insidiae.	III. 1—6

γ. Secessus Domini, et acta

1. apud mare.	7—12
2. in monte, ubi XII apostoli vocati.	13—19
3. domi: ubi suorum, atrocissima scribarum blasphemia refutata, quaestionem corrigit.	20 s. 22 s. 31—35
4. e navi, ad populum; et seorsum ad discipulos.	IV. 1 s. 10 s. 26 s.
5. in mari, et trans mare.	35—41. V. 1—20
6. cis mare, iterum: ubi Jairus et haemorrhousa.	21—45
7. Nazaretæ, scandalum.	VI. 1—6
8. Apostolorum emissio.	7—13

B. Johanne interemto:

1. Herodis auditio de Jesu, et opinio de Johanne, quem interfecerat, redivivo.	14—29
2. secessus Domini cum Apostolis reversis.	30—31

a b c

a	b	c		
			3. populi studium: Domini misericordia: 5000 saturati.	31 s. 33—44
			4. iter maritimum.	45—52
			5. in terra Genesareth multos sanat: docetque, quid inquinet vel non inquinet. VII. 1 s. 14 s. 17 s.	53—56
			6. in finibus Tyri et Sidonis ejicitur daemonium.	24—30
			7. ad mare Galilaeae sanat surdum et mutum. cibatur 4000	51—37. VIII. 1—9
			8. venit in Dalmanutha, et respondet de signo e coelo.	10—13
			9. in navi, monet de fermento doctrinae.	14—21
			10. ad Bethsaida sanat cecum.	22—26
			C. Jesu, Filio Dei, agnito.	
			1. Petro CHRISTUM fatente, discipulis silentium injungit, et passionem praedicat: Petrum increpat: sequelam requirit.	27. IX. 1
			2. sex post diebus glorificatur: silentii causas explicat: lunaticum sanat: iterum passionem praedicat.	2—32
			5. discipulos docet modestiam, acquitatem, concordiam.	33 s. 38—50
			2. in Judaea:	
		a.	in finibus:	X. 1
			1. agit de divortio.	2 s. 10 s.
			2. de parvulis.	13—16
			5. de vita assequenda, et divitiarum impedimento. 17 s. 25 s. 28 s.	
		b.	in via ad urbem:	
			1. passionem praedicat tertio.	32—34
			2. Jacobo et Johanni respondet, et decem ceteros corrigit.	55 s. 41—45
		c.	ad Jerichuntem, Bartimaeo visum donat.	46—52
		d.	Hierosolymis:	XI 1
		a.	Introitus regalis	2—11
		b.	postridie, ficus devota.	12—14
			templum purgatum.	15—19
		c.	postridie,	
			1. apud ficum arefactam, fidei vis commendatur.	20—26
			2. in templo,	
			1. potestas Jesu vindicatur.	27—53
			2. parabola proponitur, de vinea.	XII. 1—12
			5. quaestio de censu.	13—17
			4. de resurrectione.	18—27
			5. de maximo praecepto.	28—34
			6. de Davidis Domino.	35—37
			7. populus scribas cavere jubetur.	38—40
			8. laudantur oboli viduae.	41—44
			3. apud templum, in monte oliveti, praedicat templi et urbis, mundique finem.	
			c. XIII. 1 s. 5 s. 14 s. 24 s. 28 s. 33—37	
		d.	BIDUO ANTE PASCHA: adversariorum et proditoris pactum.	XIV. 1—11
		e.	DIE PRIMO AZYMORUM:	
			1. Duo Discipuli pascha parant.	12—16
			2. vesperi, coena.	17 s. 22 s.
			3. post hymnum, praedicatur discipulorum scandalum, et Petri abnegatio.	26—31
			4. in Gethsemane,	
		a.	Jesu orat: discipulos excitat.	32—42

a	d		
		β. proditur: capitur: deseritur.	43—52
		5. in aula pontificis,	
		α. mortis condemnatur.	53—65
		β. a Petro abnegatur.	66—72
		f. FERIA VI. Acta	
		α. in praetorio.	XV. 1 s. 6 s. 16—20
		β. in via.	21
		γ. in Golgatha:	22
		1. potus.	23
		2. crux ipsa, et vestes divisae.	24. 25
		3. titulus.	26
		4. duo malefici.	27. 28
		5. contumeliae.	29—32
		6. tenebrae trihorii: clamor Jesu: adstantium scommā: potus: mors: velum scissum	33—38
		7. centurionis effatum: mulierum spectatio.	39—41
		δ. vesperi, sepultura.	42—47
		g. Post sabbatum, Resurrectio Domini, nunciata	
		α. per angelum.	XVI. 1—8
		β. per Ipsum,	
		1. Mariae Magdalенаe.	9—11
		2. duobus in agrum euntibus.	12 s.
		3. undecim discumbentibus.	14
		III. EVANGELIUM 1. a Domino resuscitato apostolis commissum,	15—18
		2. et post adscensionem confirmatum.	19. 20

Ippo primum *initii* vocabulo nova oeconomia aperitur. v. 15. Ideo Luc. 3, 1. ut epocha longe maxima notatur. Titulus, v. gr. apud Malachiam, *וְהָיָה אֲנִי* Onus; at nunc, *Initium evangelii*. Atque hic titulus concisum quiddam habet. nam *initium evangelii* est in Johanne baptista; *evangelium*, in toto libro. *Initium* tamen appellat Marcus non libri sui, sed rei gestae, coll. v. 2. uti Hoseas, c. 1, 2. Cum illo principio concinne congruit principium libri: respondetque simul clausulae propheticae V. T. per Malachiam scriptae; perinde ut finis l. 2 Chron. et initium Esdrae. Proprius hujus *evangelistae*, quem ipse tali titulo profitetur, scopus est, *Evangelii*, de *Jesu Christo Filio Dei*, (v. 11.) origines, historiam, rationes, cursum, consummationem describere. *) c. 1, 1. 14. seq. 8, 35. 40, 29. 13, 10. 14, 9. 16, 15. Hinc tam saepe *evangelii* vocabulo utitur: hinc patet, ultima Marci esse genuina. c. 16, 15. 20. Hinc *Petrum*, excellentem evangelii praeconem, tam singulariter commemorare solet.

v. 2. *ὥς, sicut*) Sic habere se debuisse initium evangelii, ostendit Marcus ex prophetis: eoque probato, cetera omnia probantur. Apodosis est versu 4. — *ἐν ἡσαΐᾳ τῷ προφήτῃ, in Esaja propheta*) Ex Malachia prius, deinde ex Esaja, testimonium affert Marcus: itaque non-

*) Et hujus descriptionis ordinem ita instruit, ut, per *dichotomiam* incedendo, I. ea Salvatoris facta, quae diversis quidem temporibus, at uno loco (quī Capernaum fuit) evenerunt, cumulativè referat, ex iisque, a nemine impugnatis, concludat, Jesum verum Messiam, Sanctum DEI esse, c. 1, 16—45. II. eas adversariorum quaestiones atque interpellationes itidem simul exponat, quae diversis pariter temporibus, locis autem fere iisdem prolatae sunt, dum secutae sunt ipsae insidiae. c. 2, 1. — 3, 6. *Harm.* p. 203. s.

nulli scripsere, ἐν τοῖς προφήταις, in prophetis. Sed tamen, quemadmodum Matthaeus c. 21, 5. unius prophetae nomine Zachariam citat, et quiddam ex Es. 62, 11. adspersit; ac Paulus Rom. 9, 27. Esajam appellat, et quiddam ex Hos. 2, 1. attexit: sic Marcus duos allegat, (quanquam Malachiae locum ex albo in contextum Marci irrepsisse, non sine specie conjicit Beza,) atque unum Esajam prophetam (ut pridem existimavi,) appellat*). Esajas copiosior est et notior, testimoniumque ejus, a Marco citatum, legebatur publice in sabbato: et Malachiae testimonium hîc repraesentat Marcus, per parenthesin quasi, instar supplementi, periocham illam, in qua proprie Malachias, apud Matth. 11, 10. et Luc. 7, 27. citatur, infra praetermissurus; Esajae autem, ut apud Matthaeum, Lucam, Johannem, sic apud Marcum, propria hoc loco est allegatio. Ipse Johannes Baptista Esajam, non Malachiam, de se allegavit.

v. 3. φωνή, vox) Luc. 3, 4. not. — ἐν τῇ ἐρήμῳ, in deserto) Hoc repetitur versu sequente, ubi mox etiam illud, praedicans, respondet voci clamantis.

v. 4. ἐγένετο, existitit) Demonstratur eventus. — κηρύσσω βαπτισμα, praedicans baptismum) Sermo concisus i. e. praedicans praedicationem et baptizans baptismum poenitentiae. Luc. 3, 3. — εἰς, in) Constr. cum baptismum poenitentiae. Act. 2, 38. — ἄφεσιν, remissionem) citra sacrificia levitica.

v. 5. ἰσθαλα χώρα, Judaea regio) Sic, Judaeam terram; Joh. 3, 22. — οἱ ἱεροσολυμίται, Hierosolymitae) Alias non solent novum institutum facile sequi metropoles.

v. 7. ἔρχεται, venit) praesens. — ὁ ἰσχυρότερος) ille, qui valentior est. Unus Christus major est Johanne, et infinite major. — λύσαι τὸν ἱμάντα, solvere corrigiam) Nos fere fibulis, veteres ligulis calceamenta adstrinxere. Johannes ad baptismum Jesu alludere, inscius fortasse, hoc videtur adagio, ut hoc dicat: non sum dignus, qui corrigias ejus solvam, nedum qui baptismum impertiam ei. Ad baptismum, cum vestibibus utique etiam calcei exuebantur.

v. 9. εἰς τὸν) in flumen.

v. 10. εἶδε, vidit) Jesus. quanquam etiam Johannes vidit, Joh. 1, 32. — σχιζόμενος, scissos) σχίζεται, scinditur, dicitur de eo, quod antea non fuerat apertum. Christus aperuit coelum primus. ἀνοίγειν, aperire, Matth. 3, 16. dicitur sensu generali; speciali autem in antitheto ad scindere, Act. 7, 56. Vid. de differentia horum verborum, Matth. 27, 51. 52. — τὸ πνεῦμα, Spiritum) in quo baptizaturus erat Jesus.

v. 12. εὐθέως, statim) Sic apud filios Dei magna de suo statu testimonia celeriter solet tentatio sequi. — ἐβάλλει, ejicit) Praesens.

v. 13. μετὰ τῶν θηρίων, cum feris) Res magna. Gen. 1, 26. Status mera solitudine asperior. [Ab angelis et hominibus remotus hic fuit Salvator: neque tamen ferarum incursibus obnoxius. Im-

*) Porphyrius, seculi tertii empaecta, Marcum eo nomine criminatus, quod verba ἰδὲ — προσώπῃ σὺ Esajae adscripserit, hac ipsa criminatione confirmat, isto jam tempore in graecis vel Syriacis exemplaribus lectionem ἐν ἡσαΐᾳ τῷ προφήτῃ extitisse, adeoque non ex Latinis reflectam esse; quod pluribus videre est in J. D. Michaëlis Einleitung etc. T. I. p. m. 162. 586. s. E. B.

perium in bestias, cujus Adamus tam mature jacturam fecerat, in summa jam exinanitione exercuit: quanto magis exaltatus! Ps. 8, 8. V. g.] Marcus non solum historiam a Matthaeo descriptam breviori exhibet compendio, sed etiam specialia nonnulla quantivis pretii, a Matthaeo antehac non posita, et tamen fidelibus jam proficientibus fructum allatura, quasi supplevit *).

v. 14. *παραδοθῆναι, traditus erat)* Scribit Marcus ut de re lectori vel ex Matthaeo vel aliunde cognita. [*Antea plus semel urbem Hierosolymam, ut Johannes refert, inviserat Jesus. At publica Ejus in Galilaea conversatio, eaque continua, nonnisi post Johannem custodiae traditum initium cepit. V. g.]*

v. 15. *πεπλήρωται ὁ καιρὸς, impletum est tempus)* tempus, de quo Daniel scripsit, advenientis regni: tempus, quod expectastis. Qui agnoscebant, tempus esse impletum, proximum habebant gradum vel ad verum Messiam h. l. vel ad falsos Messias amplectendos. Luc. 21, 8. Impletum temporis non Johannes, sed ipse Dominus praedicavit. — *μετανοεῖτε καὶ πνεύετε, poenitentiam agite et credite)* tum eritis consortes evangelii.

v. 16. *σίμων, Simonem)* Ea ratione et copia de Petro scribit Marcus, ut facile videatur ex illius ore scripsisse. [*Conf. v. 1. not. ult.] — αὐτῷ τῷ σίμωνος)* Vel sic legendum **), vel tantummodo *τῷ σίμωνος* alii tantum *αὐτῷ*, ex parallelis. Marcus interdum nomina repetit, c. 3, 17. 5, 37. interdum pronomen relativum iis adjicit. c. 2, 20. 3, 24. seq. 16, 14. et plane c. 6, 22. *αὐτῆς τῆς ἡρωδιάδος. — ἀμφιβάλλοντας ἀμφίβλησρον)* Sic LXX. Hab. 1, 17.: *ἀμφιβαλεῖ ἀμφίβλησρον*, in codd. opt. Unde Es. 49, 8. *οἱ ἀμφιβολεῖς, piscatores.*

v. 18. *εὐθὺς, statim)* Felices, qui cito sequuntur.

v. 20. *μισθωτῶν, mercenariis)* Credibile est, Zebedaeum non fuisse pauperem.

v. 21. ***) *εὐθὺς, statim)* Delectatur hoc adverbio Marcus: inprimis capite I et II celerem Christi cursum, ad metam tendentis, et occasiones ei celeriter oblatas, celeresque successus, pulcre denotavit. Non lente egit Salvator. Similem vim habet particula *πάλιν*, iterum, Marco frequens.

v. 22. *ἐξουσίαν, potestatem)* v. 27. [*Idem Matthaeus notat c. 7, 28. Generalia ejusmodi Evangelistarum alius hoc alius alio loco refert. Sic populus cum ovibus pastore destitutis comparatur Matth. 9, 36. ac deinceps, Marc. 6, 34. Marcus tamen h. l. sermonem montanum indiguit: unde patet, sanationem socrus Petri, quam*

*) Quae vel omisit vel supplevit Marcus, ea veterum traditioni, qua in Romanorum gratiam scripsisse censebatur, apprimè respondere, per inductionem probatum vidit cel. Michaëlis in der Einleitung etc. T. II. p. 1154. s. E. B.

**) quod praefert margo Editionis Bengeliana utriusque omissioni lectionis *τῷ σίμωνος* signum ε subjiciens, suffragante Vers. germ. ad h. l. E. B.

***) *καὶ εἰσπορεύονται, et intrant)* Lucas, *καὶ κατήλθεν, et descendit*, in parallelo c. 4, 31. Nazaret nimirum situm altiore habuit: Capernaum, ad mare, depressiorem. Quae Marcus h. l. et Matthaeus c. 4, 15. de urbe Capernaum tradunt, ea Lucas l. c. conjungit. Harm. pag. 255.

ipse transponit, sermonem montanum (quae Matthaei series est) insecutam esse. Harm. p. 235.]

v. 23. καὶ, et) Marcus initio historiae suae notat, quomodo Jesum aspexerint et homines et daemonia. [Scilicet neque Marcus neque Lucas (c. 4, 33.) in hac narratione ordini historico insistent.] Harm. p. 256.] — ἀνέκραξε, exclamavit) Videntur plerique antea nescisse, obsessum illum hominem esse. Magna vis obsessionis. nam idem saepe praedicatum et homini et daemonio tribuitur. c. 3, 11. 9, 20. Act. 8, 7.

v. 24. ἔα, sine) id est, sine nos loqui. Luc. 4, 34. 41. — τί, quid) Miserrimus status: optare, ne quid rei habeant cum Jesu. [Conf. Apoc. 6, 15.] — ναζαρηέν, Nazarene) Credibile est, hostem valde attente observasse, quid Jesus in juventute ageret Nazaretae. — ἀπολέσαι, perdere) Bene! 1 Joh. 3, 8. — ἡμᾶς, nos) *) Communem inter se causam habent daemonia. — οἶδα, novi) Non dicit: nos novimus. De se ait, non de ceteris. Daemones, qui in obsessis erant, citius videntur, quam ceteri, sensisse, quis esset Jesus. [at citius etiam, quam plurimi hominum, quibuscum ambulabat. Harm. p. 256.]

v. 25. ἐπετίμησεν, increpuit) Sic c. 3, 12. Hinc patet, longe majorem esse excellentiam Jesu occultam, quam Sociniani putant. DOMINI est increpare. Jud. v. 9. — φημιθήντι, esto repressus) Hoc non impedit clamorem exeuntis spiritus immundi, sed verba articulata, qualia versu 24 memorantur.

v. 26. παραΰξαν, concerpens) Hostes, cum intima obsederant, inviti cedunt, vere pelluntur.

v. 27. διδαχῇ, doctrina) cum qua conjuncta haec miracula. — καὶ) etiam.

v. 29. εὐθέως, statim) Jesus fugit strepitum celebritatis. — ἦλθον, venerunt) Jesus, et Simon et Andreas. — μετὰ, cum) Jam, una relicta, plures habebant domos Jacobus et Johannes.

v. 32. ὀψίας, vespere) Assiduitas Jesu. coll. v. 35. mane. — καὶ, et) speciatim.

v. 33. ὅλη, tota) aegroti, ferentes, spectantes.

v. 34. ἔκ ἡψι, non sivit) Sic c. 11, 16. Aoristus 2 verbi ἀγίω, ut docet Sylburg. in Not. ad Clenard p. 468. — ὅτι, quia) Conabantur loqui.

v. 35. ἔνυκτον, multa nocte) Interdium et noctu salutem nostrae invigilavit. Patet hinc etiam studium apostolorum et populi. v. seqq. — προσήγγετο, precabatur) speciatim pro apostolis. v. seq.

v. 36. ὁ σίμων καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ, Simon et qui cum ipso) Jam Simon est eximius. Sic Luc. 8, 45. 9, 32. Non dicitur, v. gr. Thomas et qui cum eo erant. [Conf. not. 1 ad v. 16.]

v. 37. εὐρόντες, invenientes) Ergo non dixerat, quo iret. [Maximam sc. annorum partem cum in solitudine transegisset, publice tandem conspiciendum se exhibuit, ea tamen lege, ut vel tum occultam cum Patre coelesti consuetudinem publicae cum hominibus conversationi prudentissime attemperaret. Harm. p. 259.] — πάντες, omnes) Quidni etiam nos? inquit Petrus.

v. 38. ἐχόμενας, obvias) Ut externa, locus, tempus, dant sese, ita regnum Dei se insinuat. — ἐλήλυθα, veni) Primi sermones Jesu

*) Signum interrogationis post hanc voculam exulare debet. Not. crit.

habent aenigmatis aliquid: sed paullatim apertius de se loquitur. Postea dicturus erat: *exiit a Patre.*

v. 39. *κηρύσσων ἐκβάλλον, praedicans: ejiciens*) Duo genera beneficiorum.

*) v. 43. *εὐθέως, statim*) ne videretur Jesus derogare legi. — *ἐξέβαλεν, expulit*) Paratus erat homo sanatus manere cum Jesu et abesse a propinquis. Adversa ab affectibus naturalibus ad Christum transferunt.

v. 45. **) *μηκέτι, non jam*) Christus ergo paratus erat docere potius in urbibus, quam ibi, quo exirent homines.

C A P U T II.

v. 1. *Πάλιν, iterum*) Conf. c. 1, 21. 29. — *δι' ἡμερῶν*) interjectis diebus quibusdam. [*Unus idemque in urbem Capernaum reditus est, cujus Marcus h. l. post sanatum leprosum, Matthaeus post reversionem ex regione Gergesenorum meminit c. 9, 1.: idem etiam paralyticus, quem post Matthaeum describunt Marcus et Lucas. Harm. p. 276.*]

v. 2. *μηδέ, neque*) Non modo domus, sed ne atrium quidem eos cepit.

v. 3. *ὑπὸ τεσσάρων, a quatuor*) Erat igitur adultus, sed non valde. v. 5. *filii.*

v. 4. *ἀπεξέγασαν, tectum removerunt*) ex amore, sine noxa. [*Sic per omnia fides (v. 5.) ad Christum penetrat. V. g.*] Credibile est, fuisse tugurium, non amplam domum. — *ἐξορύξαντες, effodientes*) laquear, sub tegulis, amplo foramine facto. Populus frequens bonam fecerat moram.

v. 5. *πίστιν, fidem*) operosam.

v. 8. *τῷ πνεύματι αὐτοῦ, Spiritu suo*) Prophetiae cognoscebant res in Dei Spiritu, non in suo; Christus, in Spiritu suo, omniscio, divino. cf. 8, 12. Spiritus sanctus autem non dicitur Spiritus Christi ante Pentecosten illam magnam, Act. 2. Superest igitur, ut Spiritum Jesu intelligamus de natura divina humanam inhabitante. — *τί, quid*) Parodia ad *quid*, v. 7.

v. 14. ***) *τελώνιον, portorium*) ad mare. v. 13.

†) v. 15. *ἦσαν γὰρ, erant enim*) Declarat evangelista, cur modo scripserit, *cum Jesu et discipulis ejus.* multi quippe hi erant.

††) v. 16. *τί ὅτι*) Sic LXX. Jud. 11, 7. etc.

v. 18. *νηφεύοντες, jejunantes*) Hoc et morem et actum praesentem significare videtur. Conf. not. ad Matth. 9, 14.

*) v. 41. *σπλαγχνισθεῖς, commiseratus*] Praecipuam Marcus in sanctis affectibus, adeoque gestibus etiam Jesu observandis sedulitatem exercet. Quod qui in legendo libro ejus curatius attenderit, haut parum delectationis inde capiet. V. g.

**) *κηρύσσειν, praedicare*] Publica ista et spontanea praeconia rebus memoratu dignis cito publicandis inserviebant. c. 5, 20. Satius tamen hoc loco fuerat, obedientiam praestare. V. g.

***) Conf. de hac historia not. ad Matth. 9, 9. E. B.

†) *λεβὶν, Levin*] Matthaeum etiam appellatum. V. g.

††) *καὶ ἠκολούθησαν, et sequebantur*] Itaque jam tum emendata mente rectam viam tenebant. V. g.

*) v. 20. ἐλεύσονται, *venient*) Prima significatio Passionis. — ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ) Sic etiam Gothus habet: pluralis autem, a nonnullis surrogatus, ex Luca est **). Dies unus, auferendi Sponsi: dies multi, ejusdem ablatis et absentis. *Venient autem dies, quum ablatus ab eis erit Sponsus: et tum jejunabunt in illo*, (illorum aliquo, primo scilicet potissimum,) *die*. Sic Luc. 17, 22. dicitur, *venient dies*, plurali numero: et v. 34. *in illo die*, singulari numero, cum vi relativa ad illum pluralem.

v. 21. αἶρει τὸ πλήρωμα τὸ καινὸν τῷ παλαιῷ) Haec lectio media, brevis, genuina. Vid. App. Crit. Ed. II. p. 149. Sententia est: *supplementum novum aufert aliquid panni veteris*.

v. 26. ἐπὶ ἀβιάθαρ, *sub Abjatharo*) Ahimelech erat sacerdos, qui Davidi panes dedit: sed illi ob id ipsum occiso successit mox Abjathar filius; et postea Abjathari sacerdotium et Davidis regnum eadem tempora habuit. Notissima apud Hebraeos series sacerdotum erat. itaque a sacerdote sumitur denominatio aetatis David: et quidem Abjatharum evangelista, cujus tempore actio Davidis in sacras literas relata fuisse videtur, citat, prae Ahimelecho. conf. ἐπὶ, Matth. 1, 44. Nec dissimilis locutio Gen. 2, 2. *die septimo*: et c. 10, 25. *in diebus Peleg* (paullo post nati) *divisa terra*.

v. 27. ἔλεγεν, *dicebat*) sermonem iterum exorsus. conf. c. 4, 24. 24. 26. 30. 7, 20. 9, 1. Luc. 4, 24. 5, 36. 6, 5. 15, 14. Joh. 1, 52. — διὰ, *propter*) Axioma. Sic fere 2 Macc. 5, 19.: εἰ διὰ τὸν τόπον τὸ ἔθνος, ἀλλὰ διὰ τὸ ἔθνος τὸν τόπον ὁ κύριος ἐξελέξατο. — ἐγένετο, *factum est*) Origo et finis rerum spectanda. Benedictio sabbati, Gen. 2, 3. hominem spectat.

v. 28. ὥς, *itaque*) Sensus eximii acnigmatis promptior est: Quod juris in sabbatum habet homo quivis, id habeo etiam ego. Sensus augustior, sed pro ratione illius temporis reconditus: Finis sabbati facti est salus hominis secundum animam et corpus. hanc salutem praestare debet Filius hominis: et ad hunc finem obtinendum habet idem potestatem omnium rerum, et nominatim sabbati, quippe propter hominem facti; et pro hoc fine obtinendo recte moderatur omnem sabbati usum.

C A P U T III.

v. 1. Πάλιν, *iterum*) alio sabbato. [*quod festum Paschatos octiduo antecessit*. Harm. p. 309.] Luc. 6, 6. ***) — ἐξηραμμένην, *arefactam*) non ex utero, sed morbo aut vulnere. Haec vis participii †).

v. 2. παρατήρουν, *observabant*) ex obliquo et occulto. Proximo ante sabbato audierant doctrinam sanam de sabbato.

*) v. 19. τῷ νυμφῶνι, *Sponsi*) Hic Jesus est, quo absente laetum, praesente tristem diem habere nequeunt ii, quibus est cognitus. V. g.

**) *Singularem itaque h. l. et Gnomon praefert et margini*. Ed. 2. et Vers. germ., *quantquam in Ed. maj. signo δ notatum*. E. B.

***) *εἰς τὴν συναγωγὴν, in Synagoga*) Sceleris quid non ingeritur coetui sacro in eoque perpetratur! V. g.

†) Marcus ea facta, quibus adversarii nihil opponebant, combinat c. 1.; tum et ea conjungit, quae oppugnabant isti c. 2.; donec odio agitāti insidias Domino struerent. Eadem Lucae est methodus. V. g.

v. 3. λέγει, dicit) ut aegroti miseria tanto magis moveret omnes. — ἔγειραι εἰς) Concise, id est, surge et prodi in medium.

v. 4. ἢ, aut) Non servare est perdere. Oppositio immediata. animam servare, totum: benefacere, pars. et sic in opposito. — ψυχὴν, animam) humanam: adeoque etiam manum. — ἐσιώπων, silebant) Luc. 14, 3. ἡσύχασαν. Non habebant, quid dicerent.

v. 5. περιβλεψάμενος, circumspiciens) Vultus Christi multa nos docent. v. 34. [Conf. c. 10, 21. 27.] — συλλυπόμενος, contristatus) In Pharisaeis erat tristitia mala, Jesus contristatur pie, singulatim de singulis. Cum tristitia justa conjuncta est ira justa. v. 2. not. — πωρώσει, duritie) Habitus cordis cognitionem veritatis ejusque conclusionum aut difficilem reddit aut facilem. πώρωσις, durities, sensus perimens, v. gr. visum et tactum. Caecitas est, non videre; durities, non percipere. Joh. 12, 40.

v. 6. εὐθὺς, statim) Crevit odium. coll. v. 2. fn. — ἡρώδιανον, Herodianis) etsi hi fortasse non magnopere curabant sabbatum. Vel jussu vel permissu Herodis occidere Jesum volebant.

v. 7. ἀνεχώρησε, secessit) vitavit insidias, et tamen non longe, nec timide. nam ivit ad mare. *)

v. 7. 8. πλῆθος, multitudo) Duae erant multitudines: altera, ex Galilaea, sequebatur; altera, ex diversissimis locis, tum primum veniebat ad Jesum. Illa dicitur multa multitudo, haec multitudo multa, epitasi trajecto nomine indicata.

v. 8. ἰδουμάς, Idumaea) Ergo Esau non erat plane exosus. — οἱ περὶ) Hi erant Israëlitae, Tyro et Sidoni vicini.

v. 9. πλοῖαριον, navicula) Nominativus. — προσκαρτερῶ, praesto sit) non illo uno tempore. — ἵνα μὴ, ut ne) Cura justae commoditatis.

v. 10. ἐπιπίπτειν, inciderent) Admirabilis patientia et benignitas Domini.

v. 11. ὅταν) Ὅτ' αὖν, cum praeterito indicativi, uti ὅπως αὖν, c. 6, 56.

v. 12. ἵνα μὴ φανερόν, ut ne manifestum) Nec tempus erat; nec hi, praecones.

v. 13. εἰς τὸ ὄρος, in montem) seorsum. — οὓς ἤθελεν αὐτοῖς, quos volebat ipse) Libera potestas, et summa. Volebat, ex voluntate Patris. [His partim οἱ duodecim, modo memorati, continebantur; partim alii, e. g. Joseph et Matthias, Act. 1, 23. V. g.] — ἀπῆλθον, abierunt) relictis omnibus.

v. 14. δώδεκα, duodecim) Characteres apostolici: vocatio immediata, conversatio cum Christo perpetua, autopsia, praedicatio universalis, donum miraculorum.

v. 16. ἐπέθηκε, imposuit) Dominii nota est, dare cognomen datum etiam Jacobo et Johanni conjunctim, v. 17. sed prae illis Petro,

*) Quae Marcus h. l. v. 7—19. refert, ea justo narrationis ordine proponit, combinanda cum Matth. 4, 24. ss. Sed quae antecedunt et sequuntur apud Marcum, ea parallela sunt Matth. 12mo. Ab insidiis hostium ansam desumit Marcus memorando secessui Salvatoris, v. 7. eoque ipso in viam tantisper e diverticulo redit etc. Harm. p. 258. Mare memoratur h. v., domus v. 20. iterumque mare c. 4, 1. Tali pacto historias diversorum temporum combinat Marcus. V. g.

primo. Sic in catalogo XII exploratorum terrae commemoratur *Josua* pro *Hosea* vocatus. Num. 13, 4—16.

v. 17. *ἰάκωβον*, *Jacobum*) *advocat.* — *ὀνόματα*, *nomina*) Plurale innuit, etiam utrique seorsum *) hanc appellationem convenisse. [*Attamen hoc duntaxat loco Jacobi et Johannis cognomen; Petri frequenter memoratur.* V. g.] — *βοανεργές*, *Boanerges*) Procul dubio *Christus* hoc nomine *בני ריגשא* *alludit* ad duos scribas, qui in *synedrio summo* sacerdoti sedere solebant ad sinistram et dextram: quorum hic colligebat suffragia absolvendorum, ille damnandorum; ritumque *synedrii* juridicum regno suo spirituali applicat. Mellant. sac. p. 36. s. Etymon paullo aliter exquirat Hilleri onom. p. 147. 699. — *υἱοὶ βοωντῆς*, *filii tonitrui*) Magnifica appellatio. Tonitru in scriptura et terribile et festivum quiddam est. *Evangelium* item mundum terret, piis laetitiam et fructum affert. *Johannes* in lenitate tamen absconditam habet vim tonitru; imprimis in testimonio de deitate *Jesu Christi*: conf. *Joh.* 12, 29. 28. et in apocalypsi tonitrua perscripsit plurima; et ipse audivit, quae perscribi non debueret. *Ap.* 10, 3. Hillerus l. c. *filii tonitru est fulmen, eo quod ruptarum nubium fragorem sequitur.*

v. 20. *ἔρχονται*, *veniunt*) *Jesus* cum familia nova. [*Non temporis ordinem, sed locorum vicissitudinem haec Marci relatio sequitur.* Conf. v. 7. 13. Harm. p. 511.] — *εἰς οἶκον*, *domum*) ad domum potius, quam in domum. coll. v. 24. 31.

v. 21. *οἱ παρ' αὐτοῦ*, *qui apud ipsum*) Vid. App. Crit. Ed. II. p. 150. Gothicum *fram* respondet ad *περὶ* et *παρά*. Hi, qui apud ipsum, qui fuerint, liquet ex v. 31. ubi particula *ergo* hunc versum 21. quasi parenthesi interim expedita, respicit. — *ἐξῆλθον*, *exiverunt*) Exitum sequebatur *τὸ venire*. v. 31. Videtur domi structa fuisse mensa. v. 20. fin. — *κρατῆσαι*, *tenere*) cohibere. — *ἔλεγον*, *dicebant*) nuntii, ex quibus propinqui ejus *audierunt* de ardore ejus. — *ὅτι ἐξέστη*, *mente alienatus est*) Hoc verbo tribuebant ei nimietatem ardoris, intellectum opprimentis, sed tribuebant perperam, ut Paulo Festus, *Act.* 26, 24. *insanis*. conf. omnino 2 *Cor.* 5, 13. *ἰερεὺς, καὶ προφήτης ἐξέστησαν διὰ τὸ σίκερα*. Hebr. *בני* Es. 28, 7. *ὁ προφήτης παρεξήκηως*, Hebr. *בני* Hos. 9, 7. De populo hoc accipi non patitur singularis numerus: quamvis enim *ὄχλος*, *turba* singulare est, tamen ex intervallo semper sequitur pronomen et verbum plurale.

**) v. 23. *προσκαλεσάμενος*, *advocans*) Eo ipso illos ad attentionem aliquam perduxit. — *σατανᾶν*, *Satanam*) Vid. *Matth.* 12, 26. not.

v. 26. *ἀνέστη*) Verbum valde aptum: *insurrexit*. q. d. nova res foret!

v. 27. *ἐὰν μὴ — δῆσῃ, καὶ τότε — διαρπάσει*) Simillima constructio: *μὴ ἀποθάνῃ καὶ ἕτερος ἐγκαινιεῖ* Deut. 20, 5. seqq. item

*) Vers. germ. margo tuetur contrariam sententiam, qua nonnisi conjunctum cognomine hoc ornati videntur. E. B.

**) v. 22. *οἱ ἀπὸ ἱεροσολύμων καταβάντες*, *qui descenderant Hierosolymis*] proximis ante Pascha diebus, quum jam reliqui homines adscenderent. Sat longo temporis intervallo Hierosolymis *Jesus* abfuerat; itaque eo nunc tempore cohibere Eum in Galilaea conabantur, quo ingens eum populi multitudo circumfluebat, aliis negotiis soluta, et ad celebrandum festum proficisci parans. Harm. p. 514.

Gen. 27, 12. Matth. 5, 25. 26, 53. 27, 64. Rom. 11, 25. s. 35. nec non Marc. 5, 23. fin. Luc. 13, 25. 18, 7. Joh. 12, 35.

v. 28. τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, filiis hominum) Peccata, humana sunt: sed blasphemia in Spiritum sanctum, est peccatum satanicum. — καὶ αἱ βλασφημίαι) Articulus, in edd. omissus, magnam sermoni vim addit.

v. 29. αἰωνίς ἁμαρτίας, aeterni peccati) Peccatum hoc loco reatum denotat: et aeternum peccatum opponitur, magna proprietate sermonis, remissioni. [Poenam itaque tum sensus tum damni aeternam infert. V. g.] Glossa, αἰωνίς κρίσεως.

v. 31. *) οἱ ἀδελφοὶ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ) Vid. App. crit. Ed. II. ad h. l. Marcus fratres priore loco posuit. fratres initium fecerant quaerendi eosque secuta est mater. [non omni eo nomine culpa vacans. V. g.] Similis ratio ordinis verborum, Num. 12, 1. 10. ubi Miriam magis adversata Mosi, ante Aaronem ponitur. Sic, Rahel et Lea, verso ordine, Gen. 31, 14. Gad et Ruben, Num. 32, 6. Minus quam ceteri, sed non tamen nihil humani passa est benedicta in mulieribus. — ἔξω, foris) extra orbem illum, v. 32. vel etiam extra domum, ubi docebat. — κωνοῦντες, vocantes) clara voce.

v. 52. εἶπον, dixerunt) Ipse bene sciebat.

v. 34. κύκλῳ, circuitu) suavitate summa.

C A P U T IV.

v. 1. Ἦρξατο, inceptit) post interpellationem. — παρὰ, prope) Antitheton: prope mare; in mari.

v. 3. ἀκούετε, audite) Verbum clare pronunciatum, ad sedandum populi strepitum, ne ipsum sermonis initium frustra esset. [Marcus praecipue auditum verbi commendat. v. 24. 25. 33. V. g.]

v. 8. ἐδίδοε, dabat: ἔφερεν, ferebat) Subjectum, ἄλλο, aliud. coll. v. 4—7. — ἀναβαίνοντα, ascendentem) supra contraria omnia.

v. 9. ἔλεγεν, dixit) Pausa frequens, sermonibus gravissimis interposita. v. 13. 24. 24. 26. 50.

v. 10. οἱ περὶ αὐτόν, qui cum ipso) primae admissionis. c. 3, 34.

v. 11. ἔλεγεν, dixit) cum prolubio. — ἔξω, foris) extra discipulatum genuinum. [Antitheton, v. 10. V. g.] — γίνεται) accidit.

v. 12. ἴνα, ut) Jam ante non videbant. Matth. 13, 13. Nunc accedit iudicium divinum. ἴνα, ita, ut. LXX, Gen. 22, 14. — καὶ ἀφεθήσεται αὐτοῖς τὰ ἁμαρτήματα, et remittentur eis peccata) Haec vera sanatio. Matth. 13, 15. Ps. 103, 5.

v. 13. ἔκ οὐδατε, non nostis) Notat Jesus interrogationem discipulorum. — καὶ πῶς, et quomodo) Parabola de semine, prima ac fundamentalis. — πάσας, omnes) Doctrina Christi perfecta.

v. 14. ὁ σπείρων, seminans) Christus est seminans. Petrus, Paulus et alii seminant semen Christi, et sunt servi Seminantis.

v. 15. ὅπου σπείρεται ὁ λόγος, ubi seminatur verbum) Hoc comma connectendum potius cum sequentibus. — εὐθέως, statim) Maximum tempus insidiarum. — ἐν ταῖς καρδαῖς, in cordibus) Id plus, quam in corda.

*) ἔρχονται ἔν, veniunt itaque] Remittit haec locutio ad ἐξῆλθον v. 21. V. g.

v. 16. 17. *εὐθέως, statim*) Magnae mutationes in anima celeriter fieri possunt.

v. 19. *αἱ περὶ τὰ λοιπὰ ἐπιθυμίαι, cupiditates de reliquis*) *voluptates vitae*, Luc. 8, 14. in victu, amoribus, studiis literarum etc. — *εἰσπορευόμεναι, ingredientes*) Qui verbum Dei acceperit, videre debet, ne curae mundi invalescant, et novam animae latitudinem affectusque, capaciores ex verbo Dei redditos, occupent, vehementius, quam antea. — *γίνεται, fit*) sermo.

v. 20. *ἓν, unum*) Accusativus.

v. 21. *καὶ, et*) Versus 24. cum versu 20. et antecedentibus arcte cohaeret: ergo etiam hic intermedius. coll. Luc. 8, 16. hoc sensu: Terra semen sibi commissum sat diu tegit; sed vos virtutem verbi auditi confestum debetis exserere. — *ὁ λύχνος, lychnus*) Sic quoque Christus, lux vera, cum evangelio, venit. Et homo ipse debet esse non modius, sed candelabrum. conf. Luc. 8, 16—18. — *κλίνην, lectum*) ubi capitur cibus.

v. 22. *ὃ γὰρ ἐστὶ τι κρυπτόν — ὃδὲ ἐγένετο ἀπόκρυφον, non enim est quidquam occultum, — neque factum est absconditum*) Differentia est et verborum, *est*, natura; *factum est*, studio: et nominum: conf. *κρυπτά*, 1 Cor. 4, 5. et *ἀπόκρυφοι*, Col. 2, 3. cui respondet illa inter *manifestari*, vi; et *in manifestum venire*, ultro, eum maturum est. Ergo prior sententia potest de malo, altera de bono accipi. Id axioma valet de rebus naturae; de sensibus et actionibus hominum malis et bonis, in statu naturali et spirituali, de mysteriis divinis. — *ἐγένετο, factum est*) Subjectum, *τί, quicquam*, repetitum: praedicatum, *absconditum*. — *ἔλθῃ, veniat*) ultro. conf. Joh. 3, 21. Id fit successive, in hoc seculo; et fiet plene, quum lux omnia illustrabit. 1 Cor. 4, 5.

v. 23. *εἴ τις, si quis*) Ergo non quisvis habet.

v. 24. *βλέπετε, τί ἀκούετε, videte, quid audiat*) Visus, nobilior, moderatur auditum: oculus, non auris, se movet. — *τί, quid*) Auditis verbum, quod verbum Dei est. id magni habete. vel *quid* resolvendum in *quomodo* Lucae: videte, qualem praestetis auditum. — *ἐν ᾧ μέτρω, in qua mensura*) Ea mensura est cor cum sua capacitate, cupiditate, studio impertiendi aliis, obsequio. Qua quisque in dando mensura utitur, eam in accipiendo experietur. — *προστέθῃσεται, addetur*) ut non modo sitis auditores, sed etiam participes. — *τοῖς*) quod attinet ad audientes. *) conf. ad Rom. 2, 8. de tali Dativo.

v. 26. *ἄνθρωπος, homo*) Cum hoc homine confertur Deus et Christus, ad describendas aetates et gradus totius ecclesiae christianae. v. 29.

v. 27. *καθεύδῃ καὶ ἐγείρεται, dormiat et surgat*) His duobus verbis per *χασμὸν* cohaerent nomina, *nocte atque die*. Et nox interdum ante diem poni solet. Gen. I. — *οὐκ οἶδεν αὐτὸς, non novit ipse*) Post collata hominibus praesidia gratiae, Deus eos quodammodo sibi ipsis permittit. Potest tamen hoc referri ad ipsum

*) Omissionem hujus incisi lectoris decisioni reliquerat utriusque Editionis margo: praefert tamen lectionem pleniorum cum Gnom. etiam Vers. germ. E. B.

hominem fidelem: et tum *sponte sua* v. 28. opponitur curae humanae, non culturae terrae.

v. 28. *αὐτομάτῃ*, *sponte sua*) Non excluditur agricultura et coelestis pluvia solesque. [*sed innuitur libertas, vel in bono vel in malo augescendi, a domino fundi homini concessa.* V. g.] — *χόρον*, *gramen*) sementem gramini similem. sic initio virtutes spirituales a naturalibus vix dignoscuntur. — *εἶτα*, *deinde*) Mirabilis ratio incrementi successivi: ea olim patebit.

v. 29. *παράδω*, *tradiderit*) item *sponte sua.* subaudi *sese.* — *εὐθέως*, *statim*) ut ante non nimis cito, sic nunc non sero. — *ἀποξέλλει*, *mittit*) Sermo concisus. *mittit*, falce praeditos. nam *ἀποξέλλεσθαι* est viventis ejuspiam.

v. 30. *τίνι ὁμοιωσωμεν*, *cui assimilemus*) Plurale. conf. Joh. 3, 11.

v. 31. *ὡς κόκκον*, *sicut granum*) scil. *comparemus.* — *μικροτερος*) minus.

v. 31. 32. *ὅταν σπαρῇ*, *quum seminatum fuerit*) Hoc, bis positum, exacte definit tempus illud, quum granum desinit esse parvum, et incipit fieri magnum. versu 31. *quum*, et versu 32. *seminatum fuerit* cum emphasi est pronuntiandum.

v. 33. *καθὼς ἡδύναντο ἀκούειν*, *sicut poterant audire*) Non ferebant apertius dici.

v. 35. *ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ*, *in illo die*) Vid. App. crit. Ed. II. ad h. l. Pronomen, *ἐκείνῃ*, *illo*, non illum praecise diem notat, quo parabolas de Seminante, ceterasque proposuit Salvator, ut praeter alios agnoscat Grotius, sed minus definite refertur ad diem in superiore cursu libri notatum, nempe cap. 2, 1. Sic Jud. 13, 10. ביום LXX. *ἐν ἡμέρᾳ*, *ac potius*, in cod. Alex. *τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ*. Sic Matth. 24, 48. *ὁ κακὸς δῆλος ἐκείνος*. Et quidem Marcus *τὸ ἐκείνος* varie adhibet. c. 2, 20. 13, 24. nott. De tempore hujus navigationis conf. Harmon. evang. §. 49.

v. 36. *παραλαμβάνουσιν*, *assumunt*) Ii, quorum erat navis, assumere ad trajiciendum. — *ὡς ἦν*, *ut erat*) sine apparatu. Matth. 8, 20. Sic. LXX. *ὡς ἐστίν*, et, *ὡς ἦσαν*, 2 Reg. 7, 7. — *πλοῖα ῥία* *naviculae*) et in iis homines. — *μετ' αὐτῷ*, *cum illo*) cum Jesu.

v. 37. *λαίλαψ*) i. e. *κίνησις νεφῶν καὶ ταραχὴ μετὰ εὐρίαν κτλ.* Eustathius. — *ἐπέβαλεν*, *injecerunt*) sc. *sese.*

v. 38. *πρύμνη*, *pruppi*) ubi gubernaculum est. — *τὸ προσκεφάλαιον*, *cervical*) Pars haec erat navis, ut ex articulo colligas; lignea, ut Theophylactus notat. vid. Heupel. ad h. l. — *οὐ μέλει σοι*, *num non curae est tibi*) Non irascitur Dominus importunius orantibus.

v. 39. *σιῶπα*, *sile*) desiste a sonitu. — *πεφίμωσο*, *obmutesce*) desiste ab impetu. — *γαλήνῃ*, *tranquillitas*) maris; quod alias vel post ventum in motu mansisset.

v. 40. *ἐκ*, *non*) Postea dixit, *nondum*, Matth. 16, 9. *Τὸ non* simpliciter dicit privationem; *τὸ nondum* innuit, habuisse illos jam antea, cur crederent.

C A P U T V.

v. 1. *Τῶν γαδαρηνῶν*, *Gadarenorum*) *Gadara*, urbs Graecanica, Judaeis subdita: in qua multos Judaeos habitasse ex eo colligi

potest, quia Dominus ad eos venit. [*Communem ea sine dubio portum habuit cum Gerasa vel Gergesa.* V. g.]

v. 2. *εὐθέως, statim*) Servatus tamen est homo, ne, ut porci, in mare se praecipitaret. — *ἐν, in*) Particula vim habet.

v. 3. *κατοικῆσιν, habitationem*) Varii sepulcrorum incolae v. 5.

v. 5. *ὄρεσιν, montibus*) locis solitariis. montes ibi erant. v. 11. — *ἐαυτὸν, se ipsum*) In obsessis etiam justus amor sui impeditur.

v. 6. *ἔδραμε, cucurrit*) Specimen dominii Christi. Cucurrit obsessus, invitis, ut facile existimari potest, daemoniis.

v. 7. *μή με βασανίσῃς, ne me crucies*) Dum cruciatur daemonium, cruciatur obsessus, et hic tamen liberatur. Daemonium deprecatur aut ipsam expulsionem, aut additum expulsionem cruciatum alterum.

v. 8. *τοῦ*) Sermo est, tanquam de uno: et v. 15. 9. de multis, qui uni parebant, ut legio imperatori. Unicus ille perpetuam cum sua legione videtur conjunctionem habere, quia uno nomine continentur.

v. 9. *λεγεὼν, legio*) Appellatio synecdochica. unus in his erat princeps, et ceteri cum eo conjuncti erant legio: sive id Latini nominis antea gesserat, quam hunc hominem intraret, sive tunc assumpsit. — *πολλοὶ ἐσμεν, multi sumus*) Hoc affirmat suis verbis Lucas, c. 8, 50. Si in uno nido tam multi esse possunt: quot sunt in universum! [*Numerus in se non parit patrocinium.* V. g.]

v. 10. *παρεκάλει, rogabat*) Numerus singularis: pluralis, v. 12. — *χωρὰς, regionem*) quam amabant vel tenebant. [*adeoque, hominum istorum gnari, eo plus detrimenti parare cogitabant.* V. g.] Mirum autem est, eos non vitasse locum, in quo versabatur Messias, potentiam eorum destruens.

v. 12. *πάντες, omnes*) consentientes.

v. 13. *εὐθέως, statim*) Non egebat deliberatione, ulla in re. — *ὡς δισχιλιοι, quasi bis mille*) Hunc numerum superabat nomen legionis.

v. 14. *ἀνγγειλαν, annuntiaverunt*) iis, quorum fuerant porci, in urbe et in agris.

v. 15. *καθήμενον, ἱματισμένον, σωφρονῶντα, sedentem, vestitum, sanae mentis*) cum antea fuisset sine quiete, vestibibus, rationis usu. Vestes ii, qui spectarant, dare potuerunt. Rationis usum actionibus exserebat. — *τὸν λεγεῶνα, legionem*) Videtur hoc nomen ibi locorum notum fuisse, et homines territos habuisse. Neque enim alia causa apparet, cur haec appellatio, rem, ut illi invenerint, describens, iteraretur. *)

v. 18. *μετ' αὐτῷ, cum illo*) Crux hominem ablactarat a suis: virtus Jesu eum tenebat. [*eoque jam ulterius juvare istos potuit.* V. g.]

v. 19. *τὰς σές, tuos*) Obligatio erga propinquos. — *ἀνάγγελον, annuncia*) Tempus loquendi: v. 30. seqq. et tempus tacendi. v. 43. — *ὁ κύριος, Dominus*) Jesus v. 20.

v. 20. *κηρύσσειν, praedicare*) Sic non carebant testimonio gloriae Dei; etsi Jesus, rogatus, celeriter abibat. — *ἐν τῇ*) non solum domi. v. 19.

*) Et margo quidem Ed. maj. minus probaverat hanc iterationem, cui magis favet Ed. 2. cum Gnom. et Vers. germ. E. B.

v. 22. *) *ἰάειρος, Jairus*) Quo tempore Marcus hoc scripsit, Jairus ejusve filia adhuc reperiri in Palaestina potuit. Magnum veritatis argumentum est, quod ipsa nomina propria in historia evangelica ponuntur. — *ἰδὼν, videns*) conspecta majestate Christi.

v. 23. *ἐσχατὸς ἔχει, in extremis est*) Magna fides Jairum impulit, ut ab animam agente discederet. — *ἴνα, ut*) Hoc stilo recitativo positum ostendit, *qua mente* Jairus morbum filiae commemoret.

v. 29. *ἐξηράνθη ἡ πηγή, arefactus est fons*) non modo decrevit. Erat repentinae sanitatis summus gradus.

v. 30. *ἐπιγνῶς, cognoscens*) Fides etiam agit. — *ἐξελθῶσαν, egressam*) Vis magnetica.

v. 33. *φοβηθεῖσα, timens*) Interdum actionem bonam subsequitur timor, quem ipsum porro tollit bonitas Domini. Matth. 26, 40. — *εἶπεν, dixit*) publice, Luc. 8, 47. posito intempestivo morbi pudore. — *πᾶσαν, omnem*) Recte!

v. 34. *ὑπαγε εἰς εἰρήνην, abi in pacem*) Conf. Luc. 7, 50. not. — *ἵσθι, esto*) perpetuo. Post longam miseriam, beneficium durable.

v. 35. *ἀπὸ, de*) domo archisynagogi. — *τί ἔτι, quid adhuc*) Magna mortuae puellae affirmatio. Inapte conari herum putant. — *συνάλλεις, vexas*) Verbum hoc proprie dicitur de molestia itineris. Luc. 7, 6. 8, 49. Herodianus de dura captivorum vectura, deque protectione exercitus adhibet. Ambulatio Jesu erat tum perpetuus *συνλμός, vexatio*. — *τὸν διδάσκαλον, Magistrum*) Erant ergo discipuli Jesu in familia Jairo, et archisynagogi doctor erat Jesus.

v. 36. *λαλέμενον, dictum*) quasi clam.

v. 37. *τὸν ἀδελφόν, fratrem*) Marcus non diu post ascensionem Christi scripsit evangelium, quo tempore memoria Jacobi, decollati, adhuc vigeat ita, ut ipso Johanne notior esset.

v. 38. *ἀλαλάζοντας, cantu perstreptentes*) ad cogitationes lugentium minuendas.

v. 40. *κατεγέλων, deridebant*) tristi risu, sine petulantia. — *ἐκβαλὼν, ejiciens*) Admiranda potestas, in domo, ut extrinsecus videbatur, aliena. Revera erat in domo dominus. — *τὸν*) Ergo aderant tres discipuli, et tres ex domo. non plures, v. 43.

v. 41. *ταλιθα κούμι, Talitha kumi*) Petrus memor fuerat verborum a Salvatore adhibitorum: ex cujus ore Marcus scripsisse dicitur. *Talitha*, semel. neque enim Jesus mortuos excitans epizeuxin adhibuit. Luc. 7, 14. Joh. 11, 43. Nam semper praesens erat virtus ejus. Conf. Num. 20, 11. — *σοὶ λέγω, tibi dico*) Id non habetur in *Talitha kumi*, et tamen vere additur.

v. 42. *εὐθέως, statim*) Non demum paulatim sese recollegit. — *γὰρ, enim*) Rediit ad statum aetati congruentem. — *δώδεκα, duodecim*) Conf. v. 25. Uno tempore sanata est mulier, et resuscitata puella, quae uno tempore initium miseriae et vitae habuerant. **)

*) *τῶν ἀρχισυναγῶγων, archisynagogorum*) Qui reliquorum doctorum In spectores erant. V. g.

**) v. 43. *δυσέτατο, interdixit*] Turba sane, quam puellae obitus non latuerat, miraculum et nosse potuit et in DEI gloriam promulgare. V. g. — *φαιεῖν, quod ederet*] Viva jam et salva fuit, neque ullo egens medicamento. V. g.

CAPUT VI.

v. 1. *) *Ἀκολουθεῖσιν, sequuntur*) etsi non omnes admissi ad videndam resuscitationem puellae Jairi.

v. 2. *γενομένου, facto*) cum adventus Jesu non multo ante factus esset. — *πόθεν — δοθεῖσα, unde data*) Atqui ipsa est Sapia. — *καὶ δυνάμεις*) Subaudi, *τί, quid, qui*.

v. 3. *ὁ τέκτων*) fabri filius, vel etiam ipse *faber*. nam addunt, *filius Mariae*, in antitheto ad *filium fabri*. [*Ipse igitur eo labore defunctus est, qui respondebat operi spirituali*. Zach. 6, 12. V. g.]

v. 4. *πατρίδι, patria*) in qua multae sunt cognationes. — *συγγενέσι, cognatis*) multas habentibus domos.

v. 5. *ὃν ἡ δύνατο, non poterat*) Id est, non poterant fieri *virtutes*, quia homines erant incapaces. — *ὀλίγοις, paucis*) Quantitas. — *ἀρρώστοις, infirmis*) Qualitas.

v. 6. *κύκλῳ, circuitu*) Beneficium tamen praestitit Jesus patriae suae.

v. 7. *ἤρξατο, coepit*) postquam profecerant. — *δύο δύο, duos duos*) sex paria. Matth. 10, 2. s. — *καὶ, et*) Reliqua mandata patent ex v. 12. 13.

v. 8. v. *παρηγγεῖλεν*) Hoc verbum trifariam hoc loco Marcus construit: *παρηγγεῖλεν — ἵνα μηδὲν αἰῶσιν — ἀλλ' ὑποδεσμένους* (scil. *εἶναι*) — *καὶ μὴ ἐνδύσῃσθε*. Sic idem c. 12, 58. *θελούντων περιπατεῖν καὶ ἀσπασμέσθαι* ubi infinitivus et accusativus junguntur.

v. 8. *ἵνα, ut*) ut essent expediti, soluti, liberi. [*Conf. not. ad Matth. 10, 10.*]

**) v. 13. *ἐξέβαλλον, ejiciebant*) Id sine dubio multo molestius tulere daemones, quam, se expelli ab ipso Domino. — *ἡλειφον ἐλαίῳ, ungebant oleo*) Haec unctio longe differebat ab ea unctione, quae extrema dicitur. Oleum non ferebant secum, v. 8. sed apud aegrotos sumebant. Miraculum eo apertius.

v. 14. *φανερὸν, manifestum*) Jesus multis prius non innotuit, quam mors Johannis innotesceret: alias eum non habuissent pro Johanne. Notandum contra eos, qui tempora post baptismum Domini nimis extendunt. — *γὰρ, enim*) Sine publica fama non nosset Herodes. Sero aula accipit novellas spirituales. — *ἔλεγεν, dicebat*) Luc. 9, 7. pluralis est, quem numerum res etiam in Marco poscit. nam enumerantur hominum opinioniones, quarum unam Herodi praeter ceteras probabilem visam indicat demum versu 16. Itaque parenthesis, si eam ante *manifestum* juvat pingere, non in *ejus*, sed in *prophetarum* debet claudi, ut *audivit* in *audiens* reassumptum appareat. Neque Marcus opinionem, quam Herodes ab aliis accepit, Herodi bis adscribere dicitur, aliis ne semel quidem, praesertim cum Herodes magis dubitarit, quam alii. Ergo aut *ἔλεγον, dicebant*, legi debet, aut *dicebat* certe non spectat ad Herodem, sed cum eo verbo sub-

*) *ἐκείθεν, exinde*) Latiorē hanc vocula apud Marcum h. l. sensum habet, quam apud Matthaeum c. 13, 53. et universam Salvatoris commorationem in Capernaum et regione circumjacente respicit. Jairus in Capernaum habitavit: neque multo post resuscitationem filiae ejus, parabolae Matth. 13. etc. memoratae, prope Capernaum, prolatae sunt. *Harm. p. 325.*

**) v. 10. *ἐκεῖθεν, inde*] ex urbe. V. g.

auditur participium *dicens* indefinite, ut saepius ponitur *φησὶν*, *inquit*, scil. *ὁ εἰπὼν*, *dicens*. *) Vid. ad Chrysost. de Sacerdot. p. 477. Glass. Can. 23. de Verbo, et Hiller. Syntagm. p. 325.

v. 15. *ἄλλοι*, *alii*) Varietas humanarum opinionum de divinis rebus mira est. Eam scire, discipulos nonnihil juvat, c. 8, 28. sed Herodem magis perturbat. Quanta quanta est varietas, tamen saepe veritas extra eam versatur.

v. 16. *ἀκούσας δέ*, *audiens autem*) Id repetitur ex v. 14.

v. 19. *ἐνείχεν*) *in senso animo imminebat*.

v. 20. *ἐφοβέιτο*, *timebat*) Venerabilem facit sanctitas. Herodem non timuit Johannes. — *εἰδώς*, *gnarus*) Argumentum verae religionis, timor malorum et reverentia erga pietatem. [*Neque tamen prophetam eum agnovit. Cardinem rei haud assequitur hominum seculi aestimum. Ipse Judas, tenebris jam obrutus, non Christum, sed sanguinem innocentem dixit Jesum. V. g.*] — *συνετήρει*, *custodiebat*) contra Herodiadem. — *πολλὰ* — *ἤκουε*, *multa* — *audiebat*) Nec tamen pius fuit Herodes.

v. 21. *γενεσίως*) *Γενέσια*, Genus est: *γενέθλια*, species. Hoc proprie natalitium, illud quemvis diem festum, ex gr. regni capti etc. notat. — *μεγιστῶν*, *magnatibus*) aulae et curiae. — *χιλιαρχοις*, *chiliarchis*) militiae. — *τοῖς πρώτοις*, *proceribus*) statibus provincialibus.

v. 22. *ὁ βασιλεὺς τῶ κορασίῳ*, *rex puellae*) Antitheton.

v. 25. *μετὰ σπευδῆς*) *promte*. — *θέλω*, *volo*) *Parrhesia*.

v. 27. *σπεκνλάτωρα*, *speculatorem*) Derivatur a *specula*. *Speculatores supplicia peregunt*. Sen. l. I. de ira, c. 16.

v. 29. *πτῶμα*) Sic *פֶּתֶח* de propheta, Jer. 26, 23. Lat. *cadaver*. Salvatoris corpus non ita appellatur. — *ἐν μνημείῳ*, *in monumento*) patrio fortasse, cui inferri eum, ut *suo*, fas erat. Jesus Christus, vitae princeps, in sepulcro alieno repositus est.

v. 30. *συνάγονται*, *congregantur*) simul. — *οἱ ἀπόστολοι*, *apostoli*) Apti huic loco appellatio. — *πάντα*, *omnia*) Sequitur distributio, et *quanta*, et *quanta*. Relatio praeclarissima!

v. 31. *ὁμείς αὐτοὶ*, *vos ipsi*) quoque. Saepe Servator solus in solitudinem se contulit. nunc dicit: vos quoque solitudinem quaerite. — *ὀλίγον*, *paulum*) Solitudo et consuetudo cum aliis, contempera piis. — *ἦσαν*, *erant*) Non semper simul et venerunt et discesserunt.

v. 33. *προῆλθον*, *praevenērunt*) variis viis. — *συνῆλθον*, *convenerunt*) uno loco.

v. 34. *ἤρξατο*, *coepit*) denuo, ut si antea non docuisset. Opus verae misericordiae est, docere: et boni doctoris virtus est misericordia.

v. 35. *πολλῆς*, *multa*) Matth. 20, 4. ss.

v. 36. *κύκλῳ*, *circuitu*) Nam in uno duntaxat alteroque non erat cibi tantum.

v. 37. *ἀγοράσωμεν*, *emamus*) Interrogatione hac significant discipuli, non voluntatem deesse sibi, et operae in abeundo, et pecuniae, quam haberent, in emendo, impendendae, sed facultatem. Itaque

*) Non Gnomonis observationem h. l., sed utriusque Editionis marginem sequitur Vers. germ., lectionem *ἔλεγεν* praeferens. E. B.

ducentorum denariorum summam non tam ex ea, quae tum erat, erumenae copia colligunt, quam ex numero hominum. Vide, quid elici possit: 5000 viri — 200 denarii — 1 vir — $\frac{1}{25}$ denarii, i. e. $\frac{1}{2}$ kr. circiter. Habemus, praepter argumentum veteris monetae in novam resolvendae, illud *paululum* in singulos viros, (Joh. 6, 7.) illo praesertim anni tempore (circa Pascha, Joh. 6, 4.) quo annona solet esse carior: et rationalem discipulorum computum, quo e regione posito illustratur omnipotentia Domini. Summa 200 zuzaeorum sive denariorum apud Hebraeos perfrequens fuit in dote aut multa, ut Lightfootus docet: sed hoc non obstat analogiae 200 denariorum et 5000 virorum.

v. 40. ἀνέπεσον, *discubuerunt*) Fides populi.

v. 44. πάντων, *omnibus*) Etiam opsonio usi omnes: et hujus quoque reliquiae fuere. v. 45. [quod, cum piscis partibus admodum diversis constet, minus adeo, quam panis amplificatio, rationi est pervium. V. g.]

v. 45. πρὸς βηθσαιδὰν, *ad Bethsaidan*) Terminus navigationis non totius, sed ex parte, dum Jesus ad eos venturus esset.

v. 48. εἶδεν, *vidit*) Et tamen non priusquam maturum esset, venit ad eos. — ἤθελε, *volebat*) Conf. Luc. 24, 28.

v. 52. γὰρ, *enim*) Debuerant a pane ad mare concludere. Quo exercitatio fides, eo magis assuescit spectaculo admirandorum operum divinatorum. [Conf. Matth. 14, 35.] — ἦν γὰρ, *erat enim*) Non modo notatur illud tempus, sed habitus cordis in illo tirocinio.

v. 53. προσωρμίσθησαν, *appulerunt*) promte.

v. 55. ἐπὶ τοῖς) Dativus. *in grabatis*: ut jacuerant.

v. 56. *) καὶ) Componitur hoc loco particula, non ex καὶ et εἰς, ut plerumque, sed ex καὶ et εἰς, uti 2 Cor. 11, 16. Conf. Not. ad Chrys. de Sacerd. pag. 459. — ἄψονται, *tangerent*) exemplo haemorrhosae. c. 5, 27. — αὐτῶ) εἰς κρασπέδον.

C A P U T VII.

v. 1—5. Οἱ φαρισαῖοι — ἰδόντες τινὰς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ κοιναῖς χερσὶ — ἐσθίωντας ἄρτους (οἱ γὰρ — κληῶν) ἔπειτα ἐπερωτῶσιν αὐτὸν οἱ φαρισαῖοι κτλ.) Locutio pendens: qua non observata, post ἄρτους inseruere nonnulli ἐμέμψαντο. Atqui tota periculus, per parenthesin dilatata, sustinetur verbo ἐπερωτῶσιν. Nam verbum vel iteratur finita. parenthesi, Act. 2, 8. 11. 1 Cor. 8, 4. 4. Jud. 9, 16. 19. 2 Sam. 24, 2. 3. 4. 1 Reg. 8, 44. 42. vel tum demum ponitur, ut h. l. et Eph. 3, 1. 14. fitque connexio per particulas καὶ, δὲ, εἰς, et hoc loco per ἔπειτα. Valde similis est periocha Gregorii Thaumaturgi, quam quidem contractionem dabimus: κατορθῶται ἡ ψυχή, ὡς περ ἐν κατόπτρῳ εἰς αὐτὴν θεωρήσασα (τὸ ἄλογον, καὶ πάλιν τὸ λογικόν κτλ.) Εἴτα ταῦτα ἐν αὐτῇ κατανοήσασα, τὰ μὲν χεῖρωνα ΕΚΒΑΛΛΟΙ, τὰ δὲ ἄγαθα ΕΚΤΡΕΦΟΙ. vid. Paneg. ad Orig. p. 70. seq. Ed. Stutgard.

**) v. 2. τῷ ἐξῆς, *hoc est*) Interpretationem addit evangelista,

*) ἐν ταῖς ἀγοαῖς, *in foris*] ubi occursum ejus certiores haberent, et quamplurimi opem unā consequerentur. V. g.

**) ἀπὸ ἱεροσολύμων, *Hierosolymis*] Pascha illic celebratum fuerat. V. g.

uti v. 11. c. 5, 41. etc. ipse manus illotas non habens pro communibus.

v. 3. πυγμῇ) *Pugnus*. πυγμῇ עד הפרק carpotenus. v. Lightf. — παραδόσιν, *traditionem*) Hujus correlatum, παρέλαβον, *acceperunt*. v. 4.

v. 4. ξεσῶν, *urceorum*) unde in pocula infunditur. — κλινῶν, *lectorum*) quibus utuntur edentes.

v. 5. ἐπερωτῶσιν, *interrogant*) Semper quaestionibus dumtaxat operam dabant pharisaei. — περιπατοῦσι, *ambulant*) הלך Hebraeis hoc sensu frequens.

v. 6. ὑποκριτῶν, *hypocritis*) Sane ex hoc loco sumi potest definitio *hypocriseos*. Hi Pharisei erant specimen hypocritarum.

v. 8. ἀφέντες, *missum facientes*) Oppositum τῷ tenere. Affinia: abolere, v. 9. abrogare, v. 13. — τὴν ἐντολὴν, *praeceptum*) Unum *praeceptum*, uti virtus una et simplex; contra multiplicitatem traditionum. — τῷ θεῷ τῶν ἀνθρώπων, *Dei: hominum*) Evidens antitheton. — βαπτισμὸς ξεσῶν, *baptismos urceorum*) viles observatiunculas.

v. 9. καλῶς ἀφαιεῖτε, *pulcre aboletis*) הניב LXX καλῶς. i. e. pulcre dicitur, cum ita dicitur. Sicut incendii pictura vera, *pulcra* est. Putarantque illi, se facere *pulcre*. — ἴνα, *ut*) Vere accusantur, etsi hypocritae non putarent, hanc suam esse intentionem.

v. 10. μωσῆς, *Moses*) divinitus.

v. 13. ἢ παρεδώκατε, *quam tradidistis*) Traditionem fecistis vos, quae antiquis erat mera consuetudo.

v. 14. ἀκούετε, *audite*) Admonitio omnibus salutaris, contra praejudicium vero cultui divino inimicissimum.

v. 16. εἴ τις ἔχει, *si quis habet*) Pauci hoc capiebant. v. seqq.

v. 18. ἐξωθεν, *extrinsecus*) Id accedit, explicationis gratia.

v. 19. καθαρῖον) non inquinans, sed *purgans*, dum alimentum laudabile remanet, et *purgamenta* abeunt.

v. 22. πλεονεξία) Πλεονεξία, πλεονέκτης, πλεονεκτέω, comparativum involvens, denotat medium quiddam inter furtum et rapinam: ubi per varias artes id agitur, ut alter per se, sed cum laesione sui, inscius vel invitatus, offerat, concedat, et tribuat, quod indigne accipias. Propius tamen ad furtum accedit, et rapinae magis opponitur: estque divitum potissimum, ut duo illa pauperum. 1 Cor. 6, 10. 5, 10. — ἀσέλγεια) diffluens animi *lascivia*. conf. Syr. Haec et *malignus oculus* sunt contra praeceptum IX et X. — ὀφθαλμὸς πονηρός, *oculus malignus*) invidia et de malis alienis gaudium. — ἀφροσύνη, *insipientia*) qua laborabant, qui h. l. refutantur: coll. *insipientes*. Luc. 11, 40. Causa, cur *insipientia* extremo loco ponatur: quae etiam reliqua omnia facit incurabiliōra. Non in sola voluntate est corruptio humana. [conf. v. 18.]

v. 23. πάντα, *omnia*) O quam impurus est fons cordis nostri!

v. 24. μεθόρια) *fines communes*. — ὑδένα, *neminem*) Erat enim in finibus terrae Israël.

*) v. 25. ἀκούσας, *audiens*) Si ex fama fides: quanto magis ex

*) δὲ ἡδυνήθη λαθεῖν, *non poterat latere*] Ita res dirigente Deo dispositae sunt, ut temere quasi atque fortuito feminae ethnicae beneficium contigisse videretur. V. g.

Scripturae textu vel brevi. — γὰρ, enim) Resp. v. 24. fin. Jesus obviam se tulit cum ope sua: sed ita moderatus est rem, ut videretur quasi fortuito fecisse erga Graecam; cum totum iter illius causa suscepisset. Conf. Matth. 18, 12. — τὸ θυγάτριον, filiola) Subjectum obsessionis possunt esse etiam pueri, c. 9, 21. 24. etiam ethnici.

v. 26. ἑλληνίς, Graeca) vocabulo late sumto. — συροφοίνισσα τῷ γένει) Τῶν τὴν φοινίκην σύρων κατοικούντων meminit Clemens Al. in Protrept. Syrophoenicen memorat Tertullian. ad. Marcion. et Justin. M. adv. Tryph. Syrophoenix udus notatur a Juvenale. Foemininum φοίνισσα, quod Herodianus habet, formatur ad analogiam κρησσα, λίβυσσα, θρησσα, κλισσα.

*) v. 27. ἄφες πρῶτον, sine primum) Non plane negat: importunam eam esse, notare ei videtur. — χορτασθῆναι, saturari) Judaeis aliquid decessisset, si Jesus plus temporis impendisset gentibus. **)

v. 28. ὑποκάτω τῆς τραπέζης, sub mensa) Magna submissio mulieris. Allegat tamen vicinitatem. — τῶν παιδίων, puerorum) qui panem saepe prodigunt. Diff. a τέκνων, liberorum, quo denotatur jus.

v. 29. διὰ τῆτον τὸν λόγον, propter hoc verbum) verbum, et, in eo, fidem. Subaudiri potest, dico tibi. [Saepe, tum in malo tum in bono, tota animae virtus uno se verbo exserit. V. g.] — ἐξεληλύθε, egressum est) Ita Jesus statim eam exhilaravit indicio laeto. [Norat enim, quae vel eminus virtute sua facta erant. V. g.]

v. 30. ἀπελθῶσα, abiens) in fide. — εὔρε τὴν θυγατέρα βεβλημένην ἐπὶ τῆς κλινῆς, καὶ τὸ δαιμόνιον ἐξεληλυθός) Vid. App. crit. Ed. II. ad h. l. Situs filiae in lecto jacentis ostendebat magnam vim daemonii, quod obsederat puellam; et majorem vim Jesu, qui id eiecit. Filia antea quiete caruerat. Mater vero non invenit daemonium ipsum, quod exierat; sed invenit, quod exisset daemonium, i. e. illum statum rerum. Vis verbi invenit cadit potius super participium, quam super nomen.

v. 31. τῶν ὁρίων, finium) Id est, per mediam Decapolin. [Regio Decapolin complexa, maximam partem extra Galilaeam (Matth. 4, 25.) trans Jordanem, et aliqua ejus portio, si placet, in latere Galilaeae meridionali sita fuit, Syris potissimum atque ethnicis habitata. Huc pertinent Gadara (Marc. 5, 20.) et Caesarea Philippi. — Frequens est circa hoc tempus finium ethnicorum apud Evangelistas mentio: unde totam terram Israël pervestigasse Salvatorem patet. Harm. p. 343.]

***) v. 33. ἀπολαβόμενος, seorsum sumens) Circumstantiae multae, quas Jesus hoc loco adhibuit, et aspectus aliorum, qui sanabantur, apud surdum, cujus animam quoque sanabat, erant sermonis loco, dum audire coepisset. [Oculorum primum, deinde aurium ope virtutem ipsi suam communicavit. Harm. p. 343.] conf. c. 8, 23. de caeco. — πτύσας, spuens) Saliva munda, salubris.

*) τὸ δαιμόνιον, daemonium] immundum istum spiritum, qui obsederat puellam. V. g.

**) ὁ γὰρ καλὸν ἐστὶ, non enim convenit] Quod per se non convenit, id convenit rite orantibus. V. g.

***) κωφὸν, surdum] Historiam surdi hujus, nec non coeci, de quo c. 8, 22. solus Marcus retulit. V. g.

v. 34. ἐξέναξεν, *ingemuit*) Suspiriorum, corde ξενῶ, vis magna. γέμειν, qui gemit. Est πάθος, quare in Psalmis nunquam dicitur: *suspirabo*, ut dicitur *orabo*, *clama*bo, *flebo*. Etiam lacrumae subitae non sunt in potestate nostra. Sed *flebo* in psalmis est propositi. [*Gemitus iste miserum commovit, opisque in eo desiderium excitavit.* V. g.] — ἐφφαθα, *Ephphatha*) Prima vox, audita surdo.

v. 35. ἀκουῖ) q. d. *auditiones*. Non unus in aure meatus.

v. 36. αὐτοῖς, *illis*) qui tulerant mutum. Spectatorum potius erat, celebrare. Et tamen etiam illi celebrarunt. v. 37. Silentium iis praecipue injungi solitum, qui curati fuerant. — μᾶλλον περισσότερον, *magis abundantius*) Comparativus in *magis* stat in antitheto ad interdictum: in *abundantius*, ad praedicationem, quam fecissent sine interdicto. Conf. Phil. 1, 23. not.

v. 37. καλῶς πεποίηκε, *bene fecit*) Formula ἀποδοχῆς. Act. 10, 33. Phil. 4, 14. sic, in praesenti, 2 Petr. 1, 19. in futuro, 3 Joh. v. 6. Sic LXX, 1 Reg. 8, 18. Similis formula assentiendi, *bene dixisti*. Marc. 12, 32. — τοὺς) hunc aliosque. [*Matth. 15, 30.*]

C A P U T VIII.

v. 2. Ἡμέραι, *dies*) Nominativus temporis, subaudito *est* vel *sunt*, absolutam locutionem facit. Luc. 9, 28.

v. 3. τινές, *quidam*) Ii, qui longius venerant, magis egebant: et propter hos etiam ceteri cibantur. [*Etiam hoc incisum sermonis Jesu pars est.* V. g. — *) ἦκεσι, *venerunt*) Verbum ἦκα jam in praesenti tempore *veni* potius et *adsum*, quam *venio*, significat. Hanc verbi vim non videntur considerasse, qui ἦκασι substituerunt h. l. Vid. ad Ap. 2, 25.

v. 6. 7. εὐχαρισήσας· εὐλογήσας, *gratias agens: benedicens*) Synonyma. Recte faciunt cibum capientes, qui in singulos missus orant. — καὶ αὐτὰ, *etiam illos*) liberaliter.

v. 11. ἦρξαντο, *coeperunt*) post pausam. **)

v. 12. ἀναξενάξας) ut contulit sese ad *suspirandum*. Est inchoativum, ut ἀναβοάω etc. Et tamen *ingemiscere* sive *suspirare* manet πάθος.

v. 15. τῶν φαρισαίων καὶ ἡρώδου, *Phariseorum et Herodis*) Duo extrema. *Phariseorum et Sadducaeorum*, dicitur Matth. 16, 6. not. Igitur pro eo, quod *Sadducaeos* dicit Matthaeus, *Herodem* Marcus. Omnium fermentum, hypocrisis, (Herodes, vulpes, Luc. 13, 31. not.) certe in postulandis signis, aliis aliisque ex causis. De Herode Lucas id non quidem c. 12, 1. sed c. 23, 8. quasi per supplementum, memorat. etenim quum ad Phariseos Herodes in articulo de resurrectione propius accederet, c. 6, 16. tamen licentia Sadducaeorum in ceteris rebus erat aptior aulae ejus, religionem ad speciem utilitatis politicae inflectenti.

*) μακρόθεν, *eminus*] singulari zelo impulsus. V. g.

**) πειράζοντες αὐτόν, *tentantes eum*] num posset, tot signis in terra exhibitis, de coelo etiam idem praestare. V. g.

v. 17. *) *πεπωρωμένην, induratum*) Ex corde *induratio* manat in visum, auditum et memoriam. v. 18.

**) v. 22. *φέρουσιν, ferunt*) Caecus ipse non videtur Jesum jam tum habuisse cognitum.

v. 23. *ἐπιλαβόμενος, assumens*) Ipse ducebat. magna humilitas. — *κώμης*) Bethsaida πόλις dicitur Joh. 4, 45. Erat *κωμόπολις*. Caeco visum recuperanti laetior erat aspectus coeli et operum divinorum in natura, quam operum humanorum in pago.

v. 24. *ὡς δένδρα, περιπατῶντας, ****) ut arbores, *ambulantes*) Caecus dicit: hoc solo se cognoscere, homines esse, non arbores; quia ambulant.

v. 25. *ἀναβλέψαι, oculos tollere*) et experiri.

v. 26. *εἰς τὸν οἶκον· μηδὲ εἰς τὴν κώμην, in domum: neque in pagum*) Domus igitur ejus erat in extrema pagi parte. — *μηδὲ εἰ-
πης, neque dicas*) Jesus celebritatem fugit, eo imprimis tempore. [Postremum enim ante scenopegiam (et ante sermones Joh. 7—10. memoratos V. g.) apud Evangelistas hoc miraculum est, quod non secus ac sanationem surdi et muti publicari vetuit, c. 7, 36. Populus celebrato Paschate negotia ruralia frequentavit: adversarii nullo posthac signo digni fuerunt: et quae miraculis ejusmodi efficienda erant penes discipulos, ea jamnunc ad apicem pertigerant. Ecce completum in Galilaea annum gratiosum! Harm. p. 548.] — *τινὶ, cuiquam*) qui est in vico.

v. 27. *ἐν τῇ ὁδῷ, in via*) Sermo in via pius.

v. 31. *τὸν υἱὸν τῷ ἀνθρώπῳ, filium hominis*) Humiliter se appellat: post resurrectionem ait, *Christum* oportuit pati. Luc. 24, 26. — *ἀποδοκιμασθῆναι, reprobari*) Negarunt enim, quod Petrus v. 29. confessus erat. c. 14, 63. s.

v. 32. *παρόψια, libere*) Antehac tantum subindicarat. Luc. 4, 23. — *τὸν τῦτον.*

v. 32. 33. *ἐπιτιμᾶν· ἐπιτίμησε, increpare: increpuit*) Petrus, dum *increpat, increpationem* meretur. Idem verbum, v. 50.

†) v. 34. *τὸν ὄχλον σὺν τοῖς μαθηταῖς, turbam cum discipulis*) Doctrina catholica. [quae vel turbae inculcatur, de Jesu Messia nondum distinctius instructae. V. g.] — *ἀκολουθεῖτω, sequatur*) in morte crucis.

v. 35. *καὶ τῷ εὐαγγελίῳ, et evangelium*) Sic, et meos sermones, v. 38. [de cruce imprimis. V. g.]

v. 38. *ἐπαισχυνθῇ, erubuerit*) verbis et factis. [Ipsā Christi imperterritā confessione propria vita in discrimen adducitur. V. g.] — *με — ὁ υἱὸς τῷ ἀνθρώπῳ, me — filius hominis*) De praesenti, loquitur in prima persona; de futuro, in tertia. — *λόγους, verba*) crucis. Plurale. Potest aliquis Christum profiteri universe, et tamen

*) *τί διαλογίζεσθε κ. τ. λ.*] Sermo per distinctas interrogationes incedit usque ad verbum *μνημονεύετε*, v. 18. inclusive. *Not. crit.*

**) *πῶς ἔσονται; qui non intelligitis*] panem vobis apud me deesse non posse, adeoque ab alio me fermento vos dehortari. V. g.

***) *Lectionem pleniorē, ὅτι ὡς δένδρα ὁρῶ περιπατῶντας, praetulerat* *margo* Ed. maj., *sed cum Gnom. consentit* Ed. 2. *nec non* Vers. germ. E. B.

†) v. 33. *τῶς μαθητὰς αὐτῶν, discipulos suos*] qui celerrime Petri interpellatione ad ea, quae humana sunt, abripi potuerant. V. g.

hunc vel illum sermonem, hoc vel illud dictum, v. gr. Matth. 5. erubescere. Hic quoque vincendus est pudor. — ἐν τῇ γενεᾷ ταύτῃ, in generatione hac) Huic opponitur pauegyris, de qua mox. — τῇ μοιχαλίδι καὶ ἁμωρτωλῷ, adultera et peccatrice) quae ut adultera Christum spernit; ut peccatrix, sermones ejus: et inde confessoribus ejus omne minarum et pollicitationum genus objicit. talis turba plane contemnenda est. quis timeat? quis vereatur? — ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, filius hominis) Modo dixit, me et sermones meos, non, filium hominis et sermones ejus: nunc non, ego, sed, filius hominis. quae appellatio singularem cum adventu glorioso visibili nexum habet. Luc. 9, 26. — ἐπαισχυνθήσεται, pudendum ducet) jure; adeoque pro suo non agnosceret, sed amandabit. — τοῦ πατρὸς, Patris) Gloria igitur est, ut unigeniti. Joh. 1, 14. — μετὰ τῶν ἀγγέλων τῶν ἁγίων, cum angelis sanctis) Haec est Graeca lectio et Goth. etc. Vid. App. Crit. Ed. II. ad h. l. O pudor. pudeferi coram Deo, Christo, et angelis!

CAPUT IX.

v. 1. Ἐν δυνάμει, in potentia) Rom. 1, 4. 2 Cor. 13, 4.

v. 2. κατ' ἰδίαν, seorsum) Antitheton ad populum. — μόνος, solos) Antitheton ad novem discipulos.

v. 3. χιῶν, nix) natura — λευκᾶναι, candida facere) arte.

v. 4. σύν, cum) Mosis apparitio minus provisa erat discipulis, quam Eliæ. v. 11.

v. 5. καὶ ποιῶμεν, et faciamus) Sic quoque, et faciamus, Luc. 9, 33. Καὶ, adeoque, alacritatem animi Petrini refert: aut est particula evangelistarum, duos Petri sermones breves jungentium. conf. καὶ, c. 3, 22. Luc. 7, 16. vel etiam Matth. 8, 13. Joh. 13, 13.

v. 6. τί λαλήσαι) Sic LXX, γινώσκοντες τί ποιῆσαι Ἰσραήλ. 1 Chron. 12, 32. ubi item ex optativo alii subjunctivum fecerunt. — ἔκφοβοι, timore) eoque blando, nam alias non optasset manere Petrus, perculsi.

*) v. 8. ἔξ᾽ ἑαυτῶν) LXX virale adverbium. — μεθ' ἑαυτῶν, secum) quia erat adhuc passurus.

v. 10. ἐκούτησαν, arripuerunt) exceperunt, non neglectim habuerunt. — τί ἐστίν, quid est) Non ambigebant tam in thesi, quam in hypothesi. [Mori scilicet Christum debere haut opinatis sermo etiam de resurrectione videbatur alienus. V. g.]

v. 11. ὅτι λέγουσιν, dicunt) Interrogatio implicita **).

v. 12. εἶπεν, dixit) In hoc sermone Jesus facit, ut in disputatione praeses, opponentis argumento justam speciem addens, et tum responsione satisfaciens. — πρῶτον, prius) Hoc construitur et cum veniens et cum restituit, tametsi versu praecedente cum venire dun-

*) v. 7. αὐτὸς ἀκούετε, hunc audite) Jesum, puta. Moses enim et Elias jamjam evanuerant. V. g.

**) πρῶτον, prius) quam veniat magnus atque terribilis Domini dies, Mal. 4, 5. Discipuli videntur existimasse, die isto sicut quorumvis mortuorum, ita et Christi, siquidem ipsi moriendum foret, resurrectionem futuram esse, adeoque nimis diuturnum sibi silentium imponi. V. g.

taxat jungitur. sic enim etiam *quadraginta annos* dupliciter construitur Hebr. 3, 9. 17. — ἀποκαθίσῃ, restituit) Praesens indefinitum, uti Matth. 2, 4. — καὶ πῶς, et quemadmodum) Id est, videtur vobis exspectatio Eliae, omnia restituentis, et scriptura de morte Messiae non posse stare simul: atque stant simul. — ἵνα, ut) quia scriptum erat, ideo pati debuit. — ἐξεδενωθῇ, pro nihilo habeatur) Es. 53, 3. Cum hac pro nihilo reputatione videtur rationi non stare posse restitutio omnium.

v. 13. ὅτι καὶ) καὶ, etiam. — αὐτῶ, illi) Eliae. vid. omnino Matth. 17, 12. — καθῶς, sicut) Ref. ad venit. Innuat, non opinione scribarum, sed prophetia Scripturae, discipulis minus nota, niti adventum Eliae. Neque tamen hoc non etiam ad fecerunt refertur. nam prodromum cito insecutus est Dominus: ergo prodromus celeriter locum ei fecit, celeriter sublatus.

v. 14. περὶ αὐτῶς, circa eos) Laborabant adhuc, soli.

v. 15. ἐξεθαμβήθη, obstupuit) Tangebantur a gloria, etiamsi nescirent, quid in monte actum esset. conf. c. 10, 32. Luc. 19, 11. nec non Exod. 4, 14. 34, 29. s. [Occultam cum Deo conversationem facile sentias majorem hominum erga te proclivitatem insequi. V. g.] — προστρέχοντες, accurrentes) cupide. — ἡσπάζοντο, salutabant) cum gaudio.

v. 16. αὐτῶς, illos) Id in praesenti non reciprocum est, sed refertur ad discipulos, v. 14.

v. 17. εἷς, unus) Nec scribae, nec discipuli audebant verba facere.

v. 18. καταλάβη, prehenderit) Obsessionis vocabulum videtur angustius.

v. 20. ἰδὼν) Alii, ἰδὼν, ut referretur ad πνεῦμα, conf. Heupellii annot. ad Marc. p. 230. Manet ἰδὼν, i. e. videns, puer, illum, Jesum: commodèque resolvitur constructio per hyperbaton: et videns eum, et cadens etc. ubi τὸ statim etc. constructionem eo mollius interpellat, quia tantundem est, ac si diceret, statim a spiritu concerptus est. Similis figura orationis, c. 3, 17.

v. 21. καὶ, et) Sapienter fecit Jesus, adhibita mora.

v. 22. τὸ πῦρ) Nomen caret plurali: alias ut ὕδατα, sic πῦρα dicendi hic locus erat: pluralis autem articulo suppletur. — ἵνα ἀπολέσῃ, ut perderet) vel quod etiam in cadaver potestatem sibi polliceretur, vel ne a Jesu ejiceretur. nam alias libenter mansurus erat in corpore humano. Perdere hominem non potuerat per se, sine aqua vel igni.

v. 23. τὸ εἰ δύνασαι πιστεῦσαι, hoc si potes credere) Reponitur homini illud, si quid potes. v. 22. Videtur pater ille offendisse in discipulis. v. 18. fin. Τὸ est nominativus, et cum si potes credere stat in appositione. praedicatum est verbum est subauditum, uti Phil. 4, 22. Hoc, si potes credere, res est; hoc agitur. — πάντα, omnia) Antitheton: quid in si quid. — τῷ πιστεύοντι, credenti) Omnipotentiae divinae se fides hominis, quasi organon, accommodat, ad recipiendum, vel etiam ad agendum. [Dativus commodi. V. g.]

v. 24. βοήθει με τῇ ἀπιστίᾳ, succurre meae incredulitati) removendo meam incredulitatem: vel, filium meum sanando, etsi non satis fidei habeo. conf. succurre. v. 22.

v. 25. δέ, vero) Jesus ubique vitavit strepitum. — ἀκαθάρτου ἁλαλῶν· κωφόν, impuro: mute: surde) Spiritus ille talem fecit mi-

serum puerum, aut etiam ipse talis fuerat. — ἐγὼ σοὶ ἐπιτάσσω, *ego tibi praecipio*) Ego, antitheton ad discipulos, qui non valuerant: nos, inquit ipsi v. 28. Magna Domini *potestas*. Ferocior factus erat spiritus ex *impotentia* discipulorum. — *μηκέτι*, non jam) Qui initio aetatis adversa sunt perpassi, majus quasi privilegium in reliquam vitam interdum accipiunt. — εἰσελθῆς, *ingrediaris*) Voluisset *spiritus* ille iterum intrare.

v. 26. κραῖζαν, *clamans*) etsi maluerat hīc esse mutus prorsus. — σπαράζαν, *discerpens*) In auxilio divino corpus hominis non semper habetur molliter, Exitus violentus signum constantioris liberationis.

v. 27. ἤγειρεν, *excitavit*) Nova pars miraculi.

v. 28. ὅτι LXX, ὅτι. Es. 58, 5. 1 Chron. 17, 6.

v. 29. δύναται, *potest*) Id est, nulla re potestis ejicere hoc genus, nisi cum precibus et jejuniis.

v. 30. παρεπορεύοντο, *praeteribant*) non per urbes, sed *praeter* eas. — ἐκ ἡθέλεν, ἵνα τις γινῶ, *non voluit, ut quis nosceret*) Hinc potest colligi causa, cur Salvator interdum prohibuerit, se indicari; interdum non prohibuerit. v. 31.

v. 31. ἐδίδασκεν, *docebat*) non solum paucis verbis, quae cito dicta essent seorsum: sed ex instituto. — γὰρ, *enim*) Non erat tempus, quo alii audire possent sermones de passione Messiae. — παραδίδοται, *traditur*) Praesens: jam id agitur, ut tradatur. conf. Joh. 6, 70. s. — ἀποκτανθῆις, *occisus*) Emphasis: ita, si occisus erit, resurget.

v. 32. ἐφοβῶντο, *timebant*) De quavis re facilius interrogant Jesum, v. 28. quam de ipso. Sic fit etiam inter familiares.

v. 33. ἐν τῇ οἰκίᾳ, *in domo*) mutato, cum loco, nonnihil etiam affectu eorum, qui in vita fuerat concitator. [Conf. Matth. 18, 1. not.] — τί, *quid*) Rationem reddere debemus rerum omnium.

v. 34. ἐσιώπων, *silebant*) Res, quae non mala videbatur per se, apparet, qualis sit, ubi ad iudicium Dei notitiamque Jesu Christi refertur. — μείζων, *major*) virtute, nunc: eoque major futurus in dignitate.

v. 35. καθίσας, ἐφώνησε, τὸς δώδεκα, *sedens, vocavit, duodecim*) sollemniter. — ἔσχατος διάκονος, *ultimus: minister*) Haec duo differunt. *Ultimus* non eo ipso est *minister*. Itaque ἔσαι valet potius, *esse debet*, quam *erit*, poenae causa. *minister* enim est voluntarium quiddam.

v. 36. ἐν μέσῳ αὐτῶν, *in medio sui*) ac discipulorum. coll. Luc. 9, 47. *apud se ipsum*. — ἐναγκαλισάμενος, *ulnis complexus*) Symbolum conjunctionis intimae. coll. v. 37. c. 10, 16. Eo ipso *gratiam* contulit *pusillo*. [qui quanta suavitate perfusus fuerit, intellectu haud est difficile. V. g.] Tam caros sibi humiles esse docet.

v. 37. τῶν τοιούτων, *taliū*) parvulorum, etiam corde. — ἐμὲ, *me*) qui corde sum demissus. — ἐκ ἐμὲ, *non me*) Id est, non hac re absolutur factum ejus. [Parvulus a summo DEO quantum distat! At conjunguntur, per Christum. V. g.]

v. 38. ἀπεκρίθη, *respondit*) Varia connexio sermonis Johannis cum sermone Jesu. Potestas nominis Christi in utroque sermone asserta. v. 37. 38. 41. Discipuli antea inter se disceptarant, quis inter ipsos esset major; nunc sermone Domini docti ne alios quidem fastidiendos esse agnoscunt. Si Christus et fides in eum est in parvulis, [quorum ne is quidem, cujus v. 36. mentio facta, Jesum seque-

batur, V. g.] potuit etiam esse in illo, quem prohibuerant. Patet hinc modestia Johannis et candor. dubitationem hanc videtur in pectore aliquandiu gessisse, dum opportune eam promeret. — ἡμῶν — ἡμῶν, nos) apostolos, post Te.

v. 39. μὴ κωλύετε, nolite prohibere) Observent hoc, qui charismata alligant successioni canonicae. Nolite prohibere, si vobis iterum occurreret vel idem ille vel alius ei similis. — ταχὺ, confestim) Nam anima sensu virtutis munitur. [Interjecto aliquo intervallo fieri id queat. V. g.]

v. 40. ὑμῶν ὑμῶν, vos: vobis) Conf. v. seq. Matth. 12, 27. Jesus locutus in plurali prima, de rebus externis, Luc. 22, 8. 18, 31.: sed non de interioribus regni sui rationibus. [Joh. 20, 17.] Clementer corrigitur τὸ nos. v. 38. — ἐστίν, est) Sermo est de iis, qui aliquid suscipiunt Christi causa.

v. 41. ὅς, qui) Jesus, piae interpellationi Johannis postquam satisfecit, ad priora redit. — γὰρ, enim) Omnia sunt accepta, quibus vos adjuvamini, vel minima.

v. 42. *) περίκειται, circumjacet) Praesens indicativi emphasin habet.

v. 43. 45. 47. εἰσελθεῖν, ingredi) Ter: cui opponitur semel, abire; bis, jaci. — εἰς τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον, in ignem exstingui necium) Sic v. 45. ac paulo aliter v. 47.

v. 44. 46. 48. ὅπου, ubi) Gravissima repetitio. Allusio ad cadavera, quae vel vermium vel rogi sunt pabulum. Vermis dicit corruptionem; sed corruptio haec est aeterna. 2 Thess. 1, 9. — σκώληξ, vermis) animae. — αὐτῶν, eorum) non exprimitur in Marco, quo hoc referatur. Allegatur ergo Jesajas. — οὐ τελευτᾷ, non moritur) Praesens. — πῦρ, ignis) corporis. Hic illorum subaudiendum. — ὃ σβέννυται, non exstinguitur) vel quia certo ardet, coll. 2 Reg. 22, 17.: vel quia ardet sine intermissione, dies noctesque, Ap. 14, 11. 20, 10. et in aeternum. ibid. Vicissitudo tormentorum, ratione graduum, colligi possit ex Jes. 66, 23. 24. sed tamen tormenta erunt perpetua.

v. 47. βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, regnum Dei) Antea, bis, vitam: sed apta inprimis cum oculis mentio regni Dei, et vitae. Joh. 3, 3. 36. coll. Matth. 18, 9.

v. 49. πᾶς, omnis) Omnis hic non addito nomine ponitur. alius supplevit ἄρτος panis, alius homo: sensere videlicet, vix usu venire, ut πᾶς omnis masculinum ponatur absolute. Etenim ubi absolute poni videtur, determinatio subjecti ex praedicato petenda relinquatur. Matth. 13, 19.: παντὸς ἀκούοντος τὸν λόγον, quolibet (auditore) audiente sermonem etc. Luc. 6, 40.: κατηρτισμένος δὲ πᾶς κτλ. quilibet (discipulus,) si consummatus erit, erit ut doctor suus. c. 16, 16.: πᾶς εἰς αὐτὴν βιάζεται, quilibet, qui vim adhibet, vi adhibita intrat in regnum coelorum. Joh. 2, 10.: Omnis homo (qui nuptias habet et vinum ponit) primum bonum vinum ponit. Obviae sunt hujusmodi locutiones. Ita hoc loco: Omnis, qui salietur, certe igne salietur.

*) καὶ, et] Responso Johanni dato continuatur oratio superior. Sic cum v. 37. cohaeret v. 42. V. g.

Sed hanc sententiam paullo uberius explanabimus. In medio ea sita est inter sermonem de *igne, qui non exstinguitur*, et inter sermonem de *sale ejusque bonitate*. Tres ergo sunt gradus: *sale saliri, igne saliri, mitti in ignem, qui non exstinguitur*. Primus gradus est optatissimus; tertius, acerbissimus: secundus, est intermedius, cum tertio conveniens in mentione *ignis*; (qui hoc loco saepius per homonymiam memoratur, uti Matth. 3, 10. 11. 12.) cum primo autem propius congruit in mentione *saliturae*. Salitura maxime naturalis et conveniens, fit per sal. id sal est disciplina divina leniter erudiens ad abnegationem sui, et pacem et concordiam cum aliis. qui sic saliantur, fiunt Deo *sacrificium* gratum, cujus rei typus erat in sacrificiis leviticis. Lev. 2, 13. Qui salitram per sal subterfugiant, saliantur per ignem, (nam et sal urendi vim habet, Deut. 29, 22. et vicissim in igne naturali quoque vim inesse saliendi, vel caro assa ostendit, atque apud Plutarchum ignis dicitur τῶν ἡδυσμάτων ἄριστον καὶ ἡδιστον) quod proximum est, saliantur illi per disciplinam divinam severiorem, ne invalescente manus, pedis, oculi scandalo proficiscantur in ignem exstingui nescium. Nexus ergo et sententia sermonis sic habet: Sine ulla cunctatione et mollitie occurre scandalo manus, pedis, oculi, quod te alioqui in gehennam ejusque ignem aeternum detrudet. Quivis enim, qui ullo modo saliendus et per salituram igni aeterno subducendus est, si non sale clementiori, at igne severiori, in hac tamen vita, salietur: et omne sacrificium sale salietur, lenissimo et lautissimo saliturae genere. Hoc ergo sal admittite et habete, ut sublato omni scandalo pax inter vos floreat. Sal et ignem experturi estis utique: videte, ut quam lenissima salitura defungamini. — ἀλισθήσεται, salietur) Futurum: quo innuitur, mandatum de sacrificiis V. T. eorumque habitus typicus ad sacrificia N. T. — καὶ πᾶσα θυσία ἀλλ' ἀλισθήσεται) Exstat hoc Lev. 2, 13.: καὶ πᾶν ὄψρον θυσίας ὑμῶν ἀλλ' ἀλισθήσεται. Hinc infertur prius illud, πᾶς γὰρ κτλ. quod est universalius cum τὸ sale saliri nunc demum addatur quasi per exceptionem, cum limitatione apposita, ad θυσίας.

v. 50. καλὸν, bonum) sal. nam eo condiuntur cetera. — εἰς δὲ τὸ ἅλας, si vero sal) Hoc loco ipsi discipuli dicuntur sal, quia sale praediti, et salientes mundum. — ἀναλον, insulsum) ut non mordeat. insulsos maxime superbia facit. — αὐτό, illud) sublata qualitate prima. — ἔχετε, habete) Ignem habere non est facultatis humanae: ideo non dicitur, habete ignem. Sed qui igni imbutus est, salem habere jubetur. — ἐν ἑαυτοῖς, in vobis ipsis) Antitheton: in vobis invicem. Prius officium, respectu nostri; alterum, erga alios. — ἅλας) Singulare, aut, ex ἅλς, plurale. sal, mortificationis, qua perimitur superbia. — καὶ εἰρηνεύετε, et pacem habete) vel habebitis: conf. v. 54. remota elatione, rixarum origine.

C A P U T X.

v. 1. Καὶ ἐκείθεν ἀναστὰς, et inde surgens) Antitheton non tam ad Capernaum, ubi sedens docuerat, c. 9, 33. 35. quam ad Galilaeam, ib. v. 30. — διὰ τῆς) Vid. App. crit. Ed. II. ad h. l. — ὡς εἰώθει, sicut consueverat) Observandae consuetudines Jesu Christi. Luc. 4, 16.

v. 5. ἔγραψεν, scripsit) Pentateuchi scriptor Moses c. 12, 19.

v. 6. ἀρχῆς κτίσεως, initio creationis) Ergo ante creationem ineunte Genesi descriptam non fuit ulla creatio. *) **)

v. 11. ἐν αὐτῇ, in illam.

v. 13. ἄψηται, tangeret) Modestum petitem.

v. 14. ἠγανάκτησε, indignatus est) propter impedimentum amori suo a discipulis oblatum. — τοιούτων ἐστίν, talium est) talium, horum, est accipere regnum Dei. v. 15.

v. 15. ὅς ἐάν, quicumque) Id fecit ad redarguendum illum ipsum sensum, ex quo discipuli infantes volebant amovere. — δέξεται, acceperit) offertur enim. — ὡς παιδίον, sicut parvulus) accipit: accipit enim revera.

v. 16. καί, et) Plus fecit, quam rogatus erat v. 13.

***) v. 17. ἐκπορευομένῃ αὐτῷ, exeunte eo) ex domo. v. 10. — προσδραμών) Vulg. procurrrens: ut si legisset προσδραμών. Singulari certe studio impellebatur hic homo. Videtur intente expectasse. [Subitus ejusmodi incursus mox quandoque languescit. V. g. — γονυπετήςας, ad genua accidens) Magnum igitur habebat studium. — ποιῶσω, faciam) Parvuli non accipiunt faciendo. v. 15.

v. 18. εἶπεν, dixit) Respondet Dominus I. titulo singulari, quem ipsi dederat adolescens: II. quaestioni propositae. — τί με λέγεις ἀγαθόν; quid me dicis bonum?) Multa in Jesu erant extrinsecus, quam ob rem ignari non optime de illo existimarent. Joh. 1, 47. Matth. 11, 6. 19. Es. 53, 2. seqq. Atque ipse non in se requiescebat, sed se penitus ad Patrem referebat. Viatorem ac peregrinum agebat in mundo, et in eo statu, in quo Psalmi eum ut miserum et inopem describunt, contendebat ad aeternum illud bonum et gaudium, de quo hic juvenis quaerebat. Psalm. 16, 2. 5. seq. Bonum meum non est praeter te. Conf. Joh. 14, 28. 17, 5. Hebr. 5, 8. 9. 9, 12. Ipse se non norat secundum carnem: ut praedicat Augustinus l. 4. de doctr. Christ. c. 34. Etenim bonus ἀγαθός proprie beatum dicit. Adolescens apud Jesum quaerebat felicitatem, sensu minus puro. Hanc eum negat Jesus apud se esse inventurum. conf. Luc. 9, 57. seq. Veruntamen non dicit, Ego non sum bonus: sed, Quid me dicis bonum? quemadmodum Matth. 22, 43. non negat, se, Davidis filium, eundem esse Dominum Davidis. Deus est bonus: bonitas non est sine Deitate. In Jesu agnoscebat adolescens bonitatem quodammodo; alias non adisset ad illum: sed non plene agnoscebat; alias non recessisset. Multo minus agnoscebat Deitatem ejus. Quare Jesus titulum Bonitatis sine titulo Deitatis ab illo non accipit: (conf. quid, Luc. 6, 46.) vindicatque honorem Patris sui, cum quo unum est. Vid. Joh. 5, 19. Simul omniscientiae suae radium in cor adolescentis hujus immittit, ostenditque, eum nondum, de se, Jesu Christo, cognitionem habere tam excelso titulo, Ipsum alioqui decente, dignam. Quapropter non dicit, Nemo est bonus, nisi unus

*) v. 9. ὁ θεός — ἄνθρωπος, Deus — homo] Deus quicquid facit et ordinat, id ratum habere hominis est. Nefas est laudare, quae Ipse rejicit; quaeve culpatur Ipse, probare. V. g.

**) v. 10. πάλιν, iterum] Responsonem subsequentem Pharisaeis dederat Salvator Matth. 19, 9. at discipuli repetitā quaestione responsonis iterationem provocabant. V. g.

***) εὐλόγει αὐτά, benedicebat eis] ipso facto eis conferens, quae adultis mediante verbo praeibit. V. g.

Pater meus: sed, *Nemo est bonus, nisi unus, Deus*. Saepe Dominus verba sua ad captum interrogantium attemperavit. Joh. 4, 22. Sic dux bellicus, nobilis, homini, nobilem ignoranti, ducem noscenti, respondere potest: *Quid me vocas dominum gratiosum?* Bonitatem suam Jesus discipulis patefecit. Luc. 10, 23. Rom. 14, 16.

v. 19. *οἶδας, nosti*) Cur quaeris: *quid faciam?* — *μὴ ἀποσε-
ρήσης, ne defraudes*) per *concupiscentiam*. Ex. 20, 17. Idem ver-
bum, 1 Cor. 6, 8. not.

v. 20. *διδάσκαλε, Magister*) Nunc repetit homo nomen, sine epitheto. Et tamen Jesus amat illum.

v. 21. *ἐμβλέψας αὐτῷ ἡγάπησεν αὐτόν, intuitus illum amavit illum*) amavit intuitu et quodam quasi risu oculorum. *ἐν διὰ δυοῖν· amanter asperxit.* *) ut signum ei daret amoris in posterum, si sequeretur Jesum; et tristitiae illius occurreret. Oppositum, *συγνάσας tetrico vultu*, v. 22. Ideo potius lacrumarum mentio fit in vita Christi, quam risus, quia venerat, ut peccata nostra ferret. Comes tamen ejus et laetitia interdum ex vultu enituit, ut hoc loco, ad alliciendum juvenem, in limine sequelae Christi constitutum. conf. v. 16. Luc. 10, 20—24. 12, 32. Talis usus verbi hujus: *ἡγάπησαν αὐτόν ἐν τῷ ᾧ ματι αὐτῶν* Ps. 78, 36. *ἡγάπα αὐτόν τῷ συναναβῆναι*. 2 Par. 18, 2. item, verbi *ἔλεειν*, Jud. v. 22. — *ἐν, unum*) Antitheton: *haec omnia*. v. 20. [*Facilius homini et jucundius reddere negotium fidelis magister voluit*. V. g.] *Unum* hoc, est cor liberum a creaturis: venditio bonorum, documentum. Fere singulis unum quiddam, hoc illudve, deest: unoque defectu detinentur. — *σαυρόν, crucem*) paupertatis etc. sic, *cum persecutionibus*. v. 30.

**) v. 23. *περιβλεψάμενος, circumpiciens*) Saepe describitur vultus Christi, affectui conveniens, et affectibus auditorum attemperatus. v. 21. 27. — *πῶς, quomodo*) Propositio: Dives difficile salvatur. cujus subjectum v. 24. limitatur; praedicatum, amplificatur. Differunt in abstracto: fere conveniunt, in concreto. — *οἱ τὰ χρῆματα ἔχοντες, qui nummos habent*) Plerasque mundi opes habent pauci.

v. 24. *τέκνα, filii*) Haec appellatio ostendit, Jesum loqui cum misericordia, sed simul cum veritate; discipulisque libenter rem declarare. — *τὸς πεποιθότας, confisos*) elatos, quo minus pareant verbo Dei. c. 4, 49. Ps. 62, 11. 1 Tim. 6, 17. [*Eorum, qui divitias habent, haud multo major est numerus, ac eorum qui confidunt iis*. V. g.]

v. 26. *καὶ, et*) Particula admirandi.

v. 27. *πάντα, omnia*) Psalm. 62, 12. conf. ibi et hic, quae praecedunt.

v. 28. *ἤρξατο, coepit*) spe ex verbis Salvatoris concepta.

v. 29. *ἡ ἀδελφεῖς, aut fratres*) Quae relinquuntur, *disjunctive* enumerantur: quae retribuantur, copulative, v. seq. Vide praemii ubertatem, Domini bonitatem. — *ἐνεκεν ἐμοῦ, propter me*) in mundo dum sum. — *ἐνεκεν τῷ εὐαγγελίῳ, propter evangelium*) quo is praedicet nomen meum post ascensionem meam. Mundi causa multi multa relinquunt.

v. 30. *ἐὰν μὴ) quin*. — *καὶ πατέρας, καὶ μητέρας, et patres*,

*) Conf. hūc, quae contra Gerh. de Haas notavit cel. D. Ernesti in der theol. Bibl. T. I. p. 130. ss. E. B.

**) ὁ δὲ, ille vero] Beatissima conditio quam cito recusatur! V. g.

et matres) Vid. App. crit. Ed. II. ad h. l. Natura unum quisque patrem, unam matrem habet: sed per beneficia, multis gaudet sequens Christum. conf. Rom. 16, 13. Non additur, mulieres. id enim sonaret quiddam ab honestate remotum. — τέκνα, filios) 1 Cor. 4, 14—17. — μετὰ διωγμῶν, cum persecutionibus) Hoc additur ne discipuli sperarent felicitatem externam. Persecutiones non deerunt: sed eae non modo non oberunt, sed etiam proderunt, ad centuplum accipiendum, prohibentes interim, ne centupla illa hominem efferant. — αἰῶνι, seculo) non καιρῷ, tempore. — τῷ ἐρχομένῳ, veniente) Jam in adventu est illud seculum.

v. 31. ἔσονται πρῶτοι, erunt primi) Primi, Subjectum. Matth. 19, 30. not.

v. 32. ἐθαμβῶντο, horrebant) Ipsi nesciebant, quare. saepe aliquid, quod sub visum mentis aut oculi non cadit, alium sensum afficit Dan. 10, 7. horrebant, Jesu causa, praeerunt; timebant, sua, sequentium, causa. Hoc horrore et timore dstringebatur opinio ac spes rerum terrestrium: si non ex toto, ex. gr. apud Jacobum et Johannem, tamen ex parte. — ἤρξατο, coepit) Jam coeperat antea, c. 8, 31. sed nunc coepit uberius dicere. Atque hoc etiamnum erat initium.

v. 35. προσπορεύονται) una ambulant. — θέλωμεν, ποιήσης, volumus, facias) Sic v. seq. vultis, facere me. — ποιήσης ποιῆσαι δός, facias: facere: da) Arte in rogando utuntur. nam citius rogantur saepe et impetrantur, quae faciendo, quam quae dando constant.

v. 38. τὸ ποτήριον· τὸ βάπτισμα, poculum: baptisate) Poculum hoc bibere, arduum erat; (uti saepe ipsa mors bibendo sumitur:) Baptismus quoque apud Judacos res horrida erat, quum totum corpus flumine quamvis gelido mergeretur. Igitur utroque vocabulo denotatur passio Jesu: poculo, interna; quod idcirco praeponitur: baptismo, externa praecepue. passione distentus est: passione obiectus. Convenienter autem utrumque adhibetur: nam baptismum et poculum Christi participant, qui sacramenta sumunt, 1 Cor. 12, 13. magnamque cum passione et morte Christi nostraque connexionem habet et baptismus, Christi et noster, et S. Coena. — πίεθε· βαπτισθήσεσθε, bibetis: baptizabimini) Jacobus, gladio occisus, poculum bibit: postea Johannes, oleo fervente, ut ecclesiastica fert historia, baptizatus est. Oleum fervens cum baptismatis vocabulo congruit. poculum ipse Dominus in Gethsemane quoque passionem mortis dicit. Congruit, quod poculum baptismo praemittitur.

*) v. 42. δοκῶντες) qui putant, se imperare. Metonymia antecedentis pro consequente: id est, qui imperium strenue exercent. [Parum amplitudinis coram divina Majestate habent mundani principes. V. g.]

v. 44. πάντων, omnium) v. 43. vestrām. Epitasis.

**) v. 46. βαρτίμαιος, Bartimaeus) Proparoxytonon, ut ipsum τίμαιος. Timaeus videtur fuisse vir notus illo tempore Hierichunte: et Bartimaeus per caecitatem demum factus mendicus. — ὁ τυφλός,

*) v. 41. οἱ δέκα, decem] Alter ubi praerogativam quaerit, moleste fert alter, qui contentus per se fuisset. V. g.

**) v. 45. διακονῆσαι, ministraturus] Incomparabile hoc exemplum quem non rubore suffusum blande lucrifaciat? V. g.

caecus) Instar cognominis. Valde notus apostolorum tempore Bartimaeus. [*De cuius socio vid. not. ad Matth. 20, 30.*] — ὁδὸν, viam) In via hierosolymitana major facultas mendicandi.

v. 47. ὁ υἱὸς δαυὶδ, ἰησοῦ, *fili David, Jesu*) Vid. App. crit. Ed. II. ad h. l. Magna fides, quod caecus filium Davidis appellat, quem ei Nazoraeum praedicabat populus.

*) v. 49. θάρσει, *confide*) animo. — ἔγειραι, *surge*) corpore. elegans asyndeton. Non dubitabant, quin et posset juvare et vellet.

v. 50. ἀποβαλὼν, *abjiciens*) prae cupiditate et gaudio.

v. 52. ἐν τῇ ὁδῷ, *in via*) versus Hierusalem.

C A P U T XI.

v. 1. Εἰς βηθσαγὰν καὶ βηθανίαν, *in Bethphage et Bethaniam*) Vid. App. crit. Ed. II. ad h. l. *Bethania* jam erat a tergo, quum haec instituit Dominus: *Bethphage* erat antè oculos; itaque praepositur, non ordine geographico, sed potioris considerationis **): et Hierosolymis, ut apparet, duo conjunctissima loca sic solebant appellare, *Bethphage et Bethania*.

v. 2. κώμην, *pagum*) *Bethphage*. — ἐφ' ὃν ἔδειξ ***), *super quem nemo*) Non facile talis pullus uno tempore et loco reperiatur. hic igitur Domino reservatus. Integra sint oportet a miasmatis corporum peccaminosorum, quae Christo inserviant. Matth. 27, 60. Pullus rudis hunc tamen Sessorem ferebat.

v. 4. ἀμφοδὲν) *Ἀμφοδον, via, platea*.

v. 10. τὸ πατρὸς ἡμῶν δαυὶδ, *Patris nostri David*) Construe cum regnum. [*Nam verba ἐν ὀνόματι κυρίου e proximo per librariorum iterata esse, multi agnoscunt. Not. crit. Davidem patrem suum dicunt ut regem, gentis patrem. Veruntamen Davidis etiam posteros immixtos eis fuisse credas. Messiae Davidis thronus adjudicatus est. Luc. 1, 32. V. g.*]

v. 11. περιβλεψάμενος, *circumspiciens*) Visitatio. [*quam postridie insecuta est gravissima reprehensio. Si enim binis diebus expulsio iterata esset, minus commode verbo ἤρξατο Marcus uteretur v. 15. Sic Lucas aristas evulsas et manum sanatam duobus sabbatis, per Matthaeum et Marcum minus aperte distinctis, tribuit. Sic Matthaeus ea, quae in ficu contigerunt, simul proponit: Marcus biduo dividit. Sic Matthaeus et Marcus transformationem cum lunatico jungunt: Lucas (c. 9, 37.) lunaticum postridie Salvatoris transformationi sanatum perhibet. Harm. p. 447. s.] — πάντα, *omnia*) Quam sanctas habuit meditationes de sacrificiis, typisque propediem in Ipso implendis!*

v. 13. ἔχουσιν φύλλα, *habentem folia*) eoque fructus promittentem. — εἰ ἄρα, *num ergo*) Supersederi potest tota quaestione de generibus ficum arborum. Folia, quae erant, prae se ferebant copiam fructuum: ergo accessit Dominus, num inventurus esset aliquid ultra

*) ἐλέησόν με, *miserere mei*] Omnium haec precum medulla est. V. g.

**) In Vers. germ. Beng. plane omittitur *Bethphage*, quod congruit cum Appar. l. c. E. B.

***) Lectionem ἔγωγε ἔδειξ, quam non probandam censuerat margo Ed. maj., aequalem textui judicat Ed. 2., et comprobatur etiam Vers. germ. E. B.

folia. sed *nil nisi* folia invenit, non etiam *figus*. non enim erat tempus ficuum. Propior aspectus arboris ostendit, arborem hanc non esse talem, qualem folia singulariter promittebant: sed qualem ferebat commune tempus, quod non erat ficuum. (*Coll. c. 24, 32.*) tempus illud aut pertinet ad partem anni pauculis post aequinoctium vernum diebus; c. 13, 28. aut citra anni tempus notatur, id genus arbores tum non fuisse feraces. Itaque ficus quaelibet aut debebat ne folia quidem, aut etiam fructus habere. Aliae ficus, nec foliis nec fructibus vestitae, culpa carebant: haec ficus, foliis onusta, fructum, quem promittebat, tamen revera negabat. Ideo poenas dedit. — γὰρ, enim) Innuunt particula, quam ob causam et in arbore, quanquam foliis onusta, tamen fructum *demum quacsierit* Dominus, videlicet quia non erat tempus fructuum; et cur nil nisi folia in ea invenerit *). Clausula pertinet ad totam periodum declarandam, uti γὰρ enim c. 16, 4. not.

v. 14. ἀποκριθεὶς, respondens) arbori fructum neganti. — μηδεὶς, nemo) Quod Jesu Christo non servit, indignum est, quod ulli mortalium serviat. [Itaque in honorem Filii DEI devota est arbor. V. g.]

v. 15. ἤρξαντο, coepit) Debuerant [pridie] homines sapere, dum parcebat Dominus, et nutu monebat. v. 11.

v. 16. διὰ τῆ ἱερῆς, per templum) quasi per plateam.

v. 17. ἐδίδασκε, docuit) Poenam salubrem facit adjuncta doctrina. — πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, omnibus gentibus) Constr. cum domus precatationis. coll. accent. Es. 56, 7.

v. 18. καὶ, et) Mereant illum vel probarant, ut licitum aut quaestuosum: vel putarunt, sua potius eum opera tollendum fuisse. — ἐφοβήντο, timebant) Ideo technas quacerebant.

**) v. 22. ἔχετε, habete) tenete. — πιστὴν θεῷ, fidem) quam par est habere eos, qui Deum habent: fidem magnam, et sinceram, quae Deo credit, nullo extra Deum fundamento in rebus. sic, oratio Dei, ad Deum, in solitudine. Luc. 6, 12. sic benignitas Dei dicitur, quae orphanis, Dei solius respectu, praestatur. 2 Sam. 9, 3. coll. v. 1. Cedri Dei, arbores a manu humana non plantatae. Montes Dei, quos non tangit cultura hominum.

v. 25. καὶ ὄραν, et quum) Connexio: Orandum sine dubitatione et ira. 1 Tim. 2, 8. — στήκετε, statis) quum ipso situ corporis vos ad orandum composuistis, conf. Jer. 18, 20. Stare, est orantis eum fiducia: [Luc. 18, 11. 13.] primum jacere, eum deprecatione. στήχω, ab ἐσθλα, significat, sum is, qui ad standum me contuli. quae significatio etiam ceteris locis pulere convenit, ubi στήχω legitur. Stantes, terram, quam minima nostri parte, tangimus. quare aptus est precan-

*) Immaturos certe fructus inventum iri, credibile fuerat: qui quem in usum Domino cessuri fuissent, supervacaneum est quaerere. Monente fame fructus quaerere potuit, utut esum non desiderans. Immo vel immatura juvant aliquando, ubi fames urget. Et, qui aquam in vinum, pauculosque panes in convivium millenis hominibus sufficiens converterat, quanta Eum facilitate maturitatem fructui e vestigio conciliatum fuisse credas? Harm. p. 455.

**) v. 19. ὅτε ὥπ' ἐγένετο, facta vespere] Postremas Salvatoris ambulationes istas Marcus praecipue singulari evidentia descriptas dedit. Harm. p. 457.

tium habitus: in quo ascetae vetant *appodiare*. — ἀφίετε, remittite) *) Jesus fieri maledixit: fidelis fratri non debet maledicere.

**) v. 27. περιπατεῖντος, ambulante) ut in sua domo. — ἔρχονται, veniunt) Gravis et sollemnis haec erat interrogatio, facta a viris diversorum ordinum.

C A P U T XII.

v. 2. Τῷ καιρῷ, tempore) fructuum. Matth. 21, 34. — ἀπὸ, a) Pars fructuum colonis concessa. Particula conveniens primis servis, qui specimen fructuum essent apportaturi.

v. 4. ἐκεφαλαιώσαν, in capite male tractarunt) sic γναθῶν, γυῖν apud Hesiychium.

v. 6. ἔτι, adhuc) Constr. cum habens. — ἕνα — ἀγαπητόν, unum — dilectum) Haec duo non idem plane significant.

v. 10. ἐδέε, ne quidem) Adverbium ἐπιτακτικόν.

v. 12. ***) πρὸς) Sic πρὸς, Hebr. 1, 7. 11, 18.

v. 14. ἀλλ', sed) Veritas non stat cum respectu personarum.

v. 15. ἵνα ἴδω, ut videam) Salvator tum primum videtur tetigisse et spectasse denarium.

†) v. 19. ἔγραψεν, scripsit) Sadducaei quamvis sceptici agnovere, Moysen esse scriptorem legis. — ὅτι — ἵνα) Rara locutio. conf. c. 5, 23.

v. 22. ἑπτὰ, septem) Semen ne a septimo quidem relictum, auget speciem quaestionis.

v. 23. ὅταν ἀναστῶσι, quum resurgent) fratres et uxor.

v. 24. διὰ τοῦτο, propterea) Particula valde refutans: ipse sermo vester prodit errorem vestrum. Lat. atqui. Ps. 66, (65) 19.

v. 25. ἐκ νεκρῶν, ex mortuis) Τὸ ex novam sanctorum ex mortuorum statu resurgendum conditionem innuit, non resurrectionis universalitatem tollit.

v. 26. βιβλῷ, libro) Commemoratur h. l. volumen Moysi: Esajae, Luc. 3, 4. Prophetarum, Act. 7, 42. Psalmorum, Act. 1, 20. — μωσέως, Moysi) de quo vos v. 19. — ἐπὶ τῷ βάρῃ, in rubo) Formula citandae periochae, Rabbinis frequens ††). Sic Plinius, molybdaenam in plumbo dicendam, i. e. in capite de plumbo. Porro ὁ βάρτος est mensura, ὁ vel ἡ βάρτος, (ut ὁ vel ἡ θάμνος,) non dumus sterilis, sed frutetum laudabile, in Exodo certe. Illustre visum, Deut. 33, 16.

v. 27. ἐκ ἑστίν ὁ θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων) Haec media le-

*) Praecipuum ita impedimentum (v. 26.) fidae orationis tollitur. Peccatum nondum remissum omnia impedit. V. g.

**) v. 26. ἀφήσει, remittet] adeoque exaudire etiam recusabit. V. g.

***) ἔγνωσαν γὰρ, cognoscebant enim] conscientia testimonium praebente. V. g.

†) v. 17. τὰ τῷ θεῷ, quae Dei sunt] DEI sunt omnia, coelum et terra, omnes homines, ipseque adeo Caesar. Veruntamen sapientem circa bona sua distributionem fecit. Eo minus iis, quae Ipse sibi singulater reservavit, defraudandus est.

††) Conf. Michaëlis in der Einleitung etc. T. I. p. m. 87. E. B.

ctio *): unde *θεὸς* ante *νεκρῶν* iterarunt alii, alii post *ἀλλὰ* **). — *πολὺν*, *multum*) Antitheton, *non longe*. v. 34.

v. 28. *καλῶς*, *bene*) pulcere. Pulcritudo doctrinae Christi conspicua est saepe etiam iis, qui non capiunt omnia. Huc ref. v. 32. *καλῶς bene*.

v. 29. *πρώτη πασῶν ἐντολῇ*) Lectio media, versui 28. respondens. Editi, *πρώτη πασῶν τῶν ἐντολῶν*, et sic *Syr.* nec non mss. Graeci, quanquam, pro *πασῶν*, *πάντων* habent *Al. Byz. Gehl. Mosc. Wo.* 1. 2. et alii multi, quorum aliqui v. 28. *πασῶν* servant. *πάντων* per alliterationem ad *πρώτη* et *ἐντολῇ* exstitit, ut in eodem *Al. ἀπὸ πάντων τῶν ἐντολῶν* Lev. 4, 13. 27. Porro *ἐντολῇ*, non *τῶν ἐντολῶν*, habet *Al. Gehl.* cum multis mss. eundemque casum rectum defendunt *Goth. Lat.* — ***) *κύριος*, *Dominus*) Hoc fundamentum est primi praecepti, imo omnium. Subjectum: DOMINUS, Deus noster; Dominus, inquam, (Deus omnium): Praedicatum: Unus (Deus) est. conf. v. 32. ut nomen proprium *bis* positum significet *duas* magnas Jehovae revelationes, quarum altera populum Judaicum, altera etiam gentes complexa est. Conf. Ps. 72, 18. ubi nomen proprium semel, appellativum *bis* ponitur; *JEHOVAH Deus, Deus Israël* eo positu accentuum, qui occurrit etiam 1 Chron. 12, 18.: *Pax! pax tibi!* Ex hac unitate Dei fluit, ut totum ei uni nostrum amorem debeamus.

v. 30. *καρδίας*, *corde*) quod vivit et amat. — *ψυχῆς*, *anima*) quae fruitur et gustat. — *διανοίας*, *mente*) quae est perennis illa vis cogitando se agitans. *σύνεσις*, v. 33. Luc. 10, 27. — *ισχύος* — *διανοίας*. — *ισχύος*, *robore*) facultate exeunte per totum corpus.

v. 32. *καλῶς*, *pulcere*) Constr. cum *dicisti*: nam *in veritate* ponitur, uti Luc. 4, 25. — *εἷς ἐστίν, καὶ ἕκ ἐστιν ἄλλος πλὴν αὐτοῦ*, *unus est, et non est alius praeter ipsum*) *Unus est*, locutione absoluta, repetitur ex v. 29. id est ex Mose. Conf. Zach. 14, 9. Subjectum, *θεός*, *Deus*, subauditur, per insignem *εὐλάβειαν* sermonis. quanquam hoc ipsum vocabulum multi post *ἐστίν* inseruerunt. Vid. App. crit. Ed. II. ad h. l.

v. 33. *ὁλοκαυτωμάτων*, *holocaustis*) Nobilissima species sacrificiorum. — *θυσιῶν*, *victimis*) de quibus permulta praecepta agunt.

v. 34. *ὃ μακρὰν εἶ*, *non procul es*) *Procul ergo sunt*, qui *ἄν* intelligentiam non habent. [Tales erant v. gr. qui sacrificiis inhaerebant. V. g.] Si non procul es, intra: alias praestiterit, procul fuisse.

v. 36. *αὐτός*) *ipse*.

v. 37. *πολὺς*) *populus*, qui *multus* erat.

v. 38. *αὐτοῖς*, *illis*) praesertim discipulis. Luc. 20, 45. — †) *γραμματέων*, *scribis*) Elenchus apertus. — *θελόντων*, *volentibus*) *Velle*, saepe rem, per se indifferentem, malam facit: verbum autem, *volo*, saepe factum includit, sive bonum, Matth. 20, 14. sive malum, Gal. 4, 9. Estque hodiernum character falsorum Theologorum; capi splendore ha-

*) cui suffragatur margo Ed. 2., et Vers. germ., quanquam in Ed. maj. non probatae. E. B.

**) *ὑμεῖς ἔν, vos igitur*] vos Sadducei. Resurrectionis principale dogma est. V. g.

***) *ἄκσε, audi*] Etiam haec primi praecepti est particula. V. g.

†) *βλέπετε, cavete*] ne idem iudicium incurratis, v. 40. V. g.

bitus, primis partibus celebritatis, munerum et honorum, intercessio-
numque jactatione.

v. 40. οἱ κατεσθίοντες, comedentes) Constr. cum seq.

v. 41. ἐθεώρει, spectabat) Christus in hodierno quoque cultu
spectat omnes. — πολλοὶ πλούσιοι, multi divites) Florebat civitas.

v. 42. ἐλθῆσα, veniens) Hanc Jesus maxime spectabat. — δύο,
duos) quorum unum vidua retinere potuerat. [Nullo id praecepto
sancitum erat: sed animi consilium, quo movebatur, bonum fuit.
V. g.]

v. 43. προσκαλεσάμενος, advocans) de re magna. Specimen ju-
dicii olim exercendi, pro statu cordium. — τὰς μαθητὰς, discipulos)
qui viduae donum non tanti aestimarant. [Inde Amen praemittit κα-
θοογνώσης. V. g.] — πλεῖον, plus) non modo proportionem geometrica,
sed animo, quem spectabat Dominus. Si dives aliquis omnes suas fa-
cultates contulisset, factum extrinsecus fuisset majus, quatenus facilius
iterum acquiruntur numi duo, quam multi: sed animum tamen pauper-
culae non vicisset. [Omnes omnino mundi celebrationes laus ista, qua
misellam viduam Jesus affecit, mirum quantum superat. V. g.]

C A P U T XIII.

*) v. 3. Εἰς, in) montem. Murus templi versus montem oliva-
rum erat depressior: unde templum potuit commode introspecere. —
πέτρος κτλ., Petrus etc.) Jacobus et Petrus citius erant defuncturi:
et tamen ad eos quoque pertinet; magis tamen ad Johannem.

v. 4. ταῦτα, haec) quod ad templum attinet. — πάντα ταῦτα,
omnia haec) quod non modo ad templum, sed etiam ad reliqua
omnia, id est, ad universum attinet.

v. 5. ἤρξατο, coepit) Antea non erat multum locutus his de rebus.

v. 6. ἐγώ εἰμι, ego sum) Praedicatum subauditur: Christus
Matth. 24, 5. Hebr. אֲנִי הוּא Es. 43, 40.

v. 8. παραχαί, turbationes) in macrocosmo et microcosmo.

v. 9. δὲ, autem) Cetera nolite curare; v. 11. tantum vos ipsos
spectate. — παραδῶσθε, tradent) Ab hoc versu ad v. 13. parallela
sunt cum Matth. 10, 17. s. Ergo Marcus non est epitomator Matthaei.
— εἰς) Sermo concisus: in synagogas inter verbera agemini. Vid.
Glass. canon 2. de verbo. Vel potius εἰς pro ἐν, uti v. 16. Certe
mentio verberum cum synagogis cohaeret. Matth. 10, 17. 23, 34. —
αὐτοῖς, eis) Judaeis.

v. 10. καὶ εἰς, et in) Praedicatio evangelii adjuta est per ipsas
persecutiones. v. 9. 2 Tim. 4, 17. — πρῶτον, prius) quam finis ve-
niat. v. 7. [Hierosolyma quum vastaretur, jam collecta fuit ex gen-
tibus ecclesia. V. g.]

v. 11. μηδὲ μελετᾶτε, neque meditamini) Non modo nulla solli-
citudine, sed ne commentatione quidem opus est. — ἑαυτοῦ, id ipsum)
totum, sine timore. [Eo enim scopo suppeditatur vobis. V. g.]

v. 14. ὅπερ εἰς, ubi non oportet) Sermo ad hominem. Judaei
putabant, non oportere. Et non oportebat, quatenus locus erat san-

*) v. 1. λίθοι — οἰκοδομαὶ, lapides — aedificia] Ipsa aedificatio tum
temporis fervebat: itaque multi lapides hinc inde seorsum jacebant.
V. g.

ctus. sic, quae non oportet, 1 Tim. 5, 15. Conf. etiam Jer. 49, 12. [Ex isto loco urbem Romani invaserunt. V. g.]

v. 20. οὓς ἐξελέξατο, quos elegit) Vis orationis est. — ἐκολόβωσε, decurtavit) decreto.

v. 22. ἀποπλανᾶν, abducere) per errorem a via recta.

v. 24. ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις μετὰ τὴν θλίψιν ἐκείνην, in illis diebus post tribulationem illam) Post tribulationem illam erunt dies illi. Ergo alio spectat illam, alio illis. Illam respicit totum sermonem praecedentem: sed illis ad novissima prospicit, uti v. 32. Nam discipulorum quaestio, cui Dominus respondet, apud Marcum quoque, v. 4. implicite ad finem mundi pertinebat.

v. 25. ἔσονται ἐκπίπτοντες, erunt excidentibus) Metaph. a flore. Jac. 1, 11.

v. 26. μετὰ δυνάμεως πολλῆς καὶ δόξης, cum potentia multa et gloria) Adjectivum in medio. Tale zeugma frequens Marco, ut in medio aliquid ponat, cum praecedenti et subsequenti nectendum. vid. cap. 3, 26. 4, 24. 5, 40. 42. 6, 13. 7, 2. 21. 10, 7.

v. 27. ἀπ' ἄκρου) Est locutio concisa, hoc sensu: ab extremo coeli et terrae in oriente usque ad extremum coeli et terrae in occidente. [O beatam panegyrim; cui interesse quis non desideret? V. g.]

*) v. 32. εἰδὲ ὁ υἱὸς, neque filius) Hoc, a Matthaeo praetermissum, posuit Marcus, quod fideles jam confirmati facilius ferre possent **). Et anno XII aetatis et postea profecit Jesus sapientia; accessionesque, quas tum fecit, non habuerat prius. Id si illo non erat indignum, ne docenti quidem ei necesse erat unum jam tum scire arcanum Patri reservatum. Est autem accipiendum non absolute, (coll. Joh. 16, 15.) sed respectu humanae Christi naturae, abs qua tamen hoc loco, ubi climax est angelis cum etiam hominem praeferens, non denominatur; tum, respectu status exinanitionis, unde sermo alius mox post resurrectionem, Act. 1, 7. not. denique, supposita et humana natura et statu exinanitionis, respectu officii Christi: ut dicat, sine reservatione mentali, se nescire, quia non habuit in mandatis, ut diceret diem illum; deterreatque discipulos, ne scire postulent. Potuit apostolus unam rem pro diverso respectu et scire et non scire: Phil. 1, 25. not. quanto magis Christus? Admiranda est in motibus animae Christi varietas. Interdum habuit sensum excelsum, ut vix videretur meminisse, se esse Hominem in terris ambulantiem: interdum habuit sensum humilem, ut paene videri posset oblitus, se esse Dominum ex coelo. Et pro praesenti semper affectu solitus est eloqui; modo tanquam Is, qui cum Patre erat unum; modo rursum sic, quasi ea duntaxat conditione esset, qua sunt omnes homines sancti. Saepe haec duo mira varietate inter se temperantur. Hoc loco humillime loquitur, sensumque suae gloriae, quem sermo de iudicio afferebat, temperat. Dices: Cur appellatur h. l. *Filius*, non sumta denominatione a natura humana? Resp. In enunciatis de Salvatore, cum praedicato glorioso copulari solet subjectum demissum; Matth. 16, 28. Joh. 1, 52. 3, 13. cum praedicato

*) v. 30. ἡ γενεὰ, generatio] Anno 30 Acr. Dion. dicta sunt haec, et A. 70 evenerunt. Cf. ad Matth. 24, 34. Not. crit.

**) Praetermisit etiam Lucas: qui aliquot Marci loca, quibus Theophilus, illustris vir sed νεόφροντος, facile offensus fuisset, mitigasse videtur. Harm. p. 481.

demisso, subjectum gloriosum. Matth. 24; 3. 1 Cor. 2, 8. et h. l. est antitheton ad *Patrem*. — εἰ μὴ ὁ πατήρ, nisi Pater) Magna omniscientiae gloria. Conf. Act. 1, 7.

v. 34. *) τὴν ἐξουσίαν, potestatem) Hanc dedit servis conjunctim; ut patet ex antitheto, et unicuique. Magna potestas. Matth. 21, 33. — καὶ) etiam. — τῷ θυρωρῷ, janitori) qui etiam pro aliis vigilat, eosque excitare debet.

v. 35. γρηγορεῖτε, vigilate) Vigilantia, omnium officiorum fundamentum, non solum janitori, sed omnibus servis praecipitur. — μεσονυκτίῳ, media nocte) Matth. 25, 6.

v. 37. πᾶσι, omnibus) etiam posteris. **)

C A P U T XIV.

v. 1. Τὸ πάσχα, pascha) Hoc dicitur stricto sensu, uti v. 12. nam adduntur *azyma*. — μετὰ δύο ἡμέρας) Id erat *postridie*.

v. 3. πιεῖνῃς, verae) Gall. *veritable*. Plinius contra, *pseudonardum* memorat. Mediam syllabam in *πιεῖνῃς* producit Nonnus. *Pista* urbs Iudorum, in regione Cabul: qua ex regione pleraque aromata jam tum petebantur. vid. Lud. de Dieu in Act. p. 133. Sed ex nomine proprio potius formaretur *πισαῖος*.

***) v. 5. ἐπάνω τριακοσίων, supra trecentos) An accurate aestimare potuerint, dubitari potest. Locutio, adagio similis. [Ducentis certe denariis viri propemodum 5000 cibari potuerant: itaque multo pluris aestimandam fuisse Summam istam judicaveris. V. g.]

v. 7. τοὺς πτωχοὺς, pauperes) quos dicitis. — ὅταν, si) vultis, ut hic ostenditis. — δύνασθε, potestis) Nunquam ita egenus quisquam est, ut nil dare possit. — ἔχετε, habetis) sic praesentem. Non semper talis honos haberi mihi potest.

v. 8. ὃ, quod) Sermo concisus: i. e. quod habuit, impendit: et quod potuit, fecit. vel, quod habuit facere, fecit. αὐτῇ, haec, emphatice cohaeret cum ἔσχεν habuit. Tam pretiosum unguentum vix alius quispiam eorum, qui Jesum colebant, habuit. Divinitus designata est ad hoc faciendum. — προέλαβε, praeccepit) Non decebat, corpus Christi, corruptionis nescium, post mortem ungi: ideo prius unctum fuit.

v. 9. εἰς ὅλον, in totum) qua patet. — αὐτῇ, haec) Demonstrativum.

v. 11. ἐχάρησαν, gavisi sunt) gaudium conceperunt, idque testati sunt.

†) v. 13. ἀπαντήσῃ, occurret) Mirabile signum: 1) occursum eis hominem. 2) marem. 3) unum. 4) statim. 5) qui ferat vas. 6) idque fictile. 7) aquae. 8) in domum discipulis quaesitam. [Profunda humi-

*) ὡς ἄνθρωπος] Non cum Matth. 25, 14. sed cum c. 24, 45. parallelam esse hanc periocham, scite demonstravit D. Hauberus. *Harm.* p. 484.

**) ὑμῖν, vobis] Apostolis eorumque coaevis. V. g.

***) συντρίψασα, confringens] ne quid in vase remaneret; quod, si vitreum fuisset, in multas particulas dissiliisset. V. g.

†) v. 12. τὸ πάσχα ἔθνον, pascha mactabant] Judaei ad praescriptum legis, adeoque etiam discipuli, mactabant. V. g.

liatione agnum paschalem aequae ac vulgaris Israëlita comedit Christus: quapropter gloriam suam in eo parando exseruit. V. g.]

v. 14. πῦ ἐστὶ, ubi est) Praesupponitur, esse aliquod hospitium jam paratum, providente Domino.

v. 15. ἀνάγαιον μέγα, coenaculum magnum) Jesum apud alios urbis incolas egisse pascha antehac, probabile est: hoc autem pascha Ipse majori solennitate celebravit. — ἐστρωμένον, stratum) tapetibus. divina providentia gubernatus fuerat paterfamilias. Haec circumstantia magis illustrat omniscientiam Jesu, quam si lapidibus stratum fuisset. — ἐτοιμάσατε, parate) Neutrum. Luc. 9, 52.

v. 16. εἴρον, invenerunt) cum fidei suae confirmatione, admiratione et gaudio.

v. 19. εἰς καθεῖς) Sic Joh. 8, 9. et, ὁ δὲ καθεῖς Rom. 12, 5. ὁ καθεῖς δὲ τῶν φίλων, 3 Macc. 5, 31. Ex κατὰ (non καὶ εἶτα) et ex εἰς est καθεῖς, formae ὑδεῖς, μηδεῖς, nisi malis καθεῖς, ut a καθεῖς participio distinguatur. κατὰ, ut ἀνὰ, μετὰ, adverbiascit.

v. 20. ἐμβαπτόμενος, intingens) manu sua. haec vis medii verbi. participium imperfecti temporis, uti ὦν Joh. 9, 25. ἐρχόμενος 2 Joh. v. 7.

v. 22. ἄρτον, panem) Marcus non addit articulum. — μὲν, meum) Subaudi: quod datur pro vobis. ex v. 24.

v. 23. καὶ ἔπιον ἐξ αὐτοῦ πάντες, et biberunt ex illo omnes) Hoc verbis Domini interjectum argumento est, illud: Hoc est corpus meum: hic est sanguis meus, dictum esse, dum ederent, dum biberent. Unde evangelistae illud vel praemittunt, vel subnectunt. conf. not. ad Matth. 3, 7. Omnes biberunt, etiam Judas: quem quis dixerit medio convivio potuisse se subducere? [conf. v. 17. 18. 22.] [Quin et v. 31. sub voce omnes Judam etiamnum comprehendi existimes. Credibile est, eum cum Salvatore et discipulis torrentem Kidron trajecisse, atque exinde cohortem, in vicinia exspectantem, deduxisse. Harm. p. 528.]

v. 27. γέγραπται, scriptum est) Conf. Matth. 26, 31. not.

v. 30. σὺ, tu) Antitheton, non ego, v. 29. — ἢ δις, quam bis) Valde notabilis circumstantia, primo cantu Petrum se non collecturum esse. [Conf. not. ad Matth. 26, 34.]

v. 31. ἐκ περισσῆς μάλλον, ex abundanti magis) Conf. c. 7, 36. not. Petrus h. l. dixit potius de sua constantia, quam verbis Jesu credidit.

v. 33. ἐκθαμβεῖσθαι) Hesychius, ἔκθαμβος, ἐκπληκτος. Eustathio, θαμβεῖν, τὸ ἐπὶ θεῶ τινὸς ἐκπληκτεῖσθαι.

*) v. 36. ἄββᾶ ὁ πατήρ, Abba Pater) Marcus videtur interpretationis ergo, Pater, addidisse. nam Matthaeus c. 26, 39. 42. simpliciter a Jesu dictum ait, Pater mi: Lucas, Pater: c. 22, 42. In cruce

*) v. 35. παρῆλθῃ ἀπ' αὐτῆς ἡ ὥρα, transiret ab Ea hora] Hora, inquit. Norat Jesus, calicem cito exhaustum, passionem cito exantlatum iri; et quemadmodum antehac boni exitus certus fuerat: sic ne nunc quidem dubitandi locum habuit. Nullatenus vel Filii, seipsum — vel Parentis etiam, Filium pro nobis tradentis, amoris erga nos quidquam eâ eventus certitudine decedit. Angores tamen calix et hora incussit Jesu: quare sub voluntatis paternae atque possibilitatis conditione deprecatus est. Harm. p. 527.

dixit, *Eli Eli*. — *τι, quid*) Non id, inquit, agitur, *quid* ego velim, sed, *quid* tu.

v. 41. *καὶ ἔρχεται, et venit*) Praesupponitur tertius discessus, cum oratione. — *καθεύδετε, dormite*) Matth. 26, 45. not. — *ἀπέχει, sufficit*) suas jam peractas habet sopor vices: nunc alia res est. [*Et meam excitationem quamvis non curetis, quies tamen vestra turbatur*. V. g.]

v. 44. *σφαλῶς, caute*) Verebatur proditor, ne Jesus elabere-
tur. [*Itaque non jam de acquirendis 30 argenteis tantummodo cura-
bat, sed internecino in Jesum odio ferebatur miser*. V. g.]

v. 51. *σινδόνα, sindone*) Locuples igitur erat. Matth. 11, 8. — *ἐπὶ γυμνῷ, super nudo*) scil. corpore. Jam fortasse cubitum ierat. — *κρατοῦσιν,prehendunt*) Hic sequi non fuerat jussus. Discipulos nemo prehendebat: hunc prehendebant vel armati, vel alii. *)

v. 52. *γυμνὸς ἔφυγεν, nudus fugit*) fugit, nocte non illumi:
pudorem vicit timor, in magno periculo.

v. 53. *συνέρχονται αὐτῷ, conveniunt cum illo*) edicto ejus.

v. 54. *μετὰ τῶν ὑπηρετῶν, cum ministris*) Saepe facilius lap-
sus apud tales, qui minus timentur, quam inter proceres. — *θερ-
μαινόμενος, calefaciens se*) Saepe sub cura corporis negligitur anima.
— *φῶς, lucem*) Apte lux pro igni dicitur. ad lucem agnitus est
Petrus, qui alias tutior fuisset. v. 67.

v. 60. *ὅτι; τί; non? quid?*) Duae interrogationes.

v. 61. *εὐλογητῷ, Benedicti*) ברוך Benedicti Dei.

**) v. 65. *ἤρξαντο, coeperunt*) Novus gradus. — *ὑπηρέται, ministri*) qui ῥάβδους virgas habebant.

v. 66. *κάτω, infra*) Fuisse videntur ibi scalae.

v. 69. *ἡ παιδίσκη, ancilla*) eadem illa; vel altera, ut *rursus*
nectatur cum solo participio, *conspicata*. — *τοῖς παρεξηκόσιν, iis*
qui adstiterant) Dixit igitur animo jocandi, non nocendi. — [*Conf.*
not. ad Matth. 26, 69.] — *ἐξ αὐτῶν, ex illis*) Τὸ illis ostendit,
jam frequentissimum fuisse sermonem contra Jesum ejusque discipulos.

v. 72. *ἐπιβαλὼν ἑλάττει, contulit sese*) ad flendum, vel, ut Sta-
puleus interpretatur, *prorupit in fletum*. Commode Galli, *il se mit*
à pleurer. Theophr. charact. *περὶ λογοποιίας· εὐθὺς ἐρωτῆσαι —*
καὶ ἐπιβαλὼν ἐρωτᾶν. quo vide Casaubonum.

C A P U T XV.

v. 7. *Ἐν τῇ στάσει, in seditione*) Crimen Pilato suspectissimum,
Barabbam libenter punituro.

v. 8. *ἀναβοήσας*) *sublato clamore*. Huc refertur, *iterum cla-
maverunt*, v. 13. Olim *ἀναβὰς* legit Lat. vel etiam alii metaphra-
stae. Idque congruit cum Matth. 27, 17. *congregatis igitur illis*.
Certe et ad antistites, Jesum invidiose accusantes, se aggregavit, cap-
tivum quempiam deprecaturus, populus: et *adscensus* in praetorium,

*) Omissionem Subjecti, οἱ νεανίσκοι, margini Ed. maj. et Ed. 2. minus
probatam, probat Vers. germ. E. B.

**) v. 62. *ἐγὼ εἰμι, Ego sum*] Jesus, hostibus falsa testimonia contra
eum dicentibus, et discipulis veritatis confessioni sese subtrahentibus,
veritatem ipse professus est. V. g.

clamorque aliquis a populo susceptus est. Qui ἀναβοήσας ad subsequenda verba, ἀναβὰς ad antecedentia conferet, ex utrolibet alterum per alliterationem formari potuisse, sentiet. — αἰτεῖσθαι, *petere*) Subaudi e proximo: ποιεῖν, *ut faceret*. Saepe omittitur verbum ex commate sequenti repetendum. Joh. 5, 21. 6, 32. 35. 10, 35. 12, 25. 35. Rom. 5, 16. Phil. 2, 1. 2. Tit. 2, 2. not. Sic LXX. 2 Reg. 9, 27.: καί γε αὐτόν. (scil. πατάξατε) καὶ ἐπάταξεν αὐτόν. Conf. Glass. lib. 4. tract. 2. observ. 5 et 12 tota: et, si placet, quae notavimus olim ad Cic. ep. p. 143.

v. 9. τὸν βασιλέα τῶν Ἰουδαίων, *regem Judaeorum*) Mimesis.

v. 15. τὸ ἱκανὸν ποιῆσαι) *satisfacere*.

v. 16. αὐλῆς, *aulam*) Praemittitur vox graeca latinae synonymae, *praetorium*.

*) v. 21. ἐρχόμενον, *venientem*) vel ut paschati interesset, vel ut videret, quid Jesu fieret. — ἀπ' ἀγροῦ, *ab agro*) ubi fortasse domum habuerat. Felix, qui non interfuerit accusationi: sed eo ipso minus gratus Judaeis. — ἀλεξάνδρε καὶ ῥόφε, *Alexandri et Rufi*) Hi duo tum, cum Marcus scripsit, patre suo, quippe qui ab eis denominatur, notiores erant: illustres in discipulis: (vid. Rom. 16, 13. de Rufo, qui item ut matre sua notior ponitur, quam tamen Paulus Hierosolymis videtur matrem habuisse:) unde veritas rei gestae poterat cognosci.

v. 22. φέρουσιν, *ferunt*) non modo *ducunt*. — γολγοθᾶ) Genitivus.

v. 23. ἔκ ἔλαβε, *non sumpsit*) gustavit, non bibit. Matth. 27, 34. coll. c. 26, 29.

v. 24. σταυρώσαντες, *crucifigentes*) — τίς, τί, *quis, quid*) Vid. Bud. comm. 1549, 27.

v. 25. τρίτη, *tertia*) quam sequitur *sexta* et *nona* v. 33. Notantur ergo horae judaeicae. Utut est apud Marcum et Johannem et genus horae et numerus; unam eandemque uterque diei partem antemeridianam innuit. Neque est, cur numerum horarum crucis imminuere curemus. Ultra sex horas in cruce pependit Jesus. nam etiam *sex horae* a III ad IX, aequinoctio jam praeterito, aequalibus horis per se majores erant: solebant quippe diem, sive brevior esset sive longior in XII horas dividere: et inter finem eclipseos interque mortem Jesu multa intervenerunt. Sunt, qui hunc versum sic exponant: *Erat hora tertia, ex quo eum crucifixerant*: sed Marcus hoc sensu dixisset, *Erant horae tres*: et sic, praetermissa ipsius crucifixionis hora, diceret, quid tribus post horis factum esset; nam et sortitio et inscriptio celerior fuit. — καὶ) *Kaì* vel proprie valet *et*; ut Marcus innuat, primum milites affixisse Jesum cruci, deinde divisisse vestes ejus, tum erexisse crucem: vel habet potius vim relativam, ut hora praecise notetur, cui mentio crucifixionis et praemittitur et subjicitur. coll. Joh. 19, 14. conf. καὶ c. 2, 15. fin. — ἐσταύρωσαν) *exaltantes crucem*.

v. 28. καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη) Ex. 55, 12. LXX: καὶ ἐν τοῖς

*) v. 20. καὶ ἐξάγουν αὐτὸν, *et educunt eum*] Quid mysterii sub ea re lateat, quod optimus Salvator extra urbem eductus fuerit, nemo mortalium agnovisse, ne dicam aliis persuasisse existimandus est, nisi apostolica id sapientia nos edocuisset, Hebr. 13. 11—14. Harm. p. 539.

ἀνόμους ἐλογίσθη. Majorem vim μετὰ habet. cum maleficis numerari se passus est.

v. 29. ὦ, vah) Interjectio et acclamatio, admirandi vim habens, ut copiose docet Franc. Bernardinus Ferrarius lib. 3. de acclam. vet. c. 15. Hoc loco admirandi vim cum ironia habet.

v. 32. ὁ χριστός ὁ βασιλεὺς, *Christus rex*) Mimesis. τὸ *Christus* respicit actionem sub Caipha, τὸ *Rex* sub Pilato.

v. 34. ἐλωὶ) Hebr. עֲלֹוִי ut בְּרַחֲמֶיךָ βερεγγελλί, בְּרִי בָבִי, אֲבִישִׁי אֲבֵססָא, etc. Hiller. Onom. pag. 707. nam de עֲלֹוִי quidem Graece σαραὶ est, Gen. 17, 15. Matthaeus, ἡλὶ ἡλὶ. et sic psalterium hebraicum: Marcus, ἐλωὶ ἐλωὶ et sic psalterium syriacum, ut observat Joh. Gregorius. — εἰς τί, in quid) Vid. Matth. 27, 46. not.

v. 37. ἐξέπνευσε, *expiravit*) *Spirare* conducit corpori; *expirare*, spiritui.

*) v. 41. γαλιλαία, *Galilaea*) Hic magnam partem fuerat versatus: Hierosolyma venerat maxime temporibus festis.

v. 42. προσάββατον, *prosabbatum*) ubi initium erat requiescendi.

v. 43. ὁ ἀπὸ ἀριμαθαίας, *qui ab Arimathaea*) Articulus ostendit, hoc Josephi cognomen esse factum. Matthaeus articulum non ponit, quia ante Marcum scripsit. — εὐσχημων, *honestus*) et honore et dignitate conspicuus. — βουλευτῆς, *senator*) Hierosolymitanus. — τολμήσας, *ausus*) Laudabilis ausus. [non carens capitis periculo. V. g.] Joh. 19, 58. Asyndeton elegans et efficax. [Saepius talia audentibus melius, ac putasses, succedunt conatus. V. g.]

v. 44. ἐθαύμασεν, *miratus est*) Sane crux non eripuit vitam Jesu. [Longius quandoque vitam protraherant crucifixi. Pilatus crurifragium permiserat; sed Jesum ante crurifragium obiisse, per Josephum demum rescivit. V. g.] — πάλαι) Id de intervallo etiam breviori dici, ostendit Eustathius.

v. 45. γνῶς, *cognoscens*) Jesus vere mortuus. — ἐδοθήσατο, *donavit*) Corpus crucifixi fuerat in potestate judicis. [Corpus igitur, a corruptione immune servandum, obnoxium ethnico homini fuit. Mirum! Haut exiguum Josephus pecuniam numeraturus fuisse censendus est. V. g.]

C A P U T XVI.

v. 1. Ἠγόρασαν, *emerunt*) Pridie sabbati praepararunt aromata. Luc. 23, 56. 24, 1. Ergo utique tum etiam emerant. neque enim postridie sabbati tam mane emere poterant. Itaque διαγενομένην τῷ σαββάτῳ aut per hyperbaton necti debet cum veniunt, v. 2. aut sensus est: sabbato interim facto, scil. inter parasceven et primam sabbatorum. — ἀρώματα, *aromata*: — ἀλείψουσιν, *ungent*) Utrunque est synecdoche. Aromatis volebant corpus conspergere, unguentis *ungere*: vel aromata et unguenta contemperare.

v. 2. λίαν πρωὶ, *valde mane*. ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου, *orto sole*) Alterum pertinet ad Mariam Magdalenam, Joh. 20, 1. alterum ad ceteras.

*) v. 39. οὕτω κράζας, *ita clamans*] Non languore Christus extinctus est, sed liberrime vitam posuit. V. g.

v. 3. ἐκ, ex) Igitur valde munitum fuerat sepulcrum. Nesciebant tamen mulieres, id etiam obsignatum fuisse.

v. 4. γὰρ, enim) Innuit particula, cur et mulieres sollicitae fuerint, et cur lapidem majore vi devolvendum agnoverint.

v. 5. νεανίσκον, juvenem) Habitus angelos decens. Plerumque forma virili, eaque hic juvenili, apparuerunt. [Matth. 28, 2.] — ἐν τοῖς δεξιαῖς, in dextris) Minister ita est Domino suo ad manum, apte ministrans.

v. 7. ἀλλ' ὑπάγετε, sed abite) Antitheton: non est hic: illic videbitis. — καὶ τῷ πέτρῳ, et Petro) qui praeconium hoc deinde in actis et epistolis eximie fecit. [Quantam inde refrigerationem discipulo tristitid confecto contigisse existimes. V. g.]

v. 8. τρόμος, tremor) corporis. conf. 1 Cor. 2, 3. not. — ἡσυχασίς, stupor) animi.

v. 9. πρῶτ', mane) Constr. cum apparuit. coll. v. 12. Eo ipso tamen die surrexit Dominus, ante lucem.

v. 12. ἑτέρα, alia) Hic medius revelationis gradus inter nuncios et apparitionem manifestam: sicut binarius medius inter nunciam unicam et testes multos.

*) v. 13. ἀπήγγειλαν) renunciarunt. — ἐδὲ ἐκείνοις, ne illis quidem) Affirmat Lucas, c. 24, 34. Utrumque vere. Credebant; sed mox recurrebat suspicio et ipsa incredulitas. Fides exoriens, excepta prima laetitia, quae tamen quiddam insolens et ecstaticum habebat admixtum, non erat fides, collata ad fidem defaecatam, exsaturatam, apostolatui idoneam, quae secuta est. Luc. 24, 37. s. Joh. 20, 25. Matth. 28, 17.

v. 14. ὕστρον, ultimo) Ultima apparitionum non absolute, sed earum, quas Marcus describit. [et quae ipso resurrectionis die factae sunt. Addit enim Marcus: discumbentibus undecim; adeoque non de apparitione montana in Galilaea loquitur, quam ipse v. 7. brevissime tangit, et Matthaeus c. 28, 16. diserte commemorat. Harm. p. 604.] — ἀνακειμένοις, discumbentibus) quo tempore maxime exhilarantur homines adventu eorum, quos desiderabant. — αὐτοῖς, ipsis) simyl. — ὠνεῖδ' σε, exprobravit) Id praesupponit demonstrationem indubiam. [Salutaris pudefactio! V. g.] — καὶ σκληροκαρδίαν, et duritiem cordis) Fides et cor molle, conjuncta.

v. 15. κόσμον, mundum) Jesus Christus, Dominus omnium. — πάσῃ, omni) v. 20. Hoc sine limitatione dicitur. si non omnes homines omnium locorum et seculorum audire evangelium, primorum praeconum successores, et ii, quorum erat audire, non responderunt voluntati divinae. — κτίσει, creaturae) hominibus, primario, v. 16. reliquis creaturis, secundario. Sicut maledictio, ita benedictio patet. Creatio per Filium, fundamentum redemptionis et regni.

v. 16. πισεύσας, credens) evangelio. Respondent extrema primis. cap. 1, 15. — καὶ βαπτισθεῖς, et baptizatus) Quisquis credidit, baptismum suscepit. — σωθήσεται, salvabitur: κατακριθήσεται, condemnabitur) Utrunque est synecdoche. Justitiam et salutem habebit: condemnabitur et interibit. — ἀπισήσας, qui non credit) Qui non credebant, baptismum non suscipiebant. Privatio baptismi non dam-

*) εἰς ἀγρὸν, in agrum] Emauntem versus. V. g.

nat, nisi per *incredulitatem*. Circumcisionis neglectae poena expressius indicata. Gen. 17, 14.

v. 17. τοῖς πιστεύουσαι, *credentes*) ea ipsa fide, de qua v. 16. Conf. Hebr. 11, 33. etc. Non fuit habitus alius, quo salvatus est Paulus; alius, quo miracula edidit. Hodie quoque in omni fidei fides latentem habet vim miraculosam: omnis effectus precum revera miraculosus est, etiamsi non appareat: etsi in multis et propter ipsorum imbecillitatem et propter mundi indignitatem, non modo propter ecclesiam plantatam, quanquam prima miracula N. T. revera Domino Jesu nomen aeternum (coll. Es. 63, 12.) pepererunt, ea se hodie vix non exserit. Signa initio fuere adminicula fidei: nunc etiam sunt fidei objectum. Leonbergae, oppido Wirtenbergico, [A. C. 1644. Dom. XIII. p. Trin.] puella annorum 20. ita membris capta, ut fulcris vix spithameis reperet, dum Decanus [Raumeierus nomine] pro suggestu miraculosam vim nominis Jesu tractaret, repente erecta est. *) — ταῦτα, haec)

*) *Eaque res quum praesentibus Sereniss. t. t. Duce Eberhardo III. ejusque aulicis contigerit, documentis publicis omni exceptione majoribus ad posterum est translata. Quum vero plane aliter (ut nunc video) judicet cel. D. Ernesti, (Bibl. theol. noviss. T. II. p. 416.) et factum istud miraculi nomine indignam censeat: operae pretium fuerit, speciem facti, ab ipso Decano αὐτόντῃ in literas relatum, summam oculis subicere. Formata, ut ajunt, verba sunt haec: „Auf den XIII Sonntag „Trinit. Anno 1644 in Gegenwart des Durchleuchtigen Hochgeb. Fürsten und Herrn, Herrn Eberhard, Herzogen zu Würtemberg und „Teckh etc. auch Ihro Fürstl. Durchl. Geheimsten Räthen, Hof- und „Kammer-Junkern; sodann ganzer Stadt und Amts Gemeind zu Leonberg, hat sich in der Kirch daselbst, nach vollendeter Morgenpredigt und verrichtetem Sonntäglichen Gebet unter denen beeden „gesungenen Gesetzen: Sey Lob und Ehr mit hohem Preis etc. Sein „Reich zukomm, sein Will etc. nachfolgender denkwürdiger Casus „begeben. Eine ledige Tochter von 20 Jahren, Namens Catharina (deren vor 8 Jahren bey ausgestandener Krankheit und erman- „gelter Pflag beede Schenkel heftig zerschwollen, zuletzt also ver- „dorben und bey den Kniescheiben zusammengewachsen, dass sie „in dem Fortgehen sich der Händ bedienen, auf zweyen niedern „Krücklein, so sie in beyden Händen gehabt, einherkriechen, und „die zusammengekrümmte Füß hat hernachschleppen müssen,) ist „auf solchen ihren gewöhnlichen Krücklein mit den Händen auch „zur Predigt kommen, hat derselben mit andern Christen zugehört, „das Gebet verrichtet, und letztlich unter dem Gesang, wie oben „erwehnt, vor Angesicht der ganzen Gemeind, ihre in die 9 Jahr „lang verdorbene und zusammengebogene Füß angefangen auszu- „recken, auf dieselbe zu treten, und ohne männlichs Behelf wie- „der aufrecht zu wandeln; und weil ermeldte Tochter wegen nie- „derträchtigen Einherkriechens sich sehr abgekürzter Röcke, so „bloss auf die vierthalb Viertel einer Ellen lang gewesen, gebrau- „chen müssen, als hat sie denen nächst umgestandenen Weibspersonen zugerufen, von denenselben ein Unter-Rücklein erhalten, „damit sie ihre ausgereckte und wiederum auf die Geradigkeit ge- „stellte Füß bedeckt; hierüber auch nach gesprochenem Seegen mit „andern Leuten zur Kirchen hinaus gewandelt. Sie hat aber also- „bald wieder umgekehrt, ihre beyde Krücklein, durch deren Bey- „hülff sie mit den Händen zur Predigt kommen, zur Kirch hinein „getragen, und an den Ort gestellt, da sie pflegte ihrer Gewohn- „heit nach unter der Predigt zu sitzen, mit diesem Vermelden, sie*

Miracula appellantur hîc evidentissima et ab omni praestigiarum suspensione remotissima. — παρακολουθήσει, *subsequentur*) Verbum et fides praecedit signa. v. 20. ἐν τῷ ὀνόματί μου, *in nomine meo*) quod fideles invocant. — καινῶν, *novis*) iis, quas ipsi antea non novérant: vel etiam iis, quas nulla natio antea habuerat. 1 Cor. 12, 10. Nam Act. 2, 4. *linguae Parthorum, Medorum etc. aliae* dicuntur, non *novae*. "Ἐταί, *aliae* erant linguae prius usitatae, variarum nationum; at καινῶν, *novae* v. gr. Corinthi, quas alius loquebatur, alius interpretabatur, quamvis nemo adesset peregrina utens lingua: id quod erat quasi exercitium propheticum.

v. 18. θανάσιμον, *mortiferum*) Non commemoratur hîc resurrectio mortuorum: Jesus Christus plus praestitit, quam promisit. Sed

„wolte an dieser Stell ihre beyde Kricklein hinterlassen, zu immerwährendem Zeugniß, dass JESUS CHRISTUS, der himmlische Samariter (davon die Predigt gelautet) [*nemo scilicet Spiritum fidei regulis hermeneuticis alligaverit*,] sie auch in ihrem Elend angesehen, ihr Seufzen gnädig erhöhet, und mit seiner wunderthätigen göttlichen Hülff erfreuet habe. Worauf der Pfarrer und Specialis daselbstens mehrernannte Tochter in die Mitte der Kirchen geführt, selbige zum Lob und herzlichen Dank gegen GOTT ermahnet, auch öffentlich in Gegenwart fast voriger ganzen Gemeinde, so sich wieder zur Kirchen herein gedungen, den 103ten Psalmen, samt andern Lobsprüchen und H. Vater Unser ihr vorgesprochen; nachgehends dieselbe erinnert, den getreuen GOTT um diese fernere Gnad kindlich anzurufen, dass ER sie bey dieser erzeugten Wunderwohlthat aufrecht behalten, auch Geist und Kraft verleihen wolle, damit sie die übrige Tage ihres Lebens Ihme hiefür herzlich danken, und in wahrer Forcht GOTTes leben möge: in welchem allem sie kniend mit erhabenem Angesicht, fröhlichem Herzen, und doch Vergießung vieler Thränen nachgesprochen, auch nach Vollendung dessen im Nahmen der H. Dreyfaltigkeit wiederum aufgestanden, und mit der umstehenden Gemeinde zur Kirchen hinausgegangen, und in ihre gewöhnliche Behandlung auf geraden Füßsen gewandelt.“ *Haec qui rite perpenderit, eum nequaquam putem impetrare a se facile posse, ut rem non coram rudi plebecula, sed in conspectu numerosissimorum aequae ac amplissimorum testium divinitus gestam et pro extantiori Numinis opere agnitam, vulgaribus eventibus adnumeret, vel cum phaenomenis naturae, diversam plane rationem habentibus, comparare gestiat. Alia prorsus ratio est repentina meatuum in aere restitutio (cujus multa profecto exempla prostant) alia membrorum corporis per novem continuos annos miserabiliter contractorum subitanea relaxatio, divinae opis implorationem insecuta. Cujus admirandum effectum in tali casu qui negare sustinet, is eadem operâ forsam (quanquam contra mentem Opponentis citati) dixerit, non divina Salvatoris virtute, sed casu fortuito restitutos esse permultos, quorum Historia evangelica meminit. Equidem fateor me non videre, quid ad fidem miraculo faciendam desiderari ultra queat, si a modo dictis discesseris. Similem huic non fabulam, sed historiam liceat subjungere. Laringae Anno 1606. 26. Nov. natus est Josephus Jenisch, patre Augustano Ecclesiae Praesule, matre Memmingensi, ex nobili Kellerorum stirpe oriunda. Qui cum ab ipso partu lingua destitutus observaretur; intensissimis parentum atque domesticorum precibus divinitus impetratum est, ut annum aetatis primum necdum emensus familiares distincte compellare posset puerulus, ob id ipsum Ecclesiae ministerio dicatus, quo per 40 annos Böblingae et Münchingae defunctus, diem obiit 10. Apr. 1675. E. B.*

nec nisi Tabea per Petrum, Eutychus per Paulum resuscitati leguntur. nam Salvatore in gloriam ingresso optabilis est per fidem ex hoc mundo in alterum evolare, quam in hanc vitam redire.

v. 19. ὁ κύριος, *Dominus*) Magnifica et opportuna appellatio. v. 20. [c. 12, 36.] — μετὰ τὸ λαλῆσαι αὐτοῖς, *postquam eis locutus erat*) Mandatis eos instruxit, non solum ipso die resurrectionis, per Marcum tam copiose descripto, sed etiam per insequentes dies. [*Conf. not. ad Matth. 28, 19. s.*]

v. 20. πανταχῶ, *ubique*) v. 15. Quo tempore Marcus evangelium scripsit, jam tum apostoli exierant in omnem mundum: Rom. 10, 18. ideo praeter Petrum, Jacobum majorem, Johannem, Jacobum minorem, Judam, nullius apostoli, nisi Pauli, post Actorum caput II. vel XV. nos mentionem legimus in libris N. T. Ibi quisque maxime innotuit, ubi praedicavit. Nullius apostoli, solius Jesu Christi nomen in toto orbe celebratum est.

IN EVANGELIUM SECUNDUM LUCAM.

CAPUT I.

v. 1. Ἐπειδήπερ, *quandoquidem*) Dedicatio brevis, ad utrumque Lucae *) pertinens librum; sive prooemium, ex quo gravitas, simplicitas, candor elucet. — πολλοὶ ἐπεχείρησαν, *multi sunt conati*) Non notat Lucas Matthaeum et Johannem, qui fuerant inter *spectatores* rei ac *ministros* ipsos: ut non dicamus, Lucam et ante Johannem scripsisse, et Matthaei librum non vidisse videri. Unus superest Mar-

---

*) *Lucii* nomen et *Lucae* idem est, nisi quod prius istud, posterioris Diminutivum, familiarius aliquando sonat. *Lucii Cyrenaei* Act. 15, 1. inter prophetas atque doctores ecclesiae, quae *Antiochiae* tum florebat, mentio jam fit, adeoque brevi post Herodis obitum (c. 12, 25.) A. Aer. Dion. 44. consecutum. Inde, putem, est, quod Eusebius aliique ipsam *Antiochiam* patriam Lucae habuerunt. Paulus porro *Lucii* cujusdam inter consanguineos suos meminit, Rom. 16, 21. et *Lucam* cooperarium suum dicit et Medicum, dilectum, Philem. v. 24. Col. 4, 14. Jam, sive *Lucas* modo sit, sive etiam *Lucius*, hic ipse est, qui Apostolorum acta descripsit, ipsum Paulum Troade primum Philippas (Act. 16, 10.), deinde Philippis Troadem, quin Romam usque (c. 20, 6. — 28, 16. 2 Tim. 4, 11.) comitatus: quapropter saepissime primam pluralis numeri personam in narratione sua adhibet. Ceterum excitatus Lucae stilus, qui cum laetissimo Actorum argumento, executionem novi Testamenti complectentium, apprime convenit, ex multorum annorum consuetudine, quam cum Paulo Lucas coluit, nonnihil traxisse videtur. *Harm.* p. 35. sq.

cus: at Lucas dicit *multos*, idemque adhibet verbum media vi, *ἐπε-
χείρησαν conati sunt*, cui congruit particula *καθώς, sicut*, congruen-
tiam cum relatione spectatorum et ministrorum innuens a scriptoribus
vel quaesitam vel obtentam; et vocula *καμοὶ etiam mihi*, qua Lucas
multis illis se non tam opponit, quam aggregat, sic tamen, ut etiam-
num aliquid ad *ἀσφάλειαν* ac firmitudinem Theophilo conferat. Sig-
nificat igitur, si modo Marcum etiam spectavit, [*quod quidem si lo-
quendi formulas et narrationum ordinem invicem contuleris, vero
non est absimile.* Harm. p. 36.] complura Marco non dicta in promptu
sibi esse; ceteros vero scriptores, eum v. gr. qui *Evangelium secun-
dum Aegyptios* scripserit, minus facere ad *ἀσφάλειαν* ac firmitudinem.
— *ἀνατάξασθαι, adornare*) scripto, vel sermone catechetico. Hesy-
chius, *ἀνατάξασθαι, εὐτρεπίσασθαι.* — *τῶν πεπληρογορημένων)*
πληροφορία, quum homini tribuitur, notat *plenitudinem* cognitionis in
intellectu, vel appetitus in voluntate: quum rei tribuitur, notat plu-
rum vigorem. 2 Tim. 4, 17. Hebr. 6, 11. not. Talem vigorem *τὰ πράγ-
ματα, res* christianae, quas utroque libro describit Lucas, habebant,
dum fierent: et habebant eae solae; quare easdem hac periphrasi satis
designat. In conspectu mundi res gesta est. Act. 26, 26. — *ἐν ἡμῖν,*
in nobis) in ecclesia, maxime verò in doctoribus, iisque veteranis.

v. 2. *παρέδωκαν ἡμῖν, tradiderunt nobis*) mihi aliisque apostolo-
rum comitibus. — *ἀπ' ἀρχῆς, a principio*) Non a solo Paulo, *post
initium* converso, accepit Lucas. — *αὐτόπται καὶ ὑπηρέται*) *Ipsi vi-
derunt*, et, quod plus est, *ministrarunt*. Sic etiam Paulus erat *mi-
nister et testis*, Act. 26, 16. ipsaque Domini mater Maria. Act. 1, 14.
Tales testes erant multi, longaevis, summae auctoritatis. [v. gr. *duo-
decim apostoli, 70 discipuli, Maria Magdalena, aliique complures.*
V. g.] 1 Cor. 15, 6. Rom. 16, 7. Tales ipsi, et talium comites, libros
N. T. scripserunt: nulli dubitationi relictus est locus. — *τῷ λόγῳ,*
sermonis) Act. 10, 36. Hic unus sermo multos sermones complecti-
tur. v. 4.

v. 3. *ἑδοξε καμοὶ, visum est etiam mihi*) Sanctum prolubium,
evangelico homine dignum. — *παρηκολεθηκότι, consecuto*) Exquisi-
tum verbum: dicitur de eo, qui tantum non ipse interfuit omnibus
rebus, et ab iis, qui interfuere, didicit. v. gr. de Timotheo, 2 Tim.
3, 10. quem Paulus mox sub persecutiones, quas perpressus fuerat An-
tiochiae etc. secum duxit. Oppositum, *ἀπολέλειμμαι, res fugit me,*
non capio. Causa, cur Lucas se scribere posse ac debere statuerit.
Hic est, qui Act. 13, 1. vel certe ibidem c. 16, 10. evangelico jam mu-
nereungebatur. — *ἄνωθεν, superne*) a principio. v. 2. 5. [*Innuit
hac voculá, ea quae Marcus omisit, supplere se voluisse.* Harm.
p. 37.] Scriptura tradit origines, etiam evangelicas et ecclesiasticas.
— *πᾶσιν τοῖς πράγμασιν.* Omnia negotia illa subsecutus erat Lu-
cas *accurate.* — *καθεξῆς, deinceps*) *ἐξῆς, postea: καθεξῆς, dein-
ceps.* Ut omnia assecutus erat Lucas, *proximum* erat, ut describeret.
Et quidem *recentem* rei cognitae laetitiam sapit hoc prooemium. De-
scribit autem *ordine* (id quoque valet *καθεξῆς*) primum Acta Christi,
conceptionem, nativitatem, pueritiam, baptismum, benefacta, prae-
conium, passionem, resurrectionem, ascensionem: deinde Acta apo-
stolorum. Quod tamen ipsum non impedit, quo minus aliqua inter-
dum, temporibus disjuncta, coniungat. c. 1, 80. 3, 20. etc. — *κατα-
σε θεόφιλε, excellentissime Theophile*) Hic Theophilus erat Alexan-

driae, ut veteres testantur: (vid. *Ord. temp.* p. 225.) *Ed. II.* p. 196. et *Harm. Ev. Ed. II.* p. 80. et in ea urbe inprimis floruit *catechesis*. v. 4. Erat vir amplissimus, ut titulus a Luca ei datus ostendit. coll. Act. 23, 26. 24, 3. 26, 25. Idem titulus eidem Theophilo Act. 1, 1. non tribuitur, vel quod tum privatus erat, vel quod virtus ejus, et Lucae familiaritas creverat. Argumento autem est titulus, historiam evangelicam esse veram, et ab initio praestantissimis viris sese offerri passam esse. Sancta hominum illustrium exempla in his libris descripta Theophilum excitare poterant.

v. 4. *ἵνα, ut*) Scopus libri. [*qui apud Johannem in fine exstat*, c. 21, 24. *Harm.* p. 34.] — *ἐπιγνώσῃς, cognosceres*) Verbum compositum, emphaticum. — *κατεχηθήσῃς, institutus es*) ore aliorum. Catechesis etiam historiam sacram complectitur: Lucas agnoscit majorem suam auctoritatem, quam eorum, ex quibus antea audierat Theophilus.

*) v. 5. *ἔγνετο, fuit*) Sub praefationem Lucas ipsam exhibet Historiam Jesu Christi, ab ejus introitu in mundum, usque ad ascensionem in coelum. Hujus Historiae notandum

I. Initium: ubi

1. Johannis conceptio.	c. I.	5—25
2. ipsius Jesu conceptio.		26—56
3. Johannis nativitas et circumcisio: Zachariae hymnus: Johannis adolescentia.		57—80
4. Jesu Christi a) nativitas.	c. II.	1—20
b) Circumcisio et nomen.		21
c) repraesentatio.		22—38
d) patria et incrementum.		39. 40

II. Medium, cum esset annorum XII. et deinceps.

III. Cursus ipse.

1. Aditus: ubi describitur baptista: baptismus, tentatio.	c. III. 1. s. 21—s. IV.	1—13

2. Annus acceptus in Galilaea:

A. Nazaretæ propositus.	14—30
B. Re ipsa praestitus.	

(a. Capernaumi, et in illa regione. Hic notanda

(1. acta, ab adversariis non reprehensa: ubi Jesus	
1. potenter docet.	31. 32
2. obsessum liberat.	33—37
3. Petri socrum et multos aegrotos sanat.	38—41
4. ubique docet.	42—44
5. Petrum vocat, et item Jacobum et Johannem.	c. V. 1—11
6. Leprosum mundat.	12—16
2. acta, ab adversariis, paulatim gravius, reprehensa.	
Hic occurrit	
1. paralyticus.	17—26
2. vocatio Levi, et cibus cum publicanis et peccatoribus sumtus.	27—32
3. quaestio de jejuniis soluta.	33—39
4. spicae vulsae.	c. VI. 1—5
5. manus arida restituta, et hostium insidiae.	6—11
3. acta, quorum eventus apud varios varius erat:	
1. apud apostolos electos:	12—16

a b c

*) *τὴν ἀσφάλειαν, certitudinem*] Locum haec habet, ubi spurii nihil additur, necessarii nihil desideratur, atque justis omnia documentis comprobata sunt. V. g.

a	b	c
	2. apud alios auditores:	17. s. 20—49
	3. apud centurionem:	c. VII. 1—10
	4. apud discipulos Johannis, ubi	
	8 occasio, resuscitatio adolescentis in Nain,	11—18
	3 legatio,	18—23
	3 elenchus:	24—35
	5. apud Pharisaem Simonem et peccatricem amantis-	
	simam.	56—50
	6. apud familiares.	c. VIII. 1—3
	7. apud populum.	4—18
	8. apud matrem ac fratres.	19—21
β.	in mari,	22—26
	et trans mare.	27—59
γ.	cis mare, iterum:	
	1. Jairus et haemorrhousa.	40—56
	2. apostoli emissi.	c. IX. 1—6
	3. Herodis dubitatio.	7—9
	4. apostolorum relatio.	10
	5. populi studium: Domini benignitas: V millia saturati.	11—17
3.	Praeparatio ad passionem etc.	
	A. Recapitulatio doctrinae de persona I. C. Silentium im-	
	peratum: passio praedicta: sequela injuncta. 18. s. 21. 22. 25—27	
	B. Glorificatio in monte: lunatici sanatio: passio iterum prae-	
	dicta: humilitas et moderatio praecepta	
		28. s. 37. s. 45. s. 46. s. 49. s.
	C. Iter magnum Hierosolymitanum ad passionem etc. Hic	
	statui possunt intervalla XVIII.	
	I. SAMARITAE, inhospitales, tolerati.	51—57
	II. In via: comites inidonei repulsi: idonei compulsi.	57—62
	III. POSTEA, Nuncii LXX praemissi: et cum gaudio re-	
	cepti.	c. X. 1—24
	ET Legisperitus, Samaritae exemplo, amorem proximi	
	edoctus.	25—57
	IV. In pago quodam, Maria Marthae anteposita.	38—42
	V. In loco quodam, discipuli orare discunt.	c. XI. 1—15
	daemonium ejicitur; id factum de-	
	fenditur:	14—26
	mulieris acclamatio corrigitur.	27. 28
	populus signi avidus reprehenditur.	29—36
	VI. In domo quadam, pharisaei et scribae redarguuntur.	57. s. 45—54
	VII. Sermo habetur ad discipulos,	c. XII. 1—12
	ad interpellatorem,	13—21
	ad discipulos,	22—40
	ad Petrum,	41—53
	ad populum.	54—59
	VIII. Poenitentiae necessitas ostenditur.	c. XIII. 1—9
	In Synagoga, mulier sabbato sanatur, crescente Dei	
	regno.	10—21
	IX. In itinere declaratur paucitas salvandorum.	22—30
	X. Eo die, Herodes vulpes dicitur, Jerusalem redarguitur.	31—35
	XI. In domo pharisaei, hydropicus sabbato sanatur: c. XIV.	1—6
	docetur humilitas,	7—11
	vera hospitalitas,	12—14
	ratio magni convivii;	15—24
	abnegatio sui requiritur.	25—35
	XII. Gaudium super peccatoribus resipiscentibus defenditur.	
		c. XV. 1. s. 11. s.

a	c		
		Discipulis officium injungitur:	c. XVI. 1—13
		et Pharisaeorum avaritia irrisioque refutatur.	14—31
		Scandala caventur.	c. XVII. 1—4
		apostolorum fides augetur.	5—10
		XIII. In confiniis Samariae et Galilaeae X leprosos sanat:	11—19
		XIV. quaestioni de tempore adventus regni Dei respondet:	20—37
		orationem assiduum et demissam commendat.	
			c. XVIII. 1. s. 9—14
		XV. Parvulis benedicit:	15—17
		respondet diviti,	18—27
		et Petro.	28—30
		XVI. Passionem tertium praedicit.	31—34
		XVII. Prope Jericho, caecus sanatus.	35—45
		XVIII. In Jericho, Zacchaeo salus confertur:	c. XIX. 1—10
		de subita apparitione regni respondetur.	11—28
		4. Acta Hierosolymitana.	
		A. Priores dies magnae hebdomadis.	
		1. introitus regalis.	29—44
		2. templi	
		α. abusus castigatus.	45. 46
		β. usus restitutus,	47. 48
		et vindicatus.	c. XX. 1—8
		3. in templo sermones:	
		α. parabola de colonis,	9—19
		β. responsio de censu,	20—26
		et de resurrectione.	27—40
		γ. quaestio de Domino Davidis.	41—44
		δ. discipuli admoniti.	45—47
		ε. laudata viduae oblatio.	c. XXI. 1—4
		4. templi et urbis, et universi, finis praedictus.	
			5. s. 8. s. 25. s. 28. s.
		5. adversariorum et proditoris pactum.	c. XXII. 1—6
		B. Feria quinta.	
		a. Petri et Johannis curatio.	7—13
		b. coena et sermones.	14—23
		c. quis major?	24—30
		Petrus et ceteri discipuli admonentur.	31. s. 35—38
		d. in monte oliveti	
		1. orat Jesus Patrem, ab angelo corroboratur, et discipulos excitat.	39—46
		2. proditur; inepte defenditur contra irruentes: sancte se gerit.	47—53
		e. comprehensus in domum pontificis ducitur,	54
		Petrus cum abnegat, et plorat:	55—62
		Dominus illuditur.	63—65
		C. Feria sexta.	
		✠ passio et mors. Acta	
		1. in Synedrio etc.	66—71
		2. in praetorio.	c. XXIII. 1—5
		3. apud Herodem.	6—12
		4. iterum in praetorio.	13. s. 17—25
		5. in via.	26—32
		6. in Golgatha: ubi	
		a. crux ipsa: et deprecatio Jesu.	33. 34
		b. vestes divisae.	34 s.
		c. ludibria, et in his titulus crucis.	35—39
		d. latronum tamen unus conversus.	40—43
b	d		

c	d		
		e. portenta et mors Jesu.	44—46
		f. spectatores.	47—49
	⌌	sepultura.	50—53
	D.	parasceve et sabbatum.	54—56
	E.	Resurrectio, immotescit	
	α.	mulieribus:	c. XXIV. 1—12
	β.	duobus in agrum euntibus, et Simoni:	13—35
	γ.	ceteris quoque.	36. s. 44 s.
	F.	Apostolorum instructio: Domini ascensio: apostolorum alacritas.	46—53

— ἡρώδης, Herodis) Omnia liquido ponuntur: nomina, tempora, loca. [Falsorum prophetarum haud pauci, e. gr. Mahomed, ex improviso, sensim sensimque factiones nacti, seipsos postea et alios deciperunt: quare generis ratio aetatisque primae conditio ignota est in talibus, lubrica et fictitia. At Jesu Christi conceptio, nativitas, infantia, pueritia etc. documentis prorsus egregiis munitae sunt. Ab aeterno Deus ista praefinivit, et per antiquos prophetas indicavit, complementum deinceps irrefragabilium testium operâ confirmans. Harm. p. 59.] — τῆς ἰσδαίας, Judaeae) Theatrum rerum omnium. — ἱερεὺς, sacerdos) non summus sacerdos, sed classicus. — ἐξ ἐφημερίας ἀβιά· ex classe Abia) In XXIV. classes divisi erant sacerdotes: et classis Abia erat octava 1 Chron. 24, 10. ἐφημερία, usu LXX. virali, respondet hebraico מְשִׁמֶרֶת interdum etiam מְשִׁמֶרֶת. Quaelibet classis in suo ordine habebat functionem septidui, a sabbato ad sabbatum. [Colligere hinc fas est, Zachariam a 2 Sept. ad 9 Sept. functionem suam obiisse. Ord. temp. pag. 230. s. (Ed. II. p. 200. s.) et 2 Sept. eo anno apud gentem Israël. respondebat I Tisri, Ecce! ineunte anno, cum nuncio angelico Zachariae oblato, N. T. primordium cepit. V. g.]

v. 6. δίκαιοι, justi) Benignitas scripturae de justitia piorum loquentis non debet opponi dogmati de justificatione. — ἀμφότεροι, ambo) Deus organa electa producit ex parentibus piis. — ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, coram Deo) Gen. 17, 1. — ἐντολαῖς, praeceptis) moralibus. — δικαιώμασι) ceremonialibus. Hebr. 9, 1.

v. 7. καὶ, et) Non jam sperabant prolem, ex duplici causa: v. 18. 36. (conf. Rom. 4, 19.) et fortasse jam ne petebant quidem. — προβεβηκότες, propecti) Descriptio senectutis piorum jucunda, metam conspicientis beatam.

v. 8. ἐν τῇ τάξει τῆς ἐφημερίας αὐτοῦ, in ordine classis suae) De vestigio hujus loci chronologico egimus in Ordine temporum, pag. 230. [Ed. II. p. 200.] [Hebdomadibus 24. ephemeriae sacerdotum in orbem redibant: eaque vicissitudo ad vastationem templi usque vigeat. V. g.]

v. 9. ἔλαχε, sortem accepit) Functiones sacerdotum, sorte dividebantur *). — τοῦ θυμιάσαι, ut suffitum faceret) Ex. 30, 1. ss.

v. 10. πᾶν, omnis) Erat ergo dies sollemnis, et fortasse sabbatum, quo ingressus erat Zacharias. v. 22. 23.

*) Idque, ut monet S. R. D. Crusius Hypomn. P. I. p. 41. partim ordinis causa factum est, partim ad cavendas contentiones, coll. 1. Paral. 24, 4. 5. E. B.

v. 11. ἄγγελος, *angelus*) ejus nomen postea indicatum est Zachariae. v. 19.

v. 13. μὴ φοβῆ, *noli timere*) Primum alloquium coeleste in aurora N. T. per Lucam amoenissime descripta. Res hic proponitur suaviter: deinde per vias asperas et severas ducitur ad exitum suavissimum. Et sic postea Apocalypsis. — εἰσηκούσθη, *exaudita est*) Hoc est ad cor loqui. Act. 10, 4. — ἡ δέησίς σου, *preces tuae*) Prolem ergo petierat, pridem. [*neque ipse complementi jam expectationem amplius aluit.* V. g.] — ἰωάννην, *Johannem*) *Johannis* nomen praescriptum est; *Mariae* non praescriptum. — χαρήσονται, *gaudebunt*) v. 58. 66.

v. 15. ἔσαι, *erit*) filius ille. — Κυρίου, *Domino*) Innuitur Deus Pater. mox etiam de Spiritu S. et Filio Dei. Jam in prodromo Messiae amplius se pandit oeconomia S. Trinitatis. — καὶ οἶνον καὶ σίκερα ὃ μὴ πίνῃ, *et vinum et siceram ne bibat.* Sic quoque Jud. 13, 4. μὴ πίνῃς οἶνον καὶ σίκερα. *σίκερα* ab Hebr. שכר omnem potum a vino diversum, ac tamen inebriantem denotat, ut *succum dactyli, zythum* etc. Talis abstinencia Johanni, Simsonis etiam matri praecepta fuit. — καὶ, *et*) Similiter ebrietati plenitudo in spiritu opponitur Eph. 5, 18. — ἔκ, *ex*) Locutio concisa: id est, *in utero*, (v. 41. 44.) *et deinceps.*

v. 16. s. ἐπιστρέψει καὶ προελεύσεται, *convertet et praeibit*) Ad illud verbum mox refer *ad convertendum*; ad hoc, *ad parandum.* — Κύριον, *Dominum*) Christus, Deus. conf. vers. seq. coram eo — *Domino*: et vers. 76.

v. 17. αὐτός, *ipse*) Antitheton ad alios. v. 16. — ἐνώπιον, *ante conspectum*, proxime. — ἐπιστρέψαι κτλ. *ad convertendum* etc.) Sermo hoc loco, ut saepe in praedictionibus, est figuratus, concisus, et quasi poeticus, hoc sensu: Efficiet Johannes, ut parentes juxta atque liberi, inobedientes juxta atque justī, omnis aetatis et indolis homines, sint Domino parati. Non erat autem commodum dictu: convertet *inobedientes* et injustos juxta cum obedientibus et *justis*. nam justī non egent conversione. Ideo pro concreto abstractum dicitur: convertet *inobedientes* in sensu justorum, i. e. *inobsequentes* convertet sive reducet, ut ad justos, docilitate eorum et sapientia induta, se aggregent, et, quemadmodum justī prompti sunt, sic *inobedientes* fiant prompti Domino. — καρδίας, *corda*) *Cor*, sedes *conversionis, obedientiae, prudentiae.* — πατέρων ἐπὶ τέκνα, *patrum juxta cum liberis*) Malach. 3, 24. לב אבות על-בנים ולב בנים על אבות. LXX, καρδίαν πατρὸς πρὸς υἱὸν, καὶ καρδίαν ἀνθρώπου πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ. Locutio est instar proverbii, ad *multitudinem* (v. 16.) significandam. sic Gen. 32, 11. μητέρα ἐπὶ τέκνοις. sic plane, πατέρων ἐπὶ τέκνα. Ex. 20, 5. 34, 7. nec non, κνήμην ἐπὶ μηρόν, Jud. 15, 8. Vid. etiam על Amos 3, 15. Jud. 12, 1. et πρὸς, apud Siraciden mox citandum. Simul notata cogitari potest cura patrum pro salute liberorum, contra ac fit in fuga, Jer. 47, 3. ἃ ἐπέσρεψαν πατέρες, ἐφ' υἱοὺς αὐτῶν. — καὶ ἀπειθείς ἐν φρονήσει δικαίων, *et inobedientes in prudentia justorum*) Hoc ponitur pro eo, quod est apud Malachiam, *et cor liberorum super patres ipsorum.* Inobedientia, maxime *juvenile* vitium: patres, *prudentia* et *justitia* praecipue decet. *In prudentia*, inquit angelus, non *in prudentiam*. *Sensus* eorum, *qui justī sunt*, in conversione protinus induitur. —

ἐτοιμάσαι Κυρίῳ λαὸν κατεσκευασμένον, *ad parandum Domino populum instructum*) Asyndeton, *ad convertendum, ad parandum*. Parandus populus, ne Dominus populum, imparatum inveniens, majestate sua obterat. Malach. 3, 24. *Populus instructus*, Johanni populum *paranti* obtemperans, Domino *obediens*, non jam habens talia corda, quae describuntur Prov. 15, 7. כִּן לֹא כִסִּיִּים לִי LXX, καρδιαὶ ἀφρόνων οὐκ ἀσφαλεῖς. Notentur opposita, ἀφρόνων et φρονήσει et affinia כִּן ἐτοιμάσαι. De Elia Sir. 48, 11. καὶ ἐπιστρέψαι καρδίαν πατρὸς πρὸς υἱὸν, καὶ κατασῆσαι φυλὰς ἰακώβ. Minime proletarium esse Siracidae librum, convenientia ejus cum angeli sermone docet. Vid. etiam Matth. 23, 54. not.

v. 18. κατὰ τὴν γνώσομαι) Sic LXX, Gen. 15, 8. Rem ipsam tangit Zachariae quaestio, fidei defectu laborans: rem ipsam praesupponit *quomodo* a Maria propositum, cum fide. v. 34. 45.

v. 19. γαβριήλ, *Gabriel*) Ratio, cur Zacharias non debuisset diffidere, est auctoritas coelestis apparitoris. Nomen compositum ex גַּבְרִיֵּל et אֱלִיָּהוּ indicat summam legationis, de Filii Dei incarnatione. אֱלִיָּהוּ est גַּבְרִיֵּל. Gabriel apparuerat Danieli quoque. Idem angelus: idem negotium. — ὁ παρεστηκώς, *qui adstisti*) Septem angeli *stant* coram Deo, Ap. 8, 2. Unus ex his Gabriel *adstat* vel *stat* cum sex ceteris. — ἀπεσάλην, *missus sum*) v. 26. Hebr. 1, 14. — εὐαγγελίσασθαι, *ad evangelizandum*) Initium evangelii. c. 2, 10. 17. 3, 18: Marc. 1, 1.

v. 20. ἰδοὺ, *ecce*) q. d. *in hoc cognosces*. Signum poscenti datur congruum, quamvis non optatum. — σιωπῶν, *silens*) actu. — μὴ δυνάμενος λαλῆσαι, *non valens loqui*) privatione facultatis. conf. v. 64. *os et lingua*. Plerumque ii, quibus magna revelatio obtigit, aliquid naturae, sine noxa, amiserunt. Jacob luxatus, cui id non naevus erat, sed ornamentum: Zacharias mutus: Saul non cernens. Fuit haec Zachariae medicina simul, ne se propter praedictionem de filii sui magnitudine efferret. — ἄρχοι ἡς) Versum 64 confer cum v. 13. 63. [*Hic circumcisionis dies fuit, quo Johannes nomen suum adeptus est*. V. g.] — ἀνθ' ὧν, *quia*) Ergo proprie poena erat. — ἐκ ἐπίστευσας, *non credidisti*) Non credidit; ideo loqui non potuit. — πληρωθήσονται, *implebuntur*) Eventus maxime fidem facit. — εἰς τὸν καιρὸν αὐτῶν, *in tempus suum*) legitimum. conf. *tempus*, Rom. 9, 9. 2 Reg. 4, 16.

v. 22. λαλῆσαι, *loqui*) v. gr. ad dandam benedictionem. Zacharias, *mutus*, excludebatur tantisper ab actionibus sacerdotalibus. Praeludium legis ceremonialis finiendae, Christo veniente. — ἐπέγνωσαν, *cognoverunt*) Ipsam poenam Zachariae comitabatur beneficium. Sic omnes ad attendendum excitati sunt.

v. 23. εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, *in domum suam*) Locutio concisa, *urbe*, in qua Zacharias habitabat, subaudita. v. 39. Sic quoque v. 56. *Domus* Zachariae opponitur templo Domini. v. 9.

v. 24. ταύτας, *hos*) dies, de quibus v. 23. — περιέκρυβεν, *occultavit*) ut graviditas occuleretur: quo magis appareret postea repente graviditas. — λέγεσα, *dicens*) ad participes gaudii sui.

v. 25. ἔγωγε, *sic*) uti omnes post quinque menses videbant. — ἡμέραις, *diebus*) praefinitis. — ἐπεῖδεν) ἐπέβλεψεν, v. 48. ἐπεσκέψατο, v. 68. — τὸ ὄνειδος, *opprobrium*) cognomen sterilis. v. 36. — ἐν ἀνθρώποις, *in hominibus*) Vix hominum numero se ipsa habuerat ob sterilitatem.

v. 27. *πρὸς παρθένον, ad virginem*) Matth. 1, 23. — *μεμνησμένην, desponsatam*) divina gubernatione. Post annunciationem angelicam non fuisset conveniens Mariam demum desponsari. — *ἀνδρὶ, viro*) qui tutorem ageret et virginis et prolis. — *ἐξ οἴκου δαυὶδ· ex domo Davidis*) Constr. cum *Joseph*, c. 2, 4. Maria non exclusa.

v. 28. *εἰσελθὼν, ingressus*) vesperi, ut probabile est. coll. Dan. 9, 21. — *κεχαριτωμένη*) Eph. 1, 6. Vulg. *gratia plena*: passive, (ut Ov. *carmina plena favoris*;) quae gratiam invenit. v. 30. Non ut mater gratiae, sed ut filia gratiae appellatur, primo praesertim illo tempore. — *μετὰ σὺ*) tecum sit. conf. Matth. 1, 23. fin. et not. Paralellum: *χαῖρε, salve*. Indicativus praesupponitur, eique subscribitur hic optativus. Sic Jud. 6, 12. *Κύριος μετὰ σὺ*. — *σὺ tu*) Vocativus: uti Act. 4, 24. Chrys. de Sacerd. p. 322.

v. 29. *διεταράχθη, perturbata est*) Perturbatio ex ipsa apparitione (*videns*) exstitit. Ergo prius non videtur assueta fuisse apparitionibus. [Omnia b. Virgini, quae et praedicta ipsi sunt et consecuta postmodum, necopinanti evenerunt. Quodsi conceptio ejus, quae complurimum inter Romanenses traditio est, immaculata fuisset: tam vulgari loco seipsam habere, utut modestissima, vix potuisset. V. g.] — *ποταπὸς εἶη, qualis sit*) Ipsae formulae, *ave*, et *Domine tecum*, communes erant: sed ex singularibus ac novis titulis, quos angelus addebat, Maria intellexit, formulas, praesertim conjunctas, eminenti ac nova vi adhiberi. Sane talis salutationis exemplum nullum exstat aliud, in omnibus apparitionibus angelicis. Non solum admirata est Maria, sed etiam cogitabat, qualis esset, quid sibi vellet, quo tenderet haec salutatio.

v. 30. *εὗρες γὰρ χάριν, invenisti enim gratiam*) Hebr. *הָיָה חֵן* Sic Act. 7, 46. Hebr. 4, 16.

v. 31. *ἰδὲ, ecce*) Hoc sermone continetur summa evangelii: repetita v. 50. s. 68. s. c. 2, 10. s. 14. 30. s. Conf. sermo 2 Sam. 7, 8. ss.

v. 32. *ἴτος, hic*) Plane Messias describitur; uti v. 68. seqq. et cap. 2, 30. seq. — *μέγας, magnus*) Johannis magnitudinem v. 15. longe exsuperat *magnitudo* Jesu, hic descripta. [Vid. v. 33. et conf. Dan. 2, 35. Eph. 4, 10. V. g.] — *υἱὸς ὑψίστης κληθήσεται, filius Altissimi vocabitur*) Jesus, etiam praescindendo a natura divina, et ab unionem personali, ob singularem conceptionis et nativitatis rationem eminentissimo super angelos et homines omnes sensu est *Filius Altissimi*. — *τὸν θρόνον δαυὶδ τῷ πατρὶ αὐτοῦ, thronum David patris ipsius*) Patribus, Abrahamo imprimis, Christus, ut *Semen*; per Mosen prophetam, ut *propheta*; Davidi, regi, ut *rex*, promissus fuit. Igitur in Psalmis potius, quam antea, de regno Christi canitur. Etiam temporale regnum Israëlitis hereditario jure pertinuit ad Jesum Christum. Massecheth Sanhedrin cap. IV. *Jesum* ait קָרַב לְמַלְכוּתוֹ proximum regno.

v. 33. *οἶκον ἰακώβ, domum Jacobi*) Sub ea domo continentur gentes, uti v. gr. sub Rheni appellatione flumina in eum lapsa. sed tamen ipsa domus principaliter innuitur, hoc primo tempore, in sermone ad Israëlitidem. Sub haec initia progressus generatim designatur: spiritualis sensus latet. sic v. 68 ss. — *βασιλείας, regni*) repete, *super domum Jacob, in throno David*. Es. 9, 7. Quod nondum factum est, fiet.

v. 34. *πῶς, quomodo*) Hoc quomodo non violat fidem. v. 45. —

ἐ γινώσκω, non cognosco) Praesens, pro ipso conceptionis futurae momento. Non cognituram se esse virum, ex ipsius angeli sermone colligit. ἐπει quandoquidem, est categoricum. Intellexit Maria, promissionem hanc sibi dari, ut statim implendam, sine respectu conjugii sui consummandi. Cognoscere dicitur etiam mulier virum, Num. 34, 17. Jud. 14, 39,

v. 35. δύναμις ὑψίστη, Virtus Altissimi) Saepe junctim ponuntur haec nomina, Spiritus et Virtus: v. 17. at hoc loco Virtus Altissimi, per metonymiam, denotaverit Altissimum, cujus infinita Virtus est. Sic dicitur Virtus Domini nostri Jesu Christi, 1 Cor. 5, 4. Spiritus sancti superventus Mariam idoneam fecit ad suscipiendam inumbrationem virtutis Altissimi. — ἐπισκιιάσει σοι, inumbrabit te) Inumbratio haec denotat blandissimam et temperatissimam virtutis divinae operationem, qua effectum est, ut Ignis divinus Mariam non consumeret, sed foecundaret. conf. Marc. 9, 7. Ex. 33, 22. Ad דפד alludi, multi putant. Viri carnisve voluntatem huc adspirare non decuit. Ex Mariae substantia sumtum est, quicquid non solum ad σύλληψιν conceptionem, sed etiam ad nutrimentum sancti foetus cedebat. Idque consideratur vel antecederet ad momentum unionis actualis cum λόγῳ, vel in ipso actu statuque unionis. Antecedenter ad unionem, non secus atque ipsa mater, redimendum erat virtute lytri per Christum θεῶν θρόνον, praestandi, et sanctificatum est per Spiritum sanctum: atque ita locum habuit unio λόγου et carnis jam sanctae. Possum emere fundum: et ex fructibus fundi postmodum exculci solvere pretium pro ipso fundo, post culturam multo pretiosiore. Aream templi emit David paucis siclis: sed eadem, superstructo templo, facta est inaestimabilis. — διὸ καὶ, quapropter etiam) Ita satisfacit angelus quaestioni, quomodo? v. 34. — τὸ γεννώμενον *), quod gignitur) novo hoc modo et singulari. Vocabula abstracta, et neutro genere expressa, initiis illis valde congruunt v. 68. 71. 78. 2, 25. 30. 38. — ἅγιον, Sanctum) Hoc Tertullianus, Syrus, auctor sermonis contra omnes haereseis apud Athanasium, alique veteres, pro parte praedicati habent: Sanctum vocabitur, (et) Filius Dei. Confertissima certe est sententia: Est, quod gignatur: quod gignitur, sanctum erit: hoc sanctum vocabitur Filius Dei. Totum ex verbis angeli proxime praecedentibus inferitur, et quidem talj modo: Spiritus sanctus superveniet in te: quare, quod gignitur, erit Sanctum. Virtus Altissimi inumbrabit te: quare Sanctum illud vocabitur Filius Dei. Parallelus est versus 31. Filius tuus erit magnus, et Filius Altissimi vocabitur. In divinis magnitudo et sanctitas valde conveniunt. De hoc Sancto idem angelus est locutus Dan. 9, 24.

v. 36. καὶ ἰδὲ, et ecce) Credenti Mariae benignius signum ultro datur, quam Zachariae non credenti. — συγγενής, cognata) Inde etiam Johannes et Jesus erant cognati. — υἱὸν, filium) Elisabetae graviditas erat ignota inter homines, exceptis familiaribus: hinc vero

*) Voculas ἐκ σθ, ex te, participio huic subjunctas, pro Lectione non probanda declaraverat margo Ed. maj.; sed in Edit. 2. ad signum δ elevatas expressit Vers. germ., uncis tamen includens. Itaque iis adnumerandus Bengelius non erat in Bibl. theol. Tom. VIII. p. 106 qui voculas istas omiserint. E. B.

etiam tempus et prolis sexus divinis documentis indicatur Mariae, ad corroborandam Mariae fidem. Sed de prodromi munere nil dicitur: erat enim ex ejus matre auditura Maria.

v. 37. *πάν ῥῆμα, omne verbum*) De contradictoriis, an possint fieri, non est disputandum. nam non sunt *verbum*: nec, factum infectum, *verbum* est. nam non cadit in Deum poenitentia facti aut permissionis. Gen. 18, 14.: *μη̄ ἀδυνατεῖ παρὰ τῷ θεῷ ῥῆμα*;

v. 38. *γένοιτό μοι, fiat mihi*) Confer assensum Davidis, 2 Sam. 7, 25. 28. — *ἀπῆλθεν, abiit*) sicut antea introivit. v. 28.

v. 39. *ἀναστᾶσα, surgens*) Occasionem dederat angelus. v. 36. — *) *μετὰ σπυδῆς*) *Σπυδῆ* ejusque derivata et composita saepe apud LXX notant *ἡσυχία festinationem*. — *εἰς πόλιν ἰβδα, in urbem Juda*) Nomen urbis montanae sacerdotalis, Hebron, Jos. 24, 11. non ponit Lucas; tribus vero nomen, *Juda*, notanter ponit. Hic igitur conceptionem Jesu Christi factam esse, non temere existimaverimus. [*Congruit festinatio sanctae virginis modo notata*. Harm. p. 42] conf. Kohltreiff. in Jes. 30. de nativitate Christi in terra Canaan, p. 96. Tum excellentissimi motus fuere apud Elisabet et foetum ejus et apud Mariam: v. 41. 42. eximiique plane ponderis est particula *γάρ* enim, v. 44. rationem exprimens, cur hoc ipso temporis puncto Elisabet primum *Matrem Domini sui* proclaimet Mariam. Tanti sane momenti est conceptio, ut, si ea Nazaretæ facta esset, *Nazarenus* ex ea causa potius, quam ex habitatione parentum diceretur. Atqui haec habitatio pro unica illius cognominis causa allegatur. [c. 4, 16. 24.] Nunc Dominus et respectu matris et progenitorum, et respectu locorum, ubi conceptus aequè ac natus est, ex *Juda* est ortus.

v. 40. *ἡσπάσατο, salutavit*) Aliter salutant sancti, aliter profani. Nulla ratio capit, quantum moveat et quam efficax sit sanctorum voluntas, per fidem et amorem ex Deo petens, et in amicos capaces derivans.

v. 41. *καὶ ἐπλήθη, et impleta est*) Conjuncti motus embryonis et matris spirituales. v. 15.

v. 42. *ἀνεκώνησε φωνῇ μεγάλῃ*) Sic, *ἐκώνησε φωνῇ μεγάλῃ*, Act. 16, 28. Alii, *ἀνεβόησε φωνῇ μεγάλῃ*, et sic Matth. 27, 46. LXX. Gen. 27, 38. 1 Sam. 28, 12. Es. 36, 15. Ez. 11, 15. etc. Item 3 Macc. 5, 48. (51.) Hist. Sus. quater, Hist. Drac. v. 40. (41.) At *ἀναφωνεῖν* multo aliter adhibent, v. gr. de sonitu in cultu publico per Davidem adornato. — *καὶ εἶπεν, et dixit*) Post haec demum verba, quae, a Spiritu sancto profecta, salutationem Mariae protinus exceperunt, Maria, quid angelus sibi nunciasset, Elisabetæ retulit. — *εὐλογημένη, benedicta*) Ea verba, quae in salutatione angelica erant postrema, in salutatione Elisabet prima sunt. — *καὶ εὐλογημένος, et benedictus*) Hoc non addebatur v. 28. — *ὁ καρπός, fructus*) Vere mater Jesu fuit Maria.

v. 43. *ἡ μήτηρ, Mater*) Nova appellatio non potuit non intime commovere virginem matrem. *Mater*, inquit, *Domini mei*: non tamen, *Domina mea*. — *τῷ κυρίῳ μου, Domini mei*) Conf. c. 20, 42. Joh. 20, 28.

v. 44. *γάρ, enim*) Hoc videtur innuere, eodem puncto temporis et salisse foetum, et Mariam coepisse reapse esse matrem Domini. conf.

*) *ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, in diebus his*] sexti mensis, v. 26. 36. V. g.

nunc. v. 48. — ἐσκήρτισεν, salūt) Neque is saltus salutatorius, unicus fidei actus fuit: plenus fuit Spiritus sancti. v. 15.

v. 45. μακαρία, beata) Id patet ex contrario Zachariae exemplo. — πίσεύσασα, quae credidit) v. 38. — ὅτι ἔξαι) fore. — αὐτῇ, illi) Emphatice refertur ad quae credidit, positum pro tibi: uti c. 13, 34.

v. 46. εἶπε, dixit) ore, vel etiam scripto. Maria post Zachariam acceperat nuncium, et tamen prius jubilat: utriusque canticum et inter se et cum sermonibus angeli conferri potest, v. 28. ss. 13. ss. et alio respectu cum oratione Hannae, 1 Sam. 2, 1. seqq. et cum gratiarum actione Davidis, 2 Sam. 7, 18. ss. eadem de re: it. Ps. 34. Plane Mariae et Zachariae hymnus indolem N. T. spirat. Divinitusque ita gubernata est Maria, ut, etiamsi non omnia penitus intelligeret; (c. 2, 33. 50.) tamen verbis etiam profundissimo sensui aptis eloqueretur mysterium. Laudat Deum nomine suo, et foetus benedicti, et Israël. Initium hymni congruit cum Ps. 34, 8. LXX: ἀγαλλιάσομαι καὶ εὐφρανθήσομαι ἐπὶ τῷ ἐλέει σου ὅτι ἐπείδες ἐπὶ τὴν ταπείνωσίν μου.

v. 47. σωτήρι, Salvatore) Servatore. vid. ad Chrys. de sacerdot. p. 452. s. Vis nominis Jesu. v. 34. [Quae perdita fuerant, iis hac locutione se adnumerat Maria. Non ex se, sed ex Jesu suam ipsa salutem habuit. V. g.]

v. 48. ταπείνωσιν) conditionem humilem. Jac. 1, 10. עני LXX saepe, ταπεινώσις. Humilitas Mariam capacem fecit rerum tantarum, de quibus v. 32. s. — μακαρισί με, beatam praedicabunt me) conf. v. 45. c. 11, 27. s. — πᾶσαι αἱ γενεαί, omnes generationes) omnis posteritas.

v. 49. s. καὶ, et) Ille, cujus nomen sanctum est, et cujus misericordia etc. Nam haec tria incisa per et iteratum copulantur. Hebr. יְשׁוּעָה saepe reticetur. Demum versu 51. nova periocha incipit.

v. 50. εἰς γενεάς, in generationes) Quamvis diu videatur promissio tardare, tamen praestatur, et quidem in perpetuum. Eadem generationes Mariam dicunt beatam. v. 48.

v. 51. ἐποίησε κράτος — ἐξαπέστειλε κενὸς, fecit robur — emisit inanes) Haec omnia facere instituit Deus per Messiam, ejusque rei experimentum in se ipsa capiebat mater ejus. — ὑπερφάνους, superbos) visibiles et invisibiles.

v. 52. δυνάσας, dynastas) ut Saulum, Herodem.

v. 53. πεινῶντας ἐνέπλησεν ἀγαθῶν, esurientes implevit bonis) Ps. 107, 9. LXX: ψυχὴν πεινῶσαν ἐνέπλησεν ἀγαθῶν. Ejusdem Psalmi versui 10. respondet canticum etiam Zachariae v. 79. — ἐξαπέστειλε, emisit) cum viderentur esse proximi Deo.

v. 54. ἀντελάβετο, sublevavit) dum Messiam mittit. Idem verbum pro נָשָׂא 1 Reg. 9, 11. — παιδός, servi) Sic. v. 69. — μνησθῆναι eo quod recordatus est, vel, ut memorem se praestet. v. 72. Hab. 3, 2.

v. 55. ἐλάλησε, locutus est) cum jurejurando, ad Davidem praecipue. — πατέρας — ἕως αἰῶνος, patres — usque in seculum) Maria complectitur praeterita et futura. — τῷ) Constr. — μνησθῆναι ἐλέος τῷ Ἀβραάμ. Mich. 7, 20. LXX, δώσεις (εἰς) ἀλήθειαν τῷ Ἰακώβ, ἔλεον τῷ Ἀβραάμ, καθότι ὤμοσας τοῖς πατράσιν ὑμῶν κατὰ τὰς ἡμέρας τὰς ἐμπροσθεν. Ps. 98, 8. ἐμνήσθε τῷ ἐλέει αὐτοῦ τῷ Ἰακώβ. it. Ps. 119, 49. — ἕως, usque) Constr. cum semini.

v. 56. *τρῆς, tres*) Discessit ante partum Elisabetae. — *εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς, domum suam*) ex qua aliquanto post Bethlehemum ire iussa est. [*Huc itaque pertinent, quae Matthaeus c. 1, 18—24. ipsi narrationi de nativitate Christi inseruit. Harm. p. 42.*]

v. 58. *μετ' αὐτῆς, cum illa*) Sic cum, v. 72. c. 10, 37. not.

v. 59. *ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, nomine patris sui*) Non erat id moris apud Judaeos: sed hic singularis causa movebat familiares, quod Johannes sustineret totam posteritatem Zachariae.

v. 60. *εἶπεν, dixit*) ex revelatione. nam si ex Zacharia per literas didicisset, non opus fuisset, ex illo iterum quaeri v. 62.

v. 61. *συγγενεῖά σε, cognatione tua*) Familiae suae nomina putabant Elisabetam secuturam, si nomen vellet dare, a Zachariae nomine diversum. [*Etiam hac in re novi quid oportuit fieri. V. g.*]

v. 62. *ἐνένουν, innuebant*) Commodius est muto innuentes videre, quam loquentes audire, quibus non possit loquendo responderi. *surdum* etiam fuisse Zachariam, non est probabile. — *τὸ*) Articulus hic demonstrat.

v. 63. *πινακίδιον, tabellam*) Si reliquiae historiarum evangelicarum tam multae, atque ostendi solent, verae essent: non dubium est, quin hanc tabellam conservasset Providentia. — *ἔγραψε λίγων, scripsit dicens*) scripsit his verbis. v. 64. Conf. 2 Reg. 10, 1. 6. 2 Chron. 21, 12. — *ἰωάννης, Johannes*) Ultima scriptura V. T. desinit in *יהוה* i. e. *anathema*, Malach. 3, 24. Prima haec *scriptura* N. T. incipit a *gratia*. — *ἔστ, est*) Zacharias non tam jubet, quam jussum divinum indicat. — *ἐθαύμασαν, mirati sunt*) nominis in hac familia novitatem, et Zachariae atque Elisabetae, cum inter eos non intercessisset colloquium, in nomine consensum, non ex composito, sed ex revelatione, quae utrique obtigerat, oriundum.

v. 64. *αὐτοῦ, ejus*) Zachariae.

v. 65. *) *πάντα κτλ., omnia etc.*) quaecunque a v. 11. memorantur.

v. 66. *ἔθεντο, posuerunt*) Saluberrimum studium; ut nexus rerum observetur post longa intervalla in operibus divinis. c. 2, 18. s.

v. 67. *προφητεύσει, prophetavit*) de rebus proxime futuris. Dicta sunt haec per Zachariam aut ipso die circumcisionis, aut posteaquam res percubnerat.

v. 68. *ὅτι, quod*) Zacharias de Christo agit praecipue, v. 69; de Johanne quasi incidenter, v. 76. — *ἐπεσκέψατο κτλ., invisit etc.*) i. e. *invisit, ut faceret*. Idem verbum, v. 78.

**) v. 69. *κέρας, cornu*) Ps. 132, 17. Id significat copiam et robur regum. Articulus non item conveniebat primo illi tempori. Sic quoque v. 68. 71. 78. Postea uni Jesu Christo haec nomina apertius vindicavit res ipsa. — *σωτηρίας, Salutis*) Allusio ad nomen *Jesu*. coll. v. 71. 77. Johannes tantummodo dedit *notitiam salutis*; Dominus, *salutem* ipsam. — *δαυὶδ, David*) Ps. cit. v. eod. et. v. 6. — *παιδὸς, servus*. Ib. v. 40.

v. 70. *καθὼς ἐλάλησε, sicut locutus est*) Ubi Maria desiit v. 55.,

*) *φόβος, timor*] Deum haec res spirabat. V. g.

**) *λύτρωσιν, redemptionem*] Utut exoptatus Zachariae Johannes fuerit; primum tamen, praecipue et plenissime de Christo loquitur; de Johanne non nisi in transitu, v. 76. V. g.

ibi Zacharias nunc incipit. — *διὰ στόματος, per os*) Prophetare prophetis nullo labore constitit, ut a Deo susciperent, sed tantummodo, ut ad homines infensos proferrent. Tantummodo *os* debuerit accommodare; imo etiam *os* eis datum est. Luc. 21, 15. — *ἅγιον, sanctum*) Nullus propheta non fuit sanctus. 2 Petr. 4, 24. Hebr. 11, 32. s. — *ἀπ' αἰῶνος, a seculo*) Jam ab initio fuerunt prophetae.

v. 71. *σωτηρίαν, salutem*) subaudi, *inquam. cornu salutis* repetitur, brevius. — *μισούντων, odio habentium*) Beneficia spiritualia describit sermone adhuc cum phrasibus V. T. conveniente, de ope temporali.

v. 72. *ποιῆσαι*) *faciendo*. — *ἔλεος, misericordiam*) Misericordia et recordatio foederis idem est, quod *רחמים* *gratia et veritas*. — *μετὰ, cum*) Oppositum, *ex*. v. 74. — *τῶν πατέρων, patribus*) pridem defunctis. c. 20, 37. 38. — *μνησθῆναι, recordando*) Allusio ad nomen Zachariae.

v. 73. *ὄρκον, ὄν*) Id est, *ὄρκον, ὄν, juramenti, quod*. Pendet a *recordando*. — *τῷ δεῖναι*) Hinc pendet, *ῥυθιέντας λατρεύειν*, i. e. *δῶναι, ἵνα ῥυθιέντες λατρεύσωμεν*. Articulus indicat, infinitivum praecedentem *ποιῆσαι* declarari per hunc subsequentem, sic quoque v. 77. coll. anteced. itemque v. 79. et c. 2, 22. 24.

v. 74. *ἀφ' ὧς, sine timore*) Timor Hostium, non timor, isque filialis, ipsius Domini, tollitur. Hebr. 2, 15. — *λατρεύειν, ministrare*) Sacerdotium Novi testamenti.

v. 75. *ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ, in sanctitate et justitia*) Idem syntheton Eph. 4, 24. 1 Thess. 2, 10. *justitia* dicit convenientiam ad legem; *sanctitas*, ad naturam. — *πάσας*) *quovis die*. Hebr. 1. c.

v. 76. *καὶ, et*) Iis, quae hactenus cecinit Zacharias, nunc respondent, quae sequuntur: de gratia erga populum, v. 68. 77. de salute, v. 69. 77. de misericordia, v. 72. 78. — *παιδίον, puerule*) quantillus nunc es. Infantem non appellat nomine: loquitur, qua propheta, non qua parens.

v. 77. *γνώσιν — ἀφέσει, cognitionem — remissione*) Hebr. 8, 11. 12. Jer. 9, 23. — *ἐν, in*) Constr. cum *salutis*. — *ἀφέσει, remissione*) Fundamentum salutis.

v. 78. *διὰ, per*) Constr. cum *remissione*. — *ἔλεος, misericordiae*) Allusio ad nomen *Johannis*. — *) *ἀνατολή*) Sic LXX pro *צמח* Zach. 3, 8. 6, 12. Jer. 23, 5. etenim *צמח* quoque de ortu lucis dicitur. vid. Joh. Gregorii Observ. c. 18. Tomo VII Crit. col. 585, ubi copiosa est et excellens dissertatio. Metonymia abstracti: *Ortus*, i. e. *Sol oriens*. v. seq. Jes. 9, 1. Ap. 22, 16. — *ἐξ ὕψους, ex alto*) Id dicitur de Filio Dei, h. l. et de Spiritu sancto, c. 24, 49. Conf. Gal. 4, 4. 6. Sic, *ex coelo* 1 Cor. 15, 47.

v. 79. *ἐπιφάνει, ut appareret*) Iterum conf. Ps. 132, 17. — *τοῖς — καθημένοις, sedentibus*) Conf. Matth. 4, 15. not. ex Es. 1. c. — *σκότει καὶ σκιὰ θανάτου, tenebris et umbra mortis*) Conjuncta, ut, contra, *lux et vita*.

v. 80. *ἤϋξανε, crescebat*) corpore. — *ἐν ταῖς ἐρήμοις, in eremis*) Notantur hic partes eremi penitiores; Matth. 3, 1. *eremus exterior*. Mansit immunis ab affricu vitae communis et inquinatae. Pro-

*) *ἐπεσκέψατο ἡμᾶς, visitavit nos*] Prius fuit Salvator, quam naturam humanam assumeret. Incarnatio enim libera fuit visitatio. V. g.

dromus Christi, et Christus ipse, utriusque vitae, et primo quidem solitariae, deinde etiam publicae, et experientiam cepit et specimen dedit. — *ἕως, usque ad*) c. 3, 2. 3.

C A P U T II.

v. 1. *Καίσαρος, Caesare)* Tempus igitur erat, quo nasceretur Messias. addatur, *prima*, v. 2. — *οἰκουμενήν, orbem)* Totum igitur genus humanum necessitudine gaudet cum Jesu, qui eidem cum his multis catalogo inseri voluit. Per synecdochen sic appellatur mundus Romae subjectus: a quo Judaea non exemta.

v. 2. *πρώτη, prima)* respectu Judaeorum, qui antea citra censum tributa pependerant. — *ἡγεμονεύοντος; cum praeset)* Syriae P. Sulpicius Quirinus. Vid. *Ord. temp.* p. 233. [*Ed. II. p. 203.*] Late patet vis vocabulorum *ἡγεμὼν* et *ἡγεμονεύειν*. c. 3, 1. 21, 12. Matth. 2, 6. — *τῆς συρίας, Syriae)* Syriae appendix Judaea. tantopere imminutae potestatis erat Judaea. [*quae nunc Romanorum, ut Chaldaeorum prius, Persarum et Graecorum, imperio subjecta erat: attamen Juda peculiaris adhuc, a reliquis distincta, שבט tribus fuit, suisque etiamnum מנהקריב magistris gavisa est. Sic, quae Jacobus Gen. 49, 10. vaticinatus fuerat, completa sunt. V. g.*]

v. 3. *εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν, in suam urbem)* Videtur Josephus paulo ante reliquisse Bethlehemum.

v. 4. *οἶκος, domo)* Domus, totum, et familia, pars, hinc conjunguntur: quod domus Davidis eo tempore non multo latius pateret, quam familia ejusdem. [*Neque enim eo tempore, quo parentes Jesu Nazarethae Bethlehemum se contulerunt, et Bethlehemini natus est Ipse, alios ex familia Davidis ibidem habitasse reperias: quicquid vero posterorum Davidis in terra Israël degebat, id Bethlehemum tum temporis census causa commigrarat. Vel ob hanc rationem Jesus agnoscere debuit ut verus Messias, neque alius quisquam Eocum comparari hoc nomine potuit. Harm. p. 49.*]

v. 5. *ἀπογράψασθαι, ut describeretur)* ut profiteretur. Medium. — *γυναικὶ, οὐσῇ ἐγκύῳ, uxore, praegnante)* Hoc, capite I commemoratum, repetitur, quia in censu, in Romanorum commentariis, sic quoque referebatur.

v. 6. *ἐκεῖ, ibi)* Maria non videtur scisse, se vi prophetiae debere Bethlehemini parere: sed providentia coelestis omnia gubernavit, ut ita fieret.

v. 7. *) *πρωτότοκον, primogenitum)* Sic dicitur, ante quem nullus est natus, non qui ante alios. Magis absolute בכור hebraicum sonat. — *ἐσπαργάνωσεν, fasciis involvit)* *Ἐν σπαργάνοις ἀνετράφη, Salomo. Sap. 7, 4. itaque σπάργανα, fasciae, non sunt per se vile et lacerum quiddam. Reliqua cura, quae recens natis adhiberi solita erat, Ez. 16, 4. hinc non exprimitur. — ἐν τῇ φατνῇ, in praesepe)* v. 12. Locus hospitio hominum oppositus. Verisimile est, imitamenta quaedam praeseptis hujus, in gratiam peregrinorum, Bethlehemini postea esse facta, (ut passim montis Oliveti) quorum aliquod deinde habitum

*) *ἔτεκε, peperit)* O partum exoptatum, quo sublato nobis ipsis, quo minus nati essemus, optandum foret! Tu vero certum nativitatis illius fructum fac percipias. V. g.

fuerit pro ipso reclinati Jesuli loco. Praesepe Salvator pro cubili habuit: cunarum mobilium commoditate carebat parvulus nulla impatentia infectus. — ἐν τῷ καταλύματι, in diversorio) Etiam hodie rarus Christo in diversorii locus.

v. 8. χώρα, regione) in qua etiam David paverat. — φυλακὰς, custodias) alternatim.

v. 9. ἄγγελος, angelus) In omni humiliatione Christi, per decorem quandam protestationem cautum est gloriae ejus divinae. Hoc loco, per praeconium angeli: in circumcisione, per nomen Jesu: in purificatione, per testimonium Simeonis: in baptismo, per exceptionem Baptistae; in passione, modis longe plurimis.

v. 10. χαρὰν, gaudium) Expressa gaudii mentio hic fit, gaudendi causis nondum ita manifestis: resurrectionis nuncius non expresse hortatur ad gaudium, in causa manifesta. c. 24, 5. — ἔσαι, erit) etiam per relationem pastorum. — παντὶ τῷ λαῷ, omni populo) Angelus loquitur pastoribus Israëlitis, ut primo illi tempori conveniebat. conf. c. 1, 33. not. [Postea idem etiam gentibus ut contingeret, futurum erat, v. 32. At ipsos angelos ea res tum latuit. Eph. 3, 10. V. g.]

v. 11. ὑμῖν, vobis) pastoribus, Israëliti, generi humano. — χριστός, Christus) v. 26. Tam clarum indicium debuissent omnes memoria retinere, dum adolescebat Dominus. Non additur nomen *Jesus*, quod postea in circumcisione ei datum est v. 21.: sed ejus vis repraesentatur in *Salvator*. Et sic saepe in V. T. sub nomine *Salutis*. — Κύριος, Dominus) Argumentum gaudii. Magnifica appellatio. [Matth. 2, 6.] — ἐν πόλει, in urbe) Constr. cum *natus est*. Demonstratur in hoc locus, ut in *hodie* tempus. — δαυὶδ, David) Haec periphrasis remittit pastores ad prophetiam, quae tum implebatur.

v. 12. σημεῖον, signum) Ipse habitus humilis, signum erat fidelibus. — βρέφος, infantem) Non additur articulus.

v. 13. πλῆθος, multitudo) Articulus non additus. — στρατιᾶς, exercitus) Magnifica appellatio. Hic *exercitus* tamen *pacem* laudat.

v. 14. λεγόντων, dicentium) Totus hic hymnus est bimembris, habetque doxologian, sive gratulationem, rursus bimembrem, et hujus aetiologian: ut particula et non temere sic posita ostendit. Paraphrasis: *gloria in excelsissimis Deo* (sit), *et in terra pax* (sit)! cur? quoniam *in hominibus beneplacitum* (est.) Congruit Iren. 1, 3. c. 11. fol. 246 ed. Grab. Potest tamen secundum incisum propius cum primo cohaerere, quam cum tertio. ut in tertio sit asyndeton, uti Jer. 25, 18. 1 Sam. 3, 2. Vid. Nold. concord. part. 269. — δόξα, gloria) Mysterium redemptionis, ejusque fructus et finis summus. observandumque duplex est antitheton *in excelsissimis: in terra*. tum, *Deo: hominibus*. — ἐν ὑψίστοις, in excelsissimis) Ex incarnatione cientur laudes a nobilissimis creaturis Deo tributae. Non tamen dicunt: *in coelo*, ubi etiam angeli: sed, rara locutione, *in excelsissimis*, quo angeli non aspirant. Hebr. 1, 3. 4. Volunt, laudationem suam ad summa ascendere. — ἐπὶ) Observanda particulae differentia ab ἐν praecedente. — γῆς, terra) non modo in Judaea: nec jam modo in coelo. Latius patet *terra*, quam *homines*: nam *terra* etiam *angelorum* theatrum est. Coelicolae dicunt, *in terra*: terricolae, *in coelo*.) cap. 19, 38. — εὐρήνη, pax) v. 29. — ἀνθρώποις, hominibus) non modo in Judaeis. Antehac male audierant homines apud angelos: nunc hi quasi admirabundi paradoxon exclamant: *in hominibus beneplacitum!* — εὐδοκία,

beneplacitum) lubentia Dei nova erga totum nomen humanum, in Dilecto.

v. 15. οἱ ἄνθρωποι, *homines*) totum genus humanum quodammodo repraesentantes. coll. v. 14. *in hominibus*. antitheton, *angeli*. Homines ad Jesum veniebant: angeli officium faciebant eminus. — διέλθωμεν — ἕως, *transeamus — usque*) Hinc colligi potest, pastores domum suam habuisse non Bethlehemi, sed in loco aliquo, inter quem et inter Bethlehem regio, ubi vigilabant, media esset, in latitudine. v. 20. conf. *transire usque*, Act. 9, 38. Eo magis res innotescebat per eos. — τὸ γεγονός, *factum*) Rem jam factam esse, credunt ex indicio angelico.

v. 16. ἀνέῤῥον, *invenerunt*) ut nunciatum erat.

v. 17. διεγνώρισαν, *notum fecerunt*) etiam ante abitum. v. 20. [*Evangelistarum hi primi erant. — V. g.*]

v. 19. συντηρεῖ, *conservabat*) v. 51. Longo post tempore testari potuit. Act. 1, 14. — *) συμβάλλουσα, *conferens*) partes invicem considerans.

v. 20. ἤκουσαν, *audiverunt*) ex Maria. — καθὼς, *sicut*) Sermo et visus auditusque conveniebant. — ἐλαλήθη, *dictum est*) per angelos.

v. 21. περιτεμεῖν· ἐκλήθη, *ut circumciderent: vocatum est*) Non tam directe memoratur circumcisio, quam appellatio, quae divinitus erat jussa. — **) πρὸ τῆς, *antequam*) Exquisite hinc denotatur beneplacitum Patris in Christo. [atque innuitur simul, hunc infantem circumcissione per se non eguisse. V. g.] conf. Gal. 1, 15. — ἐν τῇ κοιλίᾳ, *in utero*) sc. *matris*. sic, ἐν κοιλίᾳ, absolute בְּבֶטֶן Jer. 1, 5.

v. 22. τῇ καθαρισμῷ Vid. App. crit. Ed. II. p. 174. Nunquam αὐτῶν ita ponitur, ut τὸ παιδίον subaudiatur, *et mater ejus*. Neque Ipse, neque mater ejus, purificatione egebat. Sunt qui αὐτῶν interpretentur *Judaeorum*: sed Lucas purificationem, ut divinum institutum, non ut morem Judaicum memorat. — τὸν νόμον μωσέως, *legem Moysi*) Altiori respectu mox dicitur *lex Domini*. — ἀνήγαγον, *adduxerunt*) Hoc proprie dicitur de adultiore, *ut introducere*, v. 27. Praeludium erat hoc futurarum itionum. — παραστήσαι, *ut sisterent*) Hoc mox declaratur v. 23. Hoc accedebat ad *purificationem*, quae fiebat super omni partu, non modo super primogenitis.

v. 23. πᾶν ἄρσεν διανοῖγον μήτραν, ἅγιον τῷ Κυρίῳ κληθήσεται) LXX, Ex. 13, 2.: ἁγιάσόν μοι κτλ. ib. v. 12.: ἀφορεῖς πᾶν διανοῖγον μήτραν τὰ ἄρσενικὰ τῷ Κυρίῳ.

v. 24. θυσίαν, *victimam*) pauperum. Lev. 12, 8. — ξεῦγος τρυγόνων ἢ δύο νεοσσὺς περιξερωῶν) LXX. l. c. δύο τρυγόνους ἢ δύο νεοσσὺς περιξερωῶν. Iidem tamen, ξεῦγος τρυγόνων κτλ. Lev. 5, 11.

v. 25. ἱερουσαλήμ, *Jerusalem*) Huic urbi primo quoque tempore ostensus est Salvator. — συμειὼν, *Simeon*) primus propheta, qui diceret, Christum venisse: et quo interprete Deus probavit hunc, qui sibi sistebatur, primogenitum. — δίκαιος, *justus*) in officiis. — εὐλαβής) Vulg. *timoratus*) in habitu animae erga Deum. — προσδεχόμε-

*) ταῦτα, *hos*] Sine dubio pastores etiam sermones angelicos retulerunt Mariae. V. g.

**) ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ, *ab angelo*] c. 1, 26. 51. V. g.

νος παράκλησεν τῷ Ἰσραὴλ, *exspectans consolationem Israël*) non solum, ut Jacobus, Gen. 49, 18. in tempora longa: sed ut jam adven- tantem, v. 38. Sensim brevior facta est exspectatio fidelium, ut nunc fit de adventu glorioso. — ἐπ' αὐτόν, *super ipsum*) ut prophetam. v. seq.

v. 26. ἦν, *erat*) dudum fortasse: quanquam senectus in Anna notatur, in Simeone non notatur. — μὴ ἰδεῖν — ἢ ἴδῃ, *non videre — quam videret*) Suave antitheton. — πρὶν ἢ, *antequam*) Eo autem viso, statim erat decessurus. v. 29. *secundum*. — τὸν χριστὸν Κυρίου, *Unctum Domini*) Sic, *Unctum Dei*, c: 9, 20. Is est, quem unxit Dominus, et prae quo nullum alterum pro Uncto agnoscit.

v. 27. ἐν τῷ εἰσαγαγεῖν, *cum introducerent*) Nam postea pere- gerunt sacrificium. v. 39. Id erat loco declarationis, quod non ex com- muni causa Jesus subiret legem purificationis.

v. 28. αὐτὸς, *ipse*) ultro. — ἐδέξατο, *suscepit*) motu divino, divinae benignitati respondens.

v. 29. νῦν, *nunc*) Simeon ex divina promissione duplex benefi- cium conjunctim acceptat: aspectum Salvatoris et beatum obitum. Multa veteres putarunt, quid Johannes post obitum nuntiavit mortuis: mirum, si de Simeone non similia commentati fuerint. — ἀπολύεις, *dimittis*) Idem verbum, Gen. 45. 2 Num. 20, 29. Tob. 3, 6. 16. (13.) — δεσποτα, *Domine*) Δεσπότης proprie *herum* dicit. Act. 4, 24. 2 Tim. 2, 21. Ap. 6, 10. — κατὰ τὸ ῥῆμα σου, *secundum verbum tuum*) Verbo promissi exacte respondet cantus Simeonis. Sunt enim parallela. *Christus Domini: Salus Domini. Videre: videre. Mors: missio*. — ἐν εἰρήνῃ, *in pace*) perfecta.

v. 30. εἶδον, *viderunt*) Etiam tenuere manus: sed Simeon verba aptat promissioni. v. 26. — τὸ σωτήριόν σου, *Salutare tuum*) Sic c. 3, 6. Conveniens sermo, in abstracto, περὶ τοῦ παιδίου, *de puerulo*, antequam perficeret opus salvandi: deinceps, *Salvator*, in concreto, dicitur, quem jam tum in ampliatione sic appellabant coelites. v. 41. Es. 49, 6. 9.: — τὴν διασπορὰν τοῦ ἸΣΡΑΗΛ ἐπιστρέψαι· ἰδοὺ δέδοκα σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς ΦΩΣ ΕΘΝΩΝ, τὸ εἶναι σε εἰς ΣΩΤΗΡΙAN ἕως ἑσχάτου τῆς γῆς. — λέγοντα τοῖς ἐν δεσμοῖς, ἐξέλ- θετε, καὶ τοῖς ἐν τῷ σκότει, *ΑΝΑΚΑΛΥΨΘΗΝΑΙ. *Salutare tuum*, i. e. Christum. hunc enim ipsum videbat jam tum Simeon: hunc etiam *lucem* et *gloriam* appellat.

v. 31. κατὰ πρόσωπον, *in facie*) Locus maxime conspicuus, ad lucem omnibus ostendendam, erat ipsum templum. — πάντων, *omnium*) non modo Judaeorum. — λαῶν, *populorum*) Innuitur, post- hac non unicum fore populum. coll. v. 32.

v. 32. Φῶς, *lucem*) Id stat in appositione cum *salutare*. — εἰς ἀποκάλυψιν) ut gentibus reveletur Deus et Christus, et ipsae sibi in luce ejus. — ἐθνῶν, *gentium*) Constr. cum *lucem*. *lux* gentium, re- velanda eisdem. Ap. 21, 23. s. — καὶ δόξαν, *et gloriam*) Constr. cum *lucem*, non subaudito *in*. *Lux* et *gloria* sive splendor sunt synonyma, sed ita, ut *gloria* quiddam majus sonet, et praerogativam Israël ex- primat, ob necessitudinem propriam cum hoc rege gloriae. — Ἰσραὴλ, *Israël*) Etiam post gentes Israël fruatur hac gloria.

v. 33. θαυμάζοντες, *mirantes*) Nam magis magisque intellige- bant, quam magnifica essent, quae de Jesu dicta essent, antequam na-

tus esset: et talia audiebant ex Simeone et aliis, quos non existimarent id adhuc scire.

v. 34. εὐλόγησεν, *benedixit*) בָּרַךְ *valedicens, cum benedictione, visa eorum admiratione pia.* — αὐτοῖς, *illis*) Josepho et Mariae: non Jesu ipsi. Hebr. 7, 7. — εἶπε, *dixit*) Admirationem laetam praedictio fidelis rerum adversarum excipit, et illius abusui medetur. — πρὸς μαριὰμ, *ad Mariam*) prae Josepho, cujus ultima mentio fit versu 51. not. [*quare ante annum Jesu trigesimum obüsse censendus est.* V. g.] — οὗτος, *Hic*) de quo talia dici miraris. — κεῖται *hic, qui in ulnis meis jacet; positus est, ut lapis pretiosus, in casum et resurrectionem.* Notabile est, haec non per angelum v. 10. s. c. 1, 30. s. esse praedicta, sed per hominem sanctum addita. Angeli duntaxat erat εὐαγγελίζεσθαι, *bonum nuncium afferre.* — καὶ ἀνάστασιν, *et resurrectionem*) Et non debet mere disjunctive accipi: coll. 2 Cor. 2, 15. nam multi eorum, qui cadunt, iidem etiam resurgunt. Rom. 11, 14. s. Ipse est *resurrectio*, ut ipse *signum.* — πολλῶν, *multorum*) v. 35. — σημεῖον ἀντιλεγόμενον, *signum, cui contradicatur*) Insigne oxymoron. *Signa* alias tollunt *contradictionem*: hoc erit obiectum *contradictionis*, quanquam per se signum est evidens fidei. Es. 55, 13. LXX. nam eo ipso, quia *lux* est, illustris et *insignis* est. Magnum erit spectaculum. *Contradictionem* credentium et non credentium mutuam, de Jesu: et non credentium, contra Jesum, et *cogitationes*, v. 35. inprimis refert Johannes, c. 5. seqq. Contradixere, verbis et re. Hebr. 12, 3. Non erat maturum, passionem, crucem, mortem expressius praedici. Ut primum Jesus in templo sistitur, adversa ei denunciantur. quum in templo postremum fuit, non dissimiles Simeoniticis sermones ipse habuit. Matth. 23, 37.

v. 35. καὶ σὺ δὲ αὐτῆς, *et tuam vero ipsius*) Antitheton ad *Hic.* — τὴν ψυχὴν, *animam*) Resp. ex cordibus. — ῥομφαία, *gladius*) ῥομφαία, majus ξίφος, quam μάχαιρα, et saepe tamen minus nocens. Innuitur dolor de contradictione mundi contra Jesum, vel etiam quaedam tentatio intestina, acutissima, sed perbrevis, apud Mariam, et salutaris denique. nam non omnia cepit sancta virgo. v. 35. 50. Transire potuit gladius v. gr. v. 48. fin. Marc. 3, 31. Joh. 19, 25. Quis putet, Mariam sine tentationibus internis consummatam esse? Summa ejus fides, per summa certamina vicit. [*Memoratis itaque jucundissimis hactenus rebus acerbi aliquid vel Benedictae inter mulieres indicatur. Omnibus videlicet suae sunt in castigatione partes.* V. g.] Veruntamen anima, non cor, spiritui opponitur, Hebr. 4, 12. Multorum corda cogitationibus conquassata sunt: Mariae duntaxat anima gladium est experta. Conf. phrases Ps. 42, 11. 73, 21. — ὅπως, *ut*) Consequens rerum adversissimarum. — ἂν) ἂν non παρέλκει. i. e. eo facto. — ἐκ πολλῶν, *ex multis*) Sic, multorum, v. 34. — διαλογισμοί) cogitationes, bonae, malae, ex cordibus bonis, malis: unde contradicatio provenit. Et fides et infidelitas est in corde, et per os exseritur. Rom. 10, 8. s. 21. 15, 5. 6. Act. 13, 46. 14, 2. 2 Cor. 4, 13. 6, 11. 2 Tim. 2, 12. s.

v. 36. Φανουὴλ, *Phanuel*) Pater Annae prae viro nominatur. adhuc notus erat, ut *expectans.* v. 38. — ἄσηρ, *Aser*) 2 Chron. 30, 11.

v. 37. ἑταῖρων, *annorum*) Anni totius aetatis, non solius viduitatis, Senes primi, post angelos, Christum natum celebrant: ut constet, Salutem per eum allatam esse vitae melioris. — ὀγδοήκοντα τεσσάρων,

octoginta quatuor) Itaque Anna fuerat annorum circiter viginti quatuor, quum *Jerusalem* in potestatem Romanorum, duce Pompejo, pervenerat. — *νηστίαις*, *jejunis*) etiam in senectute.

v. 38. *ἀνθωμολογεῖτο*) *vicissim*, pro beneficio divino, *confitebatur*. Hebraeo *הודו* respondet. — *) *πᾶσι*, *omnibus*) Erant igitur non pauci. Alii, quamvis Messiam venturum crederent, tamen *non expectabant*. — *ἐν*, *in*) qui erant Hierosolymis.

v. 40. *ἤξανε*, *crescebat*) corpore. incrementum infantis. v. 52. *proficiebat*, profectus pueri. ab anno I ad XII. a XII ad XXX. Etiam deinceps conf. c. 4, 1. 14. Mentio profectuum jungitur cum repraesentatione in templo, cum mansione paschali in templo, et cum baptismo. — *ἐκραταιεῖτο πνεύματι*, *corroborabatur spiritu*) prae Johanne, de quo non additur, *impletus sapientia*. c. 1, 80. Sapientia, summa dotum animae. De pietate Jesu parvuli vid. Ps. 22, 10. s. et concludere a minori ad majus ex Luc. 1, 15. 41. — *χάρις*) *favor* Dei erat erga illum. Postea *hominibus* innotuit. v. 52.

v. 41. *κατ' ἔτος*, *quotannis*) sine metu Archelai. [quo, post imperium novenne, submoto et in exilium acto tute Salvator Hierosolymam proficisci potuit. Harm. p. 58.]

v. 42. *ἑτῶν δώδεκα*, *annorum duodecim*) Hic aetatis gradus sine dubio in pueris piis praecipuum quiddam habet, ex benedicto exemplo Salvatoris, qui se temporibus aetatis humanae attemperavit. c. 3, 23. Ab eo tempore quotannis sine dubio venit ad Pascha. [Et specimen gloriae hoc loco editum, quod 30 annorum spatium, a nativitate ad baptismum Christi elapsum, in duas partes fere aequales dirimit, ea, quorum oblivio excusationem aliis tulisse videatur, quantum satis erat refricuit. Harm. p. 59.]

v. 43. **) *** *ἰησοῦς ὁ παῖς*, *Jesus puer*) Describitur ordine (*καθεξῆς*) a Luca, *Jesus fructus ventris*, c. 1, 42. *infans*, c. 2, 12. *puerulus*, v. 40. *puer*, h. l. *vir*, c. 24, 19. coll. Joh. 1, 30. Non statim plena statura, ut Protoplasti, apparuit: sed omnes aetatis gradus sanctificavit. Senectus cum non decebat. — *καὶ ἔκ ἔγνω*, *et non novit*) Jud. 14, 6. 9. [Poterat eis Jesus verbulo rem indicare: sed conveniebat, absentibus istis demonstrari sapientiam Ejus. Sic enim, non illis eam in acceptis referendam habere se ostendit, coll. v. 50. Non istos, sed seipsum regendo sibi sufficere, suamque subjectionem, v. 51. liberrimam esse, probatum dedit. V. g.]

v. 44. *νομίσαντες*, *putantes*) Hinc colligi potest, non multo aliter a parentibus observatum fuisse Jesum, atque a multis solent observari liberi, qui saepius ex oculis dimittuntur. — *ἡμέρας ὁδόν*) Sic LXX. *ὁδὸν ἡμέρας*. 1 Reg. 19, 4.

v. 46. *τρεις*, *tres*) Numerus mysticus. Totidem dies, mortuus, a discipulis pro amisso habitus est. c. 24, 21. Vid. *Ord. temp.* p. 234. — *ἐν τῷ ἱερῷ*, *in templo*) in partibus templi exterioribus. — *καθεζόμενον ἐν μέσῳ*, *sedentem in medio*) dignitatis causa, nec discentis, nec docentis habitu, sed conferentis. conf. v. 47. — *ἐπερωτῶντα*,

*) *περὶ αὐτοῦ*, *de illo*] Jesu scilicet, ut redemptore. V. g.

**) *τελειωσάντων*, *cum absolvissent*] Iis, quae trita sunt et communia, satiari non semper juvat. V. g.

*** *ὑπέμεινεν*, *remansit*] Die solis id contigisse, ex rationibus chronologicis augurari licet. Habes itaque diei dominicae postea celebrandae praeludium. Harm. p. 58.

interrogantem) *Quaestiones* proponebat, et *respondendo* solvebat. v. 47.

v. 48. *πρὸς αὐτὸν, ad eum*) Hoc, ineunte commate, *emphasin* habet. *Ad illum* non debebat sic dicere. — *ἡ μήτηρ, mater*) Non loquebatur Josephus: major erat necessitudo matris. — *εἶπε, dixit*) publice. — *τί, quid?* non, *quare?* quid nobis hac agendi ratione confecisti? — *ὁδυνώμενοι, dolentes*) Sane multa hoc triduo cor Mariae versavit. conf. v. 35.

v. 49. *εἶπε, dixit*) comiter, sine perturbatione ulla. — *τί, quid?*) Primum hoc exstat verbum Jesu: [*omnium actionum Ejus summam continens*. V. g.] cum quo conferri potest extremum, vel ante mortem, vel ante ascensionem, Act. 1, 7. 8. Non reprehendit, quod amiserint: sed quod quaesito opus esse putarint, innuitque, se neque amitti, neque alibi, atque in templo inveniri potuisse. — *ὅτι ἤδειτε, num non noveratis*) Scire debuerant, ex tot documentis. Scire, quod opus est, facit ad tranquillitatem. — *τοῖς*) Conf. Joh. 16, 32. *τὰ ἴδια*. — *τῷ πατρὶς μου, Patris mei*) cujus antiquius est jus in Jesum, quam Josephi et matris. [*et quem norat a tenera aetate, nulli parentum (rei intelligentia destitutorum scilicet) institutione usus*. V. g.] Eo ipso se templi Dominum declarat: declaravit postea etiam apertius. Joh. 2, 16. Matth. 21, 12. s. [*Et quem in primo sermone per Evangelistas notato, eundem etiam in postremo spectavit, Patrem, in manus Ejus tradens spiritum suum*. Harm. p. 59.] — *δεῖ, oportet*) Ita docet, se non laesisse obedientiam, et tamen quodammodo se emancipatum declarat, parentumque attentionem acuit. v. 51. — *εἶναι με, esse me*) Conf. Hebr. 3, 6.

v. 50. *ὃ συνῆκαν, non intellexerunt*) Ergo non ex illis hoc didicerat: neque ab aliis doctoribus, v. 47. s. Non multum antea, nec tamen nihil, de Patre locutus erat.

v. 51. *) *ὑποτασσόμενος, subjectus*) libere. Mirabilis subjectio ejus, cui omnia subjecta sunt. Etiam antea subjectus fuerat: sed nunc id commemoratur, quum videretur jam se potuisse eximere. Talis honor ne angelis quidem obtigit, qui parentibus Jesu. — *αὐτοῖς, illis*) Ab h. l. nulla Josephi mentio, ut credibile sit, Josephum brevi post esse mortuum, et Jesum sensisse incommoda orphanorum. vid. Marc. 6, 2. Joh. 2, 12. Mira de S. Joseph habet *Theol. du coeur* Part. I. p. 9. s. — *διετήρησι*) LXX, *διετήρησε τὸ ῥῆμα*. Gen. 37, 11.

v. 52. *προέκλυτε, proficiebat*) secundum humanam naturam, et humanae naturae sapientiam; idque revera, sed longe supra modum hominis communis. — *σοφία, sapientia*) in anima. — *ἡλικία, statura* corporis cum annis. Ergo justam proceritatem nactus est ac decoram. — *χάριτι, gratia*) favore, ex dotibus animae et corporis a *gratia* inprimis commendatur aetas tenerior. — *παρὰ θεῶν, apud Deum*) Joh. 8, 29. — *ἀνθρώποις, homines*) Facilius irascitur mundus viris, quam adolescentibus nondum in munere publico versantibus.

C A P U T III.

v. 1. *Ἐν ἔτει, in anno*) Epocha ecclesiae omnium maxima; Marc. 1, 1. (coll. 1 Reg. 6, 1. de epocha templi:) cum qua etiam annus Chri-

*) *εἰς ραζαρέν, Nazaretam*] Eo loco, in quo boni nihil residere suspicabantur homines, solus bonus jam homo versabatur. V. g.

sti trigesimus nectitur. v. 23. Hic quasi scena N. T. panditur. [*Aerae communis tum annus 27, ad auctumnum vergens, agebatur. Triennio ante initium istius aerae Christus natus fuit, et extinctus Herodes. V. g.*] Ne nativitatē quidem, aut mortis, resurrectionis, ascensionis Christi tempus tam praecise definitur. c. 2, 4. Fit autem denominatio non a consulibus Romanis, sed ab Imperatoribus. Solet Scriptura rerum magnarum epochas accurate definire: id de N. T. fit hoc uno loco; et vel ob hoc unum liber hic Lucae est necessaria pars scripturae N. T. Vid. *Ord. temp.* p. 219. seqq. [*Ed. II. p. 191. seqq.*] — καίσαρος, Caesaris) Ecclesia in republica est: ideo denominatur epocha ab imperio. [*Primus, ut Lucas numerat, annus Tiberii coepit cum mense Tisri ejus anni Judaici, in quo mortuus est Augustus. Eodem, quo Johannes, anno COEPIT Jesus, i. e. fecit initium actionis publicae. Not. crit.*] — καὶ, et) Ituraca et Trachonitis regio, trans Jordanem, duae tetrarchiae. — ἀβιληνῆς, Abilenes) ultra regionem Trachonitidem in septentrionem.

v. 2. ἐπὶ ἀρχιερέως, sub pontifice) Singularis numerus, Caipha non excluso. Act. 4, 6. Quemadmodum in genealogiis dici solet hebraice, filii, plurali numero, etiamsi unicus sequatur filius; quia saepe plures esse solent: filii Eliezer, Rehabia (unicus.) 1 Chron. 23, 17. etc. ita hic singulari numero dicitur pontifex, quamvis duo homines, Annas et Caiphas, nominantur: unde etiam ἀρχιερέων et Gothus habet et apud quosdam excuditur. namque unus esse pontifex debebat, et a plurali numero ipse abhorrebat auditus. — *) ἐπὶ, super) immediate. Eadem phrasis, Jer. 1, 4.

v. 3. ἰορδάνε, Jordanis) fluminis ad baptizandum apti. Regnum Dei in suo cursu se accommodat loco et tempori.

v. 4. ὡς, sicut) Poenitentia describitur v. 4. 5. remissio peccatorum innuitur v. 6. — ἐν βίβλῳ λόγον, in libro sermonum) Jesajae liber certis constat orationibus, quae cum conjunctae fuerint, nulla potuit intercidere. sic, liber psalmorum. c. 20, 42. — φωνῇ-τριβὺς αὐτοῦ-τὰ σκολιὰ-αὶ τραχεῖαι-καὶ ὄψεται κτλ.) Es. 40, 3. 4. 5. LXX. φωνῇ-τριβὺς τοῦ θεοῦ ἡμῶν-πάντα τὰ σκολιὰ-ἡ τραχεῖα εἰς πεδία-καὶ ὀφθήσεται ἡ δόξα Κυρίου, καὶ ὄψεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ θεοῦ, ὅτι Κύριος ἐλάλησε.

v. 5. γάραιξ, vallis) ubi est cavitas et vacuitas a justitia vera, ut apud publicanos et militantes. v. 12. 14. — ὄρος, mons) ubi tumor justitiae humanae, vel potestatis, ut apud Herodem. — βενός, σκολιὰ, τραχεῖαι, collis, obliqua, aspera) I. profundum, II. longum, III. latum, corrupta, rectitudini restituentur, et plana fient. — εἰς εὐθείαν, in rectam) Ὀδὸν, viam, subaudivere LXX. et sic mox, et asperae, sc. viae.

v. 6. καὶ) et sic. Hebr. et revelabitur gloria Domini, et videbunt omnis caro simul, Os Domini esse locutum. — ὄψεται, videbit) nulla jam inaequalitate umbram in via retinente, omnibus partibus expositis luci. — τὸ σωτήριον τοῦ θεοῦ, salutare Dei) i. e. Messiam. c. 2, 30.

v. 8. μὴ ἄρξῃσθε λέγειν, ne coeperitis dicere) Omnem excusationis etiam conatum praecidit.

*) ῥῆμα θεοῦ, sermo Dei] Hinc tanta muneris Johannei efficacia. V. g.

v. 10. *τί ἔν ποιήσομεν; quid ergo faciemus?*) Character est hic animae, quae convertitur. Act. 2, 37. 16, 30.

v. 11. *ὁ ἔχων, qui habet*) Populus avaritiae prae aliis vitiis capax. Ideo huic peccato contraria Johannes eis praecipit, de victu et amictu. Fructus intimae poenitentiae [quae, cum universali testimonio de Christo, hic supponitur. V. g.] in extimas vitae partes exit: v. 13. s. neque speciosis, sed civilibus et tamen bonis operibus constat. c. 10, 34. Matth. 25, 35. Jes. 58, 6. s. — *δύο χιτῶνας, duas tunicas*) Et sic de duplo aliarum rerum. — *μεταδόντω, impertito*) Liberalitas patet latius, quam ad obolos.

v. 12. *διδάσκαλε, magister*) Publicani majore ceteris reverentia utuntur.

v. 14. *στρατευόμενοι, militantes*) Ad hos a publicanis per gradationem venit. *μηδένα διασεύσητε*) neminem concutite, vi. — *μηδέ συκοφαντήσητε*) calumniis, quasi jure. LXX. Gen. 43, 17.

v. 15. *προσδοκῶντος, expectante*) Expectabant, ut indicia aut ab Johanne aut aliunde fierent. atqui Johannes Zachariae sacerdotis filius non erat ex tribu Juda, ex qua Messiam constabat esse oriendum. — *ὁ χριστός, Christus*) Non ita crassam adhuc ideam de Christo habebant. nam Johannes nil splendoris externi habebat, et tamen talia de eo cogitabant.

v. 16. *ἀπεκρίνατο, respondit*) interrogare cupientibus. conf. Act. 15, 25. *suspiciamini. — ἔρχεται*) Castellio vertit, *adventat*. — *ὁ ἰσχυρότερός μου, qui validior me est*) Valebat Johannes, v. 4. s. 10. s. cap. 1, 17. sed Christus multo plus. — *καὶ πυρὶ, et igne*) Ignis ille respectu fidelium denotat igneam vim Spiritus S. coll. Es. 4, 4. Et revera igne baptizati tinctique sunt. Act. 2, 3. 1, 5. Veruntamen non, ut Joh. 3, 5. aqua materialis, sic h. l. ignis materialis significatur; nam illic aqua ante Spiritum, sed h. l. Spiritus et ignis simul appellatur. Respectu impenitentium denotat ignem irae, v. 17. Significationem ignis pariter duplicatam vid. Marc. 9, 49. cum anteced.

v. 18. s. *παρακαλῶν, hortans*) Johannis functio, *hortari, evangelizare; arguere, praedicare*. v. 3. 19. — *εὐηγγελίετο, evangelizabat*) uti v. 16.

v. 19. *) *καὶ περὶ πάντων, et de omnibus*) Non satisfacit officio, qui una tantum de re peccatores, etiam reges, reprehendit.

v. 20. *προσέθηκε, addidit*) Additamentum peccatorum, persecutio. [Ita videlicet completur peccatorum mensura, ubi monita salutaria spernuntur, vel malefactis omnino rependuntur. V. g.] — *κατέκλεισε, conclusit*) Commemoratur hoc ante baptismum Christi; et Herodemi Johannes primo quoque tempore arguebat. Postea de Jesu Christo non interpellata subsequitur historia.

v. 21. *προσευχομένους, precante*) post baptismum. Saepe preces Jesu commemorat Lucas, in rebus maximis. c. 6, 12. 9, 18. 29. 22, 32. 44. 23. 46. — *ἀνεωχθήναι*) Si deducas ab *ἡνεώχθην*, indicativus prae infinitivo augmentum habet: infinitivus, non tam augmentum quam *ἔκτασιν*.

*) *ἐλεγχόμενος ὑπ' αὐτῶν, reprehensus ab eo*] Quanquam Johannem aliquanto post custodiae tradidit Herodes: opportune tamen hoc loco res memoratur. Videlicet Johannes non minus veritatem dixit Herodi, quam populo, publicanis et militibus. Harm. p. 145.

v. 22. *σωματικῶς εἶδεν*, corporea specie) Contra etiam e regno tenebrarum interdum apparent species corporeae. — *σὺ, tu*) responsio ad preces. v. 21.

v. 23. *καὶ αὐτὸς ἦν ὁ ἰησοῦς ὥσπερ ἐτῶν τριάκοντα ἀρχόμενος*, et ipse erat, Jesus, quasi annorum triginta, incipiens) Initium hoc loco innuitur non anni trigesimi, quod neque cardinalis numerus, annorum XXX, neque particula quasi ferebat; sed initium faciendi et docendi publice, sive introitus. Act. 1, 1. 22. (ubi verbum incipere item absolute ponitur,) cap. 13, 24. Id initium Lucas in ipso baptismo factum innuit. coll. Matth. 3, 15. *) Quare illud initium obiter is in hoc versu, aetatem autem Jesu praecipue notat **): et hanc quidem ita, ut introitum Johannis, et paulo post introitum Jesu in uno eodemque anno factum notet. [Certe non id egit Lucas, ut introitu Praecursoris exacte notato, initium ab ipso Domino factum nonnisi obiter tangeret, sed praecipuam posterioris curam habuit. Opportune tamen Johannem conjungit: ne longiori intervallo praecessisse credatur. Harm. p. 69.] Decore loquitur Lucas: et quum dixisset, ad prodromum esse factum verbum Dei: v. 2. coll. Joh. 10, 35; Dominum, ait, incepisse, scilicet non ut servum, sed ut Filium. Nomen, Jesus, additur, quia nova rerum scena panditur. Grande pronomen, ipse, praemissum, facit antitheton ad Johannem: habetque Johannes externas temporis notationes, a Tiberio etc. tempus initii a Domino facti ex ipsius Domini annis definitur. Habebat Dominus post admirabiles profectus aetatem legitimam, muneri publico opportunam. [Num. 4, 3.] — *ὡς ἐνομίζετο*, ut censebatur) Dilutior interpretatio, ut putabatur: plus quiddam valet *νομίζεσθαι* denotat sensum ac morem, communiter, nec non jure, receptum: Act. 16, 13. Porro non dicit Lucas, *ὡν, υἱὸς ἰωσήφ*, *ὡς ἐνομίζετο*, sed *ὡν, ὡς ἐνομίζετο, υἱὸς ἰωσήφ*. Itaque incisum hoc, *ὡς ἐνομίζετο*, non minus, quam illud, cui proxime cohaeret, *ὡν υἱὸς*, vim suam ad totam scalam genealogicam porrigit, ita quidem, ut singuli gradus pro eo, ac singulorum ratio fert et postulat, accipiendi veniant. Erat Jesus, ut censebatur, filius Josephi: nam non solum opinio hominum eum pro filio Josephi habebat, sed etiam Josephus omnia paterna officia, quanquam Jesum non genuerat, praestabat. Erat, ut censebatur, filius Eli: et erat vere. nam mater ejus, Maria, patrem habebat Eli: et item, filius Matthat et reliquorum pa-

*) Attamen varios gradus introitus iste habuit, quorum I. fuit manifestatio Christi ad Israël in baptismo facta, Luc. 3, 22. 38. Joh. 1, 51. 34. Matth. 3, 15. Insecutum est II. signorum initium Joh. 2, 11. et III. initium in domo Patris, Hierosolymae, Joh. 2, 14. (coll. Mal. 3, 1.) itemque IV. initium continui praeconii in Galilaea, post traditum Johannem, Matth. 4, 17. Luc. 4, 15. Act. 10, 37.: qui quidem gradus tam brevi tempore alius alium exceperere, ut universos pro uno aestimare, eumque cum trigesimo Salvatoris anno combinare liceat. Errant igitur, qui Johannem sex mensium, quin anni, et quod excedit, intervallo ante baptismum Christi muneris auspicia cepisse existimant. Harm. p. 71. s.

**) Observandum est h. l., annos Jesu 30 non redundantes fuisse, sed ab exigua parte incompletos potius: id quod probatum dedit B. Auct. Harm. p. 70. s. et Ord. temp. p. 222. (Ed. II. p. 194). Conf. meine Beleuchtung etc. p. 126. ss. E. B.

trum. *Erat, ut censebatur*, filius Kainanis, quem Hellenistae ex LXX int. in serie patrum post diluvium referebant. Quod igitur ad Josephum et ad Cainanem attinet, *opinion*i populari Lucas per *προθεραπειαν* hancce medetur, ut Franc. Junius pridem vidit, coll. Usser. chron. sacr. Part. I. cap. 6. f. 34. in ceteris autem patribus omnia tanquam V. T. et reliquis tabulis publicis et ipsi veritati consentanea, atque ab omnibus agnita, intemerata relinquit, imo comprobant. — τῷ ἡλεὶ, *Eli*) Hic erat Mariae pater, Josephi socer. *vid. Matth. 1, 16. not.* Τῷ, articulum hīc tam frequentem, cum antecedente quovis nomine proprio, an cum subsequente construas, nil interest. nam per utramvis constructionem cujuslibet ulterioris patris filius est Jesus, interveniente citeriore. Utrovis modo Hebraica, quae fere ambigua sunt, LXX int. exprimunt. Ezr. 7, 1. Neh. 11, 4. ss. Sed simplicius τῷ cum quovis subsequente nomine cohaeret: quomodo Matth. 1, 1. Jesus Christus dicitur filius Davidis, FILIUS Abrahami. et quanquam in primo gradu, υἱὸς Ἰωσήφ, sine articulo dicitur, tamen deinceps τὸ ὧν υἱὸς commodum cum singulis patribus immediate construitur. conf. LXX. Gen. 36, 2.

v. 31. τῷ ναθαν, *Nathan*) *) Hic Nathan, filius David, homo est valde memorabilis. Zach. 12, 12. Sohar Num. ad Es. 40, 8. *Cheph zibah uxor Nathan Filii David mater est Messiae.* Schoettgen. ad h. 1.

v. 36. τῷ καϊναν, *Kainan*) Adornent nonnulli, quantum possunt, speciem aliquot codicum, *Cainane* carentium: unus eo caret *Cantabrigiensis*, idemque *Steph. β* idemque *Bezae*: qui, ut graecolatinus, non tam codicis, quam rhapsodiae, patrum varietates complexae, titulum meretur. Recte Is. Vossius: *Licet in innumeris et novi et veteris testamenti exemplaribus nomen istius Cainanis abeset, quod tamen falsum, nullam tamen exinde peti posset argumentum.* Ratio enim manifesta esset ex eo, quod *Ecclesia calculum Africani et Eusebii adprobarit et secuta sit; adeoque miror, non plura reperiri exemplaria, in quibus Cainanis nomen expunctum sit.* c. Horn. p. 13. Attamen ita multi *Cainanem* hoc tempore improbant, ut periculum sit, ne propediem ex Luca eliminetur: id quod *magnae temeritatis* esse, recte statuit, *Rich. Simon* ad h. 1. nec non *Gomarus*. Praeterea *Cainanem* apud *Lucam* retinent *I. E. Grabi*us, *Joh. Harduin*us, *Jac. Hasaeus*, *G. C. Hosmann*us, quibus addatur *Hottingeri* thes. phil. p. 174. *Glassius* etc. In antiquis est *Ambrosius*, ad Luc. 7. *Septuagesima et septima* inquit, *generatione Dominus natus est ex Maria.* Ante nativitatem Christi in LXX. interpretibus (vid. Gen. 10, 24. 11, 12. 1 Chron. 1, 18. hunc *Cainanem* exstitisse, *Demetrii Chronicon* demonstrat apud *Eusebium*, lib. IX. praep. Ev. pag. 425. Porro *Theophilum*, cui *Lucas* scripsit, *Alexandriae* fuisse, complura testantur monumenta. *Alexandriae* apud LXX. int. quin lectus certe fuerit *Cainan*, dubium non est, ne ibi insertum dicam. Quare non conveniebat, *Cainanem* jam tum aut omitti a

*) Hunc *Lucas* *Salomoni*, per *Matthaeum* in hac serie notato, ideo substituit, quod *Maria* ortum ex *Nathane* traxit, vel et quod *Josephus* a *Salomone* pariter ac *Nathane* genus duceret; familiare enim *Judaeis* fuit, proximorum agnatorum aliquem filii loco adoptare. *Harm.* p. 148.

Luca, aut aperto notari obelo. Alibi quoque Hellenistis id dedit Lucas, ut LXX. interpretes illos prae hebraico textu sequeretur. Act. 7, 14. et sic Cainanem illis insertum non expunxit. Neque tamen ea re veritatem violavit. nam ortus J. C. ex Davide, ut patribus aliquot apud Matthaeum praetermissis, sic Cainane apud Lucam retento, tamen salvus manet. Quin etiam summae veritati cavet praefatiuncula illa, *ut censebatur*, v. 23. not. Denique non est eorum, qui N. T. tractant, praestare lectionem LXX. interpretum. In chronologia praecipuum exstat momentum quaestionis de Cainan. Igitur de eodem diximus aliquid in *Ordine temporum*, p. 52. (Ed. II. p. 44. s.) *Cainanem* legit *Lightf.*

v. 38. *) *τῷ Θεῷ, Dei*) Hanc clausulam sapienter addit Lucas. *Adam*, primus homo. Is non erat a se ipso, neque a patre et matre; sed a Deo, non solum, ut filii Adam, sed modo plane singulari. nam quicquid filii Adam, ex beneficio creatoris, parentibus debent, id ipse Adam a Deo accepit. Ideo non in Adam subsistit Lucas, sed summum illud addit, *Dei*. Atque hic demum est terminus, quo nullus est ulterior. Genealogiam Lucas ab Adamo secundo ad primum ita ducit, uti Moses ipse generationem hominis describit Gen. 5, 1. seqq. Plane *factura* Dei erat homo, non solum ut omnes creaturae, sed modo proprio. Gen. 1, 26. Si recensio desisset in Adam, abrupta esset, non terminata. Nunc ab Jesu Christo ad Deum ducitur. Pulere cum ortu Adami ex Deo confertur ortus Jesu ex Maria: ad utrumque similitudine aliqua accedit, sed longe utrumque exsuperat ortus Jesu ex Deo, mediatus quodammodo, per patres, sed multo magis immediatus, ut est Dei filius. Ex Deo per Christum sunt omnia: omnia reducuntur per Christum ad Deum. Scriptura, etiam quod ad humani generis ortum pertinet, figit satiatque cognitionem nostram: eam qui spernunt aut ignorant, pendent errantque inter tempora antemundana et postmundana.

C A P U T IV.

v. 1. *Πνεύματος ἁγίου πλήρης, Spiritus sancti plenus*) Cap. 3, 22. — *ἐν τῷ πνεύματι, in Spiritu*) illo, sancto.

v. 2. *ἡμέρας τεσσαράκοντα, dies quadraginta*) Hoc vulgo construitur cum *πειραζόμενος, tentatus*: atqui Tentator, quum Jesus consummatis XL. diebus esuriret, demum accessit, Matth. 4, 3. Construendum est cum *ἤγερτο, ducebatur in desertum*, et in deserto erat XL. dies. Similiter concisa locutio: c. 20, 9.: *abiit*, ut abesset tempora longa. Ap. 20, 2.: *ligavit eum*, ut esset ligatus mille annos. [Conf. Jos. 8, 29. 10, 27. hebr. V. g.] — *συντελεσθεισῶν αὐτῶν, consummatis illis*) Definitus erat terminus.

v. 5. *εἰς ὄρος ὑψηλόν, in montem altum*) Vid. App. crit. Ed. II. ad h. l. Hiulca esset oratio, *Et duxit illum diabolus, et ostendit illi etc.* [Sunt, qui duplicant conflictum in monte, a Luca antepositum pinnaculo templi, postpositum a Matthaeo. Atque omnis haec tentatio (v. 13.) tres omnino insultus habuit: adeoque Lucas prorsus trajectionem adhibet h. l. — Neque optime consulitur ho-

*) *τῷ ἀδάμ, Adam*] Omnes Adami posteri naturalem cum Jesu Christo necessitudinem habent. V. g.

nori Domini, duplicando tentationem in monte: videlicet semel eam simulque repulit universe. Ceterum Lucas, adscensione Hierosolymitana postremo loco posita eo magis opportune c. 4, 14. verbo ὑπέσχεσθαι usus est, ut c. 2, 39. Harm: p. 151.] — ἐν στιγμή χρόνου, in puncto temporis) Repentina ostensio: acuta tentatio.

v. 6. τὴν ἐξουσίαν ταύτην, potestatem hanc) horum regnorum. Huc refertur mox αὐτῶν, eorum. — παραδίδοται, tradita est) Hoc non plane falsum est. Potestatem magnam Satanæ ante lapsum suum habuit: et quod potestatis post lapsum suum habet, in malum vertit. Joh. 12, 31. Eph. 2, 2. Ap. 12, 10. 13, 2. Confitetur tentator, se non esse conditorem. Itaque non postulavit summum gradum adorationis: nec tamen vel inferiorem posse dari creaturae ulli, ostendit Jesus, nedum Satanæ. — δίδωμι, do) Hic dare volebat totum: alias clientibus suis dare solet minutatim. v. gr. Ap. 13, 2.

v. 8. ὑπάγε ὀπίσω με σατανᾷ) Ex Matthæo recentiores Graeci huc traduxerunt: neque id recte. nam secundo loco huncce conflictum Lucas memorat: quare Lucam non decuit hæc verba ponere, quæ tentatorem in fugam verterunt. ὀπίσω με ne Matthæi quidem esse, suo loco notavimus. Ineunte versu 9. τὸ καὶ Gothus non recte vertit *thathro*, i. e. inde.

v. 12. εἴρηται, dictum est) in Scriptura.

v. 13. συντελέσας, ut consummavit) Nulla est tentatio, contra quam fideles non possint hinc et arma sumere, et rationem pugnandi discere. — πάντα, omnem) Omnia tela consumsit. Sic ergo victus hostis, totus victus est. — ἄχρὸ καιροῦ, ad tempus) opportunum. [Appropinquante inprimis passione Domini rediit mundi princeps. V. g.]

v. 14. ἐν τῇ δυνάμει τοῦ πνεύματος, in virtute Spiritus) post victoriam corroboratus. — φήμη, fama) Sentiebant homines vim spiritus. v. 15. [prius etiam, quam in ea regione tam multa signa ederet. V. g.]

v. 15. αὐτὸς) IPSE. non modo per famam, sed per se ipsum innotuit. — δοξαζόμενος, glorificatus) Qui probe tentatus est, gloriam invenit, initio praesertim, nec tamen ea tangitur.

v. 16. ἦλθεν, venit) gratiam relaturus urbi, ubi adoleverat. — κατὰ τὸ εἰθὺς αὐτῷ) Eadem phrasis Num. 24, 1. Videmus, quid egerit adolescens Jesus, Nazaretæ, ante baptismum. — τῶν σαββάτων, sabbatorum) Erat etiam dies expiationis: sed sabbati mentio respondet ad consuetum. — ἀνέστη, surrexit) Hoc habitu ostendit, se velle publice legere: quo facto liber ei est datus. Semel legisse legitur; (tametsi videtur solitus anagnosten agere; nam sabbato omnes solebant in synagogam venire: semel scripsisse, Joh. 8, 6. Primo illi tempori maxime convenit, quod Jesus auctoritatem divinam praedicationis suae ex V. T. etiam Nazarenis, facilius ipsum in patria contemnentibus, indulgens, comprobavit.

v. 17. βιβλίον Ἠσαΐου, liber Esajæ) Haphtara illius sabbati erat ex Esaja: lectiones autem Esajæ plerasque cum lectionibus Deuteronomii, tabula Bibliis hebraicis Judaeorum jungi solita, connectit: ex quo colligi potest, quo anni tempore hoc sabbatum fuerit. — ἀναπτύξας, evolvens) Sic ferebat forma librorum illius aetatis. — εὗρε, invenit) illico, et quasi fortuito. Mirabilis dispensatio verbi divini. sed non debemus sortibus tentare Deum. conf. Act. 8, 32. Piae

sortes biblicae, meliores homericis et virgilianis. vid. E. Neuhaus. 1, 3. fatid. sacror. c. 9. pag. 329 s. J. C. Pfaff Diss. de Evang. §. 25.

v. 18. 19. πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ· ὃ εἵνεκεν ἔχρισέ με εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς, ἀπέσπλῃ με ἰάσασθαι τὰς συντετριμμένους τὴν καρδίαν· — ἀνάβλεψιν, ἀποστείλαι τεθραυσμένους ἐν ἀφίσει· κηρύξαι ἐνιαυτὸν Κυρίου δεκτὸν καὶ ἡμέραν ἀνταποδόσεως) Es. 61, 1. 2. LXX.: πνεῦμα — ἀνάβλεψιν· καλέσαι κτλ. Complura hīc observatu digna veniunt. I. Distinctionem efficacissimam praebent accentus hebraici. II. ὃ εἵνεκεν significat כִּי eo quod, propterea quia. Num. 14, 43. ὃ εἵνεκα ἀπεγράφητε. Ammonius, ὕνεκα σημαίνει τὸ ὅτι. Sensus h. l. est: *Spiritus Domini est super me, quia unxit me.* Jam tum indicavit Jesus, se esse *Christum*. Ex unctione deducitur mansio Spiritus Domini super Christum. Ut unionis personalis, sic unctionis status fuit ex actu. III. Ex unctione fuit praecipuum, imo proprium hujus Prophetæ praeconium, evangelicum; ex oleo, laetitia: ex missione, sanatio contritorum corde. IV. Hoc ipsum, *curare contribulatos corde*, ut Irenaei habet interpretes, Irenaei praecipue auctoritas retinere me cogit, quanquam alii omiserunt. V. Καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, non est desumptum ex Es. 42, 7. sed Es. 61, 1. sic habent LXX. int. pro Hebr. פָּקַדְתִּי פְּקָדוֹנִים Denotat autem פָּקַד in libris V. T. non quamlibet apertionem, sed semel *aurium*, praeterea persaepe *oculorum* apertionem. quare LXX. int. id h. l. ad *caecos* retulerunt. Eam tamen oculorum apertionem Esajas dixit, quae non *caecis*, sed ex *carceris* obscuritate emissis obtingit, ut recte vidit Chaldaeus paraphrastes. VI. ἀποστείλαι τεθραυσμένους ἐν ἀφίσει, sumtum est ex proximo, Es: 58, 6.: ἀπόσπλῃ τεθραυσμένους ἐν ἀφίσει. unde ἀφῆσις Israēlitica ad ἀφῆσιν per Messiam accommodatur. Esajae librum minister in synagoga Domino sua sponte praebuit: erat igitur eo sabbato usitata ex Esaja lectio. Esajae 61, 1. 2. nulla erat Haphtara: erat autem Es. 57, 13 — 58, 14. et quidem in die expiationis, quem eo anno [*qui Aerae Dion.* 28. fuit, Not. crit.] cum sabbato apud Lucam memorato concurrisset, ostendimus in *Ord. temp.* pag. 254. [*Ed. II. p. 220. s. et Harm. ev. p. 186 ss.*] Unde patet, lectionem ordinariam et extraordinariam a Domino, in legendo, et ab evangelista, in scribendo, fuisse conjunctam. VII. De verbis καὶ ἡμέραν ἀνταποδόσεως vid. App. crit. Ed. II. ad h. l. In hoc inciso: *SPIRITUS DOMINI super ME*: insigne est de S. Trinitate testimonium. Jesus spiritu plenus. v. 1. 14. — ὃ εἵνεκεν) E in ὕνεκα transit in εἰ non solum poetice, sed etiam jonice et atticē. — πτωχοῖς, *pauperibus*) in Israēl, et, deinceps, in gentibus. Horum quoque ratio habetur cap. 6, 20. — ἀφῆσιν, *remissionem*) Verbum hīc magna proprietate positum.

v. 20. ἀποδῶς, *reddens*) decore. — ἐκθήσει, *sedit*) docens textum lectum applicans. Surrexerat, v. 16.

v. 21. ἤρξατο, *coepit*) Solenne initium. [*Galilaea regio ista fuit, cui Christus, grande lumen, singulari modo exortus et.* Jes. 9, 2. 3. Matth. 4, 15. Luc. 4, 31. *Eum locum uti Jesajas graphice omnino descripsit, sic tempus etiam, quo tanta claritate regioni huicce lumen fulsit, per eundem Jesajam indicatum est.* Per annum continuum in Galilaea commemoratus fuit Jesus, eoque tempore Judaei novum Galilaeorum nomen induxerunt. Joh. 7, 52. Marc. 14, 70. *Gratiosissimus hic miserimae genti annus fuit: eumque annum Matthaeus, Marcus et Lucas fusius descriptum dedere: Johanne*

itineria Hierosolymitana supplente, quae denuo Galilaeis, festa itidem frequentantibus, copiam ex Jesu haud parum frugis percipiendi fecerunt. Johannes denique formulam, Jesus Hierosolymam adscendit, usurpando frequentiore Salvatoris in Galilaea commorationem praesupposuit. Tali pacto historia evangelica et secum ipsa et cum V. T. exacte conveniens nullum examinis rigorem non sustinet. Harm. p. 188.]

*) v. 22. θαυμάζον) Θαυμάζω interdum significat laudo, admiror, verbis adhibitis. — τοῖς λόγοις, verbis) Non omnia, sed summam perscripsit Lucas. — τῆς χάριτος, gratiae) Singularem sane et suavitatem et gravitatem habent sermones Christi, et in utraque decorum quoddam, quod ne in apostolis quidem ita sentias. Paulum v. gr. non dedecebat ita scribere, uti scripsit 1 Cor. 7, 25. not. 2 Cor. 12, 13. Philem. v. 9. Christus autem, ut par est, et gravius et suavius loquitur. — καὶ ἔλεγον, et dicebant) Admiratio, bona est: sed talem motum, ubi non est fides firma, facile excipit perversitas, ut mentis obtutus a spiritu ad carnem degeneret: et unus saepe hinc fluens sermo magnam reprehensionem mereri potest.

v. 23. πάντως, omnino) Non capitur Jesus qualicunque assensione: sed mox ea subjungit, quibus auditores probentur. Sic Joh. 8, 32. not. — ἔρεῖτε, dicetis) id est, hic sensus, ex quo dicitis: non hic est filius Joseph? apud vos invalescet, quum de miraculis audietis conf. Matth. 13, 54. s. Metonymia consequentis. i. e. incredulitas vestra, quam jam proditis, obstabit mihi, quo minus multa apud vos, quam apud alios miracula exhibeam. tum erit, ut possitis dicere: Medice, etc. — παραβολὴν) מִשְׁלָּה proverbium. — σεαυτὸν, te ipsum) id est, quod foris praestitisti, praesta etiam domi et in patria. — καπερναούμ, Capernaum) quo Jesus erat brevi profecturus, et miracula ibi factururus. v. 31. ss. Etiam antea ibi fuerat: Joh. 2, 12. sed non legitur tum aut diu mansisse, aut miracula fecisse. [Attamen filium Regii, morbo in Capernaum correptum, sanasse memoratur (Joh. 4, 47.): quae res non minus, ac ea, quae posthaec perpetravit, spectari h. l. videtur; eodem scil. pacto, quo Davidis jam aetate, Ps. 85, 2. a liberatione ex captivitate babylonica ad ulteriora gratiae documenta remotiori tempore reservata concluditur. Quum praeterea hoc jam loco de urbe Capernaum Jesus ista praedicet; innuitur, vim a Nazarenis Domino illatam non in caussa demum fuisse, cur habitatum concesserit in Capernaum. Harm. p. 189.]

v. 24. εἰπε δὲ, dixit vero) Haec formula scriptorum sacrorum, apud Mosen, quum ait וַיֹּדַבֵּר et in N. T. apud Lucam frequens, indicat, intervallum a Dicente fuisse adhibitum. c. 6, 39. 12, 16. 13, 20. 15, 11. — ἀμὴν, amen) Parallelum mox, ἐπ' ἀληθείας, vere. — δεκτός, acceptus) expectatus, carus. — πατρίδι, patria) Antitheton Sidon et Syrus. Ideo δὲ vero exstat versu 25. Vestra, inquit, culpa est, quod medicus vos minus, quam remotiores, curat.

v. 25. λέγω ὑμῖν, dico vobis) Testatur hoc Dominus ex luce omniscientiae suae: nam Elias et Elisā potuerant pluribus viduis et leprosis inservisse, etiamsi id Scriptura sacra non memoraret. — ἐκλείσθη, clausum est) Ut in historia biblica, sic in ceteris magnam par-

*) σήμερον, hodie] Ab isto die plenum Salvator annum in Galilaea transegit. Conf. v. 43. cum v. 44. V. g.

tem facit notitia poenarum publicarum, famis etc. — ἐπὶ ἔτη τρία καὶ μῆνας ἕξ, *ad annos tres et menses sex*) 1 Reg. 17, 1. ss. 18, 1.

v. 26. ἡλίας, *Elias*) quare Eliae et Elisae idem, quod Christo, obijcere potuissent Nazarenorum similes. Missus autem non est Elias ad eos, quibus non fuerat futurus *acceptus*. Itaque ne Nazaretæ quidem projicietur gloria Messiae. — τῆς σιδωνός, *Sidonis*) Saepe in templis et scholis multum laboratur sine fructu apud auditores necessarios; et uni peregrino una concio, una epistola, unus libellus salutis est. — πρὸς γυναῖκα, *ad mulierem*) Vidua igitur beneficium, cum dedisse prophetae videretur, accepit potius.

v. 27. πολλοὶ λεπροὶ, *multi leprosi*) v. gr. ii, de quibus 2 Reg. 7, 3. — ἐπὶ) *Epì* denotat epocham. tanti est propheta in oculis Dei!

v. 28. θυμῷ, *ira*) Putarant, aliam sibi laudem et gratiam deberi pro suo applausu. Sed ipso facto suo comprobant veritatem sermonis Jesu.

v. 30. ἐπορεύετο, *proficiscebatur*) expedite, ut antea.

*) v. 33. πνεῦμα δαιμονίᾱ ἀκαθάρτη, *spiritum daemoniì impuri*) Phrasis singularis. *Spiritus* notat operationem, *daemonium* naturam. Latinus simpliciter refert, *daemonium immundum*. — ἀνέκραξε, *clamorem orsus est*) Obsessum esse hunc hominem, nunc demum populo innotuisse videtur.

v. 34. ναζαρενῆ, *Nazarene*) v. 16. — ὁ ἅγιος τῷ θεῷ, *Sanctus Dei*) Joh. 10, 36.

v. 35. **) μηδὲν βλάψαν, *nihil laedens*) Voluerat daemonium hominem laedere.

v. 36. λόγος, *verbum*) לֵבָר — ἐν ἔξουσίᾳ, *in potestate*) qui non potest contradici. — καὶ δυνάμει, *et virtute*) cui non potest resisti.

v. 37. ἦχος, *sonus*) vox propagata e voce.

v. 38. ἀναστὰς δὲ ἐκ, *surgens vero ex*) Sermo concisus.

v. 39. ἐπὶ αὐτῆς, *supra illam*) Proximus accessus ostendebat, virtuti Jesu cedere morbum, neque ullum corpori ejus a morbo imminere periculum.

v. 40. ἐνὶ ἑκάσῳ, *unicuique*) Magna facilitas. Sic singuli penitus commoti sunt ad fidem. [*Sic singularum Jesus animarum curam habet. Eam tunc expertus es?* V. g.]

v. 41. ἀπὸ πολλῶν, *a multis*) Ad summa venerat potestas regni tenebrarum, quum Christus venit eam destructurus. — ***) ὅτι) *quia*.

v. 42. ἕως, *usque*) Non prius destitit, quam invenirent.

v. 43. εὐαγγελίσασθαι με δεῖ, *evangelizare me oportet*) His ipsis verbis acuit studia hominum et sub repulsae specie eos confirmat. — εἰς τῷτο, *in hoc*) Symbolum Jesu. Causa itinerum ejus.

v. 44. ταῖς συναγωγαῖς, *synagogis*) omnibus.

*) v. 31. ἐν τοῖς σάββασι, *sabbatis*] Ea re initium factum. Deinceps multitudo etiam aliis diebus, sub dio ad Eum congregata est. V. g.

**) φιμώθητι, *obmutesce*] Conf. v. 41. V. g.

***) οὐκ εἶα, *non sivit*] Quanta dignatio, de gloria Jesu Domini si cui testari conceditur! V. g.

CAPUT V.

v. 1. Ἐγένετο δὲ, factum est autem) Connexio arcta cum c. 4; 44. *) — ἐπιχεισθαι) Incubuit populus. Patet hinc patientia Salvatoris.

v. 2. ἄλιῖς, piscatores) Sic appellantur, quasi adhuc alieni. — ἀπέπλυναν, abluerunt) ut peracto opere.

v. 3. ὃ ἦν, quod erat) Jam tum Simoni data praerogativa. [Alterum Zebedaei fuit. V. g.] — ἠρώτησεν) rogavit, ut nondum familiarem. [Aliis videlicet casibus diversa petendi ratione usus est, v. g. Marc. 3, 9. Luc. 19, 5. Matth. 21, 2. 3. 26, 18. Huc itaque Simonis vocatione; per Lucam h. l. relati, eam quae apud Matthaeum (c. 4, 18. s.) et Marcum (c. 1, 16. s.) legitur, cum sanatione socris Petrinae priorem fuisse, vero prorsus non est simile. Harm. p. 211.] Non statim promittit Dominus capturam: explorat prius obsequia Simonis. — ἐπαναγαγεῖν) reducere. Sic v. 4. et Matth. 21, 18. Eadem vis praepositionum in ἐπανεμι, ἐπανερχομαι, ἐπανερχω, ἐπανακάμπτω. κτλ.

v. 4. εἰς τὸ βάθος, in profundum) Hoc plus est, quam ὀλίγον paululum. v. 3. — εἰς ἄγρην, in capturam) Promissio. Cum hac piscatura conferri potest Joh. 21, 3. 6. fs.

v. 5. ῥήματι σου, verbo tuo) Senserat Petrus virtutem verborum Jesu. Eadem fides ejus, Matth. 14, 28. jube.

v. 7. κατένευσαν, innuerunt) eminus, et modestiae causa. Piscis enim captus tantam habet elabendi cupiditatem, quae per clamorem non augeatur. Rete sine dubio summa sui parte, ubi tenebatur, ruptum est. Viderunt pisces rete, navem, homines, et se urgeri senserunt: clamor ergo nil novi ponderis habuisset prae nutu. — μετόχοις, participibus) Socii enim erant v. 10. Ex una saepe societate aut familia multi possunt esse pii. — βυθιζέσθαι, mergi) Piscium pondere alte in aquas deprimebantur.

v. 8. ἐξέλθῃ, exi) Conf. Matth. 8, 8. — ἔτι, quia) Conf. 1 Reg. 17, 18. Es. 6, 5. — ἀνὴρ ἁμαρτωλὸς, vir peccator) major peccator, quam infans peccator. [Ea penitissima est peccatorum agnitio, quae ex divinae gloriae agnitione oritur. V. g.] Hieronymus: Ignatius apostolicus et martyr scribit audacter: Elegit Dominus apostolos, qui super omnes homines peccatores erant. conf. 1 Tim. 1, 14. s.

v. 9. θάμβος, stupor) Timorem Domini debemus discere etiam ex beneficiis. c. 5, 26. 7, 16. Jer. 5, 24. [Talia omnibus eveniunt, quibus ut organis uti DEUS constituit. Hoc loco de triga id eorum praecipue memoratur, qui postea primi facti sunt inter Apostolos. V. g.]

**) v. 10. πρὸς τὸν σίμονα, ad Simonem) Praecipue, non unice dixit ad Simonem, qui verba fecerat versu 8. coll. Matth. 4, 18. s. Hoc

*) Aliam deinceps sententiam secutus esse videtur b. Auctor, quum et in Editione posteriori N. T. caput V. litera majuscula, majoris distinctionis indice, inchoavit, et in Harm. ev. ea, quae c. 4, 42—44. exstant, iis postposuit, quae habentur c. 5, 1. fs., ut videre est l. c. §. 48. coll. §. 35. 36. Ceterum de Trajectionibus, Lucae potissimum tribuendis, breve monitum atque nervosum qui desiderat, eum pervelem ponderare, quae dicta sunt in Ord. Temp. p. 242 s. (Ed. II. p. 211 s.) E. B.

**) ἐπὶ τῇ ἄγρᾳ, super captura) Ipso facto Simonem hic Jesus docuit. Omne DEI opus nos docet. Observare haec, prudentiae est. V. g.

quoque Lucas habet, ut definite describat eos, ad quos locutus est Salvator. c. 6, 20. 27. 9, 23. 11, 45. 16, 1. 12, 22. 41. 54. — *μὴ φοβῆ, noli timere*) Timere desiit Petrus, quum miraculis assuevit. — *ἀπὸ τῆ νῦν, ex hoc jam*) Id factum c. 9, 2.

v. 11. *ἅπαντα, omnia*) etiam pisces captos. Antea quoque secuti fuerant Jesum, ut Lucas agnoscit: Act. 1, 21. 22. conf. Joh. 1, 43. etc. sed nondum ita, ut omnia relinquerent. *) **)

v. 15. *θεραπεύεσθαι, sanari*) Verbum medium.

v. 16. *αὐτὸς, Ipse*) pro suo parte. — *ἦν ὑποχωρῶν*) solebat secedere. Ita et spatium orandi quiescendique habuit, et hominum desiderium acuit.

v. 17. *καθήμενοι, sedentes*) ut auditores ceteris honoratiores. — *νομοδιδάσκαλοι, legis doctores*) scribae. v. 21. — *κῶμης, pago*) Extrema, Jerusalem et pagi, appellantur; intermedium, oppida, inuuntur. — *ἦν*) Similis locutio LXX, *ἐσόμεθα τῷ σῶσαι σε*, 2 Sam. 10, 11. *ἔσονται ὡς ἐργάζεσθαι*, Num. 8, 11. *γενέσθω ἡ χεὶρ σου τῷ σῶσαι με*, Ps. 119, 173. — *αὐτοὺς*) illos, de quibus v. 15.

v. 19. *ποιᾶς*) Ellipsis, uti c. 19, 4. *ἐκείνης*. Act. 9, 2. *τῆς ὁδοῦ ὄντας*. Conf. Lamb. Bos. in Ellipsi, praepos. *διὰ*. Alii *διὰ ποιᾶς*, alii *διὰ ποιᾶς ὁδοῦ*, alii aliter.

v. 25. *ἄρας ἐφ' ᾧ κατέκειτο, tollens super quo decubuerat*) Suavis locutio. Lectulus hominem tulerat: nunc homo lectulum ferebat.

v. 26. *παράδοξα, nec opinata*) miracula facta, peccata remissa. — *σήμερον*] *hoc die* singulari.

v. 27. *ἐθεάσατο, spectavit*) cum misericordia.

v. 28. *ἅπαντα, omnia*) quo ipso tamen non desiit domus esse sua. v. 29.

v. 29. *μεγάλην, magnum*) propter multitudinem convivarum.

v. 30. *ἐσθίετε, editis*) Plurale. sed Jesum praecipue petebant. v. 31.

v. 32. *μετάνοιαν*) *Μετάνοιαν* est transitus mentis a peccato ad justitiam, a morbo ad sanitatem. Dulce quiddam, nec formidabile: coll. antecd.

v. 33. *δέησεις*) supplicationes solennes.

v. 34. *μὴ, num*) Interrogatio negans.

v. 36. *παραβολήν, parabolam*) a veste, a vino; inprimis oppor-

*) v. 12. *ἐν μιᾷ τῶν πόλεων, in urbium aliqua*] *Vid. Gnom. ad c. 1, 1. Obs. 2. not. marg. E. B. Nimirum particula IN haut nimis premenda est h. l., quasi occursum leprosi in vicinia urbis factum non ferret. coll. Matth. 8, 1. 2. Haec ipsa videtur Trajectionis ratio esse, quod Marcus, quem Lucas sequitur, miracula intra urbem facta, c. 1, 21. sq. commemorare prius instituit. Harm. p. 253. — πλήρης λέπρας, plenus leprae*] Ex iis, qui leprosum in Matthaei Evangelio obvium pro alio habent, non desunt, qui locutionem istam, qua non Marcus etiam, sed solus Lucas utitur, praeter rem eo vertunt, quasi leprosus a Luca et Marco memoratus, per legem Lev. 13, 15. 17. mundus fuerit, adeoque urbis intrandae copiam habuerit. Atqui ad sacerdotem etiamnum ablegatur; sacerdoti igitur prius non se exhibuerat: quare impuri nomine, utut plenissima lepra fuerit, separatum esse oportuit etc. Harm. p. 253. — ἐπὶ πρόσσωπον, in faciem] Humiliatio non vulgaris. V. g.

**) v. 13. *καὶ, et*] Praesentissimus precum fructus. V. g.

tunam convivio. c. 14, 7. — τὸ καινὸν, *novum*) Nominativus. — σχίζει) *scindit* se a veteri.

v. 39. εὐθέως, *statim*) Paulatim mutantur habitus animorum. — ὁ παλαιός, *vetus*) Pharisaicis doctrina sua antiqua magis erat ad palatum, quam generosa doctrina Jesu, quam illi putabant esse novam, quum longe esset antiquior. Gal. 3, 17. 1 Joh. 2, 7. 8. *mustum*, Zach. 9, 17. idemque tamen *mite*. Matth. 11, 30.

C A P U T VI.

v. 1. Ἐν σαββάτῳ δευτεροπρώτῳ, *in sabbato secundo — primo*) Videatur Ordo temporum, p. 255. sqq. [Ed. II. p. 222. ss.]*) **) ***)

v. 8. εἶπε, *dixit*) omnia aperte agens.

v. 11. ἀνοίας, *insipientia*) cum tamen eo ipso tempore causam habuissent resipiscendi.

v. 12. προσευχῇ, *precibus*) Hanc quoque ob causam discipuli XII. dicuntur Jesu Christo dati. Joh. 17, 6. Magnum hac nocte negotium inter Deum et Mediatorem! *Etiā alibi frequens est Lucas in memorandis Jesu precibus, v. g. post baptismum, c. 3, 21. ante examen cum discipulis institutum, c. 9, 18. ante transformationem, c. 9, 29. et ubi discipulos orare docuit, c. 11, 1. Conf. Marc. 1, 35. Luc. 5, 16. Matth. 14, 23. Nullus tamen, exceptā passionis historiam, praeter Johannem ipsa verba precantis Jesu descripsit. Harm. p. 239.] — τῷ Θεῷ, *Dei*) Conf. Marc. 11, 22. not.*

v. 13. ὄτε, *quum*) mane. — μαθητὰς, *discipulos*) quorum multitudo adhuc fuerat mixta. — ἐκλεξάμενος, *eligens*) Pendet constructio usque ad versum 17. — καὶ, *et*) Duae appellationes hinc natae sunt, et usurpatae deinceps in aliis locis Scripturae: XII. et apostoli.

v. 15. ζηλωτὴν, *zelotam*) Nomen patriae ex etymo, flexum ad nomen virtutis.

v. 16. ἰδὼν ἱακώβῳ, *Judam Jacobi*) Hic Jacobus Jacobum et Judam genuit. coll. Jud. v. 1.

*) Sabbatum πρῶτον erat Sabbatum et Neomenia uno eodemque die: δευτεροπρώτον erat Sabbatum *pridie neomeniae*, et hoc quidem loco Sabbatum die ultimo mensis *Veadar*, anno 29 aerae vulgaris. Quolibet sabbato δευτεροπρώτῳ legebatur Haphtara 1 Sam. 20, 18 — 42. de *Davide*. Apposite igitur v. 5. allegat Dominus factum *Davidis* ex 1 Sam. 21, 6. [Not. crit.] Embolimaetus erat apud Judaeos annus ille, adeoque serum mensis *Nisan* initium. Itaque jam tum maturas habebant *aristas*, hordeaceas videlicet. V. g.

**) v. 5. οἱ δὲ τὸτο ἀνέγνωτε, *neque hoc legistis*] Quoties quaeso Scripturae aliquis locus praesenti rerum statui exacte conveniens ante oculos versatur hominibus nil tale cogitantibus. V. g. — ὁ ἐποίησε *David*, *quod fecit David*] Hujus ipsius sabbati textus *Davidis* angustias exhibuit, eumque textum panum propositionis comestio proxime sequitur. Inde ad rhombum formulā οὐδὲ τοῦτο ἀνέγνωτε usus est. — Eodem sabbato ad *sacerdotes* provocavit Salvator, qui in templo, culpā vacui, sabbatum violent, Matth. 12, 5.: eo ipso videlicet anni tempore ex ordine Leviticus lectitabatur, in quo de *sacrificiis*, sabbato etiam *offerendis*, frequens est mentio. c. 6, 12. 8, 35. 16, 29. 23, 38. Harm. p. 307. s.

***) v. 6. ἡ δεξιὰ, *dextera*] Eo majus fuit sanationis beneficium, V. g.

v. 17. αὐτῶν, *illis*) Classis I. — τόπος πεδινῶ, *loco campestri*) Hic locus non erat in ima valle, sed in medio monte; aptior auditorio frequenti, quam mera planities. *) Talis locus appellatur ὄρος πεδινὸν, Es. 43, 2. apud LXX int. — ὄχλος μαθητῶν, *turba discipulorum*) Classis II. divisa cap. 10, 1. Subaudi, *stetit*. — πλῆθος πολὺ τῷ λαῷ, *multitudo ingens populi*) Classis III. — παραλίῳ) scil. χείρας, *τῦρε*.

v. 18. καὶ οἱ) Haec species est: *multitudo ingens*, genus.

v. 20. αὐτὸς, *Ipse*) Antitheton ad populum, miraculis prae verbo intentum. — εἰς, *in*) inter. — οἱ πτωχοὶ, *pauperes*) Hae sententiae breviter enunciatae sunt נְשִׁימָה parabolae: quarum sensus plenior exstat Matth. 5, 3. s. Interna et externa saepe sunt simul; quare alterum de altero denominatur, v. gr. paupertas vel divitiae. v. 24. — ὑμετέρα, *vestrum*) Applicatio solatii individualis. congruit attollens; nam radii oculorum indignant.

v. 21. νῦν, *nunc*) Particula haec additur iis, quae in utrumque aeona, pro diversis hominibus, conveniunt.

v. 22. ἐκβάλωσι, *ejiciant*) diffamando, per contumelias publicas privatasque. Id plus, quam ὀνειδίζειν. Eadem phrasis, Deut. 22, 19. **) — ἐνεκα, *propter*) propterea, quod creditis in Christum, quem videtis.

v. 23. ἐν, *in*) Vid. Rom. 2, 16. not. — σικιτήσατε, *exultate*) Magnam oportet esse mercedem. Sic jubet is, cujus sermo nullam hyperbolen habet. — κατὰ ταῦτα, *secundum haec*) Characteres et gnomismata sumi possunt ab exemplis. v. 26. Hebr. לְפָנֶיךָ LXX, κατὰ ταῦτα Num. 28, 24. sed κατὰ τὰ αὐτὰ Ez. 45, 25. Et hoc modo apud Lucam Epiphanius et Cantab. cod.

v. 24. ***) παρακλησιν, *solatium*) Ps. 49, 7. 19. 17, 14.

†) v. 25. οἱ ἐμπλησμένοι, *impleti*) Horum plenitudo non meretur nomen satietatis. coll. v. 21.

††) v. 27. τοῖς ἀκούουσιν, *audientibus*) omnibus, non modo discipulis. v. 20. Acuitur attentio.

v. 30. †††) αἰθρονος, *tollente*) sine rogatu.

v. 32. χάρις, *gratia*) Sic ter, addito versu 53. 54. Qualis vobis gratia, ut qui uberius quiddam, mercede dignum, praestiteritis?

v. 35. πλὴν, *veruntamen*) Haec tria, *amate, benefacite, mutuum date*, respiciunt versum 52. 53. 54. ex quo respectu proprietas verbi δανείζετε apparet. — ἀγαθοποιεῖτε, *benefacite*) Subaudi, *eis*, qui vos odio habent. — δανείζετε, *mutuum dare*) Mutuum dare, cum spe recipiendi, est officium humanum: sine spe, christianum. hoc praecipitur, illud non prohibetur, v. 54. sicut licet amare amicos. [Et frequentes praeterea sollicitudines animo parantur, ubi

*) Conf. Gnom. ad c. 1, 1. Obs. 2. not. marg. E. B.

**) τὸ ὄνομα ὑμῶν, *nomen vestrum*] quo discipuli Jesu Christi dicti sunt. V. g.

***) οὐαὶ ὑμῖν, *vae vobis*] Denunciatio haec est, non imprecatio. V. g.

†) v. 25. οἱ γελοῦντες, *ridentes*] Sane hoc animi levitatem nemini non excutiat. V. g.

††) v. 26. καλῶς, *bene*] quum ipsi Christo non bene velint. V. g.

†††) παντὶ δὲ, *cuiilibet vero*] Nimis hic cumulatae sunt ingenii humani exceptiones. V. g.

quis multis hominibus cum spe recipiendi mutuum dat, qui solvere vel nequeunt vel nolunt. Spinarum inde seges oritur. V. g.] — *μηδέν*) valet nil, non *μηδέν*, i. e. neminem. neque enim *ἀπελπίζω* accusativum personae usquam habet. — *ἀπελπίζοντες*) *ἀπολαβεῖν ἐλπίζοντες*, *recipere sperantes*, v. 34. Posses interpretari: *resperantes*. Eadem forma verbi, ut *ἀπογεύσασθαι*, *ἀπεσθίειν*, *ἀπό τινος γεύσασθαι*, *ἀπό τινος ἐσθίειν*, ut ex Athenaeo Casaubonus notat. — *ἐπὶ τὰς ἀχαρίστους καὶ πονηροὺς*, *in ingratos et improbos*) mortalium foedissimos. *improbos*, etiamsi nondum se fecerint *ingratos*.

v. 36. *γίνεσθε· ἐστὶ*) Diff. duo haec verba. 1 Petr. 1, 16. — *οἰκτίρμονες*, *misericordes*) Radix officiorum. [*Opera misericordiae, parentis atque donantis, statim subjiciuntur.* V. g.]

v. 37. *μὴ κρίνετε, μὴ καταδικάζετε*, *nolite judicare, nolite condemnare*) Judicando, deciditur de bonitate aut pravitate actionis: condemnando, statuitur de persona, quid reus sit commertus. conf. Matth. 12, 7. — *ἀπολύετε*, *dimittite*) *Dimittitur* is, qui tenebatur: *ἀφίεται*, *remittitur* id, quod debebatur. Utrumque verbum Matth. 18, 27. De re, confer Es. 58, 6.

v. 38. *καλόν*, *bonam*) in qualitate vel etiam in quantitate eorum, quae pondere, numero aliave mensura constant. — *πεπιεσμένον*, *pressam*) in aridis. — *σεσαλευμένον*, *quassam*) in mollibus. — *ὑπερεκχυνόμενον*, *superfluentem*) in liquidis.

v. 39. *αὐτοῖς, eis*) discipulis, v. 20. Illud enim, quod v. 27. not. habetur, apud Matthaeum non exstat: neque evangelistae narratio est, sed verbum Jesu. Itaque recte per dichotomian prima pars sermonis partim ad discipulos, audientibus reliquis, v. 20, partim ad turbam audientium, v. 27, posterior a v. 39. ad discipulos dicta putatur. Conspirat ipsa materia substrata. — *τυφλός*, *caecus*) trabe sua laborans, v. 42.: misericordia destitutus et amore, 1 Joh. 2, 9. ss. 2 Petr. 1, 9. Phil. 1, 9. — *τυφλὸν ὁδηγεῖν*, *caecum ducere*) id quod beneficium est, si a vidente et perito fit. Beneficia, quae v. 39. 41. sunt speciosiora iis, quae memorantur v. 37. et sub his facilius se abscondit caeca hypocrisis: illa vero revera philautiam magis deprimunt.

v. 40. *κατηρτισμένος*, *perfectus*) Omnis discipulus, qui summam disciplinae vel perfectae vel imperfectae metam assecutus est, erit ut magister ejus; magistrum autem, qua discipulus, non superabit. quare discipulus, caecum magistrum nactus, cum eo in foveam ruet. [*Qui salutaribus monitis instruere alios gestit, eum oportet viam vitae omnino videre, trabe in oculo carere, bonam arborem esse, atque bonum in corde thesaurum fovere.* V. g.]

v. 41. *δὲ, autem*) cur autem tu, quum magister debeat prae-stare discipulo, magister ejus esse vis, quo es inferior etiam? In oculo non solum debet esse visio, sed etiam visio non impedita.

v. 42. *ἀδελφε, frater*) Exprimitur simulatio officii fraterni. Huic vocativo opponitur alter, *hypocrita*. — *ὑποκριτὰ, hypocrita*) Vid. not. ad *enim*, versu seq. — *κάρφος*, *festucam*) cujus extractio, idonea, utique est opus misericordiae.

v. 43. *γὰρ, enim*) Qui sua trabe laborans alienam festucam petit, est similis arbori malae, bonum fructum affectanti. — *ποιῶν, faciens*) Pars subjecti.

v. 45. *θησαυρῶς, thesauro*) Hic dicitur *περίσσειμα, abundantia*, *mox. [Amplum est cordis humani spatium, boni malive non medio-*
crüter capax. Utrumque per dicta et facta prorumpit. V. g.] *)

v. 48. *θεμέλιον, fundamentum*) artificiale. *petra, naturale*. illi
opponitur parentia fundamenti; huic, terra mera. — *ἐκ ἰσχυρῶς σα-*
λεύσαι, non valuit commovere) nedum pessundare.

C A P U T VII.

v. 2. *Ἐντιμος, carus*) etiam propter obedientiam. v. 8.

v. 3. *ἀκούσας, audiens*) Nondum viderat Jesum. — *πρεσβυτέ-*
ρους, seniores) Hi, quanquam fide non carebant, v. 4. tamen minus
habebant fidei, quam is, a quo mittebantur. v. 9. Veruntamen non
frustra pro eo rogant. [*Beneficia Christi ad Judaeos tum proxime*
pertinebant: hinc decore intercedebant Judaei. V. g.] Saepe ii, qui
parum valent gratia apud Deum, plus possunt aliis, qui meliores
sunt, prodesse, quam sibi.

v. 4. *ἄξιος, dignus*) Aliter de se centurio ipse: *neque me ip-*
sum dignum habui. v. 7. — *παρέξη*) Alii, *παρέξει.* sed subjuncti-
vum defendit constructio: *ἄξιός ἐστιν, ὃ παρέξη τῷτο.*

v. 5. *ἀγαπᾷ, diligit*) id quod rarum in milite romano. — *γὰρ,*
enim) In alia re erat sita *dignitas* praecipua, in *fide.* v. 9. — *αὐ-*
τός) ipse, ultro. Hoc majus quiddam et rarius, aedificare synago-
gam, quam diligere nationem. — *ὠκοδόμησεν, aedificavit*) suo sum-
tu aut jussu: non modo non temeravit.

v. 6. *ἤδη δέ, jam vero*) Dum sentit Dominum promptum, fidei
reverentia in centurione crescit. — *φίλους, amicos*) *Presbyteros* mi-
serat *rogandi* causa: nunc ad alteram declarationem *amicos* adhibet.
Num potuere amici adire, centurione non adeunte? Adierunt pro
centurione, non pro se. Una eademque fides in aliis alios motus ciet.

v. 7. *εἰπέ λόγῳ*) *jube verbo.*

v. 8. *τασσόμενος*) Praesens, respectu singularis cujusque jussus.

v. 10. *ὑγιαίνοντα*) non modo sanum, sed *sanitate utentem.*

v. 11. *ἐν τῷ ἑξῆς*) Sic *ἐν τῷ καθεξῆς*, cap. 8, 1. Metaphra-
stae antiqui fere de *die sequenti*, nescio, an praecise de *postero*, ac-
cipiunt. *Deinceps*, habet Latinus: *sed textus genuinus habet*, inquit
Millius, *alia die*. Testem is nullum citat: nec tamen multum re-
fert; nam sententia sic quoque indefinita esse potest. Aliud esset,
altera die, sequenti die, quod alibi *Latinus* solet ponere. Tempus
hoc loco minus definitum postulat series rerum: namque resuscita-
tio juvenis Nainitici propius connectitur cum subsecuta legatione Jo-
hannis, quam cum antegressa sanatione servi centurionis, ut osten-
dimus in *Harmon. evang.* §. 62. **) — *ναῖν, Nain*) Nomen oppidi,
et gemina multitudo spectantium confirmat certitudinem miraculi.

*) v. 47. *ἃ λέγω, quae dico*] ut Dominus vester, cui debetur obsequium.
V. g.

**) Prius filia Jairi resuscitata est, quam juvenis Nainiticus: eoque lau-
dabilior est Jairi fides, quod nullum mortui per Jesum resuscitati
exemplum habuit. Filiam Jairi clanculum Dominus suscitavit, atque
occultari etiam resuscitationem istam jussit: tum vero publice et ju-
venem Nainiticum resuscitavit et Lazarum. Nain earum urbium fuit

v. 12. *ἐξεκομίζετο, efferebatur*) Recte efferuntur mortui, in loca a domiciliis viventium remotiora. — *σὺν αὐτῇ, cum illa*) Exsequiae potius lugentium, quam cadaverum causa institutae.

v. 13. *ὁ κύριος, Dominus*) Sublimis haec appellatio jam Luca et Johanne scribente usitatior et notior erat, quam Matthaeo scribente. Marcus medium tenet. Initio doceri et confirmari debuit hoc fidei caput: deinde praesupponi potuit. — *ἐσπλαγχνίσθη, misertus est*) Ad solatium matris debuit juvenis in hanc redire vitam. — *μὴ κλαῖε, noli flere*) Consolatio ante opus, ostendit operis certo futuri potestatem. Frequens alibi praefatio, *Noli timere*. Apud homines semper est aliquid, quod initio removeat accessus divinus.

v. 14. *ἤψατο, tetigit*) Tactus virtutis plenus. — *σοφῶ, loculum*) cui potius impositus, quam inclusus videtur fuisse juvenis. — *βασάζοντες, portantes*) sperantes opem. — *νεανίσκε, juvenis*) Norat Jesus, juvenem, non filiam, sed filium, esse mortuum. Usus est aut appellativo, Marc. 5, 41. aut proprio nomine Joh. 11, 43. — *σοὶ λέγω, tibi dico*) tibi, non ceteris adhuc.

v. 15. *ἔδωκεν, dedit*) Nam juvenis jam desierat esse matris suae. conf. *ἀπέδωκε*. c. 9, 42. 1 Macc. 10, 9.

v. 16. *προφήτης, propheta*) Hebr. נביא Non solum est, qui futura praedicit, sed qui divina munera et documenta hominibus affert. — *καὶ ὅτι*) Sic duo epiphonemata determinantur.

*) v. 17. *τῇ περιχώρῳ, circumjacente regione*) Galilaeae, non tamen exclusis regionibus adjacentibus ethnicis.

**) v. 19. *προσκαλεσάμενος, advocans*) Johannes discipulos suos non tam frequenter secum habuit, quam Salvator.

v. 20. *ἄνδρες, viri*) Provectoris aetatis habebat discipulos Johannes: Jesus, adolescentes.

v. 21. *νόσων καὶ μαστιγῶν, morbis et plagis*) Morbi, lenti: *plagae*, cum dolore. — *ἐχαρίσατο, largitus est*) Magnificum verbum. Apostolorum, in miraculis, non erat *largiri*. conf. *dedit*, v. 15.

***) v. 27. *ἰδὲ, ecce*) Matth. 11, 10. not.

v. 29. *καὶ πᾶς, et omnis*) Lucas, quid populus, quid contra pharisaei fecerint, exponit, ut ostendat, cur Jesus ea, quae utroque versu conjunguntur, uno tempore dixerit. Simile incisum vide Matth. 9, 6. — *ἀκούσας, audiens*) Johannem. — *καὶ*) et inprimis publicani, quos alii maxime desperant. — *ἐδικαίωσαν, justificaverunt*) Dei institutum, baptismum poenitentiae, ut *justum*, approbarunt et subierunt. Idem verbum, mox v. 35.

v. 30. *νομικοὶ, legisperiti*) Lucas ab hebraeo idiomate longius,

aliqua, quarum Matth. 11, 1. immo vero quarum c. 9, 35. mentio fit. Discipuli enim quum turmatim urbem Nain adiverint, suscitationem juvenis ante legationem duodecim apostolorum, hoc ipso miraculo in fide confirmatorum, factam esse vix est quod dubites. *Harm.* p. 296.

*) *ἐπισκέψατο, visitavit*] Pro ista visitatione etiamnum celebranda nobis est *φιλανθρωπία* divina. *V. g.*

**) v. 18. *καὶ ἀπήγγειλαν, et annunciarunt*] quum opera Christi, mortuos suscitantis, apicem essent consecuta. coll. Joh. 5, 21. *V. g.*

***) v. 23. *μὴ σκανδαλισθῇ, scandalum non acceperit*] Quicquid est in Jesu Christo, bonum est et proficit. Vel ipse ille habitus, qui perver-sae mentis homines offensos tenuit, sua dignus est laude. *V. g.*

quam Matthaeus et Marcus, variat. v. gr. dicit etiam ἀληθῶς, pro ἀμὴν. Ita saepe νομικὸς dicit, eosdem, ut arbitror, qui alias dicuntur γραμματεῖς, Hebr. סופרים scribae *). — εἰς ἑαυτὸς) εἰς limitat: quod ad sese. nam ipsum Dei consilium non potuere tollere.

v. 34. ὁμοιώσω, assimilabo) sermone. — ὅμοιοι, similes) revera. Rem sermo exprimit verus.

v. 33. ἄρτον, panem) In pane intervenit ars: at Johannes cibo plane obvio usus. — καὶ λέγετε, et dicitis) v. 39. ubi similis sermo malus in corde Pharisei.

v. 35. καὶ ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς πάντων) et justificata est sapientia ab omnibus, qui sunt filii ejus. καὶ valet et: continuat enim aperte querelam Jesus, (coll. Matth. 11, 19. ubi demum in fine versus 25. exprimit illud, quod haec verba alioqui notare possent, sed justificarunt sapientiam liberi ejus omnes:) et querelam quidem ab hypothesis, de contumacia hominum illius temporis, ad thesin, de perpetua populi Judaici consuetudine, velut indirecte transfert, ut transtulit etiam capite 11, 47. s. Pertinet huc adjectivum omnibus: et tempus praeteritum (quo saepe continetur vis verbi solet) in justificata est, (quum praecedat dicitis, in praesenti: v. 34.) et appellatio Sapientiae. non enim jam dicitur Filius hominis, ut versu praecedente, sed Sapientia. quarum appellationum altera convenit statui Christi conspicuo; altera omnibus temporibus. c. 11, 49. Porro Sapientia h. l. dicitur, quod Ipse optime sciat, quid faciendum sit, et actiones Ipsius, purissima accommodatione ad peccatores plenae, non debuerint sub censuram vocari. Adde Prov. 8, 1. 32. Hujus Sapientiae liberi non sunt pharisaei horumque similes, (quod ceteroqui non incommode dici possit, coll. c. 13, 34. fin. et Matth. 8, 12.) sed apostoli, publicani et peccatores omnes ex toto populo ad Jesum conversi: quos sic appellat, ad ostendendam suam cum illis necessitudinem et jus conversandi, calumniatorumque perversitatem. Apud Thucydidem et alios δικάειν, justificare, de persona, notat sententiam vel poenam statuere contra aliquem, eamque justam: de re, notat aequum censere aliquid. ut contra Pfochenium demonstrat Gatakerus Diss. de stilo novi Instr. cap. 8. qui hoc plane insigne esse statuit exemplum Graccismi Biblici ab ethnico differentis. nam in sacris הצדיק δικάειν significat sententiam ferre pro aliquo, sive, justum aliquem sive justo sive injusto pronunciare judicio. conf. not. ad Rom. 3, 20. δικάεσθαι Sir. 18, 22. idem est quod ἀποδῶναι. nam qui debet, est quasi reus: qui persolvit aut praestanda praestat, liberatur. Gall. s'acquiter. Neque tamen non ad unam justificandi notionem reduci potest uterque usus vocabuli. nam et de eo, qui poenam pertulit, et de eo, qui absolutus est, satisfactum sibi esse, et dehinc utrumque justum esse, judex censet. Accedit in illo usu euphemia, qua in hoc opus non est. Hoc quoque loco δικάειν in bonam partem valet. habetque ἐδικαιώθη justificata est metonymiam consequentis pro antecedente, (nam omnis justificatio accusationem, litem et controversiam aliquam praesupponit, Rom. 3, 4. Gen. 44, 16. LXX.) cum magna euphemia con-

*) Promiscue adhiberi vocabula ista νομικοί, νομοδιδάσκαλοι, γραμματεῖς, e contextu et scopo dicentis quandoque determinanda, pluribus demonstravit S. R. D. Crusius, Hypomn. P. I. p. 509. s. E. B.

junctam. *Sapientia justificata est*: h. e. criminatores illam ream facere, scandalizati sunt in ea, v. 23. eoque rem adduxere, ut demum justificari debuerit ipsa, et justa asseri, ostendique, omnes ejus actiones ad absorbendam injustitiam, justitiamque implendam comparatas esse; cum tamen sine exceptione fuisset amplectenda. Similis locus Rom. 10, 21. 1 Cor. 4, 12. 13. Sapientia a conviciis edacitatis et violentiae in eam jactis, defensa et *justificata est*, et quidem ἀπὸ α filiis suis, iisque omnibus; ab omnibus filiis ipsius exorta ei est necessitas se justificandi, et omnes suas cum iis actiones defendendi. vid. c. 5, 22. 30. 33. 6, 2. 7. et hoc ipso capite 7, 40. 11, 17. 13, 16. 15, 3. 19, 7. Matth. 15, 2. conf. ἀπὸ, α, Luc. 20, 3. 2 Cor. 2, 3. 10, 7. Hebr. 10, 22. LXX. Eccl. 8, 11. Es. 25, 9. Job. 35, 9. Ps. 28, (27.) 1. 53, 8. 119, 53. et Es. 49, 19. 2, 3. in Hebr. מְדַרְכֵּי. Sic ἀπὸ propter, Ps. 68, 50. ubi מָה et עַל parallela sunt.

v. 36. ἀνεκλίθη, *accubuit*) non spectata prius domo, ut curiosi convivae solent: nec sumta aqua aut oleo, v. 44. (conf. cap. 11, 37.) quo citius admitteret poenitentem illam. v. 45.

v. 37. γυνή, *mulier*) cujus nomen ignotum. [*Magna quidem hujus historiae convenientia est cum illa, quae Joh. 12, 3. fs. Matth. 26, 6. fs. et Marc. 14, 3. fs. memoratur; eo potissimum nomine, quod uterque eventus in domo Simonis cujusdam contigit. Enimvero unctio per Lucam descripta in urbe Galilaica, ante transformationem, quin ante Pascha secundum, facta est: altera, Bethaniae, sextiduo ante tertium Pascha. Mulier apud Lucam peccatrix haecenus fuerat: secus, Maria. Joh. 11, 1. s. Dubitavit denique Simon Pharisaeus, num propheta esset Jesus: Simon leprosus, praesente Lazaro resuscitato, non jam habuit quod dubitaret. Harm. p. 302.] — ἁμαρτωλὸς, *peccatrix*) Peccatum mulierum praecipuum, impudicitia. — καὶ ἐπιγινῶσα, *et cognoscens*) Καὶ et particula, a multis omissa, redundat: sed tamen gratiam sermoni addit, uti ו in ירבהר 4 Chron. 28, 5. Repetita post parenthesin videri possit et particula, ad dirimendam mentionem peccatorum et conversionis. — ἐν τῇ οἰκίᾳ, *in domo*) Amor eam impulit, ut non exspectaret commodiorem occasionem alibi.*

v. 38. ὀπίσω, *pone*) ut quae non jactaret, quod faceret. Amor eam docuit facere, quod non amanti videretur ineptum, quodque nemo postulare a servo: et docuit eam sine institutione humana. Similia exempla, c. 17, 15. 19, 37. — θριξί) *capillis*, passis, ut in luctu. Exquisitissima veneratio.

v. 39. εἰ, *si*) Immo si tu, Simon, scires, qualis haec jam esset femina, aliter judicares. — προφήτης, *propheta*) [*Talem populus v. 16. Eum dixerat. V. g.*] Antea dubitarat Simon, nunc celeriter affirmat contrarium. — ἐγίνωσκεν αὐν, *novisset*) Ne hoc quidem sequitur, plane prophetam non esse, qui hominem aliquem obvium non norit. — ἄπτειται, *tangit*) Ne tactum quidem, nedum totum negotium ferendum putabat.

v. 40. ἔχω, *habeo*) Comis praefatio. Hunc pharisaicum non appellat *hypocritam*. — διδάσκαλε, *Magister*) Simon aliquid modestiae habebat.

v. 42. μὴ ἐχόντων, *non habentibus*) Ergo non solvitur debitum subsequente amore et grato animo. — αγαπήσει, *amabit*) Futurum. Debitor, qui non est solvendo, ante remissionem fugit potius.

v. 43. ὁρθῶς) ἢ LXX ὁρθῶς. — ἔκρινας, *judicasti*) contra te ipsum. v. 47.

v. 44. ταύτην, *hanc*) Ipso suo habitu praesenti mulier Simonem refutabat, et omnes commovebat. — σε, *tuam*) Major ergo hic erat Simonis obligatio, quam mulieris. — ἔκ ἔδωκας, *non dedisti*) Simon tractavit Jesum, ut solet tractari conviva non honoratus. — τοῖς δάκρυσιν, *lacrumis*) Dominus observavit omnes circumstantias piaae actionis. Ps. 56, 9. Lacrumae, aquarum pretiosissimae.

v. 45. φίλημα, *osculum*) Hoc Simon praetermiserat ex parvitate amoris: ceteroqui ne discipulorum quidem quisquam aut amicorum legitur faciem Domini, praecipuum quiddam habentem, c. 9, 29. deosculatus, sed summus amor, hic, v. 38. et summa familiaritas, Joh. 13, 25. longius substitit. Ne parvulos quidem Ipse osculatus legitur. Unus proditor (novitas enim osculi non abhorrebat a proditione) ore impuro temeravit faciem Domini: alias intacta mansit et illibata a carnis peccaminosa.

v. 46. ἐλαίῳ, *oleo*) Huic opponitur μῦρον *unguentum* pretiosius, compositum. *Oleum*, simplex, et apud Judaeos propter frequentiam olearum, minus pretiosum. — τὰς πόδας, *pedes*) non ausa caput ungere.

v. 47. αἱ πολλαί, *multa*) quae ei objectas, Simon. Articulus refertur ad v. 39. — ὅτι, *quod, quia*) Remissio peccatorum, Simoni non cogitata, probatur a fructu, v. 42. qui est evidens, et in oculos incurrit, quum illa sit occulta. Adde antitheton, quod in textu sequitur, *cui autem* etc. Ad Simonem revincendum, citatur legis complementum, *amor*, ut criterium remissionis peccatorum, pro captu Pharisaei: ad mulierem ipsam, *fides* eam salvasse dicitur. Prior sermo plus aenigmaticus; alter plus proprietatis habet. quo plus quisque amoris in hac re prae fide tribuit, eo Simoni est similior, et a sensu mulieris atque ipsius Domini remotior. Amor, criterium remissionis, etiamsi is, qui amat, non ita de remissione cogitet. — ὃ δέ, *cui autem*) Clementer dictum. i. e. *tu, cui*: vi antitheti. Alioqui non desunt, qui etiam sine magnis delictis praeviis valde diligant. — ὀλίγον, *parum*) compare, et ad hominem, decuplo minus. v. 41. — ἀγαπᾷ, *amat*) sed tamen amat, modo remissionem sit nactus. Multitudo peccatorum remissorum exacuet in electis aeternum amorem erga Deum.

v. 48. ἀφένται, *remissa sunt*) Remissio mulieri non datur nunc primum, sed confirmatur. Maximi peccatores saepe fiunt vasa gratiae amplissima. Etiam in mensa usus est Salvator clavibus.

v. 49. τίς ἐτός ἐσιν, *quis est hic*) Resp. Est Filius hominis. — καὶ) *etiam*. Majus est peccata remittere, quod ad rem attinet, quam aegrotum miraculose sanare.

v. 50. εἶπε δέ, *dixit autem*) Jesus mulierem confirmat adversus omnes dubitationes. Idem dictum, c. 8, 48. 17, 19. 18, 42. — πίσις, *fides*) non *amor*. Fides ad nos spectat: amore convincuntur alii. — πορεύς εἰς εἰρήνην) Sic LXX, 1 Sam. 1, 17. Sic infra, c. 8, 48.

C A P U T VIII.

v. 1. Αὐτὸς διώδευε κατὰ πόλιν καὶ κώμην, *Ipse transibat per urbes et pagos*) Magna facilitas Filii Dei. [*Migrationum ejus non*

est quod numerum inire studeamus. Singuli Evangelistae diversis eas occasionibus commemorant: omnis nempe conversatio Jesu verbis factisque bene omnibus faciendo absolvebatur. Harm. p. 315.]

v. 2. *τεθραπευμέναι, sanatae*) Eo ostendebatur Jesu potentia, mulierum pietas, quod sequebantur. [Quae, utut neque navigationi Gadarenensi, a Luca mox memorandae, sed reapse antegressae, neque, ut videtur, itineri ad festum scenopégias clam instituto et per solum Johannem descripto, interfuerint; ab hoc tamen temporis puncto, quod anni certe intervallo a Passione abfuit, id omnino egerunt, ut Jesu Domino adhaerere atque ministrarent: nam in hoc ipso comitatu Hierosolymas venerunt; quapropter Lucas c. 23, 49. 55. nomina earum repetere supersedet, ad hunc ipsum locum, c. 8, 2. respiciens. Harm. p. 515. s.] Comitatus ex miseria summa ad summam felicitatem admissus, ut cohors Davidis veterana. Hoc moris fuit apud Judaeos (ut notat Simonius,) ut feminae, praesertim viduae, doctores sublevarent ex re familiari, et ideo eos in itineribus comitarentur.

*) v. 3. *ἰωάννα, Johanna*) femina viri amplissimi. **) sed eam in familia Jesu praecedat Maria Magdalena. — *ἐπιτρόπη*) procuratoris. — *διηκόνουν, ministrabant*) Harum memoria, magnum liberalitatis praemium. Sed illo tempore multi eas sine dubio stolidas mulieres putarunt.

v. 4. *τῶν κατὰ πόλιν*) Ex quavis urbe erat cohors aliqua. — *ἐπιπορευομένων*) Ἐπὶ refertur ad multitudinem populi.

v. 5. *ὁ σπείρων τῷ σπείραι τὸν σπόρον, seminans seminatum semen*) Conjugata attentionem excitant.

v. 8. *ἐκατονταπλασίονα, centuplum*) Matthaeus et Marcus addunt, *sexaginta, triginta*. Lucas, unum genus ponens, summum, ut moris est, exprimit; quo cetera includuntur.

v. 12. *ἀπὸ τῆς καρδίας, a corde*) Magna potentia diaboli. [qui tamen minus valet in classem tertiam et secundam, h. l. memoratas, quam in primam. V. g.] — *πιστεύσαντες, credentes*) Verbo per fidem salvamur. v. 13. Fides, fructus verbi proprius.

v. 13. *δέχονται, accipiunt*) Initium fidei. — *πρὸς καιρὸν*) Sic 1 Cor. 7, 5.

v. 14. *καὶ πλέτε*) Repete ὑπὸ, coll. Marc. 4, 19. Constr. cum *συμπνίγονται suffocantur*. — *πορευόμενοι, proficiscentes*) sine celeri et conspicuo defectu, quin etiam cum profectu quodam. Haec enim vis verbi *τῷ πορεύομαι*. Simultanea sunt incrementa in bono et malo non solum in universis, Matth. 13, 50. sed etiam in singulis. — *ὃ τέλεσφορεῖσι* non ferunt frugem absolutam ac maturam, fidem ipsam, ita, ut assequantur τέλος finem fidei, salutem animarum. v. 12. coll. 1 Petr. 1, 9. Plutarch. *τελεσφόρα δένδρα*.

v. 15. ***) *καλῇ καὶ ἀγαθῇ*) Vid. Matth. 7, 17. Frequens compo-

*) *μαρία, Maria*] Hanc, ob miseriam pristinam, vel tum aversati fuerint homines delicatiores: at eximio apud Jesum loco habita est. V. g.

**) Hujus publica sequela non videtur nihil eo contulisse, quod Herodi de Jesu aliquid innotuit, c. 9, 7. V. g.

***) *ἐν τῇ καλῇ γῇ, in bona terra*] Talis ne non conseratur, seminis nonnihil satius est in viam etc. projici. V. g.

situm καλοκάγαθός. Καλός sonat quiddam respectivum, ἀγαθός absolutum. — κατέχουσιν, retinent) non ut in via. — καρποφοροῦσιν, fructum ferunt) non ut in spinis. — ἐν ὑπομονῇ, in patientia) non ut in petroso. ὑπομονή unī Hebraico חִקְקָה respondet. Est robur animi spe bona sustentatum. Ea fructificationem ita praecedit, ut etiam comitetur: ideo hīc ponitur in fine. Summa Christianismi.

v. 16. τὸ φῶς) lumen, non lychnum. Natura hominis non magis, quam materia lychni, ex sese lumen habet. nam hoc extrinsecus additur, id est, divinitus, per verbum. Idcirco lychnus non quaerit per se conspici, sed inservit, ut lumen conspiciatur: bonusque auditor, lychno similis, ita semper audit, ut quam plurimis splendore suo prosit; et vicissim ipse indies splendore augetur.

v. 17. γὰρ, enim) Lux jam nunc amat videri: quia tota erit revelanda.

v. 18. *) δοκεῖ, videtur) Videtur habere, qui non utitur. Jam, si id quoque aufertur, quid tandem misero supererit?

v. 20. λεγόντων) Genitivus absolutus: i. e. cum dicerent. לֵאמֹר Sic LXX, 1 Chron. 17, 24. etc.

v. 21. **) ἔτοι, hi) Demonstrativum. ***)

v. 23. κατέβη) descendit, ex aëre.

v. 24. ἐπιστάτα ἐπιστάτα, Magister Magister) Epizeuxis, affectui respondens.

v. 25. πῦ, ubi) Erat fides aliqua, sed non praesto erat.

v. 27. †) ἐκ ἐνεδιδύσκετο, non induebatur) Satanas, ubi potest, eo miseriae hominem redigit, ut etiam decorum naturale negligat. Deus amat ordinem, decus, mensuram etc.

v. 29. γὰρ, enim) Causa expulsionis et conjuncti cum ea doloris majoris. — ἡλαύνετο, agebatur) summa vi, coll. v. 33. et sine ratione sua, v. 35.

v. 31. εἰς τὴν ἄβυσσον, in abyssum) חֶמְדָּה LXX, ἄβυσσος saepe. Conf. Ap. 9, 11. 20, 3. In abyssu 1) non adorantur a malis hominibus. 2) hominibus nocere non possunt. 3) pro pabulo miseriam habent, nec dum tamen cruciari in custodia illa videntur. Potestas Jesu Christi etiam super animalia, daemones, abyssum porrigitur. Idque agnovere daemones.

*) πῶς, quomodo] quo eventu et fructu. V. g. — ἀκούετε, audiat] vos inprimis, qui instituendis aliis dicati estis. V. g. — ὅς γὰρ ἂν ἔχη, quisquis enim habuerit] adeoque factis dictisque id egerit pro virili, ut verbum ceu lumen aliorum oculos feriat. V. g.

**) μήτηρ μς, mater mea] Vid. v. 2. V. g. — ἀδελφοί μς, fratres mei] v. 1. fin. V. g.

***) v. 22. καὶ ἐγένετο, et factum est] Trajectionem h. l. apud Lucan, itemque apud Marcum, obtinere, ostendit b. Auctor Harm. ev. §. 49. ibidemque, p. 264. eam eventum seriem veritati maxime consentaneam judicat, ut se invicem excipiant 1) vespera, qua Christus navigationem parari jussit (Marc. 4, 35. Luc. 8, 22.); 2) mane, quo investigatus a multitudine etiam aliis praedicare se debere affirmavit (Marc. 1, 35. s. Luc. 4, 42. s.); 3) navigatio et praeconium in universa Galilaea, navigatione partim prius partem posterius. (Matth. 8, 23. Marc. 4, 36. s. 1, 39. Luc. 8, 22. s. 4, 44.)

†) ἀνὴρ τις, vir quidam] Singulare obsessionis exemplum. V. g.

*) **) v. 43. *ιατροῖς, medicis*) Lucas, medicus, ingenue scribit. — *προσαναλώσασα*) πρὸς, praeter calamitatem corporis. — *ἐκ ἴσχυεν — θεραπευθῆναι*) non potuit — sanari: i. e. non potuere sanare medici.

v. 47. *ἐκ ἔλαθε, non latuisse*) Voluerat Jesum latere. — *ἐνώπιον, coram*) Fides pellit verecundiam intempestivam.

v. 50. *καὶ σωθήσεται, et servabitur*) ex morte. Verbum ad spem dandam aptum.

v. 51. *ἰωάννην καὶ ἰάκωβον, Johannem et Jacobum*) Johannem praeponi aliquando, eo minus mirum est, quod Petro etiam solus Johannes interdum additur. c. 22, 8.

v. 53. *εἰδότες, scientes*) Ergo hi omnes debuere miraculum agnoscere.

v. 54. *ἡ παῖς, puella*) Minime omnium Lucas Hebraica posuit vocabula.

C A P U T IX.

v. 1. ***) *Πάντα, omnia*) omnium generum omnia, quae occurrerent. — *θεραπεύειν, sanare*) Hoc pendet a *dedit*.

v. 3. *ἔχειν, habere*) Infinitivus potest aut in Imperativum aut in Gerundium resolvi.

v. 4. *ἐκείθεν, exinde*) Unus ex domo et ex urbe sit exitus.

v. 6. *καίμας, pagos*) Urbes non excluduntur, sed multo magis praesupponuntur. v. 5.

v. 7. *διηπόρει, haesitabat*) Qui fidem non habent, variis aliorum opinionibus misere possunt circumagi. [Et qui genio suo indulgent, eorum inquietudo, utprimum spiritualium rerum nonnihil in eos incidit, statim excitatur. V. g.]

v. 8. *ἐφάνη, apparuit*) Inter *excitatus est* et *resurrexit* hoc ponitur; nam Elias non erat mortuus.

v. 9. *ἐξήτει, quaerebat*) Quivis e plebe id facilius potuit consequi. Jesus aulam non intrabat: Herodes aula, ob Jesum, exendum non putabat. †) ††).

v. 14. *ἀνὰ πεντήκοντα, quinquageni*) Numerus commodus propter quinarium panum: et erant centies quinquaginta viri. Marc. 6, 40.

v. 18. †††) *προσευχόμενον, precans*) Jesus Patrem rogarat, ut

*) v. 59. σοι, tibi] Quilibet eorum, quae sibi divinitus contigerunt, testis est gravissimus. V. g.

**) v. 42. *μονογενῆς, unigenita*] c. 7, 12. V. g.

***) *ἐγκαλεσάμενος, convocans*] Itaque non vulgaris ea res fuit. V. g.

†) *ἰδεῖν αὐτόν, videre eum*] Num Johanni similis esset, numve in gratiam Herodis miraculum esset editurus? V. g.

††) v. 11. *δεξιόμενος αὐτὸς, suscipiens eos*] Jesu adhaere, eique, siquidem juvat, nomen proficere tuum. Susciperis. V. g.

†††) *καὶ ἐγένετο, et factum est*] Memorabilis terminus, a Matthaeo, Marco et Luca simul notatus (Matth. 16, 13. Marc. 8, 27.). Universi novo hic concentu ultimam Salvatoris protectionem ad septentrionales terminos terrae Israëliticae inchoatam sistunt. Prope Caesaream Philippi discipulos privatim quaerit: Quemnam esse me homines ajunt? eosque de passione sua instruit. Tum ita iter suum dirigit, ut omnem denique terram Israëlis bono semine conserat.

discipulis se revelaret. Nam argumentum precum Jesu colligi potest ex sermonibus actionibusque insecutis. c. 6, 42. 43.

v. 23. *ἔλεγε, dicebat*) Occasionem sermonis exponit Matthaeus: quo praesupposito, Lucas satis habet sermonem ipsum posuisse. — *πρὸς πάντας, ad omnes*) etiam ad eos, qui de Passione Domini non audierant.

v. 25. *ἀπολείσας, perdens*) cum posset *salvari*. — *ζημιωθεὶς, jacturam faciens*) cum posset se ipsum *lucriferare*.

v. 26. *καὶ — καὶ — et — et —*) Conjuncta mentio Dei et creaturae. Jud. 7, 48. 20. 1 Sam. 12, 48. Hebr. 12, 23. Ap. 3, 5. 14, 10. *)

v. 27. *τῶν ὧδε ἐσῳτων*) Hoc ex parallelismo profectum videri possit. *Latinus* enim, *hic stantes*.

v. 28. *ἐγένετο*) Impersonale. nam cum *ἡμέραι* subanditur *ἦσαν*, ut in *ὁσημέραι, quotidie*. Sic Marc. 8, 2. in codd. opt. *ἡμέραι τρεῖς προσμένσι μοι*. — *καὶ ἰωάννην καὶ ἰάκωβον, et Johannem et Jacobum*) Ubi valde receptus nominum ordo tenetur, nil singulare inde elici potest: v. 54. ubi autem mutatur ordo, nusquam id frustra factum censi debet. Hic Lucas Jacobo, pridem occiso, Johannem adhuc notio-rem rei maximae testem praeposit; contra ac Marcus c. 5, 37. qui videlicet ante Lucam scripsit **).

v. 29. *εἶδος*) *aspectus*, qualitas faciei adspiciendae. — *ἕτερον, alius*) Lingua terrena non sufficit ad exprimenda proprie coelestia. sic pii, *ἀλλαγούμεθα, mutabimur*. 1 Cor. 15, 51. — *ἐξυσφάπτων, effulgurans*) ab intra, gloria corporis translucente, et poros vestimenti permeante.

v. 30. *ἄνδρες δύο, viri duo*) Non angelos fuisse hos, quis crederet, nisi nomina humana adderentur?

v. 31. *ἐν δόξῃ, in gloria*) Similes Domino suo erant in hac scena. [et majorem gloriae gradum post mortem et glorificationem Christi videntur adepti. Resurrectionis atque transformationis exemplum sunt hi duumviri. V. g.] — *ἔξοδον, exitum*) ex mundo. conf. Hebr. 13, 12. s. Idem verbum, 2 Petr. 4, 15. Res magna: vocabulum valde grave, quo continetur Passio, Crux, Mors, Resurrectio, Adscensio. Antitheton, *εἰσόδος, ingressus*. Act. 13, 24.

v. 32. *σὺν αὐτῷ, cum eo*) Hac formula Petrus Jacobo et Johanni praefertur. — *ὑπνῷ, somno*) Conf. Gen. 2, 21. [Mediante somno isto quarumvis cogitationum atque imaginum terrenarum oblivio eos cepit. V. g.] — *διαγορηγορήσαντες, cum e somno se recepissent*. [eo nunc alacriores facti. V. g.] Noctem fuisse, credibile est. v. 37. — *εἶδον τὴν δόξαν αὐτοῦ, viderunt gloriam ejus*) Id iisdem verbis descripsit, qui interfuit, Petrus, 2 Ep. 1, 16. 5. et Johannes, c. 1, 14.

v. 34. ***) *ἐκείνους, illi*) Ref. ad Mosen et Eliam.

Factâ transformatione Capernaum repetit, mediam inde Samariam et Galilaeam peragrans; porro trajecto Jordane ad terram Judaeae ex eo latere pergit, ac tandem salutatâ Bethabarâ et Jordane iterum trajecto Hierichuntem venit atque Bethaniam. *Harm.* p. 367.

*) *τῶν ἁγίων ἀγγέλων, sanctorum angelorum*] qui comitatu suo glorificationi DEI ejusque Filii inservient. V. g.

**) *Jacobum et Johannem habet* Vers. germ., *marginem* utriusque Editionis *potius, quam* Gnomonem h. l. *secuta*. E. B.

***) *νεφέλη, nubes*] Haec, ut ex sequentibus patet, ad ima se dimisit.

v. 43. ἐξελήσονται, percellerantur) mente. — μεγαλειότητι) μέγας, Deus: μεγαλία, opera. — θαυμάζοντων, mirantibus) etiam sermone. — εἶπε, dixit) Pro uno hoc verbo *Gothus* sic habet: *Quath Paetrus, Fan, du vve veis ni mahtedum usdreiban thamma: ith Jesus quath: thata kuni ni usgangith nibai in bidom jah in fa-stubnja: quath than.* Id est, *dixit Petrus, Domine, quare nos non valuimus ejicere illum? Et Jesus dixit, Hoc genus non exit nisi in precibus et jejuniis. Tum dixit etc.* Conf. App. crit. Ed. II. ad h. l. Si Lucas ipse haec scripsit, Petrus, cum ceteris, rerum a Domino magnificentissime gestarum admiratione percussus, ad discipulorum infirmitatem sese aggregat, neque se, si adfuisset, plus valitum fuisse in spiritum immundum, confitetur. Itaque causam requirit. *)

**) v. 44. ὑμῖς, vos) Arcanum est. — εἰς τὰ ὦτα, in aures) Primus gradus capiendi: cor discipulorum adhuc minus capiebat hanc rem. v. 45. — τούτους, hos) Possit hoc etiam ad antecedentia referri. — παραδίδοσθαι, tradi) Aequilibrium cogitationum de laude et de passione. conf. anteced. h. v. et v. 35. 20. 22. In laetitia recordandum est crucis: et cognitio majestatis praeparat ad verbum crucis.

v. 45. αἰσθύνονται, sentirent) Ἐπίγνωσις cognitio parit αἰσθησιν, sensum. quum illa deficit, hic deficit.

v. 46. εἰσῆλθε, ingressa est) Caro saepe occasionem sumit ad suos motus; ubi omnia ei sunt contraria.

v. 48. γὰρ, enim) Humilitatis est, parvulos curare: magnitudinis, Deum suscipere.

v. 49. ὁ ἰωάννης, Johannes) De hoc confer v. 54. [ubi, cum fratre Jacobo, eximium itidem zelum post glorificationem exseruit, V. g.]

v. 50. ὃς γὰρ ἐκ ἔσε καὶ ὑμῶν, ὑπὲρ ὑμῶν ἔσιν, qui enim non est contra vos, pro vobis est) Sic quoque Marc. 9, 40. quanquam apud Marcum aliqui, apud Lucam plerique Graeci pro ὑμῶν scripserunt ἡμῶν. Usque eo indifferentes fuere librarii graeci in hisce pronominebus confundendis, ut vera lectio non tam ex numero codicum graecorum, quam ex antiquis versionibus, haec pronomina majori discrimine referentibus, et potissimum ex contextu nosci debeat. Quo magis minusve diversa est eorum, de quibus nos et vos dicitur, conditio, eo plus minusve momenti habet varietas lectionis. Neque hoc loco promiscua lectio est. nam quum de externa conversatione sermo erat, prima persona plurali usus est Dominus; *Transeamus contra, Ecce ascendimus Hierosolyma etc.* Sed quum Interiora agebantur, decenti sermonis discrimine usus est, neque dixit, nos, sed ego vel vos. *Ascendo, inquit, ad Patrem meum et Patrem vestrum, et Deum meum et Deum vestrum, non, ad Patrem et Deum nostrum.* Quare non dicit, *Qui non est contra nos,*

V. g. — εἰς τὴν νεφέλην, in nubem] ex qua vox DEI prodibat. Tanta admissionis est sanctorum Virorum uterque. Ex. 54, 5. 1 Reg. 19, 15. V. g.

*) Omittit tamen incisum hoc Vers. germ. E. B.

**) v. 40. οὐκ ἠδυνήθησαν, non potuerunt] Singularis hic daemon generis fuit. Nam v. 1. omnium daemonum potestatem discipuli acceperant. V. g.

pro nobis est, sed, qui non est contra vos, pro vobis est, et alio loco, Qui non est mecum, contra me est.

v. 51. ἀναλήψεως, assumptionis) Commoda appellatio, praesertim post glorificationem in monte. conf. Act. 1, 2. Unus erat dies assumptionis in coelum: sed quadraginta dies a resurrectione, imo etiam hi dies ante passionem, erant instar parasceves. conf. Luc. 2, 22. Instabat adhuc passio, crux, mors, sepulcrum: sed per haec omnia ad metam prospexit Jesus, cujus sensum imitatur stilus Evangelistae. Qui in urbem tendit, et asperam viae partem transire debet, non viam memorat, sed metam, quum dicere vult, quo vadat. [*Loca Luc. 9, 51. 10, 38. 13, 10. 22. 33. 17, 11. 18, 31. 35. 19, 11. 28. coll. 9, 31. subinde propius Hierosolymas versum deducunt, nec nisi de uno itinere queunt intelligi. — Aliud iter nullum huic itineri et ipsi passioni interponi potest, nisi occulta ista ad festum scenope-gias profectio, Joh. 7, 10. Harm. p. 387.] — τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, faciem suam) v. 29. — ἐξηρίξε) Ez. 28, 21. שִׁים פָּנֶיךָ LXX: σήριξον τὸ πρόσωπόν σου. Et sic saepe. Adde Es. 50, 6. 7. τὸ πρόσωπόν μου ἐκ ἀπέσρεψα ἀπὸ αἰσχύνῃς ἐμπυσμάτων. — ἔθῃκα τὸ πρόσωπόν μου ὡς ξερὰν πέτραν, καὶ ἔγνων, ὅτι ἐμὴ αἰσχυνθῶ. [*Plurimum in rebus arduis firmum propositum juvat. V: g.] — εἰς Ἱερουσαλήμ, in Jerusalem) v. 31. Fructus apparitionis in monte.**

v. 52. ἐτοιμάσαι, parare) scil. paranda. Id poscebat multitudo comitum: nec solebat Jesus in diversorio miscere se turbae.

v. 53. ὅτι, quod) Aperte constabat, eum petere Hierosolyma. id oderant Samaritae, [*cultibus Judaicis infensissimi. V. g.] — πρόσωπον, facies) Sic LXX, 2 Sam. 17, 11. καὶ τὸ πρόσωπόν σου πορευόμενον ἐν μέσῳ αὐτῶν. Quo facies versa, eo ardor animi vincens omnem difficultatem.*

v. 54. Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης, Jacobus et Johannes) qui prae aliis viderant gloriam Jesu, v. 28. cum Petro, qui tamen hīc quievit. Postquam de morte Jesu audierant, eo nunc magis vitam ejus tueri conantur. Videntur etiam in animo habuisse illud, quod exstat v. 5. Marc. 9, 41. — πῦρ, ignem) Non ad hoc erant filii tonitruī cognominati. In omnibus elementis, praeter ignem, miracula fecit Christus. Ignis reservatus consummationi seculi. — ἀπὸ τοῦ ἔθρανῶ, a coelo) Ultio inermis in terra, facile manum, vota, suspiria porrigit ad tela coelestia. — ὡς καὶ, sicut etiam) Ibi libentius imitamur sanctos, ubi non debemus. — ἡλίας, Elias) item contra Samaritas. 2 Reg. 1, 2. ss. Eliam habebant in recenti notitia. v. 8. 19. 30.

v. 55. οἷς πνεύματος, qualis spiritus) ejus nempe Spiritus, qui est Christi et gratiae. Conferri potest illud, quod, quum Jesus in cruce ipsis Psalmi 22. et 31. verbis adhibitis oravit, tamen non contra hostes, ex psalmis item propheticis, sed pro hostibus oravit. — ὑμεῖς) vos. Retunditur provocatio ad Eliam.

v. 56. ψυχὰς, animas) pretiosas. — ἑτέραν, aliam) Optimum consilium et planum. Matth. 2, 12. Num. 20, 21. — κώμην, pagum) cujus incolae erant εὐγενέστεροι, quam ii, de quibus v. 52.

*) v. 58. ἐκ ἔχει, non habet) In v. 53. 56. exemplum exstat.

---

*) v. 57. εἰπέ τις πρὸς αὐτόν, dixit aliquis ad eum) Tres h. l. ad sequellam Christi excitati memorantur, quorum duo priores a Matthaeo

v. 59. ἀπελθόντι, *abeunt*) Dativus. Hic homo *abitus* prae-supponit, non petit. Alius *abitus* praecipitur versu 60.

v. 60. διαγγελλε) *nuncia ubique*. Idem verbum Rom. 9, 17. Id summo ardore urgebat Dominus. conf. v. 62. et cap. seq. init. [*Credibile est, et hunc, et eum de quo sequitur, τοῖς LXX adnumeros breviter postea fuisse*. V. g.]

v. 61. πρῶτον, *primum*) Homo ille adhuc haerebat in affectibus naturalibus. eo minus veniae dandum ei erat. Videtur autem in animo habuisse Elisae exemplum, cui Elias veniam dedit. nam ab *aratro* sumta similitudine (conf. 1 Reg. 19, 19.) Jesus respondet. Regnum Dei expeditiores postulat animas, quam discipulatus propheticus: neque ad Eliam neque ad Elisam sine discrimine provocandum est. v. 53. — ἀποτάξασθαι, *valedicere*) fortasse cum convivio lauto.

v. 62. ὁ ἰησοῦς, *Jesus*) mox LXX missurus. — βλέπων, *spectans*) Qui retro spectat, is, proprie loquendo, *delirat*. — εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, *ad regnum Dei*) tenendum et propagandum.

C A P U T X.

v. 1. Μετὰ ταῦτα, *post haec*) post probationem eorum, qui idonei essent ad legationem vel secus, quorum tres memorantur c. 9, 57. ss. — ἀνέδειξεν, *declaravit*) legatos. — ὁ κύριος, *Dominus*) Describitur hoc loco actus vere dominicus. [v. 2. 3. 9. 11.] — ἑτέροις, *alios*) [quorum haud quidem diuturna legatio, attamen talis fuit, ut proxime a munere apostolico abessent, nec pauci eorum insequentibus temporibus testimonium de Jesu Christo stabilire possent. Imo vero singuli, qui Jesum viderant, audierant, et fide in Eum concepti de Ipso testati sunt, excellentiae apostolicae aliquid analogi habuerunt pro sua parte. Harm. pag. 391.] Regnum Dei vires acquirit semper majores, et bona instituta crescunt: inprimisque fructu celeri non caruit officium Christi propheticum. Crevit numerus a XII. ad LXX, inde ad D, et amplius. 1 Cor. 15, 6. — ἑβδομήκοντα, *septuaginta*) Et apostolorum et discipulorum numerum cernimus a Domino in libris Moysi praefiguratum per XII fontes et LXX palmas in deserto repertas. Ergo LXX legendum est; qui fuit etiam numerus eorum, quos Deus spiritu impertivit, qui in Moyse erat. L. Valla. Latinum Valla interpretem reprehendit, qui cum aliis habet LXXII. Sequitur δύο, interjectis quatuor verbis. Inde duos per festinationem huc retulisse videatur perantiquus librarius. Aut versu 1. scripsit Lucas LXXII praecise, deinde versu 17. rotunde LXX. et alii utroque versu vel LXX vel LXXII posuere. — *) ἀνὰ δύο, *binos*) Erant XXXV aut XXXVI. paria. — οὐ ἐμελλεν αὐτὸς ἔρχεσθαι, *quo ipse erat venturus*) Sic, apostolis Dominum praegressis, e locis viae, per quam iter faciebant apostoli, utrinque vicinis poterant ad Christum convenire, audire et sanari volentes.

(c. 9, 19 — 22.) notati, tertio, in numerum τῶν LXX, ut conjicere licet, adoptato per Lucam, occasione data, junguntur. Harm. p. 388.

*) καὶ ἀπέστειλεν, *et misit*) Non dicitur, aegrotorum sanandorum atque daemonum expellendorum potestatem his, ut τοῖς duodecim, concessam esse. (Conf. v. 17. not.) V. g.

*) v. 5. ἄγνας, agnos) Sic LXX legati: oves XII. apostoli, Matth. 10, 16. [Utrisque salvum (ut ajunt) conductum dedit verbo: Ecce, Ego mitto vos. V. g.]

v. 4. μηδένα κατὰ τὴν ὁδὸν ἀσπάσησθε, neminem in via salute) Non inconveniens est, id proprie accipi. Qui valde seria subitaque in re occupatus est, minus potest observare ceremonias civilitatis, facileque eximitur a communi regula decori. Confer 2 Reg. 4, 29. et, simili in re, Luc. 19, 30. seqq. Varia erant hominum genera apud Judaeos a salutandi officio exemta, praesertim religiosi, ut docet Lightfootus. Multis verbis gestibusque salutabant: at taciturnitate retinetur integra animi virtus: et valde pretiosum erat tempus legatorum, (conf. Joh. 20, 17.) valde pretiosa salutatio legatorum. v. seq. Matth. 10, 12. Domi attentiores sunt auditores, quam in via: et in via tot legatis multum temporis eripere salutatio poterat. [Denique ipsa etiam salutationis in via omissio utiliter homines monebat, grave et maturandum esse τῶν LXX negotium. V. g.]

v. 5. πρῶτον, primum) Nuncius Dei, initium facere debet ab apprecatione salutis; antequam objurget homines.

v. 6. ὁ υἱὸς εἰρήνης) qui sit filius pacis, pace dignus. — ἐπαυπαύσεται, requiescet) co modo, quem persentiscatis. De vocabulo, conf. 1 Petr. 4, 14. Pax semel egressa, non desinit quaerere, donec inveniat, ubi consistat. — ἐπ' αὐτὸν) Hoc potest ad υἱὸν εἰρήνης primario, ad οἶκον participative referri.

v. 7. τὰ παρ' αὐτῶν, quae apud illos) cum frugalitate et parrhesia: ut invenietis. — τῷ μισθῷ, mercede) Cibum capere licuit: nummos non debuere petere, quanquam ne eos quidem prorsus recusare jubentur. Vicissim autem digna est merces operario: non otiaudum.

v. 9. ἐν αὐτῇ, in illa) in urbe. Sic in tota regione omnes aegroti potuere sanari. — ἤγγικεν, appropinquavit) v. 1. fin.

v. 10. πλατείας, plateas) circa moenia. Conf. ad Ap. 11, 8. — εἴπατε, dicite) publice.

v. 11. πλὴν ἰσὺ γινώσκετε, ὅτι ἤγγικεν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ) Primum dicebant nuncii, ἤγγικεν ἐφ' ὑμᾶς κτλ. v. 9. deinde ad contumaces generaliori sermone utebantur, ἤγγικεν κτλ. absque illis voculis, ἐφ' ὑμᾶς, quas tamen multi etiam versu 11. suppleverunt.

v. 13—15. αἰ, vae) Gravissima denunciatio, coll. Matth. 11, 20. ss. nunc per apostrophēn repetita, qua ingratae urbes missae fiunt, et innuitur, alias potius, quam eas urbes his LXX legatis adeundas esse, et ceteris ab exemplo harum esse cavendum.

v. 15. χωραζὶν) Sic meae habent editiones, quanquam alii meo nomine χωραζὶν ediderunt. Nonnulli χωραζὶν scripsere, calamo ludentes, ut in Appar. p. 473. notavi: serioque ex Chorazin, quod Matth. 11, 21. in oppidis memoratur, regionem zin fecere ii, quos memorat et refutat D. Rus T. I. Harmon. ev. p. 1199. seq.

v. 16. ἀκούει, audit) Subaudi, ex antitheto, qui vero me audit, audit eum, qui misit me.

v. 17. ὑπέστρεψαν, reversi sunt) alii post alios. [Non diu ab-

---

*) δεήθητε οὖν, rogate igitur) Hoc mandato Jesus illico et operariorum desiderium provocavit atque rogationem, et rogationi satisfecit. V. g.

fueraut. V. g.] Missionem et reditum uno scilicet loco memorat Lucas: paucis enim ante passionem dominicam hebdomadibus ablegati, non poterant abesse diutius. Harm. p. 390.] — *) καὶ τὰ δαιμόνια, etiam daemonia) Plura in effectu experti sunt, quam Jesus expresserat.

v. 18. ἐθεώρουν, *spectabam)* in spiritu: tum, *quum existis, vel, quum egistis.* — ὡς ἄστραπην, *ut fulgur)* summa pernicitate. — ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, *e coelo)* in quo videtur parvulos, i. e. discipulos, accusavisse Satanam. — πεισύντα) *ruentem:* idque, *vel,* quia vi ejectus erat e coelo; (certe Satanam eo tempore multas accepit plagas, etiam per minores illos: quo pacto τὸ *spectabam* significat, discipulos jam quodammodo ipsos egisse contra Satanam, Domino *spectante,* qui, per eos vincere se, gaudebat:) *vel,* quia potestatem impetrarat obtinendi discipulis, a quibus Satanam vincendus erat; et *daemoniis,* quae ei parent, subvenire et malam rem suam fulcire festinarat. conf. v. 19. Certe πεισύν, coll. Act. 27, 26. LXX, συμπίπτειν, שָׁמַע 1 Chron. 14, 9. 15. non semper idem est, quod βληθῆναι. Ap. 12, 9. Actio in coelo includit actionem in terra, non contra. Congruit icon, *ut fulgur:* et Satanam postea demum exturbandus dicitur, Joh. 12, 31.

v. 19. δίδωμι) *ut dedi, sic porro do.* — ὄφειον, *serpentibus)* Marc. 16, 18. Appellatio terrestri conveniens hosti; non jam coelesti, ut illud, *ut fulgur.* Parallelus est cum Marc. l. c. locus Act. 28, 3. ss. sed inter Marcum et Lucam est parallelismus verbalis, homonymicus tamen. Muniti sunt fideles contra serpentes proprie et metaphorice dictos. — σκορπίον, *scorpius)* qui subtiliores serpentibus. — δύναμιν) *vim, vel, כֹּחַ copias. serpentes et scorpi,* species: *vis omnis, genus.* — τὸ ἐχθρόν, *hostis)* Singularis numerus, de hoste principe. [Matth. 15, 39. Ps. 8, 5.] — ὃ μὴ ἀδικήσῃ, *non laedet)* Majus latebat periculum, quam senserant inexperti.

v. 20. μὴ χαίrete, *nolite gaudere)* Monitum in prima experientia salutare, de temperando gaudio. Gaudium non vetatur, sed in ordinem redigitur. Qui per philautiam nimis gaudent, possunt Satanam similes fieri. — ὑμῶν) *vestra, qui mei estis.* — ἐγγράφη, *scripta sunt)* etsi reclamavit Satanam in coelo: etiamsi in terra non sitis celebres. — ἐν τοῖς οὐρανοῖς, *in coelis)* in libro, qui est in coelis, quorum regnum annunciat: in coelis, unde Satanam decidit. Contrarium, de praevicatoribus, Jer. 17, 13.: *in terra scribentur.*

v. 21. ἡγαλλιάσατο, *exultavit)* Apex fructuum officii Christi eo tempore. Gaudebat ipse gaudium suorum, versu 20. descriptum, *gaudete vero.* — κύριε τὸ οὐρανὸν καὶ τῆς γῆς, *Domine coeli et terrae)* Ex coelo et terra ejicitur Satanam: in coelo et terra regnum Dei stat**).

v. 22. τίς) *quis, et quam magnus et bonus.*

v. 23. καὶ σφαγεῖς, *et versus)* Lucas accurate notare solet pausas et flexus sermonum Domini. Orarat Jesus ad Patrem: inde locutus erat de Patre: nunc sermonem dirigit ad discipulos seorsum.

*) μετὰ χαρᾶς, *cum gaudio)* Duae suppetebant admirationis hujus rationes gravissimae: 1) quod brevi ante ex lunatico daemonium expellere non valuerant discipuli; 2) quod in instruendis ipsis generatim quidem Dominus aegrotorum sanandorum, at non *daemonum expellendorum* mentionem fecerat. Harm. p. 390.

**) νηπίους, *infantibus)* Tales erant LXX, et ii, qui testimonium eorum receperant. V. g.

v. 24. *προφῆται καὶ βασιλεῖς, prophetae et reges*) alias valde felices. Utriusque exemplum, Abraham propheta et princeps, Gen. 23, 6. 20, 7. et David, item propheta, et rex, pater tot regum.

v. 25. *ἀνίστη, surrexit*) data opera quaesiturus. — *τί ποιήσας, quid faciendo*) Perinde est, ac si diceret: quid faciendo videbo Solem justitiae? Immo non faciendo, sed videndo videtur. v. 23. Ad hoc *faciendo* respicit verbum *fac*: v. 28. 37. ut ad *vitam, vives*. v. 28.

v. 26. *νόμῳ, lege*) Apposite ad *νομικόν, legis doctorem*. — *πῶς, quomodo*) Textum subsequentem quotidie repetebant Judaei. Non modo saepe, sed etiam rite legendum. [*Scripturae scopum oportet ut consequare*. V. g.]

v. 28. *τῷτο ποιεῖ, hoc fac*) Jesus vicissim *πειράζει, tentat*, jure recteque, eum, qui tentarat perperam. v. 37. [*Periculum rei faciens experiri poterat, quae sibi deessent, atque ita pleniorē institutionem quaerere*. Non dicitur: par es faciendo. V. g.]

v. 29. *θέλων, volens*) corde non fracto aut contrito: una responsione recta sibi placens. — *δικαιῶν, justificare*) Qui multa interrogant, non multa facere gestiunt, maluntque se subducere Legi. Qui ea, quae praestanda, et eos, quibus praestanda sunt justa, coarctat, parabilem sibi justitiam fingit. — *καὶ, et*) Particula haec approbat sermonem proxime praecedentem, et tamen aliquid adjungit: mire ad *ἥθος* facit.

v. 30. *ὑπολαβόν*) Sic saepe LXX, pro *וְכֵן* praesertim in Jobo, de responso copioso. — *ἄνθρωπός τις, homo quidam*) Judaeus, communi nomine appellatus, ob communem etiam cum externis necessitudinem. — *τυγχάνοντα*) non curantes, viveretne homo ille, an moreretur.

v. 31. *κατὰ συγκυρίαν, casu*) Multae occasiones bonae latent sub his, quae *fortuita* videantur. Scriptura nil describit temere, ut fortuitum: hoc loco aptum est syncategorema ad parabolam; et opponitur necessitudini. — *ἱερεὺς, sacerdos*) Frequens in ea via iter Sacerdotum et Levitarum in urbem et templum. — *ὁδῶν, via*) Etiam in viis, in hospitiiis, v. 34. in media vita civili, exerceri potest aut omitti pietas et amor. Ex. 23, 4. s. — *ἀντιπαρῆλθεν, praeterit*) sine misericordia, Hierosolymam festinans.

v. 34. *ἐλαιον καὶ οἶνον, oleum et vinum*) Valde parabilia sunt, quae maxime sunt necessaria ad amorem praestandum. — *ἐπιβέβας, imponens*) cum labore. — *ἴδιον, suum*) quo ipse usus erat. — *εἰς πανδοχεῖον, in hospitium*) Sermo h. l. mire popularis.

v. 35. *δύο δηνάρια, duos denarios*) viginti asses. Biduo poterat redire: diei sumtus, denarius. — *ἐπανέρχεσθαι, redire*) in via ex Hierosolymis per Jericho in Samariam.

v. 36. *τριῶν, trium*) qui erant Sacerdos, Levita, Samarita. Deus non accipit personam: communerantur tres homines dispares. — *πλησίον, proximus*) Samarita, Judaeo infenso benefaciens, erat proximus: at legisperitus de proximo quaesierat, cui amor exhibendus est. Relata sunt simul. Arguuntur etiam Judaei, qui Samaritas palam aversabantur. Fieri poterat, ut legisperitus quoque indigeret ope Samaritae, quem non habebat pro proximo.

v. 37. *ὁ ποιήσας τὸ ἔλεος μετ' αὐτῆ*) LXX, *ποιήσω μετ' αὐτῆ ἔλεος*, 2 Sam. 9, 1. etc. Non invitus abstinet legisperitus appellatione propria Samaritae. — *πορεύς, proficiscere*) Nondum erat idoneus hic

legisperitus ad discipulatum. — καὶ σὺ, tu quoque) Amore populi vel sectae remoto, facilius demum est accessus ad Gratiam liberam et communem. Ergo Samarita, inquis, hoc suo facto vitam aeternam consecutus est? coll. v. 27—29. Responderi potest ex Rom. 2, 26. — ποιεῖ, fac) Congruit cum ὁ ποιήσας, qui fecit *).

v. 38. αὐτὸς, Ipse) Interdum non intrabat.

v. 39. ἀδελφὴ, soror) junior, ut credibile est, et quasi virgo domestica. Martha, loco matrisfamilias. Joh. 12, 2. 3. **) Conf. 1 Cor. 7, 32. s. — παρακαθίσασα, assidens) Sic plane, sedebat, Joh. 11, 20. Antitheton, distrahebatur.

v. 40. περιεσπᾶτο) Graecis saepe in Eccl. כִּי כִי פֶרֶס פֶּרֶס — οὐ μέλει σοι, non curae est tibi?) Quid tum? Curae est res melior. Ipsa Martha miseriae quiddam de se confitetur. — ἡ ἀδελφὴ μου, soror mea) Argumentum quasi ab iniquo. — κατέλιπε) Non dicit, sinit, sed, reliquit. Hinc colligi potest, aliquid fecisse Mariam διακονίας, sive ministerii externi causa, fortasse ante adventum Magistri; sed mox ad operam Magistro dandam se contulisse. — εἰπέ, dic) Non audebat jubere ipsa Martha.

v. 41. μάργα μάργα, Martha Martha) Epizeuxis valde figens Marthae mentem. — μεριμνᾷς, curas) intus. Antitheton, non curae est? — τυρβάξῃ, turbaris) exterius. Synonymon, περιεσπᾶτο, distrahebatur. Vide Eustathium.

v. 42. ἐνὸς δὲ ἐστὶ ἔργον, uno autem opus est) Antitheton: circa multa. Conf. Sir. 11, 11. 10. graece. Unum hoc videtur in eodem genere dici, atque multa. Unum, (ἐν, non, τὸ ἐν) ad necessitatem victus, sine apparatu distrahente. Congruit δὲ autem bis adhibitum. Unum necessarium, in genere rerum spiritualium, aequae commendatur, quando ἡ ἀγαθὴ μερίς bona illa pars appellatur: adeoque si ἐν, unum, referas ad frugalitatem hospitii, uberius, non modo non tenuior, fit doctrina totius periochae ***). Nil tamen definitio. Dixi, videtur. Quod ad rem attinet, sententiae vis non imminuitur. — ἀγαθὴν, bonam) meliorem, quam Martha cogitabat: tranquillam, opiparam. — μερίδα, portionem) Metaphora ab epulis. — ἐξελέξατο, elegit) Quod quaeque anima eligit, eo potitur. Electa anima bonam

*) ὁμοίως, similiter] Nullius nos boni exempli pudere fas est, si vel Samarita fuerit imitandus. V. g.

**) Salvatore t. t. non fuisse Bethaniae, neque Martham Bethaniensem (Joh. 11, 1. 12, 2.) in Galilaea simul domum aliquam possedissee, adeoque aliam esse apud Lucam, aliam apud Johannem l. c. sororum ὁμονύμων bigam, b. Auctor judicat Harm. p. 392. s.

***) Pari modo c. 17, 21. necquicquam detrahatur regno DEI fidelium, interiora possidenti, etiamsi, sermo ad Pharisaeos directus ita intelligatur: Regnum DEI, atque ipse Messias, jamjam praesto est in medio vestri. Neque etiam Phil. 1, 21. Pauli Vita non manet Christus, tametsi Paulus dicat: Vita mea, quā diutius in mundo mihi permanendum est, prorsus ad Christum collineat. Non est, quod sacrorum verborum, virtute Spiritus nunquam destitutorum, sensui vel menti ampliore etiam ubertatem conciliare studeamus. Humani arbitrii abnegatio praestat sane talibus religionis exercitiis. V. g.

partem elegisse censetur. tanta est Domini bonitas erga libentes. — *ὅτι ἀφαιρεθήσεται, non auferetur*) Conf. Marc. 4, 25. Confirmata Mariae immunitas.

C A P U T XI.

v. 1. *Ὡς ἐπαύσατο, ut desiit*) Neque enim prius debuerunt interpellare. — *τῶν μαθητῶν, discipulorum*) qui vel audierant verba Domini orantis, vel certe gestus viderant suavissimos. — *διδάξον, doce*) Hoc ipso jam orant, dum petunt, ut orare doceantur. Jucundissimum Magistro erat, rogari, ut eos doceret, et hoc ipsum docere. Docuerat Johannes suos discipulos orare; sed non sic, ut Deum appellarent *Patrem*, (quanquam reliquis rebus formula Johannis a formula Christi non fuerit longe diversa:) Filii Dei reservatum erat, hanc potestatem suis dare. Dederat jam Matth. 6, 9. s. sed intermiserat aliquandiu, discipulos communiter ad orandum exhortans, eosque consuetudini ex formula communi Israëlita orandi relinquens, (alias enim discipuli exemplum Johannis suos orare docentis non allegassent,) donec in agnitione Patris et Filii satis profecissent. quo facto locupletissimam demum eis Patris in ipso suo, Filii, nomine orandi copiam patefecit. Joh. 16, 23. — *ἡμᾶς, nos*) Conjuncta erat discipulorum causa: hic, qui rogabat, etiam pro ceteris rogabat. — *καὶ Ἰωάννης, etiam Johannes*) Bonus doctor vel maxime docere debet suos recte orare. vid. Bernardi scala claustralium. Non potest docere, qui ipse nescit. Sunt autem gradus precum. Johannes docuerat, Christus docuerat orare; nunc, rogatus, provecos amplius docet.

*) v. 2. *εἶπε, dixit*) Promptus Magister et verba et modum orandi docet. v. 2. s. 5. s. — *λέγετε, dicite*) Formulam incomparabilem alio tempore Matthaeus populo pluribus verbis; alio Lucas discipulis rogantibus brevius praescriptam recenset. Itaque summa orationum semper est eadem: sed alio tempore omnia *αἰτήματα* sive *capita precum*, alio quaedam ex omnibus, libero verborum rerumque delectu exercentur. Neque necesse habuit Lucas in numero rogationum, cum Matthaeo, qui tamen non expresse eas septem esse ait, congruere. nam idem beatitudines cap. 6, 20. fs. aliter ac Matthaeus; idem decalogum aliter ac Moses, enumerat. [Conf. marg. Vers. germ. ad h. l.]

**) v. 3. *τὸ καθ' ἡμέραν*) Conf. Act. 6, 4.

v. 4. *καὶ γὰρ, etenim*) Enim denotat remotionem impedimenti, non meritum causae. In tanta brevitate orationis hujus apud Lucam tamen ponitur rogatio pro remissione debitorum.

v. 5. *καὶ εἶπε, et dixit*) Copiose hortatur nos scriptura ad preces. Tota earum ratio in quo sita est? in flagitando, serio. — *μεσονυκτί, media nocte*) tempore minime opportuno. Deo nullum tempus audiendi et dandi alienum est. — *φίλε, amice*) Familiaris et comis appellatio, loco nominis proprij posita: quae non iteratur versu 7. — *τρεῖς, tres*) unum, pro hospite; unum, pro me; unum, supernumerarium, honoris causa. Mire popularis est h. l. sermo.

*) *τὰς μαθητὰς αὐτοῦ, discipulos suos*] Eorum aliquis v. g. Andreas quoque fuerat, Joh. 1. V. g.

**) *πάτερ, Pater*] Uno potissimum hoc vocabulo indoles precum Christi ejusque discipulorum ab indole precum fidelibus V. T. nec non Johanni ejusque discipulis frequentatarum distinguitur. V. g.

v. 6. φίλος, amicus) Ergo etiam officium erga alios allegari potest in rogando.

v. 7. κέκλεισαι, clausa est) vecte, (olim,) qui majore labore removetur. — μετ' ἐμῷ, necum) Officium parentum, custodire liberos, noctu praesertim. — ὃ δύναιμαι, non possum) scil. sine magna molestia.

v. 8. λέγω, dico) Et si ille perseveraverit pulsans, vel, et ille si perseveraverit pulsans, praemittunt Latini codd. plerique omnes. Vid. App. crit. Ed. II. ad h. l. Glossa videri posset ex Act. 12, 16.: Petrus autem perseverabat pulsans. sed suspicionem tollunt Beda, Augustinus, Ambrosius, maximeque Tertullianus. Sed et nocturnus ille PULSATOR, inquit, panem PULSABAT. lib. de Or. cap. 6. Adde lib. de Praescript. c. 11. et 12. et lib. 4. c. Marcion. c. 26. Latinum sequuntur Armenii recentiores, et versiones Anglicanae vetustae *). — δια τὸ, propterea quod) Deus propter amorem audit: nec molestia afficitur. — τὴν ἀναίδειαν, impudentiam) inverecundiam, noctu venientis. [In precibus non timide agendum, sed rogandum, quaerendum, pulsandum. c. 18, 1. 5. 7. Ps. 55, 18. V. g.] Tali interpellatori minore molestia datur, quam negatur. conf. cap. 18, 5. Consideratus ordo verborum: dabit surgens: excitatus dabit. Amicitia ad dandum impellere poterat: impudentia pulsare perseverans ad laborem surgendi impellit. — ὅσων, quotquot) vel si plures sint panes, quam quos summa necessitas postulat. Non incommodius est multos jam dare, quam tres unumve.

v. 9. καὶ δοθήσεται, et dabitur) ut amico illi.

v. 11. τίνα — τὸν πατέρα) Articulus τὸν hoc loco vim habet minus definitam: est Appositio. — δέ, vero) Gradatio ab amico ad parentem: et tamen hic quoque accedit τὸ quanto magis? v. 13. — ἰχθύν, pisces) scil. αἰτήσῃ, rogabit. — ἀντὶ ἰχθύος, pro pisce) Puer anguem pro pisce habere posset.

v. 12. ἢ καὶ, vel etiam) incrementum capiente rogandi fiducia. — ὄν, ovum) A necessario ad lautius progreditur rogatio liberorum: nec panis, nec piscis, neque ovum negatur. — σκορπίον, scorpionum) nocentissimum.

v. 13. **) ὁ πατήρ ὁ ἐξ ὑψανῶ, pater ex coelo) optimus. — πνεῦμα ἅγιον, ***) Spiritum sanctum) donum omnium optimum, et cum eo omnia: c. 24, 49. Spiritus sanctus est spiritus bonus, laetus. τὸ πνεῦμά σε τὸ ἀγαθόν. Ps. 143, 10. LXX. Ipse Spiritus sanctus in homine operatur initium desiderandi sui. Magis autem necessarius est animae, quam panis corpori.

v. 14. ἣν ἐκβάλλων, erat ejiciens) id est, in eo miraculo versabatur. Haec facta sunt ante meridiem. coll. v. 37.

v. 15. τινές, aliqui) His occurritur versu 17. s. [Causam naturā superiorem negare non poterant. V. g.]

v. 16. ἄλλοι, alii) His occurritur versu 29. s.

*) Neque tamen sequitur eum ipsius b. Bengelii Vers. germ. E. B.

**) πόσω μᾶλλον, quanto magis] Si tanta est in DEO largiendi proclivitas: quantum quaeso ex parte hominum, utut precantium, torporem subesse putas, quod precibus tam paucis impetrantur! V. g.

***) Lectionem ἀγαθόν, in margine utriusque Edit. postpositam, praefert Vers. germ. E. B.

v. 17. οἶκος) *familia*. — ἐπὶ οἶκον, *super domum*) id est, *domus super se ipsam divisa, cadit*. Marc. 3, 25. Nomen ponitur pro pronomine reciproco. Matth. 12, 26. Act. 3, 16. Eph. 4, 16. 2 Tim. 1, 18. not. LXX, Lev. 14, 15. Num. 10, 29.

v. 18. καὶ ὁ σατανᾶς) *etiam Satan*: de quo tamen id minime existimandum est.

v. 20. δακτύλῳ, *digito*) vi aperte divina, et sine ullo labore. Conf. Ex. 8, 19.

v. 21. ὁ ἰσχυρὸς, *robustus*) intrinsecus. Subjectum. — καθωπισμένος) extrinsecus. *armatus*, i. e. dum armatus est, nemine exuente. Hoc jungendum cum praedicato. — τὴν αὐτῆς, *suam*) Vid. 2 Petr. 2, 19. — τὰ ὑπάρχοντα αὐτῆς, *facultates ejus*) quae in aula asservantur.

v. 22. ἐπελθὼν, *superveniens*) de improvviso. — ἐπεποίθει, *confisus erat*) Gloriosior victoria Christi, postquam vicit Satanam tot seculis grassatum et confisum. — σκύλα, *spolia*) quae Satan generi humano eripuerat. — διαδίδωσι, *distribuit*) Eph. 4, 8.

*) v. 27. ἐπάρασα, *attollens*) Bonum esset, neque irridendum, si auditores motum cordis sui inter auscultandum quamlibet simplici ratione proderent. — ἡ κοιλία, *uterus*) Mulier bene sentit, sed muliebriter loquitur. Id in ordinem redigit Salvator. — μασοί, *mammæ*) Conf. de Messia, Ps. 22, 10.

v. 28. μενῶν) Beata dicitur mater tam bene docentis: *verum-enimvero* beati sunt, qui docentem sequuntur. sic μενῶν Rom. 9, 20. 10, 18. — οἱ ἀκούοντες, *qui audiunt*) etiam illa ipsa mulier pia. — φυλάσσοντες, *custodientes*) qui Christum ejusque verbum gerunt in corde, uti Ipsum tulerat mater in utero. [Quae tamen ipsa etiam custodivit verbum, beata eo nomine. Luc. 1, 45. V. g.]

v. 29. τῶν δὲ ὄχλων, *turbis autem*) Id eodem tempore factum. conf. v. 37. init. **)

v. 30. τοῖς νινευítais, *Ninevitis*) Itaque Ninevitarum scierunt de Jonae triduo; eoque ad poenitentiam adducti sunt: postea autem poena impenitentibus attracta, eodem propemodum intervallo temporis, quo postea Judaeis; quod utrinque cum tempore ad poenitentiam dato conferri potest. — οὕτως, *sic*) Hoc habet vim promissionis, in longinquum.

v. 31. ἀνδρῶν, *viris*) Quia mulier regina sapientiam secuta est.

v. 33. ***) εἰς κρυπτὴν) Foemininum, Hebraice, pro neutro †).

v. 34. ὁ λύχνος, *lychnus*) Lux patet nobis, estque aperta et simplex: nos igitur debemus toti vicissim patere luci.

v. 35. μὴ) *num*. Sequitur enim indicativus.

v. 36. ὅλον φωτεινὸν — φωτεινὸν ὅλον, *totum lucidum — lucidum totum*) Ploce: perfectio partium tendit ad perfectionem graduum.

*) v. 23. μετ' ἐμῶ, *necum*] Nemo mortalium suis Jesum viribus juvare poterat, et multi repugnabant Ei: attamen miracula tam stupenda edidit. Est igitur ὁ ἰσχυρότερος, v. 22. V. g.

**) ἐπαθροισμένων, *cumulatim irruentibus*] an consecuturum esset signum de coelo. v. 16. V. g.

***) οὐδεὶς δὲ, *nemo vero*] Verbo DEI totos nos tradere debemus, ut penitus eo illuminatis alios etiam lucrifacere detur. V. g.

†) Lectionem κρυπτὴν (Gewölbe) praefert margo Ed. II. et ex eo Vers. germ. E. B.

[Saepe duo verba inverso ordine in duobus ponuntur incis, ita, ut in utroque inciso prius verbum *emphasin* habeat. Matth. 24, 33. 34. Joh. 8, 21. 24. 14, 1. ss. 1 Cor. 7, 22. Gal. 4, 25. Eph. 2, 1. 5. Phil. 2, 7. 8. Jac. 2, 18. 22. *Analogia exemplorum ostendit, non esse inanem subtilitatem.* Not. crit.] — ὁ λύχνος, *lychnus*) ille, de quo v. 33. — τῇ ἀστραπῇ) summo fulgore suo.

v. 37. εἰσελθὼν δὲ ἀνέπεσεν, *ingressus autem accubuit*) statim, non *lotus* ante mensam. fortasse lassus erat.

v. 38. ἰδὼν, *videns*) quod accubuerat.

v. 39. *) νῦν, *nunc*) Particula habet vim demonstrandi rem praesentem: ideo LXX ponunt pro הנה *ecce*, 2 Reg. 7, 6. et hoc loco simul involvit antitheton inter externam puritatem et impuritatem; quo pacto *nunc* Latinis saepe valet *atqui*. — τὸ ἔξωθεν) quod est *exterius*, v. gr. poculi mundioris. — τὸ ἔσωθεν ὑμῶν) *interius vestrum*, victus. — γέμει, *plenum est*) instar catini. Primum, ἔξωθεν et ἔσωθεν sunt adverbia: deinde apud Matthaeum, c. 23, 25. s. γέμειν plena esse dicuntur poculum et patina; apud Lucam, ipsum pharisaeorum interius. Exterius vasorum est non solum convexum, sed etiam concavum: interius et cor et ratio victus. Rapina utrum materialiter pro re rapta, an formaliter pro rapacitate sumatur, nil interest. Formaliter autem sumitur, quia apud Matthaeum ἀκρασία sive ἀδικία, *intemperantia* sive *injustitia*, apud Lucam *πονηρία*, *malignitas* adjicitur. Periphrasis esto haec: Vos pharisaei mundum servatis quod exterius est in vase: sed interius vestrum plenum est rapina et malignantia. Insipientes, nonne Is, qui *exterius* fecit, vas, idem etiam *interius*, scilicet cor, fecit? Quod tamen attinet ad ea, quae in vase sunt, date eleemosynam, et ecce omnia, tota ratio victus, munda sunt vobis, quicquid sit de vase, magis vel minus mundiore.

v. 40. ὁ ποιήσας, *qui fecit*) Deus. — καὶ τὸ) Ideo curandum utrumque. Mundum cor decet mundities victus.

v. 41. πλὴν) Etsi *exterius* ab Eo, a quo *interius*, factum est; tamen in homine, qui impuritatem contraxit, alia est ratio *exterioris*, quod per se non inquinat, alia *interioris*, quod maxime purificandum est. — τὰ ἐνόντα) Anonymus apud Suidam (V. ἐνόν) θυσίαν ἐκ τῶν ἐνότων καὶ παρόντων προσαχθεῖσαν. ut notat Pricaeus, quem vide ad h. l. Itaque τὰ ἐνόντα sunt non τὸ ἔσωθεν, sed esculenta et potulenta, quae insunt in vasis. Subaudiendum κατὰ. — δότε, *date*) Saepius dicitur, ποιεῖν *facere eleemosynam*: sed h. l. *dare*, (uti cap. 12, 33.) in antitheto ad *rapinam*. v. 39. — καὶ ἰδῶ, *et ecce*) Non ait: *et tunc*, sed, *et ecce*, et mox, non, *erunt*, sed, *sunt*. Igitur non dicit, dando eleemosynam puritatem demum conciliari cibo et potui; sed puritatem in creatura Dei esse per se: tantum, eleemosyna data, non manuum lotionem, abstergeri labem, quam adjunxerant pharisaei per rapinam. — πάντα καθαρά) *omnia*, quae insunt in poculo et patina, *munda* sunt vobis. nam haec omnia fecit Deus. v. 40. nil horum hominem inquinat. Matth. 15, 11.

*) εἶπε δὲ ὁ κύριος, *dixit autem Dominus*] Ea, quae hic sequuntur, in Galilaea prius, deinceps Hierosolymis (Matth. 23, 1—39.) elocutus est Jesus. In Galilaea, h. l., *Prophetas*, inquit, *et Apostolos inter eos mittam*. Tum, Hierosolymis: *Ecce, mitto*. Scilicet propius interea temporis ad ipsam legationem perventum est. *Harm.* p. 398.

v. 42. ἀλλ' εἰ) Ἀλλὰ, particula transeundi. 2 Cor. 7, 11. — τὴν κρίσιν, *judicium*) in intellectu. *Judicium verum dicat, amorem Dei esse praeceptum maximum.* [c. 12, 57.] — τὴν ἀγάπην τῷ Θεῷ, *amorem Dei*) in voluntate. [*DEI amorem, inquit, et, propter DEUM, proximi.* V. g.] Qui Deum amat, is demum vero *judicio* pollet. 1 Cor. 8, 3. 2. Apud Matthaeum: *misericordiam et fidem.* Videlicet cum amore conjuncta est ea *fides.* 1 Tim. 1, 5. *misericordia* commendatur versu 41. *)

v. 44. εἰ) ὑμῖν, ὅτι κτλ.) Hic non addit Dominus, τοῖς φαρισαίοις, *pharisaeis*, uti addiderat v. 42. et cum sermone vultum quoque ad legisperitos a Domino conversum fuisse, colligere licet ex v. 45. ubi legisperitus quidam id sibi dictum sentit. Illud, γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑποκριταί, librarii quidam ex Matthaeo huc intulerunt. — ἄθλια, *occulta*) non dealbata. — ἐκ οὐδασιν, *nesciunt*) adeoque inquinantur.

v. 45. **) ὑβρίζεις, *contumelia afficis*) Aliud est ὑβρίζειν, *contumelia afficere*, aliud jure ὀνειδίζειν, *exprobrare*.

v. 46. ἐνί, *uno*) Gradus: digito uno attingere, digitis tangere, digito movere, manu tollere, humero imponere. Hoc cogeant populum: illud ipsi refugiebant.

v. 47. οἰκοδομεῖτε, *aedificatis*) Hoc per se non videtur fuisse malum; sed quod imitarentur patres suos.

v. 48. καί, *et*) Testamini, vos habere illos patres, eorumque facta probatis. Non putabant hoc: et tamen verum erat, et jure eis adscribitur.

v. 49. ἡ σοφία τῷ Θεῷ, *Sapientia Dei*) Suave nomen. Koheleth, congregatrix. cap. 13, 34. — εἶπεν, *dixit*) Matth. 23, 34. not. προφητάς, *prophetas*) qui erant in V. Test. — ἀποστόλους, *apostolos*) qui sunt in N. Test. — ἐκδιώξουσιν) *persequendo ejicient.* Frequens verbum apud LXX.

v. 50. ἐκζητηθῆ) Hebr. שׂרר 2 Chron. 24, 22. — πάντων, *omnium*) Omnibus temporibus fuere prophetae; in his etiam Abel. — ἀπὸ τῆς) Constr. cum ἐκζητηθῆ. coll. v. 51.

*** v. 52. ἤρατε) *sustulistis.* [Muneri ecclesiastico sese ingesserant: quos qui posthabebat, eum omnimoda ignorantia tenebat. V. g.] — τὴν κλεῖδα τῆς γνώσεως, *clavem cognitionis*) i. e. cognitionem veram, Messiae, (c. 20, 41.) quae est clavis regni coelorum. — ἐκ εἰσῆλθετε, *non ingressi estis*) in regnum coelorum.

v. 53. δεινῶς, *vehementer*) Huic vehementiae suberat fraudulentia. v. seq. — ἀποσοματίζεω) *Αποσοματίζω, urgeo*) (me vel alium) ad promendos ab ore sermones. coll. v. seq.

C A P U T XII.

v. 1. Ἐν οἷς) *inter haec.* — τῶν) de iis, qui adesse solebant. — μυριάδων, *myriadibus*) Non tantum adjectivum *μυρίων*, sed etiam substantivum hoc dicitur de numero magno indefinito. — πρὸς τοὺς μαθητάς, *ad discipulos*) Ceteri nondum capiebant hanc doctrinam. —

*) ταῦτα — καὶ εἰνα, *haec — ista*] Viliora — potiora. V. g.

**) ταῦτα, *haec*] quae praecedunt, versu inprimis 43. V. g.

*** v. 51. Ζαχαρίας, *Zachariae*] prophetae. 2 Paral. 24, 20. V. g.

πρῶτον, *primum*) Ad discipulos prius: deinde, post unam alteramque interpellationem, etiam populis. v. 54. — ὑπόκρισις, *hypocrisis*) Haec deinde etiam in populo arguitur v. 56. Hypocrisis, fermenti instar, inficit totum hominem, et per unum multos. Hypocrisis est, vel quum malum bono tegitur velo a malis, vel quum bonum tegitur male a bonis. Haec hypocrisis notatur in praesenti, coll. vers. seqq.

v. 2. ὁδὲν δὲ, *nihil vero*) Omnia, et mala, et bona, patefient: et qui patefaciunt, absunt ab hypocrisi. — συγκαλυμμένον, *con-tectum*) remotum ab oculis. in tenebris. v. 3. — κρυπτόν, *occultum*) remotum etiam a notitia: ad aurem. v. 3.

v. 3. εἶπατε, *dixistis*) cum timore aliquo.

v. 4. φίλοις, *amicis*) Consilium fidele, et stimulus fortitudinis, et appellatio comis, temperans severitatem sermonis de re ardua. In bello dux milites proeliantes humaniter appellat, fratres etc. — *) τὸ σῶμα κτλ.) Μείωσις. — μετὰ, *post*) Resp. *post*, v. 5.

v. 5. ὑμῖν, *vobis*) amicis. — φοβηθῆτε, *timeatis*) Maxima vi ter ponitur hoc verbum. — μετὰ τὸ ἀποκτεῖναι) Verbum quasi impersonaliter positum. — γέενναν, *gehennam*) Gravis sermo etiam ad amicos.

v. 6. ἕν) *ullus*, impar, supernumerarius.

v. 7. πολλῶν) al. πολλῶ. conf. v. 24.

v. 8. ἔμπροσθεν τῶν ἀγγέλων, *coram angelis*) in iudicio novissimo. Congruit appellatio Filii hominis, statum conspicuum denotans.

v. 10. καί, *et*) Ab abnegatione, v. 9. facilis progressus ad blasphemiam.

v. 11. ἢ τί εἴπητε, *aut quid dicatis*) etiam praeter apologiae necessitatem.

v. 13. τις) *aliquis*, qui senserat, Jesum esse justum. — ἀδελφῶ, *fratri*) qui fortasse magni facere coeperat Jesum. Facile ii, qui doctorem spirituales admirantur, eo delabuntur, ut velint eo abuti ad domestica et civilia componenda.

v. 14. ἄνθρωπε, *homo*) Alloquitur veluti alienum. — δικασήν, *judicem*) ad jus dicendum. — μερισην, *divisorem*) ad bona dividenda.

v. 15. πρὸς αὐτοὺς, *ad eos*) ad duos fratres, vel, ad auditores: coll. v. 16. Ad discipulos revertitur oratio versu 22. — πλεονεξίας, *avaritia*) quae in causa quamvis justa subesse potest. v. 13. — ἐκ τῶν) Constr. cum ζωῇ. Vivitur parvo bene.

v. 16. εὐφόρησεν, *uberes fructus attulit*) uno anno vel quotannis. Modus hic ditescendi innocentissimus, et tamen periculosus. — χώρα) non modo χωρίον.

v. 17. τί ποιήσω, *quid faciam?*) Character animi sine requie quieti, egregie expressus. [Cistas et arcas replere nituntur: usque redundantibus nova moluntur armaria. V. g.] Eadem formula, cap. 16, 3. coll. v. 4.

v. 18. πάντα, *omnia*) Pauperum nulla mentio.

v. 19. κείμενα, *posita*) quasi praesentia. — ἀναπαύς, *requiesce*) desine laborare. Conf. Sir. 11, 23. 24. graece. — φάγε, *ede*) Id pridem poterat bono modo.

v. 20. εἶπε, *dixit*) si non per revelationem, at iudicio occulto. [coll. Jes. 57, 11.] — ἄφρον, *stulte*) Hoc opponitur opinioni pruden-

*) μὴ φοβηθῆτε, *ne timeatis*] in veritatis confessione. - V. g.

tiae, de qua v. 17. ss. — *νυκτὶ*, nocte) Noctu pleraque fiunt alloquia divina: noctu multae mortes repentinae. [Job. 27, 20.] — *ψυχὴν*, animam) de qua v. 19. — *ἀπαιτῶσιν* repetunt, quibus potestas repetendi data est; quos ipse non nosti, o dives. Locutio elliptica, uti Ap. 12, 6. Sic 1 Sam. 3, 9. in Hebr. ubi LXX secundum Aldinum exemplar plene, *ἐὰν καλέσῃ σὲ ὁ καλῶν*. coll. 2 Sam. 17, 9. — *) *τίνι*, cui) Dativus commodi. Gen. 45, 20.: *ὕμῃν ἔσαι*. Multa sunt divitum, nec tamen sunt divitibus. Nescit dives, cui futura sint: certe ipsi non erunt.

v. 21. *ὥτως*, sic) scil. erit. — *ἐαυτῷ*, sibi) animae suae. v. 19. 22. — *μὴ εἰς θεόν*, non in Deum) Non dicitur, non Deo, uti, sibi ipsi. Deo nil accedit aut decedit. In Deum dives est, qui divitiis divinitus utitur ac fruitur. [1 Tim. 6, 17.] — *πλετῶν*, divitem agens) Hoc statum denotat: *thesaurizans*, studium.

v. 22. *μαθητὰς*, discipulos) minus divites. — *ὕμῃν λέγω*, vobis dico) Pronomen verbo praepositum vim habet majorem. vid. *De var.* de partic. in *ἐμοί*.

v. 24. *κόρακας*, corvos) homini, cui volucres quoque inserviunt, minime omnium utiles. — *ταμῆον*, penarium) unde promant, ad seminandum. — *ἀποθήκη*, horreum) quo, quae metant, recondant: ut habent formicae, quo colligant. — *ὁ θεός*, Deus) v. 28.

v. 25. *τίς δὲ ἐξ ὑμῶν*, quis autem ex vobis) Antitheton ad Deum, qui corvos, et volucres omnes, et omnia animantia, et homines alit. — *ἡλικίαν*, staturam) Sunt, qui ad longitudinem aetatis referant; sed hanc nemo cubitis metitur. — *αὐτῇ*, suam) Si nostra ipsorum statura non est in potestate nostra; quanto minus omnes creaturae, unde cibum et potum sumimus. — *πῆχυν ἓνα*, cubitum unum) Longitudo hominis aequat cubitos ipsius quatuor: ne unum quidem, quintum, addere quisquam curax potest; sive id optet, sive non optet. Non facile quisquam per se palmum aut pedem, nedum cubitum addi sibi optat: sed qui de victu sollicitus est, revera etiam inscius majorem staturam optat, quo plus laboris et lucri possit facere.

v. 26. *οὔτε ἐλάχισον*, ne minimum quidem) Argumentum a majore ad minus est versu 25. nunc argumento a minori ad majus ostenditur, irritas esse curas nostras. Homini jam nato et vigenti ad staturam addere cubitum unum, minimum erat penes Deum omnipotentem, et minus etiam, quam auctus ille quinque panum etc. cap. 9, 16. Maximum contra est, quod ille nobis ipsam staturam et robur corporis, quo victus paratur, imo cum corpore animam dedit; et frumenta, vinum, oleum, aromata, poma, baccas, olera, herbas, boves, oves, feras, volucres, pisces, quotannis et quotidie producit, et totam rerum naturam conservat. Haec sunt *reliqua illa*, quae in nostra potestate multo minus sunt, quam longitudo staturae nostrae: et tamen ad nos alendos multo magis pertinent.

v. 28. *ἐν τῷ ἀγρῷ*, in agro) Potest vel cum *χόρτον* construi, coll. Matth. 6, 30. *τὸν χόρτον τῷ ἀγρῷ*. vel cum *ὄντι*, ut sit antitheton, *εἰς κλίβανον*.

v. 29. *καὶ ὑμεῖς*, vos quoque) ut corvi et lilia. — *μὴ μετεωρίξε-*

*) *ἃ δὲ ἡτοίμασας*, quae autem parasti] Non raro si quis multa millena parasse et reliquisse dicitur, eum vires vitales maximam partem huic negotio impendisse cogitaveris. V. g.

σθε) *Μετέωρος*, *sublimis*; unde *μετεωρίζεσθαι*, *in sublime* vel *in sublimi ferri*. Dicitur de animo vel elato vel fluctuante. Qui curat, huc illuc impellitur, suspensus, *fluctuat*, et vertigine corripitur. Unde, quod Matthaeo *μεριμνᾷ* est in parallelo, id Lucas *μετεωρίζεσθαι* dicit. Pricaeus huc confert illud *apud Josephum*, *μετέωρον εἶναι καὶ κραδαίνεσθαι* et *apud Suidam*, *μετέωροι καὶ πρὸς τὸ μέλλον σαλεύοντες*. Cic. I. XV. ad Att. ep. 14. *Ita sum μετέωρος et magnis cogitationibus impeditus*.

v. 30. *πάντα*) Constr. cum *ταῦτα*.

v. 32. *μὴ φοβῆ, noli timere*) Locus hic valde benignus est. — *μικρόν*) Quod *parvum* est, id videri posset habere timendi causam: sed tanto benignius custoditur. Et singulae oviculae sunt parvae; (ut populus debilis dicitur, qui ex debilibus constat, Prov. 30, 25. 26.) et grex est non numerosissimus, si ad mundum comparetur, atque altu facilis, hoc quoque nomine, et pretiosus. [*Splendorem in mundo non aucupantur tales*. V. g.] — *ποιμνιον*) Suavissimum amorisque plenissimum diminutivum. — *εὐδόκησεν*) *lubitum est ipsi*. — *τὴν βασιλειαν*, *regnum*) Grande verbum. v. 34. quidni panem? [*Sane regis filius de cibo, potu et amictu non habet cur sit sollicitus*. V. g.]

*) v. 33. *πωλήσατε, vendite*) Dixit hoc Dominus, non turbis, quibus tamen viam salutis, illi ipsi temporari convenienter, ostendebat: v. 54. 56. neque apostolis, qui omnia reliquerant prius, neque habebant, quod venderent: sed ceteris *discipulis*. v. 22. 41. Instabat discessus ex Galilaea, c. 13, 32. et ipsa Passio: ac jam discipulos praeparabat, ut deinceps quam expeditissimi essent. Hi enim erant, de quibus Lucas agit Act. 1, 15. 2, 44. etc. ut non dubium sit, quin mox sub hunc sermonem possessiones suas in Galilaea vendiderint. Ceteroqui non iungitur omnibus promiscua omnium facultatum venditio, ut eas in eleemosynam vertant, et ipsi cum familia eleemosynam ab aliis vel petant vel repetant. Veruntamen spiritualis prudentia ex emacibus, etiamsi non copiosissimam habeant suppellectilem, vendaces et liberales facit, praesertim tempore postulante. Eccl. 11, 2. Jac. 5, 1. — *βαλάντια*, *crumenas*) Plurale. Qui mundano more vendit, *crumenam* implet: sed haec *veterascit*, ut ipsum *coelum* naturale. — *θησαυρόν ἀνέκλειπτον*, *thesaurum non deficientem*) Thesaurus, crumenae oppositus, est copia rerum ad victum, quae celerrime consumuntur aut corrumpuntur. — *ἐν*) nempe *in coelis*. Pertinet hoc ad utrumque comma antecedens.

v. 35. *ἔξωσαν, sunt*) Antecedentia et consequentia eorumque connexio maxime quadrat in ea tempora, quae post ascensionem Christi consecuta sunt. de *vendendo*, conf. Act. 4, 34. Vult, suos esse expeditos. — *ὀσφύες*, *lumbi*) Sic postea Petrus, 1 ep. c. 1, 13. et Paulus, Eph. 6, 14.

v. 36. *ὑμεῖς*) *vosmet*. — *προσδεχομένοις*, *expectantibus*) cum desiderio et gaudio. — *πότε*) *quando* sit reversurus. — *ἐκ τῶν γάμων*, *ex nuptiis*) Ergo ante Domini adventum *nuptiae* sunt in coelo. — *εὐθέως*, *statim*) primo pulsu audito.

v. 37. *παρελθὼν διακονήσει*) Participium *παρέλκων*, in re conviviali obvium. c. 17, 7. Sir. 29, 33. (26.) *πάρελθε κόσμησον τράπεζαν*. Promissio, de *ministrando*, honorificentissima et maxima omnium. Ita Sponsus amicos excipit solenni nuptiarum die.

*) *ἐαυτοῖς, vobis ipsis*] Amplissima usura. Hebr. 10, 34. V. g.

v. 38. *δευτέρα, secunda*) Non memoratur vigilia prima: quae erat ipsum nuptialis convivii tempus. — *τρίτη, tertia*) Romani in quatuor, Judaei in tres vigiliis divisam noctem habebant: et Lucam ad Judaicam divisionem alludere statuit Simonius.

v. 39. *γινώσκετε*) *nostis*. *)

v. 41. *ἡμᾶς, nos*) apostolos, discipulos. — *καὶ, etiam*) nobis non exclusis. v. 22. — *πάντας, omnes*) praesentes. conf. v. 1. 4. 15. 22. 54.

v. 42. *τίς, quis*) Ad interrogationem Petri non exserte respondet Dominus: sed tamen innuit, se parabolam loqui ad discipulos proprie (nam oeconomus differt a familia ei commissa:) sermonemque in singulari format, ad hos singulos eo magis acuendos. Deinde v. 54. s. dicit aliquid ad *omnes*, populum reprehendens, qui nec dum agnito adventu Messiae primo, non capiebat doctrinam de secundo adventu. — *καταστήσει, constituet*) Futurum tempus: quia *fidelitas* dignum facit servum, qui constituatur super familiam. Novum *constituet* sequitur v. 44. Gradus a familia ad opes omnes.

v. 45. **) *ἐσθίειν καὶ πίνειν, edere et bibere*) Actus. *μεθύσκεσθαι, ebrietati indulgere, habitus*.

v. 46. *ἀπίστων, infidelibus*) Antitheton, *fidelis*, v. 42. Qui cor divisum habet, *dividetur*.

v. 47. *τὸ θέλημα, voluntatem*) qua vigilantia requiritur. — *μὴ ἐτοιμάσας*) Neutrum, uti c. 9, 52. [*Sequitur ποιήσας, respectu servi ipsius: nam ἐτοιμάσας alios respicit, quos parare debuerat servus. V. g.*] — *πολλὰς, multas*) sc. *πληγὰς, plagas*. Eadem ellipsis 2 Cor. 11, 24.

v. 48. *ὀλίγας*) non modo pauciores, quam is, qui scivit, sed *pauca*. — *ὃ ἐδόθη πολὺ, cui datum est multum*) praesertim si ipse ambierit et rapuerit. — *παρέθεντο*) tanquam *depositum* ii commiserunt, quorum erat committere. Personale ellipticum.

v. 49. *πῦρ, ignem*) optandum, ardoris spiritualis. c. 3, 16. Matth. 10, 37. cum conseq. et anteced. Continuat Dominus sermonem a rebus terrenis ad coelestia homines vocantem: et sensim revertitur ad ea, quae ante interpellationem dixerat. v. 13. 42. — *βαλεῖν*) de coelo, *mittere*. — *εἰς τὴν γῆν, in terram*) Ignis ille non est nativus terrae: non dicit, *in terra*, uti v. 51. — *τί θέλω, quid volo*) Praesens, *volo*, pro, *vellem*, convenit rei valde optatae et certo futurae. *quid ultra velim: si ignis accensus jam sit?* Accensionem praecessit lucta. Accensus est Act. 2.

v. 50. *βάπτισμα δὲ*) *Sed baptisma*, idque consummatum, debet praegredi ignem, ejusque accensionem. — *ἐγὼ βαπτισθῆναι*) Conf. Marc. 10, 38. — *πῶς συνέχομαι, quomodo coarctor*) Joh. 12, 27. Matth. 26, 37. Quo propior passio, eo major affectus. Formula praecedens, *quid volo*, voluntatem ac prolubium merum indicat: sed *τό, quomodo coarctor*, (coll. Phil. 1, 23. 2 Cor. 5, 14.) voluntatem per objecta adversa eluctantem innuit. — *τελεσθῆν, consummatum fuerit*) Joh. 19, 30.

*) *ἐγρηγόρησεν ἄν, vigilasset*] Neque id praecipui quidquam fuisset. Horae ambiguitas vigilias et continuas reddit et laudabiles. V. g.

**) *δὲ, vero*] Ingens differentia tum actionis tum retributionis. V. g.

v. 51. ἐγὼ) *non* pacem ejusmodi, quae heterogenea, bona et mala, congregat. — διαμερισμὸν, *divisionem*) Vim dividendi habet gladius, Hebr. 4, 12. Et ignis, de quo v. 49. separat heterogenea, et congregat homogenea.

v. 52. πέντε, *quinque*) pater, mater, filius, filia, et nurus. Non additur gener: nam hic aliam constituit familiam. — τρεῖς ἐπὶ δυοῖ, *tres super duobus*) Numeri ad divisionem aptissimi.

v. 54. καὶ τοῖς ὄχλοις, *etiam turbis*) Nam superiora dixerat apostolis. v. 42. not. Imitatores Christi debent subire *divisionem* propter nomen ipsius: multitudo, extra causam illam coelestem, paci studere. Populare impedimentum gratiae, simultates. v. 58. — ἀπὸ δυσμῶν, *ab occasu*) Ad occasum Judaeis erat mare: unde pluvia. — εὐθέως, *statim*) sine dubitatione.

v. 55. νότον, *austrum*) c. 13, 29. Act. 27, 13. — καύσων) καύσων interdu dicitur ipse ventus ab oriente: sed καύσωνος prognosticon hoc loco est ventus auster. itaque καύσων dicit *aestum*, quem dabat Judaeis ventus ex regionibus ad aequatorem sitis.

v. 56. ὑποκριταί, *hypocritae*) *Hypocrita* dicitur, quisquis partem aut speciem boni affectat, majusque bonum negligit. Dicitur etiam v. gr. ὑποκριτῆς ὀνειδῶν, *conjector somniorum*: sed hoc loco Dominus sine dubio usitatum verbum hebraicum adhibuit, quo innuitur hypocrita malignus. nam ea tempestatum signa allegantur, quae quilibet plebejus etiam sine peritia physica poterat cognoscere. — τῆς γῆς, *terrae*) v. 54. — τῷ ὕραν, *coeli*) v. 55. — καιρὸν) *tempus* Messiae. v. 49. s. — πῶς ὅ, *quomodo non*) Spiritualis probatio homini multo facilior esse debebat, quam physica. [Immo vero a multitudine quae hic requiruntur, ea vel ii detrectant hodie, qui amplissimo loco constituti sunt. V. g.]

v. 57. *) καὶ ἂν ἐαυτῶν) *vestra sponte, etiam sine signis*, et citra considerationem hujus temporis. sic, ἂν ἐαυτῶν, c. 21, 30. conf. Matth. 16, 3. not. [Vel hoc dicit locutio ἂν ἐαυτῶν: Priusquam Judex sententiam pronunciet, vobisque aliunde res innotescat. Saepe quis admonitus, quid justum quidve iniquum sit, agnoscere cogitur: at sponte conficere, satius est. Nabal, qua ratione Davidem excipere debuisset, edoctus postea cognovit: sed prius neglexit considerare. V. g.] — τὸ δίκαιον) *id, quod verum et justum est*, et verae paci conducibile. v. 58. coll. v. 51. et v. 13. de lite fratrum. Christi regnum, *justitiae regnum*.

v. 58. γὰρ, *enim*) Γὰρ, *enim*, saepe ponitur, ubi propositionem excipit tractatio. — ὑπάγεις, *abis*) quamvis invitus. — ἀντιδίδω, *adversario*) actore, cui debes reddere, v. 59. — ἀρχοντα, *principem*) *judicem*. — ἀπηλλάχθαι, *liberari*) transactione, et conditione quavis. Compositio amica etiam civiliter suaderi solet. Favorabilis *divisio*. — κατασύρη, *pertrahat*) Magnapotesas offensae partis, quae interdum vinculum animae cum corpore rumpit — τῷ πράκτορι, *exactori*) exsecutori. Satan as ipse est reus, non exsecutor.

*) δὲ, *vero*] Quae praecedunt, fidem spectant: haec, amorem. Maximi, quae h. l. proponuntur, momenti esse oportet, quum ex omni quod justum est, hoc unum ad populum commemoret Jesus. V. g.

C A P U T XIII.

v. 1. *Τῷ καιρῷ, tempore*) Opportune, coll. c. 12, 57. — *ἀπαγγέλλοντες, annunciantes*) ut re recenti. — *πλάτος, Pilatus*) Congruit hoc Pilati factum cum inimicitiiis adversus Herodem. c. 23, 12. Alterius altera fuit causa. — *ἔμιξε, miscuit*) Euphemia.

v. 2. *δοκεῖτε*) Metonymia. *putatisne, vos esse insontes, et fore impunes?* Non tam, quid aliis, vel quare acciderit, quam quid nobis accidere possit, quid nobis agendum sit, spectare debemus. [*Hic novellarum praecipuus usus. V. g.*]

*) v. 3. 5. *λέγω ὑμῖν, dico vobis*) Dominus hoc profert ex thesauris scientiae divinae. — *πάντες, omnes*) Galilaei et Hierosolymitae. — *ὡσαύτως*) Hoc significat, *eodem modo: ὁμοίως, simili modo: ὡσαύτως* plus est. et respondit eventus: nam Judaei puniti sunt per gentem, ex qua erat *Pilatus*: et eo tempore, paschali, quum sacrificia vigeant: et ferro.

v. 4. *ἤ, aut*) A Galilaeis, instante discessu ex Galilaea, transit oratio ad Hierosolymitanos: coll. v. 33.: a caede per homines inflicta ad casum, qui fortuitus videri posset. — *οἱ δέκα καὶ ὀκτώ, decem illi et octo*) Profundum iudicium, in mortibus multorum conjunctis. — *ὀφειλέται, debitores*) Conf. v. 34. — *κατοικῶντας ἐν ἱερουσαλὴμ*) Sic LXX. in *Jerusalem*, urbe ceteroqui sancta.

v. 5. *ἀπολεῖσθε, peribitis*) Factum, in obsidione et clade urbis.

v. 6. *συκῆν, ficum*) arborem, cui per se nil loci est in vinea. Liberrime Israël sumsit Deus. — *αὐτῆς, suae*) Vineam habet Pater, eamque colit Christus, *עבד יהוה* coll. v. 8. *Domine*: vel, vineam habet Christus, eamque colunt ministri ejus. — *πεφυτευμένην, plantatam*) studiose.

v. 7. *τρία, tres*) Numerus quodammodo decretorius. Tertium docendi annum incipiebat Dominus, ut vera docet Harmonia evangelistarum. — *ἔρχομαι, venio*) Sermo concisus, uti cap. 15, 29.: *tot annos* (servivi et adhuc) *servio tibi*. — *ἐκκοῦρον, exscinde*) Magna in hoc verbo severitas: magna potestas *Vinitoris*. — *καὶ, etiam*) non modo nil prodest, sed etiam laticem avertit, quem e terra sucturae erant vites, et soles interpellat, et spatium occupat.

v. 8. *ἀποκριθεὶς, respondens*) pro tenero suo affectu in arborem, utpote quam colebat. — *ἀφ' ἧς, sine*) Hoc affine est argumento a facili, nec sumtuoso. — [*Tantum vel eos juvat intercessio Christi, qui per se dudum periissent. V. g.*] — *τὸ τοῦ ἔτους, hunc annum*) annum tertium, quo Jesus eos maxime visitavit, c. 19, 42. 44. redemptionemque perfecit et apostolos misit. Act. 2. [*Sequitur ex hac parabola, tria omnino paschata baptismum inter atque resurrectionem Christi intercessisse. Harm. p. 403.*] — *κόπρια*) *Greg. Naz. κόπρια περιβαλεῖν. Sing. κόπριον.*

v. 9. *κἄν, et si*) Apodosis subauditur: *bene est, vel, relinquam: vel faciat fructum.* Tantundem. — *ἐκκόψεις, exscindes*) Non dicit vinitor, *exscindam*, coll. v. 7. sed rem refert ad dominum: desinit tamen pro ficu deprecari. — *μέλλον) ἔτος, venturum annum.* Antitheton, *hunc* v. 8.

*) ὅτι, eo quod] A singularibus calamitatibus minus tuto concluditur ad singularia delicta. V. g.

v. 11. *γυνή*, mulier) Videtur haec pia fuisse mulier; quippe cui non dictum hoc loco, *Remittuntur tibi peccata*: imo dicitur *filia Abraham*. — *συγκύπτουσα*, incurva) Habitus corporis, ab obtutu coeli avertens, congruit cum miseria habendi spiritum infirmitatis.

v. 12. *ιδών*, videns) Videtur mulier habuisse desiderium et fiduciam. — *ἀπολύσαι*, liberata es) jamdum. Praeteritum. Eadem locutio, v. 15. 16.

v. 13. *ἀναρθώθη*, erecta est) Recta statura, nobilitati hominis congruens. — *ἐδόξαζε*, glorificabat) Anima et corpus, post opem, est organon laudis divinae quasi recens paratum. — *τῷ ὄχλῳ*, turbae) oblique. Jesum petebat. [*Mulieri enim necopinatum sine dubio sanationis beneficium fuit*. V. g.] — *ἑξ*, sex) sat multi.

v. 15. *ὑποκρίται*, hypocritae) Plurale, ad unum: coll. v. 17. uti c. 11, 46. coll. v. praeced. Erat in archisynagogo aliqua erga Jesum reverentia; neque ex proprio, sed ex communi Judaeorum errore ei obstiterat. *) — *λύει*, solv't) Aptissima similitudo. conf. *solvi*, v. 16. — *ἀπαγαγών*, abducens) Verba cumulantur, ad opus demonstrandum.

v. 16. *θυγατέρα ἀβραάμ*, filiam Abrahami) non modo *filiam Adami*. Magna antithesis ad jumentum. Omnibus Abrahamidis salutem attulit Christus: qui expertes mansere, ipsorum culpa erat. Conf. de Zacchaeo, cap. 19, 9. — *ἰδὲ δέκα καὶ ὀκτὼ ἔτη*) annis abhinc decem et octo. Nominativus. Sic LXX secundum exemplar Ald. Jes. 1, 11.: *ἔτι τοῖς ἡμέραις ὑμῖν διαβήσεσθε*. Specimen omniscientiae Jesu Christi: de causa morbi, et de duratione, quae nullo documento externo videtur prius innotuisse Domino. *ἰδὲ τεσσαράκοντα ἔτη*. Dent. 8, 4. — *οὐκ ἔδει*; num non oportebat?) Valet argumentum et a quotidiana indigentia jumentum, v. 15. et a periculo subito, c. 14, 5. Nec licet excipere: hominem vero, tot annis aegrotum, aliquot horas posse exspectare ad sabbati finem. nam in jumento quidem extrema est necessitas, cui tamen succurritur: et in hominum afflictione, ubi tempus est auxilii, vel hora magni momenti est, ut primum aegrotus et medicus inter se occurrunt.

v. 17. *κατησχύνοντο πάντες οἱ ἀντικείμενοι αὐτῷ*) Es. 45, 16. LXX, *αἰσχυρῶνται καὶ ἐντραπήσονται πάντες οἱ ἀντικείμενοι αὐτῷ*. — *πᾶς*, omnis) Huc conferantur versus sequentes. — *ἔχαιρεν*, gaudebat) Nobile gaudium et ingenuum. — *γινομένοις*, quae fiebant) sermone et miraculis.

v. 18. *τίνι*, cui) Conf. c. 7, 31. [*Eadem similia, de grano sinapis et fermento Salvator anni fere intervallo prius apud Matthaeum (c. 13, 31. 33.), itemque apud Marcum (c. 4, 31.) proposituerat*. Harm. pag. 404.] — *ἡ βασιλεία*, regnum) Ex Judaeis et gentibus multi erant ingressuri. v. 17. 29.

v. 19. *κῆπον*, hortum) clausum. conf. *abscondidit*. v. 21.

**) v. 21. *ἐνέκρουεν*, abscondidit) ita ut fermentum videretur absorptum. — *ἄλευρον*) *Ἀλεύρος σάτα τρία* ex Matthaeo huc relata videntur. *ἄλευρον* habuisse *Italiam* versionem antiquissimam, in Apparatu satis, ut arbitror, evictum dedi: *Ambrosii*que testimonium

*) Attamen singularem numerum h. l., post marginem Ed. 2., praefert. Vers. germ. E. B.

**) καὶ ἡῤῥησε, et crevit) Exemplum rei habes v. 15. 17. V. g.

exhibet non modo commentarius ad h. l. sed etiam Sermo V constanter.

v. 22. εἰς, in) Iter eo erat comparatum, valde memorabile. v. 33. c. 17, 11. 18, 31. 19, 11. 28.

v. 23. εἰ ὀλίγοι, num pauci) Videtur homo putasse, extra Judaismum nullam fore salutem.

v. 24. ἀγωνίζεσθε, certate) Quaestio theoretica, initio vertitur ad praxin: certate, per fidem, cum precibus, sanctimonia, patientia. Sequitur tamen etiam responsio ad rem. v. 28. ss. [*Multi quidem sunt, qui salvantur*, v. 28. 29. *sed tales potissimum, quos haut existimasses salvatum iri*. v. 29. 30. V. g.] — πολλοὶ multi, Israelitae quoque. Rom. 9, 31. Antitheton ad paucos. — οὐκ ἰσχύουσιν, non valebunt) לֹא יִשְׁכָּחוּ, LXX, ἰσχύω, absolute. Agon robore constat, ad Deum praesertim. Non valebunt: quia videlicet praeter propter portam quaerunt, et tandem portam probe clausam perfringere non poterunt. vires ad victoriam nec quaerunt serio nec adhibent. v. 27. fin.

v. 25. ἀφ' οὗ, ex quo) Hoc ex abrupto subjunctum habet vim magnam. Apodosis est in τότε tunc: neque impedit indicativus ἐρεῖ, dicet. coll. Marc. 5, 27. not. — ἐγερθεῖ, surrexerit) a coena, ut claudat ostium. Non enim sermo est de adventu: nam in adventu non Dominus servis, sed servi aperiunt Domino. c. 12, 36. — ἀποκλείσθ) clauserit, alienis. Nunc, nunc certandi tempus est. — τὴν θύραν, ostium) Quae foris stantibus porta esse videtur, ostium est iis, qui sunt intus, ut in domo. — καὶ ἄρξῃσθε, et inceperitis) Hoc quoque pendet ab ex quo. nam in apodosi τὸ quaerent tractatur v. 26. et τὸ non valebunt tractatur v. 27. Tales antea non putarant. O quam novus erit miseriae sensus, et serus, et diuturnus. Ut facultas praeferri, homo velle incipit. Num. 14, 40. — κρούειν τὴν θύραν, pulsare ostium) non modo angustum, v. 24. sed jam clausum. — πόθεν, unde) Ratio, sub qua non noscuntur. Ut operarii iniquitatis, cogniti sunt.

v. 26. τότε ἄρξῃσθε, tunc incipietis) antea aliis nixi praetextibus. [Qui, intimā Christi communione sibi oblatā, alienati ab Eo prius manserunt, hos, quum familiares fuisse vellent, ablegabit Ipse. V. g.] — λέγειν, dicere) hoc dicentes: cur non noris nos? [Quotidianam conversationem nostram inspexisti: in medio Te nostro habuimus. V. g.] Hoc proprie convenit in eos, qui tum erant. — ἐνώπιόν σου ἐν ταῖς πλατείαις ἡμῶν, coram te: in plateis nostris) Itaque non modo coram Christo debemus edere et bibere; sed Christi esse participes: nec plateas modo, sed corda doctrinae salutari patefacere.

v. 27. λέγω ὑμῖν, dico vobis) Iterantur eadem verba; stat sententia: sed iterantur cum emphasi. — ἀδικίας, injustitiae) Ergo justi intrabunt. Matth. 5, 20.

v. 28. ἐκεῖ, ibi) ibi, quo abire jussi eritis. [Terrorem istum fac mature consideres, ne quando reapse cogaris experiri. V. g.] — ὀψήσθε) videbitis, non gustabitis. Miserum spectaculum. c. 16, 23. Impii contra, spectaculum sanctis vestivum. Jes. 66, 23. 24. — ἀβραάμ, Abrahamum) Patriarchae et omnes prophetae Christum spectarunt: quorum fidem qui non sequuntur, non simul accumbent. — πάντας, omnes) Omnes prophetae fuere sancti. De his gloriabantur Judaei, quos eorum patres reprobarant. Mitigatur hic et versu 29. terror

paucitatis. v. 23. — βασιλεία, regno) v. 29. — ἐκβαλλομένους, qui ejiciamini) Praesens. statim incipiet fletus.

v. 29. ἔξουσιν, venient) Hic non additur, multi. [ut v. 24. et Matth. 8, 11. Severior est responsio ad quaestionem abusu facile obnoxiam. V. g.] — ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν καὶ βορρᾶ καὶ νότου, ab oriente et occasu et aquilone et austro) Hoc fere ordine ad fidem conversi sunt populi. Inprimis in meridie adhuc praedicabitur evangelium.

v. 30. ἰδὲ εἰσὶν — καὶ εἰσὶ· ecce sunt: et sunt) Praesens cum emphasi, in antitheto ad futurum. v. 29. 24. — εἰσὶν ἔσχατοι, sunt ultimi) Hoc refertur ad v. 28. s. Absentia articuli totum sermonem facit indefinitum, denotatque quorundam, non omnium, primorum novissimorumque commutationem, non promiscuam utrorumque rationem. nam venientes a quatuor plagis mundi accumbent cum patribus et prophetis, non hi cum illis. Matth. 8, 11. — εἰσὶ πρότοι, sunt primi) Hoc refertur ad v. 24. ss.

v. 31. ἡρώδης, Herodes) Pharisei, hoc dicentes, non sunt plane mentiti; etenim Herodes vulpes appellari meruit, eumque a multis ita appellatum suspicatur Simonius. Optabat autem Herodes, ut hic thaumaturgus, quem suspicabatur esse Johannem, quam longissime removeretur: [quare saepius Eum de loco in locum agitabat. Matth. 4, 12. 14, 1. coll. 13. Harm. p. 407.] idemque placebat Phariseis. hinc utrique contra Jesum conspirarunt. Rursum non serio voluisse Herodes videtur occidere Jesum; nam si Johanne occiso, c. 9, 7. s. timuit, non potuisset non gravius, occiso Jesu, timere: sed conatus est Jesum tentare ac submovere per obtentum juris sui territorialis (conf. Amos 7, 12.) derivatasque inde minas, quas Pharisei, de suo fortasse exaggeratas, non Herodis, sed suis ipsorum verbis, quasi per amicam admonitionem renunciarunt. Utrisque ergo Jesus, nulla re territus, respondet ex veritate. Herodem vulpem appellat, accurato characterismo, ob calliditatem et timiditatem hypocriticam, coll. c. 9, 7. simulatas minas jactantem, negans se per eas a miraculis edendis deterri: internunciis vero et toti Jerusalem animum ingratum et sanguinolentum exprobrat. v. 33. s. Herodes erat vulpes, minor persecutor, comparatus ad magnam persecutricem Hierosolymam. — θέλει σε ἀποκτεῖναι, vult te occidere) irritatus fortasse Pilati facto. v. 1.

v. 32. εἰπατε, dicite) si audetis. — ἐκβάλλω κτλ., ejicio etc.) Non addit, praedico evangelium. hoc enim minus capiebat Herodes. Ex bonitate actionum Jesu patet malitia insidiarum Herodis. *) — ἐπιτελοῶ, conficio) urgeo, quia tempus breve est. Cum majestate loquitur adversum hostes: cum humilitate, ad amicos Matth. 11, 5. 12, 27. — σήμερον καὶ αὔριον) Sic LXX, σήμερον καὶ αὔριον. Jos. 22, 18. coll. v. 28. Proverbii instar de futuro; ut saepe de praeterito, χθὲς καὶ τρίτην ἡμέραν. Si per Herodem stetisset, ne dies quidem relictus esset Domino. — τελειῶμαι, finem nanciscor. conf. Hebr. 11, 40. Tertio die Galilaea [Herodis territorio] exiit, Hierosolymam tendens,

*) Post cibationem 5000 virorum, c. 9. rarus est Lucas in commemorandis miraculis in Galilaea per Dominum patratis: in genere tamen h. l. notat, quod in itinere ad passionem sustinendam constitutus haec effatus sit; quorum tria exempla refert c. 11, 14. 13, 11. s. 14, 2. s. Harm. p. 406.

ibi moriturus: v. 33. fin. et ab hoc tempore consummationem sibi repraesentavit. [*neque in Galilaeam posthac ante resurrectionem rediit.* Harm. p. 407.]

v. 33. τῇ ἐχομένῃ, sequenti) Hoc latius quiddam sonat, quam τῇ τρίτῃ, tertio die, quod huic includitur. Non duorum duntaxat dierum iter erat in urbem Jerusalem. v. 22. c. 17, 41. Unde tertius dies non solum consummationis, πλὴν sed etiam, ante hanc, perfectionis ulterioris erat. [*Si recta via,* inquit, *ad locum tenderem, ubi interficiendus sum, tridui certe itinere opus esset.* Harm. l. c.] — πορεύεσθαι, proficisci) Dixerant: *proficiscere*, v. 34. Respondet. Hoc ipsum, quod tam subito indicitis, non est unius diei. — ἐκ ἐνδεχεται, non usu venit) Phrasis haec admittit exceptionem, v. gr. Johannis Baptistae. — ἀπολέσθαι, interire) iudicio publico.

v. 34. ἱερουσαλήμ, Jerusalem) Non sine causa ad hanc urbem sermo vertitur. Pharisei necessitudinem cum ea habebant: v. 34. et Herodes ibidem erat insectaturus Jesum. — ποσάκις, quoties) v. 7. Ter post baptismum eo venerat. [Joh. 2, 23. 5, 4. 7, 10. Harm. l. c.] — νοσσιάν, pullitiem) Nomen collectivum.

v. 35. ἰδοὺ ἀφίσταί ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν) Ἐρημος addidere multi ex Matthaeo. Apud Lucam in Galilaea haec dixit Salvator: neque se deinceps Hierosolymis videndum prae-buit, donec post Lazarum resuscitatum in ingressu Ipsius regali dixerunt, *Benedictus qui venit, in nomine Domini.* Igitur ab hoc sermone ac praeludio usque ad ingressum illum reliquit illis domum ipsorum*), sed tamen nondum desertam. At apud Matthaeum, post ingressum regalem, ultimo e templo egrediens, desertam domum solenniter declaravit. [*Similem inter Lucae et Matthaei verba differentiam observare licuit* Luc. 11, 49. not. Harm. p. 407.] — λέγω δὲ ὑμῖν, dico autem vobis) Severe loquitur; et tamen elementer, ut modo notavimus: quin etiam Matth. 23, 39. ἀμήν amen abest, quo apud Lucam inserto nonnulli severitatem intenderunt. Particula δὲ autem opponit invicem solitudinem domus relictæ praesentem et acclamationem proxime futuram.

*) Eandem h. l. domum innui, de qua Matth. 23, 38., diverso licet tempore, sermo est, confidenter suppono. Atqui templum notari l. c., patet ex Matth. 24, 1., ubi statim sub effatum istud gravissimum de templo abiisse dicitur Salvator. Quid igitur, si in ipso templo haec elocutus est, demonstrativo οὗτος opus habuerit ad aedem istam indigitandam? Sane articulus ὁ tali in casu plus quam sufficiens erat. Largissime praeterea concesserim, Judaeos nunquam suam, sed Domini domum constanter appellasse templum (quanquam contrarium docet S. R. D. S. F. Lorenz Diss. de Induratione Israëlitis ante finem dierum finienda, Argent. 1771. p. 50.) Atqui vero, qui σπήλαιον λεγῶν (c. 19, 46.) vocare templum non dubitavit, Eumne miremur per indignationem domum Judaeorum h. l. dicere potuisse? Nunquam populus judaicus Mosis populum, quod sciam, se dixit: at Dominus, populo iratus, ad Moysen: tuus, inquit, populus perdidit, Ex. 32, 7. Conf. omnino Jer. 7, 4. 8.; ubi nomenclatura, templum Domini, mendacii arguitur: Hos. 1, 9. אֶמְרִי לֹא, non — populus meus: Rom. 2, 28., non — Judaeus, coll. Apoc. 3, 9. etc. Haec responsionis loco ad cel. D. Ernesti Bibl. theol. Tom. X. p. 184. ss. E. B.

C A P U T XIV.

v. 1. Ἐν τῷ ἔλθειν, cum veniret) invitatus. v. 12. — ἀρχόντων, principum) Pharisei habuere suos principes, eosque plures, eximiae auctoritatis: quam tamen Jesus non est veritus. v. 12. init.

*) v. 2. ὑδρωπικός, hydropicus) ea ipsa de re ductus.

v. 3. ἀποκριθεὶς, respondens) cogitationi adversariorum. — νομικὸς, legisperitos) qui tamen legem de sabbato non recte intelligebant.

v. 4. ἰάσατο, sanavit) Homine hydropico abutebantur adversarii: sed tamen Jesus ei bene fecit.

v. 5. ἀνασπάσει, extrahet) cum labore.

v. 7. παραβολὴν, parabolam) sumtam a moribus externis, spectantem interna. — ἐπέχων, attendens) Attentio in conversatione, res saluberrima.

v. 8. εἰς γάμους, in nuptias) Non erant tum nuptiae. itaque parabola hoc inseritur civilitatis causa. — μὴ, non) Conf. Prov. 25, 6. Suam quisque, non aliorum omnium, vocationem novit. — εἰς τὴν πρωτοκλισίαν) in primam sedem. huic singulari numero respondet τὸ honoratior, et τὸ ultimum locum. Superbus non modo nonnullis, sed omnibus se anteponit. Ps. 10, 4. — ἐντιμότερος) Hoc in parabola notat honoratiorē apud homines: (LXX, Num. 22, 15.) in scopo, pretiosiorē coram Deo, quamlibet interdum serius venientem. pretiosiores autem omnes alios se ipso ducit humilis. conf. Sir. 10, 7—11, 6. in graeco.

v. 9. ἐλθὼν, veniens) Conf. Matth. 22, 11. — καὶ αὐτὸν, et illum) Dignitas, et dignitatis gradus, ex vocatione. hoc non iteratur v. 10. nam h. l. est motivum modestiae. — ἐρεῖ) Indicativus, uti mox v. 12. not. — δός, da) Non additur, amice, uti v. 10. additur: amice. — ἄρξῃ, incipies) Ultimum esse, ignominiosum non est nisi altiora affectanti. — αἰσχύνῃς, pudore) Antitheton: gloria, v. 10. Apposite. — ἔσχατον) non modo inferiorem, sed ultimum. Qui semel cedere jubetur, longe removetur.

v. 10. πορεύσεις, profectus) alacriter, ex animo. — **) προσανάβηθι) ascende ad alios honestos. Prov. 25, 7.: κρεῖσσον γὰρ σοὶ τὸ ῥηθῆναι ἀναβῆναι, ἢ ταπεινώσαι σε ἐν προσώπῳ δυνατεῖ.

v. 11. πᾶς, omnis) Gravis vocula. [Axioma saepius repetitum, idque ponderosissimum. c. 18, 14. Matth. 23, 12. V. g.]

v. 12. ***) ἄριστον ἢ δεῖπνον, prandium aut coenam) Saepius coenae simplex fieri solet mentio. itaque hoc tempore fuerit prandium. v. 1. 25. — μὴ φώνει τὰς φίλους, noli vocare amicos) id est, non dico, ut invites amicos etc. Jesus invitationes ex necessitudine naturali et civili quasi suo loco relinquit: ipse meliores praecipit. humanitatis officia non plane tollit. — πλουτοὺς, divites) Epitheton amicorum,

*) ἦσαν παρατηρούμενοι αὐτὸν, callide observabant Eum] Dolosis et pravis cogitationibus vehementer violatur sabbatum spirituale. V. g.

**) τὸν ἔσχατον, ultimum] Qui vel uni seipsum anteponit, is fieri potest ut cogatur cedere. Juvat igitur infimum sane locum occupare. Nulla facile injuria damni minus tibi intulerit, quam haec, siquidem necopinatus eā teipsum affeceris. V. g.

***) τῷ πεκλητότι, qui vocaverat] Non pessimae notae hic Phariseus fuit, v. 14. V. g.

fratrum, propinquorum, qui saepe negliguntur, egeni; maxime vero vicinorum: quibus opponuntur totidem genera alia. v. 13. — μήποτε — ἀνταπόδομα, ne — retributio) Hic metus mundo ignotus est, uti metus divitiarum. Prov. 30, 8. Fundamentum verae liberalitatis et αὐταρχίας. Quis velit omnia sibi in hac vita pensari? [Neque tamen desunt, qui celerrime, largissime atque cumulatissime rependi sibi nihil non desiderant, quin et praerogativas atque opportunitates haud promeritas, multos alios opprimendo, tanta contentione venantur, ac si nulla resurrectio instaret vel remuneratio, immo vero ac si nihil plane detrahendum sit iis, qui effrenata praesentium anhelatione futurorum fidem abnegant. Quanti qualeso constant praesentia haud paucis cedentia in rapinam! Beatus, quem exspectare non piget. Noli aegre ferre, siquando acciderit, ut aliqua re in mundo excidas. At cave iniquius de aliis iudices, quibus postponi te nolens volens persentiscis. V. g.] — καὶ γενήσεται) De hac constructione, μήποτε καὶ αὐτοὶ σε ἀντικαλέσωσι, καὶ γενήσεται σοὶ ἀνταπόδομα, ubi gemella exstat versu 9. iudicium ferri poterit ex annot. ad Marc. 3, 27. Ea non observata, multi fecere γένηται.

v. 13. κάλει) voca, simpliciter; non, φώνει. v. 12. φωνεῖν clarius et solennius quiddam sonat. — πτωχός, pauperes) Tales vocat Deus ipse. v. 21.

v. 14. γὰρ, enim) Nil manet sine retributione. — σοὶ, tibi) amico Salvatoris. — ἀναστήσει, resurrectione) Ante resurrectionem non est plena retributio, sed potius, in vita, facultas ad sementem ulteriorem; et a morte, quies. Ap. 14, 15. — τῶν δικαίων, justorum) Act. 24, 15. [Matth. 25, 46. Joh. 5, 29.]

v. 15. ἀκούς, audiens) eoque tactus. [Facile tamen suspicere, mundani aliquid cogitationibus ejus de regno DEI subrepsisse. V. g.] — μακάριος, beatus) v. 14. Saepe hoc epitheton raritatem connotat. conf. v. 24. Non sufficit, beatos dicere pios; sed quisque pro sua parte niti debet. conf. v. seqq. item c. 13, 23. s. — φάγεται) edet. — ἄρτον) Multi, ἄριστον sed certior lectio ἄρτον, praesertim accedente verbo φάγεται, coll. v. 1. Tamen tum videtur fuisse prandium. v. 12. not. Eo majori attentione dignum est, quod in parabola coena, non prandium, proponitur. v. 16.

v. 16. μέγα, magnam) et lautam et multis satiandis idoneam. Gratiae regnum, quatenus per id intratur in regnum gloriae. — ἐκάλεσε, vocavit) Nexus duorum sermonum convivialium, ad beatitudinem ducentium: Voca pauperes ad te; Dei vocationem sequere.

v. 17. εἰπεῖν, dicere) Observanda gradatio: dicere, vocatis: introduce, pauperes: v. 21. coe, eos qui sunt in viis: v. 23. Progreditur vocatio ad remotiores, vi semper majore pensans moram. [Vocati sunt ex Israël. V. g. — ἤδη) jam nunc. Demonstratur praesens tempus Novi Testamenti.

v. 18. ἤρξαντο, inceperunt) Antea prae se tulerant, se exspectare. — ἀπὸ μιᾶς) Ἕλληπές ἀπὸ μιᾶς sc. γνώμης, uno animo vel uno consensu. sive ἀπὸ μιᾶς παραιτήσεως, i. e. pariter coeperunt recusare. Sic fere il. β'. εἶγε ποτ' ἔσγε μίαν βελεύσομεν, nimirum βελήν, si quando una sit sententia consilii nostri. et alibi, ἐχ ὁσίη, κταμένοισιν ἐπ' ἀνδράσιν εὐχετάσθαι, scilicet εὐχή, non est pia gloriatio, gloriari in mortuos. Et Psalmo 26, μίαν ἡτῆσάμην παρὰ τῷ κυρίῳ, scilicet αἰτήσιν. et Psalmo 57, εὐθείας κρίνετε υἱοὶ τῶν

ἀνθρώπων, nimirum *κρίσεις*. *Camerarius*. — *) *ἀγρόν*, *agrum*) Hoc versu innuitur *ager*, versu sequente *negotiatio*. coll. Matth. 22, 5. Utrumque verbum *emi* dicit cupiditatem, ut esse solet recenti re. Homini mundano, ubi vocationem divinam sentit, omnia vana sunt nova et dulcia. — **) *ἔχω ἀνάγκην*, *habeo necesse*) Saepe concurrunt tempora gratiae acceptissima et mundana negotia *urgentissima*. Hic praetexit fictam necessitatem: alter meram aliarum rerum lubentiam, *profisciscor*, v. 19. tertius, perversam impossibilitatem, *non possum*, v. 20. Hic ergo negat, se *posse*; duo illi negant, se *velle*, sed civilem adhibent paraphrasin. His omnibus mederi poterat sanctum illud *odium*, v. 26. Nec tamen tam in affectu sita est varietas repulsae, quam in objecto, agri, boum, uxoris. coll. Matth. l. c. — *ἔρωτώ*, *rogo*) Indignissima et miserrima rogatio, qua recusatur regnum Dei.

v. 19. *ἡγόρασα*, *emi*) 1 Cor. 7, 50. — *πέντε*, *quinque*) Emtio non minima.

v. 20. *γυναικα*, *uxorem*) v. 26. Conf. 1 Cor. l. c. v. 29. — *ὁ δύναμαι*, *non possum*) Hic excusator, quo speciosiore et honestiorem videtur habere causam, eo est ceteris importunior.

v. 21. *ἀπήγγειλε*, *renuntiavit*) Ministrorum est, auditorum obedientiam et inobedientiam, per preces, referre ad Dominum. — *ὀργισθεῖς*, *iratus*) Ergo plane ex animo vocaverat. — *ἔξελεθε*, *exi*) Sic v. 23. — *ταχέως*, *cito*) Quia parata jam et quasi adhuc calida sunt omnia: quorum praestantia per alios convivas contra contentum vindicetur. — *πλατείας*, *plateas*) majores. — *δύμας*, *vicos*) minores. — ***) *τὰς πτωχὰς*, *pauperes*) Vocati erant, qui inter Judaeos habebantur optimi, v. 1. 3.: *pauperes in plateis*, publicani et peccatores, c. 15, 1. Matth. 21, 51. — *πτωχὰς*, *pauperes*) quos alias nemo facile invitat. — *ἀναπήρους*, *mutilos*) quos nulla mulier sumat, v. 20. — *χωλὰς*, *claudos*) qui non possunt *profiscisci*, v. 19. — *τυφλὰς*, *caecos*) qui non possunt *videre*, v. 18.

v. 22. *γέγονεν*, *factum est*) Conf. Ez. 9, 11.

v. 23. *φραγμὸς*, *sepes*) mendicorum parietes. — †) *ἀνάγκασον εἰσελθεῖν*, *coge ingredi*) Non est omnimoda coactio; nam qui plane trahitur aut rapitur, non *ingreditur*. conf. *coëgit*, Matth. 14, 22. 2 Cor. 12, 11. Gal. 2, 14. *παραβιάζεσθαι*, Luc. 24, 29. Act. 16, 15. Aliter *compulit* Saulus pro Iudaismo insaniens, aliter Paulus servus Jesu Christi. [Quo serior est vocatio, eo fortius urget. v. 23. Dicere, ducere, cogere sunt in gradatione. V. g.] — *γεμισθῇ*, *impleatur*) Nec natura nec gratia patitur vacuum. Multitudo beatorum: extremis mundi temporibus maximam plenitudinis suae partem nanciscens. [Congruit praedicta Christi saturatio. Esaj. 55, 11. V. g.]

*) *παρατεῖσθαι*, *excusare*] Agrum emere etc. res in se non malae: at malum est, impediri eis, et necessitatem in terrenis cum impossibilitate in spiritualibus praetextere. V. g. — *αὐτῷ*, *ei*] qui instruxerat convivium. V. g.

**) *ἡγόρασα*, *emi*] Abnegandi mundi caussam, spirituali sensu, *aliam* agri emtionem (Matth. 13, 44.), *aliam* arationem (Luc. 9, 62.), *aliam* denique desponsationem (2 Cor. 11, 2.) obtendere juvat. V. g.

***) *τῆς πόλεως*, *urbis*] Hæc eas gentes innui existimes, inter quas Judæi dispersi erant. V. g. [Conf. tamen not. seq. E. B.]

†) *εἰς τὰς ὁδὸς*, *in vias*] Merus hic paganismus innuitur. V. g.

v. 24. γὰρ, enim) Refertur ad exi. Quosvis jam potius quaerit Dominus. [Nec jam ullus contentoribus locus vacat. V. g.] — ὑμῖν, vobis) Plurale pertinet ad introductos pauperes etc. — τῶν ἀνδρῶν, virorum) hominum amplorum. — ἐκείνων, illorum) Pronomen removendi vim habet. Hic quoque valet vulgare illud, Absens carens. — γεύσεται, gustabit) nedum perfruatur. Judaei contumaces exciderunt etiam regno gratiae ejusque gustu.

v. 26. *) οὐ μισεῖ τὸν πατέρα αὐτοῦ, non odit patrem suum) patrem, etc. secundum eam partem, secundum quam se ipsum odisse debet, a Christo aversam. Convenit hic textus in illud maxime tempus, quo pauci vere sequebantur Christum; multi oderant, odio digni. Hoc odium non solum comparate et conditionate debet accipi; sed etiam absolute. nam quisquis maturam cognitionem, gustum, appetitum Dei et bonorum coelestium (v. 16.) a Christo duxit; is habet generosum idemque tamen ab omni acerbitate remotum sui et omnis creaturae vanitati subjectae fastidium atque odium. Joh. 12, 25. — ἀδελφεῖς, fratres) conf. v. 12. — ἔτι δέ, adhuc vero) Homini carissimum, ipse. Saepe qui inferiorem sancti odii gradum visus erat assequi, in altiore deficit. — τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, animam suam) se ipsum. — μαθητὴς εἶναι, discipulus esse) εἶναι μαθητὴς, esse discipulus, v. seq. Utroque loco accentus in pronunciando cadit super verbum prius.

v. 27. καὶ) et tamen (non, et non) venit, ambulatque post me, ut vos, quasi vellet esse discipulus meus. conf. Matth. 16, 24. not.

v. 28. πύργον) arcem. — καθίσας, sedens) dato sibi spatio ad faciendam summam rerum suarum. sic quoque v. 31.

v. 29. **) ἄρξονται, incipiant) Non conantem frustra, nemo ridet.

v. 30. οὗτος, hic) Significatur nomen proprium. Vulgo ponunt N. N.

v. 31. ἦ, aut) Magnum et arduum Christianismus. comparatur cum rebus magnis et arduis: ut est, in re privata, aedificatio pretiosa, in publica, bellum. Prior parabola exprimit odium patris et matris etc. altera odium animae suae. — βασιλεὺς, rex) Christiana militia, regale quiddam. — εἰς πόλεμον, in bellum) Conf. Gen. 32, 24.

v. 32. ἐρωτᾷ, rogat) Facilius a se impetrat rex, ut exercitum impendat, quam ut pacem roget. haec igitur rogatio pacis exprimit odium animae propriae, quo quis, omni suitate abnegata, merae se gratiae permittit. Possit etiam, mutato schemate, pax esse fuga odii apud suos: pax mala.

v. 33. ἐκ ἀποτάσσεται, non abdicat) Aedificator pecunias, beligerator copias, discipulus parentes et caritates omnes abnegat et impendit. Illi habent apparatus positivum: hic, negativum. [Magnus conatus, discipulatum Christi ambire. Satiust abstinere, cui non omnia, quae ad rem faciunt, arriident. V. g.]

v. 34. ἀλας) Sal, sunt discipuli. Matth. 5, 13. Marc. 9, 5. Sal,

*) εἴ τις, si quis] Ubi maxima hominum multitudo confluit, ibi eximia quandoque sermonis severitate usus est Jesus. V. g.

**) ψηφίζε, calculos subducit] Sumtum aedificatoriorum supputatio, consultatione bellica non nullius momenti res sunt. Tu vero vide, an aeternae vel salutis vel miseriae causa curatius unquam delibera-veris. Facilis descensus ad orcum. V. g.

acre quiddam: sit Christianus. vers. praec. [*Acriter, quod agendum est, et graviter agere nos oportet. V. g.*]

v. 35. ἔτε, neque) id est, neque immediatam neque mediatam utilitatem affert. Theologus spirituali sale carens ne politicae quidem frugi est. Es. 9, 14. — ἔξω, foras) Severitas, etiam in sermone.

C A P U T XV.

v. 1. Πάντες, omnes) non modo plurimi: omnes, qui ibi erant. [Apparet h. l., quomodo Salvator iis, qui ad Eum congregati sunt Eique adhaeserunt, id ipsum praestiterit, quod Hierosolymitanis, siquidem voluissent, praestitisset. Scilicet gallinae ad instar, pullos alis protegentis et foventis, eos habuit. Harm. p. 415.]

v. 2. διεγόγγυσον) murmurabant inter se.

v. 3. τὴν παραβολὴν ταύτην, parabolam hanc) versu 4—10. Prior pars declarat curam et gaudium Redemptoris; altera, Dei.

v. 4. τίς, quis) Ovis, drachma, filius perditus: peccator stupidus, sui plane nescius, sciens et voluntarius. — ἑκατὸν, centum) Ex magnitudine gregis patet sollicitudo pastoris pro ove una. — ἐν τῇ ἐρήμῳ, in deserto) ubi pascitur grex. — πορεύεται, proficiscitur) In recuperanda anima non homo, sed Deus, laborat quasi. v. 8. — ἕως, usque dum) Antea non desistit. v. 8. Ideo Jesus Christus secutus est peccatores usque ad victum quotidianum, usque ad mensas, ubi maxime peccatur.

v. 5. αὐτοῦ, suos) Poterat servi opera uti: sed amor et gaudium ipsi operam dulcem reddit.

v. 6. ἔλθων εἰς τὸν οἶκον, veniens domum) Jesus Christus plane in ascensione domum rediit; nam coelum ejus domus est, Joh. 14, 2. et tum maxime certiores fecit coelites de rebus suis gestis in terra. 1 Tim. 3, 16. Hinc ἔσαι erit, futurum, v. 7. at, γίνεται fit, praesens, v. 10. Permuta haec verba inter se paulisper: videbis differentiam. — συγκαλεῖ) convocat, Activum: Medium, συγκαλεῖται, v. 9. convocat ad se. — φίλος, γείτονας, amicos, vicinos) Diversa genera coelicolarum, quin etiam angelorum. v. 10. Vicini homines non eandem, sed proximam habent domum; amici, voluntate conjuncti sunt. — τὸ) illam, quam nostis. Coelites sciunt amissionem et recuperationem animarum. — *) ἀπολωλὸς, quae periit) quam perdidit, v. 9. Ovis, animal, quasi sponte perit, prae drachma.

v. 7. ὑμῖν, vobis) Gravissime hoc gaudio refutatur Pharisaeorum murmur. — χαρὰ) gaudium solenne et festum, audita re salutari, in terris gesta. — **) ἐν τῷ ἔρανῳ, in coelo) Pastor, Jesus Christus, amicos et vicinos habet vel maxime spiritus justorum; qui eo magis participes sunt hujus gaudii, quia majorem habent cum hominibus necessitudinem. Versu 10. gradatio fit ad angelos, qui illo loco nominantur potius, quia ibi non spectatur Christus homo. Neque angeli id cognoscere dicuntur ex conversatione cum homine; nam non omnes cum uno sunt homine: sed ex Domini revelatione, quae spiritibus justorum aequae potest obtingere. conf. Hainlini Sol temp.

*) μς, meam] In amissa etiam jus competit pastori. V. g.

**) ἔσαι, erit] Futurum: quo reditus Christi in patriam innui videtur. V. g.

f. 80. et Ven. Weismann. H. E. P. I. pag. 106. Sic angelis contradistinguuntur reliqui coelites Ap. 18, 20. seqq. — ἐνι, uno) et multo majus, de multis. v. 4. — ἦ) id est, μᾶλλον ἢ. cap. 18, 14. LXX, Ps. 118, 8. 9. Haec clausula non additur v. 10. — ἡ χρεῖαν ἔχουσι, non egent) quia cum pastore sunt: et poenitentiam pridem nacti sunt. Justus est in via: poenitens, redit in viam.

v. 8. γυνή, mulier) Significatur ἡ σοφία, Sapientia, sive Koheleth; vel πῦρ Spiritus sanctus, sicuti Filius, v. 4. et Pater, v. 11. Varius est hominis habitus ad Deum. — σαροῖ, verrit) Id non fit sine pulvere, ex parte hominis.

v. 9. συγκαλεῖται, convocat) statim. — τὰς φίλας καὶ τὰς γείτονας, amicas et vicinas) Copiae angelicae per se non habent sexum: spectantur tamen ut vel domi vel foris agentes, Hebr. 4, 14. not. foris, habitu virili, bellis apto: domi, habitu pacifico et feminino.

v. 10. γίνεται) fit; non modo fiet. Apertissime hoc loco de coelo agitur; uti etiam de inferno, c. 16, 23. eodem sermonis tractu. Vide nexum c. 16, 1. 14. ss.

v. 11. εἶπε δέ, dixit autem) Habet haec parabola quiddam divisum a prima et secunda.

v. 12. ὁ νεότερος) ὁ ἔτερος. Matth. 21, 30. Notantur bini filii dissimiles. — τὸ ἐπιβάλλον) Sic, τῷ καρπῷ τῷ ἐπιβάλλοντός μοι λαβεῖν, 1 Macc. 10, 29. (30.) — μέρος, partem) Quilibet suam partem a Deo accipit. — αὐτοῖς, illis) etiam majori filio, non roganti, usufructu tamen, ut apparet, nondum tradito: v. 51.

v. 13. ἀσώτως) Verbum magna proprietate positum. ἄσωτος ὁ δι' αὐτὸν ἀπολλύμενος. Aristot. l. 4. Eth. c. 4. ubi ἀσώτεια est excessus liberalitatis cum intemperantia conjunctus. In eo statu mortuus fuit patriae. v. 24. V. g.]

v. 14. αὐτὸς ἤρξατο, ipse coepit) Fames eum non in postremis corripiebat.

v. 15. τῶν πολιτῶν, civium) etsi ipse non factus est ibi civis. Quem reditus ad frugem manet, is saepe etiam in medio errore suo (Joh. 11, 52.) quiddam a propriis mundi civibus divisum retinet. — ἐπεμψεν, misit) Magna indignitas. — χοίρους, porcos) Vilis conditio, pro Judaeo praesertim.

v. 16. γέμειναι, implere) Quo major inanitas, eo major appetitus. — τῶν κεράτιων) Syrus: הַרְרִיב, unde sententia partim nata videtur, partim confirmatur eorum, qui non de leguminum siliquis, sed de fructu siliquae arboris, καρῶδεια dicto, (unde Gall. carrouges) accipiunt, quo et pauperissimi mortalium et porci vescerentur: ut censent Maldonatus, Bochartus, Drusius, Simonius, et ante hos nescio quis in Lexico Graeco X. virali Basileae 1584 edito. Adde Buxt. Lexicon Talm. qui col. 821 docet, הַרְרִיב esse arboris speciem. Certe omnia κεράτια sunt siliquae: omnes siliquae haud scio an κεράτιων nomine appellentur.

v. 17. εἰς, in) Nutrimenta sensus diffundendi (non inepte Galli dicunt se divertir,) defecerant. Initium reditus pendet a summo miseriae: qua furor peccandi defervescit, ut homo ad se, et mox ad Deum redeat. Poenitentia, conversio.

*) v. 18. ἀνασᾶς, surgens) Primordia poenitentiae, accurate in-

*) ἐγὼ δὲ ὦδε, ego vero hic] Vocula ὦδε, hic, post ἐγὼ δὲ, vim habet. Not. crit.

dicata. — *πάτερ, Pater*) Patris nomen manet, etiamsi degeneres sint filii. — *εἰς τὸν ὐρανόν, in coelum*) Conf. v. 7.

v. 19. *ποιήσόν με*) *utere me.* — *ἓνα*) *uno* quovis. — *μισθίων, mercenariorum*) qui vel ex alienis sumuntur.

v. 20. *καὶ, et*) Dictum, factum. — *εἶδεν, vidit*) *reducem, famelicum, nudum.* coll. v. 22. — *) *δραμῶν, currens*) ex domo. conf. *ἔξενέγκατε, proferte*, v. 22. Parentes alias non facile occurrunt filiis. — *κατεφίλησεν*) *deosculatus est.* [*Qui clementiorem salutationem sperare poterat filius, si vel optime rem suam, quum peregre esset, egisset?* V. g.]

v. 21. *εἶπε, dixit*) Ea comitate non est abusus filius, quo minus, quae destinarat, dicere institueret. Poenitentia seria non satisfacit sibi una otiosa cogitatione.

v. 22. *εἶπε, dixit*) Non eloquitur filius omnia, quae dicere staturat: vel quod ex obvii Patris comitate, accensa filialis fiducia omnem servilem sensum absorberet; vel quod Patris comitas sermonem filii abrumpere. — *πρὸς τὰς δούλῃς, ad servos*) Filio respondet re ipsa. — *ἔξενέγκατε, proferte*) in publicum. Si res maximas et optimas gessisset hic filius, non posset majorem sperare honorem. — *τὴν*) *illam.* — *πρώτην*) *primam, praecipuam.* Contra, *currus secundus*, Gen. 41, 43.

v. 23. *τὸν μόσχον τὸν σιτευτὸν*) Jud. 6, 25. *τὸν μόσχον τὸν σιτευτὸν καὶ μόσχον δεύτερον ἐπταετῆ.* Articulus singularem praestantiam notat. — *εὐφρανθῶμεν, laetemur*) Summa vi hoc verbum iteratur, v. 24. 32.

v. 24. *οὗτος, hic*) Carmen et hymnus cum rhythmo, saepe repetitus, v. 32. cum symphonia, v. 25. Carmine usi veteres in magno affectu. Gen. 37, 33. 1 Chron. 13, (12.) 18.

v. 25. *ἐν ἀγρῷ, in agro*) tanquam *serviens.* v. 29. — *χορῶν, choros*) exultantes.

v. 27. *ὁ ἀδελφός σε, frater tuus*) Argumentum commovens. — *ἦκει*) Hesychius, *ἦκει, ἔρχεται, ἢ ἦλθεν.* — *ἔθυσεν, mactavit*) *Vitulum mactatum* prae stola, annulo, calceis, memorare dicitur puer, quia praecipuum cum symphonia et choris nexum habet. Inde etiam filius major id allegat, v. 30. antequam fratrem tam pulcre amictum videret. — *ὕγιαινοντα*) *salvum.* Jos. 10, 21. *בְּחַיִּים* LXX. *ύγις.*

v. 28. *οὐκ ἤθελεν, noluit*) Magna iniquitas. — *ἔξελθὼν, egres-* sus) Magna lenitas Patris.

v. 29. *τοσαῦτα ἔτη, tot annos*) Antitheton: *quum*, v. 30. — *δουλεύω, servio*) Confessio servitutis. Non addit, *Pater.* — *ἔδωκας, dedisti*) nedum mactares. — *ἔριπον, haedum*) nedum vitulum. v. 27. — *φίλων, amicis*) Antitheton: *scortis.*

v. 30. *οὗτος, iste*) Sic c. 18, 11. not. — *ὁ καταφαγὼν σε τὸν βίον, qui consumsit tuum victum*) Invidiose loquitur frater major. — *ἦλθεν*) *Venit, dicit, ut de alieno loquens: non, rediit.* — *αὐτῷ, illi*) Dativus commodi. [*Heluoni isti, aut natu major.* V. g.]

v. 31. *εἶπεν, dixit*) Querelae duplici dupliciter respondet. — *τέκνον, fili*) Amanter appellat: [*laetitia de reditu filii perdati perfusus.* V. g.] nec statim abjicit invidum fratrem Pater. — *πάντοτε, semper*)

*) *καὶ ἐσπλαγγνίσθη, et misertus est*) Hoc vero est, ne vultum quidem adducere, vel frontem rugare. Jer. 3, 12. V. g.

neque ideo opus est, *laetari* instituto peculiari. v. 7. fin. — μετ' ἐμῶ, *mecum*) Praestat cum patre laetari, quam cum amicorum grege. v. 29. — πάντα, *omnia*) Praerogativa populi Judaici. — τὰ ἐμὰ, *mea*) Non opus est, externas quaerere *amicitias*. — σὰ ἐστὶ, *tua sunt*) Nam frater junior partem suam acceperat: et natu major successionem habebat in bona paterna praecipuam. Possunt multa esse filiorum Dei, quorum pleno usufructu non gaudent. Adeo non debebat frater natu major conqueri, haedum sibi nunquam datum.

v. 32. ἴδε) Non solum illud significatur, *deberes tu gaudere*: sed hoc, *gaudium debuit institui domi nostrae*. Est enim quasi apologia ad querelam, versu 30. expressam. coll. v. 2. [*Mira patris facilitas!* V. g.] sic ἴδε, non, *oporteret*, sed, *oportuit*, Act. 1, 16. — ὁ ἀδελφός σε οὗτος, *frater tuus iste*) Antitheton: *filius tuus iste*. v. 30.

C A P U T XVI.

v. 1. Μαθητὰς, *discipulos*) Hi discipuli non sunt duodecim illi, qui omnia reliquerant, et potius erant *amici faciendi*: sed qui fuerant publicani. Ac Dominus jam gravius loquitur *cum* discipulis, qui fuerant publicani, et severius: quam *pro* his ad alios. Filius cum gaudio recuperatus non quotidie symphonias habet, sed ad officium redire docetur. — διαβλήθη) Verbum median vim habet. Conf. c. 15, 30. *Delatus* erat oeconomus, vere, quaecunque fuerit mens deferentis. — διασκορρίζων, *dispergens*) Praesens, praeterito incluso. Idem verbum, c. 15, 13. Parabola non spectat ad omnes oeconomos; qui potius per totum oeconomiae tempus debent fidem praestare: 1 Cor. 4, 2. sed ad eos, qui longo oeconomiae spatio rem male gesserunt. Tota mundi ratio est *dispersio* in bonis externis, quatenus in loca non sua conferuntur; etsi plerique iniusti videntur *congregare*. [*Enimvero, qui in dispergendo alacritatem praestat, is congregat in coelo*. V. g.]

v. 2. τί τῷτο, *quid hoc*) Loquitur homo dives quasi de re nec opinata. Deus homini credit. — ἀκούω, *audio*) ex querelis. Deus *audire* innuitur, quasi non *videret* ipse. ita oeconomus sibi permittebatur. — τὸν λόγον) *libellum*.

v. 3. σκάνπειν· ἐπατεῖν, *fodere: mendicare*) Mors nec laborandi nec rogandi relinquit locum. Cohel. 9, 10. Ornamentum parabolae in apodosi, quoad res fert, accommodatur. Plenaria innuitur ἀπορία oeconomi, si careat perfugio ad debitores Domini. — αἰσχύνομαι, *pudet me*) Dixeris: ex nimia modestia et sensu suae indignitatis.

v. 4. ἔγνων, *novi*) Subito consilium cepit.

v. 5. ἓνα ἕκασον, *unumquemque*) ut quam plurimos sibi obligaret. ergo duo exempli duntaxat gratia subjunguntur in seqq.

v. 6. δέξαι) *accipe a me*. — γράμμα, *scriptum*) syngrapham. — ραπίς, *raptim*) furtim. — πεντήκοντα, *quinquaginta*) Magna donatio. v. 7. Magno paratur amicus.

v. 7. σὺ δέ, *tu vero*) Coniunctio indicat, oeconomum non seorsum cum quovis egisse debitore.

v. 8. ἐπήνεσεν) non solum ratum habuit oeconomi consilium, sed cum approbatione *laudavit*. — ὁ κύριος, *dominus*) oeconomi. v. 3. 5. — τὸν οἰκονόμον τῆς ἀδικίας, *oeconomum injustitiae*) Dicitur in-

justus non tantum propter pristinam bonorum heri sui dispersionem, sed etiam propter novum consilium, quo L batos olei et XX coros tritici intervertit, et debitoribus ex alieno condonavit, ut sibi prospiceret. Confer inter se v. 4. et 9. *ut, quum*, bis. Ex hac porro *oeconomi injustitia* denominatur ipse *mamonas injustitiae*, v. 9. perinde uti paulo post *injustus* primum dicitur de homine, et ex eo deinceps *mamonas injustus*, v. 10. 11. *Injustus* autem fuit oeconomus non erga debitores heri sui, sed erga herum ipsum: itaque *injustus* est homo, qui *mamona* non praecise utitur ad Dei, ut sic loquamur, commodum, sed ad suum ipsius. Ea *injustitia* vel est crassa, nefaria, poenam cumulans: uti describitur post hanc parabolam, versu 10. s. vel, mollito per parabolam vocabulo *injustitiae*, subtilis, ingenua, innoxia. nam ut *justus* dicitur secundum quid Es. 49, 24. sic *injustitia*, 2 Cor. 12, 13. not. Bona videlicet ea, quae *mamonae* vocabulo notantur, *aliena* sunt, eo sensu, quo spiritualia et aeterna ex opposito *nostra* sunt. v. 12. Ex alienis autem bonis quisquis suum quaerit et percipit commodum, *injustus* est. Admirabilis igitur est indulgentia, et conniventia quasi nimia, quod Deus nobis concedit, imo consulit, ut ex suis bonis amicos paremus nobis. *Jus* haberet Ille postulandi, ut nos, oeconomi, bona sua praecise ad Ipsius (ut sic loquar) commodum dispensaremus, nullo nostro usu: nunc vult, ut rationem utilitatis nostrae generoso admisceamus vel substituamus arbitrio. Sic Deus de suo *jure* decedit: magna facilitate, cui similis illa, de qua Rom. 3, 4. not. Id quum *improbe*, i. e. strenue accipimus et amplectimur, *injustitiam* admittimus, sed talem, quae non modo non reprehenditur ipsa, verum etiam cum laudabili prudentia est conjuncta. O quanto et injustiores et imprudentiores sunt, qui in bonis Dei sibi unice dulces sunt! Omnis quidem *injustitia* peccat contra Deum; et sic *injustitia*, quae *mamonae* adscribitur, uti vulgatissimam fuisse phraseologiam מְזִיזָה docet Lightfootus, qui confert exemplum Zacchaei, famoso significato et vulgari posset accipi: sed eadem h. l. sita est in illo ipso oeconomi facto, quo sibi amicos paravit: idque nos adigit ad significatum *injustitiae* reconditum. Frequens autem est et suavis saepe et grandis catachresis, qua vocabulum non bonae rei tamen in bonam partem, non exstante aptiore altero, adhibetur. Talia sunt ἀλογον, quod non reputatur: ἀχάρισον, pro quo nulla gratia digna referri potest: talia, ἐξέσημεν· καταναρκῶν et ἐσύλησα, 2 Cor. 5, 13. 11, 8. et, quae proprius huc spectant, διὰ κενῆς Job. 2, 3. 9, 17. ἐσκήρυνας αἰτήσασθαι 2 Reg. 2, 10. ὁ νόμος Jer. 49, 12. βιάσαι ἀρπάξουσιν Matth. 11, 12. ἀναίδεια Luc. 11, 8. Si nimis quae sita censetur haec interpretatio, *injustus* dici existimetur *mamonas*, quia non *jure* fert appellationem *bonorum*. — ὅτι, quoniam) Jesus rationem addit ad parabolam, quare oeconomus tantam prudentiae laudem consecutus sit. — οἱ υἱοὶ —) Filii hujus seculi (c. 20, 34.) sunt, qui huic mundo tenebris obsito ejusque bonis student: filii lucis (1 Thess. 5, 5. Eph. 5, 8.) qui in hoc mundo viventes, lucis bona quaerunt, quae dat Pater luminum, Jac. 1, 17. Sublimis est haec sententia, coelesti ore Jesu Christi dignissima. — φρονιμώτεροι, prudentiores) Comparativus, isque improprius et minuens. nam prudentia mundi non meretur *prudentia* dici in positivo. vis comparativi jam in ὑπέρ est. — ὑπέρ, supra) Filii lucis non valde curant hunc mundum. ideo facile eos hac in parte excellunt filii hujus seculi, et laudem praeripiunt. neque tan-

tam in spiritualibus prudentiam et vigilantiam re ipsa semper adhibent. Matth. 25, 5. Vix curant, quod necesse est: mundani plus, quam opus est. [*Vix quisquam lucis filius vel 50 olei batos vel 20 coros tritici impenderit, ut Sancti cujusdam favorem sibi conciliet: at seculi hujus homines magno quandoque pretio amicum sibi vel patronum acquirunt. V. g.*] — εἰς τὴν γενεάν, in generationem) εἰς, in limitat. [*Sublimioris nimirum prudentiae vel scintillula praestabilior est mundanae prudentiae apice. Haec enim, sive civilia negotia, sive bellica, sive mercaturam, sive literas, sive artificia etc. spectes, caducum usquequaque scopum habet: ista ad metam extremam contendit, quae sola maximi momenti est, utut vulgo posthabita et neglecta prorsus ab hominibus seculi. V. g.*] Fructus prudentiae mundanae terminatur in annis non multis. Antitheton, aeterna. v. seq.

v. 9. ποιήσατε — ἵνα ὅταν — δέξωνται, facite — ut quum sint recepturi) Repetuntur omnia ex v. 4. — φίλους, amicos) non singuli singulos, sed plures. v. 5. not. [*id quod obolis vel terenciis haud sane praestiteris. V. g.*] Hic, quod rarum est, creditorem amat debitor. sed eheu! quid est, non modo carere amicis talibus, sed inimicos, praesertim suspirantes, clamantes, sibi parare per rapinas, fraudes etc. — ἐκ τῆ μαμωνᾶ, ex mamona) non modo per restitutionem ablati, sed etiam per beneficentiam, eleemosynam, facilitatem, indulgentiam, uti Job, c. 31, 20. — ἵνα, ut) Non sufficit sola liberalitas: sed haec tamen grande impedimentum introitus in aeterna tabernacula removet. — ἐκλήπητε, defeceritis) in morte, ubi oeconomia a nobis reposcitur. [*Cohel. 9, 10.*] גַּבִּי LXX, ἐκλείπω, etiam de justis. sed hoc loco innuit, vi parabola, talem exitum muneris ac vitae, qui miser esset, nisi parati essent amici. — δέξωνται, sint recepturi) amici, vel in hac vita, vel in futura. Coelestium bonorum heredes dicent: Haec nostra esse jussit Pater: (v. 12.) haec etiam vestra, qui nobis benefecistis, esse volumus. Judicium divinum multos habet et deprecatores et subscriptores. 1 Cor. 6, 2. [*Scilicet non ii duntaxat indignantur, quibus benefecerit aliquis, sed omnes omnino, qui ante moribundum ad aeterna tabernacula transierunt, vel suum inibi locum habent. Omnium enim communis est causa. Atque optime in filiis ac servis DEI collocantur beneficia. V. g.*] Si nullae amicorum in hac re partes essent, quid opus esset, amicos parare? — αἰώνιος, aeterna) Hoc opponitur τῇ ἐκλείψει, defectui. — σκηναίς, tabernacula) Sic appellantur propter securitatem, amoenitatem, et contubernii, tanquam hospitii communicati, commoditatem. Non additur sua, ut v. 4. domos suas, quia tabernacula sunt Dei.

v. 10. ὁ πιστός, fidelis) Hoc arcte cohaerere cum antecedentibus repetita mamona mentio indicat. neque tamen prudentiam jam, sed fidelitatem commendat Dominus. Etenim fidelitas prudentiam parit, et dirigit. Conjugata, πιστός, ἀληθινόν (נֶאֱמָר) et πιστεύσει. — ἐν ἐλαχίστῳ, in minimo) Theologia de maximis et minimis. namque hinc antitheton multo etiam superlativi vim, ut כִּבְרָה, assequitur. — ἄδικος, injustus) Oppositum, πιστός, fidelis.

v. 11. ἐν, in) i. e. quum tantilla res agitur. — ἀδίκῳ, injusto) Injustus mamonas opponitur vero: et per metonymiam consequentis dicitur pro minimo ac vili; quia videlicet propter vilitatem injustis etiam ac perfidis hominibus committitur ac datur: imo his maxime;

quia hi toti in eum involant et incumbunt, eumque pro unico suo bono habent. v. 25. Omne magnum per homines aut nuper aut pridem contraxit aliquid ex iniquo. Translatio dominiorum tot seculis quid potuit possessionibus affricare? quanquam in praesenti possessorum bona esse fides potest. — *πιστοί, fideles*) Bona externa dantur ad explorationem. — *οὐκ ἐγένεσθε, non facti estis*) deposita, quae in vobis erat, perfidia. haec significatio verbi *γίνουμαι*. — *τὸ ἀληθινόν, verum*) Jesus loquitur e sensu coelesti. *Verum* bonum, spirituale atque aeternum. Hujus pretiositas non perinde potest objici periculo *perfidiae* administrationis. Nullum in mamona damnum fit. — *τίς, quis*) h. e. Non ego, nec Pater meus. — *πιστεύσει, credet*) in hac vita, ubi periculum perfidiae.

v. 12. *ἀλλοτριῶν, alieno*) in bonis mundi externis, in pabulo ventris. 1 Cor. 6, 13. 1 Tim. 6, 7. Alio respectu carnalia, non spiritualia, *nostra* dicuntur. 1 Cor. 9, 11. Imo aliena sunt homini, antequam *fidelis* fit, omnia Dei bona, etiam ea, quae ceteris sunt minora ac priora: ubi *fidelis* factus est, omnia ei *sua* fiunt, etiam maxima et summa. — *τὸ ὑμέτερον, vestrum*) quod est filiorum et heredum Dei. c. 6, 20. 1 Cor. 3, 22. Re ipsa idem, quod *verum*. v. 11. — *ὑμῖν, vobis*) Qui salute excidit, habere tamen potuit. — *δώσει, dabit*) Nomini *verum* convenit verbum *credet*, respicitque unice hanc vitam, in qua tempus est probationis: pronomini *vestrum* convenit verbum *dabit*, spectatque praecipue vitam futuram, in qua nullum est periculum perfidiae. Quare quia in altera parte locum habet perfidia, in altera non habet: causa, cur iis, qui in iniquo mamona non praestitere fidem, vera non sint committenda, est rerum veritas et dignitas, nulli periculo exponenda: causa, cur iis, qui in alienis fidem non praestitere, sua non sint danda, est eorum, qui ea ut *sua* accepturi fuerant, indignitas, tantae hereditatis incapax. Uno eodemque studio et iniqua et vera administrare; una eademque anima et alienis et suis frui nemo potest.

v. 14. *καὶ οἱ φαρισαῖοι, etiam pharisaei*) Sermo habitus erat ad discipulos, audientibus pharisaeis. — *φιλάργυροι, avari*) quales facillime omnium scandalum captant. — *ἐξέμυντηρίζον, irridebant*) doctorem simplicitatis. [*ea sese prudentia instructos esse opinati, ut DEI servitium et Mamonae egregie combinare possent.* V. g.]

v. 15. *οἱ δικαίωντες — ἀνθρώπων*) justa aliqua facitis, inde justos vos esse putatis, simulatis et putamini. Antitheton, noscit. — *καρδίας, corda*) Cor, sedes justitiae et injustitiae. [*Efficacissime hoc axioma et convincere malos valet et sinceros confirmare.* V. g.] — *τὸ ἐν ἀνθρώποις ὑψηλόν, quod in hominibus altum*) quae hominibus inter homines videtur esse summa justitia. conf. c. 18, 14. *exaltans*. Subsequentis sermonis nexus hic est: Justificatio sui coram hominibus et elatio cordis, nutrit avaritiam, et ridet simplicitatem coelestem: v. 15. et contemnit evangelium: v. 16. et solvit legem, v. 17. id quod ostenditur exemplo pharisaeis dictu maxime necessario. v. 18. Omnia complectitur sermo de divite et Lazaro.

v. 16. *ὁ νόμος, lex*) Subaudi praedicatum, *prophetizaverunt*, ex antitheto, *evangelium praedicatur*. — *καὶ πᾶς, et omnis*) cap. 15, 1. — *βιάζεται, vi ingruit* pia. Resolve: *πᾶς, (βιαζόμενος,) εἰς αὐτὴν διὰ τῆς βίας εἰσέρχεται.*

v. 17. *δὲ, vero*) Etsi, Christus, adsum, cum evangelio; tamen legem non tollo. Matth. 5, 17. s. Refutat pharisaeos antinomus. Nul-

lum enim adest vestigium vel mentio transitus ullius a pharisaeis ad Sadducaeos. In v. 16—18. notatur pharisaicus legis contemptus et abusus, et perennitas legis ipsius; et huc pertinet scopus sermonis totius de divite et fratribus ejus, coll. v. 29. — πεσεῖν) διαπίπτειν βῆν Jos. 21, 45.

v. 18. πᾶς ὁ ἀπολύων, *omnis qui demittit*) Divortii quoque causa vel penes dimittentem vel penes pharisaeos iudicesque poterat esse avaritia, v. 14. ob quaestum ex divortii libello. Hic abusus tum valde regnabat. [*Deserta adulterii exceptio non erat hujus loci: eo enim casu pars perfida seipsam reapse segregat.* V. g.]

v. 19. ἄνθρωπος, *homo*) Haec parabola (est enim parabola, etsi historia subesse potest) non solum abusus bonorum externorum per avaritiam et superbiam, sed etiam superbium contemptum legis et prophetarum redarguit. coll. v. 14. ss. Dives, exemplar pharisaeorum: Lazarus, exemplum pauperum spiritu. utrorumque status in hac vita et in futura ostenditur. — πορφύραν καὶ βύσσον, *purpuram et byssum*) colorum pulchra temperie.

v. 20. ὀνόματι, *nomine*) Lazarus nomine suo notus in coelo: dives non censetur, nomine ullo, v. 25. genealogiam tantum habet in mundo, v. 27. s. Etiam in parabola locus est nomini proprio. Ez. 23, 4. Revera tamen Hierosolymis talem illo tempore Lazarum fuisse, ex Hebraeorum traditione refert Theophylactus. — ἐβέβλητο, *jacebat*) membris captus. Fames hujus et nuditas opponitur victui et amictui divitis. Character animae Lazari colligendus est partim ex conditione ipsius externa, partim ex opposito divitis characterem. — πυλῶνα) *portam*, magnae domus: procul, sic tamen, ut dives moveri posset ad misericordiam, et ipse mensam ejus videret. Antitheton, *sinus*. conf. Act. 12, 13. not.

v. 21. ἐπιθυμῶν, *cupiens*) Adeo nil habebat altum. v. 15. — *) ἀλλὰ καὶ) *quoniam etiam*. Particula haec, subaudito *non solum* in priore membro, subsequenter intendere solet. — οἱ κύνες) *canes*, proprie dicti. Solitudo notatur nudi et abjecti Lazari. Magnum antitheton, *angeli*. v. 22. — ἐρχόμενοι, *venientes*) non Lazari, sed sua causa; quasi cadaver esset. — ἀπέλειχον, *delingebant*) Linguae caninae structura ac saliva corpori minus affecto lenimentum affert: sed ulceribus obsito dolorem exasperat. — ἔλκη) *ulcera*, purulenta.

v. 22. ἀπενεχθῆναι) *Ablatus est*, ex loco alieno in patriam. — αὐτὸν, *eum*) animam ejus: si quidem etiam Abraham qua animam inluitur; quanquam *sinus* ejus, et Lazari *digitus*, uti divitis *lingua*, memoratur. — εἰς τὸν κόλπον, *in sinum*) ut filius germanus, coheres et commensalis Abrahae, in coelorum regno accumbentis. [Matth. 8, 11.] Sermo concisus. nam sinus praesupponit convivium; convivium, regnum coelorum. Pervenit Lazarus in regnum coelorum; imo ad convivium; imo in Abrahae gremium. Lazarus deinde penitus Abrahae conjunctus, dicitur esse ἐν τοῖς κόλποις αὐτῶ, v. 23. in plurali. Bonum mortuorum statum Judaei appellabant *gremium Abrahae*, et *hortum Eden*. coll. c. 23, 43. Vid. Lightf. ad h. l. — καὶ, *et*) Saepe uno tempore moriuntur duo homines, qui in vita erant pro-

*) ἀπό τῶν ψιγίων, *ex miculis*] Immunitas Lazari ab omni cupiditate mundana indicatur. V. g.

ximi. — *ἐτάφη, sepultus est*) cum apparatu. Clausula eorum, quae dives accepit. v. 25.

v. 23. *ἄδην, inferno*) Neque Abraham neque Lazarus erat *ἐν τῷ ἄδην*, quanquam nondum contigerat mors et descensus Christi. Differunt *ἄδης* et *gehenna*

ut totum et pars:

ut praesens et futurum, post diem iudicii:

ut receptaculum singulorum, et malorum universorum. *ἄδης* multo latius patet, quam *gehenna*. conf. Gen. 37, 35. ubi sane Jacobus nec suam nec Josephi animam despondet. In prima, quam dedimus, differentia ipse *ἄδης* et ipsa *gehenna* spectantur: in tertia, incolae. Abrahamus fuit *ἐν τῷ ἄδην* latissime dicto, ut Gen. l. c. *ἄδης* dicitur: sed apud Lucam opponuntur inter se *ἄδης* et Abrahæ sinus. — *ἐπάρας, tollens*) Flebile spectaculum, ex profundis. — *) *τὸν ἀβραάμ, Abrahamum*) sed non Deum ipsum. quare neque ad Deum clamare potest: *miserere mei*. — *κόλποις*) Plurale. a pectore ad genua.

v. 24. *αὐτός, ipse*. non jam opera servorum utitur, mendicus ipse. — *πάτερ, pater*) Gloriatio carnis. resp. *filii*, v. 25. — *πέμψον, mitte*) Adhuc vilipendit Lazarum heluo, adhuc Mosen. v. 30. — *ἵνα βάψῃ, ut tingat*) Hoc verbo non semper innuitur magna aquae copia: derivatur hinc *βαπτίζω*. Ne tenuissima quidem levatio obtingit. Hoc sane *ἄκρατον* merum est. Ap. 14, 10. *ἡ τῆς ἐλεημοσύνης σαγὼν ἀμίκτως ἔχει πρὸς τὴν ἀπηνειαν*. Misericordiae divinae gutta non miscitur cum epulonis immanitate. Chrysostomus. — *γλώσσαν, linguam*) Lingua maxime peccarat.

v. 25. *τέκνον, fili*) Correlatum infertur ex relato, *pater Abraham*. nomen proprium hic non additur. nam Abraham non novit hunc filium amplius. *Filium* appellavit etiam Achanem miserum Josua cap. 7, 19. — *μνήσθητι, recordare*) Mortui retinent memoriam rerum pristinarum. v. 27. — *ἀπέλαβες, abstulisti* lubens. Id in vita non putarat dives. Magnum et bonorum et adversorum pretium: nam sementis est in hac vita. — *τὰ ἀγαθὰ, bona*) *ἔπλη* Ps. 17, 14. — *ἐν τῇ ζωῇ σου*) Sic LXX, *ἐν τῇ ζωῇ αὐτῶν*. ibid. — *τὰ κακὰ, mala*) Hic non additur *sua*. — *νῦν δέ, nunc vero*) Argumentum ab aequo: cur sic fiat. — *παρακαλεῖται, solatio afficitur*) super aerumnis pristinis. 2 Thess. 2, 16. Non vacat ei abire. — *ὀδυναῶσαι, cruciari*) mere.

v. 26. *καί, et*) Argumentum ab impossibili. — *ἐπὶ*) Hoc cumulat causas repulsae. conf. *ἐπὶ*, c. 3, 20. *σὺν πᾶσι τέτοις*, c. 24, 21. — *ὑμῶν, vos*) Ergo multi in inferno sunt. — *χάσμα, hiatus*) Distantia inter sinum Abrahæ et infernum. — *ἐσθίεται, firmatus est*) Hoc verbo praeciditur heluonis rogatio. — *οἱ θέλοντες*) volentes, si possent. — *διαβῆναι, διαβαίνω*, libere: *διὰ περὶ*, vectus. — *οἱ ἐκείθεν*) Concise, pro *οἱ ἐκεῖ, ἐκεῖθεν*.

v. 28. *πέντε, quinque*) Fortasse quinque fuere pharisaei, qui Dominum maxime irriserant, v. 14. nec legem et prophetas audiebant, v. 16. 29. et epuloni, si minus foris, certe intus erant similes. Sane novit Dominus indolem et numerum etiam talium. v. 15. Sextus frater erat, qui in inferno clamabat: contra sex illos, unus, septimus, ex Abrahami posteris in Abrahami sinum pervenit Lazarus. — *ἀδελφοί,*

*) *ἐν βασάνοις, in cruciatibus*] Longo ante diem novissimum intervallo; quin ante mortem Christi. V. g.

fratres) securos. — *ἴνα μὴ, ut ne*) In inferno non est *solamen miseris socios* etc. pro epulone. Vid. tamen Ez. 32, 31. Heluo antea immisericors nunc misericordiam, sed divinae non respondentem, exserit. Pejor in voluptate, quam in cruciatibus inferni.

v. 29. *λέγει, dicit*) Non respondet Abraham de eo, an Lazarus mitti a sese posset ad fratres illius. a terra certe nec coelum nec infernum hiatus ille dirimit. — *μωσεία, Mosen*) Prosopopoeia (pro Lege) apta, in antitheto ad Lazarum. Perinde est, ac si Mosen coram haberent. [*Nobis praeterea Christi sermones ac testium Ejus scripta suppetunt, quibus et resurrectio Ejus ex mortuis adseveratur. V. g.*] Scopus hujus sermonis, commendare scripturam, quam contemnebant pharisaei, avari, v. 14. justificantes et efferentes sese, v. 15. legem contemnentes, v. 17. quem totum sensum pharisaicum scriptura absorbet. Moses et prophetae hīc considerantur, maxime ut de Christo Jesu testantes, v. 16. quem irridebant, v. 14. — *ἀκυσάτωσαν, audiunt*) Severe hoc dicitur. Nemo cogitur. Auditū fidei salvamur, non apparitionibus. Herodes, audire non cupiens, miraculum non cernit. Minus aperte, minus copiose in V. T. agitur de statibus post mortem; atque id tamen sufficere debet ad poenitentiam. Errant, qui putant, demum per mysteria illa profanos lucrifactum iri.

v. 30. *ἐχί, non*) Non norat dives in vita oeconomiam salutis; vilipendiumque Scripturae miser, relicto luxu, secum intulit in infernum. Hinc consilium dedit minime Theologicum. Putat, ut ipse nunc afficitur, sic superstites mox affectum iri. Intuere Lazarum viventem: sic non opus erit Lazaro post obitum apparente. Profani homines postulant, uno momento sibi primum palpabiliter et sine fide monstrari veritatem rerum invisibilium: scrutinium, fidem, patientiam refugiant. — *τις, aliquis*) Lazarus, aut alius. — *ἀπὸ νεκρῶν, a mortuis*) Ergo non crediderat dives, nec credebant fratres ejus, esse infernum aut beatitudinem. Sadducaismus professus et sectarius non infertur hinc, sed atheismus practicus, quo etiam non modo Sadducaei, sed Pharisei quoque laborabant cum omni sua hypocrisi. Erant revera empaectae, v. 14. Et probabile est, *quinque* phariseos individualiter prae ceteris notari versu 28. — *μετανοήσουσιν, poenitentiam agent*) Poenitentia opus esse, omnes sciunt, vel sine apparitionibus: sciebat etiam heluo in inferno; quamvis non caperet, Mosen et prophetas huc facere.

v. 31. *ἔδὲ ἐὰν — ἀναστῇ, πεισθήσονται, neque si — surrexerit, persuadebitur eis*) Dives dixerat, *si — profectus fuerit, poenitentiam agent*: nunc antecedens hypotheticum crescit; consequens tamen decrescit. Multa sunt ex mundo invisibili documenta; (Matth. 27, 53.) sed non ad hoc praecipue, ut poenitentiam agant mortales. Resuscitatus est Lazarus alter, neque credidere, Joh. 11, 44. 53. *Πείθεσθαι, itemque ἀπειθεῖν*, modo ad intellectum, modo ad voluntatem refertur: saepe ad utrumque.

C A P U T XVII.

v. 1. *Μαθηταίς, discipulos*) uti c. 16, 1. — *ἀνένδεκτόν ἐστι ἐκ ἐνδέχεται, non usu venit, c. 13, 33. — ἐλθεῖν, venire*) per phariseos praesertim. [*eorumque cavillationes. c. 16, 14. V. g.*]

v. 2. *τῶν, horum*) Hoc pronomine demonstrat Lucas, in medio fuisse parvulos.

v. 3. *προσέχετε ἑαυτοῖς*, *cavete vobis*) Non solum nolite scandalum aliis dare, v. 1. s. aut ab aliis accipere, in vos peccantibus, h. v. sed etiam *cavete*, ne vobis scandalo sitis. Matth. 18, 8. 9. Conf. Gal. 6, 1. fin. — *ἀφες*, *remitte*) Sic Deus nobiscum agit.

v. 4. *τῆς ἡμέρας*, *die*) Hoc multi perperam transferunt ad locum Prov. 24, 16. quasi justus in *die* septies laberetur, et quidem in *peccata*. — *ἐπιστρέψῃ*, *convertat se*) Antitheton: *peccaverit*. — *μετανοῶ*, *poenitet me*) Sic aperte dicere, non modo non turpe, sed etiam salutare est: animus offendentis et offensi egregie sanatur. [*Pari modo etiam apud DEUM non generatim tantum, sed singulorum lapsuum caussâ, quorum conscii sumus, deprecari nos expedit.* V. g.]

v. 5. *εἶπον*, *dixerunt*) Moti suavitate sermonis v. 4. optabant uberior frui benignitate divina. — *οἱ ἀπόστολοι*, *apostoli*) quibus maxime opus erat magna fide. — *τῷ κυρίῳ*, *Domino*) Appellatio hic posita innuit, valde solenne fuisse petatum. — *πρόσθες*, *adde*) Divinam Jesu virtutem agnoscunt. Id agit Jesus v. 6. et v. 7—10. — *πίσιν*, *fidem*) scandala vincentem, offensas donantem.

v. 6. *εἰ, si*) Hoc *SI* ipsum acuit et extendit ad fidem animos contententes. [*Expositâ fidei efficacîâ ipsa fides augetur.* V. g.] — *συκαμίνω* שִׁקְמִינָה LXX, *συκάμινος*. *morus*, arbor obvia in Palaestina. 1 Reg. 10, 27. Ab ea distinguitur interdum *συκομορέα*. c. 19, 4. Vide Lexicographos, et Bezam ad h. l. Caprificus, arbor *radicatissima*. — *φυτεύθῃ*, *plantare*) cum radicibus, in mari mansura. Tale quiddam fit ipsis fidelibus. — *ἐν τῇ θαλάσσῃ*, *in mari*) Erant prope mare. coll. Matth. 17, 20. 27. — *ὑπήκουσεν αὐν*, *obediret*) *Obedientialem* potentiam appellant Metaphysici. Agnitio divinae omnipotentiae, quam fides apprehendit, fidem auget.

v. 7. *τίς*, *quis*) scil. est. — *δὲ, vero*) Fide apprehenditur omnipotentia divina, v. 6. beatius *vero misericordia*, et gratia, eaque mera. v. 7. seqq. Conf. cap. 10, 20. — *ἐξ ὑμῶν*) *ex vobis*, hominibus, vel discipulis. Bartholomaeus dicitur fuisse nobilis. — *δούλον*, *servum*) Christus dum fidem auget, videtur imminuere. Magnae fidei et orationi substernitur humilis paupertas in spiritu, et profundus sensus nostrae *ἀχρεϊότητος*, *inutilitatis* et debiti. Ps. 147, 11. 123, 2. — *ἀροτριῶντα*, *arantem*) toto die. unde sequitur, *-coenem*. — *εὐθέως*, *cito*) Antitheton, *postea*, v. 8. Itaque construendum, *cito accumbere*. Alii, *dicit cito*: remissiore sensu. Nam sive hoc sive illud herus servo dicit, dicit ei statim, ut ingressus est ex agro. *Cito* cupiunt *accumbere*, qui missis ceteris officiis fidem sibi summam conferri oportere putant. Placent autem Deo, qui modeste incedunt, nil postulant arroganter. — *παρελθὼν*, *accedens*) c. 12, 37. not. — *ἀνάπεσε*) Alii, *ἀνάπεσαι*. Sed aoristus uterque hujus verbi in activo, non in medio, usitatus est.

v. 8. *ἕως*) *donec*, usque dum, et quam diu.

v. 9. *ἐποίησε*, *fecit*) arando pascendove. — *οὐ δοκῶ*) *Μετῴσας*.

v. 10. *ὅταν ποιήσητε*, *quum feceritis*) Erat apud apostolos intentior consideratio obedientiae hactenus praestitae, praesertim cum viderent aliorum contumaciam scandalosam c. 16, 14. Ab ea recordatione Dominus eos revocat. — *) *ὅτι*) *ὅτι* bis eandem vim habere videtur,

*) *λέγετε*, *dicite*] Subintelligendum: *Sic magna evadet fides vestra.* Fi-

per anaphoram. — *δῆλοι ἄχρεῖοι, servi inutiles*) Emphasis est in nomine, *servi*, et omnis servus debet se *inutilem* fateri, ex eo, quia servus est, qui omnia debet, qui si delinquit, plagas meretur: si omnia facit, nil meretur: nil factum reputare debet; nulla gratia ei habenda, cujus est postulare nihil magni aut negotii aut praemii. Utilitatibus nostris carere potest Deus, solus bonus. Rom. 11, 35. Matth. 19, 17. David, *ἔσομαι ἄχρεῖος ἐν ὀφθαλμοῖς σου*. 2 Sam. 6, 22. ubi sequitur antitheton, *δοξασθήναι*, non sine mentione *servorum*. Miser est, quem Dominus *servum inutilem* appellat, Matth. 25, 30. beatus, qui se ipse. De voce *ἄχρεῖος* vide Eustath. Est Metonymia consequentis. Dicite: *sumus servi inutiles*: id est, non major gratiarum actio debetur nobis, quam si nihil egissemus. Job. 9, 21. 10, 15. Etiam angeli possunt se servos inutiles appellare Dei. Et servus hominis potest se dicere servum inutilem, quamlibet utilis hero. Ratio est, 1) ipsa conditio servi. 2) accedit, respectu Dei, beatitudo ipsius. Act. 17, 25. *Ἀχρεῖος* dicitur vel transitive, qui alteri non est utilis: vel intransitive, qui sibi nil proficit: idque rursum vel sua sponte, ut David se fore dicit (non in Hebr. sed) in Graeco: vel involuntarie, uti servus. — *ὠφείλομεν, debebamus*) tanquam servi. In hoc verbo est emphasis, prae verbo *fecimus*.

v. 11. *διὰ μέσου, per medium*) in confinio. [*Salvatoris memoria, ex Galilaea per Samariam in Judaeam profecti, profunde hoc miraculo hominibus infixa fuit*. Harm. p. 416.]

v. 13. *ἤραν φωνήν, sustulerunt vocem*) id quod vix ferebat morbus. Vocem gratus Samarita pie adhibuit iterum versu 15.

v. 14. *ιερεῖς, sacerdotibus*) pluribus; quia plures erant leprosi. Hierosolymis, longo itinere. Sic Samarita ad fidem Israelis adducitur. [*quare reversus esse dicitur, v. 15. V. g.*] Hoc jussu indicatur praevia sanatio.

*) v. 16. *σαμαρεῖτης, Samarita*) v. 11.

v. 17. *οἱ δέκα, decem*) Specimen omniscientiae.

v. 18. *οὐχ εὑρέθησαν, non inventi sunt*) novem. — *ὑποστρέψαντες, reversi*) Pars praedicati. [*Hierosolymā domum redeuntibus brevis ad Jesum migratio fuisset; neque tamen accedere non gravati sunt. V. g.*] — *δέναι, dare*) Id ultro facere debuerant. — *ἀλλογενής, alienigena*) quem videri poterat ceterorum societas adjuvisse; qui magis, quam ipse, devincti erant ad gratias agendas.

v. 19. *πορεύς, proficiscere*) Non decebat tum, Samaritam diu adesse.

v. 20. *πότε, quando*) De tempore quaerunt potius, quam de loco, quem sine discrimine putabant fore Jerusalem. Et de tempore et de loco respondet Dominus, sed multo aliter, ac putabant. Conf. v. 37. cap. 19, 11. seqq. [*A Luc. 17, 20. ad c. 18, 14. continua est ad quaestionem istam responsio: et quae c. 17, 22 — 37. habentur, ea repetiit Salvator Matth. 24. etc.* Harm. p. 419. *Plena periculi*

---

dei obstaculis, inter quae temeritas et sui confidentia primum facile locum occupat, e medio sublatis, sponte fides crescit. Tum enim boni Domini mera gratia liberum habet locum. V. g.

*) v. 15. *φωνῆς μεγάλης, voce magna*] quae ipsa, in laudem DEI, sanationis factae testimonium fuit. Rauca videlicet leprosororum vox est. V. g.

res est, neglectis praesentibus prudentiae exercitium protendere ad futura. V. g.] — *μετὰ παρατηρήσεως, cum observatione*) cum tali pompa, ut gradatim et successive observari possit τὸ πότε et τὸ ὧδε, tempus et locus. Correlata sunt: nuncii, quos hi observantes vellent dicere hic aut ibi; et hi observantes ipsi, qui τὸ hic aut ibi requirunt.

v. 21. οὐδὲ ἔρῳσιν, neque dicent) ii, qui demonstrant regnum. Congruit verbum sine nomine positum. Mundus non agnoscit nuncios regni. — *) ἰδὲ γὰρ, ecce enim) Animum debetis advertere; tum jam praesto esse videbitis regnum. Hoc ecce verum ponitur contra ecce frustra speratum. ecce enim non stat sub dicent. — ἐν-τὸς, intra) Non debetis spectare in tempora futura, neque in loca remota. nam intra vos est regnum: sicut rex Messias est in medio vestri. Joh. 4, 26. 12, 35. Intra, non respectu cordis singulorum pharisaeorum (tametsi revera Christus habitat in corde suorum, Eph. 3, 17.) sed respectu totius populi Judaici. Rex, Messias, adeoque regnum, est praesens: videtis et auditis. LXX, ἐντὸς כְּרִיב de iis, quae sunt in homine: sed h. l. sermo est de pluribus. Sic LXX, et Hervag. Deut. 5, 14. ὁ ἐντὸς τῶν πυλῶν σθ. Raphelius confert illud a Xenoph. ὅσα ἐντὸς αὐτῶν καὶ χορήματα καὶ ἄνθρωποι ἐγένοντο. i. e. intus apud se in castris. — ἐστίν· est) Praesens, apposite; cum emphasi. Non potest dici, venit, sed, praesto est. Joh. 3, 8.

v. 22. μαθητὰς, discipulos) qui id prae pharisaeis capiebant. — ἐλεύσονται, venient) Significat Jesus, tempus praesens regni Dei, dum pharisaei quaerunt, quando veniat, praeteritum fore. Responsio complectitur eventus ulteriores, v. 24. ss. et propiores, v. 34. ss. — ἐπιθυμήσετε, cupietis) Sermo hypotheticus: nam cupiditatem illam postea sedavit Paracletus, apud Christianos duntaxat. c. 24, 49. 52. [Praesentibus utere! V. g.] — μίαν) unum diem talem, quales nunc habetis multos: Matth. 9, 15. quia me oculis cernitis; (vide, de appellatione Filii hominis, ad Matth. 16, 13.) et coelum apertum. Joh. 4, 52. Post ascensionem unus, isque maximus, dies talis superest, novissimus. v. 30.

v. 23. ἔρῳσιν) dicent, contra ac fit in regno Dei. v. 21. Sic autem dicunt in papatu, gratiam locis affigente. Praecipue de aetate apostolica textus agit. — ἰδὲ, ecce) hîc est, scil. Filius hominis, i. e. Jesus Christus. Non innuuntur pseudochristi eorumque asseclae; sed verum Messiam non vere indigentes. — μὴ ἀπέλθῃτε, ne abeat) simpliciter. — μὴδὲ διώξῃτε, neque persequamini) cum ardore. Saepe aviditas impellit, quo vera ratio non ducit.

v. 24. ἡ ἀστράπτουσα, fulgens) dum est in fulgore. Non potest monstrari. — τῆς ὑπὸ οὐρανόν) Saepe terra ἡ ὑπὸ οὐρανόν, apud LXX, in Job et alibi. — οὕτως, sic) celerrime, latissime. — τῇ ἡμέρᾳ) die novissimo. Matth. 26, 64.

v. 25. πρῶτον, primum) antequam ingreditur in illam gloriam, in qua venturus est. — ἀποδοκιμασθῆναι, reprobari) ita, quasi is non esset rex. Post mentionem gloriae statim iterum de passione. — ταύτης, hac) hac aetate. Innuitur, non ista aetate fore diem Filii hominis.

v. 26. καθὼς, sicut) Novissima tempora conveniunt cum catacly-

*) ὧδε — ἐκεῖ, hic — illuc] Hic tempus praesens connotat; futurum, illuc. V. g.

mo, ratione universalitatis; cum Sodoma, ratione ignis. — καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις, etiam in diebus) Primo ipse dies revelationis Filii hominis v. 30. appellatur Dies Filii hominis: deinde etiam ii dies, qui illum antecedunt; extremi dies expectationis, Hebr. 10, 13. conf. phrasin Ps. 119, (118.) 84. πόσαι εἰσὶν αἱ ἡμέραι τῷ δούλῳ σου; Etiam ante coronationem vel nuptias tempus aliquod regi vel sponso tribuitur. Similis pluralis, c. 9, 51. not.

*) v. 28. ἐν ταῖς ἡμέραις λῶτ, in diebus Lot) Gen. 19, 14. — ἡγρόραζον, emebant) Jam magis varius erat mundus tempore Loti, quam tempore Noe: quanto magis nostro, artibus mercaturae, navigationis, belli, fori, scholae, curiae, etc. ad summa evectis.

v. 30. ἀποκαλύπτεται) Praesens, *revelatur* subito, visibilis.

v. 31. ἐν ἐκείνῃ, in illo) illo, in quo veniet regnum Dei. Innuitur dies obsessae Hierosolymae: coll. v. 34. not. qui multas communes rationes habet cum die novissimo. conf. v. 22. Destructis Hierosolymis, liberrime propagatus est Christianismus. c. 24, 28.

v. 32. τῆς γυναικὸς λῶτ, uxoris Lot) quae non fecit, quod praecipitur versu 31. Si proprietatem verborum Gen. 19, 26. et varietatem interpretationum, a Wolfio ad h. l. curate enumeratam, expendas, huc res redibit: Respexit uxor Loti, segniusque viro fugit, et sic citra Zoar, calamitate illa, de qua angeli monuerant, et suppari Sodomis morte se involvit. nam extremus miraculosae et horrendae pluviae margo miseram corripuit et exanimavit, et corpus ejus repente afflavit, textit, tinxit, percussit, immutavit, ut ea, quae minus *cucurrerat*, plane consisteret. Statua quippe dicitur cadaver illud erectum et conditum; et statua, non sulphuris, sed, quod mitius, et tamen affine, salis. coll. Deut. 29, 22. Marc. 9, 49. Lacus asphaltites, mare salis, idem. Si in medium imbrem incidisset, statim consumpta tota fuisset: sed dum eam lambit ignis, obrigit. Nec tamen dubium est, quin cadaver aut paulo post sepultum fuerit, (ut solent cadavera nivibus, aquis, arenis, et obruta et eruta, aut divinitus interfecta, Lev. 10, 5.) aut, sale liquescente, in corruptionem abierit. Certe nec Mosis nec Christi tempore statua illa exstitisse dicitur: atque Hic *recordamini* ait, non, *intuemini*.

v. 33. ζητήσῃ, quaesierit) v. 31. 32. — ψυχὴν, animam) Intellegendum de toto homine, praescindendo a vita naturali vel spirituali, quae determinatur ex eo, quod adjicitur in sermone. — ζωογονήσῃ) Act. 7, 19. not.

v. 34. ταύτῃ τῇ νυκτὶ, hac nocte) Non dicit, ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ coll. v. 31. Matth. 26, 34. Hodie sunt, inquit, qui ad tempora illa longe alia pervenient. Conf. hic, c. 9, 27. Eadem generatione eventus secutus est. Matth. 24, 34. — εἰς) Sic codd. plurimi: diciturque, εἰς, — ὁ ἕτερος uti ἐνός — τῷ ἑτέρῳ, c. 16, 13. et πάντε — καὶ αἱ πάντε, Matth. 25, 2. Mox versu 35. Millius ἢ ante μία item omissum, idque in Stephani quoque textu, notare supersedit.

v. 36. δύο ἔσονται ἐν τῷ ἀγρῷ κτλ.) Apud Lucam quoque hunc versiculum exhibent testes pervetusti. Neque eum ex Matthaeo

---

*) v. 27. coll. v. 33. Quanta quacso eorum, qui temporalibus se totos immergunt, ab iis differentia est, qui in eo toti occupantur, ut egregie coram Filio hominis stare detur in die apparitionis Ejus. V. g.

huc traductum, patet ex aliis apud Lucam, atque apud Matthaeum, verbis, et ex alio versiculorum ordine *). Duas periochas habet Matthaeus, de *agro* et *mola*; tertiam addit Lucas, de *lecto*: perinde ut alibi Matthaeus duas habet periochas de sequela Jesu Christi, c. 8, 19. s. quibus tertiam addit Lucas c. 9, 61. s. item, ille duas, de pane et pisce, c. 7, 9. 10. hic tertiam de ovo, c. 11, 12.

v. 37. πῦ, ubi) Ubi erit hoc, quod v. 34. s. describitur? — ὅπῃ, ubi) Per periphrasin indicat Dominus τὸ ubi, interrogatus de adversis, uti versu 24. de regno **).

C A P U T XVIII.

v. 1. Δὲ καὶ, autem etiam) de praeparatione ad futura illa. conf. v. 8. — πρὸς τὸ) id est, quod attinet ad insigne illud caput de precibus. — πάντοτε, semper) nocte dieque. v. 7. — προσεύχῃσθαι, precari) Duae parabolae agunt de precibus: haec, v. 1. ss. et altera, v. 9. ss. Prima dedocet nos segnitiam, altera confidentiam in nobis ipsis: duo extrema notabilia. Opposita enim sunt τὸ segnescere et confidentia mala, v. 1. 9. sicut confidentia bona et segnescere, 2 Cor. 3, 4. 4, 1. Eph. 3, 12. 13. — μὴ ἐκκακεῖν, non segnescere) Congruit clamor, v. 7. Exemplum, v. 39.

v. 2. Θεὸν — ἄνθρωπον, Deum — hominem) Horum respectuum alteruter certe plerosque mortalium movere solet, et iniustitiam (v. 6.) iudicium colibere. — μὴ φοβέμενος) Solemus φοβεῖσθαι potentiam, ἐντρέπεσθαι existimationem.

v. 3. χήρα, vidua) quae facile laeditur, nec facile defenditur inter homines. Talis ecclesia mundo videtur. — ἐκδίκησον) Hinc ἐκδίκησις dicitur, v. 7. Conjugata, ἀντιδικός et ἀδικία. — ἀντιδικῶς, adversario) 1 Petr. 5, 8.

v. 4. ἐν ἑαυτῷ, in se ipso) ultro. — τὸν κτλ.) Symbolum athei potentis.

v. 5. ἐκδικήσω αὐτήν, vindicabo illam) mea causa. — ὑπὸ πιάτῃ, suggillet) Hyperbole, iudicis iniusti et impatientis personae conveniens. Huc ref. εἰς τέλος. nam ἐρχομένη est quasi παρῆλκον, quo praetermisso sententia tamen quodammodo integra est, quod tamen, adhibitum, orationem facit suavem, moratam etc. Crescebat viduae importunitas in petenda ope.

v. 6. εἶπε, dixit) interposita, pro acuendis auditoribus, justa pausa.

v. 7. Θεός, Deus) Iudex justissimus. — ποιήσῃ τὴν ἐκδίκησιν, faciet vindictam) Haec verba maxima cum vi iterantur mox. — τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ, electorum suorum) Sermo est de iis electis, in specie, qui illo tempore erant, evasuri per excidium urbis. — βοῶντων, clamantium) ut in angustiis, ad postulandam vindictam. [alia quavis ope destitutorum. Haec Davidis fuit anchora sacra. Ps. 55, 17. 18.

*) Haec ratio est mutatae ejus, quae in Ed. maj. habetur, sententiae. Nam et margo Ed. 2. et Vers. germ., praeunte Gnomone, incisum istud de agro recipiunt. E. B.

**) τὸ σῶμα, corpus] Universa gens judaica, Hierosolymis festo paschatos congregata. — οἱ αἰετοί, aquilae] Romani. V. g.

V. g.] — *) μακροθυμεῖ Insignis lectio **). Constructionis in ea vim facile quivis perspicit, hac e textu educta sententia: *Electi clamant ad Deum, at Deus μακροθυμεῖ longanimis est super eos*. Prioris membri verbum in textu transit in participium βοῶντων, clamantium: alterius membri verbum stat immotum, μακροθυμεῖ, longanimis est. Plura hujus constructionis a multis passim sollicitatae exempla congessi ad Marc. 3, 27. Laudatur autem ea hoc loco longanimitas Dei, qua et malorum injuriam et sanctorum aerumnam ita spectat, (conf. Es. 64, 11.) [Ps. 83, 2.] ut non protinus finem utriusque faciat, quamvis homines putent, ipsius in malos iram, et in sanctos misericordiam, finem celerrimum postulare. Tandem fit, quod Sir. 35, 22. (al. 52, 18.) de justis dicitur, εὐδὲ μὴ μακροθυμήσει ἐπ' αὐτοῖς Κραταίος.

v. 8. ἐν τάχει) et faciet et celeriter faciet. — πλὴν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐλθὼν ἄρα εὐρήσει τὴν πίσιν ἐπὶ τῆς γῆς; veruntamen filius hominis veniens num inveniet fidem in terra? πλὴν, veruntamen non tam preces piorum, (quippe quorum fides clamans ad miram paucitatem et parvitatem redacta erit) quam bonitas et justitia divina rem accelerabit. πλὴν, veruntamen, et ἄρα, num, magnum ἥθος habet, oratione negante per interrogationem temperata. Nam veniet, antequam deficiat fides piorum. Non dicit, fidem fore universalem; neque fidem ait plane fore nullam in terra iniquitatibus et calamitatibus re-ferta, in qua ne diluvii quidem tempore nulla fides fuit. Hebr. 11, 7. Esse debuerunt, qui Messiam primo venientem exciperent cum fide: Luc. 1, 17. multo magis igitur esse debebunt fideles, quibus deinceps veniat expectatus. [Ps. 72, 5. 7. 17.] Matth. 24, 31. 23, 39. 25, 1. s. 2 Thess. 1, 10. 1 Thess. 4, 17. 1 Cor. 15, 51. Hebr. 9, 28. Ap. 22, 20. — ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, filius hominis) cui datum judicium. Joh. 5, 22. 27. — ἐλθὼν, veniens) de coelo. nam sequitur antitheton, in terra. Ex verbo inveniet participium habet vim futuri: estque sermo de adventu ad vindictam. 2 Thess. 1, 8. id est, de adventu ad novissimum judicium conspicuo; ut appellatio Filii hominis infert. conf. c. 17, 24. 20. εὐρήσει, inveniet. conf. c. 7, 9. — τὴν πίσιν) fidem, qua pii confidunt in Domino, et ad illum clamant. Spes meliorum temporum hoc dicto neque confirmatur, neque infirmatur. Meliora tempora excipiet tempus pessimum et securitatis plenissimum, a fide alienissimum, in ipsum adventum Filii hominis incurrens.

v. 9. καὶ πρὸς τινὰς, etiam ad quosdam) Antea dixerat ad discipulos, ad perseverantiam in orando hortans: nunc a temeritate et confidentia perversa quosdam deterret. — πεποιθότας ἐφ' ἑαυτοῖς, confisos in se ipsis) in se ipsis, non in gratia Dei, in orando. v. 10. Antitheton, πίσιν, fidem, erga Deum, v. 8. Sic, πέποιθεν ἐπὶ τῇ δικαιοσύνῃ αὐτοῦ, Ez. 33, 13. — ὅτι, quod) In eo enim ipsa quaestio vertitur, quis orans habeatur justus. — δίκαιοι) justī, justificatione non egentes, v. 14. Oppositum, peccatori, v. 13. — ἐξευθύνοντας, nihili facientes) injustitiae opinione. — τοὺς λοιποὺς, reliquos) cunctos et singulos. v. 11.

*) ἡμέρας καὶ νυκτός, interdiu noctuque) Singuli nocte dieque clamant: at universorum clamor prorsus sine dubio continuus est, neque unquam cessat. V. g.

**) quam utut sequiorem judicaverit margo Edit. maj., alteri tamen, post marginem Ed. 2, praefert Vers. germ. E. B.

v. 10. ἀνέβησαν, ascenderunt) e domo sua. v. 14. Templum erat in sublimi. conf. descendit. ibid. [Maximi sane una saepius itio refert. V. g.] — προσεύξασθαι, precatum) In precibus, de quibus hactenus a v. 1., totus status animae exercetur. — φαρισαῖος, τελώνης, pharisaeus, publicanus) Ex utroque genere exemplum insigne.

v. 11. σταθεῖς, stans) fidenter, loco solito. hoc reciprocum plus notat, quam ἐξῶς neutrum, mox. — πρὸς ἑαυτὸν) penes se ipsum orans, sibi auscultans, quasi neminem ferens sibi proximum. conf. in se ipsis, v. 9. — εὐχαρισῶ, gratias ago) Hac formula pharisaeus Deum quidem laudare videtur, [jure enim ac merito pro liberatione ex naturali perniciē grates DEO, siquidem vere id atque humiliter fiat, persolvuntur. V. g.] sed revera sibi uni de sua felicitate gratulatur. de se uno loquitur. — οἱ λοιποὶ, reliqui) Duas classes pharisaeus facit: in alteram conjicit totum genus humanum; altera, melior, ipse sibi solus esse videtur. — ἄρπαγες, rapaces) Primum genus peccatorum statuit illud, sub quo publicanum contineri putat; ut illum et in genere cum ceteris et in individuo notet. Congruit illud poëtae veteris: πάντες τελῶναι, πάντες εἰσὶν ἄρπαγες. Vid. Gataker. misc. posth. c. 10. — οὗτος, hic) Id vero est digito ostendere. Es. 58, 9.

v. 12. νηστεύω, jejuno) Ostendat pharisaeus se erga Deum per preces praesentes; et respectu sui, jejunando; et erga alios, per decimas etc. esse justum. — δις, bis) feria II et V. — τῷ σαββάτῳ, sabbato) hebdomade. Synecdoche. — πάντα ὅσα, omnia quaecunque) Jactat possessiones.

v. 13. μακρόθεν, e longinquo) non ausus accedere. — ἐξῶς) nec σταθεῖς, nec in genua procumbens, ne spectetur orans. — ὑγρόν, coelum) In poenitentia vel timor praevalet, vel pudor. Pudor magis ingenuus est, quam timor: c. 15, 18. 21. Ez. 16, 52. melius, cor liquefactum, quam mere contritum terrore et metu poenae. Areenae, contrito saxo, duritiem retinent: ex lapideo carneum cor, placet Deo, ut opus ipsius, et gloriam ei dat magis. — ἐτυπτεν, percutiebat) prae dolore animi. ubi dolor, ibi manus. Jer. 31, 19. — στήθος, pectus) conscientiae sedem. — ἰλάσθητί μοι, propitius esto) Non audet mentionem Dei, et sui, immediate conjunctam facere. Divinae clementiae fidit. [Eadem et vere poenitentium et hypocritarum haec oratio est. Nimirum e Scriptura verborum officia hi suffurantur; et ubi in formulas incidunt istae celebratas, latebras in iis quaerunt, ab ipsa earum virtute utut alienissimi. Sic latronem, in extremis gratiam quaerentem; sic Paulum, de imbecillitate sua gloriantem, praetextunt. V. g.] — τῷ ἁμαρτωλῷ) qui peccator sum. De nemine alio homine cogitat.

v. 14. εἰς τὸν οἶκον, domum) sive ea Hierosolymis fuisse in parabola cogitatur, sive in eo loco, ubi parabola est pronunciata. conf. de domo, c. 1, 56. — ἥπερ ἐκεῖνος) Alias, ἢ ἐκεῖνος. Utrunque subauditur μᾶλλον, uti c. 15, 7. 1 Cor. 14, 19. Pharisaeus plane non justificatus est: nam ἐταπεινώθη, humiliatus fuit.

v. 15. καὶ τὰ βρέφη) etiam infantes. Adeo agnovere humanitatem Jesu. [Trans Jordanem haec evenerunt, in itinere Hierosolymitano. Matth. 19, 1. 13. V. g.]

v. 16. προσκαλεσάμενος, advocans) eo magis, comi voce et nutu.

— *αὐτὰ*, illos) Magna demissio. Conf. v. 19. Jure igitur nobis commendat humilitatem. v. 14.

v. 17. *παιδίον*, puerulus) *παιδίον*, puerulus, ad *δέξασθαι*, accipiendum, habet aliquid jam de usu rationis: sed *βρέφος*, infans, minorem etiam gradum dicit, *tactui* Salvatoris opportunum. v. 15. 16.

[*Maximam partem coelestis regni consortium puerulis constat*. V. g.] — *ἄρχον*, princeps) isque juvenis. Matth. 19, 20. [*Non tanta vi ordinis dignitas, quantâ res familiaris hunc, juvenem licet, retraxit*. V. g.]

v. 20. *τίμα*, honora) etiamsi sis princeps. v. 18.

v. 22. *διάδος*) distribue, ipse. Id magnam laetitiam afferre solet piis.

*) v. 27. *δυνατὰ*, possible) Exemplum in Zacchaeo, c. 19, 2. 9.

v. 30. *ἀπολάβῃ*) recipiat. — *καιρῷ*, tempore) Id propius significat, quam si diceretur, *αἰῶνι*, seculo.

v. 31. *παραλαβὼν*, assumens) privatim. Matth. 20, 17. — *πάντα τὰ γεγραμμένα*, omnia scripta) Jesus plurimi fecit ea, quae scripta erant. Verbum Dei, quod in Scriptura est, norma est omnium, quae fient, etiam quae fient in vita aeterna. — *τῷ*) Dativus exprimit vim ὃ praefixi; i. e. *quod attinet*: inestque dativus commodi. v. 33. fin.

v. 32. *ἐμπαιχθήσεται*, illudetur) per ludicra. — *ὕβρισθήσεται*, contumeliis afficietur) serio.

v. 34. *καὶ, καὶ, καὶ*, et, et, et) Gradatio. — *τὸ ῥῆμα τῆτο*, verbum hoc) a Domino prolatum. — *οὐκ ἐγίνωσκον*) non agnoscebant: ut quiddam novum et inauditum abhorrebant. sic, non agnosco. Rom. 7, 15. Sentiebant, aliquid asperum dici. Matth. 16, 22. sed sensu non procedebant, quo debebant.

**) v. 36. *τῆτο*, hoc) celebritas haec.

v. 38. *ὡς δαυὶδ*, fili David) Non offenditur fides caeci, quod Jesus diceretur Nazarenus.

***) v. 43. *ὶδὼν*, videns) Jesu miraculum: visu donati sanctum gaudium.

C A P U T XIX.

v. 1. *Διήρχετο*, transibat) Igitur Zacchaeus habitavit in ulteriores oppidi parte, et arbor illa erat in oppido ipso.

v. 2. *ἀρχιτελώνης*, princeps publicanus) Vir inter suos amplissimus: cujus conversionem credibile est multos esse secutos. — *πλέσιος*, dives) Per hunc sanatur, quod exemplo suo turbat dives alius. cap. 18, 23.

v. 3. *ἐξήτει*, quaerebat) Igitur antea non norat Jesum facie.

v. 4. *προδραμών*, praecurrens) magno studio. — *ἀνέβη*, ascendit) Externa morum civilitas non pateretur virum amplissimum in arborem conscendere: sed vincit fides. — *συκομορέαν*, sycorum)

*) v. 25. *περίλυπος ἐγένετο*, contristatus est] Multo plus in laetitia sua consecutus est dives Zacchaeus, c. 19, 6. V. g.

**) v. 35. *τυφλὸς τις*, coecus quidam] de cujus socio vid. Matth. 20, 30. not.

***) v. 39. *πολλῷ μᾶλλον*, multo magis] Hac ratione cujusvis generis interpellationes retundere juvat. V. g.

Sycomorus, arbor mediae inter ficum et morum naturae; magnae proceritatis. conf. c. 17, 6. not. — ἐκεῖνης) ὁδῷ, χώρας. ἐλλείπειν διὰ, uti c. 5, 19. not. Alii suppleverunt.

v. 5. ζακχαῖε, Zacchae) Nomine se appellari, Zacchaeus non potuit non et admirari et laetari. — σήμερον, hodie) v. 9. — οἶκῳ, domo) v. 9. — δεῖ με, oportet me) salutis tuae causa. v. 10.

v. 7. πάντες διεγόγγυζον, omnes murmurabant) ex haesitatione potius, quod ad maiorem partem attinet, quam cum indignatione. [Conf. c. 15, 2. V. g.] — εἰσῆλθε, ingressus est) et quidem, quod alias non solebat, ultro condicens. [Id pluris est, quam edere cum peccatoribus eo modo, qui memoratur c. 15, 2. 5. 30. V. g.]

v. 8. σταθεῖς, stans) animo deliberato et prompto. — τὰ ἡμῖση) plurale. LXX, Jos. 13, 31. — ἐσυκοφάντησα, defraudavi) Ingenua confessio, voluntaria restitutio. *)

v. 9. πρὸς) ad illum: nec tamen plane directe. Conf. πρὸς, Rom. 10, 21. — σήμερον, hodie) Notari potest dies, quo Christi esse incipit homo antehac perditus. Phil. 1, 5. Act. 2, 41. 16, 34. conf. Joh. 4, 52. — σωτηρία, salus) Sic, salvatum v. 10. Congruit cum Jesu nomine. — οἶκῳ, domui) quae modo infamis erat. Fidem Patrisfamilias fere sequuntur sui. — αὐτός) ipse princeps domus. — υἱὸς ἀβραάμ, filius Abrahami) ut nomen quoque Zacchaei Hebraeum decet.

v. 10. τὸ ἀπολωλός, perditum) quod perditum erat, et per amissionem et per interitum. Respondet enim participium duobus verbis, quaesitum et salvatum. Ideo Salvator venit ad peccatorem, domum.

v. 11. προσθεῖς εἶπε, addens dixit) Parabola igitur, quae sequitur, arcissimam connexionem habet cum antecedentibus: item cum consequentibus, v. 28. — δοκεῖν, putarent) Putant Hebraei, Messiam fratres, in mundo sparsos, in Galilaea congregaturum, et in urbem Hierosolymorum tanquam sedem regni ducturum esse: sic incepturum regnare, et multum in monte oliveti versaturum. Non dissimilis tum rerum facies erat. [Neque erronea in se opinio eorum fuit; sed minus opportune rem concipiebant. V. g.] Verum iudicium eos docet Dominus. v. 27. 41. — ἀναφαίνεσθαι, apparere) modo conspicuo, in terra, in urbe, sine vi humana.

v. 12. εὐγενής, nobilis) Summa sane nobilitas Jesu. Non putabant autem, tantum Ipsi esse imperium, quantum vel servis suis dat. v. 17. [Diversam hanc ab ea parabolam esse, quae Matth. 24, 14. Marc. 13, 34. memoratur, ex arcto sermonis nexu apud Lucam cum antecedentibus concludendum est. Harm. p. 437. — μακρὰν, longe) in coelo. — λαβεῖν, ut sumeret) ut si generosus Italus principatum in populares quaerat in aula imperiali Germaniae. — ἐαυτῷ) sibi sua virtute. — βασιλείαν, regnum) Huc ref. regnare. v. 14. 15. 27. — ὑποσρέψαι, reverteretur) de coelo, ad suos. v. 15.

v. 13. δέκα, decem) singulis servis, singulas minas. — πραγματεύσασθε, negotiamini) Id praeceptum sensu convenit cum illo celebri: γίνεσθε καλοὶ τραπέζιται. — ἔρχομαι, venio) Venio, inquit; non, redeo. Secundus adventus multo sollemnior.

v. 14. πολῖται, cives) ut erant Hierosolymitani. — ἐμίσην) odium

*) τετραπλῆν, quadruplum) ex lege. Israélita fuit Zacchaeus, v. 9. Congruit nomen hebraicum. V. g.

concupiebant. vid. v. 47. — ἀπέστειλαν, miserunt) post ejus profectionem. — τῷτον, istum) Fastidiose loquuntur.

v. 15. ἐπανελθεῖν, rediret) Id spectat adventum Christi gloriosum. — βασιλείαν, regnum) gubernationem ipsam. — φωνηθῆναι, ut vocarentur) per angelos.

v. 16. ἡ μινὰ σε, mina tua) Non sibi, sed bono Domini servus adscribit vim.

v. 17. δέκα, decem) Non pro una mina data, sed pro decem lucrifactis datur praemium. Gradus praemiorum. coll. v. 19. — πόλεων, urbes) Urbs pro mina: minā ne tugurium quidem emeretur. Magna rerum amplitudo ac varietas in regno Dei, quamvis nondum cognita nobis.

v. 20. ἕτερος, alter) duobus prioribus oppositus. — ἐν) in sudario, sterili.

v. 22. ἐκ τῆ στόματός σε, ex ore tuo) Impiis non panduntur interiores rationes judiciorum divinarum: sed tantum pro captu suo convincuntur.

v. 23. τράπεζαν, mensam) hodie, Banco.

v. 24. παρεσῶσιν, adstantibus) Angelis.

v. 25. εἶπον, dixerunt) ex admiratione, sine invidia.

v. 26. γὰρ, enim) Interpellatio, versu 25. expressa, praeteritur.

v. 27. ἐχθροὺς, hostes) non jam cives: nam oderant, v. 14. — ἐκείνους, illos) Junge cum hostes, coll. not. 1. nam illos refertur ad v. 14. et hinc infertur hostium appellatio. — ἐπ' αὐτοὺς) Reciprocum. — κατασφάζετε, mactate) Gradus poenarum. coll. v. 26. — ἐμπροσθέν μου, coram me) Justum spectaculum.

v. 28. ἀναβαίνων, ascendens) obviam veniens parabola complemento.

v. 29. ὥς, ut) Accurate notantur momenta profectionis. sic. v. 36. 37. 41. 45. — ἐλαιῶν, olivarum) v. 37.

v. 32. εὑρον, invenerunt) cum incremento fidei et gaudio. [Non potuere, Domino huic obsequentes, frustrari. V. g.]

*) v. 34. εἶπον, dixerunt) iisdem verbis, atque mandatum erat.

v. 37. ἐγγιζόντος, appropinquante) ad urbem. — χαίροντες αἰνεῖν, gaudentes laudare) Conjuncta: hymni et gaudia.

v. 38. **) βασιλεὺς, Rex) Nobilis erat in populo motus: [quamvis habitus externus haut esset regius. V. g.] sed tamen non intelligebant profunde, quae dicebant. conf. v. 11. et Joh. 12, 16. — εἰρήνη ἐν οὐρανῷ, pax in coelo) c. 2, 14. not.

v. 39. φαρισαίων, pharisaeorum) Molesti interpellatores. [Nimium videtur inflatae atque invidiae hypocrisi, quicquid non est vulgare et quotidianum: at nescit reprimi divina virtus. Harm. p. 445.]

v. 40. οἱ λίθοι, lapides) Virtus semel ex Deo profecta non redit re infecta. Invenit, quod agitet; quicquid rerum sit. Lapides erant in eo loco. — κεράζονται) Utuntur LXX hoc verbi tempore.

v. 41. ἰδὼν, videns) Novus gradus appropinquandi. Aspectus

*) v. 33. λόντων, solventibus] publice, nemine salutato. V. g.

**) λέγοντες, dicentes] Id ipsum h. l. impletum est, quod in Galilaea praedixerat Salvator, c. 13, 35. Harm. p. 445.

movebat. Eo ipso postea in loco Romana fuit obsidio. vid. ad Matth. 24, 15. — *) ἐπ' αὐτῇ, *super ea*) non super se, conf. c. 23, 28.

v. 42. εἰ) *utinam!* ὡ LXX, εἰ, Jos. 7, 7. — ἔγνων, *cognovisses*) quae ad pacem tuam faciunt. conf. v. 44. — καὶ σὺ) *tu quoque*, discipulorum exemplo. v. 37. — καὶ γέ) *et sane* etiamnum post tot dies acceptabiles. — ἡμέρα σου, *die tuo*) die plane singulari. v. 44. fin. Ps. 118, 24. — ταύτην, *hoc*) post tot alios dies, cum posses saluti tuae consulere. — τὰ) Hoc pendet ab ἔγνων. — εἰρήνην, *pacem*) Antitheto, *hostes*. versu seq. [*Connotatur pax coelestis, coll. v. 38*. V. g.] — ἐκρύβη, *occultata sunt*) justo quoque iudicio Dei.

v. 43. ἡμέραι) *dies*, multi. quia unum diem non observas. v. 42. — καὶ, καὶ, καὶ, *et, et, et*) Tres gradus angustiarum. — συνέξῃ, *prement*) Titus muro condito omnem exitum praeclusit.

v. 44. τὰ τέκνα σου, *et liberos tuos*) Aetas praesens notatur, ad XL annos, uti c. 23, 28. Matth. 24, 34. — ἐν σοὶ, *in te*) Paschae tempore congregatus erat populus, quum urbs cingeretur. — **) ἀνθ' ὧν, *quia*) Varias vastatae urbis causas a variis peccatis repetiere Judaei, ut notat Lightfootus: vera causa hoc loco indicatur ***).

v. 45. ****) ἱερόν, *templum*) arcem religionis, ubi conspecto ejus zelo debebant agnoscere, quae pacis forent.

v. 46. γέγραπται, *scriptum est*) Vid. Matth. 21, 13. not.

†) ††) v. 48. ἐξεκρέματο) ἡ δὲ ψυχὴ αὐτοῦ ἐκκρέμαται ἐκ τῆς τέττε ψυχῆς Gen. 44, 30. Populi assiduitas aditum hostibus obstruebat.

C A P U T XX.

v. 1. †††) Σὺν τοῖς πρεσβυτέροις, *cum senioribus*) Hi non recurrunt v. 19.

v. 3. εἰπατε, *dicite*) Resp. *dic*, v. 2.

v. 6. καταλιθάσει, *lapidabit*) Non erat populi, sacerdotes et scribas prophetam quamlibet verum rejicientes lapidare: sed saepe etiam perversum multitudinis studium per accidens subservit bonae causae.

v. 9. ἤρξατο, *coepit*) postquam scribae novam ei causam dederant. — λαόν, *populum*) muniendum contra interpellationem antistitum. [*et scandalum crucis imminens*. V. g.] — χρόνους ἱκανούς, *tempora longa*) post introitum populi in terram Canaan. [*qui annis plus 1500 ab eversione Hierosolymorum per Romanos abfuit*. V. g.]

v. 10. ἐν καιρῷ, *in tempore*) fructuum. — δειραντες, *verberan-*

*) ἔκλαυσεν, *flevit*] En tibi mansuetum Regem, inter ipsa discipulorum júbila! Jesus super Hierosolymis lacrymatur: nec tamen quenquam cogit. (V. g.) Equis vero gladium oris Ejus perferet, quum apparebit equo albo vectus? Apoc. 19, 11. etc. Harm. p. 446.

**) λίθον ἐπὶ λίθῳ, *lapidem super lapide*] in ipso etiam urbis templo. V. g.

***) ἐκ ἔγνων, *non cognovisti*] Rom. 10, 19. neque etiam voluisti, c. 13, 34. V. g.

****) καὶ, *et*) Lacrymas generosus insequitur Zelus. V. g.

†) v. 47. διδάσκων, *docens*] Regem id quam maxime decuit. V. g.

††) καθ' ἡμέραν, *quotidie*] Gratiola visitatio! V. g.

†††) διδάσκοντος, *docente*] Ambulavit, docuit, Evangelium praedicavit in templo ut in sua prorsus aede. V. g.

tes) Gradatio: *verberantes, verberantes et contumelia afficientes, vulnerantes*. qualis etiam illa: *emiserunt, ejecerunt*.

v. 11. *προσέθετο πέμψαι*) Hebraismus LXX *viralis*.

v. 13. *ἰσως*) *Ἰσως* semel est in N. T. et semel apud LXX pro *ἦ* 1 Sam. 25, 24. denotat, humanitus, opinionem, conjecturam, spem rationi congruentem: (uti etiam auctores profani *ἰσως* pro *forte* adhibent.) in re, significatur divinae bonitatis simplicitas sapientissima.

v. 14. *λέγοντες, dicentes*) Scriptura gravi ac vero sermone exprimit ipsam mentem hominum, quam ipsi saepe non tam malam putant. conf. v. 16. Aliter Deus, in veritate; aliter homines, sibi assentantes, peccata pendunt. — *ἀποκτείνωμεν, occidamus*) c. 19, 47.

v. 16. *μὴ γένοιτο*) Sic LXX Hebraeum *לֹא־יִהְיֶה* reddunt. Hoc dicunt: *absit*, ut heredem interficiamus. conf. vers. seq. et Joh. 12, 34. [*Frequenter homines id malitiae, quod DEUS ipsis exprobrat, recusant in se agnoscere*. V. g.]

v. 17. *ἐμβλέψας, intuitus*) ad acuendam animi illorum circa semet ipsos attentionem. Accentus, gestus, vultus, saepe vim verborum facit expressiorem. — *γεγραμμένον, scriptum*) Matth. 21, 42. not.

v. 18. *ἐκείνον*) magnum illum lapidem, de quo pridem in Psalmo praedictum.

v. 19. *ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, eadem hora*) crescente odio. coll. c. 19, 47. — *καὶ ἐφοβήθησαν*) *καὶ, sed, timuerunt*. — *γὰρ, enim*) Ref. ad *quaesiverunt*. — *πρὸς αὐτοὺς, ad ipsos*) in ipsos.

v. 20. *) *λόγῳ*) Idem casus, v. 26. *ἐξήματος*. — *τῇ ἀρχῇ*) *potestati principum Judaicorum, et deinceps Pilato*.

v. 21. *ὀρθῶς, recte*) rigide, sine flexu.

) v. 31. *) *καὶ οἱ ἑπτὰ, etiam septem*) id est, reliqui de septem.

v. 34. *οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου, filii seculi huius*) qui subjacent legi mortalitatis; ne pii quidem omnibus exceptis. [*qui, quales erunt, non jam sunt*. V. g.] Antitheton, *filii Dei*. v. 36.

v. 35. *καταξιώθέντες, digni habiti*) Sane magna dignatio. sic c. 24, 36. — *τοῦ αἰῶνος ἐκείνου, καὶ τῆς ἀναστάσεως, seculum illud et resurrectionem*) Etiam ante resurrectionem fit ingressus in *seculum illud*. — *ἐκ νεκρῶν, ex mortuis*) Omnes resurgent: sed pii resurgent *ex* impiis, de quibus non praedicatur *resurrectio*, sed animae cum corpore conjunctae interitus profundior. Sic Act. 4, 2.

v. 36. *οὐτε, neque*) Habent corpus ita perfectum, ut nec legi matrimoniali, nec morti, quae successioni fratrum locum fecit, subja-ceant. Status firmior Adamicō. — *ἰσάγγελοι γὰρ, similes enim angelis*) Aetiologia, cur tum nuptiae nullae. — *υἱοὶ τοῦ θεοῦ, filii Dei*) perinde ut angeli. — *τῆς ἀναστάσεως*) resurrectionis, immortalitatem

*) *δικαίως εἶναι, justos esse*) Tanquam si de conscientia solliciti essent quaerentes. Eam qui curat, liquidum reapse responsum aufert. V. g.

**) v. 27. *ἀντιλέγοντες, contradicentes*] Veritas est antiquissima: error nova est adversus istam contradictio; quanquam pro antiquiori etiam opinionem suam habeant subinde errantes. V. g.

***) Versu 28. lectio *ἐξ ἀναστήσει* praeferranda est. Persaepe post Subjunctivum est Indicativus. Vid. LXX Deut. 20, 5. Not. crit.

complectentis. antitheton ad *mori*, et Ploce. — ὄντες) Resolv. *quia sunt*.

v. 37. καὶ μωσῆς) non modo prophetae ceteri, sed etiam *Moses*. — λέγει, *dicat*) verba Dei de Se loquentis perscribens.

v. 38. πάντες, *omnes*) Abraham, Isaac et Jacob, et omnes hominibus defuncti, quorum Deus est Deus. *Homini*bus defuncti sunt; αὐτοῖ, *ei*, Deo vivunt. — γὰρ, *enim*) Haec ipsa est conclusio, in qua locus erat ergo particulae: sed pro ea *nam* ponitur, uti Rom. 3, 28. hoc sensu: adhibita est argumentatio; nam hoc caput veritatis erat demonstrandum. — αὐτοῖ, *ei*) Deo, non mortalibus. Ita autem vivunt Deo, ut Deo fruantur. [1 Petr. 4, 6.] — ζῶσιν) *vivunt*, anima: atque adeo vivent, anima et corpore. Tempus totum animae a corpore sejunctae est veluti momentum respectu conjunctionis primitus intentae et aeternum duraturae: et respectu Dei, cui futura sunt minime remota, imo praesentissima. Rom. 4, 17.

v. 39. καλῶς εἶπας, *bene dixisti*) Hoc quoque nomine veritas libere dicenda, quod, cum offendat nonnullos, aliis tamen probetur.

*) v. 42. ἐν βιβλῳ ψαλμῶν, *in libro Psalmorum*) Eo tempore jam pridem uno corpore collecti legebantur Psalmi. **) ***)

C A P U T XXI.

v. 1. Ἀναβλέψας, *suspiciens*) ab auditoribus ad alios. [Quicquid egeris, ad te quoque tuamque actionem et mentem suspicit *Jesus*. V. g.]

v. 2. τινὰ καὶ χήραν) *aliquam, eamque viduam*. †)

v. 5. ἀναθήμασι, *donis*) Erant varia monumenta pretiosa illuc in perpetuum dedicata. vide Josephum. [Talia hodie sunt v. gr. vexilla, cippi, et id genus reliqua, in templis suspendi et erigi solita. V. g.]

v. 6. ταῦτα, *haec*) Subjectum. sequitur praedicatum, quod subdividitur in subjectum et praedicatum. Haec sunt ejusmodi, ut dies veniant etc. Sic LXX, 2 Reg. 1, 4: ἡ κληνὴ ἐφ' ἧς ἀνέβης ἐκεῖ, οὐ καταβήσῃ ἀπ' αὐτῆς.

v. 7. ἔν, *igitur*) Particula admirandi, cum assensu. — σημεῖον, *signum*) Quaestioni de signo utraque pars responsionis satisfacit. v. 11. 25.

v. 8. ὁ καιρὸς ἤγγικε, *tempus appropinquavit*) tempus Messiae. Res in thesi, vera. Marc. 1, 15. Verus Messias multos characteres habet, quorum unus est, tempus verum, adventus utriusvis. Sed falsi Messiae et impostores falsum tempus Hierosolymae, regno Dei illustrandae, tum jactarunt, cum vastitas ingrueret. v. 24.

*) v. 41. πῶς λέγει, *quomodo dicunt*] Exegetae, doctores. V. g.

**) v. 45. παντὸς τῷ λαῷ, *omni populo*] Ab hominibus noxiis publice dehortari, summae necessitatis res est. V. g.

***) v. 46. θελόντων, *volentium*] Saepe rem in se non malam vitiat voluntas. V. g.

†) v. 3. ἀληθῶς, *revera*] Cum Marco multoties Lucas conspirat: sed locutiones hebraicas Marcus amat prae Luca. Lucas graecum ἀληθῶς frequentius ponit, quam hebraicum ἀμὴν. Sic reliqui Evangelistae largi sunt in adhibenda voce *Rabbi*, quā Lucas utitur nunquam. Ut Paulus gentium apostolus fuit: sic Lucas, Pauli comes, ad gentes potissimum in scriptis suis respexit. *Harm.* p. 474.

v. 9. *πολέμεις, bella*) inter aequales. — *ἀκαταστασίας, seditiones*) inferiorum contra superiores, et dissidia intestina, quibus *κατάστασις constitutio* populorum tollitur. Haec sunt *bellorum* ulteriorum praeludia. Hoc inprimis capite Lucas verba Domini, ut ea Matthaeus et Marcus referunt, variata oratione interpretatur. v. 15. 20. etc. Ita, pro *bellis et rumoribus bellorum*, apud illos, hic *bella et seditiones* dicit.

v. 10. *τότε ἔλεγεν αὐτοῖς, tunc dicebat illis*) Indicatur brevis pausa interjecta. v. 29.

v. 11. *φόβηθᾶτε καὶ σημεῖα, terriculamentaue et signa*) ἐν *διὰ δυοῖν*. Haec videntur fuisse in inferiore regione coeli: coll. v. 25. ubi maiora sequuntur. Non omnia prodigia sunt contemnenda. vide Josephum, iterum.

v. 12. *πρὸ, ante*) *πρὸ* hic non tam tempus notat, coll. Matth. 24, 9. quam momentum rerum, uti 1 Petr. 4, 8.

v. 13. *ἀποβήσεται, evadet*) exitu salutari. Phil. 4, 19. — *ὑμῖν, vobis*) Marcus c. 13, 9. *illis*. Apostoli functuri erant testimonio ad illos.

v. 14. *θέσθε, ponite*) Id unum laborate, ne laboretis. [*Optimum scilicet studium est, DEO se committere*. V. g.]

v. 15. *ἐγώ, ego*) Matth. 10, 20. id attribuitur Spiritui Patris: nunc Jesus loquitur pro statu exaltationis *suae*. — *δώσω, dabo*) praesentissimus vobis semper. — *σύμα, os*) Huc ref. mox *contradicere*. Saepe martyribus, etiam lingua exsecta, datus est sermo, in Africa, Belgio etc. Vid. Wits, Misc. T. 2. p. 904. seqq. *) — *σοφίαν, sapientiam*) Huc ref. mox *resistere*. Sapientia, potentia. — *ἀντικείμενοι, qui adversantur*) Hoc facile: non facile, *contradicere, resistere*.

v. 16. *καὶ ὑπὸ*) etiam a parentibus, non modo ab alienis. [*De Petri vel Johannis* (Marc. 13, 3.) minus consentaneum est h. l., quam de reliquorum apostolorum discipulorumve parentibus cogitare. V. g.] — *θανατώσασεν, occident*) quosdam: ut Jacobum, Johannis fratrem.

v. 18. *θρίξ, pilus*) Proverbialis locutio. — *οὐ μὴ ἀπόληται, non peribit*) videlicet sine speciali providentia Dei, sine praemio, ante tempus. Plerique, aut certe aliqui, apostoli vixerunt ultra vastationem Hierosolymorum.

v. 19. *ὑπομονὴ ὑμῶν*) in *patientia vestra*, ad quam vocati estis. Paradoxon. Mundus animam suam obtinere conatur vim vi repellendo. Sancti non ita. Ap. 13, 10. — *κτήσεσθε*) *salvas obtinebitis*, (Matth. 24, 13.) cum usufructu vestri. — *ψυχὰς, animas*) etiamsi cetera amittatis. [*Patientia omnium maxime conducit. Obnitendo et recalcitrando pessime res agitur*. V. g.]

v. 20. *στρατοπέδων*) *exercitibus, legionibus*. — *γινώτε, scitote*) Obsidio non solvetur. Judaei obstinati, cum obsidio jam ad summa venisset, tamen putarunt, obsidionem solutum iri.

v. 21. **) *αὐτῆς, ejus*) urbis: in qua interim manendum fuit. c. 24,

*) Et conf. Casp. Sagittarii de *Martyrum Cruciatibus*. Ed. II. 1696. p. 285. sqq. Adde, quae notavimus ad Marc. 16, 17. E. B.

**) *τότε, tunc*] Omnis humana prudentia ubi deficit, ibi veri nominis Christiani Magistri sui ac Domini verbo juvantur atque ductu. V. g.

47. 49. — οἱ ἐν ταῖς χώραις, qui in regionibus) qui habitant in op-
pidis et pagis. vid. ad Matth. 24, 16.

v. 22. ἐκδικήσεως) ultionis plenae. Matth. 23, 35. Corripit ultio
non fugientes. v. 23. Ex. 9, 19. s. Qui non fugit monitus, et involvi-
tur, habeat. Magnam emphasin hoc verbum habet. 2 Macc. 6, 14. —
γεγραμμένα, scripta) v. gr. apud Danielelem.

v. 23. ἐπὶ τῆς γῆς, in terra) etiam extra Judaeam. Eadem phra-
sis, v. 25. sed majore vi, v. 35. — *) ἐν τῷ λαῷ τούτῳ, in populo
hoc) qui tantam gratiam coelestem spreverit. [Parcitur hac in caussa
Israëlis nomini. V. g.]

v. 24. ἔξαι πατεμένη) Hoc plus sonat, quam πατηθήσεται, cal-
cabitur. erit calcata, nec non profanata. conf. not. ad 1 Tim. 1, 9.
Congruit pristini nominis Jebus etymon. Sic, urbem sanctam calca-
bunt menses quadraginta duos etc. Ap. 11, 2. fs. quanquam ibi de
uno quodam eoque praecipuo, apud Lucam autem de omnibus calca-
tionis temporibus agitur. sane quomocunque XLII menses illos re-
solvas, Jerusalem jam diutius calcata est a Romanis, Persis, Saracenis,
Francis, Turcis, et posthac calcabitur, donec impleantur tempora
gentium. Sunt autem tempora gentium tempora ad ipsam calcatio-
nem urbis definita gentibus: eaque terminabuntur ad earum conversio-
nem consummatissimam. Rom. 11, 25. Ap. 15, 4. nam sane gentes cal-
cantes tantisper minus credunt. tempora gentium dicuntur, uti tempus
ficuum, tempus mortuorum. Marc. 11, 13. Ap. 11, 18. Non infertur
hinc, templum cultumque umbratilem instauratum iri: sed tamen multi-
tum ibi erunt, ut ne hodie quidem nulli sunt, cultores Christiani nomi-
nis, et erunt ex populo Israëli; eodemque postremo incurret Gog et Ma-
gog. Ap. 20, 9. ἄχρῃ, donec, tacite limitat. Ab hoc versu ad v. 27.
summatim comprehenduntur tempora omnia vastationem urbis insecu-
tura usque ad finem omnium rerum. — καιροὶ ἐθνῶν) tempora gen-
tium propria. Non dicitur αὐτῶν, illarum, sed nomen gentium ite-
ratur, ad ostendendam eventus cum praedictione convenientiam. Non
additur articulus. Tempora Israëlis, quae perpetua fuissent, si obe-
disset, Ps. 81, 16. interpellantur per tempora gentium. Haec tempora
habuere sua intervalla, ut seculo IV. XII. Plurale. Tempus quoddam
gentium impletum est imperante Constantino; et tum remisit conculca-
tio Jerusalem: sed non in perpetuum. Tempora, quibus Hierosolyma
tenuere Christiani, fuere brevia intervalla, si conferas ad tempora, qui-
bus urbem tenuere gentes.

v. 25. σημεῖα, signa) diversa ab iis, de quibus v. 11. — ἐν ἡλίῳ,
in sole) Sermo proprie accipiendus: quia terra, mare, coelum distin-
cte enumerantur. [Quae in primis Creationis diebus memorantur,
ea inverso hic ordine posita sunt: 1) sol et luna cum astris. 2) ter-
ra et mare. 3) coelum. V. g.) — **) συνοχῇ, ἀπορία, ἀπο-
ψυχόντων) Angor, haesitatio, exanimatio, sunt in gradatione. —
ἐθνῶν) gentium cunctarum: quibus opponuntur homines singuli,
etiam Judaei. v. seq. — ἤχος) Vulgo ἡχέσεως. Atqui non dicitur so-
nare mare et salum. sed maris est ἤχος sonus, et σάλος salum, quo
auditus et visus percelluntur. conf. Psalm. 46, 4. ἤχησαν καὶ ἐταράχ-

*) Omissioni particulae ἐν tum utriusque Edit. margo, tum Vers. germ.
favet. E. B.

**) ἐπὶ τῆς γῆς, super terra] v. 26. 35. V. g.

θησαν τὰ ὕδατα αὐτῶν. ἡχος etiam neutrum est, ut docuimus in Appar. crit. p. 546. [Ed. II. p. 208.] Quatuor sunt incisa, terroris aequae significationem habentia: καὶ ἔσαι ΣΗΜΕΙΑ ἐν ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ ἄστροις· καὶ ἐπὶ τῆς γῆς ΣΥΝΟΧΗ ἔθνων· ἐν ΑΠΟΡΙΑ ἡχος θαλάσσης καὶ σάλευ· ΑΠΟΨΤΥΧΟΝΤΩΝ ἀνθρώπων κτλ. Illud, ἐν ἀπορία aretius cum subsequentibus, quam cum antecedentibus connectitur, sive ἡχος καὶ σάλευ sit genitivus objecti sive temporis. Genitivus objecti hoc quidem loco insolentem videri possit atque contortam dare constructionem, quia ἀπορία, si penuriam denotat, genitivum materiae habere solet, ut ἀπορία σίτου, χρημάτων κτλ. sed non desunt locutiones similes, ἡ ἐξουσία ὑμῶν, potestas vestri, 1 Cor. 9, 12. τὸ ὑμέτερον ἔλεος, misericordia erga vos, Rom. 11, 31. ὁ φόβος τῶν Ἰουδαίων, timor ab Judaeis, Joh. 7, 13. ταραχαὶ σκιᾶς θανάτου Job. 24, 17.: ubi ταραχαὶ sunt תַּרְחָא ut תַּלְבָּה est ἀπορία Lev. 26, 16. Si id non satisfacit, ἡχος καὶ σάλευ debet accipi pro genitivo temporis, ut χειμῶνος, νυκτός, σαββάτου. *)

v. 26. φόβος καὶ προσδοκίας, timore et exspectatione) timor praesentium, exspectatio futurorum. Ne sancti quidem prorsus erunt immunes a terrore quodam: coll. c. 24, 37. 38.: sed mox se colligent. — αἱ γὰρ δυνάμεις, virtutes enim) Hoc jam non solum signum, sed unum eorum, quae superveniunt.

**) v. 28. ἀρχομένων, incipientibus) Conf. initium, Matth. 24, 8. hinc his ref. ad v. 8. s. 10. fs. et h. l. agitur de praeparatione ad propiora: versu autem 34. seq. de praeparatione ad novissima. — ἀνακύψατε καὶ ἐπάρατε, suspicite et allevate) ut respondentem exspectationi vestrae eventum cernatis quamprimum, et cum gaudio amplectamini. conf. c. 24, 5. Job. 40, 15. Caput tollere, LXX, ἀνακύψαι. Ibidem, ἄραι κεφαλὴν, Jud. 8, 28. — ἀπολύτρωσις, liberatio) a multis aerumnis, v. 12. 16. s. Liberatio ab aerumnis Judaicis. [Stantibus nimirum cum Urbe ac Templo, umbris leviticis regnum DEI seu christianae religionis liberum exercitium nondum expedito fruebatur loco. Cum aestatis hoc suavitate comparatur, v. 30. 31.: sed antiqua prius tollenda erant. V. g.]

v. 29. συκῆν, ficum) arborem frequentem et tempestivam. — πάντα) omnes arbores, bonas et malas.

v. 30. ἀφ' ἑαυτῶν, a vobis ipsis) etiamsi nemo vos doceat. Hoc etiam in apodosi subauditur. — γινώσκετε) nostis.

v. 31. ἡ βασιλεία, regnum) cui urbs vetus cedere debet. [Vide c. 9, 27. Occisis malis vinitoribus, vinea aliis fuit elocata. Matth. 21, 41. 43. V. g.]

v. 32. ***) πάντα γένηται, omnia fiant) Sermo est de iis, quae erant in quaestione, v. 7. quaeque tractantur v. 8—24., quanquam ne appendix quidem plane excluditur, v. 25—27. namque initio semel facto, cetera nunquam intermittunt, sed semper fiunt, et voluntur ad finem.

v. 34. μήποτε βαρυνθῶσιν, ne graventur) βάρος dicit torporem

*) θαλάσσης, maris] prae gaudio. Ps. 96, 11—13. 98, 7—9. V. g.

**) v. 27. ἐρχόμενον, venientem] ad iudicium. v. 36. — ἐν νεφέλῃ, in nube] Singularis. Conf. not. ad Matth. 24, 30. V. g.

***) ἡ γενεὰ αὕτη, haec generatio] Hunc sermonem inter et vastationem Hierosolymorum 40 annorum spatium intercessit. V. g.

somnolentum. Matth. 26, 43. — ἐν κραϊπάλῃ καὶ μέθῃ, in *crapula et ebrietate*) κραϊπάλη, *crapula* est, quam ebrietas hesternae peperit, — μερίμναις βιωτικαῖς, *curis vitae*) plantandi, parandi vestes, hortos, domos. c. 17, 27. 28. — αἰφνίδιος) *subitus*, nec opinatus, improvisus. Idem epitheton, 1 Thess. 5, 3. Huc. ref. enim, v. 35. — ἐφ' ὑμᾶς, *super vos*) His opponuntur ceteri, meri *terricolae*; quorum character exprimitur c. 17. versu cit. — ἐκείνη, *ille*) novissimus. Antitheton ad haec. Congruit universalitas, v. seq.

v. 35. ἐπὶ πάντας τὰς καθήμενας ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς) LXX, Jer. 25, 29.: ἐπὶ πάντας τὰς καθήμενας ἐπὶ τῆς γῆς. conf. ὑμᾶς, vos, v. 34. not.

v. 36. ἀγρυπνεῖτε, *vigilate*) Marc. 13, 33. — ἐν παντὶ καιρῷ δεόμενοι, in *omni tempore orantes*) c. 18, 1. *omni tempore*, sive haec proxima futura spectentur, [ταῦτα πάντα, *citeriora, urbi eventura*, Not. crit.] sive *dies ille, Filii hominis*. v. 28. 34. Haec clausula complectitur totum sermonem, de urbe et de universo. — ἐκφυγεῖν, *effugere*) subito. — σαθῆναι) De vi verbi vid. ad Matth. 12, 25.

*) v. 38. πᾶς ὁ λαὸς ὄρθριζε, *omnis populus mane veniebat*) Longe aliter paulo post, c. 23, 18.

C A P U T XXII.

v. 1. Ἡ λεγομένη, *dictum*) Praesupponit Lucas, hos, ad quos scribit, non omnes scire, quid fuerit Pascha Judaicum. Sic Joh. 2, 13. add. Joh. 19, 40. 42.

v. 2. **) γὰρ, *enim*) Causa, cur quaesierint modum. [*Miserri-mus timor, a gaudio nefando exceptus*, v. 5. V. g.]

v. 3. εἰσῆλθε, *ingressus est*) Tempus rei indicatur Joh. 13, 27. [Ante azymorum diem horrenda res dictu contigit, v. 7. Joh. 13, 1. V. g.]

v. 4. τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς στρατηγοῖς, *pontificibus et ducibus militiae*) Diversa hominum genera conspirabant. στρατηγοὶ τῷ ἱερῷ, *duces Judaeorum, (Officiarii,)* qui templi excubiis praeerant. v. 52. Act. 4, 1. coll. 1 Mace. 4, 60. 61.

v. 5. ἐχάρησαν, *gavisi sunt*) ut re optata nec opinata. — συνέθεντο) *pacti sunt*.

v. 7. ἦλθε, *venit*) De *propinquitate*, non de ipso *adventu* diei azymorum, hoc interpretatur Sosimus Perastianus Cephaloniensis, hoc consilio, ut pascha in sabbatum detrudat. vid. Cl. Hermanni Hist. contr. de Azymo p. 489. Atqui hoc *venit* multo strictius est, quam *appropinquavit*, v. 1. Quare plane ipsum adventum diei azymorum notat Lucas, perinde ut Matthaeus et Marcus.

***) v. 8. πέτρον καὶ ἰωάννην, *Petrum et Johannem*) Petrus an-

*) v. 37. τὰς ἡμέρας, *per dies*] Ad dies proxime praecedentes hoc spectat, coll. c. 19, 47. Nam Salvator Matth. 23, 39. 24, 1., templum reliquit. Id quod Lucas postponit, utpote cum c. 22, 1. 2. cohaerens; quanquam apud Matthaeum et Marcum sermonis Jesu nonnihil interlabitur. Harm. p. 482.

**) καὶ ἐζήτην, *et quaesiverunt*] Idem Judas quaesivit, v. 6. Pessimum studium! V. g.

***) εἶδει, *oportuit*] ex legis praescripto. V. g.

teibat amplitudine: et tamen Johannes erat familiarior. [*Horum uterque dum perageret mandata, novem reliquos, proditore excluso, in fide etiamnum confirmare eo magis Jesus potuit.* V. g.]

v. 13. εὖρον, invenerunt) cum gaudio fidei.

*) v. 15. καί, et) Describitur versu 15—18. quaedam quasi prolusio S. Coenae. coll. Matth. 26, 29. — ἐπεθύμησα, cupivi) Cupierat, discipulorum causa, quibus in hac ipsa demum valedictione se magis patefacere voluit: sua causa, quia statim erat intraturus in gloriam suam. — τῷτο, hoc singulariter memorabile. — πρὸ, ante) Declaratur illud hoc. [*Vix tantum temporis hostes Ei relinquebant: attamen eo usque differre rem coacti sunt, dum et convivium paschale et reliqua plura transissent.* V. g.]

v. 16. ἕως ὅτε, usque dum) Tum erit convivium coeleste. v. 30. — πληρωθῇ, impleatur) Agnus paschalis, typus regni coelestis. — ἐν τῇ βασιλείᾳ, in regno) v. 18. 30.

v. 17. δεξιόμενος) Δέχομαι dicitur de eo, quod praebetur. Jesus egit, ut paterfamilias: poculum sibi porrigendum curavit. — ἐαυτοῖς, vobis ipsis) Videtur ipse bibisse prius: coll. v. praeced. non item v. 20.: coll. Matth. 26, 26. not.

v. 18. γὰρ, enim) Id est, nolite exspectare, dum ego amplius hic bibam. — ἀπὸ τῆ νῦν, Habet hoc notabilis pars codicum. Respondet τῷ οὐκέτι v. 16. ἀπ' ἄρτι, Matth. 26, 29.

v. 19. τῷτο, hoc) Hoc poculum dicitur v. 20. sed h. l. non additur panis: quia panis non tam apte congruit termino complexo, quam poculum. — τὸ ὑπὲρ, quod pro) Ut in V. T. unius ejusdemque victimae pars est oblata Deo, pars ab Israëlitis comesta: sic unum illud corpus, quod Jesus Christus Patri obtulit, accipiunt Christiani in S. Coena. ὑπὲρ, pro, i. e. ἀντὶ, Matth. 20, 28. — δίδόμενον, datur) in mortem. — ποιῆτε, facite) edite. Facere non habet h. l. notionem sacrificialem. Injuria est in unicum sacerdotem N. T. potestatem et dignitatem sacerdotalem coram Deo tribuere ministris S. C. — ἀναμνησιν, recordationem) vid. 1 Cor. 11, 25. 26. not. [*In primo isto actu praesentem adhuc Jesum habebant, adeoque recordationi non erat proprie locus. Futura itaque hoc vocabulo prospiciuntur.* V. g.]

v. 20. ὡσαύτως, similiter) Ergo duas partes S. Coenae nec separare debemus, nec confundere; quasi panis sine poculo sufficiat, aut cum corpore jam sumatur sanguis. Incivile veteres duxere panem bibere: neque nostrum est potum Domini edere. — τὸ ποιήριον, poculum) sumens dedit. τὸ habet vim relativi ad v. 17., ubi memoratur poculum cum vino. Namque nomen, bis positum, persaepe primo loco non habet articulum; deinceps, habet. Matth. 2, 4. 7. 1 Cor. 8, 4. Hebr. 2, 8. — μετὰ τὸ δεῖπνῆσαι) post coenam non sacramentalem: facto transitu ad majora et ultima. — ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου, novum testamentum in sanguine meo) Equipollet illi phrasi, sanguis meus, qui est novi testamenti. conf. not. ad 1 Cor. 10, 16. Sic dicitur, promissio Spiritus, i. e. Spiritus promissus, Gal. 3, 14. — τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον, qui pro vobis effunditur) Hoc est pars praedicati, (nam poculum plenum non effunditur, sed ebibitur:) et cum illo commate, in sanguine meo, per appositionem

*) v. 14. ἡ ὥρα, hora] vespertina, agno paschali destinata. V. g.

jungitur, qualis 2 Cor. 8, 23. 14, 28. not. Ap. 1, 5. LXX, Lev. 6, 8. al. 15. Gen. 24, 33. Deut. 33, 16.

v. 21. *πλὴν*, *veruntamen*) Antitheton inter *quod datur* v. 19., et *tradentis* h. l. Suavissimum sermonem Jesu cum discipulis, [v. 15—20.] mox abruptum iri significat. [*simulque subinnuit, se, proditoris operâ, jamjam subtractum iis fore, adeoque sui recordationem discipulis in posterum esse celebrandam.* V. g.] Haec particula argumento est, Judam interfuisse coenae dominicae. coll. v. 14. Continuum esse hunc sermonem, ex eo patet, quod Lucas ne formulam quidem illam, qua saepe utitur: *et dicit*, hîc posuit. — *ἡ χεὶρ*) *manus*, quae S. Coenam sumpsit, quaeque hostibus perfidam fidem dedit. [*sumtis 30 argenteis.* V. g.] Sic Theodosio dixit Ambrosius: *Istasne adhuc stillantes injustae caedis cruore manus extendes, iisque sanctissimum Domini corpus prehendes?* *) **)

v. 24. *δὲ καὶ*) Non modo proditor, *sed etiam* undecim molestiam exhibuere Domino. — *φιλονεικία*, *contentio*) periculosa. conf. v. 34. [*Intra urbem omnino contentio ista contigit: ad quam sedandam quae locutus est Jesus, iis Lucas praeter alia praedictionem de Petro abnegaturo jungit, quam Matthaeus et Marcus post exitum ex urbe memorant.* Harm. p. 516.] — *τίς δοκῇ*, *quis videatur*) quis sit omnium suffragiis. — *μεῖζων*) *major*, ut primus, secundus, tertius etc. Non modo de maximo erat quaestio.

v. 25. *εὐεργέται*) Aristot. Eth. 1, 8. c. 13. *βασιλεῖ πρὸς τὰς βασιλευμένους φίλιον ἐν ὑπεροχῇ εὐεργεσίας.* Conf. Not. ad Chrys. *περὶ ἱερῶς.* p. 452. Sic 2 Macc. 4, 2. Onias dicitur *ὁ εὐεργέτης τῆς πόλεως.* — *καλεῖνται*) *Medium.* Hunc titulum sibi vindicant.

v. 26. ***) *νεώτερος*, *junior*) aetate vel discipulatu.

v. 27. *γάρ*, *enim*) Suo exemplo propositum probat. — *ἐγώ*, *ego*) Jesus in prima persona loquitur, ubi sermo est de ministrando: antea in tertia, *quis enim major?* — *ἐν μέσῳ ὑμῶν*) *in medio vestri*, aequo loco. Provocat ad praesens.

v. 28. *δὲ*, *autem*) Plus vobis obtinget, quam speratis: non primatus qualiscunque inter vos, sed singulis *regnum.* [*Egregie sane producere Suos Dominus novit. Hanc ipsam praerogativam tum temporis eis aperuit, quum periculum eâ superbiendi minus immineret.* V. g.] — *πειρασμοῖς*, *tentationibus*) Discipuli, post *tentationem* in deserto, vocati. Tota igitur vita Jesu Christi *tentationum* [*a Satana, mundo, scribis etc. exhibitarum,* V. g.] plena fuit, per quas intravit in gloriam: et sic fidelium. Etiam Christus discipulos tentavit. [*Bene steterunt in omnes partes.* Joh. 6, 68. V. g.]

v. 29. *ἀγώ*) *et vicissim ego.* Sensus est: et ego vos in *tentationibus* periculosis vestris illaesos praestabo (conf. Ap. 3, 10.) usque dum intretis in regnum. Sed id concise exprimitur. nam introitus in regnum

*) μετ' ἐμῶν, *meum*] Non, *vobiscum*, ait. Proditorum igitur a reliquis discipulis segregans, sibi uni jam cum isto, tanquam hoste quidem, rem esse docet. V. g.

**) v. 22. *κατὰ τὸ οἰομένον*, *secundum id quod definitum est*] Quid definitum sit vel destinatum, ex Scriptura licet cognoscere. v. 34. Marc. 14, 21. V. g.

***) *ὑμῖν δὲ*, *vos vero*] Depressos hac allocutione, alterâ istâ v. 28. evehit. V. g.

praesupponit conservationem in tentationibus. [conf. Joh. 6, 39.] — *διατίθεμαι*) nunc, his ipsis verbis. Promissio ponitur ante admonitionem. v. 31. Flacius et Beza: *paciscor*. E. Schmidius: *testamento dispono*. Verbum morienti conveniens. Hebr. 9, 15. s. [*Latius tamen mox patet, ubi de Patre sermo est*. V. g.] — *μοι, mihi*) qui perseveravi. — *βασιλείαν, regnum*) In regno solet esse regalis et splendida diaeta et victus, et regalis potestas ejusque exercitium. utrumque promittitur versu seq. [*Tum vero quaestio, quis major sit, omnium facile memoriâ exciderit. Ista tanta bona qui considerat, nullo negotio posthabebit mundum*. V. g.]

v. 30. *ἵνα ἐσθίητε, ut edatis*) non ut ministrantes. v. 27. — *ἐπὶ τῆς τραπέζης μου, super mensa mea*) Opponitur haec mensae hospitis. v. 12. — *καθίσθησθε, sedeat*) in regno meo. Matth. 19, 28. — *φυλάς, Tribus*) Singuline singulas?

v. 31. *σίμων σίμων, Simon Simon*) Gravissima epizeuxis. Petrus quoque contentionem habuerat, v. 24. fidei inimicam. Joh. 5, 44. — *ιδε, ecce*) Id est, patet hîc res ex aperto effectu: quem tamen Petrus non ita putaret a tentatore profectum esse. — *ὁ σατανᾶς, Satanās*) Judâ non contentus. v. 3. — *ἐξητήσατο, expetivit*) ex praesidio vestro. Satan postulavit, dedi sibi Petrum, uti Jobum: sed Salvator eum repulit. Antitheton, *ἐδεήθην, rogavi*. — *ὑμᾶς· περὶ σοῦ, vos: de te*) Senserat magnam in Petro fidem et tamen magnam etiam labilitatem Satanās, eoque victo putabat omnes victos fore: at Jesus, servato Petro, cujus ruina ceteros traxisset, omnes servavit. Totus sane hic sermo Domini praesupponit, Petrum esse primum apostolorum, quo stante aut cadente ceteri aut minus aut magis periclitarentur. Erat autem primus fide, non imperio. Petri vero successor praetensus, posteaquam a fidei sinceritate descivit, fideique tamen et imperii primum sibi uni vindicavit, totus misere in cribrum incidit. Primos fere sequuntur ceteri commilitones: primi prae ceteris periclitantur: primi inprimis sua vigilumque cura et precibus muniendi sunt. — *σινιάσαι σινίον, cribrum*. Hesychius, *σινιάσαι, σείσαι, κοσκινεύσαι*. cribro agitur et circumagitur frumentum: idque faciunt homines purgandi ejus causa; sed Satanās, perimendae apostolorum fidei causa, dum eos collideret inter se, extrema et intima, summa et ima conturbans. — *ὥς, ut*) tanta facilitate.

v. 32. *ἐδεήθην*) Insigne verbum. *Rogavi*, quamvis tu, Petre, nescires, quid ageretur. Jesus pro discipulis rogavit: adeo Ipsum non potuit expetere Satanās. — *ἵνα μὴ ἐκλείπῃ, ut ne deficeret*) Non dicit, *ut ne cribrareris*. Satanās etiamsi cribravit, tamen fidem non plane eripuit. Eclipsin fidei in Petro quaesivit Satanās: sed fidei lux statim iterum in eo post contentionem et post abnegationem effulsit. Petrus, illa instabilitate, in occulto tamen vere erat Petrus: quemadmodum Jacobus et Johannes, etsi sermonem exterius subtilem habebant, tamen vere erant filii tonitru. — *) *σὺ ποτὲ Ποτὲ* (Joh. 9, 13.) etiam de brevi intervallo dici, docet Eustathius. hoc loco sonat indefinite, *quandoque*, longo aut brevi intervallo. — *ἐπιστρέψας σῆριξον, vicissim confirma*) pro eo, atque nunc fratres per te periclitantur. *ἐπιστρέφω*, verbum resolvendum in adverbium, ut Hebr. *שׁוּבָה* conf. *ἐστρέψε*, Act. 7, 42. — *σῆριξον, confirma*) Quod ego tibi facio, tu

*) *ἡ πίστις, fides*] quam superbia urget, Satanāsque in discrimen adducit. V. g.

fac tui similibus, quos antea labefecisti. Fecit hoc Petrus, non multo post, Act. 2. seq. et in utraque sua epistola, ubi hoc ipsum verbum saepe repetitur. 1 Petr. 5, 10. 2 Petr. 1, 12. 3, 17. 16. 2, 14. Ac saepe observes verba Jesu deinceps ab apostolis adhibita. — *τὸς ἀδελφούς σου*) fratres tuos, inquit, non nostros. nam alio modo fratres habet Petrus, alio Dominus. Fratres Petri erant apostoli ceteri, Matth. 23, 8: sed quia hi postea non eguerunt confirmatione Petri, accipiendum est de aliis fidelibus imbecillioribus.

v. 33. *μετὰ σοῦ*, tecum) Hae voculae, praesertim initio positae, emphasin habent. conf. Ps. 48, 30. — *ἔτοιμος*, paratus) Multum sibi credit Petrus. [Plenâ voluntate et virtute haud vulgari opus fuerat. Non temere suspiceris, Petrum eorum respectu, quae de perseverantia discipulorum Dominique intercessione memorata modo sunt, tantopere sibi confisum esse. Atque utrumque suam quidem, sed non eam quam putabat, efficaciam habuit. V. g.] — *εἰς*, in) Aerumnae gravissimae, captivitas et mors. [At non decuit Jesum in custodia teneri. Bona agere et docere quum semel coepisset, libere inter ipsas hostium manus, et in cruce, perrexit usque dum efflaret animam. V. g.]

v. 34. *σήμερον*, hodie) quamvis paratus tibi, Petre, videare.

v. 35. *καὶ εἶπεν αὐτοῖς*, et dixit eis) Hoc pertinet ad excitandam discipulorum vigilantiam, ne suis viribus confidant. — *ὅτε* quum, non, quotiescunque. Nam semel ita missi leguntur septuaginta, cap. 10, 4. semel duodecim. c. 9, 3. [Cf. not. ad Matth. 10, 1.] — *ἀπέσειλα*, misi) Praesentes eos aluit Dominus. — *βλαπτίς καὶ πήρας*, sacculo et pera) De differentia vocum vid. ad Matth. 10, 9. 10.

v. 36. *) *πήραν*, peram) qui habet, tollat. Id est, nemo vobis erit amicus, hostes multi. — *ὁ μὴ ἔχων* qui non habet, numos, quibus emat. — *τὸ ἱμάτιον*, vestimentum) quod magis necessarium est, quam sacculus. — *ἀγοράσῃ*, emet) Vid. App. crit. Ed. II. ad h. l. Consequens est pro antecedente. id est, homines hoc tempore non modo non beneficos, sed plane hostes habebitis. Ideo apostoli ab hoc die usque ad pentecosten se non modo ut privatos, sed interdum clausos tenere. Joh. 16, 52. 19, 27. 20, 10. 19.

**) v. 37. *ἐν τούτῳ*) etiamnum hoc extremum, post tot alia. — *τοῦ* Marc. 15, 28. not. — *καὶ*, et) Ultimus hic gradus ceteros praesupponit. — *τὰ περὶ ἐμοῦ*, quae de me) scripta de Messia, passuro. conf. c. 24, 27. fin. — *τέλος ἔχει*, finem habent) consummationem nacta sunt. Modo, *τελεσθῆναι*, consummari. apud homines, actum est: in re, consummatio est. *finis*, Rom. 10, 4.

v. 38. *ὦδε*, hic) In coenaculo invenerant, aut secum tulerant. v. 49. [Prius enim gladiis cincti non fuerant: aliâs et illis Dominus eos interdixisset ad legationem instruendos, v. 35. V. g.] — *δύο*, duo) Conf. Joh. 6, 9. — *ἱκανόν ἐστ*, satis est) i. e. non opus

*) *ἀλλὰ νῦν*, at nunc] Jesus ubi, tanquam maleficum, hominum se manibus permisit; opportunum non fuit, extraordinariam tutelam discipulis contra mundum praestare. Ea ipsa de caussa ordinariis eosdem subsidiis victui atque defensionis inservientibus uti concedit, justo hoc idem tempore ipsis aperiens. V. g.

**) *μάχαιραν*, gladium] non ut occiderent quenquam, sed aliorum gladium ut cohiberent. V. g.

est plus duobus gladiis. Breve responsum ita pronunciavit Jesus, ut discipuli satis possent intelligere mentem ejus de emendo gladio. conf. Joh. 14, 30. Locutio non dissimilis 1 Macc. 2, 33., *ἕως τῆ νῦν ἱκανόν· ἐξέλθετε*. Deut. 3, 26., *ἱκανὸς θω σοί*.

v. 39. *κατὰ τὸ ἔθος*, secundum consuetudinem) Sic instante novitate minus perculsi sunt discipuli. — *εἰς τὸ ὄρος τῶν ἔλαιων*, in montem olivarum) In hunc montem vacca rufa educebatur mactanda. vid. S. R. Zeller. ad Maimon. de vacca rufa, p. 360. 504. — *ἠκολούθησαν*, secuti sunt) sua sponte.

v. 40. *ἐπὶ τῷ τόπῳ*, ad locum) Ipsius loci aspectus commovebat Jesum.

*) v. 41. *ἀπεσπάσθη*, avulsus est) serio affectu.

v. 42. *εἰ βῆλει παρενεγκέιν*) Infinitivus pro imperativo frequens Graecis. vid. Ap. 10, 9. not. Atque hoc quidem loco talis enallage modestiam Jesu erga Patrem exprimit: sed magis etiam ipsa aposiopesis verbi *παρενεγκε*.

v. 43. *δὲ*, autem) Ipsa apparitio signum erat bibendi calicis, et factae exauditionis. Usque adeo hujus agonis profunda non capit ratio humana, ut nonnulli hanc olim periocham praetermiserint. vid. *Apparat.* Ubi cum *calice baptismus* memoratur, *calix* est passio interna, (v. gr. derelictio in cruce:) *baptismus*, externa: (conf. Marc. 10, 38. not.) Ubi solus *calix* memoratur, passio intelligitur universa, ita certe, ut sub interna connotetur externa. — *ἐνισχύων*, confortans) non per cohortationem, sed per corroborationem. Idem verbum, Act. 9, 19.

v. 44. *ἐν ἀγωνίᾳ*) *Ἀγωνία*, summus moeror et angor, (conf. not. ad Matth. 26, 37.) erat ex oblato illo calice. Idem verbum, 2 Macc. 3, 14. 16. 21. 15, 19. Proprie notat angorem et aestum animi, quem habet certamen et opus arduum aggressurus, etiam sine ulla de bono exitu dubitatione. — *ἐκτενέστερον*, vehementius) **) animo et voce. Hebr. 5, 7. Potuerunt igitur audire non solum propiores discipuli tres, sed etiam octo ceteri. — *ἐγένετο δὲ*, factus vero est) Declaratur vehementia angoris. — *ὁ ἰδρῶς*, sudor) quanquam frigus erat. Joh. 18, 18. [*Elicitus est sudor iste virtute per angelum acceptâ, luctâ, precum vehementiâ et bibendi calicis desiderio*. V. g.] — *ὥσεί θρόμβοι αἱματος*) *θρόμβοι*, grumi, a *θρέψαι*, i. e. *πῆξαι*. *θρόμβοι αἱματος*, guttae spissae et concretæ veri sanguinis. Vis particulae *ὥσεί* cadit super *θρόμβοι*, non super *αἱματος*, ut patet ex epitheto ejusque plurali, *καταβαίνοντες*. Sanguis per minores guttulas e poris manans, concresecbat propter copiam. Si sudor non fuisset *sanguineus*, mentio *sanguinis* plane abesse poterat, nam vocabulum *θρόμβοι* etiam per se competeat sudori spisso. — *ἐπὶ τὴν γῆν*, super terram) propter copiam. Eo terra benedictionem accepit.

*) *μὴ*, ne] Non generatim tantummodo preces ut remedium temptationis commendantur; sed materia precum hac vocula indicatur. V. g.

**) Factum id in secundo abitu atque tertio. Itaque sub primam supplicationem apparuit angelus, et post singulas orationes Jesum confortasse censendus est. V. g.

*) v. 46. ἀναστάντες, *surgentes*) Habitus corporis aptus ad torporem superandum.

v. 47. προήρχετο αὐτὸς) Nonnulli, προήρχετο αὐτῶν. Sed eadem locutio, προήλθον αὐτὸς, Marc. 6, 33. quo loco collato, hinc patet, proditorem celerius accessisse ad Dominum, quam cohortem.

v. 48. **) φιλήματι, *osculo*) Summo amoris signo per summam temeritatem abutitur proditor. coll. not. ad Luc. 7, 45.

v. 49. τὸ ἐσόμενον, *futurum*) praeter ipsorum opinionem hactenus manentem.

v. 50. καὶ, *et*) non expectato Domini responso. v. 51.

v. 51. εἶπεν, *dixit*) Petro et ceteris. Matth. 26, 52. — εἰᾶτε, *sinite*) Sic Act. 5, 38. — ἕως τοῦτε) nolite progredi. Sic 1 Macc. 1. c. ad v. 38., ἕως τῆ νῦν. Lev. 26, 48.: לֹא תֵצֵא עַד הָעֵת.

v. 52. παραγενομένους, *qui advenerant*) Missi erant ministri, sacerdotes ultro venerant. — ζαταγηγὺς τῷ ἱερῷ) Judaicos excubiarum in templo praefectos. — ἐξεληλύθατε, *exivistis*) subito tumultu.

v. 53. ὑμῶν, *vestra*) vobis non prius data. [utut pridem vobis expectata. V. g.] — ἡ ἐξουσία τῆ σκοτίας, *potestas tenebrarum*) Joh. 9, 4. 14, 30. tenebrarum, i. e. Satanae. Abstractum pro concreto. Allusio ad noctem.

v. 55. ἐν μέσῳ, *in medio*) ut ferebat locus.

v. 56. πρὸς τὸ φῶς, *ad lucem*) Id si vitasset, latere magis potuerat.

v. 58. οὐκ εἰμι, *non sum*) Dum se negat Petrus, Dominum negat. Et dum se esse negat, esse desinit. Ipsa verba trepidationem ostendunt.

v. 59. ὥρας, *hora*) Semel saucius tota hora se non collegit.

v. 61. ἐνέβλεψε, *aspexit*) Hoc uuo nutu, quum loquendi non esset locus, mentem Petri totam excitavit Jesus. Conf. Joh. 1, 43., de aspectu, cujus Petrus postea quoque meminisse potuit.

v. 63. s. ***) δέροντες· ἔτυπον· παῖδας) Λέγειν, totum corpus: τυπτειν, partem: παλειν, cum vi et dolore. [Tantam petulantiam nemo mortalium, ac ne maleficorum quidem terribimus, unquam sustinuit, quantum Christus, Justus ille, fuit perpressus. Harm. p. 540.]

†) v. 68. εἰς δὲ, *sin autem*) Conf. Jer. 38, 15. — ἐρωτήσω, *interrogavero*) Interrogando facile convincit Veritas contumaces. [c. 20, 3.]

v. 69. ἀπὸ τῆ νῦν) ab hoc puncto, quum dimittere non vultis. Hoc ipsum erat iter ad gloriam. Sine conjunctione expressus sermo, vim habet. — ὁ υἱὸς τῆ ἀνθρώπου, *filius hominis*) Ultimus est hic locus, ubi Filium hominis se ipse appellat Jesus.

v. 70. οὖν, *igitur*) Colligebant ex praedicato, v. 69., idque magna cum emphasi. es, inquiunt, non, eris ††).

*) v. 45. καὶ ἀναστὰς, *et surgens*) Patris voluntati deditus. V. g.

**) εἶπεν αὐτῷ, *dixit ei*) In confuso strepitu, coll. v. 51. 52. sapientissima agendi ratio, quam Jesus adhibuit, notari meretur. V. g.

***) οἱ συνέχοντες, *tenentes*) per totam noctem. V. g.

†) v. 64. τίς εἶμι; *quis est?*) Haud paucis, qui magis ex animo, quam petulans ista colluvies, latere student, posthaec demum dicitur, tu es; etiamsi ad diem usque novissimum differenda res fuerit. V. g.

††) v. 71. αὐτοὶ — ἠκούσαμεν, *ipsi — audivimus*) Contra seipsos testimonium ipsi perhibent. V. g.

C A P U T XXIII.

*) v. 2. *Εὗρομεν, invenimus*) Verbum invidiosum. [*At nec Pilatus invenit nec Herodes. v. 4. 14. 22. V. g.*] — *τὸ ἔθνος*) *Λαὸς, populus*, Judaeis prae gentibus datur: *ἔθνος, natio*, utrisque. *λαὸς, populus*, sensu politico, eodemque sacro: *ἔθνος, natio*, sensu genealogico sive physico. Joh. 11, 50. 52. conf. Apoc. 5, 9. not. — *πωλύοντα, prohibentem*) quasi Anticaesarem. — *καίσαρι, Caesari*) Nulla re Caesari addiciores fuere, quam odio Christi. Periculosus transitus a spiritualibus ad politica. — *λέγοντα, dicentem*) Declaratur *τὸ pervertentem et prohibentem*. Ex appellatione Christi regis, duplicem inferunt calumniosam consequentiam. Hac missa, de illa quaerit Pilatus.

v. 4. *ὁ δὲ πιλᾶτος, Pilatus autem*) Sentiebat Pilatus, Jesum profiteri se talem regem, qui Caesari nil officeret. Jam enim solus erat, etiam a discipulis desertus. [*Innocentiam Jesu identidem Pilatus confessus est; at singulari modo ternis omnino vicibus, Luc. 23, 4. 14. 22. Conf. Matth. 27, 24. Joh. 19, 4. Harm. p. 547.*]

v. 5. *γαλιλαίας, Galilaea*) Dum rem amplificant; Pilato dant rimam.

v. 7. *ἀνέπεμψεν, remisit*) velut ad principem ejus. conf. v. 11. vel: *misit in superiorem partem urbis*.

v. 8. *ἡρώδης, Herodes*) Potentes minus obvium habuere Jesum: et illi solent esse ultimi in cognoscendis rebus regni Dei. Prima propagatio fidei in J. C. non est facta per potentes mundi.

**) v. 10. *εὐτόνως, rigide*) Act. 18, 28. Sacerdotes habent saepe zelum falsum, aulici nullum. unde hi saepe veritatem levius oppugnant, quam illi. Herodes in potestate sua habebat, atque adeo debuit, Jesum dimittere.

v. 11. *ἔξεθενήσας, nihili faciens*) Non tanti putabat Jesum, ut de eo laboraret; quicquid causarentur sacerdotes. Putabat, sapientiam et potentiam Jesu decollasse. — *ἔσθῃτα λαμπράν, vestem splendidam*) Vestitum regium. [*quem ipse vel gestasse vel gestare voluisse censerit queat. V. g.*] Herodes videtur contentum voluisse significare, se nil metuere ab hoc rege. Sed revera eum honoravit in seius veste, ut Pilatus titulo crucis. [*Citius justo timuit Herodes antiquior: hic, ubi regnum Christi propius imminabat, securitati jam indulget. Perversa mundi ratio. V. g.*] — *ἀνέπεμψεν, remisit*) Potuerat et debuerat dimittere potius. [*Itaque remittens innocentem Pilato Pilati seipsum reatui implicuit. Act. 4, 27. Harm. p. 548.*]

v. 12. *φίλοι, amici*) [*ita, ut neuter jam alteri derogare quidquam cuperet. V. g.*] Judaismus et Ethnicismus coepere coalescere, Christianismo nascente.

v. 14. *ἐνώπιον ὑμῶν, coram vobis*) unde videtis rem serio actam. — *οὐδὲν εὗρον, nihil inveni*) Refutatur Judaeorum *invenimus. v. 2.*

*) v. 1. *ἅπαν τὸ πλῆθος, Omnis multitudo*] Incendio id quaevis undique corripienti comparaveris. V. g.

**) *σημεῖον ἰδεῖν, signum videre*] Miseri, qui in Christo nonnisi naturalium sensuum pabulum quaerunt. Tale gaudium non conducit. V. g.

Itaque *ego* est antitheton, respectu illorum, coll. Joh. 18, 38., et respectu Herodis. v. seq.

v. 15. *πεπραγμένον*) quod fecerit Jesus.

v. 16. *παιδεύσας*, castigans) flagellis. *Μείωσις*. Hic coepit nimum concedere Pilatus.

*) v. 23. *καὶ τῶν ἀρχιερέων*, et pontificum) Etiam decori immemores cum plebe clamabant.

v. 24. *ἐπέκρινε*) q. d. *superjudicavit*. praejudicium fecerant sacerdotes.

v. 25. *θελήματι*, voluntati) ut facerent, quae voluissent ac velent. [*Idem si integrum esset eorum aliquibus, qui Christiani volunt audire; quid credas fieri? V. g.*]

v. 27. *ἐκόπτοντο*, plangebant) vel ex communi, vel etiam ex singulari affectu. *Κόπτεσθαι* pertinet ad gestus: *θρηνέειν* ad fletum et vocem flebilem.

v. 28. **) *ἐφ' ἑαυτὰς — καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ὑμῶν — ἰδὲ*, super vos ipsas — et super liberos vestros — ecce) Indicatur, satis prope instare poenam. [*Nimirum calamitas ista infantibus potissimum imminabat, neque tamen ita, ut mulieres Jesum deflentes vivendo eam non attingerent. Harm. p. 561.*] Ipse etiam urbem, non se ipsum deflevit. c. 19, 41. 18, 31. s. [*Quam multi et multae, quibus caussae deplorandi sui plane santicae non deessent, hodiernum securitati litant! V. g.*]

v. 29. *ἐρῶσι*, dicent) liberi vestri.

v. 30. *τότε*, tunc) tum demum magis, quam nunc. — *ἄρξονται*, incipient) steriles, respondentes iis, a quibus beatae dicebantur. Dicitur post etiam, Ap. 6, 16. — *λέγειν τοῖς ὄρεσι, πέσετε ἐφ' ἡμᾶς· καὶ τοῖς βενοῖς, καλύψατε ἡμᾶς*) Hos. 10, 8. LXX: *καὶ ἐρῶσι τοῖς ὄρεσι, καλύψατε ἡμᾶς· καὶ τοῖς βενοῖς, πέσετε ἐφ' ἡμᾶς. — ὄρεσι*, montibus) Saepe homines tecti montibus. Magnus terror, ubi id, quod per se horribile est, praesidii loco optatur. Ap. 1. c.

v. 31. *ὅτι*) Hac paroemia vel Jesus docet, cur ipse filias Jerusalem flere jubeat; vel eos potius, qui montibus obrui optant, causam terroris ipsorum allegantes inducit. Arbor itaque *viridis*, fuerint juvenes, valentes, vegeti: *arbor arida* (conf. Es. 56, 3. Ez. 24, 3. 31, 3. ss.) senes, debiles, steriles. Insignis locus Josephi l. 6. de B. J. c. 44 f. 968. ed. Lips. *Cum milites interficiendis Judaeis defessi essent, et magna superstitum multitudo appareret, jussit Caesar solos armatos ac resistentes caedi, reliquos capi. At illi μετὰ* (res poscit, *κατὰ*) *τῶν παρηγγελμένων* contra ac *mandatum erat*, senes et debiles (*ΤΟΥΣ ΑΣΘΕΝΕΙΣ*) occiderunt, (*ΤΟ Δ' ΑΚΜΑΖΟΝ*) vegetos autem utilesque incluserunt etc. Hac igitur summa calamitate disceptabant invicem, ut fieri solet, quis miserior. Facit huc, quod *ξύλον* notat vel arborem stantem, vel lignum ex arbore caesa, quod item vel *humidum* (sic enim Erasmus *ὕγρον* vertit,) vel *aridum* esse solet. Alias sane Christus est viridissima arbor vitae:

*) v. 22. *ἄτος*, hic] Sic Barabbae latroni opponitur Jesus. V. g.

**) *μὴ — ἐπ' ἐμὲ*, ne — super me] Jamjam ad gloriam Jesus tendebat. Eo modo, qui Zach. 12, 10. indigitatur, deplorari se non prohibet. V. g.

homines extra illum, aridum lignum sunt. Joh. 15, 4. s. sed supplicium ejus sane gravius fuit, quam ullius, urbe capta, Judaei.

v. 32. ἔτεροι, alii) quorum similis habebatur Jesus. conf. v. 39. et Act. 27, 1. Dignius tamen est Graecum ἔτεροι, quam ἄλλοι. nam magis exprimit dissimilitudinem. — κακῶργοι) Hoc construe non cum ἔτεροι, sed cum δύο. [conf. v. 33. 44.]

v. 33. κρανίον, calvariam) Frequens in topographiis nomenclatura a partibus corporis humani.

v. 34. ἔλεγε, dicebat) Primum verbum Jesu Christi in cruce. Septem sunt verba, apud quatuor evangelistas; quorum nullus omnia perscripsit. Ex quo patet, quatuor eorum libros esse quasi quatuor voces, quae conjunctae Symphoniam efficiunt: et modo singulae, modo duae, modo tres, modo simul sonant. Pleraque peregit Salvator in cruce per silentium: septem autem verba habent anakephalaeosin doctrinae nobis profuturae in nostris horis extremis *). Respicit enim et hostes, et peccatorem conversum, et matrem cum discipulo, et Patrem coelestem. Possunt etiam VII verba conferri cum VII rogationibus orationis Dominicae. Etiam in ipso verborum ordine latent mysteria, et possunt inde declarari gradus cujusvis persecutionis, afflictionis et agonis Christiani. — πάτερ, Pater) Initio et fine crucis, Patrem appellat. — ἄφες, remitte) Nisi haec rogatio fuisset, flagrante latrocinio atrocissimo poena poterat incipere, ut saepe tempore Mosis. id interpellant preces Patientis, et plenam in posterum cum poenitentia iis, qui eam capturi erant, remissionem impetrant. [quae annon contigerit militum quadrigae isti, quis sciat? Harm. p. 563.] — αὐτοῖς, eis) crucifigentibus.

) v. 35. *) σὺν αὐτοῖς) cum iis, qui crucifixerant. [Lucas illusiones, quibus Jesus crucifixus vexabatur, in unum colligit, v. 35 — 39. Ipsa inscriptio ludibrium fuit oculis ethnicis. Quapropter Lucas aceti quoque, a militibus propinati, mentionem prius facit, quam Evangelistarum reliqui. Harm. p. 566. Spectati viri talibus aliquin publice non solent misceri: enimvero petulantia et vindictae cupido dignitatis rationem h. l. sustulit. Nemo unquam tantis cavillis, quantis Jesus, irrisus est. Fac Ei gratiam habeas, Ipsiusque inprimis caussa ludibria discas tolerare. V. g.] — †) οὗτος, Hic) Demonstrativum cum contentu.

*) Possit huc non sine fructu conferri hymnus vernaculus b. Auctoris, data quondam occasione compositum, cujus initium habet: Mittler! alle Kraft der Worte etc. Typis expressum invenire datur in b. Sen. Urspergeri Unterricht für Kranke und Sterbende, Aug. Vind. 1756. p. 408. et in S. R. I. C. Storrii gottgeheiligten Flämmlein etc. Stuttg. 1755. p. 315. E. B.

**) τί ποιεῖς, quid agant] Crucifigere se, sciebant utique: at ignorabant, quem crucifigerent. Et fuit sane nefanda ista ignorantia, quā remotā gloriae Dominum non crucifixissent: attamen gravior etiam culpa est a sciente commissa. V. g.

***) ὁ λαός, populus] non plebs promiscua, ut v. 48.; sed populus Judaeus hic innuitur. V. g. — θεωρῶν, spectans] Terribili spectaculo isto populus oculos quidem pascibat: Lucas enim procures cum iisdem, cum populo videlicet, illuisse Salvatore perhibet: at brevi post sufflaminatus est ridendi pruritus, v. 48. Harm. p. 564.

†) ὁ τῷ θεῷ ἐκλεκτός, DEI electus] Quem in cruce, ajunt, mori non est conveniens. V. g.

v. 37. καὶ, et) Milites. nomen regis; Judaei, et antistites eorum, etiam cetera irrident. [Ex inscriptione crucis et antistitum dicterius excepta haec milites combinarunt. V. g.]

v. 38. ἦν δὲ καὶ, erat vero etiam) Mentio regni jungit versum 37. et 38. — γράμμασιν, literis) Tres potissimum linguae sunt adhuc, quibus operam dare debent, qui Christum discunt et praedicant: Hebraea, Graeca, Latina. — ἑβραϊκοῖς, hebraicis) Joh. 19, 20. hebraice primo loco ponitur. Lucas eo ordine linguas enumerat, quo Pilatus eas collocarat: ordo [siquidem conjecturae locum concedere velis, Harm. p. 567.] erat: Graec. Lat. Hebr. Johannes, ex more Hebraeorum, ordine naturae et dignitatis. Uterque tamen eo ordine, quo Christus, ejusque crux et regnum deinceps praedicabatur. Initium in Hebraea lingua factum: postremo tempore Hebraei primas habebunt. Romana nunquam primo loco posita: nec post Romae interitum magno vigore mansura.

v. 39. ἐβλάσφημι, blasphemabat) Extrema non flectunt quemvis. [immo vero tanta est mentis cavillabundae vis, ut vel in suspensio se prodat. V. g.] Latronem hunc fuisse Judaeum; alterum, ex gentibus: ex utriusque sermone et aliis rebus colligi potest. nam ille Judaeorum more nomen Christi exagitat: hic nomen Regis, ut milites, sed meliore ratione, animadvertit. Accedit, quod Dominus beatitudinem ei promittens, non ad verba promissionum erga patres, sed ad primas origines de paradiso alludit. Neque obstat conversi hominis sermo de Deo uno. nam fides in Christum protinus infert fidem in Deum unum. Consideretur autem Amen Hebraeum, v. 43.: quod tamen non necessario Hebraeum praesupponit. coll. Matth. 25, 40. Hinc sententia pristina de latrone converso, gentili, speciem retinet. Scripsi, colligi potest. — λέγων, dicens) cum frementi impatentia et ferocia.

v. 40. ὁ ἕτερος, alter) Hujus resipiscentiam multum adjuvit crux durissima. Rara conversio in molli lectulo. — *) οὐδέ) ne times quidem: nedum appetas. [Timor, primum emendatae mentis initium. V. g.] — φοβῆ, times) Ipse ergo timebat. — ὅτι, quod) Haec esset causa timendi. — τῷ αὐτῷ) eodem, atque Hic et ego.

v. 41. δικαίως, juste) Poenitens probat poenam sui peccati. — οὗτος, hic) Viderat latro conversus et audierat processum passionis Dominicae, certe ab educatione ex urbe: vel etiam antea viderat et audierat Jesum. — οὐδὲν ἄτοπον) nil ineptum, nil importunum.

v. 42. μνήσθητι, recordare) Modeste petit. Recordatio est in longinquum. Exquisitissima oratio. — κύριε, Domine) Dominum appellat publice, quem ipsi discipuli reliquerant. — ἑλθης, veneris) de coelo, olim. Antitheton: hodie. — ἐν τῇ — σου) in regno tuo. Regem profitetur, talem, qui mortuus mortuo benefacere possit. Ne apostoli quidem tum de Regno Christi tam pure sentiebant. — βασιλεία, regno) Multa regni mentio praecesserat. v. 2. 3. 37. 38. Ab adversariis detortam veritatem fides serio accipit.

v. 43. σήμερον, hodie) Eo die conversus latro vix sperare pot-

*) ἐπετίμα αὐτῷ, objuravit eum) Poenitentiam, fidem, confessionem, orationem, reprehensionem, et quidquid christiano homine dignum est, conjuncta vides. Exquisitissimi exempli hujus abusus periculosus est; plurimum juvat usus legitimus. V. g.

erat mortem: sed huic subservire debuit crurifragium. Sic impleta est Domini promissio. [Notatio temporis, hodie, non referenda est ad verbum dico, ut si per tempora nescio quam longa latroni expectandus fuisset paradisi introitus. Isto die dictum ei fuisse, per se patuit. Nunquam Jesus dixit, hodie dico; dico, dixit saepius. Legendum itaque: Hodie mecum eris in paradiso. Sic potestas et gratia Domini, Ipsiusque etiam promptus introitus in paradysum praedicatur. V. g. — *Id vero erat salvare, v. 39. Harm. p. 570.*] — *μετ' ἐμῶ, mecum*) Ergo multo magis Jesus ipse in paradysum venit. [quae res Mariam Cleopae, Mariam Magdalenam, ipsamque matrem Jesu, cum discipulo dilecto, insigni solatio, adversus acerbissima etiam hominum diceria, perfudit, ab istarum utrâque ad horum, ut credere fas est, notitiam perlata. Harm. p. 570.] — *ἐν τῷ παραδείσῳ, in paradiso*) in quo feliciores arbores, quam in Golgatha; cum immortalitate. Ap. 2, 7. not. Augustissimam beatæ sedis appellationem in profundissima passione Jesus adhibet. Conf. not. ad c. 16, 22. Haec migratio in paradysum differt quidem ab ascensione in coelum, Joh. 20, 17., sed tamen docet, descensum ad inferos laute esse explicandum.

v. 44. *ὅλην, totam*) Tenebrae meridianae ex sole totum hemisphaerium superius; et inferius, luna soli opposita, nec lumen solis nacta, obscurarunt.

v. 46. *πάτερ, Pater*) Spiritum Jesu Pater suscepit: Jesus, fidelium. Act. 7, 59. — *παραθήσομαι*) tradam, re ipsa. [ut depositum, in morte. Hoc momento, pretiosissimo sane, expiatio facta est. V. g.]

v. 47. *ὄντως, revera*) Antea dubium spectatoribus videbatur: nunc affirmat. — *δίκαιος, justus*) Hoc justitiae praeconio continetur approbatio omnium sermonum Jesu, etiam doctrinae de Jesu filio Dei, v. 46. Matth. 27, 54., quippe de qua ipsa disceptatum fuerat, etiam apud Pilatum. Joh. 19, 7. Conf. Es. 41. 26. 23.

v. 48. *θεωρίαν, spectaculum*) Qui spectatores duntaxat fuerant, [per antistites prius concitati ad exclamandum τὸ Crucifige, at nunc aliter plane affecti, Harm. p. 577.] salutaria jam cogitabant, et ad pentecosten Act. 2. praeparabantur: sed qui fecerant, fere erant in aestu. — *ταύτην, hoc*) crucis. — *τὰ γινόμενα, facta*) in morte Jesu. Spectationem quaesitam spectatio nec opinata comitabatur.

v. 50. *ἀγαθὸς καὶ δίκαιος, bonus et justus*) Rom. 5, 7. not. Omnis homo ἀγαθὸς est etiam δίκαιος non contra. Lucas totum laudat ante partem. Paulus differentia harum vocum strictius utitur.

v. 51. *οὗτος*) hic, solus. [Si quid pravi te non consentiente succedit, noli certe rem approbare. V. g.] Nicodemus ἄρχων quidem erat, non autem βουλευτὴς vocatur. — *τῇ βελῇ, consilio*) v. 1. Phra-sis accedit ad Ps. 1, 1. — *τῇ πράξει, actioni*) v. 33.

v. 54. *ἡμέρα ἦν παρασκευῇ, dies erat parascève*) Parascève ponitur quasi epitheton. — *ἐπέφωσκε, illucescebat*) Sabbati initium, vesperi; et tamen illucescebat dicitur: nam etiam nox lumen suum habet, praesertim in plenilunio, quod tum erat.

v. 55. *ἐθεάσαντο, spectaverunt*) quo facilius perendie ungerent. — *τὸ μνημεῖον, monumentum*) v. 53.

v. 56. *ἡτοίμασαν, paraverunt*) Domum habebant in Galilaea. v. 49. Eo majus est officium peregre praestitum, majore sumtu et

opera. [*Indefessam sane pietatem et sedulitatem ex fide oriundam sentis, quae tamen ipsa jam apud animas istas mirabilem eclipsin passa est.* Harm. pag. 583.] — ἀρώματα, aromata) sicca. — μύρα, unguenta) fluida. — σάββατον, sabbatum) Sabbati quies major quiete festi. [*Solum hunc sabbati diem quies Christi sepulchralis totum sibi vindicavit, consideratu eo ipso dignissimum. Quae tum in regno invisibilium facta sunt, ea fideles, dum eorum vel quidquam restabit, immo vero in aeternum, haud mediocriter juvabunt.* V. g. *Amplissimae profecto res durante sabbati hujus tranquillitate in animabus istis, pavidis quidem at exquisitis, immo vero in ipso Salvatore, contigerunt.* 1 Petr. 3, 18. 19. Act. 2, 24. ss. Harm. p. 583.]

C A P U T XXIV.

v. 1. Τινές, nonnullae) aliae, quae non venerant ex Galilaea.

v. 2. τὸν λίθον, lapidem) Lucas nil antea de lapide memoravit: sed ipsa narratione, lapidem advolutum fuisse, praesupponit. (Conf. Joh. 11, 38.)

v. 4. ἄνδρες, viri) angeli. v. 23. coll. Matth. 28, 5.

v. 5. τὸν ζῶντα) eum, qui non modo revixit, sed plane vivens est. [*Exploratissima resurrectionis veritas.* V. g.] — μετὰ τῶν νεκρῶν, cum mortuis) in statu et loco mortuorum.

v. 7. τὸν υἱὸν τῆ ἀνθρώπου, filium hominis) Hoc repetitur ex sermonibus ante passionem habitis. Ceterum ipse Dominus se post resurrectionem non appellavit *filium hominis*, sed locutus est vel in prima persona, vel *Christi* expressam appellationem adhibuit. — ἀμαρτωλῶν, peccatorum) gentilium.

v. 10. ἦν — αἱ) Sic Deut. 27, 9.: καὶ ἐλάλησε μοῦσῃς καὶ οἱ ἱερεῖς — λέγοντες. sic 1 Cor. 9, 6. Nomina hoc demum loco, ut testium, ponuntur.

v. 12. ἀπῆλθε πρὸς αὐτὸν, abiit ad se ipsum) De re, confer v. 34. de phrasi, Joh. 20, 10. not.

v. 16. ἐκρατέντο, tenebantur) Oppositum, aperti sunt, v. 31.

v. 17. εἶπε, dixit) Sapientiae est, facile venire in sermonem salutarem. Joh. 4, 7. s. Act. 8, 30.

v. 18. ὁ εἷς, unus) Alterius nomen non ponitur: qui tamen item carus. Sic quoque Joh. 1, 35. 41. Pii non sua, sed aliorum causa, memorantur.*). — παροικεῖς, advena es) Videtur Galilaeam hīc dia-

*) Cleopae comitem pridem jam *Origenes* quidem pro Petro habuit, l. contra *Celsum* p. 105. at eo casu aut Petrus verba fecisset, aut Cleopas certe c. 24, 24. distinctius ad relationem Petri provocasset. Accedit, quod horum uterque ab undecim discipulis diserte distinguitur v. 33. — *Harduinus* Kephā, Gal. 2. 1 Cor. 1. 2. 9. 15. discipulum a Petro diversum, et, per locum 1 Cor. 15, 5., Cleopae comitem fuisse suspicatur, *Op. sel.* p. 928. Atqui ex 1 Cor. 15, 9. hanc obscure patet, Paulum de Kephā ut apostolo loqui. Quaesieris potius, annon *Simon*, cui Dominus apparuit, discipulus fuerit tum a Cleopae comite tum a Petro etiam s. Kephā distinctus, cui Domini apparitio prius contigerit, quam Petrus ab ambulatione c. 24, 12. memorata ad reliquos redierit? Horum quicquid fuerit, primum certe Salvator mulieribus adparuit; tum discipulorum aliquibus, apostolorum dignitate non conspicuis; denique *Simoni Petro*, gratiae hujus vel maxime

lectum retinuisse Jesus, quod non pro cive Hierosolymitano eum habet Cleopas.

v. 19. τὰ περὶ) Hoc, interjecta descriptione subjecti, declaratur versu 20. coll. v. 14. 18. fin.

v. 21. σὺν πᾶσι τοῖς, cum omnibus his) Hebr. עִם כָּל זֶה — τρίτην, tertium) Itaque etiam post mortem Jesu spem aliquam die primo et secundo habuisse videntur; quam dimittunt eo ipso die, quo spes impletur. — ἄγει) Impersonale.

v. 24. *) αὐτὸν) ipsum.

v. 25. ἀνόητοι, insipidi) Quo tardior celeriorve fides, eo deterior meliorve νῆς sive mens est. Gal. 3, 1. Joh. 1, 50. [Salutaris reprehensio! V. g.] — **) ἐπὶ, super) In medio sunt prophetarum sermones; nec tamen creditis. Sic fere διὰ, Joh. 4, 41. s.

v. 26. ταῦτα, haec) Quae vos ad dubitandum accipitis, ea ipsa sunt characteres Christi. — ἔδει, oportebat) quia praedictum erat. — παθεῖν, pati) Circa hunc articulum maxime se exserit tarditas hominum. Matth. 16, 22. ***) — εἰσελθεῖν, ingredi) id quod alia via non poterat fieri.

v. 27. τὰ περὶ αὐτοῦ, ea quae de Ipso) scripta essent videlicet. Non dubium est, quin eadem loca fuerint, quae apostoli deinceps potissimum allegare soliti sunt.

v. 28. προσποιεῖτο) agebat, ut qui iturus esset longius. et iturus fuerat, nisi eum rogassent, et fortasse alio pacto appariturus.

v. 29. μείνον, mane) Ex amore, ipsius causa, et ex hospitalitate rogabant, ne se committeret itineri nocturno.

v. 30. λαβὼν, sumens) solitō ritu.

v. 31. ἄφαντος ἐγένετο) disparuit. Id quoque ostendit, Ipsum esse. Priores Jesu resuscitati apparitiones breviores erant, quo plus loci fidei relinqueretur.

v. 32. καιομένη, ardens) valde et diu. [Beatissima sensatio! V. g.] — ἦν, erat) Postmodum magis observarunt, quam in ipso ardore. — ἐλάλει ἡμῖν) loquebatur nobis. Id plus est, quam nobiscum. †).

v. 33. αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, eadem hora) noctis aut vesperi. Jam non timent iter nocturnum, quod antea dissuaserant ignoto comiti. v. 29. ††). — συνηθροισμένους, congregatos) ut de repentina re.

v. 34. λέγοντας, dicentes) Apparitiones utrinque factae, quibus se invicem confirmabant illi, quibus obtigerant. Tales etiam Act. 9, 10. 12. 10, 3. 40. Exod. 4, 27. 28. — ὧντως, revera) Abjiciunt pristinam dubitationem: sed non prorsus. v. 37. Marc. 16, 13.

v. 35. ἐγνώσθη) noscendum se praebuit. Sic, אָהרֵי־עֵינַי LXX, γνωσθήσομαι, Num. 12, 6. Sic, εὐρέσθη, Rom. 10, 20.

indigo, reliquisque apostolis, qui cum Petro prae reliquis omnibus citius debuerant fidem, eamque sublimiorem, concipere. Harm. pag. 603.

*) εἶπον, dixerant] Corpus non esse in sepulcro. V. g.

**) βραδεῖς, tardi] Cito credendum est, ubi DEI aliquod verbum suppetit. V. g.

***) τὸν χριστὸν, Christum] Israël's redemptorem, v. 21. V. g.

†) διηνοιγεν, aperuit] Scriptura aperitur, quum aperitur intellectus, v. 45. V. g.

††) ἐπέσρεψαν, reversi sunt] impigre. V. g.

v. 36. ἔστη) stetit: antequam venientem cernerent. — ἐν μέσῳ, in medio) Id significantius, quam in medium. — εὐρήνη, pax) Salutandi formula, a Salvatore ad res majores traducta. Eph. 2, 17. — ἐγὼ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε, ego sum, nolite timere) Quatuor haec verba cum Wolfiano codice versiones magno consensu exhibent: et congruunt cum versu 38. 39.

v. 38. διαλογισμοὶ, cogitationes) Cogitationes eorum reeludit Dominus. — ἀναβαίνεισιν, ascendunt) Exquisita phrasis. cogitationes occultae sunt nobis, antequam ascendant.

v. 39. αὐτός) Ipse, Jesus. — πνεῦμα, spiritus) v. 37.

v. 40. τὰς χεῖρας, manus) notas. Tactus et visus animam confirmant.

v. 41. ἀπιστούντων, diffidentibus) Credebant quidem; alias non gauderent: sed gaudium sufflaminabatur fides plena. Magnus affectus et intenta cognitio inter se impediunt.

v. 43. ἔφαγεν, edit) libere, sine ulla necessitate. ideo non etiam bibit.

v. 44. εἶπε, dixit) ipso videlicet ascensionis die. v. 50. coll. Act. 1, 2. 5. 9. — ἔτι, adhuc) Res tristis erat auditu, antequam fieret: nunc laetissima, ut facta est. — ἐν τῷ νόμῳ κτλ., in lege etc.) Partitio Hebraei codicis. — προφῆταις, prophetis) prioribus et posterioribus. Respectu priorum, ponuntur prophetae ante psalmos. De duodecim speciatim, vid. Sir. 49, 12. — ψαλμοῖς, psalmis) Hagio-graphis, quorum primum locum habent Psalmi, insignis portio Scripturarum, in quibus etiam copiosissime de Christo ejusque regno scriptum est. Vid. not. ad Hebr. 10, 8.

v. 45. διήνοιξεν, aperuit) Multa in mente nostra removeri obstacula opus est, dum intelligamus. Act. 16, 14. Aperuit et virtute sua et sermone suo. — τὰς γραφάς, scripturas) Vide, quam potenter non multo post Petrus Scripturas produxerit, Act. 2. seq. quam sapienter etiam, Act. 1, 16. 20.

v. 46. καὶ ὅτως) adeoque sic.

v. 47. ἀρξάμενοι) Accusativus absolutus, uti Act. 10, 37.

v. 48. 49. μάρτυρες — ἐπαγγελίαν, testes — promissionem) Joh. 15, 27. 26.

v. 49. ἀποστέλλω, mitto) Praesens. conf. Joh. 20, 17. not. — τὴν ἐπαγγελίαν, promissionem) i. e. Spiritum, qui promissus est. Act. 1, 4. 2, 33. nott. Planum hoc illis erat ex colloquio, Joh. 14, 16. s. nam ἀποστέλλεσθαι ut plurimum dicitur de persona, πέμπεσθαι de persona et de re. abstractum pro concreto, convenienter initiis illis. coll. Matth. 4, 17. not. Ita mox, virtutem. — τῷ πατρός μου, Patris mei) Pater promisit et dedit per Filium. — ἱερουσαλήμ) Jerusalem) Nam ibi erant accepturi promissionem. [Destituti hoc mandato urbem sine dubio relicturi fuissent. V. g.] — ἐνδύσηθε, induamini) subito, prorsus. Nudi sumus sine virtute coelesti. Adhuc purificati erant, per verbum, Joh. 15, 3. nunc etiam promittitur amictus. — ἐξ ὕψους) ex alto, quo Jesus ascendit. altum, pro coelo, verbum e poësi sacra. vid. Eph. 4, 8., e Psalmis.

v. 50. *) ἔξω, foras) ad eum locum, ubi passus erat. [Insignis

*) ἔξῃ γὰρ δὲ, educit vero] Marcus et Lucas disertam suo loco Ascensionis mentionem faciunt: Johannes (c. 20, 17.) cum Matthaeo

locus erat mons olivarum, Act. 1, 12., et *Bethania praecipue*, *eorum omnium respectu*, quae memorantur Joh. 11, 1. ss. 12, 1. ss. Luc. 19, 29. ss. Matth. 21, 17. 24, 3. Luc. 22, 39. Conf. Zach. 14, 4. Harm. p. 612.] — εἰς) versus. — ἐπ' ὧρας, tollens) Gestus orantis aut benedicentis. Jam non imposuit manus. conf. Joh. 20, 22. not. — εὐλόγησεν, benedixit) Haec benedictio pertinet ad omnes fideles. nam hos repraesentabant οἱ undecim, et qui cum eis erant.

v. 52. προσκυνήσαντες, adorantes) sub illam stationem, de qua Act. 1, 11. Christus est Deus. — χαρᾶς, gaudio) Non jam desiderabant conspectum Domini. Praeludia pentecostes. Joh. 14, 28. [Nimium et de praeteritis gavisii sunt et de promissis in posterum. Harm. p. 613.] Sic de eunucho et Philippo, Act. 8, 39.

v. 53. διαπαντός ἐν τῷ ἱερῷ, semper in templo) c. 2, 37. — αἰνῶντες, laudantes) Fructus gaudii.

I N E V A N G E L I U M

SECUNDUM *) JOHANNEM.

Describitur in hoc libro historia Filii Dei inter homines versantis, eaque

I. primorum DIERUM: ubi scriptor, praemissa totius rei summa,	c. I. 1—14
testimonium ab Johanne datum post baptismum Domini, et discipulos primitus allectos, memorat.	
Hic notatur,	
quid acciderit	
die primo,	15—19
POSTRIDIE,	29
POSTRIDIE,	35
POSTRIDIE,	44—52
DIE TERTIO,	II. 1
POST HOC,	12

(c. 28, 18. 20.) nonnisi in transitu. Resurrectionem Christi qui credit, omnia credit eandem insecuta. Itaque historia evangelica ad resurrectionem usque proprie se extendit. Act. 1, 22. Rom. 10, 9. Harm. p. 613.

*) Hic Evangelistarum princeps est, quo omnium minime queamus carere; sed permulta, a tribus prioribus exhibita, praesupponens; omnia scil. quae Domini baptismum antecesserunt, inprimis nativitatē ejus locum, c. 7, 42. itemque nomen Matris Jesu; tentationem in deserto; suum et fratris aliorumque Apostolorum nomen; causam captivitatis Baptistae ejusdemque mortem; transfigurationem, cui ipse tamen interfuit, agonem denique ad montem olivarum, et calicis deprecationem. Harm. p. 38. Stilo moderno Johannis librum Supplementum dixeris historiae evangelicae per Matthaeum, Marcum et Lucam descriptae; ejusque Supplementi quatuor constitueris partes, quarum prima sit c. 1—5. secunda c. 6. tertia c. 7—10. quarta c. 11—21. Harm. p. 155.

II. interjecti BIENNII, per itinera praecipue Hierosolymitana.

I. iter, ad PASCHA I.

13

1. Acta in urbe:

1. Zelus paternae domus.

14

2. virtus et sapientia Jesu.

23—25

3. institutio Nicodemi.

III. 1—21

2. Commoratio in Judaea: Johannei testimonii coronis.

22—36

3. Profectio ex Judaea, per Samariam, in Galilaeam:

ubi filium regii sanat.

IV. 1. 4. 43. 46—54

II. iter, ad FESTUM Pentecostes:

V. 1

Hic notantur Acta

1. in urbe:

2—47

2. in Galilaea, ante PASCHA II, et postea.

VI. 1. 4. 22—71. VII. 1

III. iter, ad SCENOPEGIAM:

2—13

Hic notantur Acta

1. in urbe:

1. in ipsius Scenopegiae medio et fine: 14. 37—53. VIII. 1

2. deinceps.

2—X. 21

3. in ENCAENIIS:

22

2. trans Jordanem.

40—42

III. postremorum DIERUM, qui erant

I. ante hebdomadem magnam: ubi spectatur

1. biduum extra Judaeam, Lazaro aegrotante et mortuo.

XI. 1—6

2. iter in Judaeam: Lazari resuscitatio: Caiphae consilium: Jesu commoratio in Ephraim: adversariorum edictum.

7—57

3. dies sextus ante Pascha: coena Bethaniae: unctio Jesu.

XII. 1—11

II. in ipsa Hebdomade magna, quae habebat PASCHA

III. Erat

1. die primo et deinceps, Ingressus regius in urbem: Graecorum desiderium: Judaeorum obstinatio: Jesu testificatio:

12—50

2. die quarto, Pedilavium: indicium de proditore. et exitus ejus noctu.

XIII. 1—30

3. die quinto,

1. Collocutio,

1. ante coenam paschalem, 51. 36—38. XIV. 5. 8. 22—31

2. post coenam paschalem, subsecuta oratione. XV—XVII.

2. Passionis initium:

1. in horto:

XVIII. 1—11

2. apud Caipham.

12—27

4. die sexto:

1. Passio sub Pilato,

1. in praetorio:

28—XIX. 16

2. in cruce.

17—50

2. Mors:

50—57

3. Sepultura.

58—42

III. post hebdomadem magnam:

1. ipso die resurrectionis

XX. 1

2. octo post diebus:

26—51

3. postea.

XXI. 1—25

CAPUT I.

v. 1. *ἘΝ ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν, καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος. Ἐν ἀρχῇ ἦν τὸ ῥημα, καὶ τὸ ῥημα ἦν πρὸς τὸν θεόν, καὶ θεὸς ἦν τὸ ῥημα.* In principio erat Verbum, et Verbum erat apud

Deum, et Deus erat Verbum) Hoc tonitru est, a filio tonitru relatum: haec vox coelestis est, cui conjectura humana nequicquam obloquitur. Nulla ratione orthodoxus quispiam palmarium huncce textum melius confirmare, aut Artemonismum efficacius refutare potest, quam Artemonius ipse, i. e. Samuel Crellius, dum toto illo libro quem inscripsit *Initium evangelii Joannis ex antiquitate ecclesiastica restitutum*, pro *θεός*, *θεῦ* scribendum esse contendit. Omnis moles ejus, in fundamento et in aedificio, conjectura mera est: et quo magis compagem cogitationum illius recorder, eo magis in veritate, a primipilario hocce et veterano Unitario tam leviter impugnata, confirmor. Etiam atque etiam hoc declarare, pietatis esse statuo. In apparatu nostro, pag. 559. lin. 11. obrepsit nobis, si *θεῦ legas*, quum res ipsa loquatur, scribendum fuisse, si *θεός legas*. Quo facilius talis lapsus est, eo magis sequenda est librariorum apud Johannem, *θεός* felicitus retinentium, constantia. Duas Artemonii liber partes habet, quarum prior magis critica est; altera IV Dissertationibus aucta rem magis ipsam spectat. Priorem in Apparatu critico, necessario examinavimus: cum altera *Gnomoni* res est, in quo Artemoniana extra crisin discussum iri, Apparatus declaravit. Sane et honos divinus agitur Dei et Salvatoris nostri; et haec arx fidei Christianae indies magis magisque infestatur; et hic liber Artemonii, (quem unum ex momentosissimis in hoc genere editis judicat Bibliotheca Angl. T. XV. p. 559.) frequentiores, quam expedit, lectores invenit. Sumemus igitur quinque aut sex primos versus Joh. 1. neque ea solum dicemus, quae ad Artemonium refutandum, sed etiam, quae ad Johannem explicandum pertineant. — *ἐν ἀρχῇ, in principio*) Maxima Johannei stili, hoc praesertim loco et simplicitas est, et subtilitas, et sublimitas. *Principium* autem significatur illud, quum esse coeperunt et facta sunt omnia per Logon. v. 5. *Ἐν ἀρχῇ*, inquit, id est, *in principio*, uti LXX Gen. 1, 1., et Prov. 8, 23. Neque *propinquioris* temporis *principium* hoc loco innui, tota rerum series evincit. principium enim Evangelii fiebat, quum Johannes prodiret, Marc. 1, 1. at Principium, de quo hic agitur, antiquius est Incarnatione Verbi. Vicissim, *altius* est nullum. *In principio* coeli et terrae creavit Deus coelum et terram: in eodem principio coeli et terrae, et mundi, v. 10. jam erat Verbum, sine ullo principio initiove suo. Ipsum Verbum est mere aeternum: nam eodem modo Verbi ac Patris aeternitas describitur. erat, cum primum fiebant, quaecunque esse coeperunt. Artemonius principium Evangelii ab Johanne innui contendit, versumque sic explicat: *In principio evangelii erat Verbum: et Verbum* per primam ascensionem in coelum erat in eodem principio *apud Deum* etc. Eam explicationem consensu veterum quorundam, Photini et similium, ornare conatur. non laboramus; error errorem aequae olim peperit, atque hodie. Argumenta examinabimus. Statuit, epistolam Joannis primam ante Evangelium ejus esse scriptam: epistolaeque initium, evangelii initio a Cerinthi detorsionibus vindicari. Inde infert, *Principium*, 1 Joh. 2, 13. s. esse principium praedicationis evangelicae: itaque ibidem c. 1, 1. et Ev. Joh. 1, 1. principium pari sensu dici. Part. 2. c. 13. Primum, Evangelium Johannes certo scripsit ante cladem Hierosolymorum, ut ostendimus ad cap. 5, 2. de Epistola id ne Artemonius quidem affirmare potest. Evangelium docet veritatem, c. 20, 31. Epistola etiam revincet errores, et magnam rerum incli-

nationem factam indicat. Johannes Evangelium scripsit, Irenaeo teste, *PROVIDENS blasphemias regulas, quae dividunt Dominum*. l. 3. c. 18. Talis certe erat etiam Cerinthi regula: quam Johannis evangelio non antiquiorem pronunciat Irenaeus, quum l. 3. c. 11. ait, in Evangelio Johannis refutari errorem, qui a Cerintho et *MULTO PRIUS a Nicolaitis insemminatus erat hominibus*. nam interpres, cujus auctoritas alioqui merito tuenda est, plusquamperfectum *insemminatus erat*, ex participio Graeco praeterito, quod Irenaei fragmenta ex Patribus graecis citeriorum seculorum collecta habent, facillime fecit. Vim perfecti temporis prae plusquamperfecto importat collatio capituli 11. cum capite 18, quorum utrumque hic allegavimus, ipsis verbis adhibitis. Sane de tortora a Cerintho epistola Johannis nil habet Irenaeus: atque ipse l. 3. c. 18. citationes evangelii epistolaeque ita contextit, ut illud non obscure ante hanc esse scriptum agnoscat. Itaque uti Petrus empaectas, Paulus apostatas, sic Johannes in evangelio pseudopphetas futuros refutavit; et in epistola hos, cum venissent, notavit apertius. Sic certe fundamentum, cui permulta superstruit Artemonius, de epistola ante evangelium scripta, incertum esse ostendimus: quanquam nostra non multum refert, uter prior tempore liber sit. Ne in ipsa quidem epistola *Principium* uno semper significato dicitur: imo epistola ineunte *Principium* est principium absolutum, omnium rerum, coeli et terrae: et sic quoque Evangelio ineunte. Tantum haec differentia est, quod hic dicitur *in principio*; illic, *a principio*. Artemonius P. II. c. 18. putat, Cerinthum, qui *τὸ a principio* pervertisset, per *τὸ in principio* strictius refutari: at Valentiniani *τὸ in principio* eodem prorsus modo perverterunt. Simplicius dixeris, *in principio*, magis absolute dici: *a principio*, respective, hoc sensu, *in principio et deinceps*. In illo principio erat Verbum, ita, ut etiam ante principium fuerit Verbum. Vid. Prov. 8, 22. (s. ubi *Mem* quater positum, secundo certe et quarto loco LXX vertunt *πρὸ*, recte: (quanquam id vehementer negat Artem. Diss. I.) nam parallela ibi sequuntur, *בְּרֵאשִׁית בְּרֵאשִׁית לְפָנֵי לְפָנֵי* Vid. infra, v. 30. c. 3, 13. 6, 62. 8, 58. 17, 5. 24. Artemonius pag. 76 et passim contendit, Justinum martyrem primum docuisse, Filium Dei fuisse, antequam mundus fieret. Atqui Justinus doctrinam illam tanquam novam laudat, non quo recens excogitata, sed quod Tryphoni ejusque similibus ignota esset. Unum hoc loco proferemus testimonium Ignatii, qui in Ep. ad Magnesianos §. 8. ait, *εἰς θεὸς ἔστιν ὁ φανερώσας ἑαυτὸν διὰ ἰησοῦ χριστοῦ τῆς υἱοῦ αὐτοῦ, ὅς ἔστιν αὐτοῦ ΛΟΓΟΣ ΑΙΔΙΟΣ, ὃς ἀπὸ σιγῆς προσελθὼν*. *Unus est Deus, qui manifestavit se ipsum per Jesum Christum Filium suum, qui est Verbum ipsius aeternum, non a silentio progressum*. Exceptiones, quibus Artemonius hunc locum P. II. cap. 36. seqq. declinat, ita quaesita sunt, ut lectorem non auferre, sed confirmare debeant. — *ἦν*, erat) non, *fiebat*. Vide differentiam verborum v. 10. 14. 15. c. 8, 58. Pater etiam dicitur *ὁ ὢν καὶ*. Ap. 1, 4. *Erat Verbum*, antequam mundus fieret, in quo deinceps erat. v. 10. — *ὁ λόγος*) *Sermo, Verbum*, sive etiam Latine *Logos*, vid. Not. ad Gregorii Thaum. Paneg. §. 50. *) Is Logos, de quo v. 14. Unde appellat Jo-

*) Qui libellus, A. 1722. ediius, quum lectorum fortassis maximae parti ad manus non sit; liceat hic subjungere locum citatum, cum notis Sem-

hannes *Verbum*? Ex initio epistolae suae primae, inquit Artemonius P. II. c. 14. et 19. Rectius ex evangelio in epistolam derivari locutionem posse, patet ex supra dictis. In utroque scripto *Logon* appellat, antequam ad *Jesu Christi* nomenclaturam pervenit. Appellat autem ita, non Philonem, nedum Platonem imitatus; sed eodem Spiritu, qui prophetas V. T. sic loqui docuit. Vid. Gen. 1, 3. Ps. 33, 6., ubi LXX, τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐξερέωθησαν. Ps. 107, 20., ἀπέξευλε τὸν λόγον αὐτοῦ. Hinc frequentissima *Verbi Dei* appellatio in paraphrasi Chaldaica: nec non Sap. 16, 12. 18, 15. Unum idemque mysterium in V. et N. T. simili modo expressum. Deus est Spiritus, sive Mens aeterna: Dei Filius est Logos, Verbum mentis aeternae intimum idemque exsertissimum. Qui naturam Dei spirituales spiritaliter novit, naturam *Verbi* hujus item spirituales novit; intelligitque, quare Verbum etiam prius dicatur, quam Vita et Lux. coll. 1 Joh. 1, 1. s. Hinc quemadmodum saepe apostoli de Christo loquentes, spiritum et carnem invicem contradistinguunt: sic quem Johannes *Logon*, eundem Clemens Romanus, vir apostolicus, *Spiritum* appellat. εἰς χοῖρὸς ὁ κύριος ὁ σώσας ἡμᾶς, ὃν μὲν τὸ πρῶτον πνεῦμα, ἐγένετο σὰρξ κτλ. id est, Unus Christus Dominus, qui nos salvavit, quanquam prius erat Spiritus, tamen factus est caro etc. quem locum exceptiones Artemonii P. II. c. 44. seqq. nobis non eripiunt. *Logos* est, quem Pater genuit, sive dixit, tanquam Filium unigenitum: per quem Pater loquens omnia facit: qui Paterna ad nos loquitur. Ratio, cur *Logos* dicatur, et realis Descriptio, quid sit *Logos*, datur versu 18. Est unigenitus Dei Filius, qui erat in sinu Patris, ejusque Exegetam egit disertissimum. Huic commati duo subsequencia hoc versu declarationem cum epitasi addunt. — πρὸς τὸν θεὸν, apud Deum) ergo distinctus a Deo Patre. πρὸς, pro παρὰ, uti εἰς pro ἐν, v. 18., denotat perpetuam quasi tendentiam Filii ad Patrem

lerianis in paraphrasi Evangelii Johannis prostantibus bona pace nostra conferendum: „Non abludit Gregorius (quae b. Bengelii observatio est) „ab illo veteri, Ὁ δὲ γὰρ τὸ ἀνθρώπινος λόγος πῆνεν ἀπὸ θεοῦ λόγος. „Porro, quum idem noster (Gregorius) vocabulum λόγος, in divinis, „adhibet; interpretatur, ut locus fert, Ratio, libentius Sermo, libentissime, Verbum. Petavius: Propius ad Divini Verbi similitudinem „illud interius et in anima consistens verbum mentis accedit, atque ab „eruditissimis Patribus eo libentius adsciscitur. Habet enim plures opportunitates et similitudinum rationes: quod et spirituale est, minimeque „per sese cadit sub sensus: et in mente, unde procedit, manet, nec ab „ea disjungitur: et sine eo mens esse nulla, nec ullo temporis spatio, „potest. Omnes illas, immo etiam ceteras notiones vocabuli λόγος ad „hoc mysterium alii contulere patres Graeci, immo saepe plures in „unum conjunxerunt. quo factum est, ut Latini quoque Graecum „vocabulum cuius Latīno, tanquam foecundius, praeferrent, aut „etiam ipsum Graecum ponerent. Fecimus nos hoc quoque Rhodomanus exemplo nonnunquam, et *Logos* potius, quam *Verbum* aut „Ratio diximus. — Vide de significationibus divinae appellationis „λόγος, si nervos quaeris, Witsium Tom. II. Miscell. Ex. 3. de „Sermonem Deo, §. 20. s. sin etiam copiam, Petavium Tom. II. Theol. „dogm. I. VI. de Trin. c. 1. sqq. Sapienter Franc. Junius Tom. II. „Opp. f. 145. concludit: Christus vario respectu Sermo DEI ac multiplice appellatur. Sic huic respectus unus, illi alter sese obtulit. „Hoc magis admirabilitatem multiformis illius Sapientiae Dei potest „ostendere. ...“ E. B.

in unitate essentiae. Erat apud Deum unice: quia nil extra Deum tum erat. Iterum magis absolute loquitur Johannes hoc loco, quam in ep. I. c. 1, 2., ubi ait, *Vita aeterna erat apud PATREM*, in antitheto ad manifestationem fidelibus factam, ut fierent filii. Sic supersedemus differentia illa, quam inter locutionem epistolae et evangelii statuit Artemonius P. 2. c. 18., qui etiam in Diss. II. et passim hoc esse *apud Deum* interpretatur de ascensione Christi in coelum ante baptismum. Sed hoc interpretamentum, *Principio* semel recte explicato, protinus cadit. Si Christus ante passionem calcasset viam ad vitam per ascensionem ejusmodi; non habuisset postea dicere, *NOTAS FECISTI mihi vias vitae*, Act. 2, 28., et totum ejus iter a nativitate ad illam ascensionem non esset salutare nobis; sed rationes salutis nostrae cum descensione subsecuta demum inciperent: quo ipso prima Matthaei et Lucae capita enervarentur. Clara sunt verba Ignatii Ep. cit. §. 6. *Jesus Christus πρὸ αἰώνων ante secula apud Patrem erat, et ἐν τέλει in fine apparuit.* et Hermae, *Filius Dei omni creatura antiquior est, ita ut in consilio Patri suo ADFU-ERIT ad condendam creaturam.* Ea citat Artemonius p. 404. s. neque enervare potest. — θεός, (Deus) non modo *apud Deum* erat, sed etiam *Deus* erat. Absentia articuli graeci, in praedicatione praesertim, non imminuit significationem Dei veri. LXX 1 Reg. 18, 24. Atque ubi praedicatum ponitur ante subjectum, epitasis est in sermone. c. 4, 24. Porro hoc loco eadem significatio confirmatur ex eo, quod nulla tum erat creatura, cujus respectu Verbum diceretur Deus. dicitur ergo absolute. Urit hoc Artemonius: eoque pretiosior apud nos esse debet haec lectio in Apparatu critico vindicata. In hac arce fidei, in hoc centro certissimo stamus immoti, et nos contra omnes illecebras obfirmamus, quae nos in alia omnia avocare conantur. Nil non experitur Artemonius, ut Christum in Scriptura nusquam *Deum* habitum aut vocatum esse probet: atque ut hoc potissimum loco per *Partem* ejus libri *secundam* decurramus, *Capite I.* sollicitat dicta Joh. 5, 17. s. 10, 29. fs. et Phil. 2, 6. s. quorum sententiam divina Jesu Christi majestate dignam non modo idoneorum interpretum zelus vindicat, sed etiam Artemoniarum exceptionum debilitas illustrat. *Capite II.* negat, Christum a discipulis pro Deo habitum ante passionem. ad vid. Joh. 1, 14. 2 Petr. 1, 16. s. Negat, pro Deo habitum post resurrectionem. at vid. Joh. 20, 28. Act. 20, 28. Rom. 9, 5. 1 Tim. 3, 16. Tit. 2, 13. coll. Eph. 5, 5. not. Heb. 1, 10. 3, 4. et sufficeret unus hic locus Joh. 1, 1. animae esurienti et sitiendi, simplici et generosae. *Capite III.* objicit, *Deo* semper contradistingui *Christum*. Resp. Non semper, sed plerumque, idque salva Deitate Filii. Instantiam ex 1 Tim. 1, 1. Artemonius invictam sensit. Ibi enim etiam Deus Pater *Salvator* dicitur, neque tamen ea re excluditur Filius. Sic etiam ubi Pater *Deus* dicitur, non id fit in contradistinctione ad Jesum. vide ipsum, quam frigide ibi respondeat. *Capite IV.* parallelismum Joh. 1, 1. et 20, 31. nimis extendit. *Capite V.* disquirat, cur Christus non dicatur Deus, cum revera sit Deus solo Patre minor: causas vero eas affert, quae, quum Christus revera etiam dicatur Deus, invictae confirmant, Christum dici Deum, non eo sensu, quo creaturis, sed eo sensu, quo Patri id nomen tribuitur. *Caput VI.* ut locum Jes. 9, 5., ubi Christus nomine uno ex bis quatuor voculis divinitus composito, *Mirandus consultor, DEUS fortis, Pater perennitatis,*

Princeps pacis, appellatur, subterfugiat, parallelum Jes. 10, 21. de Patre locum aperta vi devastat, Versionum veterum in *DEI fortis* appellatione concordem sanitatem dissimulat, earundemque varietatem ab hac re alienam exaggerat. *Capite VII.* locus Ez. 28, 2. 9. a rege Tyri ad τὸν θεάνθρωπον transfertur.

Capite VIII. et sequentibus multa disquirat Artemonius de *Cerintho*, de *Nicolaitis*, de scopo Johannis contra utrosque. Sed primum usque eo male Artemonii libro cum veritate convenire jam constat, ut, in dubio, id merito, quod ille liber approbat, tantisper postponendum sit, dum res per argumenta deciditur. deinde notitia quidem errorum, quos apostoli refutant, ex historia ecclesiastica, quantum potest, adhiberi debet: ab eadem vero notitia non suspenditur summa sanae interpretationis, nedum ipsa lectio genuina. nec ullae praestigiae ex caligine vetustissimarum haeresium conflatae oculos simplicium debent a radiis scripturae per se lucidissimis avertere. qui brevem regiamque fastidiunt viam, in labyrinthos, si volupe est, exspatiantur, et in iis jaceant. Quod ad Johannis scopum contra Cerinthum attinet, refutavit Artemonium B. Buddeus in Ecclesia apostolica, p. 425. fs. coll. p. 378. fs. de Nicolaitis. Nos unum notamus: non id agi, quo sensu Cerinthus ipse tandem pateretur Verbum Deum dici, (vid. Artemon. p. 340.) sed quo sensu tota Johannis periocha *Verbum Deum*, ingratiis Cerinthi, celebret. Non majorem Cerinthus, opinor, ideam de Christo habuit, quam Artemonius habere se ostendit: cur ergo Johannis verba, Artemonio tantopere invisa, Cerinthum non ferirent? Plura cogitabam: sed ad otium me redigunt haec verba Artemonii p. 381. *Non erat necesse, ut Cerinthi omnes persequeretur Johannes absurditates. nam et istas, quas persequitur, obiter solummodo et aliud agens persequitur.* Hac una litura Artemonius totam de Cerintho tractationem declarat esse supervacaneam. Johannes enim illud, *et Deus erat verbum*, si non Cerinthi refutandi causa posuit, aliis de causis posuerit oportet, certe ut Socinos et Artemonios refutaret, credentesque praemuniret. Si vacat, ex omnibus sententiis, quas Johannes ponit, formentur sententiae contradicentes, quas ratio male sana vel penes haereticos priscos peperit, vel apud quosvis parere potest. quid profectum erit?

Capite XXIV. et sequentibus *Alogos* excitat, eorumque vice disquirat, quomodo evangelium hoc, quod Alogi non Johannis, sed Cerinthi esse dicebant, ad Cerinthi mentem cogere potuerint vel non potuerint. Resp. Alogi hoc ipsum dictum, *et Deus erat Verbum*, aut a Cerintho profectum putarunt, aut non. Si non putarunt; de Cerinthica dicti mente Alogorum nomine frustra disputatur. sin autem putarunt; tum sensum, quem Cerintho tribuebant, aut verum esse existimavere, aut falsum. si verum; aliis ex causis evangelium oportet Cerintho adscripserint. sin falsum, Cerinthum sub speciosis verbis indigne de Logo sentire censuerunt, ut Artemonius agnoscit p. 426. s. Quid haec singula Johanni obsunt? quid vero etiam attinet ex tanta obliquitate visum distorquere, et per Alogorum Cerinthique speculum intueri dictum, quod recta intueri licet? *Capite XXXVI.* et sequentibus excutit locum *Ignatii* contra Cerinthum, de quo supra ad illud, *In principio*. *Capite XL.* omnia Ignatii loca, ubi Christus Deus appellatur, ipsum Ignatium et ejus interpolatorem inter se committens, subducere conatur, et item Clementis Romani locum, ubi παθήματα

θεῖς commemorantur. Resp. 1) Ut Apostolos, sic viros apostolicos tractat Artemonius. 2) Johannes nobis sufficit, etiamsi Ignatius et Clemens non accederent. 3) Interpolatores aequè potuere in aliis Ignatii locis nomen DEI delere, quam in aliis (hoc enim contendit Artemonius factum esse,) inserere. Jam pag. 131. s. sollicitarat locum epistolae ad Ephes. ubi ait, ab Ignatio Christum dici *ἐν σαρκὶ γεόμενον θεόν*, non ante carnem, sed *in carne factum Deum*. atqui Ignatius non construebat *factus Deus*, sed, *in carne factus*, i. e. incarnatus.

Capite XLI. et sequentibus cavet, ne Johannes etiam contra Ebionaeos scripsisse existimetur, et *Deus erat Verbum*. Resp. Johannem contra Ebionaeos evangelium scripsisse, statuit Epiphanius et Hieronymus: certe scripsit contra omnes, qui *Deum Verbum* aut negabant aut negaturi erant. Plura de Ebionaeis contra Artemonium habet Buddeus lib. cit. p. 501. ss. 518. ss. *Capite XLIV.* et sequentibus tractat locum *Clementis Rom.* de quo supra ad primam *Verbi* mentionem a Johanne factam. *Capite* demum *XLVII.* paraphrasin exhibet totius loci Joh. 1, 1.—18., quae tanquam conclusio praemissis respondet: et refutatis illis item refutata est. Simul admiratur sagacitatem Laelii Socini, qui jam tum exordium Johannis de principio Historiae evangelicae explicaverit, et addit, ansam ei praebere potuisse Andr. Osiandrum, qui in Harmonia evang. Baptismum Christi et *In principio Verbum* conjunxerit. Si ansa haec fuit, sinistre accepit Socinus, quae dextre posuerat Osiander. Sic posuerat pridem Ammonius: sic posuit haud pridem G. Kohlreiffius in Chronol. p. 90. sic etiam D. Hauberus in sua, ne de mea dicam, Harmonia evangelica. Vide etiam, quae notamus mox ad v. 6.

Acedunt *Dissertationes quatuor*: quarum duas priores supra attigimus, duae reliquae ad Hebr. 1. et ad Joh. 8, 58. alibi examinantur. Est omnino totum opus Artemonii ingeniosum ac literatum; sed item insidiosum, violentum, suspiciosum, interdum ad facetias usque: et vivido colore oeconomiae divinae interioris, in qua valde hospes est Socinianorum vulgus, blanditur; sed gelu mortifero adstrictum manet. Ex iis, quae solvimus, cetera facile solventur. Nos brevitatis nostrae eo minus poenitet, quia praeter P. Wesselingium in Apparatu laudatum, complures egregii scriptores Artemonium refutarunt. *Rabulismi exegetici partis Socinianae a L. M. Artemonio continuati et aucti Specimina* A. 1731. emisit ven. D. Weismannus: deinceps cel. Wolfius eandem incudem tutudit in Vol. II. Curar. in N. T. in extremo, et in Vol. III et IV passim. Annoque 1735 *Antiartemonium* edidit, annum aetatis XIV egrediens, Joh. Phil. Baraterius. — *ἦν, erat)* erat, non *factus* Deus, sed verus. Verbum erat Deus, idque in principio. — *ὁ λόγος, Verbum)* Tertio hoc ponitur, vi maxima. Tria commata per gradationem: articulus nota Subiecti. Deitas Salvatoris aperte declarata erat in V. T. Jer. 23, 6. Hos. 1, 7. Ps. 23, 1. ejusque testimonia in N. T. v. gr. Hebr. 1., praesupponuntur. Itaque Matthaeus, Marcus et Lucas hoc agunt, ut probent potius, Jesum, verum hominem, esse Christum. Cumque inde nonnulli demum dubitare coepissent de Deitate Christi, Johannes eam asseruit: scripsitque in hoc libro quasi supplementa evangelica, sicut prophetica in Apocalypsi.

v. 2. *ἕως, Hic)* hic solus. *το* hic complectitur totum versum

proxime praecedentem, uti hic versu 7. complectitur versum 6. — *πρὸς τὸν θεόν, apud Deum*) Hoc, repetitum, jam ponitur in antitheto ad missionem postea factam ad homines. Repetuntur et in unum coguntur hoc versu tria momenta versu praecedente divisim posita: Hic Logos, qui erat Deus, erat in principio et erat apud Deum. Insigne antitheton, coll. v. 14. uti 1 Joh. 1, 2.

Verbum

erat in principio Deus		factum est caro,
apud Deum:		et habitavit in nobis.

Atque ipsa hujus versus secundi Congeries hoc antitheton aperte sustentat, intermissa inter versum 2. et 14. Logi appellatione.

v. 3. *πάντα, omnia*) Grande verbum, quo *mundus*, i. e. universitas rerum factarum denotatur. v. 10. Omnia, quae sunt extra Deum, facta sunt: et omnia, quae facta sunt, per Logon facta sunt. Nunc demum ab *Esse Verbi* ad *Fieri* omnium venit Theologus. Describitur versu 1. 2. status ante mundum factum; versu 3. in actu mundi; versu 4. tempore humanae integritatis; versu 5. tempore humanae corruptionis. — *δι' αὐτῆς, per eum*) Oppositum, *sine*. — *ἐγένετο, facta sunt*) Id quodammodo prius est, quam *κτίσις conditus* omnium: et facturam rerum omnium ex nihilo evidenter infert. sic *omnia* prius quiddam sonat, quam *ὁ κόσμος mundus* universus confectus, maximeque genus humanum; ad quem Johannes descendit versu 9. 10. — *καὶ χωρὶς, et sine*) Haec sententia plus quiddam dicit, quam proxime praecedens. Subjectum est, *ne unum quidem*: Praedicatum, *sine eo factum est, quod factum est*. Et ὃ quod plane par exstat 1 Cor. 15, 10. *gratia Dei sum, quod sum*. — *οὐδὲ ἐν, ne unum quidem*) quamvis excellentissimum. — ὃ *γένονεν, quod factum est*) in sua specie. Gen. 1, 11. 21. 24. Praeteritum *γένονεν* sonat quiddam magis absolutum, quam aoristus *ἐγένετο*, quanquam latine utrumque dicitur *factum est*. Quae Artemonius p. 333. 402. ss. ex hypothesibus suis commentatur, ea cum ipsis hypothesibus jam refutata sunt.

v. 4. *ἐν, in*) Primum Johannes dicit, *in eo vita erat*: (conf. c. 5, 26.) deinde ipsum appellat *Vitam*. Sic ep. I. c. 1, 1. 2. primum appellat *Verbum vitae*, deinde *vitam*: et ibid. v. 5. 7. Deus dicitur *Lux*, et *esse in luce*. Johannes inprimis imitatur locutiones Domini Jesu. — *ζωή, vita*) Post *esse* proxima consideratio est de *vivere*. Nulla tum mors, nulla tum gratiae expers natura. — *καὶ ἡ ζωή, et Vita*) Subjectum: Vita, omnibus, quae vivebant, vitam tribuens. — *ἦν τὸ φῶς, erat Lux*) Lux et Vita simul, c. 8, 12. 1 Tim. 6, 16. Phil. 2, 15. 16. ut in opposito צלמורה *tenebrae et mors*. Vivificatio tamen prior est illuminatione. — *τῶν ἀνθρώπων, hominum*) omnium, in statu integritatis, a quo non est sejungenda consideratio de Logo. *Homines*, nusquam dicitur pro *Adam et uxor ejus*. ita denotat genus humanum. Venit hic Evangelista a toto ad partem, ab iis, quae facta sunt, aut quae vivebant, ad rationalia. Singulorum respectu convenientem ὁ λόγος *Sermo* significationem habet.

v. 5. *καὶ, et*) Ex hoc versu valde illustratur doctrina de malo ejusque ortu. — *ἐν τῇ σκοτίᾳ, in tenebris*) *Tenebrae* hae non dicuntur factae. sunt enim privatio, quam contraxere homines. [Ille nimirum generis humani status hoc vocabulo exprimitur, qui ab Adami transgressionem ad apparitionem usque verae Lucis obti-

nuit. V. g.] In tenebris gloria Lucis magis conspicitur. — φαίνει, *lucet*) Vim habet tempus praesens, ut in φωτίζει, v. 9. Semper φαίνει, *lucet*. Lux semper praesto fuit, etiam in V. T. ut mederetur tenebris atque peccato. Idem verbum, φαίνε, *lucet*, de N. T. 1 Joh. 2, 8. — καὶ — ὁ, *et — non*) Simile et non, v. 10. 11. — ἡ σκοτία, *tenebrae*) i. e. homines tenebris capti. — αὐτὸ ὁ κατέλαβεν, *eam haud assecutae sunt*) Nimis longe videlicet ab Luce abhorrebant, nimis profunde tenebris immersi erant homines. Quum λόγον ἄσαρκον, *Sermonem sine carne* non assecuti sunt, factus est Caro. v. 14.

v. 6. ἐγένετο) non, ἦν. non, *erat*, dicit Evangelista de Johanne, sed *fiebat*. Quaeritur, quousque extendatur exordium hujus libri. Resp. Nullum est exordium: ipsa tractatio cum initio libri incipit. nam versu 6. evangelista jam describit Johannis officium, testandi de Luce: et versibus quinque primis commemorat, quae antea semper fuerit *Lucis* hujus natura ac ratio. Igitur *hactenus* summa exposita est eorum, quae plane praecedebant Johannem, neque ullo modo ad actionem Jesu Johanne proxime citiorem trahi possunt, uti trahit Artemonius p. 412. et *nunc* panditur ab evangelista descriptio novorum uberior. Utraque est ordinatissima. — ἄνθρωπος, *homo*) Deus cum hominibus agit per similes, homines: quo facilius capiant et accipiant. — ἀπεσταλμένος παρὰ θεῦ, *missus a Deo*) Definitio prophetae. coll. Matth. 11, 9. 10. Participium immediate hīc cohaeret nomini *homo*; mediate, verbo *fiebat*. — παρὰ θεῦ) *a Deo*. v. 33. — ἰωάννης, *Johannes*) Id est, interpret *gratiae divinae*. Magnitudo Johannis, de quo statim mentio fit post superiora. Major per Johannem illata in mundum est cognitio, quam omnibus ante seculis fuerat.

v. 7. εἰς μαρτυρίαν, *in testimonium*) Hoc tangit evangelista iterum v. 15., iterumque v. 19. sed plenissimo tenerrimoque affectu testimonio huic prodromi apostolicum intexit testimonium, per digressiones nobilissimas, quibus rationes officii baptistae exponit, et brevibus ejus sententiis explicationem partim praemittit, partim subjicit, complementumque testimonii ejus declarat. [*ad ipsos Domini sermones, hoc ipso libro deinceps describendos, succincte quasi prae-ludens*. Harm. p. 153.] Quod Matthaeus, Marcus et Lucas *evangelium*, id Johannes *testimonium* plerumque appellat. illud vocabulum dicit respectum antegressae promissionis: hoc, certissimam scientiam nunciantis. illud de Christo exhibito, hoc de Gloria Jesu Christi, Filii DEI, ex mortuis resuscitati, dicitur. quare in Actis et Epistolis Apostolorum utrumque saepe adhibetur. *Testimonium* est rei, testibus compertae, sub oculos, audientium certe, non cadentis, et tamen necessariae: quare ei respondet *fides*. Sequitur mox declaratio, *ut testaretur de luce*: et τὸ *ut testaretur* tractatur continuo; τὸ *de luce* tractatur v. 9. — ἵνα μαρτυρήσῃ, *ut testaretur*) Summa testimonii erat: *qui post me venit* etc. v. 15. — περὶ τῆ φωτὸς, *de luce*) *Lucis* appellatione complectitur Johannes, quae v. 1 — 5. scripsit. — ἵνα, *ut*) Testimonio egent, qui erant in tenebris. — πάντες, *omnes*) ad quos venerat. — δι' αὐτῶν, *per eum*) per Johannem, non εἰς αὐτόν, non *in* Johannem, sed *in* Christum v. 12. Vis testimonii Johannei porrexit se etiam in notitiam gentium. Act. 10, 37. *Διὰ, per*, sublimiore notione, dicitur de Christo, 1 Petr. 1, 21.

v. 8. *ἐκεῖνος, ille*) Johannem suspicati erant nonnulli esse Lucem. *ἐκεῖνος ille* remote indigitat.

v. 9. *ἦν, erat*) *Lux* autem ipsa erat lux illa vera, quae illuminat. Effectus ostendit Subjectum, cui nomen Lucis competit. — *τὸ ἀληθινόν, vera*) Sequitur mox declaratio, quae illuminat etc. Antitheton ad Johannem, lychnum, testem. Conf. de Veritate, v. 14. 17. — *ὁ φωτίζει, quae illuminat*) Probatur ab effectu, hanc esse veram lucem. *illuminat*, praesens, respectu temporis, quo venit, in opposito ad pristinum. v. 5. — *πάντα, omnem*) omnem, et totum, quatenus homo se non subducit. quisquis illuminatur, ab hac luce illuminatur. Numerus singularis magnam hîc vim habet. conf. Col. 1, 28. Rom. 3, 4. Ne unus quidem excluditur. — *ἄνθρωπον, hominem*) qui per se in tenebris est. *omnem hominem*, augustius sonat, quam *omnes*. v. 7. Johannes erat homo. v. 6. *Lux*, qua lux, homini contradistinguitur. — *ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, veniens in mundum*) *ἐρχόμενον* veniens est nominativus, et pendet ab *ἦν erat*. Illustre antitheton: *siebat*, missus, v. 6. et, *erat, veniens*: ubi participium praesens, ut saepe, vim habet imperfecti. confer *ὦν*, cap. 9, 25. not. et passim. Apud Hebraeos frequens est periphrasis hominis, *הבא בָּרִכְלוּ* *veniens in mundum*: sed in N. T. et praecipue in hoc libro id de solo Christo dicitur, sublimi significato. *Erat* enim, ante etiam, quam *veniret*. Sic plane c. 3, 19, *Lux venit in mundum*: c. 12, 46., *Ego lux in mundum veni*. Mox hunc versum 9. excipit mentio mundi et *adventus* iterata. v. 10. 11. *Missus* etiam dicitur a Patre Filius, sed non eo modo, quo Johannes. *Venit* autem Filius, missus et datus, Matth. 21, 37. Joh. 3, 16. s. cap. 14, 27. Rom. 8, 3. 32. 1 Joh. 3, 8. 4, 9. s. Igitur non demum post missionem factus est Filius, sed plane ante nativitatem ex muliere. Gal. 4, 4.

v. 10. *ἐν τῷ κόσμῳ ἦν, in mundo erat*) Hoc addit evangelista, ne quis illud, *veniens in mundum*, ita accipiat, ac si Lux antea in mundo plane non fuisset. Ter dicitur hoc versu *mundus*: ter de genere humano, uti versu praec. sed non exclusis, primo certe loco, reliquis creaturis. — *δι' αὐτῆς ἐγένετο, per eum factus est*) *αὐτῆς*, masculinum, ut mox *αὐτόν*. Refertur autem ad sensum, tametsi *γῶς* neutrum est. Artemonius pag. 439. 450. seq. contendit, hîc innui dissolutionem rerum omnium, quae tum, cum Christus pateret, jam futura fuerit, nisi ea per sacrificium ipsius sublata fuisset, eoque confert locum Hebr. 9, 26. Atqui hoc loco *ἡ συντέλεια τῶν αἰώνων* non dicit finem mundi sub conditione differendum, sed categorice denotat extrema mundi tempora, pluribus temporibus a mundo condito elapsis opposita. Stante tali interpretatione, Israël quoque *factus* dici *per Moysen* posset, qui rupturam sustinuit. Eadem mente Artemonius p. 455. ordinem temporis in incisus hujus versus urget, sed sine causa. Gradatio inest potius, in qua mundum ad agnoscendam Lucem urget ratio illa, *in mundo erat*: sed magis haec, *et mundus per eum factus est* sive esse coepit. — *καὶ, et*) et tamen. — *ὁ κόσμος, mundus*) Mundi nomen in sacris literis *IMPIAM GENERIS HUMANI FUTILITATEM* indicat. Camer. not. in Joh. 17.

v. 11. *τὰ ἴδια, sua*) A mundo, toto, descendit oratio ad partem. Pridem *τὰ ἴδια, propria*, Messiae erant, quaecunque Israël

erant, terra, urbs, templum: οἱ ἴδιοι *proprii*, Israëlitae. Matth. 8, 12. Idem autem est adventus in mundum et in propria tempus, post adventum Johannis. v. 6. 7.

v. 12. ὅσοι, *quotquot*) etiam tales, qui antea non fuerant ἴδιοι, *proprii*. — ἔλαβον) Differt hoc verbum a καταλαμβάνειν, v. 5. et a παραλαμβάνειν, v. 11. καταλαμβάνω id, quod in proximo est: παραλαμβάνω, quod offertur; λαμβάνω, ultro. παραλαμβάνειν erat Judaeorum, quos spectabat *veritas*: λαμβάνειν etiam gentilium, quos spectat *gratia*. Versu 12 et 13. discrimina externa tolluntur efficacissime. Gal. 3, 26. seqq. — ἔδωκεν, *dedit*) Gloria Christi, Unigeniti. Divinae auctoritatis est, filios DEI facere; ut Lucis est, filios lucis. c. 12, 36. — ἐξουσίαν, *potestatem*) *Potestas* non praecedit tempore γενέσθαι τέκνων sive filiationem, quasi duae essent res distinctae: sed ipsa filiatio est haec potestas, sive dignitas. Magna res. Joh. 8, 36. — τέκνα θεῷ — τοῖς πιστεύουσιν, *filios DEI* — *his qui credunt*) Duo momenta proponuntur, quorum prius exponitur v. 13., alterum v. 14., ubi manifestatio Verbi in carne non tam, ut facta est, commemoratur, quam, ut credita est; id quod series rerum inde a v. 6. ostendit. — γενέσθαι, *feri*) *Jesus vero est Filius DEI*. — ὄνομα, *nomen*) *nomen* Unigeniti. huc enim refertur versus 14. Nexus infertur ex affini vocabulo τέκνα, *liberos*.

v. 13. οἱ, *qui*) Refertur ad τέκνα, *liberos*. Namque ut acceperunt et credentibus inter se respondent, causamque denotant: sic effectus denotatur in illo *liberos fieri*, idque hoc versu explicatur ulterius. — οὐκ ἐξ αἱμάτων, *non ex sanguinibus*) דְּמַיִם אַיְמָטָא *sanguines* saepe habet sermo Hebraeus, plurali numero, etiam ubi de uno agitur homine: sed ubi de *generatione* agitur, non appellat *sanguinem* vel *sanguines* parentum. Ad generosam vero prosapiam commendandam, *sanguinis* vocabulum apud veteres scriptores et in hodierno usu obvium est: et *sanguines* inde varietatem originum denotant, ex quibus variae praerogativae vel captantur in mundo vel etiam capiuntur. — οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκὸς, *neque ex voluntate carnis*) *Caro*, eaque una, est maritus et uxor: et conjugum רצון *voluntas* mutua *liberos* gignit, qui ex carne geniti caro sunt et filii carnis. Joh. 3, 6. Rom. 9, 8. Decenter *voluntatis* appellatio inter *amorem* sanctum, et inter foedam ὁρεξίν *libidinem* media incedit: neque leniore Johannes utitur vocabulo, quo indigna est caro per se; neque severiore, ne sanctis parentibus nati se excipiant. — οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρός, *neque ex voluntate viri*) *Voluntas viri*, voluntate carnis continetur: et tamen seorsum memoratur, tanquam pars potior et quodammodo culpator. Etenim *matrem* habebat Christus, sed *viri* ignaram. Luc. 4, 34.

Haec tria, *sanguines*, *voluntas carnis*, *voluntas viri*, filiis hominum ἐξουσίαν, *potestatem*, *dignitatem* afferunt, nobilem, sed naturalem et humanam. Enimvero his tribus nitebantur Judaei, vel de *majoribus* Abraham, Isaac, Israël, Juda, Benjamin, Levi, Aaron, David etc. vel de *parentibus* utrisque, sed magis de *genitoribus* gloriari soliti, et capropter se *Deo* non posse non placere putabant: sed haec eadem nil valere, declarat Johannes. — ἀλλ' ἐκ θεοῦ, *sed ex Deo*) Naturali hominum generationi opponitur generatio ex Deo. Et quanquam illa, ut haec, reapse unica est, tamen illa tripliciter expressa triplicem hujus quoque rationem infert. Docemur ergo,

filios Dei fieri, qui geniti sunt, non, ut filii hominum, quales ipsi quoque ex veteri ortu suo erant, humanitus, sed *ex Deo*: id est, 1) non ex sanguinibus, sed ex *coelesti* et supremo *Patre*, ex quo omnis familia beata et sancta nuncupatur: 2) non ex voluntate carnis, sed ex *amore* illo, cujus filius est ipse *primogenitus* omnis creaturae, Col. 1, 15. 15. et ex *voluntate* illa, quae nos creaturarum *primitias* peperit. Jac. 1, 18. Conjugata sunt אב *pater*: אבה *voluit, amavit*. 3) non ex voluntate viri, sed ex *Spiritu Sancto*. Simile antitheton, Luc. 1, 34. 35. Hi vero sunt filii Dei, et talium filiorum typus erat *Adam*, qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri genitus erat, et inde propria quadam ratione erat *Dei*, Luc. 3, 38. et Isaac, Gal. 4, 23. 29. sed sublimiore sensu Johannes filios Dei describit. — ἐγεννήθησαν, *nati sunt*) De regeneratione non est tantum modus loquendi huic evangelistae proprius; sed doctrina apud Prophetas et Apostolos eximie celebrata. Fideles sunt filii Dei ex *generatione* proprie sic dicta, vitam ex Ipso nacti, indolem ejus referentes, imagine ejus fulgentes; quanto magis ὁ μονογενης, *unigenitus*? Sunt, per hunc, ex *adoptione*. Omnibus modis Deus nos sibi asserit.

v. 14. *) σὰρξ, *caro*) Caro (praeterquam quod de nobis denotat naturam corruptam, a Spiritu Dei alienam, v. 13.) denotat corpus humanum, vel, ut hoc loco, hominem ipsum, a parte visibili denominatum. conf. 1 Tim. 3, 16. — ἐγένετο, *factum est*) Non erat, ut Artemonius contendit p. 332. 387. sq. 472. [Non dicitur hic: factus est alius homo, a Deo missus, cui nomen Jesus, coll. v. 6.; sed: Verbum caro factum est. Johannes priusquam ex Elisabeta nasceretur, nullus fuit: at Verbum prius fuit, quam Maria mater ejus — quam Abrahamus — quam mundus omnino fieret; et suo tempore Verbum factum est caro; i. e. humanam naturam assumpsit, ea tamen lege, ut non duo Messiae essent, sed unus: non duo Filii DEI, sed unus. V. g.] Nusquam in omni literarum genere periora ulla sub sole reperietur, ubi studiosius servetur differentia verborum εἶμι et γίνομαι, quam Joh. 1. Lege ex instituto totum contextum a v. 1. ad 30. et assenseris. Si tempora verborum magno delectu ab Johanne posita agnoscit Artemonius p. 464. cur non ipsa quoque verba? — καὶ ἐσκήνωσεν, *et habitavit*) Ab hoc loco ad finem versus sunt sententiae quatuor: quarum primam per χρισμὸν respicit quarta; secundam tertia; ordine valde appposito.

1) et habitavit in nobis:

2) et vidimus gloriam ejus,

3) gloriam ut unigeniti a Patre:

4) plenus gratiae et veritatis. — ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, *habitavit in nobis*) Σκηνή, *tabernaculum*: unde σκηνόω. habitavit, ut in tabernaculo, nobiscum; vere, nec diu, spectaculum sui praebens. Verba affinia: ἐσκήνωσεν et ἐθεασάμεθα, uti *scena* et *theatrum*. Incola, ὁ λόγος, *Sermo*: caro, tabernaculum et templum. Hebr. 9, 11. Joh. 2, 21. Eadem literae in שכירה et אאנה. — ἡμῖν, *nobis*) ho-

*) ὁ λόγος, *Verbum*] Repetit h. l. Johannes priorem denominationem, hoc sensu: Idem ille, qui antehac Verbum, qui Vita, qui Lux erat, idem Caro jam factus est. Quod prius fuerat, id esse non desiit: at factus est, quod non fuerat prius. V. g.

minibus, qui caro sumus. — *ἐθεασάμεθα, spectavimus*) nos apostoli, praesertim Petrus, Jacobus et *Johannes*. Luc. 9, 32. Apostoli de eo, quod viderant, solent plurali numero loqui: id quod ad majorem confirmationem pertinet. 1 Joh. 1, 1. 2 Petr. 1, 16. Singulari numero utitur Paulus, 1 Cor. 9, 1. et Johannes baptista, v. 32. — *τὴν δόξαν*) *Gloriam*, Deitatem. c. 2, 11. — *ὥς, ut*) Particula haec non comparat, sed declarat. Nam ipse *λόγος, Sermo*, est unigenitus. — *μονογενὴς, unigeniti*) Innuitur generationis divinae veritas et unitas. Spectatur inprimis baptismus Jesu Christi: v. 34. Matth. 3, 17. quanquam ipsam baptizati Jesu historiam a ceteris Evangelistis satis descriptam Johannes decore praetermittit. coll. Matth. 3, 14. — *παρὰ, a*) Constr. cum *μονογενὴς, Unigeniti*: unius a Patre non solum geniti, sed etiam missi. c. 6, 46. 7, 29. — *πλήρης, plenus*) non, *πεπληρωμένος, impletus*, quod tamen alio respectu de Jesu dicitur Luc. 2, 40. [*Construendum*: Verbum habitavit nobiscum plenum gratiae et veritatis. *Videlicet hoc ipsum indicandum hoc versu proprie fuit: nam τὸ caro factum est repetitur ex antecedentibus. V. g.*] — *χάριτος καὶ ἀληθείας, gratiae et veritatis*) Repetitur hoc totum, v. 17. *Gratia* sola nominatur v. 16. [*quā destituti Gloriam perferre non potuissimus. V. g.*] *Veritas* est *gratia* promisso vestita et exserta. Hebr. מְחַיֵּה הַמֵּת Ex. 34, 6. inde Ps. 25, 5. s. 10. 26, 3. 33, 4. 5. 36, 6. 85, 11. 89, 2. 3. 6. 9. 15. 25. 34. 50. 92, 3. 98, 3. 100, 5. 115, 1. 117, 2. add. Rom. 15, 8. 9. Col. 1, 5. 6. Haec gratia et veritas naturā ignota est filiis irae et mendacibus: obtingit autem nobis in Filio dilecto, in quo est Patris beneplacitum. Matth. 3, 17. Dicitur *gratia in veritate*, Col. 1, 6. 2 Joh. v. 3. *gratia vera*, 1 Petr. 5, 12.

v. 15. *μαρτυρεῖ, testatur*) Uberius dehinc describitur testimonium Johannis: et periocha a v. 15. ad 28. bimestris quidem est, sed tamen in *unum* utraque pars diem cadit. nam versu 19. non dicitur *postridie* aut simile quiddam: et sermo, quem postridie habuit Johannes v. 29. seq. magis ad priorem periochae partem refertur, quam ad posteriorem. Porro *uni* huic diei ita arcte annectuntur subsequentes dies, ut baptismus Domini, et commoratio in deserto, non interjici, aut subungi, sed praeponi debeat. Itaque Johannes testans de Eo clamansque, *Hic est, quem dixi*, vel ob oculos habebat Jesum ex deserto reversum, coll. v. 29. 36. vel certe praeclaros de eo sermones audierat. — *κέκραγε, clamavit*) Habet hoc vim praesentis, uti v. 19. *hoc est testimonium*: quia nectitur cum *μαρτυρεῖ, testatur*, atque hoc ipsum vicissim pro praeterito ponitur. Conferunt huc Aristidem, qui ait: *ἡ πόλις αὐτὴ συνομολογεῖ καὶ κέκραγε*. Clamat Johannes cum fiducia et gaudio, uti magnum praeconem decet, v. 23. ut omnes audirent et crederent. v. 7. — *λέγων, dicens*) post baptismum Jesu. — *εἶπός, Hic*) Jesus. Indefinite Johannes dixerat, ante baptismum Domini, de Christo post Johannem veniente, et ipse Jesum facie non noverat: sed in baptismo eum cognovit primo, et mox testatus est, *hunc*, Jesum, esse Christum, Filium Dei. — *εἶπον, dixi*) ante baptismum Jesu. Matthaeus, Marcus et Lucas describunt, quae Johannes baptista dixit ante baptismum Jesu: sed Johannes evangelista memorat, quae Johannes baptista dixit post baptismum Jesu, sic tamen, ut simul se referat etiam ad prius dicta. Versu 15. dicitur *ὃν εἶπον, quem dixi*, non *περὶ οὗ εἶπον, de quo dixi*: quare non opus est, *totum* sermonem subsequentem spectari

ut ab Johanne, ante baptismum Domini, prolatum. Sufficit, quod dixerit, *post sese venire* Aliquem multo *ισχυρότερον, validiorem*. Cetera verba *ἐμπροσθεν κτλ.* attexit evangelista, ut ab Johanne Baptista post baptismum illum promulgata. Sermo concisus, ut saepe, hoc sensu: Dixi, *esse qui post me veniat*. Et Hic ipse est, qui post me venit. Hic ipse, inquit, est, qui prior me factus est. (Similis locutio Deut. 33, 18., ubi pariter sub lemmate, *et ad Sebulonem dixit*, id quoque narratur, quod ad Jissacarem dixit) Sed versu 30 est *περὶ οὗ, de quo*: et ibidem *τὸ εἶπον, dixi*, jam notat ea, quae Johannes baptista dixit ipso baptismi tempore, et deinceps, et antea. — *γέγονεν, factus est*) Hoc non dicitur de divina natura, sed de officio Christi: diciturque iterum, v. 27., et tertio, v. 30. ubi *ἀνὴρ, vir*, appellatur. Hoc sensu: *qui mihi erat a tergo, nunc est, ante faciem meam, meque antevertit et post se reliquit*. Priora partes nactus est Jesus in baptismo: [ubi ab ipso DEO DEI Filius proclamatus est prius, quam ullum haberet discipulum. V. g.] v. 34. c. 3, 30. conf. Phil. 3, 14. ubi *ὀπίσω* et *ἐμπροσθεν* sunt opposita. neque *ἐμπροσθεν* unquam valet prius, de tempore; quo pacto nil aliud in hoc commate, atque in sequente innueretur: sed ante, de loco, et hic, de gradu. *Γίνεσθαι καὶ εἶναι, fieri et esse*, cum adverbio, saepe significationem adverbii nominalem facit. c. 6, 25. Act. 13, 5. Eph. 2, 13. 2 Thess. 2, 7. 2 Tim. 1, 17. Rom. 7, 3. 16, 7. Sic 2 Sam. 11, 23. *ἐγενήθημεν ἐπ' αὐτοῦς. ἔξω ποιῆσαι* Act. 5, 34. Plura exempla collegit E. Schmid. ad Marc. 4, 10. — *ὅτι, quia*) Sententia est haec: *Qui post me veniebat, me antevertit et a tergo reliquit, quia longe prior me erat*. Excellentia personae infinita est fundamentum praecedentiae, ut sic dicam, in officio. — *πρωτός μου*) prior me. [quin Abrahamo prior, immo et mundo. V. g.] Paralelum est illud: *non sum dignus solvere corrigiam calceamenti ejus*, v. 27.

v. 16. *καὶ, et*) Confirmat evangelista, huic Johannis baptistae praedictioni respondisse eventum, prioresque partes cessisse Christo. nam Evangelistae est hic sermo: nec Baptista v. 17. Jesum aperte appellaret Christum. at plenitudo, v. 16. refertur ad plenum. v. 14. [Itaque v. 16. eorum continuatio habetur, quae coepta sunt v. 14. V. g.] — *ἡμεῖς πάντες, nos omnes*) Non omnes viderunt, v. 14. omnes acceperunt. Apostoli et ceteri sumentes, Judaei et gentes. — *ἐλάβομεν, καὶ, accepimus, etiam*) Accusativus subauditur, omne quod ex ejus plenitudine accipiendum erat, et (speciatim) gratiam pro gratia. — *χάριν ἀντὶ χάριτος, gratiam pro gratia*) Proximam quamque gratiam satis quidem magnam, gratia subsequens cumulo et plenitudine sua quasi obruit. Exemplum vide v. 51. Simillimum ἀντὶ illud Aeschyli in Agam. *ὕνειδος ἥκει τὸ δ' ἀντ' ὀνειδος* et Chrysostomi lib. VI. de Sacerdotio, cap. 13. ubi Basilium suum ita loquentem facit: *σὺ δέ με ἐκπέμπεις, ἐτέραν ἀντ' ἐτέρας φρονιτίζα ἐνθεῖς. tu me dimittis, alia pro alia imposita sollicitudine*. ubi prior cura, eaque minor, non exemta, sed nova eaque tanta injecta erat, quae priorem illam obscuraret, neque ad eam accessisse, sed ei successisse videretur. evolve locum ipsum, si placet, et quae ad eum collegimus p. 516. Hebraei dicunt על ut שבר על שבר Jer. 4, 20. Conf. ib. c. 45, 3. Ez. 7, 26. Ps. 69, 28.

v. 17. *ὁ νόμος, lex*) iram parans, et umbram habens; moralis

et ceremonialis. — ἐδόθη, *data est*) Nullus philosophus tam accurate verba ponit, differentiamque eorum observat, quam Johannes, in hoc praesertim capite: postea dicit ἐγένετο. Mosis non sua est lex: Christi sua est gratia et veritas. — ἡ χάρις, *gratia*) Eleganter omittitur conjunctio. nam et adversativa et copulativa locum habebat. Sic quoque v. 18. Gratiae et veritati cedit lex. c. 4, 23. De gratia, explicatum modo, versu 16.: de veritate mox, v. 18. [*Conf. 2 Joh. v. 3.*] — ἰησοῦ, *Jesu*) Johannes, facta semel mentione incarnationis, v. 14., deinceps nunquam hoc significato ponit nomen λόγος, *Verbum*, toto hoc libro. *conf. 1 Joh. 1, 1. 3.* ubi item a nomine λόγος incipit; in progressu *Jesum Christum* appellat. — ἐγένετο, *facta est*) Antea mundus nec scierat nec habuerat gratiam.

v. 18. θεόν, *Deum*) quem, ut Amorem, ostendit gratia et veritas. — οὐδεὶς, *nemo*) ne Moses quidem, nedum seniores Mosis tempore, aut Jacob, aut Jesajas, aut Ezechiel. ne angeli quidem, ita viderunt, ut Filius. vid. Not. ad Rom. 16, 25. s. — ἑώρακε, *vidit*) Nemo vidit; nemo exposuit: Filius vidit, Filius exposuit. c. 3, 32. — ὁ ὢν, *qui erat*) *Conf. v. 1.* ac potius Joh. 6, 62. 1 Joh. 1, 2. Sic ὢν, pro *eram*, c. 9, 25. sic. Hebr. יררָק *qui suxit*, Cant. 8, 1. — εἰς τὸν κόλπον, *in sinu*) cap. 6, 46. Prov. 8, 30. Zach. 13, 7. Sinus hic est divinus, paternus, foecundus, blandus, arcanus, spiritualis. In lumbis esse dicuntur, qui nascentur homines: in sinu sunt, qui nati sunt. In sinu Patris erat Filius: quia nunquam non — natus. Significatur summa unitas et notitia intima, ex aspectu proximo. — ἐκεῖνος, *Ille*) Epitheton excellentiae et distantiae. — ἐξηγήσατο, *explicavit*) et verbis suis et conspectu sui.

v. 19. οἱ Ἰουδαῖοι, *Judaei*) Matthaeus, Marcus et Lucas *Judaeorum* appellationem raro ponunt, Johannes saepissime. videlicet illi primos lectores Judaeos sibi proposuere; Johannes fideles ex gentibus. — ἐξ ἱεροσολύμων, *ex Hierosolymis*) sede illa religionis. — ἱερεῖς καὶ λευῖταις, *sacerdotes et levitas*) Testimonio Johannis ad populum intextitur testimonium ad antistites. Haec legatio XL saltem diebus post baptismum Jesu facta indicat, Johannis praeconium non longo intervallo ante baptismum Jesu coepisse. Alias legatio citius facta esset. — ἐρωτήσωσιν, *interrogarent*) nomine publico. c. 5, 33. — σὺ τίς εἶ; *tu quis es?*) cum baptismo tuo. v. 25.

v. 20. ὡμολόγησε, *confessus est*) veritatem. *conf. v. 8. c. 5, 33.* — οὐκ ἠρνήσατο, *non negavit*) Dum se negavit, Christum non negavit. [*Ps. 118, 15. 16.*] — ἐγώ, *ego*) Limitato sermone ansam praebet cogitandi, Christum non longe abesse. — ὁ χριστός, *Christus*) Johannem esse Christum, suspicati erant.

v. 21. σὺ; *tu?*) Johannes dixerat, *Ego non sum Christus*. De subjecto quaerere perseverant: de praedicato melius quaerent, *Quis est Christus? ubi est?* Huc vero colloquium mox deducit Johannes. — οὐκ εἰμὶ, *non sum*) Erat Elias alter; non erat Thisbites ipse, de quo quaerebant. Omnia a se amolitur, ut Christum confiteatur, et ad Christum redigat quaerentes. — ὁ προφήτης, *Propheta*) ille, de quo Deut. 18, 15. 18. Articulus refertur ad promissionem de propheta omnia docturo, et ad populi expectationem. Eum tamen non modo diversum a Christo, sed etiam Elia minorem putabant, ut ex sermone gradatim descendente patet, h. l. et v. 25. quanquam populus deinceps *prophetam* eundem atque regem Messiam censuit c. 6,

14. 15. et rursus alium *prophetam*, alium *Christum*, c. 7, 40. 41. — εἰ σὺ, *es tu*) Omnes eos enumerant, de quorum adventu praedictum erat.

v. 22. ἀπόκρισιν δώμεν, *responsum demus*) Responsum postulat populus, et quam maxime antistites Judaei. — περὶ, *de*) Quisque se ipse nosse debet. [et, si quid praecipue molitur, instituti rationem in promptu habere. V. g.]

v. 23. ἐγὼ φωνῇ, *ego vox*) Sermo concisus: *Ego sum ille*, de quo dictum est: *Vox clamantis*. Johannes erat etiam ipse clamans. — εὐθύνατε) ἐτοιμάσατε — εὐθείας ποιεῖτε. Luc. 3, 4. not. — ἡσαΐας ὁ προφήτης, *Esajas propheta*) Olim, inquit, erant *prophetae*: nunc propius est regnum Dei.

v. 24. ἐκ τῶν φαρισαίων, *ex pharisaeis*) qui magni facerent baptismum judaicum; et baptismum Johannis agnoscerent rem esse magni momenti, nonnisi ab homine divinitus misso administrandam. Solet evangelista quasdam quasi parentheses, de causis, de loco, de occasionibus, de finibus, de effectibus, de impedimentis, rerum, actionum et sermonum, et similes epierises ponere, ex quibus liquidius intelligantur ea, quae sub manu sunt. v. 28. 45. 3, 24. 4, 8. 6, 4. 7, 5. 39. 8, 20. 27. 9, 14. 22. 10, 22. 23. 11, 15. 30. 12, 53.

v. 26. μέσος *) ὑμῶν, *medius inter vos*) praesertim baptismi tempore. — ἐξηκέν) *statuit sese*. — οὐκ οἶδατε, *nescitis*) Alloquitur Hierosolymitanos, qui baptismati Jesu non interfuerant: et acuit eodem, ut illum cognoscere studeant.

v. 27. αὐτός) *Ipsē*.

v. 28. ἐν βηθαβαρά, *in Bethabara*) Ergo longa via venerant. v. 19. — πέραν) *trans*, respectu Jerusalem. — ὅπου, *ubi*) ubi solebat baptizare.

v. 29. ἐρχόμενον πρὸς αὐτόν, *venientem ad se*) post baptismum, ut vidimus. [et quidem non ipso baptismi die, quo in desertum illico deductus est Jesus. Hoc videlicet loco publice Jesus versari coepit, v. 35. 44., post reditum ex deserto victoriae plenum. Venit Jesus ad Johannem eo modo, ut cominus indigitare Eum Johannes posset: neque tamen colloquium Jesus cum eo instituit. V. g.] — ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ, *Agnus Dei*) Agnum appellat, innocentem, mactandum: qui obedientiam activam et passivam praestat. 1 Petr. 1, 19. ὁ, articulus, respicit prophetiam de eo sub hoc schemate factam, Jes. 53, 7. etiam sub typo agni paschalis. Atque ipsum pascha tum prope erat: c. 2, 13. Divinitus instructus Johannes appellat *Agnum Dei*: quanquam primo illo tempore appellationis hujus exacta intelligentia, si non ipsum Johannem, certe auditores ejus fugeret. [Asserta prius cognitione de personae Jesu Christi sublimitate, de Verbo scil. quod Caro factum sit; officium deinceps et beneficium Ejus principale describit Johannes. Pari modo seipsum Jesus Christus Filium DEI discipulis primum agnoscendum praeiuit: tum de passione sua etc. instruxit. V. g.] — τὸ θεῖον, *Dei*) Agnus Dei, quem Deus dedit et probat; et de quo Ipse ita testatur: hic solus est Agnus, haec sola victima mihi grata. Hebr. 10, 5. ss. Sic Ps. 51, 19. *sacrificia Dei*, quae Deus agnoscit. Luc. 2, 26. *Chri-*

*) δέ, *vero*) Antithesis desumenda est ex Ejus praestantia, qui Johannem insecutus est: Iste nimirum Spiritu sancto baptizat, v. 33. V. g.

stus Domini. — ὁ αἶψων Chrysost. *Dicit Johannes ἀμὸν ΚΑΙ ΟΤΙ αἶψει κτλ.* Vulg. *Ecce Agnus Dei, ECCE qui tollit etc.* Uterque illud ὁ ἀμὸς, ὁ αἶψων, non per constructionem substantivi et adjectivi, sed per appositionem accepit. *Agnus Dei*, h. e. *Is qui tollit etc.* Atque hoc alterum vel Baptista vel Evangelista adjecit: uti c. 4, 25. *Agnus Dei* primum a mundo in se recepit, deinde a se ipso devolvit peccati sarcinam. [*Idem plane verbum* 1 Joh. 3, 5. V. g.] — τὴν ἁμαρτίαν, *peccatum*) Singularis numerus, cum articulo, summa vi. una pestis, quae omnes corripuit. totum tulit, non ita partem unam tulit, ut alterum non ferret. Idem numerus singularis plurali interponitur Jes. 53, 6. 8. 12. *Peccatum et mundus* aequae late patent.

v. 30. ἀνὴρ, *vir*) magnus, sine pari. — πρῶτος, *prior*) v. 15. not.

v. 31. ἔκ ἡδύν) *non noram* facie, perinde ut vos, v. 26. tum, quum dixi: *Post me venit.* vid. Matth. 3, 14. not. Plane pertinet hoc ad probandum, Johannem divinitus fuisse instructum ad testandum de Christo Jesu. — ἵνα, *ut*) Finem non unicum, sed tamen primum exprimit, cur venerit aqua baptizans. Act. 19, 4. — βαπτίζων, *baptizans*) Nexus verborum Johannis baptistae, post parenthesin evangelistae mox notandam.

v. 32. ἔμαρτύρησεν, *testatus est*) ut de re sibi ac non populo visa. Quae sequuntur, [coll. v. 34.] erant testimonii: quae v. 29. s. [coll. v. 15. 27.] dicuntur, erant demonstrationis ex testimonio. Cohaerentibus baptistae verbis evangelista hanc quasi parenthesin interponit: ἔμαρτύρησεν — ὅτι testatus est Johannes dicens. — τεθέαμαι) *spectavi.* — ἐξ ὐρανῶ, *ex coelo*) Hoc constr. cum καταβαῖνον, *descendentem.* *Descensio*, extrema et infima certe sui parte, aequae determinata erat ad Jesum, atque *mansio.* — ἔμεινεν, *mansit*) cum bona mora.

v. 33. ἔκ ἡδύν) *non noram*, antequam vidi Spiritum descendentem. — ὁ πέμψας με, *qui misit me*) Deus.

v. 34. εἶώρακα) *vidi* Spiritum descendentem. — καὶ) *et* inde. — μεμαρτύρηκα) *testis sum factus.* — ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, *Filius Dei*) adeoque Messias. Spectatur illud, quod exstat Matth. 3, 17. [*Quemadmodum scil. Jesus in baptismo suo Filius DEI proclamatus fuit, et in tentatione Filius DEI se esse asseruit: sic hoc ipsum, quod sit Filius DEI, primis his versiculis prolixius explicatur. Opportunum etiam versiculi isti locum heic habent, ad designandam eam personam, de qua Johannes baptista per legationem divinitus ei commissam testatus est. Quae introitum Johannis baptistae antecedunt, v. g. natiuitas et baptismus Christi etc., ea dexterrime Evangelista reliquis intexuit.* Harm. p. 154.]

v. 35. ἡ ἐπαύριον, *postero die*) Magni dies: primus testimonii de Jesu, *Messia*, v. 15. s. secundus testimonii de Eodem, et simul de ejus Passione, v. 29. s. tertius, hic, trium discipulorum ineuntium: quartus, Philippi et Nathanaëlis adducti. v. 44. Add. c. 2, 1. 12. Singulare est hujus Evangelistae studium in temporibus notandis. — δύο, *duo*) testes futuri.

v. 36. περιπατοῦντι, *ambulantem*) Jam non ad Johannem veniebat: v. 29. neque enim saepius decebat. Semel id fecisse, sat demissum erat.

v. 37. ἠκολούθησαν, *secuti sunt*) ultro a tergo. Primae origines

ecclesiae christianae. Primo tempore lactea quadam dulcedine discipulos invitavit Jesus. [*Non reperias, certas Eum horas instituentis discipulis dicasse; sed omnis Ejus conversatio continuam instructionem atque exercitationem perpetuam obtulit, modo nuptiis, modo angustis in aqua obortis, modo necessitate oeconomica, modo aegroto aliquo, modo discipulorum aliquo lapsu ansam praebentibus. Continuo quasi trivium eos docuit, redarguit, flexit, tulit, monuit, tentavit, roboravit, confirmavit, veritatisque aliam partem post aliam eis aperuit, et falsorum conceptuum alio eos post alium liberavit, a primis inde temporibus hisce usque ad ascensionem suam.* Harm. p. 157.]

v. 39. *τί ζητεῖτε; quid quaeritis?*) Sciebat, se quaeri. Ait igitur, *quid quaeritis apud me?* non, *quem quaeritis?* Hac quaestione cor eorum tetigit. Ostendit, se scire, aliquid quaerere illos: et occasionem praebet rogandi, quod vellent. — *ῥαββί, Rabbi*) Mature hunc titulum Jesu tribuunt. v. 50. Et interpretatio addita ostendit, augusto significato discipulos ineuntes cum Illi tribuisse. — *πῦ μένεις*) quaerimus, *ubi maneat*, ubi *μονήν* habeas. Familiaritatem appetunt.

v. 40. *εἶδον, viderunt*) Messiae documenta videre illi potuere in ejus habitatione, quae erat simplex, tranquilla, munda, silens, frugalitas, sine egeno vasorum et librorum apparatu, (conf. 2 Reg. 4, 10.) denique Ipso, coque solo, digna. — *ἔμειναν, manserunt*) Constantia discipulos decet. — *ἡμέραν, diem*) O felix dies! — *ώρα, hora*) Festinavit Andreas, vel vesperi, nunciare fratri. [*Bihorio ista Solis occasum praecessere.* V. g.]

v. 42. *εὗρισκει, invenit*) Cum festissima illorum dierum novitate pulvere congruit verbum *invenit*, hic saepius positum. — *πρῶτος, primus*) Credibile est, utrumque eorum quaesivisse Simonem, diversis viis. — *τὸν ἀδελφόν, fratrem*) Hic deinde superior factus Andreas, quem credibile est natu fuisse majorem. v. 45. — *εὗρηκαμεν, invenimus*) v. 46. Magnum ac lactum *εὗρημα, inventum*, XL prope modum seculis a mundo expectatum. Ex Johanne didicerant, in proximo esse. — *ὅ, quod*) Id evangelista addit. v. 45.

v. 43. *ἐμβλέψας, intuitus*) Aspectus efficax. — *σίμων ὁ υἱὸς ἰωνᾶ, Simon filius Jona*) Haec nomina Salvatori nemo dixerat. itaque hac nomenclatura Petrum totum cepit. conf. v. 49. — *κηφᾶς, Cephas*) Hoc nomine Petrus etiam deinceps, Syriaco, in Syria praesertim versatus, appellatus est.

v. 44. *ἠθέλησεν ἐξελθεῖν, voluit exire*) et exiit. c. 2, 1. Collato illo capite 2. praesertim versu 11. patet, *exeundi* verbum insigne esse. *Exiit* ad agendum, ad rem gerendam.

v. 45. *βηθσαιῶτα, Bethsaida*) Hoc videtur eo dici, quod vicina esset patria Nathanaëlis. v. 46. c. 21, 2.

*) v. 46. *εὗρισκει, invenit*) Philippus vocatus, statim lucrifacit. — *τὸν ναθαναιήλ, Nathanaël*) Probabile est, hunc inter apostolos esse receptum, et illum ipsum fuisse, qui *Bartholomaeus* dicitur, secundo nomine ex patre Tolomaco, ut Simon ex Jona, Jacobus

*) *ἄνδρες καὶ πέτρος, Andreae et Petri*] Andreas frater natu major fuerit. Petri tantam dignationem aegre non tulit: attamen proxime ab eo abfuit. V. g.

et Johannes ex Zebedaeo: nam etiam Judas dictus est Lebbaeus vel Thaddaeus. Certe etiam Matth. 10, 3. Philippo jungitur, et Joh. 21, 2, Nathanaël in medio apostolorum ponitur, statim post Thomam: coll. Act. 1, 13. et videtur etiam sorti apostolicae fuisse committendus, Act. 1, 23. nisi jam fuisset in apostolis. Certe fuit amicus Domini aequae carus, sicut principi carus esse amicus potest, qui tamen non ad legationes adhibetur. — λέγει, dicit) voce magna, v. 49. et hilari. *) — εὗρήκαμεν, invenimus) ego, Andreas et Petrus.

v. 47. δύναται τι) *potestne aliquid?* Itaque multi illic erant improbi. Conf. de tota regione, cap. 7, 52. Modestior tamen et cautior est interrogatio, quam si categorice negaret Nathanaël. Christus virtutem suam non patriae in terra in acceptis retulit. De coelo venit. — ἀγαθόν, bonum) At quantum Bonum, Christus! c. 7, 12. — ἔρχε καὶ ἴδε, veni et vide) Optimum remedium contra opiniones praeconceptas. Quod Jesus pridie reposuerat discipulis: id jam Philippus aliis reponit. ἴδε, vide, i. e. videbis. Saepe imperativus post imperativum habet vim futuri. Gen. 17, 1. Amos 5, 4. Vid. Glass. Phil. Can. XLIII. de Verbo.

v. 48. περὶ αὐτοῦ) de illo, non statim ad illum. — ἀληθῶς, vere) Affirmatio, intimam notitiam ostendens. — ἰσραηλῆτης, Israëlita) dignus, qui videat angelos Dei ascendentes et descendentes, uti Jacob. v. 52. coll. Gen. 28, 12. Nomen Israël nulla creatura gerere posset, nisi divinitus datum; ita amplum est: ἄδολοι sinceri eo digni sunt. [Egregia nimirum virtus est sinceritas. V. g.] Habet hic sermo indicium 1) omniscientiae: 2) benignitatis. Praeceptum fuerat Nathanaël v. 47. Dominus se ei bonum praebet.

v. 49. πόθεν, unde) Non huic quaestioni respondet Jesus, sed ostendit, se vel plura de Nathanaële scire. — συκῆν, ficum) Symbolum pacis et securitatis evangelicae. — εἰδόν σε, vidi te) lumine divino. Admonetur Nathanaël de cogitationibus, quas tum habuerat vere Israëlitas et a dolo immunes.

v. 50. ἀπεκρίθη, respondit) Lautam sortem affert celeritas considerata credendi. tarditas reprehenditur Luc. 24, 25. — σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, tu es Filius Dei) c. 6, 69. Nunc ipse Nathanaël plus fatetur, quam a Philippo audierat: et retractat dubium de bonitate Jesu. — ὁ υἱὸς — ὁ βασιλεὺς, Filius — Rex) Confessio de persona et officio Christi. — σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τοῦ ἰσραὴλ, tu es rex Israël) adeoque etiam meus, quum me agnoscis genuinum Israëlitam.

v. 51. εἶδον, vidi) Iteratio confirmat. c. 4, 17. s. — πιστεύεις;) Alii sine interrogatione legunt, quam tamen postulat sermo sine particula εἶν aliave ejusmodi subsequens. μεῖζω τούτων ὄψει. Eadem figura Luc. 22, 52. Simul exprimitur admiratio Domini de prompta fide Nathanaëlis, uti Matth. 8, 10. de fide centurionis: et novo documento ostendit Dominus, notum sibi intime esse Nathanaëlem, et hujus fidem confirmat. — μεῖζω, majora) de quibus versu seq. et cap. 21, 25. [Habenti datur. Perpetuum est donorum operum atque testimoniorum divinorum incrementum. c. 5, 20. 35. (14, 12.) Utere primis: sin minus, ipse tibi cunctando dees. V. g.] — ὄψει, videbis) Hoc verbo continetur mansio Nathanaëlis cum Jesu.

v. 52. ἀμήν ἀμήν, amen amen) Matthaeus, Marcus et Lucas in

*) μωσῆς, Moses] Joh. 5, 39. 46. V. g.

sermonibus Jesu Christi semel solent ἀμὴν ponere, Johannes bis, de quo vid. Jac. Gaillium, tr. de Filio hom. qu. 11. 12. p. 234—239. Idque ceteri quidem faciunt iis in locis, quae non sunt parallela; sed tamen etiam in parallelis. Matth. 26, 21. 34. Joh. 13, 21. 38. unde Salvator aut semper semel, aut, quod magis arbitramur, semper bis videtur ἀμὴν esse praefatus. Matthaei, Marci et Lucae tempore nondum maturum fuit, id commemorare: Johanne scribente, maturum fuit. Sed quare bis? Locutus est Jesus nomine Patris et suo: add. not. ad 2 Cor. 1, 20. et Sermo ejus est Veritas, penes Dicentem et penes credentes: 1 Joh. 2, 8. in re et in verbis. Matth. 5, 37. sunt λόγοι ἀληθινοὶ καὶ πιστοί, fideles et veraces. coll. Ap. 19, 41. Est epizeuxis Hebraica, uti Psalm. 41, 14. 72, 19. 89, 53. ut מֵאֵד מֵאֵד valde valde. — ὑμῖν, vobis) tibi et ceteris. — ὄψεσθε, videbitis) Resp. ὄψει, videbis) v. 51. Unius magna fides et confessio etiam aliis conficit majora charismata. — τὸν ἐρανὸν ἀνεωγῶτα, coelum apertum) i. e. Videbitis maxima signa, quae ostendant, coelum esse apertum. Dominus de coelo descendit, et nunc in terra versatur; atque inde ministri coelestes multum habebunt, quod agant: nam Domino praesto erunt. ἀνεωγῶτα, apertum, praeteritum, proprie, coll. Matth. 3, 46. et cum continuatione in posterum, Joh. 3, 13. Act. 7, 56. Ap. 11, 12. — τοὺς ἀγγέλους τοῦ Θεοῦ, angelos Dei) quos eosdem ministros habet Filius DEI unigenitus. — ἀναβαίνοντας καὶ καταβαίνοντας, ascendentes et descendentes) Ascendentes priore loco ponitur: itaque angelorum commoratio erit in terra. Vidit tale quid Jacob, Gen. 28, 12. quanto magis Israëlitae sinceri in N. T. — τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, filium hominis) Vid. not. ad Matth. 16, 13.

C A P U T II.

v. 1. Τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ) tertio die, post promissum datum. c. 1, 52. Nunc ostenditur specimen. [Eum inter diem, quo Nathanaël crucifactus est, et inter nuptias Canae celebratas dies unus intercessit, quo discipuli aliquot, ut credere fas est, accessere prioribus. V. g. Neque angusta nimis erat haec temporis pars itineri ex Bethabara in Galilaeam (et Canam praesertim) perficiendo. Harm. p. 159.] — γάμος, nuptiae) Christus non tollit societatem humanam, sed sanctificat. Etiam aqua sitis restingui poterat: sed in nuptiis vinum Dominus donat; extra nuptias non fuisset casus necessitatis. Magna facilitas Domini: nuptiis interest primo tempore, dum discipulos allicit, per severiores inde vias progressurus ad crucem, in gloriam. — ἡ μήτηρ τοῦ Ἰησοῦ, mater Jesu) Mariae nomen Johannes nunquam appellat; sed ut ex ceteris evangelistis notum praesupponit. conf. not. ad cap. 6, 67. 7, 42. 21, 2. — ἐκεῖ, ibi) ut propinqua vel familiaris.

v. 2. οἱ μαθηταί, discipuli) Plures jam erant discipuli, quam ii existimasse videntur, qui Jesum et discipulos invitarant; eo celerius consumptum est vinum. sed Jesus uberrime pensat tot hydriis vini, quot circiter comites adduxerat. — αὐτοῦ, ejus) Colligi hinc potest invitantium pietas.

v. 3. ὑστερήσαντος, deficiente) Quot dierum illae nuptiae fuerint, quoto nuptiarum die Dominus venerit, vinumque defecerit, non constat. — οὐκ ἔχουσι) non habent neogami. Hoc dicit: Velim disce-

das, ut ceteri item discedant, antequam penuria patefiat. In hunc Mariae sensum responsio Jesu non modo non dura videtur, sed amoris est plenissima.

v. 4. *τί ἐμοὶ καὶ σοί; quid mihi et tibi?*) Aliae sunt tuae, inquit, cogitationes, aliae meae. Similiter exercentur discipuli, c. 6, 6. 13, 7. — *γύναι*) Non dicit, *Maria*: nec, *mater*: sed *femina*; quae appellatio medium tenebat, et Domino praecipue decora erat, c. 19, 26. fortasse etiam propria. Dominus Patrem super omnia spectabat: ne matrem quidem noverat secundum carnem. 2 Cor. 5, 16. conf. not. ad Joh. 20, 13. Inprimisque huic formulae, *quid mihi et tibi*, non congruebat *matris* appellatio. Graecum tamen *γύναι*, Synonymo carens, civilius sonat, quam *mulier*, *Weib*, quatenus ab altero *femina*, *Frau*, distinguitur: et *mulier* pro *matre* dicitur Jes. 45, 10. — *ἔγω ἤκει*) *nondum adest*. Idem verbum c. 4, 47. 8, 42. — *ώρα*, *hora*) faciendi, quod innuit, i. e. discedendi. Utique *juvandi* hora aderat.

v. 5. *λέγει, dicit*) Maria nondum viderat miraculum ab Jesu editum: v. 11. sed ex ipsius responso sapienter colligebat, id jam agi. — *ὃ τι ἂν λέγῃ ἐμῖν, ποιήσατε, quodcumque dixerit vobis, facite*) Sentit, illum facturum esse aliquid: totam igitur curationem, sibi incumbentem, ipsosque ministros, Illi delegat. Conf. Gen. 41, 55. *ὃ ἐὰν εἴπῃ ὑμῖν, ποιήσατε: quicquid vobis dixerit, facite*.

v. 6. *ὑδρίαί*) *hydriae*, latiores, quam altiores. nam *jacebant*: erantque capaces, longae, latae, profundae: ex quibus hauriretur. v. 8. — *κατὰ*) *ad*. — *τῶν Ἰουδαίων, Judaeorum*) qui frequentes habebant lotiones. Non inter Judaeos scripsit evangelista. v. 13. c. 5, 4. — *μετρητάς, metretas*) 2 Par. 4, 5. LXX, *χωρῶσα* (בְּחֹרֶס) *μετρητὴς τρισχιλῆς*. Hist. Bel. v. 2. *σεμιδάλεως ἀρτάβαι δώδεκα καὶ πρόβατα τεσσαράκοντα καὶ οἶνς μετρηταὶ ἑξ.* his saturabantur LXX sacerdotes, praeter mulieres et liberos. ib. v. 9. nec dubium, quin magnae reliquiae factae fuerint. Hac analogia XV metretae in Cana, plus CLXXV viris praeter mulieres et liberos, non sane pauciores, potandis sufficere poterant; quibus cibandis artabae 30 sive choenices 1530 et oves 400 opus forent. Notanter dico, *hac analogia*: et mox ad *τὸ plus CLXXV*, non ad *CLXXV*, refero illud, *quibus cibandis*: et inde ipsum *plus* valde amplificatur. Conf. 3 Esr. 8, 22. (20.) Matthaeus Hostus metretas XII docet esse (Francofordiae ad Oderam) nossellas 777³/₅: sed metretas 18, nossellas 1166²/₅ inde medium pro 15 metretis, erunt nossellae 972.

v. 8. *ἤνεγκαν, tulerunt*) i. e. *hauserunt et tulerunt*. Pulcrum obsequium.

v. 9. *ὁ ἀρχιτρίκλινος, architriclinus*) qui rem omnem in convivio gubernabat; peritus dijudicandi gustus. — *τὸ ὕδωρ*) Articulus nota subjecti. — *ὅκ ἤδει ἡδεῖσαν, non norat: norant*) *Ignorantia* architriclini comprobatur bonitatem vini; scientia ministrorum, veritatem miraculi. — *φωνεῖ*) *vocat*, non additur, *ad se*.

v. 10. *λέγει, dicit*) ita, ut audirent, qui aderant. v. praec. — *τὸν καλὸν, bonum*) Ergo sponsus posuerat vinum, architriclino iudice, sat bonum: sed melius dedit Jesus. — *ὅταν μεθύσθῳσι*) Simpliciter recensetur oratio architriclini, et consuetudo etiam Judaeorum: ebrietas non approbatur. — *τετήρηκας, servasti*) Loquitur, ut ignarus rei gestae. v. 9.

v. 11. *ταύτην*, hoc) Prima Christi miracula singulari copia proponuntur; quia his nixa fidei initia. [Et prima quidem miracula, h. l. et c. 5, 8. Matth. 8, 13. s. non manu fecit sed verbis; ut manifestum fieret, virtutem esse divinam. Naturalis quandoque hominibus vis inest, ut manibus eorum labes corporis etiam graviore cedant. Ast aliter se habuit virtus Jesu: qui quando deinceps in sanationibus miraculosis manus extendit aliosve ritus adhibuit; eorum id caussâ factum est, quibus contigit beneficium. Marc. 7, 33. ss. 8, 23. ss. Harm. pag. 159. ss.] — *ἀρχὴν*, initium) Unde jam existimari posset, secutura plura. — *καὶ ἐφανερώσῃ*, et manifestavit) atque ita coepit manifestare gloriam suam. Antea non fecerat miracula. [Doctrinam videlicet praemisit signis. Signorum hoc initium ubi fecit, doctrinae initium penes discipulos, hoc ipso miraculo confirmatos, nec non penes alios, per Johannem baptistam atque per ipsum Jesum, quantum satis erat, factum prius fuerat. Joh. 1. Harm. p. 160.] — *ἐπίστευσαν*) crediderunt amplius. [coll. c. 4, 51.] Etiam in nuptiis quaerendus fidei profectus. Dehinc parati erant discipuli ad amplectendum, quicquid facturus et dicturus esset Dominus. — *μαθηταί*, discipuli) Mater pridem crediderat. Luc. 1, 45.

v. 12. *κατέβη*) descendit a Cana. — *καὶ*, et) Sancta familia. Fratres ponuntur ante discipulos. Magna fratrum fuerat praerogativa, si usi essent. [Hi primo hic loco memorantur; nec jam additur Josephus. Non temere suspiceris, Josephum duodecimum inter atque trigesimum annum aetatis Jesu obdormivisse, et fratres non liberos Josephi germanos (Jesus enim ut filius, ita primogenitus plane filius Josephi habitus est), sed Mariae ex sorore nepotes fuisse. Harm. p. 160.] — *ὁ πολλὰς ἡμέρας*, non multos dies) Assuefecit eos peregrinationi: et instabat iter Hierosolymitanum. v. seq.] [Aperte hac phrasi (coll. Act. 1, 5. 15, 51.) mansio haec distinguitur ab habitatione Capernaïtica. Ista praecessit; haec secuta est Johannis traditionem. Harm. l. c.]

v. 13. *τὸ πάσχα*, Pascha) Circa Paschata inprimis foecundum fuit officium Christi.

v. 14. *βόας καὶ πρόβατα καὶ περιστεράς*, boves et oves et columbas) quorum usus erat in sacrificiis. — *καθήμενς*, sedentes) in ipsa negotiatione. [tanto magis fervente, quod Paschatos festum instabat. Harm. p. 161.]

v. 15. *φραγέλλον*, flagellum) Zelus admirabilis. — *ἐκ σχοινίων*) ex funibus pluribus. sic enim erant olim flagella. Nulla erat autem materia minus damni corporibus afferens, quam haec. Neque dicitur hominibus ictum infixisse: terrore rem perfecit.

v. 16. *τοῦ πατρός μου*, Patris mei) Admiranda auctoritas. [Templi omniumque festorum Dominum hac occasione Salvator se demonstravit: itaque non erat, cur mirarentur homines, si vel tum ad finem festi usque non permansit, vel deinceps festa non omnia frequentavit, vel sub initium festi adesse neglexit. Harm. p. 162.]

v. 17. *ἐμνήσθησαν*, recordati sunt) Conf. v. 22. cap. 12, 16. de tempore recordationis. it. cap. 14, 26. — *ὁ ἕως* — *καταφάγεται με*, Zelus — comedet me) Sic LXX, Ps. 69, 10. Revera hostes Jesum postea ob zelum domus paternae interfecerunt. — *οἶκος*, domus) v. 16.

v. 18. *τί σημεῖον*, quod signum) Atqui hoc ipsum erat σημεῖον signum, quod Jesus miraculose fecerat. [Quanto armatorum nu-

mero opus fore censes, si omnes emtores et venditores foro aliquo confestim depellendi essent? V. g.] Et eo mirabilius quidem factum istud fuit, quod Jesus, statim a baptismo, hospes Hierosolymitanis esse necdum desierat. Harm. p. 161.] Signa signis comprobari postulant. Pari perversitate usi sunt c. 6, 30. Matth. 21, 23. — ὅτι) quod, quum.

v. 19. λύσατε, solvite) Propter hoc ipsum factum, templi purgati, solverunt postea templum corporis. Matth. 21, 23. 46. 27, 40. 26, 61. Solvite, i. e. si solvetis; imo solvetis. Similis imperativus, Sir. 30, 9. 53, 26. Mulce filiohum etc. — τὸν ναόν, templum) Corpus Jesu, resuscitandum, est templum et habitaculum Deitatis. Ergo Jesus est Dominus templi Hierosolymitani, quod erat typus corporis Jesu. — τῆτον, hoc) Non dubium est, quin Jesus id, quod evangelista v. 21. addit, adhibito nutu gestu, Judaeis non observato, suppleverit. — *) ἐγερῶ, excitabo) Aptum verbum, de aede lapidea et de templo corporis. Recurrit versu 22. Hoc magnifice dicit: Templo corporis mei facere possum, quod volo: c. 10, 17. s. itaque etiam hoc templo ex lapidibus et lignis facto facere possum, quod volo. Postulantes differt: conf. c. 8, 28. neque tamen in praesenti nulla signa fecit. v. 23.

v. 20. ᾠκοδομήθη, aedificatum est) ab Herode M. et deinceps. Vide praeter ceteros Witsium in Misc. T. II. p. 311. — καὶ σὺ, et tu) Eo magis videntur sermonem Jesu ad literam accepisse, quia faber appellabatur. Marc. 6, 3. conf. Matth. 26, 61. 27, 63. Stupor saepe in malitia proficit.

v. 21. πρὸς τὴν ναὸν τὸ σώματος, de templo corporis) id est, de templo, quod erat corpus Jesu. Conferatur locutio c. 11, 13.

v. 22. ἠγέρθη, excitatus est) Resurrectio, non glorificatio, appellatur, quia per resurrectionem impletum est signum. Conf. ἐγερῶ, excitabo, v. 19. — ἐμνήσθησαν, recordati sunt) Fides et memoria mutuam opem praestant, h. l. et c. 12, 16. 16, 4. simul etiam laborant. Matth. 16, 8. 9. Ps. 106, 13. coll. v. 12. — τῇ γραφῇ καὶ τῷ λόγῳ, scripturae et sermoni) de templo excitato. Utrumque divinum.

v. 23. ἐν τῇ ἑορτῇ, in festo) populo congregato. c. 4, 45. — ἐπίστευσαν, crediderunt) ut illi, de quibus c. 8, 30. 12, 42. — τὰ σημεῖα, signa) Plura signa ab evangelistis commemorantur facta in Galilaea, quam in Judaea et Hierosolymis. v. 1. et cap. 4, 46. s. Nam in Galilaea fecit plurima, Matth. 11, 20. et quae Hierosolymis facta fuerant, tum erant per se notissima.

v. 24. αὐτός) Ipse. — ἔκ ἐπίστευεν ἑαυτὸν, non credebat semet ipsum) Non descendit in nimiam familiaritatem cum illis; (LXX Job. 29, 24. εἰ ἐγὼ πρὸς αὐτὸς, ἔκ ἐπίστευον.) non revelavit eis, quae revelare maturum non erat. [Reverā paschatos festo vel nondum vel vix transacto Urbem reliquit, eo quod homines isti ea jam se-

*) ἐν τρισὶν ἡμέραις, tribus diebus] Ab hoc ipso tempore, quo Judaeis in mentem primum venit solvere templum corporis Christi (Marc. 14, 58.) usque ad Ejus resurrectionem, qua templum Ipse excitavit, etiam eo sensu triduum habetur, si diem unum, et paschalem quidem, in hoc figurato sermone, pro uno anno sumas; connumeratis videlicet praedictionis et complementi annis (qui sunt Dion. 28. et 30). Harm. p. 162.

cum agitabant, quae c. 5, 16. 18. 7, 1. apertius eruperunt, neque tum jam tempus erat odium illud subeundi. Haec subsentiens procul dubio Nicodemus noctu Eum convenit. Harm. p. 163.] Antitheton, ἐπίστευσαν, crediderunt. v. 23. — αὐτὸν) Ipse, per se, norat omnes. — γινώσκειν, nosse) Saepe Johannes ita ponit verbum γινώσκειν, nosse, de Jesu cognoscente, omnia, sine hominis indicio. c. 4, 1. 5, 6. etc.

v. 25. ὅτι) quia. — τῷ ἀνθρώπῳ· τῷ ἀνθρώπῳ, homine, homine) Id de toto hominum genere dicitur: versu praecedente, de singulis, sub eo contentis. — αὐτὸς) Ipse, sine alio testimonio. — τι, quid) videlicet perfidia. omnis homo mendax. Euphemiam habet sermo Johannis. In homine est, quod humanum est: in homine novo est, quod divinum, christianum, spirituale est.

C A P U T III.

v. 1. *Ἦν δέ, erat autem) Undecim colloquia Jesu numerantur ab Johanne perscripta: ex his nunc incipit primum. — ἄνθρωπος, homo) ex iis, de quibus c. 2. in fine; sed nonnihil melior multis.

v. 2. νυκτός, nocte) Nunquam non recipit Christus ad se venientes. — οἶδαμεν, scimus) ego et mei similes, principes potius, quam pharisaei. c. 12, 42. Huic plurali respondet pluralis v. 7. Antecedens ponitur a Nicodemo. consequens: ideo tecum volui conferre. De coelestibus volebat audire et de sublimibus. v. 12. [at Jesus ad ima eum principia deducit. V. g.] — *) σημεῖα, signa) c. 2, 23.

v. 3. ἐὰν μή τις, nisi quis) Sermo indefinitus: quem Nicodemus tamen recte ad se applicat. conf. v. 7. vos. Sensus est hic: Tua, Nicodeme, opinio ista de Jesu non sufficit: plane credas, oportet, et instituto coelesti, etiam baptismi, te subjicias. conf. Marc. 16, 16. Haec necessaria Nicodemo doctrina erat. Ideo Jesus hinc exorsus est; ut Nicodemus quidem ansam dederat. — γεννηθῆ, genitus sit) Sub schemate primum id proponitur, sermone arduo, ad Nicodemum de ignorantia convincendum; quod deinde propriis verbis, ubi humiliatus est, ostenditur, v. 15. s. [coll. 1 Joh. 5, 1.] Idem hoc loco dicitur, quod Matth. 3. vocabulo μετανοίας respicientiae. hoc enim non occurrit in toto secundum Johannem evangelio. [Cave opus fidei nullo negotio perfici opineris: est enim generatio superna. Regenerationem vicissim cave difficiliorem justo aestimes: fide scilicet absolvitur. V. g.] — ἄνωθεν) Coll. v. 2. 7. 11. seqq. 31. ἄνωθεν significat superne, unde Filius hominis descendit. — οὐ δύναται, non potest) Non satis scierat ipse Nicodemus, quid (v. 2.) dixisset. — ἰδεῖν, videre) jam nunc, et post hanc vitam: videre, cum fructu. — τὴν βασιλείαν τῆς θεῆς, regnum Dei) [Hoc adspirabat Nicodemus; ignorans tamen, quanti fides in Jesum ea in re momenti esset. V. g.] Hoc videt, qui Christum videt. Unde nativitas, inde agnitio.

v. 4. πῶς) Hoc quomodo, et cur, saepe obstant fidei. v. 9. c. 6, 52. Nicodemus miratur. v. 7. Bene est, quod simpliciter interrogat. — γεννηθῆναι, gigni) Debebat Nicodemus etiam assumere τὸ ἄνω-

*) διδάσκαλος, magister] Verum id quidem est: sed nequaquam omne tulit punctum. v. 14. 16. V. g.

θεῖν, *superne*. id ille praeterit: ideo ait, δεύτερον, *secundo*. — γένων) *senex*, non modo *adultus*. Nicodemus itaque senex, sua causa interrogat: et venerat ad Jesum annos multo pauciores habentem. — μὴ δύναται; *num potest?*) Animosius objicit Nicodemus. [atque ita, ut non multum ab irrisione verba ejus abesse videantur. Hinc responsionem sequentem tum distinctiorem paullo, tum aliquanto etiam magis paradoxam atque severam Jesus format. V. g.]

v. 5. ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος, *ex aqua et spiritu*) Jesus sermonem magis arduum reddit, ad exercendum Nicodemum, simulque declarat differentiam nativitatis supernae et maternae; et nativitatem supernam definit communione cum Ipso et cum Spiritu: (nam de se et de Spiritu loquitur etiam versu 41.) conf. 1 Cor. 6, 44. Nemo potest Deo frui sine Filio et Spiritu ejus. Aqua denotat Baptismum Johannis in Christum Jesum, v. 22. 23. quem baptismum collegae Nicodemi, v. 4. omittentes, consilium Dei spreverant: Luc. 7, 30. cum tamen Judaei assueti essent baptismis. Hebr. 9, 40. Et videtur Nicodemus ipse parum magnifice de Johanne ejusque baptismo sensisse, qui nullum signum fecisset. coll. v. 2. Nec solum communio cum Christo, sed etiam cum Spiritu ejus est necessaria. Act. 2, 38. Et quia idem Spiritus Christum glorificat, ideo, aquae mentione mox omissa, solius Spiritus mentio fit, ex quo renascamur. neque dicit versu 6. quod natum est ex aqua, aqua est. Itaque necessitas regenerationis primario, baptismi secundario hic confirmatur. (conf. simile καὶ, et, c. 6, 40. videns et credens:) alias exigua spes foret de infantibus sine baptismo obdormientibus. Conf. de aqua et Spiritu, Tit. 3, 5. — εἰσελθεῖν, *intrare*) Resp. intrare, versu praec. Crescit severitas sermonis, coll. videre, v. 3. Non potest intrare, nedum videre. Intrare domum debet, qui internam ejus structuram vult perspicere. Quod non natum est, neque oculis neque pedibus utitur.

v. 6. σὰρξ) *caro* vera: sed et caro mera, spiritus expers, spiritui adversa, ex generatione vetusta. — τὸ γεγεννημένον, *quod natum est*) Hoc in neutro generalius sonat, et notat ipsa prima stamina vitae novae, coll. Luc. 4, 35. vel etiam universitatem regnitorum, coll. Joh. 6, 37. 39. Postea in masculino dicitur, ὁ γεγεννημένος, *qui natus est*, v. 8. quod maturam nativitatem significat. — πνεῦμα, *spiritus*) Quod genitum est ex spiritu, spiritus est: qui genitus est ex spiritu, spiritualis est.

v. 7. ὑμεῖς, *vos*) te et eos, quorum nomine locutus es. (v. 2.) vos, ait Jesus; non, nos.

v. 8. τὸ πνεῦμα) *Spiritus*, proprie. nam huic, non vento, (de quo tamen conf. Kohel. 11, 5.) voluntas et vox est: et ex hoc nascimur, et qui ex hoc nascitur, sic est, ut hic. Cum vento non immediate compararetur renatus, sed Spiritus ipse. — ὅπου) *ubi*, unde, et quo: supra carnem, terram et naturam. opposita: caro, spiritus; terra, coelum; natura, gratia. — πνεῖ) *spirat*; in verbo et sono evangelii. 1 Joh. 5, 6. — ἀκούεις, *audis*) jam nunc quoque, dum me audis, audis in terra, vocem spiritus. Conf. terrena, v. 12. — πόθεν, unde) *ex coelo*, *superne*. — πῶς, *quorsum*) in coelum. conf. celestia. v. 12. — ὅτως) *ita*, uti Spiritus ipse, quem audis, et tamen ignoras. Quod enim spiritus secundum se facit, id facit etiam in eo, qui natus est e spiritu. Spiritus animat hominem. Homo, in quo

spiritus spirat, e Spiritu respirat, et vocem spiritus propagat, voluntate per spiritum liberata.

v. 10. ὁ διδάσκαλος, magister) doctor plurimorum auditorum, veteranus, et ceteris, corruptissimis, aliquantum melior. c. 10, 8. not. Emphasin habet articulus. Nicodemus unus ex omnibus doctoribus Israëlitis erat, qui ad I. C. venerat, et cognitionem ejus docere posset Israëllem, et sane doctorem postea Israëlitis egit, *Justum* defendens et sententia sua, c. 7, 50. et facto, c. 19, 39. quibus duobus locis evangelista mentionem repetit hujus nocturnae colloctionis. — ταῦτα) haec, quae Israëllem divinum faciunt.

v. 11. ἀμήν ἀμήν λέγω σοι, amen amen dico tibi) Ter hoc dicitur Nicodemo. — οἶδαμεν, scimus) Non associat sibi Jesus Johannem aliumve hominem: c. 1, 18. 6, 46. Loquitur de se et de Spiritu. Conf. de Filio, v. 32. de Spiritu Sancto, v. 8. 34. c. 16, 13. [et c. 5, 30.] — λαλῶμεν id demum loquimur. — ὑ λαμβάνετε, non accipitis) [per fidem scilicet. V. g.] Plurale, uti v. 2. scimus.

v. 12. τὰ ἐπίγεια, terrena) Coelesti sensui Jesu Christi sunt ἐπίγεια terrena, quae in terris peragenda, nobis, humi repentibus, maxime videntur coelestia. Totus scripturae stilus est συγκαταβάσεως plenus. Regeneratio est ex coelo, non tamen in coelo: est illa quidem in margine coeli. — πῶς, quomodo) Causa, cur scriptura de multis rebus sileat. — τὰ ἐπεράνια) coelestia, interiores rationes regni Dei. v. 3. Sap. 9, 16. Coelestia non tam eloquitur versu 13. quam innuit. — πιστεύετε, credetis) Quo minus aliquid videtur rationi credibile, eo magis saepe coeleste est.

v. 13. καὶ) Et, proprie poni perspicies, si interrogationem in versu 12. aliquantisper cogitando in categoricum sermonem mutaveris. Versu praecedenti et praesenti notamur, ut alieni a coelo per nos. Sine fide, sermonibus meis et mihi, inquit Jesus, praestanda, non potestis coelestia intelligere aut assequi. Antecedens pro consequente. Simile καὶ, et, c. 12, 35. — ὅδεῖς) nemo in terra ortus. Angeli non excluduntur plane, c. 1, 52. Fideles non ascendunt, sed ab ascendente trahuntur post Ipsum, quem in baptismo induerunt. [Fidei necessitas irrefragabilis. V. g. — εἰς τὸν ὕραν, in coelum) Potissimum loquitur de coelo divinae majestatis. — εἰ μὴ, nisi) Hic, praeterito tempore verbi ἀναβέβηκεν, ascendit, in futurum mutato, subaudi ἀναβήσεται, ascendet. coll. c. 6, 62. Nusquam clarius ante passionem de ascensione sua locutus est Dominus, quam h. l. et in parallelo, c. 6, 62. ubi pariter ascensionem allegat, tanquam rem multo magis arduam creditu, quam ea erant, quae auditoribus incredibilia videbantur. Magnam omnino duo colloquia, cap. 3. et 6. inter se similitudinem habent; alterumque de ortu, alterum de alimento novae vitae agit, coelestia spirans omnia. Salvatori obicitur τὸ πῶς quomodo: ille insistit τῷ πόθεν, unde, et πῶς, quorsum. — ὁ ἐκ τοῦ ὕρανος καταβάς, qui descendit de coelo) Filius hominis, humana natura assumpta, cum antea ut Filius Dei fuisset in coelo, coepit in terra esse. Idcirco Is unus, inquit Jesus de se, in coelum per se ascendere potest et ascendet. Prov. 30, 4. — ὁ ὢν) qui erat in coelo, et, ante creationem coelorum, apud Deum. c. 1, 1. not. Ideo videlicet et descendit et ascendet. conf. plane ἦν, erat, cap. 6, 62.: sic, ὢν, qui erat, c. 1, 18. Frequens ὢν imperfecti temporis.

c. 9, 25. 19, 38. Luc. 24, 44. 2 Cor. 8, 9. Sic ἄν hoc loco interpretatur Raphelius in appendice annot. ex Herodoto, p. 682. nec solus.

v. 14. καὶ, et) Saepe Christus post mentionem glorificationis suae, mentionem passionis fecit. — μωσῆς, Moses) Est haec prima, quae a Domino facta legitur, Mosis mentio. — τὸν ὄφιν, serpentem) Ut serpens ille fuit serpens sine veneno, contra serpentes venenatos; sic Christus homo, homo sine peccato, contra serpentem antiquum. — ἐν τῇ ἐρήμῳ, in deserto) ubi nulla erat alia medicina. — ὑψωθῆναι, exaltari) in cruce, coelum versus. c. 12, 32. s. [Nondum distinctius maturo hoc tempore de crucis passione locutus est Jesus. v. 16. V. g.] — δεῖ, oportet) Ideo enim descendit de coelo.

v. 15. ἵνα, ut) Iisdem verbis describitur beneficium Filii, v. 15., et Patris, v. 16. [Gratia Filii celebratur et Patris amor. V. g.] Conf. cap. 6, 37. not. c. 10, 28. 29. — ὁ πεεύων, credens) Nunc pluriorem sermonem instituit Jesus. Fides in salvandis est, quod serpentis erecti aspectus in sanandis. — εἰς αὐτόν, in eum) ut exaltatum. Crux, scala coeli. — μὴ ἀπόληται, non pereat) ex veneno peccati. — ζωὴν αἰώνιον, vitam aeternam) ex regeneratione et fide. Est haec in sermonibus Salvatoris primo quoque tempore facta et hoc primum loco relata mentio vitae aeternae: quam ipse ut ex V. T. notissimam praesupponit. c. 5, 39. Vid. Dan. 12, 2. Luc. 10, 25.

v. 16. ἡγάπησεν, dilexit) Filius novit Patrem, et Patris amorem; et unus optime testatur. conf. v. 35. — τὸν κόσμον, mundum) homines sub coelo, etiam perituros: (coll. δὲ, autem, v. 19.) quibus alias iratus erat. v. 36. alias non credentibus, non credere, non esset culpa proprie perniciose. debebant credere, Filium Dei sua quoque ipsorum causa datum esse: ergo eorum causa datus est. conf. omnino c. 12, 47. Mich. Beckius: Glossam ego (ita me Deus amat, et Pater Domini nostri Jesu Christi, qui novit, me non mentiri,) ex obsessa femina Argentorati Anno 1681 in xenodochio audiivi, per quam Satanas latino idiomate ad dictum illud, quod pro universali dilectione Dei etiam ad miseram illam, cui Salome nomen erat, in mundo adhuc degentem extendenda Satanac objiciebam, iteratis vicibus, cum horrendo mugitu his respondit verbis, fideles sunt mundus. Disquis. hermen. p. 5. — ἔδωκεν) dedit, [in crucem, V. g.] vere serioque. Rom. 8, 32. Et Christus dedit se ipsum, Gal. 2, 20., vere serioque. — εἰς αὐτόν, in eum) ut a Deo datum amanter.

v. 17. ἵνα κρίνη, ut judicet) quamvis homines Deum insimulent hujus rei. judicare, est per judicium in perniciem commeritam abjicere.

v. 18. κέκριται, judicatus est) Hoc verbum ponitur κατ' ἄνθρωπον, ad hominem. Qui non credit, jam habet id, quod Filium Dei suspicatur mundo afferre.

v. 19. ἡ κρίσις, judicium) i. e. causa judicii. — τὸ φῶς, Lux) Post mentionem vitae, mentio lucis, uti cap. 1. Lux, Christus. v. ss. In v. 19. laudatur Lux hypostatica: postea v. 19. in antitheto ad tenebras, quarum nulla est hypostasis, et v. 20. 21. sermo agit de Luce in thesi indefinite, sed ita, ut in hypothesis, in Lucem hypostaticam praecipue conveniat. — ἡγάπησαν, amarunt) non rependerunt amorem amoris divino. v. 16. — μᾶλλον, magis) Comparatio non plane impropria. Amabilitas lucis eos percudit; sed obhaeserunt in amore

tenebrarum. conf. Joh. 5, 35. Similis comparatio, c. 12, 43. — *πονηρά*, *maligna*) Hoc quiddam deterius est, quam *φάυλα*, *prava*. v. 20.

v. 20. *πράσσω*) *ποιῶν*, v. 21. Malitia est irrequieta: est quiddam operosius, quam veritas. Hinc verbis diversis notantur, uti c. 5, 29. — *ἐλεγχθῆ*) *demonstrentur*, coarguantur talia esse, qualia sunt; invito eo, qui male agit. Oppositum: *φανερωθῆ*, *manifestentur*, v. 21. *ἐλέγχω* verbum huic loco aptum, ex *ἐλε* et *ἔγκω*. nam ὁ ἐλέγχος εἰς φῶς ἄγει τὰ πράγματα. — τὰ ἔργα αὐτοῦ) Scite primum dicitur, *opera sua*: de eo, qui fugit lucem. tum, v. 21. *αὐτοῦ τὰ ἔργα*, *sua opera*: de eo, qui *se* non pudefactum iri novit.

v. 21. ὁ *ποιῶν*, *qui facit*) *ποιεῖν* saepe dicitur de studio continentis. ut Latinis: *mercaturam facere* etc. — *φανερωθῆ*, *manifestentur*) Etiam Nicodemus deinceps egit *apertius*. — *ἔργα* — *εἰργασμένα*) Conjugata. — *ἐν θεῷ*, *in Deo*) in luce, virtute et amore ejus, a quo *veritas* omnis.

v. 22. εἰς τὴν *ἰουδαίαν γῆν*, *in Judaeam terram*) ex Judaeorum metropoli. [*Non tamen diu commoratus est ibi (conf. de verbo) διέτριβε* c. 11, 54. Act. 16, 12. 20, 6.), idque pharisaeorum *caussā*, qui minus etiam Jesu, quam Johanni, volebant. c. 4, 1. Harm. p. 165.] — *ἐβάπτιζεν*, *baptizabat*) c. 4, 1. 2. Non repellebat Johannes eos, qui ultro veniebant, baptizante Jesu: sed tamen eos jam minus invitabat.

v. 23. *αἰνὼν*, *Aeon*) ab ἦν *fons*. — τῷ) Articulus masculino genere indicium regionis. — *πολλά*, *multae*) Sic postulabat ritus immersionis.

v. 24. ἔτι, *nondum*) Hic evangelista praesupponit, quae ceteri de captivitate Johannis baptistae scripserant. — γὰρ, *enim*) Itaque baptizare desiit Johannes, ut in carcerem conjectus est; non prius.

v. 25. οὐν, *igitur*) Respicitur versus 22. coll. v. 26. *ζητήσις*) *quaestio*, modesta; non rixa. — ἐκ, *ex*) A discipulis Johannis movebatur quaestio. — μετὰ *ἰουδαίων*) *cum Judaeis*, illis, qui non jam Johannem, sed Jesum adibant; quum discipuli Johannis adversum eos contenderent, purificationem esse a Johanne petendam. — *καθαρισμῶ*, *purificatione*) a peccatis. Marc. 4, 4. coll. Eph. 5, 26. Verbum Judaeis usitatum. conf. Hebr. 9, 13. 14. 2 Macc. 4, 36. 2, 16. Nomina *baptisma*, *baptismus*, *baptista*, nusquam adhibet Johannes, v. 5., sed pro baptismo etiam levitico dicit *purificationem*. c. 2, 6.

v. 26. ἦλθον, *venerunt*) Discipuli Johannis non ita perpetuo cum illo fuere, ut apostoli cum Christo. — ὅς, *quā*) Non nominant Jesum: loquuntur ut de aliquo longe adhuc minus, quam par erat, noto.

v. 27. οὐ δύναται, *non potest*) Quomodo audeam ego, inquit, homines ad me adstringere? — ἄνθρωπος, *homo*) *ego*, inquit Johannes, *qui homo sum*. — λαμβάνειν) *sumere* sibi. — οὐδὲν, *nil*) *nedum* nomen Messiae *). — ἐκ τῷ οὐρανῷ, *ex coelo*) h. e. a Deo. Modestiam habet haec metonymia.

*) Documentis quamplurimis, Johannem Christum non esse, constitit. E. gr. I. Johannes praecursorem non habuit, sed ipse praecursorem, qualis Christum Dominum decebat, egit; quare et nativitate et introitu et discessu Christum praeivit. II. Signum Johannes nullum fecit: permulta, Christus. III. Johannes cum baptismo suo Jordani adstrictus fuit —: at, in Judaea, Galilaea et regionibus trans Jorda-

phora a contractibus. — ὁ θεός, *Deus*) cujus verbum est Messiae verbum. v. seq. c. 12, 44.

v. 34. ἀπέστειλεν) *misit*, a se. — οὐ γὰρ ἐκ μέτρος, *non enim ex mensura*) Una est datio Spiritus, Christo facta; sub qua nos continemur, quibuscunque mensura contingit. Eph. 4, 7. Joh. 4, 16. Ut nos possemus mensuram accipere, esse aliquem oportuit, qui caperet et prior acciperet sine mensura, ceteros eodem Spiritu baptizaturus. quin etiam nos olim sine mensura habebimus. 1 Cor. 13, 10. 12. Christoph. Cartwright: Prophetis ad mensuram datum fuisse Spiritum, notant Hebraei. *Etiam Spiritus Sanctus, inquit, qui manet super prophetas, non. manet nisi in mensura. Etiam verba legis, quae data erat superne, non data erant; nisi in mensura.* Mellif. Hebr. ad h. l. Porro, quia Christus Spiritum sine mensura accepit, verba Dei perfectissime eloquitur.

v. 35. πάντα, *omnia*) Vid. v. 29. 36. Christi est et Sponsa (v. 29.) et Vita (v. 36.) — ἐν τῇ χειρὶ, *in manu*) Qui ergo in manum Filii non venit, neque ex manu Filii accipit per fidem; non experitur gratiam Filii. Eadem locutio c. 13, 3. Deinde, *sub pedibus*, 1 Cor. 15, 27.

v. 36. ἔχει, *habet*) Praesens, futuro incluso. vid. ad c. 5, 24. — οὐκ ὤψεται, *non videbit*) Futurum, quo praesens involvitur. — ὀργή, *ira*) Nam non experitur amorem, quo Pater amat Filium, et in Filio non nisi credentes. — μένει) Alii μενεῖ. *) sed vid. vers. 18. ἤδη κέκριται, *jam judicatus est*: ira Dei manet super eum; non opus est, ut demum veniat.

C A P U T IV.

v. 1. "Εγνώ, *cognovit*) vel nemine nunciante. — **) ἤκουσαν, *audierunt*) Conf. c. 3, 25. s. — οἱ φαρισαῖοι, *pharisaei*) aegre id latuerunt. c. 1, 24. nam Pharisei volebant, sibi adjungi discipulos. Matth. 23, 15. — πλείονας, *plures*) Vid. iterum c. 3, 26.

v. 2. ἰησοῦς, *Jesus*) Sic Lat. ἰησοῦς αὐτός, *Graeci. αὐτός ὁ ἰησοῦς, Chrysost.* — οὐκ ἐβάπτιζεν, *non baptizabat*) Baptizare, actio ministerialis. Act. 10, 48. 1 Cor. 1, 17. Johannes, minister, sua manu baptizavit; discipuli ejus, ut videtur, neminem. at Christus baptizat Spiritu sancto ***) †).

v. 4. διέρχεται) In ipso transitu res magnas egit. — διὰ τῆς

*) Quae lectio, in margine Ed. maj. signo γ notata, apertius deinceps in Ed. 2. minus firmis adnumerata fuit, consentiente Obs. Gnom. et Vers. germ. E. B.

**) ὁ κύριος, Dominus] Qui factum sit, ut ab utriusque Editionis margine discedat h. l. Vers. germ., nomen Jesus appellativo Dominus praeferebat; mihi quidem haud primum est judicare. Facilius memoriae lapsus subesse suspicor, quam crisin mutatam. E. B.

***) ἀλλ' οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, sed discipuli ejus] Observare h. l. juvat, quae ratione Salvator sensim discipulos suos ad gerendas ministerii partes induxerit. Prima baptizandi provincia fuit (diaconorum quasi more) h. l.: tum regnum coelorum annunciare (Matth. 10, 7.): tandem plenam doctrinam de Jesu Christo DEI Filio, ejusque passione ac resurrectione usquequaque divulgare tenebantur. Harm. p. 170.

†) v. 3. ἀφῆκε, reliquit] Discipulos, infirmos adhuc, adversus scandalum, ex Pharisaeorum renitentia oriundum, muniturus. V. g.

σαμαρείας, per Samariam) Admirabilis oeconomia, primo praesertim illo tempore. Quod Jesus postea discipulis interdixit, Matth. 10, 5., ipse hoc loco vitavit. Samaritani ad Eum exierunt, v. 30., nec nisi rogatus, biduum eis tribuit. v. 40. Quin etiam colloquium cum Samaritide ita gubernavit, ut rogatus gratiam ei impertiret. v. 15. [*Simili methodo ad Ethnicos usus est* Matth. 15, 24. s. Marc. 7, 24. s. Harm. p. 171.]

v. 5. *συχαρ*) *Sichem* olim, deinceps una litera mutata, *Sichar*, שִׁכָּר (secundum Hilleri Onomasticon) *merces*, scil. expeditionis Jacobaeae. Gen. 48, 22. Eo nomine hanc regionem prae terra divinitus promissa Jacobus Josepho legare potuit. Ad hoc etymon alludere videtur versus 36., *μισθόν*, *mercedem*. Neque enim tale etymon contemnitur c. 9, 7. — *ἔδωκεν*, *dedit*) Habitarat ibi Jacob, v. 12., et Josepho ex singulari amore dederat praedium.

v. 6. *ἐκ τῆς ὁδοπορίας, ex itinere*) Longum iter pedibus fecerat. — *οὕτως*) *sic*, uti qualiscunque loci opportunitas ferebat, sine pompa, solus, ut qui non prae se ferret exspectationem Samaritidis, sed merae lassitudinis causa quietem vellet capere. Admiranda popularitas vitae Jesu et communitas; quam ipsam prisci Christiani imitati sunt. Vide *Macar*. Apophth. p. 247. 248, de simplicitate Macarii in consuetudine quotidiana cum aliis. Decebat etiam, ut illo tempore non apertius, sed quasi casu se offerret Christus exteris. Matth. 10, 5. 15, 23. s. *Οὕτως*, *sic*, declarandum ex verbo, cui adjicitur, uti c. 8, 59. Act. 27, 17. 2 Petr. 3, 4. Sir. 32, 1. *καὶ οὕτω καθίσουν* *sede sic in convivio*, ut nihil aliud agas. Ita h. l. *ita sedit, sicut sedit*. Chrysostomus explicat, *ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε*. *simpliciter ut fit*. — *ἐπὶ*) *super*: (muro aut pariete septus erat puteus.) vel certe, *prope*. uti Marc. 13, 29. *ἐπὶ θύραις*, *in foribus*. — *ὥσπερ ἕκτη*, *quasi sexta*) Meridies. Causa, cur Jesus esset lassus: cur mulier aquam, discipuli panem peterent.

v. 7. *) *ἐκ τῆς, ex*) Constr. cum *γυνή*, *mulier*. — *δός μοι πιεῖν*, *da mihi bibere*) Ab hac, quae indifferens videretur, compellatione, septima mox colloqui vicissitudine, praecise dum discipuli veniunt, Jesus rem mirabiliter perducit ad summum illud: *Ego sum Messias*, v. 26.: ad quod discendum tam longo tempore usi sunt apostoli [c. 16, 31.] Nempe arbor diutius crescit, quam arista. Sic quoque regum duobus effatis ad fidem perduxit. v. 48. 50.

v. 8. *γὰρ, enim*) Praesentibus discipulis, qui hausissent, Jesus non poposcisset a muliere. **) — *ἵνα*) *ut* cibos emerent. Postea ad docendum missi, docendi causa non intrarunt oppida Samaritana.

v. 9. *πῶς, quomodo*) Simplicitas aperta elucet ex primis sermonibus Samaritidis. — *Ἰουδαῖος, Judaeus*) Ex vestitu aut dialecto colligebat, Judaeum esse. — *ὃ γὰρ, non enim*) Parenthesis evangelistae, causam exprimens, cur novum id visum sit Samaritidi. Congruit

*) *ἔρχεται γυνή*; *venit mulier*] Vitae communis opportunitates externae Regni DEI progressibus subserviunt. V. g.

**) *μαθηταὶ αὐτοῦ, discipuli ejus*] Non jam tum temporis designati erant οἱ δώδεκα, quos tamen huic itineri credibile est interfuisse. Non duo tantum, sed omnes oppidum intrarunt, cujus rei novitate excitati homines mulieri deinceps eo facilius aures praebuisse videntur. V. g.

Rabbinicum illud: *Hominis Samaritani panem comedere, vinumque ejus bibere nefas est.* — συγχρῶνται, simul utuntur) Non negatur omne commercium Judaeorum cum Samaritis: (collato versu praec.) sed familiaritas.

v. 10. εἰ ἦδεις, si nosse) Ignorantia impedit; sed ignorantiae indicium ostendit clementiam Domini, et desiderium in corde mulieris accendit. — τὴν δωρεάν, donum) Donum est aqua viva. — τίς ἐσίν, qui sit) Loquitur in tertia persona, modeste. Hujus, qui dicit hoc, est dare aquam vivam. Deinde, quis sit aperit. v. 26. — σὺ ἂν ἤτησας — καὶ ἔδωκεν ἂν) tu peteres — et daret: vel potius, tu petisses et dedisset. i. e. non modo non mirareris me petentem, sed etiam tu a me ultro petisses. Pronomen σὺ tu hoc demum loco potius, quam cum verbo ἦδεις nosse adhibitum; emphaticam facit oppositionem ad illud αἰτεῖς petis. Cum particula ἂν imperfectum tempus Johannes solet ponere, ubi sententia id ipsum postulat. ἐπιστεύετε ἂν, ἡγαπήετε ἂν, ἔκ ἂν εἴχετε, ἐφίλει ἂν, ἡγωνίζοντο ἂν, c. 5, 46. 8, 42. 9, 41. 15, 19. 18, 36.: sed aoristus aequipollet plusquamperfecto, ἔκ ἂν ἐτεθνῆκει, ἔκ ἂν ἀπέθανε, c. 11, 24. 32.: quanquam in Ep. 1. cap. 2, 49. ipsum plusquamperfectum ponit, μεμενῆκεισαν ἂν. Ambigua ergo videri loca possint c. 14, 2. 28. et hīc c. 4, 10. εἶπον ἂν, dicerem, dixissem: ἐχάρητε ἂν, gauderetis, gavisi essetis: ἤτησας ἂν, ἔδωκεν ἂν, peteres, daret; petisses, dedisset. Veruntamen, quia scribere poterat, nec tamen scribit, ἔλεγον, ἐχαίρετε, ἦτε, ἔδιδου aoristum pro plusquamperfecto accipimus, quemadmodum etiam cap. 18, 30. exstat, ἔκ ἂν παραδώκαμεν, non tradidissemus: Gal. 4, 15. ἔδωκατε ἂν, dedissetis. At ergo Dominus: tu petisses a me, antequam ego dicerem ad te, Da mihi bibere. Et, da mihi bibere, dixerat, ut mulier e converso ab ipso aquam vivam petere disceret. — ἔδωκεν ἂν) Hoc ἂν pendet a priore particula ἂν in actum deducenda prius. — ἔδωκεν, aquam) Pari modo Jesus ex pane allegoriam sumit, c. 6, 27. s. et ex luce, cap. 8, 12. quae in natura sunt prima, maxime simplicia, necessaria, communia et salutaria. — ζῶν) quae est vivens, et inde vitam afferens. v. 14. c. 7, 38. Eminentiore sensu dicitur hīc aqua vivens, quam Lev. 14, 5. מֵי חַיִּים ὕδωρ ζῶν.

v. 11. κύριε, Domine) Antea non appellarat Dominum: nunc de Deo pie loquentem, etsi nondum cognitum, sic appellat. v. 15. 19. Sic c. 5, 7. Jesum homo, qui eum ignorabat, Dominum appellat. Sentiebant utcnque dignitatem ejus.

v. 12. μείζων, major) qui majora postules aut praestare possis. conf. c. 8, 53. — πατὴρ ἡμῶν Ἰακώβ, patre nostro Jacob) Sic sibi persuaserant Samaritani: falso. Matth. 10, 5. s. — Ἰακώβ, Jacob) qui fuit pastoritiae et aquariae rei peritissimus, et in re familiari felicissimus. — ἡμῖν, nobis) in Josepho. v. 5. Sic loquitur ex falsa illa hypothesi de Jacobo patre suo. — ἐπίε, bibit) Aqua potius usi patriarchae, quam vino. Hoc dicit mulier: Patriarcha ipse hac aqua contentus erat, nec meliorem aquam requirebat. — καὶ τὰ θρόμματα, et pecora) boves et oves. Biberunt utique etiam servi et ancillae, qui fere pecora pascunt. Fuerat igitur puteus abundans et longaevus.

v. 14. ἢ μὴ διψήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα, non sitiet in aeternum) Ergone is, qui aquam, quam dat Christus, semel bibit, a siti omni liber est? Sane aqua illa, quantum in se est, perennem habet virtutem; et ubi sitis recurrit, hominis, non aquae, defectus est: at aquae ele-

mentaris potio sitim subinde ad aliquot tantummodo horas sedare valet. — ἀλλὰ, *sed*) Conf. cap. 6, 27. — γενήσεται) Ex aqua fiet fons, ut e surculo arbor. Fons non sitit. — πηγή, *fons*) Antitheton γράαρ, *puteus*. v. 11. In fidelibus est vena: Pontifex Romanus non est vena illa, ex qua demum derivanda sit fides, sanctitas, beatitudo, rata functio in ecclesia. — ὕδατος ἀλλομένε, *aquae salientis*) Fidelium ubertas. ἄλλεσθαι, *salire*, de aqua, verbum amoenum. — εἰς, *in*) Omnia ex Deo, *in* Deum. — ζωὴν, *vitam*) Vita aeterna, (de qua conf. v. 36.) confluens talium fontium: imo oceanus. Eo perveniam!

v. 15. δός μοι, *da mihi*) Aquam mulier petit, ut Judaei panem, c. 6, 34. pro corpore sustentando. Jam eo res venit, ut mulier dicat, *da*; cui ante sic dictum erat, v. 7. — ἐνθάδε, *huc*) cum labore. Domi cupit habere illum fontem.

v. 16. λέγει, *dicit*) Nunc aditum facit, ad dandam mulieri roganti aquam, meliorem illā, quam rogarat. — ἄνδρα, *virum*) Mulier videtur putasse, se ideo vocare virum juberi, ut ipsam sublevaret in suscipienda domumque ferenda v. 15. aqua, v. 14. promissa. Jesus autem hoc sermone intimam recludit mulieris conscientiam, et poenitentiam praebet, confessionem elicit. v. 29. Nec prorsus ex abrupto id dicit: sed verba illa, *neque veniam huc*, v. 15. et haec, *veni huc*, v. 16. inter se respondent. In eo loco, quem mulier posthac vitare cogitat, datur ei aqua viva.

v. 17. καλῶς) *bene*: i. e. *vere*. Summa gravitas in sermone Domini cum summa comitate. Plana haec affirmatio prorsus convict Samaritidem.

v. 18. πέντε, *quinque*) Quinque conjugia totam fere mulieris vitam complectebantur: et eorum mentione mulieri plane totam ipsius vitam in memoriam revocavit. — ἄνδρας) *maritos* dicit, ut patet ex opposito subsequenti. Mortuine fuerint omnes, an aliis quoque modis aliquos eorum amiserit mulier, ipsius conscientia a Domino commota dictabat. — οὐκ ἔστι, *non est*) Matrimonium hoc sextum non erat legitimum, vel non consummatum, aut desertio aliudve impedimentum intercesserat, ex altera utraque parte. Viro nil dicitur renunciassse mulier versu 28.

v. 19. θεωρῶ, *conspicio*) ex scientia tua de rebus occultissimis.

v. 20. οἱ πατέρες ἡμῶν, *patres nostri*) Mulier scrupulum, quem de religione pridem videtur habuisse, hac occasione illico promittit, et a propheta erudiri cupit vehementer. Talibus animis occurrit Dominus. Non semper reprehendenda est desultoria interrogatio. *Patres* mulier dicit non modo majores citeriores, sed etiam patriarchas. Ac contra ipsos Judaeos Samaritae nitebantur antiquitate. Rursum, Judaei provocabant ad patres, c. 6, 31. — τοῦτο, *hoc*) Montem Garizim monstrabat mulier. — προσεκύνησαν, *adoraverunt*) Ad *adorationem* tota religio potest reduci.

v. 21. πίσεσόν μοι, *crede mihi*) Ad Judacos et discipulos saepe Christus dixit, *dico vobis*. v. 35. Uno hoc loco ad Samaritida, *crede mihi*. Illi magis erant obligati ad credendum, quam haec. Hanc proportionem sequuntur formulae. — ὥρα) *Hora* dicitur, non quod breve sit tempus id totum, sed quod prope sit initium c. 5, 25. 16, 2. — οὔτε, οὔτε, *neque, neque*) Non dicit: *et istic, et hic*; sed, *neque istic, neque hic*. Samaritae non sunt compulsi Hierosolyma, Act. 8, 14. et quid postea opus fuit *Cruciatis*? quid opus est *pere-*

grinationibus? Locorum hîc discrimen plane tollitur; cui intenti fuerant veteres. Num. 23, 27. vel 31. vid. 1 Tim. 2, 8. Si discrimen manet, ubivis potius quam Hierosolymis adorandum esse, haec verba innuunt. — προσκυνήσετε, adorabitis) vos Samaritani et Judaei. Decore loquitur in secunda persona, non in prima: estque προθεραπεία et quasi correctio sermonis, qui in prima persona pro mulieris captu subsequitur. — τῷ πατρὶ, Patrem) Familiarissime ad arcem fidei admittit mulierem. coll. Matth. 6, 9. Antitheton, πατέρες patres. v. 20. 12.

v. 22. ὃ οὐκ οἴδατε) quod non novistis. Ostendit, quanta laborarent ignorantia, quare etiam addit, τῷ πατρὶ, Patrem, quod mulier non addiderat. Quanquam ὃ quod, quia in subsequente membro repetitur, non obiectum adorationis videtur notare, sed formam. hoc sensu: vos nescitis, qua adoratione utamini; nos scimus, quae sit adoratio nostra. — ἡμεῖς, nos) Loquitur, velut Judaeus vulgaris; quia Samaritidi nondum cognitus. — ἡ σωτηρία, Salus) Sane! Etymon nominis Jesu, quem mulier Judaeum appellat, v. 9. Conf. v. 42. — ἔστιν, est) Sic enim promissum est: Salvatorem ejusque notitiam fore ex Judaeis, et notitiam ex Judaeis ad alios profecturam. Gloriosius ad exteros, quam ad Judaeos, de Judaeis Jesus loquitur. V. g.]

v. 23. ἀλλ', at) Non satis habet Jesus, Judaicam adorationem, cognitionem, religionem, Samaritanismo praetulisse, sed hoc amplius ostendit, adorationem non modo ea, quae in monte isto, verum etiam ea, quae Hierosolymis fieret, praestantiorē, in proximo esse. — καὶ νῦν ἔστιν, et nunc est) Hoc (versu 21. non additum) nunc additur, ne mulier putet, sibi tantisper sedem in Judaea quaerendam esse. Impletum est mox v. 39. 41. — οἱ ἀληθινοὶ προσκυνῆται, veri adoratores) v. gr. Samaritani, v. 41. — ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ, in spiritu et veritate) Continetur hîc testimonium de St. Trinitate. Pater adoratur in Spiritu sancto, et in Veritate per Jesum Christum facta. Qui Patrem in Spiritu et Veritate ut filii adorant, hi super locorum et omnium ejusmodi circumstantiarum rationes collocati sunt. — ζητεῖ, quaerit) sunt enim rari. Idem verbum Ez. 22, 30.

v. 24. πνεῦμα, spiritus) Spiritus quum dicitur Deus, Ens cogitare debemus non modo a corpore et loco remotum, sed etiam virtutes habens spirituales, veritatem, sapientiam, sanctitatem, potentiam etc. Huic naturae Dei respondere debet nostra adoratio; et Deo vivo munera viva offerri. Ebr. 9, 14. Rom. 12, 1. Profundum et admirabile colloquium cum muliereula vix conspecta. Discipulis non tradidit sublimiora.

v. 25. λέγει, dicit) cum gaudio de veritate agnita, et studio ac spe agnoscendae plene, de Messia ipso. — ὁ λεγόμενος χριστός, qui dicitur Christus) Hoc addit evangelista, ad interpretandum. Chrysost. ad h. l. Unde Samaritani Christum expectabant, cum solum Mosen reciperent? Ex ipso Mose.

v. 26. λέγει, dicit) Properavit totum dicere ante adventum discipulorum. Johannes non audivit colloquium: sed postea, dictante Spiritu, perscripsit. c. 14, 26. — ἐγὼ, ego) Nusquam directius ipsis discipulis de se dixit.

v. 27. ἐπὶ τούτῳ, in hoc) Opportunissime suppetiit tempus ad colloquutionem. — ἐθαύμασαν, admirati sunt) Admiratio profectum

acuit. — *μετὰ γυναῖκος*) cum muliere, illo loco. — *τί ζητεῖς*; quid quaeris?) Non facile existimabant, Jesum Samaritidi spirituale beneficium exhibuisse.

v. 28. *ἀφῆκεν, reliquit*) vel postea impletura hydriam; vel oblita rerum minorum, prae gaudio; et expeditius cursura. Mulier aquam, Jesus cibum postponit. v. 32. [*Sine mora et spontaneo nisu fides ejusque gaudium ac certitudo etiam in alios fertur ad Bonum repertum adducendos.* V. g.]

v. 29. *πάντα, omnia*) Haec sine dubio explanavit civibus mulier, ingenua confessione, quanquam pleraque etiam prius nota essent. — *μή τι, nunquid*) Ipsa non dubitat; sed cives ad cognoscendum invitāt, donec dicunt, *vere*. v. 42.

v. 30. *ἐξῆλθον, exierunt*) Promte assensi sunt mulieri, vel etiam prandium reliquerunt. Alii dedignari potuissent tam facile pedem domo aut porta efferre. [*Et multa sane, quae non sine specie obiectarent, habuissent: Istone praecise temporis puncto, eoque ipso loco, Messias pridem exspectatus mulieri tali adparuisse censendus esset?* V. g.]

v. 31. *ἐν τῷ μεταξὺ, interea*) Inter abitum mulieris et adventum Samaritarum.

v. 32. *ὁ δέ, ille autem*) Supersedit igitur prandio, spirituali ardore famem eximente. — *ὃν οὐδατε, non nostis*) Hoc augebat admirationem et discendi ardorem. Dulcissimum aenigma.

v. 34. *βρωμα, cibus*) quo appetitus meus exsaturatur. — *τελειώσω, perficiam*) Nondum erat in medio actionis tempore Jesus, et tamen jam cogitat *finem*. tam serio egit. Idem verbum, c. 5, 36. De re conf. c. 6, 38. 39. fin. — *τὸ ἔργον, opus*) unum, magnum, quod Israëlitae, Samaritae et Gentes omnes complectitur.

v. 35. *τετραμήνος, quatuor menses*) Oppido pauci libri, *τετραμήνον*. *Τετραμήνος* dicitur genere communi, uti *δμήνος, ἔκμηνος, ἑξάμηνος*, apud Scapulā in *μην*. Etiam Glassius h. l. sic legit. *Μετὰ τὴν τετραμήνον*, Arist. 3. polit. 11. p. 214. — *ἔτι τετραμήνος ἔστι, καὶ ὁ θερισμὸς ἐρχεται*, adhuc quatuor menses sunt, et messis venit) καὶ et valet dum: uti c. 7, 33. 14, 19. Gen. 40, 13. 19. Jon. 3, 4. Quatuor hi menses sunt, *Nisan* extrema sui parte, *Ijar* totus, *Sivan* totus, et *Thammuz* prima sui parte. [*Aprilis*, apud nos, *Majo, Junio et Julio* respondentes. V. g.] A messe hordeacea differt triticea, quae absolute *messis* dicitur. Alterius initium erat sub Pascha; alterius, non paulo post, Exod. 9, 25. 31. 32. nempe, in Palaestina, sub Pentecosten Exod. 34, 22. Porro serior messis erat in Galilaea, quam in Iudaea: (et sic *serius* Jeroboami festum, 1 Reg. 12, 32. coll. Lev. 23, 34.) et Galilaei erant fere, quibus dicitur, *Nonne vos dicitis?* Denique eo anno, quo haec dicebantur, dies 1 Thammuz erat 13 Junii, valde cito, nam postero anno dies 6 Junii ipsam demum pentecosten, ineunte messe triticea, habebat. Revera igitur *quarto mense* post hunc sermonem triticea Galilaeorum *messis* sat celeriter coepit in mense Thammuz. Adde *Harmon. Evang.* §. 27. *) — *λέγω ὑμῖν*,

*) Cujus porro succinctas vindicias qui desideraverit, eum ablegare liceat ad meine Beleuchtung der Ernestischen Erinnerungen etc. §. 29. p. 111. sqq. et praecipue p. 116. s. ubi ex Harm. ev. Ed. II. ea recentior b. Auctoris conjectura producitur, qua illam messem potius,

dico vobis) Formula hoc loco indicat, mysticum esse sermonem. Antitheton: *ὑμεῖς λέγετε, vos dicitis*, qui magis externa spectatis. v. 52. fin. — *τὰς χώρας, regiones*) Describuntur Samaritae ad fidem maturi, v. 39. qui in *campo* conspiciebantur. v. 30. Messis naturalis majore, inquit, intervallo instat, quam evangelica.

v. 36. *καὶ*) et jam. Tempus N. T. est messis. — *ὁ θερίζων, is qui metit*) Albedinem regionum sequitur, perbreve intervallo, ipsa messis. — *μισθὸν, mercedem*) ipsam frugem: magnum operae pretium, magnum *lucrum*. Matth. 18, 15. — *λαμβάνει, accipit*) jam, in praesenti. — *καρπὸν, fructum*) multas animas. — *ὁ σπείρων, seminans*) Sementis in Israël traxit post se messem in Judaea, in Samaria et in toto orbe. — *ὁ μὲν, una*) in eadem *vita aeterna*. non alter sine altero. Hebr. 11, 40.

v. 37. *ὁ λόγος, dictum*) Subjectum, *Dictum verum*. Praedicationum, *ἐστὶν exstat*. Proverbium etiam apud Graecos obvium. — *ἄλλος, alius*) Sapientissime instituta successio est in oeconomia divina. prius quidque sementis est respectu messis secuturæ. Unus saepe est sator et messor: sed ob spatium interpositum idem quodammodo fit alter a se ipso. Certe quilibet est sator, respectu successorum; et messor respectu antecessorum: sed haec differentia maxime spectatur inter ministros V. et N. T. — *ἄλλος, alius*) Noli quaerere, cur non citius venerit Messias. In promptu est responsio. Sementis longo intervallo praecedit: messis cito colligit. Oeconomia divina justas habet moras. conf. Rom. 5, 6. not.

v. 38. *ἔγω, ego*) Dominus messis totius. — *ἀπέστειλα, misi*) mittere institui (v. 2.) ad Judaeos, missurus in totum orbem. — *ἄλλοι, alii*) prophetae. — *ὑμεῖς*) Non dicit, *nos*, sed, *vos*. Christus est Dominus. — *κόπον, laborem*) rem labore partam. Neh. 5, 13.

v. 39. *ἐπίστευσαν, crediderunt*) Mira facilitas. Nondum viderant Jesum. coll. v. 40. Magna virtute [*apud sitientes animas istas, talia prius non expertas*. V. g.] testimonium a muliere datum fuerit oportet.

v. 40. *μεῖναι, manere*) semper, vel certe diu. — *ἔμεινεν, mansit*) Samaritae non leguntur tum baptizati. Neque tum ecclesia sollemniter extra Judaeam constituenda erat. Credibile est, multos horum baptizatos esse postea. Act. 8, 16. — *δύο ἡμέρας, biduum*) Semel igitur pernoctavit ibi. Uno aquae viventis haustu instructi sunt ad vitam aeternam. v. 14. Sic quoque Aethiops. Act. 8.

v. 41. *αὐτῷ*) *Ipsius*.

v. 42. *ὅτι ἔτι, non jam*) Verus fidei progressus. — *αὐτοὶ, ipsi*) Praeclare Augustinus ad h. l. commentatur: *Primo per famam, postea per praesentiam. Sic agitur hodie cum eis, qui foris sunt, et nondum sunt Christiani. Christus nunciatur per Christianos amicos, tanquam illa muliere, hoc est, ecclesia annunciante. Ad Christum veniunt, credunt, per istam famam: manet apud eos biduo, h. e. dat illis duo praecepta charitatis: et multo plures et firmius in eum*

---

quae mensem Nisan, quam illam quae Thammoz sibi vindicavit, sermone Salvatoris innuī credidit. Quo pacto hic est verborum sensus: Vos discipuli cum reliquis hominibus, semente peractā, dicere soletis: adhuc quatuor menses sunt, et messis venit; enimvero spiritualementem jamjamque messis spiritualis etiam, utut longius protracta, excipit. E. B.

credunt, quoniam vere ipse est Salvator mundi. Patet hinc, quomodo accipi debeat decantatum illud: *Ego vero evangelio non crederem, nisi me catholicae ecclesiae commoneret* (al. *commoveret*) *auctoritas.* contra ep. fundamenti, cap. 5. Hoc quippe loco non docet Augustinus, sed Manichaeus adversum tenet. — *τῷ κόσμῳ, mundi*) non solum Judaeorum. Fides liberat a studio partium: credunt in Jesum, quatenus est *mundi Salvator*, dimissa gloriatioe de patribus. *) v. 42.

v. 43. *ἐξῆλθεν, exivit*) Samaritis, ut erant mores eorum, quod ab Judaeis varie abhorrabant, utilis erat abitus Jesu.

v. 44. *πατρίδι, patria*) Praesupponit Johannes, ut rem ex cap. 4, 46. 49, 49. et ex ceteris evangelistis notam, Nazaret fuisse Jesu *patriam*: et hinc infert ex testimonio Jesu, cur in *Galilaeam* indefinite, non in patriam Nazaretam ierit.

**) v. 46. *ὅπου, ubi*) Illo ipso miraculo fides in regio accensa. — *ὁ ὁ υἱός, cujus filius*) unicus, ut articulus videtur inferre.

v. 47. *ἐκ τῆς Ἰουδαίας, ex Judaea*) Etiam regius sine dubio viderat vel audierat, quae Hierosolymis fecerat Jesus. v. 45. — *καταβῆ, descenderet*) Cana altiore loco sita erat.

v. 48. *ἐὰν μὴ, nisi*) Innuit Jesus, se etiam absenti reguli filio posse vitam dare; et postulat, ut regulus id credat, neque profectio- nem Jesu postulet suscipiendam cum ipso sanationem apud lectulum *visuro.* — *ἴδητε, videritis*) c. 20, 29. — *οὐ μὴ πεισύσητε, non cre- detis*) i. e. Morbus filio tuo obtigit, ut locus esset opi miraculosae, qua non conspecta non creditis. conf. c. 11, 4., ubi v. 40. locutio ad regium quodammodo inversa datur: si credis, videbis gloriam Dei. Sensus Judaici in miracula suspensi quidpiam fuerat in regio, qui Judaeus fuisse videtur. Id notatur in secunda plurali. Simul autem miraculum promittitur, fidesque prius etiam desideratur, et dum desideratur, excitatur. conf. c. 10, 37. Responsum externa quadam repulsae specie et tacita opis promissione mixtum congruit sensui rogantis ex fide et imbecillitate mixto.

v. 49. *καταβῇ, descende*) Duplex imbecillitas rogantis, quasi Dominus necesse haberet adesse, nec posset aequae resuscitare mortuum. Atqui etiam ante, quam descendit parens, vitae restitutus est filius ejus.

v. 50. *ζῇ, vivit*) Antitheton: *priusquam moriatur.* v. 49.

v. 51. *ἤδη, jam*) Festinabat ergo, ut, quae credebatur, videret. tamen exercitium fidei duravit in diem posterum. Servis quoque credit, antequam videat. — *οἱ δῆλοι, servi*) qui et ipsi deinde cre- diderunt. — *ἀπήντησαν, occurrerunt*) Quia aegrotus tam celeriter convalescerat, cupidi erant cognoscendi, quid contigisset, et herum exhilarandi. Mutuum erat gaudium. Sine dubio dixere servi: Hac hora septima herus noster locutus est cum Jesu. — *ζῇ, vivit*) Iisdem verbis, quae Jesus dixerat, rem nunciant.

*) Clarius huic Obs. congruit Vers. germ. cum Ed. maj. N. T. lectionem *ὁ χριστός* omittens, quam Ed. 2. gr., quae additamentum *ὁ χριστός* lec- tori dijudicandum permittit. E. B.

**) *τιμὴν ἣν ἔχει, honorem non habet*] Non de honore suo Jesus, sed de hominum salute sollicitus fuit. Jesum vilipendens quis possit sal- vari? V. g.

v. 52. τὴν ὥραν, *horam*) Quo curatius divina opera et beneficia considerantur, eo plus nutrimenti fides acquirit. — ὁ πυρετός, *febris*) Hic morbus alias lente recedit. — κομψότερον, *melius*) Amoenum verbum, de convalescente, puero praesertim. Putabat, superatum duntaxat esse mortis periculum: sed sequitur relatio de febris prorsus extincta.

*) v. 54. **) δεύτερον, *secundum*) Fecerat Hierosolymis signa, c. 2, 23. Hoc igitur *secundum* est, quod fuit in Galilaea, quum eo venisset ex Judaea. [*Haec nimirum Johannis methodus est, ut per ternarium incedat. Tria signa refert in Galilaea peracta: primum, in nuptiis c. 2., secundum, in regii filio, h. l.; tertium, in cibatione 5000 virorum, c. 6.: Tria itidem in Judaea: primum, Pentecostes festo, in aegroto ad Bethesdam, c. 5.; secundum, post Scenopegiam, in coeco, c. 9.; tertium, in Lazaro defuncto, ante Pascha, c. 11. Sic et post Ascensionem tres omnino apparitiones descripsit, quibus discipulis se exhibuit Salvator. c. 21, 14. Harm. p. 174. s.]*

C A P U T V.

v. 1. Ἑορτή, *festum*) Pentecosten agnoscunt Epiphanius, Chrysostomus, Cyrillus, Euthymius, Theophylactus, Harmonia vetus evangelica ab Ottomaro Luscino edita, Lyranus, Stapulensis, Erasmus in paraphrasi, Maldonatus, Calvinus, Piscator, Bullingerus in Act. p. 4. conf. Hunnium et E. Schmidium, nec non Brochmandum Syst. T. I. fol. 339. Add. Pflacher. Et *pentecosten* hanc fuisse, evici, ut spero, in *Ordine temporum*, p. 252. [Ed. II. p. 219.]

v. 2. ἔστι, *est*) Scripsit Johannes ante vastationem urbis. *Est*, inquit, non *erat*, piscina. Tum etiam loci in templo, gazophylacii, memoria supererat apud auditores, cap. 8, 20. Congruunt ex veteribus ii, qui hunc librum annis XXX, XXXI, XXXII post ascensionem Domini editum scribunt. — ἐπὶ τῇ προβατικῇ) Multi subaudiunt πύλη· occurritque sane ἡ πύλη ἡ προβατικὴ Nehem. 3, 1. 32. 12, 39. sed quum multa in libris V. T. portarum Hierosolymis, portarum Romae in historia Romana mentio fiat, tamen nusquam rarove omittitur nomen πύλη, *porta*. Nonnus, ἐν ἐνύδρῳ προβατικῇ· ubi προβατικῇ, penultima producta, substantivi instar est. Camerarius subaudit χωρὰ, vel simile quidpiam. Ita Chrysostomus l. 2. de Sacerd. c. 4. §. 120. τὴν ποιμαντικὴν dicit, quod nos *Das Pastorat*. Credibile est, portae ovium vicinam fuisse piscinam aequae per se ab ovibus dictam: saepe enim oves in piscina lavantur. Cant. 4, 2. Sic aequipollent κολυμβήθρα ἐπὶ τῇ προβατικῇ, quod Graecus habet Textus, ordine verborum eleganter variato, et κολυμβήθρα προβατικῇ, ut versiones et patres exponunt. Nostro sermone, illud, *ein Teich bey der Schaefferey*: hoc, *ein Schaf-Teich*. — κολυμβήθρα, *piscina*) Circa balnea frequens θεῖον, aliquid divinae opis, est. — ἐβραϊστί,

*) ἑβδομην, *septimam*] Proxime a meridie. Neque regium neque servos ejus cunctatos esse credas: itaque longâ iste viâ ad Jesum profectus erat. V. g.

**) v. 53. καὶ ἡ οἰκία αὐτοῦ ὅλη, *et domus ejus tota*] Tali nuncio quid cogitari queat suavius! V. g.

Hebraice) Non igitur Hebraice scriptus est hic liber. Alias hoc adverbium redundaret. Hellenistae erant igitur, quorum in gratiam Johannes Graece scripsit et fortasse Hierosolymis hunc librum in Asiam misit. conf. c. 1, 39. 42. 43. c. 9, 7. — *σοῦς*, porticus) ab infirmis, vel horum causa, structas apud piscinam.

v. 3. *κατέκειτο*, decumbebat) Ergo multi ibi erant toto tempore: hic certe aeger, quem Dominus sanavit. neminem enim habebat. v. 7. — *κίνησιν*, motum) quo limus excitabatur.

v. 4. *ἄγγελος*, angelus) Multis sine dubio res illa visa est mere naturalis; quia fiebat *κατὰ καιρόν*. — *κατὰ καιρόν*, temporibus quibusdam) num per intervalla aequalia? num circa *pentecosten* praecipue? quis scit? — *κατέβαινεν*, descendebat) Praeteritum. Desierat ergo hoc phaenomenon, antequam Johannes scripsit. — *ἐταράσσεται*, turbabatur) Passivo verbo exprimitur phaenomenon in omnium oculos incurrens, quamvis actionem angeli ignorarent. — *πρῶτος*, primus) Habenti dabitur.

v. 6. *κατακείμενον*, decumbentem) Videtur jam non solitus fuisse conari, ut alios anteverteret. — *γνῶς*, sciens) nemine indice. — *λέγει*, dicit) ultro. Christus et ansam petendi auxilii praebet et ipsam opem.

v. 7. *ἀπεκρίθη*, respondit) De voluntate sanitatis recipiendae nil respondet. Quo certior et propior spes est, eo major est voluntas: spe exili, voluntas sopitur. — *ἐκ ἔχω*, non habeo) Erat homo valde inops, et, ut videtur, rudis. v. 11. not. — *βάλη*, mittat) celeriter arreptum, leniter demittat. — *πρὸ ἐμῶ*, ante me) Amoris fuerat, ut caeteri aegroti uno consensu huic tandem primas concederent: sed omnes avidi sanitatis. [Utinam tanta esset animae sanandae cupiditas! V. g.]

v. 8. *ἐγείραι*, surge) Jesus aegrotum non inscensa piscina sanat. Major igitur angelo. — *ἔρπον*, tolle) Hoc opus, die sabbati magis conspicuum, pertinebat ad majorem Dei gloriam in Jesu Christo. [nec non ad errorem de Sabbato, Judaeis, doctoribus praesertim, eximendum. Harm. p. 182.]

v. 10. *ἔλεγον*, dicebant) Interpellatio intempestiva.

v. 11. *εἶπεν*, dixit) et vero, ut factum ostendit, dicendi jus habuit. Cum sanitate agnitionem Jesus dedit homini.

v. 13. *ἐκ ἡδου* nesciebat, grabato ferendo intentus, et judaica interpellatione districtus. — *ἐξένευσέν*, declinavit) LXX pro *וָרַח* et *וָרַח* ponunt. Jesus fugit strepitum. Matth. 12, 16. s. — *ὄχλος*, multitudinem) Multi testes erant sanationis.

v. 14. *μετὰ ταῦτα*, postea) vel eodem vel alio die sabbatove. — *ἐν τῷ ἱερῷ*, in templo) Qui diu aegrotarat, eum societas cultus divini publici multo plus movet, quam ceteros. — *μηκέτι*, ne posthac) Antea igitur peccarat ille homo: neque magno posthac peccandi periculo carebat. Conf. cap. 8, 11. Admonitio haec, aliquo post sanationem intervallo, jam magis necessaria erat. — *χεῖρόν τι*, pejus quiddam) gravius quiddam, quam infirmitas vel XXXVIII annorum. — *γένηται*, accidat) nova, eaque majore, ira Dei.

v. 15. *ἀνήγγειλε*, renunciavit) Morem voluit gerere Judaeis, qui rogarant: v. 12. nec tamen mala mente ad illos retulit. nam quum versu 11. dixisset *ὁ ποιήσας με ὑγιή*, qui me sanum fecit, et *εἶπεν*, ἔρπον, dixit, tolle, quorum illud favorabile erat, hoc odiosum videri pot-

erat; cumque Judaei *horum* alterum arripuissent potius v. 12.: ipse *illud* potius reponit hoc versu.

v. 16. *ἐδίδωκον*) *conabantur pellere*. — *καὶ ἐξήτεν αὐτὸν ἀποκτεῖναι*) Hoc recentiores ex versu 18. huc intulerunt *). *Persecutioni* proprie dictae opponitur *conatus occidendi*.

v. 17. *ὁ πατήρ μου, Pater meus*) Quo sensu Jesus dixerit, *Pater meus*, melius intellexerunt vel ipsi Judaei, v. 18. quam Photiniani. Ponitur hîc summa sermonum Jesu, quos Johannes deinceps commemorat: inprimisque observanda sunt eloquia illa, quae Jesus interdum ultro tanquam themata sermonum uberiorum proposuit, v. gr. c. 6, 27. 7, 37. 8, 12. — *ἕως ἄρτι, hucusque*) inde a creatione, sine intervallo sabbati. Nam sabbato non tenetur: perpetua quiete non caret. Si non operaretur, ubi esset ipsum sabbatum? — *ἐργάζεται, operatur*) Excellens oratio de divinis *operibus*. — *κἀγώ, et ego*) Pater non sine Filio: Filius non sine Patre, v. 19. Haec Propositio est, quae explicatur a v. 19. ad 30. (unde versus 19. repetitur versu 30.) confirmatur et vindicatur v. 31. ss.

v. 18. *διὰ τούτο*) *propter hoc*, propter quod debuerant acquiescere. Apologiam ipsam in majus crimen vertunt. — *μᾶλλον, magis*) Gradatio: modo persequabantur; nunc amplius quaerunt occidere. — *ἔλυσ, solveret*) facto, v. 8. et dicto v. 17. — *ἰδίον ἴσον, proprium: parem*) *Proprii Patris proprius Filius*. Rom. 8, 32. Solus unigenitus potest dicere, *Pater meus*: de solo unigenito dicit Pater, *Filius meus*. Non solum Patris Filiique nomina saepissime repetiit Jesus, sed etiam intimam Patris ac suam aequalitatem unitatemque commemoravit. *et ego*: v. 17. *unum sumus* etc. c. 10, 30. 38. Haec omnia conjunctim exagitarunt Judaei. — *ἔλεγε, diceret*) Revera dixit Jesus, quod eum dixisse existimabant **) Judaei: sed id misere pro blasphemia habuerunt.

v. 19. *ἀμὲν ἀμὲν, λέγω ὑμῖν, amen amen, dico vobis*) Haec affirmatio ter adhibita in hoc sermone. v. 24. 25. — *ἀφ' ἑαυτοῦ ἐδέν, a se ipso nil*) Hoc gloriae est, non imperfectionis. *non potest fieri, ut Filius faciat aliquid a se ipso*, aut, ut judicet, velit, testetur doceatve quicquam seorsum a Patre, v. 30. s. c. 6, 38. 7, 16. 17. 28. 12, 49. 14, 10. aut ut ei credatur, isque cernatur seorsum a Patre, c. 12, 44. Haec ex intimo sensu unitatis naturalis et amorosae cum Patre profecta sunt. Defendit Dominus, quod fecerat opus in sabbato, Patris sui exemplo, a quo non discedat. Sic de Spiritu Sancto, c. 16, 13. ubi etiam simillimum huic loco sequitur antitheton. At diabolus ex propriis loquitur: c. 8, 44. et falsi doctoris est in suo nomine venire, et ex suo corde loqui aut facere. c. 5, 43. Num. 16, 28. 24, 13. — *ταῦτα*) haec omnia et sola. [nulli prorsus vituperationi obnoxia. V. g.] — *ὁμοίως*) *similiter*, illico.

v. 20. *φιλεῖ*) Qui amat, nil celat. — *δείκνυσιν, ostendit*) in coelo. conf. *βλέπη, videat*, v. 19. Ostendit, ut idem faciat. Haec ostensio

*) Itaque incisum istud et margo Ed. 2. firmitus quam Ed. maj., sequstravit, et plane omisit Vers. germanica. E. B.

**) Quemadmodum scil. duo homines, quorum alter alterius pater est, naturae sunt aequalis: ita Unus ille, cujus proprius Pater est summus DEUS, et qui summi DEI proprius est Filius, DEO aequalis est. V. g.

est intimae unitatis. Conferunt huc locum Psalmi 45, 5. *DOCEBIT te res stupendas dextera tua.* — αὐτός) Ipse. — δείξει) ostendet, faciendo. Simul Pater ostendit et facit, et Filius videt et facit; non diversis temporibus. — ἔργα, opera) Jesus saepius opera appellat quam signa, quia in Ipsius oculis non erant miracula. — ἕνα) usque eo, ut. — ὑμεῖς, vos) Qui nunc odistis, cum admiratione et fide honorabitis. Id factum inprimis sub resurrectionem Lazari. [Joh. 11, 43. 45.]

v. 21. γὰρ, enim) Declarat, quae sint *majora* illa opera: *vivificatio et judicatio*. Ex potestate *judiciaria* fluit *arbitrium vivificandi* quosvis quovis tempore. expende γὰρ enim v. 22. Sed *vivificatio* mortuorum est argumentum potestatis *judiciariae*, in oculos nondum incurrentis. expende γὰρ enim v. 21. adeoque *vivificatio* prae *judicatione admirationem* movet. Proponuntur haec duo, *vivificatio et judicatio*, versu 21. 22. et, inverso per *χiasmὸν* ordine, tractatur versu 24. exemptio fidelium a *judicio*, quae ipsa *judicium* praesupponit; versu 25. tractatur *resurrectio* quorundam mortuorum, ita *admiranda*, ut hanc tamen *admirationem* exsuperet *resurrectio* universalis. v. 28. — ἐγείρει, suscitāt) Sermo bimembris hoc valet: *Quemadmodum Pater suscitāt mortuos* (quos vult) *et vivificat: ita etiam Filius* (suscitāt mortuos) *quos vult* (et) *vivificat.* — νεκρὸς, mortuos) corpore. nam corporis mors proprie opponitur morbo: v. 5. et vita aeterna, in quam intratur per resurrectionem corporis, opponitur *judicio* v. 22. — ὅς θέλει, quos vult) Nunquam ejus voluntatem destituit effectus. Sententia universalis, uti v. 22. 23.

v. 22. ὁδὲ, neque) Pater non *judicat* solus, nec sine Filio: *judicat* tamen. v. 45. Act. 17, 31. Rom. 3, 6. Neque obstat h. l. verbum *δέδωκε*, dedit. coll. v. 26. cum v. 21. γὰρ, enim) Quos *vivificare* velit, *judicio* suo decernit Filius. [Et eum in finem *resuscitantur mortui*, ut *judicentur*. V. g.] — ὁδὲνα, neminem) Huc ref. πάντες, omnes. v. seq.

v. 23. πάντες, omnes) Rom. 14, 11. — τιμῶσι, honorent) vel libenter, *judicium* effugientes per fidem: vel invitī, *judicis* iram sentientes.

v. 24. λόγον μου, verbum meum) Sermo bimembris hoc valet: *Qui* (verbum ejus, qui misit me, et) *verbum meum audit*, et *credit* (mihi et) *ei qui misit me*, etc. — ἔχει, habet) Jeremias patriarcha Constantinop. in literis ad Tübingenses: *Habet vitam aeternam, et in judicium non venit. vides? statim hanc habet, non autem, habebit.* Congruit μεταβέβηκεν, transcendit. De non credente: *jam judicatus est.* c. 3, 18. — ἐκ — εἰς, ex — in) Ingens saltus.

v. 25. οἱ νεκροὶ, mortui) proprie, corpore, ut Jairi filia, juvenis in Nain, et Lazarus: c. 11, 23. ss. qui posteaquam haec dicta fuerant, *resuscitati* sunt. coll. Matth. 27, 52. s. Sequitur gradatio, omnes: v. 28. ubi non repetitur, hora, tempus, praesens. [— additur autem sepulcrorum mentio, quae, cum Jairi filia et juvenis nondum fuerint in sepulcro, h. v. omissa est. V. g.] — ἀκούοντά) Medium: v. 28. rarum.

v. 26. ἔχειν ἐν ἑαυτῷ, habere in se ipso) c. 1, 4.

v. 27. ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου) Nullus additur hoc loco articulus. quia *filius hominis est, judicandi potestas ei data est.* Hic homo ho-

mines salvat: hic homo homines judicat. Dan. 7, 13. s. Act. 17, 31. Hebr. 2, 5. ss.

v. 28. *μὴ θαυμάξετε τῷτο*, nolite mirari hoc) Magna sunt, quae inde a v. 21. dixit, et miranda: sed majora et magis miranda sunt, quae sequuntur. *τῷτο* hoc refertur ad antecedentia. Norat Jesus admirationem, quae modo exstiterat in corde Judaeorum. — *ώρα*, hora) Vid. ad cap. 4, 21. — *φωνῆς*, vocem) 1 Thess. 4, 16.

v. 29. *ἀνάσσειν ζωῆς*) resurrectionem vitae, vitalem. *) **)

v. 30. *ποιεῖν*, facere) Subaudi, et judicare. — *καθὼς ἀκούω*, sicut audio) a Patre. Conf. v. 19. videat. (c. 16, 13.) — *κρίνω*, judico) Subaudi, et facio. — *ἀλλὰ τὸ θέλημα*, sed voluntatem) justam.

v. 31. *ἐγὼ ἕγῳ*) si ego solus. Conditio impossibilis, coll. cap. 8, 16. 13. s. — *ἀληθῆς*) verum testimonium: i. e. firmum, irrecusabile.

v. 32. *ἄλλος*, alius) de quo v. 37. Pluralitas personarum. conf. ille, huic, v. 38., et alium, de Spiritu S. cap. 14, 16. — *μαρτυρεῖ*, testatur) in praesenti cap. 8, 18.

v. 33. *ὑμεῖς*, vos) Ostendit, quomodo Judaei spem suam ubivis potius, quam in ipso Christo figere laborent. I. Vos, inquit, suspicati, Johannem esse Messiam, misistis ad illum, de veritate percontantes: et sane Johannes, occasione illa ipsi data, testatus est veritati, non se, sed me esse Messiam. sed etc. II. Vos iidem putatis; vos in Scripturis habere vitam aeternam, nec quidquam praeterea opus esse; ideo illas scrutari amatis: neque id immerito; nam sane illae sunt, quae testantur de me. sed etc. Hic et de Johanne et de Scripturis Dominus comprobanda comprobat, sed demonstrat admixtum Judaeorum errorem et abusum, majoremque suam suique Patris auctoritatem per se esse, Johannis autem et Scripturae testimonium de se, Christo, subsidiarium quiddam esse, protestatur. Observanda eadem utriusque periochae figura:

v. 33. ss.

vos:

et testatus est:

ego vero ...

sed:

voluistis ad horam

v. 39. s.

vos:

et ... quae testantur:

gloriam

sed ...

non vultis.

nec dissonat periocha de Mose, v. 45—47.: Vos in Mosen habetis spem collocatam: sed idem a me est contra vos.

v. 34. *παρὰ ἀνθρώπου*, ab homine) vel si Johannes sit. [Non huc res deferenda demum est. Ego quicquid sum, id sum citra humanae auctoritatis beneficium. V. g.] — *τὴν μαρτυρίαν*, testimonium) honorificum, (coll. v. 41.) de me, erga vos. — *ταῦτα*, haec) de Johanne. — *ἵνα*, ut) Voluntas seria de salute hominum. — *ὑμεῖς*, vos) qui Johannem magni fecistis. Antitheton: ego. vestra res agit.

*) *τὰ φαῦλα*, prava] Scire aves, vitae an judicii in resurrectione partes tuae futurae sint? Praxin itaque tuam, bona sit an mala, percontare: at non ex tuo ingenio, sed ex rei veritate rationes exigere memento. V. g.

**) *ἀνάσσειν κτλ*, resurrectionem judicii] Incommodum foret, resurrectionem mortis appellare: attamen vitae resurrectioni opponitur. Itaque resurgent quidem peccatores, sed ex morte ad mortem. Non regeneratio erit eorum resurrectio, sed abortus. V. g.

v. 35. ὁ λύχνος, *lychnus*) Articulus amplificat, et innuit prae-dicta in V. T. de Johanne. conf. Sir. 48, 1. καὶ ἀνέση ἡλίας ὁ προ-φήτης ὡς πῦρ, καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ ὡς λαμπὰς ἐκαίετο. Ceteroqui haec appellatio tenuis est, ad Christum ipsum. — καίόμενος) *ardens* vehementer, (conf. Sir. l. c. de Elia) et celeriter deflagrans. — καὶ φαίνων, et *lucens*) καὶ et notat concomitantiam: dum arsit, luxit; non ultra. — ἀγαλλιασθῆναι, *exsultare*) sine luctu poenitentiali, si- ne accessu ad me ipsum. Verbum exquisitum. Johanne utendum erat, non fruendum. Judaei habuere medium illud pro fine. Ve- hementer falsi sunt, qui in Dei verbo ac ministris, sensuum dunta- xat externorum aut internorum fructum, ac non Christum ipsum, quaerunt. [— qui, quum donis ministrorum delectantur, religiosi sibi ac devoti videntur, nec tamen sequuntur istorum institutionem. V. g.] — ἡθέλησατε πρὸς ὥραν, *voluistis ad horam*) Voluntas vestra non fuit diuturna. — φωτὶ, *lumine*) Splendore, non ardore ejus, capti eratis. — αὐτῷ, *ejus*) sine progressu ad me, Lucem, *laetitiae* fon- tem. c. 8, 56.

v. 36. μείζω τοῦ ἰωάννου) *major*, eo testimonio, quod mihi Jo- hannes dedit. Lychnus orto soli non foenerat lucem. — τελειώσω, *perficiam*) faciam, usque ad τέλος finem. — αὐτὰ τὰ ἔργα, *ipsa opera*) Apta et emphatica iteratio.

v. 37. αὐτὸς) *Ipse*, ultra opera. — μεμαρτύρηκε, *testatus est*) Praeteritum. Testimonium illud memoratur c. 1, 33. — οὐτε, *neque*) Versu 36. et 37. init. describitur testimonium de Jesu Christo: versu 37. fin. et 38. describitur Judaeorum infidelitas. — εἶδος αὐτοῦ, *spe- ciem ejus*) Congruit hoc cum capite 1. Ezechielis, ubi copiose de- scribitur species similitudinis gloriae Domini, *visa* Ezechieli, qui mox etiam *audivit vocem* Dei. [v. 28.] Idque totum caput erat Haphta- ra festi versu 1. notati. [Non ut prophetae (v. g. Ez. 1, 28.), ne- dum ut Christus, unquam viderant audierantve. Conf. Joh. 1, 17. 6, 46. Not. crit. et V. g.]

v. 38. ὅτι, quia) Itaque, qui credunt, audiendo Filium audiunt Patrem, c. 6, 45., et videndo Filium vident Patrem, c. 14, 9., quam- vis antea non audierint neque viderint, c. 1, 18.; et Verbum Patris, idem quod Verbum Filii, habent in sese manens.

v. 39. ἐρευνᾶτε, *scrutamini*) *Hafenrefferus* in editione N. T. Graeco-Latini: *Inquiritis Scripturas*. Cavit, ne quis *scrutamini* pro imperativo acciperet. Ex antiquis indicativum agnoscit etiam *Atha- nasius* in illud. *Profecti in pagum*. T. I. f. 989. et *Nonnus*. quare *Cyrillus* non debuit vereri, ne ipse solus ita explicasset aut expli- caturus esset. *Brentius magni judicii interpretes* esse ait, qui in- dicativum statuunt: et hunc certe confirmat tota orationis structura, coll. v. 33. seqq. maximeque illud: *quia vos existimatis*. Approbat Jesus scrutinium scripturarum, quo non carebant, illo ipso festo multa publice legentes; perinde uti legationem ad Johannem, v. 33., et existimationem de Mose, v. 45.: sed nil horum per se sufficere, ad- dit. Quare nihil damni habet haec explicatio: et aequae saltem dili- gentes *scrutatores scripturarum* esse solent, qui indicativum, (a Zelt- nero et Walchio novissime agnitum,) ac qui imperativum statuunt. Hoc *Scrutamini et non vultus venire* per synonyma reddidit Paulus 2 Cor. 3, 15. 16. Postulavit aliquis, ut proferrentur similia exem- pla secundae pluralis indicativi, periodum inchoantis. vide ergo

c. 7, 28. 12, 19. Matth. 22, 29. 24, 6. 27, 65. 2 Cor. 8, 9. Jac. 4, 2. s. Vicissim imperativus cum *ὑμεῖς vos*, Matth. 28, 5. Marc. 13, 23. Exstat imperativus, *scrutamini*, Jes. 34, 16. Poterant illo tempore auditores Jesu Christi, (etiam *Johannis*, propheta majoris, non audito testimonio, *scripturis*que non lectis,) ex solo Jesu Christi sermone, fidem haurire. — *τὰς γραφὰς, scripturas*) Mosis, v. 46., et prophetarum. — *ὑμεῖς, vos*) Hoc jungitur potius cum verbo *existimatis*, quam cum *scrutamini*: continetque elenchum et quasi per anaphoram ponitur, coll. v. 33. not. Sic quoque, *vos*, v. 45. — *δοκεῖτε ἔχειν, videmini habere*) Antitheton: *ἵνα ἔχητε, ut revera habeatis*, v. 40. Affine illud: *spem in Mosen collocatam habetis*. v. 45. — *ἐν αὐταῖς, in eis*) Hoc solo, quod eas scrutamini, putatis vos vitam habere. — *ζωὴν, vitam*) Cur negas, Sociniane, antiquis notam fuisse spem vitae aeternae? — *καὶ ἐκείναι — καὶ οὐ θέλετε, et illae — et non vultis*) Duplex epicrisis: altera approbat Judaeorum scrutinium et spem; altera, defectum eorum ostendit. *ἐκείναι illae τῷ αὐταῖς eis* subjunctum, vim aliquam removendi habet. Propius in Christo, quam in Scripturis, vita habetur.

v. 40. *ἔλθεῖν, venire*) pro eo ac *testimonium Scripturarum* de me postulat *).

v. 41. **) *παρὰ ἀνθρώπων, ab hominibus*) etiam ab iis, per quos Scriptura scripta est. conf. v. 34., de Johanne, prophetis majore, a quo tamen Jesus testimonium non accepit.

v. 42. *ἐγνώκα ὑμᾶς, cognitos vos habeo*) Hoc radio penetrat corda auditorum. Hoc dicit: *novi Patrem*, v. 32., et *cognovi vos* ab illo alienos. Hoc cum magna miseratione dixit Jesus. Non mea, sed vestra, inquit, causa doleo. — *ἀγάπην, amorem*) quo cognoscor, ut Filius amoris paterni, v. 20., et qui vos doceret gloriam a Deo solo quaerere. [*Non dignoscuntur ab alienis divina, nisi hoc amore*. v. 43. V. g.] — *ἐν ἑαυτοῖς, in vobis ipsis*) Hoc emphasis habet, et causam continet, cur Judaei debeant remitti ad homines in scriptura de Christo testantes.

v. 43. *ὃ λαμβάνετε με) non accipitis me*, per fidem. — *ἄλλος, alius*) quivis pseudochristus, et antichristus. A tempore veri Christi ad nostram aetatem LXIV Pseudomessiae numerantur, per quos decepti sunt Judaei. vid. Joh. Jac. Schudt *Jüdische Merkwürdigkeiten*, L. 6. c. 27. §. 30.

v. 44. *δόξαν παρὰ ἀλλήλων, gloriam a vobis invicem*) Justum se esse quisque vestrum censet, pro eo atque vos de vobis mutuo existimatis: nec laboratis, ut soli Deo sitis probati. conf. Rom. 2, 29. — *καὶ τὴν δόξαν, et gloriam*) eam, quae est filiorum Dei. c. 1, 12. — *παρὰ τῷ μόνῳ θεῷ, ab eo, qui solus Deus est*) c. 17, 3. — *ὃ ζητεῖτε*) Hoc pendet ab οἷ, articulo, qui inest in *λαμβάνοντες*, i. e. οἱ λαμβάνετε.

v. 45. *μὴ δοκεῖτε, nolite putare*) Elenchus novus contra infidelitatem Judaeorum, maxime aptus ad conclusionem. — *ἐγὼ, ego*) de-

*) *ἵνα ζωὴν ἔχητε, ut vitam haberetis*] Acrius est, quod sequitur infra: *Nisi credideritis, Me esse, moriemini in peccatis vestris*, c. 8, 24. V. g.

**) *δόξαν, gloriam*] Magna Jesus h. l. de Seipso dixerat. Jam, quare id faciat, exponit: nimirum ad beatam DEI cognitionem atque amorem ut misellas animas adduceret. V. g.

num, sic quasi Moses vos defendat. *Ego sum conciliator.* — ὑμῶν, vos) qui mihi non credatis. — μωσῆς, Moses) i. e. scripta Mosis. Luc. 16, 29. 2 Cor. 3, 15. — εἰς ὃν ὑμεῖς ἠλπίζατε, in quem vos spem locatam habetis) v. 39.

v. 46. ἐπιστεύετε αὐν, crederetis) Non juvit Judaeos illud: Credimus, vera esse omnia, quae Moses scripsit. Fide explicita opus erat. — ἔγραψεν, scripsit) nusquam non.

v. 47. γραμμασί, literis) Antitheton: ῥήμασι verbis. Facilius saepe creditur literis pridem receptis, quam sermoni primum audito. — ἐμοῖς, meis) coelestia loquentis, prae Mose.

C A P U T VI.

v. 1. Μετὰ ταῦτα, post haec) Hic multorum mensium historiam a ceteris evangelistis petendam innuit Johannes. [Virorum 5000 cibatio unicum est inter baptismum et passionem Christi miraculum, quod Johannes una cum reliquis Evangelistis describit, narrationem eorum hoc ipso confirmans. Aliqua tamen, ceteris haud notata, exhibet c. 6, 22—70. et praecipue quidem Paschatis medii significationem, quā neglectā saltus a praecedente Pentecoste ad sequentem Scenopegiā nimis amplius fuisset (anni scil. cum dimidio spatium transvolans), neque ullam Evangelistarum harmoniam datum esset adornari. Hoc unum est Paschatis festum, quo Dominus Hierosolymas non ascendit, baptismum inter et passionem suam. Joh. 7, 1. ss. Harm. p. 331.] — τῆς) Mare Galilaeae, totum: mare Tiberiados, pars.

v. 3. ἀνῆλθε, subit) Non post adventum populi, sed tantisper, dum populus appropinquabat. — ἐκάθητο, sedebat) Non jussit populum ad se accedere; sed benigne admisit.

v. 4. ἐγγὺς, prope) Eo anni tempore magnus erat confluxus hominum. c. 11, 55.

*) v. 5. ἔρχεται, venit) Veniente populo, jam providit Jesus cibum: conf. v. 6. cibavit autem populum, proxime ante missionem. Matth. 14, 15. — φιλιππον, Philippum) Boni doctoris est ex grege discipulorum unum aliquem, cui opus est, interdum provocare. Fortasse Philippus etiam rem alimentariam curabat inter discipulos.

v. 7. βραχύ τι, paullum) LXX, βραχὺ μέλι, 1 Sam. 14, 43.

v. 8. ὁ ἀδελφός, frater) Petrus igitur eo tempore et loco, quo Johannes scripsit, notior fuerat Andrea, vel quia major, vel quia superstes Andreae.

v. 9. παιδάριον, puer) Itaque non magnum fuit quinque panum, pisciculis praesertim adjunctis, pondus. — ἓν, unus) Nulla erat alia copia. — κριθῖνες) Hordeacei panes triticeis videntur minores fuisse. Jud. 7, 13. Non dubium, quin hordeacei panis gustus ab omnibus, qui tum comedebant, perceptus fuerit. — τί ἐσιν, quid sunt) Formula extenuandi. τίς ἐστί; qui estis? Act. 19, 15.

v. 10. ποιήσατε ἀναπεσεῖν, facite discumbere) Exercetur fides discipulorum et populi. — χόρτος, gramen) Commoditas discumbendi. — οἱ ἄνδρες, viri) Numerus ex his inibatur, sine mulieribus et liberis. — διέδωκε, distribuit) per manum discipulorum. — ὅσον,

*) τὸ πάσχα, Pascha] Passionem anni intervallo antecedens. V. g.

quantum) Id ad panes et ad pisciculos spectat. — ἡθέλον, volebant) Conf. Ps. 145, 16.

v. 12. ἵνα μὴ τι ἀπόληται, ut ne quid pereat) Facile condit Dominus: sed condita tamen non vult temere interire.

v. 13. κλασμάτων) fragmentis.

v. 14. σημεῖον — ὁ προφήτης, signum — Propheta) c. 3, 2. 9, 17.

v. 15. *) ἀρπάζειν, rapere) vi. — βασιλεία, regem) Regem eum facere, Patris erat, non populi: neque adhuc tempus erat. [Idque ipsum fortassis in caussa est, quod nusquam Jesus, dum in terris versaretur, Bethlehemum, Davidis patriam, intrasse legitur, utut proxime oppidum istud abfuerit Hierosolymis. Harm. p. 533.] Jesus, ut populum vitaret, illo jam tempore loca saepe mutavit. — πάλιν, iterum) Conf. v. 3. — αὐτὸς μόνος, ipse solus) discipulis trajicere jussis. αὐτὸς) παρέλκει eleganter. c. 12, 24.

v. 19. ἦ, vel) Norat Spiritus sanctus et Johanni dicere poterat, quot praecise stadia fuissent: sed in scriptura imitatur popularem loquendi rationem.

**) v. 21. ἡθέλον λαβεῖν, voluerunt accipere) Locutio concisa: subaudiendum, et acceperunt. — εὐθέως, statim) Novum miraculum.

v. 22. ἰδὼν, videns) Hoc, post versum 23., (qui non ab ὄρει pendet, sed parenthesin facit,) verbis paululum mutatis repetitur versu 24., et nectitur cum verbo ἐνέβησαν, conscenderunt.

v. 23. ἐγγὺς τῷ τόπῳ) prope ad locum.

v. 24. αὐτοὶ, ipsi) Antitheton ad Jesum, cujus iter directe; discipulorum, indirecte notavit populus. — πλοῖα, naves) Easdem modo naviculas πλοιάρια appellavit apostolus. Utraque appellatio vera. — καπερναῦμ, Capernaum) v. 17.

v. 25. πότε, quando) tam brevi tempore, tam longa via? Quaestio de tempore includit quaestionem de modo.

v. 26. λέγω, dico) Populus ipse non ita se norat, ut eis Jesus ostendit. Adhuc collegerat Jesus auditores: nunc, medio tempore, delectum instituit, per sermonem figuratum de passione sua, ejusque fructu per fidem percipiendo. — ἔχ ὅτι εἶδετε σημεῖα, non quia vidistis signa) Signis nondum erant ad fidem perducti: v. 29. s. alias fides, non cibi desiderium, eos impulisset ad quaerendum Jesum. — σημεῖα, signa) in aegrotis et in panibus. v. 2. 14. — ἐφάγετε, edistis) Populus, de victu sollicitus, quotidie sic accipi volebat, et non jam, ut v. 2., signorum spectaculo, sed pastus desiderio magis alliciebatur, conf. Matth. 14, 20. not. Messis hordeacea erat statim post Pascha: et proxime ante messem annona solet esse carior. Igitur eo anni tempore valde aptum fuerat beneficium erga quinque millia.

v. 27. ἐργάζεσθε, tractate) Sic, τὴν θάλασσαν ἐργάζεσθαι, Ap. 18, 17. Cibo perenni, inquit, operam date; sicut magno studio me quaeritis panis causa. Non respondet Jesus ad Judaeorum quando: et sic saepe in sermonibus ea, quae series rerum et status animarum requirit, potius spectat, quam interpellationes loquentium alie-

*) ἐρχεσθαι, venire] Valde proclivis est a motu spirituali ad temporalia deflexio. V. g.

**) καὶ ἐφοβήθησαν, et timuerunt] Atra nox, ventus vehemens, mare procellosum, et phantasmatis, quam putabant, propinquitas metum ipsis incutiebat. V. g.

nas. — *μη*, non) Simillima opposita, c. 4, 10. — *τὴν ἀπολλυμένην*, pereuntem) v. 12. 1 Cor. 6, 13. Cibus corporis perit: ergo non confert immortalitatem. — *ἢ) βρωσιν*. Non debetis, inquit, postulare a me alimentum corporis, sed animae. Proponitur primum *cibus*, v. 27., deinde *panis*, v. 32., tum proprie *caro et sanguis Jesu Christi*, v. 51. 53. — *δώσει*, dabit) v. 51. — *γὰρ*, enim) Aetiologia pertinet ad *μένυσαν*, qui permanet. — *ὁ πατὴρ ὁ θεός*, Pater Deus) Ergo Jesus Christus est Dei Filius. — *ἐσφράγισεν*, signavit) Ostendit eum et distinxit, hoc ipso miraculo, v. 14., totoque testimonio suo, *fide* audientium (v. 29.) vicissim obsignando. c. 3, 33. *Sigillo* id, quod genuinum est, commendatur, et omne, quod non genuinum est, excluditur.

v. 28. *τί ποιῶμεν*) quid faciamus: quid nos operari jubes? v. 27. — *τὰ ἔργα τοῦ θεοῦ*, opera Dei) opera Deo probata, Deo nos conjungentia.

v. 29. *τὸ ἔργον τοῦ θεοῦ*, opus Dei) illud opus, quod probatur Deo. conf. c. 4, 34. Jesus singularem numerum opponit plurali Judaeorum, qui dixerant, *opera Dei*. v. 28. Vocabulum tamen illorum retinet. Alio sensu, *τὸ ἔργον τοῦ θεοῦ*, opus Dei, Rom. 14, 20. — *πιστεύσητε*, credatis) Proprie exprimitur res, et deinceps metaphoricō subinde proprioque sermone describitur.

v. 30. *οὐ, tu*) Sic loquuntur in antitheto ad Mosen, qui ipsis dederit manna, et hoc *signum* habuerit: et a Jesu majus quiddam et magis coeleste postulant; quod ab eo non putant dari posse, neque majorem Mose Jesum agnoscunt. — *σημεῖον*, signum) *Sigillum*, quod versu 27. memoratur, non agnoscunt. — *ἴδωμεν*, videamus) te a Deo missum esse. Atqui viderant, v. 14. 26. 36. — *σοι, tibi*) Jesus dixerat: *in me*. v. 29. Saepe tantundem est, *Credo in te*, et, *credo tibi*: sed hic imminuunt Judaei sententiam Domini. — *τί ἐργάσῃ*, quid operaris) Reponunt Domino verbum *operari*. *Tu jubes*, inquit, *nos operari: quid ipse operaris?*

v. 31. *ἔφαγον*, ederunt) Modestius loqui videntur, quam si dicerent: *Moses dedit: ideo patres nostri ei crediderunt: tu da quoque; et credemus tibi*. coll. v. seq. — *ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἔδωκεν αὐτοῖς φαγεῖν*) LXX, 16, 4. *ἄρτους ἐκ τοῦ οὐρανοῦ*. Ps. 78, 24. *ἄρτον οὐρανοῦ ἔδωκεν αὐτοῖς*. Exod. 1. c. v. 15., *ἔδωκε — φαγεῖν*. Si illud *λεπτὸν* tenuē fuit panis verus, ibid. v. 14. Num. 11, 7. cur non etiam panes orbiculares erunt verus panis? — *ἐκ τοῦ οὐρανοῦ*, ex coelo) *Coelum*, terrae oppositum, latissime sumitur in Psalmo; unde manna etiam angelorum sive *coelitem* dicitur *panis*. sed *coelo*, unde manna antiquum venit, opponit Jesus *coelum supremum*. Huc respiciens Ipse septies dicit, sese *ex coelo* descendisse. v. 32. 33. 38. 50. 51. 58. 62.

v. 32. *ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν*, amen amen dico vobis) Magnam hoc praesertim loco vim habet haec asseveratio, cum Judaei opposuissent, *quod scriptum esset*, v. 31. — *οὐ μοισῆς δέδωκεν ὑμῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ*, non Moses dedit vobis panem ex coelo) Subaudi hic quoque, *τὸν ἀληθινόν*, verum. Moses non fuit, qui manna vobis aut patribus vestris dedit: et manna non fuit ille panis ex coelo verus, corrumpi nescius. Ex. 16, 20. — *δίδωσιν*, dat) Antitheton: *δέδωκεν*, dedit. Jam aderat panis. conf. v. 33. — *τὸν ἀληθινόν*, verum) quem quisquis gustat, non jam aliud signum quaeret; nam in

pane gustus ipse criterion est: et *veritas* patefet olim plane. v. 39. *Veritas* et *vita* saepe hîc memoratur.

v. 33. ὁ καταβαίνων, *descendens*) Repete, ἄρτος panis. coll. v. 41. 58. — τῷ κόσμῳ, *mundo*) non modo uni populo, uni aetati, ut manna cibavit unum populum, unius aetatis. v. 51.

v. 34. κύριε, *Domine*) Cum reverentia quadam loquuntur, uti v. 25. et poterat ex versu 35. ipsa fides existere: sed mox a fide resiliunt. v. 36. 42. Inprimis observandi sunt sermones, quibus auditis Judaei ad credendum inclinabantur. c. 7, 40. 8, 30. — πάντοτε, *semper*) Huc refertur v. seq. fin. — τὸν ἄρτον τῦτον, *panem istum*) Adhuc putant, sermonem esse de alimento corporis: et hoc petunt. v. 26.

v. 35. ἐγὼ εἰμι, *Ego sum*) Petentibus, statim offert sese. — τῆς ζωῆς, *vitalis*) et vivus, v. 51., et vivificus. v. 54. — ὁ ἐρχόμενος πρὸς με, *qui venit ad me*) Sic v. 37. 44. 45. 65. Parallelum, mox: ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, *qui credit in me*. [c. 7, 37. 38.] — οὐ μὴ πεινάσῃ, *non esuriet*) Subaudi, πώποτε, *unquam*, ex fine versus. — οὐ μὴ διψήσῃ, *non sitiet*) Tangit id, quod postea uberius tractat de potu. v. 53. s.

v. 36. εἶπον ὑμῖν, *dixi vobis*) Dixit, versu 26. Ut vos, inquit, esse dixi, sic adhuc estis. et vidistis me, (et non credidistis: videtis,) et (tamen) non creditis. Refutatur, quod dixerant versu 30. *Fac videamus: et credemus*.

v. 37. πᾶν) omne. Vocula momentosissima, et, collatis iis, quae sequuntur, consideratu dignissima. nam in sermonibus Jesu Christi, quod Pater ipsi dedit, id, et singulari numero et neutro genere, appellatur omne: qui ad Ipsum, Filium, veniunt, ii masculino genere, vel etiam plurali numero describuntur, omnis, vel, illi. Pater Filio totam quasi massam dedit, ut omnes, quos dedit, unum sint: id univrsum Filius singulatim evolvit, in executione. Hinc illud, cap. 17, 2., ut OMNE, quod DEDISTI ei, DET EIS vitam aeternam. In stilo N. T. Graeco, Johanneo praesertim, ubicunque fastidiosa ingenia soloecam dicerent constructionem, elegantia vere divina, Hebraeis nunquam dura, subesse solet. Id hoc loco inprimis usu venit. Inde hic versus 37. duo cola habet, quae mox iisdem verbis repetitis tractantur: et quidem prius, versu 38. 39., ubi omne cum Patre memoratur; alterum v. 40., ubi omnis cum Filio memoratur. Prius per ὅτι quia, alterum per γὰρ enim connectitur cum versu 37. — δίδωσί μοι, *dat mihi*) per tractum illum. v. 44. Praesens. Deinde Praeteritum v. 39., respectu Conservationis. Pater dat Filio: Filius eligit, i. e. dat quasi sibi. v. 70. Credentes dantur: credentibus datur. v. 32. 65. — πρὸς ἐμὲ) Hoc habet emphasin: aliis locis solet scribi πρὸς με. — ἥξει) aderit. Tantummodo omne illud ad me veniet. Ea loquitur Jesus, quae si Judaei accepturi sint, revera sint credituri: et convicta eorum infidelitate nunc fidem offert: quaeque antea sub schemate dixerat, nunc proprie edisserit. — οὐ μὴ ἐκβάλω ἔξω, *non ejiciam foras*) Hoc non modo significat receptionem primam, sed conservationem perpetuam, per omnes vicissitudines et gradus, usque ad resurrectionem, metam illam, quae omnia ceteriora praesupponit. v. 39. 40. 44. 54. Est Litotes: non ejiciam, sed omni modo tuebor. c. 10, 28. s. qui locus huic loco valde respondet. Conf. ἔξω, foras, cap. 15, 6.

v. 38. καταβέβηκα, *descendi*) Hic sermo in multis fluit ex unio-

ne personali. Nam *descensus de coelo* natura prior est ortu ex Maria secundum carnem.

v. 39. *δέ, autem*) Declaratur voluntas versu 38. memorata. — *τῷ πέμψαντός με πατρός* — 40 *τῷ πατρός τῷ πέμψαντός με*, ejus, qui misit me, Patris: Patris, qui misit me) Sic habet lectio antiquissima. Versu 39. mentio missionis, et v. 40. Patris nomen scite praemittitur. namque versu 39., coll. v. 38. cum voluntate Patris proprie congruit missio: at versu 40. nomen Patris et nomen Filii proprie inter se respiciunt. [Correlata sunt: versu 39. Missio (Patris) et Cura Christi; versu 40. Patris voluntas, et salus in Filio. Not. crit.] Varietates lectionum praecipuae in apparatu notatae summam hujus annotationis non mutant. *) — *πάν, omne*) Vid. not. ad v. 37. — *δέδωκέ μοι, dedit mihi*) Dantur Filio, quibus fides datur. coll. v. seq. — *μὴ ἀπολέσω, non perdam*) Perditioni opponitur vita aeterna. v. 40. c. 3, 15. s. — *ἐξ αὐτοῦ*) ex eo, ex omni illo, quod Pater mihi dedit. — *ἀναστήσω, resuscitem*) ad vitam. v. 33. Sic v. 40. 44. 54. Hic finis est, ultra quem periculum nullum. Ceteriora omnia praestat Salvator. Dat signum, versu hoc et versu 62., sed in futurum, cum Judaei praesens flagitarent. v. 50. Resuscitatio, mortem praesupponens, saepe hic memoratur, quia ipse Dominus adhuc erat moriturus et resurrecturus. conf. c. 11, 25. not. Postea vero apostoli fidelibus potius adventum ejus gloriosum proposuerunt.

v. 40. *τῷτο γάρ — πατρός, haec enim — Patris*) Vid. not. ad v. 37. 39. — *ὁ θεωρῶν καὶ πιστεύων, qui cernit et credit*) Judaei videbant, non credebant. v. 36. Ii, qui Jesum spectabant, magnam habebant occasionem ad credendum: et qui eorum credebant, singularem habebant beatitudinis gradum. Matth. 13, 16. — *ζωὴν αἰώνιον, vitam aeternam*) etiam ante diem novissimum, cujus mentio hic subsequitur, uti v. 54. Haec duo transponit humana ratio. — *ἀναστήσω, resuscitabo*) Futurum, quale v. 44. et cap. 15, 8. — *ἐγὼ, ego*) Hoc pronomen, v. 39. non positum, nunc ponitur. illic praecedit verbum primae item personae; hic vero tertiae, uti v. 44. 54.

v. 41. *ἐγόγγυζον, mussabant*) Jesus tamen sciebat. v. 43. — *ὁ ἄρτος, panis*) Arripiunt sermonem allegoricum: explicationem propriis verbis additam negligunt.

v. 42. *οἶδαμεν*) novimus, vel potius scimus. Josephus erat mortuus: sed memoria ejus manebat. — *πῶς, quomodo*) Sic v. 52. quomodo? — *ἔν, ergo*) Ob id ipsum debebant cogitare, altiora esse in Jesu.

v. 44. *οὐδεὶς, nemo*) Solet Jesus, antequam errorem animis eximit, errantium pravam dispositionem ipsam redarguere. Id agit v. 44—46.: et simul: praetermisso eo, quod in interpellatione Judaeorum importunum erat, et murmure eorum composito, v. 43. continuat ea ipsa, quae v. 40. dixit. Neque tamen non confirmat suum de coelo descensum: tantum quaestioni quomodo non respondet. — *οὐδεὶς δύναται, nemo potest*) Judaei nitebantur suis viribus. id refutat Jesus, eosque docet de tractu Patris observando. — *ἔλθεῖν πρὸς με, venire ad me*) Ad Christum venire, est fide assequi et agnos-

*) Nam per marginem Ed. 2. (cui respondet Vers. germ.) v. 39. vox πατρός emittenda, et v. 40. lectioni τῷ πέμψαντός με substituenda est lectio πατρός μου. E. B.

cere missionem ejus coelestem, et se illi tradere. — *ἐὰν μὴ, nisi*) Recte igitur facit, qui ad me, inquit Jesus, venit: nam eo ipso sequitur tractum Patris. — *ἐλκύσῃ, traxerit*) Pater misit Filium ad nos: et nos trahit ad Filium, virtute amoris sui nos audire et videre faciens. vers. seqq. et 65. [*Idem est, quod dicitur* Filio nos dare, nobisve dare, ut veniamus ad Filium, v. 39. V. g.] Exemplum talis tractus, in Petro, v. 68.: in Paulo, Gal. 1, 15. Idem verbum apud LXX, Cant. 1, 4. Jer. 31, 3.

v. 45. *γεγραμμένον, scriptum*) Refutat Judaeos *scripturâ* abusos. v. 31. — *καὶ ἔσονται πάντες διδακτοὶ τοῦ Θεοῦ*) Jes. 54, 13. LXX, *καὶ πάντας τὰς υἱὰς σου διδάκτες Θεοῦ. — πάντες, omnes*) Hinc mox inferitur *omnis*. — *διδακτοὶ τοῦ Θεοῦ, docti a Deo*) Conf. mox *παρὰ, a*. Correlata, *omnis qui audit et didicit: docti*. Illud actum innuit: hoc habitum inde nascentem. — *πᾶς, omnis*) et solus. — *παρὰ*) a Patre, de Filio. Matth. 11, 27.

v. 46. *ἐχ' ὅτε, non quo*) Hac declaratione addita significatur, Patrem audiri tum demum, quum Filius auditur; videri tum demum, quum Filius cernitur. c. 14, 9. — *ἰώρακεν, vidit*) Subaudi, *et audit: coll. vers. praec. qui audit* (et vidit.) Sed quia *videre* interior est, quam *audire, visio* concinne Filio, *auditus* credenti adscribitur. conf. c. 1, 18. — *ὁ ὢν παρὰ τοῦ Θεοῦ, qui est a Deo*) Sic c. 7, 29.

v. 47. *ἔχει*) *habet*. Praesens. Ubi vitae panis, ibi vita; etiam ante diem novissimum. v. 40.

v. 49. *οἱ πατέρες, patres*) de quibus dixistis. v. 31. — *ὑμῶν, vestri*) *Vestri*, inquit, non *nostri*: quo ipso ostendit, se altiore habere ortum, quam illi putarant. v. 42. — *ἔφαγον τὸ μάννα ἐν τῇ ἐρήμῳ, ederunt manna in deserto*) Regeruntur Judaeis verba ipsorum v. 31. — *καὶ ἀπέθανον*) et tamen *mortui sunt*, idque horrenda morte.

v. 50. *στος, hic*) scil. *panis*. — *τις, aliquis*) quivis. — *καὶ μὴ ἀποθάνῃ, ac non moriatur*) scil. spiritualiter, uti *cibus hic ad vitam spiritualem spectat; annexa resurrectione corporis*.

v. 51. *ὁ ζῶν, vivus*) Hoc participium et ad incrementum orationis facit et ad declarationem, qua ostenditur, non esse sermonem de pane communi. — *δώσω, dabo*) *) edendum. — *ἡ σὰρξ μου, caro mea*) Novus sermonis gradus. Congruit δὲ *ἐπιτακτικόν, vero*, et *dabo*, in futuro. nam antea non facta est in hoc sermone mentio *carnis*. tum, v. 53., de sanguine. Pater dat *panem verum*, v. 32., qui est Christus ipse: v. 35. Christus dat *panem vivum*, carnem suam. Sermo de *pane*, est magis allegoricus, ad miraculum praecedens accommodatus; de *carne et sanguine*, proprius. — *ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς, pro mundi vita*) adeoque pro multis. Marc. 14, 24. Jesus verba sua scienter ita formavit, ut statim et semper illa quidem de spirituali fruitione sui agerent proprie; sed posthac eadem consequenter etiam in augustissimum S. Coenae mysterium, quum id institutum foret, convenirent. Etenim ipsam rem hoc sermone propositam in S. Coenam contulit: tantique hoc sacramentum est momenti, ut facile existimari possit, Jesum, ut proditionem Judae, versu 71.,

*) Dubiae tamen originis esse lectionem ἢν ἐγὼ δώσω, et utriusque Edit. margo innuit, et Vers. germ. E. B.

et mortem suam, hoc versu, ita etiam S. Coenam, de qua inter haec verba certissime secum cogitavit, uno ante anno praedixisse, ut discipuli possent praedictionis postea recordari. Tota haec de carne et sanguine J. C. oratio passionem spectat, et cum ea S. Coenam. Hinc separata *carnis* et *sanguinis* mentio constanter. nam in passione sanguis ex corpore eductus est, Agnusque mactatus.

v. 52. *ἐμάχοντο, pugnabant*) non jam solum murmurabant, uti v. 44. — *οἱ Ἰουδαῖοι, Judaei*) Observandi gradus: *Judaei*, h. l. *discipuli*, v. 60. 66.: *apostoli*, v. 67. — *πῶς, quomodo*) *Quomodo*, iterum: coll. v. 42. Ad neutrum *quomodo* respondet Jesus, sed pergit in suo sermone, et ait: *Sic esse debet*. v. 53. — *τὴν σάρκα, carnem*) Iterum id arripiunt: quod maxime durum videtur.

v. 53. *ἐὰν μὴ, si non*) Judaei quaerebant de possibilitate: Jesus respondet de necessitate. nempe haec illam infert.

v. 55. *ἀληθῶς, vere*) Haec affirmatio opponitur dubitationi Judaicae. — *βρῶσις· πόσις*) *Cibus, potus*, quo tam vere pascitur fidelis, quam cibus et potus corpora pascit. v. 56. fin.

v. 56. *ὁ τρώγων, qui edit*) Qui edit, et quod editur, re ipsa intime conjunguntur.

v. 57. *ἀπέστειλέ με, misit me*) Huc refertur, *καὶ ὁ τρώγων με, et qui edit me*, per fidem. *Cibus* Jesu, facere voluntatem ejus, a quo missus est: c. 4, 54.: *cibus* credentis, edere Christum, et in eo voluntate Patris pasci. — *καγὼ, et ego*) *Sicut* apodosin habet in illo, *et qui edit me*. — *διὰ τὸν πατέρα, propter Patrem*) Nam in Patre sum. — *καὶ*) *etiam*. — *ὁ τρώγων με*) *qui me*, qui vivo, *edit*. per fidem: v. 29. 35. 40. 64. Sub ea ratione, quod Pater misit Filium, comedimus carnem hujus et credimus in eum.

v. 58. *οὗτος, hic*) id est, *egomet*. v. 57. — *ὁ ἄρτος, panis*) Redit sermo ad ea, quae versu 52. proposita fuere.

v. 59. *εἶπεν — διδάσκων, dixit — docens*) Conf. c. 8, 20. 7, 28.

v. 60. *σκληρὸς, durus*) Multa sane sunt, quae natura carnalis non potest non horrere in hoc sermone per se suavissimo. Arduus, non durus, est sermo: quo deterriti sunt mali; genuini autem sunt probati, exercitati, confirmati. Vix uspiam sublimius locutum videas Dominum vel seorsum cum apostolis. Id pie admiremur. — *τίς δύναται, quis potest*) Aliter Petrus, v. 68. — *αὐτῷ, eum*) Hoc videntur dicere: *quis potest Jesum audire?* Conf. c. 10, 20. Caput miseriae, auditum detrectare.

v. 61. *ἐν ἑαυτῷ, in se ipso*) sine indicio externo. — *τῷτο ὑμᾶς σκανδαλίζει; hoc vos offendit?*) Enallage: id est, *num hac re offendimini?* Passio Christi, scandalum Judaeis.

v. 62. *ἐὰν οὖν, si ergo*) *ἐὰν, si*, habet apodosin subaudiendam, *quid erit?* Id est, multo majora sunt, quae sequentur. si hoc non creditis, quomodo illa, si dicerem, crederetis? (Similis locus, cap. 3, 12.) Et tamen, cum illud videbitis, agnoscetis, vera esse, quae dixi: et admirabimini non meam doctrinam; sed vestram tarditatem, cap. 8, 28. Matth. 26, 64. — *ἀναβαίνοντα, ascendentem*) Vid. ad cap. 3, 13. — *τὸ πρότερον, prius*) antequam descenderet.

v. 63. *τὸ πνεῦμα, spiritus*) Non sola deitas Christi, nec solus Spiritus sanctus significatur, sed universe *Spiritus*, cui contradistiguitur *caro*. *Id, quod Spiritus est, vivificans est*. — *ἡ σὰρξ, caro*) Non est sermo h. l. de carne corrupta; de qua nemo dubitat, quin

nihil prosit: neque tamen Jesus carni suae vim vivificandi adimit: alias totum sermonem, utique de carne sua, v. 51. et 53—56. habitum, et totum incarnationis mysterium, tolleretur. sed sensus est: *Caro mera nil prodest*: qualem scil. Judaei putabant esse carnem illam, de qua loquebatur Jesus. conf. 2 Cor. 5, 16. Loquitur sub conditione, eaque impossibili, *si sola caro esset*: uti etiam loquitur versu 38. de sua voluntate. Conf. not. ad cap. 5, 31. 19, 22. Caro est vehiculum virtutis divinae omnis vivificantis, in Christo et in credentibus: et Christus, carne mortificatus, spiritu vivificatus, virtutem suam maxime exseruit. 1 Petr. 3, 18. Joh. 12, 24. 16, 7. — οὐκ ὠφελεῖ οὐδέν, non prodest quicquam) ad vivificandum. Ubi vita ex Deo non est, ibi nulla utilitas vera. — τὰ ῥήματα דבריו verba, et res illis comprehensae. Correlata: verba et credere. v. 64. — λελάληκα, locutus sum) Non dicit, loquor, sed locutus sum. Jam enim aversi erant. v. 60. 61. — πνεῦμα, spiritus) tametsi de carne loquuntur. — καί, et) adeoque.

v. 64. ἀλλ' εἰσὶν, sed sunt) Penes vos culpa est. — τινες, aliqui) qui etiam alios turbant. — οὐ πιστεύουσιν, non credunt) adeoque spiritualiter dicta torquent carnaliter. — ἐξ ἀρχῆς, ex initio) Notatur ipsum hujus sermonis tempus, quanquam Jesus etiam ante id tempus semper scierat. Sermo hic habitus est anno ante passionem: sed delectus XII apostolorum non toto anno praecessit hunc sermonem. Ergo tum erat initium. — τινες, quinam) ex majore discipulorum numero. — καὶ τίς, et quis) ex XII discipulis. Judas igitur jam tum id monstri alebat, ex quo postea proditio exstitit. Jam tum non credidit, et ex Jesu sermone cum multis aliis discipulis scandalum cepit. Mali, cito mali sunt: boni, cito boni. Gradus fustae malitiae in Iscariota diligenter notavit Johannes, c. 12, 4. s. 13, 2. 27. 14, 22., et singularem adversus illum antipathiam habuit.

v. 65. δεδομένον, datum) per tractum gratiae.

v. 66. πολλοί, multi) Ita purgatus est selectior numerus. [eo ipso loco (Capernaum puta), in quo diutissime antehac commoratus fuerat. Harm. p. 357.] Multitudo promiscua non tanti est, quanti sinceritas. [Gravissima haec lustratio fuit. V. g.]

v. 67. τοῖς δώδεκα, duodecim) Horum nomina et ipsam appellationem apostolorum, praesupponit Johannes, ut ex ceteris evangelistis notam. — μὴ καὶ ὑμεῖς, num etiam vos) Parum aberat. In hoc articulo temporis stetisse, juvit. Judas potuisset ceteros secum auferre. — θέλετε; vultis?) Jesus neminem cogit, atque hoc ipso arctius sibi suos jungit.

v. 68. *) ῥήματα, verba) Discipuli, etiamsi rationes speciales sermonum Jesu nondum comprehendunt, tamen fundamentum generale tenent. Nobilissimum fidei implicitae in explicita exemplum. Tota locutio, verba vitae aeternae — credidimus — filius Dei, repetitur ex v. 63. 64. 65. Sic Martha c. 11, 27. fidem in J. C. tueretur, quanquam rationes resurrectionis nondum percepisset.

v. 69. ἡμεῖς, nos) quicquid alii statuunt. — πεπιστεύκαμεν καὶ ἐγνώκαμεν, credidimus et cognovimus) ex verbis Jesu. Fidem sequitur cognitio. 2 Petr. 1, 5. Perversi sunt, qui cognitionem prius

*) πρὸς τίνα, ad quem] Beatum, cujus animo, si vel januam apertam videat, nil quidquam aliud illabitur. V. g.

postulant: *fidem* ea et obedientiam sequitur. c. 7, 17. *Cognovimus*, id est, certum et ratum habemus.

v. 70. *τοὺς δώδεκα*) Articulus magnam vim habet. — *ἐξελέξαμην, ēlegi*) Est igitur *aliqua electio*, ex qua aliquis potest excidere. — *ἐξ ὑμῶν, ex vobis*) ex tam paucis. — *εἷς, unus*) Hoc indefinitum indicium ceteros omnes excitavit, et veritatem confessionis eorum a Petro factam comprobavit, Judam vero, quamvis confessioni non contradicentem, exclusit. Hic debebat respiscere Judas. [*Offensus fuerat miser*, v. 61. *Quare istud*: ad quem abibimus? *in eum post haec non quadravit*. Abiit sane, ad sacerdotum principes. V. g.] — *διάβολος, diabolus*) non solum sibi malus, sed etiam aliis periculosus.

v. 71. *σίμωνος, Simonis*) Quod nomen gesserit proditoris pater, ceteri silent; Johannes supplet. Lectioni *ισκαριώτην* obstat articulus. Sic enim esset *ιοῦδαν σίμωνος τὸν ισκαριώτην*, non *τὸν ιοῦδαν σίμωνος ισκαριώτην*. Articulus ponitur inter nomen et cognomen. Etymon *Ludovici de Dieu* ad Matth. 10, 4. retuli, non probavi. *Iscariotae* cognomen habuit et Judas et Pater ejus.

C A P U T VII.

v. 1. *Περιεπάτει, ambulabat*) per aliquot menses post pascha II. [c. 6, 4. *memoratum*] — *οἱ Ἰδαῖοι, Judaei*) non credentes. — *ἀποκτείνει, interficere*) [*odio in Eum inde a Pentecoste superioris anni* (c. 5, 18.) *concepto, quod hoc Scenopegias festo revixit, et exarsit subinde vehementius*. Harm. p. 352.] v. 19. 30. 44. c. 8, 40. 59.

v. 3. *οἱ ἀδελφοί, fratres*) consobrini. — *μετάβηθι, transi*) ad commorandum. — *ἐντεῦθεν, hinc*) ex hoc obscuro Galilaeae loco. — *εἰς τὴν Ἰδαίαν, in Judaeam*) Ex Galilaea in Judaeam amandant Messiam: deinde ex Judaea in Galilaeam, v. 52. — *καὶ οἱ μαθηταί σου, etiam discipuli tui*) Eo ipso ostendunt, se non esse discipulos. v. 5. Multi discipuli Jesu erant in Judaea, praesertim in festis. — *θεωρήσωσι, spectent*) in festo, Hierosolymis.

v. 4. *καὶ ζητεῖ, et quaerit*) Sermo affirmans, ut patet ex verbo *manifesta*, quod hinc infertur. *nemo involvit omnis et non: omnis* pertinet ad utramque sententiae partem; *non*, ad priorem: hoc sensu, Omnis, qui facit aliquid, id facit non in occulto, *sed* ita, ut quaerat *ipse* esse in propatulo. *καὶ et pro sed*, ut saepe. Diasyrmus. — *αὐτός ipse*. antitheton ad id, quod *is ipse* facit. sic *σεαυτὸν, te ipsum*. — *εἰ, si*) Haec particula saepe plus, non minus, quam *quum*, valet. — *ταῦτα ista*, quae facis, miracula. — *τῷ κόσμῳ, mundo*) omnibus. Majus, inquiunt, theatrum quaere, praesertim festi tempore.

v. 5. *ὅδε ne quidem*. tam pauci credebant! Non nisi divinis praesidiis fides in Jesum Nazarenum firmata est: domestici ipsi obstitere.

v. 6. *) *πάντοτε, semper*) Non opus est, ut demum *veniat* tempus vestrum.

v. 7. *ὁ κόσμος, mundus*) de quo v. 4. — *ὑμᾶς, vos*) mundanos. — *ἐμέ, me*) conf. v. 1. — *μισεῖ, odit*) Christianos quoque aut sum-

*) *οὐπω, nondum*] Sciebat Jesus, ineunte festo odium Judaeorum gravius adhuc fore, quam interjectis diebus aliquot. V. g.

mo amore prosequuntur homines aut summo odio. Qui omnibus semper placent, sibi merito suspecti esse debent. — μαρτυρῶ, *testor*) Insigne opus Christi. Ita testatus erat c. 5, 33—47. — πονηρά, *mala*) ex Malo. 1 Joh. 5, 19. [*Mundi opera mala esse, ipsi mundani fatentur omnes: at se ipsum excipere nemo non conatur. Accedit, detestabile malum, hypocrisis: alienissimi scilicet ab odio in Jesum Christum videri volunt.* V. g.]

v. 8. ἔκ, *non*) non jam vobiscum, (v. 10.) uti vos suadetis, *ut specter*, in via et in urbe, ascendo. unde, *mansit*, v. 9. ἀναβαίνω, *ascendo*, stricte in praesenti accipiendum: coll. ἔκ, *non*, Matth. 11, 11. ubi praeteritum item stricte accipi debet. Sic ἔ non pro ἔπω *nondum*, Marc. 7, 18. coll. Matth. 15, 17. Qui primo die festi non intererat, non videbatur interesse. Ascendit deinde Dominus ad festum, sed quasi *incognito*, nec tam ad festum, quam in templum. v. 10. 14. Unus jam proprie ascensus, ad pascha passionis, Domino erat propositus: de hoc per aenigma loquitur. — ὁ καιρὸς, *tempus*) Sapientia tempus observat. Sermo de tempore ascendendi ad festum est versu 6: sed de tempore patiendi, ut videtur, hoc versu, coll. v. 30. Hoc iter ad scenopegiam erat iter penultimum Hierosolymitanum.

v. 9. ἔμεινεν, *mansit*) Non voluit ascendere cum iis, qui non credebant: nec tamen festum ipsum fugit illorum causa.

v. 10. ὥς, *ut*) Particula h. l. non comparandi, sed declarandi.

v. 11. ἐκεῖνος, *ille*) Sane nullum Festum sine Christo festum est.

v. 12. γογγυσμός, *murmur*) Sermo non audens erumpere, in utramvis partem. conf. v. 13. Idem verbum, v. 32. — ἐν τοῖς ὄχλοις — τὸν ὄχλον) in turba — turbas. Sic *Latinus*, permutato plurali et singulari numero. *Murmuri* multo convenit pluralis: hinc inde erat numerus loquentium de Jesu. Singularis congruit opinioni de seductione *plebeculae*. — οἱ, *aliqui*) ex Galilaea potissimum, ut patet ex subsequente antitheto *Judaeorum*.

v. 14. μέσσης, *medio*) Copiose describitur haec scenopegia. Initium v. 10. s. medium h. l. et finis v. 37. Festa, aedificationi opportuna erant. — ἀνέβη, *ascendit*) Primus dies festi fuerat d. 11. Oct. ut notavi in *Harmon. evang.* p. 85. (ed. II. p. 140.) adeoque feria III. nam anno illo XXIX Dion. litera Dominicalis erat B. Ergo sabbatum incidit in *medium* festum: et die sabbati frequens prae ceteris medii festi diebus erat auditorium, et opportunus de sabbato sermo. v. 22. — εἰς τὸ ἱερόν, in templum) recta, ita, ut non alibi diverteret prius.

v. 15. γράμματα, *litteras*) i. e. studia. Docebat enim. v. 14. — μὴ μεμαθηκώς, *quin disceret*) Non usus erat schola. Character Messiae.

v. 16. ἔκ ἔστιν ἐμή, *non est mea*) non ullo meo *discendi* labore parta. — εἰ πέψαντός με, *qui misit me*) Ideo non opus fuit, inquit, me discere humanitis: Pater me docuit. c. 8, 28.

v. 17. εἰάν τις, *si quis*) Conditio aequissima, laetissima. Subaudi, *igitur*. Patris doctrina et Filii doctrina, eadem. Qui ergo consensionem cum voluntate Patris habet, doctrinam Filii agnoscat. — θέλη — θέλημα, *velit — voluntatem*) Suavis harmonia. Voluntas coelestis excitat primum voluntatem humanam: deinde haec illi occurrat. — θέλημα, *voluntatem*) ex prophetica scriptura cognitam. — ποιεῖν, *facere*) Methodus cognoscendae veritatis solidissima *).

*) Non possum h. l., quin ad ea, quae cel. D. Ernesti, *Bibl. th.* noviss.

γνώσεται, cognoscat) operam dabit, ut cognoscat: vel potius, id assequetur, ut cognoscat: conf. c. 8, 12. 28. 31. 32. 12, 35. 45. 10, 14. Matth. 7, 24. 1 Cor. 8, 3. *Qui faciunt justitiam, eorum demum est nosse vias Domini.* Jes. 58, 2. Conf. futurum medii γνῶσμαι, c. 8, 28. 52. 13, 7. 55. 14, 20. Ap. 2, 23. — περὶ τῆς διδασχῆς, de doctrina) Articulus habet vim relativam ad v. 16. — ἐκ τοῦ Θεοῦ ex Deo, et Dei. v. 16.

v. 18. ο) Characteres certissimi. Syllogismus: Qui a se ipso loquitur, suam quaerit, falsus et injustus, gloriam. atqui Jesus non suam, sed enim Patris, a quo missus est, gloriam quaerit. Ergo Jesus non loquitur a se ipso, sed verus et fide dignus est. — τὴν δόξαν τοῦ πέμψαντος, gloriam ejus qui misit) Duo hīc includuntur: missum esse, et gloriam ejus, qui misit, quaerere. Hoc illius criterium. — ὅτος) hic demum. — ἀληθής) verus, et pro vero habendus. — ἀδικία, injustitia) mendacium: coll. v. 24. verum, justum.

v. 19. μωσῆς, Moses) cui creditis. — ὑμῖν, vobis) non mihi. — τὸν νόμον, legem) Multa hīc Legis mentio. v. 23. 49. 51. apposite. namque שמחה חרה gaudium legis publica lectione absolutae est postridie diei ultimi scenopegiae: dies octavus pro diverso respectu erat vel pars festi tabernaculorum, vel festum distinctum. prior respectus valet apud Johannem. et eodem festo, septimo quoque anno, legebatur Lex. Deut. 31, 10. — οὐδεὶς, nemo) Me reum agitis violatae legis. v. 21. s. At vos cuncti violatis. — τί με, quid me) quasi sabbatum violaverim. — ζητεῖτε, quaeritis) Quaeritis me interficere. Ergo legem non facitis. Ergo voluntatem Dei non facitis. Ergo non

---

T. II. p. 150. s. monet, aliqua regeram. Aliquam sane veritatis cognitionem in eo requiri, cujus voluntas ad meliora flectenda sit, nemo unquam negavit. Scilicet, hoc ipso loco, qui sub manus est, ad doctrinam suam Christus, Judaeis propinatam, provocat: eandem vero quod plenius cognoscere et ceu divinam amplecti non potuerunt, quid quaeso in causa fuit? Aut nihil prorsus equidem video, aut voluntas perversa obfuit, quo minus in cognoscenda veritate divina ulterius progredi valerent. Fateor, haud mediocriter me commoveri, quum abusibus accenseri eam sententiam experior, quā veritatis cognitio bonā voluntate promoveri creditur. Veritatis cognitione emendatur utique (ceteris paribus) voluntas. At vicissim voluntatis obsequio penitentiorem veritatis aditum recludi; et hic ipse optimi Salvatoris sermo, et omnis praeterea Scriptura clamat. Tritissimum istud axioma, timorem Domini sapientiae initium esse, omni omnium Eruditorum subtilitate superius est. Neque ridendum esse quovis respectu eorum consilium existimem, qui voluntati potius flectendae (fürs Herz), quam intellectui informando (für den Verstand) occupari se hac illave scriptione profitentur. Suppositā nimirum cognitionis majori minorive mensurā fieri omnino potest, immo et debet, ut recordes animo ad ponderanda veritatis, haud penitus ignoratae, momenta et superanda fideliter obstacula excitentur. Verbo: Habenti datur. Qui prima cognitionis quasi stamina ita collocat, ut obsequi DEO firmiter apud se constituat, is in cognoscenda veritate, quatenus ad salutem conducit, multos brevi superabit, qui (utut literatissimi) DEO se mancipare nolunt. Conf. not. ad Joh. 6, 69. 10, 58. Nec pudet repetere Ambrosii istud: Noli intelligere ut credas, sed crede ut intelligas. Intellectus merces fidei est. Atque cum his jam lectorem DEI reverentem conferre juvabit, quae breviter at nervose notavit Magnif. Dn. Canc. noster D. Reuss, Elem. theol. mor. c. V. §. 23. sq. E. B.

potestis doctrinam meam, quia mei plane dissimiles estis et me odistis, assequi.

v. 20. καὶ εἶπε, et dixit) Hierosolymis videntur alii fuisse insidiatores, alii id scisse, v. 25., et ii, qui hic loquuntur, ab iis fuisse remotiores, nec tamen intus meliores. Jesus ostendit, se profundius eos nosse, et hoc radio eos penetrat. — δαιμόνιον ἔχεις, daemonium habes) Formula convitiandi atrocissima. Obsessi, amentes. Occultum caedis consilium ipsi Jesu non nisi per daemonium innotescere potuisse putant.

v. 21. ἓν, unum) ex innumerabilibus, quae nescitis. [in homine ad piscinam Bethesdam. V. g.] — ἐποίησα, feci) in sabbato. v. 23. — καὶ, et) Involvit vim relativam: unum opus feci, quod omnes miramini. Si in nullo alio opere meo quicquam reprehendendum cernitis: de hoc uno quoque bene existimare debebatis. — θαυμάζετε, admiramini) cum haesitatione. Talis admiratio, Act. 2, 7. 12.

v. 22. διὰ τῆτο, propterea) Hoc mox declaratur per οὐχ ὅτι, nempe non quia. coll. c. 8, 47. 10, 17. Talis locutio Marc. 12, 24., ubi vis particulae ὅτι latet in participio. — δέδωκεν, dedit) Gen. 17. Ex. 12, 44. Lev. 12, 3. — οὐχ ὅτι, non quia) Hoc inciso amplificatur dignitas circumcisionis, respectu sabbati, quo illa sit antiquior adeoque potior.

v. 23. ἵνα μὴ, ut non) quin, ita ut non solvatur lex; vel, salva lege. — ὁ νόμος μωσέως, lex Mosis) lex de sabbato, quae per circumcisionem non violatur. — ἐμοί, mihi) quasi legem de sabbato violaverim. — χολᾷτε, irascimini) Χόλος apud Homerum, ut Eustathius observat, iram etiam diuinam denotat. Haec ira Judaeorum jam XVI menses duraverat: at novo paroxysmo, ut Jesum videbant, exarsit. — ὅλον, totum) Non opponitur totum corpus hominis, parti ei, quae circumciditur; nam a minori ad majus non procedit consequentia, in permissione, hoc modo: licet circumcidere partem; ergo licet sanare totum. Sed totus homo est, corpore et anima, cap. 5, 14., cujus sanatio multo majus, multoque adeo magis sabbaticum et legi probatum est beneficium, quam circumcisionis actus externus per se spectatus, vel etiam circumcisio, etiamsi spectetur ut sacramentum. nam circumcisio est medium; sanatio animae, finis. [Praeterea non sine vulnere peracta est circumcisio: sanatio itaque magis convenit sabbato. V. g.] — ἐποίησα, feci) αὐτοκρατορικῶς, summa potestate.

v. 24. μὴ κρίνετε κατ' ὄψιν, ἀλλὰ τὴν δικαίαν κρίσιν κρίνατε, nolite judicare ex aspectu, sed verum judicium judicate) Eo sabbato, quod in scenopegiae dies incidebat, (inciderat autem sabbatum hoc anno in diem festi quintum, legebatur liber *Kohleth*, cujus magna portio est hoc ipsum de judicio superficialiario vitando rectoque tenendo praeceptum. [Ex aspectu vel (quod idem est) secundum carnem (c. 8, 15.) judicatur etiam, quando litera sumitur citra sensum. Christus ipse ex vero judicat. Jes. 41, 3. 4. V. g.] — τὴν) Judicium verum, unum est. Haec vis articuli.

v. 25. ἱεροσολυμιτῶν, Hierosolymitis) qui scirent, quid in urbe ageretur.

v. 26. παρόησις, libere) Psalm. 40, 10. — ἀληθῶς, vere) Dubitare poterat populus, an affirmarent principes, Jesum esse Christum: ab hac dubitatione se recipiens populus affirmare incipit de illa affirmatione. — ἔγνωσαν, sciverunt) mente et ore.

v. 27. ἀλλὰ, sed) Auctoritati humanae crediderunt in Christo repudiando: in Christo agnoscendo tamen non credunt auctoritati humanae. Observari hic possunt Judaica praejudicia. Ratiocinium Judaicum hoc est: *Christus habet ortum ignotum; Jesus non habet ortum ignotum; ergo Jesus non est Christus.* Respondet Dominus versu 28. sq. — *τῦτον οἶδαμεν, hunc novimus*) c. 6, 42. — *οὐδεὶς, nemo*) Id vere in hoc Messia vero accidit. v. seq. c. 9, 29. nam ne patriam quidem jam norant, v. 42., cum Jesus natus esset Bethlehemi. [Cogitaverit aliquis, otiosam quaestionem esse, sciatur ortus Christi an nesciatur: at falsa opinio in re admodum exili plurimum sane obesse poterat. fidei. Id sequenter observare licet de variis normis malesanis, quibus detineri se mundus patitur. V. g.]

v. 28. ἐκραξεν, clamavit) magno ardore, pro salute hominum; et ob auditorum frequentiam. Minime saepe clamavit Christus, Matth. 12, 19. quare clamores, quos edidit, magnas habuere causas, vid. mox v. 37. c. 11, 45. 12, 44. Hebr. 5, 7. Matth. 27, 50. — *καὶ ἐγώ, et me*) Sunt, qui ironiam hic statuunt: sed ironia nunquam usum invenias Dominum. Judaeorum sermo duas habuerat partes, *hunc et Christus*: v. 27. quibus respondens sermo Domini duas item partes habet, *et me: et a me ipso.* Prior est concessiva, et notitiam de Jesu ejusque ortu extrinsecus spectato quodammodo sub loco relinquit; hanc enim ipse nunquam allegare solet: conf. 2 Cor. 5, 16. sed justam notitiam, sui a Patre missi, eos habere negat. coll. v. 35. s. cap. 8, 14. — *καὶ ἄν' ἐμαυτῷ.* et tamen *a me ipso* non veni, ut vos putatis. — *ἀληθινός, verus*) Haec veritas pluris est, quam illud *vere*, de quo quaerebant, v. 26. — *ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε, quem vos non nostis*) Subaudiendum, quod sequitur, *quod ab eo sum, et ille me misit.* Ipsum illud Judaeorum postulatum de Christo, versu 27. expressum, in Jesu exstabat.

v. 29. παρ' αὐτῷ εἰμι, ab eo sum) Hoc denotat generationem aeternam: ex qua consequitur *missio*. Duo momenta: prius refertur ad *et me*, alterum ad *unde*. *Sum*, versu hoc et praecedente, refertur ad *est*, quod bis exstat versu 27.

v. 30. ἔτι, nondum) c. 8, 20.

v. 32. οἱ φαρισαῖοι καὶ οἱ ἀρχιερεῖς) Vid. App. Crit. Ed. II. ad h. l. Respicit hic versus 45., ubi ipse *Latinus* habet, *ad pontifices et pharisaeos.* Pharisei praeponuntur versu 32. nam ii erant acerbiores, et per eos instigati sunt principes sacerdotum.

v. 33. ἔτι, adhuc) Continuat sermonem, quem post v. 29. interpellarant.

*) v. 34. ζητήσατέ με, quaeretis me) me, quem nunc videtis et spernitis. Verba haec sunt quasi Textus, cui sermones hujus et sequentis capitis superstruuntur. c. 8, 21. s. Talis etiam Textus, cap. 16, 16. — *καὶ οὐχ εὕρήσετε, et non invenietis*) Severius postea dicit, *in peccato vestro moriemini.* c. 8, 21. — *ὅπου, quo*) nempe in coelum. c. 3, 13. Proposuit Dominus talem interdum sermonem, cujus sententia aliqua in praesenti audientibus apparebat; profundior deinceps. conf. cum hoc loco cap. 13, 33. Talis etiam sermo c. 13, 16. coll. c. 15, 20.

v. 34. 36. εἰμι, vado) Plurimi, εἰμι, sum. Omnino ὅπου εἰμι

*) μικρόν χρόνον, parvum tempus] Sane: vix enim anni pars dimidia effluxit ab hoc sermone ad passionem. *Harm.* p. 355.

ἐγώ, ait Salvator in cap. 12, 26. 14, 3. 17, 24. quibus in locis sequitur εἶπαι, ἥτε, ὥσι. Sed hīc ὅπερ εἶμι ἐγώ, quia hīc sequitur ἐλθεῖν et πορεύεσθαι, et Dominus, hunc ad Judaeos sermonem repetens, ὑπάγω ait, c. 8, 21. 13, 33. Etiam in prosa εἶμι adhibetur. LXX, Exod. 32, 26., ἴτω πρὸς με. Prov. 6, 6., ἴθι πρὸς τὸν μύρμηκα. ἰωμεν habet Plato in Phaedro, in extremo, et Chrysost. περὶ ἱερῶσ. l. VI. c. 12. p. 348. ed. Stutg. Ex Thucydide et Xenophonte exempla notat Camerarius in comm. utr. linguae, pag. 452. Adde Herodianum. Hoc notandum erat, quia εἶμι quasi poëticum a nonnullis repudiatur. Neque vero infructuosa est haec observatio. Quo vado, dixit Dominus, quum aliquanto longius abesset a discessu: ubi sum, dixit, in ipsa passionis hebdomade, in ipsis sermonibus ultimis. Omnia hanc locutionis differentiam loca modo indicata comprobant: neque obstat locus Joh. 13, 33. 36. nam versu 33. allegatur pristinus sermo ad Judaeos: et versu 36. respicitur Petri quaestio, Domine, quo vadis? v. 35. πῶ, quo) Importunius postea dicunt: Num interimet se ipsum? c. 8, 22. — διασπορὰν, Sic LXX, Dent. 28, 25. 30, 4. etc. — τῶν ἐλλήνων, Graecorum) sive Judaeorum extra Palaestinam. Putant, se eruturos eum esse per literas, ubicunque gentium inter Judaeos versetur.

v. 36. ὅτος ὁ λόγος, iste sermo) Sermonem rithmo conceptum eo magis tenent. conf. c. 16, 17.

v. 37. ἐσχάτη, extremo) Septimus hic dies erat; non octavus, quippe qui proprium festum habebat. vid. F. B. Dachs ad cod. Succa, p. 373. coll. p. 357. 405. Hic septimus maxime sollemnis in scenopegia dies erat. Lev. 23, 34. Num. 29, 12. seqq. Nehem. 8, 18. 2 Chron. 7, 8 seqq. Atque ipse Jesus hunc diem fecit magnum: neque alter dies tantae solennitatis frequentiaeque restabat ante passionem Domini. Ergo tempore usus est *). — εἰς τις διψᾷ, si quis sitit) **) Appositus sermo, etiam propter ritum illum, quum extremo illo festi die soliti sunt aquam e fonte Siloah haurire et super altare holocausti libare. Vide Surenhus. de alleg. V. T. p. 354. [Sitire, prima animae ad salutem adspirantis proprietates, et character certissimus. V. g.] — ἐρχέσθω, venito) Ap. 22, 17.

***) v. 37. 38. εἰς τις διψᾷ ἐρχέσθω πρὸς με καὶ πινέτω. ὁ πι-

*) Paschatis et Pentecostes antitypi in sacrificio Christi et Spiritus Sti effusione Hierosolymis ante plenam typorum abolitionem extiterent. Ita et h. l. Scenopegias antitypum observare datur in hoc ipso festo, quod Salvator Hierosolymis tanto gloriae suae splendore illuminavit, insignem istam promissionem Zach. 14. (v. 18. 17. Hierosolymas indignantem) Hierosolymis repetens, ejusque largissimo complemento, proxime tum expectando, fidelium animos demulcens. Harm. p. 354. s.

**) De donis miraculosis eorum, qui doctrinam apostolicam receperunt, sermonem hoc loco esse; non desunt qui existiment hodie. (Vid. D. Ernesti Bibl. theol. noviss. T. I. p. 791.) Nec sane quisquam, ista non spectari, jure contenderit, coll. v. 39. sq. Nolim tamen universalem hanc et sollemnissimam promissionem ita restringi, ut ea Spiritus sancti dona, quae omnis anima vanitatis pertaesa sitit, exclusa putes. Nempe locus Zach. 14, 8., coll. c. 13, 1., haut obscure docet, ea spiritus dona simul certe commotari, quibus opus est omni ad veram quietem et meliorem vitam perducendo. E. B.

***) καὶ πινέτω, et bibat] Huc deducenda res est. Multi ad Jesum ve-

ξεύων εἰς ἐμέ, καθὼς εἶπεν ἡ γραφή, ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ῥεύουσιν ὕδατος ζῶντος) Nova ac plausibilis est interpunctio, εἰάν τις διψῇ, ἐρχέσθω πρὸς με· καὶ πινέτω ὁ πισεύων εἰς ἐμέ· καθὼς εἶπεν κτλ. sed χιασμός durior esset, *sitiens veniat: bibat credens*. Nunc indivulsus manet, ac sponte fluit, hic sensus: *Si quis sitit, venito ad me, et bibet: credens in me, ex mea abundantia explebitur*. conf. cap. 6, 35. Post imperativum imperativus vim futuri habet, uti mox v. 52., *ἐρευνήσον καὶ ἴδε*, *scrutare, et videbis*. Neque perimitur subsequentium constructio verborum. Subjectum est, *Qui credit in me*: praedicatum, *sicut dixit Scriptura*, *Flumina ex ventre ejus fluent aquae viventis*. tantummodo suppleri debet copula est, vel potius erit, ita fere, uti c. 6, 39. 17, 2. Luc. 21, 6. Hoc autem loco sermo continuatur per Allegatum, et Credens comparatur cum ipso Domino credentium, de quo agit promissio.

v. 38. ὁ πισεύων εἰς ἐμέ, *credens in me*) *Credere* parallelum est, non verbi *sitire*, sed *venire*. c. 6, 35. Huc ref. *credentes*, v. seq. — καθὼς εἶπεν ἡ γραφή, *sicut dixit scriptura*) Multa habet scriptura de promissione Spiritus sancti, sub schemate aquae: Jes. 12, 3. 55, 1. 3. Ez. 47, 1. s. Joël. 2, 25. quae Jesus h. l. verbis pronuntiat ad tempus praesens accommodatis. Maxime vero huc pertinet illud Zach. 14, 8., *ἐξελεύσεται ὕδωρ ζῶν ἐξ ἱερουσαλήμ κτλ.* etenim illud ipsum caput Zachariae lectum fuerat publice, tanquam Haphtara, primo die sce-
nopegias, quod Jesus, cum venisset medio festi tempore, extremo die repetit *Hierosolymis*. Lectioni die primo non interfuerat: literas non didicerat, v. 15. itaque Lectionis allegatio auditores eo magis commovere debebat. — κοιλίας, *ventre*) בֶּטֶן penetrale intimum, capacissimum, foecundissimum. Alluditur ad amphoras, quibus ultimo festi illius die aqua ex fonte Siloah per urbem ad sacrarium ferebatur. magnum enim ventrem habebant. — αὐτοῦ, *ejus*) Messiae. Hic est fons, ex cujus abundanti fluxu fideles accipiunt. v. 39. — ὕδατος ζῶντος) ὕδωρ ζῶν, Zach. 1. c.

v. 39. εἶπε, *dixit*) Jesus. — ἔγω γὰρ ἦν, *nondum enim erat*) *Esse*, pro *adesse*. Matth. 2, 18. Gen. 42, 36. conf. omnino 2 Chron. 15, 3. Refertur γὰρ ad ἑμῆλλον, et hoc ad futurum ῥεύουσιν.

v. 42. ἐγὼ, *nonne*) Atqui id ipsum in Jesu verum erat. Cur non animadverterant? admoniti praesertim Matth. 2, 4. s. Anni XXXII non erant tempus immemorabile, praesertim interposita, anno duodecimo, admonitione nova, Luc. 2, 42. — ἀπὸ βηθλεέμ, *a Bethlehem*) Hoc ut ex evangelistis aliis notum praesupponit Johannes, de Jesu.

v. 43. σχίσμα, *dissensio*) Sic. c. 9, 16. 10, 19. Schisma multiplex esse solet: unius dogmatis vel multorum; et hominum bonorum a malis, vel malorum a bonis, vel bonorum a bonis, vel malorum a malis.

v. 45. ἐκεῖνοι, *illi*) *pontifices*, quos versu 47. interpellant pharisaei.

v. 46. αἷς, *ut*) Character veritatis, etiam idiotas convincentis, prae dominis eorum. [*Haud raro facilius rudiores virtutem verbi Christi, quam sagacissimi, persentiscunt*. V. g.]

v. 48. μή τις, *num quis*) Sic inferunt: in quem non credunt

---

niunt: sed ipsi sibi desunt, quo minus ipsâ jucundissimâ fruitione, accessum alioquin excipiente, potiantur. V. g.

principes, in eum non est credendum. Simili argumentatione ac fremitu utuntur zelotae hodierni, praesertim Romanenses. — ἐκ τῶν φαρισαίων, ex pharisaeis) legem scientibus, scilicet.

v. 49. ὅτος, iste) Hoc ad contemptum pertinet. — τὸν νόμον, legem) Saepe *lex* id notat apud Hebraeos, quod nos dicimus *Biblia*. 1 Cor. 9, 8. — ἐπικατάρατοι, maledicti) Magnus erat miserorum fremitus. unde metonymia antecedentis et consequentis. i. e. sunt maledicti: credunt in illum: manent maledicti.

v. 50. λέγει, dicit) Saepe ii, qui timidi fuerant extra discrimen; in ipso discrimine, veritatis defensores evadunt. [Conf. c. 19, 59.] — εἰς αὐν, qui unus erat) Incisum hoc nectitur cum dicit.

v. 51. ὁ νόμος) *lex*, quam vos solos scire putatis. v. 49. — κρίνει, judicat) id est, judicare docet. — τὸν ἄνθρωπον, hominem) quemvis, et hunc. — ἀκούσῃ, audierit) Subaudi, is qui judicat. [Regula haec, audiendum prius hominem esse, quam judicandum, tantam habet evidentiam, ut vel puerulo pervia sit: attamen summae auctoritatis viri contra eam frequenter impingunt. Insignis pars injustitiae, qua mundus scatet, his ponderatis exularet. Enimvero nusquam ista minus observantur, quam in Christi causa. V. g.]

v. 52. μὴ, num) Aequitatem orationis persentiscunt; quare nil ad eam respondent: tantum ex conclusione ipsa invidiam Nicodemo faciunt, eumque insectantur, quasi omnes et soli Galilaei essent discipuli Jesu. — μὴ καὶ σὺ γαλιλαῖος εἶ;) Sic *Lat.* idque ad mentem Pharisaeorum. ἐκ τῆς γαλιλαίας, pro γαλιλαῖος, ex verbis proximis subsequenter videntur arripuisse Graeci recentiores. — καὶ ἴδε) et vide, i. e. videbis facillime. Provocant ad experientiam: quae tamen non erat universalis. [Denuo trivialis formula recurrit (coll. v. 27.), quae, utut videretur nullius momenti esse, sinistre adhibita noxam insignem inferebat. E stupenda eorum multitudine, qui pereunt, vix quenquam invenias, qui non uno alterove hujus generis πρῶτῳ ψεύδει abreptus, veritatis salutaris efficaciam in se sufflaminet. V. g.]

v. 53. καὶ ἀπῆλθον ἕκαστος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ) Haec capitis proxime sequentis initium constituere debere, censet Ant. Blackwall de Classicis sacris p. 497. ed. Woll. Si quid mutandum sit, caput VII. terminaveris in τῶν ἐλαιῶν, olivarum, ut iidem sint *dierum* in facto, et *periocharum* in textu fines. Res pusilla: sed tamen commodissime retinetur antiqua divisio, ut profectio Jesu ad montem olivarum cohaereat cum ejus ingressu in templum postridie facto.

C A P U T VIII.

v. 1—11. Ἰησοῦς δὲ — καὶ μηκέτι ἀμάρτανε) Sapientia et virtus, quam Jesus in historia adulterae praestitit, tanta est, ut mirum sit, insignem hanc historiae evangelicae partem hodiernum a compluribus pro incerta haberi. Omittitur etiam in codice ms. *Ebneriano*, sed tantummodo a versu 3. ac sub finem evangelii secundum Johannem ita suppletur, et versui 2. annectitur, ut facile appareat, librariorum periocham, pro genuina agnitam, a publica tantummodo lectione removisse. Jo. Lami in libro de Eruditione apostolorum codicem MS. Florentinum IV Evangelistarum Graecum describens ait, *In Evan-*

gelio Johannis Jambī in fine scripti sunt. Praecedit index Capitulum XIX. Decimum caput omissum fuerat, et extra ordinem in fronte recensitum est περὶ μοιχαλίδος, De Adultera, cujus historia in ipso evangelio exstat. Scriptio est saeculi XII. p. 230. — ἐπορεύθη, ivit) qui non haberet domum. coll. c. 7, 53. — εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν, in montem olivarum) in eum montem, in quo eum erant postea capturi. c. 18, 2. quum modo frustra conati essent. c. 7, 50.

v. 2. *παρεγένετο, veniebat) expectatus. — ἐδίδασκεν, docebat)* Eo molestiores erant interpellatores. v. 3.

v. 3. *κατελημμένην) ψαλ LXX καταλαμβάνειν* sed Num. 5, 13. et saepius, *συλλαμβάνειν.*

v. 4. *διδάσκαλε, doctor)* Ratio, cur judicium ejus requirant. — *ἐπ' αὐτοφώρῳ, in ipso facto)* Talia flagitia plerumque perpetrantur sub festa. conf. c. 7, 37. Veritatem hujus historiae comprobant etiam, quae sequuntur, ut v. 12. mentio *tenebrarum*, collato hoc versu, de adulterio, *tenebrarum opere*: et v. 15. de *judicio*, coll. v. 11.

v. 5. *λιθάζειν, lapidare)* Aut mulier haec sponsa erat, aut sermo scribarum et pharisaeorum est concisus, hoc sensu: *Moses jussit adulteras supplicio afficere, (Deut. 22, 22. ss.) et id supplicium majores nostri lapidationem definierunt. v. Grot. ad h. l. — οὖν, ergo)* Haec particula quaestionem exhibet magis captiosam, quam si aperto antitheto dixissent: *vero.*

v. 6. *κατηγορεῖν, accusare)* violatae legis. Sciebant aequitatem Jesu erga santes, qui non fori agendi causa in mundum venerat. — *δὲ, autem)* Solent homines otiosi, cogitationibus immersi, interdum gestus varios, etiam scribentium similes, habere; quos, re seria occurrente, omittunt. Multo alium hīc gestum Salvator, re jam a scribis et pharisaeis proposita, adhibet, idque plus semel. — *κατὰ κύψας, τῷ δακτύλῳ ἔγραψεν εἰς τὴν γῆν, inclinans se deorsum, digito scribebat in terram)* Semel scripsit Deus in V. T. Decalogum: semel in N. T. scripsit Christus. scripsit autem digito, neque enim stilo utebatur Sapientia ipsa; et in terram, non in aërem, non in tabellam: scripsit sive pinxit, aut literas verba conficientes, ea ipsa fortasse, quae versu 7. memorantur; aut lineas ductusque nil distincte significantes; utrasvis, quiescente digito vel remanentes vel disparentes. conf. Dan. 5, 5. Scribi solet in futuram memoriam. Itaque haec actio plane ex verbis subsecutis interpretanda videtur, ut hoc Dominus significet: *Moses scripsit legem; ego etiam possum scribere. immo Lex Mosis scripta est mea. Vos, Scribae, judicia scribitis in alios; et ego possum scribere in vos. v. 26. Peccata vestra scripta sunt in corde vestro; et nomina vestra in terra. Jer. 17, 1. 13. (quid si nomina accusantium scripserit?) Hanc meam scripturam vos nunc non intelligitis; sed olim, quid scripserim, toti mundo conspicuum erit, quum libri aperientur, et vestra quoque flagitia patefient omnia. Itaque Jesus I. silenti actione cogitationes adversariorum vagas, festinantes et securas fixit, et conscientiam eorum excitavit. II. significavit, se illo tempore non venisse ad judicia forensia administranda; et malle agere, quod intempestivis accusatoribus otiosum videretur, quam isthuic rei operam dare: (pertinet huc antiqua Glossa, *scripsit in terram, μὴ προσποιέμενος, id negotii ad se nil pertinere significans: pro quo recentiores, καὶ πρόσποιέμενος)* tempus, cum ipse judicem agat et in hanc ream, et in hos actores, et in omnes homines, inju-*

stos et justos, omnibus de rebus, non esse, sed olim fore: interim omnia in libros referri; olim terram non esse tecturam flagitia hypocritarum. conf. Jes. 26, 21. Job. 16, 18. Solet enim *scriptio* adhiberi memoriae in *posterum* causa. Ex. 17, 14. Ps. 102, 19. Plane haec actio Jesu Christi habet similitudinem quandam cum ceremonia illa, quae adhiberi solita erat in muliere adultera, Num. 5, 13. 17. 23. s. sed est etiam dissimilitudo. nam lex agit de muliere suspecta; hic locus de deprehensa: et in lege mulier literas per sacerdotem libello inscriptas et aqua elutas, cum aqua et cum pulvere soli bibit; sed literas, quas Jesus in terra ipsa scripsit, mulier non poterat cum aqua, nedum sine aqua bibere. Hinc facile appareat, in actione hac Jesu, quod ad ream attinet, quiddam quasi abruptum inesse et in suspensio relictum, ut significare videatur, esse se judicem quidem, sed iudicium non nunc (quare etiam accusatores saucios tantum dimittit in praesenti) sed olim confectum iri, et tum adulteram quoque istam vel poenae vel absolutionis participem fore.

v. 7. ὅς δὲ ἐπέμενον, cum autem perseverarent) Pro δὲ est ergo in Lat. plerisque. Ex more Johannis: qui tamen in hac periocha saepius δὲ adhibet, etiam alibi frequentatum. v. gr. c. 9. — ὁ ἀναμάρτητος, qui peccato caret) ἀναμάρτητος, si terminationem spectes, est, vel qui peccare non potest, vel, qui non peccavit. LXX, Deut. 29, 19.: μὴ συναπολέσῃ ὁ ἀμαρτωλὸς τὸν ἀναμάρτητον. conf. 2 Macc. 8, 4. 12, 42. Testes in lapidando primi esse solebant. [Hinc τὸν λίθον dicitur, cum articulo. V. g.] hi testes omnes aut in ipso illo facto, aut in similibus flagitiis culpam contraxerant, supplicio dignam.

v. 9. ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων, a senioribus) Hi maxime percussi erant. Magna vis verborum Jesu, [hominum penetralia recludendi. V. g.] — μόνος, solus) nemine eorum remanente, qui causam proposuerant. alii, etiam ex pharisaeis, remanebant. v. 2. 12.

v. 10. καὶ μηδὲνα θρασυμένους πλὴν τῆς γυναικὸς) Glossam antiquis ignotam prodit *praepositio πλὴν* a Johanne nullo in omnibus scriptis loco adhibita; cujus vim passim aliter expressit *). — ἐκεῖνοι, illi) Jam procul aufugerant.

v. 11. πορεύς, vade) Non addit, in pace: neque dicit, remissa sunt tibi peccata tua: sed, posthac noli peccare. c. 5, 14.

v. 12. πάλιν, iterum) uti cap. 7. Solet Jesus initia sermonum capere a doctrina salvifica: deinde, ubi homines contradicunt, elenchum adjungit. — τὸ φῶς, Lux) Sermo conveniens tempori matutino, et oppositus operibus tenebrarum, quale est adulterium. — τῷ κόσμῳ, mundi) totius. — ὁ ἀκολουθῶν, qui sequitur) Hoc ipso ostendit, nullo modo probari sibi adulterium, quamvis adulteram non condemnarit.

v. 13. εἶπον, dixerunt) aperta importunitate. — περὶ σεαυτῆ, de te ipso) Reponunt Domino verba sua, coll. c. 5, 31. sed sensu corrupto. — ἀληθῆς, verum) Sermo concisus. Potest homo de se ipso verum dicere, sed id non solet pro idoneo haberi testimonio. Judaei autem, quo vehementius contradicant, testimonium Jesu ne verum quidem esse dictitant.

*) Itaque omissionem hujus Incisi (quam Ed. maj. minus probaverat), cum Ed. 2. etiam Vers. germ. luculenter approbat. E. B.

v. 14. *καὶ, tametsi*) Non loquitur conditionate, sed affirmat, se testari de se ipso. v. 18. Posteaquam multa docuit, postulat ab auditoribus, quod antea non ita postularat. — *οἶδα, scio*) Ex scientia certa et firma proficiscitur testimonium verum. — *πόθεν, πῶς unde, quo*) Ad haec duo capita potest referri doctrina de Christo. De illo agitur v. 16. seqq. de hoc, v. 21. seqq. — *ὑμεῖς, vos*) Penes vos culpa est, cur veritatem testimonii mei non assequamini: vos egetis, ut vobis dicam, quod nemo mortalium vobis potest dicere. — *ἐρχομαι, veniam*) Diff. ab *ἤλθον, venerim*. Verbo *venerim* significat Jesus, Se semper scisse: verbo *veniam*, Judaeos ne nunc quidem scire.

v. 15. *κατὰ τὴν σάρκα, secundum carnem*) adeoque *secundum adspexitum*. c. 7, 24. [*Antitheton*, superne, v. 23. V. g.] — *ὁ κρίνω, non judico*) Conf. v. 11.

v. 16. *ἡ κρίσις ἡ ἐμὴ, judicium meum*) Eadem ratio iudicii, quae testimonii. v. 14. 17. c. 5, 30. s. *Testimonium*, de Deo et Filio Dei; *judicium*, de hominibus. — *ἀληθής, verum*) non secundum carnem. v. 15. — *μόνος ἐκ ἐμὲ, solus non sum*) etiam in iudicando. Conf. c. 5, 19. — *ὁ πέμψας με, qui misit me*) Hoc ipso significat, unde venerit.

v. 17. *καὶ*) etiam. — *ἐν τῷ νόμῳ τῷ ἡμετέρῳ*) in lege vestra, ad quam vos refertis. v. 5. — *δύο ἀνθρώπων, duorum hominum*) quanto magis Dei et filii Dei? Hi testes quum *duo* dicuntur, argumentum est ejusdem naturae. Vide de his duobus, Zach. 6, 13. fin. — *ἀληθής, verum*) irrefragabile.

*) v. 19. *πῶς, ubi*) Quaerunt, *ubi*, ut sciant, unde *missus* a Patre venerit Jesus. — *ἔτε ἐμὲ, neque me*) Non respondet Jesus statim directe ad interpellationem judaicam, *ubi est Pater tuus?* sed sermonem institutum prosequitur, simulque tamen viam ad respondendum parat. Ostendit enim perversitatem interrogationis, et docet, illos debere prius cognoscere filium, quem in carne videant et audiant, si velint cognoscere Patrem. Nam Filio cognito, cognoscitur Pater. conf. v. 16. 18. ubi Filius ante Patrem nominatur. add. Matth. 11, 27. et infra, c. 14, 9. Pater ubi sit, clare docet v. 23. Atque hoc loco, de Patre rogatus, respondet de Se; mox vicissim de Se rogatus, respondet de Patre; v. 25. 27. quia Ipse et Pater unum sunt. — *καὶ, etiam*) Conf. c. 14, 7. 9. s. — *ἡδείτε αὐν, nossetis*) ita, ut non opus esset vobis quaerere, ubi sit. Habet hic locus testimonium clarissimum, de unitate Patris et Filii: quare v. 20. ut mirabile quiddam describitur, quod Jesum non comprehenderint.

v. 20. *ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ, in gazophylacio*) eo loco, ubi aliquis facile potuisset capi: ubi maxima erat hominum frequentia. — *διδάσκων, docens*) Considerari hic potest Didactica Christi, ex Johanne speciatim. Christus, Doctor *unus, verus, bonus*. *Unus*, Matth. 23. summa dignitate, v. 8. potestate, v. 9. auctoritate, v. 10. *Verus*, Joh. 7. nam missus est a Deo, et vera docet. *Bonus*: didacticus. conf. 2 Tim. 2. Tria doctorum genera, Matth. 23, *Prophetas, Sapientes, Scribas*. Scribae titulum non gessit Ipse, sed discipulis reliquit, Matth. 13, 52. Non opus ei fuit discere, Joh. 7, 15.: non nisi semel legit, Luc. 4, 17. *invenit locum*: semel scripsit, Joh. 8, 6.

*) v. 18. *καὶ, et*) Hic *duo* testantes memorantur expresse: accedit tertii, Spiritus sancti, testimonium. V. g.

Ideo suo nomine non scripsit libros, ut apostoli, neque usus est apparatu librorum: aliquas tamen epistolas dictavit, Ap. 1. Supersunt duo tituli *Sapientiae* et *Prophetiae*. Matth. 12, 41. 42. *Prophetiae* nomen alias majus, quam *Sapientis*. In Christo sublimius quodammodo nomen est *Sapientia*, quam *Propheta*. Precatus est: Patris mandata secutus. Discipulos ad se traxit suaviter 1) apud Johannem, c. 1, 38. ss. coll. c. 8. 2) apud Lucam etc. Docuit eos ordine, primo de sua persona, de se ut Christo, 1) praesente populo. 2) praesentibus adversariis. 3) seorsum; tum, de sua passione et resurrectione: docuit primo, sermone aperto; deinde per parabolas, Matth. 13.: primo, in nuptiis; deinde, aliis occasionibus. Docuit aliter *populum*, aliter *Pharisaeos*, aliter *discipulos Johannis*, aliter *suos*. Docuit de jejuniis discipulorum Johannis, de baptismo Johannis, Matth. 21. de numismate etc. Docuit operibus potius, quam verbis, Matth. 11, 1. s. docuit etiam gestu et vultu. Luc. 20, 17. Fugit celebritatem, Matth. 12. Docuit interrogans; docuit interrogantes. Discrimen etiam discipulorum invicem tenuit. Docuit aliter ante resurrectionem, aliter post resurrectionem. Praedictio passionis fuit 1) aenigmatica, 2) aperta. Sequebatur valedictio, discessus denique ipse, 1) in passione: 2) in ascensione. Non desiit, donec dixit: *Nunc creditis*, Joh. 16, 31. Confirmavit doctrinam e Scripturis, et per miracula. Discipulos jussit discere experiendo, Joh. 16, 22. 23. init. Occasiones sapienter sumsit. Joh. 4. Brevis colloquio Nathanaëlem, Samaritanam docuit, quod discipuli aliquot annis didicere. Sublimibus auditoribus sublimia proposuit, Joh. 3. Sensim aperuit rem. Joh. 16, 4. 12. 14, 13. Non omnia planissime exposuit: sed justis aenigmatibus involvit. Perspicuitate promiscua multi peccant. Scriptio nostra non migret consuetum doctrinae ordinem. si alicubi diversa erit, non dilabatur ad philosophemata, sed se recipiet ad Scripturam S. Porro, Christus non mansit uno loco, nec semper apud eosdem. vid. Joh. 4, 44. Habuit virtutes boni doctoris, easque ostendit, suaviter et leniter. Matth. 11. Luc. 4. Discipulos misit XII, deinde LXX. sensim precari docuit. Luc. 11, 1. Joh. 16, 24. etc. — *ἐδίδως ἐπίσταν*, nemo comprehendit) etsi conabantur.

v. 21. *πάλιν*, iterum) Nam dixerat cap. 7, 33. s. quum insidiati essent, ut hoc loco. — *ἀμαρτία*, peccato) Singularis. una tota perditio, ex infidelitate, per quam omnia peccata vigent. v. 24. Hoc loco emphasis est in priore vocabulo, *peccato*, deinde in priore verbo, *moriemini*. v. 24. — *ἀποθανεῖσθε*, moriemini) morte omnimoda. — *ὑπάγω*, vado) v. 22. c. 13, 33. 36. 14, 4.

v. 22. *μήτι ἀποκτενεῖ αὐτὸν*, numquid interficiet se ipsum) Pessima cogitatio. immo Judaei illum erant occisuri. Volunt dicere, se eum ubique posse invenire.

v. 23. *ὑμεῖς*, vos) Iterum interpellationem eorum praeterit Jesus; et probat, quae dixit v. 21. coll. c. 3, 13. — *ἐκ τῶν γῶν*, ex iis quae infra sunt) ex terra. — *ἐγὼ*, ego) Ostendit, unde sit et venerit, et quo sit iturus; ex mundo ad Patrem. — *τῆς*, hoc) Hoc addito ostenditur, esse etiam alium mundum. c. 9, 39.

v. 24. *) *ἀποθανεῖσθε*, moriemini) Judaei ex v. 21. verba gra-

*) *ἐὰν γὰρ μὴ πιστεύητε, nisi enim credideritis]* Credentes Christo adhaerescunt, perque Ipsum eo pertingunt, quo non possent alioquin pervenire. V. g.

viora neglexerant. cetera assumserant v. 22.; nunc ergo graviora illa repetuntur.

v. 25. s. *συ τὶς εἶ, tu quis es*) Respiciunt illud: *ἐγὼ εἰμι, ego sum*. Interrogant, animo tamen ita perverso, ut non habeant constitutum dicenti credere. — *εἶπεν, dixit*) Non dicitur, *respondit*. Interpellationi judaeae minus directe satisfacit Dominus; sed rei ipsi plane, atque ita, ut in suo sermone progrediatur. Similis quaestio et responsio, c. 10, 24. seq. — *τὴν ἀρχὴν, ὅτι καὶ λαλῶ ὑμῖν, πολλὰ ἔχω περὶ ὑμῶν λαλεῖν καὶ κρίνειν· ἀλλ' ὁ πέμψας με ἀληθείης ἐστίν, καὶ γὰρ ἃ ἠκουσα παρ' αὐτοῦ, ταῦτα λέγω εἰς τὸν κόσμον*) Unam haec omnia periocham constituunt, ejus et protasis bitembris est et apodosis, ita, ut aptissime inter se respondeant, tali modo:

Principio, quum etiam loquor vobis,

multa habeo de vobis loqui et judicare:

Sed is, qui misit me, verus est;

et ego, quae audiavi ab illo, haec dico in mundum.

Quodvis verbum proprio suo significatu sumi hoc loco et debet et potest. I. *τὴν ἀρχὴν*, non valet hīc ὅλως omnino, sed proprie, *principio*. Ostendi id ad Chrysost. de Sacerd. p. 425. seq. nec non ad 1 Cor. 5, 1. atque expendi merentur Raphelii Herodotea p. 293. seqq. Nonnus cum retinere potuisset (inquit Joach. Camerarius) *τὴν ἀρχὴν, non obstantibus numeris versus, mutavit in Ἐξ ἀρχῆς. ὅτι περὶ ὑμῶν Ἐξ ἀρχῆς ἀκριβοῦς*. II. *ὅτι* est quod, quum, quia, uti v. 45., *Ego autem ὅτι quod veritatem dico, non creditis mihi*. Expendatur eadem particula, v. 22. 43. 2, 18. 44, 47. 56. etc. III. *καὶ*, sub initium, non ipso initio, commatis, valet etiam: et hoc loco vim praesentis temporis et indicativi modi in verbo λαλῶ intendit; collato καὶ etiam 1 Cor. 15, 29. Phil. 3, 8. IV. λαλῶ, loquor: i. e. non modo loqui habeo, non modo locutus sum, sed etiamnum loquor. V. ὑμῖν, vobis, est Dativus commodi. i. e. de me, quis sim, loquor, ut credatis et salvemini. Non facile distinctio ulla plus molestiae peperit exegetis, quam punctum post hoc ὑμῖν. Comma defendunt codices mss. in apparatu citati, p. 589, et praeter Chrysostomum, Nonnum, Scalligerum, qui ibidem memorantur, Knatchbullus, Raphelius, nec non Jac. Faber, Corn. Jansenius, Franc. Lucas. VI. πολλὰ περὶ ὑμῶν, multa de vobis, ob multam vestram incredulitatem. Haec erat summa querelae Jesu Christi de Judaeis, ubique, hīc praesertim, ubi de habitu suo mentionem facere incipit. VII. ἔχω λαλεῖν καὶ κρίνειν, habeo loqui et judicare. Huc pertingit τὴν ἀρχὴν, et sic valet plus quiddam, quam προῖτον. Nunc primum longe maxima causa a Judaeis est Domino data loquendi et judicandi de ipsis, postquam tot testimonia audierant, nec tamen crediderant. Similiter νῦν nunc ponitur Luc. 11, 59., in elencho, cui magna erat ansa data. Conf. ἤρξατο, coepit. Matth. 11, 20. Hīc desinit protasis, qua tota idem dicitur, quod c. 6, 36., dixi vobis, vos et vidisse me, et non credere: et c. 10, 25. s. ubi ad eandem quaestionem eadem responsio, aliis tantum verbis, iteratur. VIII. Sequitur apodosis ab ἀλλ' incipiens, in qua, quis sit, satis aperte significat. IX. ὁ πέμψας με ἀληθείης ἐστίν i. e. quanquam usque adeo non creditis, ut incredulitas vestra maximam causam praebeat, cur vos judicare possem: tamen Is, qui misit me in mundum, verus est. Ipsius fidem infidelitas vestra non tollit. X. καὶ γὰρ, ἃ ἠκουσα παρ' αὐτοῦ, ταῦτα

λέγω· i. e. haec dico, quae ille Verus mihi ad salvandos vos, non ad judicandos, mandavit; quorum summa est, me ab Illo esse missum: haec dico unice, non alia, quae ad vos judicandos pertinerent. c. 3, 17. 5, 45. 12, 47. XI. εἰς τὸν κόσμον. Sermo concisus. i. e. haec mundo ante ignota pertuli in mundum, et loquor in mundo, ut didantur per testes meos in mundum totum, a fide alienum, at, sive vos credetis, sive minus, crediturum. Vestram contumaciam non moror. Ex quatuor membris hujus periochae, ineunte hac annotatione designatis, primum et quartum, secundum et tertium, convenientissimo χιασμῷ cohaerent. In protasi et incisum prius, etiam loquor vobis, et alterum, multa habeo de vobis loqui et judicare, et nexus utriusque spectari debet. Est enim antitheton, etiam loquor, idque vobis: habeo loqui et judicare, idque de vobis. Apodosis per se facilis est: sed quomodo ea ad protasin se habeat, non protinus perspiciunt, qui sententiam minus quam verba intuentur. Hi observabunt, infidelitatem Judaeorum notari in protasi; sed immotam Jesu perseverantiam, in veritate salvifica proponenda, declarari potius in apodosi, ipsamque simul veritatem de Jesu, quis sit, summam ingeri. confer omnino totum versum 28. Initium sermonis, inquit, ab judicio infidelitatis vestrae, nunc magis etiam quam antea, jure possum facere, prius quam cetera promam: sed non tam tristitia de vobis, quam salutaria de me constanter dico. Permulti haec verba τὴν ἀρχὴν ὅτι καὶ λαλῶ ὑμῖν, seorsum sumunt: et quidem H. B. Starkius sic resolvit, Initio scil. dixi, quod etiamnum dico vobis. quae pridem fuerat Nic. Hemmingii explicatio, non longe abeunte in Homiliis Johanne Brentio. Ceteri sic fere: ὃν τινα εἶναι με τὴν ἀρχὴν ἔλεγον, εἰμί. i. e. sum is quem esse me initio dixi vobis. quae interpretatio quam facilem infert sententiam, tam multas a verbis textus, si contenderis, discessionem facere deprehenditur.

v. 27. οὐκ ἔγνωσαν, non norant) Per hanc epicrisin Johannes admirationem suam significat, ob infidelitatem et coecitatem Judaeorum: uti cap. 12, 37. — τὸν πατέρα, Patrem) Pater eum miserat: v. 26. et Patre cognito, cognovissent, Jesus quis esset. v. 25.

v. 28. ὑψώσητε, exaltabit) in cruce. — τότε tunc, non prius. 1 Cor. 2, 8. — γνώσεσθε) cognoscetis ex re, quod nunc ex verbo non creditis. v. 24. Eventum legimus Matth. 27, 54. Luc. 23, 47. s. Act. 2, 41. — 21, 20. — καὶ, et) Oratio sic cohaeret: Ego sum (id quod aliquando cognoscetis) et a me ipso facio nil, etc. Ab h. l. ad finem v. 29. sunt quatuor sententiae. prima incipit, et a me ipso: secunda, et qui: tertia, non reliquit: quarta, quia. Ex his secunda et tertia sunt parallelae; itemque prima et quarta. — ποιῶ, facio) Subaudi, et loquor. — καθὼς — ταῦτα, sicut — haec) Similis locutio. ὅσα — οὕτω· quae sic. Num. 32, 31. Vid. Comen. in Dialect. — λαλῶ) haec, quae loquor, loquor. Subaudi, et facio. Alterum ex altero supplendum.

v. 29. καὶ, et) et ideo. — ἐν ἀφῆκε με, non reliquit me) Praeteritum significat, nullo unquam tempore se relinqui. Congruit τὸ πάντοτε, semper. — ὅτι, quia) Conf. c. 15, 10. — τὰ ἀρεσά αὐτῷ, quae placita sunt ei) Argumentum, quo Judaei ad credendum Jesu Christo perducti sunt, idem militat pro omni auctoritate Scripturae S. et religionis Christianae. Semper, ubique, omni modo, ab omnibus postulat, omnes docet, ea omnia, quae Deo sunt placita, et Deo

digna. — πάντοτε, *semper*) Haec summa cum suavitate dixit Dominus.

*) v. 31. ὑμεῖς, *vos*) qui credere coepistis, quamvis ceteri non credant. — μείνητε, *manseritis*) Act. 13, 43. — ἀληθῶς, *vere*) Non satis est coepisse. sic, ὄντως, *revera*. v. 34. — ἐσεῖ *estis*, jam: modo constetis.

v. 32. τὴν ἀλήθειαν) *veritatem*, de me, misso a Patre: de vobis, vere discipulis meis. — ἡ ἀλήθεια) *Veritas*, cognita, de me; et Ego ipse. Filius enim liberat, v. 36. [coll. c. 1, 12.] et est Veritas. c. 14, 6. — ἐλευθερώσει, *liberabit*) Non debemus mirari, Jesum repente iniecisse mentionem hanc, cui contradicturi erant Judaei. Semper enim, pro infinita sua sapientia, id potissimum locutus est, quod oppugnaret praejudicia hominum, et hominibus esset saluberrimum; quamvis homines inde litigandi causas caperent. *Libertas* est immunitas filiorum Dei ab omni potestate contraria. [a peccato videlicet ejusque servitio, v. 34., et a morte, v. 51. V. g.]

v. 33. ἀβραάμ, *Abrahamae*) Ad hunc denuo provocant v. 52. — ὁδὲν δεδουλευκαμεν, *nemini servivimus*) Loquuntur de sua aetate. nam majores servierant regi Aegyptiaco et Babylonico. — ἐλευθεροῖ, *liberi*) Hoc unum arripiunt: de *veritate* liberante nil movent. Sic quoque versu 22. verba Jesu praegressa mutilarunt. Turba erat promiscua. Aliqui eorum propenso in Jesum animo erant; inimico alii. Illorum nonnulli praecedentibus de fide sermonibus moti ad fidem adspirare coeperant, sed hoc momento pedem retulerunt.

v. 34. ἀπεκρίθη, *respondit*) Jesus exceptioni duplici Judaeorum inverso ordine respondet, et primum orationem de *libertate* pertexit; deinde de *Abrahamae* liberis disserit, a v. 37. — ὁ ποιῶν) *qui facit* peccatum, *veritati* oppositum. — ὁ δὲ ἐστίν, *servus est*) ipso facto. 2 Petr. 2, 19. Rom. 6, 16.

v. 35. ὁ δὲ ἐστίν) *servus*, statu; *servilis*, illiberali ingenio, adeoque peccatum faciens. — ἐν τῇ οἰκίᾳ) *in domo* Patris. — ὁ υἱὸς) *Filius*, unigenitus. coll. v. seq. Articulus majorem hinc vim habet, quam in antitheto, ὁ δὲ ἐστίν. — μένει, *manet*) in domo. Alluditur, quia de Abrahamo quaestio est, ad Gen. 21, 10. 25, 5. coll. Gal. 4, 22. s.

v. 36. ὁ υἱὸς) *Filius*, unigenitus.

v. 37. ἀλλὰ) *sed* alitis peccatum, occidendi mei consilium. — ὁ λόγος ὁ ἐμὸς, *sermo meus*) sermo veritatis et libertatis. — ὁ χωρεῖ, *non capit*) Antipathiam habent, qui non credunt, adversus Christum et verbum ejus. conf. v. seq. Correlata: homo *manere* debet; sermo *capere*. v. 31.

v. 38. λαλῶ, *loquor*) Subaudi, *et facio*. vide mox. — καὶ, *et*) Sequitur hoc e sententia generali, quae in priore hemistichio praesupponitur: Imitatur quisque patrem suum. — ποιεῖτε, *facitis*) Subaudi, *et loquimini*. quanquam *loquor* magis huic loco congruit de Jesu; et *facitis*, de adversariis. Membrum alterum ex altero suppleendum. Sic Malach. 1, 14., *qui habet in grege suo masculum* (et labis expertem) *et votum faciens immolat* (femellam, aut ceteroqui) *inidoneam victimam*.

v. 39. ἀβραάμ, *Abraham*) Defendere conantur, quod dixerant

*) v. 30. ἐπίστευον, *credebant*] Tenellum hoc fidei quasi germen fuit. Sed acris insecuta est boni et mali pugna, v. 44. V. g.

v. 33. Sentiant de alio ipsorum patre loqui Jesum. — ἐποιεῖτε) ἄν subauditur, uti c. 9, 33.

v. 40. ἀποκτεῖναι, ἄνθρωπον, interficere, hominem) Solet Jesus appellare se *Filium hominis*; hoc autem loco, *hominem*. nam huic loco respondet, quod v. 44. diabolus appellat *homicidam*. Itaque ad me potius, quam ad *hominem*, videtur referri qui. — τὴν ἀλήθειαν, veritatem) pretiosam, hominibus alias ignotam et vobis exosam. Saepe jungitur *veritas* et *vita*, falsitas et mors. Illae sunt Christi et fidelium; hae, Diaboli et impiorum. v. 44. — ἐκ) non hoc, sed plane diversum, dignum amatore Christi. Vid. infra, v. 56.

v. 44. τὸ πατὸς ὑμῶν, patris vestri) Hujus nomen nondum exprimitur: sed idem mox ut Judaei audent Deum appellare patrem suum, expresse appellatur, *Diabolus*. v. ss. — ἐκ πορνείας, ex stupro) Novus importunitatis judaeicae paroxysmus. — ἓνα) unum, eumque certum. Confirmant, se non esse spurios.

v. 42. ἡγαπᾶτε, amaretis) adeo non isto odio capitali me prosequeremini. — ἐξῆλθον, exivi) Innuitur terminus a quo. — ἦκω, adsum) Innuitur terminus ad quem.

v. 43. διατί, quamobrem) Huic particulae mox respondet versus 44. — ὅτι, quod) Hoc commate declaratur proxime praecedens. conf. ὅτι, c. 11, 47. 9, 17. — τὴν λαλίαν τὴν ἐμὴν) loquelam meam, verissimam. — ὃ δύνασθε ἀκῶειν, non potestis audire) prae odio vobis innato. Similis epistasis, non potest, 1 Cor. 2, 14.

v. 44. ὑμεῖς, vos) Elenchus apertissimus. — καὶ, et) et inde. — ἐπιθυμίας, cupiditates) quas ab initio non potuit perficere, respectu Filii Dei. — θέλετε, vultis) obnixae. — ἀνθρωποκτόνος) homicida. — ἀπ' ἀρχῆς, ab initio) ex quo aliquid novit de natura humana. — καὶ ἐν — ὅταν, et in — quum) Duae sententiae duo contraria exprimentes. utrivis additur ὅτι, quia. — ἃ ἔζηκεν, non constitit) Tempus praeteritum et ipsum thema ἔζημι sto hoc significant: non assecutus est statum in veritate: (Similis locutio, ἐν ᾗ ἐξήκαμεν, in qua statum nacti sumus, Rom. 5, 2.) i. e. mendax erat ab initio, perinde ut homicida. namque hoc comma cupiditatem homicidii memoratam non antecedit, sed sequitur. — ἃ ἔστιν, non est) Fuit in illo veritas; sed non est. Utrumque autem in illo veritas desiit esse, ipsis culpa; cupiditas homicidii locum habuit, hominemque sub ea ratione, quod in veritate erat, occidere statuit. Ex eo patet, non multo ante peccatum hominis peccasse diabolus, et diabolus non multo ante creatum fuisse, quam peccaret. — τὸ ψεῦδος, mendacium) Scriptura non modo mendacium voluntarium, sed etiam errorem ipsum gravi hoc nomine notare solet. Rom. 1, 25. 2 Thess. 2, 9. 11. 1 Joh. 2, 21. 27. — ἐκ τῶν ἰδίων, ex propriis) Ortus mali. Contrarium de Christo, cap. 7, 17. — καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ, et pater ejus) Articulus ὁ vim habet: atque adeo. Vocula ejus expresse referri potest ad mendacium, de quo in colo proximo: sed potius referri debet ad nomen, mendax, sensu indefinito repetendum. Nam aliquando relativum expressum vel intellectum pertinet ad subiectum aliud simile. 1 Tim. 2, 15., Salvabitur scil. ea, mulier, indefinite: tametsi ea refertur ad Evam. v. praec. Job. 1, 21.: nudus exivi ex ventre matris meae: et nudus revertar ILLUC. Ita hīc Diabolus dicitur et ipse mendax, et pater cujusvis mendacis. Clara est enim oppositio inter Deum et inter Diabolus, inter filios Dei et inter filios

Diaboli. Homo mendax, filius Diaboli; non *mendacium soboles* diaboli hoc loco dicitur.

v. 45. ἐγώ, ego) Hoc pronomen cum emphasi ponitur initio sententiae. — ὅτι, quod) quia. Veritatis est, non credi a malis. — τὴν ἀλήθειαν, veritatem) cui *mendacium* opponitur. — λέγω, dico) Antitheton: loquitur. v. praec. — οὐ, non) Mihi non auscultatis: diabolus auscultatis.

v. 46. ἐλέγχει, arguit) Provocat Jesus ad omnium conscientiam. — περὶ ἁμαρτίας, de peccato) id est, me errare, et a *veritate* abesse. quis audet id contendere? — διατί, cur) Huic *cur* respondet versu 47. *propterea*. Conf. *cur*, v. 45.

v. 47. ἐκ τοῦ θεοῦ ex Deo, tanquam ex patre. — τὰ) ille solus verba Dei audit. — διὰ τούτο, propterea) Conclusio: vos non estis ex Deo, v. 42., probatur ab effectu: quia non auditis.

v. 48. ἀπεκρίθησαν, responderunt) injustissima retorsione, per formulas tum usitatas. — εὐ καλῶς λέγομεν ἡμῖς; non bene dicimus nos?) Cum aliqua adhuc formidine horrendam contumeliam pronunciant. — σαμαρείτης, Samarita) alienus a vero Deo veri Israëlitis. Respondet Jesus v. 54. fin. et seq. — σὺ) tu, inquit, non nos. — δαιμόνιον, daemonium) Ita dixerunt, qui putarunt, sermones Jesu fluxisse ex vesana superbia et arrogantia. Sic patet ratio eorum, quae respondet Jesus, v. 49. ss.

v. 49. τιμῶ τὸν πατέρα μου, honoro patrem meum) manifestando nomen ejus. — καὶ ὑμεῖς) et vos tamen. — ἀτιμάξετέ με, ignominia afficitis me) Id fecerunt v. 48.

v. 50. οὐ ζητῶ, non quaero) uti vos putatis; ideoque me contumelia afficiendum statuitis. — ἔστιν, est) Non quaero gloriam meam; neque opus est, ut ego quaeram. nam Pater meus eam asserit.

v. 51. εἰάν τις, si quis) Probat Jesus ab effectu futuro, quo Pater ipsum sit honoraturus, se suumque verbum nil habere commune cum Diabolo superbo et homicida. — τηρήσῃ, servarit) uti ego Patris mei verbum servo. v. 55. *Servare* debemus doctrinam Jesu, credendo: promissa, sperando: facienda, obediendo. — θάνατον, mortem) Docet Jesus, se non esse Samaritam. Samaritae erant Sadducaei, hostes immortalitatis, teste *Epiphanio*. Certe Judaei hinc loquentes id videntur in Samaritas contulisse. Minorem tamen eorum partem eo errore laborasse, assentiar. — εὐ μὴ θεωρήσῃ, non videbit) Efficacissimum argumentum contra psychopannychitas.

v. 52. νῦν ἐγνώκαμεν, nunc cognovimus) Antea cum dubitatione aliqua locuti erant: v. 48. nunc asseverationi Jesu, v. 51., opponunt affirmationem hanc.

v. 53. μὴ σὺ μείζων, num tu major) tu, inquit, qui servanti verbum tuum promittas immortalitatem, quae Abrahamo et prophetis non obtigit, tantis hominibus. — καὶ, et) Resolve: et major quam prophetae, qui mortui sunt? Sane major Christus Abrahamo et prophetis.

v. 54. ἀπεκρίθη, respondit) Refutat illa verba: te ipsum tu. — ὃν ὑμεῖς λέγετε, ὅτι θεὸς ἡμῶν ἐστὶ) Simillima constructio c. 10, 36. ὃν ὁ πατὴρ ἡγάσας — ὑμεῖς λέγετε, ὅτι βλασφημεῖς. Item Gal. 1, 23. Jac. 1, 13., et Jos. 22, 34. in Hebr. Nam LXX αὐτῶν pro ἡμῶν, uti h. l. pro ἡμῶν aliqui scripserunt ὑμῶν. — λέγετε, dicitis) falso.

v. 55. οἶδα) Modo dixit, οὐκ ἐγνώκατε: nunc, non, ἐγνώκα, sed

οἶδα. ἔγνωκα dicit initium quoddam: at Filii notitia de Patre est aeterna; novit *Patrem* et *gloriam*, quam ipsi Pater tribuit. — *ψεύ-
σης, mendax*) Mendax est, qui vel affirmat neganda, vel negat af-
firmanda. — *οἶδα αὐτόν, καὶ τὸν λόγον αὐτοῦ τηρῶ, novi eum, et
sermonem ejus servo*) Primum ait, *novi*: inde, *servo*. est enim Fi-
lius. At fideles, illo instituyente, *servant verbum*: et sic acquirunt
notitiam. c. 7, 17. not.

v. 56. *ὁ πατὴρ ὑμῶν, pater vester*) v. 37. 39. — *ἡγαλλιάσατο,
ἵνα, exsultavit, ut*) Gestivit cum desiderio. Similis sermo Rom.
10, 1. Verba desiderandi sequitur *ἵνα, ut*. Haec *ἀγαλλίασις ex-
sultatio* praecessit visionem; et visionem comitabatur iterum *χαρὰ
gaudium*. — *τὴν ἡμέραν τὴν ἐμὴν, diem meum*) Diem Majestatis
Christi: Phil. 1, 10. [1 Cor. 1, 8.] qui dies omnia Christi tempora,
etiam in oculis Abrahae, praesupponit. Alii sunt dies carnis Chri-
sti (ut aliis se impendit) alius dies Christi ipsius et gloriae ejus.
Hic dies respectu hujus sermonis erat futurus. Ergo gaudium Abra-
hae diem illum praecessit. — *καὶ εἶδε, et vidit*) Vidit, jam tum in
revelatione gloriae meae divinae v. seqq. Hebr. 11, 13. Vidit diem
Christi, qui in semine, quod stellarum instar futurum erat, sidus
maximum est et fulgidissimum. Et quia hunc diem plane vitalem
vidit, mortem non vidit. v. 51. ss. Sic Judaeorum instantia retun-
ditur. Non tamen vidit, ut Apostoli. Matth. 13, 17. — *καὶ ἐχάρη,
et gavisus est*) compos voti factus.

v. 57. *πεντήκοντα, quinquaginta*) Contentionis causa amplificat
numerus. Dicerent autem: triginta et non multo plures annos; nisi
plane obliiti fuissent nativitatis Bethlehemiticae. Nunc hoc dicunt:
Nondum attigisti semiseculum, sive annum superannuationis, Num. 4.
ut Lightfootus observat: unde locutio est adagio non dissimilis. Non
est credibile, Jesum propter angores praematuram senectutis speciem
contraxisse. Hebr. 4, 9. Matth. 9, 15. 11, 19. — *ἄβραάμ, Abraham*)
Is 1850 annis ante hoc colloquium obierat. — *ἑώρακας, vidisti*) Lo-
quuntur, (et recte hoc quidem, coll. c. 16, 16. 22.) vi correlatorum:
Si Abraham tuum diem vidit; tu Abrahamum vidisti.

v. 58. *πρὶν ἄβραάμ γενέσθαι, ἐγὼ εἰμί. antequam Abraham
fieret, ego sum*) Refutantur Judaei, qui negabant, Abrahamum jam
tum potuisse videre diem illum. *Eram*, inquit Jesus, *jam tum: ita-
que Abrahamum vidi, et Abraham vidit diem meum. non modo non
postea demum esse coepi, sed eram, antequam ille fieret*. Notanda
differentia verborum, *fio* et *sum*. Marc. 4, 22. Act. 26, 29. 1 Cor. 3,
18. Est autem sermo concisus, hoc sensu: *Antequam Abraham fie-
ret*, ego eram: et hodie, tanto post obitum Abrahae spatio, *ego sum*.
Etenim saepe ita loquitur Johannes, ut protasis et apodosis se mu-
tuo expleant. v. 28. 38. c. 5, 21. 50. 11, 8. 14, 10. 15, 27. Ap. 14, 10.
nott. Sic eleganter cohaeret particula *ante* et praesens *sum*. Conf.
etiam Col. 1, 17.: *Ipse est ante omnia*. Et tamen Artemonius in
Diss. IV. p. 618. hunc sermonem, audaci Enjedini exemplo, Bar-
barismum vocat. atqui praesens saepe ita ponitur, ut praeteritum
includatur. Luc. 15, 29.: *tot annos* (servivi et adhuc) *servio tibi*. Ibid.
v. 31.: *semper mecum* (fuisti et) *es*, ut Gothus interpretatur. LXX
Ps. 90, 2., *πρὸ τῆ ὄρη γενηθῆναι σὺ εἰ*: ubi distinctionem nullo
conatu mutare potest Artemonius. Prov. 8, 25., *πρὸ πάντων βυνῶν
γεννᾷ με*: ubi si modo recte ait Artemonius esse mendum, nil pro-

pius est (pro *הוֹלֵלְתִּי*) quam *γεννοῦμαι*, quod item praesens est. Velim videre, quid excogitaret contra Jer. 1, 5.: *πρὸ τῆ με καταπλάσαι σε ἐν κοιλίᾳ, ἐπίσαι σε*. Artemonius, cum Socino, sic explicat: *Antequam Abraham fiat pater multarum gentium; ego sum*, scil. Christus. et ego sum accipit, uti v. 24. 28. c. 13, 19. Marc. 13, 6. Resp. 1) Judaei objecerant Abrahamum ante annos quinquaginta et longe plures defunctum: non spectabatur ab eis Abrahamus Novi Test. futurus. 2) Haec sententia non tulisset gravissimam asseverationem, *Amen amen dico vobis*. Sic enim etiam Judaei, qui tum vivebant, ante Abrahamum fuissent. 3) Verbum *sum* in hoc colloquio de aetate ac tempore ponitur in antitheto ad inchoativum *feri*: oppositorum autem est eadem ratio, et utrumque verbum absolute debet accipi, uti *erat* c. 1, 1. etc. Absoluta tamen haec significatio alteram illam per consequentiam includit: Antequam Abraham fieret; Hic, qui loquitur, erat; idemque erat is, quem se esse Judaeis affirmabat. — *πρὶν Ἀβραάμ γενέσθαι*) *Γενέσθαι* desideratur apud antiquos patres quosdam, Latinos praesertim: sed omissionem non fert usus *πρὶν* adverbii. Illud quidem certum est, patres illos de Sociniana verbi *γενέσθαι*, atque adeo totius loci hujus detorsione nil cogitavisse.

v. 59. *ῥῶαν, sustulerunt*) Habebant pro blasphemo. — *λίθους, lapides*) arma multitudinis. — *ἐκρύβη, abscondit se*) non conferendo se in latebram, sed quod oculis eorum conspicuus esse desiit, modo miraculoso (coll. Jer. 36, 26.) dum templo exivit.

v. 59. et 9, 1. *καὶ ἐξῆλθεν ἐκ τῆ ἱερῆς, καὶ παρῆγεν ἔτως: καὶ παράγων εἶδεν κτλ.*) Haec videtur media esse et genuina lectio; [Vid. App. Crit. Ed. II. ad h. l.] nam ad *παρῆγεν* aperte refertur *παράγων*, et *ἔτως* denotat miraculosam facilitatem discessus. — *παρῆγεν* — *καὶ παράγων, praeteriit — et praeteriens*) Similis nexus Act. 27. fine, et c. 28. initio. — *ἔτως, sic*) ut si nemo eum peteret.

C A P U T IX.

v. 1. *Καὶ παράγων, et praeteriens*) statim post impetum hostium. — *τυφλὸν, caecum*) qui apud templum mendicabat. conf. Act. 3, 2.

v. 2. *ἠρώτησαν, interrogaverunt*) Cognitam habebant scientiam Magistri. — *ἔτος, hic*) Interrogatio haec discipulorum non debet curiose exquiri: num et quando caecus ille peccare potuerit et inde caecitatem contrahere. Interrogatio, disjunctiva praesertim, nil affirmat: et affirmatio *discipulorum* non cogeret nos ad assensum. — *γεννηθῇ, nasceretur*) *Natum fuisse caecum, ex aliis audierant discipuli.*

v. 3. *ἀπεκρίθη, respondit*) Jesus discipulis apertius respondere solet, quam infidelibus Judaeis. — *ἡμαρτεν, peccavit*) Repete, ut caecus nasceretur. [A singulari casu ad singularem culpam concludere amat humana ratio. Luc. 13, 2. 4. Act. 28, 4. V. g.] — *ἀλλ', sed*) Conf. c. 11, 4. — *ἴνα, ut*) Potestas Dei. — *τὰ ἔργα, opera*) Plurale. Uno opere cognito, cognoscuntur omnia. Ex operibus elucet Potentia et Gloria et Gratia Dei.

v. 4. *νύξ, nox*) Christus est lux: ea abeunte, nox venit, non lucem impediens, sed terram obscurans. — *εἷς, nemo*) Non dicit:

non ego; sed, nemo. Ipse semper operari potuit: sed tamen opportunitatem observavit: Johannes saepe describit Christum de rebus ei obvenientibus ita loquentem indefinite, uti convenit in quemvis pium in talibus rebus. c. 11, 9. 12, 24. 25. Nempe Jesus tentatus est per omnia, sine peccato.

v. 5. φῶς, *lux*) Allegoria ab objecto visus, quem caeco datus erat. conf. ut manifesta fierent, v. 3. ἡμέρα, *dies*, v. 4.

v. 6. εἰπὼν, *dicens*) audiente caeco. Oravit etiam Jesus, v. 31. — πηλὸν, *lutum*) Saliva munda, pulvere mundo mixta, munda medicina erat. Homo creatus ex terra: nunc creatio visus indidem. — ἐπὶ τὰς ὀφθαλμούς, *super oculos*) Poëticum est, quod Nonnus ne vestigium quidem oculorum in facie caeci hujus fuisse statuit. v. 10.

v. 7. νύσαι, *lava te*) facie. — τῷ σιλωάμ, *Siloam*) Nomen huic loco inditum pridem, quia Jesus Christus eo missurus erat caecum. Et ab hoc tempore nomen loci erat monumentum miraculi facti. Etymon est in ἀβί, *lavare*. — ὃ ἐρμηνεύεται ἀπεσταλμένος, *quod exponitur Missus*) Hoc addit evangelista. conf. v. 11. — καὶ ἦλθε, *et venit*) ante quam ad parentes iret.

*) v. 9. ὅμοιος, *similis*) Quidvis prius fingit et putat humana ratio, quam miraculum factum credat. v. 18. Act. 2, 13. Sed eo magis confirmatur veritas.

v. 11. ἄνθρωπος λεγόμενος ἰησοῦς, *homo qui dicitur Jesus*) Non additur articulus, sed participium. conf. c. 11, 54. Nescierat caecus celebritatem Jesu. — ἀνέβλεψα, *visum recepi*. Antea non habuerat videndi facultatem: sed ea tamen homini naturalis est. ideo dicit: *recepi visum*.

v. 13. πρὸς τὰς φαρισαίους, *ad pharisaeos*) tanquam ad inquisitores.

v. 15. καὶ οἱ καὶ, *etiam*.

v. 16. παρὰ τοῦ θεοῦ, *a Deo*) Opposita: esse a Deo, et esse peccatorem. [Notabile antitheton. In quemvis hominem vel prius quadrat vel posterius. V. g.] — ὅτι, *quod*) In Theologia characteristica nil praecipitandum.

v. 17. προφήτης, *propheta*) i. e. a Deo. v. 16. 33. coll. c. 1, 6. 3, 2. [Oraverat Jesus in suscepta sanatione, v. 31.: eaque re coevis intimam Jesu cum Deo familiaritatem cognoverat. V. g.] Jucunde observari potest fides apud hunc hominem, dum pharisaei contradicunt, paullatim exoriens. [Repetitis inquisitionibus agitatus hominum demum auctoritate teneri dedidit. Ita perversis etiam aliorum moribus utendum est. V. g.]

v. 18. αὐτὸν τὸν ἀναβλέψαντος, *ejus, qui visum receperat*) Haec junguntur ut substantivum et adjectivum, et ejus refertur ad caeci.

v. 19. πῶς βλέπει, *quomodo factum est, ut videat*.

v. 21. οὐκ οἶδαμεν, *haud scimus*) Adhuc non viderant filium suum videntem: sed a Jesu profectum id esse, statim conjecerant. Ideo prior pars hujus versus non assignatur timori. v. 23. — ἡμεῖς, *nos*) Emphasis, in antitheto ad αὐτὸς, *ipse* non semel subsequens. — αὐτὸς ἡλικίαν ἔχει, αὐτὸν ἐρωτήσατε) Sic v. 23. Sed Latinus, et inde Augustinus et alii, versu 21.: ipsum interrogate: aetatem habet.

*) v. 8. οἱ γείτονες, *vicini*] manifestum fuit miraculum. V. g.

et convenit, quod sequitur: *ipse de se loquetur*. — *ἡλικίαν*, *aetatem*) idoneam ad dicendum testimonium.

v. 22. *ἐφοβῶντο*, *timebant*) usque eo, ut filium [*quem tamen visu donatum esse, impense procul dubio gavisi sunt*, V. g.] solum in periculo relinquerent; et non modo non Christum Jesum esse, sed ne id quidem, ex quo id consequeretur, confiterentur. — *ἀποσυνάγωγος*, *synagoga ejectus*) quae poena gravissima.

v. 24. *ἐκ δευτέρου*, *iterum*) Dimissus igitur fuerat post sermonem v. 17. descriptum. — *δοξ, da*) Speciosa praefatio. Dat gloriam Deo is, qui verum confitetur, praesertim in re et causa ardua. — *ἡμεῖς οἶδαμεν*, *nos novimus*) Auctoritate sua conantur hominem idiotam occupare, et movere, ut Jesum dicat peccatorem, nec Filium Dei praedicet. [Videmus, *ajunt. coll. v. 41. V. g.*] — *ἁμαρτωλός*, *peccator*) v. 16.

v. 25. *εἰ, si*) In re, de qua certum nondum habet, tamen non cedit aliorum falsae auctoritati: et magis credit, Jesum non esse peccatorem, quam, esse peccatorem. — *τυφλὸς ὢν*, *caecus cum essem*) Participium habet vim praeteriti temporis, manifestam ex eo, quod sequitur, *nunc video*. conf. Gal. 1, 23.

v. 26. *εἶπον*, *dixerunt*) Mire se torquent miseri. *)

v. 27. *τί, quid*) cur? — *καὶ ὑμεῖς* *vos quoque*. Fatetur, se velle discipulum Jesu fieri. — *θέλτε*, *vultis*) Ironia decens et suavis. [Et sane qui vult Christi discipulus fieri, eum fas est sollicita percontatione uti. Non refragatur veritas. V. g.]

v. 28. *ἐλοιδόρησαν*, *conviciū fecerunt*) Contumelia se afficere illum putabant, quem *discipulum Jesu* appellarent. — *ἐκείνου*, *illius*) Hoc vocabulo removent Jesum a sese.

v. 29. *ἡμεῖς οἶδαμεν*, *nos scimus*) Sciebant testimoniis iis, quae hodie quoque sunt irrefragabilia. — *πόθεν ἐστίν*, *unde sit*) cum doctrina sua.

v. 30. *ἐν γὰρ τῷτῳ*, *in hoc enim*) Sic, *ἐν γὰρ τῷτῳ*, *in hoc enim*, c. 4, 37. *γὰρ videlicet*, responsioni interdum charientismum addit. — *θαυμαζόν*, *mirabile*) Resp. nescimus. Nescire et mirari, affinia. — *πόθεν*, *unde*) nempe a Deo. v. 33. 16.

v. 31. *ἁμαρτωλῶν*, *peccatores*) Crescit fides hominis, coll. v. 17. 24. 25. — *τὸ θέλημα*, *voluntatem*) Qui Dei voluntatem facit, hujus orantis voluntatem facit Dens.

v. 33. *οὐδέν*) nihil, non modo eorum, quae ipse facit, sed etiam eorum, quae alii excellentes viri faciunt. Jesus non habebat praesidia externa, quibus mortales niti solent.

v. 34. *ἐν ἁμαρτίαις*, *in peccatis*) Exprobrant de caecitate pristina. v. 2. — *καὶ σὺ* *tuque* tamen. — *διδάσκεις*, *doces*) Sane praecleara concio est v. 30—33. — *ἐξέβαλον, αὐτὸν*, *ejecerunt eum*) tanquam Christianum. v. 22. Id factum magno ejus bono: sed ipsi produnt

*) *τί — πῶς, quid — quomodo*?) Miraculi certitudinem, dummodo possibile foret, suppressuri erant. Multa omnibus aetatibus extraordinaria eveniunt; complura etiam id genus perhibentur temere. Itaque diligentissima, qua fieri posset, investigatione Verum in his talibus a Falso, Certumve a Dubio dirimi juvaret. Atqui e re sua esse mundus infidelis opinatur, ne quid omnino planum fiat atque expectitum. Ita videlicet cumularum praestigiarum praetextu ipsa veritas potest vitari. V. g.

odium veritatis, quo laborant. — ἔξω, *foras*) ex eo loco, ubi erant congregati.

v. 35. εὗρων, *inveniens*) Quaesierat igitur, postquam a mundo siverat aliquandiu eum exagitari. — σὺ, *tu*) quamvis alii non credant. Pronomen interrogationem hoc loco affirmationi affinem reddit.

v. 36. καὶ τίς, *et quis*) καὶ τί, *et quid*: cap. 14, 22. καὶ τίς, *et quis*. Luc. 10, 29. not. — ἵνα, *ut*) Hoc pendet a *dic mihi*, et *dic mihi* latet in *quis est?* — πισεύσω, *credam*) Gradus fidei erat: Jesum habere pro eo, cui credendum sit, quicquid dixerit.

v. 37. ὥρακας, *vidisti*) *videre coepisti* his, qui aperti tibi sunt, oculis. — ὁ λαλῶν, *qui loquitur*) Humilis sermo, in tertia persona.

v. 38. Κύριε, *Domine*) Jam augustiore sensu ita dicit, quam dixerat versu 36. — προσεκύνησεν, *adoravit*) Agnitionem sponte sequitur adoratio. [*quam nusquam a quoquam desideravit Jesus; spiritu fidei instruente credentes.* V. g.]

v. 39. Κρίμα, *judicium*) justum et ratum, pharisaico melius. — βλέπωσι, *videant*) corpore et mente. — οἱ βλέποντες, *qui vident*) qui se videntes esse putant, ac non agnoscunt caecos, v. 41. — τυφλοὶ, *caeci*) mente.

v. 41. ἁμαρτίαν, *peccatum*) Si diceretis, *caeci sumus*; visum peteretis, et peccatum vestrum jam desiisset. *Peccatum* est etiam in intellectu; nam caecitas visum afficit, et est synonymon peccati.

C A P U T X.

v. 1. Ἀμήν, *amen*) Arcte haec cohaerent cum praecedentibus. nam ἐκεῖνοι, *illi*, v. 6. refertur ad c. 9, 40. [*Et medio sane tempore inter scenopegiam atque encaenia sermonem hunc paroemiam v. 1—5. prolatum existimes: nam versus 21. ad miraculum proxime a festo scenopegias factum remittit; et sermones in encaeniis v. 26—30. propositi paroemiam istam (v. 1—5.) respiciunt.* Harm. p. 363.] — διὰ τῆς θύρας, *per ostium*) per Christum. v. 9. Unus patet legitimus aditus: cetera omnia clausa sunt. — εἰς τὴν αὐλήν, *in ovile*) de quo v. 16. — τῶν προβάτων, *ovium*) Haec allegoria continuatur usque ad v. 30. Et videntur oves fuisse ante oculos. — ἀναβαίνων, *ascendens*) ultra septa. — κλέπτῃς καὶ ληστῇς, *fur et latro*) v. 8.

v. 2. ὁ δὲ εἰσερχόμενος, *qui autem intrat*) per Christum. v. 9.

v. 3. τῷ, *huic*) tanquam noto. — ὁ θυρωρός, *janitor*) Ut *Pastor*, spectatur Christus versu 11. s. ut *Janua*, versu 1—10. Quemadmodum non indignum Christo est, *Januam* dici, qua intret pastor: sic non indignum Deo, *Janitorem* dici. Hebraicum שׂרַר honorificentius sonat. De re, vid. Act. 14, 27. Col. 4, 3. coll. Ap. 3, 7. Act. 16, 14. *Spiritum Sanctum Janitorem* dissertatione copiosa A. 1739 stitit C. Weisius, Theologus Lipsiensis. — τὰ πρόβατα — τὰ ἴδια πρόβατα —, *oves — proprias oves —*) Sic v. 4. per chiasmum inversum *proprias oves — oves*. — ἀκούει, *audiunt*, *vocat*) Correlata. — τὰ ἴδια πρόβατα, *proprias oves*) Omnes sunt propriae, coll. v. 12. sed hoc epitheton magis congruit cum *appellatione nominatim* facta, quam cum *auditu*. [*Pastor genuinus omnibus quidem animabus rite affectis probatur: at singulari modo manife-*

stus est iis, quas praecipue opera ejus juvat. V. g.] — καλεῖ καὶ ὄνομα, vocat nominatim) Etiam oves, ab antiquis, nominibus distinguebantur. — καὶ) et sic, dum vocat.

v. 4. ἐκβάλῃ, emiserit) Synonymon verbi ἐξάγει educit, sed generalius.

v. 5. ἀπ' αὐτοῦ, ab eo) tanquam a peste. [Neque id vel fastum jure dixeris vel pertinaciam vel boni ordinis laesionem. V. g.] — οὐκ οἶδασιν non norunt, ut sequendam: norunt, ut fugiendam. [Accedit, quod res incognitas, etiamsi bonae fortassis esse queant, citra explorationem non convenit acceptare. V. g.]

v. 6. οὐκ ἔγνωσαν, non cognoverunt) Sic poterant sentire, se caecos esse. c. 9, 41.

v. 7. ἡ θύρα, ostium) Christus et ostium, et pastor et Omnia: nemo alius. — τῶν προβάτων, ovium) ad oves.

v. 8. ὅσοι ἤλθον, quotquot venerunt) Verbum subsequens, εἰσὶ, sunt, in praesenti, indicat, ἤλθον, venerunt, accipiendum esse de tempore praeterito proximo *); et de cursu aliorum proprio, cui opponitur per me. v. 9. Dicitur, qui venerunt, uti 2 Cor. 11, 4. quisquis venit. Neque excludit illos fures et latrones, qui etiam post Jesum sine dubio, non modo ante Jesum, venerant; quotquot scilicet inter initium praedicationis ejus et inter tempus hujus paroemiae, paulo ante passionem dictae, apud Judaeos docendi munus erant aggressi, antecessorum similes. — κλέπται, fures) bonorum, lucro suo, clam. — ληστές, latrones) vitae, ovium damno, aperte. — ἀλλ' ἐκ) sed, quamvis isti se offerrent, non audiverunt. c. 7, 46. Matth. 7, 29. 9, 36.

v. 9. δι' ἐμοῦ, per me) per Christum cognitum et vocantem, qui sum ostium. conf. post te. Jer. 17, 16. — τις, quispiam) tanquam ovis. [et pastor, V. g.] — σωθήσεται, servabitur) securus a lupo. Salus et pascuum junguntur, uti mox vita et abundantia. v. 10. — εἰσελεύσεται καὶ ἐξελεύσεται, ingreditur et egreditur) Hac phrasi Hebraica denotatur assidua consuetudo cum pastore et magistro. conf. Act. 1, 21. LXX, Num. 27, 17. 21. — εὑρήσει, inveniet) sive intret, sive exeat: quum ceteris pascuum fit ignotum. conf. Ex. 16, 25. s.

v. 10. ἵνα κλέψῃ, ut furetur) Id proprie furis est. Sequuntur pejora. Fur 1) furatur sui commodi causa: 2) aliis damnum affert, a) perimendo oves, b) perdendo pabula reliqua. Gradatio est in divisione, non in subdivisione. ἀπώλεια, perditio per furem allata non est spiritualis, sed civilis. per eam autem metaphoricè describitur noxa spiritualis, perinde ut per furtum et per occisionem. — καὶ θύσῃ, et jugulet) Oppositum, vita. — καὶ ἀπολέσῃ, et perdat) Oppositum, abundantia: de qua Psalm. 23, 1.

v. 11. ὁ ποιμὴν ὁ καλός, Pastor bonus) ille, de quo praedictum est per prophetas. Pastor, ejus propriae sunt oves: bonus, qui vitam ponit pro ovibus: cui illae curae sunt. v. 13. Hodie, qui unius oppidi vel pagi pecudes mercede pascunt, pastores dicuntur: sed h. l. nobilior est significatus vocabuli pastor. [Universum Christi munus hac paroemia de pastore et ostio continetur. V. g.] — τίθησιν, ponit) Hoc quinquies dicitur, summa vi. Hoc summo omnia reliqua beneficia pastoralia praesupponuntur, includuntur, infe-

*) Congruit, quod notationem temporis πρὸ ἐμοῦ et margo utriusque Ed. pro lectione minus firma declarat, et Vers. germ. plane omittit. E. B.

runtur. [*Esai.* 53, 10. 6.] — ὑπὲρ τῶν προβάτων, *pro ovibus*) Christus hīc declarat, qualem se pastorem ovibus praestet. quare hinc non infertur, eum non esse mortuum etiam pro reliquis hominibus.

v. 12. ὁ μισθωτός, *mercenarius*) sui commodi causa pascens. — ἐκ ὧν) Saepeius cum participio ponitur μὴ, sed ἐκ emphasis hīc majorem habet. — ἀρπάζει, *rapit*) lacerat, quas potest; ceteras dispergit. duae rationes nocendi. Bonus autem pastor, congregat.

v. 16. — τὰ πρόβατα, *oves*) cunctas.

v. 13. δὲ, *autem*) Habet hoc vim declarandi verbum fugit ex versu praecedenti repetitum. — ὅτι μισθωτός, *quia mercenarius*) Ploce. De mercede; non de grege laborat. — καὶ ἐ μέλει, *et non est cura*) Constr. cum fugit. Observandum antitheton, v. 14. 15.

mercenarius

mercenarius est

non est cura ei

fugit:

ego

pastor bonus

novi

animam meam pono.

v. 14. τὰ ἐμὰ) *meas, oves*. — καὶ, καὶ, *et, et*) Semper initium boni fit a Deo et Christo. Ut bonus pastor, et novit, et notus est.

v. 15. καθὼς, *sicut*) Hoc cohaeret cum versu praec. Saepe habitus fidelium ad Christum deducitur ex habitu Christi proprio ad Patrem. c. 14, 20. 15, 10. 17, 8. 21. Matth. 11, 27. Luc. 22, 29. 1 Cor. 11, 3. 15, 28. Ap. 3, 21. — καὶ) *et* ideo. Hinc noscunt oves bonitatem Pastoris. — τίθῃμι, *pono*) Praesens. tota illa vita Christi erat initio in mortem.

v. 16. ἄλλα πρόβατα, *alias oves*) Quae jam oves dicuntur, quia praevisae. conf. c. 11, 52. ubi filios Dei pari ratione appellat. Alias oves dicit, non aliud ovile. Erant enim dispersae in mundo. — ἔχω, *habeo*) Hoc verbum habet magnam potestatem. — ταύτης, *hoc*) judaico. — δεῖ, *oportet*) propter mandatum Patris. — ἀγαγεῖν, *ducere*) per mortem meam. Non dicit, educere, uti v. 3., neque introducere in hoc ovile: sed simpliciter, ducere. Non opus est illis solum mutare. — ἀκέσωσι) Verbo oportet respondet hīc subjunctivus in correlato. — μία ποιμνῇ, εἰς ποιμνῇ) *Unus grex*, ut nulli supersint greges falsi scisque: unus pastor, ut nulli supersint mercenarii, falsi, mali pastores, pseudopetrus etc. conf. Ez. 34, 23. Zach. 14, 9. Haec unitas gregis, haec unitas pastoris coepit, postquam bonus pastor animam suam posuit, c. 11, 52., et suo tempore, sufflamine omni sublato, consummabitur. De jure, Jesus semper unicus est Pastor: de jure et facto igitur unus fiet. Suavissime ponitur primum unus grex, deinde unus pastor. Referuntur ad se ducere et unus grex; tum, audient, et unus pastor. Omnes pastor in unum gregem ducet: unum totus grex pastorem audiet.

v. 17. ἀγαπᾷ) *amat* me, et amanter hoc mihi injungit, amanter quasi persuadet, et ego, tametsi ponenda est anima, de amore ejus certus maneo: nam pono, ut recipiam. porro Pater, me amans, mihi oves dat in peculium: quia ejus mandatum, de anima mea ponenda, servo. v. 18. Significatur amor superveniens. Amor Patris non modo erga nos, sed etiam erga Christum, in passione Christi spectandus est; non solum severitas ultrix.

v. 18. ὅδεῖς, *nemo*) Conf. v. 29. — αἶρε, *tollit*) sua potestate et arbitrio. — ἀπ' ἐμαυτῆ, *a me ipso*) Sua sponte Jesus se hostibus capiendum permisit: et in ipsa cruce, non debilitate ulla, sed cum

clamore, spiritum emisit. — καὶ, et) Arcitissimus nexus rerum duarum, (coll. v. 17. ut,) quarum duplicem *potestatem* habet. — ἐξουσίαν ἔχω, *potestatem habeo*) Sic iteratur ἔχωσι, *habeant*. v. 10. add. c. 19, 10. — παρὰ τοῦ πατρὸς μου, a Patre meo) Potestatem suam summam ad Patrem refert.

v. 19. σχίσμα, *dissidium*) Unde ratiocinationes tam variae de Christo? Resp. Cum ignoratur persona ejus.

v. 20. πολλοὶ, *multi*) Summos et dulcissimos sermones pessime sunt accipere soliti. *).

v. 21. ῥήματα) Hebr. דברים *verba*, coll. anteced. et *opera*, coll. conseq.

v. 22. ἐγκαίνια, *encaenia*) a Juda Maccabaeo instituta. 1 Macc. 4, 59. [Non ex instituto hujus festi ecclesiastici caussâ (ut reliquorum, per Legem constitutorum, ergo fecerat) Hierosolymas ascendit, sed rebus ita ferentibus interfuit. In festo Paschatis Joh. 2. 3. non diu permansit Hierosolymis: diutius paullo, post Pentecosten, c. 5. at, itinere ad Scenopegiam (c. 7, 8.) perfecto, ut finis coronaret opus, longiores denique moras ibi a scenopegias festo ultra encaenia fecit. Harm. p. 364.] — χειμῶν, *hiems*) Hieme festum illud fuisse, non omnibus lectoribus notum supponit Johannes.

v. 24. ἐκύκλωσαν, *circumdederunt*) Quam gratum id fuisset Salvatore, si fecissent in fide! — καὶ ἔλεγον, et dicebant) importuno frementis naturae impetu. — αἶρεῖς, *tollis*) suspensam tenes: i. e. enecas, exanimas nos. conferatur phrasis v. 18. atqui ipsi se ipsos misere enecabant. Diu versatus fuerat inter ipsos, post scenopegiam praesertim. — εἶπέ, *dic*) Quasi vero nunquam dixerit et ostenderit. v. 25. Mox aperte dicit versu 30. 36. 38. Saepe cogitamus: Si hoc vel illud hoc illove modo expressum audirem aut legerem; credere possem. Sed Deus solus scit, quomodo nobiscum loqui deceat, ad fidem nostram alendam et exercendam. — παρρησίᾳ, *libere*) aperte, rotunde.

v. 25. εἶπον ὑμῖν, *dixi vobis*) i. e. Sum Christus. Similis formula, *tu dixisti*. Matth. 26, 64. Dixit autem Jesus saepe, etiam hoc capite. Jesus est Christus. *Dixi vobis* (et non credidistis: dico vobis) et non creditis. καὶ, et, pro sed. coll. v. 26. ἀλλὰ sed. — τὰ ἔργα, *opera*) quae vel eos convincere poterant, qui verbis non credunt. — περὶ ἐμοῦ, *de me*) me esse Christum.

v. 26. ὑμεῖς, *vos*) Vestra est culpa. — ὃ γὰρ, *non enim*) Oves enim credunt. v. 3. 14. 16. 27. Hic sermo in encaeniis habitus respicit sermones ante encaeniae habitos.

v. 27. 28. τὰ πρόβατα — ἐκ τῆς χειρὸς μου, *oves — ex manu mea*) Tria sententiarum paria, quorum singula et ovium fidem et pastoris bonitatem exprimunt, per correlata.

v. 28. ἀγώ, et ego) Sequela et vita arcte connectuntur. c. 8, 12. — οὐ μὴ ἀπόλωνται, *non peribunt*) Medium: (sic, ἀπολέσθαι, c. 17, 12. Luc. 15, 24. Jud. v. 11.) i. e. non perdent sese, *intrinsecus*. conf. 1 Joh. 5, 18. et Joh. 17, 12. not. — καὶ οὐχ, et non) nec per ullum hostem externum eas e manu mea rapi sinam. — ἀρπάσει, *rapiet*) Futuro includitur verbum auxiliare δύναται, *potest*. coll. v. seq.

*) τί αὐτοῖς ἀκούετε, quid eum auditis?] Plena periculi res, ubi vel auditui renunciatur. V. g.

v. 29. *δεδωκε*, *dedit*) Subaudi, eas oves. — *μείζων πάντων*, *major omnibus*) *major* hostibus: *major* ovibus: et (alio sensu,) *major etiam me*. c. 14, 28. — *ἀρπάξεν*, *rapere*) eas, oves.

v. 30. *ἐγὼ καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἑσμεν*, *ego et pater unum sumus*) *Unum*, non solum voluntatis consensu, sed unitate potentiae, adeoque naturae. nam Omnipotentia est attributum naturale: et sermo est de unitate Patris et Filii. In his verbis Jesu plus viderunt caeci Judaei, quam hodie vident Antitrinitarii. Si Judaei putassent, Jesum haberi velle tantum pro divino homine, ac non pro Filio Dei, qui tam vere sit Deus, quam filii hominum sunt homines; non dixissent, *tu homo cum sis, facis te ipsum Deum*, neque blasphemiae eum postulassent. Per *sumus* refutatur Sabellius: per *unum*, Arius. Vid. v. 33. 36. 38. fin. 29. 28. Inprimis etiam prima persona pluralis numeri eximiam de Filio et Patre significationem habet: qua Jesus raro utitur de se et de hominibus. vid. ad Matth. 5, 11.

v. 31. *ἐβάσαν, portarunt*) Erant igitur saxa magna.

v. 32. *καλὰ ἔργα*, *bona opera*) Ostendit Jesus, ex *operibus* ferendum esse iudicium. v. 37. — *λιθάσετε*, *lapidatis*) Judaeis jam certum erat. v. 33.

v. 33. *περὶ*, *de*) ut Latini, *qua de causa*. *διὰ*, v. 32.

v. 34. *ἀπεκρίθη*, *respondit*) Judaei dixerant: *Tu ais te esse Deum*, et quidem natura Deum: (nam hanc Deitatem cum humanitate committebat caecitas eorum:) et hanc deitatem naturalem, humanitate non negata, Jesus agnoscit, neque per sermonem subsequentem imminuit, sed tuetur. conf. v. 39., quomodo id quoque acceperint Judaei. Ex his facile respondebitur *Artemonio*, P. II. c. I. Circumdederant Jesum, v. 24., et sic mortem intentabant: tamen sapientia ejus et animi praesentia inconcussa manet. — *ἐγὼ*) *ego*, Deus. nam ex *ἱπα* primae personae infertur illud: *ad quos sermo Dei factus est*. v. seq. — *θεοὶ*, *dii*) Ps. 82, 6. additur parallelum: *υἱοὶ ὑψίστου*, *filii Altissimi*. itaque etiam v. 36. *ad υἱὸς τοῦ θεοῦ*, *filius Dei*, subaudiri debet, *θεός*, *Deus*. Nullo modo Deum Jesum ferebant Judaei: quos ipse refutans, Psalmum allegat. Ceterum comparatio ex Psalmo ducta non probat, Christi deitatem esse propinquiorem deitati mortalium, quam Patris aeterni deitati: neque enim ad credentes unquam hunc psalmi locum allegavit.

v. 35. *ἐκείνους*) illos, pusillos, imo etiam reprehensione in psalmo dignos. — *εἶπε*, *dixit*) Deus, in psalmo locutum se professus. Unde statim expresse dicitur *ὁ λόγος τοῦ θεοῦ*, *sermo Dei*. conf. 1 Reg. 18, 31. — *πρὸς οὓς*, *ad quos*) Causa, cur illi vocentur dii, et cur sensu inferiore. conf. *πρὸς*, *ad*, Marc. 12, 12. Alii *πρὸς* interpretantur *contra*. — *ὁ λόγος*, *sermo*) et quidem sermo illius psalmi, partim *deos* illos *dicens*, partim eosdem reprehendens. — *καὶ οὐ*, *et non*) Non potest dissolvi scriptura, ne minima quidem ex parte. Firmissimum axioma. Appellatio deorum, quamvis impropria, solvi nequit, semel in scripturam relata.

v. 36. *ὃν ὁ πατὴρ ἡγίασε*, *quem Pater sanctificavit*) *Sanctificatio* haec ita commemoratur, ut sic *missione in-mundum* prior, (vid. omnino Joh. 17, 18. coll. v. 19. 17. 1 Petr. 1, 20.) et juxta cum ea, Deitatem Christi, infinito prae iis intervallo, ad quos verbum Dei duntaxat factum est, infert. Quanquam ut majestas est id, propter quod illi dicuntur dii: sic *sanctitas* est id, ob quod Christus dicitur filius

Dei. Christus igitur *sanctus* est, ut est *filius Dei: sanctificatus*, ut Filius Dei *ὁρισθεὶς, definitus*, Rom. 1, 4. et *σφραγισθεὶς, signatus*. Joh. 6, 27. Id h. l. patet ex appellatione: *ὁ πατήρ, Pater*, quam adhibet de Deo, summa cum vi. Ostendit, non opus fuisse, ut ad sese demum fieret verbum Dei. conf. v. 30. Ad *ὃν quem* subaudiendum *ego*, cum quo cohaeret verbum primae personae, *dixi*. — *ἀπέστειλεν, misit*) Haec missio Deitatem filii praesupponit et sic confirmat. [Jehovah Sabaoth misit me, *habet Haphtara Encaeniorum* (v. 22.) *Vid. Zach. 2, 15. Not. crit.*]

v. 37. *τὰ ἔργα τῷ πατρός μου, opera Patris mei*) ea ipsa divina opera, quae Pater meus facit. c. 14, 10. 11. Operibus connotantur sermones.

v. 38. *κἂν ἐμοί, etiamsi mihi*) Credendum etiam fuit: praescindendo ab operibus. — *γινώτε καὶ πιστεύετε, agnoscatis et credatis*) *Cognitionem fides* subsequitur apud tardiores. — *ἐν ἐμοί ὁ πατήρ, καγὼ ἐν αὐτῷ, in me Pater, et ego in illo*) Non aliud ego sum, atque Pater, sic tamen, ut Filius maneam: neque aliud ille, atque ego, sic tamen, ut maneat Pater. Et si quis me norit, Patrem novit et Filium didicit. Si vero minor esset potentia, cognitio quoque falleret. neque enim alia per aliam vel essentia vel potentia disci potest. Chrys. ad h. l. Hae duae sententiae: *ego et Pater unum sumus*: et, *Pater in me et ego in Patre*, se mutuo exponunt. conf. c. 17, 11. 21.

v. 39. *ἐξῆλθεν, exivit*) sine ullo labore.

v. 40. *) *ἰωάννης, Johannes*) Fructus postumus officii Johannis.

v. 41. *μὲν, quidem*) Antitheton inter *Johannem* et *Hunc*, Jesum; non inter opera et dicta Johannis. — *περὶ τούτου, de hoc*) de hoc, qui tot signa facit. — *ἀληθῆ ἦν*) vera erant. Veritas est vera, etiam antequam agnoscatur.

C A P U T XI.

v. 1. *Αἰζαρος, Lazarus*) Ex multis rebus colligi potest, Lazarum juniorem, sorores autem ejus fuisse natu majores. Ab his denominatur pagus: v. 1. et Lazarus tertio loco ponitur. v. 5. Tradit historia ecclesiastica, Lazarum post ascensionem Domini vixisse annos totidem, quot tum natus fuerat, videlicet XXX. — *ἀπὸ — ἐκ*) Non raro in appositione iteratur praepositio, vel per se, vel per synonymon. 2 Cor. 1, 19. — *μαρίας*) Maria notior erat inter discipulos, ex iis, quae v. 2. dicuntur: ideo ponitur ante Martham; cum Martha esset natu major. v. 5. 19.

v. 2. *ἦν δὲ μαρία, erat autem Maria*) Johannes pietatem Mariae praesentem erga Jesum (ut alibi impietatem proditoris) ex actu subsequuto c. 12, 3. probat. [Uno singulari facto, vel bono vel ma-

*) καὶ ἀπῆλθε, et abiit] Statim post encaeniā; ut ex omissione phraseos *μετὰ ταῦτα* et nominis Jesu patet. — Nec in regionem *transjordanicam* duntaxat, sed postea in *Galilaeam* quoque, atque iterum ex Galilaea in *finēs Judaeae* abiit Salvator (coll. Matth. 19, 1. Marc. 10, 1.) quod commemorare Johannes opus non habuit, quum reliqui Evangelistarum, et Lucas praesertim, satis copiose, quid in Galilaea tum fecerit, recenseant. *Harm.* p. 365. coll. p. 420.

lo, insigniri quis in sempiternum potest. V. g.] Non demum per resurrectionem fratris ad tale opus excitata fuit. — τὸν κύριον, Dominum) Opportuna appellatio. — ἧς, cujus) pro hujus. Haec oratio est valde plana.

v. 3. ὃν φιλεῖς, quem diligis) Hoc modestius, quam si dicerent, qui te amat, vel, amicus tuus. coll. v. 11. — ἀσθενεῖ, aegrotat) Consequens ergo subveni, eleganter reticent. [v. 31. 32. Enimvero majora nunc imminebant. V. g.] conf. c. 2, 3. Magnus hîc sororum amor erga fratrem elucet.

v. 4. εἶπεν, dixit) Dignum observatu est, qua methodo Jesus discipulos suos et Lazari sorores et populum praepararit ad maximum miraculum fructuose spectandum. — αὕτη, haec) i. e. Haec infirmitas consentanea est amori. — πρὸς θάνατον, ad mortem) qua sorores fratrem amitterent. sic LXX, εἰς θάνατον, 2 Reg. 20, 1. — ὑπέρ, pro) Gloria Dei et gloria Filii Dei, una gloria. — ἵνα δοξασθῇ, ut glorificetur) Sane. Resuscitatio Lazari tantum est veritatis Christianae argumentum, ut Spinoza dixerit, se, si eam credere posset, totum suum systema abjecturum. Atqui veritatem mortis et resurrectionis Lazari demonstrant 1) absentis Jesu mora deliberata. 2) indicium de morte, et praedictio de resurrectione. 3) testium, qui aderant, varietas et multitudo. 4) Judaeorum plurimorum, minime credulorum, fides subsecuta; ceterorumque perversitas. v. 46. s. — δι' αὐτῆς, per eam) Per hanc infirmitatem glorificatus est Jesus, quatenus statim multi eum agnovere Filium Dei, v. 45., ceterique Judaei statuerunt eum occidere, v. 46. seq. sic intraturum in gloriam.

v. 5. ἠγάπα) amabat, ita, ut constaret omnibus. v. 3. [Mortem igitur eorum, quos Jesus amat, non est quod valde quis horreat. V. g.] Motivum resurrectionis et totius actionis eam antegressae. — καὶ, καὶ, et, et) Felix familia.

v. 6. τότε, tunc) quamvis aliis videri posset maxima esse operandi causa. — ἔμεινεν, mansit) Mori est quiddam non ita refugiendum. Lazarus mortuus est aliquantisper ad gloriam Filii Dei.

v. 7. ἔπειτα μετὰ τῆτο, deinde post hoc) post id biduum. sic v. 11., μετὰ τῆτο, post hoc. v. 14. τότε, tunc. Jesus discipulorum fidem gradatim erexit ad proficiscendum sine metu in Judaeam, et ad spectandum miraculorum maximum.

v. 8. νῦν ἐξήτεν) nunc quaerunt: namque modo quaerebant. — λιθάσαι, lapidare) Cap. 10, 31.

v. 9. ὥραι, horae) Jam longe processerat cursus Jesu; jam multa erat hora: sed tamen adhuc erat dies. — τῆς ἡμέρας) diei, vel, de die. Cum die comparatur totum curriculum vitae, secundum omnes partes. Status praesupponitur in Subjecto alio et alio alius et alius: ambulare est praedicatum. — τις, aliquis) Iterum indefinite. conf. c. 9, 4. fin. Pertinet hoc ad discipulos, qui, etiam sibi, timebant. — ἡ προσκόπτει, non offendit) inter medias mundi insidias. — τὸ φῶς τοῦ κόσμου τούτου, lucem hujus mundi) e sole manantem. Innuitur providentia Patris, respectu Jesu; et providentia Christi, respectu fidelium. — βλέπει, videt) Subaudi: et lux est in eo: et v. seq. subaudi: et lucem mundi hujus non videt. Sed utrinque comma expressum suo praecipue convenit loco. nam interdiu lux mundi conspecta sensum lucis, quam quis in se ipso habet, quasi ab-

sorbet. Noctu lux mundi non conspecta, penes eum, qui *lucem in se non habet*, sensum defectus auget.

v. 10. ἐν αὐτῷ, in eo) in eo, qui noctu ambulat.

v. 11. ταῦτα — λέγει) Haec dixit, et post hoc dictum illico ait, etc. Conf. v. 7. — λέγει, dicit) Dixit eo ipso tempore, quo mortuus erat Lazarus. conf. c. 4, 52. Audierant etiam discipuli de morbo Lazari. v. 3. 4. Mortem nemo nunciarat: et tamen scivit Jesus. — ἡμῶν, noster) Quanta humanitate Jesus amicitiam suam cum discipulis communicat! — κοιμῆται, obdormiit) Somnus est piorum mors, coelesti lingua: sed hanc linguam non hīc intelligebant discipuli. Incomparabilis est liberalitas divini sermonis: sed hominum tarditas facit, ut scriptura saepe descendat ad tristiores nostrum loquendi morem. conf. Matth. 46, 44. s.

v. 12. εἰ κοιμῆται, si obdormiit) Saepe saluti est diuturnus somnus. putabant discipuli, somnum ab Jesu immissum esse Lazaro, ut eveniret, quod praedixerat Ipse. v. 4.

v. 15. ὅτι ἐκ ἡμῶν ἐκεῖ, me non fuisse ibi) Cum decoro divino pulcre congruit, quod praesente vitae duce nemo unquam legitur mortuus. Si supponas, mortem non potuisse praesente Jesu invadere Lazarum, sermo duarum sororum v. 21. 32. sublimiorem sententiam assequitur; et illustratur gaudium Domini de absentia sua. — πρὸς αὐτόν, ad eum) eo, ubi jacet mortuus.

v. 16. ὁ λεγόμενος δίδυμος, qui dicitur Didymus) Johannes scripsit Graece. — καὶ ἡμεῖς, etiam nos) Thomas fortasse necessitudinem quandam propriam cum Lazaro habuerat. — ἵνα ἀποθάνωμεν, ut moriamur) Videtur Thomas verba Jesu proxime praecedentia sic accepisse, quasi Jesus cum Lazaro, si adfuisset, moriturus fuisset, et nunc, fide discipulorum adhuc amplius confirmata, Bethaniae decessurus esset, idque per insidias Judaeorum. v. 8. Erat, quasi medius inter hanc vitam et mortem, sine tristitia et sine laetitia paratus ad moriendum; non tamen sine fide. conf. c. 14, 5. Quo pacto ille τὸ πρὸς ad in sermone Jesu accepit, uti exstat 2 Sam. 12, 23. — μετ' αὐτῷ, cum eo) cum Jesu. Non dissimilis sensus Petri, Luc. 22, 33.

*) v. 19. πολλοὶ multi, propter vicinitatem. — τὰς περὶ Idiotismus. Act. 13, 13. 28, 7. — ἵνα παραμυθῶνται, ut consolarentur) aliquot diebus post sepulturam. Hodie dicimus, condolare.

v. 20. μαρία δέ, Maria autem) vel quod nollet Judaeos relinquere solos: vel quod sedens expectare vellet, dum vocaretur. Erat animo sedatiore. conf. Luc. 10, 39.

v. 21. εἰ ἦς ὧδε, si fuisses hīc) Sic quoque Maria dicit, v. 32. Ex quo colligi potest, hunc earum fuisse sermonem ante fratris obitum: Utinam adesset Dominus Jesus. Scintillam fidei in his verbis latentem excitat Ipse.

v. 22. καὶ νῦν οἶδα, etiam nunc novi) Spem ceperat Martha ex iis, quae v. 4. Salvator dixerat. nam ea Marthae renunciata esse, indubium est. [Laudabilis fidei alacritas. V. g.] — αἰτήσῃ) Jesus, de se rogante loquens, ἐδεήθην dicit, Luc. 22, 32. et ἐρωτήσω, Joh. 14, 16. (coll. v. 13.) et cap. 16, 26. 17, 9. 15. 20. at nunquam, αἰτῶμαι ac Syrus alio verbo utrumque illud, alio hoc verbum expres-

*) v. 17. τέσσαρας ἡμέρας, quatuor dies] Ipso igitur mortis die sepultus erat Lazarus, coll. v. 39. V. g.

sit. Non Graece locuta est Martha, sed tamen Johannes exprimit improprium ejus sermonem, quem Dominus benigne tulit. nam αἰτεῖσθαι videtur verbum esse minus dignum, quanquam LXX Deut. 10, 12. habent, *τί Κύριος ὁ θεός σε αἰτεῖται παρὰ σε;*

v. 23. ἀναστήσεται, *resurget*) Non statim addit Jesus mentionem temporis, sed exercet fidem Marthae.

v. 24. ἐν τῇ ἀναστάσει, *in resurrectione*) Hanc ergo credebant Judaei. — ἐσχάτη, *ultimo*) Martha longius futurum putat, quod nexus v. 22. et 23. in proximo esse docebat.

v. 25. ἐγὼ) *ego*, praesens, non adstrictus ad futurum. Noli putare, Martha, te differri in longinquum. Mors cedit Vitae, ut caligo Luci, protinus. — ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωὴ, *resurrectio et vita*) Alterum nomen huic tempori et instituto proprie convenit, alterum est frequens. alterum explicatur mox hoc versu, alterum versu 26. Ego sum *Resurrectio* morientium, et *Vita* viventium. Prius agit de credentibus, ante mortem Christi obeuntibus, v. gr. de Lazaro. nam Christo praesente, mors nullam praedam non debuit reddere, filiam Jairi, juvenem in Nain. Et credibile est, omnes, qui tum Jesum Christum viderunt cum fide et ante mortem ejus mortui sunt, fuisse in resurgentibus illis, de quibus Matth. 27, 52. 53. agitur. Alterum agit de credentibus post mortem Christi obdormientibus. Mors Christi, mortem enervavit. Ante mortem Christi, mors credentium erat mors: post mortem Christi mors credentium non est mors. c. 5, 24. 8, 51. — ζήσεται, *vivet*) etiam corpore.

v. 26. πᾶς, *omnis*) Hoc, versu 25. non adhibitum, ad majora sermonem profert. — ζῶν) *vivens*, vitam hancce corporis. Antitheton, *etiamsi moriatur*. v. 25. Praecipue agitur de iis, qui tum vivebant et Filium videbant. c. 6, 40. — οὐ μὴ ἀποθάνῃ, *non morietur*) immunis erit a morte, in aeternum. Antitheton, *ζήσεται, vivet*, redivivus. v. 25. Magna differentia inter *mortem* credentium ante mortem J. C. et inter *obitum* credentium post mortem Jesu Christi. Hi plane sunt immunes ab *judicio*. — πιεῖνεις τῷτο; *credis hoc?*) Applicatio in secunda persona, ad omnes et ad singulos, frequens, et hic, per improvisam interrogationem, valde pungens. Sic Martha plane capitur ad fidem.

v. 27. ἐγὼ πεπίστευκα, *ego credidi*) Praesenti animo respondet Martha: *ego hanc fidem suscepi*. — σὺ) *tu*, es Filius Dei, qui in mundum venis. Hoc, de Jesu Christo cognitum, cetera omnia includit. [*Sermoni Jesu fidem se habere testatur, utut non plene intellectu. Analogi haec est Petri fidei* c. 6, 68. 69. — *Multo serenior, ac si dicas: Credo, quicquid Ecclesia credit. V. g.]* — ἐρχόμενος) *praesens*. Matth. 11, 3. Nam adhuc innotescibat.

v. 28. ταῦτα εἰπῶσα, *haec locuta*) Fides et confessio alacritatem ei attulit. — λάθρα) *clam* Judaeis. v. 31. — ὁ διδάσκαλος, *Magister*) Ita solebant inter se loqui de Jesu. — φωνεῖ σε, *vocat te*) Aut Jesus expresse jussit Mariam vocari; aut Martha, Eo permittente, Mariam vocavit; atque ita dixit, quo celerius Mariam excitaret. Mariae non obfuit indoles sedata: tamen vocata est, ut interesset miraculo.

v. 30. οὐπω, *nondum*) Jesus omnia fecit cum justa mora. — δὲ) γὰρ, *Copt. Lat. Augustin. Cant. Lectio media, codicis Lat. Reutlingensis, qui neque autem neque enim. habet.*

v. 31. *ἴνα κλαύσῃ, ut ploret*) Egregius mos erat, ut lugentes interposito apparatus funebribus spatio darent sese et indulgerent pietati lacrymarum.

v. 32. *ἔπεσεν αὐτοῦ εἰς τοὺς πόδας, cecidit ad ejus pedes*) Hoc Martha non fecerat. Compensat Maria tarditatem occursus sui. [*Penitissimae reverentiae, ex fide oriundae, specimen. V. g.*]

v. 33. *τὸς συνελθόντας, qui simul venerant*) v. 34. — *ἐνεβριμήσατο, infremuit*) Ita Jesus austeriore affectu lacrymas hic cohibuit, et mox versu 38. abrupit. eoque major earum fuit auctoritas. v. 36. — *ἐτάραξεν ἑαυτὸν, turbavit se ipsum*) Incredibilis est elegantia hujus locutionis reciprocae. conf. *ἔταξαν ἑαυτοὺς, ordinarunt se ipsos. 1 Cor. 16, 15.* Affectus Jesu non fuere passiones, sed voluntariae commotiones, quas plane in sua potestate habebat: et haec turbatio fuit plena ordinis et rationis summae. Gravius est et tamen ex praesenti loco declarandum venit, quod postea dicitur, *τετάρραται κτλ. c. 12, 27. 13, 21.* [*Ita neque Christiani sunt Stoici: sed non succumbunt suis affectibus. Non agitantur passionibus proprie sic dictis. V. g.*]

v. 35. *ἐδάκρυσεν, lacrymatus est*) Non *ploravit*: neque flevit cito: nec demum post aspectum Lazari, sed tum quum maturum erat. Flevit, amanter, v. 36., propter Lazari mortem; non propter ejus reditum in hanc vitam.

v. 37. *τινὲς, quidam*) a fide alieniores. — *ἐκ ἡδύνατο; non poterat?*) Lacrymatus erat Jesus. Inde concludebant, voluisse Jesum conservare vitam Lazari, si potuisset. *potuit, inquit, debuitque.* sic *ἡδύνατο, potuit.* Matth. 26, 9. Concludunt a majori ad minus. Sed majus rursum est, mortuum resuscitare, quam aegrotum aut caecum sanare. Ita concludendum erat: caeco visum dedit; ergo vitam mortuo dare potest. Sed infidelitas omnia in contrarium rapit. — *καὶ οὗτος, etiam hic*) hic, *Lazarus*, juvenis, carus.

v. 38. *πάλιν ἐμβριμώμενος, rursum fremens*) Hoc fremitu Jesus etiam contradictionem judaicam repulit, ne animum ipsius tentaret ad omittendam resuscitationem Lazari etc. Facto eos refutat, non verbis. conf. v. 35. not.

v. 39. *ἡ ἀδελφὴ τῆ τεθνηκότος, soror mortui*) Causa horroris majoris notatur, ex natura et necessitudine. — *ὄζει, foetet*) Putrefactionis fastidium, etiam apud proximos. Certamen rationis affectusve naturalis, et fidei. — *τετραρτίαος, quadriduanus*) Videtur eodem die, quo mortuus erat, illatus tumulo fuisse Lazarus. v. 17. Similis locutio, *τριταίος, triduanus. 1 Sam. 9, 20. 30, 13.*

v. 40. *εἶπον, dixi*) Dixit Jesus versu 25. — *δόξαν, gloriam*) corruptioni oppositam.

v. 41. *ἄνω, sursum*) Amovit oculos ab objecto mortalitatis, in coelum. — *) *εὐχαριστῶ σοι, gratias ago tibi*) Jesus de eventu certissimus ad miraculum accedit longe maximum. — *ἤκουσάς με, audisti me*) Ergo Jesus orarat, cum audisset de morbo Lazari. v. 4.

v. 42. *ἐγὼ, ego*) Hoc post aliquam pausam videtur Jesus pronunciassse. — *ἡδεῖν, novam*) Ostendit Jesus populo, se non ut de re nova sibi, gratias egisse Patri. Multo major erat filialis familiaritas Jesu erga Patrem, quam sermo apud homines capiebat. — *πάντοτε, semper*) etiam post mortem Lazari. — *ἀκούεις, audis*) Exaudiens

*) *πάτερ, Pater*] Brevis precatio, at prorsus eximia. V. g.

respondit Pater interdum voce superna, plerumque effectum praesentissimo. — *εἶπον, dixi*) hoc, et gratias egi. sic, *εἶρηκα, dixi*, de re modo dicta. c. 15, 15. *)

v. 43. *φωνῇ μεγάλῃ, voce magna*) non ut incantatores susurrantes. *Magnam vocem* audiebant omnes, qui aderant. — *δεῦρο ἕξω, veni foras*) Tam facile Jesus Lazarum e sepulcro revocavit, quam si non modo vixisset Lazarus, sed etiam vigilasset. v. 11. c. 12, 17.

v. 44. *τὲς πόδας, pedes*) Duo pedes simul, vel uterque seorsum, involuti fuerant. — *κειρίαις*) Idem verbum Prov. 7, 16. LXX.

v. 45. *οἱ ἐλθόντες, qui venerant*) v. 19. 51.

v. 46. *ἀπῆλθον, abierunt*) ut alieni.

v. 47. *τί ποιῶμεν; quid facimus?*) Non ita deliberandum erat, sed credendum. Veruntamen citius cedit mors virtuti Christi, quam infidelitas.

v. 48. *οὕτω, sic*, ut adhuc, inquirunt, reliquimus. — *πάντες, omnes*) merito vero. — *οἱ ῥωμαῖοι, Romani*) Putabant, Romanos id pro seditione habituros. Nec tamen effugerunt Iudaei, quod metuebant. immo vero contraxerunt sibi hac ipsa agendi ratione. V. g.] — *καὶ τὸν τόπον καὶ τὸ ἔθνος, et locum et populum*) Adagii instar, i. e. omnia. *τόπος, territorium*.

v. 49. *τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου, anno illo*, memorabili, quo moriturus erat Jesus. Erat annus primus ac praecipuus in LXX hebdomade, quadragesimus ante vastationem Hierosolymorum, in Iudaea etiam historia varias ob causas celebratus. Etiam ante et post, pontifex fuit Caiphas. Quum Evangelium scriberet Iohannes, recordabatur, quantus fuisset et quam singularis hic annus, et quanta fuissent inter adversarios partes Caiphae. Ter notat pontificatum ejus in hoc anno. h. l. et versu 51. c. 18, 15. Conf. Act. 4, 6. — *ὑμεῖς, vos*) Reprehendit pontifex tardam assessorum deliberationem, et certus consilii affirmat, rem facillime expediri posse. Non aggrediendum esse populum, sed unum Jesum removendum. Robore animi ex prophetia orto abutitur Caiphas ad affirmationem politicam.

v. 50. *συμφέρει, expedit*) Caiphas cogitat de utilitate politica, sed Spiritus prophetiae ita eum gubernat, ut verbis utatur ad utilitatem spiritualem exprimendam idoneis. *Caiphas* et *Pilatus* Jesum condemnarunt: uterque tamen testimonium a suo ipsorum sensu alienum perhibuerunt. Caiphas, hoc loco, de sacerdotali morte Christi: Pilatus, de regno, in titulo crucis. — *εἷς, unus*) 2 Cor. 5, 15. — *καὶ μὴ ὅλον τὸ ἔθνος ἀπόληται, et non tota gens pereat*) Respicit versum 48. fin.

v. 51. *ἑαυτοῦ, a semet ipso*) ut alias solent, qui deliberant. — *ὃν εἶπεν, non dixit*) Declaratur verbum *εἶπεν, dixit*, quod est v. 49. — *ὑπὲρ τῶ ἔθνους, pro gente*) Caiphas dixerat, *ὑπὲρ τῶ λαῶ, pro populo*. sed Iohannes non jam appellat *λαόν, populum*, politia expirante.

v. 52. *καὶ ἔχ, et non*) Ubique occurrit Iohannes interpretationi sinistrae: c. 21, 25. idque hoc loco agit, ne quis ex Caiphae verbis colligat, Jesum pro solis Iudaeis mortuum esse. Nempe apostolus Christi latius spectat, quam pontifex iudaicus. — *ἵνα καὶ τὰ τέκνα*) καὶ particulam omittunt. cod. *Latini* plerique omnes, et *Augustinus*,

*) ἵνα πιστεύσωσιν, ut credant] Sic evenit v. 45. V. g.

et cum iis *Lutherus*. Expende. — τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ, *filios Dei*) Filios dicit respectu praecognitionis divinae; et quia revera futuri erant filii Dei. [utut non *Abrahami, secundum carnem, postèri*. V. g.] — τὰ διεσκορπισμένα, *qui erant dispersi*) Praeteritum denotat non eos, qui sunt in dispersione, sed eos, qui in dispersionem venerunt. Gen. 10, 32. 11, 8.: Antitheta: *populus; dispersi*. Ceteroqui synonyma, *populus* et *filii*. Rom. 9, 26. Adeo nil detrimenti attulit Christus populo, ut ex iis etiam, qui non fuerant populus, populum faceret. conf. c. 12, 20. s.

v. 53. ἔν, *ergo*) Respicit versum 50. cum anteced.

v. 54. ἔκείν, *non jam*) Id non erat timoris. — ἐφραΐμ, *Ephraim*) Vid. 2 Sam. 13, 23.

*) v. 55. ἐκ τῆς γαίρας) *ex regione illa*, v. 54. perinde ut ex ceteris regionibus. — ἵνα) *ut purificarent se, et impedimenta comedendi pascha removerent*.

v. 56. ἔν, *igitur*) Sciebant hi prae aliis, Jesum non esse procul. — τί) *Sermo concisus. quid videtur vobis? videtur non venturus?*

v. 57. δέ, *vero*) Non contenti eo fuerunt, quod v. 53. memoratur.

C A P U T XII.

v. 1. Πρὸ ἑξ ἡμερῶν τοῦ πάσχα) *sex ante diebus, quam pascha foret*. Sic LXX, πρὸ δύο ἡμερῶν τοῦ σάββατος, πρὸ τριῶν μηνῶν τοῦ θριουμῶ. Amos 1, 4. 7. Add. 2 Macc. 15, (56.) 37. Pridie fuerat sabbatum **); idque dicebatur Judaeis שבת הגדול sabbatum magnum: sicut Graeci hebdomadem subsequentem et singulos ejus dies *magnitudinis* epitheto distinguunt. — εἰς βηθανίαν, *Bethaniam*) Abiecit enim inde post resuscitatum Lazarum. c. 11, 54. [Heic loci Salvator (quo ex Ephrem per Hierichuntem accesserat) postquam pernoctasset; postero die Bethania relictâ Bethphagen, Hierosolymae propiorem, venit asinâque et pullo ex pago regionis istius accersitis solenni vecturâ Urbem intravit. *Harm.* p. 440.] — ἐκ νεκρῶν) *Jesus habet Lat. ἐκ νεκρῶν ὁ ἰησοῦς complures alii. ἐκ νεκρῶν exstat v. 9. ***)*

v. 2. ἐποίησαν, *fecerunt*) Bethanienses. — αὐτῷ, *ei*) in honorem ejus. — δεῖπνον, *coenam*) solennem. Convivium, cui Lazarus resuscitatus intererat, potest conferri cum convivio coelesti, cui olim intererunt mortui, cum resurrexerint. — ἡ μάργα, *Martha*) Alio modo Martha, alio Maria studium suum declaravit, v. 3.

v. 3. ἐκ τῆς ὁσμῆς, *ex odore*) Hoc ipso odore offensus est Judas.

v. 5. τριακοσίων δηνάρων, *trecentis denariis*) L vel LX florenis.

v. 6. ἔχ' ὅτι, *non quia*) Hypocrisis est, ubi aliud dicitur, aliud

*) λεγομένην, *dictam*] Obscurus ergo locus fuit. V. g. — καὶ οὕτως διέτριψε, *ibique tenuit se*] Secessus hic prior fuit adventu in Jericho. Prins enim quam Hierichuntem veniret, solus fuit cum discipulis: Hierichunte autem numerosus populus, ad Eum congregatus, in solenni introitu Eum comitatus est et Hierosolymitanæ multitudini obviam duxit. Matth. 20, 17. 29. 21, 8. Marc. 10, 46. *Harm.* p. 451.

**) Itaque primâ feriâ hebdomadis magnæ agnus paschalis veri nominis (coll. Ex. 12, 5.) segregatus est: et ab ista coena, qua ad sepulturam suam Jesus instructus fuit, ad eam coenam, quâ, resurrectionis die, discipulis apparuit, octiduum effluxit. *Harm.* p. 440.

***)) Idque omittit h. v. Vers. germ., retento nomine ὁ ἰησοῦς E. B.

curatur. Avaritia pauperes praetexit, idque serio interdum: nam lautitiam etiam veram odit. — *κλέπτης, fur*) Tristius dicitur *discipulus fur*, coll. v. 4., quam *fur* simpliciter: et sic, *frater adulter*, et similia. — *γλωσσόκομον*) Sic LXX pro Hebr. אֲרֵרִי 2 Chron. 24, 8. 10. s. et in Cod. Alex. 2 Sam. 6, 11. Juvat hoc potissimum loco naturam observare stili apostolici. Non laborarunt scriptores sancti, Atticum an barbarum delicatae aures quodque vocabulum forent judicaturae: id quod vel hoc uno argumento satis constare potest, quod, quae Atticistae dispungunt, eorum bona pars in N. T. exstat. Videatur ex. gr. Phrynichus in *γλωσσόκομον*, Thomas Magister in *ἵνα*, Moeris in *ἐνετειλάμην*, coll. h. l. et Ap. 22, 14., et Matth. 28, 20., ut illi suas eclogas ex ipso N. T. locupletasse videantur. Propriam autem significationem verborum exactissime servant Scriptores sacri. v. gr. Joh. 1, 1. 17. not. Hoc quippe, non illud, ad patefaciendam mentem divinam fuit conducibile. — *εἶχε*) *habebat*, vel semper, vel, post alios discipulos, extremo illo tempore. Videtur Judas ipse has sibi partes sumpsisse: quae ei, tametsi fur erat, tamen relictæ sunt. c. 13, 29. — *τὰ βαλλόμενα, quae conferebantur*) Jesus erat egenus. — *ἐβάσαζεν, portabat*) ad usus obvios in victu Salvatoris.

v. 7. *εἶπεν, dixit*) Non redarguit Jesus aperte animum Judae. Rem ipsam potius notat. — *ἡμέραν*) Hic ipse tum erat *dies*. Matth. 26, 12. not. *ἐνταφιασμόν* huncce, *instructionem ad sepulcrum*, sex post diebus (coll. v. 1.) secutura erat mors et sepultura ipsa. Vid. *Ord. Temp.* p. 263. s. [*Ed. II.* 228.] — *ἵνα — τηρήσῃ* *) Subaudi. *factum est*. Sine eam: factum hoc est, ut servaret etc. Sic *ἵνα*, c. 9, 3. etc. Apte retunditur *διατί quare*, a Juda injectum, simulque monetur Judas: nam proditio in mortem evaluit. — *τηρήσῃ, servaret*) adeo non erat proditio. Parata prius fuerat in pauperes conferre, si opus esset: sed divino consilio gubernata est, ut asser-varet, quamvis ipsa nesciret, quorsum opus foret.

v. 9. *ἔγνω, cognovit*) Odor unguenti et fama unctionis potuit indicium praeberere. v. 3. — *τὸν λάζαρον, Lazarum*) Quis hujus spectandi gratia non peteret Bethaniam?

v. 10. *ἐβλὺσαντο*) *consultabant*. — *ἀποκτείνωσιν, interficerent*) Ad vitam revocare fuit aliquid: quid vero est *interfectio*? Una erat doctrina, et unum miraculum, cur praecipue Jesum occiderunt: doctrina erat de Jesu Filio Dei; miraculum, resuscitatio Lazari. [*Eo usque animi fide cassi acerbitas procedit, ubi nulla superest elabendi via.* V. g.]

v. 11. **) *ὑπήγον, abibant*) Bethaniam.

v. 12. ***) *ὁ ἐλθὼν, veniens*) Ergo Galilaei potius, quam Hierosolymitae. — *ἀκούσαντες, audientes*) Quo minus opinatus fuerat adventus Jesu, eo magis jam erat exoptatus.

v. 13. *ἔλαβον, acceperunt*) non curato interdicto illo, de quo

*) *Lectio haec, per marginem Ed. maj. in aequilibrio quasi posita, palmam nata est in Ed. 2. et Vers. germ. E. B.*

**) *δι' αὐτὸν, propter illum*] Neminem sane vel morte affici pigeat, dummodo bene multi ad fidem in Christum ea re perducti lucriferent. V. g.

***) *τῇ ἐπαύριον, sequenti die*] Unius diei, amplissime certe, gesta sunt, quae referuntur ab hoc versu usque ad v. 50. *Harm.* p. 450.

c. 11, 57. — τὰ βαῖα τῶν φοινίκων, ramos palmarum) Palmae usus Judaeis frequens. Levit. 23, 40.

v. 14. εὐρὼν, nactus) Pauper erat. — ὄναριον ὄναριον, asellus, diminutivum, non tam asino opponitur hoc loco, quam equo feroci, quo non est usus Dominus.

v. 15. μὴ φοβοῦ, noli timere) Majestas tanti Regis timenda erat: sed timorem adimit mansuetudo, cui respondet ratio introitus.

v. 16. ταῦτα, haec) hunc introitum tanti momenti, ejusque praedictionem. — οὐκ ἔγνωσαν, non cognoverunt) Institutorum sermonumque divinorum ratio plerumque initio latet. Ideo debemus credere et obsequi, et nos divinae gubernationi tradere. c. 13, 7. 36. 16, 4. 2, 22. Totum opus fidei est amplecti ea, quae nondum capimus, sed olim cernemus. — τὸ πρῶτον, primum) tempore discipulatus, ante Domini glorificationem. — ἔδοξάσθη, glorificatus est) per resurrectionem et ascensionem. Multa enim deinceps tempore perceperunt. — τότε, tunc) Id postea fidem eorum egregie confirmavit. — ταῦτα, καὶ ταῦτα, haec, et haec) Suavis repetitio, congruentiam prophetiae et facti exprimens. Ad καὶ et subaudi ὅτι quod, uti cap. 20, 18. Etenim vis verbi illius recordati sunt, magis proprie cadit super fecisse, quam super scripta esse. — ἐποίησαν, fecerunt) et ipsi discipuli, et populus. v. 12.

v. 17. ἐμαρτύρει, testabatur) de miraculo, cui interfuerat. — ἐφώνησεν ἐκ τοῦ μνημεῖος, vocavit e monumento) Scitissime exprimitur miraculi magnitudo et facilitas. Facilis est scripturae stilus de rebus maximis, omni sublimitate oratoria sublimior. Resuscitatio Lazari, coronis miraculorum Christi: quorum ordo conferri possit, cum ordine restitutionis generis humani. Cum verbo vocavit conferratur illud Dixit Gen. 1. — καὶ) et sic.

v. 18. ὄχλος, populus) populus auditor, a populo spectatore doctus. alteros Matthaeus et Marcus appellant praecedentes; alteros, sequentes. Colligas exinde, spectatorum alios in urbem ingressos miraculum divulgasse, et sic, pluribus comitantibus, Domino obviam venisse: alios, majori numero, extra portam commoratos, deinde intrantem Dominum secutos esse.

v. 19. θεωρεῖτε) Indicativus citra interrogationem. conf. Act. 21, 20. Approbant-Caiphae consilium. — οὐκ ὠφελῆμεν οὐδὲν) Vid. App. Crit. Ed. II. ad h. l. [Bene est, ubi eo res devenit. V. g.] — ὁ κόσμος, mundus) Hyperbole indignabunda. Si totus mundus, inquit, noster esset, ad illum descisceret. Latet quiddam prophetiae simile. conf. c. 11, 50., et 19, 19. — seqq. — ἀπῆλθεν, abiit) a nobis. Quomodo mundum retinebimus?

v. 20. Ἕλληνες, Graeci) Praeludium regni Dei a Judaeis (v. 37.) ad gentes transituri. Circumcisos hos fuisse, non liquet: unum certe colebant Deum Israelis. — ἐκ τῶν ἀναβαινόντων) ex iis qui ascendere solebant. — ἐν τῇ ἑορτῇ in festo) illo, de quo c. 11, 55.

v. 21. βηθσαιδὰ, Bethsaida) Ibi fortasse Graeci illi soliti erant divertere in itinere Hierosolymitano. Vel sciebant, Galilaeos prae Judaeis sibi in ea re inservituros. [Vel, cum imprudentes Hierosolymis in adversarios Christi incidissent, per hos, ne Ipsum adirent, moniti fuerant. Harm. p. 450. — κύριε, domine) Sic appellant, ut paene ignotum; conf. c. 20, 15., sed non sine aliqua veneratione. Noti, plerumque appellabantur nomine. — θέλομεν, volu-

mus) Effectus et specimen earum rerum, de quibus v. 31. s. [*Praestitit hoc desiderium desiderio Herodis* Luc. 23, 8. V. g.] — τὸν) Articulus habet vim demonstrandi. — ἰδεῖν, videre) Modeste. Non erat adhuc tempus, ut Jesus cum eis loqueretur multa. Vel viderant Jesum antea quoque Hierosolymis, vel de eo audierant. Jesus versabatur in interiore templi parte, quo Graecis non patebat introitus.

v. 22. καὶ λέγει, et dicit) Philippus verebatur Graecos solus adducere: cum sodali, audet. [*Rem judicavit pensitatione dignam.* V. g.]

v. 25. ἡ ὥρα, hora) Hujus horae multa deinceps mentio est, v. 27. 13, 1. 16, 32. 17, 1. — ἵνα δοξασθῇ, ut glorificetur) apud Patrem, Joh. 17, 5., et in conspectu omnis creaturae. Christi glorificatio et gentium conversio in unum tempus incidit.

v. 24. πεσὼν) quum ceciderit. — αὐτὸς μόνος, ipsum solum) Christus, etiamsi pro nobis mortuus non esset, tamen esse potuisset per se, qui est. — ἀποθάνη — καρπὸν, mortuum fuerit — fructum) Utriusque rei praeivium specimen hic habet locus. v. 27. 32. Multum fructum describunt et exhibent tot secula. [*Atque inter eos etiam, qui nostro tempore vivunt, non sunt nulla ejus generis gracula. Beatum, qui annumerare se istis jure potest.* V. g.]

v. 25. τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, animam suam) id est, se ipsum. — ἀπολέσει, perdet) in aeternum. — ὁ μισῶν, qui odit) Hoc odium assequitur anima, sensu verborum Christi, quae v. 24. occurrunt, imbuta. — ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ) in hoc mundo, visibili, vano, caduco, malo. Hoc non exprimitur in praecedente sententia. nam hic mundus ad amandam vitam per se trahit, sed vitam odisse in hoc mundo, magna res est. *)

v. 26. **) τίς) τίς aliquis hoc versu postponitur, et, deinde, majore emphasi praeponitur. [*Alterum τίς innuit: quantumvis a mundo contemptus fuerit.* V. g.] — ἀκολουθεῖτω, sequitor) eo itinere, quod mihi propositum est. Imperativus promittens, et ex praesentissimo sensu instantis gloriae invitans. — ἔσαι, erit) Promissio. Conf. Ap. 14, 4. [*Sequela Christi servum eodem per se deducit, ubi Dominus versatur. Verum hinc illinc evagando excidit servus exoptato fine.* V. g.] — τιμήσει, honorabit) Grande verbum, congruens cum δοξασθῇ, glorificetur v. 23. [*Majori sane honore talis afficitur, quam qui a Magnatum, quaque orbis patet, maximo excogitari queat, vel togâ sagove meritissimo cuivis vel viventi vel mortuo exhiberi.* V. g.] — αὐτόν, eum) ut Filii consortem. Rom. 8, 29.

v. 27. νῦν, nunc) Jesus varios habuit praegustus passionis suae, per quos sese paravit. Magni momenti hoc νῦν, nunc: alterum, v. 31. [*Sic et c. 13, 31. Utrumque brevis adhuc temporis indicium sequitur: h. l., v. 35.: altero, (c. 13.) v. 35. V. g.] — τετάραται, turbata est) Decora declaratio. Concurrebat horror mortis et ardor obedientiae. ***) — καὶ τί εἶπω; et quid dicam?) Statim sustinet Je-*

*) φυλάξει, custodiet) Haec veri nominis est prudentia. V. g.

**) ἐμοί, me) Bis hoc ponitur, magna vi. V. g.

***) Sane Jesu Christi, DEI Filii, et gloria et exinanitio omnem caput superat. Inde sacrorum Ejusdem affectuum, cogitationum,

sus animam suam in illo ipso *νῦν, nunc*. Sequitur hanc formulam sermo bimembris: et ipsa formula hanc vim habet, ut totum sermonem uno momento cogitatio Ejus concepisce judicetur; quanquam lingua humana pronunciationem non uno momento caperet. hinc quasi *προθεραπείας* causa ait, *quid DICAM?* non, *quid eligam?* coll. Phil. 1, 22. — *σῶσόν με, serva me*) Affine illud: *transeat calix*. — *ἐν τῆς ὥρας ταύτης*) *ex hora hac passionis*. Hanc enim repraesentabat sibi anima Jesu. v. 23. — *ἀλλὰ, veruntamen*) Affine illud: *πλὴν, verum*, non ut ego volo, sed ut tu. — *διὰ τῆτο, propter hoc*) Propterea veni in hanc horam, ut venirem in hanc horam, eamque exaultarem. Ploce elliptica.

v. 28. *πάτερ, Pater*) Appellatio amanter iterata congruit cum commutata alloqui materia. — *δοξάσον*) *glorifica*, quovis impendio mei. Id Pater mox accipit: *δοξάσω, glorificabo*. Jam praeteriit *ταραχή*, *turbatio*. — *σὺ τὸ ὄνομα*) *tuum nomen paternum*, quod est in me, Ex. 23, 21., tanquam *Filio tuo unigenito*. coll. Matth. 3, 17. 17, 5. Itaque vox ter de coelo Filium Dei proclamavit. — *καὶ ἐδόξασα, et glorificavi*) *nomen meum*. Vid. cap. 17, 5. — *πάλιν δοξάσω, iterum glorificabo*) Ib. et versu 1. Verbo *glorificavi* acceptatur ingressus Christi [*in mundum, connotata commemoratione in eo*, V. g.] in horam illam: verbo *glorificabo* promittitur glorificatio nominis paterni per glorificationem Christi ex passione. Ad duplicem sermonem Jesu duplex responsio Patris.

v. 29. *ἀκούσας, audiens*) Sonum audierant, non verba. In maximis revelationibus remanet aliquid, quo fides exerceatur. — *βροντῇ, tonitru*) Ver erat.

v. 30. *ὃ δὲ ἐμὲ, non propter me*) Ipse et Pater unum sunt: quare non eget testimoniis externis, quibus confirmetur. Probabile est, tempore secessuum Jesu nulla fuisse miracula in occulto facta. Sic quoque in illustribus beati obitus exemplis, ea quae fiunt, non propter obeuntes fiunt, sed propter superstites. — *δὲ ὑμᾶς, propter vos*) cap. 11, 15. 42. [*Eximium sane testimonium hoc fuit, istis haut inferius, quae ad Jordanem et in monte sancto percepta sunt*. V. g.]

v. 31. *νῦν, nunc*) *nunc*, hoc momento. Hoc *νῦν, nunc*, praecise sumendum est, in antitheto ad subsecutum paucis diebus *exaltationem ex terra*. Ab hoc temporis articulo Jesus dulci animae suae labore ad glorificationem sui nixus est magis quam antea. c. 13, 31. 14, 30. 17, 1. Conf. *ἄρτι, jam*, novo gradu, Ap. 12, 10. — *κόσμος, mundi*) non, *a mundo*; non, *in mundum*. Est Genitivus objecti; *judicium de hoc mundo*, quis posthaec jure sit obtenturus mundum. conf. c. 13, 3. 16, 11. Col. 2, 15. Hebr. 2, 14. — *ὁ ἄρχων τῆ κόσμος τέτε, princeps mundi hujus*) Respicitur capite 14, 30.

---

sermonum, omnisque cum Patre, cum discipulis, cum ceteris hominibus agendi rationis mirabile *temperamentum* prodiit, principales partes modo hac schesi modo illa sibi vindicante; ea tamen lege, ut in utroque casu *Decorum*, divina Ipsius Majestate dignum, ac demissio ad misellos fratres incomparabili prorsus modo conspirent inter se et consentiant. His decenter exprimendis nulla vel sapientia vel dexteritas humana sufficisset: at Evangelistarum exquisitissimus in ea re successus divini profecto stili usum aperte prodit. *Harm. p. 451.*

16, 11. haec appellatio, nusquam alibi obvia. conf. 2 Cor. 4, 4. Mundi potius fuerat adversarius per peccatum et per mortem. — ἐκβληθήσεται, ejicietur) Sermo concisus. i. e. judicabitur et condemnabitur et ejicietur ex possessione pristina, ut *reus*. Postea, in triumpho ductus, ejectus est ut *actor*, Ap. 12. — ἔξω, foras) ex finibus regni, *mihi dati in excelsis*. Congruit mox ὑψωθῶ, *exaltatus fuero*. Ipsum regnum, Christo datum in excelsis, nunquam possedit Sathanas, sed limites finesque ejus subinde intravit, ejiciendus.

v. 32. καὶ γὰρ) et ego, ego vero. Oppositum, *princeps mundi hujus*. — ὑψωθῶ, *exaltatus fuero*) Vid. v. 33. et c. 3, 14. — ἐκ τῆς γῆς) e terra. conf. Act. 8, 33. In ipsa cruce jam fuit quiddam ad gloriam tendens. — πάντας, omnes) etiam gentes. v. 20. Sathanas retinere eos non poterit: et ipse loco cedit. Hic respondetur ad rogationem versu 21. memoratum. — ἐκλύσω, *traham*) de terra, sursum. Hoc verbo vis indicatur adversus mundi principem, non jam detenturum captivos.

v. 34. ἡμεῖς, nos) Vocula ironiae quiddam hoc loco habet. — ἐκ τῆ νόμῳ) ex *Lege*, sub qua prophetae et psalmi comprehenduntur. — μένει, manet) Ps. 16, 10. 45, 7. 72, 5. 89, 29. Jes. 53, 8. — *) καὶ, et) Judaei committunt inter se, quae committenda non erant. Jes. 53, 8. Ipsa mors via ad perennitatem. — πῶς, τίς, quomodo, quis) Dupliciter quaerunt: de *exaltatione*, ex v. 32. de *Filio hominis*, ex v. 23. [coll. c. 8, 28.] — τίς) Quis est, inquit, filius hominis, si Christus non est? Atqui filium hominis exaltatum iri dicis; Christus autem non moritur. τίς, quis, qualis.

**) v. 35. ἔτι, adhuc) Non respondet Jesus interpellationi eorum, sed subjicit, quae eis maxime sunt necessaria. — μικρόν, pusillum) Antitheton, *in aeternum*, v. 34. Judaei putabant, Christum, ubi semel venisset, nunquam non futurum cum ipsis. — ἐν ὑμῖν, in vobis) Lux ipsa manet; sed non semper *in vobis*. Sic, ἐν αὐτοῖς, in illis. c. 15, 24. Est ἐν pro ἔν Hebraeo. — περιπατεῖτε, ambulate) cum progressu. Ambulandum, non disceptandum. *Fides* non est deses, sed agilis in luce. v. 36. — καταλάβῃ, comprehendat) inopinantes. — καὶ, et) Conjunctio, pro relativo *qui*. in quibus tenebris qui ambulat, etc. sic καὶ, et, Luc. 24, 18. — πῦ, ubi, quorsum.

v. 36. υἱοὶ φωτός, filii lucis) qui luci semper manent conjuncti. c. 8, 35. — γένησθε) fiat; quum per vos non sitis. — ἀπελθὼν ἐκρυβῇ, abiens abscondit se) Hoc ipso significavit, quid posthac futurum eis esset. Matth. 23, 39.

v. 37. τοσαῦτα, tanta) tam multa. Epicrisis generalis. — ἔμπροσθεν αὐτῶν, coram eis) ita, ut oculis cernerent. — οὐκ ἐπίστευον, non credebant) Sequitur amplius: non poterant credere. v. 39.

v. 38. ὃν εἶπε, quem dixit) Prophetica sunt, non modo quae Dominus ad prophetas, et hi Illius verbis, sed etiam, quae prophetae ad Dominum suis ipsorum verbis dixere. — Κύριε — ἀπεκαλύφθη;) Jes. 53, 1. Sic plane LXX. In Hebraeo Κύριε non exstat. Collato ibi versu sequente *Brachium Domini* accipi potest pro Messia

*) εἰς τὸν αἰῶνα, in aeternum] Magnifice igitur de Christo sentiebant. V. g.

**) σὺ λέγεις, tu dicis] Habemus igitur confessos, quod Jesus Christum se cognoscendum ipsis praeberit. V. g.

ipso. — ἀκοῇ) ἀκοή, facultas audiendi; inde id quod auditur, i. e. sermo, testimonium. correlatum, *fides*. — ἡμῶν, nostro) propheta-
rum. — ὁ βραχίον Κυρίου) brachium Domini, in miraculis et re-
demtionis opere exsertum, in evangelio praedicatum. Jes. 52, 10. Ps.
98, 1. 2. — τίνι ἀπεκαλύφθη; cui revelatum est?) In se exsertum
est; sed caeci non viderunt illud. Fidelis quis est? Resp. Est
talis, cui revelatum est brachium Domini.

v. 39. διὰ τοῦτο) ob id: quia videlicet praedictum erat justum
hoc iudicium. Hic subsistit evangelista: quis ultra nitatur? [Prius
non credunt, refractarii: tum, non possunt credere. Falluntur, qui,
ordine inverso, dictum putant: Non potuerunt credere; itaque non
crediderunt. V. g.]

v. 40. τετυφλωκεν, caecavit) justo iudicio, Deus. Sequitur,
commutata persona, sanem, ego Messias. — πεποιρωκεν) Opposita:
πώρωσις, νόησις, stupor, intelligentia. conf. 2 Cor. 3, 14. — ἵνα
μὴ) usque eo, ut ne. conf. ἵνα, c. 5, 20. — καὶ νοήσωσι τῇ καρ-
δίᾳ καὶ ἐπιστραφῶσι, et intelligant corde et convertantur) Haec duo
incisa propius cohaerent inter se, per accentus Hebraeos, apud Je-
saïam, quam cum ceteris.

v. 41. ὅτε εἶδε τὴν δόξαν αὐτοῦ, quum vidit gloriam ejus) Pro
αὐτοῦ unus alterque scripsit τῷ θεῷ, ex v. 43. sed sic enervatur
applicatio oraculi Jesajani ad tempora Christi. Divinam Christi glo-
riam, Joh. 1, 14. 17, 1. s. vidit Jesaias c. 6, 1., ita quidem, uti reve-
landa erat in N. T. et uti Judaei eam non erant agnitori. — καὶ
ἐλάλησε, et locutus est) Subauditur ὅτε quum, ut ὅτι quod, v. 16.
Indigitatur sermo ille, qui conjunctum cum visione memoratur, Jes. 6, 5.

v. 42. καὶ) etiam: non modo ex plebe. — φαρισαῖος, phari-
saeos) Hi erant acerbissimi: ipsisque principibus formidabiles. [Plu-
rimum videlicet potestatis, perverso Zelo agitati, affectabant; illi
praesertim, qui publico aliquo munere fungebantur V. g.] — οὐχ
ὡμολόγην, non confitebantur) quamvis animus per fidem convictus
ad confessionem urgebat. non confiteri, et negare, differunt.

v. 43. ἠγάπησαν, amarunt) Evangelium postulat et operatur
abnegationem rerum humanarum. — τὴν δόξαν τῶν ἀνθρώπων,
gloriam hominum) qualis est communio synagogae. [quae quid va-
let, si cum jure civitatis Sanctorum et DEI domesticorum compare-
tur? V. g.] Qui ignominiam fugit, jam gloriam hominum amat. —
τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ, gloriam Dei) Gloria ex Deo, obtingit creden-
tibus et loquentibus. v. 26. c. 1, 12.

v. 44. ἰησοῦς, Jesus) Epilogus, apud Johannem, sermonum Chri-
sti publicorum, et recapitulatio. Ideo dicit: locutus sum, ut de re
praeterita. v. 48. 49. — ἔκραξε, clamavit) cupidus salutis humanae.
[Verba v. 44—50., Qui credit in me etc. in ipso abitu effatus est,
quum notabili jam intervallo remotus ab hominibus esset; quare cla-
masse dicitur, ut scilicet illi ipsi, quibuscum locutus erat, audirent,
non exclusis reliquis, in templo tum constitutis. Occultationem
prius memoravit Johannes, v. 36., utpote verba, adhuc pusillum etc.
respicentem, v. 35. 36. Harm. pag. 452.] — οὐ πιστεύει εἰς ἐμὲ,
non credit in me) Fides ejus non tendit in me solum. 1 Petr. 1, 21.
Christus omnia refert et delegat ad Patrem. — ἀλλ' εἰς, sed in)
Fides in Filium est eadem etiam fides in Patrem, quia Pater

misit Filium, et quia Filius et Pater *unum* sunt, coll. v. seq. c. 14, 9. s.

v. 45. *θεωρῶν, videns*) ea visione, quam fides comitatur. c. 6, 40. — *ἐμὲ me*, Lucem. v. 46. — *θεωρεῖ, videt*) Spectatione mei attingit Patrem. c. 14, 9. Hic non additur, *non videt me, sed.* nam diversa est ratio *credendi* et *videndi*, quamvis conjuncta. Accedit *τὸ audire*, v. 47. — *τὸν πέμψαντά με, cum qui misit me*) Hic locus iis commendandus est, qui haesitant, quomodo Deum in invocatione sibi debeant proponere. add. cap. 14, 9.

v. 46. *φῶς, lux*) Continuatur sermo ex v. 36. — *μὴ μείνη, non maneat*) Erasmus igitur in tenebris.

v. 47. *ἐγὼ οὐ κρίνω, ego non judico*) Hoc limitatur tripliciter: *Ego*, solus; et, in praesenti, *non judico*; et, causaliter, *non judico ego*, sed qui non credit, ipse in iudicium incurrit, verbo non credens. — *ἵνα κρίνω, ἵνα σῶσω, ut judicem, ut salvem*) Ejusdem temporis verba. Vide: non credens est portio mundi, cujus salvandi causa Christus venit. plane hoc patet ex verborum nexu.

v. 48. *ἐμὲ, τὰ ῥήματά μου, me, verba mea*) Quia Christum ipsum repudiabant Judaei, ideo verba ejus non acceperunt. c. 8, 43. — *ἔχει*) *habet* jam. — *ἐκεῖνος, ille*) Hoc pronomen prospicit in longinquum. — *ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ, in novissimo die*) c. 6, 59. Uno die erit et resurrectio et iudicium. Magnam vim et ad fideles et ad infideles habet novissimi diei mentio.

v. 49. *ὅτι, quia*) Ratio, cur verbum judicet infidelem: est enim verbum Patris. c. 14, 24. — *αὐτὸς*) *ipse*. — *τί εἶπω καὶ τί λαλήσω*) *λαλῶ* dicitur de sermone copioso et *μονοπλεύρω· εἶπω*, de brevi, et mutuo. c. 16, 17. s. Diff. ut דבר et אמר apud Hebraeos.

v. 50. *ζωὴ αἰώνιος, vita aeterna*) Quare qui verba Christi spernit, vitam aeternam spernit. Vita enim aeterna sita est in agnitione Patris et Filii. c. 17. 3.

C A P U T XIII.

v. 1. *Πρὸ, ante*) proxime ante, pridie. [*feriâ quartâ. V. g.*] In tres partes hic liber dividitur, quarum summa est: *Veni a Patre: fui in mundo: vado ad Patrem.* *) **) ***). — *ἀγαπήσας*) *amore complexus*. [Exordium quasi generale *versiculus* hic ad ea continet, quae et hoc deinceps capite et sequentibus narrantur. Harm. p. 489.] — *τὸς ἰδίους, suos*) v. 18. Antitheton ad alienos, de quibus c. 12. — †) *ἡγάπησεν*) *amavit*, dum puritatem perfectam iis contulit, et humilitatem animae, adeoque capacitatem ad legationem in mundo post abitum Jesu obeundam. v. 10. 14. 20.

v. 2. *δείπνῃ, coena*) indefinite. Ea erat pridie coenae paschalis. — *γενομένης, cum fieret*) Ergo pedilavium sub initium coenae. Con-

*) *εἰδώς, sciens*] Sic et v. 3. V. g.

**) *ἡ ὥρα, hora*] de qua dixerat jam c. 12, 27. Harm. p. 489.

***) *ἐκ — πρὸς, ex — ad*] ex pravo hoc mundo ad aeterna sua gaudia. V. g.

†) *εἰς τέλος, ad finem usque*] usque ad ipsum abitum suum. Absolutis ad multitudinem sermonibus tanto jam penitiori Jesus erga discipulos familiaritate utitur. V. g.

fer *surgit ex*, v. 4., et *accumbens iterum*, v. 12. Conspirat etiam communis Judaeorum consuetudo. — ἡδη, jam) Particulam omittunt Chrysost. Aeth. Arab. Lat. in ms. quibusdam, Pers. Syr. sed retinenda est. Respondet ei τότε, tunc, v. 27. — βεβληκός, cum misisset) Magna vis. Conjugata, διαβύλε, βεβληκός. — καρδίαν, cor) Occultum adhuc erat propositum Judae. — ἰούδα, Judae) Ne impuritas Judae ceterorum corda corripere, pedilavio cautum est. conf. v. 11. — ἰσκαριώτε, Iscariotae) Non Simonis, sed Judae cognomen. c. 6, 71. 14, 22.

v. 3. εἰδοίς, qui sciret) Conscientia gloriae, et officium servile pedilavii, mire concurrunt. Praefatio gloriae est instar protestationis, ne quid indignum fecisse existimetur Dominus pedes suorum lavans. — πάντα, omnia) Quo propius Jesus Christus venit ad passionem, v. 2., eo magis ipse cogitat, eoque clarius scriptura loquitur, de ejus gloria. Sic quoque v. 30. et 31. Pater Filio hoc quasi dixit: Omnia quae a me defecerunt, tibi do: vince quod vis; vindica tibi, quod vis. c. 17, 2. 3.

v. 4. ἐγείρεται, surgit) Jesus semper cum recordatione gloriae suae intrandae conjunxit specimina humilitatis. — τὰ ἱμάτια, vestes) eas, quae lotionem impedirent.

v. 5. εἴτα, deinde) Non dubium est, quin valde expectarint discipuli, quid pararet. — τὸν) Adesse solebat, ubi coenabatur, pelluvium, ex metallo, an ex ligno, ut hodie malluvium. Haec vis articuli. — ἤρξατο, coepit) novo et admirabili instituto. Rarum Johanni verbum. — νίπτειν, lavare) Magna demissio et tamen decora. Non sic angelus Petro fecit. Act. 12, 8.

v. 6. ἔρχεται, venit) Non plane ante omnes, sed tamen in primis ad Petrum venisse videtur: in quo ceteri discipuli didicere, non esse obitendum. Pulera virtus, ἀπειρογλία, simplicitas obediens fidelium. — κύριε, Domine) Ter hinc loquitur Petrus. prima et tertia vice appellat Dominum: secunda allecutio est quasi continuatio primae. — σύ μὲν, tu meos) Indigne fert, quasi rem indignam.

v. 7. ὁ, quod) Axioma patentissimum. — οὐκ — ἄρτι — δὲ μετὰ ταῦτα) Similis sermo, v. 36. — μετὰ ταῦτα, posthaec) Vid. v. 12. (quo pacto verba γνώσῃ, γνώσκετε, cognosces, cognoscitis? strictissime cohaerent,) et v. 17., vel etiam Luc. 12, 37. Eventus non modo posthac, sed statim celerius incipit, quam promissio sonat.

v. 8. λέγει, dicit) Non erat addenda protestatio altera. — εἰς τὸν αἰῶνα, in aeternum) Opponit hoc Petrus τῷ μετὰ ταῦτα, posthaec. Formula vehemens. 1 Cor. 8, 13. — εἰάν, si) Voluntati Domini debemus cedere. — σὲ) te, inquit, non, pedes tuos. brevitate praecisa. Qui non lotus est pedes, totus censetur illotus. — οὐκ ἔχεις, non habes) Necessitas illius virtutis eis per pedilavium ostensa. Non dubium est, quin admiranda Domini humilitas, discipulorum animas valde mutaverit et liquefecerit. Petrus inprimis egebat. — μετ' ἐμοῦ, mecum) Manet ergo Dominus, Jesus.

v. 9. μὴ, non) Si lotio me participem tecum servat, totum me lavandum permitto. — χεῖρας, κεφαλὴν, manus, caput) Gradatio. Ex majestate Domini usque adeo demissa, Petro sensus impuritatis propriae obortus haec verba dictavit. conf. Luc. 5, 8.

v. 10. ὁ λελεσμένος) λῶω, (unde λυτρὸν,) dicitur de toto corpore, νίπτω de parte. — οὐ, non) Jesus Petri sensum in ordinem redigit.

— πόδας, *pedes*) qui ultimi sunt in lavando, et primi in inquinando.
 — ὅλος, *totus*) ubi pedes loti sunt. — καθαροί, *mundi*) c. 15, 3.

v. 11. τὸν παραδιδόντα, *prodentem*) qui pedilavium acceperat.

v. 12. ὅτε, *quum*) Ab hoc adverbio duo verba pendent, uti cap. 12, 41. — αὐτῶν, *eorum*) discipulorum; recenti aqua in singulos sumta. — ἀναπεσῶν, *accumbens*) ut Dominus. Luc. 22, 27.
 — τί) *quid*, et *quare*.

v. 13. ὁ διδάσκαλος) Nominativus pro vocativo, extante Luc. 6, 46. — καὶ, *et*) Interdum appellabant *Magistrum*, interdum *Dominum*: eoque se fatebantur *discipulos* et *servos*. — ὁ κύριος, *Dominus*) v. 6. 9. 25. 36. 37. 14, 5. 8. 22.

v. 14. καὶ ὑμεῖς, *etiam vos*) Pedilavium, quod Dominus discipulis adhibuit, pertinebat et ad beneficium conferendae puritatis totalis, et ad paedian docendae dilectionis humilis. v. 34. coll. v. 4. Inde pedilavium discipulorum inter se eo pertinet, ut alter alterum quoquo modo adjuvet ad consequendam puritatem animae; et ut alter alteri pedes lavet, *vel* proprie, 1 Tim. 5, 10., idque serio, si scil. accidat, ut opus sit: est enim praeceptum affirmativum, obligans semper, sed non ad semper; quale etiam illud 1 Joh. 3, 16. *vel* synecdochice, per omne genus officiorum, quae alter alteri etiam servilia et sordida, modo opportuna, praestare potest. Dominus igitur per ipsum pedilavium purificavit discipulos; quare etiam Petrum amanter coëgit: sed discipulis pedilavium mutuum non hoc nomine praecepit. neque adeo tanta est pedilavii literatenus imitandi necessitas, quantam nonnulli statuerunt; quum Johannes v. gr. Thomae pedes nusquam laverit: et tamen major pedilavii Domini et fraterni similitudo, quam plerique agnoscunt. Hodie pontifices et principes pedilavium ad literam imitantur: magis autem admirandus foret v. gr. pontifex, unius regis, quam duodecim pauperum pedes, seria humilitate lavans. Jam, his observatis, fac legas *Ittigii* diss. de Pedilavio. — ὀφείλετε, *debetis*) mei exempli causa. coll. γὰρ, *enim*. v. 15.

v. 16. ἀμήν ἀμήν, *amen amen*) Vis hujus affirmationis pertinet ad v. 17. — μείζων, *major*) Neque debet recusare, quo minus eadem faciat, eadem sustineat.

v. 17. ταῦτα) *haec*, quae ego feci.

v. 18. λέγω, *dico*) quum *beatos* dico. — ἐγώ) *ego* Dominus: tametsi vos nescitis, praesertim quisque de ceteris. — ἐπ' ἐμέ, *super me*) Tantum abest, ut fratrum pedes lavet. — τὴν πτέρναν, *calcaneum*) Congruit hic sermo inprimis ad lotionem *pedum*; et ad morem veterem discumbentium ad *panem* edendum. conf. עקב Gen. 3, 15.

v. 19. ἀπ' ἄρτι) *ab hoc tempore*. nam mox iterum dicit, et expressius, v. 21. — πρὸ τῷ γενέσθαι, *prius quam fiat*) c. 14, 29. — ἵνα, *ut*) Idem scopus c. 14, 29. 16, 4. — πισύσητε, *credatis*) Magnum criterium veritatis, praedictorum eventus.

v. 20. ἀμήν ἀμήν, *amen amen*) Jesus discipulos v. 1. seqq. suo sensu ac sua puritate ad sanctificationem imbutos, nunc etiam sua auctoritate cohonestat. Qui habet *pedes ὡραίους speciosos*, v. 5. Rom. 10, 15., et sese *humiliat*, v. 14. Matth. 18, 4. 5., is potest *legatum* Christi agere. v. 16.

v. 21. ἐμαρτύρησε, *testatus est*) graviter, ut de re occulta. —

εἰς εἰς ὑμῶν, unus ex vobis) Hoc omnibus salutare fuit, quod Jesus primum indefinite locutus est.

v. 23. ὃν ἠγάπα, quem amabat) [Sic et c. 19, 26. 21, 7. 20. V. g.) Magna cura vitat *Johannes* expressam sui appellationem. Optabilius est, *amari* ab Jesu, quam nomine proprio celebrari. Est tamen hoc loco notatio ipsius nominis proprii: (ut Luc. 2, 11. not. Ap. 1, 4., ubi periphrasis est Tetragrammati: adde, si placet; quae notavimus in *Gregorii Thaum.* Paneg. p. 181.) nam *Johannes* dicitur, qui apud *Dominum gratia* valet. Ideo haec appellatio ponitur etiam, ubi materia substrata eam non valde postulabat: v. gr. c. 20, 2., cum Petro, cujus nomen ponitur. Atque hic, instante passione, prima eximia *amoris* significatio data est *Johanni*, per revelationem arcani: antea is videtur nescisse, se tam carum esse.

v. 24. νύει, innuit) a tergo Jesu. Medius locus erat honoris: eum tenebat Jesus: supra, Petrus; infra *Johannes* accubuisse videtur. Magna familiaritas Petri et *Johannis*. c. 20, 2. 21, 7. 20. *Nutus*, prae sermone, hic decebat. — *πυθέσθαι*, ut sciscitaretur) Sic ferebat oportunitas loci, quo gaudebat *Johannes*.

v. 25. ἐπιπεσὼν, rejiciens se) Nova libertas, qua neque hic neque alius discipulus alias usus est. c. 21, 20. *Johannes* erat in *sinu* Domini: inde reclinabat se quam familiariter ad *pectus* Jesu, eo ipso tegens animum interrogandi: deinde clam interrogavit. conf. v. 28. — ἐκεῖνος) ὕτως addidere pridem multi. Glossa bona: coll. οὕτως, c. 4, 6. not.

*) v. 26. ἀποκρίνεται, respondet) *Johanni* in aurem. — τὸ ψωμίον, offulam) Hanc inter loquendum Jesus sumpsit in manum. — δίδωσιν, dat) Dedit Jesus cum summa longanimitate; et ceteri discipuli sine dubio putarunt, *Judam* prae aliis esse felicem. Sed cum *Judas* ne sic quidem resipisceret, factus est *Satanæ* organon singulare, Christo adversissimum. [Quam prope h. l. *Judas a Jesu abfuit!* at brevi post, quanto intervallo *Jesum gloria*, *perniciēs Judam* sejunxit. V. g.]

v. 27. μετὰ τὸ ψωμίον, post offulam) non cum offula. — τότε, tum) Accurate notatur tempus, conferendum ad Luc. 22, 3. 7. — εἰσῆλθεν, intravit) Antea tantum potuit cogitationem *injicere*. v. 2. [c. 12, 4. 6, 71.] Uti oeconomia mali et boni per omnia inter se comparari contrarie potest; sic quoque gradus operationis obsessionisque satanicae et operationis inhabitationisque divinae. — ἐκεῖνον, illum) Jam remote notat *Judam*. — ὃ ποιεῖς, quod facis) Non jubet facere, sed, si facere pertendat, maturare; eoque se promptum innuit ad patiendum. *Judas* ex hoc radio omniscientiae poterat sentire, se nosci. — τάχιον, ocyus) Sic εὐθέως statim. v. 30. Versu 31. causa ostenditur, cur *Jesus* festinarit.

v. 28. ὅδεῖς, nemo) praeter *Jesum Johannemque* et *Judam*.

v. 29. εἰς τὴν ἑορτήν, in festum) Gesta haec sunt paullo ante festum, pridie paschatos: nec tamen existimabant, tam prope instare passionem Domini. In ipsam coenae paschalis vesperam haec non conveniunt.

v. 30. ἐξῆλθεν, exiit) postea tamen rediit: coll. Matth. 26, 20.

*) λέγει αὐτῷ, dicit ei) Amor erga *Jesum* legitimam reddit quaestionem, quae aliās curiositatis notam vix effugeret. V. g.

vixque potuisset alias prodere. — ἦν δὲ νύξ, ὅτε ἐξῆλθε) *Erat autem nox, quum exiit.* Similis forma loquendi: *erat autem sabbatum, quum* etc. c. 9, 14. Versu 31. incipiunt, quae postridie dicta sunt.

v. 30. s. ἦν δὲ νύξ, ὅτε ἐξῆλθε. Λέγει ὁ ἰησοῦς, Νῦν κτλ.) *Nox erat, quum exiret Judas.* Non autem ea nocte ineunte, sed postridie mane dixit Jesus: *Nunc glorificatus est Filius hominis* etc. ut ostendimus in Harmon. evang. §. 174. et 178. Perperam igitur nonnulli incisum hoc, ὅτε ἐξῆλθε, interdum etiam ὅν inserto, cum λέγει, construxerunt.

v. 31. λέγει) *dicit*, postridie, nempe mane, feria V. coll. v. 1. 38. Sermo etiam ex abrupto incipiens sic notatur. c. 18, 26. coll. Luc. 22, 59. Dominus res maximas in corde suo agitas eloqui incipit: hocque loco scena quasi panditur ad colloquium, quod capp. seqq. continuatur. — νῦν, nunc) Articulus temporis praecise notatus in praesenti. conf. c. 12, 27. 31. not. Hoc *nunc* determinat se ipsum: *nunc*, inquit, scil. dum haec loquor, quanquam ipsum sermonis tempus ab evangelista non exprimitur, sed ex contextu colligendum datur. Sic, *cras*, Exod. 8, 10. 20. 29. 9, 5. Unde respondetur D. Haubero, *Harm. Ann.* p. 207. Exitus Judae per se nullum cum hac particula nexum habet. [*quanquam eo ipso momento Judam id, quod Jesus v. 27. maturare jusserrat, fecisse, et sacerdotum principes ad comprehendendum eum omnia disposuisse, facile sit opinatu.* Harm. p. 497.] — ἐδοξάσθη, *glorificatus est*) Jesus passionem ut breve iter spectat, et metam potius prospicit. — ἐν αὐτῷ, *in eo*) In corde Domini versabatur tum quiddam solidissimum, nec solum spectabat proxime futura, sed penitissimam eorum repraesentationem et gustum habebat, dum se totum ad patiendum conferebat. Quod ineunte die pronunciavit Christus, prius quiddam est, quam id, quod postea vesperi petiit a Patre. Joh. 17, 1. 2. Consideretur emphasis τοῦ *nunc*, et differentia vocum *in*, *in*, Joh. 13, 31. 32., et *super*, *apud*, c. 17, 4. 5.

v. 32. δοξάσει, *glorificabit*) per exaltationem, Connexio τῷ *si* cum τῷ *etiam* est insignis. conf. Col. 3, 3. 4. — ἐν αὐτῷ, *in semetipso*) Relatum ἐν αὐτῷ, *in eo*.

v. 33. τέκνια, *filioli*) Hoc loco, praeceptum amoris proferens, primo sic eos appellat. conf. c. 21, 5. — τοῖς ἰουδαίοις, *Judaeis*) Hoc uno loco, cum discipulis loquens, Judaeos appellat, praeterea nunquam, nisi ad Samaritidem, ad Caiphā, ad Pilatū, semel. c. 4, 22. 18, 20. 36. Et capp. 14—17. nunquam appellat Judaeos aut Israelē. — ζητήσετε με, *quaeretis me*) Non addit, *non invenientis*. — σὺ δύνασθε, *non potestis*) Nondum erant maturi. v. 36. — ἄρτι, *nunc*) Noluit discipulis citius hoc dicere: infidelibus dixit citius.

v. 34. ἐντολὴν καινὴν, *praeceptum novum*) *Novum* dicitur praeceptum, non tam respectu V. T. quam respectu scholae Christi; ob novum modum, de amore eo usque progrediente, ut vita pro amandis sive amatis ponatur, coll. 1 Joh. 3, 16. Antea *sequela* Jesu in singulos gressus direxerat discipulos, amorem implicite complexa: nunc sequi non possunt discedentem; itaque summa officii eis praescribitur. conf. de precibus c. 16, 24., de appellatione amicorum 15, 15., de odio mundi c. 16, 4. Inde dicitur *Lex Christi*, Gal. 6, 2. Sic praeceptum ab initio auditum, et praeceptum novum, inter se

opponuntur 1 Joh. 2, 7. 8. ἐντολή, *praeceptum*, autem dicitur eo sensu, uti praecipitur non servis, sed liberis. Simul autem dulcissimus *novitatis* gustus additur huic praecepto ex sensu gloriae, cujus commemoratio praecedit. Moses ante obitum magis quam unquam antea, in *Deuteronomio* commendavit amorem Dei: Jesus ante discessum discipulis dat novum praeceptum, ut inter se diligant. sic *secunda lex* et *praeceptum novum* inter se conferri possunt. — ἀγαπᾶτε — ἀγαπᾶτε, *amētis* — *amētis*) Sermo bis ponitur: primum simpliciter, deinde cum epitasi. Tale illud, *pacem, pacem meam*. c. 14, 27. conf. Gen. 48, 5. Ps. 27, 14. 37, 20. 47, 7. 68, 25. 118, 15. s. Ez. 7, 2. *finis: venit finis*.

v. 35. γινώσκονται, *cognoscent*) Gnorisma Christianorum, amor. Rom. 14, 18. fin. coll. ibid. v. 15. med. 1 Joh. 3, 10. — ἐμοὶ mei, qui amo usque ad mortem. — μαθηταί, *discipuli*) c. 15, 8. — ἀγάπην, *amorem*) et quidem propter me, et sicut ego amavi.

*) v. 36. πέτρος, *Petrus*) Loquitur Petrus h. l. Thomas, Philippus, Judas, c. 14, 5. 8. 22. omnes, c. 16, 29. [*Ipsae interlocutiones istae, c. 14, notatae, inferre videntur, Petrum et Johannem parato agno paschali non rediisse. Nec tamen Johannes sermones eo capite contentos describere minus potuit, quam Lucas c. 1. etc. Ecquis vel centies auditos lectosve sermones istos describere facile audeat?* Divinitus datum est sanctis viris. — Sin vero prius opineris habitum fuisse sermonem c. 14, obvium, quam Petrus et Johannes in urbem abiissent: reliquarum certe narrationem series eo non turbatur; dirimendus tamen hoc pacto erit a clausula, Surgite etc. sermo reliquus. Harm. p. 506. seq.] — πᾶ, *quo*) v. 33. Interrogabat Petrus, ut qui putaret, se posse sequi. Adhaeserat ad Jesum cor Petri. cap. 6, 68. 24, 7. — ἀπεκρίθη, *respondit*) Quaestioni quorum respondet ex intervallo, c. 14, 2. s. 12. 28. 16, 5. — οὐ δύνασθαι, *non potes*) Nec res ferebat, nec Petri imbecillitas. hanc autem solam Petrus sua exceptione spectat. Sequebatur Petrus c. 18, 15., sed procul, nec sine detrimento. Matth. 26, 58. — ἀκολουθήσεις, *sequeris*) Cap. 21, 19. 22.

v. 37. ὑπὲρ σὺ, *pro te*) Imo Jesus pro Petro.

v. 38. ἀπαρνῆσθαι, *abnegaris*) ex timore. Tantum abest, ut mori paratus sis. Ter praedicta abnegatio triplex: primum, h. l. deinde apud Lucam; postremo apud Matthaeum et Marcum. Mira cum hac praedictione connexio est versus primi capitis sequentis. Nam antecessae quaestioni, *quorsum proficiscatur*, suavissime respondet, quamquam Petrus et cum eo ceteri tantopere tum vacillabant.

C A P U T XIV.

v. 1. Μὴ) Praemittitur alicubi, καὶ εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. idque cel. D. Hauberus tuetur, praecipue in den harmonischen Anmerkungen, p. 206. Primus sic edidit Erasmus: atque hunc in modum vel ex Erasmo, vel ex Vulgata pariter interpolata, vertit Lu-

*) ἐν ἀλλήλοις, *inter vos*] Homines mundani amant se invicem, c. 15, 19. Discipuli Christi multo plus amant mutuo et anantur. Mundani odio habent Christi discipulos: hos igitur qui amore complectitur, discipulus est ipse. V. g.

*therus. Universa antiquitas hoc additamentum refutat, ut ostenderam in Apparatu, p. 595. [Ed. II. 263.] Principio rationis sufficientis, quo D. Hauberus utitur, in hanc partem utar, ut cum Erasmo ipso, Luca Brugensi, Millio dicam, librarium unum alterumque, Pericopa sive Lectione ecclesiastica ineunte, hanc formulam, ut saepissime fecerunt, appinxisse. — μή ταρασσέσθω, ne turbetur) propter abitum meum. c. 13, 33. 16, 6. Perturbationem cordis adimit discipulis, antequam causas perturbationis indicat. Eas apud discipulos norat Dominus, c. 13, 33., et in sequentibus apertius evolvit. Repetitur hoc et intenditur versu 27. [Neque tantum c. 13., sed ulterius etiam c. 14., respondetur ad quaestionem Petri c. 13, 36. propositam. V. g.] — πιστεύετε — πιστεύετε, credite — credite) Imperativus, perinde ut in parallelo, μή ταρασσέσθω, ne turbator. Summa homiliae hujus, *Credite*: et hoc, *credite*, versu 11. et deinceps urgetur, donec Indicativus *creditis* efficitur, e. 16, 31. 30. quo effecto, Salvator orat et abit. [Hinc archissimus capp. 14. 15. 16. inter se nexus patet. Harm. p. 506.] Ita distingui posset, πιστεύετε· εἰς τὸν θεὸν καὶ εἰς ἐμὲ πιστεύετε· ubi poneretur primo verbum per se, instar summarii, uti c. 16, 31., deinde idem cum declaratione. coll. c. 13, 34. not. Sed praeplacet recepta distinctio, ita quidem, ut in priore inciso accentus inter pronunciandum maxime cadat super verbum *credite*; in altero, super *in me*: ut fides antiqua *in Deum*, novo quasi colore tingatur, *in Jesum Christum* credendo. — εἰς ἐμὲ, in me) a Deo perfectum. c. 16, 27.*

v. 2. οἶκός, domo) [Ostendit jam, quo vadat. V. g.] Rara appellatio coelestis habitationis: *domicilium*, quo admittuntur liberi, ubi habitat Pater. Jesus per passiones transpiciat ad metam. conf. Hebr. 12, 2. 2 Tim. 4, 7. — ἵνα πατρὸς μου, Patris mei) Ineunte hac homilia pronomen saepius addit Jesus *Patris* mentioni: in progressu autem et exitu, postquam suae prae credentibus eminentiae cavuit, et discipulos ad fidem excitavit, magis quasi communiter loquitur, *Pater*, scil. meus, idemque vester. — μὴναι, mansiones) Id ad locum, non ad tempus, pertinet: diciturque in plurali, propter multitudinem eorum, quos capit locus ille communis. — πολλὰι multae, quae et angelos et vestros in fide antecessores, et vos et quam plurimos capiant. Ipso plurali numero videtur etiam varietas mansionum innui. nam non dicit *mansio magna*, sed *mansiones multae*. Conf. Ap. 21, 16. not. — εἰσὶν, sunt) jam nunc, et ab initio. — εἰ δὲ μή, sin minus) nisi jam essent. — εἶπον ἄν) dicerem, vel potius, dixissem. De plusquamperfecto conf. c. 4, 10. not. Quid dixisset? hoc ipsum, quod sequitur: πορεύομαι, proficiscor. Sententiam illustrat parodia simillimi loci, c. 16, 26.: non dixi vobis, me locum vobis esse paraturum: etenim jam SUNT mansiones, eaeque multae. — πορεύομαι, proficiscor) in domum Patris mei. — ἐτοιμάσαι, parare) Non plane negat, se parare locum, coll. v. seq. ubi Ipse id affirmat: sed utrumque inter se temperat. Sed vide, quid situm sit in ordine verborum: versu 2. dicitur τόπον ὑμῖν· locum vobis: versu 3. ὑμῖν τόπον, vobis locum, priore utrobique vocabulo emphasim habente, uti 1 Cor. 7, 22. not. Locus ipse paratus est: vobis parabitur. paratio alia absoluta, alia respectiva. Initium versus tertii, καὶ ἐάν, et si, non pendet ab εἶπον, dixissem, sed stat per se.

v. 3. ἐάν, si) Lenis particula pro ὅταν, quum. — ἔρχομαι, ve-

nio) Praesens, de adventu celeri. v. 18. Singulare sermonis idioma est, quod Dominus non, *veniam*, sed *venio* solet dicere, etiam alio verbo futuri temporis adjecto. conf. tamen etiam Matth. 17, 11. de prodromo, et LXX 2 Sam. 5, 3. — καὶ, et) Finis abitus mei hoc ipsum infert, ut iterum veniam. — πρὸς ἑμαυτόν, ad me ipsum) Majestatis plena locutio. Patris domus, Filii domus. c. 16, 15.

v. 4. ὅπως ἐγὼ ὑπάγω, quo ego proficiscor) Summa eorum, quae antecedunt. — *) τὴν ὁδόν, viam) Propositio eorum, quae sequuntur.

v. 5. Θωμᾶς, Thomas) Alius post alium interrogat, pie et suaviter. v. 8. 22., et antea c. 13, 36. — καὶ πῶς, et quomodo) Statuit Thomas, acuta utens ratione, ignorata meta, multo minus sciri viam. [Ad utrumque, sed inverso ordine, respondet Jesus. Via est Jesus: per Eum quo contendere datur? ad Patrem. V. g.]

v. 6. ἡ ὁδός, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωὴ, via et veritas et vita) Vera via vitae appellatur in soliloquiis apud Augustinum, c. 4. Sed majorem vim habet textus, summam complectens doctrinae de Jesu Christo. Etenim quaestioni de Via respondet hoc, Ego sum Via: quaestioni de Scientia respondet hoc, Ego sum veritas: quaestioni Quorsum, respondet illud, Ego sum Vita. [Metaphorico sermoni, Ego sum via, explicationis caussâ subjungitur magis proprius: Ego et veritas sum et vita. Hac via qui incedit, is demum vere recto tramite utitur: et hanc viam qui constanter tenet, is vitam habet in aeternum. V. g.] Simulque tria proponuntur, (conf. tria, c. 16, 8.) quorum primum, de via, tractatur mox hoc versu: de veritate, v. 7. seqq. 17. de vita, v. 18. 19. s. — πρὸς τὸν πατέρα, ad Patrem) Hoc iterum respondet quaestioni, quorsum? — εἰ μὴ, nisi) Hoc iterum respondet quaestioni de scientia. Via unica, via certa. — δι' ἐμῆς, per me) Hoc iterum respondet quaestioni de via.

v. 7. εἰ, si) Hoc si non plane negat, sed ad progressum trahit animas. v. 28. [Sic Luc. 17, 6.] — ἑώρακατε, vidistis) Praeteritum: videre coepistis, et videtis.

v. 8. ἀκούετε, sufficit) ut porro nec interrogare velimus, nec animo turbemur. Hanc αὐτοῦ ἐκείνου, acquiescentiam, assequuntur capite 16, 30. Confer Ps. 17, 15. 22, 23. 27. 69, 31. 33.

v. 9. λέγει, dicit) Responsio ad ostende habetur versu 9—11. ad sufficit, habetur versu 12. ss. — ὅτι ἔγνωκός με, non cognovisti me) Hoc dicitur per consequentiam. Si negas, Patrem tibi esse cognitum, negas, me tibi esse cognitum. Atqui me nosti, ergo eo ipso Patrem; propter summam nostri unitatem. — ὁ ἑώρακός ἐμὲ, ἑώρακε τὸν πατέρα, qui vidit me, vidit Patrem) Sicut anima, quae per se non cernitur, cernitur ex eo, quod illa per corpus agit: sic Patrem is videt, qui Christum videt. In omni cogitatione de Deo debemus Christum nobis proponere. Vid. Col. 1, 15. not. Illud, מלאך שהוא פניו כפניו Angelus faciei ejus interpretatur Bechai מלאך שהוא פניו Angelus, qui Facies ejus est. Conf. Ps. 139, 7. Chrysostomus: qui creaturam videt, non etiam Dei videt (τὴν οὐσίαν) essentiam. Si quis me videt, Patrem, inquit, meum videt. si vero alterius esset essentiae, non hoc dixisset. — nemo, qui aurum ignorat, in argento

*) αἰδᾶτε, nostis] Plura fidelibus tribuuntur, quam ipsi de se existimant, coll. v. 5. V. g.

essentiam auri videri potest. — καὶ πῶς) καὶ videtur repetitum ex v. 5. καὶ v. 9. non habent N. 4. Latini codd. plerique omnes, Iren. Augustin.

v. 10. ὅτι) quod. — ἐν τῷ πατρὶ — ἐν ἐμοὶ, in Patre — in me) Hoc summam unitatem significat. c. 17, 21. — ἔστι, est) Hoc emphasin habet: nam hujus *Esse* consequens est loqui et facere, et hoc *Esse* cognoscitur ex verbis et factis. Synonymon mox, *manens*. Elucet hinc unitate in operando prior unitas essentialis. — ῥήματα, verba) et, opera. — αὐτὸς) Ipse. — ποιεῖ τὰ ἔργα, facit opera) et loquitur verba. [Quae respectu eorum, qui Domino Jesu non familiariter utebantur, signa et miracula dicuntur, ea in sermone ad discipulos simpliciter opera dicit. Ipsi videlicet Christo vulgaria quasi et communia erant ejusmodi opera. V. g.]

v. 11. πιστεύετε μοι) Non creditis habet Lat. ex alliteratione ad versum praecedentem, qui item habebat, *Non credis quia*. Inde mihi *) omisit etiam in fine versiculi. *Credite, credite*, epanalepsis. — ὅτι) quia: coll. mox, διὰ, propter. Credite mihi propter meam ipsam affirmationem, credentibus per se firmam. Hoc primum est motivum fidei; quod solus Christus potuit proponere: secundum praesentem miracula, propter quae etiam apostolis de Christo credi potuit. — ἔργα, opera) quae adhuc vidistis, et visuri estis, v. 12. s. [Haec enim nonnisi divinae originis esse poterant. Ps. 72, 18. 136, 4. Alia plane falsorum miraculorum conditio est. 2 Thess. 2, 9. V. g.] — πιστεύετε μοι, credite mihi) εἰς ἐμὲ, in me, versu seq. Qui Christo de se loquenti credit, in Christum credit: qui Petro de Christo loquenti credit, non in Petrum, sed in Christum credit.

v. 12. ἀμήν, ἀμήν, amen amen) Sequuntur promissiones et adhortationes suavissime inter se mixtae: atque ita, ut inter loquendum subinde ea attingat, quae in progressu sermonis efficiunt ipsas Propositiones, v. gr. v. 15., de amore; coll. v. 21.: nonnulla etiam per recapitulationem repetat. Imitatur hoc quoque evangelista et apostolus, 1 Joh. 2, 20. not. — ἃ, ea quae) i. e. aequae magna. [Conf. c. 5, 20. 25.] — μείζονα, majora) v. gr. Act. 5, 15. 19, 12. Marc. 16, 17. fin. — ποιήσῃ, faciet) per fidem in me.

v. 13. ὅτι ἂν) Diff. ἐάν τι v. 14. nam ὅτι ἂν et τῷτο ad se mutuo referuntur. — αἰτήσητε, petieritis) Grandis promissio. v. 14. c. 15, 7. 16. 16, 23. 26. — ἐν τῷ ὀνόματί μου, in nomine meo) meo, Filii Dei. Respicitur illud, qui credit in me, v. 12. In V. T. adorabant Deum Abrahami, Isaaci, Jacobi: in N. T. invocatur Deus et Pater D. N. J. C. — τῷτο ποιήσω, hoc faciam) ego faciam. v. seq. Declaratur et res et persona. Utrinque respicitur τὸ faciet, v. 12. — ἐν, in) v. 10. 11.

v. 14. ἐγὼ, ego) Hoc jam indicat gloriam. v. 13.

v. 15. ἐάν ἀγαπάτε με, si amatis me) Hortatur, statim post fidem, ad amorem. [v. 21.]

v. 16. καὶ ἐγὼ, et ego) Nexum hujus versiculi cum praecedentibus dat versus 21. — ἄλλον, alium) Itaque Jesus Christus est etiam advocatus. Consideretur Zach. 9, 12., an sit parallelum. nam hōc

*) Quae vocola et ab initio et in fine hujus vers. utut per marginem Ed. 2. sequioribus lectionibus haut annumeretur; secundo tamen loco exulat a Vers. germ. E. B.

ipso in loco dicit, *ἐρωτήσω, rogabo*. Alius paracletus ipse ab alio distinctus est: et alterius officium ab alterius officio differt. Itaque ἡ παρακλησις advocatio Spiritus sancti, proprium quiddam habitura erat. conf. c. 16, 7. s. — *παρακλητον, Advocatum*) Hoc vocabulum LXX non habent, et in N. T. solus Johannes id habet. *παρακαλεῖν* est *advocare*, arcessere patronum: inde *παρακλητος, advocatus* ad praesidium praestandum, defensor, patronus: qui pro aliquo dicit, et ei dicenda suggerit. v. 26. Conf. v. 13. de dicendis ad Deum: c. 16, 8. de dicendis ad mundum. Conjuncta *Paracleti* et *Spiritus veritatis* appellatio occurrit etiam c. 15, 26. illa respondet oeconomiae Christi, coll. 1 Joh. 2, 1., *advocatum Jesum Christum*: haec, oeconomiae Patris, coll. c. 4, 23. de Patre adorando in *Spiritu et veritate*. [*Amplissimae h. l. promissiones se invicem excipiunt: de Spiritu sancto, v. 15—17.: de ipso Domino Jesu, v. 18—21.: de Patre, v. 22—24. Iterumque de Spiritu sancto, c. 16, 12—15.: de Jesu Domino, v. 16—25.: de Patre, v. 23—28. V. g.] — *μένῃ, maneat*) Sic v. 23. *μονήν, mansionem*. — *εἰς τὸν αἰῶνα, in aeternum*) non modo annum unum alterumque.*

v. 17. *τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, spiritum veritatis*) Exquisitissima appellatio. c. 16. versu toto 13. Spiritus, qui veritatem habet, revelat, per cognitionem in intellectu: confert, per praxin et gustum in voluntate: testatur, etiam ad alios, per hos, quibus revelavit: et defendit veritatem illam, de qua cap. 1, 17. *gratia et veritas*. Quare etiam *Spiritus gratia* dicitur Hebr. 10, 29., ubi praecedit, *testamenti sc. novi*. Veritas omnes in nobis virtutes veras facit. Alias est quaedam falsa cognitio, falsa fides, falsus amor, falsa spes; sed non falsa veritas. — *ὃ ὁ κόσμος, quem mundus*) Cum prima Spiritus S. mentione incipit discrimen inter fideles et inter mundum, deinceps saepius recurrens. *Filius* dicitur in mundum missus: *Spiritus sanctus* non item. Nec Spiritum S. videt mundus, h. l. nec Jesum posthac. v. 19. — *οὐ δύναται λαβεῖν, non potest accipere*) quamvis Deus omnibus dare velit. — *ὅτι, quia*) Est quasi epanodos. *Mundus non accipit, QUIA non novit: vos nostis, QUIA habetis*. Itaque nosse et habere ita sunt conjuncta, ut non nosse sit causa non habendi, et habere sit causa noscendi. Conf. c. 4, 10. *Non novit: ideo non petit. ideo non potest accipere. aliis datur. — οὐ θεωρεῖ, non videt*) Ergone fideles Eum vident? vident, in operationibus. Vident eum etiam infideles in operationibus; sed non agnoscunt, eum esse, esse spiritum veritatis. quapropter eum accipere non possunt: cum fideles eum non videant tantum, sed etiam agnoscant, eundem esse. — *ὑμεῖς, vos*) Hoc emphasin habet. — *γινώσκετε, noscitis*) Denotat proxime futurum. — *ὅτι, quia*) Ex inhabitatione est notitia intima. v. 21. s. — *παρ' ὑμῖν — ἐν ὑμῖν, apud vos — in vobis*) Differunt particulae. in plus, quam apud.

v. 18. *οὐκ ἀφήσοι, non relinquam*) tametsi id timetis. Gaudebitis ex me et ex Patre. Solatium eorum, qui metuebant, ne orphani forent. — *ὑμᾶς, vos*) o filii. c. 13, 33. — *ὁρφανες, orphanos*) *Necessitudo* erat discipulis cum Christo, non cum mundo. — *ἐρχομαι, venio*) Praesens celeritatem innotuens. *venio* post resurrectionem, praesentia post ascensionem non sublata, sed confirmata. Et, *venio*, inquit, non, *redeo*. Adventus primi continuationes sunt ceteri potius, quam iterationes. Et in praesenti ait *venio*, et mox, vi-

detis, et, vivo: ex praesentissimo sensu rei, mox et certo futurae.
v. 27.

v. 19. οὐκ ἔτι, non jam) Act. 10, 41. — θεωρεῖτέ με) *videtis et videbitis me, vivum.* Nam futurum importat etiam vis antitheti in οὐκ ἔτι, jam non. — ὅτι, quia) Causa, cur visuri sint. — ζῶ, vivo) non modo vivam, sed vivo. Ap. 1, 18. — ζήσεσθε, vivetis) Futurum; nam vita fidelium sequitur vitam Jesu: et non ex se, sed ex Illo vivunt. conf. c. 6, 57.

v. 20. ἐκεῖνη, illa) post parvum illud tempus. — ἡμέρα, die) resurrectionis. — γνώσεσθε, cognoscetis) magis quam nunc. — ὑμεῖς) vos, de quibus v. ss. — ἐν τῷ) in Patre meo, vivente. c. 6, 57. Subaudi: *et Pater in me.* Et infer: *Pater in vobis, et vos in Patre.*

v. 21. ἐγώ, ego) item ut Pater meus. — ἀγαπήσω αὐτόν, καὶ ἐμφανίσω αὐτῷ, ἐμαυτόν) Ex. 33, 13.: εἰ οὖν εὗρηκα χάριν ἐναντίον σε, ἐμφανίσω μοι σεαυτόν.

v. 22. οὐκ ὁ Ἰσκαριώτης, non Iscariotes) Distinguit Judam pium non suum, sed remoto alterius cognomine, notans simul proditorem post transactionem cum adversariis iterum praesentem, sed a tali quaestione alienum. — τί γέγονεν, quid accidit?) Arbitratus esse videtur pius Judas, accidisse aliquid, cur mundus ea revelatione privaretur: at per modestiam nil meminit suae praerogativae prae mundo. — ἡμῖν, nobis) qui te amamus. — οὐχὶ τῷ κόσμῳ, non mundo) v. 17. 19. Sic regni *mundani* opinio discipulis praeciditur.

v. 23. τὸν λόγον μου, sermonem meum) Sermo unus est, in hoc versu, respectu fidelium, qui totum servant: sermones plures, respectu infidelium, qui discerpunt. v. 24. conf. c. 15, 12. not. et 1 Joh. 2, 4. 5. — τηρήσει, servabit) Servare mandata ponitur ante amorem; v. 21.: nunc amor ante servare sermonem. Amor certo respectu, et quidem primario, praecedit *servationem mandatorum*, vid. v. 15., sed sequitur etiam certo respectu, quatenus per *servationem mandatorum* amor eo magis crescit, et novum vigorem adipiscitur. Itaque *servare sermonem* est medius terminus inter amorem erga Jesum Christum, et inter amorem Patris erga amatorem Jesu Christi. — ἐλευσόμεθα, veniemus) ego et Pater. Singularis numerus ἐμφανίσω, manifestabo, in pluralem progreditur. — μονήν, mansionem) Correlatum vide versu 2., μοναί, mansiones. coll. Ap. 3, 20. fin. — μονήν ποιήσομεν, mansionem faciemus) Mansionem facere dicitur vel architectus vel incola: hoc loco, incolae. Hoc valde sublimis est: ideo praeciditur versu 25:

v. 24. ὁ μὴ ἀγαπῶν με, qui non amat me) ut mundus. v. 22. — τὰς λόγους μου, sermones meos) Et sermonem et sermones, et praecepta, Christi et Dei, servare dicitur pius; non servare, hypocrita: sermonem sive sermones duntaxat, non servare dicitur, ex professo alienus a Christo. observare sermonem est totum: observare praecepta, est pars. — οὐ τηρεῖ, non servat) adeoque non amatur, neque mansionem Patris et Filii in se conspicit. — καὶ ὁ λόγος, et sermo) Hoc colon non solum ad priora verba hujus versus, sed etiam ad versum 23. respicit, imo etiam magis, ut ex singulari numero patet. — ὃν ἀκοίτετε, quem auditis) nunc quoque, dum haec loquor vobiscum. — ἀλλὰ, sed) Hinc patet ratio, cur, qui verbum Jesu Christi servat, aut non servat, Patrem quoque habeat, aut non habeat.

v. 25. ταῦτα) haec, non plura. — λελάληκα, locutus sum) Verbum Jesu Christi est verbum fidei. propterea tam saepe dicit: λελάληκα, εἶρηκα, εἶπον, dixi. Alia dixit discipulis tempore suae mansionis cum eis: alia, tempore discessus. c. 16, 4.

v. 26. ἐκεῖνος, ille) Sic c. 15, 26. 16, 8. 13. 14. — διδάξει πάντα, docebit omnia) Non additur hīc, quae dixi vobis. nam Paracletus ille etiam cetera docuit. c. 16, 12. 13. Neque tamen etiam deinceps universa dogmata apostolis confertim sunt infusa; sed quoties opus eis fuit et occasio tulit, instruxit eos Paracletus ad omnes muneris apostolici partes. — ὑπομνήσει, commonefaciet) Exemplum praebet haec ipsa homilia, ab Johanne multo post tempore tam accurate perscripta. Add. Act. 11, 16.

v. 27. εἰρήνην) שָׁלוֹם pacem in genere: pacem reconciliationis. [quali frui potuistis ut Israelitae. V. g.] — ἀφίημι) relinquo, discedens. Idem verbum, v. 18. Matth. 22, 25. — εἰρήνην τὴν ἐμὴν) pacem meam, in specie: pacem filialem. Sic τὴν χαρὰν τὴν ἐμὴν, gaudium meum, c. 17, 13. Omnia in Christo nova: etiam praeceptum amoris, c. 13, 34., et ipsa quodammodo fides. v. 1. not. — δίδωμι, do) jam nunc. c. 16, 33. Gradationi in nomine, pacem, pacem meam, respondet gradatio in verbo, relinquo, do. — ὁ κόσμος, mundus) in salutationibus inanibus, vel beneficiis duntaxat externis, cor non attingentibus, et cum praesentia, conspectu ac vita mortali desinentibus. Mundus ita dat, ut mox eripiat: non relinquit. — μὴ ταρασσέσθω, ne turbetur) intrinsecus. — μηδὲ δειλιάτω, neque formidet) extrinsecus.

v. 28. ἤκουσατε, audistis) Alias solet dicere: εἶπον, dixi, sed hoc, quod de habitu dixit, discipuli valde attenderant, idque cum tristitia. — ὑπάγω, καὶ ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς, vado, et venio ad vos) Respectu mundi ait: veni et abeo. c. 16, 28. καὶ, et statim. — ἐχάρητε ἄν) gauderetis, vel potius, gavisi essetis. De plusquamperfecto attigimus aliquid versu 2. Gavisi essetis, mea causa, optatam profectionem aggredientis, vestraque causa, amore vos aptos faciente ad cognoscendum abitum meum vobis quoque conducibilem. Amor parit gaudium; per se, et quia servat verbum Christi laetissima omnia aperiens. — μείζων μὲ, major me) Multa ac varia pridem de hoc loco disceptata sunt; quae collegit Dion. Petavius Tom. II. Theol. Dogm. 1. 2. de Trin. cap. 2. G. Bullus Def. Fid. Nicaen. Sect. 4. Jo. Casp. Suicer. Thes. Part. II. coll. 1368. Reinecc. ad N. T. fol. 387. Non pauci Graecorum et Latinorum responderunt Ariani, et statuerunt: Patrem, non ut Deum, sed ut Patrem ἀγέννητον, Filio, non ut Deo, sed ut Filio, genito, majorem dici: neque ea re tolli τὸ ὁμοούσιον. Quibus accedit G. Arnold. Evang. Bottschafft p. 697. Ceteri affirmant, Christum Patre minorem dici ratione naturae humanae; quae locutio comparativa nil inepti habet, coll. 1 Joh. 3, 20. Jesus majorem modo gloriae, modo humilitatis suae sensum et in sua anima sanctissima habuit, et in sermonibus expressit. conf. not. ad Marc. 13, 32. Hoc loco ex sensu ταπεινότητος humilitatis suae loquitur: qualis sermo et captui illi, quem discipuli tum habebant, et tempori reique praesenti, quum de profectione ad Patrem agebatur, erat accommodatissimus. Ante ipsam profectionem minor fuerat etiam angelis, Hebr. 2, 9., post profectionem major se ipso, v. 12., Patri par, c. 17, 5.: neque tamen de sola Exinanitione sua loquitur: sed ut Fi-

lius Dei in carne ad Patrem tendens. *major me*, id est, beator. Confer hoc vocabulum c. 4, 12. 8, 53. 1 Cor. 13, 13. 14, 5. et de re confer Marc. 10, 18. Haec maxime ratio optabilem fecit perfectionem Jesu ex mundo ad Patrem.

v. 29. *ἔρχεται, dixi*) de meo habitu et reditu. Verbum, semen: fides, [cum pace et gaudio, V. g.] fructus. — *ἵνα, ut*) Scopus hujus sermonis. sic c. 15, 11. 17. 16, 1. 4. 33.

v. 30. *ὣν ἔτι, jam non*) Quare haec, quae dico, diligentius tenere debetis. — *ἔρχεται, venit*) jam nunc: ejectus, c. 12, 34., in me incurrit. Sic postea in mulierem illam, Ap. 12, 9. 13. — *γὰρ, enim*) Hostis jam ingruens vel ob brevitatem temporis non sivit loqui; vel non debuit audire; vel discipulis, si plura eis dicta fuissent, eripere potuit. — *κόσμος, mundi*) Etiam tum agitavit mundum princeps mundi, quum mundus Christum crucifixit, principi suo obsecutus. — *καὶ, et*) et non potest impedire, quo minus ex mundo recta eam ad Patrem. — *ἐν ἐμοί, in me*) quamvis mortem, ejus potestatem ceteroqui diabolus habebat, nunc adibat Jesus. — *ἔδεν, nil*) nullam partem juris aut potestatis. Perfecta Christi justitia: decora protestatio. Hic principem mundi amolitur Jesus; altera colloquii hujus parte finiente, mundum. c. 16, 33.

v. 31. *ἀλλ' ἵνα, sed ut*) Hoc indicat, versu praecedente *καὶ* significare et quidem. — *γινῶ ὁ κόσμος, cognoscat mundus*) Mundus, qui a principe suo tenetur; exuendo tamen, ut mundus desinat mundus esse, et Patris in me beneplacitum agnoscat salutariter. — *ὥτως ποιῶ, me sic facere*) ex amore. c. 15, 10. Recte hic punctum figitur. neque obstat, quod praecedit, *ἀλλ' ἵνα* (expendatur *ἀλλ' ἵνα*, c. 1, 8. 9, 3. 13, 18. 15, 25. 1 Joh. 2, 49. Marc. 14, 49.) hoc sensu, *sed*, scil. impetum principis mundi excipio. Distinctio per colon non est prisca. Vide *Lutheri* Kirchenpostill festo Pentec. Si *ἐγείρεσθε, surgite* esset apodosis, talis nexus esset remotus, multa involvens noëmata. Inter hanc itionem et mundi cognitionem quam multa intercesserunt. — *ἐγείρεσθε, surgite*) Alacre verbum. Ipse negotium strenue aggreditur, jam surgens ante discipulos. — *ἄγωμεν ἐντεῦθεν, eamus hinc*) in urbem, ad pascha. conf. c. 13, 1. 18, 1. Quae haecenus a cap. 13, 31. fluxerunt, feria V acta et dicta sunt, extra urbem. Quae autem capite 15. et 16. et 17. sequuntur, ipsa paschali vespera in urbe sunt dicta, cum hymno solenni, videlicet proxime ante exitum trans torrentem Kedron. Sunt igitur duo sermones, qui hac praecisione dirimuntur. [quorum tamen communis scopo, sensui et argumenta coena Paschatis intermedia jucundissime respondet. Harm. p. 507.]

C A P U T XV.

v. 1. *Ἐγώ, ego*) Jesus Christus. — *ἡ ἀμπelos, vitis*) Explicatio paroemiae datur versu 5.

v. 2. *κλήμα, palmitem*) Suavissima similitudo. Rom. 6, 5. 11, 17. s. 1 Cor. 3, 6. s. — *αἶρεν καθαιρεῖ*) Suavis rhythmus, etiamsi *καθαίρω* non, ut *καταίρω*, ex *αἶρω* est. *καθαίρω, lēxis θεία καὶ σεμνή* apud veteres, ut Eustathius notat. Omnia munda et foecunda quaerit Pater coelestis. Mundities et foecunditas se invicem adjuvant. — *τα)* Emphasis. Articulum non habet illud *μὴ φέρον*. — *πλείονα, uberio-*

rem) Quae redundant, auferuntur per afflictionem internam et externam: eo ipso augetur fructus. [Quodsi auferri a te, quae mala sunt, nolis: auferri te ipsum oportebit. V. g.]

v. 3. καθαρὸν) Dicitur hoc a καθαίρω. v. 2. — λόγον) verbum, purissimum. Verbum in se plane purum est: inde discipulis puritatem sive sanctitatem affert. Conf. διὰ Luc. 1, 78.

v. 4. κάγω, et ego) Ex imperativo manete prima persona supplebitur per periphrasin: facite, ut maneatis in me, et ut ego maneam in vobis. — καθὼς, sicut) Hic locus egregie declarat discrimen naturae et gratiae. — ἀφ' ἑαυτῆς, a semet ipso) Hoc declaratur commate sequente, nisi etc. sic, χωρὶς ἐμοῦ, sine me. v. 5.

v. 5. οὗτος) hic demum. — ποιεῖν, facere) Hoc verbum proprie sumitur. Alibi dicitur, fructum facere: sed hic, fructum ferre.

v. 6. ἐν ἐμοί, in me) tanquam in vite. — ἐβλήθη) eo ipso dignus est, qui ejiciatur; atque ejicitur certo. Aoristus primus. Sermo ἐὰν μὴ κτλ. est in futuro: et in apodosi τὸ ἐβλήθη denotat id, quod protinus evenit. Similis aoristus, ἐκέρδησας, Matth. 18, 15. — ἔξω, foras) e vinea. — ἐξηράνθη, aruit) sicut palmes in comitum ejectus. Vid. Matth. 13, 12. — συνόγουν, colligunt) Ibid. v. 40. s. — αὐτὰ, eos) palmites rejuculos cunctos. — καίεται, ardent) Simplex verbum magna vi positum, eximia cum majestate.

v. 7. τὰ ῥήματά μου) verba mea, puritatem adferentia; et ego ipse. Correlata: verba Jesu, quibus obeditur; et preces fidelium, quae exaudiuntur. — αἰτήσεσθε) petetis: petere poteritis et voletis. Preces ipsae sunt fructus, et fructum augent.

v. 8. ἐδοξάσθη, glorificatus est) et statuit, se glorificari. — ἵνα, ut) Hoc pendet a τῷ, hoc. — πολὺν, multum) Multitudo uvarum honorifica est vinitori. — γενήσεσθε) Alii γενήσθητε vel γένησθε fecerunt, ob ἵνα. Latīnus habet efficiamini. Graece quid legerit, non satis apparet. Idem Judicium de aliis versionibus. Non inepta foret constructio, ἵνα φέρετε καὶ γενήσεσθε, coll. not. ad Marc. 3, 27. sed potius sic resolvimus: In hoc (ut nempe multum fructum feratis,) et glorificatus est PATER meus, et EGO discipulos mihi honorificos habebō. — ἐμοί) mihi, (coll. Matth. 27, 57.) vel, mei. — μαθηταί) Hoc praegnantī sensu accipiendum: discipuli, me digni. c. 13, 35. Fundamentum Christianismi, fieri discipulum Christi: fastigium, esse discipulum Christi.

v. 9. κάγω) etiam ego. — τῇ ἐμῇ, meo) erga vos.

v. 10. τετήρηκα, servavi) usque ad abitum meum ex mundo. 1 Joh. 4, 17. Ut ex mundo abiit, sic est semper.

v. 11. ἡ χαρὰ ἡ ἐμὴ, gaudium meum) quod ego gaudeo, de profectione mea ad Patrem; ex amore proveniens. — ἡ, sit) *) c. 17, 26. — ὑμῶν, vestrum) gaudium vestrum ex meo accensum. — πληρωθῇ, impleatur) Dicitur hoc de gaudio discipulorum. nam Jesu gaudium non eget demum impleri.

v. 12. ἡ ἐντολή, praeceptum) Antea, hoc et praecedente capite, in plurali dixit praecepta. Omnia uno amore continentur. — ἵνα —

*) Haec quidem lectio in margine. Ed. maj. inter non probandas relata fuerat: sed mutata crisi in Editione 2, recepta fuit in Versionem germ. E. B.

καθώς) *sicut amavi vos, tractatur v. 15—16. inde ut ametis inter vos infertur versu 17.*

v. 13. ἀγάπην, *amorem*) erga amicos. Non est hoc loco sermo de inimicis. — ἵνα, *ut*) Hoc iterum pendet a ταύτης, *hoc.*

v. 14. ὅσα, *quaecunque*) non tantum aliqua.

v. 15. δούλος, *servos*) Sic v. gr. c. 13, 16. 13. Idque hoc cap. v. 20. repetitur, sed benignius. — ὅτι, *quod*) Particula hoc versu bis posita antitheton valde illustre reddit. — οὐκ οἶδε, *non novit*) Servus tractatur ut ὄργανον, *instrumentum.* — τί) *quid* rei, qua de causa. — εἶρηκα, *dixi*) modo, nova appellatione, v. 13., et exquisitiore, quam Luc. 12, 4., ubi non opponitur nomenclatura servi. — ὅτι, *quod*) Conf. Gen. 18, 17. Ps. 25, 14. — ἃ ἤκουσα) *quae audivi, facienda* mihi.

v. 16. ἐθήκα, *posui*) Eleganter Castellio: *destinavi*, allegoriam ab arboribus exprimens. — ὑπάγητε, *proficiscamini*) Sic 2 Sam. 3, 1., de progressu non loci, sed temporis et gradus. — ὑμῶν — ὑμῖν, *vester — vobis*) *Vobis* seritur, *vobis* metitur.

v. 18. μισεῖ, *odit*) tantum abest, ut *amet* vos. [*Describitur hic* 1) *iniquum mundi odium, generatim*, v. 18—25.; 2) *confirmatio eidem opposita*, v. 26. 27.; 3) *odium cum paroxysmis vehementioribus*, c. 16, 1—4.; 4) *major confirmationis vis*, v. 5—11. V. g.] — γινώσκετε) *Sciebant*: c. 11, 8. et tamen id ipsum jam magis reputare jubentur. v. 20. c. 16, 4. — πρῶτον) *prius.*

v. 19. ἐκ τοῦ κόσμου) *a mundo* ejusque partibus. — τὸ ἴδιον, *suum*) *Sua* causa, non *vestra*, vos amaret. *Suum* dicitur pro *vos*, atque sic notatur *Interesse* mundi. — ἐξελέξαμην ὑμᾶς, *elegi vos*) ut ἰδίους, *meos*. c. 13, 1. Fideles non meliores sunt mundo per se, sed ex electione. Haec magnum facit discrimen.

v. 20. εἶπον, *dixi*) c. 13, 16. Matth. 10, 24. — εἰ — ἐδίωξαν· εἰ — ἐτήρησαν, *si — persecuti sunt: si — servaverunt*) Si non est mera conditio, sed affirmandi vim habet: et τηρεῖν h. l. est *infensis modis observare*, uti Matth. 27, 36. Gen. 3, 15. *persecuti sunt* bene facientem: v. 24. *observaverunt*, dum loquebatur. v. 22. — καὶ, *etiam*) Matth. 10, 25. Utrumque continetur in πάντα, *omnia*, v. 21.

v. 21. τὸ ὄνομά μου) *nomen meum*, quod scil. non norunt. Subaudi, *et nomen ejus, qui misit me.* — τὸν πέμψαντά με, *eum qui misit me*) Subaudi: *et me.* cap. 16, 5.

v. 22. ἁμαρτίαν) *peccatum* hoc, *infidelitatis*, conjunctae cum odio mei. — ἔκ, *non*) Nunc *peccatum* habent, *excusationem* non habent. Melius eis fuisset, si nil vidissent.

v. 23. μισῶν, *odio habens*) Fidem comitatur amor; infidelitatem, odium. c. 3, 18. 19. — καὶ, *etiam*) Magnitudo peccati illius.

v. 24. ἐώρακασιν, *viderunt*) *opera.*

v. 25. ἀλλ' ἵνα, *sed ut*) *sed*, sc. hoc fit. — λόγος, *sermo*) propheticus, verus. — ἐν τῷ νόμῳ αὐτῶν, *in lege eorum*) quam assidue terunt et jactant. Psalmi, pars legis late dictae. conf. Matth. 5, 18. 17. Nos *Biblia* dicimus.

v. 26. δέ, *vero*) Ignorantiae et odio mundi opponitur testimonium Paracleti et discipulorum. — παρὰ τοῦ πατρὸς, *a Patre*) Spiritus Dei est idem Spiritus Christi. Rom. 8, 9. Gal. 4, 6. Utrumque hīc innuitur. nam ut Paracletum mittere dicitur Filius, Patre non excluso: sic Spiritus veritatis a Patre, (non excluso Filio,) dicitur

procedere. — *ἐκπορεύεται, praecedit*) Ap. 22, 1. Hoc verbo non semper denotatur separatio. LXX, 25, 35.

v. 26. 27. *ἐκεῖνος καὶ ὑμεῖς, ille: et vos*) Act. 5, 32.

v. 27. *δὲ, vero*) Antitheton inter futurum *testabitur* et praesens *testamini*. — *μαρτυρεῖτε, testamini*) de me. — *ἀπ' ἀρχῆς, ab initio*) c. 16, 4. ab initio estis, i. e. *ab initio* fuistis, et adhuc *estis* mecum. Similis locutio, 1 Joh. 3; 8. not.

C A P U T XVI.

v. 1. *ἵνα μὴ σκανδαλισθῇτε, ut ne scandalizemini*) ex odio mundi.

v. 2. *ἀλλ'*) immo. — *ἵνα*) ut adeo. v. 32. — *δόξη, videatur*) sibi et similibus sui. — *λατρίαν προσφέρειν*) munus offerre. Hodienum Judaei, ut Heinsius annotat, caedem Christiani appellant קרבן *munus*, in quo nulla expiatione opus sit.

v. 4. *μνημονεύετε*) recordemini, cum fide. c. 13, 19. — *ἐκ εἶπον*) non dixi; quamlibet sciens. Sapientissima methodus Christi. Dixerat de odio mundi, sed minus aperte, et parcius, etiam paulo ante. [*Jam, contra odium istud per promissionem Spiritus Sancti munitis aperit* ea de re loquitur. V. g.] Matth. 10, 17. 21. 25. 24, 9.

v. 5. *) *ὁδοίς*) Nemo me jam interrogare pergit, cum deberetis maxime. Interrogarant saepe, multis de rebus; et de hac ipsa re c. 13, 36. sed magis cogitantes de discessu, quam de loco, quo iret Dominus. Postea quaerere destiterunt. Itaque Dominus eos etiam interrogationem docet, quae ei, si sponte fecissent, valde placuisset.

v. 6. *ἡ λύπη*) tristitia ista, quae jam erat, invaluit, et interrogationem impedivit. — *καρδίαν, cor*) v. 22.

v. 7. *ἐγὼ, ego*) a vobis non rogatus, mentiri nescius. — *ἀλήθειαν, veritatem*) tametsi veritatem hujus rei non capitis. Omnis veritas sanctis bona est. — *συμφέρει*) conducit vobis, respectu Paracleti, v. 7. s. et Mei, v. 16. s. et Patris, v. 23. s. — *γὰρ, enim*) Paracleti duplex munus, erga mundum, h. l. et erga fideles v. 12. s. — *ἀπέλθω, πορευθῶ, abiero, profectus ero*) Differunt verba: illud terminum a quo, hoc terminum ad quem magis spectat. — *ἐκ, non*) Non erat conveniens, Jesum in infirmitate, et Spiritum S. in virtute eodem tempore adesse. c. 7, 39. Act. 2, 33. et Jesu erat, *mittere* illum, non arcessere. — *πρὸς ὑμᾶς*) ad vos, non ad mundum: quanquam mundus *elenchum* ejus sentiet.

v. 8. *ἐκεῖνος ἐλέγξει, ille arguet*) per vestrum praeconium et per opera conversionum et sanationum: cui elencho mundus partim se submittet, partim repugnabit, sed adversus stimulum calces. Commode post verbum *μαρτυρήσει, testabitur*, c. 15, 26., ponitur verbum *ἐλέγξει, arguet*. Ammonius: *μάρτυς ἐπ' ἀγαθῷ λαμβάνεται ἐλεγχος δὲ ἐπὶ φαύλῳ*. Christus est *bonus*: mundus est *pravus*. — *τὸν κόσμον, mundum*) vobis infensum, universum, cum iis, qui in mundo sanctissimi et potentissimi habentur, nec mihi credunt: Judaeos et gentes perversas. — *περὶ, de*) Tres tituli insignes *de Peccato, de Justitia, de Judicio*. Peccato opponitur *justitia*: *justitia* est Christi: *judicio*

*) *νῦν δὲ, nunc vero*] Nunc opportune, inquit, res vobis declaratur. V. g.

cadit Satanas. Qui de *peccato* convictus est, deinceps vel transit ad *justitiam* Christi, vel cum Satana partem *judicii* habet. Hujus loci impletio habetur in Actis Apostolorum. Vide ibi exemplum elenchi, de *peccato infidelitatis*, c. 3, 13. s. de *justitia*, c. 13, 39. cum antecedenti: de *judicio*, c. 26, 18.

v. 9. *περὶ ἁμαρτίας*, de *peccato*) Sermo est non de peccato universe, sed de peccato *infidelitatis*, c. 15, 22. quod aberrat a veritate prima. c. 8, 46. not. Et rursum *infidelitas* est confluens peccatorum omnium, et omnibus peior. Matth. 10, 15. not. Per eam homo excidit omni voluntate Dei. Hebr. 3, 12. — *ὅτι*) nempe *quod*. et sic vers. seqq. ut evidens est ex conjugatis v. 11.

v. 10. *δικαιοσύνης*, *justitia*) Mundus Jesum pro nocentissimo habuerat. [coll. v. 2. 3.] — *ὅτι* — *ὑπάγω*, quod — *vado*) justus, 1 Joh. 2, 1., accessum parans fidelibus. Abitus Christi ad Patrem confirmatus est adventu Paracleti. — *καὶ ἐν ἔτι θεωρεῖτέ με*, et *jam non videtis me*) id est, et in eum statum venio, ubi *jam non videtis me*. Est commutatio personae: i. e. et jam non videor. nec tamen sine causa sermo est secundae personae. nam si cujusquam esset, videre Jesum, apostolorum esset: atque horum tamen ipsorum erat credere, et omnes ad credendum invitare. Act. 10, 41. Luc. 24, 52. Rom. 4, 18. s. Hebr. 11, 1. 27. 6, 19. 1 Petr. 1, 8. 21. 2 Cor. 5, 16. 21., ubi expendatur *Justitia*. Contra, quam diu Christus inter homines conspici potuit, nondum parata erat justitia. Hebr. 9, 26. 28. 1 Tim. 3, 16. not. [*Justitia et Gloria, conjuncta sunt*. Rom. 8, 30. V. g.] Ante mortem ille suam, mortalium oculis expositus fuerat: post resurrectionem non item, nisi quatenus opus fuit testes resurrectionis confirmari; quibus ipsis non toto illo tempore conspectus est, sed per vices apparuit, nedum mundo. Et aspectus gloriae ejus, justitiam comitatae, viventibus in carne foret intolerabilis.

v. 11. *ὁ ἄρχων τῆ κόσμου τούτου*, princeps mundi hujus) Satanas, sub ea ratione, quod est princeps mundi, judicatus est. — *κρίνεται*, judicatus est) omni potestate ei adempta, in qua genus humanum fuerat; patefactoque hominibus, etiam gentibus alienissimis et idololatria absorptis, reditu sub sceptrum justitiae Christi; iis, qui reditu uti nolunt, eandem demum cum principe mundi partem habituris. Fuit Processus gravissimus, quem excepit Exsecutio.

v. 12. *πολλά*, multa) de passione, morte, resurrectione Domini, et de iis, quae v. 8. fs. attinguntur, et mox abrumpuntur. Haec multa non quaerenda sunt in Traditionibus Romanensibus, quae plus quam elementares sunt, et nunc etiam minus, ab iis, qui Paracletum habent, *ferri possunt*. Quaerenda vero sunt in Actis et Epistolis apostolorum, et in Apocalypsi: hoc ipso nomine magni faciendis. Indican- tur etiam versu seq. in fine. [coll. c. 14, 16. not.] — *οὐ δύνασθε*, non potestis) vel propter multitudinem ipsam, vel propter gravitatem. — *βασάζειν*) portare ea, quae dicere habeo. Paracletus loquetur.

v. 13. *ὁδηγήσει*, ducet) sensim, ut opus erit vobis. — *πάντα*) omnem, non modo eam, quam vobis nunc pro captu vestro dico, v. 7., vel de qua Paracletus mundum arguet, v. 8. s. 1 Joh. 2, 20. 1 Cor. 1, 5. 2, 9. seqq. — *τὴν*) Articulus demonstrativus: omnem eam veritatem, quam nunc vobis habebam dicere. Eadem phrasis, *πάντα τὴν ἀλήθειαν*, Marc. 5, 33. — *ἀλήθειαν*, veritatem) Scriptura non

solet dicere in plurali, ἀλήθειαι, veritates. Veritas est una, tota. Vera utique sunt, quaecunque audiet, et, quae veniunt. — οὐ γὰρ λαλήσει ἑαυτῷ, non enim loquetur a semet ipso) Sic quoque Filius de se loquitur, c. 12, 49. conf. de audiendo, c. 8, 40. — τὰ ἐρχόμενα, venientia) Haec quoque vera: alias non venirent. Veniebant tum crux, mors, vita, gloria. Praesens, venientia: de quibus praedictum est per prophetas. Act. 3, 21. Mirabilia Spiritus sancti imminabant jam tum. Apostoli multa praedixere, etiam in suis epistolis: sed maxime huc spectat Apocalypsis: scripta per Johannem. — ἀναγγελεῖ, annuntiabit) Causa, cur Jesus ante passionem suam fere nil praedixerit futurorum, nisi eorum primum et extremum, eversionem Jerosolymae et judicium novissimum. Fons Theologiae propheticae, revelatio Spiritus sancti. ἀναγγελεῖ, annuntiabit, ter dicitur.

v. 14. ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει, ille me glorificabit) Oeconomia trium testium: Patrem glorificat Filius; Filium Spiritus sanctus. c. 14, 13. 17, 4. — ἐκ τῷ ἐμῷ, ex meo) Hinc Spiritus sanctus docuit apostolos omnia dicere et facere in nomine J. C.

v. 15. λήψεται) Magna vis codicum, λαμβάνει. *). Congruit ἔχει et ἐστὶ, magnifico praesentis temporis significatu: et acceptio certe praecedat annunciationem.

v. 16. μικρὸν — καὶ πάλιν μικρὸν, paululum — et iterum paululum) scil. est. In universum, quatrimum. conf. hora, v. 21. nunc, v. 22. Mollissime de passione sua loquitur. — οὐ θεωρεῖτε· ὄψεσθε, non spectatis: videbitis) Praesens, et futurum. θεωρεῖν, ὀπτεσθαι, differunt. nam hoc magis est cum affectu. v. 22. — ὅτι, quia) Haec est, et non spectandi, et videndi, causa. coll. v. 10.

v. 17. ἐκ) Subaudi τινές. — καὶ ὅτι, et quod) Discipuli duas orationes conjunctas, sibi non intellectas, disjungunt.

v. 18. ἔλεγον, dicebant) singuli. Quum inter se dicentes haerent, v. 17., seorsum ambigebant. — τῷτο, hoc) Valde demonstrat pronomen h. l. hoc tandem. quasi dicerent: nil jam pridem intelleximus minus, quam hoc. Sane nos, post eventum, facile intelligimus: illi tum non item. — οὐκ οἶδαμεν, nescimus) Deponunt spem conatumque interpretandi.

v. 19. ὅτι ἠθέλον, eos velle) voluntate laudabili. ipsum interrogationem praevenit bonus Salvator. — μικρὸν, paululum) Non sine causa hoc toties repetitur.

v. 20. εἰς, in) Tristitia non modo pariet gaudium, sed ipsa in gaudium vertetur, ut aqua in vinum. Ea ipsa res, quae vobis nunc tristis videtur, laeta agnoscetur.

v. 21. ὅταν τέκῃ, cum parit) Hic nondum additur, prolem, quia mulier tum magis angustius ipsis tenetur. — ἄνθρωπος, homo) filius aut filia. — εἰς τὸν κόσμον, in mundum) Quando majus gaudium vestrum, Jesum videre, vobis redivivum.

v. 22. ὕψομαι, videbo) v. 16. videbitis. Correlata. — χαρήσεται ὑμῶν ἡ καρδία) Jes. 66, 14. καὶ ὄψεσθε καὶ χαρήσεται ἡ καρδία ὑμῶν. — οὐδεὶς αἶρει, nemo tollit) Praesens, quo significatur, gaudium esse certum, a nullo hoste impediendum, quicquid jam nunc immineat. v. 32.

*) Cui lectioni majus pretium constituit margo Ed. 2. quam Ed. maj.; sed Vers. germ. inhaesit lectioni λήψεται. E. B.

v. 23. ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, in illo die) Hoc etiam ad preces, de quibus mox hoc versu, applicatur versu 26. — οὐκ ἐρωτήσετε) non interrogabitis, non ex tristitia, uti v. 6., sed ex laetitia. Hujus αὐταρχείας et acquiescentiae praegustus sequitur mox versu 30. Non habebitis, quod me rogetis: liquido cognoscetis omnia: conf. v. 19. 25. c. 21, 12. Res ipsa praesto erit. Ad Patrem ipsum vos applicabitis. — οὐδέν, nihil) de his rebus. De regno interrogarunt Act. 1, 6. — ἀμήν ἀμήν, amen amen) De precibus semel iterumque attigerat aliquid: quod qui oraturi essent in nomine Jesu, experturi essent unitatem Patris et Filii: c. 14, 13. et quod qui in Christo manerent et fructum ferrent; quicquid peterent, accepturi essent. c. 15, 7. 16. Nunc ex instituto de iis agit. — ὅσα ἂν, quaecunque) Praesto est nobis charta blanca, ut Spenerus loquitur. — αἰτήσητε, petieritis) etiam de iis rebus, de quibus nunc cupitis ἐρωτᾶν quaerere ex me. Precatio est quiddam evidentius et quasi palpabilius, quam fides: itaque Jesus discipulos in precando instituens, ad fidem perducit. — τὸν πατέρα, Patrem) Resp. ἐμέ, me. Jesus discipulos instituit, ut dimisso desiderio visibilis praesentiae Jesu, ad Patrem accedant. — δώσει, dabit) Faciam, dixerat c. 14, 13. s. ubi de agnoscendo Patre in Filio: nunc, de Amore Patris, erga credentes, dabit, ait.

v. 24. ἕως ἄρτι, huc usque) Quotiescunque orabant, Pater noster, sic debebant posthac dicere in nomine Jesu Christi. — αἰτεῖτε, petite) in nomine meo. — ἵνα, ut) Causa, cur jubeat petere.

v. 25. ἐν παροιμίαις, in dictis tectioribus) Antitheton παρόρησις, aperte, sine involucrio. παροιμος, qui propter viam, non in via est. unde παροιμία (cap. 10, 6.) oratio, qua non id ipsum, quod verba sonant, sed tamen non dissimile quiddam (unde etiam παραβολή ὡς dicitur) innuitur. Tale erat illud μικρόν, paulum, v. 16., ubi discipuli dicerent: hoc quid est? v. 18. — περὶ, de) Eadem particula v. seq. Suave correlatum, de Patre vobis: Patrem de vobis.

v. 26. ὀνόματι, nomine) Cognitio parit orationem. — ἔ λέγω, non dico) Conf. ἔ λέγω, non dico, 1 Joh. 5, 16. not. Declarat Jesus, amorem Patris non demum eis sua rogatione conciliari debere, ut exaudiantur. Ex eo potius ipso, quia Patris erant, pro eis rogat, c. 17, 9.

v. 27. Αὐτός) Ipse, sua sponte. — φιλεῖ ὑμᾶς, amat vos) adeoque vos exaudit. — ὅτι, quia) Ratio, cur Pater eos amet audiatque. — πεφιλήκατε, καὶ πεπιστεύκατε) amore et fide prehensum habetis. Amor et posterior est fide et prior: nam se invicem sustentant. Imo ipsa fides imbibit amorem et amplexum doni coelestis. Hoc loco amor praeponitur, ut eo magis inter se respondeant haec verba, amat, amavistis. Creditis, me a Deo exisse: haec verba Dominus discipulis in os inserit, ut ab illis resonet illud, Credimus, te a Deo exisse.

v. 28. ἐξηλθόν, exivi) Recapitulationem maximam habet hic versus. Sociniani perperam haec verba, ut per paroemiam dicta, accipiunt.

v. 29. νῦν, nunc) Non expectant horam aliam. v. 25. Jesum vident improvise promissum citius, quam promississe putaretur.

v. 30. πάντα, omnia) etiam statum cordium. Etiamsi non interrogaris, tamen aptus est tuus sermo omnibus. — καὶ ἐ, et non) Unus doctor est, qui non interrogatus satisfaciat discipulis. Multi

hodie parum discunt, quia doctores suos, sane non omniscios, nil interrogare solent. — *πιστεύομεν, ὅτι ἀπὸ θεοῦ ἐξῆλθες, credimus, te a Deo exisse*) i. e. credimus in Deum, et in te credimus. Itaque persuasit Jesus. coll. c. 14. 1., *credite*.

v. 31. *ἄρτι πιστεύετε, Nunc creditis*) Epiphonema totius doctrinae Christi: [cum insigni animi prolubio propositum. V. g.] Fides vestra est *ἄρτιος*, perfecta, apta: nunc habeo, quod (c. 14, 1.) volui et volo. *creditis*. v. 30. 27. c. 17, 7. (*νῦν, nunc*;) c. 20, 29. Nunc progredior. [*Imperativus urgetur a c. 14, 1. donec h. l. resultat Indicativus plane categoricus*. Not. crit. *Quoties virtutis divinae aliquid in anima se exserit, observari identidem momentum hujus generis potest*. V. g.]

v. 32. *ιδὺς, ecce*) Salvator discipulorum fidem munit adversus ingruentem procellam. — *εἰς τὰ ἰδία, in sua*) quae antea propter me reliquistis. Perfidia Judae, qui *fiscum* habuerat, ad ceteras majores causas *dispersionis* accessit.

v. 33. *ἵνα, ut*) Scopus sermonum horum. — *εἰρήνην, pacem*) cordis non perturbati. c. 14, 1. — *νενίκηκα*) *vici*, etiam vobis. *)

C A P U T XVII.

v. 1. *Ταῦτα, haec*) Orat de se, v. 1. s. de apostolis, v. 6. s. iterumque v. 24. s. de credituris, v. 20—23. et hac oratione complectitur omnia, quae a cap. 13, 31. dixit, obsignatque res adhuc gestas, spectans praeterita, praesentia et futura. Tacite innuitur Pentecoste nova instans. Quis non gaudeat, haec perscripta exstare, quae cum Patre locutus est Jesus? Hoc caput in tota scriptura est verbis facilitimum, sensibus profundissimum. — *καὶ ἐνῆψε, et sustulit*) continuo. — *εἰς τὸν ὐρανόν, in coelum*) Eo jam tendebat. — *εἶπε, dixit*) Orat Patrem, simulque discipulos docet. — *Πάτερ*) Sic Patrem absolute appellat Jesus in hac oratione dulci et proluxa quater, et cum epitheto bis; in universum non nisi sexies, idque fere ineunte nova sermonis parte. v. 1. 5. 11. 21. 24. 25. Nomina Dei non sunt cumulanda in oratione, sed parce et religiose appellanda: ut Hebraeos quoque docere ostendit Hottingerus de nominibus Dei apud orientales. Talis simplicitas appellationis ante omnes decuit Filium Dei: atque ut quisque fidelium animam suam optime in promptu habet ad fiduciam orandi, sic illam maxime potest subsequi simplicitatem. — *ἡ ὥρα*) hora glorificationis. — *δόξασον, glorifica*) Hoc verbum, et nomen *δόξα, gloria*, in tota hac oratione eandem, et quidem summam, vim habent. Et ante glorificationem sui, et post, Filius Patrem glorificavit. Hinc varia glorificatio mutua. v. 4. 5. et v. 1. — *σὺ τὸν υἱόν, tuum filium*) Hac appellatione exprimitur, Jesum glorificandum esse, ut Filium decet; ob id ipsum, quia sit Filius. Hic, cum Patre agens, non dicit se *Filium hominis*.

v. 2. *καθὼς, sicut*) Hoc comma respondet inciso illi, *glorifica*. — *ἐξουσίαν, potestatem*) adversum hostem, qui *omnem carnem* subegerat. Coll. 1, 13. — *ἵνα πάν, ut omne*) Hoc comma respondet inciso illi, *ἵνα ut glorificet*. — *πάν — αὐτοῖς, omne — eis*) Vid. not. ad cap. 6, 37. Singulare collectivum *πάν, omne*, et *ἐν, unum*, v. 11.,

*) *τὸν κόσμον, mundum*] adeoque vestras cum mundo angustias. V. g.

congruunt. — *δώσει*) Futurum subjunctivi, ut *θεωρήσωσι*, c. 7, 3.: nisi enim esset futurum, evangelista videtur scripturus fuisse *θεωρώσει*, post praesens *ὑπαγε. θήσω, ἔσθαι και θήσονται, κερδηθήσονται*. conf. *ἵνα ἔσαι* Apoc. 22, 14. Alii habent, *δώσει*.

v. 3. *ἔστιν, est*; non modo *affert*. — *γινώσκωσι, cognoscant*) Cognitio in negotio salutis est maximi momenti. v. 26. — *μόνον, solum*) Non excluditur Filius et Spiritus sanctus, conf. *μόνος, solus*: c. 8, 9.: sed dii falsi, quorum cultu idololatrico refertus erat mundus. Et Jesus h. l. de se ipso loquitur, ut Patris *apostolus*. — *ὃν ἀπέστειλας, quem misisti*) Ratio, sub qua Jesus Christus agnoscendus est. Missio praesupponit Filium cum Patre unum. — *χριστόν, Christum*) Apertissima appellatio, quae deinceps plane invaluit.

v. 4. *ἐπὶ τῆς γῆς, super terram*) Antitheton, *παρὰ σεαυτῶ, apud te ipsum*, in coelo. v. 5. Terra defecerat a Deo. — *ἐτελείωσα, consummavi*) Exponitur illud, *glorificavi*.

v. 5. *εἶχον, habui*) Hic non dicit, *accepi*. Semper habebat: nunquam coepit habere. — *πρὸ τῷ τὸν κόσμον εἶναι, antequam mundus esset*) Mundi appellatione etiam angeli h. l. continentur. Etiam antequam *fieret* mundus, gloriam illam habebat Filius: v. 24. sed cum *fieret* mundus, gloria illa se coepit exserere. Aeternitas Filii Dei. Idem mundi ac temporis initium. quicquid est ante mundum, est ante tempus: quicquid est ante tempus, est aeternum. — *παρὰ σοί, apud te*) quia tum extra Deum nil erat. Constr. cum *εἶχον, habebam*.

v. 6. *ἐφανερώσα, manifestavi*) novo modo. c. 1, 18. — *ὄνομα*) nomen tuum, *paternum*. — v. 11. — *οὓς, quos*) Apostoli innuntur, uti v. 12. [quorum electioni singularem prorsus orationem praemiseraat Jesus, Luc. 6, 12. Peractis istis precibus Pater eos Ipsi dedit. Atque hi ipsi fundum quasi universae credentium multitudinis usque ad finem mundi constituunt. V. g.] — *σοί, tui*, uti v. 9. 10. *tui* erant, per fidem V. T. — *ἐμοί, mihi* dedisti, ut sint fideles N. T. — *τετηρήκασι, servaverunt*) Praeclarum est hoc Testimonium. [Huc refer *τήρησον, τηρήσης* (serva, serves), v. 11. 15. V. g.]

v. 7. *πάντα, omnia*) Subsumitur versu sequente: *verba*. — *παρὰ σὺ, abs te*) adeoque vera et solida.

v. 8. *ἔλαβον, acceperunt*) per fidem. — *ἐπίστευσαν, crediderunt*) Ter his precibus memoratur *fides*: apostolorum, h. l. eorum, qui per horum verbum credituri sunt: v. 20. mundi, v. 21.

v. 9. *περὶ αὐτῶν, de eis*) Jesus rogat de fidelibus: Ipse, et fideles, de mundo. — *ὃ περὶ τοῦ κόσμου, non de mundo*) Hoc non absolute accipi debet: coll. v. 21. 23. sed Jesus non rogat pro mundo, hoc loco et tempore, et his verbis, quae in solos fideles conveniebant. v. 11. 15. 17. Eadem dicit Christus Psalm. 16, 4. Non tamen excludit mundum, quum discipulos ex mundo electos commendat.

v. 10. *τὰ ἐμὰ, mea*) et *mei*. — *σὰ ἐστὶ, tua sunt*) a te sunt, atque a me ad te referuntur. — *ἐμὰ, mea*) quia mihi dedisti. — *θεδοξάσμαι, glorificatus sum*) Tales se praebuerunt, in quibus glorificarer: agnoverunt gloriam meam; i. e. credunt, mea omnia esse tua, et tua mea. — *ἐν αὐτοῖς, in eis*) penes eos. sic *ἐν in*, c. 15, 24.

v. 11. *εἰσὶ, sunt*) et quidem cum periculo. Ideo sequitur: *τήρησον, serva*. — *πρὸς σε ἔρχομαι, ad te venio*) accessu sacerdotali. v. 19. — *πάτερ ἅγιε, Pater sancte*) Appositissima appellatio. Jud.

v. 1. not. Patria Dei sanctitas et sancta Paternitas et Christo aditum fecit dulcem, et fidelibus certum, v. 17. 19. et mundo, dum in malo manet, clausum. *Justum Patrem* appellat v. 25. — ἐν τῷ ὀνόματι σου, in nomine tuo) ut porro tui maneant, et a te mihi dati audiant. — οὓς, quos) *Cant.* cum aliis ὁ, quod. Optimo sensu. αὐτοὺς ὁ dicitur, uti πάν — αὐτοῖς, v. 2. not. et congruit mox ἐν, unum. Hac locutione non percepta, ὁ alii mutarunt in οὓς, non longe diverso sensu; alii in ὃ, ut si ὁ sive ὃ referretur ad ὀνόματι. Pariter versu 24. ὁ, non οὓς, habent *Cant. Copt. Goth.* et v. 12. ὃ, non οὓς, nonnulli quibus additur *Copt.* nisi id quoque pro ὁ irrepsit. — ἐν) unum, inter se et nobiscum, a mundo divisum. — καθώς, sicut) Non rogat Jesus, ut ipse unum sit cum Patre: rogat, ut credentes unum sint. Illa unitas est ex natura; haec ex gratia. igitur illi haec similis est, non aequalis. conf. καθώς, sicut, v. 16. 18. et de eadem re, v. 21. — ἡμεῖς, nos) Sic etiam v. 21. 22. loquitur. Patri Filius ὁμοούσιος, ejusdem essentiae. Moses de Deo et de se vel ad Deum vel ad populum loquens non poterat dicere: nos. Neque tamen, propter hanc ipsam ὁμοουσίαν, convenire videtur, ut fideles in orando ad Patrem et Filium dicant: Vos. qua tamen locutione nonnulli utuntur Theologi practici.

v. 12. ἐγὼ ἐτήρησεν ἐφύλαξα, servabam: custodivi) Jesus rationes conficit cum Patre. ἐτήρησεν respicit τήρησον, v. 11. Quod ego adhuc, inquit, feci, tu fac posthac. ἐτήρησεν, servabam, potestate: ἐφύλαξα, custodivi, vigilantia. Eadem verba, 1 Joh. 5, 18. 21. — οὐδείς, nullus) Hoc ad futura quoque pertinet. c. 18, 9. — εἰ μὴ, nisi) Tristis exceptio. — ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας) Articulus valde demonstrat: filius ille perditionis: de quo praedictum est; qui se ipsum perdidit; Act. 1, 25. cui bonum fuisset, non nasci. Judam non nominat. conf. Ps. 16, 4. Nos sane Individuorum amissorum reddemus rationem.

*) v. 13. δέ, autem) Antitheton; eram cum eis: ad te venio. — λαλῶ, loquor) Sine dubio audiebant discipuli loquentem. — ἐν τῷ κόσμῳ, in mundo) jam, ante discessum meum. — ἔχωσιν, habeant) me eos docente ac pro eis rogante. — τὴν χαρὰν τὴν ἐμὴν, gaudium meum) c. 15, 11. not.

v. 14. καί, et) Connexa: Verbum Dei accipere: mundo exosum esse.

v. 15. ἄρῃς, tollas) nunc. nam deinceps, volo. v. 24. — ἐκ τοῦ πονηροῦ, ex malo) Est ὁ πονηρὸς, malus, in quo jacet mundus; et qui est in mundo. 1 Joh. 4, 4. Mundus alienus a veritate. v. 17.

v. 16. ἐκ, ex) Sententia haec exstat etiam v. 14., sed alio verborum ordine, qui simpliciter ostendit causam odii mundi, et cum consequenti versu 15. congruit. Nunc autem ἐκ τοῦ κόσμου, de mundo, bis priore loco positum, sustinet emphasin, in antitheto ἀγιάσον, sanctifica. Ex v. 16. deducitur versus 17. et ex v. 18. versus 19.

v. 17. ἀγιάσον, sanctifica) plane tibi asserte.

v. 18. ἀπέστειλα, misisti) Missionis fundamentum, sanctificatio. c. 10, 36. — ἀπέστειλα, misi) mittere institui, apostolatatum contuli. [c. 20, 21. Matth. 28, 19. Marc. 16, 15.]

v. 19. ἐγὼ ἀγιάζω ἐμαυτὸν, ego sanctifico me ipsum) totum me

*) ἡ γραφή, Scriptura] Tanti momenti est Scriptura, ut ipse Christus, vel in soliloquio cum Patre, ad eam provocet. V. g.

dico et consecro tibi. Illi exeunt in mundum, mea causa: ego adeo ad te, illorum quoque bono. Euphemia, amoris Christi conveniens: sanctifico me, mortem, eamque crucis, tolerans. — ἡγιασμένοι, sanctificati) Talium demum vera est Canonizatio, ab ipso Domino facta. 1 Petr. 3, 18. 2 Cor. 5, 15. — ἐν ἀληθείᾳ, in veritate) etiamsi id exterius non appareat. Opponitur hoc sanctimoniae ceremoniali.

v. 20. ἄλλα καὶ, sed etiam) Christus, Sapientia, est ὁδογὰρ Congregatrix.

*) v. 21. ἵνα πάντες, ut omnes) Sic, ἵνα ὄσιν, ut sint, v. 22. 23. — πάντες, omnes) credentes per verbum apostolorum. [connotatis iis; qui non duodecim istorum ministerio ad fidem perducti sunt: v. gr. Paulo, et multitudine per eum lucrifactâ. V. g.] Eadem omnibus credentibus, quae apostolis, beatitudo impetratur. — ἵνα καὶ, ut etiam) ἵνα, ut quasi post parenthesin hic repetitur ex initio versus. — ἐν ἡμῖν ἓν, in nobis unum) Emphasin illud ἐν ἡμῖν, in nobis, addit ad ἓν unum repetitum; et illud ἐν ἡμῖν in nobis deducitur ex καθὼς, sicut etc. — ὁ κόσμος) mundus denique totus. — πιστεύσῃ, credat) quum viderit fideles nostri plenos. Sequitur per gradationem, γινώσκῃ, cognoscat, v. 23. conf. v. 8. Apud mundum prima fidei stamina praecedunt ulteriorem et pleniorē cognitionem: apud ipsos fideles cognitionem solidam plena fides subsequitur.

v. 22. δόξαν, gloriam) Gloria Unigeniti effulget per filios Dei fideles. — δέδωκα, dedi) Hem, quanta majestas Christianorum! dedi, jam, quamvis occulte.

v. 23. ἐγώ, ego) sc. sum. — τετελειωμένοι εἰς ἓν, consummati in unum) ad perfectam unitatem perducti.

v. 24. οὓς, quos) Redit ad apostolos. v. 25. ἡ. — θελω, volo) ἐρωτῶ, rogo, dixerat v. 9. 15. 20. nunc incrementum sumit oratio. volo, interpretandum; nam velim languidius est. rogat Jesus cum jure, et postulat cum fiducia, ut Filius, non ut servus. conf. Ps. 2, 8. Marc. 10, 35. 6, 25. [Secus, ac pro Se ipso, ad montem oliveti, Matth. 26, 29. V. g.] — θεωρῶσι) spectent, fruētes. — πρὸ, ante) Constr. cum amavisti. Oeconomia salutis fuit ex aeternitate in aeternitatem. Inter aeternitatem et mundi conditum nil datur medium. nam in principio Deus creavit. [v. 5.]

v. 25. πᾶτερ δίκαιε, Pater juste) Ex justitia fluit fidelium prae mundo ad Deum per Christum admissio. καὶ, καὶ, et, et.

v. 26. γνωρίσω, notum faciam) Id fecit, v. gr. c. 20, 17. coll. Hebr. 2, 12. — τὸ ὄνομά σε, nomen tuum) paternum, amantissimum. — ἡ ἀγάπη — καγὼ, amor — et ego) i. e. tu et amor tuus; egoque et amor meus. — ἐν αὐτοῖς ἡ, in illis sit) ut eodem amore, quo me amas, illos ames in ipsis: ut cor ipsorum theatrum sit et palaestra hujus amoris.

C A P U T XVIII.

v. 1. Ἐξῆλθε, exiit) continuo. Ergo, quae capp. praec. scripta

*) περὶ τῶν πιστευόντων, de credentibus) Credituri h. l. credentium nomine veniunt. Pari modo dicitur, dedi eis gloriam, v. 21. coll. c. 11, 52. V. g.

sunt, dixerat in urbe. — τῶν κέδρων) קדרון Hebraeis dicitur: Cedron habet Lat. non cedrorum. Itaque τῶν a librariis insertum censemus. Complura nomina Hebraica Graeci ad suae linguae sonos flexerunt, ut docet Hillerus in Onom. p. 745. itaque ita locum habere posset τῶν κέδρων: sed nunquam sic habent LXX, nisi 1 Reg. 15, 43. ubi tamen Tigurina editio, adeoque cod. Alex. habet, ἐν τῷ χειμάρρῳ τῷ κέδρων. Alias LXX sine articulo dicere solent, ἐν τῷ χειμάρρῳ χορδᾷ, εἰς τὸν χειμάρρην κεισῶν κτλ. Neque inter LXX interpretum et Johannis tempora τῶν κέδρων usu invaluisse videtur.

v. 2. τὸν τόπον) locum, et totius loci rationem. [Pessimum sane, cum quis bonae causae notitiā, quam habuerat, abutitur in malam partem! V. g.] — ἐκεῖ, illic) in loco agonis imminentis.

v. 3. τὴν σπεῖραν) cohortem peditum Romanorum cum tribunō: cui contradistinguuntur ministri Judaeorum. v. 12. — μετὰ φανῶν) φανός, laterna. vid. Hesychium.

v. 4. ἐξελθὼν, egressus) Poterat igitur etiamnum discedere. — εἶπεν, dixit) ut impetum cohortis a discipulis averteret. v. 8.

v. 6. ἐπεσον, ceciderunt) Non debebant porro adversus stimulos calcitrare, Judas praesertim.

*) v. 8. ἀπεκρίθη, respondit) Bis dicit: Ego sum. si tertio dixisset, non cepisset illum. Tertio dicet olim. — τῆς, hos) discipulos; quos illi caeci adoriebantur.

v. 9. πληρωθῆ, impleteretur) Jesus propheta erat. sic v. 32. — ἐκ ἀποίλεσα, non perdidit) ne hoc quidem maximo eorum periculo.

v. 10. σίμων, Simon) Hunc id fecisse, solus Johannes commemorat: ceteri de Petro reticent. [Eo nempe tempore, quo Petrus facile periclitari apud mundum potuisset, hi scripserunt: Johannes, postremo loco, citra periculum explevit lacunam. Harm. p. 531. Conf. c. 21, 49. not. marg.] — ἔχων, habens) Vel habere gladium, periculosum fuit. — ἀπέκοψεν, abscidit) ictu periculoso. — μάχης, Malchus) Credibile est, longo post tempore notum mansisse inter Judaeos et Christianos hunc hominem. Servi nomen ponitur in historia sacra, ut ancillae, Act. 12, 13.

v. 11. τὸ ποτήριον, poculum) Respicit Jesus ea, quae dixerat Matth. 20, 22, 26, 39. Itaque Johannes praesupponit ea, quae ceteri evangelistae scripserunt: neque enim ea scribit, quae ll. cc. Matthaeus scripsit. — εἰ μὴ πίω; non bibam?) Huc tendebat pugna Petro.

v. 13. πρῶτον, primum) solum honoris causa. conf. Act. 4, 6. Salvatorem mox ad Caiphā inde ductum esse, eo significat Johannes, quod ait, Caiphā fuisse sacerdotem magnum, et Petrum cum Jesu intrasse aulam Caiphae. v. 15. fin.

v. 14. ὁ συμβουλευσας, qui consilium dederat) eoque cupidus interimendi Jesu.

v. 15. ἄλλος, sine articulo, alius, indefinite, in prima hac mentione. nam mox ὁ relativam vim habet. Vid. E. Schmid. ad h. l. — τῷ ἀρχιερεῖ, pontifici) eoque nomine intromittebatur.

v. 16. ἔξω, foris) Discipulus, quamlibet notus, (non addidit Johannes h. l. occultus, ut c. 19, 38.) aperte ingrediens, tutior est, quam Petrus timide agens ignotus. Generale religionis odium saepe

*) v. 7. οἱ δὲ εἶπον, illi autem dicebant) Insani impetus vehementia tanti ominis considerationem surripuit. V. g.

admittit exceptionem apud familiares, ut iis conniveatur. — *εἶπε, dixit*) rogans, ut sibi liceret Petrum introducere.

v. 17. *καὶ σὺ*) *tu quoque*, ut multi, et ut comes tuus. Si ancilla nescisset, discipulum illum alium esse *discipulum*, non dubium est, quin eum quoque fuerit interrogatura. Ergo non nocendi causa quaesierat ancilla, sed, ne ipsa in discrimen veniret. *) nec majore periculo erat Petrus, quam alter discipulus.

v. 18. *πέτρος, Petrus*) In monte oliveti frigus contraxerat.

v. 19. *διδαχῆς, doctrina*) Interrogat pontifex, quasi doctrina Jesu serpsisset in occulto. Sic saepe ex veritate vult mundus rem anguli facere. De doctrina respondet Jesus; de discipulis non opus erat.

v. 20. *τῷ κόσμῳ, mundo*) Sermo valde amplius. *Aperte significat modum: semper, tempus; in synagoga et in templo, locum.* — *ἐν συναγωγῇ*) Editi habent, *ἐν τῇ συναγωγῇ* ut mox dicitur *ἐν τῷ ἱερῷ*, sed non temere praetermisit evangelista *τῇ* articulum. Joh. Harduinus duas tantummodo Hierosolymis synagogas fuisse statuit, alteram indigenarum, alteram Libertinorum, Act. 6, 9. et unam indigenarum synagogam ex hocce Johanneo loco inferre conatur. Op. sel. p. 904. Loquitur autem Dominus de synagogis totius regionis, non urbis modo, adeoque ex hoc loco unitas synagogae in urbe neque refutatur neque infertur. Nomen singularis numeri, *ἐν συναγωγῇ*, ex absentia articuli vim distributivam nanciscitur: et inde articulus *τῷ*, templo adjectus, epitasin facit. — *ἐν κρυπτῷ*) *in occulto*, nil, quod attinet ad doctrinam apud populum. Nam etiam seorsum docuit multa discipulos; quorum tamen summum fastigium nunc etiam coram synedrio confessus est. Matth. 26, 64.

v. 21. *τί με*) *quid me*, cui non credis? [*Neque tempori conveniebat neque loco, singularia fidei dogmata proponere.* V. g.] — *τί*) Hoc alterum, *quid*, pendet ab *interroga*. — *ἔτσι, hi*) Indigitat multitudinem praesentem: *vel hi sciunt*.

v. 22. *ῥάπισμα, plagam*) virga, sive baculo. conf. c. 19, 3. not. et Matth. 26, 67. not. — *ἔτσι, sic*) *tali modo*. Non poterat *veritatem ipsam* impugnare: *in modo* peccasse Jesum, vult indicare; ut innocentissimus quisque saepe insimulatur ab iniquis. Sed *modum* quoque defendit Jesus; non *male*, sed *bene* se locutum declarans.

v. 23. *αὐτῷ*) Omittunt hoc *Hirs. Goth. Lat.* in ms. Bodl. vet. *Luther.* — *μαρτυρήσον, testare*) *Si male locutus sum, tum demum, ceteris paribus, testare etc.* testari conatus erat minister per

*) Prius discipulo anonymo, ut Petrum introduceret, concesserat; tum demum verita, ne tempore non opportuno hominem peregrinum intromisisset, ad lucem accessit, et Petrum, qui post brevem accubitum mox iterum surrexerat, repertum compellavit, inter ceteros etiam ministros percontationes ultiores ea re concitans. Ancillae et ministris *negando* Petrus respondit. Haec prima fuit abnegatio. Eadem ancilla ejus quoque sciscitationis initium fecit, quae Petrum, in aula focillando tantisper occupatum, deinde in atrium egressum, ad secundam abnegationem impulit. Ministrorum, ut fit, aliqui sedebant, aliqui stabant; Petrus, utrumque per vias. Prima sedentis abnegatio fuit, secunda stantis. Ea dum fiebant, quae c. 18, 19—23. memorantur, ad ignem substitit: quare bis Johannes mentionem stationis infert. (v. 18. 25.) *Harm.* p. 555.

ipsam plagam, sed perperam. — εἰ δέ, *sin autem*) Hoc habet vim affirmandi.

v. 24. ἀπέστειλεν, *misit*) Unus alterque εἷν supplet, vel δέ, vel τε. Nil opus est. Jesum ab Anna ad Caiphā fuisse ductum, indicarat Johannes v. 15. in verbo συνεισηγάθε, et ipsa totius repetita pontificis appellatione: nunc vero id ipsum reassumit, et expressius memorat cum mentione vinculorum, in quibus [et veritatem ingenuē confessus est (Harm. p. 536.) et] alapam indignissimam accepit Salvator. Interdum in narratione ponitur aliquid extra seriem temporis, et connectitur cum iis, quae lucem inde accipiunt. c. 5, 9. 9, 14. 14, 30. Act. 4, 22. Jer. 29, 29. cum praecedd. et seqq. Una in aula Pontificis, quanquam in diversis illius locis, ter negavit Jesum Petrus. — δεδεμένον, *vincitum*) v. 12.

v. 25. καὶ σὺ tu quoque, qui adsis, alienus nobis.

v. 26. ὃ ἀπέκοψε, *cujus abscidit*) Hominem feriit Petrus: ab ejus propinquo infestatur. Tristis talio.

v. 27. ἐφώνησεν, *cecinit*) De poenitentia Petri praesupponit Johannes ea, quae ceteri scribunt evangelistae. add. c. 20, 2. s.

v. 28. αὐτοῖς ipsi. — ἵνα μὴ μιανθῶσιν, *ne inquinarentur*) domo Pilati a fermento non purgata. Deut. 16, 4. — φάγωσι τὸ πάσχα, *ederent pascha*) Sic 2 Chron. 30, 22. יֵאָכְלוּ אֶת הַפֶּסַח *et comederunt festum*. *) Τὸ πάσχα non potest esse accusativus temporis, *das Fest ūber*. Immundi tamen edebant communes cibos.

v. 30. εἰ μὴ, *si non*) Immanis calumnia est, caussam innocentem pro crimine notorio tractare. Pilato volunt laborem quaerendi adimere, ne de lege ipsorum sit sollicitus; sed tantum ut poenam infligat. — ἔτος, *hic*) Resp. contra hominem hunc. v. 29.

v. 31. ὑμῶν, *vestram*) Hoc non sine contemptu Pilatus videtur dixisse; conf. v. 35. neque causam delatam pro capitali habuisse, ut Judaei habebant. — οὐκ ἔξεστιν, *non licet*) Tumultuantis turbæ sensum interpretari non est facillimum. Pilatus de se loquitur, penes quem sit potestas. v. 39. Eo certe concedente poterant necare: sed concessione illa uti nolunt, ideo ad jus sibi ademptum provocant. Eoque ipso anno, quadragesimo ante eversam urbem, ademptum esse, Judaica docet historia. Vid. etiam c. 19, 31. Matth. 27, 62.

v. 32. εἶπε, *dixit*) c. 12, 32. s. — ποίῳ, *quali*) tali, qualem infligebant Romani. Judaei eum lapidassent.

v. 33. σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; *tu es rex Judaeorum?*) Huic rei semper instantem, vario animo, Pilatum inducit Johannes.

*) Non obest haec Johannis observatio sententiae isti, quā Judaeos ineuntis feriae sextae vespērā (i. e. exeunte feriā quintā, *am Donnerstag Abends*) Pascha comedisse ostendimus. (Vid. not. Gnom. ad Matth. 26, 17.) Nimirum vox Pascha stricto sensu nonnisi agnū paschalem dicit, non taurum etc. Quodsi vero Pascha generatim memoratur; agno paschali, cū parti principali (Deut. 16, 4. coll. v. 2.) totum festum per Synecdochen significatur: eādem scil. ratione, quā Sabbatum et feriam septimam proprie, et per consequens totam hebdomadam innuit. His Lightfootus (Hor. ad h. l.) addit, iniquationem per introitum praetorii nonnisi ad vespēram usque duraturam, adeoque purgatos a comestione agni paschalis non depulsuram fuisse. Quum igitur h. l. de tali esu paschali sermo sit, a quo ante vespēram Judaei per iniquationem prohibiti essent; diversa certe a convivio paschali convivii pars indigitatur. Harm. p. 544. sq.

v. 34. ἄλλοι, alii) Hoc Pilati conscientiam excitabat, ne Judaeis simpliciter crederet. Plane dixerant alii, nempe Judaei, foris nempe, cum Jesus jam introductus fuisset in praetorium. Hanc partem volebat Jesus observari a Pilato: Pilatus priorem partem interrogationis arripit non sine iracundia.

v. 35. μή τι, nunquid) Id est, sane non a me ipso hoc dico: Judaei dixere mihi. — τὸ σὸν, tua) cujus rex diceris. — οἱ ἀρχιερεῖς, pontifices) ipsi antistites. — τί ἐποίησας; quid fecisti?) Stringit Pilatus quaestionem, de Jesu rege.

v. 36. βασιλεία, regnum) Ter nominat Jesus regnum. — οὐκ, non) Solum dicit Jesus, unde non sit regnum suum, scilicet non ex hoc mundo: unde autem sit, nempe de coelo, non exprimit. Innuit tamen, quum dicit, se venisse in mundum. — ἐκ) Notanda particula ex. Vid. Ap. 11, 15. not. Nam ἐν et ἐκ differunt, supra, c. 17, 11. 14. ἐκ praecise notat originem, ut mox ἐντεῦθεν, hinc. [Conf. Erklär. Offenb. p. 553. V. g.] — κόσμος τῶτε, mundo hoc) Ideo Christus non diu in hac vita commoratus est. — εἰ ἐκ, si ex) Ex mundo hoc emphatice ponitur ineunte commate. Mundus regna sua tuetur armorum pugna. — ὑπηρέται, ministri) qui non sunt de hoc mundo. — ἡγωνίζοντο, pugnarent) Unumquodque agens agit in sua sphaera. — παραδοῶ, traderer) Id jam agebat Pilatus v. 31.] — νῦν, nunc) Particula adversativa, non temporis.

v. 37. ἐγώ. ἐγώ, ego. ego) Potens anadiplosis. — εἰς τῷτο, in hoc) Sic bis. Prius potest referri ad comma praecedens, de rege, ut innuat natus rex; Matth. 2, 2. alterum, ad subsequens, de veritate. conf. ἔτοι, καὶ ἔτοι, Deut. 27, 12. s. — γεγέννημαι, natus sum) Significatur hic nativitas humana. Divinam non capiebat Pilatus. Declaratur tamen, non totum Jesu ortum contineri nativitate humana, quum, *veni in mundum*, subjungitur. — τῇ ἀληθείᾳ, veritati) Veritas, quae antea populo dicta erat, in passione etiam principibus et gentibus praedicatur. est hic igitur praedicationis apex. Omnes audierunt et viderunt Christum: etiam Pilato oblata est veritas. Regno ex hoc mundo opponitur regnum veritatis. — πᾶς, omnis) Jesus provocat a caecitate Pilati ad captum fidelium. — ὁ ὢν ἐκ τῆς ἀληθείας, qui est ex veritate) Esse ex veritate praecedit: audire sequitur. — ἀκῆν, audit) cum lubentia et intelligentia. Et hi sunt cives regni Christi. — τῆς φωνῆς, vocem) veram de regno.

v. 38. τί ἐστὶν ἀλήθεια; quid est veritas?) Pilatus putat, mentionem veritatis non quadrare ad sermonem de regno. Regnum ille tantummodo scit nectere cum potentia, non cum veritate. Atqui regnum libertatis est regnum veritatis: nam veritas liberat. Hic debuerat Pilatus serio quaerere: sed ita quaerit, ut confiteatur, se non esse ex veritate. Sermo Jesu erat Pilato aenigma: et hoc fatetur Pilatus. In fine sermonis ait demum, τί ἐστὶν; quid est? Sir. 22, 8.

v. 39. ἐν τῷ πάσχα, in pascha) Ergo pascha eo die erat. Eoque die populus congregatus Pilatum rogavit.

C A P U T XIX.

*) v. 2. Οἱ στρατιῶται, milites) Traditio Jesu a Pilato successive est facta. Vide Harm.

*) v. 1. Τότε — ἐμασέγωσε, Tum — flagellavit] Opinionem de flagella-

v. 3. *ῥαπίσματα, verbera*) calamo. Marc. 15, 19.

v. 4. *ἴδε ἄγω, ecce duco*) tanquam non iterum introducturus. Pilatus vult videri deliberate agere.

v. 5. *φορῶν, gestans*) Pilatus non repressit petulantiam militum. Rara ludicrorum et seriorum hic mixtura. — *λέγει, dicit*) Pilatus. Pilato enim respondent versu 6. — *ἴδε ὁ ἄνθρωπος, ecce homo*) Sic v. 14., *ecce rex vester*. Gradatio. Similis nominativus, v. 26. s.

v. 6. *ὅτε, cum*) Voluerat Pilatus commiserationem movere, sed crudelitatem eorum auget. — *λέγοντες, σαύρωσον, dicentes, crucifige*) Matth. 27, 22. Alium enim et alium Pilati sermonem recusant hoc celeusmate, *crucifige*. [*A flagellatione facta, ex more recepto, concludunt ad crucifixionem*. V. g.]

v. 7. *νόμον, legem*) cujus pars erat praeceptum de blasphemis occidendis. — *ὀφείλει, debet*) Reatum denotant. Imo alia suberat debitio. Hebr. 2, 17. — *θεῶν υἱόν, *) Dei filium*) Pilatus appellarat hominem. v. 5. Hoc arripuisse videntur Judaei.

v. 8. *μᾶλλον, potius*) Non assensus est Judaeis, de interimendo Jesu, sed *potius* timuit, ne peccaret in filium Dei.

v. 9. *πόθεν, unde*) Rogas, Pilate? divinitus et superne erat: ut Ipse versu 11., dum tacere visus erat, innuit. coll. c. 18, 36. 37.

v. 10. *ἐμοί, mihi*) Hoc cum severitate dictum.

v. 11. *οὐδεμίαν, nullam*) neque crucifigendi, neque dimittendi, neque alium ullam. — *δεδομένον, datum*) Datum erat habere potestatem. — *διὰ τοῦτο, propterea*) quia me plane non nosti. — *ὁ παραδιδὼς μέ σοι, qui tradebat me tibi*) Hic erat Caiphas. Pilatus, qualicumque mentione Filii Dei audita, timuit: Caiphas, quum Jesum ex Ipso audisset Dei Filium, eum blasphemum dixit, et mortis reum judicavit.

v. 12. **) *πᾶς, omnis*) Non addito enim orationi *ἀποτομίαν* et vim addunt.

***) v. 13. *ἐπὶ τῷ βήματος, in tribunali*) Tribunal extra praetorium erat, in Gabatha. — *λεγόμενον, dictum*) Non additur, *Græ-*

---

tione iterata a binis columnis, quarum altera Hierosolymis, altera Romae ostentari solet, derivandam censet Korte in Itinerario — Judaeis crucifixionem, quam ex more flagellatio praecedebat, urgentibus, Pilatus consilium cepit Jesum flagellandi, et pro re nata vel dimittendi (Luc. 23, 22.) vel cruci adjudicandi. Posterius, ob acerrimas populi flagitationes, non semel quidem simulque, sed sensim superavit. Inde Lucas l. c. v. 24. non *ἐκρίνε*, ait, sed *ἐπέκρινε*. — Cessit Pilatus Judaeis, eorumque voluntati, quem ipse dimittere maluerat, invitatus tradidit: quam tamen traditionem flagellatio demum, cum insecuta irrisione, excepit. Tum nova commiseratione permotus denuo Pilatus dimittere Jesum tentavit, et, quum ultimum in tribunali consedisset, (Matth. 27, 19.) frustratus iterum, plenā denique sententiā Jesum tradidit. *Harm.* p. 554. sq.

*) *Hinc verborum ordini* utriusque Editionis *margo favet: sed Vers. germ. habet: Zu einem Sohn Gottes. Attamen haec ipsa ordinis mutatio subservit emphasi exprimendae, quae per textum originalem vocem θεῶν potius afficit, quam vocem υἱόν*. E. B.

**) *ἐκραζον, clamabant*] Ad Pilatum introvocabant, ex dio in praetorium. v. 9. 13. V. g.

***) *ἀντιλέγει, contradic[i]*] Mundus regnum Christi sub praetextu politico identidem conatur infestare. V. g.

ce. nam Johannes scripsit Graece. conf. v. 17. — λιθόστρωτον) *Lithostrotum*, pavementum vario lapidum genere stratum et quasi pictum. De lithostrotis vid. Amoen. lit. T. VII. p. 19. seqq. — γαβαθὰ, *Gabatha*) locus editus conspicuus.

v. 14. ἦν δὲ, *erat autem*) Causa, cur et Judaei et Pilatus vellent, actionem perducere ad exitum. Parasceve proxime instabat. sic, ἦν, *erat*, cap. 5, 1. Omnis feria sexta dicitur parasceve: [*Marc. 15, 42. Luc. 23, 54.*; unde Rabbiniis *tota dies, quam Sabbatum excipit, vespera audit*. Harm. p. 557.] et quotiescunque pascha in feriam septimam incidebat, erat parasceve paschae. *Hoc vero loco quum Pascha in ipsam feriam sextam incideret*, Parasceve seu praeparatio non ad Pascha fuit vel ante Pascha, sed in Paschate potius, ad sabbatum (ut recte vertit Lutherus). Sollicite Marcus et Lucas II. cc. cavent, ne parasceve Paschatis intelligatur: atque ipse etiam Johannes v. 41. 42. sabbati parasceven diserte memorat. — Pascha modo hanc modo illam feriam occupavit: enim vero quemadmodum in exitu ex Egypto, testantibus Hebraeorum antiquissimis, Pascha in feriae sextae primordium incidit: ita, quotiescunque hanc feriam Pascha sibi vindicavit, memorabilis ea res fuit. Pascha nostrum Christus est: primum pascha in Egypto, et Pascha passionis Christi eam inter se convenientiam habent, quae digna fuit notari a Johanne hac ipsa phrasi. Conf. Ord. temp. p. 266. (Ed. II. p. 230.) Harm. p. 557. sqq.] — τρίτη, *tertia*) Plerique ἔκτη, *sexta*, certo errore: quem errorem esse agnoscit eruditissimus vir, Carl Gottlob Hofmann in Introductione Pritiana N. T. p. 370. 377. Ejusdem ubique generis horas Evangelistae memorant, etiam Johannes; et hoc praecipue loco, ubi de parasceve agitur, Judaica hora innuitur. atqui non alias Judaei horas habebant appellabantve, atque eas, quarum prima mane, duodecima vesperi erat: Joh. 11, 9. unde *sexta, septima, decima* occurrit Joh. 4, 6. 52. 1, 40. *Tertia* plane hora erat, qua crucifixus est Dominus: et postea a sexta ad nonam fuere tenebrae. Marc. 15, 25. 33. *Pio et grato, Domine Jesu, agnoscimus animo, diuturnitatem temporis, quod in cruce pendens exantlavisti.* — καὶ λέγει, *et dixit*) Pilatus neque irrisit, neque credidit; sed quoquo modo Judaeos commovere conatus est.

v. 15. ἀπεκρίθησαν, *responderunt*) Et tamen Caesarem, si posset, libenter sustulissent. Jesum negant usque eo, ut omnino Christum negent. Act. 17, 7.

v. 19. ἔγραψε, *scripsit*) non curans, quid Judaeis esset placitum. — Ἰησοῦς ὁ ναζωραῖος ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων, *Jesus Nazarenus Rex Judaeorum*) Marcus expressit solum praedicatum, rex Judaeorum: Lucas item, praefigens, *Hic est*: Matthaeus: *Hic est Jesus rex Judaeorum*. Johannes ipsa Pilati verba exprimit: quae sine dubio eadem in tribus fuere linguis.

v. 20. πολλοὶ, *multi*) sibi in testimonium. (*Inscriptio, atque ipsa crux, quando sublata fuerit, non memoratur.* V. g.] — ὅτι, *quia*) Nam longe ivissent minus multi. — τῆς) Constr. cum ἐγγύς. — ὅπου) Refer ad τόπος.

v. 21. οἱ ἀρχιερεῖς) Sic habent Syr. Arab. Anglosax. non adjecto τῶν ἱεραίων, quod in ceteris monumentis legitur. Persaepe memorantur οἱ ἀρχιερεῖς, neque unquam dicuntur οἱ ἀρχιερεῖς τῶν ἱεραίων, et hoc loco τῶν ἱεραίων facillime librarii ex verbis subsequen-

tibus arripuere. Si tamen Johannes sic scripsit, notavit odium, quo *Judaeorum* pontifices a *Judaeorum* Rege abhorrebant. — ἐκείνος, ille) Jam ut remotum appellant. C. 18, 30. dixerant: ἕτος, hic.

v. 22. ὃ γέγραφα, quod scripsi) Pilatus suae auctoritati consulere cogitavit: divinae auctoritati subserviit. [In ipso procuratore prophetici aliquid h. l. contigit, ut in Pontifice, c. 11, 51. V. g.] — γέγραφα, scripsi) Ploce. scripsi, i. e. non scribam aliter.

v. 23. στρατιῶται, milites) quatuor. — καὶ τὸν χιτῶνα, et tunica) acceperunt. — ἄραφος, inconsutilis) sancto corpori Salvatoris conveniens. Expende, quae Fabricius in Centifolio, p. 407., de diaeta Salvatoris collegit. Neque Is vestes unquam scidit.

v. 24. *) ταῦτα, haec) quae inter se dixerant.

v. 25. εἰσηλθούσαν, stabant) Matrem suam Johannes, modeste, non memorat, Salomen, quae etiam adstitit. — ἡ ἀδελφή, soror) Nullus Mariae frater memoratur. Ipsa erat heres patris sui, et jus regni Davidici in Jesum transmittibat.

v. 26. τὸν μαθητὴν, discipulum) Probabile est, eminens etiam stetit Thomam, c. 20, 25. et ceteros. — λέγει, dicit) Non utitur longa valedictione, mox eos iterum visurus. — ὁ υἱός σου, filius tuus) Ita Jesus nomine suo quasi impertito Johannem honoravit. filius, inquit, tuus, cui te committas. Jesus etiam praebuit exemplum amoris erga superstitēs: sed eo amore perfunctus, matrem amandavit, et cum solo Patre ad postremum egit.

v. 27. ἡ μήτηρ σου, mater tua, et naturali et spirituali necessitudinis aetatisque gradu; cujus curam mei vice geras. Hoc consequens, amor ex brevi sermone Jesu facile deduxit. Satis jam penetrarat gladius animam Mariae: nunc cavetur, ne audiat et videat severissima, tenebras, derelictionem, mortem. — ἔλαβεν, accepit) Fortasse non ausus erat, nisi jussus. — εἰς τὰ ἴδια, in sua) domum. Magna fides Mariae, cruci Filii adstare; magnum obsequium, ante mortem ejus abire. [Illico certe discipulus indicia dedit, morem se praebiturum esse voluntati Jesu, ac deinceps matrem ejus in sua recepit; sive eā ipsa id horā ante mortem Domini et lateris percussione (quo pacto Johannem ad crucem rediisse oportet, v. 35.) sive postea demum factum sit. Hierosolymis igitur domicilium Johanni fuit, in quo temporibus insequentibus commorata est Mater Jesu. V. g.]

v. 28. μετὰ τῆτο, post hoc) post hoc unum proxime praecedens. [post partitionem vestium, quā scriptura proxime a Johanne citata complementum nacta fuit. V. g.] **) τῆτο diff. a ταῦτα c. 11, 11.

*) λῶμεν, sorte experiemur] Rarus eventus, neque tamen non praedictus. V. g.

**) Alia paullulum conjectura est, quam his fere verbis exhibet Harm. p. 569.: Videtur phrasis μετὰ τῆτο universum potius crucifixionis actum, quam alloquium ad matrem et discipulum v. 26. 27. memoratum, ut immediate praecedens, respicere. Johannes enim Mariā in domicilium suum deductā, ad crucem rediit, v. 35 unde colligere licet, eam non solum ante tenebras ex dio domui illatam esse, sed post primum etiam Jesu crucifixi verbum, ad Patrem directum, secundum illico matrem spectasse, sub cruce observatam. Ponderet aequus Lector, quibus rationibus ea, quae Gnomon de horum eventuum ordine habuit, cum iis, quae tum ex Harm. ev. tum ex Vers. germ. nunc apposuimus, conciliari optime queant. E. B.

Illud nunquam sumitur adverbialiter. — εἰδώς, sciens) Etiam fideles agonizantes sentire possunt exitum propinquum. — πάντα, omnia) v. gr. quae v. 24. exstant, de rebus etiam minoribus. — τετέλεσαι, ἵνα τελειωθῇ) Verbum τελέω convenit rebus: τελειόω Scripturae sacrae. Verbum διψῶ sitio et verbum τετέλεσαι, consummatum est, arecte connexa sunt. Sitis fuerat in corpore Jesu, quod derelictio in anima. In itinere pedestri habuerat lassitudinem, in navigatione, somnum; in deserto pridem, famem; nunc postremo in cruce sitim summam et torrentissimam, post sudorem, itiones, sermones, flagella, clavos. Inter illa omnia non dixerat, dolet: nam dolores, in Scriptura praedictos, res ipsa loquebatur: sitim, in quam omnia confluunt, ac desinunt, loquitur, potum petens. nam et sitim et potum Scriptura praedixerat. Solet et maxime sentiri sitis et demum restinguui, cum labor exantlatus est. ἵνα ut potest necti cum λέγει, dicit.

v. 29. ὕσσωπῳ) *Hysoppus* in illis climatibus nostratē major apte tenebat ramusculis suis spongiam aceti plenam. — περιθέντες, circumponentes) scil. spongiam.

v. 30. τετέλεσαι, consummatum est) Hoc verbum in corde Jesu erat versu 28. nunc ore profertur. [— et profertur quidem ante mortem, quae tamen ipsa eorum, quae consummanda erant, praecipuum sane caput fuit. Scilicet labor erat peractus: vaticinia, ne potu quidem excluso, erant completa, atque eo nunc res omnes tendebat, ut per mortem spiritum suum in manus Patris traderet. Verissime igitur praeterita cum certissime et proxime futuris uno lacto verbo complexus est. Harm. p. 574.] — κλίνας, inclinans) praesenti animo. — παρέδωκε, tradidit) Quod traditur, permanet.

v. 31. ἐν τῷ σαββάτῳ, in sabbato) Ratio haec specialis includit generalem illam, de qua Deut. 21, 23. — γὰρ, enim) Causa, cur parasceve juberet maturare. — μεγάλῃ, magnā) concurrente sabbato et festo: adde, quod accedebat Quies Domini in sepulcro. — ἐκείνῳ) Hoc commodius est, quam ἐκείνῃ. *) Nam praecedit vocabulum σαββάτῳ, et ad id refertur. — κατεαγῶσιν, frangerentur) Augmento locum hic esse negat Thomas Magister, et legit κατεάγωσιν, instar τετύφωσιν, ex κατέαγα. In verbo καταγῆναι. Atqui etiam ἀνεωχθῆναι dicitur Luc. 3, 21., ε extra indicativum manente etiam in aoristo. Crurifragium clava olim peractum, ut hodie rota. — ἀρθώσιν, tollerentur) corpora.

v. 32. τῷ πρώτῳ καὶ τῷ ἄλλῳ, primi et alterius) Etiam conversis saepe restant dolores, et par cum impiis miseria corporis externa. ἄλλος alius dicitur, non secundus: ex quo colligi posse videtur, primum, qui celerius a doloribus sit liberatus, conversum illum dici.

*) Attamen ἐκείνῃ praefert margo Ed. 2.; Versione germ. *judicium Gnomonis sequente*. — Vicissim, Harm. ev. p. 579. s. *primas dat lectioni ἐκείνῃ, haec porro subjungens*: „Johannes universe tales lectores in „animo habet, qui non sunt Judaei, sed instructione de rebus judaicis egent, c. 2, 13. 4, 9. 5, 1. 6, 4. 7, 2. 11, 55. 19, 40. 42. „Hac de causa generatim hic Sabbati, quaevis reliqua festa (Deut. „23, 3.) superantis, magnitudinem notat: quanquam ille Sabbati dies „nonnihil singulare habuit, quod et azymorum dies increderetur, et „septem Sabbatorum, Pascha et Pentecosten dirimentium, primus „esset, et ob manipulum postridie offerendum studio plus quam vulgari observaretur.“ E. B.

v. 33. τὸν ἰησοῦν, *Jesum*) cui destinatum erurifragium distulerant, diuturnioris doloris causa. — ὡς εἶδον, *ut viderunt*) improvise. Itaque hi milites, rebus suis occupati, non observarant mortem Jesu.

v. 34. λόγχη, *lancea*) quae non tangeret ossa. Vulnus tamen fuit patulum, non modo digiti, sed manus capax, c. 20, 27., ac plane letale, si viventi enipiam inflingeretur. — πλευρὰν, *latus*) sinistrum fortasse. coll. Ps. 91, 7. — εὐθὺς ἐξῆλθεν αἷμα καὶ ὕδωρ, *continuo exire sanguis et aqua*) Quod sanguis exiit, mirum: quod etiam aqua, magis mirum: quod utrumque statim, uno tempore, et tamen distincte, maxime mirum. Ex qua corporis regione, ex thorace an ex corde etc. exierit, quis definit? Aqua erat pura et vera, perinde ut sanguis purus et verus: et post sanguinem aqua fluxisse dicitur, ut Salvator se totum effudisse agnosceretur. Ps. 22, 15. Verbum ἐξῆλθεν verti potest *exiit*, vel, *exierunt*. Et veritatem et magnitudinem miraculi et mysterii ostendit asseveratio Spectatoris ejusdemque Testis. Conf. 4 Joh. 5, 6. 8. not.

v. 35. ὁ ἑώρακώς, *qui vidit*) Johannes, ut apostolus. — μεμαρτύρηκε, *testatus est*) Johannes, ut evangelista. *Vidit*, dum factum est. itaque, postquam matrem Jesu celeriter in sua receperat, Johannes ad crucem redierat, fructum insignis hujus spectaculi reportans. — καὶ, *et*) adeoque. — ἀληθινῇ, *verum*) irrefragabile apud omnes. — καὶ ἐκεῖνος, *et ille*) Is qui vidit, scit se vera dicere. — οἶδεν, *scit*) certus, in spiritu quoque, non modo in sensu. — λέγει, *dicit*, ore, literis. c. 21, 24. — ἵνα, *ut*) Finis affirmationis magnae. ἵνα, *ut*, pendet a *testatus est*. — ὑμεῖς) vos, quibus hic liber legitur. c. 20, 31. — πιστεύητε, *credatis*) non solum, haec vera esse; sed, Jesum esse Christum. Correlata, *testatus, verum: et scit, credatis*. *Scit, se verum dicere*, et profitetur, se verum dicere, *ut etiam vos credatis*.

v. 36. ὁσοῦν οὐ συντριβήσεται αὐτῷ, *os non confringetur ejus*) Pro αὐτῷ, ἀπ' αὐτῷ habent cod. aliqui Graeci, ex LXX, nescio an etiam versiones. αὐτῷ convenit magis rei ipsi apud Johannem, imo etiam בְּיָדוֹ Hebraico apud Mosen. LXX, Ex. 12, 46., καὶ ὅσων, οὐ συντριψέτε ἀπ' αὐτῷ. Num. 9, 12., καὶ ὅσων ὃ συντριψέσιν (Alex. οὐ συντριβήσεται) ἀπ' αὐτῷ. At etiam Psalm. 34 (33), 21., ἐν ἐξ αὐτῶν (τῶν ὁσέων) οὐ συντριβήσεται. Cum Mose congruit Johannes, quod ὅσων singulari numero ponit: cum Psalmo, quod καὶ particulam praetermittit, non praetermissurus, si Mosaicum מַצָּחֵי respiceret, coll. c. 6, 45. καὶ ἔσονται, et quod οὐ συντριβήσεται dicit. Itaque Psalmus Mosen, Johannes Psalmum, nec non Mosen respicit. Pascha erat typus, 1 Cor. 5, 7., et typus passione Christi est impletus. Ossa Jesu Christi non sunt perpessa comminutionem; nec caro corruptionem. Dirissimum suppliciorum, crux: et tamen quodvis aliud corpori mox resuscitando minus aptum fuisset.

v. 37. ὄψονται, εἰς ὃν ἐξεκέντησαν, *videbunt in illum, quem pupugerunt*) εἰς construitur cum ὄψονται. Zach. 12, 10. LXX, καὶ ἐπιβλέψονται πρὸς με, ἀνθ' ὧν κατωρχήσαντο. קָרָר pro קָרָר legerunt, quanquam id negat Lampius. *Punctio* facta est in cruce: *visus*, vel cum luctu poenitentiali, vel cum terrore conjunctus, aliis temporibus fiet. *Punctionis* ergo causa hoc allegat Johannes.

v. 38. μετὰ δὲ ταῦτα, *post haec autem*) Nil tumultuarie factum.

— *κεκρυμμένος, occultus*) Sic LXX, Ez. 12, 6. 7. 12. *κεκρυμμένος*. Non mansit *occultus* aut Joseph aut Nicodemus. v. 39.

*) v. 41. *ἐν τῷ τόπῳ, in loco*) Crux ipsa non fuit in horto.

C A P U T XX.

v. 1. *Εἰς τὸ μνημεῖον, ad sepulcrum*. — *τὸν λίθον, lapidem*) ex more advolutum. c. 11, 58.

v. 2. *καὶ πρὸς, et ad*) Ex praepositione repetita colligi potest, non una fuisse utrumque discipulum. Una tamen exierunt, postquam alterum alter investigaverat. Non dicitur etiam matri Jesu nunciassse Maria Magdalena. Domi illa se tenuit. — *ἐφίλει, diligebat*) Ceteris locis, *ἠγάπα, amabat*. conf. not. ad c. 21, 15. — *τὸν κύριον, Dominum*) Retinet illa magnam existimationem de Jesu v. 15. — *οὐκ οἶδαμεν, non novimus*) Loquitur etiam ceterarum mulierum, vel discipulorum nomine, quos sciebat, eadem de re laborare. [*Suspiciabatur forsan Josephum corpus Jesu nonnisi ad tempus in sepulcro suo reposuisse, dum alium locum exquireret*. V. g.]

v. 3. *ἐξῆλθεν, exiit*) ex urbe.

v. 4. *προέδραμε, praecurrit*) Suaviter hîc animadverti possunt fidei in Petro et amoris in Johanne characteres spirituales. — *τάχιον, celerius*) Johannem natu minorem decebat major celeritas; Petrum, natu majorem, major gravitas. Neuter alterius, uterque ipsius rei rationem habet.

v. 5. *οὐ μέντοι εἰσῆλθεν, non tamen introivit*) Ideoque non vidit *sudarium* etc. Videtur timore fuisse retentus.

v. 6. *τὰ ὀθόνια κείμενα, lintea jacentia*) *Κείμενα, jacentia*, praepositur v. 5. *τὰ ὀθόνια, lintea*, praepositur h. l. in antitheto ad *sudarium*. Idem participium, ter positum, significat, non fuisse ea tumultuarie et festinanter projecta. Angeli sine dubio ministrarunt resurgenti, eorumque alter *lintea*, alter *sudarium* composuit. conf. v. 12. Credibile est enim, angelos jam adfuisse, quamvis Petrus et Johannes non viderint. conf. Matth. 28, 2.

v. 8. *εἶδε καὶ ἐπίστευσεν, vidit et credidit*) *Vidit*, non adesse corpus Jesu, *et credidit*, id fuisse translatum, ut dixerat Maria Magdalena. v. 2. Conf. v. seq.

v. 10. *ἀπῆλθον, abierunt*: quasi nil jam superesset in hac re agendum. — *πάλιν, iterum*) ut antea. conf. cap. 16, 52. Matth. 26, 56. — *πρὸς ἑαυτοὺς, ad se ipsos*) domum. v. 2. conf. *Wolfii* Curas ad h. l. — *οἱ μαθηταί, discipuli*) Petrus et Johannes, ceteris nuntium allaturi.

v. 11. *εἰσηύκει, steterat*) majore perseverantia. — *πρὸς τῷ*) *Dativus*. v. 12. — *ἔξω, foris*) Id denotat profundum pietatis affectum. nam alias flentes solitudine, cum possunt, utuntur.

v. 12. *καθεζομένους, sedentes*) quasi opera quapiam perfunctos, et exspectantes aliquem, quem docerent.

v. 13. *γύναι, mulier*) Quasi ignotam honorifice alloquuntur. sic v. 15., *γύναι, mulier*; *κύριε, Domine*: coll. v. 16., *μαρία, Maria*.

*) V. 39. *καὶ νικόδημος, et Nicodemus*] Cujus fides sex jam antehac mensium intervallo aliqua confessione (c. 7, 50.) sese exseruerat; jam vero egregio prorsus opere manifestatur. *Harm.* p. 581.

— *τί κλαίεις; quid fles?*) Flendum potius fuisset, si mortuum invenisset.

v. 14. *εἰπῶσα ἐξῆράφη, locuta vertit se*) Non attendit, quis quid in sepulcro loqueretur. Jesum quaerit.

v. 15. *ὁ κηρυρός*) Articulus indicat, magnum fuisse hortum, qui non posset esse sine *hortulano*. — *κύριε, domine*) Quum sic olitorem appellat, ipsa tenui conditione fuisse videtur. — *αὐτόν, illum*) Putat, hortulano statim constare, quem velit. — *ἄρῳ, tollam*) ex horto. Parata est novum sepulcrum quaerere.

v. 16. *λέγει, dicit*) vultu et accentu solito. [*quam vocem quanta suavitatem piam animam perfudisse existimes! V. g.*] — *ἐκεῖνη, illa*) statim credens.

v. 17. *μή μὲ ἄπτῃ, ne me tetigeris*) Id illa facere volebat adorabunda: sed Jesus prohibet. nam 1) tangere non opus erat, cum illa jam crederet. 2) instabat, cum ascensione, conditio fidei sublimioris, nullum tactum quaerentis. 3) sine mora nunciandum erat discipulis. conf. Luc. 10, 4. — *οὐπω, nondum*) Hac particula indicat Dominus, proxime instare ascensionem, et discipulos debere maturare. Se enim illorum causa morari, cum statim ascendere posset. — *γὰρ, enim*) Aetiologia: ne tangito; nam celeriter debes abire nunciatum. postea tu, et ii, quibus nunciaveris, poteritis et videre me et tangere. — *δὲ, vero*) Antitheton: *nondum ascendi; ascendo*. — *ἀδελφές μὲ, fratres meos*) Vid. ad Matth. 25, 40. [*Alia ratio est sermonis Matth. 12, 50. V. g.*] Fratres appellat; nam Pater ipsius est idem Pater eorum: fratrumque appellatione animum erga eos, qui per fugam et abnegationem indigni erant facti omni gradu pristino, propitium significat, omnemque resurrectionis fructum eis offert: mox etiam missionem renovaturus, imo amplificaturus. v. 21. — *ἀναβαίνω, ascendo*) Plus ultra! Non dicit: *resurrexi*; neque, *ascendam*: sed, *ascendo*. Hoc jam censetur praesens ascensionis tempus. Luc. 9, 51. not. Ita cum ascensione statim necitur mentio adventus gloriosi. Vid. Act. 1, 11, ubi semel dicitur, *veniet*; deinde semper *venit*, in praesenti. Hinc discipuli ipsi erant collecturi, festinandum sibi esse, ut Jesum viderent. Hanc ascensionem, ut instantem, saepe dixerat sub verbo *ὑπάγω, abeo*. — *πρὸς τὸν πατέρα μὲ καὶ πατέρα ὑμῶν, καὶ θεόν μὲ καὶ θεὸν ὑμῶν, ad Patrem meum et Patrem vestrum, et Deum meum et Deum vestrum*) Christus Deum appellavit *Deum suum*, ter: in cruce. Matth. 27, 46. post resurrectionem, h. l. et in Apocalypsi, c. 2. 7. not. Alias *Patrem suum* appellare solet. Utramque appellationem hoc primum loco conjungit: *Patrem* appellat, quatenus habet ex eo Ortum; *Deum*, (nuncquam, *Dominum suum*), quatenus eum habet pro Fine suo: et ostendit, se omnimodam necessitudinem habere cum Deo. Similem autem necessitudinem cum Patre et Deo largitur fratribus. nec tamen dicit, *nostrum*: sed *meum et vestrum*. Nos per Illum: Ille, singularissime et primo. Hic quoque valet illud: Deus (Paterque) viventium, non mortuorum. conf. c. 14, 19.

v. 19. *) *διὰ, propter*) Ratio, cur discipuli essent congregati, et januae clausae. — *ἦλθεν, venit*) discipulis non cogitantibus, ne-

*) *τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων, prima sabbatorum*] Non sabbatum fuit, sed resurrectionis dies, feria prima. V. g.

dum aperientibus. — *εἰρήνη ὑμῖν, pax vobis*) Opportunissima salu-
tatio, qua timor culpaē per fugam contractae pellebatur, et scanda-
lum sanabatur. Usitata formula, singulari virtute. [*Ter eadem for-
mula repetitur, v. 19. 21. 26. Eximia dona paschalia: Pax: mis-
sio: Spiritus sanctus: remissio peccatorum. — Abiturus pacem eis
reliquerat et dederat, c. 14, 27. 16, 33. Jam pacem eis offert. V. g.]*

v. 20. *ἔδειξεν, ostendit*) confestim. — *ἐχάρησαν, gavisī sunt*)
Subtilitatem habet stilus Johannis. Nam gaudium erat magnum. —
ἰδόντες, videntes) v. 18. — *τὸν κύριον, Dominum*) et quidem re-
divivum.

v. 21. *πάλιν, iterum*) Vim prioris salutationis nondum plane
ceperant. ideo iteratur, atque adeo cumulatur. — *εἰρήνη, pax*)
Fundamentum *missionis* ministrorum evangelii. 2 Cor. 4, 1. —
καθὼς, sicut) Patris apostolus, Christus: Hebr. 3, 1. Christi, Petrus
et reliqui. Non disserit multa de sua resurrectione; sed eviden-
tiam ejus praesupponit, et ulteriora dat mandata. — *ἀπέσταλκε·
πέμπω*) Differunt duo verba: in *ἀποστέλλω* spectatur voluntas mit-
tentis et missi; in *πέμπω*, voluntas mittentis, praescindendo a vo-
luntate missi. — *πέμπω, mitto*) Et hoc, et antecedentia et conse-
quentia, parallela sunt cum Jes. 61, 1.

v. 22. *καὶ et confestim. — ἐνεφύσησε, afflavit*) novo vitae vi-
gore. Remotius hoc erat, quam osculum, et tamen valde efficax.
Post resurrectionem non tetigit mortales, quamvis contrectandum se
permisit suis. Sic Ez. 37, 9., *ἐλθέ τὸ πνεῦμα, καὶ ἐμφύσησον εἰς
τοὺς νεκροὺς τούτους, καὶ ζήσονται. — καὶ λέγει, et dicit*) Sicut ex
ore meo, inquit, accipitis afflatum, sic ex mea plenitudine accipite
Spiritum. [*quem antehac habuerant quidem: sed postea largiori men-
sura acceperunt. Afflatus h. l. medius est inter istas exhibitiones.
V. g.] — πνεῦμα ἁγιον, Spiritum sanctum*) quo duce legationem
vestram geratis. Act. 13, 9. Arrha Pentecostes.

v. 23. *ἂν τινων si quorundam. — ἀφῆτε· κρατῆτε, remittatis:
retineatis*) Vid. not. ad Matth. 16, 19. — *ἀφίενται — κρατῆνται,
remittuntur — retenta sunt*) Illud, praesens; hoc, praeteritum. Mun-
dus EST sub peccato conf. c. 3, 18. 36. 15, 6. Tam latam potesta-
tem nemo unquam propheta in V. T. accepit, quam apostoli hoc
loco. [*Hi scilicet ob profundam animorum explorationem atque exi-
miam virtutis mensuram, accedentibus praeterea manifestis usque
sensus ferientibus miraculis, modo plane singulari vel remittere po-
terant vel retinere. Neque tamen ejusmodi potestas non omnibus
competit, qui Spiritu sancto instructi sunt, sive publico verbi mi-
nisterio fungantur sive minus. Immo vero, Evangelii verbum us,
qui Spiritui sancto locum concedunt, in remissionem peccatorum ce-
dere potest, etiamsi non fiat mediantibus ministris. Parallela sunt
huic loco Marc. 16, 16. Luc. 24, 47. V. g.]*

v. 24. *ὁ λεγόμενος, dictus*) Formula interpretandi, par illi, ὃ
*λέγεται, quod dicitur. v. 16. Inter Graecos magis innotuit Thomas
nomine Graeco. — οὐκ ἦν μετ' αὐτῶν, non fuerat cum eis*) quia for-
tasse remotius habuerat domicilium, et sero de resurrectione audierat.
Postea tamen particeps factus est doni, quod v. 21—23. memoratur.
Nam Spiritum nec tempus excludit, nec locus. Num. 11, 26.

v. 25. *ἔλεγον, dicebant*) Paulo post venisse videtur. — *ἑωρά-
καμεν, vidimus*) Sine dubio locuti sunt etiam de manibus et latere.

— εἰ μὴ, si non) Professa incredulitas. Et videre postulat et tangere; utroque sensuum genere. [*Reliquis certe discipulis (coll. v. 20.) recusat esse inferior. V. g.]* neque dicit: si videro, credam; sed solummodo: nisi videro, non credam. Neque existimat, se visurum esse; etiamsi ceteri se vidisse dicant. Sine dubio visus est sibi valde judiciose sentire et loqui; sed incredulitas, dum aliis iudicii defectum tribuit, ipsa saepe duritiem et in ea tarditatem alit ac prodit. Marc. 16, 14. Luc. 24, 25. — ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῆς, in manibus ejus) Utitur verbis discipulorum. v. 20.

v. 26. μεθ' ἡμέρας ὀκτώ, post dies octo) iterum feria prima. Interjectis ergo diebus nulla fuerat apparitio. [*Tu vero quot octidua, ne octennia dicam, incredulitatem fovisti? V. g.]* — τῶν θυρῶν κεκλεισμένων, januis clausis) Nondum plane desierant timere. — εἰρήνῃ, pax) tertium. v. 19. 21.

v. 27. τῷ Θωμᾷ, Thomae) Antea crediderat: ideo ne nunc quidem abjicitur. — φέρε, fer) admove. — τὸν δάκτυλόν σου, digitum tuum) Thomae regeruntur verba sua. quam putes illum admiratum esse omniscientiam et bonitatem Salvatoris. Si Pharisaeus ita dixisset: nisi videro etc. nil impetrasset: sed discipulo pridem probato nil non datur. — ὦδε, huc) Demonstrativum. — ἴδε) tange et vide. Thomas dixerat: εἰ μὴ ἴδω, si non videro. — πισὸς, credens) Dixerat, Non credam.

v. 28. αὐτῷ, ei) Itaque Jesum appellavit *Dominum et Deum*, et quidem *suum*: congruenter sermoni illi, qui exstat v. 17. neque haec verba meram exclamationem faciunt. Discipuli dixerant, τὸν κύριον, *Dominum*: nunc Thomas, ad fidem revocatus, Jesum non modo *Dominum*, ut antea agnorat ipse, et resuscitatum, ut condiscipuli affirmabant, agnoscit; sed etiam deitatem ejus altius, quam quisquam adhuc, confitetur. Est autem sermo per affectum subitum abruptus, hoc sensu: Domine mi et Deus mi, credo et agnosco, te esse *Dominum meum et Deum meum*: habetque appellatio absoluta vim enuntiationis. Similis vocandi casus bis exstat v. 16., item Hos. 2. fin. Artemonius Part. 1. cap. 24. coll. praef. p. 20. et pag. d. 2., novam explicationem affert, qua Thomas *Dominum*, Jesum; et *Deum*, Patrem in eo inseparabiliter existentem appellaverit: sed sic Thomas non utrumque ei, Jesu; sed alterum Jesu, alterum Patri dixisset, per repentinam, admirationi Thomae minime respondentem, apostrophē. Si haec fuisset Thomae mens, Johannes non adjecisset, αὐτῷ, ei. Thomas antea non expresse denegarat fidem Deo Patri, sed Christo: ergo nunc non Patri, sed Christo iterum credit expresse. [*Approbatur haec confessio versu seq. V. g.]*

v. 29. εἰσάκουας) vidisti, et tetigisti. — πεπιστευκας, credidisti) fidem adhibes. — μακάριοι, beati) Non negatur beatitudo Thomae, sed rara et lauta praedicatur sors eorum, qui citra visum credunt. nam etiam ceteri apostoli, cum vidissent, demum credere. [*Vix dubium est, quin Apostoli multitudinem fideliū, qui Jesum non viderant, majoris fecerint quam seipsos. V. g.]*

v. 30. πολλὰ, multa) c. 2, 25. 3, 2. 6, 2. 7, 31. — ἐποίησεν, fecit) ante passionem, et post resurrectionem. nam additur, coram discipulis suis. Discipuli viderunt signa praeter alios, ante passionem; [ita tamen, ut discipulorum quilibet omnium fere signorum spectator, adeoque testis legitimus fuerit. V. g.] soli, post resurrectionem. de

utrisque agitur in hoc libro; sed proxima praecipue spectat hoc symperasma, quod commode, sub mentionem fidei Thomae, fidem omnibus tanquam scopum libri commendat. — *τέτω, hoc)* Johannis. adde, etiam ceterorum evangelistarum.

v. 31. *ἵνα, ut)* Scopus evangelii. Haec sane, quae scripta sunt, adjunctis etiam iis, quae Matthaeus, Marcus, Lucas scripserunt, gloriam Christi copiose demonstrant. Videatur Synopsis miraculorum omniscientiae et omnipotentiae Jesu Christi, in *Harmonia evangelica* p. 381. 383. (ed. II. p. 605. 609.) *)

C A P U T XXI.

v. 1. *Μετὰ ταῦτα, post haec)* plus octo diebus, ut videtur, interjectis. nam non jam expectarant *manifestationem*. v. 4. Exemplo probat Johannes, plura signa in promptu esse. c. 20, 30. [*Appendix quasi libri est hoc caput. V. g.*] — *ἐφανέρωσεν ἑαυτὸν, manifestavit se ipsum)* Id grandius sonat, quam *ἐφάνη, apparuit*. — *ἐπὶ τῆς θαλάσσης, ad mare)* sic tamen, ut ipse non intraret mare, post resurrectionem. conf. Ap. 21, 1.

v. 2. *ὁμοῦ, simul)* uno loco, domi, septem. — *Θωμᾶς, Thomas)* jam eo minus absens, eoque magis confirmandus et confirmatus. —

---

*) *Duplicem hanc Synopsin, pro more hactenus a nobis observato, in gratiam lectorum quorundam h. l. subijcere animus est. Omniscientiae argumenta reservamus ad c. 21, 17.*

Omnipotentiae documenta edidit, quum aquam in vinum convertit Joh. 2, 6. ss.: | templum purgavit, c. 2, 15. ss. Marc. 11, 15. ss.: | febrim depulit, c. 4, 47. coll. 52. Matth. 8, 14. s.: | leprosum (Matth. 8, 2. s.) quin decem simul leprosos mundavit, Luc. 17, 12. ss.: | paralyticos sanavit, Matth. 9, 5. ss. 9, 2. ss.: | daemonia refrenavit et ejecit, Marc. 1, 25. s. Matth. 8, 28. s. 9, 32. s. 12, 22. 15, 22. ss. Marc. 9, 17. ss. Luc. 11, 14.: | morbis diuturnis annorum 12, 18, 38. medellam attulit, Matth. 9, 20. ss. Luc. 15, 11. ss. Joh. 5, 5. ss.: | coecos (Matth. 9, 27. s. Marc. 8, 22. s. Matth. 20, 30. s.), quin et natum coecum (Joh. 9, 1. ss.) visu donavit: | manum aridam restituit, Matth. 12, 10. s.: | vento et mari (Matth. 8, 26. Marc. 6, 51.), nec non piscibus imperavit, Luc. 5, 4. s. Matth. 17, 27. Joh. 21, 6.: | virorum modo quinquies modo quater millia pauculis panibus saturavit, Matth. 14, 18—21. 15, 54—58.: | mortuos suscitavit, Matth. 9, 18. ss. Luc. 7, 11. ss. Joh. 11, 1. ss. | discipulis etiam potestatem dedit miracula edendi, Matth. 10, 1. 14, 28. s. Luc. 10, 9. 17. 19. Marc. 16, 20. His accedit ficus exsecratio, Matth. 21, 18.: | efficacia verbi, *Ego sum, missos hoc facite*, Joh. 18, 4. ss.: | sanatio Malchi, Luc. 22, 51.: | convivium miraculosum, Joh. 21, 9. Saepius aegrotorum turbae sanatae sunt, Matth. 4, 25. Luc. 5, 17. Matth. 9, 35. 12, 15. Marc. 6, 5. Matth. 14, 14. Marc. 6, 54. ss. Matth. 15, 50. 19, 2. 21, 14.; daemoniaci praecipue, Matth. 4, 24. s. 8, 16. Marc. 1, 59. Luc. 7, 21. 8, 2. Generatim etiam statim sub initium signa multa memorantur, Joh. 2, 25. In Ipso Salvatore prorsus mirabilia sunt: jejunium, Matth. 4, 2.: | evasio ex hostium inanibus, Luc. 4, 29. 30. Joh. 8, 59.: | ambulatio in mari, Matth. 14, 25.: | transformatio in monte, Matth. 17, 1. ss.: | mors, resurrectio, apparitiones, ascensio, Matth. 27. Marc. 15. Luc. 25. Joh. 19. cum seqq. *Jesus est Christus, DEI Filius. Harm. l. c.*

ναθανᾶν)λ, Nathanaël) c. 1, 46. not. — οἱ τῷ ζεβεδαίῳ, filii Zebedaei) Johannes scripsit hunc librum: nam alius scriptor illum cum fratre statim post Petrum nominasset. Praesupponitque, ut rem ex ceteris evangelistis notam, qui fuerint filii Zebedaei, quisve Zebedaeus. — ἐκ τῶν μαθητῶν, ex discipulis) apostolis aliisve.

v. 3. ὑπάγω ἀλιεύειν, eo piscatum) necessitatis, non lucri, causa.

v. 5. Illustre exemplum αὐτεργίας, operis, manu, peracti, salva gravitate apostolica. — καὶ ἡμεῖς, nos quoque) Jam non tantopere timebant. — εἰς τὸ πλοῖον, in navem) quae navicula dicitur v. 8.

v. 4. πρωῒας, mane) cum satis diu laborassent.

v. 5. παιδία, filioli) Nomen aetatis. Appellat quasi ignotus, amanter, e sublimi, ut Sapientia aeterna. — προσφάγιον, opsonium) v. gr. piscem. — οὐ, non) Ars sibi non constat: sed v. 6. divina benedictio sibi constat.

v. 6. δεξιὰ, dextra) Certissimus jussus. Eo pisces coëgit virtus Domini. — ἐκύσαι) Majorem vim innuit verbum σύρειν v. 8.

v. 7. λέγει, dicit) Vita quieta citius observat res divinas, quam activa: et haec tamen occasionem praebet, nec fructu excidit apud sanctos. — ἐπενδύτην Suidas, ἐπενδύτης, τὸ ἐσώτατον ἱμάτιον. Sed LXX כִּנְיָ vertunt ἐπενδύτην. — διεξώσατο, accinxit se) Reveritus est Petrus praesentiam Domini, cum condiscipulis familiariter versatus antea. — γυμνός) Exuerat τὸν ἐπενδύτην. — ἔβαλεν ἐαυτὸν εἰς τὴν θάλασσαν, jecit se in mare) citius nando, quam navi, perventurus ad Dominum. conf. Matth. 14, 28. Per ignes et undas trahit amor Jesu.

v. 8. γὰρ, enim) Celeriter hi quoque venire poterant. — τὸ δίκτυον, rete) a Petro relictum.

v. 9. βλέπουσιν, vident) de improvviso. Miraculum. — ὀψάριον, pisciculum) unum. — ἄρτον, panem) unum. v. 13. Jesus discipulos convivio excepit: et cibo, quem unus edere conviva posset, satiavit omnes.

v. 10. ἐνέγκατε, ferte) Ita cernebant discipuli, piscem illum tam verum esse piscem, quam ceteros. — ἀπὸ, de) Reliquam copiam licuit asservare. — ἐπιάσατε, cepistis) Domino dante ceperant: et tamen illos cepisse, comiter dicit. — νῦν, nunc) Demonstrativum, ut attenderent. Antitheton v. 3. fin.

v. 11. ἰχθύων μεγάλων, piscium magnorum) quos pisciculos modo appellarat magnus Dominus v. 10. Ita habebant victum, usque ad iter in Judaeam. — ἑκατὸν πενήκοντα τριῶν, CLIII) Mirabile est, sic prae Luc. 5, 6. hoc loco exprimi numerum ipsum (cujus ratio tum discipulos magis afficere potuit) quamvis tam propinquus esset numerus valde rotundus CL. cui ὡς quasi etiam addi potuisset, uti v. 8. Numerus CLIII est memorabilis. Hieronymus n Ezech. 47. Ajunt, qui de animantium scripsere naturis et proprietate, qui ἀλιευτικά tam latino, quam graeco didicere sermone, de quibus Oppianus Cilix est poeta doctissimus, centum quinquaginta tria esse genera piscium, quae omnia capta sunt ab apostolis, et nihil remansit incaptum, dum et nobiles et ignobiles, divites et pauperes, et omne genus hominum de mari hujus seculi extrahitur ad salutem. conf. Matth. 13, 47., ex omni genere. — οὐκ ἐσχίσθη, non est scissum) Nova circumstantia miraculosa.

v. 12. *δεῦτε*, *venite*) Dominus discipulos convivio accipit. In v. 9. est praeparatio ad prandium. — *ἀρισήσατε*, *prandete*) vos. Jesus non necessum habebat edere. Ex mentione *prandii*, coll. v. 4., *mane*, patet, *manifestationem* durasse multas horas. — *οὐδεὶς*, *nemo*) Magna gravitas hujus convivii. — *εἰδότες*, *scientes*) Syllepsis.

v. 14. *τρίτον*, *tertium*) Sermo est de apparitionibus solennioribus, hñc commemoratis, quae *discipulis* obtigere conjunctim. [*Videlicet jam c. 20, 14. 19. 26. tres Salvatoris apparitiones commemoraverat Johannes, si ea, quae Mariae Magdalenae obtigit, in computum veniat. Hoc vero c. 21. quum aliqua de Petro et Johanne appendicis loco subungere consultum duceret; unam quoque apparitionem addit, ut earum, quae apostolorum compluribus contigere, tres omnino in hoc libro exstarent.* Harm. p. 609.] Thomas quoque bis interfuit.

v. 15. *ὄρε*, *cum*) Inter comedendum plus fuerat silentii. Silentium, ineunte convivio, non solum civilitatis est, sed etiam modestiae et temperantiae convenit. — *ὁ ἰησοῦς*) Omittit hoc *Byz.* et *Lat.* olim, ut ex *Augustino* patet. Neque habebat cod. *Reutlingensis* manu prima. — *ἀγαπᾷς με*, *amas me*) Ter interrogat Dominus, *Amas me plus his? amas me? φιλεῖς*, *diligis me?* Ter respondet Petrus, *diligo te. ἀγαπᾷν*, *amare*, est necessitudinis et affectus: *φιλεῖν*, *diligere*, iudicii. Alii hoc faciunt discrimen, ut *ἀγαπᾷν* sit simpliciter amare, *φιλεῖν* ita, ut aliquem osculari gestiamus: et firmat hoc discrimen *Eustathius*; sed Petrus ad quaestionem Domini *ἀγαπᾷς με* non videtur *ἐμπατικώτερον* responsurus fuisse *φιλεῖν*. Ubi non expressa differentia, alterum altero comotatur. Jesus, constituta fide, de amore nunc interrogat: et hic *Pastoris* character est. Ab hac amoris conditione pendent, quae v. 15. seqq. et v. 18. s. memorantur. — *πλείον τούτων*) *magis, quam hi*, condiscipuli tui. Sic *οὗτος hic*, v. 24. Antea Petrus se *plus his* praestiturum dixerat, Matth. 26, 33. nunc autem simpliciter dicit, *amo te*; non addit, *plus his*. Prae ceteris tamen se modo ostenderat Domini cupidissimum, versu 7. — *σύ οἶδας*, *tu scis*) Contrarium documentum ediderat Petrus per nuperam abnegationem: nunc argumenti loco adhibet provocationem ad scientiam et omniscientiam Jesu. — *βόσκει*, *pasce*) Illud *plus his* indicio est, Petrum hñc restitui in locum suum, quem amiserat per abnegationem; simulque quiddam ei prae condiscipulis tribui, sed nihil, a quo ceteri excludantur. nam sane etiam hi amabant Jesum. c. 16, 27. Desinat tandem hoc ad se, et ad se unum, rapere, qui nec amat nec pascit, sed depascit, per successionis Petrinae simulationem. Non magis Roma, quam Hierosoly-ma aut Antiochia aut quivis alius locus, ubi apostolum Petrus egit, Petrum sibi vindicare potest: imo Roma minime, caput *gentium*. nam Petrus erat in apostolis *circumcisionis*. Unum Romae proprium est, quod apostolorum, etiam Petri sanguis, in ea reperietur. Ap. 18, 20. 24. — *τὰ ἀρνία μου*, *agnos meos*) Jesus est Dominus agnorum et ovium. Amat gregem suum, et amatori suo committit.

v. 16. *ποίμαινε*, *pasce*) Hoc verbum iteravit Petrus Ep. 1. cap. 5, 2. — *προβάτα*, *oves*) *Agnos* habet *Lat.* iterum: quamquam res, ut mox videbimus, eodem recidit. Longe frequentissima apud veteres erat allegatio hujus dicti: *Pasce oves meas*. Itaque in Johannem formulam Veterum intulere recentiores, et secundo hoc loco

ἀρνία scripsisse videtur Johannes *); recentioresque Graeci arripuisse *προβάτα* ut tres sint versu 15. 16. 17. sententiae: *βόσκει τὰ ἀρνία μὲ ποίμαινε τὰ ἀρνία μὲ βόσκει τὰ πρόβατά μὲ*. Tribus hisce sententiis grex Petro commissus in tres aetates distribuitur: primaeque aetatis grex, appellatione *agnorum* venit; tertiae, *ovium*, (nunquam tamen sine *agnis* subolesecentibus:) secundae igitur *ovium* teneriorum adhuc, sive *agnorum* jam robustiorum. Discrimen *nominum*, quod graeca lingua aëgre capiebat, discrimen *verborum*, *βόσκει* et *ποίμαινε*, compensat. *βόσκειν* est pars *τῆ ποιμαίνειν*. Neque, si sermo Hebraeus has verborum differentias non cepit, opportuna Graecorum verborum proprietate Johannes sensum Domini non potuit exprimere. Tali sensu *Syrus* post verbum *pasce* versu 15. 16. 17. tria diversa nomina ponit, quibus *agni*, *oviculae*, *oves* respondent. Pariterque *Ambrosius* in Luc. 24. scribit: *Denique tertio Petrus non agnos, ut primo, quodam lacte vescendos; nec oviculas, ut secundo; sed oves pascere jubetur, perfectiores ut perfectior gubernaret. Oviculas Petro et oves commendatas ait Maximus* in serm. de SS. Petro et Paulo. Neuter quidem horum versu 16. *προβάτῃα* legit, ut Bellarminus contendit lib. I. de Rom. Pont. cap. 16., miras ovium classes, pontifici subjectas, quaerens: sed certe veteres illi gradationem trium sententiarum agnoverunt, quae cum 1 Joh. 2, 13. seq. amoenissime congruit. Ab hoc sermone ad mortem Petri erant 36 anni: atque id tempus hic ipse sermo in tres periodos ferme aequales dividit. Primum pavit Petrus tenellam ecclesiam christianam, sive *agnos*, quorum appellatio cum illa *discipulorum* in Actis appellatione congruit, cui deinde *fratrum* appellatio successit. vid. ad Matth. 10, 1 seq. In secunda periodo oves adduxit, rexit, congregavit. In tertia, ecclesiam ex Judaeis et gentibus collectam pavit, usque ad martyrium.

v. 17. *τὸ τρίτον, tertium*) Conf. c. 13, 38. Numerus decretorius. — *ἐλυπήθη, tristatus est*) Sic justam cepit sollicitudinem. — *καὶ εἶπεν, et dixit*) Hic, quasi defatigatus, se totum effundit.

**) v. 18. *ἀμήν ἀμήν, amen amen*) Etiam post resurrectionem,

*) Secus lectio *dijudicatur in marg.* utriusque Edit., et in Vers. germ.; ubi nonnisi primo loco (v. 15.) voc. *ἀρνία* probatur: attamen res ipsa, tres periodos exhibens, utrinque conspirat. E. B.

**) *Κύριε σὺ πάντα οἶδας, Domine Tu omnia nosti*) Largissime nimirum Jesu Domini OMNISCIENTIAM cum reliquis discipulis expertus erat Petrus. Hujus ea primum testimonia colligamus, quae apud *Johannem* exstant. Scivit Jesus, quis Simon esset, c. 1, 42.: | mentem et actionem Nathanaëlis, v. 47. 48.: | interiora hominis cujuscunque, c. 2, 25.: | facta mulieris Samaritanae, c. 4, 29.: | quae Ipse acturus erat, c. 6, 6.: | Judae aliorumque perfidiam, c. 6, 64. 70.: | Lazari obitum, c. 11, 11.: | horam suam venisse, c. 13, 1.: | Judae proditorem, v. 8.: Petri abnegationem, v. 38.: discipulorum quaerendi cupiditatem, c. 16, 19.; et omnia, v. 30.: | singula, quae manebant Ipsum, c. 18, 4.; eorumque consummationem, c. 19, 28. Scivit porro, ex reliquorum Evangelistarum relatione, hominum cogitata, Marc. 2, 68. Luc. 6, 8. 7, 47. (coll. v. 39.) Matth. 12, 25. 16, 8. Luc. 9, 47. 11, 17. Item, Salomonis quis vestitus fuerit, Matth. 6, 29.: | quid Sodoma, Tyrus et Sidon, si opera Christi vidissent, facturae fuissent, c. 11, 21. 23. Praedixit passionem suam, Matth. 16, 21. Marc. 8, 31. Luc. 9, 22. etc.: vastationem Hierosolymorum,

gravissimam hanc formulam adhibuit Dominus. — νεώτερος, junior) Comparativus complectens annos Petri usque ad limen senectutis. — ἐξώνυτες σεαυτὸν, cingebas te ipsum) uti v. 7. — περιεπάτεις, ambulabas) uti v. 3. — ὅπου ἠθέλεις, quo volebas) Sic fecerat versu 7. — γηράσῃς, senueris) Indicatur, Petrum perventurum esse ad senectutem, 1 Petr. 5, 4., sed non longe in senectutem. — ἐκτενείς, extendes) cruciariorum ritu, manus tuas, ligno crucis transverso alligandas. — σὲ ζώσει, te cinget) fune. — ὅσῃ, feret) ad stirpem crucis, toto corpore affigendum. Alligabantur cruci, dum clavi essent infixi. Antitheton: ambulabas. — ὅπου, quo) nempe in locum, ubi crux depangatur. Ita exponendus est hic locus, ut non conveniat in quodvis supplicium. — εἰ θελήεις, non vis) secundum naturam.

v. 19. σημαίνων, significans) Tales praedictiones interdum iis obtingunt, qui amore et fidelitate excellunt. — ποιῶ, quali) Scripsit Johannes librum ante mortem Petri: et praedictioni Domini per Johannem commemoratae respondit eventus, paucis post annis. Conf. c. 12, 33. — δοξάσει, glorificaturus foret) Maxime patiendo, non solum agendo, sancti glorificant Deum. — λέγει, dicit) continuo. — ἀκολούθει μοι, sequere me) seorsum; ad audienda, quae tecum solo agam; tum, ut crucem subeas. v. 18. 22. c. 13, 36. [Id per totum vitae curriculum alacritatem Petro in sequela Christi conciliavit. V. g.] Haec sequela importabat non tam similitudinem mortis Jesu Christi et Petri per crucem, quae jam significata erat; quam mortem Petri a morte Domini non maximo intervallo sejunctam, si id ad mansionem Johannis conferatur. nam sequitur, quid ad te? Sequere me, primum dixerat discipulis. Initii continuatio Christianismum absolvit. Hic maxime Ignatii animus erat, Christum assequi.

v. 20. ἐπιστραφεὶς, conversus) Sequi ergo instituerat. Jacobo ante Petrum et Johannem defuncturo, nil praedicatur: ex quo ipso citam consummationem sui potuit colligere. — ὅς καὶ, qui etiam) Ut antea, in coena illa, ita nunc quoque locum quaerebat et se familiariter insinuabat, propemodum magis, quam Petrus libenter perferret. — ἀνέπεσεν ἐπὶ τὸ στήθος, accubuerat super pectus) Sermo concisus: i. e. accubuerat in sinu Jesu, et sic demum applicarat se ad pectus ejus. c. 13, 23. 25. — ἐν τῷ δείπνῳ, in coena) insigni illa, pridie coenae paschalis.

v. 21. λέγει, dicit) Cogitabat, se unum nunc sequi jussum esse. — τί, quid) Facilius nos ipsos voluntati divinae impendimus, quam curiositatem circa alios, aequales praesertim aut supbares, deponimus.

v. 22. λέγει, dicit) Occultiora sunt fidelibus divina consilia circa fratres, quam circa impios. conf. v. 20., de proditore. — εἰ, si) Nunquam Dominus amicis quamlibet inepte rogantibus meram dedit repulsam. quare ne hic quidem severitate mera reprimat Petrum, sed aliquid benigne subinnuit; sicut etiam αὐτὸν, illum, relativum, lenius est, quam si τῦτον, hunc, demonstrativum, ei reponeretur. Est igitur amphibolia et gravis et suavis. nam conditio, si, non affirmat, si accipiat sermo de adventus complemento: categorice etiam valet

Luc. 19, 43. Matth. 23, 35. ss. 24, 2. ss. Luc. 23, 28. ss.: | res, introitum Ipsius in urbem et convivium paschale concomitaturas, Marc. 11, 2. ss. 14, 15. 15. 27.: | aliaque id genus permulta. Harm. p. 609. sq.

sermo, si de primordiis adventus. Et sane senserunt fratres, τὸ si non plane rigide a Domino esse adhibitum; quanquam id ipsum non debuerant totum tollere. v. 23. — αὐτὸν, eum) Sic Johanni ad quaerendum minus prompto (nam antea quoque non nisi exstimulatus quaesierat, v. 20.) sed tamen quaerere optanti, indicatur, quid ei futurum sit. Minus curiosus plus revelatur. — θέλω, volo) Potestas Jesu in vitam et mortem suorum. Rom. 14, 9. — μένειν, manere) remanere in terra. 1 Cor. 15, 6. Contra, mortui, ἀπελθόντες, qui decessere. Augustinus interpretatur, exspectare. mansionem quidem sequitur expectatio; sed mansionis notio salva veritate perstat. — ἕως ἔρχομαι, donec venio) i. e. donec ego revera ero veniens gloriose, adeoque Johannes de me in praesenti testari poterit, Ecce venit. Vastationem Hierosolymorum continuo excipit tempus Domini venientis. Matth. 23, 39. 24, 29. not. quem adventum Johannes in apocalypsi describendum nactus est. Praecipui apostoli ex duodecim erant duo, Petrus et Johannes. ille, fundamentum; hic, coronis: si tertius addendus, est Jacobus, primus ex iis martyr, qui quidem huic convivio quoque interfuerat potius, quam colloquio. Petro, crux; Johanni, apocalypsis illa magna per aenigma hoc loco promissa est. Et inter hunc sermonem Domini interque obitum Johannis medius quasi articulus fuit martyrium Petri; annis aerae receptae XXX, LXVII, XCVIII, haec sibi momenta vindicantibus. Hoc pacto demum plenius perspicitur antitheton: Petrus Jesum ex mundo proficiscentem sequitur per mortem: v. 19. not. at Johannes manet in mundo, donec Idem veniat. Sane crucem Petri aequiparat ministerium Johannis in scribenda et mittenda apocalypsi, propter res gravissimas ei tantisper exantlandas: Ap. 1, 17. 10, 9. s. neque ea ecclesiae minus fructuosa est. Videlicet Johannes, superatis periculis, in vita mansurus erat, dum maturum foret, defunctis pridem collegis tantum non omnibus, Judaeorum re sublata, constitutaque ecclesia christiana, apocalypsin administrare, cujus prora ac puppis est frequens illud ac solenne: venit: venio: venio. Cap. 1, 7. 22, 20. etc. Decuit enim, apocalypsin non editius, et tamen edi per apostolum. Quare hoc loco promissio Johanni quondam cum aliis data, Matth. 16, 28. not. nunc ad Johannem solum singulari, excellenti ac nova ratione contrahitur. Saepe res tum dicitur fieri, quum ea ut futura repraesentatur: vid. not. ad Act. 13, 33. quare Dominus in illa vividissima repraesentatione prophetica et apocalyptica venire dicitur. Neque solum in visione, sed in Johannis oculis et affectu, et ab illo solennissima denunciatione, et ipso potissimum Johannis obeuntis tempore, ac deinceps, re ipsa est Veniens potius, quam venturus. Namque manente Johanne, evenire coepit impletio, data ipsi quoque septimo angelo tuba. Ap. 11, 15. not. Atque ut cuncti XL dies post resurrectionem erant dies ascensionis, Joh. 20, 17. not. sic brevissimo post ascensionem intervallo est tempus adventus ad iudicium, quia nullus alius est interpositus gradus. Act. 1, 11. Nam ab ascensione sessio ad dextram non differt, nisi ut ab actu status ipse. Itaque Christus exspectat, paratus. Hebr. 10, 13. 1 Petr. 4, 5. Hujus adventus mentione omnia ceteriora, quae apocalypsis habet, continentur. Una est hora ultima, in quam etiam antichristi adventus incidit. 1 Joh. 2, 18. Sub apocalypsin Johannes abiit et obiit, (conf. Luc. 2, 26. 29.) post magnas afflictiones, morte naturali, ut Daniel, c. 12, 13., cum quo multa habuit communia. De-

nique illa sententia, *donec Johannes scribet apocalypsin*, tam vere proprieque potuit his verbis proferri, *donec venio*, quam vere proprieque Johannes tum, quum apocalypsin scripsit, *Dominum venire* scripsit. Sic uterque adventus Dominici primi et secundi prodromus et nuncius uno fuere nomine, Johannes baptista et Johannes apostolus. Historia V. T. digesta est per vitas patriarcharum regumque et per hebdomadas Danieliticas: apocalypsis autem praedixit periodos historiae N. T. subsecuturæ. Totam catenam auream in medio explet primum vita Jesu Christi; deinde mansio Johannis, qui etiam solus ex evangelistis pascuata omnia et annos inter baptismum Christi et inter tempus Hujus colloquii interjectos memoravit: solus ex omnibus *chronographum* omnium temporum N. T. egit. Vide, quanta dignatio erga discipulum dilectum. — *τί πρὸς σε; quid ad te?*) Hoc Petri curiositatem in ordinem redigit; sed multo magis innuit, cursum ejus jam fore peractum, Johanne adhuc opus faciente, et adventui Domini subserviente. Petrus martyrio consummatus est aliquot annis ante vastationem Hierosolymorum: eam vastationem subsequitur adventus Domini. — *σὺ, tu*) Gravis jussus et clemens. — *ἀκολούθει μοι, sequere me*) Imperativo continetur futurum. tuum hoc age; illi superstiti sua relinque. Pariter sermo de Johanne non solum, quid fieri velit Dominus, sed quid futurum sit, innuit.

v. 23. *ὁ λόγος, sermo*) Vide, quanto firmior sit litera, quam sermo. *Sermo* etiam apud fratres, citra fraudem, ex errore interpolatus est: *manus* apostolica medetur, hodiernum salva. Ipsi traditionum patroni et antiquis et novis pugnant libris. — *ἀδελφεῖς, fratres*) VII illos, v. 2., et reliquos ætatis illius, aut potius eos, qui Johanne scribente vivebant. Alias non opus fuisset, errorem tam sero refutare; qui apostolo diu vivente videbatur confirmari. *Fratrum* appellationem didicere ex c. 20, 17. — *ἐκείνος, ille*) Hoc pronomen facit ad amplificandum. — *ὃς ἀποθνήσκει, non moritur*) Hoc substituunt pro verbis aliis, omisso *ἐὰν, ἕως, si, donec*, antithetique inter *sequelam* et *mansionem* nimis extenso. Agnoverunt tamen, adventu ipso Domini sublato iri omnem mortalitatem. Specimen imbecillitatis, quæ manebat in intellectu discipulorum ante Paracleti adventum: imo specimen universæ sinisteritatis humanæ in accipiendis verbis Christi, apocalyptici præsertim, quorum hoc loco strictura est. — *καὶ οὐκ, et non*) Diligenter occurrit Johannes explicationi alienæ et erroneæ, ne tribueretur Christo effatum, quod non esset Christi. nam *mortuo* Johanne, videri potuisset aliud ei a Domino prædictum esse, aliud evenisse. In verbis divinis omnes apices præcise tenendi sunt: et maxime cavendum, ne quid addatur. Ap. 22, 18. [*Leviuscula enim verborum immutatione, et quæ nullius momenti esse videatur, sensus genuinus detorqueri potest. V. g.*] Talem curam in referendis Christi verbis adhibuit Johannes ceterique evangelistæ. Non totidem iisdemque omnia oculis retulerunt, sed tamen plane ex Domini sententia, ut perinde possint et debeant accipi, ac si totidem et eadem verba essent.

v. 24. *οὗτος, hic*) Itaque illa etiamnum tempestate manebat discipulus, mansioque ostendebat, tot annis interjectis, veritatem verborum Domini, et potentiam voluntatis ejus. — *ὁ μαρτυρῶν, qui testabatur, sermonibus, superstes*. Respondet *τὸ γράψας, qui scripsit*. — *καὶ οἶδαμεν, et scimus*) Hoc colon ipse potuit Johannes præscri-

bere ecclesiae, quae non invita id publice legeret, et cum fidei assensu agnosceret. Sin ecclesia hoc addidit, non plus derogat auctoritati operis, quam versiculus ille, quem epistolae ad Romanos intexuit Tertius: aut (si hoc addere licet) Sleidani Commentariis adjecta de ejus obitu clausula, ab ipso fortasse inchoata, et ab amico perfecta.

v. 25. *ἔστι, sunt*) Praesens. praesentia erant menti Johannis: nec dubium est, quin multa in sermonibus narrare solitus fuerit. — *καὶ ἄλλα, etiam alia*) Nullum detrimentum inde patitur res Christana, quod quaedam, quae apostoli scripsere, hodie non exstant; nam ne hoc quidem obest, quod multa eorum, quae Jesus fecit et dixit, ne perscripta quidem sunt. — *καθ' ἑν, singulativum*) quod ad facta, eorumque singulas circumstantias attinet. — *οἶμαι, opinor*) Hoc verbo mitigatur amplificatio. Singularis numerus ostendit, Johannem scripsisse hunc versum. — *τὸν κόσμον, mundum*) Augustissimam habuit Johannes existimationem de multitudine miraculorum Christi. — *χωρῆσαι, capere*) Hoc non de capacitate geometrica, sed morali accipiendum est. *Fideles* caperent; quibus tamen satis scriptum est. c. 20, 31. Mundus sese amplius distineret: huic ergo ipsa brevitate moderata consulitur. Ipsi libri tales, qualem Johannes scripsit hunc, aequarent bibliothecas multas: (quanto autem minus caperet mundus libros de ceteris rebus, quas facit Jesus exaltatus?) et librorum exemplaria exstitissent plurima; et critici commentatoresque multo sibi plus negotii datum arbitrati essent. Hujus epiphonematis addendi occasionem Johanni dedisse videtur jam tum sedulitas multorum in multiplicandis apographis, et pia fidelium admiratio, versu 24. expressa; ut dicat: *Multo major esset vestra admiratio, si non modo haec, quae scripsi, sed etiam cetera nossetis. Non omnia dixi.*

ANNOTATIONES

AD

ACTA APOSTOLORUM.

Liber hic, quo Lucas *Acta Apostolorum*, Petri maxime et Pauli refert, medius est inter evangelicos et epistolicos, eoque *centralis*. Continet non solum recapitulationem evangelicae historiae, sed etiam continuationem historiae Christi, eventum praedictionum ejus, et quodammodo supplementum per ea, quae discipulis antehac infirmioribus, per Paracletum largius impertiit. vid. omnino Joh. 16, 12. s. Continet etiam semina et stamina omnium rerum, quae in Epistolis exponuntur. Libri evangelici agunt de capite, Christo: Acta ostendunt, easdem res geri in corpore ejus, quod Spiritu ejus vegetatur, a mundo vexatur, a Deo defenditur et exaltatur. Summa habetur Eph. 1, 20. 22. Christique discessus et Paracleti adventus faciunt, ut hic liber majorem cum Epistolis, quam cum evangelicis libris habeat similitu-

dinem. *Multis ignotum plane hunc librum* Chrysostomus sua aetate fuisse testatur ineunte prima in eum homilia. Utinam hodie tanta ei cura impenderetur, quantam impendi decet. Ostenditur hîc doctrina Christiana, ejusque methodus erga Judaeos, Gentes, Fideles; id est, erga convertendos et conversos. Ejusdem obstacula apud singulos homines, genera hominum ordinesque et populos. Propagatio Evangelii, et magna illa inter Judaeos et Gentes revolutio. Victoria Evangelii, pervenientis ex uno conclavi in templa, domos, plateas, fora, campos, hospitia, carceres, castra, aulas, currus, naves, pagos, urbes, insulas; ad Judaeos, gentes, praetores, duces, milites, eunuchos, captivos, mancipia, foeminas, pueros, nautas; in Areopagum, Romam denique. Vindicta in hypocritas, malos imitatores, hostes et adversarios. Conservatio apostolorum et ecclesiae. Fructus incomparabiles in vita et morte. Nervi characteresque quam plurimi et argumenta pro veritate et efficacia religionis Christianae. Specimen disciplinae et oeconomia, ipsaque idea ecclesiae Christianae et muneris evangelici.

Partes sunt VII.

I. PENTECOSTE, cum antecedentibus.

Cap. I. II.

II. Acta in JERUSALEM et in omni Judaea, et in Samaria, inter CIRCUMCISOS.

Cap. III.—IX. XII.

III. Acta in CAESAREA, et receptio GENTIUM.

Cap. X. XI.

IV. Cursus PRIMUS inter gentes, Barnabae et Sauli.

Cap. XIII. XIV.

V. Legatio et consilium HIEROSOLYMITANUM, de Judaeorum et Gentium EADEM conditione.

Cap. XV.

VI. Cursus ALTER Pauli.

Cap. XVI.—XIX.

VII. Cursus TERTIUS, ROMAM usque.

Cap. XIX, 21.—XXVIII.

Distinctius hae partes resolvuntur in Ordine temporum; cap. VI.

Applicatio omnium partium ad nostra tempora quomodo institui debeat, pulcre ostendit *Justus Jonas* in Dedicatione Annotationum ad hunc librum Anno 1524 editarum: *Res ipsae, inquit, quae nunc nostro seculo geruntur, clariorem reddunt nobis non modo hunc librum, sed et reliquam etiam scripturam, cum plane hoc videamus pati nunc vere pios —. Fiunt miracula non minora quotidie, quam tunc facta sunt. quis enim tam celerem cursum verbi, quis hanc subitam mutationem rerum non miraculum maximum esse ducat? Quis Lutherum jam nostra aetate Evangelii praeconem hactenus a tot mundi sapientibus et potentibus pugnatum, fremente papa, invito Satana, invitis omnibus inferi portis, tamen superstitem, non Paulo contra XL virorum conjurationem et tot callidas insidias hostium servato, jure comparet? — Suaves homines sic putant apostolos consuluisse posteritatis otio, et sic perpressos esse catenam Evangelii, ut nunc eo tranquillius monachi et sacerdotes molliter curent cuticulam, quasi vero Satanas nunc sit nullus, aut mundo et carni nunc cum Evangelio conveniat.*

AD CAPUT I.

v. 1. *Μὲν, quidem*) Apodosin, de libro hoc altero, res ipsa exhibet, particulam δὲ vero absorbens. — *λόγον, sermonem*) λόγος, Latinis liber, tantam solet habere longitudinem, ut lector cupidus una lectione absolvere possit. Prodest igitur, interdum unum librum,

v. gr. Evangelium secundum *Lucam*, simul perlegere. Auctoritas libri alteriusutrius redundat in alterum Lucae. Maximus adhuc in oeconomia Christi limes est hoc tempus a resurrectione usque ad ascensionem: in eo prior Lucae liber desinit, alter incipit, non tam apostolorum, quam Spiritus sancti Acta describens, sicut prior liber Acta Jesu Christi habet. — *περὶ πάντων, de omnibus*) summatis videlicet. coll. Joh. 21, 25. — *ἤρξατο ποιεῖν — ἄχρι*) coepit facere — usque: id est, fecit ab initio, conf. incipiens, v. 22. Initia et exitus pertexuit Lucas, i. e. omnia, considerate. — *ποιεῖν, facere*) per miracula et actiones sanctas. — *διδάσκειν, docere*) per sermones.

v. 2. *ἐντειλάμενος, praecipiens*) Qui discedunt, solent *praecipere, mandare*, ut opus est, et quod satis est. Versu 3. generatim exprimit Lucas, quid Dominus dixerit apostolis per illos XL dies: sed versu 2. 4. seqq. declarat, quid dixerit illo die ascensionis. coll. v. 5. fin. et v. 9. init. Ad eum enim ipsum diem perduxerat Lucas Evangelium suum: et ab eo Apostolorum Acta orditur. — *τοῖς ἀποστόλοις, apostolis*) Appellatio conveniens totius libri argumento: *discipulatus* jam exhibit. — *διὰ, per*) Constr. cum *praecipiens*. Is ipse, qui praecipiebat, Spiritum S. habebat, Luc. 4, 18., et cum mandatis eum dedit apostolis, Joh. 20, 22., mox daturus uberrime. Sic ante ascensionem dedit *arrham pentecostes*. — *ἐξελέξατο*) elegerat. Luc. 6, 15. Joh. 6, 70. De Juda seorsum agitur v. 16. seq. — *ἀνελήφθη*) sursum receptus est.

v. 3. *παρέστη ἐαυτὸν, stitit se ipsum*) Grandis oratio. Suavis regressus: *assumptus est, stitit, vivum, passionem*. — *παθεῖν, passionem*) ad mortem usque. — *τεκμηρίοις, argumentis*) per visum, auditum, tactum etc. unde certo et liquido scirent, et *Ipsum* esse, et *vivere*. — *δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα*) per dies LX. non perpetuo, sed per intervalla. Contra, *decem* duntaxat, non *quadraginta* dies, ab ascensione ad pentecosten: *triduum*, mortis. — *ὀπτανόμενος, apparens*) per apparitiones bene longas. Joh. 21, 12. — *περὶ τῆς βασιλείας, de regno*) Haec summa erat, etiam ante passionem, sermonum Christi.

v. 4. *συναλιζόμενος, conventum agens*) Hoc non dicitur de omnibus apparitionibus, v. 3., sed de ultima, eaque frequenti et maximi momenti. Lectionem ab aliis sollicitatam et notionem verbi hujus probat Hesychius, *συναλιζόμενος, συναλισθεῖς, συναχθεῖς, συναθροισθεῖς*. — *μὴ χωρίζεσθαι, ne discederent*) Facile reliquissent Jerusalem, ubi crucifixus fuerat Dominus. — *τὴν ἐπαγγελίαν*) Ammonius: *ὑπισχρεῖται ὁ τῷ αἰτήσαντι δώσειν ὁμολογήσας· ἐπαγγέλλεται δὲ ὁ ἀπ' ἑαυτοῦ δώσειν ὁμολογήσας*. Quae verbi Graeci proprietates, ubi de divinis promissionibus agitur, exquisitae observanda est. — *ἤκούσατε, audistis*) Dixerat hoc ipsum Luc. 24, 49. Atque hic parallelismus ad arctissimum nexum pertinet utriusque libri Lucae. Stilus ex relativo recitativus, uti c. 23, 22., item post verbum *praecipere*.

v. 5. *ὑμεῖς, vos*) mei. Matth. 3, 11. Hoc late patet. Act. 11, 16. — *βαπτισθήσεσθε, baptizabimini*) a me. Matth. l. c. — *ἐμετὰ πολλὰς, non post multos*) Numerus dierum non definitus exercebat fidem discipulorum.

v. 6. *συνελθόντες, convenientes*) Facilius putabant conjunctim se impetraturos esse responsum. — *τέτῳ*) hoc intervallo, post dies

non multos veniente. — τὴν βασιλείαν, *regnum*) cujus sedes Hierosolyma, v. 4., at latitudo, maxima, v. 8., et indoles divini, quam interrogantes tum interpretabantur verba Domini. v. 3. fin. Luc. 22, 16. — τῷ Ἰσραὴλ, *Israēli*) Dativus emphasin habet. Apostoli, re praesupposita, quaerebant de *tempore*: et pariter se habet subsequens responsio.

v. 7. ἔχ ὑμῶν ἐστίν, *non vestrum est*) Non dicit, *non est vestrum*, sed, *non vestrum est*, ut emphasis sit in *vestrum*. conf. omnino, *non vos, alii*, Joh. 4, 38.: et, *non tibi*, 2 Chron. 26, 18.: et, *non vobis et nobis*, Ezr. 4, 3. Repulsa comis est, et gravis descriptio *Reservati* divini: nec tamen ea ad reprehendendum, sed ad docendum spectat. Non dicit, *non est juris et officii vestri, quaerere*: sed ait, *Non vestrum est nosse*: non vestrae potestatis hoc esse jussit Pater, sed suae potestati reservavit, ut ipse sciat et faciat. conf. Matth. 24, 36. *Non vestrum est*, inquit: unde non licet colligere, ne aliorum quidem posthac fore. Revelatio oeconomiae divinae habet suos gradus. 1 Petr. 1, 12. Matth. 11, 11. Ap. 1, 1. — χρόνους ἡ καιροὺς, *intervalla vel tempora*) Interrogatio discipulorum corrigitur, et vocabulum generale, χρόνῳ, *intervallo*, per alterum additum, χρόνους ἡ καιροὺς, *intervalla vel tempora*, magis determinatur, ut alibi ostendimus. Generatim observetur hoc loco, longius quiddam esse χρόνον, quam καιρόν. c. 7, 17. 20. Justus Jonas: *Satis est, vos scire ex Scripturis, futurum, ut restituantur omnia; sed quando futurum sit, hoc DEI est.* — οὐς, *quae*) Tempora DEO reservata indagare, curiositatis est: revelata non curare, animi pusilli aut somnolenti. Dan. 9, 2. 1 Petr. 1, 11. Ap. 13, 18. Quae apostolorum nondum erat nosse, per Apocalypsin postea sunt significata. Generalius enunciatum non derogat revelationi speciali subsecutae. Petro quoque hoc loco dicitur, *Tuum non est*, plane uti Joh. 21, 22. 23., *quid ad te?* — ὁ πατήρ, *Pater*) Matth. 20, 23. 24, 36. — ἔθετο, *posuit*) Ergo res ipsa firma est: alias nullum ejus rei *tempus* esset. — ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ, *in sua potestate*) Tempore ulterioris revelationis, et ipsius maxime complementi, etiam ea, quae antehac in Patris potestate fuerant sita, nesciuntur.

v. 8. ἀλλὰ, *sed*) Antitheton inter id, quod discipulorum erat, vel non erat; tum inter id, quod illo tempore futurum erat, et inter id, quod in ulteriora reservatum erat. — μάρτυρες, *testes*) doctrina et sanguine: non reges mundi; quanquam regnum DEI per illud ipsum testimonium propagabitur. — Ἱερουσαλὴμ — γῆς, *Jerusalem — terrae*) Gradatio. vid. v. gr. c. 8, 1. 4. 5. 27. — σαμαρείᾳ, *Samaria*) Samaritanas urbes antea intrare non debuerant. Sine dubio nunc mirum id visum est apostolis.

v. 9. νεφέλη, *nubes*) Itaque per se non disparuit Dominus.

v. 10. ἄνδρες — λευκῇ, *virī — alba*) Conf. Matth. 28, 3. not. *Vir*, pro angelo. c. 10, 30. 3. 22. Luc. 24, 4. not. Sed conf. etiam Luc. 9, 30. not. [*Itaque vel angeli fuerunt vel homines.* V. g.]

v. 11. γαλιλαῖοι, *Galilaei*) In apparitionibus, quae singulis obtingunt, nomen proprium adhibuere angeli; pro quo adhibetur h. l. nomen patriae, sub quo omnes continentur. Ex Galilaea nunquam vel certe raro fuerat propheta; at omnes apostoli. — τί, *quid*) Simile *quid*, c. 3, 12. — ἐμβλέποντες) *intuentes*, cum mora in coelum, quod nunc aspicere nil attinet, quum Jesus non cernitur. — οὕτως,

ὡν τρόπον, sic, quemadmodum) Similis locutio, c. 27, 25. 2 Tim. 3, 8. — *ἐλεύσεται*, veniet) Ascensio potius Christi, quam adventus ad iudicium, in Scriptura ut *reditus* describitur. *Venire* dicitur, non solum, quia antea non venerat ad iudicandum, sed quia adventus gloriosus multo erit illustrior. Mundus non crediderat, Filium DEI *venisse*: respectu credentium dicitur *redire*. Joh. 14, 3. Tum revelabitur, in die suo. Verbum, *venit*, jam in prophetia Henochi positum. Jud. v. 14. *Veniet*, modo visibili, in nube, cum tuba, cum comitatu, et eodem fortasse loco, v. 12. adde Zach. 14, 4., cum annot. Michaëlis, et Matth. 24, 27. not. Non ii, qui ascendentem viderunt, dicuntur venturum *visuri*. Inter ascensionem et inter adventum gloriosum nullus interponitur eventus, eorum utrique par: ideo hi duo conjunguntur. Merito igitur apostoli, ante datam Apocalypsin, diem Christi, ut valde propinquum, proposuerunt. Et congruit majestati Christi, ut toto inter ascensionem et inter adventum tempore sine intermissione expectetur.

v. 12. *ἐλαιῶνος*, oliveti) ubi agon fuerat. — *ἐγγύς*, prope) quinque stadiis. — *σαββάτου ὁδόν*, Sabbati iter) quantum Judaeo licebat iter facere die Sabbati, citra lassitudinem, ad duo millia cubitorum. Colligit hinc Chrysostomus, die Sabbati eos reversos esse in urbem: malim statuere, proprium in toto oliveti monte ascensionis locum hac ab urbe distantia notari.

v. 15. *ὑπερώϊον*) Sic LXX עֲלֵי־רֶמֶס reddunt. Joh. Gregorius: *ὑπερώϊα* in Scripturis erant loca in ea parte domus, quae erat a solo remotissima, a Judaeis ad preces privatas separata, versus Salomonis templum spectantia aut locum illius: quibus ob consecrationem et convenientem recessum apostoli utebantur more Christiano. Obs. c. 3., ubi copiose *ὑπερώϊα* describit. — *πέτρος*, Petrus) Constr. cum *ἀνέβησαν*, ascenderunt. De ordine apostolorum vide ad Matth. 10, 2. Petro, primo, articulus prae ceteris additur, c. 3, 11. 4, 13. 19. 8, 14., quanquam non semper, c. 3, 4. Per hos paucos et contentos homines, sine ullis praesidiis humanis, Christus mundum ad obedientiam fidei perduxit.

v. 14. *ὁμοθυμαδόν*, unanimiter) Haec particula saepe in Actis, convenienter argumento libri: extra Acta, non nisi semel in N. T. ponitur. Rom. 15, 6. — *τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει*) de differentia horum verborum vid. 1 Tim. 2, 1. not. — *σὺν γυναίξει*, cum mulieribus) Luc. 24, 10. 1 Cor. 9, 5. — *μαρία*. Maria) cujus ultima h. l. mentio in N. T. Haec et sanctitatis et senectutis nomine eximie habita inter sanctos, testimonium praebeuit omnium rerum, quae inde ab Annunciatione factae fuerant. — *ἀδελφοίς*, fratribus) consobrinis. Hi quoque lucrifacti, tametsi initio non crediderant.

v. 15. *ἀναστὰς*, exsurgens) ut solent verba facturi. Haec oratio Petri ante Pentecosten illam habita, tamen non discipulatum, sed apostolatatum refert, ex Joh. 20, 22. — *ἐπὶ τὸ αὐτό*, insimul) in illo nempe loco. Aliis locis plures poterant esse discipuli, extra urbem maxime. — *ὡς ἑκατὸν εἴκοσι*, quasi centum viginti) Hujus numeri decima pars erant apostoli. *εἴκοσιν* et *εἴκοσι*, scribi, docet Eustathius. — *εἶπεν* — *ἄνδρες*, dixit — *viri*) Parenthesis inter propositionem et tractationem, uti Gen. 6, 9. seq.

v. 16. *ἄνδρες ἀδελφοί*, viri fratres) Id beatius, quam *viri Athe-*

nienses. Appellatio honoris et amoris, concilians auditores. — ταύτην) hanc, in Psalmo 69. et 109.

v. 17. οὕτω, quod) Ratio, sub qua Judas hñc memoratur, quia habuerat munus. v. 20. — κατηριθμημένος, annumeratus) Triste est, numerari, non manere. — κλήρον, sortem) Sors dicitur, quicquid alicui citra suam operam obtingit. — τῆς διακονίας, ministerii) Sic frequentissime in hoc et sequentibus libris dicitur ministerium N. T., sed in V. T. LXX interpretes pro כְּרִיב apparere plerumque dicunt λειτουργεῖν, quod ipsum sonat magnificentius quiddam. Apostoli autem humilitatem expeditam secuti sunt. — ταύτης, hujus) nostri.

v. 18. ἐκτίσας, possedit) emit. Judas quidem non solvit argentum, Matth. 27, 5., sed tamen aut emere constituerat, conf. 2 Reg. 5, 26., aut initio emtionis facto occasionem dedit, ut Sacerdotes eam consummarent. Non credidit miser, causam Jesu durabilem fore: et in posterum, si ea labaret, sibi et suis (Ps. 109, 9.) domicilium destinaret, quo se reciperent, et de victu prospicere voluit. Alii exponunt: ἐκτίσας, paravit, scil. non sibi, sed aliis revera. — προηνής γενόμενος, projectus in faciem) Species mortis, quam Judas sibi consciverat, (Matth. 27, 5. not.) tum satis nota erat. Igitur ea prae-supponitur h. l. et adduntur, quae secuta sunt, nempe cadaveris contumeliose projecti situs pronus, quum honesti defuncti componantur supini. Illustrari locus potest ex libro eleganter Graeco 3 Macc. 5, 41. (43.:) ubi Rex Judaeis infensissimus comminatur, τὸν ναὸν πυρὶ προηνέα καταστήσειν· se templum per ignem solo esse aequaturum. προηνῇ γενέσθαι non significat praecipitem se dare. — ἐλάκχησε μέσος, crepuit medius) Hesychius, ἔλακεν, ἐψόφησεν. Et μέσος, medius, orationem facit expressiorem. Coharet verbum cum προηνής, uti Sap. 4, 19., ἤξει αὐτὸς ἀφ' αὐτῶν προηνής, — σπλάγχνα, viscera) Ipse prius deposuerat viscera misericordiae. Ps. 109, 16.

v. 19. γνῶσιν ἐγένετο, innotuit) illud videlicet, quod v. 18. inunte memoratur. — τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν, ipsorum lingua) Hoc, et interpretamentum subsequens, hoc est ager sanguinis, Lucas orationi Petri addidit pro Theophilo et lectore Hebraica non intelligente.

v. 20. γεννηθῆτω καὶ) Ps. 69, 26. LXX, γεννηθῆτω ἡ ἔπαυλις αὐτῶν ἡρημωμένη, καὶ ἐν τοῖς σκηνώμασιν αὐτῶν μὴ ἔσω ὁ κατοικῶν. — ἔπαυλις) id est, οἶκημα εὐτελές, Eustathio. — αὐτῷ) Hebr. et LXX, αὐτῶν. Subsumitur autem de Juda, pro instituto praesenti. Justus Jonas: Rejectione Judae et subrogatione alterius indicatur Judaeorum abjectio et omnium, qui missum ad se Christum persequuntur. *) — μὴ ἔσω, ne sit) Id impletum, quum ad sepulturam peregrinorum cessit ager. — καὶ τὴν — ἔτερος) Ps. 109, 8. Sic plane LXX. — ἔτερος, alter) Matthias in individuo non designatus est apertius, atque ita sorti sanctae mansit locus.

v. 21. δεῖ, oportet) Sic v. 16. — τῶν) Genitivus pendet ab ἐνα, et resumitur in τέτων, ordine rei et verborum eleganter conveniente. — εἰσῆλθε, intravit) in privatum. conf. Joh. 10, 9. not. — ἐξῆλθεν, exivit) in publicum. — ἐφ' ἡμᾶς, super nos) ut Magister. Praepositio congruit non modo cum intravit, sed etiam cum exivit.

v. 22. ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος ἰωάννου, a baptismate Johannis) Ab

*) ἔρημος, desertum] Haec omnium rerum sors est, quas in mundo possident impii. V. g.

hoc articulo historia J. C. apud Marcum habet *Initium* ipsum. Ceteri Evangelistae paucis expediunt antecedentia. — *ἕως, usque*) Usque ad diem ascensionis porriguntur testimonia XII apostolorum de Domino Jesu ejusque resurrectione. — *τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ, resurrectionis ejus*) Qui resurrectionem Christi credit, omnia credit, quae praegressa et secuta sunt. De resurrectione Christi plurima Petro mentio in Homiliis et Epistola priore. Ut apostolus est testis resurrectionis Christi, sic Christianus est, qui eam credit. Illo tempore tandundem virtutis opus erat, ut aliquis crederet, rem esse gestam, quam ut crederet, in ea re gesta salutem esse. quare qui illud credere, totam fidem susceperet. Hodie, quum rem gestam nemo in ecclesia vocat in dubium, multi in eo subsistunt, neque tamen certitudine rei gestae ad fidem totam perveniunt. — *ἕνα, unum*) Nam non debebant esse plures, quam XII, neque adeo uterque simul sumendus erat.

v. 23. *δύο, duos*) Huc pervenire poterant fideles, consilio; non ultra. Ideo hic demum *sors* incipit, qua res gravis divinae decisioni committitur, et immediata apostoli peragitur vocatio. Hodie quoque in eligendis episcopis sorti locum esse posse censet Justus Jonas ad h. l. et memorabile exemplum refert Comenius in Hist. eccl. Slav. §. 60. Habet etiam b. *Riegerus* Böhm. Br. Vol. 3. p. 36. — *ὃς ἐπεκλήθη, qui cognominatus est*) Eo cognomine videri poterat praeferrī debere; nisi postea demum hoc cognomen nactus est, ut agnosceret, quamvis Matthias electus esset, ipsum tamen sua laude non excidisse.

v. 24. *σύ, tu*) tu ipse. Apostolus debebat immediate esse vocatus. Jesum invocant, *Dominum*. v. 21. nam hujus erat apostolum eligere. v. 2. c. 9, 17. 26, 16. Joh. 6, 70. — *καρδιογνώσα, qui corda nosti*) Cor debet esse rectum in ministro Evangelii. c. 8, 21. 2 Cor. 4, 12. 1 Thess. 2, 4. Cor facit, ut unus sit praefendus alteri, qui certe aequè bonus erat foris. — *πάντων, omnium*) etiam horum duorum. — *ἀνάδειξον, ostende*) Id factum, ipsius sortis eventum. Jesus post resurrectionem saepe apparuit: nec tum apostolatam Matthiae detulit; sed post ascensionem.

v. 25. *εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον, in locum suum*) in locum plane proprium, divisum a ceteris apostolis. [*vel ab eorum etiam reliquis, qui pereunt*. V. g.] quaesierat *ἴδιον, proprium* quiddam: v. 18. *proprium locum*, superstitum oculos fugientem, in regione mortis nactus est.

v. 26. *ἔδωκαν, dederunt*) miserunt. — *κλήρους αὐτῶν, sortes eorum*) Josephi et Matthiae. [*Prudenti consideratione duos ex universa multitudine in delectum produxerant: at inter hos binos decidendi non jam alia, nisi sortitionis via restabat*. V. g.] Dum secum habebant apostoli Dominum, non usi sunt sorte: neque post adventum Paracleti ea sunt usi, c. 10, 19. 16, 6. ss. sed in uno hoc intermedio tempore, et in uno hoc negotio usi sunt, convenientissime. — *συγκατεψηφίσθη, annumeratus est*) Omnes acquievere in electionis divinae ostensione. Non dicuntur manus novo apostolo impositae. erat enim prorsus immediate constitutus.

C A P U T II.

v. 1. *Ἐν τῷ συμπληροῦσθαι, dum complebatur*) Multa simul

convenere inter se implementa praedictionem. — *τῆς πεντηκοστῆς*, *pentecostes*) Hoc vocabulum non habent LXX int. exstat autem Tob. 2, 1. 2. Macc. 12, 32. Pentecoste Sinaitica in V. T. et Pentecoste Hierosolymitana in N. T. duas habent longe omnium clarissimas et omni atheorum exceptione majores DEI patefactiones, legalem et evangelicam: Ps. 68, 8. 10. e monte et e coelo: terribilem et benignam. — *ἅπαντες ὁμοθυμαδὸν ἐπὶ τὸ αὐτὸ*, *cuncti unanimiter in eodem loco*) Coniunctio societatis, animorum, loci. quinam fuerint et quid egerint, vid. c. 1, 14. 15. Non modo erant apostoli, sed etiam ceteri.

v. 2. *ἄφνω*, *repente*) Sic ad iudicium quoque revelabitur Christus. — *φερομένης*) Aptum Verbum. — *πνοῆς*, *spiraminis*) Pendet ab *ἦχος*, *sonus*. — *οἶκον*, *domum*) Saepé *οἶκος* partem domus, ut Latinis *ocus*, denotat. Domus erat *templum*, Luc. 24, 53., omnibus illo die festo, illa diei parte adeundum: *ocus*, pars templi: pars *oci totius*, *τὸ ὑπερῶον*, c. 1, 15. — *καθήμενοι*, *sedentes*) quiete, mane. v. 15.

v. 3. *αὐτοῖς*, *illis*) Constr. cum *apparuerunt*, sed ita, ut vis pronominis redundet etiam ad *dispertitae*, *διαμεριζόμεναι*. Atque hoc valet *distributae*, sed in praesenti, coll. v. 45. Non dicitur, *σχίζόμεναι*, quasi linguae in ore fuerint *fissae*; neque *διαίρουμαι*, *divisae*, quasi aliud duntaxat aliis eloquium ardens fuerit datum. Intermedium verbum adhibetur, *διαμεριζόμεναι*. — *γλῶσσαι*, *linguae*) Sumitur h. l. metaphorice, ut *לשון* passim, et *אֶשׁ לְשׁוֹן* Es. 5, 24. ut notentur *linguae quasi igneae*. Manet tamen magna pars proprietatis, quia de *loquela* agitur. Erant flammulae vertici singulorum insidentes, non ex ore eorum prodeuntes. nam sequitur: *seditque*, videlicet Spiritus sanctus, v. seq. qui super eos venit, c. 1, 8. specie illa linguarum. non additur articulus *αἱ*, qui denotaret naturales oris apostolorum linguas, nunc miraculose affectas. — *ἐκάθισέ τε*, *seditque*) scil. *ὁ καθίσων*, *sedens*. conf. *ἐκάθισαν*, *consederunt*, Ap. 20, 4. Ellipsis apta. nam non illico, sed paullo post constitit, sessorem hunc esse Spiritum S. — *ἐφ' ἓνα ἕκαστον*, *super unumquemque*) Conf. omnino *ἐπὶ*, *super*, Joh. 1, 32. 33. [*Hoc spiritus et ignis baptismum fuit*. V. g.]

v. 4. *καὶ*, *et*) Describuntur interna, cum suo effectu, ut v. 3. externum symbolum. — *ἅπαντες*, *cuncti*) cuncti illi, de quibus v. 1. 14. 15. c. 1, 14. seq. varia aetate, sexu, conditione. infra, v. 17. s. — *ἡρώσαντο*, *coeperunt*) Id antea nunquam factum. — *λαλεῖν*, *loqui*) sine labore, expedite. — *γλώσσαις*, *linguis*) Miraculosa varietas non in auribus auditorum erat, sed in ore loquentium. c. 10, 46. 19, 6. Marc. 16, 17. 1 Cor. 12, 10. Haec familia, totius mundi linguis DEUM celebrans, erat instar totius mundi, linguis suis DEUM laudaturi. — *καθώς*, *sicut*) 1 Cor. 12, 11. — *ἐδίδου* *dabat*, ut loquerentur sine labore, et tamen libere. — *ἀποφθίγγεσθαι* *profari*, cum sobrietate et virtute. v. 14. c. 26, 25. Justus Jonas: *Moses, qui typum gerit legis, impeditae linguae fuit*: — *Evangelium vero loquitur lingua ignita et flammante*.

v. 5. *κατοικῶντες*, *habitantes*) Hi non ad pentecosten duntaxat venerant, quanquam verbum *habitandi* limitatur versu 9. et 10. [*Hierosolymas ideo, ut videtur, habitatum concesserant, quod tempus adventantis Messiae impletum erat: quare illico adesse, in votis*

habebant. V. g.] — *Ἰουδαῖοι, Judaei*) Nam ex gentibus nemo aderat, sed Judaei variarum gentium. — *τῶν*) Subaudi *terrarum.* Luc. 17, 24. not.

v. 6. *φωνῆς, voce*) de qua v. 4., nec non v. 2. conf. *ἡ φωνή, Ex. 4, 8. Ps. 19, 4.* — *τὸ πλῆθος, multitudo*) de qua v. 5. — *συνεχύθη, confusa est*) Varii erant homines et animorum motus.

v. 7. *ἐξίσταντο, stupebant*) v. 12. — *γαλιλαῖοι, Galilaei*) adeoque unius dialecti. Galilaeos esse, norant ex eo, quod erant discipuli JESU.

v. 8. *καὶ πῶς, et quomodo*) Periodus concluditur v. 11. Nam illud: *quomodo nos audimus unusquisque lingua nostra, in qua nati sumus*, per se abrupte sonans, coll. v. 6., post longam parenthesin, qua oratio decore suspenditur, reassumitur his verbis: *audimus eos loquentes* etc. Admirationi eximie congruit sermo. Conf. quae de tali parenthesi notavimus ad *Gregorii Thaum.* Paneg. §. 94. Varias et dialectos, v. gr. Ponticam, Asiaticamque Graecam, et linguas, referebant apostoli.

v. 9. *παρθοι, Parthi*) Non dubium est, quin omnium gentium Judaei, Hierosolymis quidem *habitantes*, scierint Hebraice: quare haec linguarum varietas, in V. T. inaudita, indicat, Evangelium ad gentes omnes, ipsarum linguis, perventurum esse. Porro series illa, qua populi enumerantur, denotare videtur ordinem partim Geographiae, partim conversionis gentium. Primo ponuntur posterii Semi, deinde Japheti, nec non Chami; ex Asia, Africa, Europa, iterum ex Asia. *Parthorum* natio, eo tempore imperio pollens, prima ponitur. — *οἱ κατοικοῦντες*) *qui habitamus*, vel *qui habitabamus.* Hoc participio adhibito commodior fit appellatio gentium, quae sequuntur. — *Ἰουδαίαν, Judaeam*) ejus dialectus differebat a Galilaea. v. 7. Sic etiam indigenis dabatur miraculum. *Armeniam* legit *Augustinus*: eaque inter *Mesopotamiam Cappadociamque* jacet. sed vetustam sane *Armeniorum* linguam sub alia quadam gente hinc nominata innui, existimare licet. — *τὴν Ἀσίαν, Asiam*) *Asiam* stricte dictam. Articulus facit epitasin, ut notetur regio quam remotissima ad occidentem.

v. 10. *αἴγυπτον, Aegyptum*) Haec inprimis regio Judaeis abundabat. — *τὰ μέρη, partes*) plures. — *κυρήνην, Cyrenen*) urbem Libyae ad occidentem, adeoque remotioris etiam. — *οἱ ἐπιδημῶντες ῥωμαῖοι, advenae Romani*) Romae nati, sed nunc Hierosolymis domum habentes. Hi videntur post ceteros antea enumeratos Hierosolymam venisse. Soli ex Europaeis Romani jam memorantur.

v. 11. *Ἰουδαῖοι τε καὶ προσήλυτοι, et Judaei et proselyti*) Multos illis temporibus proselytos e Romanis eorumque libertinis et fuisse et pulsos fuisse, patet ex Tacito, l. 2. Annal. cap. 85. Non tamen ex Romanis solum, sed etiam ex ceteris gentibus *proselyti, Judaeis* oppositi, hoc loco innuuntur. — *κρήτες, Cretes*) Creta insula insulas in hac enumeratione repraesentat. Multa prophetae praedixerant de *ἡν ἰνσulis* convertendis: harumque plures, occidentem spectantes, in ipsis Actis occurrunt. — *λαλοῦντων, loquentes*) psalmis Davidicis, eo tempore usitatis, vel etiam locutione recenti. — *τὰ μεγαλεῖα, magnalia*) magnas virtutes, magna opera.

v. 12. *πάντες, omnes*) religiosi. v. 5. Conf. v. seq.

v. 13. *χλευάζοντες, irridentes*) Mundus incipit a ludibrio: inde

progreditur ad *quaestionem*, c. 4, 7. ad *minas*, v. 17., ad *carceres*, cap. 5, 18., ad *verbera*, v. 40., ad *caedem*, c. 7, 58. — *γλείκεις*, *multo* vel *dulci* vino, praeteriti aut praesentis anni, aliove potu valido. — *μεμειωμένοι, repleti*) Homines naturales solent res supernaturales naturalibus causis imperite et impudenter tribuere. conf. c. 26, 24.

v. 14. *σταθεῖς, stans*) Omnes gestus, omnia verba Petri, summam *sobrietatem* indicant. — *δὲ, autem*) occasione utens. Apostoli semper occasionem habuere, nunquam dimisere. [*Non loco, non tempori certo etc. adstricti erant. Liberrimā utebantur, eāque tanto efficaciore, proponendi ratione. V. g.*] — *ἐπήρε, sustulit*) cum parrhesia. — *ἀπεφθέγγετο*) Scite ponitur hoc verbum, pro *εἶπε dixit*; in hoc sermone sollemnissimo et ardentissimo, ac sobrio tamen. conf. Act. 26, 25. — *ἄνδρες, viri*) In hac veteri appellationum simplicitate multo plus inest gravitatis, quam hodie, ubi in titulis tot epitheta *Nobilitatis, Dignitatis* etc. cumulantur. Habet autem haec oratio tres partes, quarum quaelibet ab hac appellatione incipit. v. 22. 29. sed crescente familiaritate sermonis, v. 29. addit, *fratres*, facto jam interim conversionis initio. — *Ἰουδαῖοι, Judaei*) in Judaea nati. — *ἅπαντες, cuncti*) Hebraico sermone loquebatur Petrus, quem unum omnes intelligebant. — *τῷτο, hoc*) Tali exordio non uteretur ebrius. Decenter monet et rogat Petrus.

v. 15. *ὑπολαμβάνετε, existimatis*) Non dicit, *Aliqui ex vobis illudunt*. Clementer loquitur. — *ἔτοι, hi*) Loquitur in tertia persona, se ipso et ceteris apostolis non exclusis. ipsum defendebat etiam oratio sua, ceteros cum ipso apostolos, *statio ipsa*: et illi, quos docet, sic dixerant, *ἔτοι, hi*, v. 7. — *τρίτη, tertia*) Ebrius fere nescit horam: nec mane facile quisquam inebriatur, ibi praesertim, ubi domi est. 1 Thess. 5, 7. Erat dies pentecostes festus: et diebus festis Judaei abstinebant epulis usque ad meridiem. vid. Petiti var. lect. c. 15. [*Tertia Judaeis hora fuit, quae nobis nunc nona est ante meridiem. V. g.*]

v. 16. *ἀλλὰ, sed*) Hi non sunt poti, inquit, sed Spiritu repleti. — *τῷτο, hoc*) Sapienter haec dicuntur ante illa. quae v. 22. commemorantur. Mentio adventus gloriosissimi ad iudicium omnia, quae de Jesu Christo dicuntur, splendidiora reddit et efficaciora.

v. 17. s. *καὶ ἔσαι κτλ.*) Joël 3, 1—5. LXX, *καὶ ἔσαι μετὰ ταῦτα καὶ ἐκχεῶ — καὶ ἐπὶ τὰς θύλας μὲ — καὶ δώσωσι τέρατα ἐν τῷ ἔθρῳ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς αἶμα — πρὶν ἔλθειν — σωθήσεται. — ἐσχάταις, novissimis*) Omnes dies N. T. sunt dies ultimi: atque hi ultimi jam longe processerunt. — *πνεύματος, Spiritu*) Suave antitheton: *de Spiritu meo, super omnem carnem*. — *πᾶσαν, omnem*) Promissio non ad solam Pentecosten illam pertinet. v. 39. Apud Joël dicitur, *Spiritum meum*: per Petrum, *de Spiritu meo*, respectu Pentecostes illius speciatim. — *καὶ, et*) Describuntur homines omnis sexus, aetatis, ordinis. — *προφητεύσουσιν, prophetabunt*) Prophetia, insigne charisma, praecipuum documentum DEI in hominibus operantis. — *ὁράσεις κτλ. visiones etc.*) in vigilia et somno. Apud juvenes maxime vigent sensus externi, visionibus opportuni: apud senes sensus interni, somniis accommodati. Apostoli erant *adolescentes*: et convenienter Petrus *adolescentes* praeposit, cum Joël senes praeponat. Petro obtigit *visio* c. 10, 17. Paulo item, etiam noctu, c. 16, 9. Non tamen adolescentes a somniis, neque senes a visioni-

bus excluduntur. — ἐνυπνίοις) Sic cod. plerique, et sic *Alex.* etiam apud Joël. Alii, ἐνύπνια. et saepius quidem LXX habent ἐνύπνιον ἐνυπνιάζεσθαι sed hoc loco aequè commode, vel etiam grandiore significatu dicitur, ἐνυπνίοις ἐνυπνιασθήσονται *). Talis locutio, ὄρατε ὧμοσεν. v. 30. — καὶ γε) et sane. — δούλος μου, servos meos) Intelliguntur servi secundum carnem, diversi a liberis, v. 17., sed iidem servi DEI.

v. 19. τέρατα, prodigia) Magnas revelationes gratiae comitantur judicia in malos. Num. 14, 20. seqq. Jud. v. 5. et horum repraesentatio admonet de illa accipienda. [*Spiritus sancti continua est effusio, diversis licet modis fiat.* V. g.] — ἐν τῷ ἔρανω, in coelo) De his v. 20. — ἐπὶ τῆς γῆς, super terra) De his statim hoc versu, per χιασμόν. Talia signa edita sunt ante passionem Christi, quae v. 22. memorantur: sed ita describuntur, ut includantur etiam ea, quae facta sunt ipso passionis et resurrectionis tempore, tum in vastatione Hierosolymorum, maxime vero ea, quae novissimum diem praecedent. Matth. 24, 29. Prophetia a temporibus extremis remota summatur et uno conspectu omnia complectitur. Sic plane clausula Malachiae (coll. Matth. 11, 13. s. not. 17, 11. s. not.) directe spectat adventum Johannis baptistae, eique clausulae incidenter subnectitur mentio diei terribilis, novissimi. — αἷμα, sanguinem) caedes et bella. — πῦρ, ignem) incendia. — ἀτμίδα καπνῆ, vaporem fumii) Fumus crassus desinit in vaporem subtilem.

v. 20. ὁ ἥλιος, sol) Haec proprie accipienda sunt. Matth. 24, 29. not. — αἷμα, sanguinem) colorem sanguineum, subnigrum. conf. Gen. 49, 11. — τὴν ἡμέραν Κυρίου, dies Domini) dies iudicii extremi, non exclusis ceteris revelationibus divinae gloriae, illum praegredientibus. — ἐπιφανῆ, נִרְאָה LXX ἐπιφανῆς, non semel.

v. 21. **) ἐπικαλέσεται; invocaverit) Omnes orationum species hoc verbo continentur. Delectatus est Melanchthon inprimis vocabulo invocationis. [*Invocatio innuitur talis quae fit in spiritu.* V. g.] — σωθήσεται, salvus fiet) effugiet poenas; beatitudinem assequetur. [*In ipso etiam fine, qui universae creaturae terribilis erit.* V. g.] Luc. 21, 36.

v. 22. ἰησοῦν τὸν ναζωραῖον, Jesum Nazarenum) quem nostis. Hic ipse summam praebet omnium sermonem apostolicorum. c. 3, 13. etc. Hunc sine variatione praedicarunt; et semper animas lucrificerunt. — ἀποδεδειγμένον, demonstratum) evidentissime. — τέρασι, prodigiis) quae sunt praeludia eorum, de quibus v. 19.

v. 23. ὀρισμένη, definito) Occupatio, cur Judaeis id permissum in tantum Virum fuerit: et praevia consolatio, c. 3, 17. 18. coll. Gen. 45, 5. — βεβλή και προγνώσει, consilio et providentia) Consilium (de quo conf. c. 4, 28.) ponitur ante providentiam. Itaque providentia permultum dicit. Subsecuta est eam etiam praedictio. c. 3, 18. — ἔκδοτον) deditum. — ἀνόμων, iniquorum) Iniqui, lege carentes, Pilatus cum suis gentilibus, per quos Judaei id patrarunt.

v. 24. λύσας, solvens) Congruit hoc verbum cum vocabulo חבלים quod Lat. funes denotat, sed etiam de doloribus parturientis dicitur.

*) Gnomon itaque, relicta crisi Ed. majoris, marginem Edit. 2. lectioni ἐνυπνίου palmam decernentem, sequitur. E. B.

**) πᾶς, omnis) Omnes hujus generis homines, et soli. V. g.

— τὰς ὠδῖνας, dolores) ex quibus nova vita orta. Dolores mortis expertus est Jesus, dum obiit. In morte, τετέλεσται adeoque post mortem, dolorum nihil; paulo post, in resurrectione, facta est solutio non *dolorum*, sed *vinculorum*, quae dolorem attulerant, dum obiret. — ἄδς) Dicuntur ὠδῖνες θανάτου et ὠδῖνες ἄδς, Psalm. 48, (17.) 5. 6. Apud Lucam plerique θανάτου scripserunt, fortasse molliendi sermonis opinione: sed antiqua lectio ἄδς magis congruit cum versu 27. 31. *) — ἕκ ἢν δυνατὸν, non erat possibile) propter praedicta v. 25. et causas in iis commemoratas. Huic respondet oportet, c. 3, 21. Hinc toties semel illud, de morte Christi. Rom. 6, 10. not. — ὑπ' αὐτοῦ, ab illo) ab Inferno, quamlibet potenti hoste.

v. 25. εἰς αὐτόν, in eum) in Christum. — προωρώμην — εἰς ἄδς — ἐγνωρίσας μοι κτλ. Ps. 46, 8—11. LXX, προωρώμην — εἰς ἄδην — ἐγνωρίσας μοι κτλ. — προωρώμην, providebam) Hoc ipsum eodem Psalmo paulo ante, v. 2., sic expressum: Bonitas mea praeter te nulla. — ἐκ δεξιῶν μου ἐστίν, a dextris meis est) ad me tegendum.

v. 26. ἡ γλῶσσά μου, lingua mea) Sic LXX interpretati sunt כּוּרֶה Hebraeum poeticum. quod quid significet, colligi potest ex Ps. 30, 13. coll. v. 10., ubi opposita sunt *pulvis* et *gloria*, perinde uti Ps. 7, 6. et ex Ps. 57, 9. ubi *gloria* medium est inter *cor* et *instrumenta* et ex hoc ipso dicto, ubi *gloria* medio inter *cor* et *carnem* loco ponitur. Denotat igitur ipsum naturae florem, qui vel maxime per *linguam*, vocem, cantum se exserit. nam *carni gloria* idem est, quod *flos* gramini sive *herbae*, 1 Petr. 1, 24. sive *decor vultus*, Jac. 1, 11. — ἐτι δέ, insuper vero) etiam, adeo. Epitasis.

v. 27. τὴν ψυχὴν μου, animam meam) me ipsum, quod ad *animam* attinet. Subsequens sententia spectat *corpus*. — εἰς ἄδς) scil. τόπον. ἄδς est quasi *sepulcrum* animarum. לְשֹׁאֵל LXX, εἰς ἄδην עוֹבֵי cum ל Lev. 19, 10. Ps. 49, 11. Job. 39, 14. Erat in inferno: non est relictus in inferno. — τὸν ὅσιόν σου, sanctum tuum) Hebr. *Gratiosum tuum*. Christus est, in quo Patris beneplacitum requiescit.

v. 28. ἐγνωρίσας μοι, notas fecisti mihi) Vid. Hebr. 9, 12. not. — ὁδὸς ζωῆς, vias vitae) quibus pervenitur ad vitam, et ambulatur in vita. LXX, ὁδὸς, Hebr. דֶּרֶךְ in singulari. — μετὰ τῷ προσώπου σου, cum facie tua) quum tecum sim. Hebr. 9, 24.

v. 29. ἐξόν) scil. ἔσω. Neutrum frequens sine verbo: ellipsis hoc loco morata. — μετὰ παρθένιας, libere) Davidem magni faciebant Judaei; de quo dicendum erat aliquid minus favorabile, quo magis augetetur gloria Christi. Est igitur hoc loco *προθεραπεία*, praevia sermonis mitigatio. — πατριάρχου, patriarcha) Hoc nomen majoris est dignitatis, quam nomen regis. Id quoque ad *προθεραπείαν* facit. — τὸ μνήμα αὐτοῦ, sepulcrum ejus) idque cum ipso Davidis corpore corrupto. Molliter loquitur. — ἐν ἡμῖν, inter nos) Israëliitarum monumenta, loca, instituta, mores, familiae, adagia, mirifice conveniebant cum Scriptura V. T. Sic quoque libri N. T. conveniunt cum statu rerum subsecuto.

v. 30. προφήτης, propheta) unde Psalmus XVI est *propheticus*. — εἰδώς, sciens) per prophetiam Nathanis. Post hanc igitur David

*) Lectionem θανάτου praetulerat Ed. maj.; sed ἄδς, praefert Ed. 2. cum Gnom. et Vers. germ. E. B.

cecinit Psalmum 16. — ὅτι ὕμνω ὤμοσεν, *jurejurando jurasse*) Ps. 132, 11. coll. v. 2. — καρπὸς τῆς ὀσφύος, *fructu lumbi*) De propagatione loquitur Scriptura cum mirabili et proprietate et verecundia. *Seminis periphrasis.* — καθίσαι) *collocare.* — αὐτῷ, *ejus*) Davidis.

v. 31. προϊδὼν, *providens*) visione *prophetica.* — ἐλάλησε, *locutus est*) Psalmo illo 16. — τῷ Χριστῷ, *Christi*) Petrus sic argumentatur: David non locutus est de se ipso, ut res ostendit. Ergo locutus est de Christo, ex mortuis resurrecturo. Quomodo autem ex promissione dē regno infertur resurrectio? Resp. Quia antea non capessiverat Christus regnum, et quia regnum futurum erat aeternum. Agnovit igitur David indolem regni Messiae. — ἡ ψυχὴ αὐτοῦ) Omittit hoc *Latinus.* Habet enim: *neque derelictus est in inferno:* ubi masculinum, *derelictus*, ostendit, scienter hoc posuisse interpretem. Congruunt alii testes pervetusti. *) Supplerunt recentiores ex v. 27.

v. 32. ἔστην τὸν Ἰησοῦν, *hunc Jesum*) v. 25. 36. — ἀνέστησεν, *resuscitavit*) ex mortuis. — οὗ, *cujus*) nempe DEI, qui id fecit. c. 5, 32. 10, 41. 1 Cor. 15, 15.

v. 33. τῇ δεξιᾷ) Sic quoque c. 5, 31. Hebraeum לִימִין LXX solent reddere ἐκ δεξιῶν, etiam Ps. 110, 1., ad quem locum Petrus respicit, et tamen dicit τῇ δεξιᾷ, quod semel habent LXX Jes. 63, 12. Christus *dextra DEI* exaltatus est ad dextram DEI. — οὖν, *igitur*) Confirmata resurrectione Christi, ascensio non potest in dubium vocari. Ideo haec primo asseritur per se, deinde etiam ex Ps. 110. confirmatur. — ἐνωθεῖς, *exaltatus*) Exaltatio proprie facta est in ascensione. — ἐξέχεε, *effudit*) v. 17. — τοῦτο ὃ νῦν) Latini recentiores, *hunc, quem, pro hoc quod nunc.* Subaudiebant πνεῦμα, *spiritum.* Graece neutrum genus est, Latine masculinum. est autem absoluta locutio, *hoc*, novitatem doni hujus ineffabilis eleganter denotans. νῦν, *nunc*, a quibusdam omisum, habet *Irenaeus.* — βλέπετε καὶ ἀκούετε, *videtis et auditis*) Habetis rerum testimonia non illudenda.

v. 34. οὐ γὰρ δαυὶδ, *non enim David*) Dilemma: Propheta loquitur aut de se, aut de Messia. conf. c. 8, 34. Non de se, v. 29. ergo de Messia. vid. Matth. 22, 44. not. — δὲ, *autem*) Ergo alter est, isque Messias, qui ascendit. — αὐτὸς) *ipse.* — κάθυσ, *sede*) Haec sessio necessario infert ascensionem. differunt enim, ut actus et status; et ipse actus interdum per *sessionem* denotatur.

v. 36. ἀσφαλῶς, *certo*) Hoc Petrus magna vi proclamavit. conf. c. 4, 10. 13, 38. γνωστὸν, *notum.* — καὶ κύριον **) καὶ Χριστὸν, *et Dominum et Christum*) Allegarat Petrus promissionem de Christo datam Davidi, et Psalmum, quo David *Dominum* eundem dixit. nunc igitur *Domini* titulum infert ex v. 34. et ex Psalmo 110., ac titulum *Christi* ex v. 30. et ex promissione Davidi data repetit, utrumque nervum hac anakephalacosi conjungens. Particula καὶ et geminata, quanquam priore loco a quibusdam neglecta, orationem valde vividam facit. ***) Deinceps constanter in N. T. Jesus exaltatus innui-

*) Inde et h. l. margo Ed. 2. cui Gnomon cum Vers. germ. respondet, lectionem breviorē, in Ed. maj. minoris aestimatam, ad notam β evehit. E. B.

**) καὶ κύριον αὐτὸν καὶ Χριστὸν, lectio firmior, per marginem Ed. 2. E. B.

***)) Eamque per repetitionem vocularum zu einem aliquatenus expressit Vers. germ. E. B.

tur appellatione *Domini*, v. 47. etc. praeterquam ubi respicitur יהוה Hebraicum, pro sensu locorum V. T. explicandum. — αὐτόν, eum) scil. hunc. Plane demonstrat. — ἐποίησε, fecit) ita quidem, ut JESUS etiam antea fuerit Dominus et Christus. v. 34. — υμεῖς ἐσταυρώσατε, vos crucifixistis) Aculeus in fine.

v. 37. κατενύγησαν, compuncti sunt) Gen. 34, 7. ירדעצבר κατενύγησαν. — εἶπον, dixerunt) Apostoli non soliti sunt finem dicendi prius facere, quam auditores, quomodo affecti essent, ostendissent. Si hodie auditores, quid in corde sentirent, illico significarent, multo certior et uberior omnium foret aedificatio. — τὸς λοιπὸς, reliquos) Agnovere, conjunctam apostolorum esse causam. — *) ἄνδρες ἀδελφοί, viri fratres) Non ita dixerant prius.

v. 38. μετανοήσατε) resipiscite, scil. erga DEUM. Sic hoc versu innuitur S. Trinitas. [Conf. c. 3, 19.] — βαπτισθήτω, baptizetur) Loquitur, ut de re jam omnibus nota: nam et Johannes et Christus baptismum dederant. — ἐπὶ τῷ ὀνόματι ἰησοῦ, **) in nomine Jesu) Vid. not. ad Matth. 28, 19. — ἁμαρτιῶν, peccatorum) illius peccati, quod Christum crucifixistis, (de hoc enim peccato praecipue angebantur,) et ceterorum omnium. — λήψετε, accipietis) perinde ut nos. Nos vobis documento sumus.

v. 39. ὑμῖν, vobis) Hoc plus notat, quam vestra. Conf. Luc. 2, 40. — ἔστιν, est) exstat impleta. c. 3, 25. s. 45, 52. — ἡ ἐπαγγελία, promissio) doni hujus. — πᾶσι, omnibus) adeo non solis apostolis. — τοῖς εἰς μακρὰν, qui longe sunt) LXX, Jes. 57, 19. εἰρήνην ἐπ' εἰρήνῃ τοῖς μακρὰν καὶ τοῖς ἐγγύς ἔσσι. Apostoli interdum tetigere mysteria, quorum declaratio plenior postmodum per ipsos erat exitura: et iis tantisper tetigere verbis, quae et sermoni V. T. et praesenti ipsorum, vero, sed nondum pleno sensui, et intentioni divinae per eos ulterius se declaraturae mirabiliter congruerent. Hoc loco Spiritus S. per Petrum ea locutus est, de gentibus, cito, magno numero, citra circumcisionem, adseiscendis, coll. Eph. 2, 15. quae Petrus ipse postea cap. 10. non illico perecepit; et tamen cum Esaja congruebant: et verba etiam haec apta sunt sensui illi, quem postea cepit. Omnia Scripturae verba scientissime sunt electa. De re, expende, primum, c. 3, 26. Rom. 2, 10. cum, Rom. 15, 10. Eph. 2, 19. 3, 6. Insimul est euphemia, quod non appellantur Gentes. — ὅσας ἂν κτλ. quoscunque etc.) LXX, οὓς ὁ Κύριος προσκέκληται. Joël. cap. cit. v. 5. — προσκαλέσεται) vocaverit ad se. Haec vis verbi medii. — Κύριος) יהוה Dominus. — ὁ θεὸς ἡμῶν, Deus noster) omnium nostrum.

v. 40. πλείοσι, pluribus) Instandum, donec res confecta sit. — διεμαρτύρατο, testificatus est) Hoc pertinet ad antecedentia. — παρ' ἐκάλει, exhortabatur) Hoc ad ea, quae sequuntur. — σώθητε, salvamini) salutariter discedite, sine mora. Deducitur hoc e v. 21. et repetitur versu 47. Conjugata nominis JESU. Salutis initium est in conversione, non demum in obitu. Eph. 2, 5. — τῆς σκολιᾶς ταύ-

*) τί ποιήσωμεν; quid faciamus?) Verae conversionis initium, ad hanc quaestionem ubi perventum est. V. g.

**) Plenior lectionem, Ἰησοῦ χριστοῦ praeferit margo Ed. 2. quem sequitur Vers. germ. E. B.

της) *ista prava*, de qua v. 15. Aptum Judaeis epitheton: quorum nonnulli perseverabant irridere.

v. 41. οἱ) Id est, qui non in compunctione subsistebant, sed libenter et revera obtemperabant. Character Pentecostes N. T. — ἀποδεξάμενοι) Subjectum, non pars praedicati. *receperunt sermonem omni acceptione dignum*. 1 Tim. 4, 15. — ἐβαπτίσθησαν, baptizati sunt) Subaudi: *et acceperunt donum Spiritus sancti*. v. 38. — καὶ, et) et sic. — προσετίθησαν, appositae sunt) Antea fuerant duntaxat CXX nomina: et tamen ter mille circiter animae dicuntur *appositae*, quia prius tamen fuerat caput et corpus. Sic, *apponebat*, v. 47. — ὡσεὶ τρισχίλια, *ter mille circiter*) Admiranda efficacia Evangelii.

v. 42. προσκαρτεροῦντες, *perseverantes*) omnibus aliis rebus relictis. — κοινωνίᾳ, *in communione*) omnium bonorum internorum et externorum, actionum et consiliorum. conf. de facultatibus, Rom. 15, 26. — τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου, *fractione panis*) id est, victu frugali, communi inter ipsos. confer tamen v. 46. not. Christianismus omnium et singulorum non modo ex cultu sacro, sed etiam ex victu quotidiano aestimatur.

v. 43. φόβος, *timor*) Habebant enim DEUM praesentem. Hic timor prohibuit, ne persecutores, antequam maturum esset, in novos Christianos crumperent. — διὰ τῶν ἀποστόλων, *per apostolos*) itaque non per omnes alios.

*) v. 45. κτήματα, *possessiones*) agros, domos. cap. 5, 4. 8. — ὑπάρξεις, *substantias*) rerum mobilium. — ἐπίπρασκόν, *vendebant*) Dictum Domini, Luc. 12, 55. brevi ante ad discipulos dictum, in omnia tempora conveniens, maxime in praesens conveniebat. [Sic postea in vastatione Hierosolymorum non habebant, quorum facturam facerent; et omnia interim optime collocata erant. Imminentes temporis calamitates non ad parcimoniam, sed ad liberalitatem prudentiores permovent. Cohel. 11, 2. Jac. 5, 3. V. g.] — διεμερίζον, *distribuebant*) Differt passivum διεδίδοντο, *dividebatur*. c. 4, 35. Subinde crescebat multitudo. Dividebant ipsi credentes: apostoli: septem diaconi. — αὐτά, *ea*) cuncta communia, etiam ex bonis venditis. — καθότι, *prout*) non ut in mundi societatibus, ubi quisque pro magnitudine sortis collatae, non pro sua indigentia, de communi accipit.

v. 46. προσκαρτεροῦντες, κτλ.) Quatuor momenta: *perseverantes, frangentes, sumebant, laudantes*. cum primo horum quartum, cum secundo tertium proprie cohacret. — ἐν τῷ ἱερῷ, *in templo*) publice: uti κατ' οἶκον, *domi*, privatim. — κλώντες, *frangentes*) Hebr. שבר *frangere* vel *dare frangendum*. Significatur victus quotidianus, cum quo persaepe conjuncta erat Eucharistiae administratio. c. 20, 7. not. 1 Cor. 11, 20, s. nam in his Actis nullam plane mentionem fieri S. coenae, quum baptismi tam crebra sit, non est verisimile: fit autem tecte, ut tum solebat, 1 Cor. 10, 15. et minus frequenter. Scriptura inter ea, quae satis nota sunt, et inter ea, quae occulta esse convenit, medium iter tenet sapientissime. — τροφῆς, *cibi*) Christianismus immunitatem a curis terrenis et simplicitatem amat, ab-

*) v. 44. πάντες, *omnes*] ex diversissimis licet nationibus oriundi. Ab ista unitate quantis quaeso intervallis absumus hodie! V. g.

horretque a varietate artium et professionum. Talem vitam commendat totus liber Coheleth. — ἀγαλλιᾶσθαι, exsultatione) Fructus fidei et character veritatis. — ἀφελότητι, simplicitate) sine cura futuri et sine invidia, quod ad ditiores; sine pudore perverso, quod ad pauperiores attinet.

v. 47. χάριν, gratiam) favorem. Hunc inveniunt, qui DEUM laudant. — ὁ δὲ κύριος, Dominus autem) Jesus. — τὸς) Articulus emphaticus. nullus erat dies sine talibus, qui salvi fierent. — τῇ ἐκκλησίᾳ) Est haec Chrysostomi, ut videtur, glossa per Syrum et alios propagata. Non habent antiquiores. *) [Varie appellatur coetus fidelium, donec, constitutionem suam nactus, demum ecclesiae nomen habet cap. 5, 11. Not. crit.]

C A P U T III.

v. 1. Ἐπὶ τὸ αὐτὸ, una) Hoc, initio positum, emphatice significat conjunctionem Petri et Johannis. Hesychius: ἐπὶ τὸ αὐτὸ, ὁμοῦ, εἰς τὸν αὐτὸν τόπον. — πέτρος) Alii πέτρος δὲ scripserunt, ἐπὶ τὸ αὐτὸ praecedentibus verbis annectendum putantes. Commodius alii, sed recentiores, δὲ post ἐπὶ τὸ αὐτὸ inseruerunt. Lectio brevis, absque δὲ, media est et antiqua. **) — τὴν ἐνάτην, nonam) consuetam, opportunam precibus, sobrietatis nomine, ante coenam. c. 10, 3. [Haec tertia nobis hora est a meridie. Eo tempore qui animum colligere soleret precibusque vacare, fructum inde haud vulgarem percepturus esset. Nulla est per se temporis differentia. Sed laborem, quum fervet maxime, praecidere vel interpellare, eximiae obedientiae specimen est. Circa meridiem privatim Petrus oravit, c. 10, 9. V. g.]

v. 2. καὶ τις ἀνὴρ, et quidam vir) Copiose describitur homo, in quo Petrus primum edidit miraculum. — ἐβασάζετο) Medium. — θύραν, januam) qua multi intrabant. πύλη porta v. 10. dicitur. — ὡραία, Speciosam) Hebr. Porta Susan, eodem sensu. — τῷ αἰτεῖν, ut peteret) quamvis mendicos non habere debebat populus.

v. 3. ἡρώτα ἐλεημοσύνην λαβεῖν, rogabat, ut eleemosynam acciperet) Simillima locutio 1 Macc. 11, 66., ἤξιωσαν αὐτὸν τῷ δεξιᾷ λαβεῖν. Multi λαβεῖν apud Lucam omittunt. ***)

v. 4. ἀτενίσας ... βλέπων, intuens ... aspice) Magna vis obtutus. c. 13, 9.

v. 6. ἀργύριον καὶ χρυσίον, argentum et aurum) Id expectabat mendicus. — ἔχ' ὑπάρχει μοι, non est mihi) Non dubium est, quin etiam iis, qui non erant de communitate fidelium, datae fuerint eleemosynae: sed Petrus tum vel nil habebat secum, in via ad templum, vel non tantum dare poterat, quantum ad pauperem sublevandum opus esset. Vide abstinentiam apostoli in tanta administra-

*) Hinc etiam h. l. limam subiit crisis Ed. maj., quae omissionem vocum τῇ ἐκκλησίᾳ non probandam judicaverat. Margo Ed. 2. decisionem lectori reliquit: at Gnomonis hanc ἐπίκρισιν sequitur Vers. germ. E. B.

**) τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς, horam precum] Preces publicas ab adultis quoque et honoratioribus hominibus frequentari fas est. V. g.

***) Omittit etiam Vers. germ. b. Auctoris, utriusque Edit. graecae crisis imitata. E. B.

tionem. c. 2, 45. coll. c. 4, 35. — ἰησοῦ χριστοῦ, *Jesu Christi*) Jesus est Christus.

v. 7. αὐτὸν, *eum*) Claudii erat, tantummodo se permittere virtuti in ipsum incurrenti. — αἱ βάσεις καὶ τὰ σφυρά) De utroque vocabulo Graeco multum disputatur. Omnes partes in claudo ambulante corroboratas innuit Lucas. βάσεις sunt *Pedes*, qui praecipuum *robur* in genibus habent: σφυρά, abusive dicuntur *tali*, ut apud Callimachum, οὐδὲν ἐπὶ σφυρὸν ὀρθὸν ἀνέστη· proprie, *mallooli*, sive infimae partes cruris. Proprie locutus est *medicus* Lucas. Conf. Psalm. 18, 37.

v. 8. καὶ περιπατεῖ, *et ambulabat*) etsi nunquam didicerat ambulare. Nova pars miraculi. — ἀλλόμενος, *saliens*) Alacritas laudabilis. [in honorem *DEI* exserta. V. g.] Jes. 35, 6.

v. 10. θάμβος, *stuporis*) in affectu. — ἐκστάσεως, *ecstaseos*) in intellectu.

v. 11. *) ἐκθαμβοί, *exsternati*) Id complectitur stuporem et ecstasin.

v. 12. ἀπεκρίνατο, *respondit*) iterum occasionem nactus. — τί θαυμάζετε, *quid miramini*) Habebant causam admirandi: sed debebant agnoscere Dominum, a quo profectum erat beneficium, non haerere in opere ipso aut in organis divinis. — δυνάμει ἢ εὐσεβείᾳ) Saepissime jungitur *δύναμις καὶ ἐξουσία*: quare *Syr.* et *Latini* nonnulli, pro *virtute aut pietate*, arripuere, *virtute aut potestate*, ac porro alii apud *Irenaeum*, quum haec viderentur esse synonyma, et *potestate* omiserunt. Affinis quoque pictura, *εὐσεβεία, ἐξουσία, pietas, potestas*, praesertim in compendio scriptionis Latinae. Haec duo, *virtutem, pietatem*, homines in organis divinis spectare solent. quare *Petrus a se removet tam physicam potentiam, quam meritoriam, totumque adscribit DEO et Christo Domino*. H. de Bukentop lib. II. de Vulgata, p. 285.

v. 13. ὁ θεός, *Deus*) qui promissionem dedit patriarchis et patribus. *Deus Abrahami et Isaaci et Jacobi, Deus patrum nostrorum*, appellatio frequens in Actis, prae ceteris libris N. T. et illi periodo temporum conveniens. — τῶν πατέρων ἡμῶν, *patrum nostrorum*) eorundem, Abrahami et Isaaci et Jacobi, coll. Ex. 3, 6. 15. s. an eorum, qui vixere v. gr. tempore Mosis et Samuelis sive Davidis, v. 22. 24. 25., quibus item promissum? Apud Mosen priore loco ponitur appellativum, *patrum*; apud Lucam, propria, *Abraham et Isaac et Jacob*. Apud Mosen certe est appositio: est etiam, ut arbitramur, apud Lucam. Promissum hoc praestitit DEUS: ergo credendum. — ἐδόξασε, *glorificavit*) etiam ante passionem ejus. Matth. 11, 27. 17, 5. Joh. 12, 28. 8, 50. 10, 36. 13, 31. 17, 5. 2 Petr. 1, 17. Luc. 2, 32. Hebr. 5, 3. 5, 5. Alii referunt ad *glorificationem* Jesu Christi per praesens miraculum speciatim, vel ad totam ejus exaltationem, vel ad utrumque conjunctim. Alte incipit oratio versu 13., quare ordinem rerum et temporis textusque eundem censemus. — τὸν παῖδα αὐτοῦ, *Ministrum suum*) Vid. Matth. 12, 18. not. [*Humano more dixeris, Premier Ministre, propter muneris amplitudinem*. V. g.] — ὑμεῖς μὲν, *vos quidem*) Hoc eo pertinet, ut ad

*) πᾶς ὁ λαός, *omnis populus*] eorum, qui ad preces publicas conveniant, v. 1. V. g.

compunctionem et resipiscentiam perducantur. — *παρεδώκατε*, tradidistis) Qui vobis datus erat, hunc vos tradidistis, cum debuissetis omni studio gloriam ejus agnoscere, ipsumque amplecti et retinere. — *ἡρνήσασθε*, negastis) Hoc proprio opponitur iudicio Pilati, Jesum dimittere conantis. — *πιλᾶτος*, Pilati) quem caecum fuisse, minus mirum est, quam vos. Ostendit hoc loco Petrus, Judaeos repugnasse sententiae DEI et hominum verae de Jesu.

v. 14. *ὑμεῖς δὲ*, at vos) Observandae quatuor, sive duae potius bimbembres, partes sermonis: *Deus* —, *quem vos quidem* —. *Vos autem* — *quem Deus* —. Dicit enim Petrus I Factum DEI, et consequens ex parte Judaeorum, II Factum Judaeorum, et consequens ex parte DEI. — *τὸν ἅγιον καὶ δίκαιον*, Sanctum et Justum) Antonomasia illustris. Unum JESUM dicit. Is Sanctus, qua Minister Dei, quem DEUS glorificavit. Etenim קדוש et כבוד Sanctitas et Gloria eandem paene notionem habent. Idem Justus (c. 7, 52. 22, 14.) etiam Pilati iudicio. Praeterea praedicatio Sanctitatis JESU, opponitur opinioni de virtute apostolorum; Justitiae praedicatio, pietati, v. 12. — *ἡρνήσασθε*, negastis) Iteratur hoc verbum, alio respectu. *Negarunt regnum*: v. 13. *negarunt sanctitatem et justitiam*, v. 14. — *ἡτήσασθε*, petistis) Vel si Pilatus vobis Barrabam obtulisset, debuissetis Jesum dimittendum rogare. — *ἄνδρα φονέα*, virum homicidam) Sequitur magnificum antitheton: *auctorem vero vitae*. Hic erat Christus etiam ante passionem mortis.

v. 15. *οὗ*, ejus) Vid. c. 2, 32. not. — *μάρτυρες*, testes) Testes egerant versu 6., collato versu 16.

v. 16. *ἐπὶ τῇ πίστει*, super fide) *Fides nominis Jesu* dicitur ex eo, quod hoc nomen est nomen πιστόν, fidele, firmum: et huic fidei respondet mox *fides*, quae per eum est, fides, quae erat in Petro, et esse coeperat in claudio illo. Correlata: nomen Christi, et fides sanctorum. — *θεωρεῖτε καὶ οἴδατε*) videtis in praesenti, nostis de praeterito. — *τὸ ὄνομα αὐτοῦ*, nomen ejus) Nominativus, pro pronomine, illud, quod referretur ad nominis. Similis constructio 2 Chron. 28, 9.: *in ira Domini Dei patrum vestrorum super Juda dedit* (Dominus) *eos in manum vestram*. 1 Sam. 24, 6. *percussit cor Davidis eum* (Davidem). Deut. 9, 4., *ob malitiam gentium illarum, Deus delet illas*. Eleganti regressu Petrus ab effectu ad causam concludit, et magna cum vi nomen toties nominat. — *ἡ δὲ αὐτοῦ*, quae est per eum) Christo ejusque nomini non solum factum, sed etiam fidem ipsam Petrus acceptam refert. Per Christum fides nostra ex DEO est et in DEUM tendit. 1 Petr. 4, 24.

v. 17. *καὶ νῦν*, et nunc) ועתה formula transeundi a praeterito ad praesens. — *ἀδελφοί*, fratres) Appellatio, comitatis et misericordiae plena. — *οἶδα*, scio) Loquitur Petrus ad cor illorum, benigne. Ideo potius dicit, scio, quam scimus. — *κατὰ ἄγνοιαν*, per ignorantiam) c. 13, 27. — *ἀρχόντες*, principes) Hi non erant praesentes, sed populus. Praejudicium auctoritatis tollit Petrus, idque rursum benigne.

v. 18. *δὲ*, vero) In re a nobis male gesta hoc quoque considerandum, quid boni sub ea re DEUS fecerit. — *ἀπρονειήγγειλε*, quae praenuntiavit) Hoc opponitur ignorantiae Judaeorum. — *πάντων*, omnium) Hoc magnam vim sermoni addit. — *καθεῖν τὸν χοῖον αὐτοῦ*) Sic Graeci codices idonei cum Irenaeo et Syro. Id est, pati

Unctum ipsius. Idque plane congruit cum cap. 4, 26. Alii pronomen *αὐτῷ* ipsius scripserunt post illud, *per os omnium prophetarum*, uti exstat Luc. 1, 70. — *ἴτω, sic)* haec via.

v. 19. *μετανοήσατε ὧν καὶ ἐπιστρέψατε, resipiscite igitur et convertimini)* Hic et cap. 26, 20. *poenitentia* ponitur ante *conversionem*: Jer. 51, 19. *conversio* ante *poenitentiam*. Prius ponitur *conversio*, quum significatur receptus hominis a peccato et reditus ad cor suum: post *poenitentiam* ponitur, quum significatur in resipiscente applicatio sui ad DEUM. — *εἰς τὸ ἐξαλειφθῆναι, ut deleantur)* Alluditur ad *aquam* baptismi. — *τὰς ἁμαρτίας, peccata)* etiam illud, quod in Jesum patrastis. — *ὅπως ἂν, ut, sic ὅπως ἂν, Matth. 6, 5. Luc. 2, 35. et (pro Hebraeo יִשְׁרָב) Act. 15, 17. Rom. 3, 4. ἂν, particula potentialis, si scil. poenitentiam agitis, non totum sermonem conditionalem facit, sed ad auditores pro sua parte acuendos pertinet. — ἔλθωσι, veniant)* etiam vobis. Nam per se tempora illa futura erant, etiamsi auditores illi non auscultassent: (conf. Zach. 6, 15., ubi pariter est conditio particularis:) sed respectu auditorum poterant magis minusve promoveri. Ideo dicuntur *καιροὶ tempora* sine articulo. — *καιροὶ, tempora)* Conf. v. 21. not. — *ἀναψύξεως, refrigerationis)* Alluditur ad *auram* N. T. plenam gratiae, cedente omni aestu. — *ἀπὸ προσώπου, a facie)* Omnis laetitia pura est a facie Domini, quum clementer nos aspicit. Ps. 44, 4. Num. 6, 25.

v. 20. *ἀποστείλη, mittat)* Misit, versu 26. nec tamen jam dicitur, *remittat*, sed iterum, *mittat*. conf. c. 1, 1. not. — *προκεχειρισμένον)* Vix uspiam reperiunda lectio, *προκεκηρυγμένον*. Non *praenuntiat* hic Petrus Christum, sed *paratum* declarat. Idem verbum cap. 22, 14. 26, 16. Ex. 4, 13. Jos. 3, 12. conf. Luc. 2, 31. *Paratus* est, ut a nobis accipiat, ut a Deo mittatur. Hesychius, *προκεχειρισμένον, προβεβλημένον, ἡτοιμασμένον*. sic enim legendum, pro *ἡτοιμασμένον*.

v. 21. *ὃν δεῖ ὐρανὸν μὲν δεῖξασθαι, qui oportet coelum quidem capiat)* Particula *quidem* apodosin, cui alias *autem* servit, repraesentatam habet in *mittat*, versu 20. *Coelo capi*, i. e. *cohiberi, concludi*, violenta est interpretatio, quasi coelum Christo majus sit; et inimica celsitudini Christi supra omnes coelos. Eph. 4, 10. Non tamen nullo sensu dici potuit: *coelum suscipit Christum. admittit* scil. ut thronus Regem legitimum, quamvis Christus antea fuerit exinanitus, nec adhuc a mundo agnitus. Sed multo augustior et Scripturae sermoni convenientior est haec sententia: *Christus capit coelum.* et sic *ὐρανὸν* commodius etiam caret articulo. Idem est, quod *λαβεῖν βασιλείαν, accipere regnum*, Luc. 19, 12. et *βασιλεύειν, regnare*, 1 Cor. 15, 25. Neque obstat vis verbi *δέχομαι*, quasi coelum debeat esse continens, quo Christus contineatur. Basilii Seleuciensis Or. 11., *δέχεται ἡλίας καταγώνιον ἁμαρτίας ἐλευθερον.* nec dissimile illud Or. 14., *πῶς ὁ ὕψους σαγηνεύεται.* Accedant, quos E. Schmidius huc contulit. Euripides, *ἐκ ἡλθεῖς ἐν δέοντι, δεῖξασθαι δομῆς, non venisti opportune, has aedes occupatum:* et Demosthenes, *ἐδὲ διδόντων ὑμῖν τῶν καιρῶν ἀμφίπολιν δεῖξασθαι δύναισθ' ἂν. ne si ipsa quidem opportunitas Amphipolim vobis traderet, eam occupare possetis.* Porro hanc quoque emphasin habet verbum *δεῖξασθαι*, ut denotet rem oblatam. Nam Pater Filio dixit: *Capesse coelum: sede a dextris meis: sede in throno meo, quod*

est coelum. Denique δέξασθαι accipere habet notionem inchoativam, et tamen in praesenti dicitur δεῖ, oportet, non ἔδει, oportuit, quam ascensio non heri aut nudius tertius fuerat facta. Loquitur videlicet Petrus de re, quae ad adventum Christi de coelo gloriosum collata, erat adhuc quasi praesens, praesertim respectu auditorum jam jam ad fidem accedentium. — ἄχρὶ χρόνων ἀποκαταστάσεως, donec erunt spatia restitutionis) id est, donec ea implebuntur. Sic ἄχρὶς ἡμερῶν πέντε, ipsos quinque dies, c. 20, 6. ἄχρὶ καιρῶ, ad tempus. c. 13, 41. Similes locutiones, Luc. 24, 24. Gal. 4, 2. Hebr. 3, 13. Ap. 7, 3. 15, 8. 17, 17. 20, 3. Complectitur Petrus totum cursum temporum N. T. inter Ascensionem Domini et gloriosum ejus adventum, in quibus eminet lauta illa aetas apostolica, v. 24., et respondens ei conditio ecclesiae, post apostasiam et calamitates diutinas, ex Judaeis simul et Gentibus constituendae. Justus Jonas: Christus, inquit, est ille Rex, qui nunc accepit coelum, regnans interim per evangelium in Spiritu, donec restituantur omnia, id est, reliquiae Judaeorum et gentes convertantur. Rom. 11. Ἀποκατάστασις est rerum ex turbis in priorem ordinem restitutio. Dices: Num ergo unquam omnia tali fuere in statu, cui restituenda sint? Resp. 1) Fuere, quod ad initia certe attinet: conf. Matth. 17, 41. quare apostoli etiam supra, cap. 1, 6., hoc verbo usi sunt. 2) Spectatur intentio divina et promissio: ut visum recipere dicitur caecus natus, quia Visus est naturale bonum. Expende verbum הָשִׁיב אֶפְסָה לִּי, Jer. 16, 15. 24, 6. 50, 19. Ez. 16, 55. Omnium restitutio facta erit, quum omnes hostes scabellum erunt pedum Christi: 1 Cor. 15, 25. quod sensim fit nunc, et celeriter aliquando confiet. — πάντων, omnium) Universitas coelo opponitur, ut parti. — ὧν pro αὐτῶν, quae. — ἐλάλησεν, locutus est) εἶπεν fatus est. — *) προφητῶν, prophetarum) Mosis, v. 22. et ceterorum, v. 24. Huc referatur γὰρ, enim. v. 22.

v. 22. προφήτην κτλ.) Deut. 18, 15. seqq. LXX, προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν σου ὡς ἐμὲ ἀναστήσει σοι Κύριος ὁ θεός σου, αὐτῷ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα, — καὶ λαλήσει αὐτοῖς καθ' ὅτι αὐν ἐντέλωμαι αὐτῷ. καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος, ὃς ἐὰν μὴ ἀκούσῃ τῶν λόγων αὐτοῦ, ὅσα αὐν λαλήσῃ ὁ προφήτης ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐγὼ ἐνδικήσω ἐξ αὐτοῦ. — ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν, ex fratribus vestris) Non dicit Moses, ex fratribus nostris: nam loquitur DEI nomine. Nec Mosi unquam promissus est Christus; nam non ex ejus tribu aut posteritate venit. planeque Moses et Christus inter se opponuntur. — ὡς ἐμὲ, tanquam me) Israëlitae non habuerunt ideam prophetae majoris, quam Mosen, qui singularis plane in V. T. propheta fuit. Num. 12, 8. Deut. 34, 10. Huic ergo unus similis Jesus. Moses instituit divinitus ecclesiam Israëliticam: Christus instituit divinitus ecclesiam suam. Cum Mosis prophetia mox conjunctus erat effectus,eductio ex Aegypto: cum Christi prophetia conjunctus est mox effectus, redemptio. Domini vocem non potuit sustinere populus; Mosen audire optavit: Chri-

*) τῶν ἁγίων, sanctorum] Omnes prophetae sancti fuerunt: omnes coelum sunt ingressi, Luc. 13, 28. Qui ut malefici repelluntur, prophetae non fuerunt, utut vaticinati sint, Matth. 7, 22. coll. Joh. 11, 51. Bileam propheta quidem fuit, at non in Israële, sed penes Balakum duntaxat. V. g.

stum audire multo est optabilius. Moses omnia et sola ea, quae Dominus mandavit, locutus est populo, uberrime: Christus, multo magis. Atque ita respondet Mosi Christus, ut etiam major sit, ratione personae divinae, et muneris Evangelici. Hebr. 3, 2. s. coll. Num. cap. cit. v. 7. Similitudo non officit excellentiae, Matth. 22, 39., et particula *ὡς* *tanquam* pertinet ad comparandum non solum par cum pari, sed etiam minus cum majori, Matth. 5, 48., et majus cum minori. Malach. 3, 4. — *αὐτῷ, eum*) prae me. — *ἀκούσεσθε, audietis*) audire debebitis et poteritis.

v. 23. *ἔσται δέ, erit autem*) *ויהי* formula modalis, attentionem excitans. — *ἥτις ἐὰν, quaecumque*) Innuitur, multos hunc Prophetam esse audituros; multos non audituros. — *ἐξολοθρευθήσεται, exterminabitur*) Pro Hebraeo, *ego requiram ab illo*, ponitur solenne illud de *כרת* *excidio*. Ut peccati stipendium mors est: sic peccati atrocis, mors atrox, id est, excidium.

v. 24. *πάντες, omnes*) Eandem in sententiam allegantur prophetae in Ap. 10, 7. — *δέ, vero*) Resp. *μὲν, quidem*. v. 22. — *ἀπὸ σαμουὴλ, a Samuel*) Inter Mosis et Samuelis tempora non fuit multa prophetia, donec Mosi uni firma esset constituta auctoritas, ad quem ceteri deinceps forent dijudicandi. Deinde, quum regnum introductum est, prophetia *de regno Christi* viguit: et per ipsam Samuelis matrem prima est *Regis* et *Messiae* mentio facta, ac deinde frequentata. 1 Sam. 2, 10. 35. etc. — *τοῖν*) Repete, *ἀπὸ τοῖν*. — *καὶ προκατήγγειλαν*) *καὶ etiam*. — *ταύτας, hos*) Multa, quum tempus est, simul implentur.

v. 25. *ὑμεῖς, vos*) qui *hodie* vivitis. — *τοῖν προφητῶν*) *prophetarum*, qua prophetarum, id est, prophetiarum. Sic cohaeret, quod sequitur, *et testamenti*: uti Dan. 9, 24., *Visio et propheta*. Ad vos, inquit Petrus, pertinent prophetiae et testamentum. Obligat auditores. — *καὶ ἐν τῷ σπέρματι σε ἐνευλογηθήσονται πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῆς γῆς*) Gen. 22, 18. LXX, *καὶ εὐλογηθήσονται* (al. *ἐνευλογηθήσονται*) *ἐν τῷ σπέρματι σε πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς*. A Petro appellantur *patriciae familiae*, quasi sub involucro illo; de quo ad c. 2, 39. egimus. Conf. de hoc loco, Gal. 3, 8. 16. nott.

v. 26. *πρῶτον, primum*) Praevium indicium, de vocatione gentium. — *ἀναστήσας, suscitans*) ex semine Abrahami. — *παῖδα*) v. 13. — *εὐλογεῖντα, benedicientem*) Id deducitur ex v. 25. — *ἐν τῷ ἀποσφρατίζειν*) Activum: *in avertendo*. Christus est, qui avertit et nos a malitia, et impietatem a nobis. Rom. 14, 26. Res non est humanarum virium. — *πονηριῶν*) *malitiis*, quibus *benedictio* sufflamina-tur. *Πονηρία* et improbitatem et miseriam notat.

C A P U T IV.

v. 1. *Λαλούντων, loquentibus*) Divinitus res gubernata est, ut prius eloquerentur, quod satis esset, in templo; deinde etiam in synedrio, quo ire non licuisset, nisi ducti fuissent. — *ἐπέσκησαν, supervenerunt*) *Crux semper comitatur verum Evangelium*. Jonas. — *οἱ ἱερεῖς, sacerdotes*) qui laborabant de sacerdotio. — *ὁ ὑπαρχὸς τοῦ ἱεροῦ, praefectus templi*) qui laborabat de republica, ut summus praefectus, cui suberant praefecti excubiarum in templo. Luc. 22, 4. — *οἱ σαδδουκαῖοι, Sadducaeii*) qui laborabant de doctrina sua.

v. 2. διὰ τὸ διδάσκειν αὐτοὺς, quod docerent) Hoc aegre ferebant Sacerdotes, propter suam auctoritatem; praefectus templi, metu rerum novarum. — καταγγέλλειν, annuntiarent) Hoc aegre ferebant Sadducaei, resurrectionem negantes. quorum error unico exemplo, Jesu Christi maxime, refutabatur penitus.

v. 3. εἰς τήρησιν, in custodiam) Sic Petrus et Johannes in fide acuebantur. — αὔριον, crastinum) Crastinus dies hîc dicitur pro postero, per Mimesin [Ea nocte quanta existimes in animabus grandium apostolorum evenisse! V. g.] — ἑσπέρα, vespera) c. 3, 1.

v. 4. τῶν ἀνδρῶν, virorum) cum mulieribus ergo et liberis multo major. Huic summae, quasi millium quinque, includi videntur, qui c. 2, 41. memorantur. Deinde, post alias accessiones; c. 5, 14. 6, 1. 7., factae sunt complures myriades. c. 21, 20.

v. 5. αὐτῶν, eorum) Judaeorum. — τὰς ἄρχοντας καὶ πρεσβυτέρους καὶ γραμματεῖς, principes et seniores et scribae) qui conspici erant imperio, consilio, doctrina. — εἰς ἱερουσαλήμ, in Jerusalem) ex vicinia: nisi εἰς ponitur pro ἐν. *)

v. 6. τὸν ἀρχιερέα, princeps sacerdotum) Hoc subauditur etiam de Caïpha. — ἀλέξανδρον, Alexander) Frequens Judaeis nomen ex Alexandro M.

v. 7. ἐπυνθάνοντο) interrogabant, multis verbis, quasi res ignota esset aut obscura. Resp. notum. v. 10. — δυνάμει, ὀνόματι, virtute, nomine) Relatum illis aliquid fuerat ex verbis Petri. c. 3, 6. 12. 16. Et hoc ipsum Petrus egregie repetit v. 10. 12. — ἐποίησατε, fecistis) Ambigue loquuntur. non dicunt: sanastis.

v. 8. πλησθεῖς, repletus) illo ipso momento. Virtus, quae in illo habitabat, se exseruit. Sic c. 13, 9. Ut praesens quodque tempus poscit, sic DEUS organa sua movet. At πλήρης, plenus, dicit habitum, Act. 6, 3. s. — ἄρχοντες, principes) Initio honorem eis habet. Aliter, quum in oppugnando perseverant, v. 19., iterumque c. 5, 29. Conf. c. 7, 2. init. cum v. 51.

v. 9. εἰ, si) i. e. quum. praesentem jam ἀνάκρισιν quaestionem innuit. — ἀνακρινόμεθα, examinamur) per quaestionem judicialem. — εὐεργεσία, beneficio) cum alias dijudicari debeant, qui malum fecerunt. Non additur articulus: sed sequitur, ἡ σωτηρία, salus, v. 12., ubi articulus epitasin facit. Christus σωτὴρ καὶ εὐεργέτης, Salvator beneficentissimus. vid. Chrysost. de sacerd. p. 208. — ἐν τίνι, in quo) Interrogarant proceres: qua virtute, quo nomine. Id Petrus, mutato adjectivo, quo determinatius respondeat, assumit; et de potestate ac nomine statim etiam respondet, v. 10. — οὗτος, hic) qui adest v. 10. 14. — σέσωσαι, salvus factus est) Huc ref. ἡ σωτηρία, σωθῆναι, salus, salvari, v. 12., ex notatione nominis Jesu. v. 10. [Salus corporis animae salutis quasi-typus est et speculum. V. g.]

v. 10. γνωστὸν, notum) Hoc Petrus, ut magnus praeco, elata voce dixit. Brevi totum dicit. — ὑμῖν, vobis) proceribus.

v. 11. οὗτος, Hic) Severiorem illationem adhibet ad principes, quam c. 3, 17. ad populum. — ὁ λίθος, Lapis) Articulus remittit ad prophetiam. vid. Matth. 21, 42. not. — ὑφ' ὑμῶν, a vobis) Hoc cum

*) Et sane lectionem ἐν, post marginem utriusque Ed. gr., praefert Vers. germ. E. B.

parrhesia additur. — εἰς κεφαλὴν γωνίας, caput anguli) Id exponitur v. seq. Ipsa aedificantium reprobatio Lapidem comprobat.

v. 12. ἐν ἄλλῳ οὐδενί, in alio nemine) i. e. plane in Hoc uno salus est. In hoc plane figitur illud, in quo. v. 9. — ἡ σωτηρία, Salus) promissa, optata, qua omnem miseriam effugimus: salus corporis et animae. coll. v. 9. Magna vis articuli. — γὰρ, enim) Datum sit oportet atque editum divinitus nomen, in quo sit salus. Non est nostrum, salutare nomen designare vel excogitare: non est Romae, defunctos canonizare. — ἕτερον, alterum) Id respectu τῆ ἄλλῃ, alio, vim habet ἐπιτακτικὴν. Ammonius: ἕτερος μὲν, ἐπὶ δυοῖν ἄλλος δέ, ἐπὶ πλείονων. conf. 1 Cor. 12, 8. s. 2 Cor. 11, 4. Gal. 1, 6. 7. nott. — ὑπὸ τὸν οὐρανόν, sub coelo) i. e. in omni terra. c. 2, 5. Terrigenis salute opus erat: et Salvatorem oportuit in terra salutem pangere. Matth. 9, 6. — τὸ δεδομένον, datum) quod datum sit, ex coelo. — ἐν ἀνθρώποις, in hominibus) Unus est mediator: alter non est in toto genere hominum. 1 Tim. 2, 5. — ἡμεῖς, nos) nos, omnes.

v. 13. θεωροῦντες) spectantes. — παρῳήσιαν, libertatem) Nomen παρῳήσια, et παρῳήσιάζομαι verbum, in hoc libro perfrequens, ejus quippe argumento conveniens, characterem exprimit verae religionis. Urbem et orbem hac parrhesia vicerunt. — καταλαβόμενοι, noscentes) nunc, vel etiam antea. — ἄνθρωποι, homines) Hoc tenuius, quam viri. — ἀγράμματοι, illiterati) qui aegre legerent aut scribebant, vix ultra progressi in literis etiam sacris. — ἰδιῶται, idiotae) privati, piscatores videlicet; neque illis adeo artibus praediti, quibus politici et eloquentes homines nituntur. Ἀγράμματος est rudis, ἰδιώτης rudior. Vide, quae de hoc vocabulo notavimus ad Chrysost. de Sacerd. §. 413. Per hujusmodi homines contentos coram mundo SEMPER fecit Deus praedicari verbum suum. Justus Jonas. — ἐπεγίνωσκόν τε, agnoscebantque) nunc demum. nam paullo ante minus curarant.

v. 14. σὺν αὐτοῖς, cum eis) Petro et Johanne. — ἐστῶτα, stantem) firmo talo. — εἰδέν εἶχον, nil habebant) quamvis vellent. v. 24. Ipsi ajunt, non possumus. v. 16.

v. 16. τί ποιήσομεν; quid faciemus?) Qui sic quaerant, his paratum est responsum: Credite. — τοῖς) Casus sextus. — φανερόν, manifestum) scil. est. Et hinc pendet ὅτι γνωσὸν κτλ.

v. 17. διανεμηθῆ) Totum pro gangraena habent. Ea enim sic describitur, 2 Tim. 2, 17. — ἀπειλῇ, minis) Nil agitis, procures. Habent hi homines, quo confugiant. v. 29. — τῷ τῷ, isto) Non dignantur appellare nomen Jesu. c. 5, 28.

v. 18. φθιγγεσθαι, loqui) sermone familiari. — διδάσκειν, docere) in concionibus.

v. 19. ἀποκριθέντες, respondentes) aperte et rotunde. Non utuntur arte, dum dimissi sint. — ἐνώπιον τῷ Θεῷ, in conspectu Dei) Multa mundus pro justis habet, quae coram DEO non sunt justa: et vice versa. — ἀκούειν) audire, pro obedire. Qui non obtemperat, is vel audit invitus. — μᾶλλον, potius) Eorum antistitum salva demum apud sanctos fortes est auctoritas, qui nil contrarium DEO statuunt aut jubent. — κρίνατε, judicate) Communicatio. Non facile mundus tanta perversitate suas leges contra DEI causam tuetur, ut naturalis aequitas etiam in intellectu plane obruatur.

v. 20. ἡμεῖς, nos) Jam faciunt, quod vixdum prohibuerant anti-

stites, et jus suum defendunt. — οἱ δυνάμεθα μὴ λαλεῖν, non possumus non loqui) Amos 3, 8. [Incredibilem vera cordis plenitudo vim habet. V. g.]

v. 21. προσαπειλησάμενοι) amplius minati. — πάντες, omnes) Saepe populus est sanior, quam qui praesunt.

v. 22. πλειόνων, plus) Inveterata fuerat claudi nati infirmitas. — ἐφ' ὃν) super quem.

v. 23. ἀπήγγειλαν, renuntiaverunt) Quamvis id nollent procures, tamen non peccarunt apostoli. — οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι, principes sacerdotum et seniores) Non nominantur Sadducaei, qui partim sub illis continentur, c. 5, 17., partim non erant assessores.

v. 24. ὁμοθυμαδὸν ἤραν φωνήν, unanimiter sustulerunt vocem) Petrus etiam hīc verba videtur praeivisse: sed ceteri quoque voce sunt usi. [Tanto magis ea re animorum devotio inflammata fuit. V. g.] — δέσποτα) Domine familiae fidelium. — σὺ, tu) Enunciatio, cujus subjectum: Tu DEUS, qui fecisti omnia; tum, subaudito es, sequitur praedicatum, qui dixisti. — ὁ ποιήσας, qui fecisti) Altum hoc exordium in solennioribus adhibitum orationibus. Jer. 32, 17. Nehem. 9, 6. Ideo in coelo, terra, mari fit voluntas DEI; neque in terra debet voluntas hominum opponi aut praeponi. frustra conantur homunciones. Creator etiam per miracula eos refutat.

v. 25. ἰνατί — αὐτοῦ) Ps. 2, 1. 2. Sic plane LXX. — ἐφρούαξαν) Verbum hoc proprie de equis dicitur, ferociter fremere. — κενά) Est hoc instar adverbii. sic LXX, παρακαλεῖτε κενά. Job. 21, 34. Interrogationi in priore hemistichio, parallelum est hoc verbum in altero.

v. 26. οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, reges terrae) Omnia mundi regna Evangelium oppugnarunt aliquando. — οἱ ἄρχοντες, principes) Horum instar, Pilatus; ut regum, Herodes. Accurate respondent prophetia et eventus. Deinceps Herodes, non Pilatus, etiam apostolos legitur affixisse.

v. 27. συνήχθησαν, convenerunt) Id repetitur ex v. 26. — ἐπ' ἀληθείας, vere) ut res ipsa demonstrat. — παιδά σου, Ministerium tuum) cujus typus David. nam hic eodem nomine appellatur v. 25. — ὃν ἔχρισας, quem unxisti) Hic est rex unctus Domini. v. 26. Psalm. 2, 2. 6. — ἡρώδης, Herodes) Hic, cum Jesum in potestate sua haberet, tamen non dimisit, sed Pilato remisit, consentiens in ea, quae erat factururus Luc. 23, 7. ss. 13, 34. — λαοῖς, populis) Pluralis, repetitus ex Psalmo, poëticus. Unus alterque cod. λαός, sed λαοῖς respicit versum 25. conf. 1 Reg. 22, 28. ac plane Psalmo 2. respondet praesens oratio fidelium, ut collatio docet:

reges,	Herodes:
principes,	Pontius Pilatus:
gentes,	gentes:
populi,	populi Israël.

Agit psalmus ille de regno Christi: quare in hostibus Herodes potius et Pilatus memorantur, quam Caiphas pontifex, qui versu 29. includitur.

v. 28. ποιῆσαι, facere) Plura facere, cum vellent, non potuere. Constr. cum convenerunt, non cum unxisti. Nam subjectum verbi facere sunt hostes congregati, de quibus praedictum erat. conf. c. 2, 23. 3, 18. — ὅσα, quaecunque) non pauciora, sed nec plura. — ἡ χεὶρ σου καὶ ἡ βουλὴ σου, manus tua et consilium tuum) Notabilis

ordo verborum. Manus Dei citius sentitur, quam consilium. Potentia innuitur et sapientia. — προώρισε, *praeſinit*.

v. 29. ἀπειλὰς, *comminationes*) Plurale. v. 17. 21. — παρρησίας, *libertate*) quicquid illi minentur. — λαλεῖν, *loqui*) Non petunt, ut sibi liceat non loqui, nedum ut alii mittantur; nam certi erant de sua vocatione.

v. 30. ἐν τῷ, *in*) *in extendendo*, id est, dum extendis. Sermonem comitantur miracula, eique stimulum addunt. c. 14, 3. Marc. 16, 20. — ἐκτείνειν σέ, *extendas*) Saepe in V. T. laudatur brachium Domini *extentum*. — εἰς ἱάσιν, *ad sanationem*) v. 22. — γίνεσθαι) Repete ἐν τῷ, *dum fiunt*. Namque non possum construere εἰς γίνεσθαι, non interveniente articulo: itaque εἰς ἱάσιν construitur cum ἐκτείνειν. Comma debet esse non ante εἰς, sed post ἱάσιν. *dum extendis — et dum signa fiunt*. Sic planum est. — ὀνόματος, *nomen*) v. 17.

v. 31. ἐσαλεύθη, *motus est*) Documentum, omnia per Evangelium commotum iri. c. 16, 26. — ἐπλήσθησαν, *repleti sunt*) denuo. — μετὰ παρρησίας, *cum libertate*) Parrhesia illico eis collata est, uti v. 29. orarant, eamque prima quaque occasione inter se et ad alios exseruerunt.

v. 32. ἡ καρδιά καὶ ἡ ψυχὴ μία, *cor et anima una*) *in credendis et agendis*. Egregius character. — οὐδὲ εἷς) *ne unus quidem*, in tanta multitudine. Summus gradus concordiae. — ἔλεγεν, *dicebat*) Hoc ipso praesupponitur, *proprietaem* possessionis non plane fuisse deletam. — κοινὰ, *communiā*) Sic ferebat directio divina; fidelium numerus magnus ille quidem, sed non tantus, quantus postea; imminens mutatio status Judaici. Magistratus tum non interpellarunt, quo minus ecclesia et singuli Christiani facultates suas, prout ipsis placeret, dispensarent. v. 34. s. 6, 1. s. 11, 30. 24, 17. 1 Cor. 16, 1.

v. 33. ἀπεδίδουν, *reddebant*) Certi certos faciebant alios. — οἱ ἀπόστολοι, *apostoli*) Horum id proprie erat. nam viderant. Horum eximia fuit mensura. c. 5, 12. — χάρις, *gratia*) Gratia DEI et favor populi.

v. 34. οὐδὲ γὰρ ἐνδεής τις, *neque enim quisquam egens*) Sic hodie esse debebat, etiam sine communione bonorum, quae non nisi summo fidei et amoris flori convenit. — πωλῶντες, *vendentes*) Praeclare collocarunt opes suas, antequam urbem Romani vastarent. Ut Israelitae ab Aegyptiis, sic Christiani ab Judaeis lucrifecere.

v. 35. καὶ ἐτίθεν, *et ponebant*) uti milites arma submittentes. Significabant, apostolos, divina gubernante sapientia, arbitrium omne rerum habere.

*) v. 36. ὁ ἐπικληθεὶς, *qui cognominatus est*) Novum specimen majestatis apostolicae, fidelibus cognomina dare. — υἱὸς παρακλήσεως, *filius consolationis*) Cognomen evangelicum. Etymon explicat de Dieu ad h. 1. et Hiller. Onom. p. 500. — λευίτης, *Levites*) Pro Leviticis, Christiana vigent. Sequuntur etiam sacerdotes. c. 6, 7. — κύριος τῷ γένει) Sic, *ποντικός τῷ γένει, ἀλεξανδρεὺς τῷ γένει*. c. 18, 2. 24.

v. 37. ὑπάρχοντος αὐτῷ ἀγροῦ, *cum esset ei ager*) extra terram Israelis, in qua Levitis nulla portio fuerat.

*) καθύπερ, *propterea*] Non propterea plus minusve quivis tradiderat. V. g.

CAPUT V.

v. 1. Ἀνανίας σὺν Σαπφείρῃ, *Ananias cum Sapphira*) *Gratio-
sa et pulcra nomina, mores mali.*

v. 2. ἐνοσφίσατο, *fraudavit*) Peccatum Achan et Ananiae in multis simile, principio ecclesiae V. et N. T. idemque verbum ἐνοσφίσατο *fraudavit* de Achane dicitur Jos. 7, 1. Ille tamen in V. T. ore Dei, manu hominum interemtus; hic, in N. T. manu divina, ore apostoli. Simile item peccatum Judae et Ananiae. — ἀπὸ τῆς τιμῆς, *de pretio*) Videntur non credidisse hi duo, rem Christianam diu mansuram. — συνειδυίας, *conscia*) Gravius peccarunt, cum potuissent se invicem dehortari. — ἐνέγκας μέρος τι, *afferens partem quandam*) proinde ac si totum esset. Ananias tamen totum attulisse videri voluerat: itaque non multum interverterat.

v. 3. ἐπλήρωσεν) *implevit*, audacia et fraude, te non obsistente. Ipse Ananias fortasse non existimavit, Satanam subesse. Plenitudo cordis Satanica, summus malitiae gradus. — ψεύσασθαί σε) *ut falleres*, quantum in te est; quasi Spiritus sanctus nesciret fraudem tuam. v. 9. ψεύδομαι cum accusativo, Deut. 53, 29. inde Ps. 66, 3. it. Job. 6, 10. 8, 18. aliquanto plus notat, quam cum dativo. — τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, *Spiritum sanctum*) qui in nobis est, (conf. 2 Cor. 13, 3.) 1 Thess. 4, 8. et quo dirigente bona ecclesiae administrantur.

v. 4. μένον, *manens*) id est, dum manebat invenditus ager. — σοὶ ἔμενε, *tibi manebat*) Libera res fuit communio bonorum — ἐν τῇ σῇ ἐξουσίᾳ, *in tua potestate*) Propositum merum, si votum absit, non obligat ad faciendum aliquid, quod per se bonum est, nec tamen necessarium. conf. Joh. Val. Schmidii diss. jur. Lipsiae habita A. 1712 de Proposito in mente retento nihil operante. §. 18. — τί ὅτι, *quare*) Liberrime peccavit Ananias et cum diuturna proacresi. — ἔθες, *posuisti*) Idem peccatum et ab homine et a Satana. — τῷ θεῷ, *DEO*) Quae DEO te dare professus es, intervertisti. Ratio Spiritus sancti continetur sub ditione particulae ἀλλὰ, *sed*, non sub ditione particulae οὐκ, *non*. Itaque haec est sententia: Ananias mentitus est DEO et ejus Spiritui, non hominibus et Petro. Aude, si potes, Sociniane, ita dicere: Mentitus est non Spiritui S. et Petro, sed DEO. Mendacium Ananiae, ut est mentitus Spiritui S. et ut mentitus est DEO, idem prorsus peccatum est, et aequae grave; immo gravius quodammodo, ut est mentitus Spiritui S. conf. Marc. 3, 28. Firmissimum argumentum, quo probatur, Spiritum S. esse Personam, et Personam Deitatis.

v. 5. πεσὼν, *cadens*) Terror Ananiae, specimen terroris, quo percellentur impii in judicio, citra exanimationem. — ἐξέψυξε, *exanimatus est*) Hoc verbo mors misera denotatur. v. 10. c. 12, 23. Judic. 4, 21. Vers. LXX. Alex. Quaeres, cur tanta poena et tam repentina mors inflicta hoc gratiae N. T. pleno tempore? coll. Luc. 9, 55. 56. Resp. I. Discipuli sua voluntate ignem poposcerant in Samaritas: nunc Spiritus sanctus Petrum regit. II. Jesus, illo exinanitionis statu, Samaritanis fuerat ignotus, eisque postea praedicandus: Ananias et Sapphira evidentissime cognorant gloriam Christi et praesentiam Spiritus sancti, et uberrimam habuerant occasionem salutis. III. Ananias et Sapphira peccarunt atrocissime, liberrime, mutuo consensu, et mensuram peccati subito impleverunt. IV. initio illius

oeconomiae salutare multis fuit exemplum in eis editum, et timor ex illo. V. quod gravitati poena in corpore accessit, in anima *potuit* decedere. — φόβος, *timor*) vim refringens exempli pessimi. — τὺς ἀκούοντας, *qui audierunt*) non modo super eos, qui viderunt. Sic v. 11.

v. 6. οἱ νεώτεροι, *juniores*) Hos docebat rem exsequi. — συνέσειλαν) *composuerunt*. — ἐθαψαν, *sepelierunt*) illico. Neque enim mora opus erat.

v. 7. διάσημα, *spatium*) Mulier, vas infirmus, longius habuit poenitentiae spatium. Pretiosum trihorium! — μὴ εἰδυῖα, *nesciens*) Nam si scisset, confessio ejus nil magnum fuisset. Neque digna erat, quae sciret; quum Spiritum Domini tentasset.

v. 8. ἀπεκρίθη, *respondit*) mulieri, ejus introitus in coetum sanctorum erat instar sermonis. — εἰπέ μοι, *dic mihi*) Hortatur eam ad dicendum, quod res esset. — εἰ τοσούτη, *tantine*) Hic summam, ut videtur, expressit Petrus. — οἱ πόδες, *pedes*) Id expressius, quam si diceretur, *qui sepeliverunt*.

v. 10. εὑρον, *invenerunt*) post reditum.

v. 11. ἐκκλησίαν, *ecclesiam*) Prima hic (coll. cap. 2, 47. not.) mentio, atque adeo specimen nativum, ecclesiae in N. T. constitutae, per evangelium evocatae, ab Judaismo sejunctae, per baptismum Christo insitae, per communitatem omnimodam conglutinatae, per Ananiae Sapphiraeque excidium *disciplinatae*. Interim appellavit Lucas *discipulos* et *copiam nominum: omnes credentes: numerum virorum: multitudinem credentium*. c. 1, 15. 2, 44. 4, 4. 52. — πάντας, *omnes*) Etiam nos *timere* debemus. — τὺς ἀκούοντας, *audientes*) Audierunt sine dubio etiam antistites Judaeorum: neque tamen ea de re litem Petro intenderunt. Ananiae delictum erat jam manifestum: et poena erat aperte miraculosa.

v. 12. ἅπαντες, *cuncti*) credentes. — σοᾶ, *porticu*) loco capaci.

v. 13. τῶν λοιπῶν, *reliquorum*) extra credentes. — κολλᾶσθαι, *se conjungere*) familiariter.

v. 14. πληθὺν) Pluralis grandis. Jam non initur numerus, uti c. 4, 4.

v. 15. αἵ τε, *ita ut*) Hoc pendet a v. 12. initio. — κατὰ τὰς πλατείας, *secundum plateas*) Praepositio habet sensum distributivum sine articulo, v. 42. non cum articulo, c. 8, 3. — κλινῶν καὶ κραββάτων) *Lectus sumtuosior: grabatus, tenuior*. — πέτρον, *Petro*) Qui Jesum abnegarat, nunc eo magis erat conspicuus in fide. — αὐτῶν, *illorum*) Vid. App. Crit. Ed. II. ad h. l. de additamento: *et liberabantur ab infirmitate sua*. Incisi hujus vis habetur versu 12. et 16. *)

v. 16. ἅπαντες, *omnes*) Nullum jam erat ἀπότευγμα, nullus conatus irritus, ut ante, Matth. 17, 16.

v. 17. ἀναστὰς, *exsurgens*) Non sibi quiescendum ratus est. — τῶν σαδδουκαίων, *Sadducaeorum*) Ad hos multi se aggregarunt, quo magis oppugnarent resurrectionem Jesu Christi. — ζήλου, *zelo*) Impotentia hujus affectus ex tota eorum actione elucet.

v. 19. ἄγγελος, *angelus*) Undique invenietis, *has magnas con-*

*) περίξ, *circumcirca*] Longius identidem latiusque res progreditur. V. g.

solationes non contigisse, nisi valde afflictis. Justus Jonas. — τὰς θύρας, januas) c. 12, 10. 16, 26.

v. 20. πορεύεσθε, ite) illico. — σταθέντες, stantes) liberrime. — ἐν τῷ ἱερῷ, in templo) publice, ut antea. — τῷ λαῷ, populo) quum proceres audire nolunt. — πάντα, omnia) sine imminutione. — τὰ ῥήματα τῆς ζωῆς ταύτης, verba vitae hujus) Id est, haec verba vitae. coll. v. 32. Sic apud Hebraeos adjectivum saepe convenit posteriori substantivo. conf. c. 13, 26. Verba vitae, Joh. 6, 68., sine timore praedicanda, de vita Christi et fidelium.

v. 21. γεροσίαν) Verbum LXX virale.

v. 23. κεκλεισμένον, clausum) Angelus iterum clauserat. v. 19.

v. 24. διηπόρουν, haesitabant) Mundus, Dei servos exagitans, innumerabilibus sese haesitationibus implicat, et culpam in illos confert. c. 12, 18. 16, 20. 17, 6.

v. 25. ἐσῶτες, stantes) Antitheton: posuistis.

v. 26. ὁ μετὰ βίας) non cum vi: qua alias non abstinuissent. Saepe importunitas multitudinis, per se non bona, conducit bonae causae. Luc. 20, 6.

v. 27. ἐπηρώτησεν, interrogavit) expostulans.

v. 28. παραγγέλιμ, praecipiendo) Pudet dicere: minando. coll. c. 4, 17. nam non poterant punire. — παρηγγέλμεν, praecipimus) Vide crassam calliditatem hostium Evangelii. Edicta, leges et interdicta, quae a testibus veritatis DEO obsequentibus non possunt non infringi, pro lubitu et faciunt et extorquent et fingunt, ut insontes quasi soutes plectantur. O iniquitas! — τῷ τῷ — τῷ τῷ, isto — istius) Fugit appellare Jesum. Petrus appellat et celebrat. v. 30. 31. — τὴν ἱερουσαλήμ, Jerusalem) in qua nos, inquit, excubamus. — βέλτεσθε, vultis) Verbum invidiosum. Non id volebant apostoli, sed ex vero docebant, Jesum ab Judaeis nefarie fuisse interentum, ac simul viam ostendebant, qua virtutem sanguinis Jesu ad gratiam et salutem experirentur. — ἐπαγαγεῖν) Sic Jud. 9, 24. ἐπαγαγεῖν τὴν ἀδικίαν — καὶ τὸ αἷμα αὐτῶν ἐπιθῆναι ἐπὶ ἀβιμέλεχ. — ἐφ' ἡμᾶς, super nos) Ipsi, paulo ante, sanguinem Justi in se receperant, verbis, Matth. 27, 25. et re ipsa, mox v. 30. [Hic adversariorum mos est. Opportunitatem nacti feroces, insanos atque truculentos se exhibent: tum, victoriā ad partes oppositas vergente, nolunt vel facto vel consilio tantopere peccasse. V. g.]

v. 29. πέτρος, Petrus) Quamvis Petrus jam praeter ceteros senserat odium mundi, tamen loquendi et agendi partes a se non amolitur. Idem non jam utitur titulo, uti cap. 4, 8. quin haec est quasi continuatio sermonis, cum incremento severitatis. — Θεῷ, Deo) qui per angelum jussit loqui. v. 20. — ἀνθρώποις, hominibus) qui tacere jubetis.

v. 30. τῶν πατέρων, patrum) Cap. 3, 13. — ἤγειρεν, suscitavit) ex semine Davidis. c. 13, 23. 3, 22. Hanc enim suscitationem spectabant promissiones patribus datae. Idem verbum, Luc. 1, 69. — διεχειρίσασθε) Antea dixerat, ἀνείλετε, ἀπεκτείνετε, ἐξουρώσατε, nunc severiore phrasi utitur. — ἐπὶ ξύλῳ, in ligno) In ligno, initium peccati: in ligno, expiatio.

v. 31. ἀρχηγὸν καὶ σωτῆρα, Principem et Salvatorem) Auctorem salutis, Hebr. 2, 10. Id est, exaltavit illum, ut sit princeps et Salvator. c. 2, 36. — ὑψωσε, exaltavit) Exaltatio resurrectionem ex

mortuis praesupponit, vel etiam includit. Phil. 2, 9. — *δέναι*, ad dandum) Poenitentia est *donum* laetum, non triste negotium. c. 11, 18. 2 Tim. 2, 25. — *μετάνοιαν*, poenitentiam) qua Jesus accipitur, ut princeps. — *ἄφεσιν*, remissionem) qua accipitur, ut Salvator. — *ἁμαρτιῶν*, peccatorum) etiam illius peccati, quod in Jesum admisis-
tis. v. 28.

v. 32. καὶ, et) et inde. — δὲ, vero) Haec particula amplificat. Spiritus sancti testimonium majus est, quam apostolorum. — τοῖς πενταρχοῖσιν, obedientibus) Deus, inquit Petrus, dedit nobis Spiritum sanctum: is ad testandum nos impellit: et nos obsequimur. v. 29. Notanda, coll. v. 36. 37. 40. ubi πείθεσθαι exstat, utriusque verbi ex Ammonio differentia: πείθεσθαι μὲν τὸ ἐκείνως συγκατατίθεσθαι· πενταρχεῖν δὲ, τὸ κελύοντι πεισθῆναι. Conf. Act. 27, 11. 21.

v. 33. διεπρίοντο) findebantur cordibus. c. 7, 54. Sic findor Latini dicunt. — ἐβουλευοντο) consultabant.

v. 34. ἀναστὰς, surgens) ut plura dicturus. — ἐν τῷ συνεδρίῳ, in concilio) Undique potest DEUS excitare defensores. — φαρισαῖος, Pharisaeus) Resurrectionem mortuorum credens, a Sadducaeis negatam. — τίμιος, in pretio habitus) magnae existimationis. — παντὶ τῷ λαῷ, omni populo) quamvis proceres, Sadducaei, v. 17., eum non tanti aestimarent. — ἔξω, foras) Sic leniebatur procerum iracundia. — βραχὺ τι, paululum) Moratus sermō.

v. 36. πρὸ, ante) Pulerum est, exemplis consilia munire. Ea Gamaliel prudenter praemittit, deinde consequens addit. — αὐτὸν, se) Character falsae doctrinae. c. 8, 9. — εἰς ὑδὲν, ad nihilum) non solum consilia eorum, sed ipsi ad nihilum venerunt. Quot miseri homines a falsis ducibus in perniciem perducti sunt!

v. 37. μετὰ, post) Alius ergo Theudas fuerit oportet, quem Josephus huic Judae postponit. — ταῖς ἡμέραις, diebus) tempore tum noto et novis rebus opportuno.

v. 38. λέγω ὑμῖν, dico vobis) Haec formula hoc loco blandum quiddam habet potius, quam severum. — ἑάσατε, sinite) ut agant, quod agunt. Causae aperte bonae, assentiendum; aperte malae, resistendum. Sed in re subita, nova ac dubia, et ad adversarios incensos, eximie salutare est Gamalielis consilium. — ἢ, aut) Significat, opus potius, quam consilium esse appellandum. Certe apostoli non suo, sed divino consilio agebant omnia. — καταλυθήσεται, dissolvetur) solvi poterit et solvetur, vel per vos, vel per alios, vel per se.

v. 38. 39. εἰ ἢ, εἰ ἔστιν, si sit, si est) Illud mere conditionaliter; hoc, illi quippe oppositum hoc loco, categorice sonat. Ideo etiam in secunda, non in prima plurali hoc alterum eloquitur Gamaliel.

v. 39. μή ποτε καὶ, ne quando etiam) Moratus particularum usus. Etiam significat, praeter conatum irritum, reos illos etiam improbitatis fore. Hoc incisum pendet a sensu incisi proximi: non potestis, neque adeo debetis, dissolvere. — θιωμαχοί) Hoc verbum Symmachus non semel pro Hebr. רפאים posuit. Conjugata, θιῶ, θιωμαχοί. [Magnus talium est numerus. V. g.] — εὐρεθήτε, inveniamini) in exitu.

v. 40. ἐπεισθήσαν) assenserunt, hactenus, ut ne occiderent apostolos. neque enim mentem saniozem induebant assessores. — δειραντες, verberantes) Id adhuc non fecerant Judaei, deinde majora

infiecturi. Etiam mundus per gradus procedit, vel odio crescente, vel per speciem aequitatis.

v. 41. *χαίροντες*, *gaudentes*) Character veritatis, gaudium in affectionibus, verum, profundum, purum. — *ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος*, *pro nomine*) sc. *hoc*. Nonnulli addidere, *τῷ ἰησοῦ, τῷ κυρίῳ ἰησοῦ, τῷ χριστῷ*. Locutio absoluta, uti 3 Joh. v. 7. Lev. 24, 11. Nomen *Jesu* expresserat Lucas versu praecedente. Eo refertur hic versus cum eleganti ellipsi pronominis. — *κατηξιώθησαν ἀτιμασθῆναι*, *digni habiti sunt contumeliam pati*) Eximium oxymoron. sic, *donatum est, ut patiamini*, Phil. 4, 29. conf. 1 Petr. 2, 19. [*Contumelia coram hominibus, dignatio coram DEO*. V. g.]

v. 42. *ὃς ἐπαύοντο*, *non desinebant*) quicquid prohiberet mundus. — *τόν*) Nunciabant, Jesum esse Christum.

C A P U T VI.

v. 1. *Πληθυνόντων*) scil. *ἐαυτῶς*. In *multitudine* facilis est causa *murmuris*. — *τῶν ἑλληνιστῶν*, *Hellenistarum*) Erant Judaei extra Palaestinam nati; quibus v. gr. Graeca erat vernacula praeter *Hebraeam* linguam: ut hodie quoque multi sunt Judaei Lusitani, Germani etc. — *παρεθεωροῦντο*, *praeteribantur*) sine malevolentia. Non sufficebant apostoli ad omnia. — *αἱ χῆραι*, *viduae*) quarum etiam in sancta societate facilior oblivio, viris rem suam magis urgere valentibus.

v. 2. *ἡμᾶς*, *nos*) apostolos. — *καταλείψαντας*, *relinquentes*) Non poterant utrumque simul curare: quare id, quod nobilius est, tuentur. Periculosum est, relinquere ea, quae praecipue demandata sunt. Id saepe imprudentibus accidit. Longe hoc seposuerunt episcopi, rebus mundanis ita impliciti, ut spiritualia, extra solennem pompam, fere absorbeat principatus. — *διακονεῖν τραπέζαις*, *ministrare mensis*) Locutio indignitatem aliquam exprimit. Antitheton, *ministerium verbi*. v. 4. *Diaconorum* in ecclesia primitiva quae partes fuerint, copiose disquiritur: sed res possit paucis comprehendere. Apostolorum, evangelistarum, episcoporum, praecipuum munus fuit, praedicare verbum DEI: secundarium, curam quasi paternam (etenim ecclesia initio instar familiae erat) gerere victus, pauperum praesertim, peregrinorum, viduarum, etc. *Diaconi* autem, utriusque sexus, constituti sunt proprie pro eadem cura victus: et in eam partem permultum operae impendere necessum habuerunt in ecclesia Hierosolymitana; ceteris in locis, vel plus vel minus: quod reliquum erat operae, praedicationi verbi impenderunt.

v. 3. *μαρτυρομένους*, *testimonio praeditos*) contra quos nulla militaret iniquitatis suspicio, quamvis nullo opus esset jurejurando, satisfactione, syngrapha etc. conf. 2 Reg. 12, 15. 22, 7. Post Ananiam in re sua tam severe punitum nemo tam celeriter in re aliena fidem falleret. — *ἑπτὰ*, *septem*) Hi non initio, sed post apostolos et per apostolos constitui sunt. In ecclesiae regimine multa DEUS reliquit temporibus: sed nil sine Deo ecclesia debet constitutere. Quinque circiter millia virorum fuerant c. 4, 4. nunc cum accessionibus interea factis numerus is erat effectus, ut singula facile millia singuli diaconi curarent. — *πλήρεις*, *plenos*) Res est non levis, bona ecclesiae dispensare. etiam in quaestore et diacono, qua tali, debent esse dona

administrantia et sanctificentia. [Scil. non pro rapina aestimanda sunt bona ecclesiastica, sed spirituali modo atque tali administranda, quali septem isti, vel ipsi etiam apostoli, siquidem superstites essent, uterentur. Ipse DEUS aliquando rationem repositet. V. g.] — κα-
ταστήσομεν) Indicativus, uti 1 Cor. 6, 5. Eph. 6, 16. Phil. 2, 20.

v. 4. τῇ προσευχῇ καὶ τῇ διακονίᾳ τῷ λόγῳ, orationi et ministerio verbi) Potiores sunt preces ministerio sermonis. — προσκαρ-
τερήσομεν, incumbemus) unice vacabimus. Hae partes sunt nobilissimae, quas nemo episcopus alteri, quasi ipse majoribus rebus intentus, delegare potest.

v. 5. παντός, omni) Pulcer consensus, cum obsequio. — σέφω-
νον, Stephanum) Ex nominibus Graecis ad alias causas (ex. gr. ne Hebraei praevalerent Hellenistis in distributione victūs) additis recte colligitur, hos VII fuisse partim Hebraeos, partim Hellenistas. Multi Judaei habuere nomina Graeca. — πλήρη, plenum) Hic excelluit: ceteri non excluduntur. v. 5. — πίσεως, fide) non modo fidelitate, sed fide spirituali. — παρμενᾶν, Parmenian) Parmenionem. Sic exprimit Chronicon Alexandrinum. — προσήλυτον, proselytum) Ad proselytum confugere poterant proselyti. Proselyti spectati etiam possunt adhiberi muneribus.

v. 6. προσευξάμενοι, orantes) apostoli. Aliud subjectum verbi prioris, statuerunt, aliud posterioris. c. 8, 17.

v. 7. ἡῤῥαυε, crescebat) servata concordia et assiduitate in verbo DEI. — ὄχλος, multitudo) Dicitur ὄχλος etiam numerus non maximus c. 1, 15. Luc. 5, 29. 6, 17. Joh. 12, 17. quare nil improbable hoc loco dicitur. De sacerdotibus minus spei esse potuisset: nunc horum exemplo alii eo plures moventur. Reliquus populus proximo comate innuitur. *)

v. 8. στέφανος δὲ, Stephanus autem) Stephanus rerum externarum causa constitutus, tamen etiam spiritualia exsequitur. In ecclesia bona, omnia tendunt ad sublimius: in morbida, vergunt ad deterius.

v. 9. ἐν τῇ συναγωγῇ — ἀσίας, e synagoga — Asia) Descriptio haec tota unius ejusdemque synagogae, quae erat Hierosolymis, florentissima, omnium oculos in se convertens, constans ex nationibus externis, Europaeis, Africanis, Asiaticis. v. gr. a Cilicia habebat Saulum. Unde porro valde verisimile fit, Gamalielē illum legis doctorem, quippe Sauli praeceptorem, huic ipsi synagogae ac seminario praefuisse, eoque vel inscio vel invito hunc tumultum esse excitatum. — λιβερτίνων, Libertinorum) Vocabulum Romanum. nam multi Judaei Romae erant: c. 18, 2. 28, 17. et qui eorum bellis superioribus capti Romamque perducti fuerant, horum multi, libertate facile recuperata, (nam Romani non delectabantur Judaeis) Hierosolymam redierant, et fortasse multos proselytos, ejusdem conditionis, id est, libertinos, secum adduxerant. vid. Reineccii Annot. h. l. Itaque pro Ro-

*) ὑπήκουον τῇ πίσει, obediebant fidei] Fides h. l. testimonium evangelii denotat, fide dignissimum: quare aliis locis dicitur, evangelio obedire, Rom. 10, 16. 2 Thess. 1, 8., atque inde, obedientia fidei, Rom. 1, 5. 16, 26. Exhibet nobis DEUS testimonium suum, quod qui recipit ut verum, is submisce aures praebet, adeoque praestat obedientiam. V. g.

manis *Libertini* appellantur. adde not. ad cap. 2, 10. — τῶν ἀπὸ) Construe, ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν ἀπὸ κυλικίας.

v. 10. τῇ σοφίᾳ, sapientiae) *Validissimum*, sapientia. — καὶ τῷ πνεύματι, et Spiritui) Epitheton, sancto, non additur, uti v. 3. 5. additur. Adversarii sentiebant, Spiritum esse in Stephano; Spiritum sanctum in eo esse, non sciebant.

v. 11. τότε, tunc) Confugium succumbentium. — εἰς, in) Calumniatores primum loquuntur hîc indefinite; tum definite, v. 13. s. — τὸν ipsum. Articulus ἐπίτασιν significat.

v. 12. συνεκίνησαν, commoverunt) *Κινεῖσθαι* moveri inprimis dicitur, quod non movetur ratione. c. 21, 30. — τὸν λαόν, populum) qui valebat multitudine. — τῶς πρεσβυτέρους, seniores) qui valebant auctoritate. — τῶς γραμματεῖς, scribas) qui valebant doctrina.

v. 13. ὃ πάνεταί, non desinit) Invidiam facere conantur. — ῥήματα λαλῶν, verba loqui) Eadem phrasis, Luc. 12, 10. — τῆ νόμου, legem) v. 14. fin. conf. c. 21, 28.

v. 14. γὰρ, enim) Vide consequentiam ex verbis optimis inique tractam v. 13. — ἕτος, hic) Demonstrativum, uti Deut. 9, 3., sed ab adversariis Stephani adhibitum ex acerbitate, contentim. coll. Luc. 15, 30. not. — καταλύσει, destruet) Quaelibet calumnia arripit aliquid ex vero. Stephanus, jam enim maturum erat, innuerat aliquid de iis, quae eventura erant. Et videtur de abrogatione rituum paene plus vidisse, quam Petrus ante responsum Spiritûs, c. 10, 19. coll. antecedd.

v. 15. ὥσπερ πρόσωπον ἀγγέλου, tanquam faciem angeli) Gloria fidelium abscondita saepe etiam ex corpore elucet, praesertim ex cruce alta, et in coelo. Etiam Mosis facies splenduit. Scriptura cum aliquid eximie laudat, *divinum* appellat c. 7, 20., vel certe *angelicum*: et angelis *splendor* adscribitur, et angeli sine dubio aderant Stephano.

C A P U T VII.

v. 1. Ὁ ἀρχιερεὺς, princeps sacerdotum) tanquam praeses. — εἰ, num) Interrogatio servit convenientiae apologiae Stephani ad crimina adversariorum. ἄρα ergo habet speciem acquitatis et admirationis. Summa est haec: Ego agnoscere DEI gloriam, patribus revelatam, v. 2., Mosis vocationem, v. 34. s., Legis majestatem, v. 8. 38. 44., templo et loci hujus sanctitatem; v. 7. fin. 45. 47. Et quidem templo antiquior est lex; lege, promissio. DEUS quippe se Abrahamo et Isaaco et Jacobo eorumque filiis et dedit gratuito DEUM et praestitit: v. 2. s. 9. s. 17. s. 32. 34. 45. atque hi fidem et obedientiam DEO praestitere, v. 4. 20. s. 23., praesertim in tuenda lege, v. 8., et terra. v. 16. Interim DEUS neque initio, neque semper postea, praesentiam suam huic uni loco alligavit; nam etiam ante templum et extra terram hanc se cognoscendum et colendum praebuit: v. 2. 9. 33. 44. neque patres eorumque posteros plane huic loco affixos fuisse, peregrinationes eorum ostendunt, v. 4. s. 14. 29. 44., et exilium. v. 43. fin. Vos autem semper mali fuistis, v. 9., Mosis repugnastis, v. 25. s. 39. s., terram aversati estis, v. 39., DEUM reliquistis, v. 40. s., templum superstitione coluistis, v. 48., DEO ejusque Spiritui obstitistis, v. 51., prophetas ipsumque Messiam interfecistis, v. 52., legem non servastis, v. 53. Ergo DEUS non tenetur vobis, nedum vobis

solis. Solent in Scriptura superiores historiae, re ab initiis repetita, commemorari; sed ita, ut pro ratione instituti alia percurrantur, alia praetermittantur. vid. cap. 13, 17. s. Deut. 33, 2. s. Ps. 106, 7. s. Ez. 20, 5. s. Hab. 3, 3. s. Hebr. 11, 3. s. ubi de fide, ut hoc loco de infidelitate agitur. Opportunissimamque hoc solenni tempore ac loco Stephanus, cum apostoli testimonium de Jesu Christo potius gererent, rerum veterum instituit anakephalaecosin: quae etiam specimen praebet *Historiam ecclesiasticam* sapienter enucleandi. Quare nullo modo assentiri Erasmo aliisque debemus, quibus *multa in hac oratione non ita multum pertinere videntur ad id, quod instituerit Stephanus*. Sane dignissimum plenitudine spiritus, fidei et virtutis est hoc testimonium: et quanquam non ponit enunciationes enunciationibus adversariorum directe contradicentes; tamen ad omnia nervose respondet. Neque dubitari potest, quin Stephanus, expeditis praeteritis ac praesentibus, illaturus aliquid fuerit de futuris, destructione templi, abrogatione legis ceremonialis, ac poena populi, coll. v. 43. fin. plura autem de Jesu Nazareno vero Messia; coll. v. 37. nisi ejus *oratio clamoribus obstrepentium Judaeorum* (ut idem Erasmus commodè monet) *interrupta fuisset*. Unica est haec oratio copiosa hujus libri a teste Christi, qui non esset apostolus, habita; documentum Spiritus pretiosum.

v. 2. ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, fratres et patres) pro diversa aetate. Stephanus, juvenis. — ὁ θεὸς τῆς δόξης, DEUS gloriae) Summa laudis divinae. Gloria, divinitas conspicua. Magnifica appellatio innuit, DEO Abrahamum et se totum, et posteritatem, et terram et bona omnia sibi posterisque promissa et exhibita, in acceptis, et nil expensum retulisse. — ὡφθῆ, apparuit) ut DEUS gloriae, conspiciendum se exhibuit. — τῷ πατρὶ ἡμῶν, patri nostro) Inde hoc beneficium etiam ad Abrahami progeniem pertinuit. — πρὶν ἢ, priusquam) conf. v. 4. fin.

v. 3. ἐξελθε — δεῖξω) Sic Gen. 12, 1. LXX, nisi quod inferebant, καὶ ἐκ τῆ οἴκου τῆ πατρὸς σου. — γῆς, terra) Hoc inferebat egressum e Chaldaea. — συγγενείας, cognatione) Hoc inferebat deinceps egressum ex Haran, quo venerat familia Abrami. v. 4. Pars familiae adultior remansit in Mesopotamia, junior in Haran. neque enim Thara plane solus ibi remansisse censebitur. Qui Abramum etiam ex Haran secuti sunt, sua sponte sunt secuti. Abram non jussus est secum ducere: et ni secuti essent, tamen exisset ex Haran. conf. Gen. 11, 31. 24, 4. — ἢν ἂν, quancunque) Non norat Abram, quae terra foret. Hebr. 11, 8.

v. 4. χαλδαίων, Chaldaeorum) quorum terra ad Mesopotamiam pertinebat. — μετὰ, postquam) Abram, dum Thara vixit in Haran, domum quodammodo paternam habuit in Haran, in terra Canaan duntaxat peregrinum agens: mortuo autem patre, plane in terra Canaan domum unice habere coepit. Non caret mysterio, quod Abrami pater non intravit terram Canaan: sic enim constitit, non jure hereditatis mundanae hanc ei et posteris obvenisse. — νῦν, nunc) hodie.

v. 5. εἰδὲ βῆμα ποδῶς, ne vestigium quidem) Agrum illum, de quo v. 16., non ex donatione divina accepit Abraham, sed emit, ipsa emtione peregrinum eum esse docente. — ἐπηγγείλατο, promisit) Gen. 12, 7. — αὐτῇν, eam) totam. — ἐκ ὄντος αὐτῷ τέκνῃ, cum soboles ei non esset) Ne Ismaël quidem adhuc natus erat; neque spes

ulla prolis, ob Sarae sterilitatem. Ex promissione erat et hereditas et posteritas ipsa. Hoc comma facit ἐπίτασιν, ut illud, ne vestigium quidem.

v. 6. δὲ, autem) Antitheton, inter promissionem et tempus impletionis expectandum. — ὅτι ἔσαι τὸ σπέρμα αὐτῆ παροικον ἐν γῇ ἀλλοτρίᾳ, καὶ δαλώσῃσιν αὐτὸ καὶ κακώσῃσιν, ἔτη τετρακόσια· καὶ τὸ ἔθνος — ἐγώ) Gen. 15, 13. s. LXX, ὅτι παροικον ἔσαι τὸ σπέρμα σου ἐν γῇ ἐκ ἰδία, καὶ δαλώσῃσιν αὐτὸς καὶ κακώσῃσιν αὐτὸς καὶ ταπεινώσῃσιν αὐτὸς, τετρακόσια ἔτη. τὸ δὲ ἔθνος — ἐγώ. — ἀλλοτρία, aliena) Aegyptus tum non nominata. conf. ὃ ἐάν, cuicunque. v. 7. — κακώσῃσιν) Comma ab aliis omissum, res ipsa, (de qua mox,) postulat, et accensus Gen. 15, 13. — ἔτη τετρακόσια, annos quadringentos) Hi anni non modo ad servitutem Aegyptiacam, (quae diu post obitum Joseph et fratrum ejus, multiplicato populo, coepit, v. 15. seqq.) sed ad totam peregrinationem in terra aliena sunt referendi. [a nato Isaaco ad exitum usque ex Aegypto. V. g.] Anni CCCC in populo, anni XXXX in homine, periodus memorabilis; etiam in Israël et Mose. Eo autem ipso indicatum fuit, laetam habitationem in terra Canaan multo postea fore diuturniorem.

v. 7. καὶ λατρεύσεσί μοι ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ) Ex. 3, 12. LXX, καὶ λατρεύσετε τῷ θεῷ ἐν τῷ ὄρει τούτῳ. Haec Moses sibi dicta refert de loco Horeb, non exclusa terra Canaan. ibid. v. 8. Nam si latria in Horeb fuit signum missionis Mosis, Ex. 3, 12., multo magis latria in terra Canaan signum fuit. Itaque oracula ad Abram et Mosen facta Stephanus contexit, hoc sensu: *Exibunt ex terra servitutis (hoc utrique dictum) et venient in Horeb, et servient Domino in hoc loco; et inde venient in terram Canaan, et Domino servient.* Haec ita contexens nervose ostendit: (1.) illud, quod Mosis dictum erat de cultu Israël erga DEUM, jam Abrami tempore divinitus intentum et significatum fuisse: (2.) ideo doctos eos in Horeb fuisse DEO servire, ut in terra Canaan perpetuo eum colerent: v. 44. (3.) cultum in Horeb valde fuisse a populo imminutum, v. 40. s. et potius tandem in ingressu terrae Canaan praestitum. v. 45. Servient mihi, dicitur, non, Aegyptiis; libere, ut Sacerdotes.

v. 8. καὶ ἔτι, et sic) post datum foedus circumcisionis. nam Ismaël antea natus erat. ἔτι, sic, incluso tempore, ut πῶς quomodo. Rom. 4, 10. — πατριάρχας, patriarchas) Magnifica appellatio, ex LXX int.

v. 9. *) ἀπέδοντο εἰς αἴγυπτον, vendiderunt in Aegyptum) abalienarunt, qui mox in Aegyptum abductus est. Sermo concisus, et sic LXX, Gen. 45, 4.

v. 10. ἐκ πασῶν, ex omnibus) 2 Tim. 3, 11. not. — κατέξησεν αὐτὸν ἡγάμενον ἐπ' αἴγυπτον καὶ ὅλον τὸν οἶκον αὐτῆ) Ps. 105, 21. LXX, κατέξησεν αὐτὸν κύριον τῷ οἴκῳ αὐτῆ, καὶ ἄρχοντα πάσης τῆς κτίσεως αὐτῆ.

v. 12. Ἰακώβ, Jacob) Fideles quoque experiuntur communes vitae miseriae, sed suo bono.

v. 13. ἀνεγνωρίσθη, recognitus fuit) recognosci se fecit. Gen. 45, 1. LXX, ἀνεγνωρίζετο τοῖς ἀδελφοῖς αὐτῆ.

*) Ζηλώσαντες, invidentes) Ostendit Stephanus, majores Judaeorum durae jam cervicis fuisse. V. g.

v. 14. *ἑβδομήκοντα πέντε*, septuaginta quinque) Sequitur Stephanus sive Lucas septuaginta interpretes, utpote tum notissimos; qui Gen. 46, 27., vel etiam Dent. 10, 22., cum in Hebraeo, Samaritano et Josepho sint LXX, LXXV numerarunt, uti etiam Philo, uno Manassis filio et uno nepote, duobusque Ephraimi filiis et uno nepote additis. Gen. cap. cit. v. 20.

v. 16. καὶ, et) Paraphrasin loci habeamus hanc: *Mortuus est Jacob et patres nostri* (nominatim Joseph:) *et* (quia exemplo Abrahami et Sarae, Isaaci et Rebeckae, in terra promissionis quiescere voluerunt, Gen. 50, 13. 25. ideo) *translati sunt in Sichem* (et in sepulcrum Hebronense:) *et positi sunt* (in praedio Sichemítico et) *in sepulcro* (Hebronensi,) *quod emerat Abraham* (et Jacob) *pretio argenti* (et centum agnis) *a filiis Emor* (patris) *Sichem* (et ab Ephrone.) Complicantur enim inter se binae historiae notissimae, geminae emtionis: (evolve Gen. 23. et 33.) et geminae sepulturae. Gen. 50. et Jos. 24. Hoc loco utraque historia partes omissas, vi relatorum, ex altera subaudiri postulat. Justam haec ita constringendi causam Stephano in re aperta dedit brevitatis ardori Spiritus aptissima. Accedit autem, quod ut Jacob in sepulcro Hebronensi, Joseph in agro Sichemítico sepulti sunt, sic reliqui patres in Aegypto defuncti, vel aliqui eorum, ad utrumque illorum dicuntur aggregati. Nam Josephus lib. II. ant. c. 4. eos Hebrone tumulatos scribit: Hieronymus in Ep. ad Pammach. de opt. gen. int. docet, eorum sepulcra, sua etiam aetate, exstitisse in Sichem et a peregrinis visitari solita. Ex quo Franc. Junius Lib. I. Parall. 92. colligit, partem hinc, partem illic sepultam esse, prout commodum posteris videretur; Pererius in Gen. fol. 672, eos e Sichem in Hebron fuisse translatos. Quae singula referre quum Stephano nimis longum fuisset, miro compendio omnia indigitavit. Igitur lectio ἀβραάμ integra manet: neque opus est conjectura, ἰακώβ. Praeclare Flacius ad h. l. *Non vacat Stephano percurrenti tam multas historias, singulas distincte narrare: ideo duo diversa sepulchra, loca et emtiones in unam constringit, ita ut in priore quidem historia verum emtorem nominet, omisso venditore: contra in posteriore nominet verum venditorem, omisso emtore, veluti per diametrum ex illis quatuor contrahentibus duos copulando. — Ut igitur maxime emendaretur nomen emtoris, nondum tamen esset verum, Jacobum esse sepultum in Sichem. Abrahamus emit locum sepulturae a filiis Heth, Gen. 23. sepultus ibi est Jacob. Gen. 49. et 50. Jacobus emit agrum a filiis Hemor, Gen. 33. sepultus est ibi Josephus. Jos. 24. Habes hic typum istorum contractuum, et quomodo Stephanus duas emtiones in unam contraxerit.* Haec Illyricus. Videatur etiam Glassius in Ellipsi. Tali modo idem Stephanus paulo ante, v. 7., duo oracula ad Abrahamum et Mosen in unum contraxit: Ex. 3, 12. Gen. 15, 16.: et versu 9. *venditionem* Josephi et *deportationem in Aegyptum* adunavit: et infra versu 43. Amosi dictum et *migrationem Babylonicam* ex Jeremia jungit. Sic v. 24., quendam (Israëlitam) *injuria affectum*: — *Aegyptium* (injuria afficientem.) *Semiduplex* ejusmodi oratio si nobis fere insolens videtur, Hebraeis non videbatur. Geminum exemplum noscimus infra ad Hebr. 12, 20. In scribendo, hiatus ejusmodi saepius calamo signari solent: locum vero habent etiam in sermone: ubi in re notissima et loquentis audientium-

que animo praesentissima, dicitur, quod opus est, et reliqua, quae flumini orationis efficerent, dicta putari debent. — *μνήματι*, sepulcro) Peregrinis illis primus fuit sepulcri emtus fundus. nam patriam coelestem appetebant. — *τῷ συχέμ) τῷ* scil. πατρός. Parente celebrior fuit filius, quare is a filio denominatur. Emmor pater Sichemi.

v. 17. *καθώς*) Id plus, quam ὥς. Sicut tempore eventurum promiserat Deus, sic evenit, procedentibus quatuor seculis.

v. 19. *μὴ ζωογονεῖσθαι*) scil. τὰ βράχῃ. Verbum LXX virale, Exod. 4, 17. s. et alibi saepius.

v. 20. *ἐν ᾧ καιρῷ, quo in tempore*) tristi, opportuno. — *ἀξείως*) Ita LXX, Ex. 2, 2., Hebraeum כִּזְבִּי exprimunt. Specimen piae physiognomiae. — *τῷ θεῷ, DEO*) Sic LXX, 1 Sam. 16, 12., ἀγαθὸς ὁράσει Κυρίῳ. Jon. 3, 5., πόλις μεγάλη τῷ θεῷ. Quicquid excellens est, divino munere excellit. — *μῆνας τρεῖς, menses tres*) Cogitare potuissent, irritum esse laborem, tamen perituum esse filio: sed laborem susceperunt, et res longissime ultra spem successit. — *πατρός*) scil. αὐτοῦ. sic 1 Cor. 5, 1. Gal. 4, 2.

v. 21. *ἐκτεθέντα δὲ αὐτὸν*) Accusativus absolutus, uti c. 26, 5. — *εἰς υἱὸν, in filium*) ut eo loco sibi esset, quo filius.

v. 22. *ἐπαιδευέθῃ, eruditus est*) ut regno destinatus. Conf. Hebr. 11, 26. — *σοφία, sapientia*) Hanc Aegyptii didicerant ab Joseph, Psalm. 105, 22. hanc Salomo vincebat, 1 Reg. 4, 30. haec magni habita adversarii Stephani, *Alexandrinis*. c. 6, 9. — *δυνατὸς, potens*) Haec potentia erat pluris, quam omnis sapientia, quam Stephanus tamen ad commendandum Mosen memorat, Aegyptiorum; neque haec potentiam illam peperit, sed promissio et fides. Hebr. 11, 24. s. Saepe junguntur sapientia et potentia. — *ἐν λόγοις, in sermonibus*) eloquentia; quamvis deerat pronuntiatio. Ex. 4, 10. — *ἐν ἔργοις, in operibus*) virtute.

v. 23. *ἐπληροῦτο, implebatur*) Omnium rerum est maturitas. prius non moliendum. — *τεσσαρακονταετὴς χρόνος, quadraginta annorum tempus*) Mosis vita, ter XL anni. v. 30. 36. — *ἀνέβη ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ, ascendit in cor ejus*) Valde congruens phras. Potest aliquid esse in profundo animae, quod postea emergit, et in cor, tanquam in insulam ex illo mari, ascendit. Videri poterat temere in mentem venisse Mosis; et tamen divinitus agebatur Moses. — *ἐπισκέψασθαι, visere*) quamvis ipse felix, et illi miseri essent. In aula minus exactam potuit habere scientiam de fratrum aerumna: itaque prodiit. — *τὸς ἀδελφούς, fratres*) Motivum amoris, quod Moses etiam aliis adhibuit. v. 26.

v. 24. *πατάξας τὸν αἰγύπτιον, percutiens Aegyptium*) Sic LXX, Ex. 2, 12.

v. 25. *ἐνόμιζε, existimabat*) Sciebat ergo Moses, cur fecisset. — *συνιέναι, intelligere*) Ex uno saepe documento iudicium faciendum est de pluribus instantibus. — *οὐ συνήκαν, non intellexerunt*) Socordia et oblivione res magnae saepe negliguntur. Haec populi renitentia videtur Mosen postea induxisse, ut recusaret negotium.

v. 26. *ὤφθη, apparuit*) ultro, ex improvviso. — *συνήλασεν, redegit*) vi lenitatis. — *εἰπὼν, dicens*) Exemplum correctionis fraternae.

v. 27. *ἀπόσωτο, repulit*) peccatum peccato addens. — *τίς — αἰγύπτιον*) Sic LXX, Exod. 2, 14. — *τίς, quis*) Sub praetextu defi-

cientis vocationis humanae saepe repelluntur organa DEI. — ἄρχοντα, principem) Videntur nescisse, quantus vir esset Moses in aula. Principis est, judicare.

v. 28. ὃν τρόπον, quemadmodum) Ea saepe sciuntur, quae non arbitramur sciri de nobis.

v. 29. ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ, ad dictum hoc) ut hunc sermonem audivit. — πάροις, advena) In Aegypto, tanquam Pharaonis filiae filius, domi esse coeperat: nunc peregrinatur illinc quoque.

v. 30. ἄγγελος, angelus) Filius DEI. v. seqq. Moses initio haud scivit, quis esset, sed mox e voce agnovit. — πυρὶ φλογὸς, igne flammae) majestatem DEI, qui aderat, significante.

v. 32. τῶν πατέρων, patrum) Hi mox nominantur. — σὺ, tuorum) Quem DEUS vult adhibere ad opem aliorum, eum ipsum prius in fide confirmat. — ἐντρομος γενόμενος, tremefactus) Revelatio coelestis incipit a terrore hominis, inexperti maxime, et desinit in solatium. Terrore praeparantur organa divina.

v. 33. τῶν ποδῶν, pedum) Qui pedes discalceat, toto corpore rite se habere censetur. conf. Joh. 13, 10. — ὁ γὰρ τόπος, locus enim) Sanctitas locorum dependet a voluntate et praesentia DEI libera, estque ambulatoria.

v. 34. τῷ λαῷ μὲν, populi mei) Ipsi fere jam nesciebant, se esse populum DEI; et tamen erant. — τῷ ξυναγμῷ, genitum) Suspiria, ἐκ ξενῶ, eximium objectum auditionis divinae. — κατέβην, descendi) Nam antea non visus erat adessee.

v. 35. τῷτον, hunc) Sic, hic, ter, v. seqq. anaphora grandi. — ἡγήσαντο, negaverunt) quadraginta ante annis negarant. Accurate notantur in libro DEI, quae mortales adversus DEUM loquuntur: et unius hominis dicta et facta adscribuntur etiam illis, qui eodem sunt animo. Rom. 1, 32. Negari aliquid potest vel sola voluntate. — ἄρχοντα καὶ δικαστὴν, ἀρχηγὸν καὶ λυτρωτὴν) Gradatio. ἄρχων, princeps: ἀρχηγός, dux primus. δικαστής, iudex, vindicat privatum a privato; λυτρωτής redemptor gentem a gente. Sic quoque Jesum, quem Judaei negarant. DEUS fecit Dominum. — ἐν χειρὶ) בְּיָד dicitur hebraice. — ἄγγέλῳ, angeli) v. 30. s. Vid. L. de Dieu ad h. l.

v. 36. γῇ — θαλάσῃ) Terrae marisque mentio augustam facit orationem.

v. 37. προφήτην, prophetam) Ostendit Stephanus, se non committere Mosen et Christum, neque id facere debere accusatores. Idem locus citatur c. 3, 22. not.

v. 38. ἔτος, hic) Moses. — γενόμενος) Constr. cum μετὰ. — ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ) Non populus h. l. sed congregatio populi denotatur. — μετὰ τῷ ἀγγέλῳ — καὶ τῶν πατέρων, cum angelo — et patribus) Medius ergo erat Moses. Non dicit Stephanus, cum angelis, sed cum Angelo, foederis. — ἐδέξατο, accepit) non confluxit. — λόγια, verba) oracula. λόγιον diminutivum, ob singulorum enunciatorum breviter. Omnis periocha, incipiens ab illa formula, Et locutus est Dominus ad Mosen, per se est λόγιον. Decalogus potissimum spectatur. — ζῶντα, viva) viva dicit, non vivificantia. Laudat legem. Ignea est: viva est. Deut. 33, 2.

v. 39. γενέσθαι, fieri) nam tum maxime tempus erat se subijciendi — ἀπώσαντο, repulerunt) Mosen cum lege.

v. 40. ποιήσον — ἔτος, ὃς — αὐτῷ) Ex. 32, 1. LXX. ἀνάστηθι καὶ ποιήσον — ἔτος ὁ ἀνὴρ, (Al. ἄνθρωπος) ὃς — αὐτῷ. — ποιήσον θεός,

fac deos) Verbo nomen hoc refutabatur ipsum. nam dii facti non sunt dii. — οἱ προπορεύονται, qui praegrediantur) Tamdiu sedere et expectare, molestum putabant, prae Aegypti desiderio. — τί γέγονεν αὐτῷ, quid acciderit ei) an sit ad nos rediturus, quidve sit allaturus, et quando.

v. 41. ἐμοσχοποίησαν, vitulum fecerunt) Scelus valde notum significatur insigni noviterque cuso verbo. Aegyptios, quorum deus Apis bos erat, imitati sunt. — ἀνήγαγον θυσίαν) Rara phrasis. Sed sic quoque 1 Reg. 5, 15., ἀνήγαγεν ὀλοκαυτώσεις. — τῷ εἰδώλῳ, idolo) Erant idololatrae, quamvis nomen Domini praetexerent. — εὐφραίνοντο, laetabantur) magna cum pompa. — ἐν τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτῶν, in operibus manuum suarum) DEO convenit laetari in operibus manuum suarum; et nobis, in operibus manuum ejus. Idololatrae sunt homines, qui laetantur in operibus manuum suarum.

v. 42. ἐστρεψε, convertit) quia patres nostri ἐστράφησαν aversi sunt. v. 39. — παρέδωκεν, tradidit) saepe, a tempore vituli facti usque ad tempora Amosi et deinceps, crescente subinde populi contumacia. — τῇ στρατιᾷ τῆ ἑραν, militiae coeli) v. gr. Marti et Saturno. vid. v. seq. Antiquissima idololatria, ceteris speciosior. *Exercitus* dicitur propter multitudinem, ordinem, virtutem. — τῶν προφητῶν, prophetarum) duodecim. — μὴ — μοι ἔτη — ἐρήμῳ οἶκος ἰσραὴλ; — ῥεμφάν — ἐποιήσατε προσκυνεῖν αὐτοῖς — ἐπέκεινα βαβυλῶνος) Amos 5, 25. s. LXX, μὴ — μοι οἶκος ἰσραὴλ ἔτη — ἐρήμῳ; — ῥαιφάν — ἐποιήσατε ἑαυτοῖς — ἐπέκεινα δαμασκῶ. Duas partes habet Amosi dictum; quarum prior confirmat versum 41., de culpa populi; posterior, initium versus 42., de iudicio DEI, annexa mentione transportationis. — σφάγια, victimas) Domino obtulerant; sed neque illi soli, neque semper, neque corde perfecto et lubenti.

v. 43. καὶ, et) atque ideo. — καὶ ἀνελάβετε, et suscepistis) Hebr. תוליתם et tulistis, tanquam fereula, non sine pompa. Id in eremo patratum esse non multo post vitulum factum, patet ex v. praec. Erat idololatria clandestina (aliter enim Moses non dissimulasset) sed tamen crassa et frequens. — τὴν σκηνὴν, tabernaculum) sacrarium portatile. — καὶ τὸ) Apud Amos commata quatuor hoc ordine leguntur: *Et tulistis tabernaculum (Malcechem) regis vestri et (Cijun) statumen imaginum vestrarum; stellam Dei vestri, quam fecistis vobis.* ubi secundo commati tertium, nullo jam רַקּ praemisso, subicitur per appositionem: quae causa est, cur LXX int. (quos Stephanus sequitur) haec duo commata salvo sensu potuerint trajicere; et cur ad horum alterum in Hebraeo, ad alterum in Graeco referatur comma quartum. *Moloch et Cijun* ex nominibus appellativis facta erant propria, caque apud Amosum construuntur, cum respectu ad significationem, ut appellativa, ne grave illud suffixum בּב excludatur, sic tamen, ut alludat ad propria: unde LXX expresse ut propria transtulere. Quod Amoso Cijun notat, id LXX interpretibus Remphan notare, ex eadem traiectione commatum liquet: Saturnum scilicet, ut Moloch Martem. vid. A. Mülleri Specimen Glossarii sacri pag. 13. Selden. de diis Syr. et ad illum Andr. Beyerus, Buddei H. E. V. T. Per. II. p. 768. seqq. Amosi interpretem Aegyptium fuisse, ex hac Aegyptiaca Saturni appellatione speciose colligit Humfr. Hodius lib. II. de Bibl. c. 4. fol. 115. s. Joh. Christoph. Harrenbergius in peculiari disquisitione, Chijun sive Rephan arbitratur

fuisse Nilum, quem Aegyptii per Saturni sidus repraesentarint. De Sole, utrumque interpretatur P. E. Jablonski: utrumque de Saturno, Sam. Petitus. — τὸ ἄστρον, *sidus*) Sic dicitur Saturnus, cujus stellam referebat simulacrum; prae Marte, quem sub humana figura colebant. — τῷ θεῷ ὑμῶν, *dei vestri*) R. Isaac Caro planetam Saturnum appellat sidus Israël, ad omnium astrologorum consensum provocans. vid. Lud. de Dieu ad h. l. Exprobandi causa ter ponitur *vestrum*. — ῥεμφάν, *Remphan*) Ante hoc vocabulum (quod varie scribitur,) distinctio ex accentibus Hebraicis et ex ordine verborum ponenda fuerat: qua tamen LXX int. supersederunt. Cum autem notio τῷ Cijun haberet aliquid ad Judaeos coarguendos aptum, quod proprio ῥεμφάν iidem LXX non exhausere, Stephanus id supplevit verbo προσκυνεῖν *adorare*, sive כִּיָּן a כֹּהֵן derives (ut אֱהִיב ab אֱהִיב et הִיָּה pro הָיָה) sive a כֹּהֵן coll. conjugato לְהִכִּין Jes. 40, 20. τὸ ῥεμφάν, et, inserta a Graecis μ ante labialem alteram, ῥεμφάν, eandem, quam הרפִּים (de quo alii videtur habere originem: et hinc ortum nomen *Remphis* regis Aegyptii. *Moloch* satis planum est. — τὰς τύπας, *figuras*) Subtilitas idololatriam non excusat. — ἐπέκεινα βαβυλῶνος, *ultra Babylonem*) i. e. trans Damascus et Babylonem: nam Amos et LXX, ἐπέκεινα δαμασκῶ. Amosi tempore Damascus ob bella Syriaca horrebant: Babel locus transportationis nondum appellabatur: Stephanus igitur supplevit: et revera ultra urbem Babylonem abducti sunt. 2 Reg. 17, 6. Unde idola arcessierant, eo deportati sunt poenae causa. Aegyptum cogitabant: longe alio migrabant. Conferatur similis ampliatio allegationis, c. 15, 17. not. δαμασκῶ, loco βαβυλῶνος, alicubi legi notat *Wecheliana* editio: idque ex vetustis exemplaribus petitum arbitratur, et ferme approbat, Humphr. Prideaux in Nexu Hist. sacrae cum externa, Part. I. pag. 14. 15. ed. Germ. Lectiones Wecheliana ubi nullis aliis codicibus muniuntur, Bezae annotationibus ortum debent. Plane et LXX int. in Justinum, quem Beza allegat, derivatum est δαμασκῶ.

v. 44. ἡ σκηνὴ τῷ μαρτυρίῳ, *tabernaculum testimonii*) Sic LXX pro Hebraeo מִזְבֵּחַ אֱהִיב Ex. 27, 21. etc. — κατὰ τὸν τύπον, *secundum formam*) Hebr. 8, 5. not. Hic typus melior erat, quam illi, de quibus v. 45.

v. 45. διαδεξάμενοι, *suscipientes*) longa successione. — ἐν, *in*) quum subegerunt populos. — τῇ κατασχέσει, *occupatione*) מִירְשָׁה LXX, κατὰσχέσις יִרְשָׁה κατέσχε.

v. 46. εὗρε χάριν, *invenit gratiam*) Felix, qui gratiam invenit. Nil melius. — ἠτήσατο εὗρεῖν, *petebat invenire*) ardentem. Psalm. 132, 2. seq. — σκηνώμα) Psalm. cit. v. 5. מִשְׁכָּן LXX σκηνώμα. Hoc plus quam σκηνή.

v. 47. σολομών, *Salomo*) Tamdiu Israël sine templo fuit. — οἶκον, *domum*) Tenue hoc loco et opportunum vocabulum, pro templo.

v. 48. οὐκ, *non*) Particula, incunte sententia, magnam vim habet. Eadem protestatio Salomonis in ipsa dedicatione templi. 1 Reg. 8, 27. — ὁ Ὑψιστος, *Altissimus*) Conveniens appellatio. Hunc nulla moles capit. — ἐν χειροποιήτοις, *in manufactis*) Antiqua est haec lectio *), cui recentiores adjecere ναοῖς, ex cap. 17, 24. χειροποίητα

*) Eamque secus ac in Ed. maj. factum fuerat, et margo Ed. 2. praefert, et Vers. germ. E. B.

LXX absolute dicere solent pro *idolis*: pro *sacrariis* etiam, Jes. 46, 42. Elegantissimeque Stephanus vocabulo *ναοῖς* abstinet, superstitionem refutans. *Manufactura* divina, *universitas* rerum. v. 50.

v. 49. ὁ οὐρανὸς καὶ ὁ οὐρανός μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου· ποῖον οἰκον οἰκοδομήσετέ μοι; καὶ ποῖος τόπος τῆς καταπαύσεώς μου; πάντα γὰρ ταῦτα ἐποίησεν ἡ χεὶρ μου. — *καταπαύσεως, requiei*) Gentes diis suis fecere *pulvinaria*. Redarguitur falsus templi usus.

v. 50. ἡ χεὶρ μου, *manus mea*) indefessa.

v. 51. σκληροτραχήλοι, *duri cervicibus*) *Cor et lingua* in confitendo: *cor*, et *auris et collum*, in suscipiendo desideratur. Gravier reprehendit Stephanus Judaeos; nec tamen nimis cito. nam antea comiter fuerant invitati per apostolos. — ἀπερίτμητοι, *incircumcisi*) Justum opprobrium. conf. v. 8. — τῇ καρδίᾳ, *corde*) Tales se ostendunt v. 54. — τοῖς ὠσίν, *auribus*) Tales se ostendunt v. 57. — ὑμεῖς, *vos*) non nos, testes Jesu. Judaeos veteres, collato versūs fine, includit. — ἀεὶ, *semper*) Summa tractationis: *semper*, quotiescunque vocamini. — τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ, *Spiritui sancto*) testanti de Jesu, per prophetas, et de tota veritate. — ἀντιπίπτετε, *in adversum ruitis*) Toti aliter affecti erant, atque apud Jesaiam eodem capite 66, v. 2. postulatur, *Respiciam ad misellum et contritum spiritum, et trementem super verbo meo.* — ὡς οἱ πατέρες ὑμῶν, καὶ ὑμεῖς, *ut patres vestri, sic vos*) Utrumque declaratur versu 52.

v. 52. καὶ ἀπέκτειναν, *et occiderunt*) Hoc vulgo cum iis, quae sequuntur, construitur: aptius autem connectitur cum verbo ἐδίωξαν *persecuti sunt*.) nam, *quem prophetarum non*, idem est, sed cum affectu, quod, *omnes prophetas*: unde construas, *omnes prophetas, qui praeuunciabant* etc. Syllepsis. — περὶ τῆς ἐλευσεως, *de adventu*) Unde tam saepe dicitur ὁ ἐρχόμενος, *Veniens*. — τῷ δικαίῳ, *Justi*) Insignis antonomasia. Verus Messias, Justus justitiae auctor. — νῦν, *nunc*) *Nunc* respondet voculae *prae* in *praeuunciantes*. — προδότες, *proditores*) ad Pilatum. Ref. ad *persecuti sunt*. — φονεῖς, *homicidae*) reddente eum Pilato. Ref. ad *occiderunt*.

v. 53. οἴτινες, *qui*) Ex eo, quod in Christum patrarunt, vincit eos non servatae legis. conf. Joh. 7, 19. — ἐλάβετε, *accepistis*) cum subjectione, primitus. — εἰς διαταγὰς ἀγγέλων, *in dispositiones angelorum*) Majestatem legis hoc indicat. Gal. 4, 14. Angeli in Sinai sub specie flammae apparuerunt. conf. Gal. 3, 19. Hebr. 2, 2. εἰς, *ad*, uti Rom. 4, 20. Judaei acceperunt legem, ut eo habendam loco, quo habendae essent constitutiones angelicae, cum summa reverentia. Angelos Deus ministros habet: hinc quod angelicum, idem divinum est certo. — ἐκ ἐφυλάξατε, *non custodistis*) cum omnibus *phylacteriis* vestris. Qui in Christum credit, legem statuit: qui Christum tollit, legem tollit. Postrema Stephano reticenda fuisse, ratio putaret; quia jam apologiam perfecerat. Sed in statu confessionis omnia sunt dicenda, quae gloria DEI et salus auditorum postulat.

v. 55. πλήρης, *plenus*) Crescente furore hostium, in Stephano crescit robur spiritus, omnisque fructus Spiritus. — ἀτενίσας, *intuitus*) *Coeli* obtutu inprimis erigi potest animus violenta morte obeun-

*) Huic judicio clarius respondet margo Ed. 2. et Vers. germ. quam Ed. maj. E. B.

tium. — εἶδε, vidit) Non dicitur Jesus Stephanum allocutus. — δόξαν θεῶ, gloriam DEI) splendorem ineffabilem, qui effulget in coelo tertio. — ἐξῶτα, stantem) quasi obvium Stephano. conf. v. 59. Nam alias ubique, sedere, dicitur. Egregie Arator:

*Lumina cordis habens coelos conspexit apertos,
Ne lateat, quid Christus agat: pro martyre surgit.
Quem tunc stare videt, confessio nostra sedentem
Cum soleat celebrare magis. Caro juncta Tonanti
In Stephano favet ipsa sibi: Dux praescius armat,
Quos ad dona vocat.*

v. 56. ἰδῶ, ecce) Confessio fidei, a praesenti experimento. [Ab hoc ipso momento fortius, quam antehac, vita aeterna illuxit Stephano. V. g.] — θεωρῶ, video) Hostium non erat videre, sed credere, si eorum esset fides. — τὰς οὐρανούς, coelos) Id plus, quam, coelum, v. 5. — τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, filium hominis) Lucas, v. praec. Jesum appellat. Non Lucas, sed Stephanus, Jesum vidit. conf. not. ad Matth. 16, 13., de appellatione Filii hominis.

v. 57. κράξαντες, clamantes) ne Stephanus audiretur. A verbis, minis, verberibus, carceribus facilis ad caedem progressus. — ὤρμησαν, impetum fecerunt) antequam suffragia expedissent iudices.

v. 58. ἔξω τῆς πόλεως, ex urbe) Injuri in urbem Stephanum putant, coque indignum, qui in ea moriatur. — ἀπέθεντο, deposuerunt) quo essent expeditiores. — νεανίε, adolescentis) Saulus jam tum inter eos aliqua dignitate fuisse videtur. Sic provisum tamen est, ne manum admoveret. c. 26, 10. — σαύλα, Sauli) De progenie forsitan regis Saul erat. Valla. Certe ejusdem tribus erant.

v. 59. κύριε ἰησοῦ, Domine Jesu) Adhuc confitetur Stephanus.

v. 60. θεῖς, ponens) Prius non potuit: orare tamen potuit, animo expeditor, quam corpore. Simul genua posita magis proprie congruunt deprecationi pro peccato hostium. — φωνῇ μεγάλῃ, voce magna) cum parrhesia, ut audirent tumultuantes. — κύριε, Domine) Eundem Dominum appellat Jesum. Hunc morientes invocare debent. — ἁμαρτίαν, peccatum) Salva patientia, peccatum potest dici peccatum. — ἐκοιμήθη, obdormivit) Lugubre verbum et suave. Hic protomartyr ipsos apostolos (mirum) omnes habuit superstites.

C A P U T VIII.

v. 1. Σαῦλος, Saulus) Arcte hoc annectitur antecedentibus. Lapidatur Stephanus? placet Saulo. Fit persecutio ecclesiae? idem adjuvat. v. 3. — ἡμέρα, die) Non differebant adversarii. — διωγμός, persecutio) Unum fluctum sequuntur plures. — πάντες, omnes) doctores. v. 4. 5. Nam alii, et, horum causa, apostoli, remanebant. v. 2. 3. — διεσπάρησαν, dispersi sunt) Sic Evangelium latius est propagatum. Ventus flammam auget. v. 4. — πλην, praeter) Eo majore periculo erant apostoli: neque tamen existimaverunt, se debere prae ceteris securitati suae consulere. Pericula sustinere debent, qui majore gradu et mensura fidei sunt; quamvis multa ex eis pendere videantur.

v. 2. συνεκόμισαν, curaverunt) Sanctum officium. conf. c. 9, 37. — εὐλαβεῖς, religiosi) qui DEUM timebant prae hominibus, quamlibet persecutoribus.

v. 3. *) εἰσπορευόμενος, *intrans*) tanquam Inquisitor. — καὶ γυναῖκας, *ac mulieres*) quibus alias facilius pareitur.

v. 4. οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες διῆλθον, *qui ergo dispersi erant, diversi iiverunt*) Haec ipsa verba post longam quasi parenthesis reassumuntur cap. 11, 19. et hoc filum ita continuatur. Verbum διέρχου pertransire in Actis saepe significat doctrinam ubique sparsam.

v. 5. φίλιππος, *Philippus*) Sublato Stephano, surgit Philippus, collega ei proximus. [*Evangelista alibi dictus, V. g.*] Neque enim hic de Philippo apostolo agitur. coll. v. 18. 25. — εἰς πόλιν, *in urbem*) Non additur articulus. Erat urbs una e multis Samaritanis. — ἐκήρυσσεν, *praedicabat*) aperte. — τὸν χριστὸν, *Christum*) Summa evangelii.

v. 6. ἐν τῷ ἀκέειν αὐτὲς) *cum audirent*, quae dicebantur et fiebant.

v. 7. πνεύματα, *spiritus*) Nominativus, accusativo casu subaudiendus cum τῶν ἐχόντων *habentium*. Observatu dignum est, quod Lucas in Actis nunquam ponit vocabulum *daemonia*, de obsessis loquens; quod ipse tamen in Evangelio saepius etiam posuit, quam ceteri evangelistae. Ex quo colligas, obsessionis vim post mortem Christi esse debiliorem. 1 Joh. 3, 8. Col. 2, 15. Ebr. 2, 14.

v. 8. χαρὰ, *gaudium*) Proprius fructus et character veritatis Christianae. v. 59. c. 11, 23. 16, 34. etc. Rom. 14, 17. [2 Cor. 1, 24.]

v. 9. ἀνὴρ, *vir*) Talem etiam adversarium invenit Paulus c. 13, 6. — προῦπῆρχεν, *ante erat*) Non semper, qui prior tempore, idem potior jure. v. 11. c. 13, 6. Cum solus erat, potuit applausum invenire: sed lux veniens tenebras pellit. Magna virtus regni DEI. v. 7. 13. Ex. 9, 11. — μαγεῶν, *magiam faciens*) Sunt ergo magi et magia. Ex. 7, 11. 22. 8, 7. — τῆς σαμαρείας, *Samaritiae*) Gentis huius error ubi ad summum venit, veritas adest.

v. 10. ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου, *a parvo ad magnum*) Alias saepe diversus est plebis et procerum sensus. Locutio proverbialis *a parvo ad magnum* late patet, pro materia substrata contrahitur ad hoc vel illud genus *magnum* et *parvorum*. — λέγοντες, *dicentes*) in suis acclamationibus. — ἡ δύναμις, *Potentia*) Abstractum, idque cum articulo.

v. 11. προσεῖχον, *attendebant*) Repetitur verbum ex v. praec.

v. 12. δέ, *vero*) animadversa Simonis fraude.

v. 13. ἐπίστευσε, *credidit*) Agnovit, virtutem DEI non esse in se, sed in Philippo. Facilius Simoni fuit, quam Samaritanis, fidem suscipere. sensit enim ille virtutem suam majorem. Non tamen pertigit ad fidem plenam, justificantem, cor purificantem, salvantem: tametsi ad eam pervenisse, speciose videretur, donec se aliter prodidit. — βαπτισθεῖς, *baptizatus*) Hinc, coll. v. 22. patet, baptismum apud hypocritas vel relapsos non esse iterandum. — σημεῖα, καὶ δυνάμεις μεγάλας, *γενόμενα*) Epitheton *magnitudinis* magis convenit in *δυνάμεις*, et participium *γινόμενα* magis in *σημεῖα* ad fidem moventia. Similis quoque varietas Eph. 2, 1. ss. τοῖς παραπτώμασι καὶ ταῖς ἀμαρτίαις· ἐν αἷς — ἐν οἷς κτλ. Alii μεγάλας, alii γινόμενα mutarunt.

v. 14. δέδεκται, *accepit*) Ἄεδεκται, ἐδέχθη, δεχθήσομαι, signi-

*) τὴν ἐκκλησίαν, *ecclesiam*] Hierosolymis: quotquot remanserunt ibi. V. g.

ficatione passiva frequens. c. 15, 4. quare hoc loco interpretari possis: *accipere facta est*. Simplicius tamen est: *accepit*. conf. c. 17, 7. — ἀπέστειλαν, miserunt) Qui mittitur, aut a majori mittitur, aut a pari. Collegii apostolici major fuit auctoritas, quam Petri et Johannis singulatim. Hodie Pontifex Rom. non diceretur mitti a quoquam.

v. 15. προσήξαντο, oraverunt) In ministerio evangelii preces non minus valent, quam sermones. Perfectus ergo minister esse nequit, qui orare nequit. DEI enim res referri debent ad homines, et hominum res ad DEUM.

v. 18. θεασάμενος, spectans) iterum novum quiddam. coll. v. 13. — τῶν ἀποστόλων, apostolorum) Erat igitur donum apostolicum. Non habebat Philippus evangelista: habebat tamen Ananias apud Paulum. c. 9, 17. — χρήματα, pecuniam) Inde Simoniae vocabulum. Non pro charismate, sed pro labore merces datur et accipitur. Matth. 10, 10.

v. 19. τὴν ἐξουσίαν, potestatem) Primum ipse debuerat orare, ut sibi daretur Spiritus sanctus. Voluit apostolis par fieri, et Philippo major. Superbia mater haeresium et abusu; ut patet in Simone mago, patre haeticorum. — ὃς ἐάν, cuicumque) post baptismum, vel etiam citra baptismum.

v. 20. εἶη, sit) Anathema personae et rei. Ligat Petrus. — τὴν δωρεάν, donum) Matth. 10, 8. — ἐνόμισας κτᾶσθαι, statuisti comparare) νομίζω de intellectu et voluntate dicitur. Sic 2 Macc. 7, 19. μὴ νομίσης ἀθῶος ἔσεσθαι. [Cordis praecipue et peccatum est et reatus. v. 21. 22. V. g.]

v. 21. ἐκ ἑστί σοι μερὶς εἰδὲ κληρος) non est tibi pars pretio, nec sors gratis. μερὶς et κληρος juncta etiam Deut. 18, 1. et Jes. 57, 6. coll. Ps. 16, 5. — ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ, in verbo hoc) in hac re, de qua locutus es. Sinceritas religionis nil adulterinum sibi admisceri patitur. — γὰρ, enim) In ministro et consorte evangelii correctum esse debet. Cor, arx boni et mali. — ἐκ ἔστιν εὐθεῖα, non est rectum) id est, valde distortum est. [Intentionum spiritualium cum temporalibus permutationem non fert cordis rectitudo. V. g.]

v. 22. μετανόησον οὖν, poenitentiam itaque age) Poenitentia prius adesse debet: deinde licet dona gratiae quaerere. Sermo concisus: resipisce, (et discede) ab ista malitia *). — εἰ ἄρα, si) Vis dubitandi cadit super poenitentiam et preces Simonis, non super remissionem doli, poenitenti sperandam.

v. 23. εἰς, in) Ipsum Simonem appellat fel amarum, etc. eumque significat et talem jam esse, et mox aliis nocere posse. conf. εἰς v. 20. c. 4, 11. 5, 56. 7, 5. 21. 13, 47. — πικρίας, amaritudinis) Hebr. 12, 15. — σύνδεσμον ἀδικίας) Sic LXX, Jes. 58, 6. — ὁρῶ; cerno) ex factis quoque tuis.

v. 24. δεήθητε, precamini) Petrus dixerat, Ora DEUM. at Simon ait, Orate vos. Sensit ergo vim elenchii apostolici. Nemo debet aliorum precibus duntaxat niti. Hebr. 13, 18. — ὅπος, ut) Poenae metum, non culpae horrorem fatetur. Propter hanc tamen declarationem videtur non statim rejectus fuisse ab ecclesia. — ὧν εἰρήκατε, quae dixistis) Hic abrumpitur historia Simonis magi, cujus

*) καὶ δεήθητε, et precare] Utcunque aliquis perditus fuerit, ipse tamen orare potius, quam aliorum intercessione niti debet, v. 24. V. g.

res reliquae, quo tempore Lucas scripsit, notae erant, et partim hodie in H. E. memorantur. Scriptura satis habet origines signasse: cetera temporibus reliquit et extremo iudicio.

v. 25. *διαμαρτυράμενοι, testificati*) perfuncti testimonio per omnes didito. — *εἰς ἱερουσαλήμ, Jerusalem versus*) nam quod in via egerunt, id subiicitur. Hierosolymis ut plurimum manere adhuc erat apostolorum. — *πολλὰς, multas*) Operationes divinae facile succedunt: humana consilia, cum sollicitudine.

v. 26. *ἄγγελος, angelus*) Angelus jubet surgere: Spiritus, accedere. v. 29. Munitur Philippus, ne timidius agat, post Simonis fraudem. — *κατὰ μεσημβρίαν, meridiem versus*) Hoc ei pro hodego fuit. In omnes mundi plagas cito pervenit evangelium. c. 14, 19. — *ἐπὶ, ad*) Nondum dicitur, quid sit inventurus. Semper exercetur fides et obedientia. Sic quoque c. 13, 2. — *αὐτῇ*) Alias, *αὐτῇ* sed ad designandum aliquid, ut h. l. *αὐτῇ ἐστὶν ἔρημος*, adhiberi solet *καὶ αὐτὸς ἱεροβάβαλ, αὐτὸς ἐστὶ γεδεοὶν*. Jud. 7, 4. et sic 2 Reg. 18, 9. 1 Chron. 7, 34. 8, 12. 27, 6. 32. 2 Chron. 5, 2. Monebatur Philippus, ut in viam desertam, non in frequentiore alteram, se conferret. [*Gaza nimirum desolata per tempus jacuerat; adeoque viae usum interea temporis cessasse fere credibile est, coll. Lev. 26, 22. Eo mirabilius est indicium hoc angelicum. V. g.*]

v. 27. *κανδάκης, Candaces*) quod nomen, inquit Plinius, multis jam annis ad reginas (Aethiopiae) transit *

v. 28. *ἀνεγίνωσκε, legebat*) elata voce. v. 30. Legendum, audiendum, percontandum, etiam in itinere, etiamsi parum intelligas. Habenti datur. Scriptura [*prae omnibus libris mundanis, quamlibet evidentibus, V. g.*] lectorem, quamlibet parum intelligentem, suavitate afficit ac retinet, perinde ut aromata etiam per involuera odorem transmittunt.

v. 29. *εἶπε, dixit*) Spiritus S. est persona. c. 4, 16. 10, 19. 20. 13, 2. 24, 11.

v. 30. *ἤκουσεν, audivit*) Notus Philippo textus erat. — *ἄρά γε, numquid*) Mira allocutio ad ignotum eumque magnum hominem. In sancta conversatione sine circuitu agendum de re ipsa. Non fecit initium Philippus, ut vulgo fit, v. gr. de tempestate, de novis rebus.

v. 31. *γάρ*) Elegans particula, hoc sensu: *quid quaeris?* Fateatur ignorantiam. — *εἰ μὴ τις, nisi quispiam*) Qui primam Jesu notitiam habet, prophetas vel sine homine hodego potest intelligere. — *παρεκάλεισέ τε, rogavitque*) Erat in eunucho modestia et ardor discendi.

v. 32. *ἡ δὲ περιοχή, locus autem*) Ex illo 53 Esajae capite multi non solum Judaei, sed etiam Athei conversi sunt. nonnullos habet historia: omnes novit DEUS. — *ὡς πρόβατον — κείροντος αὐτὸν — ταπεινώσει αὐτὸν — τὴν δὲ γενεάν κτλ.*) Sic LXX, Es. 53, 7. 8. nisi quod *αὐτὸν, αὐτὸν* et *δὲ* non habent. — *ἡχθῆν*) duci se passa est, ovis. *ἡχθῆν* pendet a *πρόβατον*, et *ἄφωνος* ab *ἁμνός*. nam apodosis incipit in *ὅτως* sic. conf. accent. Hebr. *ὡς* pro *καθώς*. Rom. 5, 18. 2 Cor. 14, 3. Non est icon, sed comparatio. — *ἄφωνος, sine voce*) vocem, cum habeat, nullam edens, ut si nullam haberet.

*) *προσυνήσων, adoraturus*] Pridem circumcisionem quoque videtur accepisse. V. g.

v. 33. ἐν, in) *quum* humiliatus fuit, *statim* iudicium ejus sublatum est. *Justificatus* est. 1 Tim. 3, 16. — γενεάν) *aetatem*, et inde *progeniem*. Utrumque jungitur Jes. 53, 10., *videbit semen: extendet dies*, et v. 11., *videbit, satiabitur*. Sensus est: aliorum hominum aetas est v. gr. LXX annorum: at Messiae aetas est ineffabilis. — ὅτι) *quia*. Nexus inter statum exinanitionis et exaltationis. — αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς, tollitur a terra) Perbrevis vita Jesu Christi, ad patres Luc. 3. collata, in terra fuit: *excisus* est, Dan. 9, 26. luculentissimo argumento, *generationem* ejus alibi esse fixam.

v. 34. δέομαι σὺ, oro te) Simplex et candida interrogatio. — περὶ τίνος, de quo) Cuivis textui applicari potest haec quaestio: *de quo?* et, *quem ad finem?* — περὶ ἑαυτοῦ, de se) Prophetæ non est *de se ipso* multum loqui, sed de Christo. — ἡ, an) Dividendo, propius venit ad decidendum. — ἕτερον, altero) Quis ille alter, nisi *Christus?* de quo omnes *prophetæ* testantur. — τινός, aliquo) Valde adhuc indefinite quaerit eunuchus.

v. 35. ἀνοίξας, aperiens) Jam erat locutus aliqua: sed nunc ad dicendum se confort. Sic c. 10, 34. — ἀρχάμενος, incipiens) Comoda ratio doctrinae, ordiri a textu oblato, et reliqua, quae dicenda sunt, subnectere. c. 15, 17. Luc. 4, 21. — ἀπό, a) A quolibet Scripturae textu, non modo a tam illustri, quam hic erat, deveniri potest ad Jesum: et tum late patet dicendi campus. — τῆς γραφῆς, scriptura) quae sane de *Ministro Domini* (sic enim apud Jesajam appellatur Christus,) agit. Et saepe ex solo praedicato hoc subjectum agnoscitur. Matth. 2, 25. 8, 17.

v. 36. κατὰ τὴν ὁδόν, secundum viam) Etiam circumstantiae itineris gubernatae sunt divinitus. Regnum DEI accommodat sese ad circumstantias externas, sine vi: ut aër omnibus corporibus cedit, et tamen omnia permeat. c. 15, 5. 14. 16, 15. 17, 2. 17. 21, 3. — τί κωλύει, quid prohibet) Paratus erat submittere se, si quid etiamnum superesset, et cupidus. Intus *fides*, foris *aqua* praesto erat. — βαπτισθῆναι, baptizari) Audierat igitur ex Philippo de *baptismo*. Credibile est, eunuchum fuisse circumcicum. nam huic se obtulit Philippus; Cornelius Petrum arecessivit. Petrus initio dubitavit: c. 10, 14. Philippus non dubitavit. Saltem actio cum eunucho tum fuit occulta. Nam in Cornelio fixum est initium vocationis gentium.

v. 37. εἰ πιστεύεις ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, si credis ex toto corde) Subaudi, ex interrogatione praegressa, *tum nil prohibet te baptizari*. Alii σωθήσῃ, *servaberis*, vel, ἔξεσιν, *licet*, supplerunt. Ne lector paucitatem testium pro lectione breviori miretur, meminerit, quae in Apparatu de multitudine codicum Graecorum, hoc versu carentium, notavi. Eadem ratio est responsionis ab eunucho datae, cui vicissim nomen χοιρὸν addidere multi, ubique celebratum. Non exstat id in cod. ms. *Berolinensi* Latino, aliisque. — ὅλης, toto) magis, quam Simon. v. 13. Philippus a Simone mago deceptus, tamen non dubitat eunuchum credentem baptizare. [*Caute agit; at non diffidentius iusto*. V. g.]

v. 38. ἀμφότεροι, ambo) Comitibus eunuchi quid factum fuerit, non memoratur. — φιλίππος, Philippus) Hic priore loco ponitur; nam major erat, ut baptizans, eunucho, qui baptizabatur.

v. 39. ἤρπασε, rapuit) miraculosa celeritate, sine Philippi actione aut opera, longe; ut opus erat in loco invio. Talia saepe pro-

phetis acciderunt. 1 Reg. 48, 42. 2 Reg. 2, 46. Idem verbum, 2 Cor. 12, 2. 4. 1 Thess. 4, 17. Hoc ipso discessu confirmata est eunuchi fides. Pari trajectu apostolus unus alterque etiam, si aliud iter non patuit, in Americam *potuit* pervenire. — γὰρ) proprie, enim. Non vidit amplius, neque videre curavit, propter gaudium. Qui nactus est Scripturam et Christum, jam carere potest homine hodego. Manus non leguntur eunucho impositae. *)

v. 40. εὐρέθῃ, inventus est) In via nec Philippus ipse videtur scisse, ubi esset, vel quid ipsi accideret, nec quisquam alius eum vidit. — τὰς πόλεις, urbes) inter Gazam et Caesaream, ut erant Joppe, Lydda etc. Hic quoque, uti in urbe Samariae, apostolis auditores praeparavit. c. 9, 32. — εἰς καيسάρειαν, Caesaream) In hac urbe insigni domum fixit, commeatum sanctorum adjuturus. c. 24, 8. seq.

C A P U T IX.

v. 1. "Ετι, adhuc) Sic in summo fervore peccandi ereptus et conversus est. Conf. cap. 22, 3. seqq. 26, 4. seqq. nam eo Lucas, ut Scriptura solet, multa differt de tota re et de sermone Ananiae. — τῷ ἀρχιερεῖ, ad principem Sacerdotum) Hujus auctoritas etiam Damasci movebat Judacos. v. 14.

v. 2. εἰς δαμασκόν, Damascus) Magna ibi seges erat. — τῆς ὁδοῦ, viae) Religio, via: in qua ambulandum, non otiaudum. — δεδεμένους, vinctos) Multum indulsit Judaeis potestas civilis Damasci. v. 14. 24.

v. 3. ἐν δὲ τῷ πορεύεσθαι, inter proficiscendum) Alias, qui iter faciunt, non facile capiunt apparitiones, propter motum et strepitum. — ἐξαίφνης, desubito) Quum DEUS subito et vehementer adorat peccatorem, summum est beneficium et immensa fidelitas. Sic dedocetur Saulus spirare caedem, dum ardor ad summa venit, et quod ei defuerat ad diuturnitatem discipulatus, id compensatur terrore, omnia ejus intima penetrante. quo ipso etiam contra periculum neophytorum subitus munitur apostolus. — αὐτὸν, eum) Evidentissima apparitio. v. 7. 8. Non dissimilis visio Constantini, qua crucem vidit: aequae certe credibilis, ac somnium Alexandri M. de pontifice Hebraeorum. Historia est apud Josephum, lectu dignissima.

v. 4. φωνήν, vocem) severam, et tamen gratiae plenam. c. 22, 14. — σαὺλ, Saul) JESUS Saulum prius novit, quam Saulus JESUM.

v. 5. τίς εἶ, quis es?) Conscientia ipsa facile diceret: Jesum esse. — ἐγώ, ego) Is quem persequeris, sum ego Jesus. — ὃν σὺ διώκεις, quem tu persequeris) Iteratur verbum, cum σὺ tu pronomine emphatico. Hoc ipsum verbum Saulus, semel perterrefactus, subinde sibi in memoriam redegit. In conversione voluntas hominis frangitur et liquescit; divina suscipitur. c. 16, 30. De talis terroris efficacia conf. Ex. 20, 20. 2 Sam. 6, 9. 1 Chron. 22, 30. Conversio Pauli solidissima praebebat argumenta pro veritate fidei Christianae, v. 21., estque singulare exemplum gratiae gratuita amplissimae.

v. 6. ἀλλὰ) Pro hac particula, longior periocha, σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν· τρέμων τε καὶ θαμβῶν εἶπε, Κύριε τί με θέ-

*) χαίρων, gaudens] Animae rite dispositae quantum boni semel simulque obtingere potest! V. g.

λεις ποιῆσαι; καὶ ὁ κύριος πρὸς αὐτὸν, illata est. Glossam hanc esse, ex parallelo c. 26, 14., et ex paraphrasi compositam, prodiit multiplex inter paucos, periocham referentes, discrepantia. Vid. Appar. crit. Ed. II. ad h. l. [*qui hanc periphrasin, ex parallelismo natam, plane refutat. Copiosius id fit in Defensione N. T. seorsum edita A. 1739 et A. 1745. (App. Ed. II. P. IV. n. IX.)* Not. Crit.] — εἰς τὴν πόλιν, in urbem) Iter jubetur Saulus prosequi et urbem intrare, sed alio jam animo. Sine hoc jussu nescisset, quid sibi faciendum esset. Iis primum locis nomen Jesu Saulus, ubi persecutus erat, confessus est. c. 26, 20. — λαληθήσεται, dicitur) Debuit Saulus exspectare et se submittere ministerio, posteaque Cornelius. cap. 10, 5. Eo ablegavit alterum Jesus, alterum angelus, verbis ob id ipsum paucis. Periculo non vacant, qui sine communione hominum idoneorum quaerunt viam coeli. συγκατάβασις admiranda est, quod Dominus agit nobiscum per similes nostri. — τί σε δεῖ ποιῆν, quid te oporteat facere) De hoc quacsierat Saulus: hoc ei Ananias dixit. v. 17. Cetera ab ipso Domino didicit apostolus.

v. 7. οἱ συνοδευόντες, qui comitabantur) quorum quibusdam usus fuerat tanquam lictoribus. — εἰσῆλθον, stabant) Ceciderant illi quoque, c. 26, 14., sed ante Saulum surrexerant sua sponte. — ἀκούοντες, audientes) Cap. 22, 9. lumen quidem viderunt, vocem autem non audierunt. Videbant igitur lumen, c. 26, 13. s. sed non Jesum ipsum: audiebant vocem solam, non vocem cum verbis. conf. Joh. 12, 29. — μηδὲνα, neminem) Non dicitur, Jesum non videbant, sed, neminem videbant. nesciebant enim, Jesum Saulo esse conspectum.

v. 8. ἠγέρθη, surrexit) verbo Christi, c. 26, 16. — ἀνεωγμένον, apertis) Itaque, qui Saulum cernerent, non putassent, illum non videre.

v. 9. ἡμέρας τρεῖς, triduum) Notabile spatium. Quiescente visu et gustu, intime recollectus est in solitudine, per preces. v. 11. Dignum est conversionis negotium, cui totos dies impendat homo, cum trahitur. Id si non ultro facit, DEI bonitas eum lectulo affigit. — μὴ βλέπων, non videns) Nec tamen caecus dicitur, quia non erat poena. conf. c. 13, 11.

v. 10. ἦν δέ, erat autem) Ananias et Saulus non videntur antea inter se fuisse noti. — μαθητῆς, discipulus) non apostolus; ne apostolorum discipulus videretur Saulus: sed discipulus gregarius, quo magis humiliaretur Saulus, et ne tamen ab Anania doctus videretur. — ὁ κύριος, Dominus) Jesus.

v. 11. πορεύθητι, vade) Sic ad Saulum c. 22, 10. et sic iterum v. 15. ad Ananiam, πορεύε, vade. — ἰδὲ, ecce) Ostensus est Ananiae Saulus orans. Orantes videt Jesus. — γὰρ, enim) Vis aetiologiae maxime pertinet ad illud, Vidit — Ananiam. — προσεύχεται, orat) Omnes motus spirituales confluunt, et exercentur, in orando.

v. 12. *) ἀνανίαν, Ananiam) Hoc nomen Saulus inter visionem aut aure aut mente accepit. — ὅπως ἀναβλέψῃ, ut visum recipiat)

*) καὶ εἶδεν, et vidit] Visiones binae, quarum altera respondet alteri, uti h. l. apud Ananiam et Saulum, omnem fallacis phantasiae suspicionem tollunt. Idem in Cornelio etiam et Petro observandum, c. 10. V. g.

Effectus singularis manuum imponendarum exprimitur; communior, subauditur v. 17. fin.

v. 13. ἀπὸ πολλῶν, a multis) Insignis persecutor fuerat Saul. — τοῖς ἁγίοις σε, sanctis suis) Sancti sunt Christiani jam nunc. Christus habet sanctos, ut suos: ergo est DEUS.

v. 14. τὰς ἐπικαλούμενες τὸ ὄνομά σε, qui invocant nomen tuum) Descriptio Christianorum. v. 21. 1 Cor. 1, 2. Hac phrasi LXX ut plurimum illam Hebraeam קרא בשם exprimunt.

v. 15. ἐκλογῆς — παθεῖν, electionis — pati) Connexa sunt haec. Electionis mentio omnem Ananiae dubitationem dispellit. Ipse προορισμός Rom. 8, 29. coll. v. 28. adversa in secunda convertit. — τῷ βασιλείᾳ, ut portet) Officium arduum, splendidum et beatum. — τὸ ὄνομά μου, nomen meum) Huc ref. pro nomine meo, v. 16. — ἐνώπιον, coram) publice. — ἐθνῶν, gentibus) Gentes primo ponuntur. nam Paulus gentium apostolus. Nomen Christi Paulus, conversionem suam commemorans, portavit coram populo, c. 22. et coram gentibus ac regibus. c. 26.

v. 16. ἐγὼ γάρ, ego enim) i. e. age tu, Anania, quae juberis: nam ego curabo cetera, ut Saulus sit meus et maneat. — ὑποδείξω, ostendam) re ipsa, in toto ejus cursu. Ananiae, non ipsi Saulo, hoc praedicitur: Sauli erat, obsequi. — παθεῖν, pati) tantum abest, ut alios posthac sit oppugnaturus. Initium vide versu 23. 29.

v. 17. ἀδελφε, frater) necessitudine veteri Judaica, et nova Christiana. — ἐπιθεῖς, imponens) ante ipsum baptismum. conf. c. 10, 44. s. — εἶπε, dixit) Non omnia Ananias, de Saulo sibi dicta, Saulo refert. Sauli non erat scire, quanti ipse jam esset.

v. 18. εὐθέως, confestim) Miraculum. — ἀπέπεσον, deciderunt) Saulus, Christo conspecto, prae splendore non videt: Anania, quem Ille misit, veniente, visum recipit. — ὥσει λεπιδες, veluti squamæ) humore in oculis arefacto. — ἐβαπτίσθη, baptizatus est) ab Anania: edoctus a Domino.

v. 19. ἐνίσχυσεν) Neutrum. Sic, ἐνισχύσωμεν, 1 Chron. 19, 13. — ἐν δαμασκή, Damasci) Quae Paulus ante conversionem fecerat in malam partem, eadem postea vel ipse in bonam partem fecit, iisdem in locis, vel ab Judaeis perpessus est.

v. 20. εὐθέως, continuo) Alii post conversionem sunt, ut flumina, statim a capite lata et profunda; alii post longiorem tractum. Saulus, statim apostolus, triduo tantum profecerat, quantum alii multis annis non proficiunt. [Penitissima, quae praecesserat, humiliatione praemunitus est contra periculum, νεοφύτοις alioquin imminens. V. g.]

v. 22. συνέχυνε, confundebat) ita, ut ipsi sibi contradicerent. Oppositum ex parte Sauli, συμβιβάζων confirmans. Neque tamen iis nunc armis adversus Judaeos pugnat, quibus et ipse pugnarat adversus credentes, et ab Judaeis jam oppugnatur.

v. 24. παρετήρουν, custodiebant) adjuvante praetore. conf. 2 Cor. 11, 32.

v. 25. καθῆκαν, demiserunt) Factum hoc paucis innotuerat, antequam Paulus 2 Cor. 11, 31. f. s. commemoravit. Lucas res Pauli intimas norat.

v. 26. παραγενόμενος, cum venisset) tribus post annis. Gal. 1, 18. Hoc triennium etiam Paulus transilit. c. 22, 17. — τοῖς μαθηταῖς, dis-

cupilis) modeste; non statim apostolis. — ὅτι ἐστὶ μαθητὴς, *eum esse discipulum*) tantum aberat, ut crederent, esse eum apostolum.

v. 27. *βαρνάβας, Barnabas*) Cum hoc deinde Saulus conjunctionem habuit singularem. — πρὸς τὰς ἀποστόλους, *ad apostolos*) Petrum et Jacobum. Gal. 1, 18. 19. — διηγήσατο, *exposuit*) Qui adversarius antea fuerat, merito *probat* se mutatum.

v. 31. ἐκκλησία, *ecclesia*) Sic cap. 16, 5. de ecclesiis. [*Vim habet numerus singularis. Not. crit.*] — καθ' ὅλης κτλ. *per totam Iudaeam et Galilaeam et Samariam*) Anakephalaeosis. — εἰρήνην, *pacem*) converso Saulo, persecutore praecipuo. — πορευομένη) Sic, *υπάγχετε*, Joh. 15, 16. not. Utroque loco est ἐν διὰ δυοῖν. Sic, *ἐπορεύετο χεὶρ τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ*. Jud. 4, 24. — φόβῳ — παρακλήσει, *timore — consolatione*) Temperamentum egregium. *Consolatio*, pax interna: *εἰρήνη*, pax externa, cum timore Domini, sublato hominum metu. — ἐπληθύνετο, *multiplicabatur*) numero credentium.

v. 32. διὰ πάντων) Masculinum. coll. ἐν οἷς, c. 20, 25.

v. 33. ὁκτώ, *octo*) Audierat de Christo sine dubio, sanante omnes illo tempore.

v. 34. ἰᾶται, *sanat*) non modo, *sanet*. conf. v. 40. c. 3, 6. 14, 10. Haec oratio confirmat praesentiam et potentiam Christi divinam.

v. 35. *) τὸν σάρων, *Saron*) Saron tractus nomen, in quo Lydda oppidum. hinc articulus adiectus. — ἐπὶ τὸν κύριον, *ad Dominum*) Jesum Christum. *Ad Dominum converti* dicuntur ii, qui V. T. jam antea amplexi erant c. 11, 24. 2 Cor. 3, 16. *ad Deum converti* dicuntur gentes. Act. 15, 19. 20. 21.

v. 36. ἔργων, *operum*) Haec opera, vestium conficiendarum, magni aestimata sunt, magno praemio remunerata. v. 39. — ἐλεημοσυῶν, *elemosynarum*) Joppae igitur non fuit communio bonorum.

v. 38. οἱ μαθηταί, *discipuli*) Itaque hi non habuere donum miraculorum. — δύο, *duos*) de re gravi. [*Sperabant futurum esse, quod reapse consecutum est. V. g.*] — μὴ ὀκνῆσαι, *haud gravari*) Fides non tollit civilitatem verborum; qua hic usi sunt. LXX, Num. 22, 16. *ἄξιὼ σε, μὴ ὀκνήσης ἐλθεῖν πρὸς με — διελθεῖν, transire*) Innuunt, etiam aliis in via fructuosum fore iter Petri. — ἕως, *usque ad*) Argumentum a facili.

v. 39. συνῆλθεν αὐτοῖς, *venit cum illis*) Humilitatis indicium. coll. v. 43. — μετ' αὐτῶν ἔσα, *quum esset cum ipsis*) i. e. antequam obiret.

v. 40. ἐβαλὼν, *ejectis*) Ardori precum apta solitudo omnimoda, et magno miraculo: eoque major deinde fuit apud omnes admiratio ac fides. — ἀνεκάθισε) *resedit*. Luc. 7, 15.

v. 41. καὶ, *et*) et speciatim **).

v. 43. ἱκανὰς, *sat multos*) Plus fecit, quam rogarant. v. 38. — σίμωνι, *Simonem*) propinquum fortasse loco. ***)

*) πάντες, *omnes*] Lydda, Iosepho teste, vicus fuit, urbis ambitum aequans. Numerosa igitur haec fuit conversio. V. g.

**) ζῶσαν, *viventem*] Hoc pacto tempus ei, ulterius benefaciendi, suppetebat. V. g.

***) βουρεῖ, *coriarium*] Quanta popularitate insignis Apostolus in externis hic usus est, post magnum facinus in ipsa Joppe patratum, et ante negotium grande, Caesareae suscipiendum! V. g.

CAPUT X.

v. 1. Ἀνὴρ, vir) Hactenus descripta omnia inter circumcisos gesta sunt: nunc etiam venit ad gentes. — ἐν καισαρείᾳ, Caesareae) Jam non ignota ibi erat doctrina salutis. c. 8, 40. Conf. infra, v. 37. Unde Petrus prophetas allegat v. 43. Hierosolyma sedes tum erat regiminis Judaeorum ecclesiastici; Caesarea, civilis. Metropoles, quas cetera sequebantur, cepit evangelium, per illos divinos idiotas praedicatum: sic deinde Philippos, Athenas, Corinthum, Ephesum, ipsam Romam. — κορινθίλιος, Cornelius) Frequens apud Romanos nomen. — ἰταλικῆς, Italica) Horum militum magna pars vivebat, quo tempore haec scripta sunt: poterantque illi testes esse. οἱ τῆς σπειρης τῆς ἰταλικῆς πεζοὶ, cohortis Italicae pedites memorantur etiam ab Arriano, ut observat C. G. Schwarzius in Diss. de cohorte Italica et Augusta p. 42.

v. 2. σὺν, cum) Connexio arcta heri et familiae, ducis et militum. v. 7. — οἶκῳ, domo) Conf. cap. 11, 14. — τῷ λαῷ, populo) Apud multos Judaeos magna tum erat paupertas. Pauperum vicem DEUS rependit. Favorem Cornelii erga Israëlitas gratia DEI erga Israëlem remuneratur. — δεόμενος, orans) Preces et liberalitas commendantur hîc; accedit jejuniū. v. 30. Benefici faciunt, quod DEUS vult: precantes idem quod volunt, DEUS facit.

v. 3. ἐν ὁράματι, in visione) non in ecstasi, ut Petrus. — φανερώς, manifeste) ita ut nulla sensuum fallacia Cornelium, talibus rebus haud assuetum, sollicitare posset. — ἐννάτην, nonam) Ea nobis est tertia fere, a meridie: quo tempore sensus solent esse vegeti.

v. 4. ἔμφοβος γενόμενος, timore correptus) ex angeli splendore. v. 30. — κύριε, domine) Sic appellat angelum, ut ignotum. — προσευχαί, preces) Hae praecedunt: eleemosynae sequuntur, quanquam respectu hominum magis conspicuae. v. 2. — ἀνέβησαν, ascenderunt) Non dicit angelus, se eas obtulisse. v. 31. Ascenderunt tamen, instar sacrificii. Ap. 8, 4. Angeli non dicuntur ἱερεῖς, sed tamen λειτουργοί. Laetus nuncius. O quam multa in terram cadunt, non ascendunt. — εἰς μνημόσυνον, in memoriam) Precandum et benefaciendum, etiam si non statim sentias effectum. [Quanta suavitate perfusum esse hoc indicio Cornelium existimes! V. g.]

v. 5. μετὰ πεινῶν, arcesse) Cornelius non mittitur ad Petrum, sed hunc arcescere jubetur, utne videretur factus esse proselytus, atque ut innueretur, sic ad gentes, suo quasque loco, venturum esse evangelium. — πέτρος, Petrus) Cognomen gentibus non ingratum; perinde ut Pauli.

v. 7. αἶς, ut) ut primum. v. 33. — ἀπῆλθεν, discessit) non repente disparuit. — δύο, duos) Hodie splendidiore legatione accipit, qui Petri successor putatur.

v. 8. ἅπαντα, cuncta) Familiaritas pia erga domesticos. [quam illustribus etiam hominibus, nullo auctoritatis dispendio, facile suadet gratiae divinae experientia. V. g.] Cornelius prudenter (pro confirmanda suorum fide subsequente) eloquitur, Petrus prudenter silet de visione. v. 24. coll. v. 28. — ἀπέστειλεν, misit) Non opus erat epistola.

v. 9. δῶμα, tectum) Non habebat ὑπερώϊον domus coriarii. — προσεύξασθαι, orare) Tempus ante prandium vel coenam (v. 3.) pre-

cibus opportunum. — *ἐκην, sextam*) prandii, et, ante id, precum. Ps. 55, 18. Occurrit inscius tantae revelationi.

v. 10. *ἐγένετο, factus est*) sub preces. — *πρόσπεινος, esuriens*) legitimo cibi tempore; modo tamen quodam, ut videtur, extraordinario. Cum statu facultatum naturalium congruunt symbola apparitionum. — *γεύσασθαι, gustare*) Verbum temperantiam exprimens. — *παρασκευάζοντων, parantibus*) scilicet iis, quorum erat *parare*. Etiam quum facultates naturales non quiescunt, tamen invalescere potest operatio divina. — *ἔκστασις, mentis excessus*) Preces aptum faciunt ad recipiendam revelationem: et *ecstasis* munit hominem contra suum ipsius spiritum.

v. 11. *τὸν ὕδραν, coelum*) Vas non solum e terra sublatum est in coelum, sed prius e coelo demissum. Itaque gentium receptio in coelum praesupponit originem primam hominum coelestem. Et in coelo prius sunt typi rerum, quae deinceps in terra fiunt ad salutem hominum. conf. Hebr. 8, 5. — *σκεῦος, vas*) mappam. — *τέσσαρες, quatuor*) pro totidem plagis mundi. — *ἀρχαῖς, extremitatibus*) Hae non in unum nodum constrictae, sed singulae coelitus erant suspensae. c. 11, 5.

v. 12. *πάντα τὰ τετράποδα καὶ τὰ ἑρπετὰ τῆς γῆς, omnes quadrupedes et reptilia terrae*) Omnium quadrupedum nomine complectitur Lucas etiam *feras*, quas tamen recentiores librarii huc intulerunt, ex cap. 11, 6. *) His symbolis non solum significatum est, licere Petro omnibus gentium cibis vesci: sed, ipsos gentiles, quos antea denotarant animalia immunda, jam esse mundos. v. 28.

**) v. 14. *μηδαμῶς, nullo modo*) Ecstasis relinquit homini libertatem in ea re, quae repraesentatur. c. 22, 19. Ceteroqui signum est virtutis corroboratae, etiam ligatis sensibus, v. gr. in somnio, defendere conscientiam. Prima exceptio, quum DEUS aliquid arduum jubet, interdum veniam habet: c. 22, 19. s. sed debet abesse iteratio. Joh. 13, 8. Ex. 4, 15. Dent. 3, 26. Ez. 4, 14. Ex cunctatione Petri clarius elucet voluntas DEI. Eoque facilius potuit ferre Petrus dubitationem fratrum. c. 11, 2. s. — *οὐδέποτε, nunquam*) Qui semel aliquid fecit, facilius iterat. Vide igitur, ne quid mali primo facias. Petrus semper fuerat observans legis.

v. 15. *ἐκαθάρισε, purificavit*) pura fecit et declaravit. De coelo enim nil nisi purum demittitur. Hujus verbi probe memor mansit Petrus, c. 15, 9. Conf. de Paulo c. 13, 2. not. — *σὺ, tu*) minor DEO. v. 26. c. 11, 17. — *μὴ κοινεῖ, noli communia dicere*) Nil est tertium aut medium inter purum et commune.

v. 16. *ἐν τρίτῃ, tertio*) Numerus decretorius, rem confirmans, et celeritatem proximam significans. conf. Gen. 41, 32.

v. 17. *ἐν ἑαυτῷ, intra se*) Implicite indicatur, Petrum jam non fuisse in ecstasi. coll. c. 12, 11. — *διηπόρει, haesitabat*) Apostoli non caruere cura cognoscendi. — *ἰδὲ, ecce*) Saepe, quae piis *intus* et *extra uno tempore* obveniunt, mutuo sese recludunt. Quae ita conveniunt et concurrunt, sapienter sunt expendenda. — *διερωτήσαντες*)

*) Inde lectionem καὶ τὰ θηρία, quam haud omittendam censuit Ed. maj. sequiorem judicat Ed. 2., et omittit etiam Vers. germ. E. B.

**) v. 15. φάγε, ede] Talis h. l. cibus Petrum manebat, quali Christus ipse satiatur, Esaj. 53, 11. V. g.

rogando penetrantes. — σίμωνος, *Simonis*) Nomina per angelum indicata et percentantibus et Joppensibus admirationi fuere.

v. 18. φωνήσαντες, *vocantes*) crescente jam parrhesia.

v. 19. ἰδοὺ, *ecce*) Paullatim praeparatus erat Petrus ad capiendum hoc novum monitum Spiritus. Gradatim ducuntur fideles, quoad satis est in re qualibet praesenti. — ἄνδρες, *) *viri*) Non audierat Petrus tres viros vocantes.

v. 20. μηδὲν διακρινόμενος, *nihil dubitans*) Requisitum summe necessarium bonae actionis. Saepe dubitatio diuturna subito, cum opus est, piis in vita vel in obitu eximitur.

v. 21. ὃν ζητεῖτε, *quem quaeritis*) Sic quaerentibus addebatur animus.

v. 22. δίκαιος, *justus*) Occupatio. — μεταπέμψασθαι, *arcescere*) Alias ipse Cornelius non dubitasset ad Petrum venire.

v. 23. εἰσκαλεσάμενος, *intro vocans*) Petrus pedem domo non extulerat. — ἐξένισε, *recepit hospitio*) non diffusus peregrinis: non fastidiens gentes. Primo gentes venerunt ad Iudaeos: deinde hi ad illos. — τῇ δὲ ἐπαύριον, *postero autem die*) In re quamvis bona non requiritur semper summa festinatio. — τινὲς, *aliqui*) sex. c. 11, 12. Non jussi erant divinitus; ac tamen pie fecerunt. Multa saepe relinquuntur libertati piorum: in quibus tamen occulta DEI manu reguntur. Postea constitit, quam utile fuerit, tot testes adfuisse. c. 11, 12. — συνῆλθον, *simul ibant*) Sanctus comitatus, X hominum varii ordinis.

v. 24. ἦν προσδοκῶν, *expectabat*) Non immerserat se tantisper aliis negotiis, sed huic rei totus vacabat, totoque hoc tempore praeparabatur. — τὺς συγγενεῖς, *propinquos*) Regnum DEI propagatur, ut saepe ferunt externae circumstantiae. Συγγενεῖς, *propinqui* sunt ab una stirpe, etiam collaterales. — τὺς ἀναγκαίους, *necessarios*) *Necessitudo* latius patet, quam *propinquitas*, estque etiam affinitatis, viciniae, collegii etc. — φίλους, *amicos*) Non omnes propinqui et necessarii sunt amici. Convocavit, quos libenter interfuturos existimavit. [*Fuerunt itaque homines ipsi Cornelio haut absimiles*, v. 2. *Amicitia cum bonis malisve culta quoties quaeso necopinantibus vel in quaestum cedit vel in fraudem!* V. g.]

v. 25. εἰσελθεῖν, *ut intraret*) domum. — συναντήσας, *obviam veniens*) cum gaudio et honoris causa. — ἐπὶ τὺς πόδας, *ad pedes*) Petri. — προσεκύνησεν, *adoravit*) Non addit Lucas, *eum*. Euphemia.

v. 26. ἤγειρε, *erexit*) Cur osculum pedum non modo admittitur, sed ordinaria ceremonia est Papae? **) — ἄνθρωπος, *homo*, non *Deus*. Hac causa et elationem nostri et aliorum admirationem moderari debemus. Non debemus mortales, sed dona DEI in illis suspicere. [*Ut Galatae Paulum* (Gal. 4, 14.), *sic Petrus Cornelium exceperat*. V. g.]

v. 27. συνομιλῶν, *colloquens*) familiariter. — εἰσῆλθε, *intravit*) in partem Domus interiorum. — πολλὰς, *multas*) laetam messem.

v. 28. ὑμεῖς) vos ipsi. Omnes alloquitur, suo, non etiam comi-

*) Lectionem ἄνδρες τρεῖς, per margines Edd. gr. pro minus firma declaratam, recepit tamen Vers. germ. E. B.

**) καὶ γὰρ, *et ego*] ut Cornelius, v. 28. Non dicitur Cornelius adorasse Petrum: neque tamen Petrus eum non reprimat. V. g.

tum, nomine. — *προσέρχεται*, *accedere*) id quod etiam minus est, quam *κολλᾶσθαι* *conjugi*. — *ἀλλοφύλω*, *alienigenae*) Euphemia. — *καὶ*) pro *ἀλλὰ*, et pro *sed*. — *ἐμοὶ*, *mihi*) Hoc *emphasin* habet. — *) *ἔδειξε*, *ostendit*) Verbum *proprie* positum. v. 11. Parce loquitur de sua dubitatione et de visione occulta. — *ἄνθρωπον*, *hominem*) Hoc in extremo ponitur *eleganter*: involvit *aetiologiam*, et orationis *universalitatem* intendit.

v. 29. *ἀναντιρρόητως*, *sine contradictione*) Nam cum DEO rem prius expedierat. — *πυνθάνομαι*, *interrogo*) Suas quisque loquendi partes habet. [*Atque interrogando plura loquendi opportunitas facile paratur*. V. g.]

v. 30. *ἀπὸ*, *ab*) ab initio diei, qui retro quartus est, usque ad diem praesentem et hanc ejus horam. — *τετάρτης*, *quarto*) Primus (retrosum, quartus) dies erat visionis et legationis: secundus, adventus legatorum: tertius, profectionis Petri: quartus, adventus apud Cornelium. [v. 3. 9. 23. 24.] — *ἤμην νηξεύων*, *eram jejunans*) Non innuitur jejunium quatuor dierum, sed diei retro quarti. [*Laudabilia haec fuerant: attamen humilī simplicitate refert Cornelius*. V. g.] **)

v. 33. *καλῶς ἐποίησας*, *bene fecisti*) Formula approbandi. Laudat Petrum, qui venire non dubitarit. v. 28. — *ἐνώπιόν σε*, *coram te*) Antiquissima lectio. ***) *τῷ θεῷ*, pro *σεῷ*, librarius facile sumsit, vel ex fine versus hujus, vel ex v. 31. — *πάρεσμεν*, *adsumus*) Cornelius domi suae ita loquitur, quasi apud Petrum esset ipse cum suis. Religiose praeparati erant. Terra bona erat: inde fructus celerimus. v. 44. — *τὰ προστεταγμένα σοι*, *quae mandata sunt tibi*) Non videtur antea dictum fuisse Petro, quod diceret.

v. 34. *ἐπ' ἀληθείας καταλαμβάνομαι*, *vere percipio*) ex omnium rerum concentu. [*Ipsa Cornelii narratio plenam Petro rei cognitionem suggessit*. V. g.] — *οὐκ ἔστι προσωπολήπτης*, *personam non accipit*) Petrus non putarat antea, Deum esse *personarum acceptorem*. sed nunc primum illud experitur, ex quo luculentissime conspicitur, DEUM non esse *personarum acceptorem*. — *ὁ θεός*, *Deus*) Ad hunc omnia referuntur. v. 38. 40. ss.

v. 35. *ἐν παντί ἔθνει*, *in omni gente*) Non *indifferentismus religionum*, sed *indifferentia nationum* hic asseritur. Patet hoc etiam ex opinione contraria, de circumcisis duntaxat gratis DEO, ex qua se extractum fatetur Petrus. Non plane ignarus fuerat Cornelius doctrinae de Christo, et famae de Jesu Christo, v. seqq. quamvis circumcisionem, DEO ita providente, non acceperat. Quapropter multo aliter cum illo loquitur Petrus, quam Paulus postea, evangelio ad remotiores progrediente, cum idololatriis egit. Cap. 14. et 17. Hinc etiam v. 43. ad prophetas generatim provocat; quod Paulus II. cc. non fecit; nec tamen, ut ad Judaeos ubique solet, testimonia prophetica speciatim allegat. — *ὁ φοβούμενος αὐτὸν καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην*, *qui timet eum et operatur justitiam*) pro modulo pri-

*) *ὁ θεός*, *DEUS*] Unius veri DEI cognitionem apud Cornelium supponere Petrus potuit. v. 34. 36. V. g.

**) *τὴν ἐνράτην ὥραν*, *horam nonam*] Israëlitas hac in re imitatus fuerit Cornelius. c. 3, 1. V. g.

***) *quam* Vers. germ. praefert, *marginem* Ed. 2. *potius*, *quam* Ed. maj. *secuta*. E. B.

mae cognitionis ex lumine naturae ac potius ex verbo revelato haurit. Descriptio indefinita, rei et exordio apta. Tales homines vario gradu eleganter describuntur. v. gr. c. 17, 4. 11. 12. — *αὐτὸν, eum*) Deum verum. — *δεκτός, acceptabilis*: cui gratia etiam sine circumcisione possit obtingere. Respondet verbum *λαβεῖν, accipere*, cap. 15, 14., ubi hic ipse locus respicitur.

v. 36. *τὸν λόγον ὃν ἀπέστειλε*) Hebraismus, ex quo *הוא* valet, *hoc est*, uti Hagg. 2, 5., *τὸν λόγον, ὃν διεθέμην ὑμῖν*. ed. Basil. sive Aldin. Addit Ludovicus de Dieu loca Zach. 7, 7. 8, 17. 2 Reg. 9, 25. Alii tamen olim apud Lucam, *τὸν λόγον ἀπέστειλε*. (coll. Ps. 107, 20. LXX, *ἀπέστειλε τὸν λόγον αὐτῷ*) ut subaudiatur *ἔστον* *), coll. Matth. 19, 22. Joh. 7, 40. etc. Certe Petrus illud Jesajae c. 9, 7. *דבר שלום* in mente habuisse videtur, idque ad ea, quae ibi praecedunt de *Pacis* Principe atque imperio, retulisse; ut dicat: Bonum illud, quod Israëli per Messiam obtigit, idem vestrum est. Utrumque tamen locum accipio de verbo doctrinae. conf. Act. 13, 26. Non construitur, *τὸν λόγον οἴδατε*. Norant novi auditores historiam, de qua mox; non item adhuc rationes interiores, de quibus hoc versu. — *ἀπέστειλε, misit*) Deus. Ellipsis nexum hujus versus cum v. 34., ex quo expletur, confirmat. *misit* autem Deus, quum Filius ejus venit; et *evangelizavit*, locutus per illum. — *εὐαγγελιζόμενος εἰρήνην, evangelizans pacem*) pacem DEI hominumque, Judaeorum et gentium. Es. 57, 19. Eph. 2, 17. — *διὰ, per*) Constr. cum *pacem*: ex eo, quod Christum continuo appellat *Dominum omnium*, etiam gentium. coll. v. 42. 43. Unus Dominus, omnes pace continet. — *πάντων, omnium*) Masculinum. Christus omnium Dominus: et Deus, in Christo, omnium Deus. v. 34. Eph. 4, 5. 6.

v. 37. *ὑμεῖς οἴδατε, vos scitis*) ex documentis adventu meo antiquioribus. [*Plenior itaque relatione opus non habebant*. V. g.] — *ἀρξάμενον*) Participium vel per se, vel adverbii loco, coll. Luc. 24, 47. Absolute dicitur, Graecismo eleganti et frequenti. — *ἀπὸ τῆς γαλιλαίας, a Galilaea*) Joh. 4, 44. 2, 1. Ei regioni satis vicina Caesarea, ab Hierosolymis remotior. v. 39. — *μετά, post*) Johannes, limes inter V. et N. T. — *τὸ βάπτισμα, baptismum*) celeberrimum illud institutum.

v. 38. *ἰησοῦν — ὡς ἔχρισεν αὐτὸν ὁ θεός, Jesum — quomodo unxit eum Deus*) Hoc per appositionem cum *verbum* junctum pendet a *scitis*. Itaque *ἰησοῦς ὡς ἔχρισαι* in constructione idem valet, ac si diceretur: *τὰ περὶ ἰησοῦ, ὃν ἔχρισεν ὁ θεός*. Sententia haec est, Jesum, et quidem ut Christum, eis innotuisse. — *ἔχρισεν αὐτὸν, unxit eum*) in baptismo inprimis. Matth. 3, 16. 17. Luc. 4, 1. 14. 18. — *πνεύματι ἁγίῳ καὶ δυνάμει, Spiritu sancto et virtute*) Spiritus sancti mentio saepe ita fit, ut addatur mentio ejus speciatim, quod convenit cum re praesenti: ut hoc loco, ubi opera Christi praedicantur, additur, *virtute*. Sic, *plenos Spiritu sancto et sapientia*: c. 6, 3. *plenus Spiritu sancto et fide*: c. 11, 24. *replebantur gaudio et Spiritu sancto*: c. 13, 52. Conf. illa: *Spiritus et veritas, spiritus et vita*. Joh. 4, 23. 6, 63. Jungitur sic nomen concretum et abstractum, uti 1 Petr. 4, 14. — *ἐνεργετῶν, benefaciens*) Omnia miracula Christi

*) *Consentit Vers. germ.; quamvis margo utriusque Ed. gr. omissionem voc. ὃν pro minus firma declaraverit*. E. B.

hominibus attulere salutem, non damnum. *Beneficia*, genus. sequitur species insignis, *sanationes*. — πάντας, omnes) Magna imprimis eo tempore fuerat multitudo obsessorum et aegrotorum. — καταδυναστευομένους, oppressos) injusta vi. — μετ' αὐτῷ, cum illo) Parcius loquitur, pro auditorum captu, de Majestate Christi.

v. 39. καὶ ἡμεῖς, et nos) Hoc vim habet ἐπιτατικὴν. Resp. vos, v. 37.

v. 41. ὃ; non) non jam, ut ante mortem. — ὃ παντὶ τῷ λαῷ, non omni populo) Regnum ejus est regnum fidei, per testes propagandum, eosque divinitus probatos et firmos; et regnum coeleste, non mundanum; non vani splendoris, sed (ut Justus Jonas loquitur) sub formis crucis latens. — ἡμῖν, nobis) Appositio nominis et pronominis. — συνεφάγομεν καὶ συνεπίομεν αὐτῷ, edimus et bibimus cum illo) per biennium et amplius, ante passionem. Denotatur hac phrasi, de qua conf. Joh. 15, 27., conversatio diutina: neque unquam apostoli soliti sunt commemorare, se cum Jesu post ejus resurrectionem edisse; hoc enim Jesus ad ipsorum, non ad aliorum convictionem fecit; qui etiam Luc. 22, 18. 16. de vino posthac non bibendo latius erat locutus, quam de paschate (in oppositione ad quemcunque cibi usum) non edendo. Itaque μετὰ post pendet a v. 40. Illis apparuit Christus resuscitatus, qui antea in illum crediderant; et qui testari possent, eum, qui resurrexisset diceretur, vere esse Jesum, quem antea novissent.

v. 42. παρήγγειλεν ἡμῖν, praecepit nobis) Deus. c. 5, 29. — τῷ λαῷ, populo) Resp. v. 41. init. — διαμαρτύρασθαι, testari) Subaudi: etiam gentibus. c. 1, 8. Matth. 28, 19. — αὐτός) Ipse. — ὥρισμένος, definitus) decreto immobili. — κριτῆς, judex) Hoc nomen omnem gloriam Christi synechdochice exprimit, fideliumque respectu coronidem denotat beneficiorum Christi. 2 Tim. 4, 8. coll. Hebr. 12, 23. Judicabit etiam Judaeos, qui eum condemnarant; etiam Romanos, qui Caesarem sedem habebant regiminis Judaici; etiam mortuos, ex quibus resurrexit, suo tempore resurrecturis. 1 Petr. 4, 5. [Conf. c. 17, 31. Sic Dominus Jesus quoque Judicem se prius testatus est, quam ad ascensionis suae mentionem faceret, Joh. 5, 22. V. g.]

v. 43. πάντες, omnes) ii, quorum exstant, et quorum non exstant libri. c. 3, 24. — προφηταί, prophetae) In hoc sermone nondum citarat Petrus testimonia V. T. et nunc, dum generatim prophetas allegat, res initio sermonis, c. 11, 15., profinus, ut oeconomiae circa gentes convenit, apud tales auditores conficitur. — μαρτυροῦσιν, testes sunt) uti nos, v. 39. Non utitur Petrus hinc promissionis per prophetas descriptae vocabulo. — ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, remissionem peccatorum) quae caput est omnium beneficiorum. — πάντα, omnem) etiam ex gentibus.

v. 44. ἔτι, adhuc) Scatebat Petrus ad dicenda multo plura: c. 11, 15. sed ubi Spiritum auditores quoque acceperunt, audiendi opera, et loquendi, peregit, quod suum est. [Ex praeconio fidei accipitur Spiritus: Gal. 3, 2. V. g.] — ἐπέπεσε, cecidit) modo conspicuo. Alias baptismus susceptus est ante adventum Spiritus sancti. Sed hoc loco dubitari potuerat, an citra circumcisionem forent baptizandi. Ideo statim super auditores verbi cecidit. Liberum gratia habet ordinem.

v. 45. ἐπὶ τὰ ἔθνη, in gentes) Sic una appellatur domus, vel

quia hinc colligebant, etiam ceteros Spiritum S. esse accepturos: nam uno admissio, jam nulli clausa est *janua*; recteque ab exemplo ad omnes concluditur: c. 11, 18. 14, 27. vel quia *ἐθνικὸς gentiles* dicere incommodum erat.

v. 46. *γὰρ, enim*) Ab effectu concludunt. — *γλώσσαις, linguis*) variis.

v. 47. *τὸ ὕδωρ, aquam*) *Aquam*, pro *baptismo*, dicit per *ταπείνωσιν*. Dato majore, illud, quod minus est, additur a dante, ab accipiente non spernitur. Non dicit: Jam habent Spiritum; ergo aqua carere possunt. Non circumciduntur: et tamen baptizantur. Ergo multo major baptismi ratio. conf. c. 15, 8. s. qui locus docet, non fuisse circumcidendos. et tamen baptizandos censuit Petrus. — *κωλύσαι, prohibere*) c. 11, 17. — *τις, quisquam*) aut ego, aut fratrum ullus.

v. 48. *προσέταξε, jussit*) Non baptizavit sua manu: aderant alii, quibus id decore demandari poterat. v. 45. conf. 1 Cor. 1, 17. — *κυρίῳ, Domini*) Christi Jesu. — *ἐπιμεῖναι*) manere amplius. — *ἡμέρας τινάς, dies aliquos*) Aurei dies.

C A P U T XI.

v. 2. *Διεκρίνοντο, disceptabant*) i. e. Dubium de ea re sibi esse ostendebant.

v. 3. *ἀκροβυστίαν ἔχοντας*) Benigne loquuntur: non appellant *incircumcisos*, sed *praeputium habentes*. coll. Gen. 34, 14., *ἀνθρώπων ὃς ἔχει ἀκροβυστίαν*. — *εἰσῆλθες καὶ συνέφαγες, intrasti et una edisti*) Speciosa adhuc, eaque gravis et duplex accusatio. Justas autem *intrandī* causas habuit Petrus, et, postquam intrasset, causas etiam *una edendī* nactus est.

v. 4. *ἀρχαίμενος, incipiens*) *Instituit* loqui, pluribus verbis. — *ἐξετίθετο, exponebat*) Non aegre tulit Petrus, se rogari; neque postulavit, se vel sine expositione rationum, omni exceptione collegarum et fidelium omnium majorem haberi. Non optimae mentis aut causae indicium est, cum papa vel asseclis ejus moleste ferre illud, *quid facis?* Cum mansuetudine Petrus respondet de re, quam ipse antea non facillime ceperat.

v. 10. *ἐπὶ τοῖς, tertio*) Congruebat *ternarius* virorum, v. 11.

v. 13. *τὸν ἄγγελον, angelum*) Loquitur, addito articulo, ut de re sibi jam valde nota.

*) v. 16. *ἐμνήσθην, recordatus sum*) Conf. Joh. 14, 26. de Paracleto omnia discipulis in memoriam redacturo. In verbis Christi semina erant totius cursus evangelii.

v. 17. *τὴν ἴσιν, parem*) Sic 2 Petr. 1, 1. Aequae beati sunt, qui immediate vel mediate acceperunt Spiritum S. — *ἡμῖν, πεσεύσαμεν, nobis, quum credidimus*) Non quia circumcisionem, inquit, sed quia fidem habebamus, Spiritus sanctus donatus est nobis. — *ἐγὼ, ego*) ego, merum organon. Fratres quaesierant tantum de cibo cum gentibus capto; Petrus satisfacit etiam de baptismo eis collato: et recte

*) v. 15. *ἐν — τῷ ἄρξασθαι με, quum inciperem*] Quanta cordis in Petro plenitudo fuerit! V. g.

a se factum esse, non solum a divino mandato, sed etiam ab eventu divinitus coronato confirmat.

v. 18. *ἐδόξαζον, glorificabant*) Signum firmi assensus. — *ἄραγε, ergo*) Non statim apertum erat Judaeis, salutem etiam ad gentes perventuram esse; nunc, cum pervenit, hoc major est sancta fidelium admiratio. *ἄραγε, ergo*, plenam approbationem exprimit. Haec *poenitentia* denotat totam status spiritualis mutationem, et specimen est conversionis omnium gentium. — *ἔδωκε, dedit*) Magnum donum. c. 5, 34. not. [*quod quidem extimescit mundus. V. g.*] — *εἰς ζωὴν, ad vitam*) Nam ubi remissio peccatorum, ibi vita. [*Ez. 18, 23.*]

v. 19. *ἐπὶ σερῶν, super Stephano*) Vis in Stephanum, progressa est ad alios. — *διήλθον ἕως, perambulaverunt usque*) Sic quoque v. 22. Etiam locis ceterioribus evangelizarunt. — *φοινίκης, καὶ κύπρου, καὶ ἀντιοχείας, in Phoenicem et Cyprum et Antiochiam*) Phoenice erat ad septentrionem: Cyprus, ad occidentem: Antiochia, ad orientem. — *ἰουδαίοις, Judaeis*) talibus, quales erant ipsi dispersi.

v. 20. *κυρηναῖοι, Cyrenaei*) c. 15, 1. 2, 10. Hi, cum Cypriis, magis assueti erant cum gentibus versari. — *Ἕλληνας*) Communior lectio, *ἑλληνιστάς*. *) Sed Hellenistae opponuntur Hebraeis, c. 6, 1. coll. c. 9, 29. Judaeis h. l. opponuntur Graeci, ut passim. [*ἰσθαῖοι sunt vel Hebraei vel Hellenistae. c. 6, 1. Not. crit.*] Recte probat hanc lectionem Usserius ad A. M. 4045.

v. 21. *χεὶρ κυρίου, manus Domini*) potentia spiritualis, per evangelium se exerens. Sic, *brachium Domini*, Joh. 12, 38.

v. 23. *παρακάλει, hortabatur*) Optima hortatio, quae gaudio stimulat. — *προθέσει, destinatione*) c. 27, 13. Contrarium Hebr. 3, 12. — *προσμένειν, adhacere*) Actus, converti: status, adherere.

v. 24. *ἀγαθὸς καὶ πλήρης πνεύματος ἀγίου καὶ πίστεως, bonus et plenus Spiritus sancti et fidei*) Gal. 5, 22.

v. 25. *εὗρων, cum invenisset*) Probabile est, Saulum delituisse.

v. 26. *ἐνιαυτὸν ὅλον, annum totum*) Quantulum hodie putatur annus sine fructu exactus. Multis annis hodie multi non multum proficiunt. — *χορηματίζου, ut nominarentur*) *χορηματίζω* (scil. *με*) reciprocum sive neutrum, inde etiam passivum. Verbum insigne: quo notatur appellatio usu communi recepta. — *τὸς μαθητὰς, discipuli*) quippe quorum jam permagna multitudo erat. — *χριστιανὸς, Christiani*) cum jam antea dicti fuissent Nazaraei et Galilaei. *Christianorum* nomen, [*Christo adhaerentium, V. g.*] ut ipsum Christi nomen, in se praeclarum, apud externos invisum. conf. 1 Petr. 4, 16.

v. 28. *ἀναστὰς, surgens*) in coetu. — *ἐσήμανε, significavit*) Quod apud ceteros sagacitas naturalis aut politica, id apud fideles providet Spiritus. [*Magno haec res emolumento fuit fratribus in Iudaea. Rerum futurarum indicium nunquam, ubi rite collocatur, usu suo destituitur. V. g.*] — *μελλεῖν ἔσεσθαι, futuram fore*) Futurum duplex.

v. 29. *μαθητῶν, discipulorum*) Non dicit Lucas, *Christianorum*. Initio nomen *discipulorum* inter ipsos solenne manebat: *Christianorum* eosdem nomine distinxerunt alii, praecipue amiciores spectatores.

*) Hanc praetulerat Ed. maj., sed Gnomoni et margo Ed. 2. respondet, et Vers. germ. E. B.

— ὥρισαν, *definierunt*) Qui *definiunt*, facilius deinde effectum dant. v. 30. — ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, *in Judaea*) Judaeos benignitas fidelium Antiochenorum valde confirmavit de soliditate conversionis eorum.

v. 30. πρὸς τὰς πρεσβυτέρους, *ad seniores*) [*quorum operâ distribueretur fratribus*. V. g.] Itaque munus *septem* diaconorum et communio bonorum non jam sic se habebat, ut initio: sed neque sic, ut hodie. — βαρνάβα καὶ σαῦλος, *Barnabae et Sauli*) Vides hîc, quam pro gravi et serio negotio habeant hanc collationem in pauperes sanctos; alias tantos viros, adeoque ipsos duces verbi, Paulum et Barnabam, non adhiberent. Sic supra audivimus cap. 6., gravissimos et spiritualissimos homines Diaconos fuisse constitutos. Sic 2 Cor. 8. Paulus dicit, se ad hoc negotium non adhibuisse, nisi qui essent spectatae fidei. Et nos hodie satis esse putamus, ut quibusvis undevis obvîis hoc tantum negotium committamus. Justus Jonas.

C A P U T XII.

v. 1. Κατ' ἐκεῖνον δὲ τὸν καιρὸν, *illo autem tempore*) Ecclesia apostolica habuit temperatam quietem et persecutionem. quarum altera utra ubi multum invalescit, Judicium divinum severius aut veniet aut abest. — κακῶσαι, *affligere*) Ars mundi. Fecit id Herodes animi causa, temporis causa, gratiae causa.

v. 2. Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν ἰωάννη, *Jacobum, fratrem Johannis*) Alter horum fratrum primo, alter longo post tempore reliquit mundum. Eo tempore Lucas scripsit, quum Johannes, superstes, notior erat, quam Jacobus, qui ab Johanne denominatur.

v. 3. ἰδὼν, *videns*) Duo stimuli, male agendi et bonum omittendi: studium placendi et timor. alter pejor, alter acrior, etiam apud reges. — τοῖς Ἰουδαίοις, *Judaeis*) Hi ex conscientia, sed perversa, infensi erant; Herodes ex petulantia, fidelium impensa, illis vult gratificari. — τῶν ἀζύμων, *azymorum*) Eodem quondam anni tempore Jesum ceperant. populus erat congregatus.

v. 4. τέσσαρσι τετραδίοις, *quatuor quaternionibus*) ut per vices vigiliis agerent, et pluribus locis. v. 10. — ἀναγαγεῖν, *producere*) Talia gerebantur in editis locis. ideo ἀνάγω ponitur, idque per metonymiam antecedentis pro supplicio consequenti.

v. 5. προσευχῇ, *oratio*) Philem. v. 22. — ἐκτενῆς) *vehemens*. — ὑπὲρ αὐτοῦ, *pro eo*) Precabantur de re etiam tali, quae cum facta erat, incredibilis eis videbatur, v. 15. Mira et subtilis fidei et precum est natura. Cur non orantur item pro Jacobo? quia celeriter interfectus fuerat.

v. 6. ὕτε, *quum*) Auxilium, periculo ad summa veniente, missum, ostendit, rem non esse fortuitam. [c. 23, 11.] — κοιμώμενος, *dormiens*) Frequens mentio dormientium in periculo, aut cum fide, aut cum torpore. — μεταξὺ, *inter*) Omnia munita putarant hostes. — τὴν φυλακὴν, *custodiam*) Locus innuitur.

v. 7. φῶς, *lumen*) miraculosum. — οἰκήματι, *habitalculo*) Vocabulum generale, pro carcere, speciali.

v. 8. εἶπε, *dixit*) Non ipse angelus Petrum induit: neque enim opus erat. Decorum observatum. — περιζῶσαι, *circumcinge te*) Zonam, sandalia, vestem aut Petrus ipse ad somnum deposuerat, aut

custodes detraxerant: nunc induere jubetur. Adhuc liberum *ambulandi* tempus erat Petro. Joh. 21, 18.

v. 10. καὶ δευτέρα, et secundam) in qua videtur fuisse etiam militum pars. — αὐτομάτη, ultro) ita, ut nec Petrus manum admo- veret, nec ab angelo admotam videret. — δύνῃν μίαν, vicum unum) ne dubitandum esset Petro, quam domum peteret. v. 12. — ἀπέση, abstulit) Jam enim ipse Petrus sibi suppetebat.

v. 11. εἶπε, dixit) animo praesenti, grato, pio, laeto. — οἶδα ἀληθῶς, scio vere) Antitheton, putabat, v. 9. Cum viso interno congruebant omnia foris. — ἐξέλετό με, eripuit me) Nondum erat tempus, ut Petrus defungeretur. Joh. 1. c.

v. 12. συνιδῶν, considerans) quid videlicet agendum esset. Idem verbum c. 14, 6. — συνηθροισμένοι, congregati) media nocte.

v. 13. τῇ πυλῶνος, atrii) ante domum ipsam. πύλη est porta: πυλῶν amplius quiddam sonat, et dicit vel portam magnam vel etiam atrium ei proximum, Subdiale clausum. Petrus per portam intravit in atrium, et deinde in domum. Quod Marcus c. 14, 68. προαύλιον dicit, est πυλῶν Matth. 26, 74. — προῆλθε, *) processit) Oppositum, introcurrens. v. 14. — ὑπακῆσαι, ad subauscultandum) כנה LXX ὑπακῆειν.

v. 14. εἰσδραμῆσα, introcurrens) celeriter.

v. 15. μαίνει, insanis) **) Formula, in re, cui fides non habetur. — δισχυρίζετο, affirmabat) secus ac solent, qui insaniunt aut dormi- tant. — ὁ ἄγγελος αὐτῆ, angelus ejus) Ita colligebant ex simili- tudine vocis. Ex sententia sanctorum illorum, de Petri, quem morti proximum putabant, angelo audito, non potest firmiter concludi de singulis angelis singulorum hominum custodibus. [Scriptura uni sancto homini complurium potius angelorum tutelam frequenter tribuit. V. g.] Loquitur tamen etiam Petrus definite, cum articulo τὸν, v. 11.: cum alias ad pronomina possessiva non addatur semper articulus. conf. Matth. 19, 28. Act. 3, 2. etc.

v. 17. κατασείσας, motum faciens) modeste; ne clamor fieret. Loquebantur multa, admirantes. — ἰακώβω, Jacobo) superstiti. — ταῦτα, haec) ut sciant, quid acciderit. — ἐπορεύθη, profectus est) In persecutione saepe unus potissimum petitur, et huic licet fugere prae ceteris. c. 17, 14. Petrus postea rediit. c. 15, 7. — εἰς ἕτερον τόπον, in alterum locum) non valde longinquum.

v. 18. ἐν τοῖς στρατιώταις, in militibus) Viderant hi fidem, pa- tientiam, preces Petri: nec tamen desierant illum incessere. — τί ἄρα, quidnam) Singulari locutione exprimitur perturbatio militum.

v. 19. ἀπαχθῆναι, duci) Locum justī subit impius. — ἀπὸ τῆς ἰουδαίας, ab Judaea) cum pudore, de Petro non exhibito.

*** v. 20. ἦν δέ, erat autem) Irrequieta vitae ratio. — θυμο- μαχῶν, animo bellans) θυμομαχεῖν dicitur, qui animo duntaxat in-

*) Lectionem προῆλθε praetulerat Ed. maj.; sed lectionem προῆλθε in margine Ed. 2. a signo ε ad signum γ elevatam, cum Gnomone exhibet Vers. germ. E. B.

**) Sunt, qui signum interrogationis huic verbo subjiciunt. Sed rem in medio relinquit utriusque Ed. gr. margo. E. B.

*** καὶ οὕτως, Caesaream] Ibi extinctus est. V. g.

fenso in hostem invehitur, viribus vel amissis jam, ut ex Polybio docet Raphelius, vel nondum collectis. Vel sine armis, annona negata, Tyrios et Sidonios Herodes premere poterat, ut fit in emporiis. — *πείσαντες, placantes*) Ita Christiani quoque, Domino providente, annonae ibi caritate levati sunt. conf. c. 14, 28. — *τὸν ἐνὶ τῷ κοιτῶνος, cubicularium*) Tales saepe multum possunt apud reges. [et pace, ob annonae caritatem, eo magis indigebant. V. g.] — *εἰρήνην, pacem*) Nesciebant, quo progressurus esset rex offensus. — *ἀπὸ τῆς βασιλικῆς, a regia*) Repete, *χωῖρας, regione*. Etiam a Salomone Hiram rex Tyri petierat annonam pro domo sua. 1 Reg. 5, 9.

v. 21. *τακτῇ δὲ ἡμέρᾳ, statuto autem die*) ludorum solennium pro salute Caesaris: ut ait *Josephus*, l. 19. Ant. Jud. c. 8. qui hanc Herodis impietatem et poenam copiose describit: *Amictus veste tota ex argento mirabili opere contexta, quae radiis exorientis solis percussa et divinum quendam fulgorem emittens, venerationem cum horrore incutiebat spectantibus. moxque adulatores perniciosi alius aliunde acclamantes, deum consalutabant, rogantes, ut faveret propitius. hactenus enim ut hominem reveritos; nunc agnoscere et fateri in eo quiddam mortali natura excellentius. hanc impiam adulationem ille nec castigavit nec repulit. — Secuta sunt ventris tormina statim a principio vehementia. conversis igitur in amicos oculis: En, inquit, ego ille vestra appellatione deus vitam relinquere ju-beor, fatali necessitate coarguente vestrum mendacium: et quem immortalem salutastis, ad mortem raptor —. Cruciatus deinde per continuos quinque dies nihil se remittente confectus vitam finit — *πρὸς αὐτοὺς, ad eos*) Inter auditores credibile est, fuisse Tyrionum et Sidoniorum legatos.*

v. 22. *θεῶ φωνῇ, καὶ ἔκ ἀνθρώπου, dei vox, non hominis*) Divinas laudes oratoribus, principibus praesertim, ab acclamantibus interdum tributas esse, demonstrat Ferrarius lib. 3. de acclam. cap. 13. et 14. Sed sollemnitatis impietatem formularum auget, non minuit.

v. 23. *παραχρῆμα, confestim*) Celerrime occurritur imminutioni honoris divini. conf. c. 14, 14., nec non Ap. 19, 10. — *ἄγγελος Κυρίου, angelus Domini*) angelus bonus. De gravi hac circumstantia nil habet *Josephus*, qui multa minora persequitur. Adeo differt Historia divina et humana. Angelus Domini eduxit Petrum: Angelus Domini percussit Herodem. Utrumque ab angelis factum esse, non viderunt mortales; sanctis duntaxat innotuit. — *ἐκ ἔδωκε, non dedit*) Quod laudatus sit, non reprehenditur; sed quod laudem acceptarit. Hoc sacrilegium celerem meruit poenam, quam caedes Jacobi et alia crimina. [Percussione factâ confessus est (ex *Josephi* relatione) Herodes, reatum se contraxisse. V. g.] — *σκωληκόβρωτος, vermium esca*) quantum mutatus! Vermes homini in morte maxime naturales, et minime naturales, prout mortem ii vel sequuntur vel praecedunt. Insignes persecutorum mortes. Evangelium superat. v. 24.

v. 25. *ὑπέστρεψαν, reversi sunt*) Antiochiam. c. 14, 30. — *συμπαράλαβόντες, adsciscentes*) Jerusalem erat plantarium operariorum. — *Ἰωάννην, Johannem*) v. 12. Hic quoque nomen habuit et Hebraeum et peregrinum. Conf. c. 13, 1. 8. 9. Congruit haec nominum varietas Judaeorum et gentium ineunti conjunctioni.

CAPUT XIII.

v. 1. *Τὴν οὐσαν*) quae jam erat, florens. c. 11, 20—27. unde ceteris mitti doctores poterant. conf. cap. 15, 35. — *προφῆται*, prophetae) verbi divini virtute pollentes, qui firmam habebant cognitionem rerum divinarum, cum facultate proponendi. — *λούκιος*, Lucius) Idem nomen. Rom. 16, 21. — *μαναήν*, Manaen) aulae tentatione liberatus. — *σαῦλος*, Saulus) Complures jam annos apostolatium gesserat, sed Antiochae inter veteranos, insigni modestia, infimo loco contentus erat, uti David etiam post unctionem oves pascebat. Deinde Barnabae adjunctus, eoque deinceps superior. v. 9. 13. Aliquantisper modo hic, modo ille praepositur; et Barnabas quidem in Epistola publica, c. 15, 25.

v. 2. *λειτεροῦντων*, ministrantibus) per exercitium verbi et precum, et jejunia. v. 5. — *ἀφορίσατε*, segregate) Id fecerunt. v. seq. Hoc ipso verbo nixus est Paulus Rom. 1, 1., *segregatus*. *Omnia eo tendunt, ne quisquam in ullo loco doceat, quo non sit a DEO vocatus*. Justus Jonas. — *δὴ, igitur*) videlicet quum vos ipsos offertis. — *καὶ τὸν*) Articulus Saulum Barnabae aequat, prae aliis, qui v. 1. sine articulo ei junguntur. — *εἰς τὸ ἔργον*, in opus) Apostolorum non erat valde diu manere uno in loco. c. 11, 26. — *ὃ*) Accusativus pendet a praepositione in *προσκέκλημαι*. — *προσκέκλημαι*, vocavi) Ergo vocatio aliqua ad Barnabam et Saulum ipsum interna pervenerat; quae nunc per os aliorum reiteratur: (conf. not. ad Luc. 24, 34.) ut hi quoque scirent vocationem illorum, eique subscriberent. Correlata, *προσκέκλημαι*, *ἀφορίσατε*, *vocavi*, *segregate*. Saepe Paulo, quae ad ipsum pertinerent, per alios significata sunt. Idem verbum Exod. 5, 3.: *ὁ θεὸς τῶν ἑβραίων προσκέκληται ἡμᾶς*.

v. 3. *νηεῦσαντες*, jejunantes) denuo. coll. v. 2. Sic fecerunt quoque c. 14, 23. [*A multis minoris, quam par est, habentur jejunia*. V. g.] — *ἐπιθέντες*, imponentes) Paulo iterum (coll. c. 9, 17.) impositae manus.

v. 4. *ἐκπεμφθέντες*) emissi, quocunque eundem foret. *) — *κύπρον*, Cyprum) Barnabae patriam. c. 4, 36.

v. 5. *ἐν ταῖς συναγωγαῖς*, in synagogis) Ut occasiones se obtulere, sic iis usi sunt. v. 7. 14. 42. Paulatim apertius ad ipsas gentes producti sunt. c. 14, 14. 21. — *ὑπηρέτην*, ministrum) Fides non tollit gradus varios functionum. Barnabas et Paulus divinitus nominati: atque his liberum fuit alios adsciscere. In aliis rebus major, in aliis minor optio.

v. 6. *πάφῳ*) Paphos erat urbs occidentalis; Salamis, orientalis. — *μάγον ψευδοπροφήτην*, magum pseudopropheta) Duo praedicata valde conjuncta. — *βαριῆς*, Barjehu) Barjehu nomen perinde ut Jehu per se virile erat, sed mago pseudoprophetae ad aucupandam divinitatis opinionem perquam opportunum fuit. Collectanea sunt Jehu et Jehovah: quae etiam ratio esse videtur, cur Syrus Barjehu interpretatus sit Bar Schumo. In Barschumo et in Elymas Syria Graeca Hermannii von der Hardt p. 110. 114. caecitatis notionem statuit: sed vel ex eo, quod Barschumo frequentissimum Syris nomen est, ut ex Assemani Bibliotheca or. T. 2. c. I. patet,

*) ὑπὸ τῷ πνεύματι ἁγίῳ, a Spiritu sancto] v. 2. 9. V. g.

gratior ejus quaerenda est notio. Ludovicus de Dieu interpretatur *filium ulcerum, medicum ulceribus medentem*: sicut *Elymas* ei est *הלרמא sanator*. Illum *Barjehu* Paulus, arrogantiam parodia retundens, *filium diaboli* appellat.

v. 7. ἦν σὺν τῷ ἀνθυπάτῳ, erat cum proconsule) ἀνθύπατος, proconsul, vulgo dicebatur pro *propraetore* vel *pro quaestore* Cypriorum. Cum *Sergio Paulo* erat vel versari solebat *Elymas*. Hunc ille vel voluntate sua tulerat, vel necessitate quadam perpressus erat. *Prudentiae* tamen fuit, non praestigiis ejus retineri, sed veritatem quaerere. *Prudentia*, sobrie, vigilanter, moderate agens, memorabilis virtus in iis, qui potestatem, in magistratu, pro ratione habere possent. — εἶρος, hic) quippe *vir prudens*. *Prudentia* Sergium non fecit aptum ad fidem, sed minus ineptum.

v. 8. ὄνομα, nomen) *Barjehu* et *Elymas*, nescio quo modo, synonyma sunt. Vid. L. de Dieu, Hiller. et al. — διαστρέψαι, avertere) Idem verbum. v. 10.

v. 9. ὁ καὶ παῦλος, qui etiam Paulus) Paulus, deposito nomine veteri, quod ex circumcisione gesserat, novum aequipollens cognomini קַהֲלָן quod eum gessisse, particula καὶ innuere videtur, in eunte apostolatu, accipit, ex prima sua evangelica versus occidentem inter Graecos victoria, mutata unica literula, non errore Graecorum Cypriorum, sed consilio divino, convenienter et opportune. Causa est vel externa vel interna. extrinsecus videtur nomen proconsulis secutus, quod is amicum se Paulo, fortasse in confirmando Romanae civitatis jure, prae buerat: haec enim esse solebat assumendi nominis ratio. vid. Cic. l. 15. fam. ep. 35. et 36. Interior causa est, quod ipse *Sergius Paulus*, primitiae expeditionis hujus, spirituales cum apostolo necessitudinem esset consecutus. Erat praeterea hoc nomen gentibus, quarum mox apostolus erat, familiare et prae *Saul* Hebraico gratum, respondens ejus staturae, 2 Cor. 10, 10. et sensui, Eph. 3, 8. coll. Ps. 68, 28. — πλησθεῖς, impletus) actu praesenti, adversus magum acrem. Ideo *Barnabas* ei cedit, ab hoc momento. v. 15. — πνεύματος ἁγίου, Spiritu sancto) Joh. 20, 22. 25.

v. 10. ὦ) Interjectio, O, proprie cohaeret cum Substantivis *fili* et *inimice*: sed his, gravissimam correptionem significantibus, praemittitur aetiologia, plene etc. — δόλε, dolo) Notatur *pseudopropheta*. — ῥαδιουργίας, versutia) Notatur *magus*. — υἱὲ διαβόλου, filii diaboli) Id quoque convenit *mago*, et tali homini, qui non solum ipse malus est, sed etiam alios vetat meliores fieri. — ἐχθρὲ πάσης δικαιοσύνης, inimice omnis justitiae) Id quoque convenit *pseudoprophetae*: verus propheta docet *justitiam*, eamque in Christo. — οὐ παύσῃ, non desines) Nunc certe tempus fuerat desistendi a malitia etiam antehac exserta. Non desistere, *diabolicum*. Multi hoc per Interrogationem pronuntiant. — τὰς εὐθείας, rectas) Rectitudo et simplicitas, character doctrinae divinae.

v. 11. τὸν ἥλιον) solem, ac lucem. Circa solem multum occupatam fuisse *Elymae* magiam, verisimile est. — ἄχρῃ καιροῦ, ad tempus) Non opus fuit, a Luca definite indicari tempus. Duplex miraculum: incussa caecitas, et determinatio temporis. — ἀγλὺς, caligo) intrinsecus. — σκοτός, tenebrae) foris. — ἐζητεί, quaerebat) Criterium caecitatis.

v. 12. τὸ γεγονός, factum) Saepe, quae obstitere veritati, victa

inserviunt. — διδαχῇ, doctrina) Miraculo acuebatur attentio ad doctrinam.

v. 13. οἱ περὶ τὸν παῦλον, Paulus et qui cum eo erant) Jam Pauli potior, quam Barnabae ratio habetur. — πέργην τῆς παμφυλίας, Pergen Pamphyliae) Nomen regionis additur; quia Perge minus nota per se erat. — ἀποχωρήσας, discedens) vel quod labores itinerum non ferret, vel quod inter gentes versari dubitaret. Lautam occasionem amisit.

v. 14. ἀντιόχειαν τῆς πισιδίας, Antiochiam Pisidiae) aliam ab ea, de qua v. 1. — ἐκάθισαν, sederunt) habitu auditorum. Antiocheton: surgens. v. 16.

v. 15. τὴν ἀνάγνωσιν, lectionem) solennem, qua Moses anno vertente perlegebatur per sabbata, et lectiones Mosaicis congruentes in Prophetis prioribus et posterioribus adjungebantur. Elias in Thisbi in voce פּרָשׁ prophetarum lectionem post Antiochi demum Epiphanis tempora, quum legis lectio palam et severe esset interdicta, ortam docet: retentam vero deinceps. L. de Dieu. — οἱ ἀρχισυνάγωγοι, principes synagogae) qui alio loco in synagoga se tenebant. Singulae synagogae singulos principes habebant. itaque vocabulum hoc loco sumitur latius, ut ἀρχιερεῖς in plurali. vid. Rhenferd. op. philol. p. 430. — εἰ ἔστι, si quis est) Non omnes apppositi ad dicendum, nec omni tempore. [Nec parum sane confert ad aedificationem, ubi semper ad eos defertur disserendi provincia, quibus maxime opportunum est, cā quidem lege, ut hi ipsi non progrediantur ulterius, quam libere fuit oratio. Temporis conditio quando tenuis est, Deum fas est exorari, ut egestati humanae dignetur subvenire. V. g.] His duumviris nunquam deerat, quod dicerent. — ἐν ὑμῖν, in vobis) Aptos eos ad docendum esse, variis jam indiciis constare potuerat. — παρακλήσεως, exhortationis) abs qua nomen Barnabae.

v. 16. κατασεΐσας, commovens) ne vel prima verba non audirentur. — ἄνδρες, viri) Recurrit appellatio v. 26. 38. — καὶ οἱ φοβούμενοι τὸν Θεόν, et qui timetis Deum) Hi erant proselyti, non exclusis gentilibus. coll. v. 17. 26. 45. c. 14, 1.

v. 17. ὁ Θεός, Deus) Tali commemoratione conciliabantur animi, cum viderent, Paulum consentire libris V. T. convincebantur de obligatione sui erga Deum opt. max. et invitabantur ad fidem habendam promissioni et impletioni. Sex versibus v. 17—22. tota anakephalaeosis V. T. expeditur: cetera de N. T. agunt. — τοῦ λαῦ τούτου, populi hujus) Paulus maxime eos alloquitur, quos appellat timentes DEUM, et loquitur de Israël. v. 23. donec v. 26. magis directe etiam Israëlitas alloquitur. — ἐξελέξατο, elegit) Electio divina exaltavit populum; non populi meritum aut dignitas ulla. Ez. 20, 5. — πατέρας, patres) Abrahamum et posteros.

v. 18. 19. καὶ — ἐτροφοφόρησεν καὶ. et — gestavit etc.) Sermone hujus principium, v. 17. 18. 19., tria habet verba graeca, partim rara, partim plane singularia in sacris literis: ὑψώσεν, ἐτροφοφόρησεν, κατεκληρονόμησεν. quorum primum Es. 1, 2., secundum et tertium Deut. 1, 51. 38. occurrunt. Atque haec duo capita, Deut. 1. Es. 1. hodiernum in uno sabbato leguntur: unde, utrumque eo ipso sabbato, et quidem Graece lectum fuisse, Paulumque ad eam potissimam lectionem Mosis et prophetarum, v. 15. respexisse, satis firmiter con-

cludimus. Nam etiam *judicum* mentio, v. 20., cum Haphtarà, Es. 1, 26. congruit: et Judaeis solenne est, sermones eorumve exordia e sabbatica lectione in synagoga sumere. [*Eadem etiam anni pars tum fuit, qua templum cum urbe et per Chaldaeos olim vastatum fuerat, et vastandum deinceps per Romanos.* V. g.] Nunc quod ad verbum *ἐτροποφόρησεν* attinet, pro quo insignes codices habent, *ἐτροφοφόρησεν*, extra controversiam pridem est, respici eo locum Deut. 1, 31., *ἐν τῇ ἐρήμῳ ταύτῃ ἐτροφοφόρησέ σε Κύριος ὁ Θεός σου, ὡς εἰ τις τροφοφορήσαι ἄνθρωπος τὸν υἱὸν αὐτοῦ.* Hebr. *שׁוּשׁ תולִית*, simpliciter: quomodo? per tolerantiam, an per beneficentiam? Resp. *Tulit* Deus, non modo *duxit*, populum Israëliticum in *deserto*, beneficentissima, eaque plane singulari ratione, quae proprie illi conveniret aetati tenellae, qua populus non ipse se tulit, ut homo adultus, sed Deus eum, ut parvulum nec dum sibi suppetentem, gestavit, ut neque de victu, neque de amictu, neque de protectione essent solliciti. Atque hanc singularem *ferendi* rationem Scriptura de populo in deserto loquens ab omni alia distinguit. vid. Deut. 8, 2. 5. 15. 32, 10. ss. Jes. 63, 9. fin. Hos. 11, 1. ss. Amos 2, 10. Neh. 9, 21., quo loco conjugatum exstat, *διέθρεψας* et conf. Num. 11, 12. *ὥστε ἀραι τειννὸς τὸν θηλάζοντα.* Et huc spectat quoque locus Deut. 1. et hic Paulus: unde recte, *nutrivit*, reddit *Laud.* 3. cum *Aeth. Arab. et Syro.* Nam *mores* populi *tulit* Deus antea quoque, Ez. 20, 9. et postea Ps. 106, 43. s. Quare si semper aliud esset *τροποφορεῖν*, aliud *τροφοφορεῖν*, plane *ἐτροποφόρησε* legendum esset, quod verbum exstat quoque 2 Macc. 7, 27., et in Macar. homil. 46. §. 3. Sed eodem sensu dicitur, *ἐτροποφόρησεν*. Duplex enim hujus verbi vis est, prout vel a *τρόπος*, vel a *τροφός* (non a *τροφή*) deducitur. nam *φ* ante *φ* in *π* transit, sicut non *ἀφή*, *ταφή*, *ἐχεχειρία*, *ὀγεθηρία*, *φέφυκα*, *χιθῶν*, *ἔχω*, *ἀμφέχω*, (unde tamen *ἔξω*, *ἀμφέξω*) sed *ἀφή*, *ταφή*, *ἐκεχειρία*, *ὀγετηρία*, *πέφυκα*, *κιθῶν* aut *χιτῶν*, *ἔχω*, *ἀμφέχω* scribitur, fuga plurium aspirationum, quae tanta est, ut librarii passim scriberent; *οἱ φαρισαιοι, αἱ ἡμέραι, εἰς ὃ κτλ.* *Α τρόπος* deductum adhibet Scholiastes Aristophanis, qui in versibus his,

Οὐ χρὴ λέοντος σκύμνον ἐν πόλει τρέφειν,

Μάλιστα μὲν λέοντα μὴ ἔν πόλει τρέφειν.

Ἦν δ' ἐκτραφῆ τις, τοῖς τρόποις ὑπηρετεῖν

postremam phrasin verbo *τροποφορεῖν* reddit. Ran. Actu 5. scen. 4. f. 185. Et Tullius l. 13. ad Att. Epist. 29. *τὸν τύπον μου τροποφόρησον.* Sed in Sacris etiam ii, qui *τροποφορεῖν* scribunt, tamen *τροφοφορεῖν* sentiunt. Codex Cantabrigiensis Graece habet *ἐτροποφόρησεν*, et tamen Latine, *ac si nutrix aluit.* Constit. apost. habent, *ἐτροποφόρησεν αὐτὸς ἐν παντοίοις ἀγαθοῖς.* l. 7. c. 36. Et sic plane Ephraim Syrus, *ὥσπερ νήπιον —, οὕτω καὶ αἱ ψυχὰ αἱ χάριτος θείας μέτοχοι γενόμενα, τροποφορεῖνται ἐν τῇ γλυκύτητι καὶ ἀναπαύσει τοῦ πνεύματος, κτλ.* fol. vks. ed. Oxon. E contrario *τροποφορεῖν*, a *τρόπος*, in testimoniis certe modo allatis, consensum aliquem infert: Deus vero mores populi in deserto minime approbavit. *προσώχθισα*, inquit, Hebr. 3, 10. coll. Ex. 23, 21. 32, 10. Ps. 106, 25. Jes. 63, 10. Ez. 20, 13. Deinde etiamsi de inculcata morum malorum tolerantia possit accipi, id tamen hoc loco, ut Mililius ait, *fortasse ne verum quidem est. quomodo enim mores eorum per annos XL in deserto pertulit Deus, quos omnes, praeter unum et al-*

terum, prostravit in deserto? Neque ea notio instituto apostoli congrueret: implicate enim Israëlitas accusaret; quod eum statim in exordio, tam leni praesertim, facere voluisse, non est verisimile. *τρέπω* et *τρέφω* in etymo verbi hujus jungit Procopius Gazaëus, declarans illud *ἐτροποφόρησεν*, Deut. 1. *ὁ σύμμαχος ἐβάσασε, φησί. κυρίως δὲ σημαίνει τὸ τὰς παῖδας δυσκολαίνοντας τρέπειν καὶ μεταφέρειν διὰ συμπελλισμῶν καὶ συγκαταβάσεως.* vid. Hoeschel ad Orig. c. Cels. p. 480. Certe quicquid boni notio a vocabulo *τρόπος* habet, tamen manet. nam plane etiam *τροφὸς* cum cetera praestat, tum inprimis parvuli morosi mores tolerat: et Deus mores Israëlitarum toleravit, sed multis etiam aliis eos modis *ἐτροποφόρησε*. Ps. 78. toto. Conf. App. Crit. Ed. II. ad h. l. Dicendum est etiam aliquid de verbo *κατεκληρονόμησεν*. Notat id non modo *hereditatem sumere*, sed etiam *hereditatem dare*: Jud. 11, 24. et hoc Lucae loco optimis codicibus nititur. perpauci, *κατεκληροδότησεν*. Eadem varietas apud LXX, Deut. 4, 38. — *ὡς τεσσαρακονταετὴ χρόνον*, circiter quadraginta annorum tempus) Paulus beneficia DEI erga populum chronologica methodo recensens simul ansam auditoribus praebet cogitandi de longitudine seculorum ab Exodo usque ad Christum, invitatque auditores, ut Jesum eo magis agnoscant esse Christum. conf. Matth. 1, 17. not.

v. 19. *ἔθνη ἑπτὰ*, gentes septem) Deut. 7, 1. [*Decem omnino fuerunt* (Gen. 15, 19—21.): *at septem deletae sunt per Josuam*. V. g.]

v. 19. 20. *ὡς ἔτεσι κτλ.*) Uberiorem hic locus considerationem postulat.

I. Antiqua lectio tenenda est.

Permuli codices, at minus antiqui, sic habent: *ὁ θεὸς ..... τὴν γῆν αὐτῶν. καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἔτεσι κτλ.* Minus multa, sed tamen antiquiora et potiora documenta *) sic, *ὁ θεὸς ..... τὴν γῆν αὐτῶν, ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις καὶ πενήκοντα. Καὶ μετὰ ταῦτα ἔδωκε κοιτὰς κτλ.* Igitur quasi annorum 450 mentio cum distributione terrae, non cum *judiciis* connectitur. Clausulam de quasi annis 450 facile praetermiserunt librarii minus antiqui, et in subsequenti periodo suppleverunt.

II. Distributio terrae non est initium periodi; quasi annorum CCCCCL, sed meta.

In notando tempore dativus casus vel accusativus promiscue interdum adhibetur: sed hinc considerate inter accusativum non semel positum, dativus semel ponitur. v. 18—21. Accusativus simpliciter respondet quaestioni, *quamdiu?* sed dativo innuitur, quantum annorum ab initio rei intercesserit, dum res ipsa eveniret. conf. Joh. 2, 20. Si Paulus diceret *ἔτη*, annos, sermo inferret, distributam esse Israëlitis terram, quasi annos 450 possidendam, usque ad *promissionem* videlicet datam Davidi de Messia: nam tota ceteroqui possessio erat multo diuturnior. Grotius annos ferme 450 numerat ab Exodo ad illud tempus, quo David ex arce Sion ejecit ejectos pridem ex urbe Jerusalem Jebusaeos. *Tantum temporis*, inquit, *impensum fuit ad collocandum gentem Hebraeam in illis sedibus.* Immo vero tota gens in illis sedibus per Josuam collocata est: Jos. 11, 23. 14, 15. 19.

*) Quae margo Ed. 2. nec non Vers. germ. (seposita crisi Ed. maj.) sequitur. E. B.

51. 21, 43. 45. quanquam *totam terram* ipsis datam occupavere segnius. Jud. 18, 1. Quare *occupatio* terrae non magis includitur *quasi annis* 450, quam possessio terrae occupatae. Quum vero *ἔτεσιν* annis dicit Paulus, innuit, ab eo tempore, cum Deus patres elegit, promissione iis data, et a patrum peregrinatione, usque ad terrae distributionem, fuisse *quasi annos* 450. Hos *quasi annos* 450 Tabella monstrat.

A. M. 2046 Isaac nascitur.

2485 Sihon et Og debellantur.

2486 Jordan trajectitur.

2491 Caleb inprimis portionem accipit.

Terra distribuitur, deinceps possidenda.

2492 Radix annorum sabbaticorum.

2493 Agriculturae initium.

Vid. *Ord. temp.* pag. 3. s. 66. [*Ed. II. p. 56.*] qui initium quidem agriculturae minus commode refert, p. 424. 85.: [*Ed. II. p. 364. 74. s.*] quare hoc loco dilucidius reddidi. Annus 2492 esset ipse sabbaticus, si tum jam sabbatici numerati fuissent: alioqui *septem* anni agriculturae fuissent, non sex: debebant autem tantum *sex* esse. Initium agriculturae abest a nato Isaaco annis 447, qui sunt quasi 450: praesertim quum postea quoque fuerit, quae occuparetur, terra. In hanc fere sententiam ipsa lectio communior graeca flectitur a Millio.

III. *Lectio graeca recentior nos non retinet.*

Anni Judicum ab Othniel ad mortem Eli sunt 339, et servitutum anni seorsum, 444. Summa, 450. Sic numerum inisse videntur, qui lectionem mutarunt. Sed revera multo brevior est tota Judicum perodus, a distributione terrae ad ipsam mortem Sauli regis. nam ab Exodo ad templum fundatum sunt tantummodo 480 anni. Nos, veterem lectionem amplexi, non necessum habemus in *annis quasi* 450 ad *Judices* accommodandis operam consumere, eave de re ad conjecturam confugere, quae 350 pro 450 legit, ut Lutherus, constanter, et multi alii, apud Jac. Dornrellium, fecerunt.

v. 20. *μετὰ ταῦτα, post haec)* haec, versu 17—19. memorata. — *ἔδωκε, dedit)* Beneficium erat. — *κρίτας, judices)* Judicum tempora inprimis fuere lauta, nec servitutes magnam eorum temporum partem confecerunt. itaque Paulus mentionem *Judicum* ex illa Haph-tara Jes. 4, 26. repetit. — *τῷ προφῆτῃ, prophetam)* Ante Samuelem, rari prophetae; postea, permulti.

v. 21. *σαυλ — βενιαμὴν, Saul — Benjamin)* Ejusdem nominis et tribus fuerat Paulus. — *ἔτη τεσσαράκοντα, annos quadraginta)* Hic Samuelis *prophetae* et Sauli *regis* anni in unam summam conferuntur. nam inter unctionem Sauli regis et mortem ejus non erant XX anni, nedum XL. 1 Sam. 7, 2.

v. 22. *μεταστήσας, amovens)* Opportune hoc dicitur: hinc enim intelligi poterat, DEI oeconomiam admittere varietatem. — *αὐτὸν, illum)* Regnum Sauli mox in filio ejus exspiravit. — *ἤγειρεν, suscitavit)* Hoc plus notat, quam *dedit*: significat enim firmitudinem. — *ᾧ, cui)* Constr. cum *μαρτυρήσας testans.* — *μαρτυρήσας, testans)* ut de re penitus in pectore inclusa. — *εὑρον δαυὶδ, inveni David)* Sic LXX, Ps. 89, 24. *εὑρον, inveni,* ut quiddam rarum, nec coactum. — *τὸν τῷ Ἰεσσαὶ, filium Jessae)* 1 Sam. 16. — *ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου, ὃς ποιήσει πάντα τὰ θελήματά μου)* 1 Sam. 13, 14. LXX,

ζητήσῃ Κύριος ἐαυτῷ ἄνθρωπον κατὰ τὴν καρδίαν αὐτῆς, καὶ ἐντελεῖται Κύριος αὐτῷ. κτλ. — κατὰ τὴν καρδίαν μου, *secundum cor meum*) Vis scire, quid rectum, quis rectus? Expende ad cor Dei. Omnia debemus ad cor Dei, sed cor DEI non ad nostrum cor exigere. — ὅς, *quia*) Typus Christi. — θελήματα) *voluntates*, multas, pro negotiorum varietate.

v. 23. κατ' ἐπαγγελίαν, *secundum promissionem*) 2 Sam. 7, 12. Promissionis mentio, ansa *fidei*, ad hos auditores. — ἤγαγε, *duxit*) Sic codd. optimi. *) Multi, ἤγειρε, ex v. 22. at רָבִי לִי LXX, ἄγειν, Jes. 48, 15. Dan. 9, 24. Expendatur maxime illud Zach. 3, 8. Ecce ego ἄγω adduco servum meum, Orientem. — σωτήρα, *Salvatorem*) Sic, σωτηρίας *salutis*, v. 26. Alludit ad notationem nominis Jesu, quod exprimitur etiam v. 32.

v. 24. πρὸ προσώπου τῆς εἰσόδου αὐτῆς, *ante faciem ingressus ejus*) Miram emphasin, ob propinquitatem Messiae jam tum praesentis, notat L. de Dieu. coll. Num. 19, 4.

v. 25. τὸν δρόμον, *cursum*) Multorum praestantissimorum servorum DEI celeriter confecta sunt munera: ideo *cursum* dicitur. — τίνα με ὑπονοεῖτε εἶναι; οὐκ εἰμὶ ἐγώ) *quem me arbitramini esse: non sum ego*: habet *Latinus* interpres. Ex quo Lutherus, *Ich bin nicht der, dafür ihr mich haltet*. Nam Lutheri aetate Latina exemplaria, quae ille in Actis *interdum* sequebatur, (c. 4, 9. 5, 6. 9, 31.) fere carebant signo interrogationis. At hoc loco valde excitata est oratio, cum interrogatione, quae Latinis postea editionibus hinc quoque addita est. τίνα hoc loco pro ὅτινα possitne dici, nec ne, non quaerimus. Ait Raphelius, negat Wolfius.

v. 26. ὑμῖν, *vobis*) Applicatio. *Vobis* pertinet ad totum auditorium, simulque facit antitheton ad Hierosolymitas, coll. v. seq. γὰρ enim. quanquam γὰρ enim etiam nexui servit inter ἐπλήρωσαν impleverunt et ἐξαπεσάλη emissum est. Luc. 24, 46. s. Paulus Hierosolymitanis, non toti nationi, adscribit necem Messiae. — ἐξαπεσάλη) Elegans decompositum: Sermo, divinitus *missus*, Act. 10, 36. ex Hierosolymis *emissus* est in remota loca.

v. 27. 28. καὶ τὰς — καὶ μηδεμίαν) καὶ, καὶ, *cum, tum*. φωνὰς *pendet ab ἐπλήρωσαν*, non ab ἀγνοήσαντες. — τὰς φωνὰς, *voces*) elaras, consonas, multas. — ἀναγινωσκομένας, *quae leguntur*) Admonentur auditores. coll. v. 15. — κρίναντες, *judicantes*) condemnantes Hunc. — ἐπλήρωσαν) Sequitur compositum, ἐκτεπλήρωκε, v. 32. cum epitasi.

v. 28. μηδεμίαν αἰτίαν, *nullam causam*) Innocentia Christi. — εὐρόντες, *invenientes*) etsi quaesiere.

v. 29. γεγραμμένα, *scripta*) Ultra non poterant. In Jesu impleta omnia.

v. 31. τοῖς συναναβᾶσιν, *his, qui simul ascenderant*) Profectio illa ultima et ceteras omnes praesupponit, et per se est momentosissima. — οἵτινες νῦν εἰσι, *qui nunc sunt*) Nil commemorat Paulus de sua ipsius visione; non enim opus erat, huc descendere initio: neque de se dicit quidquam a Barnaba sejunctum. quare v. 32. gene-

*) Hinc margo Ed. 2. signum δ, quod Ed. maj. lectioni ἤγαγε adjecerat, evertit ad signum β, suffragante Vers. germ. E. B.

ralius loquitur. — αὐτῷ, ejus) Christi. c. 5, 32. conf. c. 2, 32. not. — λαὸν, populum) Resp. ὑμᾶς vobis, v. seq.

v. 32. τῇ) Sensus: εὐαγγελιζόμεθα, ὅτι τὴν πρὸς τὰς πατέρας ἐπαγγελίαν ὁ Θεὸς ἐκπεπλήρωκε. Conf. ὅτι, c. 16, 3. — ἐκπεπλήρωκε) Rarum verbum, nusquam alias nec in V. nec in N. T. adhibitum de promissione *expleta*. — ἀναστήσας ἰησοῦν) quum suscitavit Jesum, et nobis praesentem exhibuit. A suscitatione hac absolute dicta (uti c. 3, 22.) distinguitur suscitatio e mortuis. v. 34. *) Utraque ex V. T. confirmatur.

v. 33. **) ἐν τῷ ψαλμῷ, in Psalmo) Kimchi hunc Psalmum a Davide sub initia regni scriptum esse censet. Hierosolymis tamen eundem scriptum esse, colligas ex Act. 4, 27. in urbe hac. Etenim *Sion* memoratur Ps. 2, 6. Sine epitheto numerali *Psalmum* Lucas memoravit. (***) (vid. Appar. crit. p. 622. [Ed. II. p. 294. sq.] et adde *Hesychium* presbyterum in Wolfii Anecdotis Graecis, T. III. p. 175.) alias non *primum*, non *secundum* alii postea alique scripsissent; imo dubitatio, primusne an secundus esset Psalmus, apud veteres nunquam fuisse exorta. Cur non etiam Psalmum 15. vel 16. dixisset Lucas, saltem v. 35., qui versum hunc 33. respicit? — υἱός μου εἰ σύ· ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε) Sic LXX, Ps. 2, 7. — υἱός μου, filius meus) Sententia est haec: Tu, Jesu, es filius meus, adeoque verus Messias. conf. not. ad Hebr. 5, 5. — σὺ) tu, unus, Messias. Respicit Paulus, dum summam citat, Psalmum totum, notissimum auditoribus, maximeque versum 2., ubi expressa *Messiae* mentio. Pronomina σὺ, ἐγὼ, tu, ego, mira sese vi excipiunt. — σήμερον, hodie) Sane ab aeterno est Filius DEI: sed aeternitas nunquam vocabulo *hodie* significatur. Quare, ego *hodie* genui te, dicitur hoc sensu: *hodie definii, declaravi, te esse Natum meum*. Generatio proprie dicta praesupponitur. Dixit Dominus: *filius meus* etc. tum, quum caneretur psalmus: conf. Hebr. 4, 8. s. not. et item tum, quum Christus nasceretur ut filius David. Saepe autem res tum dicitur fieri, quum ea ut facta aut futura repraesentatur. 2 Chron. 9, 6. προσέθηναι addidisti; Jos. 22, 31., ἐξόρυσσασθε liberastis; et sic Hebr. 4, 6. Act. 4, 18. not. Plura sacris collegit Glassius l. 3. tr. 3. can. 15. nonnulla e profanis Linacer l. 2. in extremo. Subsumi potest *hodie* illud, quod exstat Luc. 2, 44. coll. ibid. c. 4, 32. seq. 35. Subinde particula *hodie* dicit tempus praesens, uti Deut. 51, 2. Jos. 14, 14. Est igitur locutio concisa, uti Joh. 8, 58.: *antequam Abraham fieret, ego (eram, et hodie) sum*. Sic: *Ego te genui*; idque *hodie exstat, quod ego te genuerim*. conf. Hebr. 10, 8. s. not.

v. 34. ὅτι, quod) Paulus non quasi praesupposita resurrectione perpetuam probat Christi vitam; alias v. 37. diceret, *non videbit corruptionem*, in futuro: sed ipsam resurrectionem, coll. v. seq. probat, et injicit, conjunctam cum ea esse vitam perpetuam. Quaestio erat de resurrectione ipsa Christi, non, ea praesupposita, de vita perpetua. — μηκέτι, posthac non) Ne semel quidem vidit Christus

*) Quem significatum vocis ἀναστήσας confirmat etiam cel. D. Ernesti, Bibl. th. T. IV. p. 477. E. B.

**) ἡμῖν, nobis] ut nos, nostra aetate, complemento perfrui queamus primi. c. 3, 26. V. g.

***) quod magis aperte ostendit margo Ed. 2, quam margo Ed. maj. E. B.

corruptionem. Itaque *μηκέτι* sic resolvas: *μηκέτι* non amplius ibit in mortem, quam alias solet subsequi *διαφθορά corruptio*. conf. *οὐκέτι*, posthac non. Rom. 6, 9. — *ὅτι δώσω ὑμῖν τὰ ὅσια δαυὶδ τὰ πῖσα*) Jes. 55, 3. LXX, *διαθήσομαι ὑμῖν διαθήκην αἰώνιον, τὰ ὅσια δαυὶδ τὰ πῖσα*. — *τὰ ὅσια δαυὶδ*, Sancta Davidis) *הסרי דריד* *gratias Davidis*. Christus *הסרי* v. 35. *τὸ τῷ χριστῷ*, *הסרי* termino abstracto. Estque plurale; Jes. 63, 7. *gratia pro gratia*, Joh. 1, 16. *gratia et veritas*, ib. v. 17. Sunt divinae illae gratiae, in Christo promissae Davidi, et a Davide tantopere exspectatae. conf. v. 23. — *τὰ πῖσα*) *הנאמנים* *certas*, firmas, solidas, quae plane nomen suum tuentur, (Rom. 11, 6.) quae se invicem sustentant: quarum aliae alias antecedunt, aliae alias necessario sequuntur, quibus plane ininitendum, quaeque in aeternum constabunt. conf. *אמן* *amen*, 2 Cor. 1, 18. 20. *מכרה נאמנה* *νόσες πῖσας*, *plagas certas*, Deut. 28, 59. Conf. ibid. c. 32, 20., ubi coll. v. seq. filii, in quibus non est (*אמן* LXX, *πίσις*) *fides*, sunt non filii. Jesaias *ἐκ παραλλήλου* praemisit: *foedus aeternum*. Hinc necessario sequitur *resurrectio Christi*. Hebr. 15, 20. nam sine ea non potuere populo DEI obtingere beneficia Messiae. Conjugatum et correlatum ad ea est *אמונה* *πίσις*, *fides*.

v. 35. *ἐν ἑτέρῳ*) in alio, Psalmo, vel potius loco. nam v. praec. allegatur Esajas. — *λέγει*, dicit) David nomine Messiae. — *οὐ δώσεις*, non dabis) Vid. not. ad c. 2, 27.

v. 36. *δαυὶδ*, David) Occurritur exceptioni, Psalmum agere de Davide: et hoc refutat Paulus ab eventu, conf. c. 2, 29. s. simulque docet, *ὅσια δαυὶδ* non dici, quod David ea daturus esset, sed quod Davidi exspectata essent. — *ἰδιὰ γενεᾶς*) Casus sextus, construendus cū *ὑπηρετήσας*, postquam sua generatione ministravit. Davidis partes non extendunt se ultra modulum aetatis vulgaris. 2 Sam. 7, 12. Huic brevi tempori opponitur perpetuitas Messiae, c. 8, 33. [Cuiuslibet homini fixum vitae spatium obtingit: quo, ad finem praecipue vergente, prouti quis utitur, sic in futuro mundo vel bene habet vel male; haud secus, ac si a primo mundi conditi die ad postremum usque dierum vel bene se vel male gessisset. Non desunt, qui vel alios vel se ipsos, opinione subinde non prorsus vana, necessarios existimant, multum de istorum suove obitu quiritan-tes. Enimvero quilibet suis diebus voluntati divinae ministrare satagat. Idem DEUS, qui antehac mundum rexit, reget etiam posthac. Novam identidem bonorum segetem jubet efflorescere. V. g.] — *ὑπηρετήσας*, ministrans) Dic, cur hīc? homo, in mundo. Praeclarissime spatium suum impendit David. v. 22. — *βουλῇ*, voluntati) Messiam maxime spectanti. Constr. cū *ὑπηρετήσας*, ministrans, coll. Sap. 19, 6. — *ἐκοιμήθη*) *שכב* obdormivit. — *προστέθει*, appositus est) Hoc verbum ad corpus quidem etiam, ut Germanicum *beysetzen*, sed simul ad animam refertur, animaeque immortalitatem praesupponit.

v. 37. *ἤγειρε*, suscitavit) Hīc non notatur resuscitatio ex mortuis; quippe quae ipsa in conclusione evincitur: sed, quem Deus suscitavit, est Sanctus DEI, v. 35., ut haec Subjecti descriptio contineat aetiologiam.

v. 38. *διὰ*, per) Constr. cū *ἄφεσις* remissio. — *καταγγέλλεται*, annuntiatur) nostrā operā. Correlatum, *fides*. v. seq.

v. 39. ὧν) Repetatur ἀπο' ex proximo. — οὐκ ἠδυνήθητε, non potuistis) Non modo, non potestis, sed, nunquam potuistis, etiam si conaremini. — νόμῳ) lege, quam colitis. v. 15. Judaeis non tam familiare debemus putare fuisse legis divisionem in moralem et ceremonialem, quum utraque simul vigeret, quam nobis est hodie. quare hic locus de universa lege agit. Moses est Moses, sive de ritibus, sive de moribus praecipiat: et e diverso Christus est Christus. — ἐν τῷτῳ, in Hoc) Antitheton ad legem Mosis. — πᾶς, omnis) sive legem habens, sive non habens: sive Judaeus, sive ex gentibus. nam ex his aderant nonnulli. v. 42.

v. 40. βλέπετε, videte) Admonitio, adhuc sine reprehensione; sed tamen seria. — ἐν τοῖς προφήταις) in XII prophetis, nempe Hab. 1, 5.

v. 41. ἴδετε οἱ καταφρονῆται, Sic LXX, pro Hebraeo ראו בגרים Videri poterant legisse בגרים Etiam Syr. int. transgressores. Derivant ab Arab. بگا elate se gessit cum injuria. vid. Gebhard. in XII proph. min. p. 1017. ex Pocockio. — καταφρονῆται, contemtores) Summa et caput perditionis, socordia. — καὶ θαυμάσατε) LXX, καὶ ἐπιβλέψατε, καὶ θαυμάσατε θαυμάσια. — ἀφανίσθητε, colorem amittite) vultu; prae vehementia admirationis; quae in Hebraeo והתמהו תמהו vel verbo vel terminatione verbi geminata significatur. Imperativus hanc vim habet, ut contemtores relinquantur stupori suo. — ὅτι) LXX, διότι. — ἔργον) LXX ὃ tantum habent. — ὃ, quod) Generaliter exprimitur iudicium in Judaeos: deinde v. 46. id apertissime indicatur. — οὐ μὴ πισεύσητε, non credetis) Hab. 1. Contra incredulitatem eorum, qui non crediderunt verbo promittenti liberationem ex potentia Chaldaeorum. Illa verba prophetae haud dubie tunc contra quosvis incredulos tanquam generale proverbium usurpata sunt inter pios. Justus Jonas. — ὑμῖν, Non habent hoc LXX.

v. 42. ἐξόντων) Multi Judaei, Paulum audire abnuentes, exhibant ante tempus. v. seq. conf. c. 28, 25. 29. — παρεκάλειν, rogabant, contra ac Judaei. — εἰς τὸ μετὰ ξὺν σάββατον, sequenti sabbato) μετὰ ξὺν, adverbiale, denotat sabbatum inter dies reliquos, a Paulo et Barnaba Antiochiae transigendos, interjectum, et ad easdem res tractandas opportunum. Propria Sabbati notio servanda est, quam diu res patitur.

v. 43. σεβόμενων) colentium Deum. De his vide ad c. 17, 4. — προσλαλῶντες, alloquentes) familiarius. — ἐπειθον, suadebant) Ingruebat tentatio. — τῇ χάριτι τῷ Θεῷ) gratiae DEI, quam ex evangelio acceperant.

v. 44. ἐχομένῳ, sequenti) proximo. Nullum aliud sabbatum inter haec duo interjectum erat.

v. 45. τὰς ὄχλους, turbas) etiam ex gentibus. — ἀντιέλεγον, contradicebant) Mox crevit contradictio. nam subsequitur, βλασφημῶντες, vel, ut alii legunt, ἀντιλέγοντες καὶ βλασφημῶντες, contradicentes et blasphemantes. Si plenior haec lectio praevalet, *) est iteratio verbi, superaddito altero, uti Jud. 4, 24. 1 Reg. 20, 37. Jes. 19, 22. Jer. 12, 17. Tales sibi relinquuntur. c. 18, 6. 19, 9. 28, 24. 28.

*) cui minus favet margo Ed. 2. et Vers. germ., quam Ed. maj. E. B.

v. 46. *παρόησιασάμενοι, libertate usi*) Qui alios impediunt, in primis sunt publice coarguendi. — *ἀναγκαῖον, necessum*) etsi non eratis digni. Ostendit, se non fiducia obsequii illorum praedicasse. — *ἀπωθῆσθε, repellitis*) Opposita, *repellere verbum DEI, et glorificare verbum Domini*, v. 48. — *ὣν ἄξιός, non dignos*) Magna erga vos est dignatio divina; vos autem non estis digni: Matth. 22, 8. et quanquam nos auditu indignos putatis, et vos solos vita aeterna dignos censetis, tamen ipsi in hoc *judicium*, vos indignos esse, ultro incurritis, et perinde est, ac si diceretis: Indigni sumus. Est igitur metonymia antecedentis. Oppositum, *gaudebant*, v. 48. — *τῆς αἰωνίης ζωῆς, aeterna vita*) ibid. — *ἰδοῦ, ecce*) Demonstrat rem praesentem. Ingens articulus temporis: magna revolutio.

v. 47. *ἐντέταλται, praecepit*) nos emittendo, v. 4., et occasionem voluntatis et praedictionis suae implendae offerendo. — *ἡμῖν, nobis*) Saepe fit, ut unum idemque dictum propheticum alios prae aliis ad complementum sui urgeat. Ita Paulum hoc dictum, et illud, quod Rom. 15, 21. citatur. Aliud exemplum, 2 Reg. 9, 13. 25. — *τέθεικά σε εἰς — γῆς*) Jes. 49, 6., *ἰδοὺ δέδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς — γῆς. — σὲ, te*) Messiam.

v. 48. *ἀκούοντα*) audientes, lucem sibi obtingere, idque pridem esse praedictum. — *ἔχαιρον, gaudebant*) gratissima pietate. [*Optimae indolis indicium! V. g.*] — *ὅσοι ἦσαν τεταγμένοι εἰς ζωὴν αἰώνιον, quotquot erant ordinati ad vitam aeternam*) Judaeis, qui se ipsos vita aeterna indignos judicabant, aperte opponuntur ex *gentibus* hi, qui ad eandem vitam ordinati, fidem suscipiunt. sic enim solet a Scriptura homini adscribi perniciēs ipsius; sed salus ejus, DEO. Rom. 9, 22. not. Innuitur ergo DEUS, qui gentes ad vitam aeternam ordinavit. Etenim homo *ordinare se* (si modo sic loqui fas est) ad vitam aeternam non potest, nisi *crecendo*. At hīc memoratur ordinatio fide prior: ergo ordinatio divina. Non tamen de aeterna praedestinatione agit Lucas: nam vere quidem, *quos praecognovit Deus, eos etiam praefiniit; et quos praefiniit, hos etiam vocavit*; divinamque adeo praecognitionem sequitur fides, et ex hac cognoscitur illa: Rom. 8, 29. 30. 1 Thess. 4, 4. sed Lucas simpliciter hīc dicit, *quotquot erant ordinati*, quanquam Vulgata *praeordinatos* dicit. ac scriptor divinus quidem, sed idem historicus, in causis salutarium eventuum nusquam electionem ab aeterno factam, sed praesentem gratiae operationem per evangelium (ex electione quidem fluentem) allegare solet. Correlata ergo sunt illa, *Salus offertur: verbum accipitur*. c. 2, 40. 41. *Dominus apponit multos, qui credunt*. ibid. v. 47. c. 5, 14. *Manus Domini est cum evangelizantibus: multi credunt*. c. 11, 21. *Dominus Paulum ministrum constituit: Paulus obedit*. c. 26, 16. 19. *Deus mittit: gentes audiunt*. c. 28, 28. conf. Matth. 21, 43. Eph. 2, 8. Phil. 2, 13. 12. etc. Eam igitur *ordinationem* describit Lucas, quae ipso auditus tempore facta est: *credideruntque*, ut Aretius commentatur, *in hac concione, τεταγμένοι, hoc est, quibus ad illam horam donum DEI erat datum, ut crederent*. Perinde est, ac si diceret Lucas, *Credidere, quoscunque Pater traxit eo tempore, et Filio dedit*: Joh. 6, 44. 37. *QUORUM COR tetigit et APERUIT DOMINUS*; uti Lucas in loco plane simili loquitur, eandem *τάξιν ordinationem* exprimens, Act. 16, 14. s. coll. 1 Sam. 10, 26. *quibus Dominus fidem donavit*,

Phil. 4, 29. Confer Raphelli annotationem insignem et copiosam in Herodoteis. Ipsum verbum *τάττω*, *ordino*, nusquam dicitur de aeterna praedestinatione, tam variis alioqui locutionibus expressa: dicitur autem persaepe (pro Hebr. שׁוּר et שׁוּרָה de iis, quae DEUS in tempore ordinat. *τάξω σε εἰς τέτα*, Jer. 3, 19. *τάξω αὐτὴν ὡς γῆν ἄνυδρον*, Hos. 2, 5. *τάξει αὐτοὺς* (Luth. *und wird sie zurechten*) ὡς ἵππον εὐπρεπῆ, Zach. 10, 3. adde Ez. 16, 14. Hab. 1, 12. 3, 19. Malach. 4, 3. Job. 14, 13. Neque obstat hoc loco praeteritum, *ἦσαν τεταγμένοι*: haec enim forma loquendi non semper in longinquum retrospicit. Joh. 13, 5. *Erant* ordinati, non *fuerant*: neque unico momento peracta erat ipsa ordinatio. coll. v. 44. 43. 42., et Joh. 4, 39. 35. 30. Jam *τὸ ὅσοι quotquot* praeclare exprimit ordinationis divinae virtutem, et *respondentem* ci auditorum promittitudinem atque multitudinem. Omnes ii ac soli, qui ordinati erant, credidere: non, ceteros credere, noluit DEUS; 1 Tim. 2, 4. non enim malos homines DEUS, sed homines mali ipsi se indignos judicant vita aeterna: neque hi, qui credere, absolute ad fidem coacti fuere: sed gratia se tum inprimis copiose praeiuit; et hinc auditores se praebuere obediētes, ut non repellerent, coll. v. 46., sed acciperent libenter, coll. c. 17, 14., et quidem ita frequentes, ut apostoli in illo oppido, postea reversi, non haberent, quos facerent discipulos, sed quos confirmarent. c. 14, 21. 22. Idcirco hic praecipue locus magnificam et singularem locutionem postulavit, quae huic conveniret puncto temporis, quo gentes prae contumacibus Judaeis ad fidem adducebantur: id quod initium erat ac specimen conversionis earum ulterioris. Magnos enim et supra spem opemque hominum etiam sanctorum positos successus solet Scriptura singulari cum emphasi adscribere gratiae divinae. Matth. 24, 24. 2 Thess. 2, 13. Ap. 13, 8. at talis successus a Luca notatur. Duas res haec ordinatio ad vitam aeternam includit: 1) *portam fidei apertam*, ut locupletior multo quam antea facultas daretur omnibus intrandi, et animarum maturitatem ejusmodi ad fidem suscipiendam, qualis describitur Joh. 4, 35. quo pacto apud Zosimum ii, quibus aliquid injungitur vel negotium datur, *οἱ εἰς τὸ τεταγμένοι* dicuntur. 2) praesentissimam et efficacissimam *operationem gratiae* divinae, quae fidem auditoribus conferebat. Illud fluebat ex voluntate antecedente: hoc, ex consequente. Si prius spectetur, antitheton est ad Judaeos hoc modo: Judaei *fuerant* ordinati ad vitam aeternam: Matth. 22, 8., sed non crediderunt, verum repulerunt verbum DEI, et se vita aeterna non dignos judicarunt: tum gentes sunt ordinatae, et haec crediderunt. Si posterius spectetur, antitheton est ad eosdem Judaeos, qui *non fuerant* ordinati. Utrumque dici verbo *τεταγμένοι*, *ordinati*, colligas ex *ὅσοι quotquot*. Si prius tantummodo spectaretur, *τὸ ὅσοι quotquot* videtur nimis amplum fore: si posterius tantummodo spectaretur, *τὸ ὅσοι quotquot* videtur nimis anguste poni. nam hoc ipso multitudo innuitur, non restricto, sed amplo sensu. Cum praepositione *εἰς ad* construitur *τεταγμένοι*, *ordinati*. neque enim hoc participium absolute accipiendum est. Desinant omnes, festivum ac floridum Lucae epiphonema tristi et suspicioso interpretamento obfuscare.

v. 50. *γυναῖκας*) Per mulieres multa saepe impedimenta vel adjumenta adferuntur regno DEI.

v. 52. *μαθηταί*, *discipuli*) quum viderent Paulum et Barnabam,

de quibus v. 51., plenos gaudii et Spiritus sancti. non enim hi duo hinc *discipuli* dicuntur. vid. not. ad Matth. 10, 1.

C A P U T XIV.

v. 1. *Κατὰ τὸ αὐτὸ, simul*) Sic LXX, 1 Sam. 31, 6. — *οὕτως*) eo modo et successu. Vim auxerat persecutio.

v. 3. *) *ἐπὶ, super*) Objectum. — *μαρτυροῦντι, testante*) Dominus testimonio miraculorum firmavit sermonem gratiae. — *λόγῳ τῆς χάριτος, verbo gratiae*) Praeclara definitio evangelii.

v. 4. *ἐσχίσθη, scissa est*) Ingens differentia religionis et philosophiae vel ex schismatibus apparet; quae in fide gravia, in philosophia paene ludicra sunt.

v. 6. *κατέφυγον, confugerunt*) Confugium piorum amplissimum, vel terra, vel coelum.

v. 9. *ἀτενίσας, intuitus*) Prudentiae spiritualis est, observare motus auditorum, afflictorum praesertim. — *πίσιν, fidem*) fidem passivam de miraculo. Dum claudus verbum audit, vim sentit in anima: unde intus movetur, ut ad corpus concludat.

v. 10. *ἀνάσθητι, surge*) Non expresse allegat Paulus nomen Jesu, quippe paullo ante in sermone ipsius memoratum.

**) v. 11. *κατέβησαν, descenderunt*) Sacpe gentes talem descensum diis suis, Jovi praesertim *καταβάτην*, adscripserunt. vid. J. H. a Seelen Medit. exeget. p. 453. 458.

v. 12. *δία, Jovem*) Jovem colebant Lystrenses: Jovem *σωτήρα* appellabant veteres: pro Jove potissimum igitur Barnabam habebant.

v. 13. *τῷ ὄντιος πρὸ, qui erat ante*) Ergo idolum et fanum habuerunt extra portam. — *ταύρους, tauros*) Inprimis taurus Jovi immolari solitus. — *σέμματα, coronas*) tauris imponendas. Properabant. — *θύειν, sacrificare*) cultum divinum exhibere.

v. 14. *διαρρήξαντες, dirumpentes*) Ipsa actione indecora decore suscepta ostenderunt, se non esse deos. neque Deus negat se ipsum; hi autem negant se esse deos. *salūντι* etiam et *clamant*, ut in incendio aliove periculo subito et magno.

v. 15. *λέγοντες, dicentes*) Cum hoc sermone conferri potest alter ille ad Athenienses sublimiora audire postulantes. c. 17. — *ὁμοιοπαθεῖς ὑμῖν ἄνθρωποι, vestro more affecti homines*) non dii hominibus similes facti. Festinant, aetiologiam praemittentes, antequam se homines esse dicant. Deus, *ἀπαθής, sine passione*. — *ματαιών, vanis*) *מטאיון* quales sunt Joves, Mercurii, eorumque familia. Ne deos quidem eos appellare dignatur. — *ζῶντα, vivum*) Ita saepe appellatur Deus, in opposito ad idola. — *οὐρανόν, γῆν, θάλασσαν, coelum, terram, mare*) Inde tria gentibus genera deorum.

v. 16. *ὅς, qui*) Occupatio, ne Lycaones putent, se ex suis parentibus audituros fuisse haec eadem, si vera essent. — *παρωχημέναις, praeteritis*) *οἴχασθαι* dicitur, quod perit, et frustra praeterla-

*) *ἐκάνον — χρόνον, tempus non breve*] violentiae haud rati cedendum esse. V. g.

**) *καὶ περιεπάτει, et ambulabat*] etiamsi prius nunquam tentaverat. V. g.

bitur. Vid. omnino 4 Esr. 9, (15.) 14—22., coll. 1 Petr. 1, 18. de vano victu; et contra, de fidelibus, Act. 13, 36. — εἶασε, sivit) Magnum iudicium. Referri huc potest Heidanus Orig. de erroris, lib. sexto etc. — πάντα, omnes) Multitudo errantium non tollit errorem. — ὁδοῖς αὐτῶν, vias ipsarum) idololatriae, quam ipsae iniverunt.

v. 17. οὐκ ἀμάχτυρον, non expertem testimonii) Nam habuere gentes testimonium a DEO, de DEO. Ac jam plane jubet. c. 17, 30. — ἀγαθοποιῶν, benefaciens) Testimonium DEI etiam in poenis exseritur; sed magis proprie in beneficiis, ex coelo videlicet. Hos. 2, 21. — οὐρανόθεν, de coelo) Sine dubio Paulus coelum hic nutu manu designavit. Coelum sedes DEI. conf. descenderunt. v. 11. — ὑετὶς) Pluviā coelum, terra, mare inter se copulantur. Pulere igitur hoc loco nominatur, et fortasse tum pluvia erat. — διδύς, largitus) in macrocosmo. — καιρὸς, tempora) Soles, ventos et anni tempora. — ἐμπιπλῶν, implens) in microcosmo. — τροφῆς, cibo) in corpore, quotidie. — εὐφροσύνης, lactitia) in animo; temporibus festivis.

v. 18. 19. τὰς ὄχλους, turbas) Hae ab extremo ad extremum impulsae. [Sunt, qui talem saltum animo concipere nequeunt. Atqui non dicuntur eo ipso die Judaei undique intervenisse: neque vero inter gentes tam subitanea mutatio pro impossibili habenda est, coll. c. 28, 4. 6. V. g.]

v. 19. τὸν παῦλον, Paulum) Hic verba fecerat. v. 12. Barnabas periculorum particeps, c. 15, 26., tamen minus exosus erat.

v. 20. κυκλωσάντων, circumdantibus) tanquam sepeliendum. — εἰσῆλθεν, intravit) magna fiducia; confirmaturus fideles. [Barnabas etiamnum in urbe fuit. V. g.]

v. 21. ἱκανὸς) bene multos. — ὑπέστρεψαν, reversi sunt) salutari opera.

v. 22. καὶ ὅτι) Eadem particula v. 27. — ὅτι, quod) Hoc et ad consolandum pertinet et ad hortandum. — διὰ, per) Hoc tutum iter.

v. 23. χειροτονήσαντες, cum constituissent) Magnum incrementum: novum exemplum antistitum ex ipsis recens conversis sumtorum. — παρέθεντο, commendaverunt) Hoc verbo indicatur fides erga Christum, et amor erga sanctos. Congruit valedicentibus. c. 20, 32.

v. 24. παμφυλίαν, Pamphyliam) regionem, cujus urbes, Perge et Attalia, ad mare.

v. 26. ἀπέπλευσαν) renavigarunt. — παραδεδομένοι, traditi) c. 13, 2. נתינת. — τῇ χάριτι) gratiae (c. 15, 40.) manaturae ad multos. — ἐπλήρωσαν, compleverunt) Verbum jucundissimum.

v. 27. συναγαγόντες, cum congregassent) hujus rei causa. Sic c. 15, 30. — ἀνήγγειλαν, renuntiaverunt) retulerunt, ad eos, qui divinae vocationis conscii, successum avide exspectarant. [Vera relatio de cursu evangelii multiplicem saepe frugem afferre potest. c. 15, 3. 4. 12. Quam rarae sunt hujus generis historicae homiliae! V. g.] — μετ' αὐτοῖν, secum) Conf. μετὰ cum c. 15, 4. Luc. 1, 58. 10, 37. — θύραν, ostium) Joh. 10, 1. s. Ps. 118, 19. conf. Act. 10, 45. not. εἴσοδον, introitum appellat Paulus 1 Thess. 1, 9.

CAPUT XV.

v. 1. *Κατελθόντες*, *descendentēs*) quasi suppleturi, quod Paulus et Barnabas praetermisissent. — *ἐδίδασκον*, *docebant*) data opera.

*) v. 2. *ζάσεως*) Vocabulum *μέσον*. — *πρὸς*) *adversum*. — *ἔταξαν*, *ordinarunt*) fratres. — *ἀναβαίνειν*, *ascendere*) Conf. de tempore et causis hujus itineris, Gal. 2, 1. seqq. — *παῦλον καὶ βαρνάβαν*, *Paulum et Barnabam*) Poterant hi auctoritatem suam tueri, et negare decisionem Hierosolymis petendam: nam se habere Spiritum sanctum. Ceteri poterant contendere, duos illos non debere esse legatos, sed alios liberioris iudicii. Sed utrinque omnia fiunt modeste et candide. Facilius fuit ex Ethnico Christianum facere, quam Pharisaeicam obnunciationem vincere. — *καὶ τινας*, *et quosdam*) Laetum est habere socios et fidei et itineris. — *τὸς ἀποστόλους καὶ πρεσβυτέρους*, *apostolos et presbyteros*) Alter ab apostolis ordo erat presbyterorum. Hebr. *זְנָבִי* *seniores*.

v. 5. *προπεμφθέντες*, *deducti*) Frequens et sanctum officium. — *διήρχοντο*, *pertransibant*) etiam in via propagantes regnum DEI. — *ἀδελφοίς*, *fratribus*) qui erant in Phoenice et Samaria.

v. 4. *ἀπεδέχθησαν*, *suscepi sunt*) sollemniter. — *ἐκκλησίας*, *ecclesia*) Ecclesia ponitur ante Petrum et reliquos apostolos ipsos. — *ἀνήγγειλαν*, *renuntiarunt*) Hierosolyma, dum apostoli ibi manebant, metropolis erat ecclesiarum, quo omnia erant referenda. v. 33. Hac ipsa expositione via muniebatur ad decisionem. — *μετ' αὐτῶν*) *δι' αὐτῶν*, v. 12. *cum ipsis et per ipsos*. Apostoli erant, ut ministri et ut organa. [Quid tecum, homo; tecum, verbi minister, quid DEUS egit? Nostine allegare nonnihil? V. g.]

v. 5. *ἐξάνεστησαν*, *surrexerunt*) ante ceteros, Hierosolymis. — *φarisαίων*, *pharisaeorum*) Etiam conversos subinde comitatur pristina intellectus, voluntatis et affectuum ratio. — *πεπιστευκότες*, *qui crediderant*) qui a Iudaismo ad Christianismum transierant **). — *τὸν νόμον Μωϋσέως*, *legem Moysis*) Conf. v. 24. De universa lege loquuntur. c. 13, 39. not. Neque tamen hoc loco expressior legis moralis mentio requirenda est. nam Paulus etsi iustitiam ex ea esse negaret, tamen legem statuebat. Rom. 3, 31. Ideoque pharisaei credentes, cum dicerent, sine circumcisione salutem obtineri non posse, non habuere causam expressius dicendi, sine lege morali salutem obtineri non posse; tametsi ab hac ipsa sententia non longe abessent, quam ideo Petrus refutat, v. 10. 11.

v. 6. *συνήχθησαν*, *convenerunt*) ex professo. Specimen boni concilii.

v. 7. *πολλῆς*, *magna*) Plerumque, praegressa humani studii disceptatione, divina sequitur Decisio. Vide Jobum. — *ἀναστὰς*, *surgens*) ut verba faceret. — *πέτρος*, *Petrus*) Ultima haec in Actis mentio Petri. — *ἀρχαίων*, *antiquis*) c. 10. — *ἐν...*) Simillima constructio, 1 Chron. 28, 4. 5. *ἐξελέξατο ἐν ἐμοὶ — εἶναι βασιλέα — καὶ ἐν τοῖς υἱοῖς τῷ πατρός μου ἐν ἐμοὶ ἠθέλησε τὸ γενέσθαι με εἰς βασιλέα — καὶ ἀπὸ πάντων τῶν υἱῶν μου — ἐξελέξατο ἐν σοδομῶντι τῷ*

*) τῷ ἔθει Μωϋσέως, *more mosaico*] Veluti scriptum est in lege Moysi, V. g.

**) δεῖ, *oportet*] Non exspectabant apostolorum sententiam. V. g.

ὡς μὲ καθίσαι (αὐτὸν) ἐπὶ θρόνον κτλ. Sententia Petri est: DEUS per Israëlitas, et nominatim per me, gentes vocavit: et addit, *in nobis*, ne rem ad se solum redigat. Sic quoque verbum σπεδάξω accusativum cum infinitivo habet 2 Petr. 4, 15. — ἀκῆσαι, *audire*) Verus Christianus est, de quo dici potest, quod h. l. dicitur ad finem v. 9. — τῷ εὐαγγελίῳ, *evangelii*) Hic et c. 20, 24., id est, bis tantummodo, *evangelii* nomen ponitur in hoc libro, et saepius dicitur *via, sermo, doctrina Domini*. Nam *evangelii* appellatio magis congruit initiis.

v. 8. ὁ καρδιογνώστης, *qui novit corda*) qui *cor*, non *carnem* spectat. — ἐμαρτύρησεν αὐτοῖς, *testimonium perhibuit illis*) Duo verba, utrumvis cum participio: ἐμαρτύρησε, δὲς· καὶ ἔδεν διέκρινε, καθάρισας. αὐτοῖς, *Dativus*, uti c. 10, 43. — αὐτοῖς, *illis*) Illos placere sibi, testatus est dato Spiritu sancto. Gal. 3, 5.

v. 9. τῇ πίστει, *fide*) ex audito evangelii hausta, v. 7. 5. fin. idque sine circumcisione, sine lege. — καθάρισας, *purificans*) Puritatis sedes, *cor*. Repetitur hoc verbum ex cap. 10, 15. — αὐτῶν, *eorum*) Qui habet Spiritum sanctum et fidem, (id quod ipso sensu spirituali percipitur,) is habet libertatem et puritatem, nec jam subicitur legi.

v. 10. νῦν) *nunc* demum, quasi τὰ ἀρχαῖα illa antiqua, inquit Petrus, nil sint. Apostrophe ad pharisaeos, et severus elenchus. — τί πειράζετε ἐπιθεῖναι ζυγὸν κτλ., *quid tentatis imponere jugum*) Post πειράζετε, τὸν θεὸν inseritur a plerisque; ex phrasi Scripturae frequentissima. Brevior autem lectio, τί πειράζετε ἐπιθεῖναι ζυγόν; valde facilem habet et locutionem et sententiam. Conf. App. crit. Ed. II. ad h. l. — ζυγόν, *jugum*) Conf. Jes. 10, 27. βάρος, *onus*: v. 28. Petrus non circumcisionem per se vocat jugum; sed totam legem, cujus pars insignis erat circumcisio, qua abrogata, toti legi metuebant pharisaei. Nectit ergo consequentiam (sub metonymia consequentis expressam, uti c. 5, 9. Gal. 2, 14. fin.) hoc modo: dum statuistis, sine circumcisione salutem obtineri non posse, totius legis jugum imponitis cervicibus discipulorum. conf. Gal. 5, 1. not. Cumque ab hac totius jugi impositione illi non abhorrent, (quae ipsa deinde radix Galatismi fuit,) Petrus hoc quoque praecidit, et circumcisioni ac potius totius Legis jugo opponit non plane agnitam ab illis Gratiam Christi salvantem; praemisso etiam Caesarensium exemplo, qui et sine circumcisione et sine lege justitiam sint adepti. — τῶν μαθητῶν, *discipulorum*) Jam sunt discipuli, non demum fieri debent. — ὃν ἔτε, *quod neque*) Causa abrogationis. — ἔτε οἱ πατέρες ἡμῶν, *neque patres nostri*) quibus cur imposita tamen lex fuerit, Paulus passim docet. Nisi aliquando imposita fuisset, nemo agnovisset, jugum ferri non posse. Non dicit h. l. Abrahamum, Isaacum et Jacobum, quibus circumcisio promissionis sigillum, non jugum fuit; sed Israëlitas sub Mose. — ἔτε ἡμεῖς) *neque nos*; praesertim libertate semel gustata.

v. 11. Κυρίῳ ἰησοῦ, *Domini Jesu*) Non additur ἡμῶν *nostri*: quia solenni hoc loco significatur Dominus omnium. — πιστεύομεν, *credimus*) nos credimus, *quod* salvemur; vel potius credimus, *ut* salvemur: fide ad salutem enitimur. — σωθῆναι, *salvari*) De Salute agebatur. v. 1. — καὶ αὐτοῖς, *etiam illi*) scil. de quibus v. 7. Est enim antecedens v. 7—9. consequens v. 10. 11. Et dicuntur ἐκεῖνοι,

illi, ob tempus satis remotum. v. 7. Patres, qui ne ipsi quidem ferre potuerint jugum, a paritate rationis comprehenduntur sub verbo *πιστεύομεν*, *credimus*, sicuti sub verbo *ἰσχύσαμεν*, *valuimus*, adeoque sub *gratiam* iugo oppositam rediguntur. Petrus sic argumentatur: quomodo gentes sunt salvatae olim Caesareae, eo modo discipuli praesentes. Argumentum procedebat pridem a Judaeis ad gentes: c. 10, 47. 11, 15. 17. Gal. 2, 15. s. et nunc idem profertur a gentibus prius conversis ad reliquas. Hanc sententiae Petrinae summam repetit Jacobus, v. 14.

v. 12. *ἐξηγούμενων*, *narrantes*) Quo ipso confirmata est sententia Petri.

v. 13. *μετὰ*, *postquam*) Omnia fiebant ordine.

v. 14. *συμῶν*) *Simon* habet *Lat.* Jacobus, Hebraeorum apostolus, Hebraico nomine Petrum appellat. — *ἐξ ἔθνων λαόν*, *ex gentibus populum*) Egregium paradoxon. Et quia nomen pristinum *ἔθνων*, *gentium*, retinent; hinc infert Jacobus, eos populum DEI fore, etiamsi per circumcisionem non aggregentur ad populum Judaicum. — *ἐπὶ*) Eadem particula, *) c. 2, 38. 4, 17. s. **)

v. 15. *τέτω*) *huic rei*. — *συμφωνῶσιν*, *consonant*) Petrus experientiam, et eam quidem, quae ipsi obtigerat, produxit, per se *αὐτόπιστον* validamque, non minus, quam v. gr. Abrahæ tempore. Jacobus Scripturam propheticam superaddit. Pulchra harmonia. — *οἱ λόγοι*, *sermones*) multi, quorum continuo unus, Amosi, explicite allegatur.

v. 16. *μετὰ ταῦτα ἀνασρέψω καὶ ἀνοικοδομήσω τὴν σκηνὴν δαυὶδ τὴν πεπτωκυῖαν, καὶ τὰ κατεσκαμμένα αὐτῆς ἀνοικοδομήσω καὶ ἀνορθώσω αὐτήν· ὅπως ἂν ἐκζητήσωσιν οἱ κατάλοιποι τῶν ἀνθρώπων τὸν κύριον, καὶ — τὸ ὄνομά με ἐπ' αὐτὸς — ταῦτα*) Amos 9, 11. 12. LXX, *ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀναστήσω τὴν σκηνὴν δαυὶδ τὴν πεπτωκυῖαν, καὶ ἀνοικοδομήσω τὰ πεπτωκότα αὐτῆς, καὶ τὰ κατεσκαμμένα αὐτῆς ἀναστήσω· καὶ ἀνοικοδομήσω αὐτήν, καθὼς αἱ ἡμέραι τοῦ αἰῶνος· ὅπως ἐκζητήσωσιν με οἱ κατάλοιποι τῶν ἀνθρώπων καὶ — τὸ ὄνομά μου, λέγει — ταῦτα.* — *μετὰ ταῦτα*, *posthaec*) Hebr. *In die illo*. Utrumque refertur ad N. T. — *ἀνασρέψω* *רָבַח* *revertar*. verbum pro adverbio: *rursum aedificabo*. — *τὴν σκηνὴν δαυὶδ*, *tabernaculum David*) Alias dicitur *domus David*, *solium David*: sed hic, *tugurium David*, quia ad magnam tenuitatem res ejus redactae erant. Saepe sub allegoria rei architectonicae describitur ecclesia N. T. etiam ex gentibus exstruenda. Ps. 102, 14. ss. Eph. 2, 20. *Tabernaculum Davidis*, id est Christi. [Ecclesia, in qua Christus, Davidis antitypus, habitat et regnat. V. g.]

v. 17. *ὅπως ἂν ἐκζητήσωσιν οἱ κατάλοιποι τῶν ἀνθρώπων τὸν κύριον, ut requirant ceteri hominum Dominum*) Hebr. sic: *ut potiantur reliquiarum Edomi*. Jacobus et ceteri in concilio videntur hebraice locuti. Utrunque firmatur Jacobi sententia: nam quae *Edomi* ratio, eadem est *gentium omnium*. Conferatur docta Ludovici de Dieu animadversio ad h. l. De utrisque οἱ *κατάλοιποι reliqui* sunt, qui ex magnis calamitatibus supersunt. Röm. 9, 27. Zach. 14, 16. etc. Et potissimum nititur Jacobus v. 14. illis verbis: *ἐφ' ὧς*

*) Cujus tamen omissionem h. l. praefert margo Ed. maj. et Ed. 2. E. B.

**) τῷ ὀνόματι, nomine] Demonstratur hoc v. 17. V. g.

ἐπικέκληται τὸ ὄνομα' μου, *super quos invocatum est nomen meum*. quod comma ex accentibus Hebraicis et Edomitae et omnes gentes complectitur. Nec temere factum, ut LXX int. in ea verba discederent, quae latius sonantia declarandae latitudini gratiae inservirent. — πάντα, omnes) sine respectu personarum et operum. Jonas. — ἐπικέκληται, *vocatum est*) Delectatus est hac phrasi Jacobus, Ep. cap. 2, 7. — ἐπ' αὐτοῖς, *super illos*) ut sint mei. — ποιῶν, *faciens*) Praesens tempus cum emphasi. conf. v. seq. Est haec apud Judaeos Germanos Haphtara verno tempore legi solita.

v. 18. γνῶσάν ἀπ' αἰῶνος, *notum a seculo*) Hoc infert Jacobus ex praedictione ipsa et ex ejusdem verbis, *dies aeternitatis* allegantibus, ad quae apostolus postliminio alludit. Verba paullo ante in notis descripsimus. DEUS praedixit ἀπ' αἰῶνος a seculo Luc. 1, 70. itaque ab aeterno scivit. quare non debemus id tanquam novum et mirum fugere. DEUS circumcisionem non ita dedit, ut semper duraret illa: nam eodem tempore praedixit conversionem gentium. Illustre Axioma: uti Sir. 23, 20., *πρινὴ κτισθῆναι, τὰ πάντα ἔγνωσεν αὐτῷ*. *antequam conderentur, omnia ei cognita sunt*. Ex quo divina praescientia demonstratur *omnium* rerum. nam omnia DEI opera, praemia praesertim et poenae, praesupponunt omnes motus, etiam liberos, creaturarum. — τὸ ἔργον αὐτοῦ, *opus ipsius*) Singularis numerus eximiam habet emphasin. Refertur ad illud ὁ ποιῶν ταῦτα, *qui facit haec*. v. 17.

v. 19. παρενοχλεῖν) *praeter*. fides quieta non obturbanda.

v. 20. ἐπισεῖλαι, *mittere*) *epistolam*. Initium *scripturarum* N. T. — τῶν ἀλισγημάτων — αἵματος, *a contaminationibus — sanguine*) Haec erant, quae imprimis offendere possent studiosos Mosis. ἀλισγημα proprie dicitur de cibis impuris. — τῶν εἰδώλων, *simulacrorum*) 1 Cor. 8. — τῆς πορνείας, *fornicatione*) quae gentibus parum turpis erat habita. Quare etiam Paulus Corinthiis conjunctim et idolothyta dissuadet et fornicationem prohibet 1 Cor. 8, 1. 6, 13. Fornicatio v. 29. c. 21, 25. postremo loco ponitur, non interpellatis iis, quae ad rem cibariam spectant: sed hīc cum idolothytis jungitur, quia cum idolorum cultu frequens. Observa etiam, articulum h. l. saepius adhiberi; quo expressior fiat sermo: v. 29., nunquam, quo lenior fiat. Capite 21, 25. bis adhibetur. — τῷ πνικτὶ καὶ τῷ αἵματι, *suffocato et sanguine*) Haec non ideo prohibentur, quod per Noachum, sed quia per Mosen interdicta sint, v. seq. [*Et in convictu communi insigne Judaeis scandalum fuit, suffocato et sanguine vesci, quorum naturali etiam horrore complures tenentur*. V. g.] πνικτὸν *suffocatum* dicitur, quicquid sanguine non rite emissio mactatum aut interemtum est.

v. 21. μωσῆς γὰρ, *Moses enim*) Non modo prophetarum, v. 15., sed etiam Mosis dicta respondent Petri sententiae, sed Moses notior est, quam ut oporteat testimonium ejus citari. Saepe τὸ γὰρ facit ad aetiologiam dicti, ut hic sit sensus: *Prophetas citavi, non Mosen, cujus consensus est apertior*. vid. Deut. 32, 21. Hoc dictum videtur Jacobus in mente habuisse: sed per euphemiam hoc loco non allegare voluisse. item Gen. 12, 3. etc. Moses novitatem circumcisionis, prae promissione, memorans, rem valde probat. — ἀρχαίων, *antiquis*) Idem verbum, v. 7. *Antiquissimum* quodque in ecclesiasti-

cis, ac potius in divinis institutis, respiciendum est. — *κηρύσσοντας, qui praedicent*) solemniter.

v. 22. *ἔδοξε, placuit*) Grave verbum. v. 25. 28. 34. Synonymon, *κρίνω, judico* v. 19. unde *τὰ δόγματα τὰ κεκριμένα, dogmata judicata*. c. 16, 4. — *ἐκκλησία, ecclesia*) Haec quoque suas partes habebat. — *ἐκλεξαμένους*) Resolve, *ἵνα ἐκλεξαμένοι ἄνδρας πέμψωσι*. — *ἐξ αὐτῶν, ex eis*) quibus fidem essent habituri. Omnibus modis cavebatur, ne Paulus sententiam concilii videretur pro suo referre arbitrio. — *καὶ σίλαν, et Silam*) *Silvanus* comes Pauli Timotheo praepositus. 2 Cor. 1, 19. et utr. Thess. 1, 1. inde diminutivum *Silas*. c. 17, 10.

v. 23. *γράφαντες, scribentes*) Quis epistolam dictarit, scripseritve, quave lingua, non exprimitur. Nil poterat suspicionis esse. Nulla alia hodie exstat epistola data ab ecclesia primitiva, quamvis multae fuerint. c. 18, 27. 1 Cor. 7, 1. 2 Cor. 3, 1. *γράφαντες* casu recto cohaeret cum *πέμψαι*. conf. 2 Cor. 10, 2. 8, 23. not. — *διὰ, per*) Sermo concisus: *scripserunt*, et *διὰ χειρὸς αὐτῶν per manum eorum* miserunt. — *τὰδε, haec*) Multa ex Petri et Jacobi orationibus in hanc epistolam relata sunt. — *συρίαν, Syriam*) Non mirandum est, libros N. T. mature in Syriacum sermonem esse translatos. — *χαίρειν*) *gaudere*, vere. v. 51. Non semper utuntur fideles formulis ardentissimis, sed quotidianas interdum formulas ponunt sublimiore sensu. sic v. 29. *ἔρρωσθε valete*. Sic Jac. 1, 1. *χαίρειν salutem*. Petrus, aliis verbis. Unde colligas, epistolam hanc ab Jacobo esse contextam in concilio, cum Jacobi sermone inprimis consonam. v. gr. *παρενοχλεῖν obturbare*, et *ταράττειν, turbare*, v. 19. 24. *ἀπέχεσθαι abstinere*. v. 20. 29.

v. 24. *ἐτάραξαν, turbaverunt*) Non parcunt iis, qui dubitationes invexerant. Idem verbum eadem de re, Gal. 5, 10. Observanda simplicitas, gravitas et brevitās epistolae. — *ἀνασκευάζοντες*) Verbum apud LXX nunquam, in N. T. hoc uno loco positum. Glossarium apud Pricaeum: *destruit, καταλύει, ἀνασκευάζει*. Hesychius: *ἀνασκευάζει, μετατιθέναι*. Conf. ergo *μετατίθεσθε*, Gal. 1, 6. [*Immensas haec res noxas infert*. V. g.]

v. 25. *ἡμῖν, nobis*) Versu 28. majore vi dicitur, *Spiritui S. et nobis*. — *γενομένοις ὁμοθυμαδὸν, in unum sensum ingressis*) De verbo *γίνομαι* cum adverbio, vid. ad Joh. 1, 15. — *ἄνδρας, viros*) doctores graves, non unum, sed duos saltem.

v. 26. *παράδωκόσι, qui tradiderunt*) adeoque probatissimis.

v. 27. *διὰ λόγον, verbis*) Antitheton ad *literas*. — *τὰ αὐτὰ*) eadem, quae mox scribuntur. Hanc Propositionem excipit Tractatio v. seq. *γάρ, enim*.

v. 28. *τῷ ἁγίῳ πνεύματι, Spiritui Sancto*) Hic revelavit, quid in ea re statuendum esset. — *ἐπιτίθεσθαι*) *imponi*, per quosvis doctores. Hoc verbo usus erat Petrus, v. 10. — *τῶν ἐπαναγκῆς*) *quae sunt ferme necessaria*, ex hypothesis et ad tempus, partim etiam semper. *ἐπὶ* in compositione interdum minuit, ut *ἐπίξανθον, prope gilvum*.

v. 29. *πορνείας, fornicatione*) Codices nonnulli, atque adeo *Irenaeus, Cyprianus, Aethiops*, addunt: *καὶ ὅσα μὴ θέλετε ἑαυτοῖς γίνεσθαι, ἑτέροις μὴ ποιεῖτε*. Vid. App. crit. Ed. II. ad h. l. Quaecunque vultis, ut faciant vobis homines, pariter etiam vos facite illis: haec est Lex et prophetarum. Matth. 7, 12. Itaque hac clausula

carere non posse synodicam hanc epistolam, putavere pridem nonnulli. Agnoverunt illi quidem, in Synodo quaestionem etiam fuisse de lege morali. Falsum certe legis moralis usum, credentes ex pharisaeis tuebantur, quasi per eam justitia et salus esset assequenda. Eundem falsum usum, non legem ipsam moralem, ipsam vero legem ceremonialem, removet Synodus. Quare ad abstinentiam ab idolothytis etc. non opus fuit addi illud, *quaecunque non vultis vobis fieri, aliis nolite facere*. — εὖ πράξετε, bene vobiscum agatur) Nil deerit, nil oberit πρὸς τὸ εὖ πράττειν, ad felicitatem Christianam nil vos turbabit. v. 24. Hoc quoque pertinet ad consolationem. v. 31.

v. 30. ἀπολυθέντες, dimissi) solenniter. v. 33. *)

v. 31. ἀναγνόντες, cum legissent) publice. — παρακλήσει, consolatione) Huc ref. παρεκάλεσαν consolati sunt. v. 32.

v. 32. καὶ αὐτοὶ, etiam ipsi) perinde uti prophetico Spiritu et epistola erat scripta et Barnabas Paulusque praediti. — προφηταί, prophetae) c. 13, 1. not. Prophetiae est παρακαλεῖν καὶ ἐπιστηρίζειν, consolari et confirmare. conf. 1 Cor. 14, 3.

v. 33. ἀπελύθησαν, dimissi sunt) peractis mandatis.

v. 34. ἔδοξε δὲ τῷ σίλῳ ἐπιμεῖναι αὐτῷ) Habent hunc versiculum editores omnes: neque ex Rob. Stephani eum textu removet Millius, qui tamen glossema esse putat. Res in ambiguo est per codices graecos, et per rationes ex contextu petitas. unde proclivitate in utramque partem notavimus in Apparatu, p. 625. s. quamquam ibidem, et in margine, obelum practulimus **). Jam vero Graecos codices, versiculum referentes, amplectimur, praesertim quum versiones, Aethiopica et Arabica, apud Lud. de Dieu, eum habeant, neque Coptica in excerptis a La Crozio missis refragetur. In aliis, quum Lucas, et nomine, et nominis etymo, et reapse a Sila diversus (vid. Ord. temp. p. 278. Ed. II. p. 259.) scripsisset, ἀπελύθησαν — πρὸς τὸς ἀποσείλαντας αὐτὸς ἔδοξε δὲ τῷ σίλῳ ἐπιμεῖναι αὐτῷ, ab αὐτὸς ad αὐτῷ saltus est admissus, qui in codice Alex. et aliis, in exegetis Graecis, de quibus hoc loco Antimillius Whitbii silet, et in Syriaca quoque versione, hiatum dedit. Gratiam habeo amicissimo D. Haubero, qui mihi hujus loci curatius perpendendi causam dedit. Ceterum idem Silam Hierosolymam isse, redeundi animo, et inde mansionem ei Antiochenam adscribi, existimat.

v. 36. ἐπιστρέφοντες, revertentes) Saluberrimum consilium: et tamen ultra etiam ductus est deinde Paulus, magis magisque in occidentem. — δι) Particula excitandi. — πῶς ἔχουσιν, quomodo se habeant) in fide, amore, spe. [Eandem curam et postea Paulus habuit, 1 Thess. 3, 5. V. g.] Nervus visitationis ecclesiasticae. Lector: Quomodo habes?

v. 37. 38. συμπαραλαβεῖν, μὴ συμπαραλαβεῖν, simul assumere, non simul assumere) Contradictio sententiarum, vivide expressa.

v. 37. μάρκον, Marcum) suum propinquum. Marcus videtur decreta in concilio libera admissione gentium, novam cepisse alacri-

*) τῇ ἐπιστολῇ, epistolam] Hac epistola Scriptura N. T. inchoata fuit. V. g.

**) At secus res habet in margine Ed. 2., quem sequitur Vers. germ. Et jam conferre juvabit, App. crit. Ed. II. ad h. l.

tatem: sed c. 13, 15. praetermiserat occasionem probandi sui in cruce tum subsecuta; ideo Pauli severitatem experitur, qui tamen eum postea rursus admisit. Col. 4, 10. 2 Tim. 4, 11. Potest aliquis manere in numero fidelium, et quidem loco insigni, et tamen amittere speciale quoddam axioma; agnosci pro pio, et tamen excludi a dignitate quadam. Conf. Ez. 44, 10.

v. 38. *παῦλος δὲ, Paulus autem*) Barnabas ante Paulum fuerat in Christo: sed nunc Paulus rectius incedit. — *ἤξιε, censebat*) Id plus rationis habet, quam *ἐβουλεύσατο, consulebat*, apud Barnabam. vid. Luc. 9, 62.

v. 39. *παροξυσμός, acutus animorum motus*) Sive Barnabas aliquanto ante minus laeto animo magnitudinem junioris collegae, Pauli, adspexit; sive praesens duntaxat haec contentio erat, vehementia notatur hoc verbo. Barnabas aequitate, Paulus veritate nitebatur. Non alterius peccati majus est periculum in collegis sanctis et magnis. *Ampla gratia, potens fides, quae in medio mundo, in medio peccato, inter tot insidias Satanae, in tam incredibili infirmitate carnis, tamen sanctificat, tamen sustentat atque servat.* Justus Jonas. — *ἀποχωρισθῆναι, discedere*) Hanc quoque separationem direxit Dominus ad bonum. Nam sic ex uno pari facta sunt duo: et Paulus pro uno collega pari plures subordinatos nactus, erat expeditior. Paulus etiam postea benignam Barnabae mentionem fecit, 1 Cor. 9, 6. — *ἐκπλεῦσαι*) *enavigare*, alio cursu. Infinitivus pendet ab ὥς. Vehementior apud Barnabam fuit paroxysmus: ex eo enim deducitur Barnabae navigatio magis, quam Pauli profectio. — *κύπρον, Cyprum*) patriam, revisurus, quomodo se haberet. v. 36. coll. c. 13, 4.

v. 40. *σίλαν, Silam*) pro Barnaba: et mox Timotheum pro Marco. — *παραδοθεὶς, traditus*) Optimus commeatus. quo etiam minor majorem impertire potest.

v. 41. *διήρχετο, perambulabat*) v. 36.

C A P U T XVI.

v. 1. *) *Ἕλληνας, Graeci*) non additur, *credentis*.

v. 3. *λαβῶν*) Hoc *παρέλκει*. — *διὰ τὰς ἰσδαίας, propter Judaeos*) Nam propter credentes non jam opus erat. v. 4.

v. 4. *αὐτοῖς, eis*) *fratribus*.

v. 5. *ἐξερεῶντο, corroborabantur*) sublata disceptatione, c. 15, 1. Rarum incrementum, numero simul et gradu.

v. 6. *διελθόντες*) *cum peragrassent*, non prohibente Spiritu. nam Galatica regio non erat pars Asiae, hinc nominatae. Phrygia pars erat Asiae, et in ea jam, quod satis erat, dixerant. — *κωλυθέντες, vetiti*) per quoddam dictamen internum. Saepe renisus animi, cujus causam non sentiunt pii, non est aspernandus. Vicissim de impulsu ad agendum vid. c. 18, 5. 17, 16. — *λαλήσαι, loqui*) Nondum erat maturum: Macedoniae nunc destinati erant; alii poterant ad Asianos venire. quin etiam *Lydia* erat Asiana. Ac postea uberrime factum est, c. 19, 10.

*) *μαθητὴς τις, discipulus quidam*] Paulus jam antehac evangelium ibi praedicarat. V. g.

v. 7. *μυσίαν, Mysiam*) quippe Asiae partem. — *) *βιθυνίαν, Bithyniam*) distinctam ab Asia provinciam. 1 Petr. 1, 1. Alias non tentassent. — *οὐκ εἶασε, non sivit*) perinde ut in Asia.

v. 9. *ὄραμα διὰ τῆς νυκτός, visum per noctem*) Non dicitur fuisse somnium; tametsi nox erat. sic. c. 18, 9. Nullum aliud somnium in N. T. memoratur, nisi quae Josepho obtigere, primis illis temporibus, Matth. 1. et 2., et Pilati, ethnici, uxori. Act. 2, 17. verba ex Joële repetuntur. Nox opportuna discendae voluntati divinae. — *ἀνὴρ, vir*) qui non Lydiam, nec fortasse Commentariensem, sed potius omnes ex *Macedonibus* credituros, etiam si ipsi adhuc non scissent, repraesentavit. ait enim: *fer opem NOBIS*. Fuit angelus, vel imago quaedam. uti c. 10, 11. — *μακεδὼν, Macedo*) quem ex veste vel lingua aliove indicio Paulus dignoscebat, re postea respondente. Adhuc non venerat Paulus in Europam. — *βοηθήσον, fer opem*) per evangelium, v. 10., adversus Satanam, adversus caecitatem.

v. 10. *εἶδε, vidit*) Unus vidit Paulus: omnes tamen reguntur. — *ἐξηγήσαμεν, quaesivimus*) quaesita nave. Incipit hîc sermo in prima persona pluralis numeri. Interfuit igitur scriptor hujus itinerarii, Lucas. Troade Philippos Paulum comitatus est; et deinde Philippis Troada, c. 20, 6., et ultra. — *συμβιβάζοντες, certo statuentes*) Tantum habebant ex hoc viso certitudinis, quantum opus erat ad iter suscipiendum. Justus Jonas: *Jam etiamsi non contingat talis visio, quemlibet sua fides et Spiritus docebit, etiamsi vocetur per homines, an sua vocatio sit ex DEO, et an DEO placeat.* — *προσέκληται, arcesserit*) Itaque Dominus jam ibi erat, et praevidiam ejus apud Macedonas praesentiam adumbrabat visio. v. 9.

v. 11. *εὐθυδρομήσαμεν, recto cursu venimus*) Secundus cursus auxit fiduciam illorum. Salvete vero, inquit adhuc Europam.

v. 12. *πρώτῃ τῆς μερίδος, prima illius partis*) Citerior, Asiam versus, Macedoniae pars, habebat Neapolin; ulterior, Philippos. Strymon fluvius interfuebat. Neapolin cur transierint, nulla causa indicatur: fortasse nulla erat ibi synagoga, nulla certe commorandi ratio. Inde primum, ex ordine viae quoque, in *illa* Macedoniae parte, opidum erant Philippi. Articulus habet vim demonstrativam: Supervacua conjectura, *πρώτης* pro *πρώτῃ τῆς*. v. Baumg. I. H. E. 318. — *κολωνία*) *Colonia*, Romana. *κολωνίαν* penacuit Xiphilinus.

v. 13. *ἔξω, extra*) Judaei vel sua vel aliena voluntate remotos a gentibus conventus agitabant. — *παρὰ ποταμὸν, juxta flumen*) Ad aquas saepe sacra facta, et templa exstructa. Id opportunum puritati corporis. Etiam citra hanc causam acta, sive tellus prope aquam, aptior est et amoenior, quam medius campus. — *ἐνομίζετο*) *νομίζεται* id, quod legis, juris, moris est. — *προσευχή, oratio*) Neque domus neque actus orandi hîc significatur, sed institutum. v. 16. Ibi solitus erat haberi conventus, precum causa; sive ibi aedes fuit, sive nulla fuit. De *domo* synagogae non dicitur, *ὃ ἐνομίζετο συναγωγή εἶναι.* — *καθίσαντες, sedentes*) Non statim contulere se ad docendum. — *γυναῖξί, mulieribus*) Si adfuissent alii viri, qui verba facerent, Paulus non statim coepisset loqui. c. 13, 14. s.

---

*) *ἐπίραζον, tentarunt*) Sortem si adhibere consuevissent, hoc certe loco haud neglexissent ea ratione rem experiri. V. g.

v. 14. *λυδία*, *Lydia*) nomen mulieris hujus, vel cognomen nomine notius. *Thyatira*, urbs, est in *Lydia*, ut pleraeque urbes, quae etiam in Apocalypsi occurrunt. — *πορφυρόπωλις*, *purpuraria*) *Lydiae* mulieres, arte purpurandi celebres. inde etiam mercimonium. — *πόλεως*, *civitatis*) Vel simpliciter patria, vel etiam commercium urbis, quod *Lydia* sustineret, notatur. — *σεβομένη τὸν Θεόν*, *colens DEUM*) Hanserat aliquid ex prophetis. — *διήνοιξε*, *aperuit*) *Διανοίγεσθαι* *aperiri* proprie dicitur de oculis: et cor habet oculos. Eph. 1, 18. Cor clausum, per se: sed DEI est, id aperire. Sic 2 Macc. 1, 4., *διανοίξαι* (*ὁ Θεός*) *τὴν καρδίαν ὑμῶν*, *aperiat Deus cor vestrum*.

v. 15. *οἶκος*, *domus*) Quis credat, in tot familiis, nullum fuisse infantem? et Judaeos, circumcidendis, Gentiles, lustrandis illis assuetos, non etiam obtulisse eos baptismo? — *παρεκάλει*, *deprecata est*) Animus fidelium adhacret iis, per quos lucrifacti sunt. — *εἰ*, *si*) hoc loco non dubitationem, sed vim petendi exprimit. — *κεκρίκατε*, *judicastis*) Judicarant, baptismo collato. — *παρεβιάσατο*, *coëgit*) Mala speciei vitandae causa non statim obtemperarunt; ne viderentur propter victum in Macedoniam venisse.

v. 16. *πύθωνα*) Hesychius: *πύθων*, *ὁ ἐγγαστρίμυθος*. quanquam *πύθων* latius denotat quemlibet, ex quo *πυθίσθαι* datur. — *ἐργασίαν*) Quaestum fraus alit; vera religio tollit.

v. 17. *κατακολυθίσασα*, *subsecuta*) prope, multum, a tergo. conf. *ἐπιεστῆρας*, *conversus*. v. 18. — *οὔτοι*, *hi*) Praeclara verba: verum tali testimonio non erat opus, sed repressione ejus, ne videretur Paulus commercium cum hoc spiritu habere. Erat spiritus non e pessimis; quia non citius commovit Paulum: sed tamen expelli dignus.

v. 18. *διαπονηθεὶς*, *dolens*) honoris sui, fugâ; divini, amore. — *ἀπ' αὐτῆς*, *ab ea*) Probabile est, hanc ancillam conversam esse.

v. 19. *ιδόντες*, *videntes*) Atqui sic debebant cogitare: Spiritus Python aut vere laudavit Paulum, aut non vere. Si non vere, falsus est spiritus: si vere, cur adversemur Paulo?

v. 20. *στρατηγοῖς*, *praetoribus*) Hi potestatem militarem simul et civilem administrabant; inferiores tamen, quam *οἱ ἄρχοντες principes*. v. 19. coll. v. 22. not. — *ἐκταράσσειν*, *conturbant*) Volunt dicere: ex pace in turbas traducunt. — *πόλιν*, *civitatem*) Suberat utilitas privata; publica obtenditur. — *ἰουδαῖοι*, *Judaei*) Invidiosa appellatio. Antitheton: *Romani*.

v. 21. *ἔθνη*, *mores*) Omnia omnium philosophorum dogmata mundus aut admisit aut adoptavit: sed veritatis evangelicae hic character est, ut habeat quiddam corruptioni humanae singulariter et inimicum et invisum. — *ἃ ἔκ*, *quos non*) Sed impios *mores* licet tenere? — *ῥωμαῖοις*, *Romanis*) Frequens exceptio civitatis mundi adversus regnum DEI. Hodienum *Romanitas* Paulo repugnat.

v. 22. *συνεπέση*) *ἐπέση* cum ancillae dominis. — *περιρρόξαντες*, *detrahentes*) Ipsi praetores vestimenta Pauli et Silae detraxerunt; nam sequitur demum, *ἐκέλευον jubebant*. — *αὐτῶν*, *eorum*) Pauli et Silae.

v. 23. *ἐπιθέντες*, *cum imposuissent*) Non statim dicunt, se esse Romanos; aut in tumultu non sunt auditi. Non semper omnibus praesidiis omni modo utendum: divino regimini auscultandum. — *παρ-*

αγγελλαντες, praecipientes) Magis placandae, ut videtur, turbae causa, quam quod Paulum et Silam sotes putarent. v. 35.

v. 25. *μεσονύκτιον, media nocte*) solenni eis, ut verisimile est, hora. Occupatio nocturna sanctorum vigilantium. — *προσευχόμενοι, orantes*) verberibus, cruore, fame macerati. — *ἐπηκροῶντο, audiebant*) cum prolubio. — *οἱ δέσμιοι, vincti*) His novum erat *acroama*.

v. 26. *πάντων, omnium*) etiam captivorum, quorum in animis magna conversio consecuta.

v. 27. *ἔξυπνος, expergefactus*) repente.

v. 28. *μεγάλη, magna*) ut retineret hominem. — *μηδέν, nihil*) Fides Christiana vitam futuram pandit; et tamen homines efficacissime ab *αὐτοχειρίᾳ inferenda sibi vi* revocavit. — *ἅπαντες γάρ, universi enim*) Multa erant graviora, cur non deberet se interficere: sed Paulus id arripit, quod maxime opportunum erat.

v. 29. *φῶτα, lamina*) plurale; ut luceret in toto carcere.

v. 30. *κύριοι, domini*) Sic Joh. 12, 21. Pridie non sic eos appellarat. Non audierat hymnos Pauli, v. 25. nam dormierat. v. 27. sed tamen vel antea vel postea senserat, quis esset Paulus. — *σωθῶ, salvus fiam*) *Salutis* nomen vel ex ancillae quoque sermone, v. 47., vel unice ex conscientia percussa desumsit.

v. 31. *Κύριον, Dominum*) Non agnoscunt se *dominos*. — *οἶκος, domus*) Mentio *domus* tremebundum eo magis erigit. Herum saepe sequitur domus.

v. 33. *ἔλυσεν, lavit: ἐβαπτίσθη, baptizatus est*) pulcra vice. — *παραχρῆμα, continuo*) Mirabile momentum.

v. 34. *τραπέζαν, mensam*) Fides alacrem, prudentem, liberalem facit.

v. 35. *ἀπόλυσον, dimitte*) Magna mutatio sententiae. conf. *ἀσφαλῶς diligenter*. v. 23. Porro tali modo custos et in fide confirmatus et magna solitudine liberatus est. quid enim alias faciendum ei fuerat? Sic David, ne bellaret contra Israël. 1 Sam. 29. — *ἐκείνους, illos*) Loquuntur ut de alienis.

v. 37. *ῥωμαῖς, Romanos*) Tarsenses, cives Romani. Paulus *Romano* nomine non utitur principaliter, sed *κατ' ἄνθρωπον* alia de causa. In regione nunc primum adita persecutio speciosior potuerat opinionem vitae scelestae afferre, et evangelio officere. quare Paulus semel testatum facit, se esse innocentem. Hierosolymis nota erat apostolorum innocentia: quare cum silentio tulerunt omnia. — *ὁ γὰρ*) *Ἦος ἀπορομίαν*, austeritatemque quandam habet justam. neque enim acerbitati locus erat apud apostolum, praesertim tam gratioso tempore. v. 26. 33. — *αὐτοὶ, ipsi*) non per *lictos*.

v. 40. *ἐκ τῆς φυλακῆς, ex carcere*) ex loco statute custodiae, quo se receperant, ne commentariensi periculum afferrent; vel ex superiore parte domus. — *ιδόντες, videntes*) Ostendunt, se non coactos esse properare. — *τὺς ἀδελφεὺς, fratres*) itineris comites, recensve conversos. — *παρεκάλεισαν, consolati sunt*) ne offenderentur adversis.

C A P U T XVII.*

v. 1. *Ἀμφίπολιν καὶ ἀπολλωνίαν, Amphipolim et Apolloniam*) urbes item Macedoniae. — *ἡ συναγωγή, synagoga*) cujus erant non

solum Thessalonicenses, sed etiam aliarum civitatum Judaei. Nam ad urbem, non ad domum pertinere videtur ὅπου ὅπου. — εἰσόδος, consuetudinem) Quaesivit bonas occasiones in locis ordinariis. — σαββάτα, sabbata) non exclusis diebus interjectis. — τρία, tria) Numerus completus.

v. 3. διανοίγων καὶ παρατιθέμενος, adaperiens et insinuans) Duo gradus, ut si quis nucleum, fracto cortice, et recludat et exemtum ponat in medio. Fides est clavis. Huic binario verborum mox respondet, ὅτι, καὶ ὅτι, quod, et quod. Tractavit ordine haec duo capita: 1. quae essent praedicata Messiae in V. T. 2. ea propria esse Jesu. conf. ad Matth. 16, 21. — παθεῖν, pati) ad mortem. — ἔτος, hic) Subjectum. hic, JESUS, quem ego annuntio vobis. Praedicatum: Christus.

v. 4. ἐπίσθησαν, crediderunt) Antitheton, οἱ ἀπειθῶντες non credentes. v. 5. — προσεκληρώθησαν, adjuncti sunt) Insigne verbum: sors illorum facti sunt. unde ecclesia κληρος, sors. 1 Petr. 5, 3. — τῶν τε σεβομένων, et de colentibus) Frequens in hoc libro vocabulum, praecipue de Graecis religiosis: c. 13, 43. 50. 16, 14. 18, 7., sed de Graecis iis, qui synagogas adibant, v. 17. Omnes per se sunt oleastri; sed oleaster oleastro ad insitionem minus ineptus est: et ubi minor importunitas naturalis, ibi facilius transitus ad fidem. — γυναῖκων, mulierum) Hae prae viris interesse solebant rei divinae. Cic. ad Terentiam: dii, quos tu castissime coluisti; hominesque, quibus ego semper servi. — πρώτων, primariorum) quae illustre praebebant exemplum.

v. 5. Ἰουδαῖοι, Judaei) cum tantus esset progressus. Locus: qui primi sint ad persequendum evangelium, nempe ii, qui soli jactant se sanctos et religionis magistros. Jonas. — ἀγοραίων) qui venales in foro stabant ad omnem operam. *) — ὀχλοποιήσαντες) ὄχλος, manus, numerus, hominum. — ἐθορύβην) θορύβῳ, active, ut Sap. 18, 19.

v. 6. μὴ εὐρόντες, cum haud invenissent) v. 10. — τὸν ἱάσονα, Jasonem) Zelus exardescens, quum eos, quos petit, non invenit, proximos arripit. — βοῶντες, clamantes) cum vehementia. — οἱ) Loquuntur ut de hominibus valde notis, et tamen confuse. conf. c. 21, 28. — ἀναστατώντες, qui concitant) Calumnia.

v. 7. ὑποδέχεται, suscepit) clam. Haec notio verbi, Jac. 2, 25., sed non Luc. 19, 6. — οὗτοι πάντες, hi omnes) Eos, qui fugerant, et qui aderant, notant.

v. 9. λαβόντες) οἱ πολιτάρχαι. — λαβόντες τὸ ἱκανόν) τὸ ἱκανόν ποιῆσαι est satisfacere: Marc. 15, 15. ἱκανὰ δῆναι, satis dare: λαβεῖν τὸ ἱκανόν, satis accipere. Correlata. Chrysost. ad h. l. ὅρα πῶς ἱκανὰ διὰ τῶν ἱάσων ἐξέπεμψε παῦλον, ὥς τὴν ψυχὴν αὐτῷ ἔδωκεν ὑπὲρ αὐτοῦ. Jason sponsorem se pro Paulo praebeuit.

v. 10. ἐξέπεμψαν) emiserunt Thessalonica, et miserunt Beroeam. — ἀπήϊσαν) abierunt, novo periculo, fortiter.

v. 11. εὐγενέστεροι) generosiores Judaeis Thessalonicensibus. Vere nobiles animae, quae in rebus divinis faciles sunt. — ἀνακρίνοντες, scrutantes) Character verae religionis, quod se dijudicari patitur. [Miseri, qui tali scrutinio prohibent alios: beati, qui legitime id

*) πονηρὸς, malus] Talium subsidio non utitur veritas. V. g.

ipsum exercent. V. g.] *Προθυμία παρ' ἀνάγκησις prompta voluntas et scrutinium accuratum*, bene conveniunt. — ταῦτα, haec) quae v. 3. exprimuntur.

v. 12. ἐξ αὐτῶν, ex eis) Judaeis. — γυναῖκων, mulierum) quas viri sequebantur.

v. 13. καὶ ἐκεῖ σαλεύοντες, *) etiam illic commoventes) Magna intemperies.

v. 14. ὥς ἐπὶ) ὥς cum ἐπὶ, ἐς, πρὸς, saepe πλεονάζει, ut docet Heupelius de dialectis p. 69., et sic LXX, ὥς πρὸς θάλασσαν, Ez. 41, 12. sed h. l. ὥς proprie ponitur pro *velut*. Iter videbatur ad mare fieri; sed Athenae petebantur. Ipse fortasse Paulus aut Silas et Timotheus tum nesciebant, quo ferretur v. seq.

v. 15. καθιστῶντες) constituentes, i. e. curantes, in tuto locantes. — παῦλον, Paulum) qui sua sponte non cedebat periculo.

v. 16. ἐκδεχομένῳ, cum exspectaret) Non statim in animo habebat loqui Athenis: sed tamen mox, non exspectatis sociis, insigni et extraordinario zelo stimulatus rem gerit miles Christi. Saepe solus ita rem gessit. Gal. 2, 13. s. 2 Tim. 4, 16. — **) κατείδωλον) idolis refertam. Ejusdem formae composita, κατάκαρπος, κατάσκιος.

v. 18. ***) συνέβαλλον) congregiebantur. — τί, quid) Superbia rationis saturae et fastidiosae. — σπερμολόγος) Hesychius: σπερμολόγος φλύαρος, καὶ ὁ τὰ σπέρματα συλλέγων, καὶ κολοιδῶδες ζῶον. confer Eustathium. Semen Pauli non caruit fructu: philosophiae Atheniensium caruere fructu. Henr. Bullingerus: Nusquam Paulus minore cum fructu quam Athenis docuit. nec mirum, cum ibidem fuerit ceu lustrum et latibulum quoddam philosophorum, qui semper extitere praesentissima verae pietatis pestis. — ξένων, peregrinorum) quae Athenienses antehac non habuerint. — καταγγελεύς, annuntiator) Hoc verbum eis rependit Paulus. v. 23. — ὅτι) Hoc quia refertur ad illud: Alii vero dicebant. — ἀνάστασιν, resurrectionem) Putabant, Paulum loqui ita de Jesu, ut si per resurrectionem factus esset δαμόνιον· non ipsam ἀνάστασιν resurrectionem pro dea sibi offerri putarunt. — εὐηγγελίζετο, annuntiabat) brevi colloctione, qua eorum animum tentabat. coll. v. seq.

v. 19. ἄρειον πάγον) Dicasterium erat in colle (id Graece πάγος) arci Cecropiae opposito, extra civitatem, a Marte appellatum. Eo Paulum, paene tanquam reum, duxere. — δυνάμεθα γινῶναι) Formula percontandi, ut apud Latinos: Possum scire? Habet autem apud hos Atticos ironiam. nam spermologus, qualem Paulum putabant, rimarum plenus est: neque sibi quicquam dici posse putabant, quod non pernoscant prius. — καινῇ) Si quid novi habeat, audire cupiunt. — ἡ ὑπὸ σὲ λαλεμένη, quae a te dicitur) data opera.

v. 20. ξενίζοντα, nova) Idem verbum, 1 Petr. 4, 4. 12.

v. 21. ἀθηναῖοι, Athenienses) Elegans horum caracterismus se-

*) Lectionem pleniorē, σαλεύοντες καὶ ταράσσοντες, quamvis per marginem utriusque Ed. gr. pro minus firma declarata sit, exhibet tamen Vers. germ. E. B.

**) παρωξύνετο, Zelo corripiebatur] Aegre tulit, res idololatricas praevalere, neque tamen invadendi eas ansam jamtum habuit. V. g.

***) τινὲς, aliqui] Haud caret periculo, contemnere aliquem, priusquam, qualis sit, resciveris. V. g.

quitur. — ἐπιδημῶντες) commorantes; unde mores iidem. — εὐκαί-
 ρουν, vacabant) Praeteritum, quo notatur, quales tum auditores ha-
 buerit Paulus. Curiositas cedit fidei. — λέγειν, dicere: ἀκέειν, au-
 dire) Duo genera. [Utrumque sine fructu; et eo pacto, ut priori-
 bus, etiamsi bona fuerint, noviora semper praeferantur. Commune
 vitium, et perquam exitiosum. V. g.] — καινότερον, magis novum)
 Nova statim sordebant: noviora quaerebantur. Inde frequens Graecis
 comparativus καινότερος. Eodem utitur Chrysost. de Sacerd. §. 418.,
 de Paulo, τὰς καινότερας διωγμούς· et Theophr. in Characterē τῶ
 λογοποιῶ. οἷος ἐρωτῆσαι· ἔχεις περὶ τῶδε εἰπεῖν καινόν; καὶ ἐπιβα-
 λῶν ἐρωτῶν, μὴ λέγεται τι καινότερον; Noviora autem quaerebant,
 non modo in iis, quae quotidie accidunt; sed, quod nobilius videtur,
 in philosophicis.

v. 22. ἐν μέσῳ, in medio) Amplum theatrum. [Unus Christi
 nuncius rem h. l. habuit cum sapientiae humanae nervo. V. g.] —
 ἔφη, ait) Ut apud Lycaonas Theologiam naturalem catechetica, sic
 Athenis acroamaticam proposuit, mirabili sapientia, subtilitate, pleni-
 tudine, civilitate. Quaerunt illi nova: Paulus oratione apostolico —
 philosophica incipit ab antiquissimo et venit ad novissima: quae utra-
 que illis nova erant. Ostenditque rerum omnium originem et finem;
 de quibus tautopere disceptabant philosophi, et Stoicos juxta atque
 Epicureos aptissime revincit. — κατὰ πάντα, per omnia) plane. —
 ὡς δεισιδαιμονεστέρως) δεισιδαίμων, religiosus, verbum per se μέσον,
 adeoque ambiguitatem habet clementem et exordio huic aptissimam,
 in quo apostolus, uti c. 22, 3. Judaeos, ita h. l. gentes leniter tractat,
 donec subsequente declaratione, εὖρον γὰρ, inveni enim, ad elen-
 chum vergit. Itaque δεισιδαίμονας eos vocat, qui in religione timo-
 rem per se non malum habebant citra notitiam, sive qui ἀγνοῦντες
 εὐσεβεῖσιν ignorantes colunt Numen. v. seq. Mitigat etiam orationem
 comparativus: et particula ὡς ut declarat et lenit. Adverte, lector:
 Impietas et falsae religiones, quotquot sunt, quantae quantae sunt,
 quod ad animam pertinet, timores sunt: sola religio Christiana hoc
 habet, ut nobilissimas hominis facultates et affectus expleat, timo-
 remque liquidum et cum timore fiduciam, amorem, spem, laetitiam
 afferat. — ὑμᾶς θεωρῶ, vos video) Magna perspicacia et parrhesia.
 Unus Paulus contra Athenas.

v. 23. διερχόμενος, transiens) Non diu Athenis commorari vo-
 luit Paulus: Silam et Timotheum jussit quam celerrime ad se venire;
 et tamen ante eorum adventum Athenas reliquit. v. 15. 16. c. 18, 1. 5.
 Innuit ergo, non sibi deesse, quod agat, etiamsi Athenienses Paulo
 non darent operam. *Spermologum* se non esse, re ipsa docet. —
 ἀναθεωρῶν, videns) Sapienti omnia, in quae incidit, inservire pos-
 sunt: sed ex multis optima deligit, ut Paulus unam aram, ceteris mis-
 sis, allegat. — σεβάσματα) opera, rei sacrae ergo condita. — ἐπε-
 γράφητο, inscriptum fuerat) Plusquamperfectum, moratum. Athe-
 niensibus hujus aetatis vel major jam vel minor tribui poterat igno-
 rantia, quam auctoribus inscriptionis. — ἀγνώσῃ Θεῷ, IGNOTO
 DEO) Ne articulus quidem additus ab Atheniensibus. Diogenes
 Laërtius: Quum Athenienses aliquando peste laborarent, Epimenides
 lustravit urbem, pestemque compescuit hoc modo: Sumpsit oves
 nigro et candido vellere, duxitque in Arium pagum, atque inde
 quo vellent abire permisit, his qui illas sequebantur mandans,

ubicunque illae recubuissent, singulas mactarent τῷ προσήκοντι Θεῷ peculiari Deo: atque in hunc modum quievit lues. Ex eo jam hodieque per Atheniensium pagos βωμὸς ἀωνύμους aras sine nomine inveniri certum est. Pausanias, in Phalero βωμὸς fuisse ait θεῶντε ὀνομαζομένων ἀγνώσων καὶ ἡρώων quae verba ita distinguenda videntur, ut alios statuerent θεὸς ὀνομαζομένους, alios ἀγνώστους. Philostratus 6, 2. σωφρονέξερων περὶ πάντων θεῶν εὖ λέγειν, καὶ ταῦτα ἀθήνησιν, ἃ καὶ ἀγνώσων θεῶν βωμοὶ ἴδονται. Tertullianus contra Marcionem: *Invenio plane diis ignotis aras prostitutas, sed Attica idololatria est.* Graeca Scholia hanc adferunt inscriptionem: θεοῖς ἀσίγας καὶ εὐρώπης καὶ λυβίης, θεῷ ἀγνώσῳ καὶ ξένῳ. Sed testem huius inscriptionis nullum proferunt. Hieronymus Comm. in Ep. ad Titum: *Inscriptio arae non ita erat, ut Paulus asseruit, Ignoto Deo: sed ita, Diis Asiae et Europae et Africae: diis ignotis et peregrinis. Verum quia Paulus non pluribus diis indigebat ignotis, sed uno tantum ignoto deo, singulari verbo usus est, ut doceret, illum suum esse deum, quem Athenienses in arae titulo prae-notassent.* Confer C. Reineccii not. ad h. l. Omnibus invicem perpensis apparet, fuisse primo unam quandam aram, hac inscriptione: *Ignoto DEO*, uni videlicet summo illi omniumque conditori, mortalibus impervestigabili. cuius arae exemplo, ad veterum philosophorum mentem, non dissentiente aenigmate Epimenideo, erectae, Athenienses struxerint alias plures, *Ignoto Deo* dicatas; donec superstitione semper in deteriora relabente, alii unam saepe aram diis ignotis conjunctim inscriberent, in tam multis unum certe, qui attenderet, propitiusque esset, se nacturos rati. Atque huc fortasse tendit illud plusquamperfectum ἐπετέγραπτο inscriptum erat, ut Paulus significet, pristinam formam, *Ignoto Deo*, recentioribus formulis, diis ignotis, esse veriore. Sic Lucanus lib. II. *dedita sacris* Incerti *Judaea Dei.* Luciani philopatris τὸν ἐν ἀθήναις ἀγνώσων ἐφευρόντες *Ignotum, qui Athenis est, invenientes:* non obscura ad Lucam allusione. Non dissimile quiddam de Romanis memorat Gellius l. 2. c. 28. — εὐσεβεῖτε, colitis) Verbum lene, ad gentes. — τῶτον, hunc) Vagam Atheniensium caccorum intentionem figit Paulus. *Ignotum*, inquit, non tamen *peregrinum* praedico vobis. — ἐγὼ καταγγέλλω, ego annuntio) quicquid de me sentiatis.

v. 24. ὁ ποιήσας, qui fecit) Sic demonstratur Deus unus, verus, bonus, a creatura diversus, ex creatione conspicuus. — κόσμον, mundum) mox, coelum et terram. — κύριος, dominus) Ps. 50, 9. s. — χειροποιήτοις, manufactis) Sequitur, a manibus. — κατοικεῖ, habitat) Antitheton de hominibus v. 26. bis.

v. 25. εἰδὲ, nec) Negatio pertinet ad προσθεόμενος. Προσθεῖσθαι dicitur, qui habet aliquid, sed cum indigentia aliqua. 2 Macc. 14, 35. σὺ, κύριε, τῶν ὅλων ἀπροσδεὴς ὑπάρχων, εὐδόκησας ναὸν κτλ. — θεραπεύεται) Medium. — τινός) Duplex antitheton πᾶσι et πάντα. Neutro τινός connotatur masculinum. — διδούς) dedit et dat. — πᾶσι) omnibus viventibus et spirantibus, summe προσθεομένοις indigentibus. De homine speciatim, v. seq. — ζωὴν, vitam) Huc ref. vivimus. — πνοήν, spiritum) halitum. Huc ref. movemur. Per spiritum continuatur vita. Hoc momento spiro, alterum subsequens momentum non est in potestate mea. — τὰ πάντα, omnia) Huc ref. sumus.

v. 26. ἐξ ἑνός) Accedit apud plerosque, αἵματος: quod haud scio, an ipse legerit *Irenaeus*. aequè subaudiri posset ἀνθρώπου, ex eo, quod sequitur, πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων *). Certe antitheton est, ἑνός, πᾶν, unius et omne. — πᾶν ἔθνος, omne genus) Non dicit, πάντα ἔθνη omnes nationes. Omnes una gens sumus. — ὁρίσας, definiens) Deum esse, qui hominibus terram dederit habitandam, probat Paulus ab ordine temporum et locorum, summam Sapientiam gubernatoris indicante, omnia humana consilia vincentem. Deut. 32, 8. 2, 5. 9. ss. Ps. 74, 17. 115, 16. — προσεταγμένως) Sic LXX, Jer. 5, 24. κατὰ καιρὸν πληρώσεως προσαγματος θερισμῷ, et Sir. 39, 16. 18. πᾶν πρόσγμα ἐν καιρῷ αὐτῷ ἔσαι. ἐν προσάγματι αὐτῷ πᾶσα ἡ εὐδοκία. — ὁροθεσίας, terminos) per montes, flumina etc.

v. 27. εἰ, si) Via patet; Deus inveniri paratus est: sed hominem non cogit. Ita liberum eum esse voluit, ut, quum homo Deum quaerit et invenit, id respectu DEI sit quodammodo quasi contingens quiddam. — ἄραγε) Haec particula facilem conatum innuit. — ψηλαφησίαν, attrectarent) Id medium inter quaerere et invenire. Tactus, sensuum crassissimus et infimus, convenienter hīc dicitur de gentibus. — καίτοιγε, quamvis) Particula h. l. non tam concessivam vim habet, quam ἐπιτακτικήν, ut augeatur inveniendi facilitas. Non necesse est hoc universum pernosci: quilibet ex se uno potest argumentum capere. — οὐ μακρὰν, non longe) Litotes. id est, plane prope, intime; propinquitate praesentiae et necessitudinis. Ratio perversa eum putat esse longe.

v. 28. ἐν αὐτῷ) In ipso, non in nobis. ἐν in dicit praesentiam ex necessitudine intima efficacissimam, ut non possinus sentire nos ipsos, quin sentiamus illum. — ζῶμεν καὶ κινῶμεθα καὶ ἐσμεν, vivimus et movemur et sumus) Sunt tria illa, vita et habitus et omnia. v. 25. ἐσμεν, sumus, quicquid sumus, qui sine illo nil essemus. Esse innuitur ejusmodi, quod motum, ut motus vitam sequitur. Cyprianus: In Patre sumus, in Filio vivimus, in Spiritu S. movemur et proficimus. — τινὲς τῶν καθ' ὑμᾶς, quidam ex vestris) ποιητῶν addunt multi **): et poeta quidem erat Aratus, cujus testimonium Paulus allegat, docens, Deum esse Spiritum: sed graviter poetae vocabulo et Arati nomine abstinet. — τῷ pro αὐτῷ, ejus, DEI. — γένος, genus) Est hic articulus Theologiae naturalis; neque in Theologia Christiana ita debet urgeri, ut non plus tribuatur ceteris necessitudinis nostrae vinculis cum DEO in Christo. αὐτῷ γὰρ ἐσμεν ποίημα, Ipsius enim sumus factura. Eph. 2, 10. — ἐσμεν, sumus) nos omnes, homines, mente praediti.

v. 29. οὐκ ὀφείλομεν, non debemus) Clemens locutio, praesertim in prima persona plurali. Divinum quiddam inspiravit nobis. ergo cum genus simus Dei, et vitam habemus ac spiritum, stultum est credere, muto lapidi aut argento inesse numen, cum haud dubie summa vita sit, quae nobis vitam dedit. Jonas. — χαράγματι) Casus sextus. — τέχνης, artis) externae. — ἐνθυμήσεως, cogitationis) internae. — τὸ θεῖον) Conveniens appellatio Dei apud homines ab ejus cognitione adhuc remotiores. — ὅμοιον, simile) Inter Deum

*) Margo Ed. 2. ut et Vers. germ. decisionem lectori relinquit. E. B.

**) Utriusque Editionis margo, suffragante Vers. germ., in medio relinquit decisionem. E. B.

et materiam homo est quodammodo medius. Homo non est similis metallo. Ergo Deus multo minus est similis metallo: nam homo, Dei genus, Deo similis est. Neque solum hoc loco similitudo negatur, sed quaecunque congruentia, quae fundamentum praebeat faciendi simulacri, ex quo sperari possit, Naturam Dei delectari talibus. Atheniensibus statuae non erant pro diis; at Paulus ne repraesentandi quidem vim eis relinquit.

v. 30. χρόνους) tempora longa, quae et vos et antiquiores aliae gentes consumsistis. Etenim Athenienses, Aegyptiorum coloniam, ab Iside ejusque peplo nunquam relecto, inscriptionem illam, Deo ignoto, sumsisse docet Gottfr. Olearius Diss. de Gestis Pauli in urbe Athen. — τῆς ἀγνοίας, ignorantiae) Ignorantia objicitur Atheniensibus? Hanc ipsi sunt fassi. ἀγνώσκειν ignoto. ἀγνοῦντες, ignorantes. v. 23. — ὑπεριδὼν) Frequens verbum apud LXX int. de re, quae non curatur, et sine ope propitia vel sine animadversione severa relinquitur. Est enim verbum μέσον medium, huic loco aptissimum. Gen. 42, 24. Lev. 20, 4. Num. 22, 30. Deut. 21, 16. 22, 1. 3. 4. Job. 31, 19. Et Deus dicitur ὑπεριδεῖν Lev. 26, 44. coll. v. 43. Deut. 3, 26. Zach. 1, 12. Ps. 55, 1. 78, 59. 62. Job. 6, 14. Itaque Paulus hoc dicit: Deus transmisit tempora ignorantiae, sine poenitentiae, fidei, ac judicii praedicatione, ut si ipse non animadverteret, nec valde displiceret ei tantus error humanae gentis. Conf. Matth. 20, 7. et Act. 14, 16. εἶασε sivit, quanquam Paulus Athenis severius loquitur, quam ad Lycæonas locutus erat. nam illos comiter invitarat; hic per speciem comminationis agit. — τὰ νῦν, nunc) Hic dies, haec hora, inquit Paulus, terminum dissimulationis divinae, et majorem aut gratiam aut poenam affert. — παραγγέλλει, denuntiat) etiam per Paulum. — πανταχῶς, ubique) Ubique praedicatur poenitentia; quia omnes judicabuntur. Poenitentes effugiunt. — μετανοεῖν) resipiscere, ab ignorantia etc. Paulus homiliae ex Theologia naturali desumptae tamen admiscet nonnulla ex Theologia revelata. conf. v. 27. 28. Nam etiam gentes lucrifunt per doctrinas supernaturales.

v. 31. μέλλει κρίνειν, judicabit) Aptè hoc in Areopago dictum, ubi jus dicebatur. Addit mox Paulus mentionem justitiae, uti apud judicem Felicem. c. 24, 10. 25. — *) ἐν ἀνδρὶ, in Viro) Sic appellat Jesum, pro captu auditorum. Plura erat dicturus audire cupientibus. in constr. cum judicabit. — ᾧ) pro ὃν, quem. — ὥρτισε, defnivit) scil. judicem. c. 10, 42. — πῶς παρὰ τῶν) Deus Jesum e mortuis resuscitavit, eaque re demonstravit, Jesum esse gloriosum judicem omnium. De hac ipsa phrasi conf. Not. ad Chrys. de Sacerd. p. 450. et de usu verbi παρέχειν Camerar. comm. utr. ling. col. 328. seq. Deo fidem παρὰ τῶν omnes fidem habere debent. Itaque poenitentiam et fidem hic quoque Paulus praedicat: cumque fides Atheniensibus plane ignota sit, elegantissime ad eam duntaxat alludit phrasi illa. Quae ceteroqui etiam innuit, neminem cogi. ἀναστήσας, quum suscitavit) De nexu resurrectionis Christi, et praedicationis universalis, vid. c. 13, 32. not. Luc. 24, 46. s. Paulus ne hunc quidem sermonem conclusit sine mentione resurrectionis Christi.

v. 32. ἐχλεύαζον, irridebant) interpellantes Paulum. Principale motivum fidei acceperere pro scandalo, ex superbia rationis. Et hoc

*) τὴν οἰκουμενὴν, terram habitabilem] Conf. v. 26. V. g.

uno sic arrepto, cetera omnia repudiant. — *εἶπον, dixerunt*) promtiore animo.

v. 33. *ἔτιως, sic*) ancipiti auditorum obsequio: nullo edito miraculo. — *ἐξήλθεν, exivit*) Non obtrusit se.

C A P U T XVIII.

v. 1. *Χωρισθεῖς, digressus*) quasi invitus, cito. Idem verbum v. seq. Non diu Athenis mansit Paulus. Homines multa intelligentia praediti facile tantum audiunt, quod satis est, si volunt accipere. — *ἀθηνῶν, Athenis: κόρινθον, Corinthum*) In illa urbe, literae et philosophia; in hac, mercatura maxime florebat. Inde utriusque urbis habitus ad evangelium pulere inter se conferri possit. Multo majorem fructum Corinthi Paulus habuit, quam Athenis.

v. 2. *προσφάτως*) Sic LXX, Deut. 24, 5. — *ἐληλυθότα, qui venerat*) Postea reverterunt, Rom. 16, 3., post varias peregrinationes. — *τὲς Ἰουδαῖς, Judaeos*) Romani, pro sua elatione, non curarunt Judaeos et Christianos discriminare. Judaeos natione, expulit.

v. 3. *εὐργάζετο, opus faciebat*) in urbe tam splendida. — *σκηνοποιοὶ, tabernacularii*) Judaei solebant studiis doctrinae adjungere opificia.

v. 5. *συνείχετο τῷ λόγῳ, urgebatur verbo*) Virtus verbi intus Paulum ursit. Conf. Jer. 20, 9. 23, 9. ubi accedit parallelismus verbalis, *ἐγενήθην ὡς ἄνθρωπος συνεχόμενος ἀπὸ οἴνου, factus sum ut homo, qui vino urgetur*. Pro *λόγῳ, πνεύματι* scripserunt alii, ex v. 25., vel ex cap. 17, 16. [*λόγῳ, insignis lectio*. Not. crit.] Quisque etiam in sua anima debet talem *συνοχὴν* vim constringentem observare, et, ubi justam sentit, sequi. id summam laetitiam; sed negligere, dolorem affert. Acnebant Paulum, quae Silas et Timotheus nunciabant.

v. 6. *ἐκτιναξάμενος, excutiens*) Gestus intelligitur ex adjecto sermone. — *αἷμα*) sanguis, anima. Opposita sunt vita et mors: vita, anima; mors, sanguis effusus. conf. 1 Sam. 22, 22. — *ἐπὶ*) Hebraeis *על super*. Hoc notat reatum *incumbentem*. — *καθαρός ἐγώ, mundus ego*) Sic dicere non potest, quisquis testimonio non perfunctus est prius. — *πορεύσομαι, vadam*) Ita mutavit Paulus hospitium; neque tamen se plane subtraxit Judaeis melioribus, quos eo ipso fecit attentiores.

v. 7. *) *ἰοῦσε, Justi*) ex gentibus. — *συνομορῶσα, vicina*) ut ii, qui synagogam frequentabant, tamen porro possent audire doctrinam de Jesu Christo.

v. 8. *ἐπίστευσεν τῷ Κυρίῳ, credidit Domino*) Ipse Dominus Jesus testabatur per Paulum. c. 14, 3. — *ἀκρόντες, audientes*) Crispi conversionem, Pauli sermonem.

v. 9. *μὴ φοβῆ, noli timere*) Huc ref. *διότι quia*, prius. — *λάλει, loquere*) Huc ref. *διότι quia*, alterum, mox.

v. 10. *ἐγώ, ego*) Fundamentum fiduciae. — *ὅδεις, nemo*) Impletum est hoc, v. 14. s. — *ἐπιθήσεται*) admovebit se. Neutrum, frequens apud LXX. **)

*) *ἐκείθεν, illinc*] Sic et c. 19, 9. V. g.

**) *λαὸς — πολλὲς, populus — multus*] Athenis quum tam pauci fidem sus-

v. 11. *ἐκάθισε, sedit*) Cathedra Pauli Corinthia, Petri Romanâ testator. — *ἐνιαυτὸν καὶ μῆνας ἕξ, annum et menses sex*) Longum tempus. sed tanto tempore quantillum hodie lucri fit? Doctores et auditores in culpa sunt.

v. 12. *γαλλίωνος*) Hic Gallio Senecae frater erat, ob morum facilitatem ac dulcedinem a Seneca et aliis commendatus. Tali characteri convenit actio Gallionis hoc loco. — *ἀνθυπατεύοντος*) Achaia tum proprie *proconsularis* provincia erat. — *ἀχαΐας, Achajae*) cujus metropolis Corinthus.

v. 13. *ἀναπείθει*) *persuadendo excitat.* tranquilla prius omnia fuisse dictitant.

v. 14. *εἶπεν, dixit*) Vel quod Paulo faveret, vel quod Judaeos contemneret. — *ἀδίκημα, injuria*) civilem actionem postulans. — *ῥαδιόργημα, scelus*) criminali actione dignum. — *ἡνεσχόμεν, sustinerem*) Sane judicem decet *ἀνοχή, tolerantia*, recte functurum officio. Judaeos Gallion sibi molestos iunxit.

v. 15. *εἰ, si*) Neglectim loquitur Gallio: ut mox, *τέτων, istorum.* — *ζητήματα*) *Quaestiones* non amant tales viri. c. 25, 29. 25, 19. 20. Certe quaestionum causa, quamvis de maximis religionis capitibus, nemo vinculis aut morte debet affici. c. 23, 29. 25, 25. — *περὶ λόγῳ*) *de doctrina.* — *ὀνομάτων, nominibus*) At magni est quaestio de nomine Jesu. Gentilium nomina erant fabulae atque umbrae. Singulare quiddam habet religio Christiana, a qua cognoscenda abhorruit humana ratio, in aliis rebus omnibus curiosissima.

v. 17. *ἐπιλαβόμενοι,prehendentes*) in gratiam Gallionis. — *σωσθένην, Sosthenem*) Crispi successorem. v. 8. coll. c. 15, 15. not. Hic Sosthenes praeerat accusationi: postea conversus. 1 Cor. 1, 1. — *εἰδέν, nihil*) quamvis ex quaestione nata esset *injuria.* — *τῷ γαλλίῳ, Gallioni*) Gracis contra Judaeos conviventi.

v. 18. *ικανὰς, complures*) dum componerentur animi, et ne videretur aufugisse. — *ἀποταξάμενος, valedicens*) sermone, conventu publico. — *συρίαν, Syriam*) v. 22. fin. — *σὺν αὐτῷ, cum eo*) Beatus comitatus, Ephesum usque. — *πρίσκιλλα, Priscilla*) Viro praeponitur uxor, spectator. — *κειράμενος, radens*) Ut moris erat in voto. c. 21, 24. Num. 6, 18. — *ἐν κενχρεαῖς, Cenchrus*) Relicta Corintho habitum capitis sumsit Judaicum, ad Judaeos proficiscens. Hoc iter Paulus Judacis potius dedit. v. 19. — *εὐχὴν*) *Votum* hoc, cujusunque rei fuit, proprie non fuit Naziracatus, sed Naziraeatui affine. idque Paulus hoc nomine videtur suscepisse, ut necessitatem sibi imponeret celeriter peragendi iter hoc Hierosolymitanum. v. seqq.

v. 20. *ἑρωτῶντων, rogantibus*) Non semper sub plausibili hominum invitatione praesens est vocatio divina.

v. 21. *εἰς ἱεροσόλυμα* *), *Hierosolymis*) Huc refertur versus 22. Species *festi* non exprimitur hoc loco: aliquot post annis eo prope-

---

cepissent, plurimum jam confortatio eum juvit: atque in Corinthiis tolerandis eximiam deinceps patientiam exhibuit, dum geus ista lacerificet, cujus facile pertaesus alioquin fieri potuisset. 2 Cor. 10, 6. V. g.

*) Breviorem h. l. lectionem praetulera Ed. maj.: sed Gnomoni respondent Ed. 2. Vers. germ. E. B.

ravit ad *pentecosten*. c. 20, 16. — ἀνακάμψω, *revertar*) Id factum, c. 19, 1. Interim crevit desiderium illorum.

v. 22. ἀναβάς, *ascendens*) Hierosolyma. v. 21. — τὴν ἐκκλησίαν, *ecclesiam*) primariam, ex qua propagatae sunt reliquae.

v. 23. περιερχόμενος, *perambulans*) Nova visitatio ecclesiarum.

v. 24. ἀλεξανδρεὺς, *Alexandrinus*) Urbs illa, sedes doctrinarum. — λόγιος, *doctus, eloquens*. Omnes artes in regno DEI, si absit typhus, utiles fieri possunt: sed inprimis adsit oportet *facultas Scripturarum*, et fervor Spiritus, quo vel mediocres artes corroborantur. Et tamen fructus est *gratiae*, non artis. v. 27.

v. 25. τῷ πνεύματι) Spiritum habebat non ea ratione, de qua c. 19, 6., sed modo communi. — ἐλάλει, *loquebatur*) privatim. — ἐδίδασκεν, *docebat*) publice. — ἀκριβῶς, *diligenter*) nullam occasionem praetermittens. Sequitur, *diligentius*, v. 26. — μόνον, *tantum*) Non excluditur notitia de Christo quaelibet: sed nondum audierat Apollo de morte, resurrectione, Paracleta. c. 19, 2. s.

v. 26. ἤρξατο, *coepit*) Habenti dabitur. — ἀκούσαντες, *audientes*) Dijudicarunt, quid ei deesset. — ἐξέθεντο, *exposuerunt*) privata institutione. Qui Jesum Christum novit, potentes in Scriptura docere potest. Et hi ab illis facile docentur.

v. 27. βυλομένε, *cum vellet*) Bonorum hominum bona voluntas adjuvanda. — διελθεῖν, *transire*) Audierat sine dubio, quae Paulus gessisset, in illis locis, Corinthi praesertim. — προτρεψάμενοι) *hortati eum*, currentem incitantes. — ἔγραψαν, *scripserunt*) Commendationis argumenta colligi possunt ex v. 24. s. — τοῖς μαθηταῖς, *discipulis*) qui erant Corinthi, vel etiam in via. — συνεβάλετο) *contulit*, copia sermonum utilium. Huic verbo annecte διὰ, *per*. *Credenti, per gratiam*, qua pollet, omnis omnium facultas *fructuosa* redditur. — τοῖς πεπιστευκόσι, *ad fidem adductis*) Rigavit Apollo, non plantavit: et Judaeos convincere magis poterat, quam gentiles convertere.

v. 28. τὸν) Articulus emphaticus in praedicato. nam subjectum ipso nomine proprio satis determinatur.

C A P U T XIX.

v. 1. Ἀνωτερικά, *superiora*) c. 18, 23. — μαθητὰς, *discipulos*) Christianos, quos non viderat c. 18, 19. Fortasse interjecto tempore Ephesum venerant. Semper nova messis subnascitur.

v. 2. πνεῦμα ἅγιον) Non additur articulus: sermo indefinitus pro parte eorum, qui interrogantur. — πιστεύσαντες) *quum fidem suscepistis*. — οἱ δὲ) *illi autem* aperte dixerunt. — ὑδὲ) *i. e. ne hoc quidem audivimus, alios esse, qui eum accipiant*. Nam neque Mosen neque Johannem Baptistam sequi potuissent, quin de Spiritu sancto ipso audissent. [Effusionem igitur Spiritus sancti novo Testamento propriam ignorabant. V. g.] — ἔστιν, *est*) id est, accipitur. Vid. Joh. 7, 39. not.

v. 3. ἔν, *ergo*) Haec quaestio admirationem continet: ex quo consequitur, omnes, qui in nomen Jesu expresse baptizati sunt, eo tempore accepisse Spiritum sanctum. Nec quaerit Paulus, an baptizati sint, sed εἰς τί, *in quid*; omnes enim baptizabantur. — ἰωάννου, *Johannis*) Baptisma Johannis, inquiunt, suscepimus, ut doctrinae ejus nos daremus. Latissime igitur propagatum erat Johannis

baptisma cum doctrina ejus: sed, ut fit, apud remotiores et posteriores minus pure minusve plene administrata res est.

v. 4. *ἰωάννης, Johannes*) Ab h. l. nulla Johannis Baptistae mentio in N. T. Hic demum totus Christo locum facit. Magna haec fuit actio Pauli. — *μετ' αὐτόν*) *post se*. — *τετέξιν εἰς τὸν **) *χριστὸν ἰησοῦν, id est, in Christum Jesum*) Sic Johannis baptistae testimonium declaravit Paulus.

v. 5. *ἀκούσαντες, audientes*) Commemorat Lucas, quomodo discipuli Ephesii obsecuti sint Paulo, suscipientes baptismum in nomen Domini Jesu. Nescierant enim, baptismo poenitentiae obligatos se fuisse ad fidem in *Jesum Christum*: perinde ut ii, qui Jesum occiderant, quos ideo omnes Petrus baptizari voluit in nomen *Jesu*, c. 2, 38. quanquam plurimi eorum haud pridem baptizati fuissent ab Johanne. Matth. 3, 5. 6. Apollo contra, qui baptismum Johannis cum plena institutione de *J. C.* acceperat, non est rebaptizatus, cap. 18, 25. neque apostoli rebaptizati sunt. Nam revera unus erat baptismus, qui Matth. 3. et 28. commemoratur: alias in Johanne non fuisset initium evangelii, et S. Coena Matth. 26. baptismo foret antiquior. Matth. 28. Neque hoc versu sermo est de populo per Johannem baptizato. nam Johannes extremo demum suo tempore Jesum monstravit. c. 13, 25. quare non potest dici eos baptizasse in nomen Domini Jesu; nisi dicas, Johannem bis baptizasse populum, primo ad poenitentiam, deinde in nomen Domini Jesu. Justus Jonas: *Rebaptizabantur, qui erant baptizati Johannis baptismo, eo quod Johannes non esset autor justitiae neque dator Spiritus, sed solum praedicaret Spiritum et gratiam, paulo post conferendam per Christum, qui solus est causa et autor justitiae*. — *ἐβαπτίσθησαν, baptizati sunt*) Manus imposuit Paulus: actum baptismi aliis reliquit.**)

v. 6. *καὶ, et*) Simillimum exemplum aliquorum, qui primo baptizati erant in nomen JESU, deinde Spiritum S. acceperunt, exstat c. 8, 12. 15. s. — *ἦλθε*) *venit* promte. — *ἐπ' αὐτούς, super eos*) Cognorunt igitur jam ex effectu, esse Spiritum sanctum. v. 2.

v. 7. *ὥσεί, fere*) Non opus fuit praecisum numerum notari. conf. 1 Cor. 1, 16.

v. 8. *διαλεγόμενος, disserens*) Sancta occupatio. v. 9.

v. 9. *ὡς — πλήθος, cum — multitudine*) Causa justae separationis, convicia publica adversus veritatem. — *ἀποσὰς, secedens*) Reliquit illis synagogam suam, contentus minore schola, et exquisitiore numero. *ἀποσὰς ἀφώρισε secedens segregavit*: suo facto commovit ceteros bonos. [atque ita contra scandalum obtreptatorum eos munivit. V. g.] — *καθ' ἡμέραν, quotidie*) non modo sabbato aut dominico die. — *σχολῇ, schola*) loco synagogae.

v. 12. *χωρὸς, corpore*) *χρῶς, cutis, pars extrema corporis*. Hic plane ad summum venit vis miraculosa. — *σικκίνθια, semicinctia*) quibus praecingebantur olim. — *ἀπ' αὐτῶν, ab eis*) Saepe morbum concitasse leguntur spiritus maligni, qui naturalis videretur.

v. 13. *ἐπελήρουν, conati sunt*) Atqui nil temeritati in his re-

*) Vocem *χριστὸν*, utriusque Edit. margo, subsequente Vers. germ., omit- tendam censet. E. B.

**) *τῷ κυρίῳ Ἰησοῦ, Domini Jesu*] Hac ratione Johannes omnem denique locum concessit Domino Jesu. V. g.

bus est loci. conf. Hebr. 11, 29. 1 Macc. 5, 57 ss. de praepostera imitatione. — *περιερχομένων, circumeuntibus*) ut solent circulatores. — *τὲς ἔχοντας, habentes*) Hoc plurale: singulare, v. 15. Si semel successisset, saepius ausuri fuerant. — *ὀνομάζειν, nominare*) cum tamen ceteroqui alieni ab illo et vacui a virtute fidei manerent. Dicunt, quem Paulus praedicat, quasi dicerent: *tentabimus, an hoc nomine exeat daemonia.* breviter, non erat fides in eis: *Satanas autem nullis orationibus, nullis operibus vincitur, sed sola fide in verbum DEI.* proinde et callidissimus spiritus videns hic illos non habere fidem, neque verbum DEI cordibus infixum, ridet. *Expulsio Satanae ex daemoniacis adumbratio tantum est expulsionis Satanae alias ex omnium hominum cordibus.* Sicut autem illusit hic iis, qui expulsionem e daemoniacis tantum literali invocatione nominis Jesu moliantur sine fide: ita derisit, hodieque ridet eos, qui operibus conati sunt se ab ejus potestate liberare, sacerdotes et monachos etc. nam tum primum coepit eis dominari, et tractare plane eos, ut voluit. *callidissimus spiritus est Satan, prae cujus robore et astutia omne lumen rationis nihil est.* Non cognoscitur ejus astutia, nisi per Spiritum S. neque expellitur, nisi in vera fide, et a spiritualissimis. Justus Jonas. — *ὀνομάζειν τὸ ὄνομα, nominare nomen*) Phrasis frequens apud LXX. In Hebraeo *טָו שֵׁם* verbum *הִזְכִּיר* vel *נָקַד* vel *קָרָא* additur. — *ἰησοῦν, Jesum*) Jesum appellant simpliciter, cum dicere deberent Salvatorem mundi, resuscitatum. Chrysost.

v. 14. *ἑπτὰ, septem*) Quo ipso numero confisi videntur exorcistae, juxta cum axioma gentis et patris. Hodie septem filii vel filiorum septimus, censetur, haud scio, an sine superstitione, vi saluari pollere, ad sanandos morbos.

v. 15. *τίνες, qui*) Hoc contemptum indicat. [*Quid profecisti, si de Jesu, vel et veris ejus consortibus referre multa noveris, virtute tamen ipse vacuus? Tu quis es? V. g.*]

v. 16. *κατακυριεύσας, invalescens*) Spiritum malum irritarunt. — *ἀμφοτέρων, amborum*) Recentiores, *αὐτῶν*, ex alliteratione ad *αὐτῶν* proxime sequens. *) Septem filii Scevae id facere solebant: duo id fecerunt in hoc casu, quem Lucas memorat, coll. v. 13. ubi *τῶν* iis spectat ad septem: *τίνες, quidam*, ad duos. Saepe latet tale quid in una textus vocula, quod absque ea vocula ex re ipsa nemo suspicatus esset.

v. 17. *ἐμεγαλύνετο, magnificabatur*) Gravius habiti sunt hi exorcistae, quam ille quidam, qui daemonia ejiciebat, Luc. 9, 49. seq. Sed iidem, a Paulo non prohibiti, tamen ipsa sua clade pro causa Christiana erant. Contumelia eorum, qui sinistre agunt, inservit gloriae divinae, et existimationi servorum DEI vera virtute praeditorum.

v. 18. *τὲ, quae*) In Scevae filios intuiti ceteri magis se removerunt ab omni malitia. — *ἤρχοντο, veniebant*) ultro. Efficacia verbi divini, intimos penetrans animarum recessus, ut sua sponte fateantur, quod neque ulla sinceritate naturali, neque tormentis ullis adducti confiterentur. — *ἐξομολογέμενοι, confitentes*) Ex hoc verbo patet, actiones illas fuisse actiones malas ante susceptam fidem patra-

*) Lectionem *αὐτῶν ἀμφοτέρων* probat margo Ed. 2.; et voc. *ἀμφοτέρων* exhibet etiam Vers. germ. Alia fuerat Crisis Ed. maj. E. B.

tas. — ἀναγγέλλοντες, *annunciantes*) Initium confessionis, difficile: facilius deinde expositio rei totius. eaque indicium est animi, peccatorum dominio soluti.

v. 19. ἱκανοί, *multi*) Etiam magi possunt converti. c. 8, 13. — τὰ περίεργα, *curiosa*) artes magicas, magna varietate. Μείωσιν habet haec appellatio. — συνετέγκαντες, *comportantes*) magno consensu. — τὰς βίβλους, *libros*) Vera religio tollit malos libros: et talibus refertus fuerat mundus. Ephesus libros curiosos et malos, invalescente verbo Domini, combussit tanquam anathema: vicissim Ephesus bonis postea libris potita, imo depositaria sacrorum librorum facta est. Ad Ephesios quoque missa exstat epistola Pauli: Ephesi erat Timotheus, quum Paulus utramque ad eum epistolam scripsit. Porro ad Paulum martyrio proximum *libros* ex Asia Romam perferre iussus est Timotheus, 2 Tim. 4, 13. qui libri, non dubium est, quin fuerint de Scripturae sacrae libris; neque ii de V. T. quorum ubique copia erat, sed ipsius Pauli, vel etiam aliorum apostolorum scripta, eaque *membranacea* potissimum, durabilitatis gratia. Ea *venientem* Paulus Timotheum tuto *ferre* iussit, non venditurus, opinor, eleemosynae causa, sed ut ea Timotheo, quem in munere evangelico sibi quodammodo successorem destinarat, ante martyrium committeret coram, maximas ob causas. Pretiosissima cimelia Timotheus, ut existimare fas est, post Pauli martyrium (conf. Hebr. 13, 23.) Ephesum aut in illam regionem reportavit. Ibidem Johannis scripta, post Johannis quoque obitum, eximie vignerunt. De Evangelio Johannis autographo vid. Appar. crit. p. 602. coll. p. 420. Johannis epistolae, ultimusque primae versiculus, in Ephesum inprimis conveniunt. Apocalypsis ex Patmo Ephesum missa primum, Ephesi primum lecta est. Quorsum hoc? In Appar. p. 770. 884. [Ed. II. p. 480. 620.] non inepte sperari scripsi, fore, ut autographa apostolorum, suis munita criteriis, aliquando luci restituantur. quid si eorum aliqua Ephesi delitescant? et item Thessalonicae? vid. not. ad 1 Thess. 4, 4. Opinio est, nil amplius, non tamen ridenda, innoxia quippe, imo utilis, ad criticos a temeritate deterrendos, ne, si nimium delirent, ipsa primaeva exemplaria eos redarguant olim. — κατέκαιον, *comburebant*) [*anathematis nomine*, V. g.] Id melius erat, quam vendere, etiamsi pecunia in pauperes fuisset erogata. — ἐνώπιον πάντων, *coram omnibus*) Insigne spectaculum. — ἀργυρίῳ μυριάδας πέντε) *quinquaginta drachmarum millia*. Drachma fere respondet denario: de quo egi ad Cic. ep. pag. 76. 452. 723. Proxime accedit moneta Argentinensis, quae valet 12 kreuzer, 3 heller: ut 5 drachmae sint 1 fl. et paulo plus; 50,000 drachmae plus 10,000 fl. Magnae bibliothecae pretium.

v. 20. ἤξανε, *crescebat*) extensive. — ἰσχυεν, *invalescebat*) intensive.

v. 21. ἐπληρώθη, *expletis*) Non hinc jam quiescendum sibi censuit Paulus, sed ita, quasi nil egisset, in posterum anhelat. Ephesum Asiamque obtinet: in Macedoniam et Achajam condicit: Hierosolymam spectat: Romam cogitat; inde in Hispaniam. vid. Rom. 15, 26. cum anteced. et conseq. Nemo Alexander, nemo Caesar, nemo alius heros ad *Parvi* hujus Benjaminitae magnanimitatem accedit. Veritas de Christo, et fides atque amor in Christum, amplificavit cor ejus instar arenae maris. Ordine tamen agit: *his expletis*. Sane ad ju-

stam maturitatem res Christiana pervenerat in Asia. v. 9. 13. s. 18. — *ἔθετο ἐν τῷ πνεύματι, proposuit in Spiritu*) Hoc de proposito sancto: de malo, *ἔθε ἐν τῇ καρδίᾳ σου, posuisti in corde tuo.* c. 5, 4. Placuit Pauli destinatio Domino: namque Ipse addit promissum. cap. 23, 11. Vide vigorem Pauli, c. 20, 2. not. — *διελθὼν, transiens*) Constr. cum *πορεύεσθαι ire*, non cum *ἔθετο proposuit.* nam nondum erat in Macedonia. — *) *δεῖ, oportet*) Respondit Dominus, *oportet.* c. 23, 11. — *ιδεῖν, videre*) Generose loquitur. Multa adversa manebat *visurum* Romam. id Paulus non curat.

v. 22. *διακονούντων, ministrantium*) Multos tum habebat in negotio evangelii. v. 29.

v. 24. *ναὲς ἀργυρεῖς, aedes argenteas*) aediculas argenteas vel clinodia, quae formam templi Dianae referrent. Talia etiam numismata fiebant. exemplum habet in Bibliis Hedingerianis margo Palaestinae.

v. 25. *ἐργάτας, operarios*) Alii erant *τεχνῖται, artifices* nobiliores; alii *ἐργάται operarii.* — *ἡ εὐπορία, quaestus*) Hujus praetextu saepe premittitur fides.

v. 26. *ἔστος, hic*) Demonstrativum ad incendendos animos. — *ἐκ εἰσὶ, non sunt*) Suntne ergo, Demetri?

v. 27. *ἡμῖν, nobis*) Dativus commodi. — *ἀλλὰ καὶ, sed etiam*) Efficax sermo, quem utilitas et superstitio acuit. — *μεγάλῃς, magnae*) Solenne Dianae epitheton. Hinc mox, *μεγαλειότητα majestatem.* conf. v. 28. 34. 35. Nomina quoque *ἄρτεμις* et *Diana* magnitudinem notare, docet Hilleri *Onom.* p. 795. 634. 625. — *εἰς οὐδὲν λογισθῆναι*) Sic LXX, 1 Sam. 1, 13. *ἐλογίσατο αὐτὴν εἰς μεθύεσαν.* — *καθαίρεισθαι, destrui*) Misera *majestas*, quae sic *destruitur.* — *αὐτῆς*) ipsius. — *ἐλη, tota*) Multitudo errantium non efficit veritatem.

v. 28. *ἀκούσαντες, audientes*) artifices et operarii.

v. 29. *ὥρμησαν, impetum fecerunt*) Demetrius cum globo suo. — *θέατρον*) theatrum, idemque forum. — *γαῖον καὶ ἀρίσταρχον, Cajum et Aristarchum*) quum Paulum ipsum non invenissent. Aristarchus idem erat, qui recurrit c. 20. coll. c. 27, 2. at hic alius Cajus, Macedo; alius Cajus, Derbaeus, c. 20, 4. quanquam sunt, qui pro uno habeant.

v. 30. *βυλόμενος, volente*) Magna parrhesia. 1 Cor. 15, 32. not. Nulla militaris audacia par huic fortitudini. Volebat Cajum et Aristarchum defendere, Dianam redarguere. — *οὐκ εἶων αὐτόν, non permiserunt ei*) Voluntas bona, quae impeditur, tamen et bona esse potest, et bene impediri. — *οἱ μαθηταί, discipuli*) Videntes, Paulum maxime peti. v. 26.

v. 31. *τῶν ἀσιαρχῶν, de Asiae principibus*) iis, qui remp. gerebant, et eo tempore sacris Dianae praeerant.

v. 32. *οὐκ ᾔδεισαν, nesciebant*) Aptus character populi tumultuantis. [Frequenter id usu venit imprudentibus *Zelotis.* V. g.]

v. 33. *προεβίβασαν, produxerunt*) Faciebant hoc auctores tumultus, cum quibus conspirabant Judaei adversus Christianos. — *Ἀλέξανδρον, Alexandrum*) Videtur ille ipse fuisse faber aerarius, de quo 2 Tim. 4, 14. artificii causa notus Demetrio. — *προβαλόντων, pro-*

*) *ἱερουσαλὴμ — ῥώμην, Hierosolymas — Romam*] Duae metropoles: ecclesiastico altera, altera politico respectu. V. g.

pellentibus) praesidii sui causa. — *κατασείσας τὴν χεῖρα*) Haec phras. vehementiorem quendam gestum innuit, quam illa ex parallelismo a quibusdam surrogata: *κατασείσας τὴν χεῖρῃ*. *Latinus* quid legerit, minus apparet. — *ἀπολογεῖσθαι, causam dicere*) pro Judaeis, contra Christianos.

v. 34. *ἐπιγνόντες δὲ*) Casus rectus pro obliquo. *Mutatione*, inquit Camerarius, *non inusitata in Graeco sermone, secundum haec: ἅμω δ' ἐξόμενοι γεραώτερος ἦεν ὀδυσεύς. — ἐκ πάντων, ab omnibus*) Nolebant audire Judaeum. Sic periculum Christianis depulsum.

v. 35. *ὁ γραμματεὺς*) *actuarius*. — *τίς γάρ ἐστιν, quis enim est*) Aliter dicturus fuerat Paulus. [*cujus tamen praeconio indigna fuit insaniens multitudo*. V. g.] Ambigua tamen est oratio scribae, et vel temporis causa, vel etiam ex animo sic loqui potuit. nam etiam v. 37. dicit, *vestram* deam, non *nostram*. — *ἐφεσίων, Ephesiorum*) Repetito nomine proprio celebritas eorum significatur. — *νεωκόρου*) Perinthii, Herculis *νεωκόροι*, alii populi aliorum deorum; Ephesii, Dianae. vid. J. H. a Seelen medit. exeget. p. 523. — *οὖσαν, esse*) Eo ipso tempore dignitate illa gaudebant Ephesii. vide Gregorii observ. c. 10. Magnus igitur erat hominum ad ludos sacros confluxus. — *διοπεύς*) Simulacrum Dianae *ab Jove* coelitus *delapsum* putarant.

v. 36. *ὑπάρχειν, esse*) Verbum appositum ad tumultuantes placandos. non dicit, *fieri*, nec, *manere*: sed medium quiddam exprimit.

v. 37. *ἡγάγετε, duxistis*) raptim, in theatrum, tanquam ad tribunal vel ad supplicium. — *τούτους, istos*) v. 29. — *οὐτε, neque*) i. e. nec re templum, nec verbis Dianam laeserunt. — *οὐτε βλασφημῶντας, neque blasphemantes*) Apostoli non collegere multa absurda ex mythologia, sed proposuere veritatem DEI, et in genere vanitatem idolorum, v. 26. Qui credebant, ipsi postea rejecere dea-stros.

v. 38. *πρὸς τινα, adversus aliquem*) Paulum non appellat scriba prudens. — *ἀγοραῖοι*) scil. *ἡμέραι*. — *ἀνθύπατοι, proconsules*) Uno tempore unus erat proconsul: sed scriba dicit in plurali, de eo, quod nunquam non esse soleat.

v. 39. *τῇ*) ordinaria.

v. 40. *τῆς σήμερον*) sc. *ἡμέρας*. c. 20, 26. — *αἰτίς*) Masculino genere hoc accipit Vulgatus: sed neutrum in hoc libro frequens est. — *περὶ οὗ ὃ δυνησόμεθα*) Negatio geminata. c. 10, 47. — *συσροφῆς*) quae *ζάσεως* speciem habet. Lene vocabulum, prudenter adhibitum.

C A P U T XX.

v. 1. *Μετὰ, post*) Nil egit Demetrius. Paulus remansit, dum tranquilla essent omnia.

v. 2. *ἐκεῖνα, illa*) Macedoniae. — *λόγῳ πολλῷ, multo sermone*) Inprimis hoc tempore scatebat Paulus, v. 7. 9. 11. quare etiam epistolas tum scripsit complures. — *ἐλλάδα, Graeciam*) eam, quae media erat inter Macedoniam et Achajam.

v. 3. *ποιήσας*) Nominativus a Luca positus, antequam occurreret ei praedicatum, obliquum casum postulans. Talia non solum Hebraei,

sed etiam Graeci et Latini habent. — *μῆνας τρεῖς, menses tres*) quo tempore etiam Corinthios vidisse videtur, sed *in transitu*. 1 Cor. 16, 7. — *αὐτῷ — μέλλοντι ἀναγεσθαι, ei, navigaturo*) In hoc ipsum iter Pauli Syriacum intendebant insidias. — *εἰς τὴν συρίαν, in Syriam*) c. 21, 3. — *ἐγένετο γνώμη, placitum est*) Interdum generali, interdum speciali vocatione nitebantur. — *ὑποσφύειν, reverti*) Propositum etiam sanctum potest interdum mutari. conf. c. 19, 24., ubi Paulus semel voluerat ire per Macedoniam. Apparet, voluisse Paulum, peragrata Macedonia et Achaja, Hierosolymam proficisci. Atqui tum quidem Hierosolymam non venit, sed iterum per Macedoniam reversus est. Iter Hierosolymitanum et Romanum postea alia via processit; mutato duntaxat cursûs ordine.

v. 4. *συνείπετο, comitatus est*) Suavis comitatus. — *ἄχρι τῆς ἀσίας, usque in Asiam*) In Asia pars eorum discessit, pars mansit cum Paulo. v. 6. 13. s. Trophimus una ivit Hierosolymam, c. 21, 29., Aristarchus Romam. c. 27, 2. — *θεσσαλονικέων, Thessalonicensium*) Sic appellantur Aristarchus et Secundus. nam Cajus erat Derbaeus: Timothei patria jam notata, Lystra, Derbae vicina. — *Ἀσιανοί, Asiani*) ex Asia stricte dicta.

v. 5. *ἐν τρωάδι, Troade*) Nomen regionis et oppidi.

v. 6. *ἡμεῖς, nos*) Iterum una erat scriptor libri.

v. 7. *συνηγμένων ἡμῶν, cum congregati essemus*) ut jam tum solebant, *die Dominico*. Itaque credibile est, *fractione panis* hic denotari convivium discipulorum cum eucharistia conjunctum, praesertim quum esset tam sollemnis valedictio. — *διελέγετο, disserebat*) Doctores spirituales non debent strictius alligari ad clepsydrum, praesertim solenni et raro tempore.

v. 8. *λαμπάδες ἱκαναί, lampades copiosae*) ut omnis abesset suspicio scandali.

v. 9. *νεανίας) παῖς*. v. 12. — *καταφερόμενος· κατενεχθεὶς*) Unum participium diversi temporis: quanquam etiam thema *ἐνέγκω* plus dicit, quam *φέρω*. Sedentem somnus occupavit: somno depressus cecidit.

v. 10. *ἐπέπεσεν, incubuit*) Hoc gestu non est usus Christus: est autem eo usus Elias, Elisa et Paulus. — *μὴ θορυβεῖσθε, nolite turbari*) In rebus maximis prohibita fuit trepidatio. Ex. 14, 13. 1 Reg. 6, 7. Jes. 8, 6. Templum sine strepitu coagmentatum. In bello considerata populi tranquillitas. — *ἐν αὐτῷ ἔσιν, in eo est*) Ita loquitur Paulus, ut terrorem subitum eximat. non igitur nimium presse accipienda sunt ejus verba. Non addit, *adhuc*; neque, *iterum*: sed simpliciter affirmat, puerum esse vivum; perinde ac si ne lapsus quidem esset. Miraculum erat evidens. conf. Matth. 9, 24.

v. 11. *κλάσας ἄρτον, frangens panem*) Haec fractio panis erat propria Pauli, iter facturi, diversa ab ea, quae pridie fuerat. v. 7. — *ὁμιλήσας, locutus*) familiariore sermone, post sermonem gravio-rem, de quo v. 9. — *ὥτως, sic*) nulla quiete interjecta.

v. 12. *ἤγαγον) ducebant, non, ferebant*: nil debilitatus erat. — *ζῶντα, viventem*) Ne per accidens quidem detrimenti quicquam ex Paulo ceperunt. 2 Cor. 7, 9.

v. 13. *ἢν διατεταγμένος*) Significatio media. v. Bud. comm. col. 898. Sic de se ipso constituerat. — *πεζεύειν) pedestre iter facere*

maluit, terrâ, quamvis nox fuerat insomnis; quamvis Assus oppidum erat difficili et periculoso aditu, ut notat Eustathius.

v. 15. *τρωγυλλίῳ*) Nomen loci, ut in Wirtenbergia, *Korb*, eodem significatu, pagus dicitur aliquis. — *ἤλθομεν*, *venimus*) celeriter cursu.

v. 16. *ἔκρινε*) *judicavit*. nam Ephesus erat a tergo. — *χρονοτριβῆσαι*) Ne in Asia quidem *trivisset tempus* sine fructu Paulus: sed tritutum tamen se fuisse statuit, si majores fructus omisisset. — *τὴν ἡμέραν*, *diem*) Accusativus temporis. — *πεντηκοστῆς*, *pentecostes*) Tempus urgebat. v. 6. In festo, magni conventus: magna lucrificandi occasio.

v. 18. *ὑμεῖς ἐπίσασθε*, *vos scitis*) Felix, qui sic exordiri potest, conscientiam auditorum testando. — *ἐπέβην*, *ingressus sum*) Id plus notat, quam *veni*: significat enim, *pedem intuli*. — *πῶς*) Sequitur ὡς, v. 20., instar anaphorae. — *τόν*) Relativum.

v. 19. *δουλευὼν*, *serviens*) Egregia idea Servi Domini. — *τῷ κυρίῳ*) *Domino*, cujus est ecclesia. — *μετὰ*, *cum*) *Demissio animi*, *lacrymae*, *tentationes*, sunt concomitantia: ipsum *servire* describitur v. seq. — *ταπεινοφροσύνης*, *homili sensu*) Hunc Ephesiis quoque commendat Eph. 4, 2. — *δακρύων*, *lacrymis*) v. 31. 2 Cor. 2, 4. Phil. 3, 18. Character Pauli. Lacrymae sanctae, apud homines ac viros de rebus naturalibus nunquam aut raro plorantes, egregium praebent specimen efficaciae et argumentum veritatis Christianae. Cum his tamen consistit *gaudium*. v. 24. Adde v. 37. not. — *πειρασμῶν*, *tentationibus*) Insidiae Judaeorum varie utique tentarunt et exercuerunt animum Pauli. — *τῶν Ἰουδαίων*, *Judaeorum*) Gentium apostolus jam quasi de alienis loquitur.

v. 20. *οὐδὲν ὑπέσειλαμην*, *nilil subtraxerim*) v. 27. Erant, quae alios potuissent adducere ad subtrahenda multa vel certe aliqua: timor, favor hominum etc. — *τῶν συμφερόντων*, *utilium*) Haec docenda sunt: reliqua praecidenda. — *ἀναγγεῖλαι*, *annuntiarem*) Huc ref. *publice*. — *διδάξαι*, *docerem*) Huc ref. *per domos, privatim*. Ne apostolico quidem muneri tam late patenti publica praedicatione satis fiebat. quid *pastoribus* faciendum?

v. 21. *τὴν*) Summa eorum, quae utilia sunt, summa doctrinae Christianae, summa consilii divini, Poenitentia et Fides. — *εἰς*, *ad*) resipiscentiam, qua homines se recipiunt *ad Deum*. Refer ad Graecos, modo: atque *fidem* refer ad Judaeos, qui se recipiunt *ad Christum*; paulo ante. Est chiasmus, ut Philem. v. 5. not.

v. 22. *καὶ νῦν ἰδὲ ἐγὼ*, *et nunc ecce ego*) Haec per anaphoram graviter repetuntur v. 25. — *δεδεμένος τῷ πνεύματι*, *vinctus spiritu*) Sciebat Paulus, se vinctum iri: animoque jam sic affectus erat, ut vinctus, neque aliud quicquam poterat in animum inducere. — *μὴ εἰδώς*, *ignorans*) Non debemus apostolos putare omniscios. Pendent ex ductu divino per fidem. Sciebat Paulus de aliis; v. 25. 29. de se, debebat fide implicita uti.

v. 23. *) *κατὰ πόλιν*, *per civitates*) Omnium intererat scire, et omnes proficiebant, videntes obedientiam Pauli, et avidius audientes posthac non videndum. Patebat etiam hinc magnitudo afflictionum.

*) *πλὴν ὅτι*, *nisi quod*] Generatim vincula et afflictiones Paulo indicata sunt. V. g.

Quae ad ipsum Paulum pertinebant, Paulo per alios indicata sunt. [Conf. c. 21, 4. 11.]

v. 24. *ἰδενός*) nullius rei adversae. — *ἐμαυτῷ, mihi ipsi*) quod ad me attinet. [c. 21, 13.] Phil. 1, 21. s. Abnegatio sui. — *ὡς, uti*) scil. pretiosum duco. — *τελειῶσαι, consummare*) Consummavit interjecto bene longo tempore. 2 Tim. 4, 7. 8. — *δρόμον, cursum*) celerem. — *τῆς χάριτος, gratiae*) N. T. — *τῷ Θεῷ, Dei*) Hoc nomen magna vi iteratur. v. 25. 27.

v. 25. *ὑπὲρ ὧν, posthac non videbitis*) Sapienter hoc jam loco id inserit Paulus. Sic enim vehementius cetera animos movent. — *ὑμεῖς, vos*) Sequitur declaratio, *omnes etc.* Rediit Roma in Asiam compluribus post annis apostolus: sed interea defuncti aliove delati sunt fere *omnes* isti. Sensus certe hic est: scio, ea mihi eventura, quae, citra singularum ductum divinum, eumque mirabilem, praecedant vobis facultatem videndi mei. Metalepsis, uti c. 21, 4.

v. 26. *διό, quapropter*) Hoc deducitur ex v. 20. — *μαρτύρομαι, testor*) Conscientia vestra mihi testis erit. Haec vis verbi medii. — *σήμερον, hodie*) Hoc magnam declarandi vim habet. — *καθαρὸς, mundus*) Haec cura debet esse valedicentis.

v. 27. *γὰρ, enim*) Ergo qui subduxit, quae annunciare debuerat, non est purus a sanguine auditorum.

v. 28. *προσέχετε, attendite*) Hanc curam a me in vos devolvo. v. 31. — *ἐαυτοῖς*) primum, *vobis*, deinde *gregi*. — *τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, Spiritus sanctus*) Spiritus sanctus mediate, per Paulum, eos constituit. conf. c. 14, 25. Sed quae non est vere a Spiritu S. facta vocatio, ne mediata quidem dici meretur. — *ἐπισκόπους, episcopos*) Hoc tempore appellatio episcoporum nondum erat sollemnis et propria: sed valet h. l. id, quod etymi vis postulat, et competit in omnes *presbyteros*, quorum vocabulum ex ecclesia Judaica magis solenne erat. Postea Timotheus et Titus, quos apostoli modo quodam singulari praefecerant presbyteris, appellati sunt episcopi: neque tamen presbyteri non appellati etiam sunt episcopi Tit. 1, 7. 5. 1 Petr. 5, 2. 4. Phil. 1, 1. — *τὴν ἐκκλησίαν τῷ Θεῷ, ecclesiam Dei*) Alii *τὴν ἐκκλησίαν κυρίως*, multi cum versione Sclavonica, *τὴν ἐκκλησίαν κυρίως καὶ Θεῷ*. Saepè Paulus *ecclesiam Dei*, in ep. ad Thess. Cor. Gal. Tim. appellat, nunquam *ecclesiam Domini*: nèque omnino *Domini et Deum* (particula et interposita) dicit. Manet ergo, *ecclesiam DEI*: quamquam si hoc loco *ecclesiam Domini* diceret Paulus, ex parallelismo V. T. esset *ecclesia Jehovahae*. — *ἣν περιποιήσατο, quam acquisivit*) Hic ergo grex est pretiosissimus. — *ιδίον, proprium*) Est enim sanguis Filii DEI. 1 Joh. 1, 7.

v. 29. *ἐγὼ, ego*) Firma praedictio. — *εἰσελεύσονται, intrabunt*) aliunde. Antitheton: *ex vobis ipsis*. v. 30. De utrovis genere petium apud Ephesios vid. Ap. 2, 2. 6. — *μετὰ, post*) Statim sub apostolorum abitum et obitum ecclesia magnam puritatis suae partem amisit, ut patet ex illorum praedictis, monitis et querelis. De Ephesia ecclesia vid. epp. ad Tim. et scripta Johannis. — *μετὰ τὴν ἀφίξιν μου*) Hesychius: *ἀφίξις, ἔφοδος, παρυσία*. Conf. Rom. 16, 19. not. neque unquam *ἀφίξις* discessum significat. Zosimus lib. 5., *μετὰ τὴν ὀνωγίς εἰς τὴν ῥάβενναν ἀφίξιν*, i. e. Honorio Ravenna Bononiam profecto. Eusebius lib. 6. Demonstr. evang. cap. ult. *μετὰ τὴν εἰς ἡμᾶς ἀφίξιν (τῷ Χριστῷ) ὁ νεὼς ἐπυρπολεῖτο*. Sensus igitur est: pri-

num venit Paulus: deinde venient lupi. conf. Joh. 5, 43. — *λύκοι, lupi*) Allegoria. — *μὴ φειδόμενοι, non parcetes*) *Μείωσις*, i. e. perniciosissimi. Pastoris est *φείδεσθαι* parcere.

v. 30. *ἀποσπᾶν*) *abstrahere*, a simplicitate erga Christum et ab unitate corporis. Character falsi doctoris, ut velit, ex se uno pendere discipulos.

v. 31. *γρηγορεῖτε, vigilate*) Verbum pastorale. — *νύκτα — ἑκάστων, nocte — unumquemque*) Haec magna vigilantia. [*quae si apostoli est, quanto magis pastoris!* V. g.]

v. 32. *τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, verbo gratiae ipsius*) Descriptio evangelii. v. 24. — *τῷ δυναμένῳ, qui potest*) Ref. ad Deo. Saepe Potentia DEI allegatur: nam de voluntate paterna certi sunt fideles; Potentiam experientur. Homines sancti optant; DEUS potest. Rom. 16, 25. Eph. 3, 20. Jud. v. 24. 2 Tim. 1, 12. — *ἐποικοδομῆσαι, supraedificare*) DEUS per Paulum aedificarat: Deus etiam sine Paulo poterat supraedificare. — *δῶναι, dare*) Finis fidei. — *ἐν, in*) Communio sanctorum. 2 Thess. 2, 1. — *ἡγιασμένοις, sanctificatis*) Sic appellantur, Judaeis credentibus non exclusis, credentes ex gentibus c. 26, 18. ideo dicitur *ἐν in non συν cum*, ut Ephesii includantur. Eodem sensu dicuntur *κλητοὶ ἅγιοι vocati sancti*. Rom. 1, 7. 1 Cor. 1, 2. Credentes autem Judaei, gentibus non exclusis, dicuntur *ἅγιοι sancti* peculiariter. Rom. 15, 25. 26. 51. 1 Cor. 16, 1. 15. Eph. 2, 19. 3, 8. 2 Thess. 1, 10. Ps. 148, 14. vid. Rom. 11, 16. — *πᾶσιν, omnibus*) Horum notitiam et memoriam habebat Paulus per magnam. Omnes ergo complectitur.

v. 33. *ἀργυρίᾳ, argenti*) Altera pars valedictionis. Omnia expromit Paulus. Sic Samuel, 1 Samuel 12, 3.

v. 34. *αὐταί, hae*) callosae, ut videtis.

v. 35. *πάντα — ὅτι*) i. e. ut *omnia*, sic hoc quoque, *quod* etc. Si hoc non ostendissem, non *omnia* ostendissem. — *ὤπέδειξα, ostendi*) ipso exemplo. — *ὑμῖν, vobis*) episcopis. Hos suo monet exemplo, comiter, sine praecepto. Ideo v. 35. non dicit, *nullius vestrum*, quod per se apertum erat; sed *nullius* scil. etiam auditoris. — *τῶν ἀσθενούντων, infirmorum*) in fide. 1 Cor. 9, 6. 22. — *μνημονεύειν, recordari*) cum ipso obsequio. — *τῷ λόγῳ, dicti*) Sic cod. antiqui, et cum iis Latinus. Media lectio. Alii *τὸν λόγον*, plerique *τῶν λόγων*, ex alliteratione ad *τῶν* praecedens. *μνημονεύετε τῷ λόγῳ*, Joh. 15, 20. — *αὐτὸς*) *Ipsa*. — *εἶπε, dixit*) Sine dubio multa JESU dicta, memoria tenuere discipuli, quae hodie non leguntur. — *μακάριον*) *beatum*, divinum. Dare, est beatum Deum imitari, et remuneratorem habere. Luc. 14, 14. — *διδόναι, dare*) Dationis divinae specimen. v. 32. — *λαμβάνειν*) *accipere*, quamvis licito modo. Alia mundi sententia est, a poeta veteri apud Athenaeum lib. 8. c. 5. his expressa senariis:

Δημοσθένης τάλαντα πεντήκοντ' ἔχει·

μακάριος, εἶπερ μεταδίδωσι μηδενί.

καὶ μετροκλής εἴληφε χρυσίον πολὺ.

ἀνόητος ὁ δίδως, εὐτυχής δ' ὁ λαμβάνων.

v. 36. *θεῖς, ponens*) exardescente Spiritu, publice. c. 24, 5.

v. 37. *ικανός, magnus*) Tenerrimi et suavissimi affectus hinc regnant. Nullus liber in mundo paria facit cum Scriptura, etiam quod ad *τὰ ἥθη καὶ πάθη* mores et affectus spectat. — *πάντων, omnium*) Vel lacrumae, quantopere aetates hominum degenerent, argu-

mento sunt. Olim et viri, et viri boni, ipsique heroës (vel intergentes) ad lacrumandum faciles, etiam gregatim, Jud. 2, 4. s. 1 Sam. 30, 4.: nunc cum omnia sint effeminatiora, mulieribus tamen et pueris lacrumarum venia datur. De piis lacrumis pulcre disserit *Joh. Hornbeek* l. 6. Theol. pract. c. 8.

v. 38. ὁδυνώμενοι, *dolentes*) Quantus olim erit dolor, carere conspectu DEI, angelorum et electorum?

C A P U T XXI.

v. 1. Ἀποσπασθέντας, *avulsos*) non sine desiderio magno, cum vi. — κῶ) Hoc pro κῶν, Attice dici, scribit Gaza.

v. 3. τύρον, *Tyrum*) ubi Christianos fore praedictum est Ps. 87, 4. Confer cum illo Psalmo, de Philistaeis et Aethiopibus, Act. 8, 40. 27.

*) v. 4. ἀνευρόντες) iterum invenientes, cum quaesissemus. Modo erant soli, modo cum fratribus. — ἑπτά, *septem*) ut etiam sabbato ibi uterentur. Paulus festinabat, sed bono modo. — ἔλεγον, *dicebant*) Spiritus significabat, Paulo imminere vincula: inde rogabant discipuli eum, ne iret.

v. 5. ἐγένετο ἡμᾶς ἔξαρκίαι) Id plus est, quam si diceret ἐξῆρκίσαμεν, *explevimus. contigit, ut* sine impedimento commoraremur Tyri. — τὰς ἡμέρας) dies, quos statutos habueramus. — συνγυναίξῃ καὶ τέκνοις, *cum mulieribus et liberis*) magno numero, praeter morem mundanum. — ἔξω, *extra*) longa via, per urbem tantam. **)

v. 6. ἀσπασάμενοι, *valedicto*) Hinc pendet et ascendimus, et redierunt.

v. 7. τὸν πλῆν, *navigationem*) totam ex Macedonia. c. 20, 6. — τοὺς) eos, quos ibi esse noveramus.

v. 8. εἰς καισάρειαν, *Caesaream*) Hic inprimis Pauló vincula praedicuntur, quo venturus erat vinctus. c. 23, 33. — τῶ εὐαγγελιστῇ, *Evangelistae*) c. 8, 5. 35. 40. — ὄντος) qui erat e septem. c. 6, 5. Probabile est, Paulum nonnihil cum Philippo egisse de cura pauperum: v. 15. quanquam communio bonorum non fuerit, nisi Hierosolymis; nec duraverit, nisi ad dispersionem illam, de qua Cap. 8, 1.: quo tempore, quae in promptu erant, inter migrantes et manentes, pro ratione indigentiae divisa fuisse, existimare licet. Alias Philippus non potuisset inde discedere. ibid. v. 5. 40.

v. 9. προφητεύουσαι, *prophetantes*) Has tamen non ita, uti Agabum, decuisset praedictio et repraesentatio vinculorum Pauli. Philippus evangelista: filiae prophetantes. propheta major est, quam evangelista. Eph. 4, 11.

v. 11. αὐτῇ) suas, non Pauli. Quo propius Paulus venit, eo expressior praedictio eum praeparat. — λέγει) *dicat*.

*) τὸν γόμον, *vecturam*] Ita frequenter ad externas mundi opportunitates regnum DEI se accommodat: at res mundanas in occulto ad regni sui progressus DEUS dirigit. V. g.

**) ἐπὶ τὸν αἰγυλόν, *ad litus*] non pompae, sed valedictionis caussa. V. g.

v. 12. *παρεκαλῶμεν*, *rogabamus*) Paulus norat, in illa praedictione vim esse praecepti: comites et incolae non norant.

v. 13. *συνθρόπτοντες*, *affligentes*) Apostoli non plane fuere expertes humanorum affectuum. — *δεθῆναι*) *vinciri*. v. 14. — *ἐτοίμως ἔχω*, *paratus sum*) Qui paratus est, ei leve onus est.

v. 14. *μὴ πειθομένους*, *non obsequente*) Saepe movetur aliorum causa, qui sua non movetur. Hinc perspicitur constantia Pauli. — *ἡσυχάσαμεν*, *acquievimus*) Pia modestia. — *τὸ θέλημα*, *voluntas*) Hanc agnoscebant Paulo cognitam.

v. 15. *ἐπισκευασάμενοι*, *parati*) Sequior lectio, *ἀποσκευασάμενοι*, adventui congruens. Tum vero discedebant, eleemosynasque Hierosolymam portabant. c. 24, 17. Ea erat *ἐπισκευή*. Hesychius, *ἐπισκευασάμενοι*, *εὐτρεπισθέντες*.

v. 16. *καὶ* scil. *τινές*. — *παρ' ᾧ*) *Resolve: ἄγοντες ἡμᾶς πρὸς μνάσωνα*, *παρ' ᾧ κτλ.* — *ἀρχαίον*, *antiquum*) Pulerum elogium.

v. 18. *ἐπίσῃ*, *postero*) sine mora. — *σὺν ἡμῖν*, *nobiscum*) ut de consensu nostro constaret. Gal. 1, 2.

v. 20. *πόσαι μυριάδες*, *quot myriades*) Conf. Jer. 3, 14. seqq. Apud hos omnes paulatim exspiravit circumcisio: et ex his sine dubio magna pars commixta est cum gentibus, quae credidere. Quare semen Abrahae tot seculis non tanto numero, atque putares, periit.

v. 21. *κατηχήθησαν*, *auditu acceperunt*) Non modo rumore, sed sermone magno, rem veram excedente, hoc eis persuasum est. — *τοῖς ἔθουσιν*, *moribus*) Judaicis.

v. 22. *τί ἔν ἐστι;* *quid ergo est?*) Formula frequens. — *συνελθεῖν*, *convenire*) ut audiant, quae Deus per te fecit. [et qualis sit doctrina tua. V. g.] v. 19. c. 14, 27.

v. 23. *λέγομεν*, *dicimus*) Consilium hoc a prudentia spirituali, non carnali, profectum est. Ipse Paulus tale quiddam susceperat jam c. 18, 18. — *ἡμῖν*, *nobis*) Erant igitur quatuor illi viri Christiani.

v. 24. *παράλαβὼν*, *assumens*) tanquam eorum praecipuus. — *δαπάνησον ἐπ' αὐτοῖς*, *impende super illis*) Magnum beneficium et magni zeli indicium censebatur, Naziraeis egenis sumtum sacrificiorum praestare. — *ἴνα*, *ut*) Innuitur, qua in re Paulus paria cum viris illis facere debeat. Viri illi, sumtum nacti, potuere demum tonderi talem in finem. — *γινώσκονται*, *cognoscent*) ex ceremonia tam conspicua. — *πάντες*, *omnes*) v. 22. — *οὐδέν ἐστιν*) *nil est*, falsum est. — [Manifestae sunt antitheses v. 24. et 25. V. g.] — *καὶ αὐτὸς*, *etiam ipse*) non modo alios non deterrens. Gentes non cogeantur: Judaei non prohibebantur circumcidere. Constr. cum *φυλάσσων*, *custodiens*.

v. 25. *ἐθνῶν*, *gentibus*) Antitheton ad Judaeos ipsumque Paulum. A paritate rationis id aequae ad Judaeos pertinebat, excepta conditione illius temporis. — *ἡμεῖς*) nos ipsi. — *κρίναντες φυλάσσεισθαι*) Interjecta verba, *μηδὲν τοιοῦτον τηρεῖν αὐτοὺς, εἰ μὴ*, periphrasin sapiunt. *) Non habent antiqui.

v. 26. *τότε*, *tunc*) Magna facilitas. — *διαγγέλλων*) *professus*. — *τὴν ἐκπλήρωσιν*, *expletionem*) futuram. v. 27. Num. 6, 9. 13.

*) Hinc lectio brevior, ut in Ed. maj. pro infirmiori declarata, per marginem Ed. 2. firmioribus accensetur. Et Vers. germ. exprimit quidem periphrasin istam, sed uncis inclusam. E. B.

v. 27. αἱ ἐπτα) αἱ habet vim relativam ad dies illos, de quibus v. 26.

v. 29. σὺν αὐτῷ, cum eo) Soliciti esse debemus, sed non nimis solliciti, in conversatione sancta, quamlibet parum placitura improbis. Paulus Trophimum non introduxit in templum; neque eum tamen plane vitavit Judaeorum causa. — ἐνόμιζον, putabant) Zelotae putantes saepe errant.

v. 30. αἱ θύραι, januae) ne templi tutela uteretur Paulus.

v. 31. ἀποκτείνειν; interficere) verberibus v. 32. — ἀνέβη, ascendit) in turrim Antoniam, ubi Romanorum solebat esse praesidium et castra. — φάσις, fama) subita.

v. 32. ἐξαυτῆς, statim) Putabat, periculosam moram esse. v. 38.

v. 33. ἐπελάβετο, apprehendit) Haec captivitas Paulo et praesidio fuit, et occasionem attulit evangelizandi tutius, contra omnem tumultum, c. 22, 22., et plane ibi, quo alias non patuisset aditus. v. 40. — cap. 28, 31. — ἐπυνθάνετο, interrogabat) turbam, promiscue, ut in primo aditu. v. 34. — τίς, τί, quis, quid) Duo capita percontandi, et de sanctis et de improbis.

v. 34. παρεμβολήν) castellum, quod Romana praesidia tenebant.

v. 35. συνέβη, accidit) Verbum auxiliare, affine τῷ ἐγένετο factum est.

v. 36. γὰρ, enim) Vis et impetus patet ex clamore.

v. 37. μέλλων, cum in eo esset) Praesentissimo sapientiae coelestis ductu Paulus hunc aptissimum orationi capit locum. — εἰ ἔξεσι μοι; licet mihi?) Modeste alloquitur.

v. 38. ἐκ ἄρα; nonne) Tribunus militum ita colligebat: Paulus Graece loquitur; ergo est Aegyptius. [Inde ab Alexandri M. temporibus in Egypto florebat lingua graeca. V. g.]

v. 39. μὲν) Μὲν ineunti sermoni ἡθὺς addit. c. 22, 3. *) **)

C A P U T XXII.

v. 1. Πατέρες, patres) Aderant etiam antistites et senes. — νυνὶ, nunc) Hactenus per tumultum non audierant. Respicit apologia ad c. 21, 28. nam ut ibi, ita hîc quoque, mentio fit de persona Pauli, v. 3. de populo et de lege, v. 3. 5. 12. de templo, v. 17. de docendis omnibus, v. 15—17. 21. deque veritate doctrinae: v. 6. ss. agitur autem nervose, angusto tempore.

v. 2. τῇ ἑβραϊδὶ, Hebraea) Multi videntur antea nescisse, de viro agi, qui vel hebraice sciret.

v. 3. ἐγὼ, ego) Hac apologia refutatur clamor ille, de quo c. 24, 28. Maximis de causis et singulari ratione Paulus de se ipso tam multa dicit h. l. et c. 26, 4. s. conf. 1 Petr. 2, 9. — μὲν, quidem) Sequitur δὲ, sed, v. 6. — ἀνὴρ, vir) Singularem habet ἐναγγελίαν et evidentiam hic sermo. — παρὰ τοὺς πόδας, ad pedes) Vicissim doctor est a capite discipuli. 2 Reg. 2, 3. Doctor sedet: discipulus in-

*) λαλῆσαι, loqui] Quantâ prudentiâ extemplo Apostolus rerum opportunitate usus est! Ubicunque multitudinem conspexit, verba faciendî cupiditas eum invasit. c. 19, 30. V. g.

**) v. 40. ἐπὶ τοῖν ἀναβαθμῶν, super gradibus] Quantum Paulo commodum captivitas sua sub ipsum initium conciliavit. V. g.

feriore loco sedet, aut stat. aliquando etiam procubuerunt discipuli. — ἀκριβειαν, *veritatem*) rationem exquisitam, Pharisaeorum propriam. c. 26, 5. — ζηλωτῆς τοῦ Θεοῦ, *studiosus Dei*) ζηλωτῆς verbum μέσον est in utramque partem. ζηλωτῆς Θεοῦ studiosus DEI dicitur, uti ζηλος Θεοῦ studium in Deum, Rom. 10, 2. Uterque locus quiddam ex mimesi habet: nam Judaei putabant, se tantum tribuere Deo, quantum detraherent Jesu Christo. — καθώς, *sicut*) Argumentum concilians. — ὑμεῖς, *vos*) c. 21, 28. 36.

v. 4. ταύτην, *hanc*) Christianam. Primum indefinite loquitur. — δεσμεύων, *vinciens*) Verbum opportunum, a *vincto* adhibitum.

v. 5. μαρτυρεῖ μοι, *testatur mihi*) Posse eum testari, patebat: velle eum, Paulus non dubitat. hinc benigne loquitur. Gravius postea, c. 26, 5. — ἀδελφούς, *fratres*) Judaeos. c. 2, 29.

v. 6. *) περὶ μεσημβρίου, *circa meridiem*) Omnia facta sunt liquido.

v. 10. τέτακται σοι, *ordinatum est tibi*) Ordinatio divina est sphaera piorum: quicquid agunt, ordinationis illius repraesentatio est.

v. 12. κατοικοῦντων, *habitantibus*) Subaudi, *ibi*, ut c. 13, 1. Ananiam bene norant. Habitantes hi videri possint opponi Judaeis circumeuntibus. c. 19, 13.

v. 14. ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν, *Deus patrum nostrorum*) c. 3, 13. not. — προεχειρίσατό σε, *constituit te*) Confirmat Ananias, hanc apparitionem Paulo obtigisse ex gratia, non ex ira. — τὸ θέλημα αὐτοῦ, *voluntatem suam*, justam, quae proposita est in Christo. c. 20, 27. Joh. 6, 38. s. — ἰδεῖν τὸν δίκαιον, *videre Justum*) Singulare beneficium. Christus semper justus, et nunc plane etiam ab alieno peccato, quod ei fuerat impositum, immunis est. Hebr. 9, 28. Hunc post accessum ad Patrem 1 Joh. 2, 1. nunc non videmus. Joh. 16, 10. et tamen conspectus est Paulo. *Justus* autem; quia omnem Patris voluntatem explevit per se, et explet in nobis. Haec ejus justitia est summa evangelii, ejus testis fit Paulus. Hunc Justum vidit Paulus etiam deinceps. v. 18. c. 26, 16.

v. 15. μάρτυς, *testis*) ex visu et auditu. v. 14. — πάντας, *omnes*) etiam gentes.

v. 16. τί μέλλεις; *quid moraris?*) Celeriter, inquit, contende a dolore ad pacem. — ἀπόλυσαι, *abluere*) baptismo suscepto.

v. 17. ὑποστρέψαντι, *revertenti*) Primus Pauli reditus memoratur c. 9, 26. Hunc dativum excipit genitivus, προσευχομένης μου, cui respondet ablativus, *orante me*, majorem habens conjunctionem cum *ecstasi*. — ἐν τῷ ἱερῷ, *in templo*) Ostendit, se legitimum honorem habere templo.

v. 18. αὐτόν, *eum*) Jesum. v. 8. — σπεῦσον, *festina*) propter insidias tibi structas, et quo citius praedices alibi. — οὐ παραδέξονται, *non recipient*) Ταπεινώσεις. i. e. *repugnabunt* testimonio tuo.

v. 19. αὐτοὶ, *ipsi*) Paulus existimavit, conversionem sui tam efficax esse argumentum, quo etiam Judaei moverentur: sed Dominus respondet, gentes potius commotum iri.

*) μοι, *mihi*] Egregia res, cum quis conversionem suam recte valet enarrare. Multi sic lucrifunt, nisi indurati fuerint ultra modum.

v. 20. καὶ αὐτὸς, *etiam ipse*) Conversus retinet humilem memoriam peccatorum, eaque semper confitetur.

v. 21. εἰς ἔθνη, *in gentes*) Innuit, quamvis non directe, etiam ad Romanos nuncium de Jesu Christo pertinere.

v. 22. τοῦτε, *hoc*) de gentibus. Neque de JESU libenter audiebant. — γῆς, *terra*) Indignum statuunt, quem terra ferat.

v. 23. κονιορτὸν βαλλόντων, *pulverem jacentibus*) vehementissimo animi aestu.

v. 24. ἄγεσθαι, *duci*) a gradibus. — μάστιξιν ἀνετάξασθαι, *flagellis ex eo quare*) ut quam celerrime confiteretur. — ἐπεφώνουν, *acclamarent*) Acclamare dicuntur auditores verba facienti. c. 12, 22.

v. 25. προέτειναν, *protenderunt*) quo planius expositum esset Pauli tergum ad verbera. Hic actus protendendi nec centurioni, qui tantummodo adstabat, nec tribuno, qui ne adstabat quidem, adscribitur; sed iis, de quibus v. 29. initio. — τοῖς ἱμᾶσιν) *loris*, quibus eum adstringebant, plagis excipiendis aptantes. Μάστιγες, *flagella* intentabantur, sed ab iis differunt ἱμάντες *lora*, ad ligandum eum, qui *flagellis* explorabatur. — ἄνθρωπον ῥωμαῖον, *hominem Romanum*) Facinus erat, ut Cicero ait, vincire civem Romanum: scelus, verberare. Adversus vincula v. 29. jus civitatis non allegavit Paulus, nam haec praedicta erant; allegavit adversus verbera, ut corpus vitamque tueretur, evangelium posthac praedicaturus. — καὶ, *et*) et quidem. — ὑμῖν, *vobis*) Emphasis. Nam nusquam licebat.

v. 26. τῷ χιλιάρχῳ, *tribuno*) qui abfuerat. — γὰρ, *nam*) Immo majores suberant causae videndi, v. gr. quod esset servus DEI.

v. 28. ἐγὼ δὲ καὶ, *ego vero etiam*) Parrhesia, Pauli.

v. 29. *) ἐφοβήθη, *timuit*) ob magnam poenam. — καὶ ὅτι) Hoc pendet non ab ἐπιγνοῦς, sed ab ἐφοβήθη.

v. 30. κατηγορεῖται, *accusaretur*) Accusationem adhuc nullam audierat, sed aliquam subesse intellexerat. — ἔλυσεν, *solvit*) aliquantisper: nam c. 23, 18. iterum *vinctus* dicitur. conf. c. 24, 27. 26, 29. — ἐκέλευσεν, *jussit*) Adeo imminuta erat auctoritas populi. — συνελθεῖν, *convenire*) in locum solitum. — καταγαγὼν, *deducens*) ex castris in urbem inferius sitam.

C A P U T XXIII.

v. 1. Ἀτενίσας, *intuens*) vultu bonam conscientiam proficiente; exspectans etiam, num quis antistitem aliquid esset interrogaturus. — ἐγὼ, *ego*) Hac protestatione consecutus est, ut nil sibi pristinorum rerum crimini dari; sed illud, quod v. 6. fin. dicturus erat, tanquam unica suae captivitatis causa allegari posset. c. 24, 21. — συνειδήσει, *conscientia*) c. 24, 16. 2 Cor. 1, 12. Loquitur Paulus praecipue de statu suo post conversionem. nam de statu pristino nemo ei controversiam movebat. Et tamen in pristino quoque statu, quanquam in errore versabatur, conscientiae fuerat obsecutus, neque quicquam commiserat, cur in foro externo reus fieret. Nunc, quum bona vetera non abiecit, sed meliora accepit, ex praesenti statu lux in pristinum

*) ἐνθῆως, *statim*] Si quid contra filiorum DEI quendam moliris; confestim, ubi talem esse resciveris, desiste. V. g.

sese refundebat. — τῷ Θεῷ, Deo) quanquam non omnes homines id probarent.

v. 2. δέ, autem) Nemo quamvis iniquus indigne ferre debuerat Pauli sermonem. Plura dicturum interpellat. [vel et mendacii conatur arguere. V. g.] — ὁ ἀρχιερεὺς summus sacerdos: non e multis, de quibus c. 22, 30. — ἐπέταξε, jussit) sine ulla causa. — αὐτῷ, sibi) Ananiae. — σόμα, os) velut indigna loquentis.

v. 3. τύπτειν μέλλει, percutiet) Talio praedicitur. — τοῖχε κενονισμένε) Paries dealbate, foris calcem albam, intus lutum habens. calx, species et color justitiae; intus, injustitia. Calcis illius albedine praestritos habebat oculos ipse pontifex, ut injuriam prae jure amplecteretur. Fortasse etiam canos capillos aut albam vestem habuit. — καὶ, etiam) καὶ in ipso sermonis corripientis initio valet ergo: sed hic, sub initium, quoque valet proprie. tu quoque, non modo ceteri; tu, qui defensor legis vis videri.

v. 4. τοῦ Θεοῦ, Dei) Sanctitatem pontificis obtundunt.

v. 5. οὐκ ᾔδειν, nesciebam) Paulus, quamvis complures annos abfuerat, c. 24, 17., tamen norat principem sacerdotum, c. 22, 5., cum etiam ceteros nosset, v. 6., et, si ignorasset, ex ipso eum loco, quo sine dubio sedebat, adstantiumque numero, nunc nosse poterat: neque ita tumultuarius erat concessus, ut locum pontifex non insignem caperet. Itaque, nesciebam, modeste dictum, interpretare, non veniebat mihi in mentem. sic, haud scio, 1 Cor. 1, 16. conf. ibid. c. 12, 2. not. et cap. 15, 34. not. Phil. 4, 15. Luc. 9, 55. 2 Sam. 19, 22. Lev. 5, 4. Convenientissime haec locutio varium ἦθος apostoli exprimit, partim respectu adstantium, quos ita mitigavit, praesertim addita appellatione fratrum, et allegato interdicto Mosis de non maledicendo principibus: partim respectu Ananiae; cujus ratio et jussus quemvis potius, quam sacerdotem summum indicaret: partim respectu ipsius Pauli, quem commotio singularis elevarat in Spiritu interius, qua perfunctus mox ad commune illud de non maledicendo principibus sese recepit. Tali ratione Paulus saepe de iis, quae divinitus agebat, per modestiam sic judicabat et loquebatur, quasi humanitus facta essent. vid. Rom. 15, 15. 1 Cor. 9, 17. s. 2 Cor. 11, 8. s. cum annot. Libertatis hujus causam attingimus in notis ad 1 Cor. 7, 25. Porro ex eo, quod diximus, etiam illud liquet, quomodo Paulus eum, quem duntaxat judicem sedere norat, salva lege, quae universe de principibus agit, sic alloqui potuerit.

*) v. 6. ἔκραξεν, clamavit) aperta confessione, ut omnes in turba audirent. c. 24, 21. Hic in bonam partem valuit illud: Divide et impera. Non usus est Paulus calliditate rationis aut stratagemate dialectico; sed ad sui defensionem simpliciter eos invitat, qui propius aberant a veritate. — φαρισαῖός εἰμι, Pharisaeus sum) ex disciplina pristina; et etiamnum, quod attinet ad fidem resurrectionis. — υἱὸς φαρισαίου υἱὸς φαρισαίων habent alii, quorum testimonium Tertuliani corroborat antiquitas **). Filium autem pharisaeorum Paulus se appellat, non praeceptores innuens, quo sensu tautologia esset, Pharisaeus, pharisaeorum filius; neque Paulus plures praeceptores

*) γέγραπται, scriptum est] Ex. 22, 28. V. g.

**) Non Editionis maj., sed Edit. 2dae marginem sequitur Gnomon, cum Vers. germ. E. B.

memorat, c. 22, 5., sed unum Gamalielelem: verum quod parentes vel patrem et avum aut proavos, pharisaeos habuisset. conf. 2 Tim. 4, 3. Tali modo Climax est, *Pharisaeus, pharisaeorum filius*. — ἐλπίδος καὶ ἀναστάσεως, spei et resurrectionis) ἐν διὰ δυοῖν. nam resurrectionem sperabant. — ἐγὼ κρίνομαι, ego judicor) Praesenti iudicio, cujus praesidem Ananias agit, inquit Paulus, eo res devenit, ut spes et resurrectio mortuorum impugnetur. Antecessores Ananiae, Sadducaei fuerant, c. 5, 17. et nunc etiam ipse Sadducaeus erat. Plus viginti jam annis a resurrectione J. C. elapsis non tam indesinenter praeconium de J. C. ejusque resurrectione, quam ipsum dogma de resurrectione mortuorum, pridem ipsis invisum, insectabantur, uti jam illi quidem fecerant cap. 4, 2. pharisaei autem a fide christiana, in hac parte, propius remoti erant. Itaque Paulus eos sibi conciliat, Sadducaeis eo magis frementibus. Hic ergo tum status est factus controversiae, quem Paulus serio et constanter deinceps memorat, cap. 24, 15. 21. 26, 6. s. 28, 20.

v. 7. τὸ πλῆθος, multitudo) assessorum, utrivis sectae assentientium.

v. 8. μήτε πνεῦμα, neque spiritum) Spiritus angelo oppositus, dicit hic spiritum hominis defuncti. conf. v. 9. not. Matth. 14, 2. Luc. 24, 37. — ὁμολογᾶσι agnoscunt. — τὰ ἀμφοτέρω, utraque) Alterum horum est resurrectio, alterum angeli aliique spiritus. Congruit differentia particularum μηδὲ, μήτε, non vero, neque, quarum illa negationi addit vim adversativam, haec copulativam.

v. 9. κραυγὴ μεγάλη, clamor magnus) turpiter. — γραμματεῖς, scribae) Quaelibet secta habet literatos, et idiotas: illi solent esse os partis suae. — πνεῦμα, spiritus) Resurrectionem defendebat Paulus; nunc etiam caput de spiritibus urgent pharisaei contra Sadducaeos. — ἐλάλησεν αὐτῷ, locutus est ei) Ex sermone Pauli accipiunt, quod arridet: coll. c. 22, 6. s. cetera abjiciunt. — ἡ ἄγγελος, aut angelus) Hoc non dixit Paulus; sed pharisaei addunt adversum Sadducaeos. Hic praeciditur sermo: sciteque refert Lucas scribarum verba per tumultum abrupta, suspensa apodosi ad particulam εἰ, si, uti ad καὶ, etsi. Luc. 13, 9. [Aposiopsis. Not. crit.]

v. 10. ὁ χιλαρχος, tribunus) Quid putes militem de rixa tanti collegii cogitasse? Pejora deinde auditurus erat. v. 21. — ὑπ' αὐτῶν, ab illis) Alii defendebant, irruerant alii.

v. 11. τῇ δὲ ἐπείσῃ νυκτὶ, sequenti autem nocte) Quum ad summum venire pericula, tum maxime Dominus se aperit cum solatio suo. Promissiones divinae, ut populo in V. T. sic sanctis singulatim datae sunt maxime tum, quum omnia eis videri possent desperata. conf. v. 16. c. 27, 23. 2 Tim. 4, 17. — ὁ κύριος) Dominus, Jesus. Quod Paulus in spiritu sibi proposuerat, c. 19, 21., id nunc maturo tempore confirmat Dominus. Accessit declaratio tertia per angelum DEI, c. 27, 23. Atque ab hoc capite 23. summa hujus libri versatur in testimonio apostolico Romae per Paulum peracto. 2 Tim. 4, 17. Quodsi principatus Petrini defensores hoc vel totum vel ex dimidia duntaxat parte Petro adscriptum invenirent, quam id urgerent? — διεμαρτύρω, testatus es) maxime diebus proximis. — ἱερουσαλήμ, ῥώμην, Jerusalem, Romae) Duae metropoles orbis. — δεῖ, oportet) Periculum in oculis DEI est nihil. Ipsa impedimenta prosunt. — καὶ, etiam) Habenti dabitur. — εἰς ῥώμην, Romae) Promissio in

longinquum, complectitur omnia citeriora. Paulus Romae testabitur: ergo Romam veniet: ergo Judaeorum insidias et maris discrimina et viperae noxam effugiet.

v. 12. *λέγοντες, dicentes*) summa temeritate, etiamsi justam habuissent causam. quam perplexi erant, quum perficere non possent?

v. 14. *τοῖς ἀρχιερεῦσι, ad principes sacerdotum*) quorum tamen erat prohibere. — *μηδενός, nihil*) nec cibi nec potus.

v. 15. *ὕμεις, vos*) Huc annectitur illud, *cum synedrio*. Fraudem et vim conjungunt. — *ἐμφανίσατε*) scil. *ἐαυτοῖς*. coll. v. 22.

v. 16. *ἀκούσας, audiens*) Rem minus occulte gerebant, non putantes fore, qui rem Paulo aut tribuno deferret.

v. 17. *ἴνα unum*; nam plures erant. — *χιλίαρχον, tribunum*) Huic ipsi dicere tutius erat.

v. 19. *ἐπιλαβόμενος,prehendens*) ut fiduciam adolescentis confirmaret.

v. 21. *μὴ πεισθῆς*) ne morem gesseris. — *ἔτοιμοι, parati*) ad occidendum.

v. 23. *δεξιολάβες διακοσίαις, stipatores ducentos*) Sive *δεξιολάβες* legas, sive, ex uno codice vetustissimo, *δεξιολόγους*, ignotum est militum genus, de quorum utrovis paucula notavit Grotius. Eo magis mirere, *ducentos* eorum hinc parari jussos. Arabs apud Erpenium et Ludovicum de Dieu habet *octoginta*. Si alii testes ad Arabem accesserint, *διακοσίαις* ex praecedentibus irrepsisse videri possit. Certe contra plus XL zelotas multo major numerus *militum* excitatus est.

v. 24. *κτῆν τε παρασῆσαι, et jumenta parare*) A stilo recitativo hinc venit ad relativum, contra ac versu 22. nam in recitativo diceretur *διασώζητε salvum perducatis*, non *διασώσωσι salvum perducerent*. Conveniit autem stilus relativus cum re ipsa; quod tribunus non statim significaret, quae esset protectionis causa. — *ἐπιβιβάσαντες, imponentes*) Semel equitasse scribitur Paulus; nec sua sponte conf. c. 20, 13. — *ἡγεμόνα, praesidem*) Subjungitur in *Latinis* recentioribus: *Timuit enim, ne forte raperent eum Judaei et occiderent, et ipse postea calumniam sustineret, tanquam accepturus pecuniam*. Et sic Biblia Germanica Moguntiae A. 1462. excusa, omissis his verbis, *tanquam accepturus pecuniam*.

v. 25. *ἐπιστολὴν περιέχσαν τὸν τύπον τῆτον*) 1 Macc. 15, 2., *ἦσαν (ἐπιστολαὶ) περιέχσαι τὸν τρόπον τῆτον*. — *τύπον*) *exemplum*. Hoc sine dubio Latine scriptum et in archivis Romanis servatum Romanos postea de veritate historiae apostolicae, hanc cum legerent, convicit.

v. 27. *τὸν ἄνδρα, virum*) Sic appellat, honoris causa, iterum v. 30. — *ἐξειλόμην, eripui*) De verberibus tacet Lysias. Eadem arte Festus utitur, c. 25, 20. 25. — *μαθὼν, ut didici*) Non didicit antea, sed postea.

v. 30. *μηνυθείσης*) Hinc, ut ex verbo nuncupandi, pendet infinitivus *μέλλειν*.

*) v. 34. *ἐκ πολιᾶς, ex qua*) Civis Romanus erat Paulus: ideo quaerit Felix de provincia.

*) v. 33. *εἰς τὴν καισάρειαν, Caesaream*] In hac metropoli Pauli commoratio insigne evangelio subsidium attulit. Ceterum inter medios ipse gentiles constitutus h. l. fuit atque peregrinos. V. g.

v. 35. διακέσσομαι, *audiam*) Beatius fuisset, audire quamprimum. — φυλάσσεσθαι, *custodiri*) Sic Paulo tempus obtigit, quo posset quiete orare et meditari.

C A P U T XXIV.

v. 1. Πέντε, *quinque*) Properant. Intervenisse videtur sabbatum. — ἀνανίας, *Ananias*) infensus Paulo. — ῥήτορος, *oratore*) Hoc uno in tota scriptura loco *rhetor* et *rhetoris* nomen occurrit. — τερτύλλη, *Tertullo*) Videtur fuisse Italus. — ἐνεφάνισαν) Intransitivum. c. 25, 2. 15. 23, 15. 2 Macc. 3, 7. 11, 29.

v. 2. κληθέντος, *vocato*) benigne. non *ducebatur*, uti c. 25, 6.

v. 3. πολλῆς, *multa*) Oratio plane dissimilis Paulinae, verae, modestae, ac solidae sine fuco. Felix erat homo flagitiosus et Judaeis exosus. — εἰρήνης) *Pax*, bonum maxime optandum in republica. — κατορθωμάτων) Verbum per se grande; quod Tertullus ex philosophia sumsit: quare non addit epitheton. Sequuntur alia ejusdem commatis. — προνοίας, *providentiae*) Hoc vocabulum saepe diis tribuerunt.

v. 4. δὲ, *autem*) Innuit, plura dici potuisse in laudem Felicis. Versu 3. subaudias *quidem*.

v. 5. εὐρόντες) pro εὐρομεν. — ἄνδρα λοιμὸν) Sic 1 Macc. 15, 3., ἄνδρες λοιμοί. — ζάσεις) Sic codd. opt. *) Alii ζάσιν, Invidiosum inter Romanos et Judaeos verbum, *seditio*. — πρωτοξάτην, *principem*. — ναζωραίων, *Nazarenorum*) Christianorum ex Domini cognomine cognomen, quod Paulus non recusat. v. 14.

v. 6. ἐπειράσσε, *conatus est*) Verbum hoc de conatu vel mero vel efficaci potest accipi: aptum igitur erat ad calumniam.

v. 8. παρ' οὗ, *abs quo*) i. e. a Paulo.

v. 9. συνεπέθεντο) Appositum verbum. τὰ ἔθνη τὰ συνεπιτιθέμενα — συνεπέθεντο εἰς κακά. Zach. 4, 15. Et sic alibi. Pauci h. l. συνέθεντο. — φάσκοντες) *dicentes*, simulata gravitate.

v. 10. **) νέσαντος, *innuente*) Gestus, gravitati iudicis congruens. — ἐκ πολλῶν ἐτῶν, *ex multis annis*) sex septemve. Bonam causam habenti optata est iudicis peritia. c. 26, 3. — κριτὴν, *iudicem*) Non assentatur Paulus. — εὐθύμως) Ita cod. vetusti. Deinde codices recentiores, εὐθυμότερον. ***)

v. 11. δεκαδύο, *duodecim*) Dementis quinque, de quibus v. 1., erant septem dies: et de his septem vid. cap. 24, 17. 18. 26. 27., ubi expendatur verbum ἔμελλον, et sensus est: cum ea fierent, quae Paulus v. 26. susceperat. porro c. 22, 30. 23, 11. 12. 32. — ἀνέβην, *ascendi*) Caesarea. Ex Caesarensibus cognoscere Felix poterat.

v. 12. ἱερῶ, *templo*) Refutat Tertullum. v. 6. adde v. 18. — ἐπισύσασιν) Decompositum. In templo frequens erat populus: eam frequentiam non *cumularit* Paulus. — συναγωγαῖς, *synagogis*) Hie-

*) Itaque et h. l. margo Ed. 2. ab Ed. maj. recedit, et cum crisi recentiori conspirat Vers. germ. E. B.

**) ὁ παῦλος, *Paulus*] Simplici narratione infringit Paulus exaggeratam accusationem. V. g.

***) Inde lectio εὐθύμως, olim signo δ notata, in margine Ed. 2. ad signum β elevata est, consentiente Vers. germ. E. B.

rosolymitanis c. 26, 11. — *κατὰ τὴν πόλιν, in urbe*) Jerusalem. v. 11. *κατὰ*, cum articulo, non habet vim distributivam.

v. 13. *νῦν, nunc*, primum.

v. 14. *ὁμολογῶ, confiteor*) Verbum forense, idemque sacrum, opportune adhibitum. Confessio ingenua, voluntaria, plena, de *fide*; hoc versu: de *spe*, v. seq. de *amore* v. 17. Huic confessioni qui accedunt, eadem injuria, qua Paulus, *haereseos* accusantur. — *ὁδὸν, viam*) Fatetur se esse de iis, quos Tertullus Nazoraeos appellarat. — *λέγουσιν αἵρεσιν, dicunt haeresin*) Hanc appellationem Paulus corrigit, non quo tum esset odiosa, sed quod non satis digna. *αἵρεσις, secta*, est humani arbitrii; *via*, divinitus praescripta. Dixerat, quantum satis fuisset ad defensionem: sed nunc, ansa scite capta, confessionem addit. — *πατρώῳ, patrio*) Confutat Paulus praejudicium *novitatis*. — *νόμον, lege*) Iterum refutat Tertullum. v. 6. — *γεγραμμένοις, scriptis*) de Jesu Nazareno. v. 5.

v. 15. *ἔχων, habens*) Id plus, quam *προσδέχονται, expectant*. — *δικαίων τε καὶ ἀδίκων, justorum aequae atque injustorum*) Opportuna distributio. nam in *foro* dicebat.

v. 16. *ἐν τύτῳ, in hoc*) hanc spem dum habeo. — *αὐτοῖς, ipse*) ego; quicquid illi faciunt. — *ἀσκῶ, studeo*) Hoc verbum, cum illo, *haeresin*, allegoriam facit. Utrumque in historia philosophica obvium. — *πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὰς ἀνθρώπους, ad Deum et homines*) Congruit, quod sequitur: *eleemosynas et oblationes*.

v. 17. *πλειόνων, plures*) Qui diu abfuit, non potuit res novas moliri: debuerat autem humanius excipi, praesertim *eleemosynas* facturus.

v. 18. *ἐν οἷς, in quibus*) scil. rebus, studiis. — *ὄχλου — θορύβου*) *Ὀχλος*, turba hominum: *θορύβος*, turba rerum. *ὄχλος* est aliquid magis fortuitum: *θόρυβος*, *turba*, vehementius quid et cum proaeresi tentatum notat. — *τινὲς δὲ*) *Δέ* est genuinum, per codices plurimos. Subaudi, *εἶδον, viderunt*.

v. 19. *ὅς, quos*) Nunquam majores soloecismos mundus etiam contra suas leges committit, quam in persequenda fide.

v. 20. *σταῖος μὲν*) *quum steti*. Statio illa memoratur c. 22, 30.

v. 21. *περὶ*) de resurrectione mortuorum nunquam non Paulus mentionem injicit.

v. 22. *ἀνεβάλετο, distulit*) Consilia dilatoria, tuta mundo in rebus divinis. — *ἀκριβέστερον, accuratius*) Per hos praesides *accurata* notitia rei Christianae Romam perlata est.

v. 23. *τηρεῖσθαι, servari*) tutum praestari. — *ἄνειν, requiem*) Sic potuit propagare evangelium. Id moleste ferebant Judaei; neque impedire poterant.

v. 24. *παραγενόμενος, adveniens*) in praetorio Herodis, ubi captivus tenebatur Paulus, coll. Act. 23, 35.; Felix autem non videtur ibidem fuisse, sed peculiarem domum habuisse. — *τῇ γυναικί, muliere*) Accuratus sermo. Non erat haec legitima *uxor*, sed, relicto priore marito, Felici nupserat. — *ιορδαία, Judaea*) ex familia Herodum. Vid. Joseph. l. 20. ant. c. 5.

v. 25. *διαλεγόμενος, disserente*) Paulus non curavit se insinuare per curiosos discursus. Cum sermone de fide in Christum conjunxit etiam, quae dicenda essent ad Judicem Felicem, et ad eundem Felicem atque Drusillam. [quae ne legitima quidem Felicis uxor fuit.

V. g.] — τῷ) Articulus, non primo et secundo, sed tertio capiti ex iis, quae hic enumerantur, additus, epitasin habet. — ἐμφοβος γενόμενος, expavescens) Veritas facit, ut Felix etiam vinctum revereatur. [Ecquis non expavescat? — expavescens vero ad poenitentiam et fidem compelli se patitur, ut amori cedat pavor? V. g.] — τὸ νῦν ἔχον, in praesenti) Tale praesens in hac vita neglectum, singulos olim damnatos rodet. Periculosa dilatio. — καιρὸν δὲ λαβὼν) Pro λαβὼν plerique scripsere μεταλαβὼν, ex alliteratione ad μετακαλέσθαι *). LXX, Ps. 75, (74.) 3., ὅταν λάβω καιρὸν. [Id ipsum tempus opportunum fuerat. V. g.]

v. 26. ἐλπίζων, sperans) Mala spes: oculus nequam. — χορηματα, pecuniam) quam tot Christiani amore Pauli collaturi forent. conf. v. 17. 23. Sic thesaurum evangelii omisit infelix Felix.

v. 27. διετίας, biennio) vinculorum. Felicis munus coepit ante vincula Pauli, anno interjecto: quanquam gradatim Judaeae potitus est. unde Paulus Act. 24, 10. recte dicere potuit, eum ex multis annis iudicem esse huic populo. conf. Ord. temp. p. 285. — ἔλαβε, nactus est) invitatus, ut colligi potest ex v. 10. 24. — χάριτας καταθίσθαι, gratificari) ut Judaeorum gratia prosequeretur decedentem. sic χάριν καταθίσθαι, c. 25, 9. φιλίαν καταθίσθαι, 1 Macc. 10, 23. Homines mundani, sibi invicem gratificaturi, manus porrigunt adversus ea, quae DEI sunt. c. 25, 9.

C A P U T XXV.

v. 1. Τρεῖς ἡμέρας) triduum; sat cito.

v. 2. ἐνεφάνισαν, apparuerunt) Tantis temporum intervallis non cessat Judaicus zelus. v. 24. Tanto justius complexus est Paulus gentes. — παρεκάλεν, rogabant) Hinc pendet ὅπως ut v. 3.

v. 3. εἰς ἱερουσαλήμ, Jerusalem) ubi Festus erat jam.

v. 4. ἀπεκρίθη, respondit) Festi studium in tuendis Regalibus Paulo inservit. Scite exprimit Lucas animum procuratoris novi adeoque insolentis. — ἐν τάχει, celeriter) Vid. v. 6. — μέλλειν ἐκπορεύεσθαι) exiturum, ad jus dicendum.

v. 5. δυνατοὶ) qui valent, ad iter faciendum. ἡθὺς urbanum Festi exprimitur, respondentis Judaeis, molestiam viae causantibus. — συγκαταβάντες, descendentes simul) mecum. Forum non sequitur actorem. — εἴ τι, si quod) Non simpliciter credit Judaeis. v. 10. fin. — ἐν τῷ ἀνδρὶ, in viro) Sic Lat. cum codd. opt. τέτω additum a recentioribus.

v. 6. ἢ πλείους ὀκτώ ἢ δέκα) non amplius, quam octo aut decem, habet Latinus. Atque huic lectioni suffragantur vetusti codices Graeci, cum versione Coptica. Proba locutio. **) sic, ἢ πλείους ἡμέραι δεκαδύο κτλ. c. 24, 11. 4, 22. 23, 13. Alii omittunt ἢ, vel etiam ὀκτώ, vel ἢ πλείους. Octo aut decem dies, sat breve tempus (v. 4.) pro commoratione novi praesidis in urbe Jerusalem. Intra id tempus non commode poterat Pauli causam tractare.

*) Hinc margo Bengelii recentior praefert λαβὼν, quod antiquior lectionibus minus firmis accensuerat. E. B.

**) Quae pluris aestimatur in marg. Ed. 2., et Vers. germ. quam in Ed. maj. E. B.

v. 7. *περιέσθσαν, circumsteterunt*) periculum intentantes. — *πολλά, multa*) Ubi multa colliguntur crimina, saepe ne unum quidem verum est. — *καὶ βαρέα, et gravia*) Ea quae fuerint, significatur v. seq. — *φέροντες, ferentes*) cum clamore. v. 24.

v. 9. *θέλεις; vis?*) Poterat Festus Paulo non rogato decernere; sed conscientia eum retinebat, et res divinitus gubernabatur, ut Paulo daretur causa *appellandi*. — *ἐν ἐμοῦ, penes me*) Hoc Festus speciose addit. Respondet mox Paulus: *ἐπὶ τῷ βήματι κτλ. ad tribunal* etc.

v. 10. *ἔσως εἰμι, sto*) scil. hīc, Caesareae. — *κάλλιον, melius*, quam alii. — *ἐπιγινώσκεις, cognoscis*) Conscientiam Festi tangit.

v. 11. *ἀδικῶ*) Praesens absolutum (uti Col. 3, 25.) quo praeteritum involvitur, ut apud Chrys. de Sacerd. sect. 55. fin. *ἐκ ἀδικῶ. conf. c. 26, 31. πράσσει*. — *τὸ ἀποθανεῖν*) Id ipsum agi, notat articulus. — *ἐδείς, nemo*) Modeste, i. e. tu non potes. — *ἐπικαλέμαι, appello*) Licet interdum in causa DEI adhibere remedia juris. Arripit Paulus subsidium protectionis Romanae. c. 23, 11.

v. 12. *συμβουλία, concilio*) Hoc constabat ex iis, qui cum praetore erant. — *πορεύσῃ, ibis*) Haec videtur Festus terrendi Pauli causa dixisse.

v. 13. *βερνίκη, Bernice*) Agrippae soror. — *τὸν φῆσον, Festum*) novum praetorem.

v. 14. *πλείους, plures*) Festus rem Pauli negligenter tractat. — *ἀνὴρ, vir*) Totus Festi sermo redolet praetorem novum.

v. 16. *ῥωμαίοις, Romanis*) Utinam nil eorum, quae Romani facere non solebant, apud Christianos fieret.

v. 17. *ἀναβολὴν μηδεμίαν, dilationem nullam*) Hoc per se non malum.

v. 18. *ὑπενόουν, suspicabar*) ex tanta eorum contentione. — *ἐγώ, ego*) hospes adhuc.

v. 19. *) *ἰδίᾳς*) Sane Judaei gentibus *ἴδιον proprium* quiddam habere visi sunt. Agrippas non erat Judaeus: alioqui Festus non sic cum eo loqueretur. Erat, ex Herodum familia, Idumaeus, Proselytus, sed, ut fit, apud magnos homines, sine insigni studio. Festus ergo Agrippam pro Ethnico habere poterat. confer etiam c. 26, 27. — *θεισιδαιμονίας, religione*) Verbum *μέσον*, in bonam partem, sed saepius in malam adhibetur. — *περὶ τινος, de quodam*) Ita miser Festus loquitur de eo, cui omne genu flectetur. [*Si credere detrectatis, empaectae et contemtores! qui sit* Quidam iste: *videbitis omnino cum plangore et lamentatione*. V. g.] — *τεθνηκότος, mortuo*) Crucem aut nescivit aut non curavit Festus.

**) v. 20. *ἀπορούμενος, haesitans*) Debebas, Feste, quaerere. Elegans constructio, *ἀπορούμενος ζητήσιν*. Exempla habet Scapula. — *ζητήσιν*) *ζητήματα, quaesita*, v. 19. *ζητήσις, quaestio*. *Quaestum, quaestionis* objectum.

*) *ζητήματα, quaestiones*] Magna est quaestionum varietas. Levissimae subinde pro gravissimis habentur, et pro levissimis gravissimae. Quaestiones de Jesu ex animo fac plurimi aestimes. V. g.

**) *ζῆν, vivere*] Vivit sane. Verum id quidem est; non fictitium. V. g.

*) v. 21. *τηρηθῆναι, servari*) Hoc verbo prodit Festus, se voluisse Paulum Judaeis condonare. — *σεβασῆ*) *Augusti*.

v. 22. *ἐβελόμην*) pro, *βέλομαι* morata enallage. — *καὶ αὐτὸς, egomet*) Prudenter. Si ipse cognoscas, plura videbis et audies, quam alii referunt. [*Plenus videlicet mundus est mendaciorum: at nusquam ineptius proterviusve mentiri mos est, nisi quum de sanctis vel personis vel rebus quaestio inciderit. V. g.*] — *αὔριον*) Idem dies, Festo, *αὔριον* cras; Lucae, *ἐπαύριον*, postridie. v. 23.

v. 23. *φαντασίας, pompa*) frequentia, ornatu, ceremonia. [*Ingens ministrorum amplioris atque inferioris ordinis numerus adfuit. V. g.*] — *ἀκροατήριον, auditorium*) capax, praetoris. — *χιλιάρχους, tribunis*) militaribus. — *ἀνδράσι — πόλεως, viris — civitatis*) Hi erant magistratus civiles. — *ὁ παῦλος, Paulus*) Huic mag-nae laetitiae fuit tam illustris occasio.

v. 24. *ἡμῖν, nobis*) mihi et Agrippae. — *ἄνδρες, viri*) Bernicae parcit Festus, quo minus captivum repraesentet mulieri. — *θεωρεῖτε*) Indicativus: *videtis*. coll. c. 3, 16. 19, 26. 24, 20.

v. 26. *τῷ κυρίῳ, domino*) Caesari. Nuper orta erat haec *domini* appellatio.

C A P U T XXVI.

v. 1. *Ἐπιτρέπεται, permittitur*) Eleganter, impersonaliter. *conceditur*, a Festo, ab Agrippa. Agrippas cupiebat audire. — *ὑπέρ, pro*) non modo de te. [*Id Paulus agit quidem; sed eo pacto, ut de Christo potius dicat. V. g.*] — *ἐκτείνας τὴν χεῖρα, extendens manum*) vinctam. Id et Pauli parrhesiae et auditorum attentioni conveniebat.

v. 2. *περὶ, de*) Paulus et crimen judaicum refutat, et fide urgente plura dicit. Est hic sermo ultimus plenior, qui exstet, Pauli, dignus incrementis ejus spiritualibus. — *ὑπὸ ἰσθδαιῶν*) Non addit articulum. non enim plane omnes Judaei Paulum accusabant. — *βασιλεὺς ἀγρίππα, rex Agrippa*) Magnam vim habet compellatio in secunda persona, singulari praesertim, et proprio nomine. v. 27. — *ἡγγμαι ἐμμενὸν μακάριον, aestimo me beatum*) gratulor mihi.

v. 3. *γνώσῃν ὄντά σε*) Duo accusativi, Attice: i. e. praesertim *quum sis gnarus*. v. Heupel. de Dialectis, Can. 98. Raphael. ex Xen. et Arriano. *γνώσῃς*, qui notitiam habet et quaerit. Talis non erat Festus. c. 25, 20. — *ἐθῶν, consuetudinem*) in practicis. — *ζητημάτων, quaestionum*) in theoreticis. Hoc vocabulo usus erat Festus, absente Paulo. c. 25, 19. Et Paulus divino ductu id repetit et explanat.

v. 4. *μὲν οὖν*) *Οὖν* facit accessum ad tractationem: *μὲν*, non sequente δέ, mollit sermonem. v. 9. Magnam *ἐνάργειαν, evidentiam* habet haec narratio. — *βίωσιν, vitam*) actionem in vita. — *τὴν ἐκ νεότητος, τὴν ἀπ' ἀρχῆς*, quae ab adolescentia, quae ab initio erat) id est, ab ineunte adolescentia. sic *ἄνωθεν, primitus*. v. seq.

v. 5. *προγινώσκοντες*) noscentes me, antequam ego dicam. —

*) *εἰς ἱερουσαλήμ, Hierosolymas*] Silet hic Festus consilium suum periculosum, quod partium studio abreptus ceperat adversus Saulum. V. g.

ἐὰν θέλωσι, si velint) Nolebant autem, quia persentiscebant, in conversione Pauli, etiam respectu vitae anteaectae, efficacissimum esse argumentum pro veritate fidei Christianae.

v. 6. καί, et) Haec, quae versus 6. 7. 8. habent, quasi per parenthesin dicuntur; ut Paulus ostendat, se id ipsum, quod pharisaei recte statuunt, de resurrectione mortuorum, non abjecisse, sed vere asserere. De nexu v. 5. et 9., cui particula μέν οὖν inservit, confer c. 22, 3. 4. Nempe Pharisaeismus ad persecutionem impulerat Paulum. — νῦν) etiamnum. — ἐλπίδι, spe) Vim habet repetitio: sperat; de qua spe, v. 7. — ἐπαγγελίας, promissionis) Firma igitur spes. — ἔσχατα, sto) hoc die. — κρίνόμενος, iudicio subjectus) hoc tempore.

v. 7. εἰς ἣν, in quam) spem. — τὸ δωδεκάφυλον, duodenarius tribuum) Etiam X. tribus bonam partem redierant ex oriente, sed ex διασπορᾷ in διασποράν. Jac. 1, 1. 1 Petr. 1, 1. In illa enim loca, quae Jacobus et Petrus memorat, primitus X tribus non abductae fuerant. II. cc. Omnes habuere spem resurrectionis. — καταντῆσαι, devenire) Verbum Paulo frequens. Eph. 4, 13. Phil. 3, 14. Tota religio nostra tendit in futurum.

v. 8. ἄπιστον, incredibile) ἄπιστα incredibilia veteres dixere fabulas poëticas. vid. Chrysost. de sacerdot. §. 226. 590. sic incredibile duxit resurrectionem Festus. c. 25, 19. — ὑμῖν, vobis) Apostrophe, respectu Iudaeorum; (neque enim Agrippas erat Iudaeus: v. 3. 7., ubi ἡμῶν facit antitheton ad proselytos, tales praesertim, qualem notavi Agrippam. c. 25, 19. not.) et parrhesia, ad praesentes auditores. Festo sic respondet, ut si sermonem ejus audisset. c. 25, 19.

v. 9. ἔδοξα ἐμαυτῷ, visum erat mihi ipsi) etiam prae aliis. — δεῖν, oportere) Tanta vis errantis conscientiae. — πολλὰ ἐναντία, multa contraria) non ut alii, qui nec colunt, nec laedunt. Haec contraria Pauli sermo insigni incremento enumerat. — πρᾶξαι) ἐποίησα, mox. Differunt verba, ut alibi notamus.

v. 10. τῶν ἁγίων, sanctorum) Sic appellat, convenienter orationi ineunti, Christianos, vocabulo a Iudaeis ad hos translato. — ἐγώ, ego) Emphasis. — τῇν) Articulus significat, sine potestate Paulum hoc non potuisse facere: et principes sacerdotum facultatem generalem dedisse omnibus, qui vellent persequi. — κατήνεγκα ψῆφον) Rara phrasis. Calculum adjecit Paulus, quum recte fieri censuit.

v. 11. συναγωγὰς, synagogas) Hierosolymitanas. — ἠνάγκαζον βλασφημεῖν, cogebam blasphemare) Hoc omnium tristissimum. Resipiscite, hostes evangelii. Si Franc. Spiera, cui vis allata, tam graviter luit, quid tandem iis fiet, qui vim afferunt, nec cum Saulo resipiscunt?

v. 12. ἐπιτροπῆς, jussu, permissu) Paulus erat Commissarius. Ἐπιτροπή, Commission. unde ἐπιτροπος. vide Esth. 9, 14. in LXX.

v. 13. εἶδον, vidi) de improvviso. — βασιλεῦ, Rex) Opportunissime, in hac epitasi narrationis, regem figit. — ὑπερ, supra) Gloria Christi.

v. 14. τῇ ἑβραϊδὶ διαλέκτῳ, Hebraica lingua) Ipse Paulus h. l. non loquebatur hebraice. nam c. 22, 7. hebraice loquens, hoc, hebraica lingua, non addidit. Hebraea lingua, Christi lingua in terra et e coelo. — σκληρόν σοι, durum tibi) Syriacum adagium notat Lightfoot.

v. 15. ὁ δὲ, *ille autem*) ὁ δὲ κύριος habet *Al.* et alii cum *Latino*. Ex cap. 9, 5. ubi Lucae relatio sic habet. Sed Paulus, qui hīc loquitur, omittit etiam in cap. 22, 8. Eleganter. Nam postea, continuo, audivit demum, quis esset hic *Dominus*. — ἐγώ, *ego*) Vivit ergo, Feste. c. 25, 19. Ad verba hujus sermonis, quem Jesus ad Saulum dixit, saepe se refert Paulus, ut mox notabimus. conf. v. 17. s. not. — ἰησοῦς, *Jesus*) ὁ Ναζωραῖος *Nazarenus*, additur c. 22, 8. Id Paulus h. l. non addit, Agrippae parceus, ne ei videatur obijcere de Herodum impietate contra Christum. Etiam v. 26. generatim loquitur. — *σηθι ἐπὶ τοῖς πόδαυ σου*) Sic LXX, Ez. 2, 4. v. 16. ὡν τε ὁφθήσομαι σοί) et *carum visionum*, quas tibi posthac *imperian*.

v. 17. ἐξαίρουμενος, *eripiens*) Multis sane periculis eripuit Dominus Paulum. Idem verbum cap. 12, 11. et alibi, eodem sensu. Significat Paulus, hanc libertatem, qua nunc in ipsis vinculis gaudet, sibi fuisse promissam cum protectione ad gentes. — ὧς) *quos*. Refertur et ad *populum* judaicum et ad *gentes*. v. 20. — νῦν ἐγώ) νῦν, absque ἐγώ, habent perpauci: plures, ἐγώ, absque νῦν. Facile hanc vel illam inter plures perbreves voculas omiserunt librarii. Junctim *Latinus* retinet, *nunc ego*. *) Ego denotat auctoritatem mittentis: *nunc* demonstrat tempus praesens. — ἀποστέλλω, *mitto*) Epocha *apostolatus* Paulini cum hoc ipso conversionis articulo incipit. c. 9, 15. 20. 27. Gal. 1, 12. 15. s.

v. 18. ἀνοῖξαι, *aperire*) Aperit, qui mittit Paulum, v. 23. et aperit per Paulum, qui mittitur. Egregia conversionis totius hoc loco est descriptio. conf. Jes. 42, 6. 7. — αὐτῶν, *eorum*) Judaeorum et gentium. — τῷ ἐπιστρέψαι) Non additur αὐτῶς, ut mox additur ad λαβεῖν, quare ut ἀνοῖξαι, sic ἐπιστρέψαι dicitur de Paulo; (ut accipit Versio Neograeca, Beza et alii:) et τῷ declarat, uti Luc. 1, 73. not. — ἀπὸ σκοτὸς εἰς φῶς, *a tenebris in lucem*) Hoc magis ad *populum* pertinet; illud, quod sequitur, magis ad *gentes*, coll. v. 20. not. εἰς in lucem, 1 Petr. 2, 9. conf. Col. 1, 12. s. 1 Joh. 1, 7. 2, 9. s. Ap. 24, 14. φῶς hīc sine articulo, uti v. 23. — ἐξουσίας, *potestate*) quae valde crassa fuit apud idololatrias. conf. Col. 1, 13. s. — σατανᾶ, *satanae*) Satanā opponitur *DEO*, ut Christo antichristus. — τῷ) Anaphora. — ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, *remissionem peccatorum*) Id ad *populum* nominatim pertinet. c. 2, 38. κλήρον sortem, ad *gentes* magis. — κλήρον, *sortem*) Conf. iterum Col. 1, 12—14. — ἐν τοῖς ἡγιασμένοις, *in sanctificatis*) vid. Cap. 20, 32. not. — πίσει, *fide*) Constr. cum λαβεῖν accipere.

v. 19. ὅθεν) Inde, facultatem accepi obediendi. — ὅτι ἐγενόμην ἀπειθής, *non factus sum inobediens*) Litotes. i. e. plane statim obedii. Gal. 1, 16. Ne Pauli quidem conversio irresistibilis fuit. De Judaeorum sententia Paulus debuisset esse *inobediens*: id negat ipse. — ὁρατῶν, *coelesti*) adeoque efficacissimae.

v. 20. μετανοεῖν, *resipiscere*) Id magis ad Judaeos pertinet. — ἐπιστρέφειν, *converti*) Id magis ad *gentes* pertinet. Nam ad *Dominum* Christum *converti* dicitur in hoc praecipue libro de Hebraeis:

*) Cui lectioni margo Ed. 2. potius, quam Ed. maj. favet. Atque crisis posteriorem sequitur etiam Vers. germ. E. B.

c. 11, 24. not. *ad Deum converti dicitur de gentibus*. c. 14, 15. 15, 3. 19. 1 Thess. 1, 9.

v. 21. *ἐνεκα τούτων, horum causa*) Nunc omnia dextre confert Paulus ad defensionem.

v. 22. *ἐπικυρίας, opem*) Ammonius: *βοηθεῖ μὲν ὁ συνών· ἐπι-κυρεῖ δὲ ὁ ἔξωθεν εἰς βοήθειαν ἦκων*. Quum Judaei omnes Paulum vel oppugnarent vel non defenderent, *Deus* auxilio repente misit Romanos *ex castris*. Sic promissio, quam Jesus dederat, v. 17. praestita est. — *τυγῶν*) Respectu nostri, non respectu DEI, talia sunt *fortuita*. — *ἔξηκα, steti, sto* salvus. — *μεγάλῳ, magno*) ut in praesenti. — *μελλόντων*) Genitivus pendet ab ὧν. — *καὶ*) et, nominativum, Moses, propheta eximius. — *εἰ*) an. Eleganter. Res erat liquida: Judaei in *quaestionem* vocarant. v. 3. — *παθητός, pati potis est*) Negarant Judaei, Messiam posse pati. — *πρώτος, primus*) 1 Cor. 15, 23. — *φῶς, lumen*) v. 13. 18. — *μέλλει καταγγέλλειν, annuntiabit*) per evangelium, ut praedictum est.

v. 24. *μαίνῃ παύλε, insanis, Paule*) Insanis Feste. Videbat Festus, naturam non agere in Paulo: gratiam non vidit. quare furorem putat esse judaicum, cujusmodi furor erat apud gentes ex fabulis suis. Non habitum maniae, sed actum Paulo tribuit. conf. c. 12, 15. — *γράμματα, literae*) Pro Pedantismo Festus habet ardorem apostolicum.

v. 25. *κράτιστε φῆξε, excellentissime Feste*) Insani non utuntur nominibus et vocabulis honoris. Sic quoque Festum refutat Paulus. — *ἀληθείας καὶ σωφροσύνης, veritatis et sobrietatis*) *Sobrietas* opponitur furori: *veritas* confirmatur v. seq. Utraque manet etiam, ubi vehementissime agunt homines DEI. — *ἀποφθέγγομαι, eloquor*) Aptum verbum.

v. 26. *ἐπίσταται, scit*) Patet hoc. nam etiam *Christianum* nomen sciebat. v. 28. Interpellatione Festi refutata urget Paulus propositum, apte et pedetentim rediens a Festo ad Agrippam. — *παρόησιαζόμενος, libertate utens*) Libera fiducia erat, quam Festus *maniam* appellabat. — *ὅκ ἐν γωνίᾳ*) non in *angulo*, sed inspectante genere humano.

v. 27. *τοῖς προφήταις, prophetis*) His qui credit, Paulo credit, ipsique Christo. — *οἶδα, scio*) Hic regem ita tenet Paulus, ut vix obniti possit. [*Eo artificio frequenter uti juvat strenuos doctores: at auditor, qui constringi se sentit, victas dare ne cunctetur!* V. g.]

v. 28. *ὁ δὲ ἀγρίππας, Agrippa autem*) Contentum Rex loqui nonnullis videtur: verius dixeris, bonum in eo fuisse motum. coll. v. 27. 29. — *ἐν ὀλίγῳ*) Ipsam hanc locutionem non reperias apud LXX. sed tamen synonyma eodem genere neutro posita, quibus Hebraicum כמעט Latinum *propemodum, tantum non*, exprimitur, ita quidem, ut effectus ipse, in re praeterita excludatur, in re futura varie includatur. priore modo fere additur *παρὰ· παρὰ μικρόν, παρὰ βραχύ, παρ' ὀλίγον*. Ps. 72, (73.) 2. 93, (94.) 17. Prov. 5, 14. Lat. *paene*. Altero modo *ἐν* ponitur: *ἐν τῷ μηδενί*, Ps. 80, (81.) 15. *ἐν ταχεί*, Ps. 2, 12. Lat. *nullo negotio, facile, celeriter*. quae notio huic loco, qui item *ἐν* habet, pulcre congruit. Occurrit ergo hic, Festus, sine Christo: Paulus, Christianissimus: Agrippas, in bivio, cum optimo impulsu.

v. 29. *εὐχαίμην ἂν τῷ θεῷ, vota DEO fecerim*) Agrippas lo-

quitur tanquam de re arbitrii sui, persuasionem humanam, qualem Paulo tribuebat, admittentis. id Paulus comiter corrigit: nam DEI est donum et opus. — καὶ ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν πολλῷ, et in paucis et in multo) Paulus regi illud, in paucis, regerit; et per quandam parodian addit, et in multo: quorum utrumque et tempus et facilitatem rei notat. quae facilia sunt, plerumque cito fiunt: quae difficilia, tarde. in multo pertinet ad Festum, cuius nomini Paulus parcat, et ad alios auditores, Festi similes, quos ad fidem invitat: in paucis, vel utrumvis, ad Agrippam. — ἢ μόνον σέ, non modo te) Innuit Paulus, se paratum esse, non modo τὸ ὀλίγον paucum, loquendi operam, sed etiam τὸ πολὺ, multum, magnum laborem, tolerantiam, ipsamque vitam impendere. — πάντας, omnes) Modestiae est, quod hos omnes Paulus non appellat et alloquitur: aspicit tamen et notat. — σήμερον, hodie) Hoc plerique cum participio praecedente, Chrysostomus et alii cum verbo subsequente construunt. Et quidem cum verbo insignem vim habet. — γενέσθαι, fieri) Repetitur verbum Agrippae. Antitheton, sum, mox. — τοιοῦτες, tales) Christianos, non solum professione, sed re. Elegans periphrasis. — καὶ γὰρ, egomet) Loquitur Paulus ex sensu suae beatitudinis, cum amore latissimo. conf. 1 Cor. 7, 7. — παρεκτός, cum exceptione) Suavissima ἐπιθεραπεία et exceptio.

v. 30. ἀνέστη, surrexit) Sederant igitur. Pretiosissimum pro Agrippa momentum: quo utrum usus sit, nec ne, olim videbimus.

v. 31. ἰδέν, nihil) Nilne praeterea, auditores, ex illo sermone discere poteratis? Politica reflexio et benignum iudicium de tali praecone, rem non conficit. — πράσσει, agit, egitque. Non de una actione, sed de tota vita Pauli loquuntur.

v. 32. εἰ μὴ, si non) Jam Festus non poterat dimittere. Accedebat timor offendendi Iudaeos.

C A P U T XXVII.

v. 1. Ἐκρίθη, iudicatum est) Profectio Pauli ad Caesarem jam ante decreta erat: nunc tempus constitutum, et iter maritimum. De Paulo proprie iudicatum erat: Paulum libere sequebantur amici, in his Lucas. — τῷ ἐκρίθη τὸ κρίμα τῷ ἀποπλεῖν. — ἑτέρους, alios) Conf. Luc. 22, 37. — σπείρης σεβασῆς) cohortis Augustae.

v. 2. πλοῖον) Non voluere captivorum causa navem sumere talem, qua una totus cursus conficeretur. v. 6. — ἀδραμυττηνῶ) Adramyttium, Asiae minoris oppidum, a Pergamo septentrionem versus situm, ut ex Xenophonte observat Raphelius, contra ac tabulae habent Geographicae. — μέλλοντι) Sic sermo pertinet ad navem, coll. v. 6. Μέλλοντες habent alii, ex rhythmo ἐπιβάντες. — τῶς — τόπος, loca) Ut mare navigatur, sic partes maris (τόποι) navigantur. — ἀριστάρχης) Aristarchus aut patriam repetebat, aut Romam petebat.

v. 3. φιλανθρωπίως, humane) Aptum verbum, de officiis inter alieniores. c. 28, 2. Tit. 3, 4. — Ἰούλιος, Julius) Videtur audisse Paulum, c. 25, 23. — φίλος, amicos) qui Sidone erant. [aeque ac Tyri. V. g.]

v. 4. ὑπεπλεύσαμεν, subnavigavimus) Partem Cypri meridionalem volebant praetervehi; orientalem non procul praetervecti sunt. ὑπὸ hīc componitur, uti v. 7. 16.

v. 5. πέλαγος) mare profundum, a terra remotius. Antitheton, *subnavigavimus*.

v. 7. μὴ προσεῶντος) non admittente nos vento ad Cretam.

v. 8. μόλις, νῆα) Constr. cum ἤλθομεν, *venimus*. — καλὸς) fortasse κατ' ἀντίφασιν, coll. v. 12. uti *Pontus Euxinus*. — λαοαῖα) Sic optimi codices: duo, ἄλασσα. unde *Thalassa* habet *Lat.* Prosthesin literae *t* civitas, proxime praecedens, ex tertia syllaba dare potuit. Plus tribuimus Asiaticis codicibus, quam Africanis, ubi de nominibus locorum agitur. Creta λέγεται εἶναι ἐκατόμπολις, ut habet Scylacis Periplus. In centum oppidis quam multa hodie ignota sunt?

v. 9. ἤδη, jam) propter anni tempus. Veteres plus timuere hiemem in navigando, quam nostra aetas. — τὴν νηστείαν, jejunium) Denotatur anni tempus, per metonymiam, ab jejunio mensis 7. Lev. 16, 29. [*Expiationis festum, cujus jejunium hoc fuit, illi temporis parti respondet, quae proxime antecedit vindemiam nostram.* V. g.] — παρήναι, adhortabatur) ne Cretam relinquerent. v. 24. — ὁ παῦλος, Paulus) Illustre exemplum Paulus praebet fidei in rebus etiam maxime externis, cum magna praesentia animi et dexteritate consilii se exserentis et alios excitantis.

v. 10. αὐτοῖς, eis) centurioni et ceteris. — ὅτι — μέλλειν) ὅτι interdum habet infinitivum. Polybius: διαδοθείσης φήμης, ὅτι τὰ θηρία τὸς πλείους διαφθεῖραι. Plura ex eo Raphelius. — ὕβρεως) ὕβρις, *Lat.* injuria, saepe dicitur respectu patientis, qui non meritis erat incommodum, tametsi causa agens non peccet. Haec vox ὕβρις navim potissimum spectat: ζημία et navim et animas. — μέλλειν ἐσεσθαι) μέλλει facit orationem modalem, *possit*: et modestiam redolet. [*Non expresse dicit, quid fieri debeat, coll. v. 24.; sed periculum duntaxat indicat, ex eo, quod facere placebat, imminens.* Ita et v. 31. V. g.]

v. 11. κυβερνήτη, gubernatori) qui navem regebat. — ναυκλήρω, nauclero) cujus erat navis. Hic quoque in potestate centurionis erat. — ἐπέθιτο μάλλον, obtemperabat potius) Artifici in sua arte non semper credendum. Saepe fidelis Christianus, quum maxime opus est, opportuniore loquitur: sed minus auditur. Coh. 9, 15. Fortasse timuit Julius indignationem superiorum.

v. 12. οἱ πλείους, plurimi) In periculo suffragia ferunt etiam ii, qui jus non habent: sed plura suffragia non semper meliora. — ἔθεντο βελήν) consilium posuerunt: Pricaeus, Petroniana phrasi. LXX, Jud. 19, 30. θέσθε βελήν. et sic Ps. 13, (12.) 3. θησομαι βελάς. — φοῖνικα, λιμένα) φοῖνιξ erat oppidi nomen; portūs, φοινικῆς, Ptolemaeo. Prona metonymia. — κατὰ λίβα καὶ κατὰ χώρον, ad Africum et ad Corum) Duobus ventis positus, distinctius exprimitur, quam patens fuerit portus, et quanta appellendi spes, quam si zephyrus duntaxat poneretur, a quo *Africus* meridiem versus, *corus* septentrionem versus declinat.

v. 13. δόξαντες, rati) secundo austro. — ἄραντες) moventes. Ubi est motus, ibi moles de solo, quod ea premit, levatur. Inde αἶρειν movere, metonymia consequentis. — ἄσσον) propius. Comparativus contractus ab ἐγγύς, quo passim utitur etiam Herodotus, et Josephus l. 4. ant. c. 20. Vide Bezam, E. Schmidium, Raphelium.

Non est h. l. oppidi alias ignoti nomen, quod peterent: nam *Phoenicen* petierant.

v. 14. *ἐβαλε*) sc. *ἐαυτόν* sic *ἐπιδόντες*, v. 15. *ἀπορύψαντας*, v. 43. Intransitive. — *αὐτῆς*) Versio Neo Graeca: *τῆς κρήτης κατ' αὐτῆς*, in Cretam et a Creta adversum nos. — *ἄνεμος τυφωνικός*, *ventus typhonicus*) Aristot. de mundo, *τυφὼν ἐστὶ τὸ ἀσφράψαν ἄχρῃ τῆς γῆς διεκθρόν, ἐὰν ἄπυρον ἢ παντελῶς*. dicitur a *τύφω*, pro *θύφω*, ut *τρέφω* pro *θρέφω*. Plinio Typhon est vibratus ecnephas, praecipua navigantium pestis. l. 2. c. 48. et 49. cumque adeo flatus procellosus sit potius, quam ventus; ideo conjunctim dicitur *ἄνεμος τυφωνικός*. — *εὐροκλύδων*) id est, *eurus fluctum concitans*. Apta compositio, *παρὰ τὸν εὐρον*, quia *ἄνεμος* et *παρὰ τὸν κλύδωνα*, quia *τυφωνικός*. [Vid. App. crit. P. II. ad h. l. qui lectionem *εὐροκλύδων*, multis placitam, non una ratione refutat. Not. crit. Praeferunt alii *εὐροκλύδων*, ex MS. Petav., monente cel. Dr. Ernesti, Bibl. th. T. VIII. p. 24. E. B.]

v. 16. *περικρατεῖς γενέσθαι τῆς σκαφῆς*) *scapham*, quae hactenus navem comitata erat, *retinere* et ex mari extrahere. v. 30. 32.

v. 17. *ἣν, quam*) *scapham*. — *βοηθείαις, auxiliis*) quae praestabat *scapha*. — *ὑποζωννύντες, subcingentes*) Gyraldus, libro de Navigiis, cap. 15. *mitram* ait esse funem, quo navis media vincitur. Adde *Raphelium*. — *τὴν σύρτιν, Syrtin*) versus Africam. — *τὸ σκεῦος, vas*) vela etc. v. 19. quo minore vi agerentur in *Syrtin*.

v. 18. *ἐκβολήν*) *jacturam* mercium.

v. 20. *μητε ἥλιε, μητε ἄστρον, neque sole neque astris*) Quibus minus carere poterant veteres ante repertam *pyxidem* nauticam.

v. 21. *πολλῆς*) *multa*, frequens, diuturna erat. — *τότε, tum*) Ubi mundus exsultat, Christiani abstinent: ubi omnes trepidant, hi bono sunt animo, et ceteros erigunt. v. 36. — *ἔδει μὲν, oportebat quidem*) Non sine causa sic orditur Paulus: bonum consilium dederam, bonum dabo; morem gerite nunc. — *κερδήσαι, lucrifacere*) Hoc non pendet a *μή. κερδήσαι* per euphemiam valet *vitare*. Josephus l. 2. de Bello Jud. c. 16. *τόγε τῆς ἡττης ὄνειδος κερδήσετε, cladis dedecore supersedebitis*. Adde l. 2. Ant. jud. c. 3. Basilius Seleucensis Or. 19., *ἵνα, εἰ μὲν φθάσας ὁ λόγος ἐπιτρέψῃ τὴν ἔννοιαν, τὴν τιμωρίαν κερδάνωσιν*. Casaubonus ad h. l. confert Arist. ἡθ. μεγ. l. 2. *καὶ ὃ κατὰ λόγον ζημίαν ἢν λαβεῖν, τὸν τὸ τοιοῦτον κερδάναντα εὐτυχῇ φαρμέν*. Sic quoque Latini *lucriferare* dicunt. — *ταύτην, hanc*) quae ante oculos est.

v. 22. *καὶ*) Particula *μὲν* praevia postulabat *δέ*, sed *καὶ* modestiam habet. *) — *ἐδεμία, πλὴν, nulla, praeterquam*) *Miranda* praedictio. v. 24. 34. 44.

v. 23. *εἰμὶ, sum*) *DEI* esse, summa religionis; qua fides, amor, spes comprehenditur. Correlatum, *DEO servire*. — *λατρεῦω, servio*) Id videbant, qui in navi erant.

v. 24. *κεχάρισται, donavit*) Paulus orarat: Paulo donati sunt etiam multi fortasse horum, quod ad animam attinet. Etiam centurio, subserviens providentiae divinae, Paulo condonavit captivos, v. 43. Providentia DEI mirabiliter regnat sub rebus contingentibus, qualis erat

*) *παραινῶ ὑμᾶς, hortor vos*] Paulus, utut posthabitus antea, non tamen indignatur, sed pergit salubria suadere, h. l. et v. 53. V. g.

hic comitatus. Facilius multi mali cum paucis piis servantur; quam unus pius cum multis reis perit. Navi huic similis mundus. [*Et quanquam praeter opinionem suam permulta filiis Dei debent homines mundani; pessime tamen erga istos affecti sunt.* V. g.] — σοι, tibi) Non erat tam periculoso alioqui tempore periculum, ne videretur Paulus, quae necessario dicebat, gloriose dicere. — πάντας, omnes) non modo, ut Julius, vinetos, v. 43. Hi omnes, multi erant. v. 37. Pete animas; donabuntur, spe plures. — μετὰ σοῦ, tecum) Paulus, in conspectu DEI, princeps navis, et consilii gubernator.

v. 25. ἄνδρες, viri) quos decet virtus. — τῷ Θεῷ, Deo) Fides angelo DEI habita habetur DEO.

v. 26. εἰς νῆσον, in insulam) Id factum mox v. 27.

v. 27. τεσσαρεσκαίδεκάτη, quarta decima) post relictam Cretam.

v. 18. 19. — αὐτοῖς χώραν, sibi regionem) Iis, qui vehuntur, terrae moveri videntur.

v. 30. φυγεῖν, fugere) in seapha, super aspera loca tutius itura.

v. 31. ὑμεῖς, vos) Non dicit, nos. De salute captivorum non laborabant milites: suae non timebat Paulus.

v. 32. τότε, tunc) Paulus militibus, quid facere deberent, existimandum reliquit.

v. 33. ἄχρι) donec. In diluculo plus loci erat hortationi diutinae. — τεσσαρεσκαίδεκάτην, quartam decimam) Constr. cum expectantes: neque enim tam diu cibo abstinuerant, quamvis fortasse nullum habuerant compositum prandium aut coenam. Ceteroqui dies XIV, ut Wallio videtur, criticus apud navigantes fuit.

v. 34. σωτηρίας, salutis) quo valentiores sitis ad enatandum.

v. 35. εὐχαρίστησε, gratias egit) Confessio publica. — ἤρξατο, coepit) Hujus quoque exempli vis erat. Paulus bono animo cibum capiens animum addit desperatis.

*) v. 38. τὸν σῖτον, frumentum) certa appellendi spe.

v. 39. τὴν γῆν, terram) quam videre coeperant. — αἰγιαλὸν, litus) planum. Matth. 13, 2. not.

v. 40. εἶων, permittebant) scil. navem et sese cum ea. — τὰς ξευκτηρίας τῶν πηδαλίων) Gubernacula vinculis quibusdam annectebantur navi. ea cum laxantur, tunc gubernacula multum in aquas descendunt, et pondere suo navem retinent, quo minus a ventis evertatur. Grotius. — τὸν ἀρτέμωνά) Est artemon minus illud velum, quod velis majoribus appendi solet, unde et illi nomen. Gyrard. de Navig. T. I. Op. f. 604., ubi multos de artemone errores refutat. — τῇ πνέσῃ) sc. αὐρᾷ. Id sexto casu cum verbo κατεῖχον construitur, ut construit vetus interpret Anglicus et Heinsius. Velo, non remis jam tendebant ad litus.

v. 41. εἰς τόπον διθάλασσον, in locum bimarem) Talis locus est v. gr. agger oblongus ex arena densata congestus. dicitur ταυνία, dorsum, pulvinus, Germ. sandbank.

v. 42. βελή, consilium) crudele, iniquum, ingratum. [Non jam recogitabant milites, quantum debeant Paulo. V. g.]

v. 43. ἀπορρίψαντας) scil. ξαντές.

v. 44. ἀπό, de) de ligneis navis partibus.

*) v. 37. αἱ πᾶσαι, omnes) quarum haud paucas lucrifactas esse non temere existimes. V. g.

CAPUT XXVIII.

v. 1. *Τότε*) tum demum. — *ἐπέγνωμεν*) Sic documenta antiquissima. *ἐπέγνωσαν* habent recentiores ex cap. 27, 39. Non prius nau-
tae, inquit Lucas, terram cognoverunt, quam nos ceteri. — *μελίτη*)
Melita, infra Siciliam. Conf. c. 27, 17. neque obstat ibi versus 27.
nam nomen maris Adriatici late patuit, apud veteres, Jonium versus.

v. 2. *βάρβαροι*, barbari) Verbum *μείσον*, per se non contume-
liosum. Drusius derivat a Syriaco *bar*, extra: ut *barbarus* dicatur,
qui ignota lingua utitur. — *γὰρ*, enim) Valde laudatur beneficium
promptum erga ignotos, multos, quamvis alioqui non sumtuosum.

v. 3. *συσφράντων*, cum collegisset) Exemplum *αὐτεργίας*. cap.
27, 19. Vinceti officium faciebat submisso, aliis quoque inserviens. —
φρυγάνων, sarmentorum) in quibus vipera latebat, frigida tempe-
state. — *τὶ πληθος*) τὶ omiserunt recentiores. — *ἀπὸ*) *ἐκ*, recentio-
res. *ἀπὸ τῆς θερμῆς*, a calore, clarius esse judicat Grotius. Sic,
inquit, *ἀπὸ τῆς ἰσ*, *ἀπὸ τῆς λύπης*, in causae significato saepe apud
Graecos. — *καθῆψε*) sc. *ἑαυτήν*, alligavit se manui ejus. vide Sui-
ceri Thesaurum. Mox sequitur *κρεμάμενον*, pendentem. v. 4.

v. 4. *ἔλεγον*, dicebant) praecipiti judicio. Vincula videbant. —
φονεὺς, homicida) Inhumanissimum scelus, homicidium; quod in hac
vita omnium apertissime punitur. — *ἡ δίκη*, Ultio) Ultionem aliquam
esse, agnoscunt; sed eam pro dea habent, nec, quis sit *ὁ Δίκαιος*,
Justus ultor, norunt. Debile lumen naturae. — *ἔζην*, vivere) Le-
gem talionis agnoscunt. — *ὅκ ἔασεν*, non sivit) Jam nullum putant
esse Paulum.

v. 5. *ἀποτινάξας*, excutiens) Quintinus Haedus in lib. de Bello
Melitensi, apud Flacium in h. l. *Melitae nullum maleficum ser-
pentis genus neque nascitur, neque nocet, aliunde invectum. sunt
indigenae quasi terrori serpentibus. scorpiones, dirum alibi animal,
inter manus lascivientium puerorum conspiciuntur innocui: vidi qui
manderet. quod Paulo viperam admorso pendentem digito citra no-
xiam excutienti ferunt acceptum.* Id si verum est, subjicit Illyricus,
sane statuendum est, singularem DEI benedictionem esse, qui quasi
mnemosynon quoddam aeternum praedicati illic evangelii, et tot
miraculorum reliquerit: sicut saepe Scriptura testatur, DEUM vel
deteriores vel meliores facere terras, ob peccata hominum, aut etiam
contra ob suam singularem misericordiam. Sicut manifesta ex-
perientia testatur, solum et coelum ipsum Germaniae et omnium
septentrionalium regionum longe mitius salubriusque ac fertilius esse,
quam olim ante Christum natum fuerit, ut ex scriptoribus fide
dignis liquet. etc.

v. 6. *προσεδόκων*, expectabant) Sciebant, quinam esse solerent
effectus talium morsuum. — *μεταβαλλόμενοι*, mutati) Instabilitas ra-
tionis humanae: aut latro, inquit, aut deus. sic modo tauri, mo-
do lapides. c. 14, 13. 19. Datur tertium: homo DEI. De nullo ge-
nere hominum majores errores committunt naturales homines, quam
de Sanctis.

v. 7. *τοῖς περὶ*) in loco et in vicinia. — *τῷ πρώτῳ*, primati)
Non videtur Publius habuisse imperium, sed opum principatum. —
τορεῖς ἡμέρας, triduum) primo tempore commorationis nostrae Meli-
tensis.

v. 8. ἐγένετο, *factum est*) Morbus describitur gravissimus, respectu senectutis et varietatis. — πυρετοῖς, *febribus*) feбри complicata; vel tali, in quam saepius inciderit. Plurale.

v. 10. τὰ πρὸς τὴν χρεῖαν, *quae necessaria erant*) post naufragium. [Denuo comitibus profuit Paulus. V. g.]

v. 11. τρεῖς μῆνας, *tres menses*) Sic Paulo quies obtigit. [— et incolis, per Paulum, larga bonorum messis. V. g.] — παρασῆμω) *Insignia* in prora erant, ex quibus naves nomina habebant. — διοσκείοις, *Geminis*) Hi erant Castor et Pollux, sive Castores, pro Jovis filiis habiti, quos nautae sibi propitios putabant.

v. 13. περιελθόντες, *circumlegentes*) per anfractum. — νότε, *austro*) Finis navigationis commodus.

v. 14. παρεκληθήμεν ἐπ' αὐτοῖς) *Consolationi* nobis fuit aspectus fratrum; eaque nos adduxit, ut septem dies maneremus. Hic quoque humanitas centurionis indulsit Paulo. — εἰς τὴν ῥώμην ἡλθομεν, *Romam venimus*) locum insignem, expetitum. Hic emphasis habet, τὴν ῥώμην, *Romam*, ut notetur urbs diu desiderata: sed in v. 16., ἡλθομεν εἰς ῥώμην, *venimus Romam*, emphasis habet ἡλθομεν *venimus*, ut notetur introitus ipse.

v. 15. οἱ ἀδελφοί, *fratres*) Christiani. — ἀπάντησιν, *occursum*) Officia erga peregrinantes, προπέμπειν, *ἀπαντᾶν*, *prosequi et obviam prodire*. — ἄλλοις, *usque*) Alios in Appii foro, alios deinde in Tribus tabernis offendit. — εὐχαρισήσας, *gratias agens*) voti potitus, ut Romam videret. c. 19, 21. Rom. 1, 11. 15, 23. — ἔλαβε θάρσος, *cepit fiduciam*) active. Videbat, Christum etiam Romae esse. Non semper idem impetus etiam in Paulo fuit. Jam obliviscitur molestiarum itineris. Ammonius: θράσος, ἄλογος ὁρμή· θάρσος, ἔλλογος ὁρμή.

v. 16. τῷ παύλῳ) Recentior librarius periphrasin concinnavit: ὁ ἐκατόνταρχος παρέδωκε τὸς δεσμῆς τῷ στρατοπεδάρχῃ. τῷ δὲ παύλῳ κτλ. *) Ceteris vinctis quid factum fuerit, nostra nil interest. De Paulo Festum quam mitissime Romam scripsisse, existimare licet, coll. cap. 25. et 26. — καθ' αὐτὸν) *secum*, ubi ei videretur. Nactus est *hospitium, conductum*. v. 23. 30. — στρατιώτῃ, *milite*) qui catena, ut solebant, junctus erat Paulo, ejusque doctrinam semper audire poterat.

v. 17. μετὰ ἡμέρας τρεῖς, *post triduum*) quieti et precibus datum. — συγκαλέσασθαι, *ut convocaret*) ad se. v. 23. Vincetus minus commode poterat circuire. — τῶν Ἰουδαίων πρῶτοις, *Judaeorum primores*) auctoritate pollentes. Semper Judaeos primo quaesivit. — οὐδέν, *nil*) Ex ipsis vinculis potuerant falsam suspicionem capere: huic occurrit Paulus.

v. 18. ἐβύλοντο ἀπολῦσαι, *volebant dimittere*) c. 24, 23. seqq.

v. 19. ἀντιλεγόντων, *contradicentibus*) Clementer dicit. nam intentata nece conati fuerant in Palaestina suppressere Paulum loquentem.

v. 20. ἔνεκεν, *propter*) Initio loquitur cum eis, ut frater, non ut apostolus.

v. 21. οὐτε, *neque*) Hiems fuerat: nec multo ante appellarat Paulus Caesarem. — τῶν ἀδελφῶν, *fratrum*) Judaeorum. — ἀπήγ-

*) Hinc brevior lectio et per marginem Ed. 2. pro firmiori declarata est, et in Vers. germ. recepta. E. B.

γελῶν, *nuntiavit*) ex professo. — ἐλάλησθε, *locutus est*) in sermone quotidiano.

v. 22. γνωστὸν, *notum*) Aliud *notum* rependitur v. 28. — πανταῦθ' ἀντιλέγεται, *ubique contradictionem habet*) Id potius bonae causae indicium, quam malae.

v. 23. πείθων, *suadens*) suavissime. — ἀπὸ πρωῒ ἕως ἑσπέρας, *a mane usque ad vesperam*) Quis non optaret interfuisse?

v. 24. ἐπείθοντο, *assentiebant*) intellectu et voluntate. Et sic alii ἠπίευν *non credebant*.

v. 25. ὄντες, *cum essent*) Judaei. — πρὸς ἀλλήλους) *inter se*. — ἀπελύνοντο) *digrediebantur*. Medium. — εἰπόντος, *dicente*) erga abeuntes. — ἓν) *unum*, maxime aptum, serium. [Saepe ab uno verbo vel facto occasionem quis arripit resiliendi a bono: immo vero omnibus id ipsum evenit, qui, cum verbum audiant, non salvantur. Miserrima momenta! V. g.]

v. 26. πορεύθητι, *vade*) Hoc verbum Paulus ad se applicare potuit: nam modo Romam venerat.

v. 27. καὶ ἰάσομαι, *et sanabo*) Indicativus post Subjunctivum, de quo conf. not. ad Marc. 3, 27. isque hoc loco eo firmior, quia apud Esajam post ἐπιστρέψουσιν *convertantur* maximam accentus Hebraicus distinctionem hemistichii facit.

v. 28. τοῖς ἔθνεσιν, *gentibus*) quarum caput Roma. Protectionem ad gentes declaraverat Judaeis contumacibus, Antiochiae, c. 13, 46. Corinthi, c. 18, 6. nunc, tertium, Romae; adeoque in Asia, Graecia, Italia. — ἀπεσάλη, *missum*) per apostolum. Ante hoc tempus nullus Romam apostolus, ne Petrus quidem, venerat. — τὸ σωτήριον τῷ Θεῷ, *Salutare Dei*) Etymon nominis *Jesu*. Conf. Luc. 3, 6. not. — αὐτοὶ, *ipsi*) tametsi vos non auditis. — καὶ) *etiam*: non modo missum eis est. — ἀκούσονται, *audient*) Hujus ipsius praedictionis eventu Judaei resipiscere debuere.

v. 29. πολλήν, *multam*) ut solent, qui veritati impares sunt.

v. 30. ἔμεινε δέ, *mansit autem*) quicquid Judaei sentirent. — διετίαν ὄλην) *biennium ipsum*, quo tempore elapso liber hic scriptus est, diu ante martyrium Pauli, et sine dubio voluntate Pauli editus. Erat Lucas cum Paulo etiam extremo tempore. 2 Tim. 4, 11. Fortasse Lucas meditabatur tertium librum, in quo repeteret acta illius biennii; sicut Act. 1. quaedam exposuit tacita ultimo capite evangelii. Estius. — πάντας, *omnes*) sine discrimine nationis.

v. 31. βασιλείαν, *regnum*) in ipsa sede imperii orbis terrarum. Sic mox, περὶ τοῦ κυρίου, *de Domino*. Conf. v. 25. Invidiosa sub Pilato fuerat mentio regni: eam nunc Roma fert publice. — παρρησίας, *fiducia*) intrinsecus. — ἀκωλύτως, *sine impedimento*) extrinsecus, post superata tot impedimenta. Victoria Verbi Dei. Paulus Romae, apex evangelii, Actorum finis: quae Lucas alioqui (2 Tim. 4, 11.) facile potuisset ad exitum Pauli perducere. Hierosolymis coepit: Romae desinit. [Atque hoc ipso biennio finiente quartum a mundo condito millennium finitum fuit. V. g.] Habes, Ecclesia, formam tuam. tuum est, servare eam, et depositum custodire. In V. T. Jesajas, volumen XII prophetarum, Ecclesiastes et Threni, clausulam habent minacem ac severam; unde Judaei versus penultimos laetiores solent sine punctis subjicere. Sed in systemate librorum N. T. omnes clausulae habent secunda omnia.

Bei L. FR. FUES IN TÜBINGEN sind erschienen und durch alle
Buchhandlungen zu beziehen:

- AUBERLEN, DR. C. A., DIE THEOSOPHIE F. C. OETINGERS
nach ihren Grundzügen. Ein Beitrag zur Dogmengeschichte und
zur Geschichte der Philosophie. Mit einem Vorwort von R. Rothe,
Prof. d. Theol. 8. broch. fl. 4 kr., 2 Thlr 10 ngr.
- BENGEL, DR. E. G. v., REDEN ÜBER RELIGION UND CHRISTEN-
thum an Studierende der Univ. Tübingen aus allen Fakultäten.
Nebst einem Anhang von Reden über das Kirchenrecht und einem
Entwurf zur Verfassung der evang. Kirche. Aus dem schriftlichen
Nachlasse des Verewigten. 2. Ausg. gr. 8. 1839. br.
2 fl. 42 kr., 1 Thlr 20 ngr.
- BIBLIA SACRA VULGATAE EDITIONIS, i. e. VETUS ET NOVUM
Testam., juxta exemplar ex typographia apostolica vaticana, Romae
1592. correctis corrigendis ex indicibus correctoriis Romae editis in
usum Bibliorum Vaticanorum latinorum ann. 1592. 1593 1598.:
nec non substratis lectionibus ex Vaticanis illis Bibliis lat. ann. 1590.
1592. 1593. 1598. inter sese variantibus, additisque locis parallelis.
Edidit Dr. L. van Ess. III Tom. 8 maj. 1822 et 1824.
Druckp. 5 fl., 3 Thlr Velinp. 7 fl. 12 kr., 4 Thlr
Das Nov. Test. einzeln, Druckp. 1 fl., 20 ngr. Velinp. 2 fl., 1 Thlr 10 ngr.
- ESS, DR. L. v., PRAGMATISCH-KRITISCHE GESCHICHTE DER
Vulgata im Allgemeinen und zunächst in Beziehung auf das Trien-
tische Dekret. Oder: ist der Katholik gesetzlich an die Vulgata ge-
bunden? Eine gekrönte Preisschrift. gr. 8. 1824. 5 fl., 3 Thlr.
- FLATT, J. F. v., VORLESUNGEN ÜBER CHRISTLICHE MORAL,
aus den Papieren desselben nach seinem Tode herausg. von D. J.
C. F. Steudel. gr. 8. 1825. 5 fl. 24 kr., 3 Thlr.
- VORLESUNGEN ÜBER DEN BRIEF PAULI AN DIE RÖMER.
gr. 8. 1825. 2 fl. 50 kr., 1 Thlr 15 ngr. — Vorlesungen über die
beiden Briefe an die Corinthier. gr. 8. 1827. 3 fl. 56 kr., 2 Thlr
6 ngr. — Vorlesungen über die beiden Briefe an die Galater und
Epheser. gr. 8. 1828. 3 fl., 1 Thlr 22½ ngr. — Vorlesungen über
die Briefe an die Philipper, Kolosser, Thessalonicher und Philemon.
gr. 8. 1829. 2 fl. 50 kr., 1 Thlr 15 ngr. — Vorlesungen über die
Briefe an den Timotheus und Titus. Nebst einer allgem. Einleitung
über die Briefe Pauli. gr. 8. 1831. 3 fl. 48 kr., 2 Thlr 7½ ngr.
Preis des ganzen Commentars in 5 Bden zusammengekommen 10 fl.
16 kr., 6 Thlr. — Mit der Moral 13 fl. 52 kr., 8 Thlr.
- KERN, F. H., DR., DER BRIEF JAKOBI, UNTERSUCHT UND ER-
klärt. gr. 8. 1838. 2 fl. 24 kr., 1 Thlr 12 ngr.
- OSIANDER, J. E., APOLOGIE DES LEBENS JESU GEGEN DEN
neuesten Versuch, es in Mythen aufzulösen. gr. 8. 1837. geb.
3 fl., 1 Thlr 22 ngr.
- PAHL, J. G. v., DAS ÖFFENTLICHE RECHT DER EVANGELISCH-
lutherischen Kirche in Deutschland, kritisch dargestellt. gr. 8. 1827.
3 fl. 56 kr., 2 Thlr.
- STEINHOFER, F. C., NEUE PREDIGTEN ÜBER DIE SONN-, FEST-
und feiertägl. Evangelien und andere Texte, zum erstenmal aus sei-
nen Original-Handschriften herausgegeben. Bevorwortet von A. Knapp.
gr. 8. 1846. 2 fl. 24 kr., 1 Thlr 15 ngr.
- ZEITSCHRIFT, TÜBINGER, FÜR THEOLOGIE, HERAUSGEGEBEN
von Dr. Baur, Dr. Kern, Dr. Schmid und Dr. Steudel. gr. 8. 1830
— 1840. Preiss des Jahrg. von 4 Heften n. 5 fl. 30 kr., 3 Thlr 5 ngr.
— — Register für die Jahrgänge 1828—1839. 9 kr., 3 ngr.
Sämmtliche 11 Jahrgänge (1830—1840) zusammengekommen er-
lasse ich statt des Ladenpreisses von 60 fl. 30 kr. oder 34 Rthlr
25 ngr. für 27 fl. oder 15 Rthlr 24 ngr.

3540

.B439

V.1

Bengel

Gnomon Novi

Testamenti

Kurung

15 1896

B83540

.B439

V.1

5694

